التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

AKÇAĞ YAYINLARI
Genel Yayın Nu: 37
TEFSİR-İ KEBİR: 1/15

ISBN 975-7568-00-7 (Takım)
ISBN 975-338-008-9

EDİTÖR Ahmet Hikmet ÜNALMIŞ
TASHİH HEYETİ İsmail KARAKAYA
Ömer PARLAK
Ahmet TÜLEK

SAYFA DÜZENİ Suat TEKE

© Bu tercüme eserin bütün yayın hakkı AKÇAĞ Anonim Şirketi'ne aittir.

DİZGİ (ARAPÇA-TÜRKÇE) : **BİÇEM** dizgi & matbaacılık / 231 22 56 - ANKARA
CİLT : BALKAN CİLT SANAYİİ / ANKARA
BİRİNCİ BASKI : 1993 - ANKARA

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHUL-GAYB

15. (CİLT)

TERCÜME:

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Doç. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

AKÇAĞ

BASIN YAYIN PAZARLAMA A.Ş.
Hükümet Cad. No: 8/C Tel: 312 13 94
ULUS / ANKARA

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Kâfirlerin Vesvese Verme Teşebbüsleri

وَإِن كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ ۖ وَإِذًا لَّاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾
وَلَوْلَا أَن ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَّأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ
وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

"(Akıllarınca) onlar sana vahyettiğimizden başkasını uydurup bize iftira edesin diye, seni bile hemen fitneye düşürecekler, o takdirde seni dost edineceklerdi. Eğer sana sebât vermiş olmasaydık, andolsun ki, sen onlara biraz meyledecektin. O takdirde biz, dirimin de katmerli, ölümün de katmerli (acısını) sana taddıracaktık muhakkak. Sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamayacaktın"

(İsrâ, 73-75).

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayetlerde, mahlûkatı üzerindeki çeşitli nimetlerini sayıp döküp, bunun peşinden de, insanların ahiretteki derecelerini zikrederek, bahtiyar ve mutlu kimselerin hallerini de açıkladıyınca, bunların akabinde, dalâlette bulunan kimselerin vesveselerine aldanmaktan ve onların, çeşitli hileler, şüpheler ve akıl karıştıran sözlerine aldanarak tuzağa düşmekten o mutlu kulları sakındıracak olan şeyi de getirerek, وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ *"(Akıllarınca) onlar sana vahyettiğimizden,..seni bile hemen fitneye düşürecekler!"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sakîf Kabilesinin Pazarlık Teşebbüsü

Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu ayet, Hz. Peygamber'e gelip ona, haksızca teklifte bulunarak şöyle diyen Sakîf heyeti hakkında nazil olmuştur: "Bizi, bir sene Lât'dan istifade ettir ve tıpkı Mekke'nin ağacının, kuşlarının ve vahşî hayvanlarının öldürülmesinin yasaklanması gibi, sen de bizim vadimizi saygın ve kutlu kıl; (o da haram bir belde olsun!)" Hz. Peygamber (s.a.s) bunu kabul etmedi ve onlar bu taleplerinde ısrar edip durarak, "Biz senin Araplara, bizi kendilerine üstün tuttuğunu anlatmanı talep ediyoruz. Eğer sen, bizim dediğimizi uygun bulmaz ve Arapların, "Onlara, bize vermediğini verdin" demesinden çekinirsen, "Bunu bana, Allah emretti de!" dediler. Hz. Peygamber bu konuda konuşmayınca, onlar bundan ümitlenir gibi oldular. Derken, bunun üzerine **Hz. Ömer** onlara bağırarak: "Hz. Peygamberin, bahsettiğiniz şeylerden hoşlanmadığı için sustuğunu görmüyor musunuz?" deyince, işte Allah, o zaman bu ayetini indirdi." **Keşşâf sahibi** şunu rivayet etmiştir: "Onlar, kâtiplerini getirdiler. Ve o, şunu yazdı: "Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed'den, kendilerinden öşür alınmayacak, sürgün edilmeyecek olan **Sakîf Kabilesi**'ne bir mektuptur." Bunun üzerine onlar, "Haraç da alınmayacak diye yazılsın" dediler. Hz. Peygamber, yine sustu. Bunun akabinde onlar kâtibe "Haraç da alınmayacak diye yaz" dediler. Kâtib, bunun üzerine Hz. Peygamber'e bakar. Bunun üzerine **Hz. Ömer** kalkar ve kılıcını çekerek "Ey Kureyş topluluğu, Peygamberimizin kalbini yaktınız. Allah da sizin kalblerinizi tutuşturup cayır cayır yaksın!" deyince, onlar "Biz, seninle konuşmuyoruz; biz Muhammed'le konuşuyoruz" dediler. Derken, bu ayet nazil oldu. Bil ki bu hadise Medine'de cereyan etmiştir. İşte bundan dolayı ulemâ, bu ayetlerin Medenî olduğunu ileri sürmüşlerdir. Rivayet olunduğuna göre Kureyş, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Seni tasdik edebilmemiz için, rahmet ayetini, azâb ayeti; azâb ayetini de rahmet ayeti yap!" dediler. Bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil oldu."

Hasan el-Basrî de şöyle der: "Kâfirler, hicretten önce bir gece, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mekke'de yakalayarak, "Ey Muhammed, bizim ilahlarımızı kınamaktan ve onlara sövüp saymaktan vazgeç! Şayet senin bu iddian hak olsaydı falanca ve filanca, bu işe senden daha lâyık olurlardı" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in kalbine, onların ilahlarını tenkit etmekten vazgeçme fikri düştü. Böyle olması halinde, bu demektir ki, ayet Mekkî'dir. **Said İbn Cübeyr**'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Haceru'l-Esved'i istilâm ediyor, selamlıyordu. Derken, Kureyş buna mani olmak isteyerek, "Bizim putlarımızı da selâmlamadığın müddetçe, senin bu haline müsaade etmeyiz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in gönlüne, istemeye istemeye de olsa, bu işi yapma fikri düştü de bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil oldu."

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle der: "Ayet-i kerimenin manası, كَادُوا يَفْتِنُونَكَ "seni neredeyse fitneye düşüreceklerdi" şeklindedir. Bu ifadelere, in ve lâm tekîd için dahil olmuşlardır. İn seddeli

olan إِنْ'den hafifletilmiş olan "in"dir. Lâm da, Inne'den hafifletilmiş olan In ile, olumsuzluk için olan In'i birbirinden ayırmak için gelmiştir. Buna göre mana, "Gerçekten durum ve hal şudur: "Onlar, seni neredeyse fitneye düşüreceklerdi." Yani onlar, fitne yaparak seni aldatacaklardı. **Fitne** kelimesinin asıl manası, denemek ve sınamaktır. Nitekim Arapça'da, sarraf, altını ateşe sokup onun hâsını tortusundan ayırmak için erittiğinde **"Fetene's-sâiğu ez-zehebe"** denilir. Daha sonraysa Araplar bu kelimeyi, bir şeyi çığırından ve istikametinden kaydıran, çıkaran herkes hakkında kullanarak, "O onu fitneye düşürdü" manasında, "Fetenehû" dediler. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ buyruğunun manası, "Onlar neredeyse seni, sana vahyettiğimiz şeyden, yani Kur'ân'dan saptırıp döndüreceklerdi" şeklinde olur ki, bu da, "O Kur'ân'ın hükmünden" demektir. Bu böyledir; zira, onlara istediklerini vermede, Kur'ân'ın hükmüne muhalefet söz konusuydu.

Ayetin devamında لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ *"başkasını uydurup bize iftira edesin diye"* buyurulmuştur. Yani, "Bizim sana vahyettiğimizden başkasını uydurman için" demektir ki, bu da onların Hz. Peygamber'e *"De ki: "Bunu bana Allah emretti"* şeklindeki sözleridir.

Cenâb-ı Hak, وَإِذاً لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلاً *"o takdirde seni dost edineceklerdi"* buyurmuştur. Yani "Sen eğer onların istediğini yapsaydın, seni dost edinecekler ve insanlara, senin, onların üzerinde bulundukları hâl hususunda kendilerine muvafık, şirklerinden de hoşnut olduğunu ifade edeceklerdi" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَوْلاَ أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئاً قَلِيلاً *"Eğer biz seni, seni korumak suretiyle hak ve gerçek üzerinde sabit kadem kılmasaydık, andolsun ki, sen onlara az da olsa meyledecektin"* buyurmuştur. Ayetteki **şey'en** lafzı, mef'ûl-i mutlak manasında olup, **"Rukûnen kalîlen** - az bir meyil" demektir. **İbn Abbâs** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in onlara cevap vermeyip susmasını murat ettiğini söylemiştir. **Katâde** şöyle der: "Bu ayet nazil olunca Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'ım! Sen beni, göz açıp kapama süresi kadar dahi, kendi nefsime bırakma"* demiştir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamberi bu hususta alabildiğince tehdit ederek إِذاً لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ *"O takdirde biz, dirimin de katmerli, ölümün de katmerli (acısını) sana taddıracaktık muhakkak"* buyurmuştur ki bu, "Hayatın, dirimin kat kat azâbıyla,ölümün kat kat azâbını" demektir ki, Hak Teâlâ bununla, dünya ve ahiret azabını kastetmiştir. **Di'f** kelimesi, bir şeye, mislinin katılıp eklenmesi demektir. Çünkü bir kimse vekiline, "Falancaya bir şey ver" deyip de, o da ona bir dirhem verdiğinde; o, "onu katla" dediğinde, bunun manası, "o dirheme, bir o kadar daha ilave et" şeklinde olur. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ifadelerinde "azâb" kelimesinin takdir edilip varsayılması güzel ve yerinde olur. Çünkü

Kur'ân'da, "azâb" kelimesi, DI'f kelimesiyle vasfedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَاباً ضِعْفاً فِي النَّارِ *"Ey Rabbimiz, bunu bizim önümüze kim getirdiyse, onun ateş içindeki azâbını katmerli olarak arttır"* (Sâd, 61) ve رَبَّنَا هٰؤُلاَءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَاباً ضِعْفاً مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلٰكِنْ لاَ تَعْلَمُونَ *"Ey Rabbimiz, işte bizi bunlar saptırdılar. Onun için bunlara ateşten katmerli azâb ver." Buyuracak ki: "Herkes için katmerli... Şu kadar ki siz, bilmezsiniz"* (A'râf, 38) buyurmuştur. Netice olarak diyebiliriz ki, bu ayetin manası, "Sen kalbinde, şeytanın fikirlerinin yerleşmesine müsaade eder, gayretini ona doğru meyletmeye hasredersen, işte bu yüzden dünya ve ahiretteki azabının kat kat olmasına müstehak olursun ve senin azâbın, müşrik kimsenin dünya ve ahirette göreceği azâbın iki katı olur" şeklinde olur. Bu azâbın kat kat olmasının sebebi ise şudur: Allah'ın, peygambere olan nimetleri pek çoktur. Binâenaleyh, onların günahları da o nisbette büyük olur. Böylece, o günahlardan dolayı müstehak olacakları azâb da çok olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey peygamber zevceleri, içinizden kim açık bir terbiyesizlik ederse, onun azâbı iki kat arttırılır"* (Ahzâb, 30) ayetidir.

İmdi şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s) *"Kim kötü bir yol, örf, âdet ihdas ederse, o kötülüğün günahı ile, Kıyamete kadar onunla amel edecek olan kimsenin günahının (bir misli)... onun üzerinedir"*[1] buyurmuştur. Bu hadisin muktezası şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), onların taleplerine razı olsaydı, o zaman O'nun günahı o kâfirlerden herbirinin günahının bir misli kadar olurdu. Böyle olması halinde de Hz. Peygamber'in cezâsı bir kat değil, kat kat olurdu" denilirse, biz deriz ki: Azâbın katlanacağının söylenmesi, bunun arttırılmayacağına delâlet etmez. Ancak bu, "hitâb delili"ne göre söylenecek bir söz olup, hitab delili ise zayıf bir delildir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, ثُمَّ لاَ تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيراً *"Sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamayacaktın"* buyurmuştur. Bu, "Biz sana, bu kat kat azâbı tattırmak istediğimizde sen, seni bizim azabımızdan ve cezâmızdan kurtaracak hiç kimseyi bulamazsın" demektir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Peygamberlerin İsmeti

Peygamberlerin masûm olduklarını kabul etmeyenler bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, peygamberlerden büyük günahların sudûr edebileceğine birkaç yönden delâlet etmektedir:

1) Ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'a karşı, neredeyse iftirada bulunma durumuna geldiğine delâlet etmektedir. Halbuki Allah'a karşı iftirada bulunmak, büyük günahlardandır.

---

1) Dârimî, Mukaddime 44 (1/130-131); Tirmizî, İlim 15 (5/43).

2) Ayet, Allah Teâlâ'nın, onu sabit kadem tutmaması ve korumaması halinde, O'nun neredeyse müşriklerin dinlerine ve görüşlerine meyletme noktasına geldiğine delâlet etmektedir.

3) Şayet ondan böyle bir suç ve hatâ sudûr etmeseydi, böylesi şiddetli bir tehdidin zikredilmesine gerek kalmazdı.

Bunların **birinci** görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: **Kâde** fiilinin manası "olayazmak, yaklaşmak"tır. Binâenaleyh ayetin manası, "o, neredeyse fitneye düşecekti..." şeklinde olur. Halbuki bu kadarcık ifade, onun o fitneye düştüğünü göstermez. Çünkü biz, **Kâde'l-emîru en yadribe fülânen** "Emir, neredeyse, falancayı dövecekti" dediğimizde, bu ifâdeden, onun onu dövdüğü anlaşılmaz.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: **Levlâ**, başkası bulunduğu için, o şeyin yokluğunu, bulunmadığını ifade eder. Meselâ sen, **"Levlâ Aliyyun leheleke Ömeru"** dediğinde, bunun manası, **"Ali**'nin bulunması, **Ömer**'in helâk olmasını engellemiştir" şeklinde olur. İşte burada da böyledir. Binâenaleyh, وَلَوْ لَآ اَنْ ثَبَّتْنٰكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ ifadesinin manası, "Allah Hz. Muhammed (s.a.s)'i hak üzerinde kararlı tutmuştur. Binâenaleyh, Allah'ın onu bu şekilde tutması onun, onların fikirlerine meyletmesine mani olmuştur" şeklinde olur.

Üçüncüsüne de şu şekilde cevâp veririz: Masiyyete mukabil ifade edilen bu tehdit, Hz. Peygamberin onu işlediğine delâlet etmez. Buna, pekçok ayet delâlet etmektedir. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer o, bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini alıverirdik. Sonra da, hiç şüphesiz, onun kalb damarını koparırdık"* (Hakkâ, 44-46); *"Eğer (bilfarz) şirk koşarsan, celâlim hakkı için, amelin boşa gider ve muhakkak hüsrana düşenlerden olursun"* (Zümer, 65) ve *"Kâfirlere ve münafıklara itaat etme"* (Ahzâb, 1) ayetleri bunlardandır. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
İsmet Allah'tandır

Alimlerimiz, "günahlardan ancak Allah'ın tevfiki ile korunulabilir" şeklindeki sözlerinin doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer sana sebat vermiş olmasaydık, andolsun ki, sen onlara biraz meyledecektin" ifadesiyle istidlâlde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i hak üzerinde sabit kadem kılmaması halinde, onun O' kâfirlerin fikirlerine meyledeceğini beyan buyurmuştur. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, din kuvveti ve katî inancının katıksızlığı hususunda başkasından çok çok kuvvetli olduğunda hiç şüphe yoktur. Binâenaleyh Allah, onun küfürden ve dalâletten masum kalmasının, ancak kendisinin yardımı ve desteğiyle olduğunu beyân buyurunca, başkaları hakkında bunun olması haydi haydi evlâdır.

Mutezile ise şöyle demiştir: "Ayette bahsedilen bu, "hak üzerinde sabit kadem kılma" ifadesiyle kastedilen, o peygamberi o işten vazgeçiren lütuflardır. Bu lütuflar da, onun hatırına gelen, Allah'ın vaadi ve vâîdi; Allah katından gönderilen bir kimsenin böyle bir şey yapamayacağı şeklindeki düşüncesidir."

Mutezile'ye şu şekilde cevap verebiliriz: Ayette zikredilen bu "sağlamlaştırma" (tesbît) nın,Allah'ın, o peygamberinin o mahzurlu işe girmesine engel olacak bir fiili olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, buna göre biz diyoruz ki, peygamber hakkında, o mahzurlu ameli işlemeyi gerektiren bir şey olmasaydı, bu engeli yaratmaya gerek kalmazdı. Bu engeli yaratmaya ihtiyaç duyulduğuna göre, biz, o işi yapmasını gerektiren şeyin peygamberin elinde tahakkuk ettiğini ve Allah'ın yarattığı o engelin de, peygamberdeki, o işi yapmayı gerektiren o sebebe mâni olduğunu anlamış olduk. Bu ise ancak biz, "kulun kudretiyle, sebebin bir araya gelmesi, o işi yapmayı gerektirir" dediğimizde tam olur. Binâenaleyh, ilk sebebe tamamen zıd olan başka bir sebep bulunduğunda, o ilk sebep bozulur ve o fiil meydana gelmez. Biz de işte bu manayı kastediyoruz. Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Kaffâl (r.h.) şöyle der: "Biz, bu ayetin sebeb-i nüzûlü hususunda, yukarda bahsedilen izahları yaptık. Bizim bu ayeti, inişine vesile olan herhangi bir şeye bağlamaksızın da tefsir etmemiz mümkündür. Çünkü müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini iptal etmek için, her şeyi yaptıkları malumdur. Binâenaleyh, onlar bir keresinde, "Şayet sen, bizim putlarımıza ibâdet edersen, biz de senin ilâhına ibâdet ederiz" dediler de, Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"* (Kâfirûn, 1-2) ve *"onlar arzu ettiler ki sen yumuşak davranasın da kendileri de yumuşaklık göstersinler"* (Kalem, 9) ayetlerini inzal buyurdu. Yine onlar, Peygamberlik iddiasından vazgeçmesi için pekçok mal ve güzel kadınlar teklif etmişlerdi de, bunun üzerine Allah Teâlâ *"... dünya hayatına ait zînetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme..."* (Tâhâ, 131) ayetini inzâl buyurdu. Yine onlar, mü'minleri, yanından kovmasını istemişler, bunun üzerine Hak Teâlâ *"Sabah akşam Rablerine, sırf O'nun cemâlini dileyerek, duâ edenleri kovma"* (En'âm, 52) ayetini indirmiştir. Binâenaleyh, bu ayetler de bu konuda nazil olmuş olabilir. Bu böyledir. Çünkü onlar, Hz. Peygamberi, dininden vazgeçirmeyi ve yolundan alıkoymayı istemişlerdi. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ da peygamberini, doğdoğru olan dini ve müstakîm olan caddesi üzerinde sabit kadem tuttuğunu beyân buyurmuştur. Binâenaleyh, eğer bu şekilde bir açıklama yaparsak, bu ayetin tefsiri hususunda rivâyet edilen o şeylerin hiçbirine ihtiyaç kalmaz." Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Peygamberlere Karşı Çıkanlar İflah Olmazlar

وَإِن كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾
سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

"Yakında seni, neredeyse, bu yerden çıkarmak için her halde rahatsız edecekler. O takdirde kendileri de arkandan pek az kalacaklardır. Bu durum, senden evvel gönderdiğimiz peygamberler için de bir sünnettir. Sen bizim tutumumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın"

(İsrâ, 76-77).

Bu ayet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

1) **Katâde** şöyle der: "Bunlar, Mekkelilerdir. Onlar, Hz. Peygamber'i Mekke'den çıkarmayı planlamışlardı. Binâenaleyh, şayet onlar bunu yapacak olsalardı, derhal cezalandırılacaklar, kendilerine asla mühlet tanınmayacaktı. Ancak ne var ki Allah, onların onu oradan çıkarmalarına mâni oldu. Derken Cenâb-ı Hak, peygamberine oradan çıkmasını kendisi emretti. Sonra onların, Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkışından sonra Mekke'deki kalmaları da fazla süreli olmadı. Çünkü Allah, bunun peşinden onların üzerine, Bedir'deki o kılıçtan geçirilme ve ölüm cezasını salıverdi." Bu, aynı zamanda **Mücâhid**'in de görüşüdür.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edince, yahudiler ona haset eder ve peygamberin kendilerine yaklaşmasını hoş karşılamayarak şöyle derler: "Ey **Ebu'l-Kasım**! Peygamberler hep **Şam** diyarından çıkmıştır. Orası mukaddes bir beldedir. Aynı zamanda **Hz. İbrahim**'in de meskenidir. Binâenaleyh, sen şayet **Şam**'da hurûç etseydin, biz seni tasdik eder ve sana uyardık. Halbuki biz, senin orada çıkmana mâni olanın, Rûm korkusu olduğunu biliyoruz. Binâenaleyh, sen şayet Allah'ın elçisi olsaydın, Allah seni onlardan korurdu." Bu sırada Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye birkaç mil uzakta ordugâh kurdu. Buranın, **Zü'l-Huleyfe** olduğu da söylenmiştir. Derken, ashabı Hz. Peygamber'in yanında toplanıverdi ve ahali, Peygamber kendilerinin Allah'ın dinine girmelerini çok istediği için, onun **Şam**'a gitmeye hazırlandığını gördüler. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve O da bu işten vazgeçti.

Birinci görüş, Zeccâc'ın tercihidir. Doğru olan da budur. Çünkü bu sûre Mekkî'dir. Eğer ikinci görüş doğru olursa, bu ayet Medenî olur. Binâenaleyh ayetteki, **"Arz"** (yeryüzü) kelimesi ile, birinci görüşe göre Mekke, ikinci görüşe göre Medine

kastedilmiş olur. Kur'ân-ı Kerim'de, belli bir yer kastedilerek, "**arz**" kelimesinin kullanılması çoktur. Meselâ, *"yahud yerden sürülmeleri"* (Maide, 33) yani "bulundukları yerden" buyurulmuştur. Yine, *"Katiyyen bu yerden ayrılmam"* (Yusuf, 80) yani, "yiyecek almak maksadıyla geldiğim bu yerden" denilmiştir. Buna göre şayet Allah Teâlâ, Mekke'yi murad ederek, *"Biz nice memleketleri, seni çıkaran o (öz) memleketinden, daha kuvvetli oldukları halde, helâk ettik"* (Muhammed, 13) buyurmuş ve buradaki "**memleket**" kelimesi ile, memleketin ahâlisini kastetmiştir. Böylece Allah Teâlâ, onu çıkardıklarını beyan etmiş, bu ayette ise, *"Yakında seni, neredeyse bu yerden çıkarmak için mutlaka rahatsız edecekler"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayette geçen "**yer**" ile **Mekke**'nin kastedildiğini söyleyenlere göre, bu iki ifadenin arası nasıl te'lif edilir (uyuşturulur)?" denilirse, biz deriz ki: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i oradan çıkarıp sürmeyi kafalarına koymuşlardı. Ama Hz. Peygamber onların çıkarmaları ile değil, Allah'ın emri ile oradan çıkmıştır. Böylece, bu iki ifade arasında bir zıdlık olmamış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَإِذاً لاَّ يَلْبَثُونَ خِلاَفَكَ إِلاَّ قَلِيلاً *"O takdirde kendileri de Senden sonra pek az kalacaklar"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Nâfi, İbn Kesîr, Ebu Amr ve Âsım** hâ'nın fethası ve lâm'ın sükûnu ile,bunu **halfeke** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, **hilâfeke** (sana muhalif olarak) şeklinde okumuşlardır. **Ahfeş, hilâfeke**nin de, **halfeke** manasında olduğunu iddia etmiştir. **Yunus** bu görüşü **İsâ**'dan rivayet etmiştir. Bu tıpkı, بِمَقْعَدِهِمْ خِلاَفَ رَسُولِ اللَّهِ *"Resûlullah'dan geri kalıp (savaşa çıkmayıp) oturmalarına sevindiler"* (Tevbe, 81) ayetinde olduğu gibidir. Şâir de:

عَضَتِ الدِّيَارُ خِلاَفَهُمْ فَكَأَنَّمَا / بَسَطَ الشَّوَاطِبُ بَيْنَهُنَّ حَصِيرَ

"Evler, arkalarından siliniverdi; öyle ki, (hurma çubuklarından) hasır ören kadınlar, aralarına hasır çekmişti" demiştir.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu ayet,O لاَيَلْبَثُونَ şeklinde okunmuştur. **Übeyy** (r.a) bu fiili **İzen** edatını amel ettirerek, **la yelbesû** şeklinde okumuştur. Buna göre, "Bu iki kıraatın izahı nasıl yapılır?" denirse, biz deriz ki; Birinci kıraate göre, fiil fiile atfedilmiştir ve bu fiil, **kâde** fiilinin haberi makamında geldiği için merfû olmuştur. **Kâde**'nin haberi olarak gelen fiil, isim yerindedir. **Übeyy**'in kıraatında ise, bu cümle hep birlikte ve **in kâdû** cümlesine atfedilmiştir."

Daha sonra Hak Teâlâ, سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا... *"Bu durum, senden evvel gönderdiğimiz peygamberler için de bir sünnettir"* buyurmuştur, yani, "Peygamberlerini içlerinden çıkarıp süren her kavim hakkındaki sünnetullah, Allah'ın onları helâk etmesidir" demektir. Buna göre ayetteki, "Sünnet" kelimesi, te'kid için getirilmiş mef'ûl-u mutlak olarak mansub olup, "Biz bunu, senden önceki peygamberlerimiz için sünnet kıldık" (سَنَنَّا ذٰلِكَ سُنَّةً) takdirindedir

Allah Teâlâ, sonra da وَلاَ تَجِدَ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً *"Sen bizim tutumumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın"* buyurmuştur. Bu "Allah, âdetini (sünnetini) bu şekilde yürüttüğü sürece, hiç kimsenin bunu değiştirmesi mümkün değildir" demektir. Bu hususta sözün özü şudur, her hadisenin belli bir vakte ve belli bir özelliğe tahsis edilmesi, o hadisenin kendisinde bulunan bir şeyden ötürü değildir. Aksi halde onun hep o hal üzere devam etmesi ve o sıfatlar hususunda kendisine benzeyen şeylerden ayırdedilememesi gerekirdi. Aksine bu tahsis işi, bir muhassisin tahsisi ile olmuştur. O halde bu tahsis, Allah Teâlâ'nın o şeyin o vakitte olmasını murad etmesi, daha sonra da kudretinin, onu o vakitte meydana gelmesine taalluk etmesi, ilminin de o hadisenin o vakitte meydana geleceğini bilmesi demektir. Sonra biz deriz ki, bu tahsisde (yani bu hadisenin o belli zamanda meydana gelmesinde) müessir olan bu üç sıfat, eğer ezelî-ebedî değil ise, bunun meydana gelişi başka bir tahsise muhtaç olur. Böylece teselsül gerekir. Halbuki teselsül muhaldir. Yok eğer bu sıfatlar kadîm ise, kadîm'in değişmesi imkânsızdır. Çünkü kıdemi sâbit olan şeyin, yokluğu imkânsızdır. Bu tahsisin yapılmasında müessir olan o üç sıfatın değişmesi imkânsız olunca, takdir edilen o şeylerde de değişikliğin olması imkânsız olur. Böylece bu aklî delil ile de, Hak Teâlâ'nın, *"Sen, bizim tutumumuzda hiçbir değişme bulamazsın"* buyruğunun doğru olduğu sabit olmuş olur.

★ ★
★

Taatlerin Başı: Namaz

أَقِمِ الصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾
وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ
صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ
إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

"Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından, gecenin kararmasına kadar, güzelce namaz kıl, sabah namazını da. Çünkü sabah namazı şâhidlidir. Gecenin bir kısmında da uyanıp, sırf sana mahsus fazladan bir ibadet olmak üzere, onunla (Kur'ân'la) gece namazı kıl. Belki Rabbin seni bir makâm-ı

Mahmûd'a gönderecektir. Söyle de: "Ya Rabbi, beni sıdk ve selâmet girdirilişiyle girdir, sıdk çıkarışıyla çıkar ve tarafından bana, hakkıyla yardım edecek bir hüccet ver." De ki: "Hak geldi, batıl zâil oldu. Şüphesiz ki bâtıl, hep zâil olacaktır"

(İsra, 78-81).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin, önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, ulûhiyyet, âhiret ve nübüvvet meselelerini iyice izah edince, bunun peşinden, imandan sonra itaatı emretmiştir. İmandan sonra itaat ve ibadetlerin en kıymetlisi namazdır. İşte bu sebebten ötürü, Allah bunu emretmiştir.

2) Allah Teâlâ, *"Yakında seni, neredeyse, bu yerden çıkarmak için, mutlaka rahatsız edecekler"* (İsra, 76) buyurunca, müşriklere karşı peygamberine yardım etmek için, ibadet etmesini emretmiştir. Buna göre sanki ona, "Onların, seni diyarından çıkarma çabalarına aldırma, onlara iltifat etme. Allah'a ibadet etmekle meşgul ol ve namazlarını edâya devam et. Çünkü Allah Teâlâ, onların hile,tuzak ve şerlerini senden savuşturur ve senin elini onların ellerine, dinini onların dinine gâlib getirir" denilmektedir. Bunun bir benzeri de, Tahâ Suresi'ndeki, *"O halde sen, onlar ne derlerse sabret. Güneşin doğmasından evvel ve batmaşından evvel, Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafında da tesbih et ki rızâ-yı (ilâhîye) eresin"* (Tahâ, 130) ve *"Andolsun biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor (ey habibim). Sen, hemen Rabbini, hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar da Rabbine ibadet et"* (Hicr. 97-99) ayetleridir.

3) Yahûdiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Şam'a git, çünkü orası peygamberler yurdudur" dediklerinde, Hz. Peygamber oraya gitmeye azmetti. İşte o zaman ona sanki, "Kendisine ibâdet edilecek ma'bûd, her beldede aynıdır. Zafer ve devlet (güç-kuvvet), ancak O'nun te'yîdi ve muzaffer kılmasıyla olur. Binâenaleyh sen, namazlarına devam et, yurduna dön, oraya dönüp girdiğinde de, "Rabbim beni sıdk ve selamet girdirilişiyle girdir, sıdk çıkarılışıyla çıkar ve bu beldede dinini anlatmam ve şeriatını ortaya koymam için bana yardımcı bir hüccet ver" demesini emretmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Dilûk-i Şems Ne Demektir?

Dilciler ve müfessirler, **"dülûku'ş-şems"**in ne manaya olduğu hususunda şu iki değişik görüşü belirtmişlerdir:

1) Bu, güneşin batması demektir. Bu görüş, bir grup sahabeden rivayet edilmiştir. Vahidî, el-Basît isimli eserinde, Hz. Ali (r.a)'nin bunun "güneşin batması" manasına olduğunu söylediğini

nakletmiştir. **Zerr b. Hubeyş** de **Abdullah b. Mes'ûd**'un, bu ifâdenin "güneşin batması" manasına geldiğini söylediğini rivayet etmiştir. **Sa'îd b. Cübeyr** de aynı görüş **İbn Abbas (r.a)**'den rivayet etmiştir. Bu görüş **Ferrâ** ile, muteahhirînden (sonraki âlimlerden) olan **İbn Kuteybe**'nin de görüşüdür.

2) Bu, "güneşin göğün tam ortasından, batıya doğru kayması" demektir. Bu görüş de, ekserî sahabî ve tâbiînin tercih ettiği görüştür. Bu görüşü benimseyenler, bunun doğruluğu hakkında şu delilleri getirmişlerdir:

Birinci Delil: Vâhidî, el-Basît adlı eserinde **Câbir** (r.a)'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) ile ashabı, bende yemek yediler. Sonra da, tam güneşin zevâl vakti çıktılar. Hz. Peygamber (s.a.s), *"İşte bu, güneşin dulûk ettiği zamandır"* buyurdu.

İkinci Delil: Keşşâf sahibi Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini nakletmiştir:

أَتَانِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ فَصَلَّى بِي الظُّهْرَ

"Cebrâil (a.s) bana güneşin zevâl vaktinde, dulûku esnasında geldi ve öğle namazını kıldırdı."(2)

Üçüncü Delil: Dilciler, Arapça'da, **"dulûk"**un **"zeval"** manasına geldiğini, bundan ötürü güneş, göğün tam tepesinden, öğle vakti batıya doğru döndüğünde, **"dâliketün"** denildiğini; yine battığı zaman da ona bu ismin verildiğini, çünkü her iki durumda da onun zâil (kaymakta) olduğunu söylemişlerdir. **Ezherî** de bunu bu şekilde açıklamıştır: **Kaffâl** şöyle der: **"Dulûk**'un esas manası meyletmedir. Nitekim Arapça'da, مَالَتِ الشَّمْسُ لِلزَّوَالِ "Güneş zevale doğru meyletti" ve مَالَتْ لِلْغُرُوبِ "Güneş batmaya meyletti" denilir. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: "Buna göre ayetteki **"dulûk"** ile, güneşin göğün ortasından, batıya doğru meyletmesinin -kaymasının- kastedilmiş olması gerekir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, namaz kılmayı güneşin dülûkü vaktine bağlamıştır. **Dülûk** ise, meyletmek ve kaymak demektir. Binâenaleyh bunun, kendisine namaz hükmü taalluk eden, ilk meyl ve zeval vakti olduğunu söylemek gerekir. Binâenaleyh bu ilk zevâl, güneşin göğün ortasından batıya kaymaya başladığı an tahakkuk ettiğine göre, bu namazın vacib (farz) oluşunun, bu vakitte olması gerekir ki bu, ayette bahsedilen **dulûk** ile, güneşin göğün ortasından meyletmesinin kastedildiğini gösterir. Dolayısıyla bu, dilcilerin üzerinde ittifak ettikleri manaya binâen, bu konuda istinbât ettiğim güçlü bir delildir. Dilcilerin ittifak ettiği şey ise, **dülûk** kelimesinin meyl ve zevâl manasına geldiğidir. Allah en iyi bilendir.

Dördüncü Delil: Ezherî şöyle der: "Evlâ olan, bu **"dülûk"**u, gündüzün ikinci yarısındaki güneşin zevâli (batıya doğru inmesi) manasına hamletmektir. Buna göre ayetin manası, "Güneşin zevâl vaktinden, gecenin kararmasına kadar, namazı

---

2) Ebu Davud, Salât, 2 (1/107).

sürdür" şeklindedir. Mananın böyle olması,halinde bu ifadeye, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları girer. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Sabah namazını da (kıl)"* buyurmuştur. Binâenaleyh eğer **"dülûk"**u, güneşin zevâli manasına alırsak, beş vakit namazın hepsi de ayette zikredilmiş olur. Yok eğer bunu, sadece güneşin batması manasına alırsak, ayetin hükmüne ancak üç vakit yani, akşam, yatsı ve sabah namazı girmiş olur. Ama Allah'ın kelâmını, daha fazla şey ifade eden manaya hamletmek daha evlâdır. Binâenaleyh, ayetteki **dülûk** ile zevâl (güneşin göğün ortasından batıya doğru kayışı) manasının murad edilmiş olması gerekir.

Ferrâ, **"dulûk"**un, "güneşin batması" manasına olduğu görüşüne şâirin

هٰذَا مُقَامُ قَدَمَيْ رَبَاحِ / وَقَفَتْ حَتَّى دَلَكَتْ بَرَاحِ

"Bu, Rabah'ın, güneş batıncaya değin ayakta duran (istirahata çekilmeyen) iki ayağının kaldığı yerdir" şeklindeki beytini delil getirmiştir. **"Berâh"** güneşin adı olup, şiirdeki حَتَّى دَلَكَتْ ifadesi, "Batıncaya kadar" manasındadır. **İbn Kuteybe** de **Zü'r-Rumme**'nin şu beytini buna delil getirmiştir:

مَصَابِيحُ لَيْسَتْ بِاللَّوَاتِي يَقُودُهَا / نُجُومٌ وَلَا أَفْلَاكُهُنَّ الدَّوَالِكِ

"Bunlar öyle lambalardır ki, ne yıldızlar onlara öncülük ederler, ne de onların felekleri batar."

Bil ki bu istidlâl zayıftır. Çünkü bize göre, **"dülûk"** meyletme ve değişme demektir. Bu mana ise, güneşin batışında mevcuttur. Bu sebeble, güneşin batışı da bir çeşit **"dülûk"**tur. O halde, **"dülûk"**un, güneşin batması manasında kullanılması, "güneşin zevâli" manasında kullanılmasına mani değildir. Bu tıpkı "canlı" kelimesinin insan için kullanılmasının, "at" için kullanılmasına mânî olmaması gibidir. Bazı kimseler, o görüşün doğruluğuna şu şekilde de istidlâlde bulunmuşlardır: **"Dulûk**, ovalamak manasına olan **"delk"** masdarından müştaktır. Çünkü insan güneşe baktığında gözlerini ovalar. Bu ise ancak güneşe bakılabildiği zaman için doğru olur. Ama güneşin göğün ortasında iken bakılmasının mümkün olmadığı malumdur. Fakat batmaya yaklaştığında güneşe rahatça bakılabilir. İnsan güneşe o esnada baktığında, gözlerini ovalar. O halde **"dulûk"**un, güneşin battığı zamanla ilgili olduğu sâbit olur." Bu istidlâle şu şekilde cevap verilir: Böyle bir açıklamaya, güneşin göğün tam ortasında olduğu zaman için ihtiyaç duyulur. Binâenaleyh **"dülûk"**un, güneşin zevâli manasına olduğu şeklindeki görüşüm daha uygundur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vahidî şöyle der: **"Li-dülûki"** ifâdesindeki lâm harf-i cerri, sebep ve illet bildirir. Bu böyledir. Çünkü o namaz, ancak güneşin zevâli ile farz olur. Bundan dolayı namaz kılan kimsenin, güneşin zevâli sebebi ile o namazı kılması gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Gasak Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hak, إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ *"Gecenin kararmasına kadar"* buyurmuştur. **"Gasakı'l-leyl"**, gecenin karanlığı demektir. **Kisâî** şöyle der: "Arapça'da غَسَقَ اللَّيْلُ غُسُوقاً "gece iyice karardı" denilir. Binâenaleyh sîn'in fethası ile, **"gasak"**, kararma (yani masdar) değil, karanlık (yani isim)dir. **Nadr b. Şumeyl** şöyle der: "Bu ifâde, gecenin ilk başlangıcı manasınadır. Nitekim Arapça'da, "görülebilen şeyler, görülemez hale geldiği an falanın yanına geldim" manasında أَتَيْتُهُ حِينَ غَسَقِ اللَّيْلِ denilir. Bu kelimenin asıl manası, "akmak"tır. Nitekim Arapça'da, غَسَقَتِ الْعَيْنُ – تَغْسِقُ denilir ki bu, "Göz'den yaş akması" demektir. **"Gâsık"**'da, akan demektir. Bundan ötürü cehennemliklerin bedenlerinden akan kan ve irine, **"gassâk"** denilir. Binâenaleyh غَسَقَ اللَّيْلُ "Gece, bütün karanlığı ile bastırdı" demektir. Bu böyledir. Çünkü gece olunca karanlık bütün âlemi kuşatır ve bastırmış gibi olur.

Müfessirlerin görüşüne gelince, **İbn Cüreyc** şöyle der: "**Atâ**'ya **"Gasakı'l-leyl"** ne demektir?" diye sorduğumda o,"gecenin başlangıcıdır" diye cevap verdi. **Nafi b. el-Ezrak, İbn Abbas** (r.a)'a, **"gassak"**'ı sorduğunda, **İbn Abbas**, "o, gecenin karanlığının basması, başlamasıdır" demiştir. **Ezherî** de şöyle der: "O an, şafak kaybolduğunda ve karanlıklar üst üste gelip, ortalık zifiri karanlık olduğu andır. Nitekim Arapça'da, göz yaşla dolup taştığında, غَسَقَتِ الْعَيْنُ ;yara kanla dolup taştığında غَسَقَتِ الْجِرَاحَةُ denilir. Çünkü biz, kelimeyi bu manaya hamledersek, **"gasakılleyl"** ifadesine, dört vakit namaz, öğle, ikindi, akşam ve yatsı girmiş olur. Fakat bunu, karanlığın başlaması manasına alırsak, bu ifâdenin içine sadece öğlen ile akşam girer. Binâenaleyh birinci mananın daha evlâ olması gerekir."

Bil ki bu iki görüşe önemli bir mesele dayanır. Çünkü biz, **"gasak"**'ı, karanlığın başlangıcı manasına alırsak, bu, akşamın ilk vakti demek olur. Bu durumda da, ayette şu üç vakit belirtilmiş olur: Zevâl vakti, akşamın ilk vakti ve sabah vakti. Bu da zevalin, hem öğle hem de ikindi namazı vakti girmiş olur. Binâenaleyh bu vakit, bu iki namaz için müşterek bir vakit olmuş olur. Yine bu, akşamın (gecenin) ilk vaktinin, akşam ve yatsı için bir vakit olmasını gerektirir. Binâenaleyh bu vakit de, bu iki namaz için, müşterek vakit olmuş olur. Bu sebeble bu, mutlak manada öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının cem edilebileceğini gerektirir. Fakat insan mukîm iken, herhangi bir mazeret yok iken bu namazların cem edilemeyeceğine delil vardır. Bu sebeple bu cem'in seferîlik, yağmur ve benzeri mazeretler sebebiyle câiz olması gerekir. Fakat bu kelimeyi, gecenin karanlığının üst üste binmesi, zifiri karanlık manasına tefsir edersek, bu karanlık ancak, beyaz olan şafak tamamen kaybolduğunda gerçekleşir. إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ ifadesindeki **ilâ** harf-i cerri, intihâ-ı gâye (mesâfenin, zamanın sonunu göstermek) içindir. Bir mesâfeye (sona) kadar uzanan hüküm ise; o son gelmezden önce meşrû (farz) olur. Binâenaleyh namazların hepsinin, akşamın beyaz şafağı

tamamen kaybolmazdan önce kılınmasının caiz olması gerekir. Bu da ancak, namazların, akşamın kırmızı şafağı kaybolduğu zaman vâcib (farz) olacağını söylediğimizde doğru olur. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Kur'âne'l-Fecr Lafzındaki İncelikler

Ayetteki وَقُرْآنَ الْفَجْرِ *"Sabah Kur'ân'ı"* ifadesine gelince, âlimler bununla, sabah namazının murad edildiğinde ittifak etmişlerdir. Bu kelime, *"Namaz kıl"* ifadesindeki, **"namaz"** kelimesine atfedilmiş olup, takdiri, "o namazı kıl ve sabah namazını da kıl" şeklinde olur. Bu ifâde ile ilgili birkaç incelik vardır:

Birinci İncelik: Bu ayet, namazın ancak kıraatle (Kur'ân okumayla) tam olacağını gösterir.

İkinci İncelik: Allah Teâlâ bunda, Kur'ân'ı, fecre muzaf kılmıştır. Buna göre kelamın takdiri, "Fecrin Kur'ân'ını da yerine getir" şeklinde olur. Bu sebeple, bu kıraatin, fecrin doğmasına bağlanmış olması gerekir. Sabah vaktinin ilk başlangıcında ise, fecir tahakkuk etmiş olur. Çünkü fecr, bu adı gecenin karanlığının, sabahın nûrundan dolayı adetâ yarıldığı için almıştır. Emrin zâhiri, vücûb (farz oluşu) ifade eder. Binâenaleyh bu lafız, sabah namazının, fecrin doğduğu ilk vakitte kılınmasının vâcip olduğunu gösterir. Fakat biz bunun vâcib olmadığında ittifak ettik. Bu sebeple geriye bunun mendûb oluşunun kalması gerekir. Çünkü vücûb, terke mani olan üstünlük demektir. Binâenaleyh vücûbun gerçekleşmesine bir mânî bulunduğunda, terke mâni olan şeyin de kalkmış olması gerekir ve muhâlif delil ortaya konuncaya kadar, bu asıl üstünlüğün sürmesi gerekir. Binâenaleyh ayetin sabah namazını, vaktinin başlangıcında kılmanın daha efdal olduğunu gösterdiği anlaşılır. Bu ise, **İmam Şâfiî**'nin, "sabah namazını alaca karanlıkta kılmak, ortalık aydınlanmaya başladığı zaman kılmaktan daha efdaldir" şeklindeki görüşünün doğruluğuna delâlet eder. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü İncelik: Fakîhler, sünnet olanın, sabah namazındaki kıraatin, diğer namazlardaki kıraatlerdan daha uzun olması gerektiğini beyân etmişlerdir. Binâenaleyh ayetteki, *"sabah Kur'ân'ı"*ndan maksad, bu namazda, uzun okumaya teşvik etmedir. Çünkü bizatihî zikredilmiş olmak, o şeyin başkasından daha mükemmel olduğuna delâlet eder.

Gece ve Gündüz Meleklerinin Sabah Namazında Bulunması

Dördüncü İncelik: Cenâb-ı Hak, sabah namazının Kur'ân'ını (kıraatını) "meşhûd" (şâhidlidir, müşâhede edilir, seyredilir) olarak nitelemiştir. Ekserî alimler, bunun şu manaya olduğunu söylemişlerdir: Gece ve gündüz melekleri, sabah namazında imamın arkasında bir araya gelirler. Gündüz melekleri, insanlar sabah namazını kılarlarken ve gece melekleri henüz göğe çıkmadan yeryüzüne inerler. Binâenaleyh

İmam sabah namazını bitirdiğinde gece melekleri yukarı çıkar, gündüz melekleri yeryüzünde kalırlar. Gece melekleri yukarı çıktıklarında, "Ey Rabbimiz, kulların, sana namaz kılarlarken onlardan ayrıldık" derler. Gündüz melekleri de, "Ey Rabbimiz, kullarına, onlar namaz kılarlarken ulaştık" derler. Allah Teâlâ da bütün meleklerine, *"şâhid olun ki onları bağışladım ve günahlarını affettim"* der. Ben de derim ki: Bu izah, sabah namazını alaca karanlıkta (erkenden) kılmanın, ortalık aydınlanmaya başlayınca kılmadan daha efdal olduğu hususunda güçlü bir delildir. Çünkü insan o namaza, sabahın ilk vaktinde başladığında, henüz karanlık sürmektedir. Namaz, tertilli ve uzun Kur'ân okuyuşu sebebiyle uzadığında, karanlık kaybolmaya ve aydınlık ortaya çıkmaya başlar. O esnada da gündüz melekleri gelmiş olur. Bu yolla da, bu namaz esnasında hem gece, hem de gündüz melekleri bulunmuş olur. Fakat insan o namaza, ortalık aydınlanmaya yüz tuttuğu bir sırada başlarsa, ortada karanlık kalmamış olur. Dolayısıyla da o zaman, hiçbir gece meleği bulunmamış olur ve bu sebeple de anlatılan husus tahakkuk etmemiş olur. Binâenaleyh ayetteki *"Çünkü sabah namazı şâhidlidir"* ifadesinin, bu namazı alacakaranlıkta kılmanın daha efdal olduğu hususunda güçlü bir delil olduğu anlaşılır.

Fecr Vaktinin Anlamı

Bana göre bu ifâdenin tefsirinde bir başka ihtimal de şudur: Her ne zaman daha büyük ve mükemmel hadiseler meydana gelse, bunlarla Allah'ın kudretinin mükemmel olduğuna istidlâl etmek de o derecede mükemmel olur. Binâenaleyh insan, sabah namazını, vaktinin ilk başında edâ etmeye başladığında alemdeki o güçlü karanlık devam ediyor olur. O namaz esnasında Kur'ân kıraati uzadığında, bu karanlık yavaş yavaş aydınlığa dönüşür. Karanlık, ölüme ve yokluğa uygundur. Aydınlık da hayata ve varlığa uygundur. Bu durumda insan, uykusundan kalktığında, ölümden hayata, yokluktan varlığa geçmiş gibi olur. Sonra o, bununla beraber namazı esnasında bütün âlemin zulmetten aydınlığa, ölümden hayata, sükûnetten harekete ve yokluktan varlığa geçtiğini müşahede eder. İşte bu durum, akılların ve ruhların böylesi bir geçirmeye ve değiştirmeye yüce hikmeti ve sonsuz kudreti ile, âlemin müdebbiri olan bir yaratıcının ancak kâdir olacağına şahâdet ettiği, çok harikulâde bir haldir. O zaman akıllar, bu bilginin nûru ile aydınlanır ve akıl ile rûha ilâhî-rûhânî mükaşefe kapıları açılır. Böylece uzuvların amellerinden ibaret olan o namaz, bu ilahî mukaddes mükâşefeler ile, müşâhede edilen, meşhûd olan bir şey olur. İşte bundan dolayı zevk-i selimi ve müstakîm (doğru) bir tabiatı olan her insan, uykusundan uyanıp, sabah namazını ilk vaktinde kılıp, âlemin hallerinin, mevcut karanlıktan aydınlığa, sükûnetten harekete doğru değişmesini düşündüğünde, kalbinde bir genişlik, bir rahatlık, ilim nûrunda ve yakîn gücünde bir atış hisseder. İşte ayetteki, *"Çünkü sabah namazı şâhidlidir"* ifâdesi ile anlatılan budur. Böylece, bu düşünme ve tefekkür, ancak sabah namazının henüz gece ağarmadan kılınması esnasında olur. Hatırıma gelen izah budur. Allah ne murad ettiğini en iyi bilendir.

Sabah Namazında Cemaate Katılmaya Teşvik

Ayette üçüncü bir ihtimal daha vardır ki bu da, bu ifadeden, sabah namazının cemaatle edâ edilmesine bir teşvikin kastedilmiş olmasıdır. O zaman mana, sabah namazının çok cemaat tarafından meşhud, (şahitli) olmasıdır. Bunu daha fazla açıklamak üzere deriz ki: Bu namazın, kalbin tasfiyesi (saflaştırılması) ve aydınlanmasındaki tesirinin diğer namazların tesirinden daha fazla olduğunu beyân etmiştik. İşte müslümanlardan bir cemaat, bu ibadeti edâ etmek için mescide gelip hazır olduklarında, herbirinin kalbi aydınlanır ve nurlanır. Sonra bu cemaat haline gelme sebebiyle sanki marifetullah nûru ile, bu esnada Allah'a yapılan taatın nûru, onların kalblerinden birinden diğerine akseder. Böylece de onların ruhları, sanki üzerlerine güneş ışıkları düşüp de, karşılıklı birbirine ışık aksettiren birçok ayna gibi olurlar. Çünkü bu aynalardan herbir aynanın ışığı diğerine akseder. Sabahleyin cemaatle namaz kılanlar için de durum böyledir. İşte bu sebeple zevk-i selîm sahibi olup, bu vakitte o namazı cemaatle edâ eden herkes, kalbinde bir genişlik, bir aydınlanma ve bir huzur bulacaktır.

Beşinci İncelik: Ayette, *"Sabah namazını kıl, çünkü sabah namazı şâhidlidir"* buyurulmuştur. Sabah namazının şâhidli (meşhûd) olmasının sebebi hakkında, bir başka ihtimal daha vardır ki o da şudur: İnsan gece boyunca uyuyup, bu esnada dünya hallerini gözetmekten mahrum olup da, maddî hadiselerin şekil ve suretleri, onun hayalinin, fikrinin ve aklının levhalarından silinerek, böylece o levhalar, üzerine kötü nakışlar yazılıp, sonra bu nakışlar âdeta yıkanmış, silinmiş levhalar haline gelince; işte uykudan ilk kalkışında, insanın aklının, fikrinin ve hayalinin levhaları, bozuk ve kötü nakışlardan temizlenmiş ve mutahhar hale gelir. İnsan bu vakitte, Allah'a ibadete, O'nun münezzeh olduğunu anlatan kelâmını okumaya ve O'nun yüceliğini gösterecek fiiller yapmaya başladığı zaman, aklının, fikrinin ve hayalinin levhalarında, bu temiz ve mukaddes nakışlar belirir. Bu nakışların belirişi ise, bozuk nakışların hakimiyetine ve orada iyice kök salmasına mâni olur. Bunlar, dünyaya ve dünyanın şehvetlerine meyletmeden dolayı ortaya çıkan nakışlardır. İşte bu yolla, tamamen marifetullah'a muhabbetullah'a ve Allah'a itaata doğru olan temâyüller süzülür ortaya çıkar, temayüz eder; dünyaya ve onun şehevî arzularına olan temayüller ise zayıflar. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: "Bu hikmet ancak, mü'min, gece ağarmadan uykusundan kalktığı o ilk esnada, hemen namaza yöneldiği zaman tahakkuk eder. Bu da, maksûda ulaştırır. Bil ki insanların ekserisi kalb hastalıklarına düçâr olmuşlardır. Bu hastalıklar, dünya sevgisi, hırsı, hased, övünme ve mal-evlâd çokluğu ile iftihar etmedir. Dünya, hastalar evidir. O, hastalarla dolu olduğu için, peygamberler de sanki mâhir ve becerikli doktorlar gibidir. Hastanın bazan hastalığı artar da, sağlığına ancak, kuvvetli tedâvilerle yeniden kavuşabilir. Bazan hasta bilmez de, doktorun tavsiyelerine uymaz ve çoğu zaman ona muhalefet eder. Fakat doktor, şefkatli ve becerikli olduğunda, elinden gelen her çareye başvurarak bu hastalığı yok etmeye çalışır. Bunu yoketmeye kâdir olamazsa da, hiç olmazsa onu azaltmaya, hafifletmeye gayret eder. İşte bunu

anladığında deriz ki: Dünya sevgisi hastalığı, bütün insanları sarmıştır. Bunun, marifetullah'a, Allah'a hizmete ve taata davetten, yönelmeden başka ilacı yoktur. Bu ilaç ise, nefislere ağır gelir. Bu tedaviyi kabul edip, boyun eğen pek azdır. Şüphe yok ki peygamberler, bu hastalığı azaltmaya, anlattığımız şekilde, hastalığın izâlesine faydası olacak tarzda uykudan uyandıkları o ilk vakitte insanları hemen taat ve ibadete yönelmeye teşvik etmek için çaba sarfetmişlerdir. Binâenaleyh bu ibadet ile işe başlamak gerekmiştir. Sözünün sır ve inceliklerini en iyi Allah bilir.

Teheccüd Lafzının Anlamı

Cenâb-ı Hak وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ *"Gecenin bir kısmında da uyanıp, sırf sana mahsus fazladan bir ibadet olmak üzere, onunla gece namazı kıl"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, remz ve işaret yoluyla beş vakit namazı emredince, bunun peşinden, gece namazına teşvik eden beyanını getirmiştir. Bu konuda birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Teheccüd, gece kılınan namazdır. Buna göre, **teheccüd** emri "gece kalk, namaz kıl" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gecenin saatlerinden bir kısmının dışındaki saatlerde kalk (gecenin) yarısı miktarınca. Yahut ondan birazını eksilt. Yahut (o yarının) üzerine (biraz) artır. Kur'ân'ı da açık açık, tane tane oku"* (Müzzemmil, 2-4) buyurmuştur.

İkinci Bahis: Vahidî şöyle demiştir: **Hücûd** kelimesi, Arapça'da "uyku" manasına olup, şiirde bu manada çokca kullanılmıştır. Nitekim, "onu uyuttum" manasında, هَجَدْتُهُ – أَهْجَدْتُهُ denilir. **Lebid**'in şu şiiri de bu manadadır:

* هَجَدْنَا فَقَدْ طَالَ السُّرَى *

"Gece öyle uzadı ki, neticede biz uyuyuverdik." Sanki **Lebîd** şöyle demektedir: "Uyuttu bizi. Çünkü gece bize öyle uzun geldi ki, derken bizi uyku bastı." **Ebu Ubeyd, Ebu Ubeyde**'den, "**hâcid**"in, "uyuyan kimse" ve "gece namaz kılan kişi" manalarına geldiğini nakletmiştir. Bu sözün bir benzerini **Sa'leb, İbnu'l-A'râbî**'den rivayet etmiştir. Buna göre sanki o, "Kişi, gecenin bir vaktinde namaz kıldı" manasında هَجَدَ الرَّجُلُ ve "gece uyudu" manasında, هَجَدَ demiştir. Bunlara göre bu lafız, ezdâddan (aynı anda iki zıd mana ifade eden kelimelerden)dir. **Ezherî** bu lafzın tefsiri hususunda orta yolu bularak şöyle der: "Arapların kelâmında meşhur olan "**hâcid**" kelimesinin "uyuyan kimse" manasına kullanılmasıdır. Sonra biz şeriatta, namaz kılmak için gece uykudan kalkan kimseye "**müteheccid**" denildiğini gördük. Binâenaleyh, kendisinden uykuyu attığı için, onun bu ismi aldığını söylemek gerekir. Bu tıpkı, kendisinden günahı (hinsi) attığı için, ibâdet eden kimseye, "**mütehannis**" denilmesi gibidir. Yine zorluğu (hareci) ve büyük günahı (ism ve hûb'u) kendisinden attı manasında, "**müteharric**", "**müteessim**" ve "**mütehavvib**" denilir.

Ben derim ki: "Bu hususta, başka bir ihtimal daha vardır: İnsan, ölümden sonraki uykusunun ve uyanışının güzel olması için, uyku lezzetini bırakır ve namaza kalkma

güçlüğünü omuzuna alır. Binâenaleyh onun, bu uykuyu bırakışından gayesi, öldüğünde tatlı uykuyu elde etmek olunca bu kalkış da o uykuyu elde etmek için olur. Bu sebeple de "teheccüd" adını alır."

Burada, bir üçüncü açıklama da şudur: Rivayet edildiğine göre **Haccâc b. Amr el-Mazenî** şöyle der: "Sizden biri, gece kalkıp namaz kıldığında ve bu hal üzere sabaha girdiğinde, teheccüdde bulunduğunu mu sanıyor? Teheccüd, uyuduktan sonra, uyanıp namaz kılmak; sonra yeniden uyuduktan sonra uyanıp namaz kılmak; sonra yeniden uyuduktan sonra uyanıp namaz kılmaktır. İşte Hz. Peygamber (s.a.s)'in teheccüdü böyle idi." Bunu iyice anladığında, biz diyoruz ki: Böyle teheccüd kılan insan, gece her namaz kılışında, yatmaya ve tekrar kalkmaya niyetlenir. Binâenaleyh bu sebepten ötürü, bu namazın "teheccüd" adını almış olması uzak bir ihtimal değildir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki, **mine'l-leyl** ifadesindeki **min** harf-i cerri'nin mutlaka bir müteallakı olması gerekir. **Fe-tehecced** kelimesindeki **fâ**'nın da, üzerine atfedilmesi gereken bir yer olması gerekir. Buna göre kelamın takdiri, "gecenin bir kısmında kalk ve onunla gece namazı kıl" şeklinde olur. Buradaki *"onunla"* ifadesi ile, *"Kur'ân ile"* manası kastedilmiş olup, bu da "kendisinde Kur'ân okunan namaz" demek olur.

Gece Namazının Hükmü

Dördüncü Bahis: Arapça'da **"nafile"**, asıl olana ilâve edilen, onun üzerinde fazla olan şey" demektir. Bu kelimenin manasını, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ (Enfâl, 1) ayetinin tefsirinde anlattık. Kelimenin bu ayetteki manası da, "ilave, fazladan olan şey"dir. Onun nâfile (fazla) olmasının ne demek olduğu konusunda, gece namazının Hz. Peygamber (s.a.s.)'e vâcip olup olmamasına dayanan iki görüş vardır: Bazı kimseler bu namazın Hz. Peygamber'e vacib (farz) olduğunu, daha sonra farziyetinin neshedildiğini ve böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in farz namazlarına ilave bir nâfile namaz olarak kaldığını söylemişlerdir.

Mücâhid ve **Süddî**, bu kelimenin tefsiri hususunda, güzel bir açıklamada bulunarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır. Binâenaleyh O'nun, farzların dışında yaptığı her ibadetinin, günahlarının affedilmesinde bir tesiri yoktur. Aksine o ibadetlerin tesiri, derecelerinin artmasında ve mükâfaatının çoğalmasındadır. Binâenaleyh Peygamberin bu tür ibadetlerinden maksadı, fazla mükafaat almaktır. İşte bundan ötürü, O'nun fazladan yaptığı ibadetlere "nafile" denilmiştir. Ama ümmeti böyle değildir. Çünkü onların, affedilmesi gereken birçok günahları vardır. Binâenaleyh onlar günahlarının ve hatalarının affedilmesi için, böyle nâfile ibadetler yapmaya muhtaçtırlar. Binâenaleyh bu taatların başkası hakkında değil, Hz. Peygamber için "nâfile" (fazladan) oldukları sâbit olmuş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak,

nafileten leke *"Sırf senin için nâfile olarak"*, yani, "Bunlar başkası hakkında değil, senin hakkında "nafile"dir" buyurmuştur." İşte bu, bizim yukarıda bahsettiğimiz izahtır.

Teheccüd namazının Hz. Peygamber (s.a.s)'e vâcib (farz) olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Ayetteki, *"Sırf senin için nâfile olarak"* ifadesinin manası, "O namaz, diğer beş vakit namaza ilave olarak sadece sana farz kılındı." Binâenaleyh sen, bu namaz ile, ümmetine temâyüz ettin" şeklindedir." Bu görüşü şu şekilde desteklemek mümkündür: "Ayetteki, *"gece namazı kıl"* ifadesi emirdir ve emir sîgası vücub ifade eder. Dolayısıyla teheccüd namazının Hz. Peygamber'e vacib olması gerekir. Binâenaleyh ayetteki, *"senin için nâfile olarak"* ifadesini, vâcib olmama manasına alırsak, bir çelişki ortaya çıkmış olur ki, bu normal değildir. Binâenaleyh bunun, "beş vakit namaza ilave farz bir namaz olarak" manasında olması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Beşinci Bahis: Hak Teâlâ'nın, *"Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından, gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl, sabah namazını da..."* ayeti, zâhiren her nekadar Hz. Peygamber için olan bir emir ise de, mana bakımından ümmeti hakkında umûmî bir emirdir. Bunun delili, ayetteki, *"Gecenin bir kısmında da uyanıp, sırf sana mahsus olarak nâfile bir ibadet olmak üzere, o (Kur'ân ile) gece namazı kıl"* ifadesidir. Allah Teâlâ bununla, gece namazı ile ilgili emrinin, sadece Hz. Peygamber'e ait olduğunu göstermiştir. Bu ise, beş vakit namazın kılınması ile ilgili emrin, sadece Hz. Peygamber'e mahsus olmadığını gösterir. Aksi halde teheccüd namazı ile ilgili emri, *"sırf sana mahsus olarak"* ifadesi ile kayıtlamanın hiçbir manası olmazdı. Allah en iyi bilendir.

Asâ Fiilinin Allah Hakkında Manası

Daha sonra Cenâb-ı Allah, عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا *"Belki Rabbin seni bir Makam-ı Mahmud'a gönderecektir"* buyurmuştur. Müfessirler, Allah için kullanılan *asâ* (olur ki) kelimesinin, "mutlaka, hiç şüphe yok ki" manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Meânî âlimleri şöyle demişlerdir: "*Olur ki*'kelimesi, arzulandırma manasına gelir. Binâenaleyh birisi birisine ümit verir, sonra da onu ümidinden mahrum ederse, bu bir ar ve utanç olur. Allah Teâlâ ise, bir kimseyi, herhangi bir şey hususunda ümitlendirip, sonra da onu ona vermemekten son derece münezzeh ve kerimdir."

Makam-ı Mahmûd

Ayetteki, "**Makam-ı Mahmûd**" ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: "Mahmûd" kelimesinin mansûb oluşu hususunda iki izah yapılmıştır:

a) Kelime, ayetteki يَبْعَثَكَ *"seni gönderecektir"* fiilinden "hâl" olmak üzere mansubtur, yani, "seni, mahmûd (övülmüş) olarak gönderecektir" demektir.

b) Kelime, kendinden önceki **"makam"** kelimesinin sıfatı olduğu için mansubtur. Bunun izahı açıktır.

İkinci Bahis: "Makâm-ı Mahmûd"un tefsiri hususunda birçok görüş vardır:

1) Bu, şefaat-ı Muhammedîdir. **Vahidî** şöyle der: "Müfessirler, bunun şefaat makamı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet hakkında, هُوَ الْمَقَامُ الَّذِى اَشْفَعُ فِيهِ لِاُمَّتِى *"Bu, üzerinde, ümmetime şefaat edeceğim makamdır"*(3) buyurmuştur." Ben derim ki: Ayetin lafzı da bu manayı ihsâs ettirmektedir. Çünkü insan, ancak birisi ona hamdedip medh-ü senâ ettiği zaman, mahmûd (öğülmüş) olur. Hamd ise, ancak in'âma ve lutfa karşı yapılır. Binâenaleyh ayette bahsedilen **Makâm-ı Mahmûd**'un, kendisinde, Hz. Peygamberin, bir grup insana in'âmda (iyilikte) bulunup, o insanların bu iyilikten ötürü, onu övdükleri bir makam olması gerekir. Bu iyilik, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dini tebliğ etmesi ve şeriatı öğretmesi olamaz. Çünkü bu zaten mevcuttu. O halde, ayetteki *"Belki Rabbin seni bir Makam-ı Mahmûd'a gönderecektir"* ifadesi, bir ümid vermedir. Halbuki insanı, zaten kendinde bulunan bir şeyi vaadederek arzulandırmak imkânsızdır. Binâenaleyh kendisinden ötürü **mahmûd** olunacak (hamdedilecek, teşekkür edilecek) bu in'âmın, insanlara daha sonra ulaşacak bir in'âm (iyilik) olması gerekir. Bu ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah yanında ümmetine şefaatçi olmasıdır. Dolayısıyla bu, ayetin lafzının yani, *"Belki Rabbin seni bir Makam-ı Mahmûd'a gönderecektir"* ifadesinin, bu manaya olduğunu gösterir. Hem sonra ayetteki **"makam"** ve **"mahmûd"** kelimelerinin nekire (belirsiz) oluşu da, o makamda Hz. Peygamber için, büyük bir övgünün, mükemmel bir hamdin (teşekkürün) olacağını gösterir. İnsanın, kendisini azabtan kurtarmaya çalışan kimseye karşı hamdi (teşekkürü ve övgüsü), bir bakıma ihtiyaç duymadığı mükâfaatını artırmaya gayret gösterecek kimseye karşı olan hamdinden daha ileri olacağı malumdur. Çünkü insanın, büyük elem ve kederlerinin giderilmesine duyduğu ihtiyaç, bir bakıma, elde etmeye ihtiyaç duymadığı fazla menfaatları elde etmeye olan ihtiyacından çok çok fazladır. Binâenaleyh bunun böyle olduğu sabit olunca, *"Belki Rabbin seni bir Makâm-ı Mahmûd'a gönderecektir"* ifadesi ile, ehl-i sünnetin inancına göre, cezaları kaldırma hususundaki şefaatin kastedilmiş olması gerekir. Ayetin lafzı bu manayı çok kuvvetli bir biçimde hissettirip, aynı hususta sahih hadisler bulununca, ayeti bu manaya hamletmek vâcip olur. Şu meşhur duâ da, bu izahı destekler: *"Ya Rabbi, O (Muhammed'i), evvelkilerin ve*

3) **Müsned**, 2/441, 528.

sonrakilerin gıpta edeceği ve ona vaadettiğin Makam-ı Mahmûd'a ilet." Müslümanlar, Makam-ı Mahmûd ile şefaat-ı Muhammediyenin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir.

İkinci Görüş: Huzeyfe (r.a) şöyle der: "İnsanlar (mahşerde) toplanırlar. Hiç kimse konuşmaz. İlk çağırılan, **Hz. Muhammed** (s.a.s) olur. O, çağırılınca "Lebbeyk ve Sa'deyk" *(Buyur,emret Rabbim). Hayır senin elindedir. Şer sana ait değildir.* (4) *Hidayete ermiş olan, senin hidayete erdirdiğindir. Kulların senin huzurundadır. Senin tarafından yaratılmış olup, senin hükmüne götürüleceklerdir. Senden kurtuluş, ancak yine sana gelmekledir. Münezzehsin, yücesin, ey Beytullah'ın Rabbi, seni takdis ederiz!"* der. İşte, *"Belki Rabbin seni bir Makam-ı Mahmûd'a gönderecektir."* ayetiyle kastedilen budur." Ben derim ki, birinci görüş daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamberin şefaat için gayreti, insanları O'na hamdetmeye (teşekkür etmeye) yöneltir; böylece de o **"mahmûd"** (hamdedilen, teşekkür edilen) olmuş olur. Bu duayı söylemek ise, Hz. Peygamber'e sadece mükâfaat kazandırır, (teşekkür) kazandırmaz. Buna göre eğer, "Bu görüşe göre, Allah'ın Hz. Peygamberi öveceği niçin söylenmesin?" denilirse, biz deriz ki: Arapça'da hamd, sadece bir in'âma karşılık yapılan medh-ü senâ için kullanılır. Binâenaleyh hamd lafzı, bu mananın dışında, ancak mecâzî olarak kullanılır.

Üçüncü Görüş: Bununla, neticesi övgü (medh-ü senâ) olan bir makam kastedilmiştir. Bu görüş de, ikinci görüş hakkında söylediğimiz sebepten ötürü zayıftır.

Hz. Peygamberin Arşa Oturacağı İddiası Esassızdır

Dördüncü Görüş: Vâhidî, İbn Mes'ûd (r.a)'un, "Allah, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i Arş'ı üzerinde oturtacak" dediğini; **Mücâhid**'in de, "Allah, onu Arş'ta yanına oturtacak" dediğini rivayet etmiştir. **Vahidî**, bu rivayetlerden sonra sözüne şöyle devam eder: "Bu, rezil, ürkütücü ve korkunç bir görüştür. Kur'ân'ın ayetleri, böyle bir tefsirin bozuk olduğunu haykırır. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:

1) **"Ba's"** (gönderme), oturtmanın zıddıdır. Nitekim Arapça'da, بَعَثْتُ النَّازِلَ وَالْقَاعِدَ فَانْبَعَثَ "Misafiri ve oturanı gönderdim, onlar da gittiler" denilebilir. Yine "Allah, ölüyü, kabrinden kaldırıp, diriltti" manasında, بَعَثَ اللّٰهُ الْمَيِّتَ denilir. Binâenaleyh **"ba's"**ı, oturtma manasına tefsir etmek, zıddı bir mana ile tefsir etmek olur ki bu, yanlıştır.

2) Allah Teâlâ, burada **"makam"** demiş, mak'âd (oturacak yer) dememiştir. Makam, ayakta durulan yerdir, oturulan yer değildir.

3) Eğer Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed**'i yanında oturtacak şekilde, Arş üzerinde

4) Şer,yaratma itibariyle Allah'a ait ise de, kesb itibariyle kula aittir. Şerri seçen kuldur, bu cihetle ona nisbet edilir (Ç.).

oturuyor olsaydı, sınırlı ve sonlu bir varlık olmuş olurdu. Böyle olan ise, muhdes (sonradan olma)dır.

4) **Hz. Muhammed**'in, Allah ile birlikte Arş üzerinde oturacağını söyleme de, ona fazla bir kıymet ve şeref kazandırmaz. Çünkü câhil ve ahmak kimseler, cennetliklerin, Allah Teâlâ'yı ziyaret edeceklerini, O'nunla birlikte oturduklarını ve Allah Teâlâ'nın onlara, dünyadaki hal ve durumlarını sorduğunu söylüyorlar. Bu durum, onlara göre bütün mü'minler için söz konusu olunca, bu makamın Hz. Peygamber'e verilmesinde fazla bir kıymet ve derece olmaz.

5) "Hükümdar falancayı gönderdi" denildiğinde, hükümdarın o kimseyi, bir topluluğun işlerini düzene koyması için gönderdiği anlaşılır, yoksa bundan o kimseyi, tahtında kendisi ile oturttuğu manası anlaşılmaz. Böylece bu görüşün rezil, düşük, aklı kıt, dinsiz kimselerin meyledeceği bir söz olduğu sâbit olur.[5] (5)

Mudhale Sıdk - Muhrace Sıdk

Daha sonra Cenâb-ı Allah وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ *"Şöyle de: "Rabbim, beni sıdk ve selâmet girdirilişiyle girdir, sıdk çıkarışıyla çıkar"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Biz, Hak Teâlâ'nın, *"Yakında seni, neredeyse, bu yerden çıkarmak için herhalde rahatsız edecekler"* (İsra, 76) ayetinin tefsiri hususunda şu iki görüşü zikretmiştik:

1) Bununla, Mekke kâfirlerinin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i **Mekke**'den çıkarma hususundaki gayretleri kastedilmiştir.

2) Bununla şu kastedilmiştir: "Yahudiler ona, "Sana yakışan, **Medine**'den **Şam**'a gitmektir" demişlerdi. Cenâb-ı Hak da ona, "Namazını kıl, Allah'a ibadetle Meşgul ol. O cahillerin sözüne iltifat etme. Çünkü senin yardımcın ve destekçin benim" buyurmuştu. İşte bundan sonra Allah Teâlâ bu ayette yeniden o hadiseden bahsetmiştir. Binâenaleyh o ayeti, Mekke kâfirlerinin, Hz. Peygamberi **Mekke**'den çıkarma gayretleri manasına alırsak, bu ayetin manası şöyle olur: "Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e **Medine**'ye hicret etmesini emrederek, ona, *"Rabbim, beni sıdk ve selamet girdirilişiyle girdir"*, yani **Mekke**'den **Medine**'ye, sıdk çıkarışıyla çıkar" demesini buyurmuştur. Bu aynı zamanda **Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'nin de görüşüdür. Ama biz o ayeti, Yahudîlerin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e **Medine**'den çıkıp **Şam**'a gitmesini tavsiye etmeleri manasına alır ve Hz. Peygamberin de, **Medine**'den çıktığını, sonra Allah Teâlâ'nın ona Medine'ye geri dönmesini emrettiği manasında tefsir edersek, bu ayetin manası da şöyle olur: "Hz. Peygamber

---

5) **Vahidî** bu izahı ile, bu hususdaki rivayetlerin uydurma olduğunu anlatmak istiyor. Yoksa **İbn Mes'ud** ve **Mücâhid**'i ithâm için bunları söylemiyor (Ç.).

(s.a.s) **Medine**'ye döndüğünde, "Rabbim, beni sıdk ve selamet girdirişiyle, **Medine**'ye girdir ve sıdk çıkarılışıyla beni **Medine**'den **Mekke**'ye çıkar, yani bana **Mekke**'nin fethini müyesser kıl" demiştir.

Ayetin tefsiri ile ilgili şöyle bir **üçüncü görüş** vardır ki bu, öncekilerden daha mükemmeldir: Bu şu manayadır: "Ey Rabbim, beni namazıma sıdk girdirişiyle girdir ve namazımdan sıdk, ihlâs, zikrinde bulunma ve şükrünü edâ etme ile birlikte çıkar."

Dördüncü Görüş: Bu görüş, yukarıda geçen görüşlerden daha güzeldir. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Ey Rabbim beni, dinini ve şeriatını edâ etme hususunda, onların gereklerini hakkıyla yerine getirmeye sok ve beni onları ifâ ettikten sonra, üzerimde onlarla ilgili hiçbir kovuşturma ve soruşturma bırakmaksızın onlardan çıkar."

Beşinci Görüş: Bu da öncekilerden daha güzeldir. Buna göre mana, "Ey Rabbim beni, tevhidin, tenzihin ve kutsiyyetin delillerinin denizine sok, sonra beni delilin gösterdiği şeyi tanımanın ışığına ulaştıracak olan delillerle daha fazla meşgul olmaktan çıkar, medlûlün (Allah'ın) marifetinin ışığına garket; yine beni sonradan var olanların, sonradan var olma delilleri hususunda düşünmekten kurtarıp, çokluktan ve değişikliklerden münezzeh olan o tek ve bir olan (Allah'ı) bilmeye (marifetullaha) garket" şeklindedir.

Altıncı Görüş: Bu şu manayadır: "Beni, içine sokacağın herşeye, kullukta sâdık ve marifetine dalmış olarak sok, yine içinden çıkaracağın herşeyden de, kullukta, marifetullahta ve muhabbetullahta sâdık olarak çıkar." Bundan murad, kulluğun bütün giriş çıkışlarda, hareket ve sükûnlarda devam etmesini istemektir.

Yedinci Görüş: Bu, "Beni, kabre doğru bir girdirişle girdir, yine kabirden, doğru (sâdık bir) çıkışla çıkar" demektir.

İkinci Bahis: Mîmin zammesiyle, "**müdhal**" kelimesi, tıpkı "**idhâl**" gibi bir masdardır. Nitekim Arapça'da, أَدْخَلْتُهُ مُدْخَلاً denilir. Bu tıpkı, أَنْزِلْنِي مُنْزَلاً (Mü'minun, 29) ayetinde olduğu gibi (mef'ûl-ü mutlaktır). **Müdhal** ve **muhreç** kelimelerinin "**sıdk**" kelimesine izafetleri ise, bu giriş ve çıkışı övmek içindir. Buna göre sanki Hz. Peygamber (s.a.s), Allah Teâlâ'dan, kendisinde hoşlanmadığı hiçbirşey olmayan güzel bir girdiriliş ve güzel bir çıkarılış istemiştir.

Hz. Peygambere Verilen Hüccet

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا *"Bana hakkıyla yardım edecek bir hüccet ver"* demesini emretmiştir. Bu, "sayesinde, bana muhalif olanların hepsine karşı, bana destek olacak apaçık bir beyyine, bir hüccet ver" demektir. Velhasıl **Hz. Muhammed** (s.a.s), Allah Teâlâ'dan, muhalif olanlara karşı, hüccet, güç ve kudret vermek suretiyle desteklemesini istemiştir. Allah Teâlâ da, duasına icâbet etmiş ve O'na, mutlaka insanlardan koruyacağını bildirerek, *"Allah seni insanlardan*

koruyacak" (Maide, 67); *"Felaha, ancak Allah'ın hizbi, (taraftarları) ereceklerdir"* (Mücâdele, 22) ve *"o hak dini, bütün dinlere galib getirecek"* (Saf, 9) buyurmuştur.

Hak Geldi, Batıl Gitti

Hz. Peygamber (s.a.s), Allah Teâlâ'dan yardım isteyince, O da O'nun duasını kabul ettiğini bildirerek, قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ *"De ki, "Hak yani Allah'ın dini ve şeriatı geldi; batıl yani Allah'ın dininin dışındaki bütün din ve şerîatlar zâil oldu"* buyurmuştur. **Zehaka** yok olup gitti, yıkıldı, geçersiz oldu" demektir. Bu, "öldü" manasında kullanılan زَهَقَتْ نَفْسُهُ deyimine dayanır. **İbn Mes'ûd** (r.a)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Fetih günü **Mekke**'ye girdiğinde Beytullah'ın etrafında 360 put vardı. O, elindeki değnek ile onlara dürtüyor, *"Hak geldi, batıl zâil oldu"* diyor ve bunun üzerine o put, yüz üstü düşüyordu."

Cenâb-ı Hak, إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا *"Şüphesiz ki bâtıl, hep zâil olacaktır"*, yani, "Batıl için bir müddet devlet ve saltanat olsa bile devam etmez, en süratli bir biçimde zâil olur" buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

* * *

Kur'an Şifa ve Rahmettir

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾ وَإِذَا أَنْعَمْنَا
عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ
فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾

"Biz Kur'ân'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olan şeyleri, parça parça indiriyoruz. Zâlimlerin ise ancak ziyanını artırır. İnsana nimet verdiğimiz zaman, (zikrullahdan) yüz çevirir, yan çizer. Ona şer dokununca da pek ümidsiz olur. De ki: "Her biri kendi asli tabiatına göre hareket eder. O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbin daha iyi bilir"

(İsra, 82-84).

Bil ki Cenâb-ı Hak, ilâhiyat, nübüvvet, haşr, ma'ad, ba's, kazâ ve kaderin mevcûdiyeti meselelerini tafsilatlı bir biçimde açıklayıp, bundan sonra namazı emrederek ondaki sırlara dikkat çekince ve bunların hepsi de Kur'ân'da zikredilmiş olunca, bütün bunların peşinden, Kur'ân'ın şifâ ve rahmet olduğunun açıklanmasını getirmiş ve وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ *"Biz Kur'ân'dan, şifa ve rahmet olan şeyleri, parça parça indiriyoruz"* buyurmuştur. Burada **(min)** harf-i cerri, ba'ziyyet (kısım) ifade etmemekte olup, aksine **"cins"** manası için getirilmiştir. Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"O halde murdardan, putlardan kaçının, uzaklaşın"* (Hacc, 30) ayetinde olduğu gibi. Buna göre ayetin manası, "Biz, bir Kur'ân olan bu cinsten, bir şifa olan şeyler indiriyoruz. Binâenaleyh, Kur'ân'ın tamamı, mü'minler için bir şifâdır" şeklinde olur. Bil ki Kur'ân, ruhanî hastalıklara karşı bir şifadır; yine o, maddî cismanî hastalıklara karşı da bir şifadır.

Ruhî Hastalıklara Şifa Olması

Onun, ruhanî hastalıklara karşı bir şifa olmasına gelince: Bu, aşikâr ve bellidir. Çünkü, ruhanî hastalıklar iki çeşittir: Batıl itikâdlar ve kınanmış, zemmedilmiş huylar, ahlâk... Bâtıl i'tikadlara gelince: Fesat ve bozukluk bakımından bunların en ileri derecede olanları, ilahiyat, nübüvvet, ahiret ve kazâ-kaderle ilgili bozuk ve fasit inançlardır. Kur'ân, bu konularda, batıl görüşleri de iptâl edecek olan şeyleri kapsamaktadır. Ruhî hastalıkların en kuvvetlisi, bu konulardaki hatalar olunca; Kur'an-ı Kerim de bu bâtıl inanışlarda bulunan gizli ve batınî ayıp ve kusurları ortaya çıkaran delilleri ihtiva edince, şüphesiz Kur'ân-ı Kerim, bu tür ruhanî hastalıklara karşı bir şifa olmuş olur.

Kınanmış olan ahlâk ve huylara gelince, Kur'ân-ı Kerim, bunların açıklanmasını, onda bulunan mefsedetlerin tanıtılmasını ve üstün, fadıl ve mükemmel huylar ile medhedilmiş olan amellere irşâd edip yol göstermeyi de ihtivâ etmektedir. İşte Kur'ân-ı Kerim, bu nevi hastalığa karşı da bir şifâ olmuş olur. Böylece, Kur'ân-ı Kerim'in, ruhanî bütün hastalıklara karşı şifâ olduğu kesinlik kazanmış olur.

Bedenî Hastalıklara Şifa Olması

Kur'ân'ın cismanî ve maddî hastalıklara karşı şifâ olmasına gelince, bu böyledir, çünkü, bereketini umarak Kur'ân okumak pekçok hastalığı men etmektedir. Filozoflardan ve tılsımcılardan büyük bir topluluk, bilinemeyen ve manası anlaşılamayan pekçok efsun, rukye ve duâların okunmasının, faydalar temin edip zararları da savuşturma hususunda pekçok büyük tesirleri olduğunu beyân edip açıklayınca, Allah'ın celâl ve kibriyasının zikrini, mukarreb meleklerin ta'zîm ve tebcilini, azgın kimseler ve şeytanların da tahkîr edilip zelil kılınmasını kapsayan bu yüce Kur'ân'ın okunması, dinî ve dünyevî faydaları eda etmeye haydi haydi sebep

ve vesile olur. Söylediğimiz bu şey, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadisle de kuvvetlenmektedir. O şöyle buyurmuştur: مَنْ لَمْ يَسْتَشْفِ بِالْقُرآنِ فَلاَ شَفَاهُ اللّٰهُ تَعَالَى *"Kim Kur'ân'ı vesile ederek şifa istemezse, Allah Teâlâ o kimseye şifâ vermesin!"* (6)

Kur'ân'ın Rahmet Olması

Kur'ân'ın mü'minler için rahmet olmasına gelince: Bil ki biz, daha önce, insanların ruhlarının, batıl inançlar ve bozuk ahlâklar sebebiyle, hasta olduklarını beyan etmiştik. Kur'ân da iki kısımdır. Bir kısım, sapıkların şüphelerinden ve batıldan yana olanların batıllı süslemelerinden kurtulmayı sağlar ki bu, şifâdır. Bir kısmı da, yüce ilimleri ve insanın, sayesinde Rabbu'l-âlemîn'in civârına ulaşacağı ve böylece mukarreb melekler zümresine karışacağı üstün ahlâkı elde etme yollarını öğrenmeyi sağlar ki, bu da, rahmettir. Hastalığı gidermek, sıhhati temin edecek şeyleri tamamlamaya gayret etmekten daha önce olduğu için, Cenâb-ı Allah da bu ayette, önce şifâdan bahsetmiş, sonra, bunun peşinden de rahmetten söz etmiştir. Bil ki Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın, mü'minler için bir şifâ ve bir rahmet olduğunu beyan edince, onun, zalimler için bir hüsran ve dalâlet sebebi olduğunu da açıkladı. Zalimlerden murad, müşriklerdir. Bu böyledir, çünkü Kur'ân'ı dinlemek, onların gazabını, kinini ve hasedini arttırmaktadır. Bu kötü ahlâk da onları, batıl amellere yöneltir ve bu kötü huyların, ruhlarının ta içinde kuvvet bulup kök salmasını arttırır. Sonra bu kötü ve nefsanî ahlâk, bozuk amellere sevketmeye devam eder. Bu amelleri yapmak da, o kötü ahlâkı kuvvetlendirir. İşte böylece Kur'ân, o sapık müşriklerin horluk, dalâlet, fesât ve azâb derecelerinin artmasına bir sebep olmuş olur.

Hak Teâlâ sonra, bu sapık cahillerin, dalâlet vadilerine, horlanma ve azâba uğrama makamlarına düşmelerine sebep olan esas şeyi zikreder ki, o da dünya sevgisi; mal, mevki tutkusu ve bunların ancak kendi gayret ve çabalarıyla meydana geldiğine, o ilgili kimselerin inanmasıdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بِجَانِبِهِ *"İnsana nimet verdiğimiz zaman, (zikrullahdan) yüz çevirir, yan çizer"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Nimet Zamanında Şükürden Yüz Çeviren İnsan

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a), "Burada bahsedilen "**İnsan**" **Velîd İbn el-Muğire**'dir" demiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Aksine bundan murad, insan türünün halinin, maksadına ulaşıp gayesini elde ettiğinde gurura kapılıp, Allah'a ibadetten habersiz, O'na itaat hususunda da serkeş bir hale gelmek olduğunu beyân etmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Çünkü insan, kendisini ihtiyaçtan müstağni gördü diye, azar..."* (Alâk, 6-7) buyurmuştur.

---

6) **Kenzu'l-Ummal**, 10/28106

(Neâ) Kelimesindeki Kıraat Farkları

İkinci Bahis: Ayetteki **a'rada** kelimesi, sırtını döndü; yani, "sırtını başka bir yöne çevirip, sıvışıp gitti; uzaklaştı" anlamındadır. **Neâ** kelimesi Arapça'da "'uzaklaştı" anlamındadır. Bir şeyden yüz çevirmek de, o şeye yüzünü yan çevirmektir. deyimi, نَأَى بِجَانِبِهِ "ona yanını döndü ve sırtını çevirdi; büyüklenmek istedi" demektir. Zira böyle, yapmak büyüklük taslayanların adetidir. **Neâ** kelimesinin birçok okunuş şekilleri bulunmaktadır:

1) Nûn ve hemzenin fethasıyla okumak olup, bu, âmmenin, ekseri kıraat alimlerinin okumasıdır. Secde suresindeki kelime de böyle okunur. Bu, daha çok görülen kullanış şeklidir. **Ne'y**, kelimesi, "uzaklık" anlamındadır. "Uzaklaştı" anlamında da **neâ** denilir.

2) **İbnu Amir**, bu kelimeyi نَاءَ **(Nâe)** şeklinde okumuştur. Bunun iki izahı bulunmaktadır:

a) رَأَى (gördü) anlamında رَاءَ **(Râe)** denildiği gibi, lamel fiilinin aynel fiilden önce bulunmasıdır.

b) Bunun, نَهَضَ "kalktı" anlamında olan نَأَى olması

3) **Hamza** ve **Kisâî**, iki fethanın da imâlesiyle (kesreye benzetilmesiyle) okumuşlardır. Çünkü onlar, نَأَى 'deki hemzeyi imâle ile okumuşlar, sonra da nûn'u, kesreye tâbî kılarak رَأَى 'nın imâleli okunması gibi, kesreli okumuşlardır.

4) **Ebû Amr, Ebu Bekr**'in rivâyetine göre **Asım, Kisâî**'den rivâyetle **Nâsır** ve **Hamza**, nûnu fethalı ve hemzeyi de imâleli okumak şeklindeki aslına uygun olarak, bu kelimeyi, nûnun fethası ve hemzenin kesresiyle okumuşlardır.

Musîbet Esnasında Ümitsiz Olan İnsan

Cenâb-ı Hak sonra وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُساً *"Ona şer dokununca da, pek ümitsiz olur"* buyurmuştur. Yani, "ona bir fakirlik veya hastalık veya belâlardan bir belâ gelip çatarsa, Allah'ın rahmetinden tamamen ümidini keser. Oysaki, Allah'ın rahmetinden ancak kâfirler ümidini keser" demektir. Velhasıl, insan, bir nimete ve kudrete ulaşırsa, ona aldanır da Allah'ı zikretmeyi unutur. Ve eğer, dünyadan mahrumiyet içine düşerse, onu üzüntü ve hüzün kaplar ve bundan böyle, hep Allah'ı zikreder. İşte bu miskîn, Allah'ı zikirden ebedî olarak mahrumdur. Bunun bir benzeri de, *"Amma insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de kendisine kerem eder, nimetler verirse, "Rabbim beni şerefli kıldı" der. Fakat ne zaman da onu deneyerek, ona olan rızkını daraltırsa, şimdi de, "Rabbim beni alçaltı" der"* (Fecr, 15-16) ayetleridir. Şu ayet de böyledir: *"Hakikat şu ki: İnsan, hırsına düşkün yaratılmıştır.*

Kendisine şer dokundu mu feryadı basandır, ona hayır dokununca da çok cimridir" (Meâric, 19-21).

Herkes Şâkilesine Göre Amel Eder

Cenâb-ı Hak daha sonra, قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ *"De ki: "Her biri kendi şâkilesine göre hareket eder"* buyurmuştur. **Zeccâc**, "şâkile, yol, mezheb demektir. Bunun delili şudur: Arapça'da, **"Hazâ tarîkun zû şevâkile"** denilir ki, bunun manası, "Bu, kendisinden tali pekçok yollar ayrılan bir yoldur" şeklindedir" demiştir. Bence, ayetten muradın bu mana olduğunu destekleyen başka bir şey de ayetteki, *"O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbin daha iyi bilir"* ifadesidir. Bu hususdaki başka bir izah da şudur: Bundan murad, şu manadır: "Herkes, kendi nefis cevherinin şâkilesine, kalıbına; rûhuna muktezasına göre amel eder. Eğer nefsi aydınlanmış, hayırlı, temiz ve ulvî, yüce bir nefis ise, ondan, faziletli ve kıymetli ameller sudur eder. Yok eğer nefis, bulanık, adi, kötü, sapıtmış ve zulmanî, kararmış ise, ondan da, kötü ve değersiz fiiller sâdır olur.

Ben derim ki: Akıllı kimseler, insan ruhlarının (nefislerinin), mahiyetleri bakımından farklı olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları: "Onlar, mahiyetleri bakımından muhteliftir. Fiillerinin ve durumlarının değişik oluşu, cevherlerinin ve mahiyetlerinin değişik olması sebebiyledir" derlerken, bazıları da: "Onlar, mahiyetleri bakımından müsavîdirler. Fiillerinin değişik olması, mizâc ve alışkanlıklarının değişik olması sebebiyledir" derler.

Bence, tercihe şayan olan birinci görüştür. Kur'ân da bunu bildirmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, geçmiş olan ayet-i kerimelerde, Kur'ân'ın bazı insanlara nisbetle şifa ve rahmet; diğer bazı kimselere nisbetle de, hüsrân ve horluğu ve hakirliği ifade ettiğini beyan etmiştir. Sonra bunun peşinden, *"De ki: "Her biri kendi şâkilesine göre hareket eder"* buyurmuştur. Bu, "O temiz nefislere uygun olan ve yakışan, onlarda, Kur'ân vesilesiyle, zekâ ve kemâl eserlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu bulanık nefislere yakışan ise, onlarda, Kur'an sebebiyle, horluk, hakirlik ve dalâl, sapıklık eserlerinin ortaya çıkmasıdır. Nitekim, güneş de, tuzu sertleştirip kurutur, yağı eritir; çamaşırcının yıkadığı elbiseleri beyazlaştırır, yüzünü de karartır" demektir. Bu sözden maksat ancak, eğer ruhlar ve nefisler mahiyetleri bakımından çeşitli olup bazısı aydınlanmış ve saf, kendisinden, Kur'ân vesilesiyle nûr üstüne nûr ortaya çıkar; bazısı da bulanık ve karanlık olup, kendisinden Kur'ân sebebiyle, dalâlet üzerine dalâlet, cezâ üstüne cezâ sudûr eder bir halde olursa, tamamlanır.

★ ★
★

Rûh Hakkında

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

"Sana rûhu sorarlar. De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir. (Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir"

(İsra, 85).

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayeti, *"Her biri kendi şâkilesine göre amel eder"* ifadesi ile bitirip, biz de bundan muradın, ruhların kendilerinden sudûr eden fiillere benzemesi manası olduğunu söyleyince, bu ayette de rûhun mahiyetinden ve hakikatinden bahsetmek gerekmiştir. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s)'e rûhu sormuşlardır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Müfessirlerin, bu ayette bahsedilen rûh hakkında çeşitli görüşleri olup, onlardan en açığı şudur: "Bununla, hayat sebebi olan rûh kastedilmiştir. Rivayet edildiğine göre yahudiler, Kureyş'e şöyle dediler: "**Muhammed** (s.a.s)'e şu üç şeyi sorun, eğer size ikisinin cevabını verir, üçüncüsünde susarsa, bilin ki o peygamberdir: Ona **Ashab-ı Kehf**'i, **Zülkarneyn**'i ve rûhu sorun." Onlar da, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu üç şeyi sordular. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Size, bunları yarın cevaplayayım"* buyurdu. Bunun üzerine vahiy kırk gün kadar kesildi. Daha sonra vahiy yeniden başladı ve Cenâb-ı Hak, *"Hiçbirşey hakkında ben bunu mutlaka yarın yapacağım" deme. Ancak Allah'ın dilemesi müstesnâ (yani inşaallah demen müstesnâ)"* (Kehf, 23-24) ayetini indirdi. Daha sonra Hz. Peygamber, onlara **Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn Kıssaları**'nı anlattı, ama rûhdan bahsetmedi. İşte bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sana rûhu sorarlar. De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir"* ayeti indi. Cenâb-ı Allah böylece insanların akıllarının, rûhun hakikatini anlamaktan aciz oluduğunu beyân etmiştir. Bunun peşinden de, *"Zaten size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* buyurmuştur."

Rûh Ayeti Hakkındaki Meşhur Sebeb-i Nüzûlün Eleştirilmesi

Bazı kimseler bu rivayeti birkaç bakımdan tenkid etmişlerdir:

1) Rûh, Cenâb-ı Hak'dan daha yüce ve büyük birşey değildir. Binâenaleyh Allah'ı bilip tanımak mümkün iken, hatta bizzat tahakkuk etmiş iken, rûhu tanımaya ne mânî var?

2) Bu rivayete göre yahudiler, "Eğer, **Ashab-ı Kehf**'den ve **Zülkarneyn**'den bahseder de rûh konusunda cevap vermez ise o, peygamberdir" demişler gûyâ... Bu, akıl almaz bir söz. Çünkü **Ashab-ı Kehf** ve **Zülkarneyn Kıssaları**, anlatılagelmekte olan iki hadisedir. Bu tür hadiseleri anlatmak, kişinin peygamberliğine delil olamaz. Hem sonra Hz. Peygamberin anlatacağı bu kıssalar, ya onun peygamber olduğunu bilmezden önce veya bildikten sonra nazar-ı dikkate alınır. Binâenaleyh eğer bu onun peygamberliğini bilip inanmazdan önce olursa, onlar onu yalanlarlar. Yok eğer bu onun peygamberliğini bilip inandıktan sonra olursa, zaten bunları anlatmazdan önce onun peygamberliği bilinmiş olur. Dolayısıyla bunları anlatmasının (bu hususta) bir tesiri olmaz. Hz. Peygamber'in rûhun hakikati konusunda cevap vermemesini, onun peygamberliğine delil tutmak da tuhaf bir şeydir.

3) Rûh meselesini, hem felsefecilerin ve kelamcıların en aşağıları bile bilir. Binâenaleyh eğer Hz. Peygamber (s.a.s): "Ben onu bilemem" demiş olsaydı, bu, ona karşı büyük bir nefreti ve hakareti gerektirirdi. Çünkü böylesi meseleleri bilememek, herhangi bir insan için bile, bir küçüklük ve eksiklik sayılır. Ya en alim ve en fazıl o peygamber için ne sayılır!

4) Allah Teâlâ, O'nun hakkında, *"Rahman, Kur'ân'ı (Ona) öğretti"* (Rahmân, 1); *"Allah sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inayeti çok büyüktür"* (Nisa, 113); *"Rabbim, benim ilmimi artır" de"* (Tahâ, 114) buyurmuştur. Kur'ân hakkında da, *"Yaş, kuru herşey apaçık bir kitaptadır"* (En'am, 59) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ *"Ey Rabbim, eşyanın (herşeyin) hakikatini bize olduğu gibi (her nasılsa öyle) göster"* demiştir. Binâenaleyh hali ve mertebesi böyle olan bir kimseye, halkın çoğunluğunun bildiği rûh meselesini, "Ben bilmiyorum" demesi nasıl uygun düşer? Aksine bize göre tercihe şayan olan şudur: Onlar, Hz. Peygamber'e rûhu sordular, O da onu en güzel bir biçimde açıklayarak cevap verdi. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:

Ayette onların Hz. Peygamber'e rûhu sordukları bildirilmektedir. Rûhu sorma çok değişik şekillerde olabilir. Meselâ:

a) "Rûhun mahiyeti nedir? O, yer tutan bir varlık mıdır, yoksa bir mekânda (yerde) bulunan, oraya hâil (dahil) olan bir şey midir; yoksa, yer tutmayan ve bir yerde hâil (dahil) olmayan bir şey midir?" **denilebilir.**

b) "Rûh, kadîm midir, hâdis midir?" denilebilir.

c) "Rûhlar, bedenlerin ölümünden sonra bâkî kalırlar mı, yoksa onlar da fânî olurlar mı?" denilebilir.

d) "Rûhların sa'îd (mutlu) veya şakî (mutsuz) oluşları ne demektir?" denilebilir.

Velhasıl ruhlarla ilgili olarak sorulabilecek şeyler ve konular pek çoktur. O halde ayetteki, *"Sana rûhu sorarlar"* ifadesinde, onların bu bahsettiğimiz hususları mı, yoksa başka hususları mı sorduklarına dâir bir delâlet yoktur. Ancak Allah Teâlâ, bu soruya cevap olarak, *"Rûh Rabbimin emrindendir"* demesini emretmiştir. Bu cevap ise, yukarıda bahsettiğimiz, o meselelerden sadece şu ikisini ilgilendirir:

a) Rûhun mahiyeti, konusu,

b) Rûhun kadîm mi hâdis mi olduğu konusu.

Birinci konuya gelince, kâfirler, "Rûhun hakikatı ve mahiyeti nedir? O, bedenin içinde bulunan bir cisim mi, bedenin tabiat ve karışımlarından meydana çıkan bir şey mi; yoksa bedenin, mizaç ve terkibinin bizzat kendisi mi, yoksa bu bedende bulunan başka bir âraz (sıfat) mı, yahut da bu cisimlerden ve ârazlardan (sıfatlardan) başka bir varlık mı?" demişlerdi. Allah Teâlâ da buna, rûh, bedenden ve arazlarından (sıfatlarından-hallerinden) başka birşeydir. Çünkü bu maddeler, anâsır-ı erba'adan ve karışımların bir araya gelmesinden meydana gelmiş şeylerdir. Ama rûh böyle değildir. Aksine o, basit (tek), mücerred (soyut) bir cevherdir, Cenâb-ı Hakk'ın كُنْ فَيَكُونُ *"(Allah) "ol" der, o da oluverir"* ayeti mûcibince meydana gelmiş bir varlıktır" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine kâfirler, "öyle ise rûh, niçin madde ve ârazlardan başka birşey olmuştur?" dediklerinde de, Allah Teâlâ, "O, Allah'ın emri, var etmesi ve beden için canlılığı sağlamada tesirli kılması ile meydana gelmiş bir varlıktır" diye cevap vermiştir. Binâenaleyh birşeyin hususî hakikatını bilmemek, onu inkâr etmeyi gerektirmez. Çünkü eşyanın (varlıkların) hakikat ve mahiyetlerin çoğu bilinememektedir. Çünkü biz, "Sekencebin şurubunun safrayı kesen bir özelliği olduğunu biliyoruz. Ama onun mahiyetini ve hakikatini öğrenmek istediğimizde, bunu bilemiyoruz. Binâenaleyh mahiyetlerin ve hakikatlerin pek çoğunun meçhul olduğu sabittir. Bunların bilinmeyişi, onları yok saymayı gerektirmez. İşte burada da böyledir ve ayetteki, *"(Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* buyruğu ile anlatılan da budur.

Emr Kelimesinin İzahı

İkinci Bahis: "Emr" kelimesi, bazan fiil, iş manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Firauvn'un emri, yani işi, hiç de dürüst değildir"* (Hûd, 97) ve *"Emrimiz, yani fiilimiz geldiğinde, o memleketin üstünü altına getirdik"* (Hûd, 82) buyurmuştur. O halde, ayetteki, *"Rûh Rabbimin emrindendir"* ifadesi, "Rabbimin işleri cümlesindendir" manasındadır. Bu şekildeki ifade, kâfirlerin, rûhun kadim mi hadis mi olduğunu sorduklarını ve Cenâb-ı Hakk'ın buna, "Hayır aksine rûh hâdis (sonradan olma)dır. Ancak Allah'ın fiili, varetmesi ve yaratmasıyla meydana gelmiştir" diye cevap verdiğini göstermektedir. Cenâb-ı Hak sonra da, rûhun hâdis olduğuna, *"Size az bir ilimden*

başkası verilmemiştir" ifadesi ile hüccet getirmiştir. Yani, "Ruhlar, fıtratlarının başlangıcında ilimlerden ve bilgilerden uzaktırlar. İlimler ve bilgiler onlarda sonradan meydana gelmiştir. Binâenaleyh o rûhlar, devamlı bir halden bir hale geçmekte ve noksanlıktan kemâle doğru terakkî etmektedirler. Böyle değişmek ve terakkî etmek ise, hâdis (sonradan) oluş emârelerindendir. Binâenaleyh, *"De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir"* ifadesi, kâfirlerin Hz. Peygamber'e "Rûh, hâdis (mahlûk) mudur?" diye sorduklarına ve onun da, "Evet o hâdistir. Allah'ın yaratması ve varetmesiyle meydana gelmiştir" diye cevap verdiğine delâlet eder. İşte, *"De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir"* cümlesinden kastedilen budur. Cenâb-ı Hak daha sonra da, rûhların halden hale değişmelerini hâdis oluşlarına delil getirmiştir. İşte ayetteki, *"(Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* cümlesiyle de bu kastedilmiştir. Bu konuda söyleyeceğimiz bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Bu mesele, ayette bahsedilen **"rûh"** hakkındaki diğer görüşlerin zikredilmesi hakkındadır. Bil ki insanlar, yukarıda bahsedilenlerden başka çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:

Ruhdan Maksadın Kur'ân Olması İhtimali

Birinci Görüş: Bu görüşe göre ayetteki **"rûh"** ile, Kur'ân kasdedilmiştir. Şöyle denilmiştir: "Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i, birçok ayette **"rûh"** diye adlandırmıştır. Binâenaleyh bu ayette sorulan **"rûh"**un, Kur'ân olması uygundur. Öyle ise bu hususta şu iki noktayı mutlaka izah etmek gerekir:

a) Allah'ın, Kur'ân'ı **"rûh"** diye adlandırmış olduğuna şu ayetler delâlet etmektedir: *"İşte böylece sana, katımızdan bir rûh vahyettik"* (Şûra, 52); *"O, emri ile, melekleri "rûh" ile indirir"* (Nahl, 2). Bir de Kur'ân **"Rûh"** diye adlandırmasının sebebi şudur: Çünkü Kur'ân ile ruhların ve akılların hayatiyyeti gerçekleşir. Zira Kur'ân sayesinde marifetullahı, melekleri, kitapları ve peygamberleri tanıma, bilme gerçekleşir. Ruhlar ise ancak bu bilgilerle hayat bulur. Bu konuyu, *"O emri ile, melekleri "rûh" ile indirir"* (Nahl, 2) ayetinin tefsirinde ele almıştık.

b) Bu ayette sorulan rûhun Kur'ân olması daha uygundur. Çünkü daha önce, *"Biz Kur'ân'dan mü'minler için şifa ve rahmet olan şeyleri parça parça indiriyoruz"* (İsra, 82) ayetinde Kur'ân'dan bahsedilmişti. Daha sonra gelecek olan, *"Andolsun ki sana vahyettiğimizi de dilersek gideririz. De ki: "Andolsun, insanlar ve cin, şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için bir araya toplansa ve birbirlerine yardımcı olsalar bile, yine de onun benzerini getiremezler"* (İsra, 86-88) ayetlerinde de Kur'ân'dan bahsedilmektedir. Binâenaleyh rûhla ilgili bu ayetin öncesi de sonrası da Kur'ân ile ilgili olunca, Kur'ân ayetlerinin bir birlik ve ahenk arzetmiş olması için, bu **"rûh"** ile de Kur'ân'ın murad edilmiş olması gerekir. Bu böyledir. Çünkü müşriklerin, Kur'ân

işini akılları almamış ve onun şiir mi, kehânet (sihir) cinsinden birşey mi olduğunu sormuşlar. Allah Teâlâ da onlara, "Bu, benim emrim (işim), vahyim ve indirmem (tenzilim) ile ortaya çıkmış bir sözdür" diye cevap vermiş, yani, *"De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir"*, yani "Kur'ân Rabbimin emri ile ortaya çıkmış olup, beşer sözü cinsinden değildir" de" buyurmuştur.

Ruhdan Maksadın Melek Olması İhtimali

İkinci Görüş: Ayette sorulan rûh, gök meleklerinden bir melektir ki bu, kuvvet ve kudret bakımından en büyük melektir. İşte Hak Teâlâ'nın, *"O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta dururlar"* (Nebe', 38) ayetinde bahsedilen rûh budur. **Hz. Ali** (r.a)'den şunu nakletmişlerdir: "Bu, yetmişbin yüzü, her yüzünde yetmişbin yüzü, her yüzünde yetmişbin dili, her dilinde, yetmişbin lisanı bulunan bir melektir. O, bütün bu dilleri ve lisanlarıyla Allah'ı tesbih eder. Allah Teâlâ, onun her tesbihinden, Kıyamete kadar diğer meleklerle birlikte uçan bir melek yaratır." Bu görüşte olanlar, "Allah Teâlâ, Arş'dan sonra, bu melekten daha büyük bir varlık yaratmamıştır. Eğer bu melek, yedi göğü, yeri ve bunların içinde bulunanları bir lokmada yutmak istese, yutabilirdi."

Birisi şöyle diyebilir: "Bu görüş zayıftır. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) Bu kadar tafsilatı, **Hz. Ali** bildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) haydi haydi bilirdi. Öyle ise, bunu müşriklere niçin söylemedi? Hem sonra **Hz. Ali**'ye vahiy gelmemişti. Binâenaleyh o bu bilgiyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den almıştır. Neden Hz. Peygamber (s.a.s), bu açıklamayı **Hz. Ali**'ye yapmış da başkalarına yapmamıştır.

2) O melek, tek bir canlı ve tek bir akıllı varlık idi ise, ona bu kadar dil vermede bir fayda yoktur. Eğer dillerinden ve lisanlarından herbirini konuşan, ayrı bir canlı varlık ise, o tek bir melek olmaz, bir melekler topluluğu olmuş olur.

3) Bu, varlığı mechûl olan birşeydir. Öyle ise yahûdîler, onu nasıl sorabilirler? Fakat insanın hayat sebebi olan rûha gelince, bu insanlar tarafından tanınmamasının sebepleri çok olan bir şeydir. Binâenaleyh yahûdîlerin sorusunun bununla ilgili olduğunu söylemek daha evla olur.

Ruhdan Cebrail Kastedilmiştir

Dördüncü Görüş: Bu, **Hasan el-Basrî**'nin ve **Katade**'nin görüşüdür. Buna göre, ayette bahsedilen **"rûh" Cebrâil** (a.s)'dir. Bunun delili, Cenâb-ı Allah'ın, onu *"Bunu, Ruhu'l-Emîn, senin kalbine indirdi"* (Şuara, 193) ve *"Biz o (Meryem'e) ruhumuzu gönderdik"* (Meryem, 17) ayetlerinde **rûh** diye adlandırmış olmasıdır. Bu görüşü, Allah Teâlâ'nın, bu ayette, *"De ki rûh Rabbimin emrindendir"* demiş olması da destekler.

Yine Hak Teâlâ, **Cebrâil** (a.s)'in, *"Biz, ancak Rabbinin emri ile ineriz"* (Meryem, 64) dediğini nakletmiştir. İşte bunun üzerine onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e **Cebrâil**'in nasıl bir şey olduğunu ve kendisine nasıl vahiy getirdiğini sormuşlardır.

Beşinci Görüş: Mücâhid şöyle demiştir: **"Rûh,** meleklerden olmayan ve insan şeklinde yaratılmış bir varlıktır. Bunlar yer içerler, bunların elleri, ayakları ve başları vardır." **Ebu Sâlih** şöyle demiştir: **"Ruh,** insan olmadığı halde, insana benzeyen varlıklardır." Ben, ne Kur'ân'da, ne de sahih hadislerde, bu görüşü isbat hususunda tutunulacak hiçbirşey bulamadım. Hem sonra bu da, yine mechûl olan bir şeydir. Bu sebeple, yahûdîlerin sorusunun bununla ilgili olduğunu söylemek de uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh ayetteki **"rûh"**un tefsiri ile ilgili zikredeceğimiz şeyler, bu beş görüştür. Doğruyu en iyi Allah bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İnsan Benliğinin Mahiyeti

Bu mesele, insanın hakikatının ne olduğu hususundaki görüşleri ortaya koyma ile ilgilidir. Bil ki burada insanın, kendisine "Ben" diye işaret ettiği birşeyin olduğuna dâir zarûrî bir bilgi vardır. İnsan, "Bildim, anladım, gördüm, duydum, tattım, kokladım, tuttum ve öfkelendim" dediğinde, bunlardan her birine, **"Ben"** zamiri ile işaret edilmiş olur. Binâenaleyh bu insan, ya cisimdir, ya ârazdır, ya cisim ile araz toplamı bir varlıktır, yahut cisim ve ârazdan başka bir şeydir, yahut da bu üçündendir. Bu taksimat, aklî bir taksimattır.

İnsanın Cisimden Başka Rûh Olduğunun Delilleri

Birinci Kısım: İnsanın cisim olduğunu söylemektir. Bu cisim, ya bu bünyenin kendisidir, ve yahut da bu bünyenin içinde bir cisimdir, yahut da bu bünyeden hariç bir cisimdir. İnsanın bu maddî bünye ve cisimden ibaret olduğunu, kelamcıların ekserisi söyler. Onlar şöyle derler: "İnsanı tarif etmek için, ne bir haddi, ne de bir resmi zikretmeye gerek yok. Aksine gerekli olan, şöyle demektir: İnsan, bu maddi bünye üzere yapılmış bir cisimdir." Bil ki bu söz bize göre batıldır. Bunu şu şekilde izah ederiz. Bu kelamcılar, "İnsan, gözle görülen şu maddî cisimdir" demişlerdir. Binâenaleyh biz, insanın şu bedenden ibaret olduğu ve insanın elle tutulur, gözle görülür şu varlıktan ibaret olduğu görüşünü çürüttüğümüzde, onların görüşlerinin yanlış olduğu ortaya çıkmış olur. İnsanın, bu maddî bedenden ibaret olmasının imkânsızlığına şunlar delâlet eder:

Birinci Hüccet: Bu bedenin parçalarının, bazan artmak ve eksilmek suretiyle, bazan şişmanlamak ve zayıflamak suretiyle değiştiği hususunda kesin bilgi vardır. Yine bu değişen şeylerin, geride kalanlardan başka olduğu hususunda zarûrî bilgi vardır. Bu üç mukaddimenin toplamından, insan bu bedenden ibaret olmadığı hususunda kesin bilgi elde edilmiş olur.

İkinci Hüccet: İnsanın fikri, belli bir işe yönelip, onunla meşgul olduğu anda, insan, bedeninin diğer uzuv, parça ve kısımlarından, kol ve bacaklarından habersiz olur. Binâenaleyh insan o anda, kendinden tam haberdar değildir. Bunun delili, insanın o esnada bazan, "Kızdım, arzu ettim, sözünü dinledim, yüzünü gördüm" diyerek, bununla kendisini kastetmesidir. Binâenaleyh o, o anda kendinin o belli zatını biliyor, ama bedeninin tamamından ve bazı uzuvlarından habersiz olabiliyor. Böylece bilinen, bilinmemiş oluyor. Binâenaleyh insanın, bu bedeninden ve uzuvlarından başka bir hakikat olması gerekir.

Üçüncü Delil: Herkesin aklı, uzuvlardan herbirini insanın kendisine nisbet ederek konuşur ve "Başım, gözüm, elim, ayağım, dilim, kalbim" der. Halbuki muzaf, muzafun ileyhten başkadır. Binâenaleyh "insan" denen şeyin, bu beden ve uzuvlardan başka birşey olması gerekir. Eğer "insan bazan, "nefsim, zatım" diye, nefsini, zatını da kendisine muzaf kılar (izâfe eder). Buna göre insanın nefsinin ve zatının, kendisinden başka olması gerekir ki, bu imkânsızdır" denilirse, biz deriz ki: Bazan bununla şu belli beden, bazan da bir şeyin kendisi ve herkesin "ben" diye işaret ettiği o hususî zâtı kastedilir. Binâenaleyh insan, "nefsim, zâtım" dediğinde, eğer bedenini kastediyorsa, bize göre bu insanın cevherinden başka birşeydir. Ama "ben" "**nefsim, zâtım**" ifadesi ile, kendisine "ben" diye işaret edilen muayyen varlık kastedilir ise de, insanın bu şeyi kendisine, "Benim insanım" sözüyle nisbet etmesinin mümkün olacağını kabul etmiyoruz. Çünkü insanın kendisi, zâtıdır. Dolayısıyla, artık nasıl olur da, onu tekrar kendisine isnâd edebilir?

Dördüncü Delil: İnsanın, cisim olmasının imkânsız olduğuna dair her delil, onun bu cisimden ibaret olmasının imkânsız olduğuna da delâlet eder. Bu delillerin izahı gelecektir.

Beşinci Delil: İnsan, bazan bedeni ölü halde, kendisi diri olur. Binâenaleyh insanın, bu bedenden başka bir hakikat olması gerekir. Bunun doğruluğuna delil, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilâkis onlar, Rableri katında diridirler. Rızıklanırlar"* (Âl-i İmrân, 169) ayetidir. Binâenaleyh bu nass, o öldürülenlerin diri oldukları hususunda sarih bir ifadedir. Halbuki hislerimiz ise o cesedin ölü olduğunu göstermektedir.

Altıncı Delil: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ateştir ki, onlar buna sabah akşam arzolunacaklar"* (Mü'min, 46) ve *"Suda boğuldular ardından da bir ateşe atıldılar"* (Nuh, 25) ifadeleri insanın, ölümünden sonra da yaşadığını göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلْأَنْبِيَاءُ اللّٰهِ لَا يَمُوتُونَ وَلٰكِنْ يَتَحَوَّلُونَ مِنْ دَارٍ إِلَى دَارٍ *"Allah'ın peygamberleri ölmezler, ancak bir yurttan başka bir yurda taşınırlar"*; اَلْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ *"Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur"*[1] ve مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ *"Kim ölürse, muhakkak ki onun kıyameti*

kopmuştur' ﷺ buyurmuştur. Bütün bu nasslar, insanın bedeninin ölümünden sonra da bâkî kaldığına delâlet eder. Halbuki akıın bedaheti ve fıtratı ise, bu bedenin öldüğüne şehadet etmektedir. Şayet biz onun canlı olduğunu uygun görüp tecvîz etmiş olsaydık, aynı şey bütün cansızlar hakkında da caiz olurdu ki bu, "safsata"nın ta kendisidir. Binâenaleyh, insanî bir şey olduğu ve cesedin de ölü olduğu sabit olunca, insanın bu cesetten başka bir şey olması gerekir.

Yedinci Delil: Hz. Peygamber (s.a.s) bir hutbesinde, *"ölü, tabutu içine konulduğunda onun rûhu, o tabutun üzerinde kanat çırpar ve "Ey ehlim, âilem ve çocuklarım! Dünya benimle oynadığı gibi, sizinle de oynamasın. Ben, helal haram demeden mal biriktirdim. Dolayısıyla, bu mal başkasına kaldı, ama hesabını ise ben vereceğim. Binâenaleyh, benim başıma gelen şeyin sizin başınıza da gelmesinden sakının" der"* buyurmuştur. Bu hadisten çıkarılacak delil şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), o cesed, tabutu içine konulduğunda, orada nidâ eden ve "Ey ailem ve çocuklarım. Helâl haram demeyip mal biriktirdim" diyen bir şey kaldığını açıkça belirtmiştir. O çoluk çocuk kendisine ait olan; helâl haram demeyip mal biriktiren ve geride boynunda bir günah yükünden başka bir şey kalmayan o şeyin bu (tabuttaki) insan olmadığı malumdur. Binâenaleyh bu, kendisinde o cesedin ölü olarak taşındığı vakitte, o insanın, diri, geride kalan (bâkî) ve anlayan bir şey olduğu hususunda açık ve sarîh bir ifadedir. Dolayısıyla bu, insanın, o ceset ve kalıptan başka bir şey olduğu hususunda da sarîh bir ifade olmuş olur.

Sekizinci Delil: Cenâb-ı Hak, *"Ey itminâne ermiş ruh, dön Rabbine, sen O'ndan razı, O senden razı olarak"* (Fecr, 27-28) buyurmuştur. *"Dön"* hitabı, o kimseye ancak, öldüğünde tevcih olunmuştur. Binâenaleyh bu, o cesedin ölümünden sonra Allah'a dönen o şeyin, Allah'tan hoşnut olan ve Allah'ın da kendisinden hoşnut olduğu, bir canlı olduğunu gösterir. Hoşnut olan ise, "insan"dan başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu, bedenin ölümünden sonra, insanın, diri olarak kaldığına delâlet eder. Halbuki canlı olan, cansız ve ölü olandan başkadır. O halde, *"insan"* da, bu bedenden başkadır.

Dokuzuncu Delil: Cenâb-ı Hak, *"Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz, onlar artık ve eksik bir şey yapmaksızın, onun ruhunu alırlar. Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adâletle malik olan Allah'a döndürülmüşlerdir"* (En'âm, 61-62) buyurmuş, onların o beden öldüğünde, Mevlâ'ları olan Allah'a döndürüldüklerini belirtmiştir. Binâenaleyh, Allah'a döndürülen o şeylerin, bu ölü bedenden başka bir şey olmaları gerekir.

Onuncu Delil: Meselâ biz, Hind, Rum, Arap ve Acem gibi dünyadaki bütün kavimler ile, yahudî, hristiyan, mecusî, müslüman ve alemdeki diğer bütün gruplar ile onların fırkaları gibi bütün din mensuplarının, ölüleri için sadaka verdiklerini; onlara hayırla dua ettiklerini ve onların (kabirlerini) ziyaret etmeye gittiklerini görmekteyiz.

Binâenaleyh, şayet ölüler, ölümlerinden sonra diri kalmasalardı, onlar için tasaddukta bulunmak, dua etmek ve onları ziyaret etmek abes olurdu. Binâenaleyh, bütün bu kimselerin tasaddukta bulunma, duâ etme ve ziyarette bulunma hususunda ittifak edip mutabakat sağlamış olmaları, onların selîm olan asîl fıtratlarının, "insan"ın, bu bedenden başka bir şey olduğuna ve o şeyin ölmediğine, aksine ölenin bu beden olduğuna şehâdet ettiklerini gösterir.

Onbirinci Delil: Pekçok insan, ölümünden sonra rüyasında babasını veya oğlunu görür. Ve o ölen kimse, rüya gören o kimseye, "Falan yere git; orada, senin için gömmüş olduğum hazinem bulunuyor" der. O insan o esnada onu görüyor ve ölen kimse de, üzerinde bulunan borcunu ödemesini, o rüyayı görene vasiyet ediyor. Daha sonra, rüyayı gören kimse uyandığında, bu işi araştırıyor ve bu iş, herhangi bir farklılık olmaksızın, aynen rüyadaki gibi tahakkuk ediyor. Binâenaleyh "insan" ölümünden sonra bakî kalmasaydı, bu böyle olamazdı. Bu delil, "insan"ın, ölmesinden sonra bakî kaldığına ve hislerimiz de cesedin ölü olduğuna delâlet edince, insan, bu ölü olan bedenden başka olmuş olur.

Onikinci Delil: İnsan, meselâ ellerinin, ayaklarının kesilmesi veya gözlerinin çıkarılması veyahut kulaklarının kesilmesi ya da diğer uzuvlarından herhangi birini kaybetmesi gibi, herhangi bir organı zayi olduğunda, insan, kalbinde ve aklında, uzuvları eksilmiş olan bu insanın önceki insan olduğunu duyar ve hisseder; o insanın zâtı hususunda bir farklılık ortaya çıkmaz. Hatta o insan, "Ben, biraz önce mevcut olan aynı insanım. Ancak ne var ki, onlar benim ellerimi ve ayaklarımı kestiler" der. Binâenaleyh bu, o insanın, bu uzuv ve organlardan başka bir şey olduğu hususunda yakîn ifade eden aklî bir delil olup, bu, "insan, bu muayyen ve hususî bünyeden ibarettir" diyenlerin görüşünü iptal eder.

Onüçüncü Delil: Kur'ân ve hadisler, Cenâb-ı Hakk'ın bir grup yahudiyi, "mesh" ettiğine ve onları maymun ve domuzlar şekline soktuğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, biz şimdi diyoruz ki: O insan, bu şekle sokulduktan sonra, o halâ devam ediyor mu, yoksa devam etmiyor mu? Eğer o devam etmiyorsa, bu o insanı öldürmek ve o domuzu yaratmak olur ki, buna da "mesh" denilmez. Yok, eğer biz, "o insan bu mesh'den sonra da devam ediyor" dersek, buna göre biz şöyle deriz: "O insan devam ediyor, ama o bünye ve kalıp ise devam etmiyor." Binâenaleyh o insanın, o bünyeden başka bir şey olması gerekir.

Ondördüncü Delil: Hz. Peygamber (s.a.s) Cebrâil (a.s)'i, **Dıhyetü'l-Kelbî** kılığında, **İblis**'i de, **Nehîdli bir ihtiyar** kılığında görürdü. Binâenaleyh burada, insanın hakikati mevcut olmadığı halde, insanın bünyesi, kalıbı ve şekli mevcuttur. Binâenaleyh, işte bu hadise, insanın bu bünye ve kalıptan ibaret olmadığına delâlet eder. Bu delil ile bundan öncekiler arasındaki fark şudur: O bünye ve o kalıp mevcut olmadığı, bulunmadığı halde, bu bünye tahakkuk etmiş, hasıl olmuştur.

Onbeşinci Delil: Zinakâr tenasül uzvu ile zina yapar, fakat cezalandırılırken sırtına kırbaç vurulur. Demek ki insan **ferc** ve **sırt**'tan başka bir şey olmalıdır. Ve, "o şey, tenâsül uzvunu bir işte; sırtını da başka bir işte kullanıyor" denilir. Binâenaleyh, lezzet ve acı duyan, o şeyin bizzat kendisidir. Ancak ne var ki o lezzet, o uzuv vasıtasıyla, o elem de, sırtına vurulmasından dolayı meydana gelmiştir.

Onaltıncı Delil: 'Sen, Zeyd'le konuşup, ona, "Şunu yap" veya, "şunu yapma" dediğinde, bu hitâba muhatab olan ve emrolunan veya nehyedilen, **Zeyd**'in alnı, yanağı, burnu, ağzı veya herhangi bir uzvu değildir. Binâenaleyh, emredilen, nehyedilen veya hitâb olunanın, bu uzuvlardan başka bir şey olması gerekir. Bu da, emredilen ve nehyedilenin, bu beden olmadığına delâlet eder. Buna göre şayet onlar, "Bu emredilen veya nehyedilen, onun uzuvlarından ve cüzlerinden birisi değil de, bedenin tamamı niçin olmasın?" derlerse, biz deriz ki, bedenin tamamını mükellef tutmak, ancak, o bedenin tamamı "bilen" ve "anlayan" olması halinde doğru olur. Buna göre biz diyoruz ki: Şayet, o bütünün tamamı, bilen ve anlayan olsaydı, bu durumda, ya bedenin tamamıyla tek bir ilim meydana gelirdi veyahut da bedenin her bir cüz'ünden başlı başına müstakil ilimler meydana gelirdi. Birincisi, o "âraz"ın, pekçok mahal ve yer (cevher) ile kaim olmasını gerektirirdi ki, bu imkânsızdır. İkincisi de, bedenin her bir parçasının başlıbaşına bilen, anlayan ve idrak eden olmasını gerektirirdi. Halbuki biz, bedenin belli bir cüzünün başlı başına alim, anlayan, idrâk eden olmadığı hususunda zarurî bir bilgi bulunduğunu beyan etmiştik. Böylece böyle bir soru sâkıt olur.

Onyedinci Delil: İnsanın, bilen olması gerekir. İlim ise ancak, kalpte bulunur. Binâenaleyh insanın, kalpte mevcut olan o şeyden ibaret olması gerekir. Bu sabit olunca, "insan bu kalıp ve cüsseden ibarettir" şeklindeki görüş batıl olur. Biz, "insan bilen (âlim) bir varlık olması gerekir" dedik; çünkü o, irâde ve ihtiyâr sahibi olan bir fâildir. Muhtar olan bir fâil ise, kalbi ve ihtiyarı ile yapan, meydana getiren demektir. Ki, bu ikisi de, ilme bağlı şeylerdir. Çünkü gâye edinilmeyen bir şey meydana getirmeye niyetlenmek imkânsızdır. Binâenaleyh, insanın eşyayı tanıyan bir varlık olduğu sabit olmuş olur. Biz, aklî ve naklî delillere dayanarak, ilmin ancak, sadece kalpte bulunacağını söyledik. Bunun aklî delili şudur: Biz, bilgilerimizi kalbimizin bir köşesinde hissettiğimize dair, zarurî bir bilgi hissetmekteyiz. Bunun naklî delillerine gelince, meselâ, *"Onların kalpleri vardır; onlarla iyice anlayamazlar"* (A'râf, 179); *"Allah onların kalplerine imânı yazdı"* (Mücadele, 22) ve *"Onu senin kalbine Emin Ruh, (Cibrîl) indirdi"* (Şuarâ, 193-194) ayetleri gibi, pekçok ayettir. İnsanın bilen bir varlık olması gerektiği ve ilmin de ancak kalpte bulunduğu sabit olunca, "insanın, kalpte bulunmayan veyahut da kalb ile alakası olan, bir şey olduğu sabit olmuş olur. Her iki duruma göre de, "insan, bu beden ve bu kalıptan ibarettir" diyenlerin görüşü batıl olmuş olur.

İkinci Bahis: Bu bahis, insanın, gözle görülür elle tutulur (mahsûs) bir şey olmadığını beyan hususundadır. Bu böyledir, zira insanın hakikati, onun sathından ve renginden başka bir şeydir. Görülen tek şey, ya satıh (yüzey), ya da renktir. Bunlar, kesin olan iki mukaddimedir. Bu kıyas, "İnsanın hakikati görülen ve hissedilen bu kısımdan başka bir şeydir" neticesini verir. Bu, yakîn ifade eden bir aklî delildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
İnsanı Bedenden İbaret Sayanlar

Bu mesele, "İnsan, bedenin içinde mevcut olan bir cisimdir" diyenlerin görüşlerini izah hususundadır. Bil ki, bu süflî alemde bulunan maddeler, ya dört unsur'dan birisidir; veyahut da onların bir araya gelmesinden ortaya çıkan bir şeydir. İnsanın bedeninde, katıksız ve halis bir unsurun, maddenin bulunması imkânsızdır. Tam aksine, insanın içinde bulunanların, bu dört şeyin, (unsurun) karışımından meydana gelmiş cisim olması gerekir. Buna göre biz diyoruz ki: Kendisine, bu dört unsurdan toprak unsurunun galip olduğu maddeler, kemik, kıkırdak, sinir, sinir kirişleri, kas, yağ, et ve deri gibi katı ve sert maddelerdir. "İnsan, bu bedenden başka bir şeydir" diyenlerden hiç kimse, onun bu uzuvların herhangi birisinden ibaret olduğunu söylememiştir. Bu böyledir, zira bu uzuvlar kesîf, ağır ve zulmânî (maddesel)dir... Binâenaleyh, hiç şüphesiz, hiç kimse "İnsan, bu uzuvlardan birisidir" dememiştir. Kendisine suyun galip olduğu maddelere gelince, bunlar, dört terkib olup, hiç kimse, bunlardan herhangi birinin, insan olduğunu ileri sürmemiştir. Ancak, insanın kanı hakkındaki durum böyle değildir. Çünkü bazı kimseler, aktığında ölüm hadisesi meydana geldiği için, kanın ruh olduğunu söylemişlerdir. Kendisine hava ve ateş unsurlarının galip olduğu cisimlere gelince, bunlar ruhlar olup, ikiye ayrılırlar:

a) Tabiî ısı ile karışmış, ya kalpte veya beyinde meydana gelen uçucu (havâî) maddeler ki, işte ruh budur. Ve insan da budur! Daha sonra bu kimseler kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, insanın kalpte bulunan ruh olduğunu söylerlerken, bazıları, onun parçalanmayan ve beyinde bulunan bir cüz olduğunu; diğer bazıları da, rûhun, kalpte ve beyindeki ruhlarla karışmış narî (ateşsel) parçalar olduğunu ve o ateşsel parçaların da, tabiî hararet (hararet-i garîziyye) adını aldığını ve insanın da işte bu olduğunu söylemişlerdir.

Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: Ruh, nuranî, semavî, latîf maddedir. Ruhun cevheri, güneş ışığı karakterindedir. Bu, çözülmeyi, ayrılmayı, parçalanmayı ve dağılmayı kabul etmez. Binâenaleyh beden tekevvün edip yetenek ve kabiliyetleri tamamlandığında -ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde ben onun yaratılışını bitirdiğimde"* (Hicr, 29) ayetiyle kastedilendir-, bu semâvî, ilâhî, kıymetli maddeler, kömürdeki ateşin; susamdaki susam yağının; gül maddesinde de gülsuyunun bulunup nüfuz etmiş olması gibi, bedenin uzuvlarının içine girerler. Bu, semavî maddelerin, beden cevherine nüfuzu da, Hak Teâlâ'nın, *"ona ruhumdan üflediğim zaman"* (Hicr, 29)

ifadesinden kastedilendir. Sonra beden, bu kıymetli maddelerin nüfuzunu kabul edecek bir biçimde sapasağlam kaldığı sürece, diri olarak devam eder. Bedende ona o kıymetli maddelerin nüfuz etmesine mani olacak aykırı karakterli karşıt katı maddeler meydana gelip, bu yüzden de o kıymetli maddeler bedenden ayrıldığında ölüm hadisesi meydana gelir. Binâenaleyh bu, hakkında düşünülmesi gereken çok kıymetli ve kuvvetli bir görüştür. Çünkü bu, ilahî kitaplarda hayat ve ölümle ilgili olarak zikredilen durumlara alabildiğince mutabıktır. İşte bu, "İnsan, bedenin içinde var olan bir maddedir" diyenlerin görüşlerinin tafsilatıdır. "İnsan bu bedenin haricinde var olan bir cisimdir" şeklindeki görüşü benimseyen hiç kimseyi bilmiyorum.

İnsanı Bedende Bulunan Âraz Sayanlar

İkinci Kısım, İnsanın, bedende bulunan bir âraż olduğunu söylemektir. Bunu hiç kimse kabul etmez. Çünkü insanın bir "cevher" olduğu kesin olarak bilinmektedir. Çünkü insan, bilme, kudret sahibi olma, düşünme ve tasarruf edebilme sıfatlarına sahiptir. Böyle olan ise, "cevher" olur. Cevher ise, "âraz" olamaz. Aksine her insanın söyleyebileceği şey şudur: İnsanın hususî birtakım âraziarla (sıfatlarla) mevsûf olması gerekir. Bu izaha göre bu hususta insanların çeşitli görüşleri vardır:

Birinci Görüş: Anâsır-ı erbaa (dört unsur) birbirine karışıp, herbiri arasındaki sur (perde) diğerinin suru ile kırılınca (kalkınca), arada bu durumda orta bir keyfiyet meydana gelir ki, buna mizaç denir. Bu mizacın sınırsız dereceleri vardır. Bazıları insanîdir, bazıları feresî (ata ait)dir. O halde insan belli granlarda, anâsır-ı erbaa'nın birbirine karışımından (mizacından) meydana gelmiş bir cisimdir. Bu, ekseri doktorlar ile, nefsin bakî olduğunu kabul etmeyen kimselerin görüşüdür. **Mu'tezile**'den **Ebu'l-Huseyin el-Basrî**'nin görüşü de budur.

İkinci Görüş: İnsan, hayat, ilim ve kudret ile mevsûf olması şartı ile, belli madde demektir. Hayat, madde ile kâim olan bir âraz (sıfat)tır. Bu görüşte olanlar, rûhu ve nefsi inkâr ederek "Burada sadece bu belli sıfatlarla, yani hayat, ilim ve kudret ile mevsûf olan, birbiriyle uyumlu maddeler vardır" derler. Bu görüş de, **Mu'tezile** âlimlerinin çoğunun görüşüdür.

Üçüncü Görüş: İnsan, hayat, ilim ve kudret sıfatlarına sahip bir cisimdir. İnsan, diğer canlılardan bedeninin şekli ve uzuvlarının durumu bakımından ayrılır." Bu görüş, şöyle bir müşkillik arzeder: Melekler bazan insan kılığına girerler. Binâenaleyh bu durumda, aslında insan olmadığı halde, insan şeklinde bir varlık söz konusu olur. Yine mesh (şekli değiştirilmiş insanlar) meselesinde, ortada insan şeklinde olmadığı halde, insan olan varlıklar vardır. Dolayısıyla insan oluşta, bu şekli esas almak, "tarden ve aksen" yanlış olur.

Üçüncü Kısım: Bu, "insan, cisim olmadığı gibi cismanî de olmayan bir varlıktır" denilmesidir. Bu, rûh için ruhânî bir haşri, mükâfaatı, hesabı ve ruhanî bir cezayı

kabul eden ve ruhun bâkî olduğunu söyleyen ilahiyatcı felsefecilerin ekserisinin görüşüdür. **Ebu Kasım Rağıb el-İsfehânî, Ebu Hâmid el-Gazalî** (r.hm) gibi ehl-i sünnet alimlerden birçoğu ile ilk Mu'tezilî alimlerden **Ma'mer b. Abbâd es-Sülemî** ve **"Şeyhu'l Müfîd"** diye, lakab verdikleri Şii zât ile Kerramîye'den bir kısım da bu fikri benimsemişlerdir.

Ruh-Beden Münasebeti Hakkında

Bil ki rûhun varlığını kabul edenler ikiye ayrılır:

a) Bunlar, muhakkik âlimlerdir. Muhakkik âlimlerden bazıları, "insan şu belli (rûh) cevheri ile bedenden ibarettir" derler. Bu görüşe göre insan, ne âlemin içinde, ne dışında bir varlık olmayıp, ne âlemin içine girmiş, ne de onun haricine çıkmıştır. Yine insan ne aleme bağlı, ne de ondan ayrıdır. Fakat onun, beden ile onu idare etme ve tasarrufta bulunma gibi bir ilgisi vardır. Bu tıpkı, âlemin ilahının, âlem ile ancak tasarruf ve tedbir (idare) cihetinden bir ilgisinin bulunmasına benzer.

b) "Ruh (nefis), bedenle ilgi kurduğunda, onunla aynılaşmış (birleşmiş) olur. Böylece de nefis (ruh) bedenin aynısı, beden de rûhun aynısı olur. Binâenaleyh insan, bu ikisinin bir araya gelmesinden, ikisinin toplamından meydana gelen bir varlıktır. Ölüm vakti gelip çattığında, bu birlik bozulur, rûh devam eder, ama beden yok olur. İnsanın ne demek olduğu hususunda, âlimlerin ileri sürdükleri görüşler bunlardır. **Sâbit b. Kurre**, rûhun varlığını kabul ederek şöyle der: "Rûh, madde ile alâka kuran, semâvî, nurânî, latîf, meydana gelmeyen, bozulmayan, parçalanmayan bir varlıktır. Bu varlık, bedene nüfuz etmiş, onun içine girmiştir. Bu nüfuz, devam ettiği müddetçe o bedeni idare eder. Fakat bu latîf madde, beden cevherinden ayrıldığında, rûhun bedenle olan ilgisi kesilir."

BEŞİNCİ MESELE
Ruhun Varlığının Aklî Delilleri

Bu mesele, rûhun varlığını aklen kabul edenlerin delilleri hakkındadır. Bunlar, kimi kuvvetli, kimi zayıf birçok bakımdan delil getirmişlerdir. Bunların kuvvetli delillerinin bir kısmı kat'î, bir kısmı ise "iknâî"dir. Biz, kât'î, olan delillerini ele alalım:

Birinci Delil: İnsanın bir cevher olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh insan, ya bir yer işgâl eden bir varlıktır, ya da böyle değildir. Birinci ihtimal bâtıldır. Dolayısıyla, geriye ikincisi kalır. İnsanın, yer tutan bir cevher (varlık) olmasının imkânsız olduğunu şu gösterir: Eğer o böyle oysaydı, onun o yeri işgâl edişi, kendisinden başka bir (sıfat) olmuş olurdu. Böyle olunca da, o belli zâtını tanıyan herkesin, onun belli bir miktara (ölçüye) göre yer işgal ettiğini de bilmesi gerekirdi. Halbuki durum böyle değildir. Binâenaleyh insanın bir yer işgal eden bir cevher olmaması gerekir. Binâenaleyh bu delili izah için, şu üç mukaddimeyi söylemeliyiz:

Birinci Mukaddime: Eğer insan yer tutan bir cevher olsaydı, onun yer tutuşu, zâtının kendisi olurdu. Bunun böyle olduğunun delili de şudur: Eğer insanın bir yer işgal edişi, devamlı bir sıfatı olsaydı, o yer, bu özelliğine bakılmaksızın, ya bir yer tutan varlık olmuş olurdu, yahut böyle olmazdı. Her iki ihtimal de batıldır. Binâenaleyh yer tutma özelliğinin, bir yer ile kâim olan bir sıfat olduğunu söylemek yanlıştır. Biz, bu özelliğin yer tutan bir varlık olmasının imkânsız olduğunu söyledik. Çünkü, bu durumda aynı şeyin, iki defa yer tutmuş olması ve iki benzer şeyin bir arada bulunması gerekir. Bir diğer husus da şudur: Onların birini zat, diğerini sıfat kabul etmek, aksini kabul etmekten daha evla değildir. Bir de, ikinci yer tutuş, eğer cevherin (zâtın) kendisi ise, zaten demek istediğimiz budur, yok eğer o, sıfat olursa, yer tutma mahallinin, yer tutandan başka bir şey olmasının da imkânsız olduğunu söyledik. Çünkü yer tutmanın hakikati, (esas manası), bütün yönlere doğru gitme ve uzanmadır. Yer tutamayan bir şey, yönlere nisbet edilemez. Binâenaleyh onun orada yer tutmaksızın bulunması imkânsız olur. Böylece, insanın yer tutan bir cevher kabul edilmesi halinde, onun bu yer tutma işinin (özelliğinin), o belli zâtından başka bir şey olduğu sâbit olur.

İkinci Mukaddime: Eğer insanın o hususî zâtının mekân tutma işi, bu hususî zâtının kendisi olmuş olsaydı, bu hususî zâtı bilindiğinde, bir yer işgal ettiği de bilinirdi. Bunun böyle olduğunun delili şudur: Eğer, insanın belli zâtı bilinmiş ve yer tutması bilinmemiş olsaydı, o zaman aynı şey hakkında hem menfî, hem müsbet durumun bir araya gelmesi gerekirdi ki, bu imkânsızdır.

Üçüncü Mukaddime: Biz, kendimizin bir yer işgâl ettiğini ve üç yönden (boyutta) uzayıp gittiğini bilemediğimiz zaman da zâtımızı biliriz. Bu durum, deneme ve sınama ile ortaya çıkar. Çünkü insan, mesela kölesine "Niçin şunu yaptın? Niçin emrimi tutmadın? Bak ben seni nasıl dövüp yola getireceğim" demesi gibi, bir işle meşgul olduğunda, "Niçin emrimi tutmadın?" derken, kendi hususî zâtını bilmiş olur. Çünkü eğer o kendisini bilmeseydi, kölesinin emrine muhalefet ettiğini bilmesi imkânsız olurdu. Yine onun, kölesini dövüp terbiye etme niyetinde olduğunu söylemesi de imkânsız olurdu. Dolayısıyla bu durumda o bir yer işgal ettiği, bütün yönlere doğru uzayıp gittiği, bir mekanda bulunduğu aklına gelmeksizin, kendisini bilmiş ve anlamış, kendinin farkında olmuş olur. Binâenaleyh bu anlattıklarımızla sabit oldu ki insanın zâtı, bir mekân tutan bir cevher olsaydı, insanın mekân tutma işi, hususî zatının kendisi olurdu. Eğer böyle olsaydı, kendi zâtını bilen herkes, mekân tutmakta olduğunu da bilmiş olurdu. Halbuki durumun böyle olmadığı sabittir. Binâenaleyh insanın zâtının, yer tutan bir cevher olmadığının söylenilmesi gerekir. İşte ulaşmak istediğimiz netice budur.

İmdi eğer, "Bu, insanın, sırf cevher olması halinde de, kendi zâtının farkında olan her insanın, kendisinin sırf cevher olduğunu bilmesinin gerekmesi ile çelişki teşkil eder. Halbuki durum böyle değildir" denilirse, biz deriz ki: Bu iki durum arasındaki

fark açıktır. Çünkü insanın sırf bir cevher olması, herhangi bir mekân tutmaması ve bir mekâna girmiş olmaması demektir. Bu olumsuz durum, o hususî zâtın kendisi değildir. Çünkü olumsuzluk, olumluluk değildir. Durum böyle olunca da, o hususî zâtın bilinmiş, bu olumsuz durumun da bilinmemiş olması uzak bir ihtimal değildir. Ama onun mekân tutucu olması ihtimali böyle değildir. Çünkü biz, insanın mekân tutan bir cevher olduğunun farzedilmesi halinde, mekân tutuşunun, kendisinin aynısı olacağını delillendirmiştik. Böyle olması halinde, insanın zâtının bilinmesi, mekân tutuşunun ise bilinmemesi imkânsız olur. Aradaki fark açıktır.

İkinci Delil: Nefis (ruh) birdir. Bir olduğuna göre, hem bu bedenden hem de bedenin her parçasından başka olması gerekir. Bu delil de birkaç mukaaddimeye dayanır:

Birinci Mukaddime: Deriz ki: "Nefis birdir. Bizim için bunda açıklanması gereken iki husus vardır: Bazen bu hususta bedihî bir bilgi olduğunu söyler, bazan da bunun doğru olduğuna dair aklî delil getiririz. "Bu hususta bedihî bir bilgi olduğu şeklindeki birinci husus için deriz ki: Nefisten murad, herkesin "ben" diye işaret ettiği şeydir ve herkes, "ben" diye işaret edilen o hususî varlığın tek bir varlık olduğunu, birden fazla olmadığını zarurî (kesin) olarak bilir. Eğer, "Herkesin "ben" diye işaret ettiği şey, tek olsa bile, o tek şey de birçok şeyden meydana gelmiştir" denilirse, biz de deriz ki: "Bu hususta, böyle bir soruyu defetmeye ihtiyaç hissetmeyiz. Çünkü "ben" diye işaret edilen o şeyin, tek bir şey olduğu zarurî olarak bilinir. Ama o tek şey, pek çok şeyden mi mürekkebdir, yoksa aslında tek (basit) bir şey midir meselesine gelince, şimdilik bunu açıklamaya ihtiyaç yoktur. İkinci hususa gelince, nefsin tek oluğunu şu deliller göstermektedir:

Birinci Delil: Öfke ruhî bir hal olup, istenmeyen şeylerin uzaklaştırılması irade edildiğinde hasıl olur. Şehvet de ruhî bir hal olup, uygun görülen şeyin talep edilmesi sırasında meydana gelir. Bunlar o şeyin uygun veya menfur olduğunun bilinmesi ile şartlıdır. Binâenaleyh gazab (öfke) kuvveti, kişinin kendisine uygun olmayan şeyleri gideren kuvvettir. Binâenaleyh o kuvvet kendisine uygun olmadığını anlamadığında, o uygun olmayan şeyleri kastî ve ihtiyarî olarak (bile bile), defetmek için çabalaması imkânsız olur. Çünkü bazan birşeyi elde etmeye, bazan da birşeyi defetmeye niyetlenmek, o şeyleri tanımaya bağlıdır. Dolayısıyla kendisine uygun olmayan şeyleri ihtiyari olarak gidereceği söylenen şeyin mutlaka, gidermeyi istediği şeyin kendisine uygun olmadığını bilmesi gerekir. Bu sebeple öfkelenenin mutlaka, aynı zamanda anlayan bir varlık olması da gerekir. Bu yakînî (kesin) aklî delil ile, birbirine zıt cevherler arasında bir mübayenet bulunduğu sabit olur.

İkinci Delil: Biz, herbiri belli bir fiil ile meşgul olan iki ayrı cevherin olduğunu farzetsek, onlardan birinin belli o işi ile meşgul oluşunun, diğerinin kendi belli işi ile meşgul olmasına mani olması imkânsızdır. Binâenaleyh bu sâbit olunca diyoruz ki: Anlama ve tefekkür etme mahalli bir cevher, öfkelenme yeri bir başka cevher, şehvet

(arzu etme) yeri de bir diğer cevher olmuş olsaydı, öfke kuvvetinin kendi belli işi ile meşgul oluşunun, şehvet kuvvetinin kendi belli fiili ile meşgul olmasını engellememesi gerekirdi. Aksinin de yine böyle olması gerekir. Fakat aksi söz konusu değildir. Çünkü insanın şehveti ile uğraşıp, onu o belli yere dökmesi (teskin etmesi), onun öfke ile meşgul olmasına ve öfkesini ortaya koymasına mânî olur. Aksi de böyledir. Böylece biz, bu üç işin, başlıbaşına birer şey olmayıp, aksine tek bir cevherde meydana gelen değişik haller olduğunu anlıyoruz. Bu sebeple o cevherin bu fiillerden biri ile meşgul oluşu, onu başka bir işle meşgul olmaktan alıkor."

Üçüncü Delil: Biz, birşeyleri idrâk ettiğimizde (algıladığımızda), bu idrâk bazan arzunun (şehvetin), bazan da öfkenin uyanmasına sebep olur. Binâenaleyh algılayan cevher, gazaplanan ve şehvet duyan şeyden başka birşey olsaydı, algılayan cevher bunu algıladığında, şehvet duyan cevherde bu idrakten hiçbir tesir ve iz meydana gelmezdi. Bundan dolayı, bu algılama işinden dolayı ne bir şehvet, ne de bir gazap meydana gelirdi. Bundan dolayı, bunlar meydana geldiğine göre biz, idrak eden (algılayan) cevherin kendisinin, şehvet duyan ve öfkelenen şeyin aynısı olduğunu anlıyoruz.

Dördüncü Delil: Canlı oluşun aslı şudur: Canlı, iradesi ile hareket eden, hisseden ve ruh sahibi olan bir varlıktır. Binâenaleyh nefsin, irade ile hareket etmesi, ancak sebepler bulunduğunda olur. Bu sebep ise, elde edilmesi arzu edilen hayrı ve defedilmesi arzu edilen şerri bilmedir. Bu da, irâdesi ile hareket eden o şeyin, hayrı ve şerri, lezzet ve eziyet vereni, faydalı ve zararlı olanı anlayanın kendisi olmasını gerektirir. Anlattıklarımızla, insanî nefsin (rûhun) tek bir şey olduğu ve o tek şeyin, hem gören, hem duyan, hem koklayan, hem tadan, hem tutan, hem hayal eden, hem tefekkür eden, hem düşüren, hem hatırlayan, hem arzu eden, ve hem de öfkelenen varlık olduğu sabit olmuş olur. Bu da, idrâk edilecek herşeyi idrak eden, ihtiyarî fiillerin ve irâdî hareketlerin hepsini yapan şeydir.

Organlar Sadece Ruhun Birer Aletidir

İkinci Mukaddime: "Nefis tek bir şey olduğuna göre, onun bedende olmaması veya bedenin cüzlerinden biri olmaması gerekir" şeklindeki bu mukaddime hususunda deriz ki: Durum böyle olursa, nefsin bedenin tamamından ibaret olması imkânsızdır. Duyma ve tahayyül etme, hatırlama gibi kuvvetleri ve bu kuvvetlerin bedenin bütün parçalarına nüfûz etmediklerini bilmek, bedihî bir bilgidir. Hatta bunlar, bedihîden daha ileri bir bilgidirler.

Nefsin, bu bedenin cüzlerinden bir cüz olmasının imkânsız olduğunu beyan etmeye gelince biz, bedende, görme, duyma, tefekkür etme ve hatırlama hususiyeti olan muayyen bir kısım olmadığını, tam aksine akla ilk gelenin, görmenin, diğer uzuvlara değil de, göze; duymanın, diğer uzuvlara değil de kulağa; sesin de, diğer

uzuvlara değil de boğaza tahsis edilmiş olduğunu, zarurî olarak bilmekteyiz. Algılanan diğer şeyler ve fiiller hususundaki durum da böyledir. Bu bedende, algılanacak bütün şeyleri algılayan ve bütün fiilleri yapabilen tek bir organın mevcut olduğunun ileri sürülmesine gelince, durumun böyle olmadığı hususunda zarurî bilgi bulunmaktadır. Bütün bu anlattıklarımızla, insanî nefsin, algılanabilecek şeylerin tamamını algılayan ve bütün fiilleri yapan tek bir şey olduğu, sabit olmuş olur. Yine, bedenin tümünün böyle bir özelliğinin olmadığı da, bedahetle sabittir. Yine bedenin herhangi bir parçasının, bu özellikte olmadığı da, sabittir. Binâenaleyh, işte bu durumda, "nefs"in, bu bedenden ve bu bedenin her bir parçasından başka bir şey olduğu hususunda yakîn ve katî bir ilim tahakkuk etmiş olur.

Bu aklî delili, başka bir ifâde ile izah ederek, şöyle diyebiliriz: Biz zorunlu olarak biliyoruz ki, bir şeyi gördüğümüzde onu tanır ve anlarız. Anladığımızda, onu arzu ederiz. Arzuladığımızda ona yaklaşmak amacıyla, ona doğru hareket ettiririz. Binâenaleyh, görenin, bilen; bilenin, arzu eden; arzu edenin de, ona yaklaşmak için hareket eden şey olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Bu sebeple o şeyi görenin, onu tanıyanın, onu arzulayanın ve ona yaklaşmak için hareket edenin aynı şey olduğuna katiyyetle hükmetmek gerekir. Çünkü gören, bir şey; anlayan, ikinci bir şey; arzu duyan, üçüncü bir şey ve hareket eden de dördüncü bir şey olmuş olsaydı, o zaman gören, anlamayan; anlayan, arzulamayan; arzulayan da, hareket etmeyen olmuş olurdu. Halbuki bir şeyin başka bir şeyi görücü olmasının, başka bir şeyin, o şeyi "bilici" olmasını iktiza etmeyeceği malumdur. Diğer durumlar için de durum aynıdır. O halde biz, zaruri olarak biliyoruz ki, görülebilen şeyleri gören kimse, onu gördüğünde, onu tanır ve anlar; onu tanıdığında da, ona arzu duyar. Ona arzu duyduğunda da, onu ister ve ona yaklaşmak için, uzuvlarını harekete geçirir. Yine biz, zaruri olarak bilmekteyiz ki, bu görme, bu bilme, bu arzulama ve bu harekete geçmekle vasfedilen, başkası değil, odur. Hem, hükemâ ve alimler şöyle demişlerdir: Canlıların mutlaka, iradeyle hareket eden, hassas, duyarlı varlıklar olmaları gerekir. Çünkü o, bir şeyi hissedemezse, onun kendisine uygun veya uygun olmadığını anlayamaz. Bunu anlayamadığında da onun onu elde etmeyi veya onu def etmeyi istemesi imkânsız olur. Böylece, iradesiyle hareket eden o şeyin, bizatihi duyan ve hisseden şeyin aynısı olması gerektiği sabit olmuş olur. Yine, idrâk edilebilecek her türlü şeyi idrak edenin ve bütün ihtiyarî hareketlere yönelerek onu yapanın aynı şey olduğu da sabittir. Yine biz, başkasına anlatmak için, bir söz söylediğimizde, söyleyeceğimiz o sözlerin anlamlarını düşünürüz. Onların manalarını düşündüğümüzde, onları, başkalarına anlatmayı ve bildirmeyi dileriz. Kalbimizde böyle bir arzu uyandığında, onları başkasına anlatabilmemiz için, o harf ve sesleri varlık alemine sokmaya çaba sarfederiz.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Şayet, ilim ve iradenin mahalli ile, o ses ve harflerin mahalli tek bir cisim, (uzuv) olmuş olsaydı, o zaman ilim ve iradelerin yerinin de yemek borusu (boğaz), dilcik ve dil olduğunun söylenilmesi gerekirdi. Halbuki, durumun böyle olmadığı malumdur. Yok eğer biz, ilim ve iradelerin yerinin

kalbimiz olduğunu söylersek, o zaman sesin yerinin de kalb olması gerekir ki, bu da zorunlu olarak batıldır ve yanlıştır. Şayet biz konuşma mahallinin, yemek borusu, dilcik ve dil olduğunu; ilim ve iradelerin yerinin kalb olduğunu ve kudret ve yapabilme gücünün mahallinin de sinirler, sinir kirişleri ve kaslar olduğunu söylersek, o zaman biz bütün bu işleri, bu muhtelif uzuvlara taksim etmiş oluruz. Ancak ne var ki,biz bunun da yanlış olduğunu söyledik ve idrak edilebilecek bütün şeyleri idrak edenin, her türlü hareket için bütün uzuvları harekete geçirenin, tek ve aynı şey olmaları gerektiğini beyan ettik. Binâenaleyh, geriye sadece, "Bütün bu idrâk ve her türlü hareketi yapabilmede, bu beden ve bu bedenin cüzlerinin dışında kalan başka bir şeyin bulunduğunun ve bu bedenin cüzlerinin de onun alet ve vasıtaları mesabesinde olduğunun" söylenilmesi hususu kalmıştır. Nasıl ki insan, çeşitli aletler vasıtasıyla, farklı farklı birtakım işler yapmayı düşünebiliyorsa, aynen bunun gibi "nefs" de, göz ile görür; kulak ile duyar; beyin ile tefekkür eder; kalbiyle de düşünür ve anlar. Binâenaleyh, bu uzuvlar "nefs"in, rûhun alet ve vasıtalarıdır. "Nefs" ise, bunlardan başka, zatı itibariyle onlardan farklı, ama tasarruf ve tedbir bakımından onlarla ilgili olan bir cevherdir. İşte bu akîî delil, bu neticenin elde edilmesi hususunda yakınî ve kıymetli bir delilidir. Allah en iyisini bilendir.

Üçüncü Mukaddime: İnsan şayet, bu bedenden ibaret olmuş olsaydı, o zaman bu bedenin herbir cüzünde, müstakil bir biçimde bir hayat, ilim ve kudret veyahut da, uzuvların toplamında bir hayat, ilim ve kudret bulunması gerekirdi. Halbuki iki şık da geçersizdir. Binâenaleyh, böylece insanın, bir bedenden ibaret olduğuna dair verilmiş hüküm de batıl olmuş olur. Birinci kısmın batıl olmasına gelince: Bu, bedenin her bir cüzünün başlı başına diri, hayat sahibi, âlim ve kâdir olmasını gerektirir. Bu sebeple de hiç şüphesiz bir insanın, tek bir canlı değil, tam aksine canlılar, âlimler ve kâdirler olmuş olması gerekir. Bu durumda da, tek bir insanla pek çok insan şahsı arasında fark kalmamış olur ve bir kısmı diğer bir kısmına zincirleme olarak bağlanmış olur. Ancak ne var ki biz, bu sözün de yanlış olduğunu zorunlu olarak bilmekteyiz... Çünku ben, kendi zatımı pekçok canlılar olarak değil, tek bir canlı olarak hissetmekteyim. Hem, bu bedenin her bir uzvunun başlı başına bir canlı olduğunun farzedilmesi halinde, bunların herbirerlerinin kendi sahiplerinin durumundan haberleri olmazdı. Bu durumda da, bunun (bu uzvun), şu tarafa; şu beriki uzvun da, şu beriki tarafa hareket etmeyi istemeleri imkânsız olmazdı. Böylece de, tıpkı iki şahıs arasında meydana geldiği gibi, tek bir insanın cüzleri arasında da bir karşıtık ve zıtlaşma meydana gelirdi. Halbuki bunun yanlış olduğu, bedihî olarak bellidir.

İkinci kısmın batıl olmasına gelince, bu da tek bir sıfatın pekçok mahalde bulunmasını gerektirir. Halbuki, bunun batıl olduğu da zarurî olarak malûmdur. Bir diğer husus da, tek bir sıfatın, pekçok mahalle hulûl etmesinin caiz görülmesi halinde, tek bir cismin pekçok mekânda bulunması da uzak görülemezdi. Bir (üçüncü) husus da, tek bir sıfatın, farklı farklı yerlerde bulunmasının farzedilmesi halinde, o cüzlerin

her biri, hayy, akıllı ve âlim olmuş olurdu. Bu durumda da iş, tek bir cüssenin pekçok insan olması haline varıp dayanırdı. Bu iki kısmın fasit ve yanlış olduğu ortaya çıkınca, insanın, bu bedenden ibaret olmadığı sabit olmuş olur.

İmdi, eğer onlar: "Tek bir hayatın, tek bir cüz ile kâim olması; sonra da o hayatın, bütün cüzlerin diriler olmasını gerektirmesi niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki, bu batıldır. Zira, hayat, diri olmak; ilim de, âlim olmak demektir. Biz hayatın, hayatiyyeti; ilmin de alim olmayı gerektiren bir husus olduğunu farzedelim. Ancak ne var ki, biz diyoruz ki, şayet bedenin tamamında tek bir hayatın ve tek bir âlimliğin tamamının bulunması halinde, o zaman tek bir sıfat pekçok mahalde bulunmuş olur ki, bu olamaz, mümkün değildir. Şayet, her parçada ve her cüssede başlı başına bir hayat ve bir âlim olma hali bulunmuş olsaydı, o zaman da, daha önce söylediğimiz gibi, "Tek bir insanın pekçok insan olması" meselesine dönülmüş olur ki, bu da imkânsızdır.

Ruhun Halleri Maddenin Hallerine Zıttır

Dördüncü Mukaddime: Biz, nefsin hallerini düşündüğümüzde, onun hallerinin, maddenin hallerine zıt olduğunu görmekteyiz ki, bu da, nefsin, cisim olmadığını gösterir. Bu zıtlığı birkaç bakımdan izah edebiliriz:

a) Belli bir şekli olan her cisim, önceki şeklin cinsinden başka olan bir şekli, ancak o önceki şekli tamamen yok olduktan sonra kabul eder. Meselâ: Üçgen şeklinde olan mum, ancak bu şekil ondan zâil olduktan sonradır ki, kare veya daire şekline girebilir. Evet biz, nefsin, "makûlat"ın sûretlerini, mevcut olan şu (şeyin) zıddiyle düşündüğünü görmekteyiz. Çünkü, aklî bir sûreti kabul etmeyen nefsin, aklî suretlerden herhangi bir şekli kabul etmesi uzak bir ihtimal olur. Ama o nefis, tek bir şekli kabul ettiğinde, onun, ikinci şekli kabul etmesi daha kolay olur. Nefsin, bu özelliği asla zayıflamaksızın, gitgide daha değişik şekiller kabullenir. Onun kabul ettiği şekiller ve suretler çoğaldıkça, bundan sonra gelecek şekilleri kabul etmesi de, o nisbette kolay ve hızlı olur. İşte bundan dolayı insanın, ilimlerle olan irtibat ve hüküm istinbâtı çoğaldıkça, anlayış ve idraki de artar. Böylece nefsin, maddenin, şekilleri kabul etmesinin aksine, aklî olan şekilleri kabul ettiği sabit olmuş olur ki, bu da nefsin, cisim olmadığını vehmettirir.

b) Devamlı olarak ince şeyleri düşünmenin, hem nefiste hem de bedende etkileri vardır. Onun nefsteki etkisine gelince: Bu, nefsi, düşünülecek ve idrâk edilecek hususlarda, "kuvve"den fiile çıkarma tesiridir. Tefekkür ne kadar çok olursa, bu hallerin tahakkuku da o nisbette mükemmel olur ki, bu da nefsin kemâlinin zirvesi, şeref ve ululuğunun en son noktasıdır. Bunun bedene olan etkisine gelince, bu, bedene kuruluk ve solgunluğun hakim olmasını gerektirir. Bu durumun devam etmesi halinde, "nefs" bitkisel hayata geçerek ölüme sevkedilir. Bu anlattıklarımızla, bu

tefekkürlerin, nefsin hayatiyyetini ve şerefini; bedenin de gitgide yıpranmasını ve ölümü gerektirdiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, şayet nefs, beden olmuş olsaydı, tek bir şey aynı anda hem onun mükemmelleşmesine, hem de noksanlaşmasına; hem hayatta kalmasına, hem de ölmesine sebep olmuş olurdu ki, bu imkânsızdır.

c) Biz, insanın bedeninin, zayıf ve narin olduğunda ve ona, kudsiyyetin nurlarından bir nûr zuhûr edip, gayb âleminin sırlarından da bir sır tecelli ettiğinde, o insanın büyük bir cesaret kazandığını; kuvvetli bir hükümranlık duygusu elde ettiğini; büyük hükümdarların huzurunda bulunduğunda onlara aldırmadığını ve onlara hiç değer vermediğini müşahede etmekteyiz.

d) Çile ve mücahede erbâbı, bedenî kuvvetleri ezme ve bedeni aç bırakma hususunda göstermiş oldukları dikkat oranında, ruhî kuvvetleri güç kazanır ve sırları da ilahî bilgilerle aydınlanır. Yine aynı insan, bütün gücünü yemesine, içmesine, bedenî şehvet ve isteklerin yerine getirilmesine sarfettiğinde, hayvan gibi olur; konuşmaktan, aklını kullanmaktan ve marifet nûrundan mahrûm olur. Şayet nefs, bedenden başka olsaydı, durum böyle olmazdı.

e) Biz, nefsin, fiillerini bedene ait olan vasıtalar sayesinde gerçekleştirdiğini, meselâ gözü ile gördüğünü, kulağı ile duyduğunu, eliyle aldığını, ayağı ile yürüdüğünü görmekteyiz. Ama iş, düşünmeye ve anlamaya geldiğinde, o nefs, bu alet ve vasıtaların yardımı olmaksızın, bu fiiller konusunda tamamiyle bağımsız olur. İşte bundan dolayı, insanın, tıpkı bildiği şeyleri kalbinden silip atması kesinlikle mümkün olmadığı gibi, gözlerini yumduğunda birşeyi görmesi; kulaklarını tıkadığında herhangi bir ses duyması imkânsız olur. Böylece biz, nefsin, zâtı gereği, ilim ve bilgiler hususunda, bedenî alet ve vasıtalardan bağımsız olduğunu anlamış oluruz.

Binâenaleyh, işte bu beş madde, nefsin cisim olmadığı hususunda güçlü birtakım ipuçları ve emarelerdir.

Birinci mesele: Hususunda eskilerin delillerinden pekçoğunu, hikmet ve felsefeyle ilgili kitaplarımızda ele almıştık. Onları burada tekrarlamanın faydası yoktur.

ALTINCI MESELE

Ruhun Cisim Olmadığının Naklî Delilleri

Bu mesele, nefsin cisim olmadığına dair naklî delillerin îrad edilmesi hususundadır.

Birinci Delil: Cenâb-ı Hakk, *"Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem (Allah) kendilerini kendilerine unutturmuş olanlar gibi olmayın"* (Haşr, 19) buyurmuştur. İnsanlardan hiç kimsenin, bu görülen bedenini ve heykelini unutamıyacağı malumdur. Binâenaleyh bu, insanın aşırı cehâletinden dolayı unuttuğu o nefsin, bu bedenden başka bir şey olduğunu göstermektedir.

İkinci Delil: Cenâb-ı Hak, *"(Haydi bakalım) canlarınızı çıkarın!"* (En'âm, 93) buyurmuştur. Bu da, nefsin, bu bedenden başka bir şey olduğu hususunda sarîh

bir ifâde olup, biz bu hususu, bu ayetin tefsirinde tafsilatlı bir biçimde ele almıştık. Oraya müracaat edilebilir.

Üçüncü Delil: Allah Teâlâ, maddî yaratmanın derecelerini belirterek, *"Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülasadan yarattık. Sonra onu, sarp ve metîn bir karargâhta bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi bir "alaka" haline getirdik, derken o alakayı bir çiğnem et yaptık. O bir çiğnem eti de kemiklere kalbettik de, o kemiklere de et giydirdik"* (Mü'minun, 12-14) buyurmuştur. Bütün bu derecelerin, maddî haller hususunda meydana gelmiş farklılıklar olduğu hususunda şüphe yoktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak ona, rûh üfürmek istediğinde, *"Bilâhare onu, başka yaratılışla inşâ ettik"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur. İşte bu, rûha taalluk eden şeyin, biraz önce bahsedilen maddî hallerle ilgili olarak meydana gelen değişikliklerden başka bir şey olduğuna dair açık bir ifâde olup, ruhun bedenden başka bir şey olduğuna delâlet eder.

Buna göre onlar şayet, "Bu ayet, sizin de aleyhinize bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ, وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ (Mü'minun, 12) buyurmuştur. Bu ifadelerin başındaki (Min), ba'ziyyet içindir. Bu da insanın, "çamur"un parçalarından bir parça olduğunu gösterir" derlerse, biz deriz ki: "min edatı, senin tıpkı خَرَجْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى الْكُوفَةِ "Basra'dan Kûfe'ye çıktım" sözünde olduğu gibi, "ibtidâ-i gâye" için olup, mesafenin başlama noktasını bildirir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülasadan yarattık"* (Mü'minûn, 12) ayeti, insanın yaratılışının başlangıcının, bu (süzülmüş) bir hülasadan olmasını gerektirir. Biz de bunu söylüyoruz; çünkü Allah önce kalıbı düzeltmiş, sonra da ona ruh üflemiştir. Böylece, o insanın yaratılışının başlangıcı, bu hülasadan olmuş olur.

Dördüncü Delil: Cenâb-ı Hak, *"O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona rûhumdan üflediğim zaman siz derhal onun için secdeye kapanın"* (Hicr, 29) buyurmuş, böylece, beşeriyyet vasfıyla rûh üflemeyi birbirinden ayırdetmiştir. Şu halde "tesviye", insanın uzuvlarını, organlarını yaratıp, kalıbını ve maddesini dengeli hale getirmek demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak rûh üflemeyi, uzuvları düzenleme işinden ayırıp, sonra da rûhu, *"rûhumdan"* diyerek kendisine izafe edince, bu, rûh cevherinin beden cevherinden başka bir şey olduğunu göstermektedir.

Beşinci Delil: Cenâb-ı Hak, *"Her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü, hem sakınmayı ilhâm edene kasem olsun ki"* (Şems, 7-8) buyurmuştur. Bu ayet, hakikatte idrâk ve hareket etmekle nitelenen bir şeyin varlığı hususunda sarîh bir ifâdedir. Çünkü, "ilhâm" anlatmak demektir. "Fücâr ve takvâ" ise, fiille ilgilidir. Binâenaleyh bu ayet, insanın tek bir şey olduğu hususunda sarîh bir beyândır. Bu insan da, hem idrak edip hareket etmekle, hem de bazan, fücûr fiili, bazan ise takvâ filliyle nitelenmiştir. Bedenin tamamının, bu iki sıfatla

vasfedilmedikleri malûmdur. Binâenaleyh, bütün bunlarla vasfedilebilen başka bir cevherin var olduğunun söylenmesi gerekir.

Altıncı Delil: Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki biz insanı, bir nutfeden, halîtadan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu, işitici ve görücü yaptık"* (İnsan, 2) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, insanın tek bir şey olduğuna ve o şeyin de ilahî mükellefiyet ve Rabbanî emirlerle imtihan edilen varlık olup, aynı zamanda kendisinde duyma ve görme özelliği bulunduğu hususunda sarîh bir ifadedir. Halbuki, insanın bedeni böyle değildir. Ve, bedenin herhangi bir uzvu da böyle değildir. Binâenaleyh, bu demektir ki "nefs", hem bu bedenden hem de bu bedenin parçalarından başka bir şeydir ve o, aynı zamanda bütün bu sıfatlarla vasfedilendir.

Bil ki, ruhların bedenlerle alâka kurmalarından önce ve bedenlerden de ayrıldıktan sonra; onların sıfatları hususunda varid olan hadisler pekçoktur. Bütün bunlar, nefsin, bu bedenden başka bir şey olduğuna delâlet eder. Bu pekçok ayeti okuyup ve bu pekçok haberleri rivâyet edip de, sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhun ne demek olduğunu anlayamadan öldüğünü söyleyenlere, doğrusu hayret etmek lazımdır. Bu, şaşılacak bir şeydir. Allah en iyisini bilendir.

YEDİNCİ MESELE Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin, söylediğimiz şeylerin doğruluğuna delâleti ise şu şekildedir: Şayet rûh, bir halden başka bir hale, bir sıfattan başka bir sıfata geçebilen bir cisim olmuş olsaydı, o zaman o, başka bir sıfatla muttasıf olduktan sonra, diğer bazı muayyen sıfatlar alabilen maddelerden meydana gelme hususunda bedene denk ve müsavî olmuş olurdu. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'e rûh sorulduğu zaman, O'nun, "O bir nutfeydi, sonra alaka oldu; derken bir et parçası haline geldi" demesi gibi, "O, şöyle şöyle olan, daha sonra da şöyle olan; derken rûh haline gelen bir cisimdir" diye açıklamada bulunması gerekirdi. Binâenaleyh, o böyle söylemeyip, tam aksine, "O, varlık âlemine, Allahu Teâlâ'nın kendisine, "Ol!" dediği için girmiştir, meydana gelmiştir" manasında, *"O, Rabbimin emrindendir"* buyurunca, bu, rûhun, maddeler cinsinden bir cevher değil, tam aksine kudsî, soyut bir cevher olduğuna delalet etmiştir. Bil ki, riyâzât sahibi ve mükaşefe-müşâhede erbâbı olan ariflerin ekserisi bu görüşte ısrâr etmektedirler ve bunu, kesinkes savunmaktadırlar. Meselâ **Vasıtî** şöyle der: "Allah, ruhları, cemâl ve güzellik (behâ) karışımından yaratmıştır. Binâenaleyh, şayet, Cenâb-ı Hak ruhları gizli tutmasaydı (herkes onları bilip tanısaydı), onlara her kâfir secde ederdi."

Ruhun ilk önce kalb ile, daha sonra da kalb vasıtasıyla, onun tesirinin diğer uzuvlara ulaşmasının izah edilmesine gelince, biz bu hususu, *"Onu Ruhu'l-Emîn, inzâr edicilerden olasın diye, senin kalbine indirmiştir"* (Şuarâ, 193-194) ayetlerinin tefsirinde açıkladık.

Bunu kabul etmeyenler, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

1) "Şayet rûhlar, cisim ve "âraz" olmama hususunda Allah'ın zâtına eşit ve denk olmuş olsalardı, mahiyetlerinin tamamı hususunda da ona denk ve eşit olmuş olurlardı ki, bu imkânsızdır.

2) Cenâb-ı Hak, *"O kahredilesi insan, ne nankördür o! Onu hangi şeyden yarattı? Bir damla sudan yarattı da onu biçimine koydu. Sonra onun yolunu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürüp kabre soktu. Daha sonra dilediği zaman da onu tekrar diriltecek"* (Abese, 17-22) buyurmuştur. Bu, insanın nutfeden yaratılmış, sonra ölüp kabre giren, daha sonra da kabirden çıkarılacak olan bir şey olduğu hususunda sarîh bir açıklamadır. İnsan, şayet bu bedenden ibaret olmasaydı, ayette bahsedilen bu durumlar doğru olmazdı.

3) Cenâb-ı Hak, *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilâkis onlar Rableri katında diridirler. Lütf-ü inayetinde, kendilerine verdiği ile hepsi şâd olarak rızıklanırlar"* (Âl-i İmrân, 169-170) buyurmuştur. İşte bu ayet, ruhun cisim olduğuna delâlet eder. Çünkü, rızıklanmak ve sevinmek, maddelerle ilgili sıfatlar cümlesindendir."

Bunların görüşlerinin **birincisine cevap:**

Bir mekân işgâl etmeme ve bir mekâna hulûl etmeme hususundaki denklik, "selbî" (olumsuz) sıfatlar hususunda olan bir denkliktir. Halbuki, selbî sıfatlar hususundaki denklik "mümaseleti" (bir şeye benzemeyi) gerektirmez. Bil ki, bir grup câhil, "Rûh, mekân tutmayan ve mekâna hulûl etmeyen bir varlık olunca, onun ilâha denk veya O'nun bir cüz'ü olması gerekir" iddiasında bulunmuşlardır ki, bu fahiş bir cehâlet ve çirkin bir hatadır. Bu meselenin özü, daha önce de bahsettiğimiz gibi şu hususa dayanmaktadır: Olumsuzluklardaki eşitlik, şayet benzerliği gerektirmiş olsaydı, o zaman, bütün farklı farklı şeylerin denk olduklarının ve farklı iki mahiyetin, dışlarında kalan her şeyi selbetme hususunda mutlaka müşterek olduklarının söylenilmesi gerekirdi. Öyleyse bu inceliğin bilinmesi gerekir. Çünkü bu, cahillerin büyük bir hataları ve yanlışlarıdır.

İkincisine de şu şekilde cevap verilir: Hem örfe, hem de zahire göre insan, bu bedenden ibaret olunca, örf itibariyle ona, "insan" denilmiştir.

"Üçüncüsüne de şu şekilde cevap verilir: Ayette bahsedilen rızık, onların hallerinin kuvvetli ve kemâllerinin de mükemmel olduğu anlamındadır ki: Bu da, marifetullah ve muhabbetullahdır. Tam aksine, biz diyoruz ki bu, bizim görüşümüze delâlet eden en iyi delillerden birisidir. Çünkü, onların bedenleri toprak altında çürümüştür. Halbuki Cenâb-ı Hak da, onların ruhlarının, Arş'ın altında asılı olan kandillerde barındıklarını beyan etmiştir ki, bu da, rûhun bedenden başka bir şey olduğuna delâlet eder. Bu, bu konuda bizim son sözümüz olsun. Biz şu anda bu istidraddan sonra tekrar tefsir ilmine dönüyoruz.

İnsanın İlmi Pek Mahduttur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا *"(Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* buyurmuştur. Biz, kendi görüşümüze göre bu hususta iki ihtimal bulunduğunu daha önce söylemiştik.

Müfessirlere gelince, onlar şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), bu hususu o yahudilere belirtince, onlar, "Bu hitâb sadece bize mi, yoksa sen de bizimle beraber misin?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hayır, hem bize hem de size, bu hususta az bir ilim verildi"* dedi. Bunun üzerine onlar, "Amma da tuhafsın ey **Muhammed**! Biraz önce, *"Her kime hikmet verilirse, muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir"* (Bakara, 269) dedin, şimdi de böyle söylüyorsun" dediler de, bunun üzerine, *"Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa, deniz de, arkasından yedi deniz daha kendisine yardım ederek (mürekkeb) olsa, yine Allah'ın kelimeleri tükenmez. Şüphesiz ki Allah, yegâne galibtir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"* (Lokman, 27) ayeti nazil olmuştur. Onların ileri sürdüğü şey, bağlayıcı (lâzım) değildir. Çünkü bir şey, bazan bir şeye nisbetle az, başka bir şeye nisbetleyse çok olabilir. Binâenaleyh, insanlarda bulunan ilimler, Allah'ın ilmine ve eşyânın hakikatlarına nisbetle son derece az, ancak maddî arzulara ve maddî lezzetlere nisbetle de çoktur.

★ ★
★

Vahiyde Resûlün Hiçbir Payı Yoktur

وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾
إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾

"Andolsun ki, sana vahyettiğimizi de, dilersek, muhakkak gideriveririz. Sonra bize karşı, onu (geri getirmek için) kendine bir vekil de bulamazsın. Ancak Rabbinden bir rahmet (onu ibkâ etmiştir). Gerçekten onun, senin üzerindeki fazlı büyüktür"

(İsrâ, 86-87).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette, insanlara pek az ilim verdiğini beyan buyurunca, bu ayette de, o verdiği azıcık ilmi de almak isterse, buna muktedir olduğunu açıklamıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, o şeyin bilgisini kalblerden ve yazısını da kitaplardan silmesi sayesinde olur. Bu, her ne kadar âdete aykırı bir iş ise de, ancak ne var ki, Allah buna kâdirdir.

İKİNCİ MESELE Kâb'î, Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair bu ayetle istidlâl ederek şöyle der: "Silinebilen ve giderilebilen şeyin, kadîm olması imkânsız olur. Tam aksine, onun muhdes olması gerekir." Bu istidlâl, uzak bir istidlâldir. Çünkü, bu "giderme" ile kastedilen, O'nun bilgisini kalblerden ve ona delâlet eden satırları da mushaflardan silmektir ki, bu, malûm ve medlûl (kendisine delâlet edilenin) "muhdes" olmasını gerektirmez.

Cenâb-ı Hak daha sonra, ثُمَّ لاَ تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلاً *"Sonra bize karşı onu (geri getirmek için) kendine bir vekil de bulamazsın"* buyurmuştur. Yani, "Bu şeylerden herhangi birini geri çevirme hususunda kendisine güvenebileceğin hiç kimse bulamazsın."

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِلاَّ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ *"Ancak Rabbinden bir rahmet (onu ibkâ etmiştir)"* buyurmuştur. Yani, "Rabbinin sana acıyarak merhamet edip, onu sana tekrar vermesi hali müstesna" demektir. Veyahut da, istisnâ, istisnâ-i munkati' manasına alınarak, "Ancak ne var ki, Rabbinin rahmeti, onu o şekilde ibkâ etti ve giderilmiş yapmadı" şeklinde de manalandırılabilir. Bu, Allah Teâlâ'nın bütün ulemâya lütufta bulunmuş olmasının bir eseri olarak, Kur'ân'ı ibkâ etmesiyle vermiş olduğu şu iki çeşit nimeti kapsar:

1) Alimlere bu ilmi kolaylaştırması;

2) Onlara bu ilmi muhafaza etme gücü vermesi.

Cenâb-ı Hak, إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيراً *"Hakikat O'nun, senin üzerindeki fazlı, keremi büyüktür"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bundan murad, "ilmi ve Kur'ân'ı, sende ibkâ etmesi sebebiyle, O'nun sana olan lütuf ve ikramı büyük oldu" manasıdır.

2) "Seni, ademoğullarının efendisi, peygamberlerin sonuncusu yapması ve sana "Makam-ı Mahmûd"u vermiş olması sebebiyle, O'nun senin üzerindeki lütuf ve keremi büyük oldu. Binâenaleyh, durum böyle olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, ilmi ve Kur'ân'ı sende ibkâ etmiş olması sebebiyle de, sana in'âm etmiştir."

★ ★
★

Kur'ân Cin ve İns'e Meydan Okuyor

قُلْ لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾

"De ki: "Andolsun, ins ü cin şu Kur'ân'ın benzerini (meydana) getirmeleri için bir araya toplansa, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini getiremezler"

(İsrâ, 88).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Sarfe Konusunda Te'lifçi Görüş

Bil ki biz, Bakara Sûresi'nde, *"Eğer kulumuzun üzerine parça parça indirdiğimizden şüphe ediyorsanız haydi onun benzerinden siz de bir sûre getirin"* (Bakara, 23) ayetinin tefsirinde Kur'ân'ın i'câz'ını, iyice açıklamıştık. Alimlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadır: Kimileri Kur'ân'ın bizzât kendisinin mu'ciz olduğunu söylerken, kimileri de, "Kur'ân'ın haddizâtında mu'ciz olmadığını, Kur'ân'a muarazada bulunmaya sevkeden sebepler pek çok kuvvetli olmasına rağmen, onları Kur'ân'a muâraza etmekten men edip çevirince, bu çevirme işi güçlü bir mu'cize olmuştur" demiştir. Bize göre bu konuda tercih edilen şudur: Biz, Kur'ân'ın bizzat kendisinin, ya mu'ciz olduğunu veya olmadığını söyleriz. Eğer muciz ise, netice zaten elde edilmiş olur. Yok eğer, "Mu'ciz değil de, aksine onlar, buna muarazada bulunmaya kâdirdiler; muarazada bulunmaya götüren sebepler de boldu; onları bundan hiçbir şey geri çevirmemiş ve mani de olmamıştı." Eğer böyle idiyse bu durumda, ona muârazada bulunmak mutlaka gerekli idi. Binâenaleyh onların, bu bahsedilen durumlara rağmen muârazada bulunamayışları, harikulade bir şey olmuş olur ve bu bakımdan da Kur'ân, mu'ciz olmuş olur. Binâenaleyh, bizim bu bâbta tercih ettiğimiz yol budur.

İKİNCİ MESELE
Cinlerin Aczi Nasıl Bilinebilir?

Birisi şöyle diyebilir: "Farzedelim ki, insanların Kur'ân'a muâraza edemedikleri ortaya çıkmış olsun. O halde, cinlerin onlara muarazada bulunamayacaklarını nasıl biliyorsunuz? Hem, "Bu kelâmı, cinler uydurdu; onu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlar verdi ve insanları saptırmak için de, Hz. Muhammed (s.a.s)'i buna seçtiler" denilmesi niye caiz olmasın? Buna göre sizler Hz. Muhammed (s.a.s)'in, "Bu, cinlerin sözü değildir, tam aksine ilahî bir kelâmdır" şeklindeki sözü

hususunda doğru söylediğini bildiğinizde ancak, onun "sadık" olduğunu bilebilirsiniz. Bu durumda da, "devir" gerekir. Herhangi bir kimse, "Bunun, cinlerin sözü olduğu nasıl düşünülebilir?" de diyemez. Çünkü biz deriz ki, Bu ayet, tehaddînin cinlere karşı yapıldığına delâlet eder. Böyle bir tehaddî ise, onların, fasîh ve beliğ olmaları halinde ancak güzel olur. Durum böyle olunca da, mezkur ihtimal devam etmiş olur."

Alimler, birincisine şu şekilde cevap vermişlerdir: "Beşerin, Kur'ân'a muâraza edememesi, onun mu'ciz olduğu hususunda yeterli bir sebeptir." İkincisine de şöyle cevap vermişlerdir: "Şayet bu olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın bu telbîs (karıştırma) işini ortaya koyması, hikmeti gereği vacip olurdu. O bunu izhâr etmediğine göre, bu, böyle bir şeyin olmadığına delâlet etmiştir. Yine Allah Teâlâ, bu soruya Şuarâ Sûresi'nin sonundaki, *"Şeytanların kimlerin üzerine indiğini size haber vereyim mi ben? Onlar her günahkâr yalancının tepesine iner"* (Şuarâ, 221-222) ifâdelerinde yeterli ve sadra şifâ cevaplarla cevap vermiştir ki, biz bu cevapları orada genişçe açıkladık. Burada tekrarlamanın bir faydası yok.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Mu'tezile,** "Ayet, Kur'ân'ın mahluk olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü, kadîm olan şeyle meydan okumak imkânsızdır" demiştir. Biz bu meseleyi, Bakara Sûresi'nde detaylı bir biçimde ele almıştık (Bakara, 23). Binâenaleyh, bunu tekrarlamanın bir manası yok.

★ ★
★

Kur'ân Gerçeği Her Şekliyle Anlatır

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾

"Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali çeşitli şekillerde açıkladık. İnsanlardan pekçoğu ise, ille de küfürde ayak direttiler"

(İsrâ, 89).

Tehaddî Konusunda Çeşitli Seçenekler

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali çeşitli şekillerde açıkladık"* buyruğu ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılabilir:

1) Bu ayette olduğu gibi, Kur'ân'ın tamamıyla meydan okuma (tehaddî) vukubulmuştur. Yine Kur'ân'da, on sûre getirilmesi ile meydan okunmuştur. Nitekim O, *"O halde haydi siz de onun gibi on sûre getirin"* (Hûd, 13) buyurmuştur. Meydan

okuma bazan, tek bir sûre getirilmesi ile yapılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, *"haydi onun benzerinden siz de bir sûre getirin"* (Bakara, 23) buyurmuştur. Ve, meydan okuma, bir sûrenin tek cümlesiyle olmuştur. Nitekim O, *"onun gibi bir söz getirsinler (bakalım)!"* (Tur, 34) buyurmuştur. O halde, *"Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali çeşitli şekillerde açıkladık"* ayetiyle, biraz önce de açıkladığımız gibi, meydan okuma (tehaddî) murad edilmiş olabilir. Ama onların, meydan okumanın bütün bu kısımlarındaki acziyyetleri ortaya çıkınca, küfürlerinde ısrarlarını sürdürmüşlerdir.

Kıssalardaki Çeşitlilik

2) *"Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali çeşitli şekillerde açıkladık"* ayet-i kerimesinden şu kastedilmiş olabilir: "Biz onlara, **Nûh, Ad ve Semûd** kavimleri gibi, küfürlerini sürdüren kimseleri nasıl her türlü belâlarla sınadığımızı haber verdik. Ve bu metodumuzu, defalarca açıklayıp durduk. Ama buna rağmen yine o topluluklar, yani Mekkeliler, bu açıklamalarımızdan ders almadılar da, aksine, küfürlerini devam ettirdiler."

Tevhid Delillerinde Çeşitlilik

3) Bununla şu murad edilmiştir: "Allah Teâlâ, bu Kur'ân'da, birliğine (tevhîd) dair deliller getirmiş; kendisinin eşi ve benzeri olmadığını defalarca bildirmiş; nübüvvet müessesesi ile ahireti inkâr edenlerin ileri sürdüğü şüphelere, bu Kur'ân'da defalarca yer vermiş ve onlara da gereken cevabı vermiş, bunların peşinden de nübüvvet ve Kıyametin hak ve gerçek olduğuna dair katî deliller getirmiştir. Ama, buna rağmen o kâfirler, bunları duymaktan faydalanamamış, tam aksine şirk ve nübüvveti inkârda ısrarlarını sürdürmüşlerdir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَبَىٰ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا *"İnsanlardan pekçoğu ise, ille de küfürde ayak direttiler"* buyurmuştur. Yani, "Mekkelilerin ekserisi, ancak küfürde ayak direttiler; yani, bilerek hakkı inkârda direttiler" demektir. Bu böyledir, zira onlar, açıklanmasına ihtiyaç olmayacak denli açık olan şeyi inkâr etmişlerdir. Buna göre şayet, "**Darabtu illa Zeyden** (ضَرَبْتُ إِلَّا زَيْدًا) -Ancak Zeyd'i dövdüm" denilmediği halde فَأَبَىٰ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا nasıl denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: **Ebâ** lafzının kendisi olumsuzluk manası ifade eder. Buna göre sanki, "Onlar ancak küfre razı olmuşlardır" denilmek istenmiştir.

★ ★
★

Müşriklerin Tahakküm Ederek Mucize Talepleri

وَقَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ
خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ
قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ
عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾

"Biz dediler, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın. Yahut senin hurmalıklardan, üzümlüklerden bir bahçen olsun da aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtasın. Yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üstümüze parça parça düşüresin veya Allah'ı ve melekleri kefil getiresin. Yahut altından bir evin olsun, yahut semaya çıkasın. Ona çıktığına da asla inanmayız ya! Ta ki, üstümüze, okuyacağımız bir kitap indiresin!" De ki: "Fe Sübhanallah! Ben, resûl olan bir beşerden başkası mıyım ki?!"

(İsra, 90-93).

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ın mu'ciz olduğunu delillerle beyan edip, bu mu'cizlik Hz. Peygamber (s.a.s)'in davasına uygun olarak zuhûr edince, onun gerçek bir peygamber olduğuna dair delili, böylece tamamlanmış oldu. Çünkü biz diyoruz ki, **Hz. Muhammed** (s.a.s) peygamberlik iddiasında bulundu. Mucize de O'nun iddiasına uygun olarak zuhûr etti. Böyle olan herkes, gerçek bir peygamberdir. O halde bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in sadık olduğuna delâlet eder. Pekçok mucizenin ardarda gelmesi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in gerçek peygamber olmasının şartı değildir. Çünkü biz böyle bir kapı açarsak, bu hususdaki işin, herhangi bir noktada durmaması gerekir. Hz. Peygamber ne zaman bir mucize izhar ederse, bu sefer de onlar ondan başka bir mucize isterler. Ve bu iş, inatçıların inadının ve cahillerin de tasalluflarının sona ereceği bir noktada durmaz. Çünkü Allah Teâlâ, kâfirlerden, Kur'ân'ın bir mucize olarak zuhûr etmesinden sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'den altı çeşit kesin mucize istediklerini nakletmiştir. Nitekim, **İbn Abbas**'ın da şöyle dediği nakledilmiştir:

"Mekke'nin önde gelenleri, Kâbe'de oturdukları bir sırada **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bir adam yolladılar; bunun üzerine o da onların yanına geldi. Gelince, onlar, "Ey **Muhammed**, Mekke arazisi dardır; ondan yararlanabilmemiz için, aradaki dağları kaldır. Ve bu arazide, bizim için pınarlar fışkırt, akıt! Böylece de biz burada, ziraat yapabilelim" dediler. Bunun üzerine **Hz. Muhammed** (s.a.s), *"Ben bunu yapamam,*

gücüm yetmez" dedi. Bunun üzerine içlerinden birisi, "Yahut senin, hurmalıklardan ve üzümlüklerden bir bağın bahçen olsun. Aralarından da, şarıl şarıl nehirler akıt" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bunu da yapamam!"* dedi. Ona, "Senin, altından bir evin olsun; böylece senin hiçbirimize ihtiyacın kalmaz" denildiğinde, o *"Bunu da yapamam!"* dedi. Bu sefer ona, "Kavminin senden istediği şeyleri yapamayacaksın!" denilince o, *"Yapamam"* dedi. Onlar, "O halde sen, iyi olanı yapamadığına göre, şerri yaparsın. Binâenaleyh, iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça indir; azap yüklü olarak onları başımıza düşür" dediler. Ayetteki, *"iddia ettiğin gibi"* ifadesi, O'nun, *"Gök yarıldığı zaman"* (İnşikak, 1) ve *"Gök yarılıp parçalandığı zaman"* (İnfitar, 1) ayetlerine bir işarettir. Bunun üzerine **Abdullah İbn Ümeyye el-Mahzumî**- ki annesi, Hz. Peygamberin halasıdır- şöyle dedi: "Hayır, kendisine yemin edilene yemin ederim ki, gökyüzüne çıkabileceğin bir merdiven yapıp, onunla, gökyüzünün önünde oraya çıksan; derken senin peygamber olduğuna dair dört melek getirsen, yine de seni tasdik etmem." Biraz sonra da, "Bilemiyorum, seni tasdik eder miyiz, yoksa etmez miyiz" dedi. İşte, **İbn Abbas**'ın rivayet ettiği gibi, bu hadisenin izahı bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE
İsteklerindeki Tutarsızlıklar

Bil ki Mekkeliler, Hz. Peygamber'den pekçok çeşit mucize istemişlerdir. Bunlardan birincisi, onların, حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ ٱلْأَرْضِ يَنۢبُوعًا *"Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın"* demeleridir. **Asım, Hamza ve Kisâî**, tâ'nın fethası, fâ'nın sükûnu ve cim'in de dammesi ile, şeddesiz olarak **tefcure** şeklinde okumuşlardır. **Ebu Hatim, yenbû'** kelimesinin tekil olduğunu ileri sürerek, bu okuyuşu tercih etmiştir. Diğer kıraat imamları ise, şeddeli olarak **tufeccira** şeklinde okumuşlardır. Bu kıraati de **Ebu Ubeyde** tercih etmiştir. Kıraat imamlarının tamamı ikinci fiili, **enhar** (nehirler) kelimesi çoğul olduğu için, **fe tüfeccira** şeklinde okumuşlardır. Arapça'da, **"Feceratil-mâ'u fecren"** (su fışkırdı - fışkırmak) ve **"Feccertu'l-mâe tefcîran"** (suyu fışkırttım - fışkırtmak) denilir. Birinci fiili şeddeli olarak okuyanlar, o tek kaynaktan dolayı ağaçların çok olmasını kastederek böyle okumuşlardır. **Yenbûen** kelimesi, her ne kadar tekil olsa dahi, kendisindeki fışkırmanın çokluğundan dolayı, fiili şeddeli okumak güzel ve yerinde olmuştur. Bu, sanki tıpkı, tek bir fâil olmasına rağmen, kendisinden dövmek işi çokça sudûr edip bu fiil çok vukubulduğu için, **"Darrabe Zeydun** (ضَرَّبَ زَيْدٌ) **-Zeyd çok dövdü" demen gibidir.** Bu fiili şeddesiz olarak okuyanlar, **yenbûen** kelimesinin müfret olmasından ötürü böyle okumuşlardır. **Yenbûen** kelimesi, kendisinden su fışkıran kaynak ve göze, pınar demektir. Nitekim sen, **"Nebe'a'l-mâ'u yenbu'u"** dersin. Bunun masdarı ise **nebe, nübû'** ve **nebe'an** şeklindedir. Bu izahları **Ferrâ** zikretmiştir. **Müşrikler, "Mekke'nin dağlarını aradan kaldır; ziraat ve ekme işini kolayca yapalım diye, bize yerden su fışkırt!" demişlerdi.**

Bunların ikincisi, onların, أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَٰرَ خِلَٰلَهَا تَفْجِيرًا *"Yahut senin hurmalıklardan, üzümlüklerden bir bahçen olsun da, aralarından*

şarıl şarıl ırmaklar akıtasın" şeklindeki ifâdeleridir. Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Onlar sanki, "Farzedelim ki sen, bu nehirleri, bu çayları ve pınarları, bizim için fışkırtmayacaksın. O halde onları kendin için fışkırt" demişlerdir.

Bunların üçüncüsü, onların, أَوْ تُسْقِطَ السَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفاً *"Yahut, iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üstümüze parça parça düşüresin"* demeleridir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kisf Kelimesinin Okunuşları

İbn Amir, bu ayette, sin'in fethasıyla **kisefen**; Kur'ân'ın diğer yerlerinde ise, sin'in sükûnuyla **kisfen** şeklinde okurken; **Nâfi, Asım**'ın ravisi **Ebu Bekr**, hem burada hem de Rûm Sûresi'nde sin'in fethasıyla **kisefen**; Kur'ân'ın diğer yerlerinde ise, sin'in sükûnuyla **kisfen** şeklinde okumuşlardır. **Hafs** ise, Rûm Sûresi hariç, Kur'ân'ın her yerinde sin'in fethasıyla **kisefen** şeklinde okur. **İbn Kesir, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî**, Rûm Sûresi'nde sin'in fethası; diğer yerlerde ise, sin'in sükûnuyla okurlar. **Vahidî** (r.h) şöyle der: "Bu ifade sin'in sükunu ve sin'in fethasıyla olmak üzere iki şekilde okunmuştur." **Ebu Zeyd** de şöyle demiştir: "Onu parçalara ayırdım, kestim, böldüm" manasında olmak üzere Arapça'da, **"Keseftu's-seybe-eksifuhû-kisfen"** denilir." **Leys** ise şöyle der: "**Kesf** kelimesi, topuktaki siniri kesmek anlamındadır. **Kisfe** ise, parça, bütün, kısım demektir." **Ferrâ** da "Bir bedevînin, bir manifaturacıya, "Bir parça" manasında, أَعْطِنِي كِسْفَةً **(A'tınî kisfeten)** dediğini duydum" der.

Binâenaleyh kim bu kelimeyi, sin'in sükûnuyla okursa, onun sözü şu manalara gelebilir:

1) **Ferrâ**, şöyle der: "Bu, tıpkı **"Dimnetun-Dimnun"** (İz, kalıntı-eserler, kalıntılar) ve **"Sidretun-sidrun"** (Sedir ağacı-sedir ağaçları) ifadeleri gibi, **"kisfetun"** kelimesinin çoğuludur. **(Kisfun).**

2) **Ebu Ali** de şöyle der: **"Kisf**, masdar olduğuna göre, bu demektir ki, **"kisefun"** kelimesi de kesilmiş, bölünmüş sayı anlamına gelir. Bu, senin tıpkı, **tahn** (öğütmek),**tabh** (pişirmek) ve **saky** (sulamak) demen gibidir. Bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنْ يَرَوْاْ كِسْفاً مِنَ السَّمَآءِ سَاقِطاً *"Eğer gökten bir parça düşer görseler"* (Tûr, 44) ayeti de tekid eder.

3) **Zeccâc** şöyle der: "Bu ifadeyi **kisefu** şeklinde okuyana göre, o kimse, "o semayı üzerine bir tabaka olarak düşür, kapa, ört" demek istemiştir ki, bu okuyuşa göre bu kelime, "Bir şeyi örtüp kapadığın zaman söylemiş olduğun, **"Keseftu'ş-şey'e"** deyiminden alınmış olur."

Sin'in fethasıyla **"Kisefen"** şeklinde okunmasına gelince, bu kelime, "Kıt'a -

kıta" (para - parçalar) ve "**sidre-sider**" (sedir ağacı-sedir ağaçları) denilmesi gibi, "**kisfe**" kelimesinin çoğuludur. **(Kisfetun - kisefun).** Bu kelime, her iki kıraate göre de, hal olarak mansûbtur. Buna göre sanki, "semayı üzerimize, parça parça edilmiş olarak indir" denilmek istenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayet-i kerimedeki كَمَا زَعَمْتَ ifadesiyle ilgili olarak birkaç izah bulunur:

1) **İkrime** şöyle demiştir: "Bu, "Ey **Muhammed**, peygamber olduğunu iddia ediyorsan, gökyüzünü üzerimize yık" demektir."

2) Başkaları da bu tabire "İddia ettiğin gibi, eğer Rabbin dilerse, yapar (yapsın)..." manasını vermişlerdir.

3) Bununla, Allah Teâlâ'nın bu sûredeki, *"Bizim, kara tarafından sizi yere geçirmemizden, yahut üzerinize çakıllı bir (kasırga) göndermemizden emin mi oldunuz?"* (İsra, 68) ayetinde zikrettiği şey kastedilmiştir ki, buna göre sanki, "Semayı, tıpkı bir çakıl taşı gibi parça parça et de, onu üzerimize yağdır" denilmek istenmiştir.

Bunların dördüncüsü, onların أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَٰئِكَةِ قَبِيلًا *"veya Allah ve melekleri kefil getiresin"* şeklindeki sözleridir. Ayetteki **kabîla** lafzıyla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) **Kabîl** tıpkı "**aşîr**" (arkadaş, yakın akraba) kelimesinin, "**muâşir**" manasına gelmesi gibi, "**mukâbil**-karşıda bulunan" manasındadır. Bu söz, onların cahil olduklarını göstermektedir. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk için, "karşıda bulunma" (mukâbele)'nın caiz olmadığını bilememişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"her şeyi de onlara karşı kefiller olmak üzere bir araya getirip toplasaydık"* (En'am, 111) ifadesi de bu manadadır.

b) **İbn Abbas**, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyle, "Bölük bölük" manasını kastettiğini söylemiştir. **Leys** de şöyle der: "Arapça'da cinlerden ve insanlardan meydana gelen her gruba, her orduya "**kabîl**" adı verilir." Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّهُۥ يَرَىٰكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُۥ *"Çünkü o da, kabilesinden olan da sizi... görürler"* (A'râf, 27) ayetinin tefsirinde açıklamıştık.

c) Bu ifâdenin buradaki manası, "**kefil**" demektir. **Zeccâc** şöyle der: "Arapça'da, tıpkı "**Kefeltu bihî ekfulu**" 'Ona kefil oldum - kefil oluyorum" denilmesi gibi, "**Kabeltu bihî akbulu**" "Ona kefil oldum" denilir." Bu görüşe göre bu kelime, kendisiyle çoğul manası murad edilen müfred bir kelime olmuş olur. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, وَحَسُنَ أُولَٰٓئِكَ رَفِيقًا *"Onlar ne iyi arkadaştır"* (Nisa, 69) ayetinde olduğu gibidir.

d) **Ebu Ali**, bunun manasının görmek, müşahede etmek şeklinde olduğunu, bunun delilinin de, *"Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi, yahut Rabbimizi görmeli (değil mi)ydik"* (Furkan, 21) ayeti olduğunu söylemiştir.

Bunların beşincisi, onların, أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ *"Yahut bir evin olsun"* şeklindeki sözleridir. **Mücâhid**, "Biz, "**zuhruf**"un ne manaya geldiğini bilmiyorduk. Bir gün **Abdullah b. Mes'ûd**'un bu ayeti, أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ ذَهَبٍ "Yahut senin, altından bir evin olsun" şeklinde okuduğunu gördüm" demiştir. **Zeccâc** da şöyle der: "**Zuhruf**, zinet ve süs demektir. Bunun delili, حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ *"Yeryüzü zinet ve ihtişamını takınıp süslendiği zaman"* (Yunus, 24) ayetidir. Bu, "yeryüzü, her türlü süsünü takındı" demektir. Evi, altın gibi, süsleyip güzelleştirmekte bir mahzur yoktur."

Bunların altıncısı, kâfirlerin أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ *"Yahut semâya çıkasın"* şeklindeki sözleridir. **Ferrâ** şöyle der: "Arapça'da, yukarı çıkmak manasına رَقِيتُ – أَرْقَى – رَقْياً – رُقِيّاً denilir. Şair de:

أَنْتَ الَّذِي كَلَّفْتَنِي رَقْيَ الدَّرَجْ / عَلَى الْكَلَالِ وَالْمَشِيبِ وَالْعَرَجْ

"Zayıflığıma, yaşlılık çağına ulaşmış olmama ve topallığıma rağmen, beni, yolları aşmakla sorumlu tutan, sensin sen!" demiştir. Ayetteki *"semâya"* ifadesi, "semânın merdivenlerine" takdirinde olup, bundan muzaaf olan (merdivenler) hazfedilmiştir. Nitekim Arapça'da, رَقِيَ السُّلَّمَ (Merdivene çıktı), رَقِيَ الدَّرَجَةَ denilir.

Kâfirler daha sonra, وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَاباً نَقْرَؤُهُ *"Oraya çıktığına da asla inanmayız, yani çıkmandan ötürü iman etmeyiz. Tâ ki üstümüze, okuyacağımız ve içinde senin peygamber olduğunu doğrulayan ifadeler bulunan bir kitap indiresin"* demişlerdir. **Abdullah b. Ümeyye el-Mahzûmî** şöyle demişti: "Sen gök-yüzüne bir merdiven dayayıp, gözümüzün önünde göğe çıksan ve onu getirsen, sonra da seninle birlikte, açık bir vesika olduğu halde, durumun senin dediğin gibi olduğuna şâhidlik edecek dört melek getirsen bile, sana inanmayacağız."

Bu Keyfî İstekler Hayret Vericidir

Allah Teâlâ, kâfirlerin **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den böyle mucizeler istediklerini nakledince, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَراً رَسُولاً *"De ki: "Fe Sübhânellâh! Ben, resul olan bir beşerden başkası mıyım ki?!"* demesini emretmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: "Allah Teâlâ, kâfirlerin, *"Biz, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim için yerden bir pınar akıtasın"* dediklerini bildirmiştir. Bunlar, Mekkeli müşriklerin sözleridir. Biz, bu sözlerle, Kur'ân'ın benzer ayetleri arasında, nazım bakımından bir farklılık göremiyoruz. Binâenaleyh bu sözle, kâfirlerin, *"Dileseydik, biz de böyle (Kur'ân gibi) şeyler söyleyebilirdik"* (Enfal, 31) iddialarının doğru olduğu ortaya çıkar."

Buna göre cevap verilir: Burası Kur'ân'dan pek az bir yer olup, bu kadarcık bir sözde fesahat ve belağat mertebeleri arasındaki fark ortaya çıkmaz. Binâenaleyh böyle bir sual zâil olur.

İkinci Bahis: Bu ayetler, gelip-gitme işinin Allah'a izafe edilmesinin imkânsız olduğunu gösteren delillerdendir. Çünkü **sübhanellah!** kelimesi, Allah'ı, zâtına yakışmayan her şeyden tenzih etme manasına gelir. O halde ayetteki, *"De ki, "Sübhânellah!"* sözü Allah'ı, zâtına yakışmayan ve biraz önce bahsi geçen şeylerin, O'na nisbet edilmesinden tenzih etmedir. Biraz önce bahsi geçen ve Allah'a yakışmayan şey ise, Mekke müşriklerinin, *"Veya Allah'ı kefil getiresin"* şeklindeki sözleridir. Binâenaleyh bu, ayetteki, *"Sübhâne Rabbî"* **(Fesübhânellâh)**'ı ifadesinin Allah'ı gelip-gitme işinden tenzih etme manasına olduğunu gösterir ki bu da, Müşebbihe'nin, "Allah hem gelir, hem gider" şeklindeki sözlerinin yanlış olduğuna delâlet eder. Eğer, "Bununla, Allah Teâlâ'yı, bu tür mucizeleri isteme hususunda, O'na hükümran olmak isteyen o kâfirlerin tutumundan tenzih etme manasının kastedilmiş olması niçin câiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Müşrikler, bu sözleriyle, Allah'a tahakküm etmiyorlar. Onlar sadece, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer sen gerçekten peygamber isen, Allah'tan seni böyle mucizelerle şereflendirmesini iste" demişlerdi. O halde buna göre müşrikler, Allah'a değil, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tahakkümde bulunmuşlardı. Binâenaleyh ayetteki, **"Sübhâne Rabbî"** ifadesini, bu mana ile ilgili saymak uygun olmaz. Dolayısıyla bu cümleyi kâfirlerin, *"Veya Allah'ı... kefil getiresin"* şeklindeki sözleri ile ilgili saymak gerekir.

Üçüncü Bahis: Allah'ın, Hz. Peygambere söylemesini emretiği bu cevabı şöyle izah ederiz: Bu, "sizin mucize isteyişinizden maksadınız, ya bunları benim kendi tarafımdan getirmemi istemenizdir, yahut da Allah katından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğuma delâlet etsin diye, Allah'ın bu mucizeleri, benim elimle ortaya koymasını istememi bana teklif ediyorsunuz. Birinci şık bâtıldır. Çünkü ben, bir insanım. İnsan ise, bunları yapamaz. İkincisi de bâtıldır. Çünkü ben size, hem tek bir mücize olan Kur'ân'ı, hem de onun bir mucize olduğunu gösteren delilleri getirdim. Binâenaleyh bu tür mucizeleri istemek, kendisine ihtiyaç duyulmayan ve zaruret olmayan şeyleri istemek demektir. O halde bunları istemek sanki, işi sarpa sardırmak ve boşu boşuna iddia etmektir. Ben, emrolunan bir kulum. Benim, Allah'a tahakküm etmem söz konusu değildir" demektir. Böylece, onların istekleri yersiz ve sâkıt olmuş olur. Binâenaleyh ayetteki, *"Sübhânellâh! Ben resûl olan bir beşerden başkası mıyım ki?"* ifadesinin, bu konuda yeterli bir cevap olduğu anlaşılır. Velhasıl Hak Teâlâ, bu ifadesi ile, Mekke kâfirlerinin, gerek ulûhiyyet, gerek nübüvvet konusunda sapıklık üzere olduklarını beyân buyurmuştur. Onların ulûhiyyet konusunda böyle olduklarına, ayetteki, *"Sübhâne Rabbî (Fe Sübhânellâh!)"* ifadesi delâlet etmektedir. Bu, "Ben,

Allah'ı gelip-gitme işinden tenzih ederim" demektir. Onların nübûvvet konusunda böyle olduklarına da, *"Ben, resûl olan bir beşerden başkası mıyım ki"* cümlesi delâlet eder. Bunu, biraz önce izah etmiştik.

★ ★
★

Beşere Gelen Resûl İnsan Olmalıdır

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓا إِذْ جَآءَهُمُ الْهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٤﴾
قُل لَّوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴿٩٥﴾
قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

"İnsanların, kendilerine hidayet geldiği zaman iman etmelerini, "Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?" demelerinden başka birşey men etmedi. De ki: "Eğer yeryüzünde, sâkin sâkin yürüyen melekler olsaydı, biz elbette onlara gökten melek bir peygamber gönderirdik." De ki: "Benimle sizin aranızda hakîki şâhid olarak Allah yeter. Çünkü O, kullarından cidden haberdâr ve basîr olandır"

(İsra, 94-96).

Bil ki Allah Teâlâ, Mekkelilerin daha fazla mûcize istemeleri ile ilgili şüphelerini nakledip, gerekli cevabı verince, bir başka şüphelerini de nakletmiştir. O da şudur: Mekkeliler, Allah'ın insanlara insan bir peygamber göndermesini akıldan uzak görüp, insanlara bir peygamber göndermesi halinde melek bir peygamber göndereceğine inanıyorlardı. Allah Teâlâ, onların bu şüphelerini, birkaç açıdan cevaplamıştır:

1) O, *"İnsanların, kendilerine hidayet (rehberi) geldiği zaman, iman etmelerini, Allah bir insanı mı peygamber gönderdi" demelerinden başka birşey men etmedi"* buyurmuştur. Bunun izahı şöyledir: Allah'ın insanlara, melek olan bir peygamber göndermesi halinde, insanlar onun Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu, ancak onun doğruluğunu gösteren bir mucize bulunduğu zaman tasdik ederler. O mucize de, onları, o meleğin Allah'ın peygamberi olduğu iddiasını kabule sevkedecek bir şeydir. O halde ayetteki, *"Kendilerine hidayet geldiği zaman"* ifadesinden kastedilen, sadece bu mucizedir. Binâenaleyh bu mucize, ister bir melek, ister bir insan elinde zuhûr etsin, onun bir peygamber olduğunu ikrâr etmek gerekir.

Böylece kâfirlerin, "peygamberin mutlaka meleklerden olması gerekir" şeklindeki inançları, fasit bir tahakküm ve batıl bir inad olmuş olur.

2) Yeryüzü ahalisi eğer melek olsalardı, onların peygamberlerinin de melek olması gerekirdi. Çünkü aynı cinsten olanlar birbirine daha meyyâldirler. Fakat yeryüzündekiler insan oldukları için, onlara gönderilecek peygamberlerin de insan olması gerekmiştir. İşte ayetteki, *"De ki: "Eğer yeryüzünde, sâkin sâkin yürüyen melekler olsaydı, biz elbette onlara gökten melek bir peygamber gönderirdik"* ifadesi ile, bu kastedilmiştir.

3) Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Benimle sizin aranızda hakikî şâhid olarak Allah yeter"* buyurmuştur. Bu cevabı şöyle izah ederiz: "Cenâb-ı Hak benim iddiama uygun olarak mucizeyi verince, bu, benim doğru olduğum hususunda Allah tarafından bir şehâdet olmuş olur. Allah'ın, doğruluğuna şâhidlik ettiği kimse ise, hiç şüphesiz doğrudur. Binâenaleyh artık bundan sonra, "Peygamberin, insan değil melek olması gerekir" şeklinde bir söz, kendisine iltifât edilmeyecek, fasit bir diretme olmuş olur."

Cenâb-ı Allah, bu üç cevâbı zikrettikten sonra, va'îd ve tehdid yerine geçmek üzere şöyle buyurmuştur: إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيراً بَصِيراً *"O, kullarından cidden haberdâr ve bâsir olandır"* yani, "Allah, kullarının içini dışını, kalplerinde olanı bilir ve onların böylesi şüpheleri sırf hasetlerinden, makam sevgisinden ve hakka boyun eğmemekten ötürü ileri sürdüklerini bilir."

* *
*

Kâfirlerin Akıbeti

وَمَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَّأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

"Allah kime hidayet ederse işte o, hidayete ermiştir. Kimi de dalâlete sevkederse, artık onlar için O'ndan başka asla yardımcı bulamazsın. Biz, onları Kıyamet günü körler, dilsizler, sağırlar olarak yüzükoyun haşredeceğiz. Onların varacağı yer cehennemdir. Biz, onların ateşini, yavaşladıkça artırırız"

(İsra, 97).

Bil ki Allah Teâlâ, nübüvveti (peygamberliği) inkâr hususunda Mekkelilerin şüphelerini cevaplayıp, bunun peşinden de, *"O, kullarından cidden haberdar ve basîr olandır"* şeklindeki özlü vaîdini (tehdidini) getirince, daha sonra şiddetli vaîdini tafsilatlı bir biçimde zikretmiştir.

Ayetteki وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِنْ دُونِهِ *"Allah kime hidayet ederse işte o, hidayete ermiştir. Kimi de dalâlete sevkederse, artık onlar için O'ndan başka asla yardımcı bulamazsın"* buyruğuna gelince, bundan murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli etmektir. Bu, Allah'ın iman ve hidayete ermelerine hükmettiği ve takdir ettiği kimselerin, mü'min olmaları; dalâlet ve cehâletlerine hükmettiği kimselerin de bu sapıklıktan dönmelerinin ve onları bu sapıklıktan döndürecek birisinin bulunmasının imkânsız olması gerekir" demektir. Alimlerimiz, hidayet ve dalalet hususundaki görüşlerinin doğruluğuna, bu ayeti de delil getirmişlerdir. Mu'tezile ise, bahsedilen idlâli (saptırmayı) bazan cennet yolundan saptırma, bazan Allah'ın lütuf fiillerini vermemesi (lutfetmemesi), bazan da kendi haline bırakıp, (hiçbir şeyine) manî olmama manalarına hamletmişlerdir. Bu hususları defalarca anlattık. Binâenaleyh tekrar etmenin bir faydası yok.

Kâfirlerin Mahşerde Körlük ve Sağırlıklarının Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا *"Biz onları, Kıyamet günü körler, dilsizler, sağırlar olarak yüzükoyun haşredeceğiz"* buyurmuştur. Eğer, "Onların, yüzükoyun yürümeleri nasıl mümkün olur?" denirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap veririz:

1) Onlar, yüz üstü sürüklenip götürülürler. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"O gün onlar, yüzleri üstü ateşte sürüklenirler"* (Kamer, 48) buyurmuştur.

2) Ebu Hureyre (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Ya Resulellah, o kâfirler yüzleri üstü nasıl yürürler?" diye soruldu da, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onları ayakları üzerinde yürüten, yüz üstü yürütmeye de kâdirdir"*[70] buyurdu. Müslüman hükemâ (filozoflar) şöyle demişlerdir: Kâfirlerin ruhları dünyaya ve dünyevî lezzetlere son derece bağlı ve alışkın olup, onların ebrârın (iyilerin) âlemi ve huzur-u ilâhî ile hiçbir ilgi ve alakaları yoktur. Binâenaleyh, onların kalplerinin ve ruhlarının yüzleri, dünyaya yönelik olunca, hiç şüphesiz haşrolunmaları da yüzleri üzerine olur.

Allah Teâlâ, *"Körler, dilsizler, sağırlar olarak"* buyurmuştur. Bil ki birisi, İbn Abbas (r.a)'a, *"Cenâb-ı Hak, "Günahkârlar ateşi görmüşler"* (Kehf, 53); *"O, kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman, onlar bunun o müthiş gazaplanışını ve uğultusunu duyacaklardır"* (Furkân, 12); *"Orada onlar, "yetiş helâk (ölüm)!" diye*

bağırırlar" (Furkan, 13) ve *"O gün herkes öz canı için uğraşacaktır"* (Nahl, 111) buyurmamış mıdır? Yine Cenâb-ı Hak kâfirlerin, *"Vallahi ey Rabbimiz biz müşrik değildik"* (En'âm, 23) diyeceklerini bildirmemiş midir? Binâenaleyh bu ayetlerden onların (Kıyamette) görecekleri, duyacakları ve konuşacakları anlaşılmaktadır. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin bu ayette, *"Körler, dilsizler, sağırlar olarak"* buyurmuştur?" diye sordu. İbn Abbas ve talebeleri buna, birkaç yönden cevap vermişlerdir:

1) Onlar, kendilerini sevindiren şeyleri göremeyecek olan kör, sevindirecek şeyleri duyamayacak olan sağır, ve delili-hücceti konuşamayacak dilsizdirler.

2) Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas (r.a): "Onlar, Allah'ın, velilerine verdiği şeyleri göremeyen, Allah'a ve mukarreb meleklere hitap edemeyen, Allah'ın, veli kullarına olan övgülerini duyamayan kimselerdir" demiştir.

3) Mukâtil şöyle der: "Onlara, *"Yıkılıp gidin içeri, konuşmayın!"* (Mü'minûn, 108) denildiğinde, kör, dilsiz ve sağır olurlar. Halbuki onlar bundan önce görüyor, duyuyor ve konuşabiliyorlardı."

4) Onlar, Kıyamet meydanında iken, görebiliyor, duyabiliyor ve konuşabiliyorlardı. Eğer o zaman böyle olmasalardı, kendi (amel) defterlerini okuyup incelemeye kâdir olamaz ve Allah'ın, aleyhlerindeki susturucu hüccetini duyamazlardı. Fakat onlar, Kıyamet meydanında cehenneme sevkedilmeye başladıklarında, Allah Teâlâ onları kör, dilsiz ve sağır kılar. Bunlara karşı şöyle cevap verilebilir: Önceki ayetler kâfirlerin cehennemde görebildiklerine, duyabildiklerine ve bağırdıklarına delâlet etmektedir.

Zayıflayan Ateşin Takviyesi

Hak Teâlâ'nın مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ *"Onların varacağı yer cehennemdir"* beyanı, açıktır. كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيراً *"Biz, onların ateşini, yavaşladıkça artırırız"* ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Vahidî şöyle demiştir: "Habv, ateşin yavaşlaması demektir. Nitekim ateşin alevleri azaldığında, خَبَتِ النَّارُ–يَخْبُو denilir. O halde bu kelime "dindi, söndü" manasınadır. Bunun masdarı, "habv" şeklindedir. Yine "söndüren, ateşi söndürdü" manasında اَخْبَأَ الْمُطْفِيءُ إِخْبَاءاً denilir.

Allah Teâlâ sonra, زِدْنَاهُمْ سَعِيراً *"Onların ateşini (alevini) artırırız"* buyurmuştur. İbn Kuteybe: "Bu, "Biz onların ateşini kuvvetlendiririz" manasındadır" demiştir.

İkinci Bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, *"Onların azabı hafifletilmez"* (Âl-i İmrân, 88) buyurmuştur. Halbuki bu ayette ise, cehennem ateşinin hafifleyeceği beyan edilmektedir?" Biz deriz ki: Bu ifade, ateşin alevinin dinip hafiflediğini gösterir, fakat azabın hafiflediğine delalet etmez.

Üçüncü Bahis: Ayetteki bu ifadenin zâhiri, ikinci (sonraki) durumun, önceki durumdan daha şiddetli olmasını gerektirir. Durum böyle olunca da, birinci durum, ikincisine nisbetle azabın hafifletilmesi demek olur? Buna şöyle cevap verilir: Birinci durumda meydana gelen fazlalık, ikinci durumda meydana gelen fazlalıktan (fazla azaptan) daha hafiftir. Binâenaleyh bu azab, daha şiddetlidir. Şöyle de denebilir: Azab büyük olunca, o azabın çeşitli zamanlarındaki farklılıklar sezilemez. Biz, bu azabtan Allah'a sığınırız.

★ ★
★

Halık Teâlâ Haşretmeye Kâdirdir

ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا
جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ
أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّىٓ إِذًا
لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ ٱلْإِنفَاقِ ۚ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

"Bu onların cezasıdır. Çünkü onlar ayetlerimizi tanımayarak kâfir oldular ve "Bir yığın kemik ve kırıntı olunca mı, hakikaten biz mi yeni bir yaratılışla diriltilecekmişiz?" dediler. Onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, kendileri gibilerini yaratmaya kâdir olduğunu görmediler mi? Allah onlar için bir ecel tayin etti ki onda hiç şüphe yoktur. Böyle iken zâlimler ancak gâvurlukta ayak diretirler. De ki: "Rabbinin rahmet hazinelerine siz mâlik olsaydınız, o zaman harcamaktan tükenir korkusu ile, hiç şüphesiz cimrilik ederdiniz." Gerçekten insan çok cimridir"

(İsrâ, 98-100).

Allah Teâlâ, her türlü tehdidini beyan buyurunca, *"Bu onların cezasıdır. Çünkü onlar ayetlerimizi tanımayarak kâfir oldular"* buyurdu. Bu ayetteki **bi-ennehüm**'deki **bâ** harfi, sebebiyye bâ'sıdır. Bu, "cezanın (karşılığın) illeti ameldir" diyen kimseler için bir delildir. Allah en iyi bilendir.

Bil ki Allah Teâlâ nübüvveti inkâr edenlerin şüphelerine cevap verince, haşri, neşri inkâr edenlere de cevap vermek için, bunların şüphelerine yer vermiştir. Bu şüphe

de şudur: "İnsan çürüyüp kırıntı haline geldikten sonra, onun aynısının yeniden meydana gelmesi imkânsız bir şeydir." Allah buna, gökleri ve yeri yaratmaya kâdir olanın, insanları yeniden ilk şekilleriyle yaratmaya kâdir olması uzak birşey değil diyerek cevap vermiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ *"Kendileri gibilerini yaratmaya kâdir olduğunu (görmediler mi?)"* ifadesiyle ilgili iki görüş vardır:

1) Bu, "Allah, onları ikinci defa yaratmaya da kâdirdir" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, onları ikinci defa yaratışını **"misli"** kelimesi ile ifade etmiştir. Bu tıpkı kelamcıların, "iâde (yeniden yaratma), ibtida (ilk yaratma) gibidir" sözlerine benzer.

2) Bu, "Allah, kendisini bir bilen, O'nun hikmet ve kudretinin mükemmel olduğunu kabul eden ve böylesi yanlış şüpheleri bırakan başka kullar yaratmaya kâdirdir" demektir. Bu izaha göre, bu ifade tıpkı, *"(Allah) eğer dilerse, sizi giderir, yepyeni bir halk getirir"* (İbrahim, 19) ve *"yerinize sizden başka bir kavmi getirir"* (Tevbe, 39) ayetlerinde olduğu gibidir. **Vahidî** şöyle der: "Birinci görüş daha uygundur. Çünkü o, öncesi ile daha uyumludur. Allah Teâlâ bahsedilen delil ile, öldükten sonra dirilmenin, Kıyametin haddizatında mümkin şeylerden olduğunu anlatınca, bunun peşinden, bu dirilmenin ve Kıyametin meydana gelmesi için, Allah katında belli bir zamanı olduğunu, *"Allah onlar için bir ecel tayin etti ki onda hiç şüphe yoktur"* diyerek belirtmiştir. Daha sonra ise, *"Böyle iken zâlimler, ancak gâvurlukta ayak diretirler"*, yani "Bu apaçık delillerden sonra onlar ancak küfürde, nefrette ve inkârda ayak diretirler" buyurmuştur.

İnsan Malik Olsaydı Cimrilik Ederdi

Cenâb-ı Hak, قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّيٓ إِذاً لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ ٱلْإِنفَاقِ *"De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine siz mâlik olsaydınız, o zaman harcamaktan tükenir korkusuyla, hiç şüphesiz cimrilik ederdiniz"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kâfirler, *"biz, sana katiyyen inanmayız; tâ ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın"* (İsrâ, 90) deyince, mallarının artması ve geçimlerinin genişlemesi için, nehirlerin ve pınarların akıtılmasını istemiş oldular. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ onlara, "Allah'ın rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, cimrilikte ve kıskançlıkta devam eder, hiç kimseye faydalı olmak istemezdiniz" dedi. Buna göre, onların istedikleri o şeyleri yerine getirmenin bir faydası yoktur. İşte ayetin, kendinden önceklerle münasebeti hususundaki izahımız budur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki lev entüm ifadesi ile ilgili, biri nahiv, diğeri de beyân ilmi ile ilgili iki bahis vardır. Nahvî bahis şudur: Lev edatının özelliği, fiilin başına gelmesidir. Çünkü bu kelime, birşey bulunmadığı için, diğer birşeyin de olmayacağını ifade eder. İsim, zatlara; fiil ise, işlere tesirlere delalet eder. O halde yok olan zâtlar değil, fiiller ve tesirlerdir. Binâenaleyh "lev" kelimesinin, fiillere has olduğu sâbit olur. Nitekim nahivciler, buna delil olarak, Mütelemmis'in şu şiirini getirmişlerdir:

لَوْ غَيْرُ اَخْوَالِي أَرَادُوا نَقِيصَتِي / نَصَبْتُ لَهُمْ فَوْقَ الْعَرَانِينِ مَأْلَماً

"Şayet dayılarımdan başkaları bana bir nakîsa, bir eksiklik getirmeyi dilerlerse, onların en önde gelenlerinin başına, felâket mührünü basarım." Bu, لَوْ اَرَادَ غَيْرُ اَخْوَالِي takdirindedir.

İlmi beyân ile ilgili bahis de şudur: Sözde önce zikredilmek, "tahsîse" delâlet eder. O halde ayetteki, أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ ifadesi, bu cimrilik ve kıskançlığın onlara mahsus olduğuna delalet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah'ın fazl ve rahmet hazineleri sınırsızdır. Buna göre mana, "Eğer sizler sınırsız hayır ve nimet hazinelerine sahip olsaydınız bile, bu cimriliğinizi yine de sürdürürdünüz" şeklinde olup, onların bu sıfatla alabildiğine mevsuf olduklarını göstermektedir.

İnsandaki Cimrilik Damarı

Cenâb-ı Hak, daha sonra وَكَانَ الْإِنسَانُ قَتُوراً *"İnsan çok cimridir"* buyurmuştur. Arapça'da, bir insan harcamada ve infakta kusur ettiğinde, قَتَرَ - يَقْتُرُ - قَتْراً - تَقْتِيراً، أَقْتَرَ - إِقْتَاراً fiili kullanılır.

İmdi, eğer, "insanda büyük ve şerefli bir cömertlik de vardır?" denilirse, buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Aslında insan cimridir. Çünkü muhtaç olarak yaratılmıştır. Muhtaç olan ise, mutlaka sayesinde ihtiyacını gidereceği şeyleri sever ve onları kendisi için tutup muhafaza eder. Fakat insan, bazan harici sebepler ile, bu şeylerde cömertlik yapar. Binâenaleyh insanın aslında cimri olduğu sâbit olur.

2) İnsan, malını övülmek, teşekkür edilmek ve görevlerini yerine getirmek için harcar. Binâenaleyh gerçekte o, bir karşılık almak için harcamada bulunmuş olur. O halde o, gerçekte cimri demektir.

3) Ayette bahsedilen "İnsan" ile, biraz önce (geçen ayetlerde) anlatılan kimseler kastedilmiştir. Bunlar, "Biz, bizim için şu yerden bir pınar akıtmadıkça, sana katiyyen inanmayız" diyen kâfirlerdir.

★ ★
★

Hz. Musa (a.s)'nın Firavun'a Tebliği

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ اِذْ جَآءَهُمْ فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ اِنِّى
لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا ۝١٠١ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ اَنْزَلَ هٰٓؤُلَآءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ بَصَآئِرَ
وَاِنِّى لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ۝١٠٢ فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُۥ
جَمِيعًا ۝١٠٣ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِۦ لِبَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا
جَآءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ۝١٠٤

"Andolsun ki biz Musâ'ya açık açık dokuz ayet verdik. İşte İsrâiloğullarına sor. O, bunlara geldiği vakit, Firavun ona, "Musâ, ben seni herhalde büyülenmiş sanıyorum" dedi. O da dedi ki: "Andolsun bunları birer ibret olmak üzere, göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini bilmişsindir. Ben de, ey Firavun, seni helâk edilmiş sanıyorum." Derken onları o yerden sürüp çıkarmak istedi. Biz de hem kendisini, hem de onunla beraber olanları, toptan suda boğuverdik. Arkasından da İsrâiloğullarına dedik ki: "O yerde siz oturun. Sonra âhiret vaadi geldiği vakit, onları da sizi de bir araya getireceğiz"

(İsra, 101-104).

Mucize Maksada Hizmet Etmelidir

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Bil ki bu sözden maksad da, kâfirlerin "Biz, bize şu şu kâhir mucizeleri getirmediğin müddetçe, sana katiyyen inanmayız" demelerine cevap vermektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, "Andolsun ki biz Mûsâ'ya, sizin istediğiniz şeylere denk, hatta onlardan**

daha büyük ve güçlü mucizeler vermiştik. Eğer o mucizelerin sizin zamanınızda olmasında bir fayda olacağını bilseydik, **Musâ** için onları getirdiğimiz (yarattığımız) gibi, (sizin için) yine yapardık." Dolayısıyla bu, biz onu yapmada (yaratmada) bir maslahat (fayda) olmadığını bildiğimiz için, sizin zamanınızda yapmadığımıza delalet eder" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Hz. Musa'nın Mucizeleri

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, **Musâ** (a.s)'ın pek çok mucizesini zikretmiştir:

1) Allah Teâlâ, onun dilindeki düğümü (kekemeliği) gidermiştir. Bunun izahında söylendiğine göre, Hz. **Musâ**'nın meramını ifade edememe hali kaybolmuş ve o, fasîh-güzel- konuşan bir kişi haline gelmiştir.

2) Hz. **Musâ**'nın asâsı, bir yılan haline dönüşmüştür...

3) Bu yılan, sihirbazların, çok olmalarına rağmen iplerini ve değneklerini yutmuştur.

4) Hz. **Musâ**'nın yed-i beyzâ (parlayan eli) ve diğer şu beş mûcizesi: Tûfân, çekirge istilâsı, bit istilası, gökten kurbağa yağması ve suların kana dönüşmesi.

10) Denizin yarılması ki, bu, *"Hani biz sizin için denizi yarmıştık"* (Bakara, 50) ayetinde bahsedilen husustur.

11) Taşın yarılıp, içinden gözeler fışkırması. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona "Asân ile taşa vur" diye vahyettik"* (A'râf, 160) ayetinde anlatılan husustur.

12) Dağın gölgelik (adeta bir şemsiye) kılınması. Bu, *"Hani o dağı, onların üstüne, sanki bir gölgelik gibi kaldırmıştık"* (A'râf, 171) ayetinde anlatılan husustur.

13) Hz. **Musâ** ve kavmi için, gökten kudret helvası ile bıldırcın etinin indirilmesi.

14-15) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki biz, Firavun hanedanını, yıllarca kuraklıkla ve mahsullerini kıtlaştırarak tutup sıktık"* (A'râf, 130) ayetinde anlatılan husus.

16) Firavun hânedanının, arı, un, yiyecek, altın ve gümüş paraları gibi mallarının yok edilmesi. Rivayet olunduğuna göre, **Ömer b. Abdulaziz, Muhammed b. Ka'b**'dan, ayetteki *"açık açık dokuz ayet"* ifadesini sordu. **Muhammed b. Ka'b** da, dokuz ile ilgili olarak, **Musâ**'nın dilindeki kekemeliğin giderilmesini ve (Firavun hanedanının) mallarının yok edilmesini zikretti. Buna karşılık, **Ömer b. Abdülaziz**: "İşte fakîh'in böyle olması gerekir" dedi. Sonra sözüne devamla "Ey uşak, şu keseyi çıkar" dedi. Bunun üzerine, o da keseyi çıkarıp getirdi ve onu boşalttı. Bir de baktılar ki içinde, ikiye bölünmüş yumurta, kırılmış ceviz, samırsak, nohut, mercimek var. Hepsi taşlaşmış idi. Bunu anladığın zaman deriz ki: Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. **Musâ**'nın on altı mûcizesini zikredip, bu ayette de *"Andolsun ki biz Musâ'ya*

açık açık dokuz ayet verdik" buyurmuştur. Burada dokuz sayısının zikredilmesi, mucizelerin bunun üzerinde olmasına mânî değildir. Çünkü fıkıh usûlünde, "Bir sayının özellikle zikredilmesinin, ona ilave yapılmasına mânî olmadığını beyan etmiştik. Daha doğrusu biz diyoruz ki: Bu meselede, bu ayet delil getirilir.

Yine diyoruz ki: Bu dokuz şeye gelince: Âlimler, bunlardan yedisi üzerinde ittifak etmişlerdir. Bunlar **âsâ-yı Mûsâ**, yed-i beyzâ, tûfan, çekirge istilası, bit istilâsı, gökten kurbağa yağması ve suların kana dönüşmesi. Geriye iki tanesi kalır. Her müfessirin, bu iki mucize ile ilgili değişik görüşleri vardır. Bu görüşler ve izahlar, kesin delil bir yana, zannî bir delile bile dayanmayınca, bu gibi görüşlerin terkedilmesi gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"açık açık dokuz ayet (mucize)"* ifadesinin tefsiri olarak pek çok görüş bulunup, bunların en doğrusu **Safvan b. Assâl**'ın şu rivayetidir: O şöyle demiştir: Bir yahûdî, arkadaşına, "Bizi şu peygambere götür de, ona o dokuz mucize hakkında soru soralım" der. Bunun üzerine biz (hep beraber) Hz. Peygamber'in yanına gittik. O ikisi, bu dokuz ayet (mûcize) hakkında O'na soru sordular. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: *"Bu dokuz ayet, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamanız, hırsızlık etmemeniz, zina yapmamanız, cana kıymamanız, sihir yapmamanız, riba (fâiz) yememeniz, evli kadına zinâ iftirasında bulunmamanız, savaş esnasında arkanızı dönüp kaçmamanız ve bilhassa, ey yahûdîler cumartesi günü yasağına riayet hususunda âdil (doğru) olmanızdır."* Bunun üzerine, o iki yahudi ayağa kalktı ve Hz. Peygamberin ellerini-ayaklarını öperek şöyle dediler: "Şahâdet ederiz ki sen bir peygambersin. Eğer (kavmimiz tarafından) öldürülmekten korkmasaydık, hiç şüphesiz sana tâbî olurduk."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Beni İsrâil'e Sorma Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın فَسْئَلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ *"İşte İsrâiloğullarına sor, o, bunlara geldiği vakti"* ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bunun birkaç izahı vardır:

1) Bu ifâde, söz arasına girmiş olan bir itirâzî (ara) cümledir ve takdiri, "Andolsun biz **Musâ**'ya açık açık dokuz ayet verdik.-Hani o, İsrâiloğulları'na gelmişti- sor onlara" şeklindedir. Buna göre, İsrailoğullarına bunların sorulmasından maksad, bu hususta onlardan bilgi almak olmayıp, aksine yahudilerin hepsine ve âlimlerine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği şeylerin doğruluğunu göstermektir. Binâenaleyh bu soru sorma, istişhâd (şahid getirme) kabilinden bir soru olmuş olur.

2) Ayetteki, *"İsrailoğullarına sor"* ifadesinin, "Firavun'dan İsrâiloğullarını iste ve Firavun'a, "İsrailoğullarını benimle yolla" de" manasında olması da muhtemeldir.

3) Bu ifâdenin manası, "Onlardan sana uymalarını iste ve onlardan dürüst-sâlih bir iman talep et" şeklindedir. Bu izaha göre ifadenin takdiri şöyle olur: "Biz **Musâ**'ya dedik ki: "İsrailoğullarından seni desteklemelerini, kalplerinin ve ellerinin seninle olmasını iste."

İkinci Bahis: Hz. Peygamberin kendilerine soru sorması emredilen İsrailoğulları, onun zamanında mevcut olanlar idi. **Hz. Musâ**'nın kendilerine peygamber olarak gönderildiği İsrailoğulları ise **Hz. Musâ** zamanında mevcut olanlar idi. Ancak ne var ki **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in zamanındaki İsrailoğulları, **Hz. Musâ** zamanındakilerin soyu olduğu için, bu ifade güzel ve yerinde olmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ, **Firavun**'un **Hz. Musâ**'ya إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا *"Musâ, ben seni herhalde büyülenmiş sanıyorum"* dediğini haber vermiştir. Buradaki "**meshûr**" kelimesi ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

1) **Ferrâ:** "Bu, tıpkı meş'ûm (uğursuz) ve meymûn (uğurlu) kelimelerinin, ism-i mef'ûl oldukları halde, ism-i fail manasına gelmeleri gibi, ism-i fail (yani sâhir-sihirbaz) manasınadır" demiştir. Biz bunu, **hicâben mestûra** (İsrâ, 45) ayetinde anlatmıştık.

2) Bu, bizzat sihir (büyülemek) masdarından ism-i mef'ûl olup, "İnsanlar seni büyülediler de, bundan dolayı böyle şeyler söylüyorsun" manasındadır.

3) **Muhammed b. Cerîr et-Taberî,** bunun manasının, "Sana şihir ilmi verildi. Bundan dolayı böyle enteresan işleri yapabiliyorsun" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra da **Musâ** (a.s) لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنزَلَ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ *"Andolsun bunları, birer ibret olmak üzere, göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini biliyorsun"* diyerek ona cevap vermiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Kisâî bunu, tâ'nın zammesi ile **alimtû** (biliyorum) şeklinde okumuştur ki bu, "Ben, onların Allah'ın indinde olduğunu biliyorum. Eğer bunu sen de bilip anlarsan ve ikrar edersen ne âlâ, aksi halde helâk olacaksın" demektir." Diğer kıraat imamları ise, tâ'nın fethası ile **alimte** (sen biliyorsun ki) şeklinde okumuşlardır. Tâ'yı zammeli okumak, **Hz. Alî**'nin, fethalı okumak ise **İbn Abbas** (r.a)'ın kıraatidir. **Hz. Alî** (r.a) şöyle derdi: "Allah'a yemin olsun ki, Allah düşmanı **Firavun** bunu bilmiyordu. Bilen, **Hz. Musâ** idi." Bu söz, **İbn Abbas**'a ulaşınca o, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Vicdanları buna tam bir kanaat hasıl ettiği halde zulüm ve kibir ile yine bunları inkâr ettiler"* (Neml, 14) ayeti ile **Firavun** ve kavminin, **Hz. Musâ**'nın doğruluğunu bildiklerine delil getirmiştir. **Zeccâc** şöyle der: "En güzel kıraat, bunu fetha ile okumaktır. Çünkü **Firavun**'un, bunların Allah katından indirilen ayetler (mucizeler) olduğunu bilmesi, delil olarak daha kuvvetlidir. Binâenaleyh **Hz. Musâ**'nın ona, onun bunları bilmesi ile hüccet getirmesi, kendisinin bunun böyle olduğunu bildiğini söyleyerek delil getirmesinden daha kuvvetlidir. **Hz. Alî**'nin kıraatini destekleyenler, **İbn Abbas**'ın bu deliline karşı cevap vererek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Vicdanları buna tam bir kanaat hasıl ettiği halde (...) inkâr ettiler* (Nemi, 14), onların herhangi birşeye kanaat getirdiklerine delalet eder. Ama onların, bu ayetlerin (mucizelerin) Allah katından olduğuna kanaat getirip getirmediklerini

gösteren herhangi bir ipucu bu ayette yoktur." Bunlar, **Zeccâc**'ın izahına da şöyle cevap vermişlerdir: "**Firavun**, *"Size gönderilen bu peygamberiniz, hiç şüphe yok ki delidir"* (Şuara, 27) demiştir. **Musâ** (a.s) da, *"Andolsun biliyorum ki"* demiştir. Böylece sanki **Hz. Musâ**, onun sözünü reddedip, "Andolsun ki ben, bana verilenlerin doğruluğunu, (senin dediğin gibi, deli değil), akıllı bir insan olarak dosdoğru bildim. Bil ki bu ayetler Allah katındandır. Sen bu hususta, akılsızlığın, beyinsizliğin yüzünden şüphe ediyorsun" demiştir."

Mucizelerden Yararlanma

İkinci Bahis: Kelamın takdiri, مَا أَنزَلَ هَٰؤُلَاءِ ٱلْآيَاتِ "Onları (yani o ayetleri) ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi" şeklindedir. Bunun bir benzeri وَالْعَيْشُ بَعْدَ أُولَٰئِكَ ٱلْأَقْوَامِ "Onlardan (yani kavimlerden) sonra hayat" cümlesidir.

Ayetteki **besâir** "apaçık hüccetler olarak" demektir. Bunlar sanki, akılların basiretleri (gözleri)dir. Bu hususta sözün özü şudur: Mucize, âdetin (alışılmışın) üstünde olan bir iş olup, bunu yapan kimse, bunu iddia ettiği şeyin tasdik edilmesi için yapar. **Hz. Musâ** (a.s)'nın mucizeleri, her iki özelliği de taşır. Çünkü onlar da, hârikulâde işlerdir. Akıl açıkça, bir değneğin büyük bir yılana dönüşmesine, sonra da sihirbazların onca ip ve değneklerini yutmasına, daha sonra da eski haline gelip, bir sopa olmasına ancak Allah'ın kâdir olacağına şehâdet eder. Binâenaleyh böylesi fiilleri ancak Allah Teâlâ yapar. Denizin ikiye ayrılması, dağın onların tepesine kaldırılıp bir şemsiye gibi tutulmasında söylenecek söz de aynıdır. Binâenaleyh bütün bunları göklerin ve yerin Rabbinin indirdiği (yaptığı) sâbit olur.

Mucizelerin ikinci özelliği de, Allah Teâlâ'nın bunları, **Hz. Musâ**'nın peygamberliğinin doğru olduğunu göstersin diye yaratmış olmasıdır. Ayetteki, *"Andolsun ki bunları göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini biliyorsun"* cümlesi ile kastedilen budur. Bunlar birer "basiret", yani **Hz. Musâ**'nın doğruyu söylediğine delil olan şey olarak indirilmiştir. Bütün bu ince manaları Kur'ân'dan anlayıp çıkarmak, ancak usûl ilminin çok iyi ve sağlam bir şekilde elde edilmesinden sonra mümkündür. Ben derim ki: Aklî usûl ilminden başkasının, Allah'ın kelâmının tefsirinde önemli rol oynaması, tuhaf bir şeydir.[71]

Sübûr Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Allah, daha sonra **Hz. Musâ**'nın da **Firavun'a** وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا *"Ben de, ey Firavn, seni helâk edilmiş sanıyorum"* dediğini nakletmiştir. Bil ki **Firavun, Hz. Musâ**'ya, *"Musâ ben seni herhalde büyülenmiş sanıyorum"* deyince, **Hz. Musâ** da ona karşılık vererek, *"Ben de, ey Firavun seni helâk edilmiş sanıyorum"* demiştir. **Ferrâ** şöyle der: "**Mesbûr**, "lanet edilmiş, iyi şeylerden alıkonmuş" demektir.

Nitekim Araplar, "seni bundan alıkoyan, geri çeviren nedir?" manasında مَا ثَبَرَكَ عَنْ هٰذَا derler. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: "Arapça'da "Falancayı falanca şeyden alıkoydum" manasında ثَبَرْتُ فُلَانًا عَنِ الشَّيْءِ - أَثْبُرُهُ denilir." Mücâhid ve Katâde bu kelimeye, "Helak olan, ölen" manasını vermişlerdir. Zeccâc ise şöyle der: "Arapça'da bir kimse öldüğünde ثَبَرَ الرَّجُلُ-مَثْبُورٌ denilir." O halde, "subûr", helak olmak, yok olmak, ölmektir. İnsana gelen bir musibet esnasında, veyl ve sübûr kelimelerini diline dolaması, yaygın bir iştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar orada, ey helâk (sübûr) diye bağırırlar. Onlara denir ki: "Bugün bir kere helâk (sübûr) çağırmayın, birçok helâk çağırın"* (Furkan, 13-14) buyurmuştur. Bil ki Firavun, Musâ'yı meshûr (büyülenmiş) olarak niteleyince, Hz. Musâ (a.s) da, "Sen de mesbûrsun" yani, "Bu mucizeler, ayetler çok net, açık vekesindir. Onların Allah katından olduğu ve Allah'ın onları, beni peygamberlik iddiamda doğrulamam için indirdiğinde, hiçbir akıllı şüphe etmez. Sen ise bunları kabul etmiyorsun. Binâenaleyh seni bu inkâra sürükleyen, hasedin, inadın, zulmün, câhilliğin ve dünya sevgindir. Böyle olan herkesin akıbeti ise, helâk ve yokluktur" demiştir.

Allah Teâlâ, daha sonra فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ *"Derken onları o yerden sürüp çıkartmak istedi"* buyurmuştur. Bu, "Firavun onları, yani Hz. Musâ ile kavmi İsrailoğullarını çıkarmak istedi" demektir. "İstifzâz"ın manası, bu sûrede 76. ayette geçmişti. Ayetteki *"o yer"* ile, Mısır toprağı kastedilmiştir. Zeccâc ayetteki "istifzâz" fiili ile, "Onların, İsrailoğullarını öldürmek veya sürgün etmek suretiyle çıkarmak istemeleri" manasının kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir" demiştir.

Allah Teâlâ sonra da فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا *"Biz de hem kendisini, hem de onunla beraber olanları toptan suda boğuverdik"* buyurmuştur ki, bunun manası, *"Kötü düzen (hile), onu hazırlayanın başına dolanır"* (Fatır, 43) ayetinde anlatılan hususdur. Yani Firavun; sırf Mısır kendisine kalsın diye, Musâ ve adamlarını oradan sürüp çıkarmak istedi. Ama Allah Teâlâ, Firavun'u boğup öldürdü ve Mısır Krallığı'nı Musâ ile kavmine verdi. İsrâiloğullarına اُسْكُنُوا الْأَرْضَ *"O yerde siz oturun"* yani "Bu yer, düşmanınızdan temizlenmiş olarak, artık size aittir" buyurdu.

Cenâb-ı Hak فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا *"Sonra âhiret vaadi, yeni Kıyamet geldiği vakit, onları da sizi de biraraya getireceğiz"* buyurmuştur. "Lefîf", kıymetli-kıymetsiz, itaatkâr-âsî, kuvvetli-zayıf gibi, karışık kimselerden meydana gelmiş büyük bir topluluk demektir. Birşeyi, diğer birşeye kattığında, onları "leffetmiş" olursun. Birliklerinin biraraya getirilmesi manasında, لَفَفْتُ الْجُيُوشَ "Orduyu topladım" denilmesi, bu manayadır. Yine "orduları biraraya getirdim" denilmesi de böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ *"Bacaklar birbirine dolandığında"* (Kıyame, 29) ayeti de bu manadadır. Bu, "Biz sizi kabirlerinizden karışık, yani müslüman, kâfir, itaatkâr-fâsık, bütün insanları birbirine karışmış olarak mahşere getirip toplarız" demektir.

★ ★

Mü'minlerin Kur'ân Karşısındaki Saygıları

وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ ۗ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ
وَنَزَّلْنَاهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا ۚ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهِ
إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا
لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

"Onu biz hak olarak indirdik ve o, hak olarak indi. Seni de bir müjdeciden ve bir haberciden başka birşey olarak göndermedik. Biz onu bir Kur'ân olmak üzere (ayet ayet) ayırdık ki, insanlara karşı, dura dura (ağır ağır, tek tek) okuyasın. Biz onu tedricen indirdik. De ki: "Ona ister iman edin, ister iman etmeyin. Çünkü bundan ilim verilmiş olanlar bile, kendilerine karşı, o tilavet olununca, çeneleri üstü secdeye kapanırlar ve "Rabbimizi tenzih ederiz. Hakikat Rabbimizin vaadi, muhakkak yerine gelmiştir." derler. Onlar, ağlayarak çeneleri üstü kapanırlar ve bu onların huşûsunu artırır"
(İsrâ, 105-109).

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ın, *"De ki, eğer cinler ve insanlar, bunun bir benzerini getirmek için biraraya gelseler, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine de onun benzerini getiremezler"* (İsrâ, 88) ayetinde ifade edilen hususta Hz. Peygamberin doğru olduğuna dair kesin bir mucize olduğunu beyân buyurup, sonra da kâfirlerin bu mucize ile yetinmeyip, başka mucizeleri istediklerini nakledip, diğer mucizeleri ortaya koymaya gerek olmadığını belirterek, bu isteklerine karşılık verip, bunu Hz. Musâ (a.s)'nın kavmirte apaçık dokuz mucize verildiği halde, onların onu inkâr etmeleri karşısında Allah'ın onları helâk etmesi ile beyan buyurmuştur. Sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine de istedikleri o mucizeleri verip, onlar bunları inkâr etmeleri halinde, onlara kökünü kazıma azabının indirmesinin gerekeceğini, bunun ise hikmeti gereği uygun olmadığını, çünkü ileride onlar içinden iman edecekler bulunduğunu ve iman etmeyenlerin neslinden mü'min kimselerin geleceğini bildiğini beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, cevabı tamamlanınca, Kur'ân'ın şanının yüceliğini göstermeye dönerek, وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ *"Onu biz hak olarak indirdik ve o, hak olarak indi"* buyurmuştur. Bu, "Biz, Kur'ân'ı indirmek ile, ancak hakkı ve doğruluğu anlatmayı murad ettik. Bu muradımız da olduğu gibi tahakkuk etti, gerçekleşti" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç incelik vardır:

Kur'ân'ın Hak Olmasının İzahı

Birinci İncelik: "Bâtıl" nasıl "zâil olan, giden" manasına ise, "hak" da duran, kaybolmayan, zâil olmayan demektir. Bu Kitab-ı Kerim, silinmeyen, kaybolmayan birçok şey ihtivâ etmektedir. Bu böyledir. Çünkü bu kitap, tevhidin,celâl ve ikram sıfatlarının delilleri ile, meleklere saygı duymaya, peygamberlerin peygamberliğini kabul etmeye, haşr, neşr ve Kıyametin olacağına inanmaya dair bütün delilleri ihtiva etmektedir. Bütün bunlar ise kesin, silinmez, zâil olmaz şeylerdendir. Yine bu kitap, kendisine değişikliğin, zıdlığın, çelişkinin ve tahrifin ârız olamayacağı, ebedî ve devamlı şer'î hükümleri ihtiva etmektedir. Hem sonra bu, Allah'ın, kalpleri haktan kaymış kimselerin tahrifine ve câhillerin değiştirmesine karşı, korumaya garanti verdiği bir kitaptır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hiç şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik. Onu yine Biz koruyacağız"* (Hicr, 9) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, her bakımdan hak olan bir kitaptır.

İkinci İncelik: وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ *"Hak ile indirdik onu"* ayeti hasr (sadece) manasına gelip, "Allah onu, hakkı ortaya koymanın dışında, başka bir maksad için indirmedi" demektir. Mu'tezile, "Bu, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ı, hiç kimseyi saptırmak, azdırmak ve İslâm'dan döndürmek için indirmediğine delâlet eder" demiştir.

Üçüncü İncelik: وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ ifâdesi, "**İnzâl**"in, nüzûl'den başka olduğunu gösterir. Binâenaleyh bazılarının da dediği gibi, "halk"ın "mahlûk"tan; "tekvîn"in "mükevven"den başka olması gerekir.

Dördüncü İncelik: Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Ayetteki "**bi'l-hakkı**" ifâdesindeki bâ, مَعَ (birlikte) manasınadır. Bu tıpkı, نَزَلَ بِعُدَّتِهِ "Eşyasıyla indi" ve "silahı ile çıktı" demen gibidir. Buna göre ayetin manası, Kur'ân'ı hak ile (birlikte-içiçe olarak) indirdik" şeklinde olur. Ayetteki, ikinci **bi'l-hakk**'a gelince, bununla ilgili olarak iki ihtimal vardır:

a) Bunun takdiri نَزَلَ بِالْحَقِّ (Hakka indi) şeklindedir. Bu tıpkı, نَزَلْتُ بِزَيْدٍ "**Zeyd'e** uğradım, misafir oldum" demen gibidir. Bu açıklamaya göre, bu "**bi'l-hakkı**" ile kastedilen, hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. Çünkü Kur'ân, O'na inmiştir.

b) Buradaki **bâ** harfinin **ma'a** (birlikte) manasına olması da mümkündür.

Cenâb-ı Allah sonra وَمَآ أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّراً وَنَذِيراً *"Seni de bir müjdeciden ve bir haberciden başka birşey olarak göndermedik"* buyurmuştur ki bu, "Senden çeşitli mucizeler isteyen, dinini kabul etmemede direten o kâfir câhillerin küfründen dolayı, sana bir mesûliyet yoktur. Çünkü seni ancak, itaatkârlar için bir müjdeci, inkâr edenler için de bir nezir (uyarıcı-tehditçi) olarak gönderdim. Binâenaleyh eğer onlar hak dini kabul ederlerse, bundan istifade ederler. Aksi halde onların küfründen dolayı, senin için bir mesûliyet yoktur.

Kur'ân'ın Azar Azar İndirilmesi

Allah Teâlâ daha sonra وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ *"Biz onu bir Kur'ân olmak üzere (ayet ayet) ayırdık ki, insanlara karşı, dura dura (ağır ağır, tek tek) okuyasın"* buyurmuştur.Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Müşrikler, "Farzedelim ki bu Kur'ân bir mucizedir. Fakat bunun böyle olması durumunda, mucize olduğunun açıkça görülmesi için, Allah'ın onu sana bir defada indirmesi gerekirdi" demişler, Peygamber (s.a.s)'in bu Kur'ân'ı parça parça getirmesini, onun böyle parça parça getirdiği şeyleri düşünüp-taşınıp icâd edip, sonra insanlara okuduğu hususunda bir şüphe saymışlardı. İşte Allah Teâlâ buna, o Kur'ân'ı, ezberlemesi daha kolay olsun, incelikleri, hakikatleri daha iyi anlaşılsın diye, parça parça indirdiğini belirterek cevap vermiştir.

İkinci Bahis: Saîd b. Cübeyr şöyle der: "Bütün Kur'ân Kadir Gecesi'nde, en üst semâ'dan (Levh-i Mahfuz'dan), birinci semaya toptan inmiştir. Daha sonra, indiği yıllara göre (buradan) bölümlere, kısımlara ayrılarak dünyaya inmiştir." **Katâde** de: "Kur'ân'ın ilk inişi ile son inişi arasında yirmi yıl geçmiştir" demiştir. Buna göre ayetin manası, "Biz o Kur'ân'ı, sen insanlara parça parça, tek tek, yavaş yavaş okuyasın diye, birdenbire, hep toptan değil, ayet ayet, sûre sûre indirdik, bölümlere ve parçalara ayırdık" şeklinde olur. **Meks ve Mûks,** aralıklarla, dura dura, yavaş yavaş, birden olmaksızın manasındadır. **Ferrâ** Arapça'da, bunun **mekese-yemküsü"** ve **"mekuse-yemkusü"** şekillerinde kullanıldığını söyler. **Âsım** bu kelimeyi, فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ (Neml, 22) ayetinde birinci babtan okumuştur.

Üçüncü Bahis: Bütün kıraat imamlarının tercihine göre, şeddesiz olarak, fiil **feraknâhu** şeklinde okunmuştur. **Ebu Amr** bunu, "açıkladık" manasına almıştır. **Ebu Ubeyde** de: "Bu fiili şeddesiz okumak daha çok hoşuma gidiyor. Çünkü bunun (şeddesinin) manası, "açıkladık, beyân ettik" demektir" der. Bu fiili şeddeli okuyanlara göre manası, "Allah onu parça parça, kısım kısım ayırıp indirdi" şeklindedir. Halbuki **"fark"** (yani şeddesiz olanı), hem bu manaya, hem de açıklama manasına gelmektedir. Bu hususu, **Sa'leb**'in **İbnu'l-A'râbî**'den rivayet ettiği şu şey de destekler: **İbnü'l-A'râbî** şöyle demiştir: "Arapça'da فَرَقْتُ–اَفْرُقُ بَيْنَ الْكَلَامِ "Sözlerin arasını açtım, farklarını açıkladım" ve فَرَقْتُ بَيْنَ الْاَجْسَامِ "Cisimleri birbirinden ayırdım, ayırdettim" denilir." Bunun böyle olduğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَالَمْ يَتَفَرَّقَا *"Alış-veriş eden iki kişi, (alış-veriş yaptıkları o yerden) ayrılmadıkları müddetçe, muhayyerdirler (vazgeçebilirler"* hadis-i şerifi de delâlet eder. Hz. Peygamber burada, لَمْ يَفْتَرِقَا buyurmamıştır. **"Teferruk", "tefrik"**in **mutavaatı, "iftirak"** ise, **"fark"**ın mutavaatıdır.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَنَزَّلْنَاهُ تَنزِيلاً *"Biz onu tedricen indirdik"* buyurmuştur. Yani, "Biz, onu, bahsedilen duruma ve bahsedildiği gibi indirdik" demektir.

Sonra o, قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْلاَتُؤْمِنُوا *"Ona ister iman edin, ister iman etmeyin"* buyurmuştur. "Allah, mûcizeler isteyen o kimselere, tehdidvârî olarak ve yaptıklarını beğenmeyerek, şöyle demiştir: "Ben, beyyine ve delillerimi apaçık ortaya koydum ve her türlü mazeret kapısını kapattım. Binâenaleyh artık istediğinizi seçin!"

Daha sonra Hak Teâlâ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهِ *"Daha önce ilim verilmiş olanlar"* yani, "Kur'ân inmezden önce ilim verilmiş olanlar!" buyurmuştur. **Mücâhid** bunların, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirilen ayetleri dinlediklerinde, yere kapanıp secde eden bir grup ehl-i kitap olduğunu söylemiştir ki, **Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel** ve **Abdullah b. Selâm** bunlardandır.

Yüzüstü Secdeye Kapananlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّداً *"Çeneleri üstü secdeye kapanırlar"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç görüş bulunmaktadır:

1) **Zeccâc** şöyle demiştir: "**Zıkn** kelimesi iki taraf sakallarının birleştiği yer, çene anlamına gelir. İnsan secde etmeye eğildiğinde, onun yere en yakın olan uzvu, çenesidir."

2) **el-Ezkân** (çeneler) kelimesi, sakallardan kinayedir. İnsan, secdeded, huşû ve huzûda ileri merhaleye varıp son derece gayret gösterdiğinde, bazan sakalı yere değer. Çünkü insan, sakalını temiz tutmaya çok gayret eder. Onu toprağa sürdüğünde ise, en büyük tazîm yapmış olur.

3) İnsanı Allah korkusu kapladığında, bazan, tıpkı bayılmış kimse gibi, secde gayesiyle yere kapanır. Durum her ne zaman böyle olursa, onun çenesi üzerine kapaklanması, secde yerine geçmiş olur. Binâenaleyh, *"çeneleri üstü kapanırlar"* ifadesi, onun son derece korku, endişe ve haşyet içinde olmasından kinaye olmuş olur.

Ayetle İlgili Bazı Sorular

Sonra geriye, ayetle ilgili iki soru kalmaktadır: **Birinci soru:** "Allah Teâlâ, burada niçin **succeden** (secde eden kimseler olarak) dedi de, **yescudûn** (secde ederler) demedi?"

Cevâp: Bu lafzı zikretmekten maksat, onların, hemencecik secdeye koşup yere kapanmalarını anlatmaktır:

İkinci Soru: "Cenâb-ı Hak niç in لِلْأَذْقَانِ (çeneler için) dedi de, عَلَى الْأَذْقَانِ (çeneleri üzere) demedi?"

Cevap: Araplar, bir adam yere kapaklanıp yüz üstü düştüğü zaman, "**Harra lilzzıknı** (خَرَّ لِلذَّقْنِ) derler. Allah en iyi bilendir.

Allah Teâlâ daha sonra وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولاً *"Rabbimizi tenzih ederiz. Gerçekten Rabbimizin vaadi, muhakkak yerine gelmiştir"* buyurmuştur. Bu, "onlar secdelerinde, "**Sübhâne Rabbinâ**" yani, "Biz Rabbimizi tenzih eder ve ona tazimde bulunuruz." Gerçekten, Rabbimizin vaadi, muhakkak yerine gelmiştir. Yani, Kur'ân'ın indirilmesi ve Hz. **Muhammed** (s.a.s)'in gönderilmesiyle ilgili vaadi mutlaka yerine gelmiştir" demektir. Bu, bu kimselerin ehl-i kitaptan olduğuna delâlet eder. Çünkü Hz. **Muhammed** (s.a.s)'in gönderilmesiyle ilgili vaad, onların kitaplarında geçmişti ve onlar, bu vaadin yerine getirilmesini bekliyorlardı.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ *"Onlar, ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar"* buyurmuştur. Bu tekrârın sebebi, iki halin birbirinden farklı oluşudur. Ki bu farklılık da, onların secdeye kapanmaları ve sonra, Kur'ân'ı işittikleri esnada da ağlar halde olmalarıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعاً *"ve bu, onların huşûsunu arttırır"* ifadesi de buna delâlet eder. Bir de, sözün tekrarının, onların bu fiili tekrar tekrar yaptığına delâlet etmiş olması da mümkündür. Buradaki **yebkûn** fiili, hâldir. **Huşûan** kelimesi, "tevâzu bakımından" demektir. Bil ki bu ayetten maksat, onların ne kadar hakîr olduklarını anlatmak, onların halleriyle alay etmek, onların imanlarına, İslâm'ı kabulden kaçınmalarına aldırmamaktır. Onlar iman etmeseler bile, onlardan daha hayırlı olanların bu iman etme işin yapmış olduğunu dile getirmektir.

★ ★
★

En Güzel Vasıflar Allah'ındır

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ
وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ
شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

"De ki: "Gerek Allah diye çağırın, gerek Rahmân diye. Hangisiyle çağırırsanız, nihayet en güzel isimler onundur." Namazında pek bağırma, sesini o kadar da kısma. İkisinin arası bir yol tut. De ki: "Evlâd edinmeyen, mülkte hiçbir ortağı olmayan, acziyyetten ötürü yardımcıya da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdolsun." O'nu büyük bir tazimle ulula"

(İsrâ, 110-111).

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "**Allah ve Rahmân**" kelimelerinden murat, isimdir; müsemmâ değildir. Buradaki **ev** edatı, tahyîr (muhayyerlik) içindir. Yani, "Allah'ı hangisiyle isterse şu kelimeyle, isterse bu kelimeyle zikredin" demektir. **Eyyen**deki tenvîn de, mudâfun ileyh'den ivedeldir. **Mâ** lafzı, ibhâm için gelmiş olup, "**eyyen**"deki manayı tekîd etmiştir. Ve ifadenin takdiri, "Bu iki isimden hangisiyle O'nu çağırır ve zikrederseniz zikredin", فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى *"nihayet en güzel isimler onundur."* Buradaki **fe**lehu zamiri yukarıda zikredilen iki isimden birisine raci değildir; onların müsemmâsına, yani Allah'ın yüce zâtına racidir. Buna göre mana, "Bunlardan hangisiyle çağırırsanız çağırın, o muhakkak ki güzel ve yerindedir" şeklinde olur. Binâenaleyh, "o güzeldir" ifadesinin yerine "*nihayet en güzel isimler onundur*" cümlesi getirilmiştir. Çünkü, O'nun isimleri güzel olunca, hiç şüphesiz bu iki isim de güzel olur. Çünkü bunlar da O'nun isimlerindendir. Allah'ın isimlerinin güzel olmasının manası, onların, Allah'a hamdedip O'nu takdis etme, yüceltme manalarını ifade etmelerinden dolayıdır. Bu hususta geniş izahat, Arâf Sûresi'ndeki وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (A'raf, 180) ayetinde geçmişti.

Cübbâî bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Eğer Allah Teâlâ zulmün ve cevrin yaratıcısı olsaydı, O'na, "Ey Zalim" denilmesi doğru olurdu. Bu takdirde, ayette sâbit olan Allah'ın bütün isimlerinin güzel olduğu hususu, yanlış olur." Buna şöyle cevap verilir: "Biz, her ne kadar Allah Teâlâ kulların fiillerinin yaratıcısı ise de, O'nun zâlim ve câir (haksızlık eden) olarak tavsif edilmesinin doğru olduğunu kabul etmiyoruz. Nitekim hareketin, sükûnun; siyahlığın ve beyazlığın yaratıcısı olmasından dolayı, Allah'a, "Ey hareket eden; ey sakin olan, ey siyâh, ey beyâz" diye çağırılması gerekmez. Eğer onlar, "Ey zulmün ve cevrin yaratıcısı" denilmesi gerekeceğini söylerlerse, biz de deriz ki: O zaman sizin de, "Ey pisliklerin, kurtların, böceklerin yaratıcısı" demeniz gerekir. Çünkü siz de, aslında bunların Allah tarafından yaratıldığını söylüyorsunuz. Fakat edebe muvâfık olan, "Ey göklerin ve yerin yaratıcısı" denilmesidir. Bizim bu hususta sözümüz de böyledir.

Namazdaki Kıraat

Cenâb-ı Hak daha sonra وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا *"Namazında pek bağırma, sesini o kadar da kısma"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: *"Namazında pek bağırma"* ifadesiyle ilgili birkaç görüş vardır:

1) **Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbas** (r.a)'ın bu ayet hakkında şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân okurken sesini yükseltirdi. Müşrikler O'nu duydukları zaman, Kur'ân'a ve onu getirene söverlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Namazında pek yüksek sesle okuma"* sonra müşrikler onu duyarlar da, cahillik ve haddi aşarak Allah'a söverler; *"Sesini o kadar da kısma"* yoksa, ashâbın duyamaz. Bu ikisi arası bir yol tut" diye vahyetti.

2) Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), gece, sahabenin evlerini dolaşır. **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'nın, namazda Kur'ân okurken sesini kıstığını; **Hz. Ömer**'in de sesini yükselttiğini (görür). Gündüz olup da **Hz. Ebu Bekir** ile **Hz. Ömer** yanına gelince, Resûlüllah, **Hz. Ebu Bekir**'e: **"Sesini niye kısıyorsun?"** der. O da: "Ben, Rabbime münâcaat ediyorum; O, benim hacetimi zaten biliyor" diye cevap verir. **Hz. Ömer**'e de **"Sesini niçin yükseltiyorsun?"** diye sorunca o da: "Şeytanı kovuyorum ve uykuyu da dağıtıyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ebu Bekir**'e, sesini biraz yükseltmesini; **Hz. Ömer**'e de, sesini biraz alçaltmasını emretti.

3) Bu, "sesini tamamen yükseltme, tamâmen de kısma. Bu ikisi arası bir yol tut. Yani, gece namazında açıktan oku, gündüz namazlarında ise gizli oku" demektir.

4) Buradaki, "namaz"dan murad, duadır. Bu görüş, **Hz. Aişe** (r.anha), **Ebu Hureyre** (r.a) ve **Mücahid**'in görüşüdür. **Hz. Aişe** (r.a), إِنَّمَا ذٰلِكَ فِي الدُّعَاءِ وَالْمَسْأَلَةِ لَاتَرْفَعْ صَوْتَكَ فَتَذْكُرَ ذُنُوبَكَ فَيَسْمَعُ ذٰلِكَ فَتُعَيَّرُ بِهَا "o, duadır" demiştir. Bu mana, merfû olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'den de rivâyet edilmiştir. O, bu ayet hakkında, *"Bu, duâ ve istemekle alâkalıdır. Binâenaleyh (duâ ederken) sesini yükseltme, aksi takdirde günahlarını söylersin de bu duyulur, bundan dolayı da ayıplanırsın"* demiştir. Binâenaleyh, açıktan açığa dua etmek nehyedilmiştir. Çok gizli duâ etmek de caiz değildir. Müstehab olan, ikisi ortası, yani insanın kendisinin duyacağı sesle dua etmektir. Nitekim **İbn Mes'ûd**'dan, onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kendi sesini duyan kimse, sesini tamamen kısmış olmaz."

5) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: Bunun manası, "Duâda sesini çok yükselterek riyâkârlık yapma; çok gizli okuyarak da kıraatin vasfını bozma" şeklindedir.

İkinci Bahis: Namaz (salât), o belli fiil ve zikirlerin toplamından ibarettir. Sesi yükseltip alçaltmak ise, sesin arızî özelliklerindendir. Binâenaleyh, burada "namazlar -salavât"dan murad, o namazın "öz ve mahiyetinin bazı kısımlarıdır." Bunlar da, namazdaki zikirler ve okunan Kur'ân'dır. Bu, bütünün isminin, onun bir parçasını ifade etmek için kullanılması kabilindendir.

Sesi Çıkarmada Orta Yol

Üçüncü Bahis: Ses zayıflayıp ve sakinleştiği zaman, Arapça'da, "**Hafete**

savtuhü -yahfitu-haften-hufûten'' denilir. **''Alçak ses''e ise, ''savtun hafîtun''** denilmektedir. Bir adam öldüğünde, **''konuşması bitti''** manasında **''hafete -** (خَفَتَ) denilmesi; ekin solduğunda da, **''Hafete'z-zer'u** (خَفَتَ الزَّرْعُ) denilmesi; Kur'an okurken sesini yükselterek okuyuşunu belli hale getirmeyip kısık bir sesle okuyan kimse için de **''Hafete'r-reculu-yuhâfitu bi kıraâtihî** denilmesi; bir grup insan aralarında gizlice konuştukları zaman, **''Tehâfete'l-kavmu''** denilmesi de, bu kabildendir. Ben de derim ki: Ahlâk kitaplarında şu husus yer almıştır: **''İşlerin iki ucu, yani ifrât ve tefrit kınanmıştır. Doğru olan, ortayı gözetmektir.''** İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Hak bu ümmeti, *"Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır"* (Bakara, 143) diye methetmiş, yine mü'minleri, *"Onlar ki harcadıkları vakit ne israf, ne de sıkılık yapmazlar, (harcamaları) ikisi arası ortalama olur"* (Furkan, 67) şeklinde methetmiş ve Resûlüne de, *"Elini boynuna bağlı olarak yumma, onu büsbütün de açma"* (İsra, 29) şeklinde emir buyurmuştur. Aynı şekilde bu ayette de, iki aşırılıktan, yani çok yüksek sesle veya çok alçak sesle okumaktan men etmiş ve, *"İkisinin arası bir yol tut"* diyerek itidâli emretmiştir. Bazı alimler, bu ayetin, *"Rabbinize yalvara yakara, gizlice duâ edin"* (Arâf, 55) ayetiyle mensûh olduğunu söylemişlerdir.

Zikrullah Hakkında

Bil ki Allah Teâlâ, ancak güzel isimleriyle anılmasını ve kendisine duâ edilmesini emredince, وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيراً *"De ki: "Evlâd edinmeyen, mülkte hiçbir ortağı olmayan, acziyyetten ötürü yardımcıya ihtiyaç duymayan Allah'a hamdolsun. Onu büyük bir tazimle ulula"* buyurarak, nasıl hamdedileceğini öğretmiştir. Allah Teâlâ burada, selbî sıfatlardan olan tenzîh ve celâl sıfatlarından üç tanesini zikretmiştir:

Birincisi, O'nun evlât edinmemiş olmasıdır. Bunun birkaç sebebi vardır:

a) Çocuk, bir şeyin cüzlerinden meydana gelen bir parçadır. Binâenaleyh, çocuğu olan herkes cüzlerden mürekkeptir. Mürekkep olan ise ''muhdes''tir. Muhdes de, muhtaçtır, tam manasıyla in'âm etmeye kâdir değildir; dolayısıyla kâmil bir hamde de müstehak olamaz.

b) Çocuğu olan, bütün nimetleri çocuğu için tutar. Allah'ın çocuğu olmadığı için ise, O, bütün bu nimetlerini bol bol ihsan eder.

c) Çocuk, babası öldükten ve yok olduktan sonra onun yerini tutar. Binâenaleyh, eğer Allah'ın bir çocuğu olsaydı, O, sona erici ve fani olmuş olurdu. Böyle olan ise, her zaman için, tam manasıyla in'âmda bulunmaya kâdir değildir. Binâenaleyh, mutlak manada da hamde müstehak olması gerekir.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, mülkte, hiçbir ortağının olmamasıdır. Bu sıfatın göz

önünde bulundurulmasının sebebi şudur: Çünkü, eğer Allah'ın bir ortağı olsaydı, o zaman hamd ve şükre müstehak olduğu bilinemezdi.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, acziyyetten dolayı yardımcıya ihtiyaç duymamasıdır. Bu sıfatın göz önünde bulundurulmasının sebebi şudur: Eğer Allah'ın, acziyyetten dolayı bir yardımcısının bulunması caiz olsaydı, bu in'âma onu başkasının sevketmesi başkasının onu bundan men etmesi muhtemel olduğu için, ona şükredilmesi vacip olmazdı. Ama O, çocuktan, ortaktan ve kendisi için, işlerini yürütecek bir yardımcıdan münezzeh olduğu için, en yüce hamdlere müstehak ve en yüce şükürlere lâyık olmuştur.

Tekbir Vazifesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَكَبِّرْهُ تَكْبِيراً *"O'nu büyük bir tazimle ulula"* buyurmuştur. Bu, "Hamdin, tekbir ile olması gerekir" demektir. Bu, çok çeşitli manalara gelir:

1) O'nu zâtı açısından ululamak. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olduğuna, kendisi dışındaki herşeyden müstağnî olduğuna inanmak.

2) O'nu sıfatları bakımından ululamak. Bu da şu üç açıdan olabilir:

a) O'na âit bütün sıfatların, celâl, izzet, azamet ve kemâl sıfatları olduğuna ve O'nun noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna inanmaktır.

b) O'nun herbir sıfatının, sonsuz bilgi, kudretinin de sınırsız kudreti ifade ettiğine inanmaktır.

c) O'nun, zâtının hâdis (sonradan olma) şeylerden berî ve uzak, değişmekten, yok olmaktan, yer değiştirmekten (mekândan) münezzeh olduğu gibi, sıfatlarının da ezelî, ebedî, sermedî ve değişmekten, yok olmaktan, yer değiştirmekten münezzeh olduğuna inanmaktır.

3) Allah'ı, fiilleri hususunda ululamak. İşte bu noktada Cebriye ile Kaderiye (Mu'tezile) ihtilaf ederler. Bu cümleden olarak ehl-i sünnet şöyle der: "Biz, O'nun hükümranlığında herşeyin, hikmet ve iradesine göre cereyân ettiği için, herşey kazası, kaderi, meşiet ve iradesi ile meydana geldiği için, Allah'a hamdeder, ulular ve yüceltiriz." **Mu'tezile** ise şöyle der: "Biz Allah'ı, kötü işlerin yaratıcısı olmaktan tenzih ettiğimiz ve bundan da öteye O'nun hikmetinin, bütün kötü işlerden, ve kötü işleri irade etmekten tenzih etmemizi gerektirdiğine inandığımız için, O'nu ulular ve O'na ta'zim ederiz."

Şöyle bir hâdise işittim: Üstad **Ebu İshak el-İsferâyînî, Sahib b. Abbad**'ın evinde oturuyormuş. Derken içeri **Kadı Abdu'l-Cebbar b. Ahmed el-Hemedânî** girmiş. **Kâdî** onu görünce: "Kötülükleri yaratmaktan münezzeh olan Allah'ın şânı yücedir" demiş.

Ebû İshak da: "Mülkünde, dilediği şeyler dışında hiçbir şey cereyan etmeyen Allah'ın şanı ne yücedir" demiştir.

4) Allah'ı hükümleri bakımından ululamak. Bu da insanın, Allah'ın, itaat edilen, emir ve yasakların sahibi, alçaltan, yücelten, hükümleri hususunda hiç kimsenin itiraz edemediği, dilediğini aciz, dilediğini zelil kılan bir padişah olduğuna inanmasıdır.

5) Allah'ı isimleri hususunda ululamak. Bu da, insanın, O'nu en güzel isimleri ile anıp, O'nu mukaddes, yüce, münezzeh sıfatları ile nitelemesidir.

6) İnsan'ın aklı ve anlayışı nisbetinde, Allah'ı ululaması, tenzih etmesi ve O'na ta'zim göstermesidir. İnsan aklı ve anlayışı ile, Allah'ın celâlini tam manasıyla anlayamadığını, dilinin tam manasıyla zikredemediğini, uzuv ve organlarının, Allah'a hizmet ve ibadeti tam lâyıkıyla yerine getiremediğini itiraf eder. Böylece Allah'ı, kendi tekbirinin (ululamasının), O'nun izzet ve mecdinin künhünü bi-hakkın yerine getirememekten ötürü, O'na tekbir getirir. İşte bu zayıf kulun yapabileceği tekbir ve ta'zim budur. Biz, Allah'dan, ölmezden önce, ölürken ve öldükten sonra rahmetini isteriz. Çünkü O, kerim ve rahîmdir. Koruma ve muvaffak kılma Allah'tandır. Allah bize yeter. O, ne güzel vekildir.

Musannif **Razî** (r.h) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri 601 (hicrî) senesinde, Muharrem'in yirmisinde, **Gaznîn** şehrinde, salı günü ikindi ile öğle arası bir zamanda tamamlandı. Allah'a hamdolsun. O'nun Nebi'si **Hz. Muhammed** (a.a.s)'e, âilesine ve ashabına da salât-ü selâm olsun.

★ ★
★

KEHF SURESİ

●

Bu sûre (111) ayet olup, **Mekkî**'dir. **İbn Abbas** (r.a), sebeb-i nüzûlünde **Uyeyne b. Hısn el-Fezârî** zikri geçen iki ayeti hariç, bu sûrenin **Mekkî** olduğunu söylemiştir. **Katâde** de bu sûrenin **Mekkî** olduğunu söylemiştir. Resûlullah (s.a.s)'in أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى سُورَةٍ شَيَّعَهَا سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ حِينَ نَزَلَتْ هِيَ سُورَةُ الْكَهْفِ *"Bakın, size, nâzil olduğunda, kendisini yetmiş bin meleğin getirdiği bir sûreyi söyleyeyim mi? O, Kehf Sûresi'dir"* buyurduğu rivayet edilmiştir.

●

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُ عِوَجًا ۜ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ۝ مَّاكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ۝ وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ۝

"Katından olan en çetin bir azap ile korkutmak, sâlih amellerde bulunan mü'minlere de, içinde ebedî kalacakları, güzel bir ecri müjdelemek ve "Allah evlât edindi" diyenlere, maruz kalacakları kötü akıbetleri haber vermek için, içinde hiçbir eğrilik yapmadığı o dosdoğru kitabı, kulu (Muhammed) üzerine indiren Allah'a hamdolsun"

(Kehf, 1-3).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamdele'nin İhtiva Ettiği Bazı İncelikler

"Elhamdülillâh" cümlesinin hakîkat ve incelikleri hususundaki tefsirimiz daha önce geçmişti. Yalnız burada şunu diyeceğim. Her nerede tesbih gelmiş ise, mutlaka bir hamdden önce gelmiştir. Baksana, hep "Sübhânellâh ve'l-hamdülillâh" denilir. Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bir gece Kudüs'e götürdüğünü (İsra'yı) haber verdiği zaman, önce tesbihi getirerek, سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا **(Isra, 1) buyurmuş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Kur'ân'ı indirdiğinden bahsederken de önce, hamdi ifade etmiş ve** الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ **buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç incelik vardır:**

Birinci İncelik: Tesbih, işin başıdır. Çünkü tesbih, Allah'ı, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmek olup, bu O'nun, zâtı bakımından mükemmel olduğuna işarettir. **Hamd** ise, Cenâb-ı Hakk'ın başkasını kemâle erdirmesinden ibarettir. İşin başında O'nun zatı bakımından mükemmel, işin sonunda da O'nun başkasını kemâle erdirdiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh tesbih makamının başlangıç, tahmid (hamd) makamının sonuç olduğuna dikkat çekmek için, zikirde önce sübhanellâh denir, sonra elhamdülillâh denir. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: İsrâ hadisesinde tesbihi, Kur'ân'ın indirilmesi hâdisesinde de hamdi zikretmiştir ki bu, Allah Teâlâ'nın İsrâ'nın, Hz. Peygamber'in kemâl derecelerinin ilki olduğuna, Kur'ân'ı indirme işinin ise, onun kemâl derecelerinin zirvesi olduğuna dikkat çekmedir. Durum gerçekte de böyledir. Çünkü geceleyin Hz. Peygamberi **Mirac**'a çıkartmak, onun için bir kemâlin tahakkuk ettiğini; ona kitabı indirmek ise onun, beşerî ruhları kemâle erdirmeyi ve behîmiyyet derekesinden (çukurundan) en yüce melekiyyet derecelerine çıkaracak hale geldiğini gösterir. İkincisinin, daha ileri bir derece olduğunda şüphe yoktur. Bu, kulluk makamlarının en yücesinin, kulun kendisinin âlim olup, başkasına ilim öğrettiği makam olduğuna dikkat çekmedir. İşte bundan ötürü, bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: مَنْ تَعَلَّمَ وَعَلَّمَ فَذَالِكَ يُدْعَى عَظِيماً فِي السَّمٰوَاتِ *"Kim öğrenir ve öğretirse, bu kimse göklerde "büyük" diye çağrılır, bilinir."*(7)

İkinci İncelik: İsrâ, Peygamberin zâtını alttan yukarı doğru yüceltmek; O'na kitap indirme ise, vahiy nûrunu yukarıdan aşağıya doğru indirmektir. İkincisinin daha mükemmel olduğunda şüphe yoktur.

Üçüncü İncelik: İsrâ hadisesinin faydaları sadece Peygamberedir. Baksana Cenâb-ı Hak o ayette, *"O (Peygambere) ayetlerimizden bazısını göstèrelim diye (onu böyle gece yürüttük)"* (İsra, 1) buyurmuştur. Ona kitap indirmedeki faydalar ise, insanlara da geçer. Baksana Hak Teâlâ *"Çetin bir azap ile korkutmak... güzel bir ecri müjdelemek için..."* (Kehf, 1) buyurmuştur. Başkasına da ulaşan faydalar, başkasına geçmeyenden, daha üstündür.

İKİNCİ MESELE

Müşebbihe, önceki sûrede geçen İsrâ ve bu sûredeki inzâle (Kur'ân'ın indirilmesine) dayanarak, Allah Teâlâ'nın üstte olduğuna istidlâl etmiştir. Buna karşı cevabımız, A'raf Sûresindeki ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (54) ayetinin tefsirinde genişçe geçti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Halık'ın Kur'ân'ı indirmesi, hem peygamber için, hem de bizim için bir nimettir. Onun, Peygamber için bir nimet oluşu şöyledir: Allah Teâlâ, bu kerim kitap vasıtasıyla, onu tevhid ve tenzih ilminin ve celâl, ikrâm sıfatlarının sırlarına, melekler ile peygamberlerin, kaza ile kaderin hallerinin sırlarına, süflî âlemin (dünyanın) hallerinin,

---

7) **Kenzu'l Ummal**, 10/28850.

ulvî âlemin halleri ile olan alakalarına, âhiret âleminin hallerinin dünya âlemi ile olan ilgilerine, gayb âleminden Cenâb-ı Hakk'ın hükümlerinin nasıl indiğine, maddî âlemin, ruhânî âlem ile olan irtibatına ve nefsi, nasıl, melekût âleminin tecellî ettiği, lahûtun kutsiyyetinin keşfedildiği bir ayna kılacağına muttalî etmiştir. Bunun büyük bir nimet olduğunda şüphe yoktur.

Bu kitabın, bizim için bir nimet oluşu ise, onun, teklif ve hükümleri, vaad ve va'îdi, sevap ve ikabı ihtiva etmiş olmasından ötürüdür. Velhasıl bu, zirvede olan mükemmel bir kitaptır. Herkes kudreti ve anlayışı nisbetinde ondan istifade eder. O, böyle olunca, hem peygamberin, hem de bütün ümmetin, ondan ötürü Allah'a hamdetmeleri gerekmiştir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, onlara nasıl hamdedileceğini öğreterek: *"O dosdoğru kitabı, kulu (Muhammed) üzerine indiren Allah'a hamdolsun"* buyurmuştur.

Allah Teâlâ bu kitabı iki vasıfla niteleyerek, وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً قَيِّماً *"içinde hiçbir eğrilik yapmadığı, dosdoğru kitap"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Kur'ân Kâmil ve Mükemmeldir

Birinci Bahis: Biz, birşeyin önce kendisi zâtı itibarı ile kâmil olması, daha sonra başkasını kemâle erdirmesi gerektiğini söylemiştik. Yine birşeyin önce kendisinin tam olduktan sonra, başkasına, kendi tamlığını ifaza etmek (yaymak) suretiyle[8], tamdan da yukarı olması gerektiğini söylemiştik. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Ayetteki *"içinde hiçbir eğilik yapmadığı"* tabiri Kur'ân'ın kendisinin mükemmel olduğuna; **(kayyimen)** tabiri de, onun başkasını kemâle erdirici olduğuna bir işaret vardır. Çünkü **"kayyimen"** başkasının faydasına olan şeyleri yerine getiren demektir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın Kur'ân'ı anlatırken buyurduğu, *"Bunda hiçbir şüphe yoktur. Müttakiler için hidayettir"* (Bakara, 2) ayetidir. Bu ayetteki, *"Bunda hiçbir şüphe yoktur"* ifadesi, Kur'ân-ı Kerim'in aslında, doğruluk ve kendisinde bozukluk olmaması bakımından her akıllının asla şüphe edemeyeceği bir noktada olduğuna; *"müttakiler için hidayettir"* ifadesi ise, Kur'ân'ın, insanların hidayetine ve hallerini mükemmelleştirmeye sebep olduğuna bir işaret vardır. Binâenaleyh tefsir ettiğimiz ayetteki, *"(Allah onun) içinde hiçbir eğrilik yapmadı"* ifadesi, *"Bunda hiçbir şüphe yoktur"* ifadesi gibi, *"Kayyimen"* *"dosdoğru, başkasının faydasına olan şeyleri yerine getiren"* vasfı da, *"müttakiler için hidayettir"* vasfı gibi olmuştur. İşte bunlar, güzel incelik ve sırlardır.

8) Burada, ibare, naşirin, düzeltiği şekilde kabul edilerek tercüme edilmiştir (ç.).

İvec (Eğrilik) Nedir?

İkinci Bahis: Lügatçılar şöyle demişlerdir: "Sözün manasındaki "**İvec**" (eğrilik), eşyalardaki eğrilik gibidir. Bu kelime ile şu manalar kastedilmiştir:

1) Allah'ın ayetlerinde tenâkuz ve çelişki yoktur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer bu (Kur'ân) Allah'tan başkası katından olsaydı, onlar bunda pek çok tenakuzlar bulurlardı"* (Nisa, 82) buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da bahsettiği, tevhid, nübüvvet, hüküm ve mükellefiyetlerin hepsi haktır, doğrudur. Onların hiçbirinde kesinlikle bir kusur ve eksiklik yoktur.

3) İnsan, sanki âhiret âlemine ve Allah'ın celâlinin huzuruna varmak için, gayb âleminden yola çıkmış gibidir. Bu dünya ise, Kıyamete giden yol üzerinde yapılmış hanlar gibidir. Yolcular burada konakladıklarında, yolculuğu esnasında kendilerine lazım olan şeyleri hazırlarlar. Sonra buradan, âhiret âlemine yollanıp giderler. O halde dünyada iken âhirete; maddeden manaya; halkdan hakka, şehevî ve bedenî arzu ve isteklerden, samedî nurlar ile aydınlanmaya çağıran herşey, bu kitaptadır. Böylece o kitabın eğrilikten, bozukluktan ve bâtıl şeylerden temiz ve uzak olduğu sâbit olur. Cenâb-ı Allah işte bundan ötürü, *"(Allah onun) içinde hiçbir eğrilik yapmadı"* buyurmuştur.

Kitab'ın bu ayetteki ikinci sıfatı, "**kayyim-en**" kelimesidir. **İbn Abbas** (r.a), bunun "**dosdoğru**" manasına olduğunu söylemiştir. Ama bu mana, bence müşkildir. Çünkü "onda eğrilik yoktur" demek de, zaten "**dosdoğru**" demektir. Binâenaleyh "**kayyim-en**" kelimesini, **müstakim (dosdoğru)** manasına almak, lüzumsuz tekrar demek olur ki, bu, Kur'ân için söz konusu değildir. Doğrusu, bizim verdiğimiz manadır. Yani onun "**kayyim-en**" oluşu ile, insanların hidayetine sebep olması ve âdetâ çocukların işlerini üzerine alan bir kayyim olmasıdır. Binâenaleyh beşerî ruhlar tıpkı bir çocuk gibi; Kur'ân da o çocuğun işlerini yerine getiren, hizmetini gören, şefkatli, onun üzerine titreyen bir mürebbî gibidir.

Kelamda Takdim ve Tehir Meselesi

Üçüncü Bahis: Vâhidî şöyle der: "Bütün dilci ve müfessirler, bu ayette bir takdim-tehir bulunduğunu ve kelamın takdirinin ise, اَلْكِتَابَ قَيِّماً وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً şeklinde olduğunu söylemişlerdir." Ben derim ki: Bu görüşün yanlış olduğunu ortaya koyacak şeyi izah etmiştik. Çünkü, ayetteki وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً ifadesinin, Kur'ân'ın zâtı bakımından mükemmel olduğuna, **kayyim-en** kelimesinin ise, Kur'ân'ın başkasını kemale erdirici olduğuna delâlet ettiğini beyan etmiştik. Zâtî bakımından mükemmel oluş, başkasını kemâle erdirici oluştan önce gelir. Binâenaleyh bu aklî delil ile, en

doğru tertibin, Allah'ın bu tertibi (sırası) olduğu sâbit olmuş olur. Böylece dilci ve müfessirlerin, ayette bir takdim-tehir olduğu şeklindeki görüşlerinin, aklın kabul edemeyeceği bir yanlış olduğu ortaya çıkmış olur.

Kayyim-en Kelimesinin İrabı Ve Manası

Dördüncü Bahis: Nahivciler, ayetteki **"kayyim-en"** kelimesinin mansub oluşu hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1) **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Bu kelimeyi, **"kitap"** lafzının "hâl"i saymak câiz değildir. Çünkü وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً ifadesi, **enzele** fiilinin üzerine ma'tûftur. Binâenaleyh bu ifade, **ellezî** sılâ edâtını tâkip edenlere dahildir. Dolayısıyla **"kayyim-en"** kelimesini **"kitap"**'dan hal saymak, sıla cümlesinin bir parçası ile, hal ve zil-hâlin arasını ayırmış olmayı gerektirir ki bu câiz değildir. Bu câiz olmayınca bu kelimenin, mukadder bir fiil ile mansub olması gerekir ve takdiri وَجَعَلَهُ قَيِّماً *"ve Allah o Kur'ân'ı dosdoğru kıldı"* şeklindedir."

2) **Isfehânî** şöyle der: "Bizim bu hususlaki kanaatimiz şudur: "Ayetteki وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً ifadesi birinci hal, **kayyim-en** ifadesi de ikinci hal'dir. Bu ikisi birbiri peşinde olan iki "hal"dir. Buna göre kelamın takdiri, أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ غَيْرَ مَجْعُولٍ لَهُ عِوَجاً قَيِّماً "O, kuluna kitabı, ona bir eğrilik kılmaksızın ve dosdoğru olarak indirdi" şeklinde olur."

3) **Halli'l-'ukad** kitabının sahibi **es-Seyyid** şöyle der: "Ayetteki **kayyim-en** kelimesini وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً ifadesinden bedel kılmak da mümkündür. Çünkü bu cümlenin manası, "Allah onu eğrisiz yani dosdoğru kıldı" demektir. Buna göre sanki, "Allah kuluna o kitabı indirdi ve onu "kayyim" yani dosdoğru kıldı" denilmiştir.

4) Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً cümlesindeki zamirden **(lehû)** hal olmasıdır. Yani, "o kitap, kulların menfaatlerine olan şeyleri ve dini hükümleri bihakkın yerine getirdiği halde" demektir.

Kitabın İndiriliş Maksadı

Bil ki Allah Teâlâ, kulu **Muhammed** (s.a.s)'e bahsedilen sıfatları taşıyan kitabı indirdiğini belirtince, bunun peşinden o kitabı niçin indirdiğinin izahını da getirerek, لِيُنْذِرَ بَأْساً شَدِيداً مِنْ لَدُنْهُ *"maruz kalacakları kötü akibetleri haber vermek için"* buyurmuştur. **Enzere** fiili, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَاباً قَرِيباً *"Çünkü hakikaten biz size yakın bir azabın tehlikesini haber verdik"* (Nebe', 40) ayetinde de olduğu gibi iki mef'ul alır. Ancak ne var ki buradaki bir mef'ûl ile yetinilmiş olup, bu ifadenin aslı, tıpkı karşıtı olan, لِتُنْذِرَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَأْساً شَدِيداً وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ... ifadesinde olduğu gibi

"kâfir olanlara maruz kalacakları kötü akıbetleri haber vermek için" şeklindedir. **"Be's"** kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın بِعَذَابٍ بَئِيسٍ *"şiddetli bir azab ile"* (A'râf, 165) ayetindeki manayı taşımaktadır. Nitekim Arapça'da, **"Kad buise'l-azâbu - buise'r-reculü - be'sen ve bâseten"** "Azab şiddetli oldu - Adam şiddetli bir azaba duçar oldu - şiddetli olmak" denilir.

Ledün Kelimesinin Anlamı

Ayetteki مِنْ لَدُنْهُ ifadesinin manası, "O'nun katından, O'ndan sudûr eden" demektir. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bu kelime Arapça'da değişik şekillerde kullanılır. Meselâ لَدُنْ، لَدَى ve لَدْ denilmektedir ki, bunların tamamı aynı manadadır. **Ledün** kelimesi **Inde** kelimesi derecesinde mütemekkin değildir. Zira sen, meselâ هٰذَا الْقَوْلُ صَوَابٌ عِنْدِى "Bu görüş bana göre doğrudur" diyebildiğin halde, هٰذَا الْقَوْلُ صَوَابٌ لَدَيَّ diyemezsin. Yine sen, yanında malum olmadığı halde, عِنْدِى مَالٌ عَظِيمٌ "yanımda büyük bir mal vardır (evimdedir)" dersin. Ama, yanında olmayan mallar hakkında, لَدَيَّ مَالٌ عَظِيمٌ diyemezsin. **Ebu Bekr**'in rivayetine göre **Asım**, bu ifadeyi, damme'nin işmâmı, nûn'un ve hâ'nın da kesresiyle berâber, dâl'ı sükûn olarak okumuştur ki bu, **Benî Kilab**'ın lehçesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً حَسَناً *"salih amellerde bulunan mü'minlere de, güzel bir ecri müjdelemek için"* buyurmuştur. Bil ki, peygamberler göndermenin gayesi, günahkârları inzâr etmek, itaat edenleri müjdelemektir. İnsanlara göre, zararı gidermek menfaat temininden daha ehemmiyetli olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak bu ayette, uyarmayı müjdelemeden önce zikretmiştir. **Keşşâf sahibi**, fiilin, şeddeli olarak okunduğu gibi, şeddesiz olarak **yübşire** diye okunduğunu da söylemiştir.

Ayetteki مَاكِثِينَ فِيهِ أَبَداً *"onlar orada ebedi kalıcılar olarak"* demek olup, **mâkisîn** kelimesi, mü'minlere râci' olan أَنَّ لَهُمْ ifadesindeki **hüm** zamirinden haldir.

Kadî şöyle der: "Bu ayet, bizim pekçok mesele hakkındaki görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder.

Birincisi: Kur'ân'ın mahlûk olduğuna. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Allah Teâlâ Kur'ân'ı, hem "inzâl" (indirme) hem de "nüzûl" (inme) ile vasfetmiştir ki, gerek inzâl, gerekse nüzûl, "muhdes" varlıkların sıfatlarıdır. Çünkü, "kadîm" (ezelî-ebedî) olan kelâmın değişmesi caiz değildir.

b) Onu "kitap" olarak vasfetmiştir. Kitap ise, toplanmış, bir araya getirilmiş şey demektir. Kur'ân harflerden ve kelimelerden meydana geldiği için bu adı almıştır. Kendisi için terkib ve telifin düşünüldüğü her şey ise, muhdestir.

c) Hamd ise, nimete mukabil yapılır. Nimet ise, muhdes ve mahlûktur.

d) Allah Teâlâ, kitabı, eğri büğrü olmamak ve dosdoğru olmakla vasfetmiştir. Kadim olanı ise, bu şekilde tavsif etmek mümkün değildir. Böylece onun, muhdes ve mahlûk olduğu sabit olmuş olur.

İkincisi: Kulların fiillerinin yaratılması meselesi. Bu ayetler, bu mesele hakkında da bizim görüşümüzün doğruluğuna birkaç açıdan delâlet etmektedir:

a) Bizzat, "hamd"in emredilmesi. Çünkü, kulun bir fiili olmasaydı, Kitap'tan istifade edemezdi. Çünkü yararlanmak, ancak kul, kitabın, yapılması gerektiğini gösterdiği şeyi yapabildiğinde, yapılması gerektiğini gösterdiği şeyi de yapmaması halinde tahakkuk eder. Bu ise, kul, kendi fiili hususunda bağımsız olursa mümkündür. Ama, o, fiilinde müstakil, bağımsız olmadığı zaman, kitabın eğri büğrü olmasının, onun fiilinin eğri büğrü olmasında; kitabın "dosdoğru - eğrisiz, büğrüsüz" olmasının da, onun fiilinin dosdoğru olmasında bir tesiri bulunmaz. Ama kul, kendi fiilini yapabildiğinde ve onda tercih sahibi olduğunda kitabın eğri büğrü veya dosdoğru olmasının, onun fiilinde bir tesiri bulunur.

b) Şayet, Allah, kitabın bir kısmını, insanların bir kısmının küfrüne, bir kısmını da, diğer bir kısım insanların iman etmesine sebep olsun diye indirmiş olsaydı, daha nereden kitapta dosdoğruluğun bulunduğunu, eğri büğrülük olmadığını söyleyebiliriz? Çünkü onda bir eğri büğrülük olsaydı, bundan daha fazla olamazdı.

c) **li-yünzire** "uyarmak için" ifadesinde, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in herkesi inzâr etmesini ve herkesi müjdelemesini istediğine dair bir delâlet vardır. Allah Teâlâ'nın, küfrün ve imanın yaratıcısı olduğunun varsayılması halinde, "inzâr" ve "tebşîr"in bir manası kalmaz. Çünkü O, kişide imanı yarattığında, kişi ister istesin isterse istemesin, iman; onda küfrü yarattığında ise, yine ister istesin isterse istemesin, küfür meydana gelecektir. Binâenaleyh, küfre mukabil inzâr, imana mukabil müjdeleme, âdeta, onun, kendisinde hiçbir dahlinin bulunmadığı, boyunun uzun-kısa, renginin beyaz-siyah olmasından dolayı bir inzâr ve bir müjdeleme gibi olmuş olur.

d) Allah, mü'minleri, salih amel yapma ile vasfetmiştir. Binâenaleyh, şayet Allah'ın yarattığı şeyler vukû bulmuş olsaydı, onların amelde bulunmaları kesinlikle mümkün olmazdı.

e) Allah Teâlâ, onların yaptıkları salih amellere mukabil, "güzel ücret" vereceğini bildirmiştir. Binâenaleyh, eğer bu kullarda o amelleri yaratma işini Allah yapmış olsaydı, onların yaptıklarına mukabil ücret vermemesi ve onların buna müstehak olmaması gerekirdi."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kadî, "Buradaki li-yünzire ifadesi, Allah Teâlâ'nın, fiillerini, doğru bir maksat ve gayeden dolayı icrâ ettiğine delâlet eder ki bu da, "Allah'ın fiilleri, herhangi bir maksada bağlanamaz" diyenlerin görüşünü iptal eder" demiştir. Bil ki, bu izahlar, bu eserde defalarca geçti, binâenaleyh, onları tekrarlamanın bir faydası yok.

★ ★
★

Allah'a Evlat İsnadının Reddi

مَا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِءَابَآئِهِمْ ۚ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ ۚ إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ۝
فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمْ إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا۟ بِهَٰذَا ٱلْحَدِيثِ أَسَفًا ۝

"Allah evlat edindi" diyenlere maruz kalacakları kötü akibetleri haber vermek için... ne onların ne atalarının buna dair hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan söz ne çirkin bir iddia! Onlar yalandan başkasını söylemezler. Demek, bu söze inanmazlarsa bir üzüntü duyarak arkalarından kendini adeta tüketeceksin"

(Kehf, 4-6).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ'nın, *"Allah evlat edindi" diyenlere maruz kalacakları kötü akibetleri haber vermek için"* ifadesi, O'nun, *"Katından olan en çetin bir azap ile korkutmak için"* ifadesine atfedilmiştir. Matufun, matufun aleyh'den başka olması gerekir. Binâenaleyh birincisi, azabı hak etmiş olan herkes hakkında umumi bir ifade; ikincisi ise, Allah'ın çoluk çocuğu olduğunu söyleyenlere has bir ifadedir. Kur'ân'ın üslubu böyledir. O, genel bir hüküm ortaya koyduğunda o küllî hükmü meydana getirenlerin en büyüğü olduğuna dikkat çekmek için, cüzlerinden bir kısmını o küllî hükme atfeder. Bu meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ (Bakara, 98) ayetinde de böyledir. Binâenaleyh burada da, küfrün ve günahın en büyüğü olduğunu göstersin diye, bu ifade, önceki ifadeye atfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın çoluk-çocuğu olduğunu söyleyenler üç gruba ayrılır:

a) Meleklerin, Allah'ın kızları olduğunu söyler, kâfir Araplar.

b) Hz. İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğunu söyledikleri için, hristiyanlar.

c) Uzeyr'in, Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen yahudiler. Allah'ın çoluk-çocuğu olduğunu söylemenin büyük bir küfür olduğunu, bunu söylemekten dolayı nice imkânsızlıkların ortaya çıktığını, Cenâb-ı Hakk'ın En'âm Sûresi'ndeki, وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ (En'am, 100) ayetinin tefsirinde açıklamıştık. Bunun tamamı ise Meryem Sûresi'nde zikredilecektir.

Allah Teâlâ, kendisinin çocuğu olduğunu söyleyenlere, şu iki şekilde karşılık vermiştir:

a) مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ *"Ne onların, ne atalarının buna dair hiçbir bilgisi yoktur"* buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Allah'ın çocuk edinmesi, aslında imkânsızdır. O halde daha nasıl, *"onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur"* denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bir şeyi bilmemek, bazan o şeye ulaştıran yolu bilmemekle, bazan da, o şey aslında imkânsız olduğu için, kendisine ilim taalluk etmediğinden meydana gelir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'la beraber başka bir tanrıya, buna dair hiçbir delili olmamasına rağmen, taparsa o kimsenin hesabı Rabbinin nezdindedir"*(Mü'minun, 117) ayetidir.

Bil ki kıyası kabul etmeyenler bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: Bu ayet, "kıyas" ile söz söylemek de, din hakkında bilmeden söz söylemektir. Binâenaleyh, kıyas batıldır. Bunun tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ (Isrâ, 36) ayetinin tefsirinde ele alınmıştır.

Ayetteki, وَلَا لِآبَائِهِمْ ifadesinin manası, "onların atalarının hiçbirisinin de" demek olup, bu, bu görüşün tamamen batıl ve fasit olduğunu göstermektedir.

b) Ayetteki كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ *"Ağızlarından çıkan söz ne çirkin bir iddia!"* lafzının ifade ettiği husus. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bu kelime, hem temyiz olmak üzere nasb ile, **kelimeten**; hem de fâil olmak üzere de ref ile **(kelimetun)** şeklinde okunmuştur. **Vahidî** şöyle der: "Temyiz getirmenin manası şudur: كَبُرَتِ الْمَقَالَةُ veya كَبُرَتِ الْكَلِمَةُ dersen, "yalan" "cehalet" veya "iftira" bakımından müthiş bir şey olduğu sanılabilir. Fakat كَلِمَةً demekle, diğer ihtimallerden ayırt etmiş olursan. Böylece temyiz olarak mansub olur. buna göre ayetin takdiri, كَبُرَتِ الْكَلِمَةُ كَلِمَةً şeklinde olur. Ve burda binaenaleyh bir takdim söz konusudur. Ama, bunu merfû okuyanlar, herhangi bir takdirde bulunmazlar. Bu senin tıpkı, عَظُمَ فُلَانٌ "Falanca büyük oldu" demen gibidir. İşte bundan dolayı nahivciler " nasb daha kuvvetli ve daha beliğdir" demişlerdir. Ayet-i kerimenin üslûbunda, teaccüb manası da vardır. buna göre sanki, "Bu, ne acayip kelime, ne çirkin sözl" denilmek istenmiştir.

İkinci bahis: كَبُرَتْ fiili كَبُرَتِ الْكَلِمَةُ anlamında olup, bundan maksad, müşriklerin "Allah çocuk edindi" sözlerinde iddia ettikleri şeydir. Böylece onların bu iddiaları كَبُرَتْ sözünde zımnen ifade edilmiştir. Arapların tıpkı kaideyi de "kelime" diye isimlendirmeleri kabilinden, bu söz de "kelime" diye isimlendirilmiştir.

Kelamullah Cisim Değildir

Üçüncü bahis: Nazzâm, kelâmullahın cisim olduğu iddiasını isbat etmek için bu ayetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Allah Teâlâ "kelime"yi onları ağızlarından çıkmakla vasfetmiştir. Çıkmak, hareket ifade eder. Hareket ise ancak maddeler için söz konusu olur." **Nazzâm'**ın bu görüşüne şöyle cevap verilir: Harfler, ancak nefesin boğazdan çıkmasından ötürü meydana gelirler. Binâenaleyh, nefesin çıkması kelimelerin meydana gelişine sebep olunca, "çıkmak" işi kelimeye izafe edilmiştir.

أفواههم تخرج من افواهم Kelimesinin İhtiva Ettiği İncelik

Dördüncü Bahis: Ayetteki *"ağızlarından çıkan...."* nitelemesi, bu sözün insanlar nezdinde, gerçekten kötü olduğuna, hoş karşılanmadığına delâlet eder. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Onların söylemiş olduğu bu sözü, son derece fasit ve batıl olduğu için, kendi akıl ve fikirleri de behimsememiştir.Binaenaleyh bu sanki, onların lisanlarının taklit yoluyla söylemiş olduğu birşeydir. Çünkü onlar, bu sözü söylemelerine rağmen akıl ve fikirleri ise bu sözü kabul etmemiş, aksine bundan nefret etmiştir"

"Yalan'ın Tarifi

Daha sonra Cenâb Hakk, *"Onlar yalandan başkasını söylemezler"* buyurmuştur ki bunun manası açıktır.

Bil ki alimler, yalanın mahiyeti hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bize göre yalan, haber veren (o sözü söyleyen), onun vakıaya mutabakat ettiğine, ister inansın isterse inanmasın, hakkında bilgi verilen şeye uygun olmayan haberdir Bazı kimseler, onun yalan olmasını, onu söyleyen kimselerin, vakıaya mutabık olmadığını bildiği halde, haber verilen şeye uymayan, şeklinde tarif etmişlerdir ki, bu bize göre yanlıştır. Bunun delili işte bu ayettir. Çünkü Allâh Teâlâ bunun batıl olduğunu onların Allahın çocuğu olduğunu söylemelerini "yalan" olmakla nitelemiştir. Böylece biz, onu söyleyen onun vakıaya mutabık olduğunu ister bilsin isterse bilmesin, haber verilen şeye uymayan her haberin yalan olduğunu anlamış oluyoruz.

Bahiun Nefseke Tabirinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا

"Demek, bu söze inanmazlarsa bir üzüntü duyarak arkalarından kendini adeta tüketeceksin" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifadelerin maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle denilmesidir: "Onların küfürleri sebebiyle hüznün ve kederin artmasın. Çünkü biz seni, uyarıcı ve müjdeleyici olarak gönderdik. Onların kalplerinde imanı meydana getirmeye senin gücün yetmez." Bu ifadelerin gayesi, Hz. Peygamber'i teselli etmektir.

İkinci Bahis: Leys şöyle der: "Bir kimse nefsini, birşeye aşırı düşkünlüğünden dolayı öfkelenerek helâk edip tükettiğinde بَخَعَ الرَّجُلُ نَفْسَهُ "kendini helak etti, yok etti" denilir." **Ahfeş** ve **Ferrâ** da şöyle derler: "Aslında **bah'**, yormak anlamına gelir. Nitekim "onu tükettim, yordum" anlamında, **"Baha'tu leke nefsî"** (بَخَعْتُ لَكَ نَفْسِي) denilir. **Hz. Aişe** (r.anha), bir hadisinde **Hz. Ömer'den** bahsederken بَخَعَ الْأَرْضَ demiştir. Yani, "O, kendisini yordu ve o, yeryüzündeki meliklerin mallarını aldı" demektir. **Kisâî** de şöyle der: "Arazîyi peşpeşe ekmenden dolayı onu zayıf düşürdüğünde, بَخَعْتُ الْأَرْضَ بِالزِّرَاعَةِ; yine kişi kendisini yorduğunda بَخَعَ الرَّجُلُ نَفْسَهُ denilir. Buna göre, ayet-i kerimedeki بَاخِعٌ نَفْسَكَ deyiminin manası, "O helâk edecek kadar, nefsini yoran ve tüketendir" şeklinde olur. Ancak ne var ki, tefsircilerin hepsi de, bunun manasının, "O, neredeyse nefsini helâk edecek, öldürecek" şeklinde olduğunu söylemişlerdir, ama asloları, bizim naklettiğimizdir. **Vahidî** de böyle demiştir:

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, عَلَىٰ آثَارِهِمْ *"arkalarından"* buyurdu. Bu, "onlardan sonra" demektir. Nitekim Arapça'da, "ondan sonra öldü" manasında, مَاتَ فُلَانٌ عَلَىٰ أَثَرِ فُلَانٍ denilir. Bunun aslı şuna dayanır: İnsan öldüğü zaman, onun izleri ve eserleri ölümünden sonra bir müddet devam eder. Daha sonra ise silinir ve adı-sanı kaybolur. Binâenaleyh bir kimsenin ölümü, bir diğerinin ölümünün peşisıra olursa, birincisinin izleri ve alâmetleri silinmeden ölmüş olur. Böylece de, onun eseri üzerine öldüğünü söylemek doğru olur.

Dördüncü Bahis: Ayetteki, *"bu söze inanmazlarsa"* ifadesi ile, "Kur'ân" kastedilmiştir. **Kâdî** şöyle der: "Bu ifâde, Kur'ân'ın hâdis (sonradan-mahluk) olduğunu söylemeyi gerektirir ki bu da, Kur'ân'ın kadim olduğunu söyleyenlerin görüşünün yanlış olduğunu gösterir." Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu, Kur'ân'ın lafızları manasına hamledilmiştir ki zaten bu lafızlar hâdistir."

Beşinci Bahis: Ayetteki **"esef"**, alabildiğine üzülmek demek olup, bunu A'râf Sûresi'ndeki غَضْبَانَ أَسِفًا (A'râf, 150) ve يَا أَسَفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ (Yusuf, 84) ayetlerinin tefsirinde tafsilatlı olarak açıklamıştık. Bu kelimenin mansup oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, mef'ûl-u mutlak olarak mansubtur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzüldüğüne, bundan öteki ifâdeler de delâlet etmektedir.

b) Bu, mef'ûl-ü leh olarak mansubtur, yani لِلأَسَفِ (esef için) demektir. Bu tıpkı senin, "hayrı istediğim için sana geldim" demen gibidir.

c) **Zeccâc**, bunun "hâl" makamında olan bir masdar olarak mansub olduğunu söylemiştir.

Altıncı Bahis: Ayetteki فَلَعَلَّكَ ifadesindeki **fâ**, ...إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا şart cümlesinin cevabının başına gelen **fâ**'dır. Bu, lafız itibarı ile önce gelmiştir, ama mana bakımından sonradır.

★ ★
★

İmtihan İçin Süslenen Dünya

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

"Biz yeryüzünde olan şeylere, oraya mahsus birer zinet verdik ki (insanların) hangisinin daha güzel amel işleyeceklerini ortaya koymak üzere imtihan edelim. Biz elbette onun üstünde olan şeyleri kupkuru toprak yapanlarız"

(Kehf, 7-8).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Kâdî** şöyle demiştir: "Ayetin, kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey **Muhammed**, Ben yeryüzünü yaratıp süsledim ve orada, menfaatinize uygun şeyleri çıkarıp yetiştirdim. Orada faydalı şeyleri yaratmamın maksadı, insanları mükellef tutarak, imtihan etmektir. Onlar buna rağmen, inkâr eder ve isyanlarını sürdürürler. Ben yine de bu nimetlerimi onlardan kesmem. Binâenaleyh ey Peygamber, senin de onlar kâfir oluyorlar diye üzülerek, işi onlara hak dine davet etmeyi bırakma noktasına vardırmaman gerekir."

İKİNCİ MESELE Alimler, ayette bahsedilen **"zinet"** hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun, bitkiler ve ağaçlar olduğunu söylemişler; bazıları bunlara, altını, gümüşü ve madenleri ilave etmiş; diğer bazıları da, bütün bunlara, diğer canlıları ilave etmiştir. Bazı alimler de, bu zinet ile insanların kastedildiğini söylemişlerdir. O halde insanlar da yeryüzünün süsüdürler. Velhasıl diyebiliriz ki: Yeryüzünde, madenler, bitkiler ve canlılar olmak üzere üç esâs kaymak **(mevâlid-i selâse)** var. Bunlardan canlıların en kıymetlisi ise

insandır. **Kâdî** şöyle der: "Evlâ olan, ayetteki bu zinet (süs) tabirine, insanların dâhil olmamasıdır. Çünkü Allah Teâlâ: *"Biz yeryüzünde olan şeylere, oraya mahsus bir zinet verdik ki, (insanları) imtihan edelim"* buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, imtihan ettiği kimselerin, bu zinete dâhil olmamaları gerekir. Ama diğer canlı ve bitkiler, kendilerinden istifade edilen herşey gibi, bu "zinet" mefhumuna dahildirler." Ayetteki, *"oraya"* ifadesi, "yeryüzüne" manasınadır. Yeryüzünün; sayesinde güzelleştiği herşeyin yeryüzü için bir zinet olması imkânsız değildir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın gökyüzünü de, yıldızlarla zinetlemesi, süslemesi gibidir.

İmtihanın Anlamı

Cenâb-ı Hakk'ın, لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً *"(insanların) hangisinin daha güzel amel işleyeceklerini ortaya koymak için..."* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hişam b. Hakem,** hadiseler ancak var olduktan sonra, Allah'ın onları bildiğini, bundan ötürü Allah'ın deneme ve imtihan yapmasının câiz olduğunu söyleyerek, bu hususta şöyle istidlâl etmiş: "Eğer Allah Teâlâ, cüz'iyyat (hâdisât) meydana gelmezden önce onları biliyor olsaydı, meydana geleceğini bildiği herşeyin mutlaka meydana gelmesi; olmayacağını bildiği şeyin de, kesinlikle meydana gelmemesi gerekirdi. Aksi halde Allah'ın ilmi, cehâlete dönüşmüş olurdu ki, bu imkânsızdır. İmkânsıza götüren herşey de imkânsızdır. Eğer bu gerekli olsaydı, Allah'ın olacağını bildiği şeyi, O'nun mutlaka yapması gerekir ve yapmaması imkânsız olurdu. Yine meydana gelmeyeceğini bildiği şey de, kesinlikle meydana gelmezdi ve Allah onu asla varedemezdi. Bu durumda, Allah'ın asla hiçbirşeye kâdir olmaması, aksine mûcib-i bizzat (zâtı gereği mûcib, yani iradesiz) olması gerekirdi. Binâenaleyh o zaman da, kulun birşeyi yapıp yapmama kudreti söz konusu olmazdı. Çünkü Allah'ın, meydana gelmeyeceğini bildiği şeyleri de kulun yapması imkânsız olurdu. Dolayısıyla Allah'ın, hadiseleri, onlar meydana gelmezden önce bildiğini söylemek, Allah'ın rubûbiyyetini, kulun ubûdiyyetini zedeler. Bu ise bâtıldır. Böylece Hak Teâlâ'nın, herşeyi, ancak meydana geldikleri zaman bildiği sâbit olur. Ancak böyle olması halinde, Allah'ın denemesi, imtihan etmesi söz konusu olabilir ve işte bu durumda, Hak Teâlâ'nın, *"Onları imtihan etmek için"* ifadesini, zâhiri manasına göre alırız."

Fakat İslâm âlimlerinin büyük bir çoğunluğu bu görüşü imkânsız kabul ederek, şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, ezelden - ebede kadar olacak bütün cüz'iyyatı (herşeyi) bilir. Binâenaleyh imtihan ve deneme, Allah hakkında imkânsızdır. Bu kelimeler, ancak şu manada olmak üzere, ayette yer almıştır: "Allah Teâlâ insanlara, aynı muâmele başkası tarafından yapıldığında, "imtihan" ve "deneme" denilecek bir muâmelede bulunmuştur." Biz bu meseleyi daha önce defalarca anlattık.

İKİNCİ MESELE

Kâdî şöyle der: "Ayetteki *"(insanların) hangisinin ameli daha güzel olacak diye, onları imtihan etmek için"* ifadesi, "Allah hangisinin kendisine daha itaatkâr olduğunu ve hizmetini sürdürdüğünü, onların kendilerine göstermek için, onları böyle döner. Çünkü durumu böyle olan cenneti elde eder. Böylece Allah Teâlâ, kendisine isyân edilmesi için değil de, işte bu maksaddan ötürü insanları mükellef tuttuğunu beyân buyurmuştur. Bu da, "Allah insanların bir kısmını cehennem için yaratmıştır" diyenlerin görüşünün yanlış olduğuna delâlet eder."

ÜÇÜNCÜ MESELE

لِنَبْلُوَهُمْ *"(Onları imtihan etmek için)"* ifadesinin başındaki **lâm**, Mu'tezile'ye göre, Allah'ın fiillerinin bir gayeye bağlı olduğunu açıkça gösterir. Alimlerimiz ise, "Bu imkânsızdır. Çünkü fiilleri maksadlara bağlı olarak yapmak, ancak o maksadları (gayeleri), o fiiller vasıtasıyla elde edebilenler için doğrudur. Bu, Allah'ın âciz olduğu neticesine götürür. Halbuki bu, Allah hakkında düşünülemez" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zeccâc, buradaki **eyyühüm** kelimesinin mübtedâ olarak merfû olduğunu, ama bunun istifham lafzı olduğunu, manasının da "Biz, bunun mu, yoksa şunun mu daha güzel amel işlediğini görelim diye, imtihan ederiz" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Cürüz Kelimesinin Anlamı

Cenâb-ı Allah sonra, وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيداً جُرُزاً *"Bununla beraber biz, onun üstünde olan şeyleri elbet kupkuru toprak yapanlarız"* buyurmuştur. Bununla Allah Teâlâ, yeryüzünü, insanın orada devamlı olarak, nimetler içinde yaşaması için değil de, imtihan ve denemek için süslediğini beyan etmektedir. Çünkü o süsler, oradan giderilecektir. Bunun delili, bu ayetteki, *"Biz, onun üstünde olan şeyleri elbet kupkuru bir toprak yapanlarız"* ifadesidir. Bunun bir benzeri de, *"O (yeryüzünün) üzerinde olan herşey fânîdir"* (Rahmân, 26); *"(Allah) yerleri dümdüz bir toprak haline getirecek"* (Enbiya, 106) ve *"Yeryüzü uzatıldığı zaman"* (İnşikak, 3) ayetleridir. Buna göre mana, "yeryüzündeki şeyler son bulduktan sonra, mutlaka herkes yaptığının cezasını alacaktır" şeklindedir. Bu ifade, sadece yeryüzünde olan şeylerin helak edileceğinin söylenmesi, sanki yeryüzünün kalacağı vehmini vermektedir. Ama diğer ayetler, yeryüzünün de yok olacağına delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün yer, başka bir yere tebdil olunacaktır"* (İbrahim, 48) buyurmuştur. **Ebu Ubeyde** şöyle der: "Sa'id, yerin üstüdür, yani yeryüzüdür." **Zeccâc**, bunun üzerinde hiç bitki bitmemiş olan yol olduğunu söyler. Biz bu kelimenin izahını teyemmüm ayetinde yapmıştık. "**Cürüz**" hakkında ise **Ferrâ** şöyle der: "Bu, üzerinde bitki olmayan toprak (yer) demektir. Nitekim Arapça'da, جَرَزَتِ الْأَرْضُ – هِيَ مَجْرُوزَةٌ "bu toprak, kıraç hale geldi, kıraçtır" denilir. Yine yeryüzünde olan herşeyi yiyip bitirdiği zaman, çekirge,

koyun ve deve hakkında, جَزَرَهَا الْجَرَادُ وَالشَّاةُ وَالْإِبِلُ denilir. Yine çok fazla yiyen kadına, إِمْرَأَةٌ جَزُورٌ; kılıç, insanların kökünü kazıdığı için, سَيْفٌ جَزَازٌ denilir. Ayette geçen أَلْأَرْضِ الْجُرُزِ *"Kıraç toprağa"* (Secde, 27) ifadesi de bunun benzeridir.

★ ★
★

Ashab-ı Kehf

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾ إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ
إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَى
آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ﴿١٢﴾

"Sen, bizim ayetlerimiz içinden Kehf ve Rakîm ashabının ibrete şayan olduklarını mı sandın? Hani o genç yiğitler mağaraya sığınmıştı ve "Ey Rabbimiz, bize tarafından bir rahmet ver ve işimizde bizim için bir muvaffakiyet hazırla" demişlerdi. Bunun üzerine nice yıllar mağarada, onların kulaklarına perde vurduk. İki zümreden hangisinin bekledikleri gayeyi daha iyi hesap edici olduklarını bilelim diye, sonra da onları uyandırdık"

(Kehf, 9-12).

Ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki müşrikler **Ashab-ı Kehf Kıssası**'ndan dolayı hayrete düşmüş, hadiseyi de, imtihan için Hz. Peygamber (s.a.s)'e sormuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "sen onların, sadece bazı ayetlerimizden ötürü şaştıklarını mı sandın? Böyle sanma, çünkü ayetlerimizin hepsi harikulâdedir. Çünkü gökleri ve yeri yaratıp, sonra yeri çeşitli maden, bitki ve canlılarla süsleyip, daha sonra da onu bütün bunlardan boş, ıssız (kıraç) hale getirebilen kimsenin, Ashab-ı Kehf'i üçyüz yıl veya daha fazla uykuda bekletmeye kâdir olmasını, onlara merhamet edip, kendilerini muhafaza edebileceğini nasıl akıldan uzak görürler?" demiştir. İşte bu ayetlerin, önceki ayetlerle ilgi ve münasebetinin izahı budur. Allah en iyi bilendir.

Nüzul Rivayeti

İKİNCİ MESELE
Nüzul Rivayeti

Biz, **Ashab-ı Kehf Kıssası**'nın sebebi nüzûlünü,..وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ (İsrâ, 85) ayetinin de sebeb-i nüzûlü olarak. zikretmiştik. **Muhammed b. İshak**, bu kıssanın sebeb-i nüzûlü olan hadiseyi genişçe anlatarak şöyle demiştir: **Nadr b. Hâris**, Kureyş'in şeytanlarından, kötü kimselerinden idi. O, Allah'ın Resûlüne eziyet eder, düşmanlık beslerdi. **Hira**"ya gidip, oradan (İran efsânelerinden) **Rüstem ve İsfendiyâr Hikâyeleri**'ni öğrendi. Hz. Peygamber (s.a.s), bir topluluk içine oturduğunda, Allah'tan bahsederdi. Etrafındakilerine, geçmiş ümmetlerin başına gelen hâdiseleri anlatırdı. Hz. Peygamber o topluluktan ayrılınca; **Nadr**, hemen, onun yerini alıp şöyle derdi: Vallahi ey Kureyşliler, ben ondan daha güzel (hikâyeler) anlatırım. Gelin, ben size onun sözlerinden daha güzelini söyleyeyim" diyor ve onlara İran krallarının efsanelerini anlatıyordu.

Daha sonra Kureyşliler onu ve beraberinde **Utbe b. Ebî Mu'ayt**'ı, Medine'deki yahûdî alimlerine gönderip, onlardan, "**Hz. Muhammed** (s.a.s)'i ve onun durumunu sorun. Onlara, **Muhammed** (s.a.s)'in sözlerini nakledin. Zira onlar önceki kitap sahipleridir. Dolayısıyla onlar bizim bilmediklerimizi de bilirler" dediler. Bunun üzerine onlar, çıkıp Medine'ye geldiler ve yahûdî âlimlerine **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in durumunu sordular. Onlar da, "Ona şu üç şeyi sorun:

a) Asırlar önce gidip kaybolan o gençlerin (Ashab-ı Kehf'in) durumunu sorun. Çünkü bunların kıssası enteresandır.

b) Doğu-batı her yere ulaşabilen o seyyahın hadisesini sorun.

c) Ona ruhu ve rûhun ne olduğunu sorun. Eğer o size, bunların cevabını verirse, bilin ki peygamberdir. Aksi halde, peygamber olduğunu uyduran birisidir" dediler.

Nadr ve arkadaşı Mekke'ye dönünce, Kureyş'e: "Biz, bizimle **Muhammed** (s.a.s) arasında kesin hükmü ortaya çıkaracak birşeyi getirdik" dediler ve yahûdîlerin söylediklerini onlara haber verdiler. **Kureyş**, Resûlullah'a gelip, bu soruları sordular. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "inşaallah" demeden, *"sorduklarınıza, yarın cevap veririm"* dedi. Bunun üzerine Mekkeliler çekip gittiler. Hz. Peygamber (s.a.s), O'nların sorduğu şeylerin cevabını, onbeş gün bekledi. Böylece Mekkeliler, onun hakkında ileri geri konuşmaya başladılar ve "**Muhammed** bize 'yarın' dedi ama, bugün onbeşinci gün. Gâliba bu ona zor geldi" dediler. Derken **Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber'e **Kehf Sûresi**'ni getirdi ki bu sûrede Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'i, Mekkeliler iman etmiyorlar diye üzüldüğünden ötürü kınaması, o gençlerin (Ashab-ı Kehf) ile o seyyahın haberi vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kehf ile Rakim'in İzahı

"**Kehf**", dağdaki büyük ve geniş oyuk/(mağara) demektir. Bunun küçüğüne "**gâr**" denir.

Ayette bahsedilen "**Rakîm**" ile ilgili birkaç görüş vardır:

1) **İkrime, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kur'ân'da geçen kelimelerin hepsinin manasını bilirim, ancak şu dört kelime hariç: Bunlar "**gislîn, henân, evvâh** ve **rakîm** kelimeleridir."

2) **İkrime**'nin rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a)'a, "**rakîm**"in ne olduğu sorulduğunda o: "**Ka'b**, bunun Ashab-ı Kehf'in çıkıp gittikleri memleketleri olduğunu iddia ediyor" demiştir. **Süddî** de bu görüştedir.

3) **Sa'îd b. Cübeyr** ve **Mücâhid** ise, "**Rakîm**, taş levhadır" demişlerdir. Bunun, o mağaranın kapısında asılı olup üzerinde Ashab-ı Kehf'in isimleri ile kıssaları yazılı olan kurşun bir levha olduğu da söylenmiştir. Bu, bütün me'ânî ile Arapça âlimlerinin görüşüdür. Bunlar şöyle demişlerdir: "**Rakîm**, kitap (yazma) manasınadır. Bunda asıl olan da, yazılmış olmasıdır. Daha sonra bu kelime, fa'îl veznine dönüşmüştür. Binâenaleyh "**rakîm**", yazmak demektir. Hak Teâlâ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ (Mutaffifîn, 20) ifadesi de, kitabün mektûbün (yazılmış kitap) manasınadır." **Ferrâ** şöyle der: "**Rakîm**, Ashab-ı Kehf'in isimlerinin ve özelliklerinin yazıldığı bir levhadır. Biz, onların isimlerinin buraya rakamlanmış (kazınmış) olduğundan ötürü buna "**rakîm**" dendiğini sanıyoruz." İnsanların, Ashab-ı Kehf'in hadiselerini, mağaranın bulunduğu dağın bir tarafına kazıyıp yazdıkları söylenmiştir.

كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا buyruğu ile, Bizim mahlûkatımızın değişik halleri nazar-ı dikkate alındığında, bunların yanında onların hadiselerinin (daha) enterasan olduğunu mu sanıyorsun Böyle sanma, çünkü o hâdise, bunların yanında enteresan değildir" manası kastedilmiştir. Ayetteki **eceben** kelimesi, mef'ûl manasında bir masdar olup, ifadenin takdiri, "Onlar, kendilerinden dolayı hayrete düşürülmüş oldular" şeklindedir. Binâenaleyh, onların bu hali, masdar ile ifade edilmiştir. Ve, mef'ûl-i bih durumunda olan onlar masdar (**eceben**) ile ifade edildiler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ. *"Hani o genç yiğitler mağaraya sığınmıştı"* buyurmuştur. Buradaki **iz** edatının, أَمْ حَسِبْتَ إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ takdirinde olarak kendinden önceki **hasibte** fiiline taalluk etmesi caiz değildir. Çünkü, onlarla Hz. Peygamber arasında çok uzun zaman bulunmaktadır. Binâenaleyh, **hasibte**'nin ifade ettiği zan ve sanma fiili, onların, mağaraya sığındığı o zamana, o vakte taalluk etmez. Tam aksine **iz** edatı, hazfedilmiş olan bir kelimeye taalluk eder ki, buna göre ifadenin takdiri اُذْكُرْ إِذْ أَوَى "o, zamanı hatırla, hani..." şeklinde olur. Buna göre bu ifadenin manası, "onlar oraya vardılar ve orasını kendilerine barınak edindiler" şeklinde olur.

İlahî Rahmeti Arzulamaları

Ve bunun akabinde de رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً *"Ey Rabbimiz, bize tarafından bir rahmet ver"* dediler. Yani, "rahmetinin hazinelerinden ve lütuf ve ihsanın celâlinden olmak üzere bize rahmet ver" demektir. Rahmet, marifetullaha, sabra, rızka ve düşmandan emin olmaya iletilmeleridir. Onların مِنْ لَدُنْكَ *"tarafından"* şeklindeki sözleri, o rahmetin azametini, ululuğunu ve yüceliğini gösterir ki bu da, rahmetin, Allah'ın lütfuna ve engin cömertliğine uygun olması demektir. وَهَيِّئْ لَنَا *"ve hazırla"* ifadesi ise, "ıslâh et" demektir. Bu senin, **"Heyyetu'l-emre fe teheyye'e"** "işi düzelttim, ıslâh ettim, o da düzeldi" deyiminden alınmıştır. مِنْ أَمْرِنَا رَشَداً *"İşimizde bizim için bir muvaffakiyet"* ifadesine gelince, **reşed** ve **reşâd** "dalâl" (sapıklık, sapma)nın zıddıdır. Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) İfadenin takdiri, "Bizim için, muvaffakiyetli bir iş hazırla. Böylece biz de onun sayesinde, doğruya ulaşmış ve hakka vasıl olmuş kimseler olalım" şeklindedir.

b) Bunun takdiri, "işimizi tastamam, kolay kıl, kolaylaştır" demektir. Bu senin, **"re'aytu minke reşedan"** "Senden hep iyilik, kolaylık, güzellik gördüm" demen gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ *"Onların kulaklarına perde vurduk"* buyurmuştur. Müfessirler, bunun manasının, "Biz onları uyuttuk" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bunun takdiri, "Biz onların kulaklarına, onları uyandıracak seslerin, kulaklarına ulaşmasına mani olacak perdeler vurduk" şeklindedir ki, bu da "Biz onların kulaklarına perde vurduk" demektir. Ancak ne var ki burada, mef'ûl durumunda olan **"hicâb-perde"** kelimesi hazfedilmiştir. Nitekim, Arapça'da, "hanımının (kabrinin) üzerine kümbet yaptı" manasında, **"Benâ alâ imreatihî"** (بَنَى عَلَى امْرَأَتِهِ) denilmesi gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların kulaklarına bu perdeyi, mağarada vurduğunu beyan buyurmuştur ki, buna göre اَلْكَهْفُ (mağara) kelimesi, mekân zarfı olur.

Aded Kelimesinin İzahı

O'nun, سِنِينَ عَدَداً *"nice yıllar"* ifadesi de, zaman zarfıdır. Ayetteki عَدَداً ifadesiyle ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Zeccâc şöyle der: "Burada **adedâ** kelimesinin zikredilmesi, bu yılların çok ve uzun olduğunu göstermek içindir. Sayılan her şey hakkında "aded" kelimesi getirilir ve o, onunla vasfedilirse, onun çok olduğu murad edilir. Çünkü az olduğunda, onu saymadan da miktarı anlaşılır. Ama çok olduğunda, saymaya ihtiyaç

duyulur. Binâenaleyh sen, أَقَمْتُ أَيّاماً عَدَداً "Günlerce kaldım" dediğinde, bununla kesreti, çokluğu murat etmiş olursun."

İkinci Bahis: Adeden kelimesinin mansub olması hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, سِنِينَ (o yıllar) kelimesinin sıfatıdır. Buna göre ifadenin takdiri, سِنِينَ ذَاتَ عَدَدٍ "sayılı olan yıllar" şeklindedir. Bu, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. Buna göre, bu ifade hakkında, şu iki tür takdir caiz olur:

a) Muzâfın hazfedilmesi;

b) İsm-i mef'ûl'ün masdar ile ifade edilmiş olması.

2) **Zeccâc**, bu ifâdenin, mef'ûl-i mutlak olarak mansub olmasının caiz olacağını da ileri sürmüştür. Buna göre ifadenin takdiri, تُعَدُّ عَدَداً "sayıyla sayılacak olan" şeklindedir.

Ashab-ı Kehf'in Diriltilmeleri

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَداً *"İki zümreden hangisinin, bekledikleri süreyi daha iyi hesap edici olduklarını bilelim diye, sonra da, uyumalarından sonra, onları uykularından uyandırdık"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
لِنَعْلَمَ Tabirinin İzahı

لِنَعْلَمَ kelimesinin başındaki **lâm**, lâmu'l-garad, talîl (sebep, illet ve gaye lâmı)dır. Binâenaleyh bu, Allah'ın fiillerinin bir maksada bağlı olarak meydana geldiğine delâlet eder ki, bu hususdaki izahımız daha önce geçmişti.

İKİNCİ MESELE

Bu ifadenin zahiri, Allah Teâlâ'nın, böyle bir bilgiyi elde etmek için onları uyandırdığını iktiza etmektedir. Bu durumda bu mesele, Allah Teâlâ'nın, hadiseler meydana gelmeden önce onları bilip bilmediği hususuna varıp dayanır. Bu cümleden olarak **Hişâm**: "Allah Teâlâ hadiseleri, ancak onlar meydana geldiğinde bilebilir" denmiş ve bu ayetle istidlâl etmiştir ki bu hususdaki açıklama daha önce geçmişti. Kur'ân-ı Kerim'de benzeri ifadeler pek çoktur. Bu sûrede geçenler ise, bu ayetler cümlesindendir. Bakara Sûresi'ndeki إِلاَّ لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ (Bakara, 143) Âl-i İmrân'daki وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ (Âl-i İmrân, 142) ayetleri de bunlardandır. Yine, Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ (Kehf, 7) ve وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (Muhammed, 31) ayetleri de bu anlamdadır.

ÜÇÜNÇÜ MESELE

أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ ifadesinin başındaki eyyü kelimesi, mübtedâ olarak merfû, ahsâ kelimesi de, onun haberidir. Bu cümlenin tamamı da, لِنَعْلَمَ fiilinin müteallakıdır. İşte bundan dolayı, لِنَعْلَمَ fiili أَيُّ الْحِزْبَيْنِ ifadesinin lafzında âmil olamamış, tam aksine bu ifade, merfûiyyet üzere kalmıştır. Bunun bir benzeri de, meselâ senin اِذْهَبْ فَاعْلَمْ أَيُّهُمْ قَامَ "git ve onlardan hangisinin kalktığını öğren" demen gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ *"Sor kendilerine: Onlardan hangisi bunun avukatı olacak?"* (Kalem, 40) ve ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا *"Sonra her ümmetten hangisi rahman olan (Allah'a) karşı daha ziyade asi ve cüretkâr olmuşsa muhakkak ve muhakkak ayırıp ataçağız"* (Meryem, 69) buyurmuştur. Bu kelime, meçhul siğasıyla **li-yu'leme** (لِيُعْلَمَ) şeklinde de okunmuştur ki, buna göre şu iki incelik söz konusu olur:

a) Böyle olması halinde, Allah'a yeni bir bilginin nisbet edilmesi gerekmez; tam aksine mana, "Bu bilgi, bazı kimseler için hasıl olsun diye onları uykularından uyandırdık" şeklinde olur.

b) Böyle okunması halinde, eyyü kelimesi, lafzan mansûb olması gerekir. Ancak ne var ki, birisi şöyle diyebilir: Müşkillik henüz devam etmektedir. Çünkü eyyü kelimesinin merfu olması, yu'leme fiilinin kendisine isnâd edilmesi sebebiyle değil, mübtedâ olmasından dolayıdır. Bu müşkile, birisi cevap vererek şöyle diyebilir: "Tek bir ma'mûl üzerinde iki âmilin müessir olması imkânsız değildir." Çünkü nahvî âmillerin, birtakım alâmetleri ve işaretleri bulunmaktadır. Binâenaleyh, pekçok aynı şey hakkında küçük tanıtıcının bulunması sakıncalı değildir. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDUNCU MESELE

İki Hizibten Maksad

Alimler bu iki grubun kim olduğunda ihtilaf etmişlerdir: 1) Bu cümleden olarak **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın, "Bununla, (gençlerin bulunduğu) o şehre sırayla kral olanlar kastedilmiştir. Binâenaleyh, krallar bir grup, Ashab-ı kehf de bir grup kabul edilmiştir" dediğini rivayet etmiştir.

2) **Mücâhid**, "Her iki grup da gençlerden meydana gelmiştir. Çünkü mağaradakiler uyandıklarında, ne kadar süre uyumuş oldukları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçlerinden bir sözcü dedi ki: "Ne kadar eğleştiniz?" (Bazıları) "Bir gün, yahut bir günden az eğleştik" dediler. (Diğerleri de) "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilendir"* (Kehf, 19) ifadesidir. Binâenaleyh, iki hizip bu ikisidir; *"Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilendir"* diyenler de, onların orada uzun süre (kaldığını bilenlerdir.

3) **Ferrâ**, "Bu iki grup da, Ashab-ı Kehf zamanında yaşamış ve onların uykuda kaldıkları süre konusunda ihtilaf etmiş olan müslümanlardandır" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Ayetteki **ahsâ** kelimesi, isim-i tafdil değildir. Çünkü, bu kalıbın, sülâsî mücerred fiillerin dışından gelmesi caiz değildir. مَا اَوْلاَهُ لِلْمَعْرُوفِ؛ مَا اَعْطَاهُ لِلدِّرْهَمِ وَاَفْلَسَ مِنْ اِبْنِ الْمُدْلِقِ ve اَعْدٰى لِلْجَرَبِ şeklindeki ifadelere gelince, bunlar şaz kabilinden olan kullanışlardır. Şaz ifadelere ise kıyas yapılmaz. Daha doğrusu, doğru olan şudur: Buradaki **ahsa** kelimesi, mazi fiil olup, **eyyû** mübtedâsının haberidir. Mübteda ve haber ise, **li-na'leme** fiilinin mef'ûlü, **emedâ** kelimesi de **ahsâ** fiilinin mef'ûl-ü bih'idir. لِمَا لَبِثُوا ifadesinde **mâ** da, masdariyye mâ'sı olup, kelamın takdiri, اَحْصٰى اَمَداً لِلَبْثِهِمْ "Onların kalışlarının zamanını saydı" şeklinde olur. Netice olarak kelamın takdiri, "Bu iki hizipten hangisinin bu bekleyişin müddetini daha iyi sayacağını bilelim diye" şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın اَحْصٰيهُ اللّٰهُ *"Allah, onu saymıştır"* (Mücadele, 6) وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً *"Her şeyi sayı ile saymıştır* (Cin, 28) ayetleridir.

ALTINCI MESELE
Evliyanın Kerametine Delil

Sufî ulemanın, "**keramet**" görüşünün doğruluğuna, bu ayetle istidlâl etmişlerdir ki, bu apaçık bir istidlâldir. Biz bu meseleyi burada, tafsilatlı bir biçimde ele alacağız. Bu sebeple biz diyoruz ki: **Kerametin** caiz olduğunu gösteren delillere girmeden önce şu mukaddimeyi sunma ihtiyacını duymaktayız:

"Velî"nin Tarifi

Birinci Mukaddime: Bu mukaddime, "velî"nin ne olduğunu beyan hususundadır. Bu sebeple biz diyoruz ki, burada şu iki izahı yapmak gerekir:

a) Bu kelimenin, tıpkı **alîm** ve **kadîr** gibi ism-i fâilin mübalağa vezinlerinde olmasıdır. Buna göre "velî", araya hiçbir günah girmeksizin, taatları birbirine eklenen ve birbirini takip eden kimse demektir.

b) Bu kalıbın, tıpkı **katîl** ve **cerîh** kelimelerinin, **makûl** ve **mecrûh** manalarına olması gibi, mef'ûl manasında olmasıdır. Buna göre **velî**, Cenâb-ı Hakk'ın, korumasına aldığı ve onu, her türlü günah nevinden koruduğu; kendisine itaata muvaffak kılmayı sürdürdüğü kimsedir. Bil ki bu isim, Allah Teâlâ'nın اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, 257); اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (A'raf, 196) وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (Bakara, 286) ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِرِينَ لاَ مَوْلٰى لَهُمْ *"Bunun sebebi şudur. Çünkü Allah şüphesiz iman edenlerin velisidir. Kâfirlere gelince, onların velisi* yoktur" (Muhammed, 11) ve اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ (Mâide, 55) ayetlerinde anlatılan mananın aynısıdır. Ben derim ki: Arapça'da "**velî**" kelimesi, yakın olan demektir. Buna göre kul, taatlarının çokluğu, ihlasının fazlalığı sebebiyle Allah'a yaklaşıp; Rab Teâlâ da rahmet, lütuf ve ihsanıyla ona yaklaştığında, işte o noktada velîlik tahakkuk eder.

Harika Şeylerin Taksimi

İkinci Mukaddime: Bir insanın elinde harikulade bir fiil meydana geldiğinde bu, ya bir iddia ile ilgili olarak meydana gelmiş olur, ya da böyle olmaz.

1) Bir iddiadan dolayı meydana gelen birinci kısma gelince, bu iddia, ya ulûhiyyet, yahut nübüvvet, veyahut velâyet, veyahut da sihir ve şeytana itâat davası olur. Binâenaleyh, böylece bu dört kısım olmuş olur.

Birinci Kısım: Bu kısım, ulûhiyyet iddiasında bulunmadır. Alimlerimiz, hiçbir muaraza olmaksızın, ulûhiyyet iddiasında bulunan kimsenin elinde harikulâde hallerin zuhur etmesini caiz görmüşlerdir. Rivayet edildiğine göre **Firavun**, ulûhiyyet iddiasında bulunmuş ve onun elinden, harikulade şeyler zuhur etmiştir. Bu tür şeyler, **Deccâl** için de nakledilmiştir. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: Bu, olabilir. Çünkü onun şekli ve şemaili (tutumu), onun yalancı olduğunu zaten gösterir. Binâenaleyh, onun elinde harikulade hallerin zuhur etmesi, herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermez.

İkinci Kısım: Peygamberlik iddiasında bulunmak demek olan bu kısım da ikiye ayrılır: Çünkü bunu iddia eden ya doğru söylemektedir, ya da yalancıdır. Eğer doğru söylüyorsa, onun elinden harikulade hallerin zuhur etmesi vacip olur. Bu, peygamberlerin nübüvvetinin doğruluğunu kabul eden herkes arasında "müttefekun aleyh" bir meseledir. Eğer yalancı ise, onun elinden harikulâde hallerin zuhur etmesi caiz olmaz. Faraza zuhur etse bile mutlaka onda muarız bir durumun bulunması gerekir.

Üçüncü Kısım: Bu kısım, velâyet iddiasında bulunmak ye velîlerin kerâmet sahibi olduklarını iddia etmektir. Alimler velînin hem kerâmet iddia etmesinin caiz olup olmaması, hem de o kerametin, onun iddiasına uygun olarak gelip gelmemesi hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Dördüncü Kısım: Ki bu, sihir ve şeytana itaat iddiasıdır, biz ehl-i sünnete göre, böylesi kimselerin elinden harikulâde hallerin zuhûr etmesi caiz olduğu halde, **Mutezile**'ye göreyse caiz değildir.

Keramet ve İstidrac

2) Herhangi bir iddia olmaksızın, bir kimsenin elinden harikulâde hallerin zuhur etmesidir. Binâenaleyh bu insan ya salih, Allah'ın razı olduğu bir kimsedir; veyahutda kötü, günahkâr bir kimsedir. Birincisi, böylesi salih ve veli kulların, kerâmeti olduğunu söylemedir. Alimlerimiz bunun caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Mutezile'den **Ebu'l-Huseyn el-Basrî** ile talebesi **Mahmud el-Harezmî** hariç, bunu kabul etmemişlerdir.

Allah Teâlâ'dan uzak olan bazı kimselerden harikulâde hallerin zuhur etmesine

gelince, işte, buna da "**Istidrâc**" adı verilmiştir. Bu iki mukaddime hususundaki ayrıntılı açıklamamız işte budur.

Keramet Hakkında Nakli ve Akli Deliller

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Veli kulların kerametlerinin caiz olduğuna, Kur'ân, hadis, eser ve aklî deliller delâlet etmektedir. Kur'ân'a gelince, bu hususta bize göre delil olabilecek pekçok ayet bulunmaktadır:

Ayetlerden Deliller

Birinci Delil: Hz. Meryem kıssasıdır. Ki biz bunu, Al-i İmrân Sûresi'nde açıklamıştık. Binâenaleyh, tekrarlamıyoruz.

İkinci Delil: Ashab-ı Kehf Kıssası ve onların, 309 (üçyüzdokuz) yıl gibi bir süre içinde, her türlü kötülüklerden, afetlerden uzak bir biçimde diri kalmaları ve Allah Teâlâ'nın onları, güneşin ısısından koruyup muhafaza etmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Görürdün ki güneş doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına yönelir, battığı vakit de onların sol yanını kesip giderdi. Kendileri ise, oranın geniş bir yerinde idiler. Sen onları uyanık kimseler sanırsın. Halbuki onlar, uyuyorlardı"* (Kehf, 17-18) buyurmuştur. Bazı kimseler de bu mesele hususunda Cenâb-ı Hakk'ın *"Nezdinde kitaptan bir ilim olan (zât), "Ben dedi, gözün sana dönmeden evvel onu sana getiririm"* (Neml, 40) ayetine tutunmuşlardır. Biz, katında kitap ilminin bulunduğu o kimsenin, **Süleyman** (a.s) olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh bu istidlâl düşer. **Kadî** buna şu şekilde cevap vermiştir: "Onların içinde veyahut da o zamanda, kendisinde bir ilim bulunan bir nebînin mutlaka bulunması gerekir. Çünkü bunda da, diğer mucizeler gibi, harikulâde bir durum vardır." Biz diyoruz ki: Bu hadisenin, herhangi bir peygamber için mucize olması imkânsızdır. Çünkü onların uykuya yönelmesi, harikulâde bir iş değildir ki, bu bir mucize kabul edilsin! Zira halkın bu olayda onları tasdik edebilmeleri için, bu uyku boyunca yaşayıp o vakit kalkanların 309 sene önce uyumuş olan o kimseler olduklarını bilmeleri gereklidir. Halbuki bu şartların hiçbiri tahakkuk etmemiştir. Binâenaleyh bu hadiseyi, herhangi bir peygamber için mucize kabul etmek imkânsızdır. Geriye, bunun velî kullar için bir keramet ve onlar için bir ihsân kılınmış olması durum kalır.

Hadislerden Deliller (Zahid Cüreyc)

1) **Ebu Hureyre** (r.a)'den gelen ve **Sahîhayn**'de yer alan bir hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *"Şu üç kimse hariç, beşikte hiç kimse konuşmamıştır. Meryem oğlu İsâ, Abid Cüreyc zamanındaki bir çocuk ve başka bir çocuk. Hz. İsa'ya gelince, siz onu tanıyorsunuz. Cüreyc ise, İsrâiloğulları arasında abid bir kimse idi. Ve onun annesi vardı. O bir gün namaz kılıyordu. Derken*

annesi oğlunu arzuladı da, "Ey Cüreyc" dedi. Cüreyc de, "Ey Rabbim, namazımı mı kılayım, yoksa annemi mi göreyim?" dedi. Sonra namazına devam etti. Derken, annesi onu ikinci kez çağırdı. Cüreyc, yine aynı şeyi üç defa tekrarladı. Cüreyc namaz kılıyordu, annesi ise onu çağırıyordu. Bu durum, annesinin zoruna gitti. Bunun üzerine annesi, "Ey Allahım, ona zinakâr kadınları göstermeden onun canını alma" diye beddua etti. O yörede zinakâr bir kadın vardı. Bunun üzerine o kadın, İsrâiloğullarına, "Ben Cüreyc'i yoldan çıkarayım da, o zinâ etsin" dedi ve onun yanına vardı, ama muvaffak olamadı. Orada bir çoban vardı; geceleyin, onun manastırının duvarının dibinde barınırdı. O kadın, Cüreyc'den kâm alamayınca, bu sefer, o çobandan kâm almayı istedi ve yaptı. Derken onun bir çocuğu oldu; sonra da o kadın, "Bu çocuğum, Cüreyc'dendir" dedi. Bunun üzerine İsrâiloğulları o kadının yanına geldiler ve Cüreyc'in manastırını parçaladılar, ona sövüp saydılar. Derken o, namazı kılıp duâ ettikten sonra, -ki **Ebu hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s), Cüreyc'in,** *"Ey çocuk, baban kimdir?"* **deyip, eliyle ona vurduğunu naklederken, ben Hz. Peygamber (s.a.s)'i görür gibi oluyorum" demiştir.-** *İşte Cüreyc böyle sorunca, çocuk, "Çobandır" cevabını verir. Bunun üzerine İsrâiloğulları yaptıklarına bin pişman olur ve Cüreyc'den af dileyerek, "Biz senin manastırını altın ve gümüşten yapacağız" derler, o ise bunu kabul etmeyerek, manastırını ilk hali üzere yapar."*

Beşikte Konuşan Diğer Çocuk

"Diğer çocuğa gelince, bu da şöyledir: Bir kadının, emzikte bir çocuğu vardı. Derken kendisine, güzel görünümlü ve yakışıklı bir delikanlı uğrar. Bunun üzerine o kadıncağız, "Allahım, benim çocuğumu da böyle yap!" deyince, memedeki çocuk, "Allahım, sen beni böyle yapma" der. Sonra o kadına, halkın, hırsız ve zinakâr olduğunu, bundan dolayı da cezâ görmüş olduğunu söyledikleri bir kadın uğrar. Bunun üzerine kadın da, "Allahım, sen benim oğlumu bu şekilde yapma" der, buna mukabil çocuk da, "Allahım, beni onun gibi yap" der. Bunun üzerine annesi ona, bu hususta niye böyle dedin? deyince, o çocuk "O gördüğün genç, zorbalardan bir zorba idi. Ben onun gibi olmayı istemedim. Bu kadın ise, zinâ etmediği halde onun zina ettiği, hırsızlık yapmadığı halde hırsızlık yaptığı söylenen, her seferinde de, "Allah bana yeter" diyen bir kadındır" der."[9]

Mağarada Kalan Üç Kişi

2) Bu, mağarayla ilgili haber olup, bu da sahih hadis kitaplarında meşhur olan bir haberdir. Zührî'nin, Salim'den, Salim'in de İbn Ömer'den rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: *"Sizden önceki bir zamanda üç kişi yolculuğa çıkar. Derken, gece karanlığı çökünce, onlar bir mağaraya sığınırlar. Oraya*

girdiklerinde, dağdan büyük bir kaya parçası yuvarlanır ve mağaranın kapısını tıkar. Bunun üzerine onlar, "Allah'a yemin olsun ki, sizi bu kaya parçasından ancak, salih amellerinizi zikrederek, Allah'a dua etmeniz kurtarır" derler. Derken onlardan birisi şöyle der: "Benim, ihtiyar ana-babam vardı. Ben, onlardan önce akşam sütümü içmezdim. Derken onlar bir gün bir ağacın gölgesinde uyuyakalmışlardı. Ben ise, onların yanıbaşından ayrılmadım. Onların, içecekleri sütü akşamleyin sağarak onlara getirdim. Derken, onları yine uyur buldum. Ne onları uyandırmak ne de onlardan önce sütümü içmek istedim. Elimde süt bardağı olduğu halde, fecir doğuncaya kadar ayakta olarak onların uyanmasını bekledim. Nihayet uyandılar ve sütlerini içtiler. Allahım, eğer ben bunu senin rızan için yaptımsa, kaya parçasından dolayı içine düştüğümüz bu sıkıntıdan bizi kurtar." Bunun üzerine, tam çıkmalarına imkân vermeyecek biçimde, kaya parçası biraz aralandı.

Sonra diğer genç şöyle dedi: "Benim amcamın bir kızı vardı. Ben onu çok seviyordum. Derken ondan kâm almak istedim. Ama o, kaçındı benden. Bir yıl o, geçim sıkıntısına düştü. Bunun üzerine benim yanıma gelince ben ona, onunla başbaşa kalmam mukabilinde büyük bir mal verdim. Onu tam elde edeceğim zaman o, "Senin, bu mührü (bekâret mührü) haksız yere (nikâhsız olarak) bozman caiz olmaz" dedi. Bunun üzerine ben bu işten kaçındım ve onu verdiğim mal ile başbaşa bıraktım. Allahım, eğer ben bunu senin rızan için yaptıysam, içine düştüğümüz bu sıkıntıyı bizden gider." Bunun üzerine kaya biraz daha aralanır, ama onlar oradan yine de çıkamazlar."

Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne devamla şöyle der: *"Bunlardan üçüncü genç, "Allah'ım, ben ücret mukabilinde işçi çalıştırıyordum. Onlara ücretlerini de veriyordum. Ancak onlardan birisi ücretini almadan çekip gitti. Bunun üzerine ben onun parasını değerlendirdim, bu paradan pekçok mal, mülk meydana geldi. Derken, bir müddet sonra o adam çıkageldi ve "Ey Allah'ın kulu ücretimi ver" dedi. Bunun üzerine ben de ona, "Şu gördüğün koyun, deve ve köle, senin ücretinin bir mahsulüdür, ondan elde edilmiştir" dedim. Buna mukabil o, "Ey Allah'ın kulu, benimle alay mı ediyorsun?" dediğinde ben, "seninle alay etmiyorum" dedim. Bu cevap üzerine o, bütün bu malları aldı. Allah'ım, ben bunu eğer senin rızan için yaptıysam içinde bulunduğumuz sıkıntıyı bizden gider" dedi. Derken kaya parçası mağaradan ayrıldı; onlar da oradan çıkıp yollarına devam ettiler."* (9) **Bu, müttefekun aleyh, sahih hasen bir hadistir.**

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لاَ يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لأَبَرَّهُ *"Saçı-başı dağınık, üstü-başı toz içinde, vücudunun üst ve altını örtmek için sadece iki eski esvabı olan ve kendilerine önem verilmeyen nice kimseler vardır ki, eğer onlar Allah'a yemin etse, Allah onu yalancı çıkarmaz"*(10) **(yani istediklerini verir)**

---

9) **Buhârî, İcâre 12.**

10) **Tirmizî, Mevahib, 55 (V/693); Müslim, bir 138.**

hadisidir. Hz. Peygamber, o kimsenin, kendisi için Allah'a yemin etmiş olduğu şeyleri muayyen olarak belirtmemiş, mutlak bırakmıştır.

4) **Said İbnu'l-Müseyyeb, Ebu Hureyre** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Bir gün, bir adam sırtına yük yüklemiş olduğu bir öküzü sürüyordu. Derken öküz ona dönerek, "Ben bunun için yaratılmadım. Ben ancak, ziraat ve tarla sürmek için yaratıldım" der. Bunun üzerine orada bulunanlar, "sübhânellah! konuşan bir öküz!?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), buna hem ben, hem Ebu Bekir, hem de Ömer (r.a) iman ettik" der."*(11)

5) **Ebu Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Bir gün bir adam, buluttan şöyle bir ses veya gök gürültüsü duyar: "Falancanın bahçesini sula!" O adam şöyle anlatır: "Ben o bahçeye vardığımda, orada bulunan birisiyle karşılaştım ve ona "Adın ne?" dediğimde o, falan oğlu falan oğlu filânca" dedi. Ben ona, "Sen bu bahçeyi biçtiğinde onu ne yapıyorsun?" dedim. O, "Bunu niçin sordun?" dediğinde ben, "Ben buluttan "Falancanın bahçesini sula!" diyen bir ses duydum" dedim. Madem ki sen bunu sordun söyleyeyim, ben bunu üç kısma ayırıyorum. Üçte birini ben ve ailem için, üçte birini fakirler ve yolcular için, üçte birini de bu bahçeme harcıyorum" diye cevap verdi."*(12)

Âsârdan Deliller

Âsârdan olan delile gelince, biz işe, hulefâ-i râşidînden zuhûr ettiği söylenen kerametlerle işe başlayalım, daha sonra da diğer sahabilerden zuhûr edenleri ele alalım:

Hülâfâ-ı Râşidîn'in Kerametleri

1) **Ebu Bekr** (r.a)'e gelince, meselâ şu onun kerametlerindendir: **"Hz. Ebu Bekr'in** cenazesi Hz. Peygamberin kabrinin kapısına kadar götürülüp ve, "Selâm olsun sana, ey Allah'ın Resûlü, kapıdaki Ebu Bekr'dir" diye nidâ edildiğinde, birden kapı açılır ve kabirden ansızın gelen bir ses, "Seveni onu sevenin yanına koyun" der.

Hz. Ömer'e gelince, ondan pekçok keramet zuhûr etmiştir. Bunlardan birisi, rivayet edilen şu hususdur: O bir ordu yollamıştı. Ordunun başına da, adı **Sâriye İbn el-Husayn** olan bir kimseyi emir tayin etmişti. **Hz. Ömer** cuma günü hutbe okurken, minberin üzerinde bulunduğu sırada, hutbesinde, **"Ey Sariye,** dağa dağa! (dağ tarafını tut!)" diye bağırır. **Ali İbn Ebî Talib** (k.v.) şöyle der: "Ben bu sözün hangi günde söylendiğini yazdım." Derken, ordunun öncü kuvvetlerinin temsilcisi çıkagelir ve "Ey mü'minlerin emiri, biz cuma günü hutbe zamanında savaşıyorduk. Karşı taraf

11) **Müslim** fezaili's-sehabe, 13 (4/1857).

12) **Müslim,** Zühd, 45 (4/2288).

bizi hezimete uğratmıştı. Bir de ne görelim, "Ey **Sariye**, dağa dağa!" diye bağıran bir insan. Bunun üzerine biz sırtımızı dağa verdik. Neticede Allah kâfirleri hezimete uğrattı ve biz, o sesin bereketi sebebiyle büyük bir ganimet elde ettik" der. Va'zu nasihat edenlerden birisi, bunun Hz. Peygamber'e ait bir mucize olduğunu; zira O'nun, **Hz. Ebu Bekir** ve **Ömer**'e, *"siz, benim kulağım ve gözüm gibisiniz"* dediğini; binâenaleyh, **Hz. Ömer, Hz. Muhammed** (s.a.s)'in gözü gibi olunca, hiç şüphesiz, o kadar uzaktaki şeyleri görebilmiştir" demiştir.

2) Rivayet edildiğine göre **Mısır**'daki **Nil Nehri**, cahiliyye çağında, her yıl bir defa akmaz ve dururmuş. Derken ona, güzel bir kız kurban ederlermiş. İslâmiyet gelince, **Amr İbnu'l-As**, bu hadiseyi **Hz. Ömer**'e bildirdi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** de bir tuğla üzerine, **Nil**, eğer Allah'ın emri ile akacaksan, ak! Yok eğer, kendi buyruğunla akacaksan, bizim sana ihtiyacımız yok" diye yazar ve o tuğlayı **Nil**'e atar. O da bunun üzerine hiç durmaz ve akıverir.

3) **Medine**'de bir deprem olmuştu. **Hz. Ömer** kamçısını yere vurup, "Allah'ın izniyle dur!" dedi. O da durdu. Ve artık, bundan sonra Medine'de zelzele görülmedi.

4) **Medine**'nin kimi ev ve bahçelerinde yangın meydana gelir. Bunun üzerine **Hz. Ömer** bir tuğla üzerine "Ey ateş, Allah'ın izniyle sön!" diye yazar ve onu, yanan yere atar. Derken orası, o anda söner.

5) Rivayet olunduğuna göre, Rum kralının elçisi **Hz. Ömer**'e gelir ve evini sorar ve o, onun evinin, kralların köşkleri gibi olduğunu tasavvur eder. Bunun üzerine onlar, "onun böyle bir şeyi yoktur. O, sahrâda kerpiç döküyor" derler. O sahraya gelince, **Ömer** (r.a)'i, kamçısını başının altına koymuş ve uyur vaziyette bulur. Elçi buna şaşar ve: "Doğu ve batıdakiler, bu insandan çekinirler. Halbuki bunun durumu bu!" der, sonra da kendi kendine, "Ben bunu yapayalnız bulmuşken öldüreyim de insanları ondan kurtarayım" der, kılıcını kaldırınca, Allah Teâlâ da, oradan iki aslan çıkarıverir ve o iki aslan o adama saldırır. Bunun üzerine o, elinden kılıcı atar. O esnada da **Hz. Ömer** uyanır ve hiçbir şey görmez. Bunun üzerine **Hz. Ömer** ona durumu sorunca, o ona bu hadiseyi anlatır. Derken müslüman olur. Ben derim ki: Bu hadiseler, ahâd haberlerle rivayet edilen hadiselerdir. Ama burada, tevâtür ile bilinen şöyle bir gerçek vardır: **Hz. Ömer**, dünya zinetinden uzak, her türlü aşırılık ve zorakiliklerden uzak olduğu halde, doğu ve batıya hakim olmuş, kralları ve devletleri altüst etmiştir. Şayet sen, tarih kitaplarına bakacak olursan, **Hz. Adem** zamanından o ana kadar **Hz. Ömer**'e müyesser olanın hiç kimseye nasip olmadığını görürsün. Binâenaleyh o, tekellüflerden son derece uzak olmasına rağmen, o, o hakimiyetleri nasıl elde edebilmiştir? Bunun, en büyük kerametlerden olduğunda hiç şüphe yoktur.

Hz. Osman (r.a)'a gelince, **Enes** şunu rivayet etmiştir:

a) Yolda yürürken, gözümü kaldırıp bir kadına baktım. Sonra da, **Hz. Osman**'ın yanına vardım. Bunun üzerine o, "ne oluyor, ben sizi üzerinizde apaçık zinâ alametleri

olduğu halde yanıma girerken görüyorum?" dedi. Ben hemen, "Allah'ın Resûlünden sonra da, vahiy geliyor mu?" dediğimde o, "Hayır, bu gerçek ve doğru bir ferasettir" dedi.

b) **Hz. Osman** mızrakla yaralandığında, kanından akan ilk damla, Cenâb-ı Hakk'ın mushaftaki, *"Allah onlara karşı sana kâfi gelecektir. O, hakkıyla işiten ve hakkıyla bilendir"* (Bakara, 137) ifadesi üzerine düşmüştür.

c) **Cehcâhâ el-Gıfârî, Hz. Osman**'ın elinden âsâsını çekip alır ve onu, dizi üzerinde kırar. Bunun üzerine dizlerine o (öldürücü) kurtçuklar düşer.

Hz. Ali (k.v)'ye gelince, rivayet edildiğine göre onu sevenlerden birisi hırsızlık yapar. Bu, siyah bir köle idi. Derken o, **Hz. Ali**'ye getirilir. Bunun üzerine **Hz. Ali** ona: "Çaldın mı, hırsızlık mı ettin?" dediğinde o, "Evet!" cevabını verir. Derken **Hz. Ali**, onun elini keser ve o, **Hz. Ali**'nin yanından ayrılır. **Selman el-Farisî** ve **İbnu'l-Kerâ** ile karşılaşır. Bunun üzerine **İbnu'l-Kerâ**, "Elini kim kesti?" deyince, o, "Mü'minlerin emiri, müslümanların lideri, Hz. Peygamberin damadı ve **Hz. Fatıma**'nın kocası" diye cevap verir. **İbnu'l-Kerâ**, "O senin elini kesmiş, sense halâ onu methediyorsun" deyince, "onu niye methetmeyecekmişim? O, haklı olarak benim elimi kesti ve böylece beni cehennem ateşinden kurtardı" dedi. **Selmân el-Farisî** bunu duyup **Hz. Ali**'ye haber verince, **Hz. Ali** o köleyi çağırdı, elini bileğinin üzerine koydu ve onu bir mendil ile örttü ve dua etmeye başladı. Bunun üzerine biz, gökyüzünden şöyle bir ses duyduk: "Elinden örtüyü kaldır." Örtüyü kaldırınca, bir de ne görelim, eli, Allah'ın izni ve o güzelim sanatıyla iyileşmiş."

Diğer Sahabenin Kerametleri

Diğer sahabenin bu konudaki halleri de pek çoktur. Bu konuda, onlardan pek az bir şey bahsedeceğiz.

1) **Muhammed İbnu'l-Münkedir, Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kölesinin gemisinde zuhûr eden bir hali şöyle anlatır: "Köle şöyle der: "Gemiye binmiştim; derken, içinde bulunduğum gemi parçalandı. Geminin tahtalarından birisinin üzerine bindim. Bu tahta parçası beni bir aslan ini olan bir yere attı. Derken karşıma bana doğru gelmekte olan bir arslan çıktı. Bunun üzerine ben, "Ey **Ebu'l-Hâris**[13] ben Hz. Peygamber (s.a.s)'in kölesiyim" dedim. Bunun üzerine arslan önüme düştü ve bana yol gösterdi. Sonra arslan, hım hım edip kendince bir şeyler söyledi; anladım ki beni uğurluyor. Sonra da geri döndü."

2) **Sâbit, Enes** (r.a)'den şunu rivayet etmiştir: "**Useyd İbn Hudayr** ile Ensârdan başka birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda, ihtiyaç duydukları bir konuda

13) Arap dili geleneğinde arsalanın künyesi **Ebu'l-Hâris**'dir (ç.).

konuşuyorlardı. Derken gece epey ilerlemişti. Bunun üzerine onlar Hz. Peygamberin evinden ayrıldılar. Gece alabildiğine karanlıktı. Herbirinin elinde bir değnek vardı. Bu esnada, onların değneklerinden birisi onlara ışık tuttu, yollarını aydınlattı ve onun ışığında yollarına devam ettiler. Yolları ayrılınca, berikinin âsâsı, kendisinin yolunu aydınlattı; o da onun ışığında yürüdü ve evine ulaştı."

3) Alimlerin anlatmasına göre, **Halid İbn el-Velîd**'in askeri arasında içki içenler bulunuyordu. O, bir gece atına bindi ve askerini dolaştı. Derken, yanında bir küp içki bulunan, at üzerindeki bir adama rastladı. Ona, "bu nedir?" diye sorduğunda o, "sirke!" cevabını verdi. Bunun üzerine **Halid**: "Ey Allâh'ım, onu sirke haline getir!" dedi. Adam, arkadaşlarının yanına vardı ve: "Size, Arapların ömründe içmedikleri bir içki getirdim" dedi. Onlar küpün ağzını açınca, onun sirke olduğunu gördüler ve: "Allah'a yemin olsun ki, sen bize sirke getirdin" dediler. Bunun üzerine o adam: "Bu, Allah'a yemin olsun ki, **Halid İbn el-Velîd**'in duâsının sonucudur" dedi.

4) Meşhur bir hadise ki, bu şudur: **Halid İbn el-Velîd**, Allah'ın ismini anarak bir avuç zehir yedi. Ama zehir ona zarar vermedi.

5) Rivayet olunduğuna göre **İbn Ömer**, bir yolculuğunda, vahşî hayvanların korkusu sebebiyle yolda bekleyen bir cemaate rastgelir. Bunun üzerine o, onların yolundaki vahşî hayvanları kovar. Daha sonra da, "Allah, insanoğluna, korktuğunu musallat kılar. Şayet o insanoğlu, Allah'dan başkasından korkmasaydı, ona hiçbir şey musallat olmazdı" der.

6) Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Peygamber** (s.a.s), **Alâ İbnu'l-Hadrâmî**'yi bir savaşa yollamıştı. Derken onlarla, varacağı o yer arasına bir deniz parçası (kadar büyük) bir su girer. Bunun üzerine o, **İsm-i Azam duâsıyla** duâ eder ve böylece suyun üzerinden yürüyerek geçerler. Bu konuda sufilerin kitaplarında sayısız rivayetler bulunmaktadır. İsteyen, onları gözden geçirsin.

Keramete Dair Akli Deliller

Kerametin caiz olduğuna dair kesin aklî delillere gelince, bunlar pek çoktur.

Birinci Delil: Kul, Allah'ın dostudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Haberiniz olsun ki Allah'ın veli kulları için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir"* (Yunus, 62) buyurmuştur. Rab Teâlâ da, kulunun dostudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah iman edenlerin yardımcısıdır"* (Bakara, 257), *"O, bütün salihlere de velilik ediyor"* (Arâf, 197), *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun peygamberidir"* (Maide, 55), *"Sen bizim mevlâmızsın"* (Bakara, 55), ve *"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah şüphesiz iman edenlerin velîsidir"* (Muhammed, 11) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ'nın, kulunun dostu; kuluhun da, Allah Teâlâ'nın dostu olduğu sabit olmuş olur. Hem Allah kulunu sever, kul da Allah'ı sever. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O onları sever,*

onlar da O'nu severler" (Maide, 54), *"İman edenler ise, Allah'ı daha çok severler"* (Bakara 165), ve *"Allah tevbe edenleri sever, iyice temizlenenleri sever"* (Bakara, 222) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Kul, Allah'a itaatta, O'nun emrettiği ve kendisinde rızasının bulunduğu her şeyi yapacak; O'nun nehyettiği ve yasakladığı her şeyi de bırakacak bir dereceye ulaştığında, Hakîm ve Rahîm olan Allah'ın, kulunun bir kerecik istediği o şeyi yapması ve yerine getirmesi nasıl akıldan uzak görülebilir ki? Tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın, onun bu isteğini yerine getirmesi daha uygundur. Çünkü kul, cimriliği, acizliği ve tembelliğine rağmen Allah Teâlâ'nın kendisinden istediği ve kendisine emrettiği her şeyi yapınca, Rahîm olan Rabb Teâlâ'nın, kulunun istediğini bir kerecik yerine getirmesi haydi haydi gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Ahdime riayet edin ki, ben de size olan ahdimi tutayım"* (Bakara, 40) buyurmuştur.

İkinci Delil: Kerâmet izhar etmek eğer imkânsız olsaydı, bu imkânsızlık, ya Allah Teâlâ'nın bunu yapmaya ehil olamamasından, veyahut da, o mü'min kulun, bu bağışın kendisine verilmesine ehil olamamasından kaynaklanır. Birincisi Allah'ın kudretini zedeler ki, bu küfürdür. İkincisi de batıldır, zira Allah'ın zâtını, sıfatlarını, fiillerini, hükümlerini ve isimlerini tanımak, Allah'ı sevmek, O'na itaat etmek, O'nu takdis, temcîd ve ululamaya devam etmek, çölde bir yufka ekmeği vermekten veya bir yılanı ya da bir aslanı kulunun emrine vermekten daha kıymetlidir. Binâenaleyh O, kuluna, kulu herhangi bir istekte bulunmaksızın, kendisini tanımayı, sevmeyi zikir ve şükretmeyi nasib ettiğine göre ona, çölde bir yufka ekmeği haydi haydi verir. Bunda, akla sığmayan ne var ki?!

Üçüncü Delil: Hz. Peygamber (s.a.s)'in naklettiği bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur:

مَا تَقَرَّبَ عَبْدٌ إِلَيَّ بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَلاَ يَزَالُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ لَهُ سَمْعاً وَبَصَراً وَلِسَاناً وَقَلْباً وَيَداً وَرِجْلاً بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَنْطِقُ وَبِي يَمْشِي

"Kul bana, kendisine farz kıldığım şeyleri eda etmekle yaklaştığı kadar başka hiçbir amel ile yaklaşamaz. Farzların yanında nafile ibadetlerle de kulum bana yaklaşır, yaklaşır; nihayet ben onu severim. Ben onu sevdim mi, onun işiten kulağı, gören gözü, söyleyen dili, anlayan kalbi, eli ve yürüyen ayağı olurum. O, benimle duyar, benimle görür, benimle konuşur ve benimle yürür."(14) Bu hadis, bu gibi kimselerin kulağında, gözünde ve diğer uzuvlarında başkasına ait bir nasip ve payın kalmadığını gösterir. Çünkü eğer orada, başkasına ait bir hisse ve pay kalmış olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, "Ben onun kulağı, gözü olurum" demezdi. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Hiç şüphesiz ki bu makam, yılanı ve vahşî hayvanları o kulunu emrine vermekten ve ona bir yufka ekmek, bir salkım üzüm ve bir bardak su vermekten daha değerlidir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, rahmetiyle o kulunun bu

14) **Müsned**, 6/256; **Buhârî**, rikâk, 38.

yüksek derecelere ulaştırdığına göre, ona çölde, bir parça ekmek bir bardak su vermesinde akla sığmayacak ne vardır?

Dördüncü Delil: Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cenâb-ı Hak'tan naklettiği bir hadis-i kudside, O: مَنْ آذَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ *"Kim benim has dostum olan kimseye eziyyet ederse, o açıkça bana savaş ilan etmiş olur."*(15) buyurmuş, böylece dostuna eziyyet etmeyi kendisine eziyyet etmê gibi addetmiş olur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki sana beyat edenler, ancak Allah'a beyat etmiş olurlar"* (Feth, 10) ayetinin manasına yakın bir ifadedir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Allah ve Resulü bir işe hükmettiği zaman gerek mü'min olan bir erkek, gerek mü'min olan bir kadın için, işlerinde kendilerine bir muhayyerlik yoktur"* (Ahzâb, 36) ve *"Muhakkak ki Allah'a ve Resûlüne ezâ edenler (yok mu?) Allah onları dünyada da ahirette de rahmetinden kovmuştur"* (Ahzâb, 57) buyurmuş, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yapılan beyatı, kendisine yapılmış olan bir beyat; onun rızasını, kendisinin rızası; ona eziyyeti kendisine eziyyet kabul etmiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in derecesinin, bütün derecelerin üstünde olup zirveye çıktığında şüphe yoktur. İşte burada da böyledir. O, *"Kim benim has dostum olan kimseye eziyyet ederse, o açıkça bana savaş ilan etmiş olur"* buyurunca, bu, Allah Teâlâ'nın, velisine eziyyet etmeyi, kendisine eziyyet etme addettiğini gösterir.

Bu husus, şu meşhur hadis-i kudsî ile de desteklenir. *"Cenâb-ı Hak Kıyamet gününde şöyle buyurur: Hastalandım beni ziyaret etmedin; su istedim su vermedin; yiyecek istedim yiyecek vermedin." Bunun üzerine kul, "Ey Rabbim, sen âlemlerin Rabbi iken ben bunu nasıl yapabilirim?" dediğinde Cenâb-ı Hak, "Falanca kulum hastalandı da, sen onu ziyaret etmedin, onu ziyaret etmen halinde, bunu(n karşılığını) benim yanımda bulacağını bilmedin mi?"* (16) Su verme ve yiyecek vermedeki hüküm de aynıdır. Binâenaleyh, bütün bu hadisler, Allah'ın velî kullarının bu derecelere ulaştıklarına delâlet eder. O halde, Allah'ın o kuluna bir parça ekmek ve bir bardak su vermesinde, veyahut da bir köpeği veya bir aslanı onun emrine amâde kılmasında, akla sığmayan ne var ki?

Beşinci Delil: Biz örfen, hükümdarın kendi özel hizmetine tahsis ettiği ve insanların meclisine katılmasına müsaade ettiği kimseye, başkasının yapamayacağı şeyleri yapma selâhiyeti de verdiğini müşahede etmekteyiz. Hatta akl-ı selîm, böyle bir yakınlık meydana geldiğinde bu makamın bunu izleyeceğine de şehadet etmektedir. Binâenaleyh, yakınlık asıl, makam da fer' (peşinden gelen) kılınmış olur. Hükümdarların en büyüğü Rabbü'l-âlemîn'dir. Binâenaleyh o, kulunun kendisine hizmet eşiklerine, ikram derecesine ulaştırmak ve onu, kendisini tanımanın sırlarına vakıf kılmak ve kendisiyle kulu arasındaki perdeleri kaldırıp onu kendisine yakınlık

15) İbn Mâce, fiten, 16 (2/1321).

16) Mürcim birr, 43 (4/1990).

seccadesi üzerine oturtturmak suretiyle şereflendirdiğinde, bu alemdekilerin herbiri, ruhânî mutlulukların ve rabbanî bilgilerin bir zerresine nisbetle, mahza yokluk gibi olmasına rağmen, bu âlemde bazı kerametlerin zuhur etmesinde akla aykırı ne vardır ki?

Altıncı Delil: Fiilleri üstlenenin, beden değil, rûh olduğunda şüphe yoktur. Yine, beden için rûh neyse rûh için de Allah'ı tanımanın aynen o durumda olduğunda bir şüphe yoktur. Nitekim bunu Cenâb-ı Hakk'ın, يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ (Nahl, 2) ayetinin tefsirinde açıklamıştık. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: أَبِيتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي *"Ben, Rabbimin yanında gecelerim. O, beni yedirir ve içirir."*(17) İşte bundan dolayı, gayb aleminin hallerini en fazla bilenin kalb kuvveti bakımından pek yüksek olup pek zaaf duymadığını görmekteyiz. Bundan dolayıdır ki **Ali İbn Ebi Talib** (k.v), "Allah'a yemin olsun ki ben, Hayber'in kapısını, bedenî kuvvetimle değil, rabbanî kuvvetimle söküp attım" demiştir. Bu böyledir, zira **Hz. Ali** (k.v)'nin bakışları o vakitte maddî alemden uzaklaşmış; melekler, kibriyâ aleminin nurlarıyla onu aydınlatmıştı. Böylece onun rûhu kuvvetlenmiş ve melekî ruhların cevherine benzemişti. Ve onda, kudsiyyet ve azamet aleminin ışıkları parlamıştı. İşte bu sebeple hiç şüphesiz ki o, başkasının yapamayacağı şeyi yapmıştı. İşte kul da böyledir, o Allah'a itaata devam ettiği sürece, Allah'ın, "Onun kulağı, gözü olurum" dediği makama ulaşır. Allah'ın celâlinin nuru, kendisinin kulağı olunca da, o kimse yakını-uzağı duyar. Onun gözü olunca da, o yakını-uzağı görür. O nur, onun eli olunca da o kimse, zor-kolay, uzak-yakın her şey hususunda tasarrufta bulunabilir.

Yedinci Delil: Bu delil, aklî felsefî kanunlara dayalı bir delil olup, şudur: Biz, ruh cevherinin, bölünmeye ve parçalanmaya müsait, bozulan maddeler cinsinden olmadığını; tam aksine onun, melekler, gökler aleminin varlıklarının cevherinden ve arınmış-tertemiz şeyler türünden olduğunu beyan etmiştik. Ancak ne var ki rûh, bedenle alâka kurup kendini tamamiyle onun işlerini görmeye verdiğinde, bu kendini verme işinde, ilk vatanını ve ilk ikâmet ettiği âlemi unutacak dereceye varır ve tamamen bozulup çürüyen maddelere benzemiş olur. Böylece de, gücü ve kuvveti zayıflar. Kudreti kalmaz; o fiillerden herhangi birisini de yapamaz. Ama, rûh, marifetullâh ve muhabbetullaha ünsiyet kazanır, bu bedenî işleriyle olan meşgûliyeti azalır, üzerinde semavî ve Arşa ait mukaddes ruhların nûru parlar ve o nurlar bu rûha nüfuz ederse o, tıpkı felekî rûhların bu işleri yapabilmesi gibi, bu âlemin maddelerine tasarrufta bulunmaya da güç bulur ki, işte keramet budur.

Bu hususlaki diğer bir incelik de şudur: Bize göre beşerî ruhlar, mahiyetleri bakımından farklı farklıdır. Onların içinde kuvvetli olanlar -zayıf olanlar; nuranî olanlar- bulanık olanlar; değerli olanlar- değersiz olanlar bulunmaktadır. Felekî ruhlar da

17) Benzeri, Buhari, savm, 20. Müslim, siyam, 57 (2/775).

böyledir; Cibrîl'e baksana; Cenâb-ı Hak onu vasfederken, *"Şüphesiz, muhakkak ki o, çok şerefli bir elçinin kelâmıdır. O, çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi yanında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, bir emîrdir"* (Tekvir, 19-21); diğer melekleri vasfederken de, *"Göklerde nice melek vardır ki, onların şefaatleri bile hiçbir şeye yaramaz"* (Necm, 26) buyurmuştur. Burada da böyledir. Herhangi bir nefiste, tıpkı tabiatı yüce, cevheri aydın ve parlak, unsurî ve kudsî kuvvet nevinden olmak üzere, bir kuvvet görülür de, sonra da bu rûha, kevn-ü fesâd (yapılıp yıkılma) aleminin tozlarını onun yüzünden silecek olan çeşitli riyazâtlar uygulanırsa, o aydınlanır, ışır ve Samediyyetin huzurunda bulunmasının bilgisinin nûrunun yardımı; celâl ve izzetin huzurunda bulunmanın da ışıklarının kuvveti ile, bu kevn-ü fesad âleminin heyûlasında tasarrufta bulunabilir. Biz bu hususta, daha fazla açıklamada bulunmayalım, çünkü bunun ötesinde çok ince sırlar elde edemeyenlerin tasdik edemeyeceği derin haller bulunmaktadır. Biz, hayırları idrak etmek hususunda Allah'ın yardımını isteriz.

Kerameti İnkâr Edenlerin İddiaları

Kerameti inkâr edenler de, şu şüphe ve delilleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci Şüphe: Ki bu, kendisine dayandıkları ve bu yüzden de saptıkları şüphedir. Buna göre Cenâb-ı Hak, harikulade hallerin zuhûrunu, nübüvvetin delili yapmıştır. Binâenaleyh bu hal, nebî olmayanlar için zuhûr ederse, o zaman bu delâlet yok olur. Çünkü, medlûl olmadan delilin bulunması, onun delil olmasını zedeler ki bu, batıldır.

İkinci Şüphe: Onlar, Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadis-i kudsiye dayanmışlardır: *"Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeyleri eda etmekle yaklaştığı kadar, başka hiç bir amel ile yaklaşamaz."* Bu, farzları edâ etmek suretiyle Allah'a yaklaşmanın, nâfileleri edâ etmek sûretiyle olan yaklaşmaktan daha büyük olduğunu gösterir. Ama Cenâb-ı Hakk'a farzları eda etmek suretiyle yaklaşanlar için herhangi bir keramet tahakkuk etmemektedir. Allah için nafileleri ifa etmek sûretiyle yaklaşmadan dolayı, böyle bir kerametin meydana gelmemesi daha evlâdır.

Üçüncü Şüphe: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız bir memlekete götürür"* (Nahl, 7) ayetine tutunmuş ve şöyle demişlerdir: "Velînin, bir beldeden uzak bir beldeye, ayette belirtilen şeklin dışında geçmiş olduğunu söylemek, bu ayeti ta'n etmek olur. Hem Hz. Muhammed (s.a.s) de, Mekke'den Medine'ye büyük zorluklar içinde birkaç günde ulaşabilmiştir. Binâenaleyh, velînin, kendi memleketinden bir gün içinde hacca gidip haccettiğinin ileri sürülmesi nasıl düşünülebilir?

Dördüncü Şüphe: Kendisinden kerametlerin zuhur ettiği bu velî, bir kimsede alacağının bulunduğunu iddia ettiğinde, ondan bir delil isteyebilir miyiz, isteyemez

miyiz? Binâenaleyh, biz ondan şayet delil isteyecek olursak, bu abes olur. Çünkü üzerinde kerametlerin gözükmesi, onun yalan söylemeyeceğini gösterir. Kesin delil varken, zannî delil nasıl istenebilir. Eğer biz ondan bu beyyineyi istemezsek, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْبَيِّنَةُ عَلَى اَلْمُدَّعِي *"Beyyine (delil) iddiâ edene düşer"* [18] hadisi ile amel etmemiş oluruz. Binâenaleyh bu, kerametin varlığını söylemenin bâtıl olduğunu gösterir.

Beşinci Şüphe: Bazı veli kulların keramet göstermesi câiz olunca, diğerlerinin göstermeleri de câiz (mümkün) olur. Kerametler, harikulâdeliği kaldıracak bir nisbette çoğaldığında, artık âdete uygun (alışılmış) bir hale gelir ki bu da, mucize ve kerameti zedeler.

Velayet İddiasında Bulunmanın Hükmü

Birinci Şüpheye Şöyle Cevap Verilir: Alimler, velînin, velâyet iddiasında bulunmasının câiz olup-olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup muhakkik âlim, bunun câiz olmadığını söylemiştir. Bu görüşe göre mucize ile keramet arasındaki fark şu olur: Mucizeden önce peygamberlik iddiası söz konusudur. Bu farkın sebebi şudur: Peygamberler, ancak halkı küfürden imana, günahtan taata çağırabilmek, çekebilmek için gönderilmişlerdir. Binâenaleyh peygamberlik davası ortaya çıkmazsa, onu tasdik etmezler. Onlar onu tasdik etmedikleri sürece de, küfür üzere devam etmiş olurlar. Peygamberler, peygamberlik iddiasında bulunup mucizeler gösterdiklerinde, ümmetleri onlara iman ederler. Binâenaleyh peygamberlerin nübüvvet iddiasına yönelmelerinin gayesi, kendilerini yüceltmek olmayıp, aksine küfürden imana geçmeleri hususunda insanlara şefkati ortaya koymaktır. Velinin velayetinin olduğunu bilmemek küfür sayılmadığı gibi, bunu bilmek de bir iman olmaz. Binâenaleyh velayet iddiasında bulunmak, nefsin arzusunu yerine getirmek için olur. Böylece peygamberin, peygamberlik iddiasını açıkca ortaya koyması gerektiğini, ama velinin, velâyet iddiasında bulunmasının caiz olmadığını anlarız. Dolayısıyla ikisi arasındaki fark ortaya çıkar.

Velinin velayet iddiasında bulunmasının caiz olduğunu söyleyenler, mucize ile keramet arasındaki farkı şu şekillerde anlatmışlardır:

1) Harikulade fiillerin zuhur etmesi, o insanın günahtan berî olduğunu gösterir. Sonra bu fiiller, eğer peygamberlik iddiası ile birlikte yapılırsa, o kimsenin, iddiasında doğru olduğunu gösterir. Yok eğer velayet iddiasıyla yapılırsa, bu da o kimsenin velayet iddiasında sâdık olduğuna delâlet eder. İşte bu yolla, veliler üzerinde zuhûr eden keramet, Peygamberlerin (aleyhimü's-selâm) mucizelerine zarar vermez.

---

18) Tirmizi, Ahkâk, 12 (3/626).

2) Hz. Peygamber (s.a.s), mucize iddiasında bulunmuş ve iddia ettiğini gerçekleştirmiştir. Ama veli, keramet getirebileceği iddiasında bulunduğunda, onu gerçekleştiremeyebilir. Çünkü mucizenin zuhûr etmesi gerekir. Kerâmetin ise zuhûr etmesi gerekli değildir.

3) Mucizeye, karşılık verilemez. Ama keramete karşılık verilemeyeceği söylenemez.

4) Velayet iddiasında bulunan bir velinin keramet göstermesi için, iddiası esnasında falan peygamberin dinine mensup olduğunu belirtmesini şart görürüz.

Durum böyle olunca da onun göstereceği keramet, peygamberi için bir mucize ve o peygamberin peygamberliğini destekleyen bir şey olmuş olur. Böyle olunca da, kerametin zuhûr etmesi, peygamberlerin nübüvvetini zedelemez, aksine onu takviye eden birşey olmuş olur.

İkinci şüpheye şöyle cevap verilir: Sadece farzların ifası ile Allah'a yaklaşmak, sadece nâfileleri ifâ etmek ile Allah'a yaklaşmaktan daha mükemmel olur. Ama veli kimse, ancak hem farzları, hem de nâfileleri yerine getirmek suretiyle veli olur. Bunun durumunun, sırf farzlarla yetineninkinden daha tam ve mükemmel olduğunda şüphe yoktur. Böylece bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Üçüncü şüpheye şöyle cevap verilir: Hak Teâlâ'nın, *"Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız bir memlekete (sizi) götürürler"* (Nahl, 7) ayeti, normal (alışılagelmiş) durumlara hamledilir. Halbuki velilerin kerameti, nâdir hallerdendir. Binâenaleyh kerametler, ayetin umûmî manasından müstesna tutulmuş gibi olur. Bu, aynı zamanda onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Beyyine (delil) iddia edene düşer"* şeklindeki hadisini delil getirdikleri **dördüncü şüphelerine de cevaptır.**

Beşinci şüpheye şöyle cevap verilir: Onların içinde itaatkâr olanlar pek azdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kullarından (hakkıyla) şükreden azdır"* (Sebe, 13) buyurmuştur. İblis de, *"Sen, onların çoğunu şükredici bulamayacaksın"* (A'raf, 17) demiştir. Onlar böyle az olduğuna göre, onlarda zaman zaman, kerâmetlerin zuhûr etmesi, kerametlerin adetin (alışılmışın) aksine olması durumunu zedelemez.

YEDİNCE MESELE

İstidraç Nedir?

„Bu, keramet ile istidraç arasındaki farkı ortaya koyma hakkındadır. Bil ki birisinin birşey isteyip, Allah'ın da onun istediğini vermesi; verilen şey ister adete (alışılmışa) uygun olsun, ister olmasın, o kulun Allah katında itibarlı bir kul olduğunu göstermez. Aksine bu veriş, bazan o kul için bir ikram, bazan da bir "istidraç" olur. İstidraç, Kur'ân'da çeşitli isimlerle anlatılmıştır:

1) "İstidraç" lafzı ile Cenâb-ı Hak, *"Ayetlerimizi yalan sayanları, Biz bilmeyecekleri noktadan, istidraç ile helak ederiz"* (A'raf, 182) buyurmuştur. İstidraç, Cenâb-ı Hakk'ın, sapıklığı, zulmü, cehâleti ve inadı artsın diye, böyle bir kula, dünyada iken istediği herşeyi vermesidir. Böylece, o insan, hergün biraz daha Allah'tan uzaklaşır. Bunun aslı şudur: Aklî ilimlerde şu söylenir: "Birşeyi tekrar tekrar yapmak, kök salmış bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Binâenaleyh kulun kalbi, dünyaya temayüllü olup, Allah da ona muradlarını verdiğinde, bu durumda o istediğini elde etmiş olur. Bu da, lezzetin tahakkukuna sebep olur. Lezzetin tahakkuku da, meyli artırır. Temayül ise, daha fazla koşuşturmayı gerektirir. Bunların herbiri, hep diğerine götürür durur. Böylece de, bu hallerden herbiri, gittikçe, derece derece güç kazanır. Dünyevî lezzetlerle meşgul olmanın, mükâşefe makamlarına ve ma'ârif derecelerine mânî olacağı malumdur. Haliyle o kimse, gittikçe Allah'tan uzaklaşır ve iş birgün en son noktasına ulaşır. İşte istidraç budur.

2) "**Mekr** (hile) lafzı: Cenâb-ı Allah, *"Büyük zararı göze alanlar gürûhundan başkası, Allah'ın mekrinden emin olmazlar"* (A'raf, 99), *"Onlar mekr yaptılar, Allah'da mekr yaptı. Allah mekr yapanların en hayırlısıdır"* (Al-i İmran, 54) buyurmuştur. Ve *"Onlar bir mekr yaptılar, biz de bir mekr yaptık. Ama onlar (bunun) farkında değiller"* (Neml, 50)

3) "**Keyd**" (tuzak) lafzı. Allah Teâlâ, *"o (münafıklar) Allah'a tuzak kurarlar. Halbuki Allah da onlara tuzak kurmakta"* (Nisa, 142) ve *"Onlar, Allah'a ve iman edenlere hud'a (tuzak) kurarlar. (Böyle yapmakla) ancak kendilerine tuzak kurmuş olurlar"* (Bakara, 9) buyurmuştur.

4) İmlâ (mühlet verme) lafzı. Allah Teâlâ, *"o kâfirler kendilerini imlâ etmemizi (mühlet vermemizi), sakın kendileri için hayırlı sanmasınlar"* (Al-i İmran, 178) buyurmuştur,

5) "Helâk" ile. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar, kendilerine verilen o (nimetler ve zenginlikler) ile ferahladıkları vakit, onları ansızın yakalayıverdik"* (En'am, 44) buyurmuştur. Hak Teâlâ Firavun hakkında da, *"O ve askerleri, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve hakikaten bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Böylece Biz de hem onu, hem askerlerini yakalayıverip, denize attık"* (Kasas, 39-40) buyurmuştur. İşte bütün bu ayetlerle, Allah'ın bazı insanları istediklerine ulaştırmasının, onların derecelerinin mükemmel olduğuna, böylece hayrı elde etmiş olduklarına delâlet etmediği sabit olmuş olur.

Kerametle İstidracın Farkı

Geriye kerametle istidraç arasındaki farkı anlatmamız kalır: Biz diyoruz ki: Keramet sahibi, kerametine fazla değer vermez. Aksine kendisinden keramet südûr ettikçe,

Allah'tan korkusu daha artar ve Allah'ın kendisini kahretmesi hususunda duyacağı endişe daha şiddetlenir. Çünkü o, bunların istidraç olabileceğinden korkar. Fakat istidraç sahibi olan ise, kendisinden zuhûr eden bu şeylere iltifat eder, elde ettiği ve hissettiği bu harikulâde hallerin hakettiği şeyler olduğunu sanır; bu noktada başkalarını küçük görmeye başlar; onlara karşı bir kibir takınır, Allah'ın mekri (tuzağı) ve ikabına karşı kendisinde bir eminlik hisseder ve kötü akıbetten hiç endişe etmez. Binâenaleyh bu hallerden herhangi birşey keramet sahibi üzerinde zuhûr ettiğinde bu, onların bir keramet değil bir istidrâç olduğunu gösterir. İşte bundan ötürü, muhakkik alimler şöyle demişlerdir: "Allah'ın huzurundan kopmanın çoğu, keramet makamında meydana gelir. Binâenaleyh hiç şüphesiz muhakkik kimseler, belaların gelmesinden korktukları gibi, kendilerinde kerametlerin zuhûrundan da korkarlar."

Keramet Hevesi Yol Keser

Keramete fazla iltifat etmenin, Cenâb-ı Hakk'a giden yolları kestiğine şunlar da delalet eder:

1) Bu aldanış, insan kendisinin keramete müstehak olduğuna inandığı zaman meydana gelir. Çünkü insan, buna müstehak olmadığını bilip (kabul ettiği) zaman, bu kerametten dolayı sevinmesi imkânsızdır. Aksine insanın, mevlâsının fazlı ve kereminden dolayı, sevinmesinin, kendinden dolayı sevinmesinden daha fazla olması gerekir. Böylece kerametten dolayı sevinmenin, kendi nefsinden dolayı sevinmeden daha çok olduğu ve kerametten dolayı sevinmenin, ancak kendisinin ona ehil ve müstehak olduğuna inandığı zaman tahakkuk ettiği sâbit olmuş olur ki, bu câhilliğin tâa kendisidir. Çünkü melekler bile *"Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok"* (Bakara, 32) demişlerdir. Hak Teâlâ da, *"Allah'ın azametini hakkıyla takdir edemediler"* (Zümer, 67) buyurmuştur. Hem, hiçbir kimsenin Cenâb-ı Hak üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığı da, yakınî, aklî kesin delil ile sabittir. Binâenaleyh böyle bir haketme ve layık olma nasıl söz konusu olur.?

2) Kerametler, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dan başka şeylerdir. Binâenaleyh kerametten dolayı sevinip şımarmak; haksız bir şeyden dolayı sevinmektir. Haksız yere şımarmak ise, Hakk'a karşı bir perdedir. Hak'dan perdelenmiş kimsenin, bundan dolayı sevinip neşelenmesi nasıl uygun düşer?

3) Amellerinden ötürü keramete müstehak olduğuna inanan kimsenin kalbinde, o amelleri pek değerli olur. Kendisince amellerini böyle değerli gören ise, ancak câhildir. Eğer o, Rabbisini bilmiş olsaydı, bütün mahlûkatın olanca taatının, Allah'ın celâlinin yanında, kısır; onların bütün şükürlerinin, Allah'ın nimet ve ihsanının yanında pek noksan ve tüm bilgi ve ilimlerinin de, Allah'ın izzeti karşısında, sadece bir hayret ve cehalet olduğunu anlardı. Bir kitapta şunu gördüm: Bir talebe, Üstad **Ebu Ali ed Dehkâh**'ın meclisinde (dersinde), Hak Teâlâ'nın, *"Ancak güzel kelimeler Allah'a*

yükselir ve bunları da salih ameller yükseltir" (Fatır, 10) ayetini okur. Bunun üzerine **Ebu Ali,** "Amelinin yükseltilmiş olduğunun alameti; yaptığın şeyin sence tamamen unutulmasıdır. Binaenaleyh, eğer o amelin halâ senin nazarında duruyorsa, o amel geri çevrilmiş demektir. Yok unutulmuş ise, o da yükseltilmiş ve kabul edilmiş demektir" der.

4) Keramet sahibi, kerametini, zelil olduğunu ortaya koymak ve Allah huzurunda mütevazi olmak için hisseder. Ama kerametlerinden dolayı kibirlenir, şımarır ve böbürlenirse, sayesinde kerametlere ulaştığı amelleri de bâtıl olmuş olur. Bu ise varlığı, yokluğuna götüren bir yoldur. Binaenaleyh merdûddur. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (a.s.) kendisinin menkibe ve faziletlerinden bahsedince, herbirinin sonunda **ve-lâ-fahr** *"Bunda övünülecek birşey yok"* yani "Ben, bana verilen bu faziletlerle övünemem. Ben ancak onu veren, bana ikram eden ile övünürüm" derdi.

5) **İblis** ve **Bel'âm** eliyle zuhur eden birçok keramet olmuştur. Fakat **İblis** için, *"o, kâfirlerden oldu"* (Sâd, 74); **Bel'âm** için de, *"O'nun hâli, tıpkı bir köpeğin hali gibidir"* (A'raf, 176); İsrâiloğullarının âlimleri hakkında *"Kendilerine Tevrat yüklenip de, sonra onu taşımayanların hâli, koca koca kitaplar taşıyan eşeğin hâli gibidir"* (Cum'a, 5) denilmiştir. Yine yahudî ulemâsı için, *"Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki ihtirastan dolayı, ihtilafa düştüler"* (Âl-i İmran, 19) buyurmuştur. Böylece Hak Teâlâ, onların zulmete ve sapıklığa düşmesinin, kendilerine verilen ilim ve zühdden ötürü şımarmaları yüzünden olduğunu beyan buyurmuştur.

6) Keramet, onu ikrâm eden (veren)den başka birşeydir. İkram edenden başka olan herşey zelildir. Zelîl ile izzet (şeref) bulacağını sanan da zelildir. İşte bundan ötürü, **Hz. İbrahim** (a.s), ateşe atıldığında Cebrail ona "Bir ihtiyacın var mı?" diye sorduğunda, "Sana ise, hayır yok!" demiştir. Binâenaleyh fakir sayesinde zengin olmayı ummak, fakirliğin; âciz sayesinde güç-kuvvet sahibi olmayı ummuk, acizliğin; noksan ile kemale ermeyi ummak da noksanlığın tâa kendisidir. Muhdes (sonradan olan) birşey ile şımarmak aptallıktır. Tamamen Hakk'a yönelmek ise kurtuluştur. Böylece fakirin, kerametleri ile sevinip şımardığında, o derece ve makamdan düşeceği sabit olmuş olur. Fakat o, kerametlerinde, bunları kendisine nasip ve ikram edeni; aziz kılındığında, kendini aziz kılanı; halkta da Hâlıkı gördüğünde, işte o zaman vuslat gerçekleşir.

7) İnsanın kendisi ve özellikleri ile övünmesi, **İblis** ve **Firavun** adetidir. Nitekim **İblis**, *"Ben ondan (Adem'den) daha hayırlıyım"* (A'raf, 12); **Firavun** da, *"Mısır hakimiyeti benim değil mi"* (Zuhruf, 51) demiştir. Yalan yere ilahlık veya peygamberlik iddia edenin, nefsini süslü göstermekten (kendisini yüce göstermekten), hırsını ve ucbunu kuvvetlendirmekten başka gayesi yoktur. İşte bunan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) *"üç şey helak edicidir"* demiş ve üçüncü olarak insanın kendisini beğenmesini (ucbü) zikretmiştir.

8) Allah Teâlâ, *"Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol"* (A'raf, 144), *"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et"* buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kuluna büyük bağışı verdiğinde, ona bu bağıştan dolayı sevinip şımarmayı değil, bunu verene ibadetle meşgul olmayı emretmiştir.

9) Hz. Peygamber (s.a.s)'i, Cenâb-ı Allah, hükümdar peygamber olmak ile, kul peygamber olmak arasında muhayyer bırakınca, Hz. Peygamber hükümdarlığı tercih etmedi. Bütün doğu ve batıyı (bütün cihanı) kaplayabilen bir hükümdarlık bulmanın bir kerâmet, hatta bir mucize olduğunda şüphe yoktur. Ama buna rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s) hükümdar olmayı değil, kulluğu tercih etmiştir. Çünkü kul olduğu zaman, mevlâsı ile iftihar eder. Ama hükümdar olan ise köleleri ile iftihar ederdi. Binâenaleyh Hz. Peygamber kulluğu tercih edince, pek yerinde olarak; **İbn Mes'ud**'un rivayet ettiği "tahiyyat" duasında, **"Eşhedü enne Muhammeden abduhu ve rasûlühu"** *(şehâdet ederim ki Muhammed, Allah'ın kulu ve resûlüdür)"* diyerek, onun kul olduğunu belirtmeyi sünnet kılmıştır. Yine İsra-Miraç ayetinde, *"Kulunu gecenin bir vaktinde yürüten Allah'ın şanı ne yücedir"* (İsra, 1) denilmiştir.

10) Mevlâ'yı sevmek başka şey, Mevla için olanı sevmek ise başka birşeydir. Binâenaleyh Mevlâ'yı seven, O'ndan başkası ile sevinemez ve O'ndan başkasına ülfet edemez. Mevlâ'dan başkasına ülfet etmek ve O'ndan başkası ile sevinmek, insanın mevlasını sevdiğine değil, aksine kendi payına düşecek şeyleri sevdiğine delâlet eder. Kendisinin payı da, ancak kendisi için istenir. Binâenaleyh o, sadece kendisini seviyor demektir ve Mevlâ, onun sevdiği olmamıştır. Hatta o, gayesini gerçekleştirmeye, Mevlâ'sını vesile kılmıştır. En büyük put, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Hevâ-ü hevesini tanrısı edinmiş kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23) ayetinde beyan buyurduğu gibi, "nefis"dir. Dolayısıyla bu insan, böylece en büyük putuna kulluk ve hizmet etmiş olur. Hatta muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "İnsanın, kendi nefsine kulluk etmesinden doğacak zarar kadar, herhangi bir puta ibadet etmeden doğacak büyük zarar; insanın kerametleri ile sevinip şımarmasından ötürü duyulacak korku kadar, herhangi bir puta ibadet etmekten dolayı duyulacak büyük korku yoktur."

11) Hak Teâlâ, *"Kim Allah'dan korkarsa, (Allah) ona bir çıkış yolu ihsan eder ve onu hatır ve hayaline gelmeyecek bir cihetten rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O, kendisine yeter"* (Talak, 2-3) buyurmuştur. Bu, Allah'dan ittikâ etmeyen ve ona tevekkül etmeyenler için, böylesi şeylerin söz konusu olmadığını gösterir.

SEKİZİNCİ MESELE
Veli Olan Velayetinin Farkında Olur mu

Bu, velinin, kendisinin veli olduğunu bilip bilemeyeceği hususundadır. **Üstad Ebû Bekir b. Fûrek,** bunun mümkün olmayacağını söylerken, **Üstad Ebu Ali ed-Dehkâh** ile talebesi **Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî**, bunun mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bunun mümkün olmadığını söyleyenlerin delilleri şunlardır:

Birinci Delil: Eğer kişi, kendisinin veli olduğunu bilebilse, kendisinde bir emniyet hissi meydana gelirdi. Bunun delili, *"Dikkat edin, şüphesiz Allah'ın veli kullarına ne bir korku vardır, ne de onlar mahzun olacaklardır"* (Yunus, 62) ayetidir.

Fakat kişinin, kendisini (akıbetinden) emin hissetmesi caiz değildir. Bunun delili de şunlardır:

a) Hak Teâlâ, *"Allah'ın mekrinden (tuzağından), ancak hüsrâna uğramış kimseler emin olabilir"* (A'raf, 99) buyurmuştur. Kişinin tamamen ümitsizliğe düşmesi de caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Kâfirler gürûhundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez"* (Yusuf, 87) ve *"Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümidini keser?"* (Hicr, 56) buyurmuştur. Bu, "Emniyet, ancak (karşı tarafın) âciz olduğuna inanıldığı zaman olur. Ümidsizlik de, (karşı tarafın) cimri olduğuna inanıldığında tahakkuk eder. Allah'ın aciz ve cimri olduğuna inanmak ise küfürdür. Binâenaleyh hiç şüphesiz emniyet veya ümidsizliğe düşmek küfür olur.

b) İnsanın taatları ne kadar çok olursa olsun, Hakk'ın kahrı ondan daha büyüktür. Hakk'ın kahrı daha büyük olduğuna göre, emniyet hissi gerçekleşemez.

c) Emniyet, yani kişinin kendisini emin hissetmesi, kulluğun kalkmasına; Allah'a hizmet ve kulluğu bırakmak ise düşmanlığa götürür. Emniyet hali, korkuyu gidermeye götürür.

d) Allah Teâlâ, hâlis kullarını *"(Onlar) umarak ve korkarak (havf ve recâ ile) bize dua ederler. Onlar bizim için derin bir saygı (huşû) duyarlar"* (Enbiya, 90) diye tavsif etmiştir. Ayetteki bu havf ve recâya şu manalar verilmiştir: "Sevabımızı umarak, ikabımızdan korkarak; fazlımızı umarak, adaletimizden korkarak; bize ulaşmayı umarak, bizden ayrılmaktan korkarak..." En güzel mana, "Bizi umarak, ve bizden korkarak" demektir.

İkinci Delil: Veli (dost), kendisi Hakk'ı sevdiği için değil, Hak onu sevdiği için "veli" olur. Düşman hakkında da aynı durum geçerlidir. Hakk'ın sevmesi ve düşman olması, hiç kimsenin muttali olamayacağı iki sırdır. Binâenaleyh kulların taat ve isyanları, Hakk'ın sevmesinde veya düşman olmasında müessir olmaz. Çünkü taatlar ve günahlar muhdes (sonradan olma) şeylerdir. Hakk'ın sıfatları ise, kadîm ve sonsuzdur. Muhdes ve sonlu olanlar, kadîm ve sonsuz olana galip olamaz. Böyle olması halinde, kul bazan günah içindedir ama, ezeldeki nasibi muhabbetin kendisidir. Yine kul şu anda taat içinde olabilir ama, ezelî nasibi düşmanlıktır. Sözün özü şudur: Cenâb-ı Hakk'ın sevmesi ve düşman olması bir sıfattır. Hakk'ın sıfatları ise, herhangi bir şeye dayandırılamaz. Sevmesi herhangi bir illete (sebebe) bağlı olmayanın, günah sebebi ile birisine düşman olması imkânsızdır. Yine düşman oluşu bir sebebe bağlı olmayanın, taat sebebi ile, birisini sevmesi de imkânsızdır. Hakk'ın sevmesi ve düşman olması hiç kimsenin bilemeyeceği iki sır olunca, **Hz. İsâ** (a.s) pek yerinde

olarak: *"(Ey Rabbim), benim içimde olan herşeyi sen bilirsin. Ben ise sende olanı bilemem. Şüphesiz ki gaybları hakkıyla bilen sensin sen"* (Mâide, 116) demiştir.

Üçüncü Delil: İnsanın veli, ehl-i cennetten ve mükâfaatı hakedenlerden olduğunu söylemek, onun son nefesindeki hâline bağlıdır. Bunun delili, *"Kim bir iyilik getirirse, ona onun on misli (sevab) vardır"* (En'âm, 160) ayetidir. Cenâb-ı Hak bu ayetinde, *"Kim bir iyilik getirirse"* buyurmuş, "Kim bir iyilik yaparsa" demeniştir. Bu, mükâfaatı haketmenin, amelin başlangıcından değil, sonucundan elde edileceğini gösterir. Bunu şu husus da destekler: Bir kimse bütün ömrünü küfür içerisinde geçirip, sonunda müslüman olsa, mükâfaat ehlinden, cennetliklerden olur. Zıddı da buna göredir. Bu da, amelin başlangıcının değil, insanın akıbetinin (son halinin) nazar-ı dikkate alındığına bir delildir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kâfirlere de ki: "Eğer (küfürlerinden) vazgeçerlerse, daha önce yaptıkları şeyler bağışlanır"* (Enfal, 38) buyurmuştur. Böylece Allah'ın dostluk (velayet) veya düşmanlığı, kişinin cennetlik veya cehennemlik olması hususunda nazar-ı dikkate alınan şeyin hâtime (son durum) olduğu sâbit olur ve böylece de hâtimenin hiç kimse tarafından (önceden) bilinemeyeceği ortaya çıkmış olur. Bu sebeple velinin, kendisinin veli olduğunu bilemeyeceğini kesin olarak söylemek gerekir.

Veli, Kendi Velâyetinin Farkında Olur Diyenlerin Delilleri

Velinin kendisinin veli olduğunu bilebileceğini söyleyenler de, görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde hüccet getirmişlerdir: Velâyetin iki rüknü vardır:

a) O kimsenin, zahiren şeriata uymuş olduğunun görülmesi.

b) Batınen de hakikat nuruna gömülmüş olmasıdır. Binâenaleyh bu iki şey tahakkuk ettiğinde ve insan bunların kendisinde gerçekleştiğini farkettiğinde, kendisinin veli olduğunu hiç şüphesiz anlar. Bu insanın, zâhiren şeriata uyması meselesi açıktır. Bâtınen hakîkat nûruna müstağrak olmasına gelince, bu, sevincinin, Allah'a itaatta; ülfetinin Allah zikrinde olması ve kalbinde Allah'dan başka hiçbir şeyin yer almamış olmasıdır.

Buna şöyle cevap verilir: Bu konulara çok yanlış şeyler girmiştir ve bunlar gâmız (kapalı ve zor) meselelerdir. Bunlarda hüküm vermek (kesin konuşmak) zordur, denemek tehlikelidir, kesin karara varmak aldanmadır. Rubûbiyyet âlemine ulaşma işinin önünde, ateşten ve nûrdan pek çok perdeler vardır. Sırların hakîkat ve özünü bilen ise ancak Allah Teâlâ'dır. Biz şimdi tekrar tefsire dönelim.

★★
★

Ashab-ı Kehf'in Kıyamı

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا
عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَٰهًا
لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هَٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ
بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾

"Biz, sana onların kıssasını hakkı ile anlatalım: Doğrusu onlar, Rablerine iman eden genç yiğitlerdi. Biz de onların hidayetini artırdık ve dikilip de: "Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. Biz ondan başkasına tanrı demeyiz. Aksi takdirde andolsun ki hakikatten uzaklaşmış oluruz. Şunlar, şu bizim kavmimiz, O'ndan başka tanrılar edindiler. Bunlar hakkında bari açık bir bürhân getirselerdi ya! Allah'a karşı yalan yere iftira edenlerden daha zalim kimdir?" dedikleri zaman onların kalblerini kuvvetlendirmiştik"

(Kehf, 13-15).

Bil ki Allah Teâlâ, önce Ashab-ı Kehf'in kıssasından bir parça zikretmiş, sonra da, *" Biz, sana onların kıssasını hakkı ile anlatalım. "* buyurmuştur. Bundaki **"bi'l-hakkı"** *(hakkı ile)* ifadesi, "gerçek üzere" demektir. Ayetteki, إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ ifadesi, "onlar, bir grup genç idiler, Allah'a iman etmişlerdi" demektir. Allah Teâla, daha sonra bunların özelliklerini anlatarak, وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ yani, "Biz onların kalblerine sabır ilham ettik, sebat verdik ve kalblerini kuvvetlendirdik" buyurmuştur.

Ayetteki, **kâmû** kelimesi ile bildirilen bu "kıyâm" ile ilgili birkaç görüş vardır:

1) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Onlar, şehirlerinin önde gelen kimseleri idiler. Şehirlerinden çıktılar ve aralarında önceden bir sözleşme olmaksızın şehrin dışında buluştular. Derken, içlerinden kavminin en ulusu olanı "muhakkak ki gönlümde, hiç kimsenin hissetmeyeceğini zannettiğim bir şeyi hissediyorum." dedi. "Ne hissediyorsun" dediklerinde, "Gönlümde, Rabbimin göklerin ve yerin Rabbi olduğunu hissediyorum" dedi.

2) Onlar, hükümdarları zalim **Dikyanus**'un karşısında dikildiler ve şöyle dediler: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir." Bu böyledir. Çünkü **Dikyanus** insanları, tağutlara (putlara) ibadet etmeye zorluyordu. İşte Allah bu gençlerin kalblerini

kuvvetlendirdi ve onları bundan korudu. Böylece de onlar bu zalime karşı baş kaldırdılar. Allah'ın rubûbiyyetini kabul ettiler ve Allah'ın ortaklardan berî ve uzak olduğunu açık açık söylediler.

3) **Atâ** ve **Mukâtil**'in görüşüne göre, Ashab-ı Kehf bu sözü, (mağaradaki) uykularından kalktıktan sonra söylemişlerdir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah Teâla, *"Biz, sana onların kıssasını hakkı ile anlatalım"* diye onların kıssasını anlatmaya yeni başlamıştır.

Şatat Nedir: Ayetteki *"Aksi takdirde and olsun ki hakikatten uzaklaşmış oluruz."* ifâdesine gelince, bundaki **şatat** kelimesi, Arapça'da haddi aşmak anlamındadır. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Arapça'da birisi alışverişinde haddi aştığı zaman, قَدْ أَشْطَ فِي السَّوْمِ denilir. Bu kelimenin ancak أَشَطَّ-يُشِطُّ-إِشْطَاطاً وَشَطَطاً şeklindeki kullanılışı duyulmuştur." **Zeccâc** ve başkaları ise şunu nakletmişlerdir. Kişi haddi aşıp, aşırı davrandığında, شَطَّ الرَّجُلُ-أَشْطُّ denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تُشْطِطْ *"Aşırı itme"* (Sâd, 22) ayeti de böyledir. Bu kelimenin aslı, Araplar'ın, ev uzak olduğu zaman söyledikleri, شَطَّتِ الدَّارُ ifadesidir. Öyleyse, **şatat** kelimesi, hakdan uzaklaşmak anlamına gelir. Ayette bu kelime, masdar (mef'ul-ü mutlak) olarak mansubtur. Buna göre cümlenin manası, "Andolsun ki biz o zaman, hakdan uzak olan bir söz söylemiş oluruz" şeklinde olur.

Ayetteki, هَؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً *"Şunlar, şu bizim kavmimiz, O'ndan başka tanrılar edindiler"* ifadesi de, **Ashab-ı Kehf**'in sözlerindendir. Onlar, bununla **Dikyanus** zamanında putlara tapan kimseleri kastetmişlerdir.

Ayetteki, لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ *"Bunlar hakkında açık bir bürhan, apaçık bir hüccet getirselerdi ya"* cümlesindeki, *"bunlar hakkında"* kısmı, "Bu ilahlara (putlara) ibadet etmeye dâir" demektir. Bu sözün manası şudur: Buna delâlet edecek olan şeylerin olmamasından ötürü, delilin bulunmaması, medlûlün (delil getirilmek istenen şeyin) olmadığını göstermez. Alimlerden, delilin yok olmasını, medlûlün de yok olduğuna delil getirip, görüşlerine bu ayeti delil getirenler vardır. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Allah Teâla, ortağının ve zıddının olmadığına, bunlara dair bir delilin olmaması ile delil getirmiştir. Binâenaleyh delilin olmamasını, medlûlün olmadığına delil gętirmenin kuvvetli bir yol olduğu sâbit olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِباً *"Allah'a karşı yalan yere iftira edenlerden daha zalim kimdir?"* buyurmuştur. Bu, "kendisine delâlet edecek bir delil olmadığı halde, birşeyin mevcut olduğuna hükmetmek, bir zulüm, Allah'a karşı bir iftira ve bir yalandır" demektir. Bu, taklide tutunmak gerektiğini savunan görüşün yanlışlığını gösteren en büyük delillerden biridir.

★ ★
★

Ashab-ı Kehf Mağarada

وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ
وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ
وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ
اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾

"(Birbirine şöyle dediler): "Madem ki siz onlardan ve onların Allah'dan başka tapmakta oldukları şeylerden ayrıldınız, o halde mağaraya sığının ki Rabbiniz size rahmetinden genişlik versin ve işinizden size faydalar hazırlasın." (Onlara baksaydın) görürdün ki güneş doğduğu zaman, mağaralarının sağ tarafına yönelir, battığı vakit de onları sol yanını vurup giderdi. Onlar ise, oranın geniş bir yerinde idiler. Bu Allah'ın ayetlerindendir. Allah kime hidayet ederse, o, doğru yola erdirilmiştir. Kimi de şaşırtırsa, artık onun için hiçbir zaman onu doğruya iletecek bir dost bulamazsın"

(Kehf, 16-17).

Bil ki bu ifâdeden murad şudur: Onların bir kısmı bir kısmına, "madem ki kavminizi ve onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyleri terkettiniz ve yine madem ki Allah'a ibadeti bırakmadınız, öyle ise mağaraya sığının" dediler. **Ferrâ**: "Mağaraya sığının" ifâdesinin **iz** (madem ki) edâtının cevabı olduğunu söyler. Nitekim sen, إِذْ فَعَلْتَ كَذَا فَافْعَلْ كَذَا "Madem ki şöyle yaptın, öyle ise şöyle yap" dersin. Ayetteki bu ifâdenin manası "mağaraya gidin ve orayı mekân tutun" şeklindedir.

Ayetteki, يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ ifadesi "Rabbiniz size rahmetinden genişlik versin, yani, orayı sizin için genişletsin" demektir. Ayetteki وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا *"işinizden size faydalar hazırlasın"* ifadesindeki son kelimeyi **Nâfi, İbn Âmir** ve bir rivayete göre **Âsım**, mim'in fethası ve fâ'nın kesresi ile, **merfikâ** şeklinde; diğer imamlar ise, mim'in kesresi ve fâ'nın fethası ile **mirfekâ** şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ**, bu ikisinin de kullanılan iki lehçe olduğunu ve her ikisinin de **"irtifak"** masdarından türemiş olduklarını söylemiştir. **Kisâî** ise, insanın "dirseği" manasına mim'in kesresi ve fâ'nın fethası ile olanı kullandığı halde, **Ferrâ** bunu hem işin faydası hem de elin dirseği için kullanılabileceğini söylemiştir. Bu ikisinin, kullanılan iki lehçe olduğu, ama mim'in fethası ile olanının kıyasa (dilin kâidesine) daha uygun, kesreli olanın ise daha çok

kullanılan şekil olduğu söylenmiştir. Yine "**mirfak**" şeklinin, faydalanılan şey; "**merfik**"ın ise dirsek manasına geldiği de ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hak وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ *"(Onlara baksaydın) görürdün ki güneş doğduğu zaman, mağaralarının sağ tarafına yönelir. Battığı vakit de onların sol yanını vurup giderdi"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci Bahis: İbn Âmir, tıpkı **tehmerru** gibi, zâ'nın sukûnu ve râ'nın şeddesi ile kelimeyi, **tezverru** şeklinde; **Âsım, Hamza** ve **Kisâî** elif ile ve şeddesiz olarak, **tezâverû**; diğer kıraat imamları da, şeddeli ve elifli olarak, **tezzâveru** şeklinde okumuşlardır. Her üçü de aynı manayadır. "**Tezâvür**", meyletmek, dönmek demektir. Nitekim, "O şeye meyletti" manasında, **zârâhu** denilir. "**Zûr**" (yalan) da, doğrudan sapma ve meyletmedir. Bu kelimenin şeddeli okunuşunun aslı, **tetezâveru**'dür. Bundaki ikinci tâ sakin kılınmış ve zâ harfine idğâm edilmiştir. Fiilin şeddesiz okunuşu da, "tefâül" babındandır ve "**zûr**" masdarındandır. Ama bunun **tezverru** şekli, "**izvirâr**" masdarındandır.

Ru'yetin Buradaki Manası

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak, تَرَى الشَّمْسَ yani, "Ey muhatab sen doğduğu zaman güneşi, onların mağaralarından saptığını (uğramadığını) görürsün" demiştir. Bununla, "Bu ifâdenin kendisine yöneltildiği kimse bunu görür" manası kastedilmemiştir. Fakat hitablarda bu tarzı kullanmak adet olup bu, "Eğer sen onu görseydin, böyle görürdün" demektir.

Zât Kelimesinin İzahı

Üçüncü Bahis: Ayetteki, "**Zâte'l-yemin**" deyimi "sağ tarafa" demektir. "**Zât**" aslında, mevsûfun yerine geçmiş bir sıfattır. Çünkü bu kelime, Arapların رَجُلٌ ذُو مَالٍ ve اِمْرَأَةٌ ذَاتُ مَالٍ (Mal sahibi adam ve kadın) şeklindeki sözlerindeki "**zû**"nun müennesidir. Buna göre ifâdenin takdiri: جِهَةَ ذَاتِ الْيَمِينِ "sağ taraf yönüne" şeklindedir

Ayetteki *"Battığı vakit de onların sol yanına vurup giderdi"* ifâdesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Kisâî şöyle der: "Arapça'da "o mekândan (yerden) döndüm" manasında قَرَضْتُ الْمَكَانَ denilir." **Ebu Ubeyde** ise, "Karz, pek çok manada kullanılır Mesela, "kesmek, katetmek" manasında. Birinin bir yolu katetmesi veya beldenin bir başından öbürüne geçmesini ifade eder. اَلسَّيْرُ فِي الْبِلَادِ tabiri, de böyledir.

Nitekim sen arkadaşına "falanca yere geldin mi?" diye sorduğunda, cevap veren, قَرَضْتُهُ "orayı (çoktan) geçtim" der. O halde ayetteki تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ tabiri, "Güneş onların tepe noktasından sol tarafa dönerdi" demektir.

Mağaranın Konumu

İkinci Bahis: Müfessirlerin bu konuda iki görüşleri vardır.

1) Bu görüşe göre, mağaranın kapısı sol tarafa doğru idi. Güneş, doğduğunda mağaranın sağ tarafında; battığında da solunda oluyordu. Binâenaleyh güneşin ışığı, mağaranın içine giremiyor, ama oradakilere uygun temiz hava oraya girebiliyordu. Bunun sebebi, Hak Teâla'nın, o mağaradakileri, üzerlerine güneş ışığının düşmesinden korumuş olmasıdır. Aksi halde onların bedenleri bozulurdu. O halde onların bedenleri, bozulmaktan ve kokmaktan korunmuştur.

2) Bu görüşe göre kastedilen bu değil şudur: Güneş doğduğunda, Allah Teâla güneşin ışığının mağaraya düşmesine mâni olmuştur. Batması ile ilgili durum da aynıdır. Binâenaleyh bu, harikulâde bir iş olup, Cenâb-ı Hakk'ın mağaradaki o insanlara büyük bir ikramıdır. Bu görüş **Zeccâc'a** âittir. O, görüşünün doğruluğuna, ayetteki *"Bu, Allah'ın ayetlerindendir"* cümlesini delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Eğer durum birinci görüştekilerin söylediği gibi olsaydı, o zaman bu, alışılmış mûtad (normal) birşey olmuş olur ve Allah'ın ayetlerinden (mûcizelerinden) olmazdı. Ama ayeti ikinci manaya hamlettiğimizde, bu iş büyük bir ikram olur ve Allah'ın ayetlerinden olmuş olur."

Bil ki Allah Teâla daha sonra, onların, mağaranın geniş bir yerinde olduklarını, kendilerine rûzgârın serinliğinin ve temiz havanın ulaştığını anlatmak için, وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ *"Onlar ise oranın, yani mağaranın geniş bir yerinde idiler."* buyurmuştur. **"Fecve"** geniş yer demektir. **Ebu Ubeyde** bu kelimenin cemisinin, **"Fecevât"** şeklinde olduğunu söyler. Hadisteki فَإِذَا وَجَدَ فَجْوَةً نَص ifadesi de bu manadadır.

Allah Teâla sonra, *"Bu, Allah'ın ayetlerindendir"* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş vardır: Allah'ın kudreti ile, güneşin ışığının oraya girmesine mâni olduğunu söyleyenler, ayetteki *"bu"* kelimesi ile, güneşin bu meylinin ve vurup gidişin kastedildiğini; bu görüşte olmayanlar ise "bu" kelime ile şu mananın kastedildiğini söylemişlerdir. "Allah'ın bu uzun müddet içinde onları o mağarada muhafaza edişi, O'nun yüce kudretine ve güzel hikmetine delalet eden ayetlerdendir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların bu uzun süre içerisinde ölümden ve yok olup gitmekten korunmuş olarak kalmalarının, kendisinin yönetmesi, lütfu ve keremi sayesinde olduğunu beyân ettiği gibi, onları taa başta küfürden dönüp, imana arzu

duymalarının da Allah'ın lûtfu ve yardımı ile olduğunu beyân ederek, *"Allah kime hidayet ederse, o doğru yola erdirilmiştir (Ashab-ı Kehf gibi). Kimi de, (kâfir Dikyanus ve kavmi gibi) şaşırtırsa, artık onun için hiçbir zaman, onu doğruya iletecek bir dost bulamazsın"* buyurmuştur. Kaderiye (Mu'tezile) ile Cebriye'nin, ayetteki bu ifade hakkındaki münazaraları malumdur.

★ ★
★

Ashab-ı Kehf'in Mağaradaki Durumu

وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ ۚ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ ۖ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ
ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ ۚ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

"Onlar uyuyan kimseler oldukları halde, sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağ yanlarına ve sol yanlarına çeviriyorduk. Köpekleri de, giriş yerinde ön ayaklarını uzatıp (yatmıştı). Tırmanıp da yanlarına varıp hallerini görseydin, mutlaka onlardan geri dönüp kaçardın ve mutlaka kalbin onların korkusu ile dolardı"

(Kehf, 18).

Bil ki ayetteki, **tahsebühüm** kelimesinin durumu tıpkı, تَرَى الشَّمْسَ ifâdesinin durumu gibidir. Yani, "Onları görseydin, onları uyanık sanırdın" demektir. "**Eykâz**" "**yakız**" ve "**yakzan**" (uyanık) kelimelerinin cemidir. Bunu **Ahfeş, Ebu Ubeyde** ve **Zeccâc** söylemişler ve buna **Ru'be**'nin,

* وَوَجَدُوا إِخْوَانَهُمْ أَيْقَاظًا *

"Onlar, kardeşlerini uyanık buldular" şeklindeki beytini şahit getirmişlerdir. Bunun bir benzeri de, **necid** ve **necdan** kelimelerinin çoğulunun **encâd** oluşudur.

Ayetteki **Rukûd**, masdar olup, ism-i mef'ul (merkûd) manasınadır. Nitekim, قَوْمٌ رُكُوعٌ وَقُعُودٌ وَسُجُودٌ "Rükû eden, oturan ve secde eden topluluk" denilir. Burada kavim, masdar ile tavsif edilmiştir. **Rukûd** kelimesinin, "**râkid**"in cemi, olduğunu söyleyenler yanılmışlardır. Çünkü "**fâil**" veznindeki kelime, "**fu'ûl**" vezni üzere cemi olmaz.

Vahidî: "Onları gören, onları uyanık sanırdı. Çünkü onlar, gözü açık olarak uyuyorlardı" demiştir. **Zeccâc** ise: "Onlar (sağa-sola) sık sık döndükleri için, uyanık oldukları zannedilmiştir. Bunun delili ayetteki, *"Biz onları sağ yanlarına ve sol yanlarına çeviriyorduk"* cümlesidir demiştir.

Mağradaki Durum Hakkında Temelsiz Nakiller

Alimler, bu çevirme müddetinin ne kadar olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, mesela **Ebu Hureyre** (r.a)'den, onların yılda iki defa çevirildikleri rivayet edilirken; **Mücahid**'den, "Onların, doksan yıl sağ taraf üzere durdukları, sonra sol tarafa çevrilip doksan yıl da o tarafları üzere yattıkları" rivayet edilmiştir. Bunların aşûre günü (yılda) bir defa çevirildikleri de söylenmiştir. Ben derim ki: Bütün bu izah edilen şeylere akıl ile ulaşmak mümkün değildir. Kur'an'ın lafzı da bu hususu açıklamamıştır. Sonra bu hususta sahih bir hadis de gelmemiştir. Öyleyse bu nasıl bilinebilir? **İbn Abbas** (r.a) "onların böyle çevrilmelerinin sebebi, yeryüzünün (toprağın, uzun yatmadan dolayı) onların etlerini çürütüp yememesidir" demiştir. Ben derim ki: Bu da, hayret verici bir açıklamadır. Çünkü Allah Teâla, onları üçyüz küsûr yıl hayatta tutmaya kâdir olduğuna göre, onları böyle çevirmeksizin de bedenlerini koruyabilir. Ayetteki, "**zâte**" lafzı, zarf olarak mansubtur. Çünkü bunun manası, daha önce تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ cümlesinde de bahsettiğimiz gibi, "Biz onları sağ tarafta veya sağ taraf üzerine çeviriyorduk" şeklindedir.

Ayetteki وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ *"Köpekleri de ön ayaklarını uzatıp yatmıştı"* cümlesinin izahında **İbn Abbas** ve ekseri müfessirler, "Onlar, krallarından, bir gece vakti kaçmışlardı. Yolda köpeği olan bir çobana rastladılar. Çoban da onların dinine tâbi oldu ve köpeği ile birlikte onlara katıldı" demişlerdir. **Ka'bu'l-Ahbâr** ise: "Onlar yolda bir köpeğe rastladılar. Köpek havladı. Onlar da onu kovaladılar. Ama o, döndü. Onlar onu yine kovaladılar. Bu iş defalarca oldu. Bunun üzerine köpek (dile gelip): "Benden ne istiyorsunuz. Benden korkmayın. Ben, Allah'ın sevgililerini severim. Siz yatıp uyuyunca, ben sizi beklerim" dedi" demiştir. **Ubeyd b. Umeyr** de: "Bu, onların av köpeği idi" demiştir. Ayetteki, بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ tabiri "o köpek, kollarını kırmaksızın yere uzattı" demektir. Hadis-i şerifte, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, namaz kılarken yırtıcı hayvanların yatışı gibi (secdeye) kapanmaktan nehyedip لَاتَفْتَرِشْ ذِرَاعَيْكَ اِفْتِرَاشَ السَّبُعِ *"Yırtıcı hayvanın yatışı gibi, (secdede) kollarını yayma"*[19] buyurması da bu manadadır.

Bi'l-Vasîd "mağaranın girişinde" demektir. **Zeccâc: "Vasîd,** evin ve obanın giriş yeri, avlusu manasına olup, çoğulu "**veseâid**" ve "**vusud**"dur" demiştir. **Yunus, Ahfeş** ve **Ferrâ** da, وِكَاف ve اِكَاف (semer) kelimeleri gibi, **vasîd** ve **asîd** kelimelerinin aynı manada olduğunu söylemiştir. **Süddi** de: "**Vasîd**" kapı demektir. Mağaranın ise kapısı ve eşiği olmaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu tabirle onların köpeklerinin, mağaranın eşiği gibi yattığını söylemiştir" demiştir.

19) Müslim **salat, 240 (1/358); Müsned,** 6/31.

Allah Teâla sonra, لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ *"(Tırmanıp da) yanlarına varıp hallerini görseydin"* yani, "onlara yaklaşıp görseydin" demiştir. Arapça'da, "sen onlara muttali oldun, gördün" manasında اِطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ dersin. "Falancayı, falanca şeyden haberdâr ettim, o da onu gördü" manasında da, أَطْلَعْتُ فُلاَناً عَلَى الشَّيْءِ فَاطَّلَعَ denilir.

لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَاراً *"mutlaka onlardan geri dönüp kaçardın"* buyruğu hakkında **Zeccâc** şöyle der. "**Firâren** kelimesi, mef'ul-u mutlak olarak masdardır. Çünkü **velleyte** fiili, **fererte** manasınadır.

Cenâb-ı Hak, وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْباً *"ve mutlaka kalbin onların korkusu ile dolardı"* yani "korku ve dehşet ile" dolardı" buyurmuştur. Bu tabirin izahı sadedinde şöyle denilmiştir: Onların saçları ve tırnakları çok uzamıştı; uyurken de gözleri açık olarak uyuyorlardı. Bundan dolayı eğer onları bu halde birisi görse, korkar ve kaçardı. Allah Teâla'nın onları, görenlerin alabildiğine korkacakları bir şekilde kıldığı da söylenmiştir. Bu korkunun sebebinin ne olduğunun tafsilatını, en iyi ancak Allah bilir. Doğrusu da budur. **Nâfi** ve **İbn Kesir** fiili lâm'ın şeddesi ve hemze ile, **mülli'te** diye okurken; diğer kıraat imamları şeddesiz olarak, **müli'te** okumuşlardır. **İbn Kesir**'in de bunu şeddesiz okuduğu rivayet edilmiştir. Bu iki okuyuşa göre kelimenin manası aynı olup, ancak şeddeli okumada tekid vardır. **Ahfeş**, bu kelimenin şeddesiz okunuşunun Arapça olarak daha güzel olduğunu, nitekim genel olarak, مَلَأَنِي رُعْباً "O içimi korku ile doldurdu" denildiğini, مَلَّأَنِي şeklinin hemen hemen bilinmediğini; buna, onların daha ziyade şeddesiz şekli kullanmalarının delâlet ettiğini söylemiştir. **Meselâ, İmrl'u-l-Kays:**

* فَيَمْلأُ بَيْتَنَا أَقِطاً وَسَمْناً *

"O evimizi kaşar peyniri ve yağ ile doldurur" demiştir. Bir diğer şâir de şöyle demiştir:

وَمِنْ مَالِئٍ عَيْنَيْهِ مِنْ شَيْءِ غَيْرِهِ إِذَا رَاحَ نَحْوَ الْجَمْرَةِ الْبِيضِ كَالدُّمَى

Bir diğeri, * لاَتَمْلأِ الدَّلْوَ وَعَرِّقْ فِيهَا *

"Kovayı tamamiyle doldurma, ona azıcık su aktar."

Bir diğeri ise * اِمْتَلأَ الْحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي *

"Havuz doldu ve "Yeter, kâfi" dedi" demiştir. Bu fiil bazan da şeddeli olarak kullanılmıştır. Buna delil olarak, **el-Muhbilüs-Sa'dî**'nin şu beytini nakletmişlerdir:

اِلْتَقَلَ النُّعْمَانُ بِالنَّاسِ مُحْرِماً فَمُلِّئَ مِنْ عَوْفِ بْنِ كَعْبٍ سَلاَسِلَهْ (20)

"Hani Numan, haram ayların içinde olduğu halde, insanları öldürmüştü de bunun üzerine, Avf İbn Ka'b tarafından zincirlerle doldurulmuş, (zincire vurulmuş)tu..."

---

20) Lisanu'l-Arab, XI/122 (H.R.M mad).

İbn Âmir ve Kisâî son kelimeyi, Kur'an'ın her yerinde, ayn'ın zammesi ile, rüuben şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları sükûn ile ru'ben şeklinde okumuşlardır.

★ ★
★

Uykudan Uyandırılmaları

وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ ۚ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۖ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ
بَعْضَ يَوْمٍ ۚ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ ۖ فَابْعَثُوا أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِ إِلَىٰ الْمَدِينَةِ
فَلْيَنظُرْ أَيُّهَا أَزْكَىٰ طَعَامًا فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾
إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾

"Böylece onları kendi aralarında birbirlerine sorsunlar diye uyandırdık ve içlerinden biri "Ne kadar uyudunuz?" dedi. Birisi "Bir gün, yahut bir günden az uyuduk" dedi. Diğerleri de dediler ki: "Ne kadar kaldığınızı, Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz, birinizi şu gümüş paranız ile şehre gönderin de baksın. Hangi yiyecek daha temiz ise, oradan size yiyecek birşey getirsin. Çok nazik hareket etsin. Sizi, hiçbir kimseye sakın hissetirmesin. Çünkü onlar size gâlib gelirlerse, ya sizi taşlar öldürürler, yahut kendi dinlerine döndürürler. O zaman da ebediyyen felah bulamazsınız"

(Kehf, 19-20).

Bil ki bu ifadenin takdiri, "Onların hidayetini artırdığımız, onların kalblerini kuvvetlendirdiğimiz (yani kalblerine sebat verdiğimiz), kulaklarına vurduğumuz ve onları böylece uyutup, yemeden içmeden hayatta bıraktığımız ve onları zaman zaman sağdan sola çevirdiğimiz gibi, onları uyandırdık, yani onları, aralarında ne kadar uyumuş oldukları hususunda değişik görüşler ileri sürüp, bunu birbirlerine sorsunlar diye, ölüme benzer o uykularından uyandırdık, dirilttik" şeklindedir.

Olup Bitenler Hakkında Soru Sormaları

İmdi eğer, "onların diriltilmelerinin, uyandırılmalarının esas maksadının birbirlerine soru sormaları ve niza etmeleri olması câiz midir?" denilirse, biz deriz ki: Bu uzak bir ihtimal değildir. Çünkü onlar, birbirlerine bunu sorduklarında, Allah'ın kudreti ile

birtakım acayip işlerin ve garip hallerin olduğunu anlarlar. Bu anlama ise, matlub olan bir iştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ buyurmuştur. Yani, "İçlerinden biri, "Ne kadar uyudunuz? Bu mağaradaki kalma miktarımız nedir?" dedi." قَالُوا لَبِثْنَا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ *"Bir gün yahut bir günden daha az uyuduk" dediler."* Bu konuda müfessirler şöyle demiştir. "Onlar mağaraya tan yeri ağarmadan girmişlerdi; Allah ise onları, günün sonunda uykularından kaldırmıştı. İşte bundan dolayı da, (önce) *"bir gün"* dediler. Ama güneşin hâla batmamış olduğunu gördüklerinde de, *"yahut bir günden daha az"* dediler." Cenâb-ı Hak sonra قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ *"(Diğerleri) dediler ki: "Ne kadar kaldığınızı, Rabbiniz daha iyi bilir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bunu söyleyen, onların lideri olan **Yemliha** olup, o bunun ilmini Allah'a havale etmiştir. Zira o, saçlarına, tırnaklarına ve yüz derilerine bakınca, orada şiddetli bir değişimin izlerini görmüş, böylece de, böylesi şiddetli bir değişimin ancak, çok uzun günlerde meydana gelebileceğini anlamıştı. Daha sonra, فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ *"Şimdi siz, birinizi şu gümüş paranız ile şehre gönderin"* buyurulmuştur. **Ebû Amr, Hamza ve Asım'ın ravisi Ebu Bekir** bu kelimeyi râ'nın sükûnu ve vâv'ın fethasıyla **verki-küm** şeklinde okurlarken, kıraat alimlerinden, bu kelimeyi vâv'ın kesresi ve râ'nın sükûnuyla **virki-küm** şeklinde okuyanlar da vardır. **İbn Kesir** ise onu, râ'nın kesresi ve kaf'ı da kaf'a idğam ederek **verikkûm** şeklinde okumuştur. **İbn Muhaysın**'dan rivayet edildiğine göreyse, o, vâv'ı kesreli, râ'yı sükûn ve kaf'ı da kaf'a idgâm ile **virkkûm** şeklinde okumuştur. Kelime üzerinde iki sâkin harf meydana geldiği için, bu caiz değildir. **Verik** kelimesi, ister basılı olsun isterse olmasın, gümüşe verilen addır. **Arfece**'nin, (düşen burnu yerine) gümüşten yapılma **(min verik-in)** bir burun edindiğine dair rivayet edilen haber de buna delâlet eder. Bu kelimenin **kebid, kebd, kibd** (ciğer), kelimelerinde olduğu gibi, **verik, verk, virk (Verkun, verikun ve vurkun)** şeklinde olmak üzere değişik kullanım şekilleri vardır. Bunu, **Ferrâ** ve **Zeccâc** zikretmiştir. **Ferrâ** vâv'ı kesreliyerek **(virk)** okumanın ise, bu kullanışların en az kabul edileni olduğunu söylemiştir. Yine, darbolunmuş dirheme, paraya da **rika, el-veriku,** denilir. **Ezheri** ise kelimenin anlamının tıpkı **sıla** ve **ide** (vaadetmek) kelimesinde olduğu gibi **rika**'nın da aslının **verik** olduğunu söyler. Müfessirler şöyle demiştir: Onların yanında, kendi zamanlarındaki, yani bu gün Tarsus denilen şehirdeki kralların resmi bulunan paralar bulunuyordu. Bu ayet, azık biriktirmenin mühim ve meşru bir iş olduğuna ve bunun, tevekkülleri iptal etmediğine delâlet eder.

"Ezkâ" Kelimesinden Maksat

Ayetteki, فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَاماً *"baksın... hangi yiyecek daha temiz ise"* ifadesine gelince, **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bununla, (bu sözü söyleyen kimse), eti yenilmesi helâl olan hayvanları kastetmiştir. Çünkü ülkelerinin halkının çoğu mecusi idi. Onlar içinde de imanlarını gizleyen bir topluluk bulunuyordu." **Mücahid** ise şöyle demiştir:

"Onların kralları zalim idi. Binâenaleyh, *"hangi yiyecek daha temiz ise"* sözleriyle gasb ve elkoymadan en uzak şeyi kastetmişlerdir." Bunun, "hangisi hoş ve lezzetli ise" veya "hangisi daha ucuz ise" manasında olduğu da söylenmiştir. **Zeccâc** şöyle demiştir. **Eyyühâ** lafzı, mübtedâ olarak merfû **ezkâ** onun haberi, **taâmen** kelimesi de temyiz olmak üzere mansûbtur.

Tedbirli Davranmanın Önemi

Ayetteki وَلْيَتَلَطَّفْ "ifadesi, şehre girme, yiyecek satın alma işi, gizlilik ve sır içinde olsun" anlamındadır. وَلاَ يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَداً ifadesi, "o giden, yerinizi şehir ahalisinden hiç kimseye haber vermesin" demektir. اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ ifadesi "Eğer onlar, sizin yerinize muttali olur da sizi görür, bulurlarsa" veya "Sizi ele geçirirlerse" anlamındadır. Bu kelime, birisine üstün geldiğinde söylenen ظَهَرْتُ عَلى فُلاَنٍ ; ve bir sathın üzerinde olduğun zaman söylenilen ظَهَرْتُ عَلى السَّطْحِ ifâdesinden alınmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَاَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ *"bu suretle galib ve üstün oldular"* (Saf, 14); لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ *"o dini her dine galip kılmak için"*(Tevbe, 33) ayetlerindeki kelimeler de bu anlamdadır. **Yercümüküm** kelimesi, "sizi öldürürler" anlamındadır. Recm kelimesinin, Kur'ân'da öldürme anlamına gelmesi, oldukça fazladır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْلاَ رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ *"Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki seni öldürürdük"* (Hûd, 91) ve اَنْ تَرْجُمُونِ (Duhan, 20) ayetlerinde olduğu gibi "Recm" kelimesinin asıl manası, "atmak"tır. **Zeccâc** "Bu ifadenin manası, "sizi taşlayarak öldürürler" demektir. Çünkü "recm" en acı veren ve pis öldürme biçimidir" demiştir. Ayetteki اَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ ifadesi, "sizi kendi dinlerine gönderirler" manasında; وَلَنْ تُفْلِحُوا اِذاً اَبَداً ifadesi de, "siz onların dinine dönerseniz, ne dünyada ne de ahirette mesut olamazsınız" manasındadır. **Zeccâc** "buradaki اِذاً اَبَداً ifadesi şart manasına delâlet eder ve "Eğer onların dinine dönerseniz, asla felaha eremezsiniz" anlamındadır" demiştir. **Kadî** de şöyle demiştir: "Dini yüzünden firar eden mümin için, şu iki şeyden daha ileri ve büyük bir akıbet yoktur. Bunlardan birincisi, ya dini uğrunda canını vermesidir ki, bu ölümlerin en kötüsü olan taşlanarak öldürülmektir. İkincisi ise, kâfirlerin onu küfre döndürmesi neticesinde, dinini helâk etmesidir." Buna göre eğer, " eğer onlar, küfre zorlanmış ve böylece de (zahiren) küfrü izhar etmiş olsalardı, onlara bir zararın dokunmaması gerekmez miydi? O halde onlar niçin, "O zaman da ebediyyen felah bulmazsınız" demişlerdir" denilirse biz deriz ki: Bununla şu mananın murad edilmiş olması muhtemeldir: "Eğer o kâfirler, zorlama yoluyla bu müslüman gençleri küfre döndürüp, anlar da, bir müddet küfür izhâr ettiklerinde, o zaman kalbleri bu küfre meyletmeye başlar, derken gerçekten kâfir olmuş olurlardı. İşte böyle bir ihtimal bulunmaktadır. Onların korkuları da bundan dolayıdır. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Halkın Tutumu

وَكَذٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓا أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَآ إِذْ يَتَنَٰزَعُونَ
بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُوا۟ ٱبْنُوا۟ عَلَيْهِم بُنْيَٰنًا ۖ رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۗ قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُوا۟ عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ
لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ ۖ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ
سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ ۖ رَجْمًۢا بِٱلْغَيْبِ ۖ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ۚ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِم
مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ۗ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَآءً ظَٰهِرًا ۖ وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾

"Böylece halkı onlara muttali kıldık ki Allah'ın vaadinin şüphesiz bir hak olduğunu, Kıyametin vukûunda hiçbir şüphe bulunmadığını bilsinler. O sırada insanlar, onların durumunu aralarında tartışıyorlardı. Derken, "onların etrafına bir bina yapın" dediler. Rableri onları daha iyi bilendir. Onların işlerine galib olanlar ise "mutlaka, yanlarında bir mescid edineceğiz" dediler. "Sayıları üçtür, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. "Beştir, altıncıları, köpekleridir" diyecektir. Bunlar, gayba taş atmadır (tahmindir)" "Yedidir, sekizincileri de köpekleridir" diyeceklerdir. De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları, ancak insanların pek azı bilebilir. O halde bunlar hakkında ancak delillerin açık olması dışında münakaşaya girişme. Bunlara dair onların hiçbirinden bilgi isteme"

(Kehf, 21-22).

Bilesin ki bunun manası şudur: "Biz onların hidayetini arttırıp kalblerine sebât verip, onları uyutup, onları sağa-sola evirip çevirip, sonra onları, kendisinde apaçık hikmetler bulunacak bir biçimde dirilttiğimiz gibi, aynı şekilde insanları da onlara muttali kıldık. Yani, başkalarını onların hallerinden haberdar ettik." Arapçada, "onu öğrendim" manasında عَثَرْتُ عَلٰى كَذَا denilir. Alimler, bunun şu anlama geldiğini söylemişlerdir: Bir şeyden gafil olup, sonra da ona tökezlerse, ona bakar ve onu öğrenmiş olur. Böylece tökezlemek **(el-'ısâr)** da, bu bilmenin ve anlamanın sebebi olur. Bundan dolayı, sebebin ismi müsebbebe (neticeye) verilmiştir.

Halkın Onları Nasıl Öğrendiği

Alimler, insanların **Ashâb-ı Kehf hadisesi**ni, öğrenmelerine sebep olan şey hakkında değişik iki görüş ileri sürmüşlerdir:

1) Onların saçları ve tırnakları, alışılmışa aykırı olarak, çok fazla uzamıştı. Derileri ile yüzlerinde de, onların ömürlerinin alışılmıştan çok uzun olduğuna delâlet eden acayip izler ve alametler bulunuyordu.

2) "Bu adam, yiyecek almak için çarşıya gidip de, yiyeceğin parasını kesmek üzere dirhemleri çıkarınca, yiyeceği satan adam, "Bu paralar bu gün kullanılmamaktadir; bunlar, bundan çok uzun zaman önce, asırlarca evvel kullanılıyordu. "Sen belki de bir hazine buldun" dedi. Bunun üzerine insanlar, o şahsın hakkında ihtilâfa düştüler ve onu, beldelerinin kralının yanına götürdüler. Kral ona, "Bu paraları nereden buldun?" dedi. O da, "Dün bununla bir miktar hurma aldım. Sonra ben ve arkadaşlarım, kral **Dikyanus**'tan firar edip kaçtık" diye cevap verdi. Böylece o kral, o adamın bir hazine bulmadığını ve Allah'ın onu ölümünden sonra dirilttiğini anladı."

Haşrin Vukuuna Örnek

Sonra Cenâb-ı Hak لِيَعْلَمُوٓا اَنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ buyurmuştur. Yani, "Biz, bu kimseleri, onların hallerine ancak Allah'ın, ba's, haşr ve neşr ile ilgili vaadinin hak ve gerçek olduğunu anlasınlar diye muttaki kıldık." Rivayet olunduğuna göre o zamanın kralı, ba'sı' inkar eden kimselerden idi. Fakat, kâfir olmakla beraber, insaflı bir kimse idi. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu gençlerin durumunu, o kral için bir delil yapmıştı. Yine denildiğine göre, belki, o zamandaki görüşler çeşitli idi. Bazıları: "Ceset ve ruh beraberce diriltilecektir" derken, diğer bazıları, "Ruh diriltilecektir. Cesede gelince, toprak onu yiyip bitirecektir' diyordu. Sonra bu kral, bu meselede, hak ve doğru olanın ne olduğuna kendisiyle istidlâlde bulunacağı bir mucizeyi kendisine göstermesi için Allah'a duâ ve niyazda bulundu. Allah Teâlâ'da onu, Ashab-ı Kehf'in durumuna muttali kıldı. Böylece o kral onların hadisesini, cesetlerin de dirileceğine dair bir delil olarak kabul etti. Çünkü onların bu uzun uykudan sonra uyanmaları, ölüp de, sonra da diriltilen kimsenin haline benziyordu.

Ayetteki اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ *"O sırada insanlar, onların durumunu aralarında tartışıyorlardı"* ifadesi, **e'serna** fiiline bağlıdır. Yani, "Onlar aralarında niza ettikleri zaman, biz halkı onlara muttaki kaldık" demektir.

Ahalinin Tartıştığı Konu

Alimler, buradaki tartışma ile kasdedilen şey hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere denilmiştir ki:

1) Onlar, yeniden dirilmenin doğru olup olmadığı hususunda münakaşa ediyorlardı. Bunun gerçek olduğunu söyleyenler, bunun doğruluğuna bu hadiseyi

delil getiriyorlardı ve: "Allah Teâlâ onların bedenlerini üçyüz dokuz sene muhafaza etmeye muktedir olduğu gibi, ölümlerinden sonra cesedleri diriltmeye da kâdirdir" diyorlardı.

2) Denildiğine göre, o kral ve kavmi, **Ashâb-ı Kehf**'i görüp, hallerine vâkıf olunca, Ashâb-ı Kehf, mağaralarına geri döndüler ve Allah o zaman, onların canını aldı. İşte bu noktada o insanlar ihtilaf etmişler, bazıları, onların yine önceki gibi uyuduklarını; bazıları ise aksine artık öldüklerini söylemişlerdir.

3) Bazıları "evlâ olan, onların yanına hiç kimsenin girmemesi ve hallerini görmemesi için, mağaranın kapısını kapatmaktır" derken, bazıları da "evlâ olan, mağaranın kapısına bir mescid yapılmasıdır" demişlerdir. "Bu görüş, o zamanki bu insanların Allah'a inandıklarına, ibadet ve namazı kabul ettiklerine delâlet eder.

4) Kâfirler, "Onlar bizim dinimiz üzerinde idiler. Dolayısıyla onların üzerine bir bina yapalım" derken; onlardan mü'min olanlar, "onlar bizim dinimiz üzere idiler, binâenaleyh biz de bir mescid yapalım" dediler.

5) Onlar, **Ashâb-ı Kehf**'in ne kadar uyudukları hususunda münakaşa ettiler.

6) Ahali onların sayıları ve isimleri hususunda münakaşa etmişlerdi.

Cenâb-ı Hak sonra, رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ *"Rableri onları daha iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu cümle, o çekişenlerin sözlerindendir. Buna göre sanki onlar, **Ashâb-ı Kehf**'in durumunu müzakere edip, isimleri, halleri ve ne kadar uyudukları hususunda karşılıklı fikirler ileri sürüp, işin hakikatine ulaşamayınca, bunu elde edemeyince *"Rableri onları daha iyi bilendir"* demişlerdir.

2) Bu cümle, Cenâb-ı Hakk'a âit olup, bunu, münakaşa eden o kimseleri **Ashâb-ı Kehf** hususunda bilgisizce ileri geri konuşmaktan alıkoymak için söylemiştir.

Allah Teâla sonra, قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ *"Onların işlerine gâlib olanlar ise şöyle demişlerdir..."* buyurmuştur. Bununla o müslüman kralın kastedildiği söylendiği gibi, bunu söyleyenlerin **Ashab-ı Kehf**'in sahipleri (akrabaları) olduğu da söylenmiştir. Yine bu sözü, o beldenin ileri gelenlerin söylediği de ileri sürülmüştür. (Bunlar demişlerdir ki:) لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا *"Mutlaka yanlarında bir mescid edineceğiz"* yani, "Orada ibadet edeceğiz ve bu mescid sayesinde **Ashab-ı Kehf**'in eserlerini yaşatacağız.

Ashab-ı Kehf'in Sayısı

Cenâb-ı Hak sonra, سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ *"Diyecekler ki: "(Sayıları) üçtür, dördüncüleri köpekleridir"* buyurmuştur. Buradaki *"diyecekler"* fiilinin faili, o

çekişenlerdir. Rivayet olunduğuna göre **Necrânlı** olan hristiyan heyetin seyyidi (veziri), âkibi (emiri) ve diğer adamları, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın yanında iken, söz dönüp dolaşıp **Ashab-ı Kehf** meselesine geldi. Bunun üzerine **Seyyid**, "Onlar **Ya'kûbî** (mezhebinden) olup, üç kişi idiler, dördüncüleri köpekleri idi" dedi. Âkib (reis) olan ise, "Onlar **Nastûrî** (mezhebinde) olup, beş kişi idiler ve altıncıları köpekleri idi" dedi. Müslümanlar da, "Onlar yedi kişi olup, sekizincisi köpekleri idi" dediler. Müfessirlerin ekserisi, doğru sayının, bu sonuncusu olduğunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:

Yedi Kişi Olduklarının Delilleri

1) Ayetteki وَثَامِنُهُمْ ifâdesinin vâv'ı,mârife kelimenin hali olarak gelen cümlenin başına dâhil olduğu gibi, nekirenin sıfatı olarak gelen cümlenin de başına dâhil olan vavdır. Bu, Mesele senin, جَاءَنِي رَجُلٌ وَمَعَهُ آخَرُ "Bana, beraberinde bir başkası olan bir adam geldi" ve مَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَفِي يَدِهِ سَيْفٌ "Zeyd'e, elinde kılıç olduğu halde uğradım" demen gibidir. Hak Teâlâ'nın, وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلاَّ وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ (Hicr, 4) ayeti de bu şekildedir. Bunun faydası ise, bu sıfatın o mevsûfa âit olduğunu iyice belirtmek ve onun bu sıfatla muttasıf oluşunun sabit ve kesin birşey olduğunu anlatmaktatır. Binâenaleyh bu "Vâv" Ashab-ı Kehf'in yedi kişi olduklarını, sekizincisinin de köpekleri olduğunu söyleyenlerin sözlerinin doğruluğuna ve bu sözü bilerek, itminân ile söylediklerine delâlet eder.

2) Bu görüşte olanlar şöyle dediler: Allah Teâlâ bu ifadede, fazladan bir harf zikretmiştir ki bu da "vâv"dır. Binâenaleyh bu lafzı, manasız saymaktan korumak için, bunun ifâde ettiği fazladan bir mana bulunmuş olması gerekir. Bu ilave manayı kabul eden herkes, bununla bu görüşün doğru ve gerçek oluşunun kastedildiğini söylemişlerdir.

3) Allah Teâla, ilk iki görüşün peşinden, *"Bunlar gayba taş atmaktır"* (Yani rastgele konuşmaktır) buyurmuştur. Bir vasfı, bir şeye vermek, (bu sıfat bakımından) durumun, diğer şeylerde bunun aksine olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bâtıl bir zan ile söylenmiş olma özelliğinin ilk iki görüşte olması, üçüncü görüşün ise bu özellikte, onların aksi olması gerekir.

4) Allah Teâla onların, *"Yedidir, sekizincileri de köpekleridir"* dediklerini naklettikten sonra, *"De ki: Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları ancak insanların pek azı bilebilir"* buyurmuştur. Binâenaleyh ilk iki görüşün peşinden, *"Bunlar gayba taş atmaktır"* ifadesi getirilirken, üçüncüsünün peşinden, *"De ki: Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları ancak insanların pek azı bilebilir"* ifadesinin getirilmesi, bu üçüncü görüşün, kuvvetli ve doğru olma açısından ilk ikisinden ayrı olduğuna delâlet eder.

5) Allah Teâla, *"Onları ancak insanların pek azı bilebilir"* buyurmuştur. Bu ifade, **Ashab-ı Kehf**'in sayısını ancak bu az kimsenin bilebileceğini göstermektedir. Müslümanlardan bu konuda söz söyleyen herkes onların yedi kişi olduklarını, sekizincilerinin de köpekleri olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh ayette bahsedilen "pek az" ifadesi ile, bunu söyleyen müslümanların kastedilmiş olması gerekir. **Hz. Ali** (r.a.): "Onlar yedi kişiydiler. İsimleri şöyle idi: **Yemlihâ, Mekselinâ, Meslesînâ**-ki bu üçü kralın sağ tarafında olanlardı. Kralın solunda olanlar ise, **Mernos, Debernos** ve **Sadenos** idi. Kral mühim işlerde bu altı kişi ile istişâre ederdi. Yedincileri ise, bunlar kralların dan kaçtıklarında kendilerine katılan o çobandı. Köpeklerinin adı ise **Kıtmîr** idi" demiştir. **İbn Abbas** (r.a.): "Ben bu pek az kimselerdenim. Onların sayıları yedidir, sekizincileri de köpekleridir" demiştir.

6) Allah Teâla, *"Yedidir, sekizincileri de köpekleridir" diyecekler. De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları ancak insanların pek azı bilebilir"* buyurmuştur. (Kur'an üslûbunda) genel olarak görülen şekil şudur: Cenâb-ı Hak görüşleri nakledince, mesele ile ilgili hak ve bâtıl ne varsa bütün görüşleri nakleder. Çünkü Allah Teâla'nın bâtıl görüşleri anlatıp, hak olanı anlatmaması uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh bu hususta hak ve bâtıl görüşlerin hepsinin, bu üç görüşten ibaret olduğu sabit olmuş olur. Ama Cenâb-ı Hak, ilk ikisini zikrettikten sonra, onları *"Gayba taş atmak"* diye tavsif etmiştir. Binâenaleyh hak olanın, üçüncü görüş olması gerekir.

7) Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben *"O halde bunlar hakkında delilin açık olması dışında münakaşaya girişme. Bunlara dâir onların hiçbirinden bilgi isteme"* buyurmuş ve böylece onu, onlarla (ehl-i kitab ile) münazara etmekten ve onlardan fetva sormaktan nehyetmiştir. Bu, ancak Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e hâdisenin hükmünü (aslını) bildirmesi halinde mümkün olur. Hem sonra Allah Teâla, *"Onları ancak insanların pekazı bilebilir"* buyurmuştur. Binâenaleyh bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in değilde, başka bir insanın bilebilmesi uzak bir ihtimaldir. Bu sebeble, **Ashab-ı Kehf**'in gerçek bilgisinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e verildiğini anlıyoruz. Açık olan odur ki bu bilgi ancak vahiy ile gerçekleşmiştir. Çünkü vahiy dışında kalan şeyde asıl olan yokluktur ve işin de böyle olmasıdır. Binâenaleyh doğrusu, *"(Onlar) yedidir, sekizincileri de köpekleridir"* şeklindeki görüştür. Bil ki bu izahların bir kısmı bir kısmına nazaran daha zayıf ise de, hepsi birbirini destekleyince, bu konudaki delil tam ve mükemmel olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Ayetli İlgili Diğer Bazı Hususlar

Ayetle ilgili birkaç bahis daha bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Ayetin takdiri, *"Diyecekler ki: "Onlar üçtür"* şeklindedir. "Onlar"

kelimesi mahfuztur. Sözden anlaşıldığı için mübtedâ olan **hüm** (onlar) kelimesi hazfedilmiştir.

İkinci Bahis: İlk fiil, istikbal sığasıyla سَيَقُولُونَ (diyecekler) şeklinde gelmiştir. Bunun sebebi atıf harfinin, son iki görüşün, birincisine dahil olmasını gerektirmiş olmasıdır.

Üçüncü Bahis: "**Recm**", atmak demektir. "**Gayb**" ise, insanın göremediği bilemediği şeydir. Binâenaleyh ayetteki "**Recmen bi-l'gayb**" deyimi, "bilemediği, göremediği şeyi (bilir gibi) ortaya atmaktır." Nitekim Arapça'da "Düşünmeden konuşuyor manasında, فُلَانٌ يَرْمِي بِالْكَلَامِ رَمْياً "Falanca atıyor" denilir.

Dördüncü Bahis: Âlimler, **ve sâminühüm**'deki vâv'ın, ifade ettiği mana hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Daha evvel de bahsettiğimiz gibi, bu vâv, bu üçüncü sözün, diğerlerinden daha evlâ olduğunu gösterir.

2) Araplara göre "yedi", sayının çok olduğunu ifade etmede kullanılan temel rakamdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer onlar için 70 defa istiğfâr etsen bile, Cenâb-ı Hak (o münafıkları) kesinlikle bağışlamayacak."* (Tevbe, 80) buyurmuştur. Durum böyle olup Araplar sekize varınca, daha sonra söyleyecekleri cümlenin müste'nef bir cümle olduğuna delâlet eden bir lafzı getirerek, mesela **ve semâniye** (ve sekiz) derler. İşte ayetteki bu ifade, o tarz üzere gelmiştir. Şu benzer üç ayet de buna delâlet etmektedir ...وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ (Tevbe, 112) Çünkü ayet ortasındaki bu ifade, kendisinden önce sayılan sıfatların sekizincisidir. (Bundan dolayı başına vâv gelmiştir.) Yine Cenâb-ı Hak, حَتَّى إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا (Zümer, 73) buyurmuş, çünkü cennetin kapıları sekiz, cehennemlikler ise yedidir. Yine ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَاراً (Tahrim, 5) buyurulmuştur. Buradaki "ebkâr", kendinden önce sayılan şeylerin sekizincisidir. Âlimler bu vâv'a, **vâvu's- semâniye** adını vermişlerdir. Buna niçin bu adın verildiğini anlattık. **Kaffal** şöyle der: Bu, tutarlı bir izah değildir. Hak Teâla'nın, هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ (Haşr 23) ayeti, bunun aksine, bir delildir. Cenâb-ı Hak bu ayette, sekizinci olarak zikrettiği sıfatın başında vâv getirmemiştir.

Allah Teâla sonra, *"De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları ancak insanların pek azı bilebilir"* buyurmuştur. Doğru olan da budur. Çünkü kâinatta meydana gelen, meydana gelmiş, gelecek bütün hadiselerin detaylı bilgisi ancak Allah katında ve ancak Allah'ın haber verdiği kimselerde bulunur. **İbn Abbas:** "Ben, o "pek az" kimselerdenim" demiştir. **Kâdî, İbn Abbas** (r.a)'ın bu sözü hususunda şöyle demiştir: "Eğer o, bunu Hz. Peygamber'in açıklaması ile öğrenmiş ise doğrudur.

Ama yok bu hususta "vâv" harfine tutunuyorsa, bu zayıftır. Ama şöyle denebilir: "Delil getirilen o yedi izah, her ne kadar kesinlik ifade etmezsede yine de zann-ı gâlib ifade eder."

Bil ki Allah Teâla bu hadisevi zikrettikten sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu hususta çekişmemekten ve fetva sormaktan nehyeden iki ifadeye yer vermiştir. Onu, çekişmekten فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا *"O halde bunlar hakkında delilin açık olması dışında münakaşaya girişme"* buyurarak nehyetmiştir. **"Mirâen Zâhiren"** ifadesi ile, Hz. Peygamberin, bu sayının ne kadar olduğu hususunda onları yalanlamaması, aksine bunu belirlemek için delil yoktur. Binâenaleyh bu hususta konuşmamak ve kesin hüküm vermemek gerekir demesi kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Ehl-i kitab ile en güzel bir şekilde mücâdele et"* (Ankebût, 46) ayetidir. Hz. Peygamber, onlara fetva sormaktan da, وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا *Bunlara dair, onların hiçbirinden bilgi isteme"* ifadesi ile nehyetmiştir. Çünkü (ehl-i kitabın) bu konuda kesin bir bilgilerinin bulunmadığı sabit olunca, onlara görüş sormaktan menetmek gerekir.

Bil ki "Kıyas"ı kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Gayba taş atmaktır"* buyurup, bu ifadeyi **"zan"** yerine kullanarak, sanki **"zannen bi'l-gayb"** (gayb hakkında zan yürüterek) demek istemiştir. Çünkü Araplar **"zan"** yerine رَجَمَ بِالظَّنِّ (Zannına göre atıyor) deyimini genellikle kullanırlar. Hatta **"recm"** ile **"zan"** arasında onlara göre bir fark yoktur. Şâirin şu sözüne baksana!

* وَمَا هُوَ عَنْهَا بِالْحَدِيثِ الْمُرَجَّمِ *

"Ondan, ne idiği belirsiz, vehme göre söylenmiş söz çıkmaz." Burada **müreccem**, maznûn (zanna göre söylenen) manasınadır. Kelime ile ilgili bu izahı **Keşşaf sahibi** de yapmıştır. Binâenaleyh bu, zanna göre söz söylemenin, Allah katında kınanan bir şey olduğuna delâlet eder. Hem sonra Allah Teâlâ bu yolu kınayınca, zannına göre konuşan kimselerden fetva sorma hususunu da bu kınamaya dahil etmiştir. Binâenaleyh bu, zanna göre verilen fetvanın Allah katında câiz olmayacağına delâlet etmektedir."

Kıyası (delil olarak) kabul edenlerin, buna karşı cevabını daha önce defalarca zikrettik.

* *
*

Allah Dilemedikçe İşler Olmaz

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ ۚ وَاذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ
أَن يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا
تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا ۖ لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ
مَا لَهُم مِّن دُونِهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

"Hiçbir şey hakkında, "İnşâallah" (Allah dilerse) demedikçe, "Ben bunu mutlaka yarın yapacağım" deme. Unuttuğun zaman Rabbini an ve şöyle de: "Umulur ki Rabbim beni doğruya, bundan daha yakın olan bir yola erdirir." Onlar, mağaralarında üçyüz sene eğleştiler. Buna dokuz yıl daha kattılar. De ki: "Allah ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybını, ancak o bilir. O, ne güzel görür, ne güzel işitir! Bunların, O'ndan başka hiçbir yardımcısı yoktur. O, hiçbir kimseyi hükmüne ortak yapmaz"

(Kehf, 23-26).

Bil ki ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nüzul Sebebinin Değerlendirilmesi

Müfessirler şöyle demişlerdir: Kureyşliler, Hz. Peygamber'e üç soru sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "İnşaallah" demeden, *"Ben yarın bunları cevaplarım"* dedi. Bunun üzerine vahiy onbeş gün süre ile kesildi. Bir başka rivayette bu sürenin kırk gün olduğu ileri sürülmüştür. Daha sonra bu ayet nâzil oldu. **Kâdî**, bu görüşe şu iki açıdan itiraz eder:

1) Hazreti Peygamber (s.a.s) yarın falanca işi yapacağını haber verdiğinde, yarından önce ölebileceğini veya o fiili yapmasına bir engel çıkabileceğini biliyordu. Bütün bunlar ihtimal dâhilinde olduğu halde, Hz. Peygamber "İnşaallah" (Eğer Allah dilerse) dememiş olursa, söyleyeceği söz, çoğu kez meydana gelecek şeyin aksine olmuş olurdu. Bu ise, hem peygamberden, hem de onun sözünden insanların soğumasına sebebiyet verirdi. Ama o, *"eğer Allah dilerse"* (inşaallah) diyerek, bunları söylerse, böyle bir sakıncadan korunmuş olur. Bu böyle olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İnşaallah" demeksizin, herhangi birşeyi vaadetmesi (yapacağını) söylemiş olması uzak bir ihtimaldir.

2) Bu ayet, pek çok faydayı (manayı) ve hükmü ihtiva etmektedir. Binâenaleyh ayeti sırf bu manaya hamletmek uzak birşey olur.

Kâdî'nin birinci görüşüne şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İnşaallah" demiş olmasının daha evlâ olduğunda münakaşa yoktur. Fakat o, herhangi bir sebepten ötürü bunu söylemeyi bazan unutabilir. Binâenaleyh bu konu, efdal ve evlâ olanın terkedilmesi kabilinden olur. **Kâdî**'nin ikinci görüşüne de şöyle cevap verilir: Ayetin pek çok manayı ve hükmü ihtiva etmesi, sebeb-i nüzulün bu mana ve hükümlerden birisi olmasına mânî değildir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnşaallah (Allah dilerse) demedikçe"* ifadesinde, Allah Teâla'nın neyi dilediğinin beyanı yoktur. Binâenaleyh bu hususta şu iki görüş bulunmaktadır:

1) Ayetin takdiri, "hiçbir şey hakkında "inşaallah" demedikçe, yani Allah'ın bu söz hususunda sana müsaade etmeyi dilemesi müstesna, "ben bunu mutlaka yapacağım" deme "şeklindedir. Bu, "Allah'ın sana o haber hususunda sana müsaade etmesi hali müstesna; senin, falanca işi yapacağını kendiliğinden söylemen ve haber verme yetkin yoktur" manasındadır.

2) Ayetin takdiri, "Senin inşaallah demen müstesnâ hiçbirşey hakkında, "ben bunu mutlaka yarın yapacağım" deme " şeklindedir. Bu sözün mutlaka söylenilmesinin sebebi şudur: İnsan "yarın falanca işi yapacağım" dediğinde hem yarın gelmeden önce ölmesi, hem de diri kalması halinde, o işi yapmaya mani bir engelin çıkması uzak bir ihtimal değildir. Binâenaleyh o, "inşaallah" demezse, o durumda o vaadinde yalancı olmuş olur. Halbuki yalan, nefret ettirici bir husustur. Bu ise, peygamberlere yakışmaz. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak ona, "inşaallah" demesini vâcib kılmıştır. Öyle ki onun bu vaadini yerine getirmemesi halinde yalancı olmaz, o zaman da bir nefret meydana gelmez.

ÜÇÜNÜÇÜ MESELE

İşleri Allah'ın Dilemesine Bağlamak

Bil ki Mutezile'ye göre, Allah Teâlâ kulunun iman ve itaatta bulunmasını istemiş, kulu ise kendisi için küfrü ve isyânı istemiştir. Böylece, bu demektir ki Allah'ın değil, kulun muradı yerine gelmiştir. Bu durumda da, kulun irâdesi galib, Allah'ın irâdesi ise, (haşâ) mağlûb konumunda bulunmuş olur! Ama bize göre, Allah Teâla'nın irade ettiği her şey, tahakkuk eder ve meydana gelir. O halde bu demektir ki Allah, kâfirin küfrünü, mü'minin de imanını irâde etmiş, istemiş olur. Böyle olması halinde ise Allah'ın irâdesi galib, kulun irâdesi de mağlub olmuş olur. Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki kul, "Allah'ın dilemesi müstesnâ, yarın şöyle yapacağım" dediğinde, Allah, kendisinin iradesi kulunun iradesine galib olduğu zaman o kulundan yalanı savuşturmuş olur. Çünkü kulun böyle (inşâallah) demesi

halinde, ifadenin takdiri şöyle olur: Kul, "Ben falanca işi yapacağım. Ancak ne var ki Allah'ın iradesi, bunun aksine olursa, ben bu durumda onu yapamam. Çünkü Allah'ın iradesi, benim irademe galiptir. Galip olan bir mânia bulunduğunda ise, ben onu yapamam" demiş olur. Ama, Allah Teâla'nın irâdesinin mağlup olması halinde, bu irâde bu konuda özür sayılamaz. Çünkü mağlub olanı, galib olan engelleyemez. Bunun da böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Ümmet-i Muhammed, bir kimse, "Allah'a yemin olsun ki, şunu yapacağım" der de, daha sonra da, yeminini bozmaktan dolayı endişelenerek, "İnşâallah' derse, Allah'ın iradesinin galib olması durumu hariç, onun bu sözünün, yemini bozmadan dolayı kendisine terettüb eden keffareti savuşturamayacağı hususunda ittifak etmiştir. Binâenaleyh, (Allah'ın iradesinin galib olması halinde) yemin keffâretini savuşturacağı icmâ ile sabit olunca, Allah'ın iradesinin gâlib olduğuna ve varlık âlemine, ancak Allah'ın irâde ettiği şeyler dahil olduğuna kesinkes hükmetmemiz gerekir. Âlimlerimiz bu sözü, şu muayyen misalle tekidli bir biçimde açıklamışlardır: Bir kimsenin, bir başkasından alacağı olsa, borçlu kimse de , borcunu ödeyebilecek durumda olursa,bu şartların akabinde (borçlu kimse), "Allah'a yemin olsun ki, ben bu borcu yarın ödeyeceğim" dese, daha sonra da "İnşâallah" diye ilave ederse; yarın geldiğinde de bu borcu ödeyemese, ona keffâret gerekmez. **Mu'tezile**'nin görüşüne göre ise Allah Teâla o kimsenin borcunu ödemesini dilemiştir. Böyle olması halinde, onun "İnşâallah" demesi, bu hükmü olmuş bitmiş bir şarta bağlamak olmuş olur. Binâenaleyh, keffâret gerekir. Ulemâ, onun yeminini bozmuş olduğu hususunda icmâ edince, biz bunun Allah Teâlâ'nın, o fiili emredip, ona teşvikte bulunup da onu bozmaktan men etmesinin yanısıra, bunu dilemediği için böyle olduğunu anlamış oluruz ve böylece de Allah Teâlâ'nın bazan yapılmasını dilediği halde herhangi bir şeyi nehyettiği, bazan da dilemediği halde bir şeyi emrettiği sabit olmuş olur ki, elde edilmek istenen netice de budur.

Buna göre şayet, "farzedelim ki durum sizin ileri sürdüğünüz gibi olsun. Ancak ne var ki, fukahânın ekserisi, "bir kimse, hanımına, "İnşâallah sen boşsun" dediğinde, talâkın vaki olmayacağını söylemişlerdir. Şu halde bunun sebebi nedir? Biz deriz ki: Bunun sebebi şudur: O talâkın meydana gelmesi, Allah'ın meşietine bağlı olunca, bu talâk ancak, bizim o talâkın meydana geldiğini bildiğimizde vaki olmuş olur. Halbuki biz, ilk önce bu meşietin meydana geldiğini bildiğimiz o zaman talâkın meydana geldiğini biliriz. Ancak ne var ki, Allah'ın meşieti gaybtır. Onu bilmek, bizim Cenâb-ı Hakk'ın meşietine bağlı olan şeyin ancak meydana geldiğini ve vukûbulduğunu bilmemiz halinde mümkündür. Bu meydana gelecek şey de talâktır. Binâenaleyh bu metoda göre, biz, Cenâb-ı Hakk'ın meşietinin tahakkuk ettiğini ancak talâkın vukû bulduğunu bildiğimizde; talâkın vukûunun da, meşietin meydana geldiğini bildiğimizde bilebiliriz. Bu demektir ki, bunlardan birini bilmek, diğerini bilmeye bağlıdır. Binâenaleyh bu bir "devr"dir. Devr ise batıldır, işte bundan dolayı onlar, "talâk meydana gelmez" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ma'dûm "Şey" Değildir

"Madûmât (mevcut olmayanlar)a şey denilmez" diyenler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Hiçbirşey hakkında, "İnşâllah" (Allah dilerse) demedikçe, "ben bunu mutlaka yapacağım" deme"* ifadesiyle istidâl ederek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, bir kimsenin yarın yapacağı o şeyi şu anda "şey" diye adlandırmıştır. Çünkü O, *"Hiçbir şey hakkında (...) deme!"* buyurmuştur. Halbuki, bir kimsenin yarın yapacağı o şeyin, şu anda ma'dum olduğu (mevcut olmadığı) malumdur. Binâenaleyh, ma'duma da şey denilmesi gerekir." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bu istidlâl ancak, madûmun "şey" diye adlandırılmış olduğunu ifade eder. Bize göre bunun sebebi, "şey" olabilecek şeyin, şu anda "şey" diye adlandırılmasının caiz olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ *"Allah'ın emri geldi"* (Nahl, 1) buyurmuştur. Halbuki bununla, Allah'ın emrinin geleceği kastedilmiştir.

Sonradan İnşaallah Demenin Hükmü

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ *"Unuttuğun zaman Rabbini an"* buyruğuna gelince, bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, daha önceki ifadede ilgili bir söz olup, kelamın takdiri, "o, inşaallah demeyi unuttuğunda, hatırlasa onu söylesin, desin" şeklindedir. İşte bu noktada ulemâ ihtilâf etmiştir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a): "Bu kimse uzun bir müddet sonra inşaallah demeyi hatırlar da bunu söylerse, keffareti savuşturmuş olma hususunda bu yeterlidir" demiştir. **Said İbn Cübeyr**'den de: "Bir sene veya bir ay veya bir hafta veyahutda bir gün sonra dahi inşaallah dese" şeklinde rivâyetler gelmiştir. **Tavus İbn Keysan** da: "Bulunduğu meclisten ayrılmadan inşaallah diyebilir" derken, **Atâ**: "Sütlü bir devenin sağılma süresi kadar bir süre sonra diyebilir" demiştir. Bütün fukahaya göreyse, inşaallah ifadesi, cümleye bitişik olarak (aynı anda) söylenmediği müddetçe hükümlerde tesiri bulunmamaktadır.

İbn Abbas'ın Görüşü

İbn Abbas (r.a.), Cenâb-ı Hakk'ın *"Unuttuğun zaman Rabbini an"* buyruğuna tutunarak şöyle demiştir: "Görünen odur ki, bu ifâdeden kastedilen, "İnşâallah" ifadesidir. Ayetteki *"Rabbini an"* emri, belli bir vakte tahsis edilmeyip, tam aksine bütün vakitleri içine alır. Binâenaleyh, ne zaman olursa olsun, hatırladığında "inşâallah" demesi ona vacib olur. İnşâallah demek vacib olur diyen herkes, "yemin keffâretini savuşturmak için vacib olur" demişlerdir ki, işte bu da, elde etmek istediğimiz şeyi elde eder." Bil ki **İbn Abbas** (r.a)'ın istidlâli, "İnşâallah" demenin, söze bitişik olmasının gerekmeyeceği" hususunda sarih bir ifadedir. Ama fukahaya gelince, onlar şöyle demişlerdir: Şayet biz bunu caiz görürsek, o zaman akitlere ve yeminlere dair hiçbir şeyin yerine oturtulamaması, karar kılmaması gerekir.

İmam Ebû Hanife'nin Menkıbesi

Anlatıldığına göre, **Ebu Hanife** (r.h.)'nin, **İbn Abbas'ın**, inşâallahın belirli bir zaman sonra denilebileceği şeklindeki görüşüne muhalefet ettiği haberi **Halife Mansur'a** ulaşmış; o da bunun üzerine, bu görüşü reddetmesi için, onu huzuruna çağırmış. Bunun üzerine **Ebu Hanife** (r.h) de: "Bu senin aleyhine olur. Çünkü sen, yemin ettirerek biât aldığında, onların senin yanından çıkıp da "İnşâallah" diyerek senin aleyhine başkaldıracaklarını düşünmez misin?" der. **Mansur, Ebu Hanife**'nin sözünü beğenir ve ondan memnun kalır.

Bil ki bu sözün neticesi de, nassı kıyas ile tahsis etmeye varıp dayanır. Halbu ki, bu su götürür bir meseledir. Hem o, hiç kimsenin duyamayacağı bir biçimde ağzıyla gizlice, "inşâallah" dediğinde, bu geçerli olur ve icmâen de, keffâretten kurtulmuş olur. Halbuki bahsettiğiniz mahzur, bunda da bulunmaktadır. Binâenaleyh, onların dayandıkları delilin kuvvetli olmadığı sabit olmuş olur. Evlâ olanı, onların, "inşaallah"ı aynı anda söylememesi vâcib olduğu hususunda, akde ve ahde vefâ etmenin vâcib olduğuna delâlet eden pekçok ayet ile istidlâl etmeleriydi. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Akidleri hakkıyla yerine getirin"* (Maide, 1) ve *"Ahdinizi hakkıyla yerine getirin"* (İsrâ, 34) buyurmuştur. Binâenaleyh, ahidde bulunan kimsenin, bu ayetlerden ötürü, o ahdin gereğini tastamam yerine getirmesi gerekir. "İnşaallah"ın aynı anda denilmesi durumunda, biz bu delile uymadık. Çünkü, "müstesnâ" "müstesna minh" ile beraber, (sadece müstesnânın hiçbir şeyi ifâde edemiyeceği delili ile) tek ve müstakil bir cümle gibidir. Binâenaleyh müstesnâ, bir cümlenin yarısı mesâbesindedir. O halde, müstesnâ ve müstesnâ minh'den meydana gelen cümle, bir manâ ifade eden tek bir kelime gibidir. Böyle olması durumunda o, sadece istisnâyı (başka bir zamanda) söylediğinde, bundan ötürü herhangi bir şeyin gerekmeyeceğini anlamış olduk. Ama istisnâ, aynı anda yapıldığında ise, o cümleden dolayı tam bir sorumluluk gerekir. Bu sebeple de o sorumluluğu yerine getirmesi vacib olur.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Unuttuğun zaman Rabbini an"* emri daha önceki cümlelerle alâkası bulunmayan, bilakis müste'nef bir sözdür. Bu görüşe göre, bu konuda şu izahlar yapılabilir:

1) "İnşaallah demeyi unuttuğunda, tesbih ve istiğfar ile Rabbini zikret!" demektir ki bundan murad, inşaallah demeye ihtimâm ve itinâ göstermeye teşvikte bulunmaktır.

2) Bu, "Unuttuğun şeyi sana hatırlatması için, bu durum sana arzolunduğunda Rabbini an" demektir.

3) Bazıları da bu emri, unutulması halinde, unutulmuş olan namazları edâ etme manasına hamletmişlerdir. Bu görüş, hakkında yapılan bu üç izahla beraber uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ifadeyi, kendinden önceki ifadelerle alâkalı kılmak, aynı hüküm hususunda sözü tamamlamayı ifade eder. Ama bunu "müste'nef" bir kelâm

kabul etmek ise, sözün kendinden öncekilerle irtibatı olmayan bir ibtidâ (başlangıç cümlesi) olmasını gerektirir ki, bu caiz değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, وَقُلْ عَسَىٰ اَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّى لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَداً *"Ve şöyle de: "Umulur ki Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın olan bir yola erdirir"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) "İnşaallah" demek güzel değildir. Bunu söylemek, söylememekten daha güzeldir. Hak Teâlâ'nın, *"bundan daha yakın bir rüşde"* ifadesiyle bu cümlenin söylenilmesi kasdedilmiştir.

b) O, onlara herhangi bir şeyi vaadedip ve o vaadiyle beraber "inşâallah" da dediğinde, O, "Umulur ki benim Rabbim beni, size vaadettiğim şeyden daha güzel ve daha mükemmeline iletir ve götürür" demiş olur.

c) Ayetteki *"doğruya bundan daha yakın olan bir yola"* ifâdesi, Ashâb-ı Kehf'in kıssasına işaret olup, manası, "Belki de Allah Teâlâ bana, benim Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğumun doğruluğu ve peygamberlik iddiamdaki doğruluğum hususunda, delâlet ve doğruya en yakın olma bakımından, Ashâb-ı Kehf'in haberinden daha büyük olan beyyine ve deliller verir" şeklindedir. Allah, nitekim böyle de yapmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'e, peygamberlerin kıssalarını anlatmıştır. Halbuki gaybdan haber vermek, Ashâb-ı Kehf'in haberinden daha önemlidir.

Mağarada Geçen Süre

Ayetteki وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعاً قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالاَرْضِ اَبْصِرْ بِهِ وَاَسْمِعْ مَالَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلاَيُشْرِكُ فِى حُكْمِهِ اَحَداً *"Onlar mağaralarında üçyüz sene eğleştiler. Buna dokuz yıl daha kattılar. De ki: Allah, ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybını, ancak O bilir. O, ne güzel görür ve güzel işitir! Bunların, O'ndan başka hiçbir yardımcısı yoktur. O, hiçbir kimseyi hükmüne ortak yapmaz"* ifadesine gelince, bil ki bu ifade, Ashâb-ı Kehf kıssası hakkında zikredilen ayetlerin sonudur. Hak Teâlâ'nın, *"Üç yüz sene eğleştiler"* ifadesiyle ilgili ki görüş ileri sürülmüştür.

1) Bu, Ashâb-ı Kehf'in zamanındaki kimselerin sözlerinin bir anlatımıdır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ (Kehf, 22) ayetleridir. *"Onlar mağaralarda eğleştiler"* ifadesi, "O kimseler böyle dediler" manasındadır. Yapılan bu izahı, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra belirttiği, *"De ki: Allah, ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir."* buyruğu da destekler. Binâenaleyh bu söz daha önce söylenenleri reddedercesine gelmiş olan bir ifâdedir. Bu izahı, **Abdullah İbn Mesûd'un** mushafında bulunduğu rivâyet edilen, وَقَالُوا وَلَبِثُوا "Dediler ki: "Mağaralarında (...) eğleştiler" şeklindeki rivayet de teyid eder.

2) Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu O'nun kendi sözü cümlesindendir. Çünkü O, bu müddetin ne kadar olduğunu haber vermiştir. Ayetteki *"Üçtür, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler"* (Kehf, 22) ifadesi, daha önce geçmiş ve bu ifâdeyle o ifâde arasına, onları birbirinden ayıran bir mu'tarıza-cümlesinin girmiş olduğu bir cümledir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"O halde bunlar hakkında delilin kuvvetli olması dışında bir münakaşaya girişme"* (Kehf, 22) ifadesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: Allah, ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybını, ancak O bilir"* buyruğu, kendisinden öncekinin nakledilmesini gerektirmez. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, "De ki: Allah, ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybını, ancak o bilir. O halde, ehl-i kitabın dediğine değil, Allah'ın verdiği habere müracaat edin" manasını murad etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî** tenvinsiz olarak, ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları tenvin ile ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ şeklinde okumuşlardır. Zira, ayetteki سِنِينَ kelimesi ثَلَاثَ مِائَةٍ kelimesinin atf-ı beyânıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "onlar mağaralarında üçyüz (...) eğleştiler" buyurduğunda, bunun gün mü, ay mı, yoksa yıl mı olduğu anlaşılmaz. Ama o, sinîne deyince, bu ifade, onun ثَلَاثَ مِائَةٍ ifâdesinin bir beyanı olmuş olur. Binâenaleyh (sinîn) - yıllar - kelimesi, onun atf-ı beyânıdır. Bu ifâde de, takdiri لَبِثُوا سِنِينَ ثَلَاثَ مِائَةٍ şeklinde olan bir takdim tehirin bulunduğu da ileri sürülmüştür. **Hamza**'nın okuyuşunun izahına gelince, izafet durumunda gerekli olanın ثَلَاثَ مِائَةِ سَنَةٍ denilmesidir. Ancak ne var ki, temyizlerde çoğulların müfred yerinde kullanılması caizdir. Bu, mesele Cenâb-ı Hakk'ın بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا *"İşler bakımından en çok ziyana uğrayanlar"* (Kehf, 103) ayetinde de böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet-i kerimedeki, وَازْدَادُوا تِسْعًا *"Buna dokuz yıl daha kattılar"* ifâdesi وَازْدَادُوا سِنِينَ takdirindedir. Buna göre onlar şayet, "Cenâb-ı Hak, niçin doğrudan doğruya "üçyüzdokuz yıl" dememiştir? O'nun, *"Buna dokuz yıl daha kattılar"* demesinin hikmeti nedir?" derlerse biz deriz ki: Bazı kimseler şöyle demiştir: "Bu müddet, güneş yılıyla üçyüz, ay yılıyla ise üçyüzdokuz sene idi." Bu müşkil bir meseledir. Çünkü, hesap yönünden bu söz doğru değildir. Şöyle denebilir: Onlar belki de, üçyüz seneyi tamamladıklarında, uyanmaları yaklaştı. Daha sonra da, dokuz yıl daha uykuda kalmalarını gerektiren bir husus ortaya çıktı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Allah ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, bu müddeti bu hususta ihtilâf eden insanlardan daha iyi bilendir. O, daha iyi bilir; çünkü, O göklerin ve yerin yaratıcısı ve âlemin idarecisidir. Durum böyle olunca, O göklerin ve yerin gaybını da hakkıyla bilen olur. Bu sebeple de O, hiç şüphesiz o hadiseyi de en iyi bilen olur" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"O, ne güzel görür, ne güzel işitir"* buyurmuştur. Bu sîgalar, taaccüb için kullanılan ifâdeler olup, mana bakımından ise, "O, ne güzel görür, ne güzel işitir!" anlamındadır. Biz, taaccübün ne demek olduğu hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'ndeki فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ (Bakara, 175) ayetinin tefsirinde mufassal açıklamalarda bulunmuştuk.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, *"Bunların, O'ndan başka hiçbir yardımcısı yoktur"* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) **Ashâb-ı Kehf**'in Allah'dan başka dostu yoktur. Çünkü o uzun uykularında onları korumayı tekeffül eden O'dur.

2) **Ashâb-ı Kehf**'in orada ne kadar kaldıkları hususunda ihtilaf eden o kimselerin, Allah'dan başka işlerini deruhte eden ve onların kendilerini idare eden başka dostları yoktur. Binâenaleyh, onlar Allah'ın tedbir ve korumasına muhtaç iken, daha nasıl herhangi bir ipucu olmaksızın bu hadiseyi bilebilirler?

3) Bazı kimseler bu konuda, Allah'ın bildirdiğinin aksine olan görüşler ileri sürünce, azâbı hak etmiş oldular. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların, kendilerine azâb indirme hususunda Allah'a mani olacak bir dostlarının bulunmadığını beyân buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, *"O, hiçbir kimseyi hükmüne ortak yapmaz"* buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, onların şu kadar yıl uyuduklarını beyan edince, hiç kimsenin, O'nun bildirdiğinin aksine olan bir görüş ileri sürme hakkı kalmamıştır!" demektir. Bu hususta esas olan şudur: İki ortak müşterek bir iş yaptığında, tarafların birbirlerine karşı itirazları eksilmez. Bu da, herbirinin, o işi istediği biçimde yapmasını engeller. Bu açıklamada, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer gökte ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı, onların ikincisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"* (Enbiya, 22) ayetine dayanmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak bu hususu, kendisinden *"O hiçbir kimseyi hükmüne ortak yapmaz"* hükmüyle nefyetmiştir. **İbn Amir**, bu kelimeyi Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْيْءٍ (Kehf, 23) ve وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ (Kehf, 23) ifadelerine atfederek, tâ ile nehiy sîğasında olmak üzere **"la tüşrik"** şeklinde okumuştur ki bu, "Allah'ın, Ashâb-ı Kehf'in sayısına dair sana haber vermiş olduğu şeyi, hiç kimseye sorma; O'nun hükmü ve beyânıyla yetin ve bu hadiseyi bilmeyi arzulama hususunda, hiç kimseyi ortak kılma" manasındadır. Diğer kıraat imamları ise, yâ ile merfû olarak, muzari sîğasında **"lâ yüşrikü"** şeklinde okumuşlardır ki bu, "Allah Teâlâ bunu yapmaz" anlamındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ashâb-ı Kehf'in Yeri ve Zamanı

Âlimler, Ashâb-ı Kehf'in, hem ne zaman yaşadıkları, hem de nerede bulundukları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Yaşadıkları zamana gelince, onların, **Hz. Musa**'dan önce yaşamış oldukları; **Hz. Musa**'nın **Tevrât**'ta onlardan bahsettiği, işte bundan dolayı da yahudilerin onların durumunu sordukları ileri

sürüldüğü gibi, onların, **Hz. İsa**'dan önce mağaraya girdikleri; **Hz. İsa**'nın onlardan bahsettiği, **Hz. İsa** ile **Hz. Muhammed** (s.a.s) arasındaki zaman içinde uyandırıldıkları da ileri sürülmüştür. Onların, **Hz. İsa**'dan sonra mağaraya girdikleri de iddiâ edilmiştir. **Kaffâl** bu görüşü **Muhammed İbn İshâk**'dan nakletmiştir. Bazı kimseler de, onların ölmediklerini ve Kıyamete kadar da ölmeyeceklerini ileri sürmüşlerdir.

Onların, mağaralarının yerine gelince: **Kaffâl**, müneccim **Muhammed İbn Musa el-Harezmî**'den şunu nakletmiştir: **el-Vâsık** Ashâb-ı Kehf'in yerini tesbit etmesi için onu Rum diyarında inceleme yapmaya göndermişti. **Muhammed İbn Musa**, hadiseyi şöyle anlatıyor: O "Rum kralı beni bazı kimselerle beraber, Ashâb-ı Kehf'in yaşadığı iddia edilen o mahalle gönderdi. Oranın görevlisi, içeri girme konusunda beni korkuttu. Ama, buna rağmen ben içeri girdim ve onların saçlarını göğüslerinin üzerine kadar uzamış olarak gördüm ve ben bunun bir aldatmaca olduğunu anladım. Anladım ki bazıları, birtakım otlar ve ilaçlar sürmek gibi, ölülerin bedenlerini çürümekten korumak için kurutulmuş olan ilaçlarla, Ashâb-ı Kehf'in bedenlerini ilâçlamışlardır." Daha sonra **Kaffâl** sözüne devamla şöyle der. Bize göre, orasının, Ashâb-ı Kehf'in bulunduğu bir yer mi, yoksa başka bir yer mi olduğu hususu meçhuldür, bilinemiyor. Allah'ın haber verdiği şeyin doğruluğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Rumların, Ashâb-ı Kehf'in yeri olduğunu söyledikleri o yere itibar etmemek gerekir.

Keşşâf da, **Hz. Muaviye**'den şunu nakleder: **Muâviye**, Bizanslılarla savaşır, derken, (sözü edilen) o mağaraya uğrar. Bunun üzerine, "Keşke burası bize açılsa da, onlara bakabilsek" der. Bunun üzerine **İbn Abbas** (r.a.): "Bu, sana mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ, senden daha hayırlısını bundan men ederek, *"Üzerlerine tırmanıp da (hallerini bir) görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirir, kaçardın ve her halde için onlardan korku ile dolardı"* (Kehf, 18) demiştir. Bunun üzerine o, **İbn Abbas**'a, "Ben onların durumlarını öğrenmeden bu işten vazgeçmem" der ve birtakım kimseler göndererek, "Gidiniz ve bakınız" der. Onlar da o mağaraya girince, Allah Teâlâ onların üzerine bir rüzgâr gönderir ve onları yakar.

Ben derim ki: Onların zamanını da bulundukları yeri de akıl yoluyla bilmek imkânsızdır. Bu ancak, edilse edilse, nass'dan elde edilebilir. Böyle bir nâss (ayet, hadis) ise yoktur. Böylece, bunun bilinemiyeceği sabit olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE
Kıssanın Ba's İle İlgisi

Bil ki öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin isbat edilmesi, şu üç asla dayanır:
1) Allah Teâlâ'nın bütün mümkinata kâdır olmasına;
2) O'nun bütün malûmatı (her şeyi), küllîsini cüz'îsini bilmesine;

3) Bir zaman meydana gelen birşeyin, diğer vakitlerde de meydana gelmesinin mümkün oluşuna. Binâenaleyh bu üç temel esas sabit olunca öldükten sonra

dirilmenin ve Kıyametin mümkün olduğu da anlaşılır. İşte burada da böyledir: Allah Teâlâ'nın herşeye kâdir olduğu ve herşeyi bildiği sabittir. İnsanın da bir gün müddetle uykusunda iken diri kaldığı sabittir. O halde onun, âlemin ilahının muhafaza etmesi ve çeşitli belâ ve zararlardan koruması ile, üçyüz yıl onları uykularında durdurmasının da mümkün olması gerekir. Felsefeciler ise şöyle demişlerdir: "Kevn-ü fesad (yapılıp yıkılma) âlemi olan dünyanın heyûlasında, nâdir ve garib birtakım halleri gerektiren, bazı felekî enteresan şekillerin (irtibatların) meydana gelmesi olmayacak birşey değildir."

Ben derim ki: Birbirini takib eden bu üç sûreden herbiri, bu alemde nâdir görülen enteresan hallerin tahakkuk ettiğini anlatmaktadır. Mesela İsrâ (Benî isrâil) Sûresi, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'in bedenen, Mekke'den Şam diyarına (Küdüs'e) götürüldüğünü anlatmaktadır. Bu, enteresan bir hadisedir. Kehf Sûresi de Ashâb-ı Kehf'in üçyüz küsûr sene müddetle uyuduklarını anlatmaktadır. Bu da enteresan bir durumdur. (Bundan sonraki) Meryem Sûresi de, bir çocuğun babasız olarak meydana geldiğini anlatmaktadır ki bu da ilginç bir vâkıadır. Binâenaleyh bütün bu harika hallerin ve ard arda gelen bu üç sûrede bahsedilen bu hadiselerin mümkün olduğunu ortaya koyma hususunda, dayanılacak esas, biraz önce bahsettiğimiz yoldur. Bunların mümkün olduğuna, **Ebu Ali İbni Sinâ**'nın, **"Kitabu'ş-Şifâ**'sının **"zaman"** bahsinde anlattığı şu şey de gösterir: **Filozof Aristo**, kendisini dine vermiş bazı kimselerin, Ashâb-ı Kehf'in durumuna benzer bir duruma mazhar olduklarını zikretmiştir. **İbn Sina** sonra şöyle der: "Tarih, bunların Ashâb-ı Kehf'den önce yaşadıklarını göstermektedir."

★ ★
★

Yalnız Vahye Uymanın Lüzûmu

وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾

"Rabbinin kitabından sana vahyolunanları oku. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur ve sen O'ndan başka asla bir melce de bulamazsın"

(Kehf, 27).

Bil ki bu ayetten, **Hz. Musâ** ve **Hızır** (a.s) **kıssasına** kadar olan kısım, tek bir konu hakkındadır. Çünkü Kureyş kâfirlerinin elebaşları teklif ileri sürerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sana iman etmemizi istiyorsan, sana iman etmiş olan şu fakirleri etrafından kov" dediler. Allah Teâlâ da, Hz. Peygamber'e böyle yapmayı yasaklayıp menetti. İşte bütün bu ayetlerin hepsinde, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den bu istekte bulunan o

kâfirlerin isteklerinin, yanlış bir talep ve batıl bir arzu olduğunu anlatmak için, Allah Teâlâ uzun uzun bundan bahsetti. Cenâb-ı Hak evvelâ bu konuda, tek temel düsturu getirmiştir. Bu da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, kendisine vahyettiği kitabı okumaya ve onunla amel etmeye devam etmesi, yersiz ve bâtıl isteklerde bulunanların isteklerine ve işi yokuşa sürenlerin bu durumuna aldırış etmemesidir. İşte bu sebeble, *"Rabbinin kitabından sana vahyolunanları oku"* buyurmuştur. Ayetle ilgili şöyle bir mesele bulunmaktadır: Ayetteki **"Oku"** emri, hem okumayı, hem de ona uymayı ifade eder. Binâenaleyh mana, "Sana vahyedilen kitabı okumaya ve onunla amel etmeye devam et" şeklinde olur.

Nesh Konusu

Cenâb-ı Hak sonra لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ *"Onun sözlerini değiştirebilecek yokur"* yani "O kelimelere, vahye değişikliğin ve tahrifin yol bulması imkânsızdır" buyurmuştur. Nassı, kıyas ile tahsis etmenin (manasını sınırlamanın) câiz olmayacağını isbat için bu ayet delil getirilebilir. Çünkü *"Rabbinin kitabından sana vahyolunanları oku"* demek, "Bu kitabın gereği ile amel etmeye devam et" demektir. Bu ise, kitabın zâhiri manasına göre amel etmeyi gerektirir. Buna göre şayet, "O halde bu kitap için neshin de söz konusu olmaması gerekir" denilirse, biz deriz ki: "Bu **Ebu Müslim el-İsfehânî**'nin görüşüdür ve gerçekten pek de uzak bir görüş değildir. Hem sonra gerçekte "nesh" bir değiştirme değildir. Çünkü mensûh olan, nâsih olanın geleceği vakte kadar sâbittir, yürürlüktedir. Binâenaleyh nâsih, sanki mensûh'un bir gayesi (vaktinin sonunu gösteren bir şey) gibidir. Öyle ise, bu nasıl bir tedbil (değiştirme) sayılabilir?"

Cenâb-ı Hak وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً *"Sen O'ndan başka asla bir melce de bulamazsın"* buyurmuştur. Alimler, **"mültehad"** kelimesinin, melce (sığınak) manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Dilciler, bunun aslının "meyletmek" (sapmak) manasına gelen, لَحَدَ اَلْحَدَ fiilleri olduğunu لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ (Nahl, 103) ayetindeki kelimenin de bu manada olduğunu söylemişlerdir. **"Mülhid"** de dinden sapan demektir. Buna göre ayetin manası, "Açıklama ve doğruya iletme hususunda, Allah'dan başka melce bulamazsın" şeklinde olur.

★ ★
★

Fakir Mü'minleri Küçümseme

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ
عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

"Sabah akşam Rablerine, O'nun cemâlini dileyerek dua edenlerle beraber, candan sabr-u sebat et. Dünya hayatının zinetini arzu ederek gözlerini onlardan ayırma. Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, heva-ü hevesine uyan ve işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme"

(Kehf, 28).

Bil ki Kureyş'in ileri gelenleri bir araya geldiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sana iman etmemizi istiyorsan, şu fakirleri yanından kov. Biz geldiğimizde onlar bulunmasınlar. Onlar için, yanına gelecekleri ayrı bir vakit ayır" dediler. Allah Teâlâ bunun üzerine, *"Sabah akşam Rablerine duâ edenleri, yanından kovma"* ayetini indirdi, ve "onları kovmanın câiz olmayacağını belirterek, aksine onlarla otur, onlarla uyum içinde ol, onlara kıymet ver. Kâfirlerin sözlerine aldırma. Kâfirlere, yanına gelseler de gelmeseler de değer verme" buyurmuştur. Binâenaleyh bu hâdise, kendinden önceki ayetlerde anlatılanlardan ayrı, başlıbaşına bir şeydir. Bu ayetin bir benzeri de, En'am Sûresi'ndeki, *"Sabah akşam Rablerine duâ edenleri yanından kovma"* (En'am, 52) ayetidir. Cenâb-ı Hak o ayette, Hz. Peygamber'in o kimseleri kovmasını yasaklamış, bu ayette ise onlarla beraber oturmayı, onlara karşı sabır göstermeyi emretmiş ve وَاصْبِرْ نَفْسَكَ *"Candan sabr-u sebat et"* buyurmuştur. Sabır kelimesinin asıl manası, engellemek, alıkoymak, hapsetmektir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanları "masbûre"den nehyetmesi de bu manadadır. **Masbûre** ise, bir yere hapsedilip, geriden bir şey atılarak öldürülen hayvan demektir.

Ayeteki مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ *"Sabah akşam Rablerine duâ edenlerle beraber"* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Âmir, ğayn** harfinin zammesi ile, **ğudvet**; diğer kıraat imamları, **gedâtı** şeklinde okumuşlardır. İki şekil de kelimenin kullanılan lehçeleridir.

İKİNCİ MESELE *"Sabah-akşam"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, onların duâya her zaman devam ettikleri manası kastedilmiştir. Bu bir kimsenin, "falancanın işi, sabah akşam insanları tenkid ve onlara hakaret etmektir" demesi gibidir.

b) Bununla, sabah ve ikindi namazı kastedilmiştir.

c) Buradaki "sabah" ile de, insanların uyumaya başladıkları zaman kastedilmiştir ki bu da, hayattan ölüme geçişe benzer. Aklı olan, bu iki vakitte Allah'ı çokça zikreder ve O'nun nimetlerine, lütûflarına alabildiğine şükreder.

Allah Teâlâ sonra, وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ *"Gözlerini onlardan ayırma"* buyurmuştur Arapça'da bir kimse bir kimseyi geçtiginde, عَدَاهُ denilir Arapların عَدَا طَوْرَهُ "o

sınırını aştı" جَاوَزَ الْقَوْمُ عَدَا زَيْدًا "O topluluk, **Zeyd**'i geçerek (Zeyd hariç) geldi" sözleri de bu manadadır. Bu fiil ân harf-i cerri ile müteaddi olur. Çünkü bu harf-i cer, uzaklık manasını taşır. Buna göre Cenâb-ı Hak ayetle sanki, Hz. Peygamberi böylesi bir uzaklaşmaktan nehyetmiştir. Bu ifade, وَلاَ تُعْدِ عَيْنَيْكَ ve وَلاَ تُعَدَّ عَيْنَيْكَ şekillerinde **If'âl** ve **tef'îl** babından olmak üzere de okunmuştur. Şâirin şu şiirinde de böyledir:

* فَعُدَّ عَمَّا تَرَى إِذْ لاَ إِرْتِجَاعَ لَهُ *

"Gördüğünden yüz çevir, çünkü onun yeniden talep edilmesi söz konusu değildir."

Ayetin anlatmak istediği şey, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i fakir mü'minleri küçümsemekten ve gözlerini, zenginlerin meclisinde oturmaya ve onların güzel şekillerine (elbiselerine) dikmekten nehyetmektir.

Cenâb-ı Hak تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا *"Dünya hayatının zinetini arzu ederek"* buyurmuştur. Bu, "hal" cümlesidir. Yani, "Eğer bunu yaparsan, ancak dünya hayatının süs-püsünü arzu duymadan ötürü yapmış olursun", demektir.

Allah Teâlâ müslüman fakirlerle oturup kalkmayı, te'kidli bir şekilde emredince, zenginlerin ve mütekebbirlerin sözlerine iltifat etmekten de te'kidli bir şekilde nehyederek şöyle buyurmuştur: وَلاَ تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا *"Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ-ü hevesine uyan ve işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme."* Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimlerimiz, câhil kimselerin kalblerinde cehâleti ve gafleti Allah'ın yarattığına bu ayeti delil getirerek, "çünkü bu ayetteki *"gaflet verdiğimiz"* ifadesi buna delalet eder" demişlerdir. **Mu'tezile** ise, bu tabirin "Kalbini gâfil bulduğumuz kimse" manasına geldiğini, yoksa Allah'ın bununla, o kalblerdeki gafleti kendisinin yarattığını anlatmak istemediğini; bunun delilinin ise, **Amr b. Ma'dikerb ez-Zebîdî'nin, Süleym-oğullarına** söylediği şu söz olduğunu söylemişlerdir:

قَاتَلْنَاكُمْ فَمَا أَجَبْنَاكُمْ وَسَأَلْنَاكُمْ فَمَا أَبْخَلْنَاكُمْ وَهَجَوْنَاكُمْ فَمَا أَفْحَمْنَاكُمْ

"Sizinle vuruştuk, bize karşılık vermediniz; istedik, bize cimri davranmadınız; sizi hicvedip kınadık, ama bizi susturmaya kalkmadınız." Yani "Biz sizi korkak, cimri ve hemen susturan kimseler olarak bulmadık" demektir. Hem sonra biz (Mu'tezile) diyoruz ki: Ayeti bu manaya almak daha evlâdır. Bunun birçok delili vardır:

1) Eğer bu gafleti Cenâb-ı Hak yaratmış olsaydı, onlar zemmi haketmiş olmazlardı.

2) Allah Teâlâ, bu ayetten sonra, *"isteyen iman etsin, isteye kâfir olsun"* (Kehf, 29) buyurmuştur. Eğer onların kalblerindeki yaratan, Allah Teâlâ olsaydı, böyle demesi uygun düşmezdi.

3) Eğer bu ifade ile, Allah'ın onların kalblerini gâfil kıldığı manası murad edilmiş olsaydı, o zaman "Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, (...فَاتَّبَعَ) bundan dolayı da hevâ-ü hevesine uyan kimse" demesi gerekirdi. Çünkü böyle olması halinde, bu fiil "mutavaat" fiillerinden olmuş olur. "Mutavaat" fiileri ise, vâv ile değil fâ ile atfedilir. Nitekim Arapçada كَسَرْتُهُ فَانْكَسَرَ "Onu kırdım, o da kırıldı"; دَفَعْتُهُ فَانْدَفَعَ "Onu defettim, o da defoldu" denilir, ama bunlar vâv ile atfedilerek, وَانْكَسَرَ – وَانْدَفَعَ denilmez.

4) Allah Teâlâ ayette, وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ "**hevâ-ü hevesine uyan**" buyurmuştur. Binâenaleyh kalblerini gâfil kılan Allah Teâlâ olmuş olsaydı, bu gafletin, onların hevâ-u heveslerine uymalarına nisbet edilmesi câiz olmazdı. Velhasıl cevap olarak diyoruz ki: Ayetteki, "Biz o kalbleri gâfil bulduk" manasına olan أَغْفَلْنَا tabirinden murad, "Kalblerde o gafleti yarattık" manası değildir.

Mu'tezile'nin bu görüşlerine şu iki açıdan cevap veririz:

1) Müşterek olmak asıl değildir. Binâenaleyh bu veznin (if'âl vezninin) bu iki manadan birinde hakikat, diğerinde mecâz olduklarına inanmak gerekir. Halbuki bunu gafleti var etmede hakikat manasına, onda gafleti bulmak manasında da mecaz kabul etmek, bunun aksini yapmaktan daha evlâdır. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz.

a) İf'âl vezninin, var etme, yapma manasına kullanılması, bulma (vicdân) manasına kullanılmasından daha çoktur. Çok kullanılma, tercih sebebidir.

b) Bu vezinden, var etme-yapma manasını anlamak, bulmak manasını anlamaktan daha fazladır. Zihnin bundan, ilk nazarda bu manayı anlaması da tercih sebebidir.

c) Biz bunu, var etme yapma manasında "hakikat" kabul ettiğimizde, "bulma" manasında mecâz sayabiliriz. Çünkü birşeyi bilmek, bilinenin varlığına bağlıdır. Binâenaleyh lafzı, bağlı olunan hakkında hakikat ve bağlı olan hakkında mecâz kılmak akla daha uygundur. Fakat biz bu vezni, vicdân (bulmak) manasında hakikat, icâd (var etme-yapma) manasında da mecaz kılarsak, o zaman bunu tabi olanda hakikat, asılda mecaz kılmış oluruz ki bu, akla uygun olanın tersidir. Böylece aslolanın bu kalıbı, "bulma" manasında değil, "yapma" manasında hakikat saymak olduğu anlaşılır.

2) Biz, bu lafzın, "var etme-yapma" ile "bulma" manasında müşterek olduğunu kabul etsek bile, bu fiilin, "Gafleti kalbte varetme, yaratma" manasına olduğunu söylüyoruz. Çünkü akli delil, kulun kendisinde mevcut olan gafletin yaratıcısı olmasının imkânsızlığını göstermektedir. Bunun delili de şudur: Bir kimse, gafleti yaratmak istediğinde, ya kendisinde mutlak bir gaflet meydana getirmek isteyecektir, yahut da belli bir şeyle ilgili bir gaflet meydana getirmek isteyecektir. Birincisinin olması imkansızdır. Aksi halde, o kimse için birşeye dâir gafletin bulunması, başka birşeye

dâir gafletin bulunmasından daha evlâ değildir. Çünkü pek çok nevi arasında müşterek olan bir mahiyetin o nevilerden her bir neve olan nisbeti aynı durumdadır. İkinci ihtimalin olması da imkansızdır. Çünkü şundan gaflet etmek, onun o belli şeye nisbet edilmesi durumu müstesna, diğer gafletlerden ayırdedilemeyen bir gafletten ibarettir. Binâenaleyh o gafletin, falan şeyden gaflet etmek olduğunu düşünmeksizin falanca şeyden gafleti içinde etmeye yönelmek mümkün değildir. Çünkü bir işin, diğer işlere göre olan durumunu bilmek, diğer işlerden herbirinin de düşünülmesine, bilinmesine bağlıdır. Binâenaleyh onun falan şeye dâir gafleti yaratmaya niyetlenmesi ancak onu bilmesi ile mümkün olduğu sabit olur. Fakat ne var ki herhangi bir şeyden gaflet, o şeyi bilmenin zıddıdır. Böylece kulun bu gafleti yaratmasının, ancak iki zıddın biraraya gelmesi halinde olacağı sabit olmuş olur. Bu ise imkansızdır. İmkansıza dayanan şey de imkansızdır. Böylece kulun, kendisinde gafleti yaratmaya kâdir olmadığı; gafletleri kulda yaratan ve varedenin, Allah'ın olması gerektiği sâbit olmuş olur. Bu, bu konuyu isbat hususunda, kat'i bir nüktedir (delildir). İşte bu durum, ayetteki ifade ile, "gafleti bulma" manasının değil, "gafleti yaratma" manasının murad edilmiş olduğu ortaya çıkar.

Mutezile'nin medh ve zemle ilgili olarak öne sürdüğü meseleye gelince, biz buna, ilim ve dâi prensipleri ile defalarca karşı çıktık. Onların, daha sonra gelecek olan, *"Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun"* (Kehf, 29) ayetiyle yaptıkları istidlâle cevap ise, inşaallah bu ayetin tefsirinde gelecektir. Yine Mutezile'nin, "Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz kimselere boyun eğme" ifadesiyle Cenâb-ı Hakk'ın, gafleti yaratmış olduğu manası murad edilmiş olsaydı, o zaman وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ifadesinin başında kâf değil, fâ gelirdi" şeklindeki görüşlerine gelince, biz diyoruz ki bu, ancak, **kırma** fiilinin neticesinde, mutlaka **kırılma** işinin bulunması gibi Cenâb-ı Hakk'ın kalblerde gafleti yaratmasının neticesinde de hevaya uymanın mutlaka bulunması halinde geçerli olurdu. Halbu ki durum böyle değildir. Çünkü gafletin Allah tarafından olmasından, hevâ ve hevese uymak gerekmez. Çünkü bir insan, Allah'ın zikrinden gafil olması halinde bile, hevâsına uymayabilir. Tam aksine, o mütevakkıf (duraksayan) da olabilir, dalıp gitmez. Böylece bu soru, sakıt olmuş olur.

Kaffâl, bu ayetin, Mutezile'nin inancına uygun olarak tefsiri hususunda şu değişik izahları da yapmıştır:

1) Allah Teâlâ onlara, bol bol dünyalık verip, bu durum da onların kalblerinde gafletin kökleşmesi sonucunu verince, işte bu manada, Allah Teâlâ'nın onların kalblerinde gafleti yaratmış olması doğru olur. Bu tıpkı, *"Fakat benim davetim, kaçmalarından başka bir şey arttırmadı"* (Nuh, 6) ayetinde olduğu gibidir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, **eğfelnâ** ifadesinin manası, "Biz onları gafil olarak bıraktık. Biz onları, temizlik ve takvâ ehlinin alâmetleriyle alâmetlendirmedik" demek olup, bu Arabların, بَعِيرٌ غُفْلٌ "üzerinde alâmet bulunmayan deve" deyimlerinden alınmıştır.

3) أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ ifadesinden maksat, "O kalbi şeytanla başbaşa bıraktık; şeytanın o kalbe girmesine mani olmadık" manasıdır.

Kaffâl'in birinci izahı hususunda şöyle denebilir: Dünya lezzetlerinin kapılarının kimselere açılması, onların kalblerinde gafletin meydana gelmesine tesir eder mi, etmez mi? Eğer tesir ederse, lezzetlerin o kalbe vâsıl olmasının tesiri, o kalbde gafletin meydana gelmesine sebep olur ki, bu tıpkı, "Allah Teâlâ, o kalbde, gafleti meydana getiren şeyi yarattı" demek gibi olur. Eğer onun orada bir tesiri bulunmuyorsa, onun ona isnâd edilmesi batıl olur.

Kaffâl'in ikinci izahı hususunda da şöyle denebilir. Cenâb-ı Hakk'ın أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ ifâdesi, O'nun tıpkı, "kalbini kararttık, yüzünü ağarttık" demesi gibidir. Bu da, bizim söylediğimiz şeyi anlatır.

Üçüncü izahı hakkında da şu denebilir: Eğer, o başbaşa bırakmanın, kişinin kalbinde gafletin meydana gelmesinde bir tesiri varsa, o zaman bizim dediğimiz gibi olur. Aksi halde, o gafil bırakmanın Allah'a isnâd edilmesi yanlış olur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ ve hevesine uyan kimselere boyun eğme"* ifâdesi, insanın en kötü halinin, onun kalbinin, Hakk'ın zikrinden hâlî ve boş; mahlûkatla meşgul olmaya götüren hevâ ü hevesle dopdolu olması olduğuna delâlet eder. Bu hususdaki sözün özü şudur: Allah'ı zikretmek, nûrdur. Başkasını zikretmek ise, zulmettir. Çünkü var oluş, nûr tabiat ve karakteridir. Yokluk ise, zulmet kaynağıdır. Hak Teâlâ, zâtı gereği vâcibu'l-vücûddur. Binâenaleyh gerçek nûr, Allah Teâlâ olmuş olur. Allah'dan başkaları, Zâtları gereği mümkin'l-vücûddur. Mümkinî oluş ise, yokluğun karakteridir. Binâenaleyh bu da, zulmetin kaynağı olmuş olur. Bu sebeple kalbde Allah'ın zikri parladığında, orada nûr, ışık ve aydınlık meydana gelir. Ama kalp, mahlûkata yöneldiğinde, orada zulûm, zulmet, hatta zulumâtlar meydana gelir. İşte bundan dolayı kalp, Hak'dan yüz çevirip mahlukâta yöneldiğinde, bu tam ve katıksız bir zulmet olur. Binâenaleyh, "Kalbini bizi anmaktan gaflet verdiğimiz" buyruğundan hak'dan yüz çevirmek, "heva ü hevesine uyanı" buyruğunda ise halka yönelmek kasdedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mütevazi İnsanlarla Beraberlik

Ayette geçen **furutâ, haddi aşan** demektir. Bu, Arapların, bir at, atları en başında bulunduğunda, yarışta en önde olduğunda söylemiş oldukları فَرَسٌ فَـرْطٌ deyiminden gelmektedir. **Leys:** "**Fart:** Aşırı demektir. Nitekim Arapçada, "Falancanın her işi **fart**'dır, yani aşırılıktır" denilir demiş ve şu beyti nakletmiştir:

لَقَدْ كَلَّفْتَنِي شَطَطاً وَأَمْراً خَائِباً فَرْطاً

"Andolsun ki sen bana, haddi aşma ve boş çıkan ve aşırılık olan bir işle mükellef tuttun."

"Fart" kelimesinin buradaki manası مضيعا ... (zayi edilmiş) şeklindedir.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطاً ifâdesinin manası, "Riâyet edilip ihtimâm gösterilmesi gereken iş" demektir. Taksir, yani ihmal edilen bu iş din işidir. Bu durum ise, "dinini gözetmeyen, işi gücü sadece dünyası olan kimselerin hali ve sıfatıdır" şeklindedir. Böylece Allah Teâlâ, Allah'ın zikrinden gafil olup hevâsına uyan kimselerin durumunun, görevlerini ihmal etme, Allah'ın ayetlerini düşünme ve, dünya ve ahiret işlerini birlikte mülahaza etme gibi, kendilerine vâcib olan şeylerden yüz çevirme olduğunu beyan buyurmuştur. Netice olarak, Cenâb-ı Allah o fakirleri, Kendisini zikredip kendisinden başkalarını anmaktan yüz çevirmekle vasfederek, *"Sabah akşam Rablerine, O'nun cemalini dileyerek duâ edenlerle berâber, candan sabr-ü sebat et"* buyurmuştur. O zenginleri de, Allah'ı zikretmekten yüz çevirmek ve Allah'dan başkasına yönelmekle tavsif etmiştir ki, bu da O'nun, *"kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâü hevesine uyan"* ayetiyle anlatılan hususdur. Daha sonra da Resûlüne, O fakirlerle oturup kalkmayı; zenginlerden ise uzaklaşmayı emretmiştir.

Ebû Said el-Hudri (r.a), şöyle demiştir: "Ben bir grup fakir ve zayıf muhacirle oturuyordum. Çıplaklıklarından dolayı, birbirlerine siper olmuşlardı. İçlerinden birisi Kur'an okuyordu. Derken, Allah'ın Resûlû (s.a.s) çıka geldi ve "Ne yapıyorsunuz?" dedi. Biz de, "Ya Resûlellah, birisi Allah'ın kitabından okuyor, biz de onu dinliyoruz" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) أَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي جَعَلَ مِنْ أُمَّتِي مَنْ أُمِرْتُ أَنْ أَصْبِرَ نَفْسِي مَعَهُمْ *"Ümmetimden, kendileri ile oturup kalkmam ve beraberliklerine* sabretmem emredilen kimseler nasib eden Allah'a hamdolsun[21] buyurdu, sonrada ortamıza oturarak,

أَبْشِرُوا يَا صَعَالِيكَ الْمُهَاجِرِينَ بِالنُّورِ التَّامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ قَبْلَ الأَغْنِيَاءِ بِمِقْدَارِ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ

"Ey fakir muhacirler, kıyamet günü (sizin olacak) mükemmel nurdan dolayı sevinin. Sizler, cennete zenginlerden ellibin sene (Ebu Davud'daki rivayete göre yarım gün, yani beşyüz sene) önce gireceksiniz" buyurdu.(22)

★ ★

★

21) Ebu Davud, İlim, 13 (3/323).

22) Ebu Davud, İlim, 13 (3/323).

Kâfirlerin Akıbeti

وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيَكْفُرْ ۚ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ۚ وَإِن يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

"De ki: O, Rabbinizden bir hakdır. Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun. Gerçekten biz, zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, duvarı çepeçevre kendilerini kuşatmıştır. Eğer onlar feryâd eder, imdat dilerlerse kalın bir sıvıya benzeyen, yüzleri kavuran bir su ile imdâd olunacaklardır. O, ne fena içecektir, (o ateş), ne kötü bir dayanaktır!"

(Kehf, 29).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, peygamberine, *"Fakirleri kovarsan seni tasdik ederiz"* diyen o zenginlere iltifat etmemesini emredince, bundan sonra, *"De ki: O, Rabbimizden bir haktır"* buyurmuştur ki, yani "O kimselere," Hak Din, Allah tarafından gelen dindir. Binâenaleyh, onu kabul ederseniz, bunun faydası sizedir. Eğer kabul etmezseniz, zararı da sizedir. Bunun fakirlik zenginlik, güzellik çirkinlik, şöhret ya da tanınmama ile bir ilgisi yoktur de!" demektir.

2) "Hak, Allah katından gelendir. O'nun katından bana gelen hak, kendini o fakirlerle beraber tutmam, onlarla oturup kalkmam ve onları kovmamam; o reislere ve dünya ehline ise iltifat etmememdir."

3) "Allah katından gelen hak şudur: İsteyen iman etsin, isteyen de kâfir olsun. Allah bana, bir grup kâfirin imana girmesi için, iman edip salih amel işleyen kimseleri kovma hususunda müsaade etmemiştir."

Buna göre, şayet, "Akıl, ehemmi (daha mühim olanı) mühimme (mühim olana) tercih etmeyi gerektirmez mi? Binâenaleyh, o fakirleri kovmak, sadece onlara saygısızlık etmiş olmayı gerektirir ki, bu büyük bir zarar değildir. Onları kovmama ise, o kâfirlerin küfürlerinde kalmasını gerektirir ki, bu ise büyük bir zarardır!" denilirse biz deriz ki: Onları kovmamanın, kâfirlerin küfürlerini sürdürmesini iktizâ ettiğini kabul ediyoruz. Ancak ne var ki, fakirlerle oturup kalkma endişesinden dolayı iman etmeyen kimsenin imanı, gerçek bir iman olmayıp, aksine çirkin bir nifâktır. Binâenaleyh, insanın, hali ve durumu böyle olan kimsenin imanına iltifat etmemesi gerekir.

İKİNCİ MESELE
İman ve Küfrün Yaratılması

Mutezile şöyle der: Allah Teâlâ'nın *"Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun"* ifadesi, iman-küfür, itaat-masiyet vb. şeylerdeki işin, kula ve onun iradesine bırakıldığına, dair sarih bir ifâdedir. Binâenaleyh, kim bunu kabul etmezse, Kur'ân'ın açık nassına muhalefet etmiş olur." Andolsun ki, bazı kimseler bana bu ayeti sordular da, ben de, bu ayetin bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet eden delillerin en güçlüsü olduğunu söyledim. Bu böyledir, zira bu ayet, iman ve küfrün tahakkuk etmesinin, imanı ve küfrü dilemenin tahakkuk etmesine bağlı olduğu hususunda sarîh bir ifadedir. Akıl da, açıkca bunu gösterir. Çünkü, seçim yapabilen aklın, o şeye yönelmeksizin ve onu tercih etmeksizin tahakkuk etmesi imkânsızdır. Bunun iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: O kasıt ve ihtiyarın, (seçmenin) gerçekleşmesi, eğer kendisinden önce bulunan bir kasıt ve ihtiyar ile olmuşsa, o zaman sonsuza kadar her kasıt ve ihtiyardan önce bir kasıt ve ihtiyarın bulunması gerekir. Halbuki bu, imkânsızdır. Binâenaleyh, o kasıt ve tercihlerin, o zorunlu kasıt bulunduğu zaman, Cenâb-ı Hakk'ın kulda zarurî olarak yarattığı kasıt ve tercihe varıp dayanması gerekir. Zarurî olan tercih ise, fiili gerektirir. O halde insan, ister dilesin, isterse dilemesin, eğer onun kalbinde, muarızı bulunmayan o kaff irade bulunmazsa, fiil meydana gelmez. Ama o kesin irâde bulunursa, kul ister dilesin, isterse dilemesin, fiil o irâdeye varıp dayanır. Meşîetin bulunması, fiilin bulunmasına; fiilin bulunması da, meşîetin bulunmasına dayanmaz. Binâenaleyh insan, görünüşte muhtar, ama aslında muztar ve mecbûr olan bir varlıktır.

Ebu Hamid el-Gazali bu hususu, **İhyâu Ulûmi'd-dîn** adlı eserinin **Tevekkül** bölümünde ele alarak şöyle der: "Eğer sen, "Ben kendimde, bir şeyi yapmak istediğimde onu yapabilme; yapmamak istediğimde de onu yapmamaya dair zarurî bir şey buluyorum. Binâenaleyh, yapıp yapmamak başkasında değil, benim elimdedir" dersen, ben buna şöyle cevâp verebilirim: Farzedelim ki sen kendinde böyle bir şey hissediyorsun. Ama sen kendinde, bir fiili dilediğinde, o meşîetin olduğunu; dilemediğinde de onun meydana gelmediğini hissedebiliyor musun? Tam aksine akıl, o kimse fiili istediğinde, o istekten önce bulunan bir meşîete göre bunu istediğine şehâdet eder. O, fiili istediğinde, o fiil, bu noktada hemencecik ve bir seçme olmaksızın meydana gelir. Binâenaleyh, kalbde istemenin bulunması, zorunlu birşeydir. Fiilin o meşîete (istemeye) dayanması da zorunlu birşeydir. Binâenaleyh bu her şeyin Allah'tan olduğuna delâlet eder."

ÜÇÜNCÜ MESELE
فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ Ayetinden Çıkarılan Manalar

Cenâb-ı Hakk'ın, فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ *Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun"* ifâdesinde, önemli bir kaç fayda bulunmaktadır:

Birinci fayda: Ayet, kasıt (irade) ve sebep (dâî) olmaksızın, herhangi bir failden herhangi bir fiilin sadır olmasının imkânsız olduğuna delâlet eder.

İkinci fayda: Emir sığası kendisiyle istek ve talep manası kastedilmeksizin, Allah'ın kitabında çokca kullanılmıştır. Hem sonra, **Ali İbn Tâlib** (r.a.) de, bu ayetteki bu sığanın, bir tehdit ve bir vaîd ifâde ettiğini, muhayyerlik ifâde etmediğini söylemiştir.

Üçüncü fayda: Ayet, Allah Teâlâ'nın, mü'minlerin imanından yararlanmadığına; kâfirlerin küfürden de zarar görmediğine, tam aksine imanın faydasının, küfrün de zararının insanlara raci olduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz (yine) kendinize kötülük etmiş olursunuz"* (İsrâ, 7) buyurmuştur.

Bil ki, Allah Teâlâ, küfrü-imanı, batılı-hakkı tavsif edince, bunun peşinden küfre ve batıl amellere mukabil vaîd ve tehdidini iman ve salih amellere mukabil de va'dini, mükafaatını zikretmiştir. O'nun vaîdine gelince, bu O'nun إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَاراً **"Gerçekten biz, zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki"** ifâdesidir. Yani, Cenâb-ı Hak, "Biz,kendilerine zulmedenlere, ibadeti yerinde yapmayanlara, gereksiz yere burun kıvıranlara bir ateş hazırladık" buyurmuştur. Binâenaleyh, o kendi hevâsını güzel görüp, fakir ve yoksulları kabul etmiş diye hakkın kabûlden yüz çevirenlerin bütün bu halleri, bir hükümdür; birşeyi, olması gereken yerin dışında yapmadır. Böylece Allah Teâlâ, böyle olan kimselere ateşi, yani cahimi hazırladığını haber vermiş, sonra da, o ateşi şu iki sıfatla vasfetmiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا *"duvarı çepeçevre kendilerini kuşatmıştır,"* ayetinin ifade ettiği husus, "surâdık", kıl çadırın etrafında bulunan engel ve mânia, anlamındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak cehennemin, o cehennemlikleri bütün yönden kuşatan benzeri birşeyi bulunduğunu haber vermiştir ki, bundan maksat, onların o cehennemden kurtuluşlarının olmadığını ve cehennemin dışında kalan şeylere bakmak suretiyle ferahlayacakları bir alanın ve boşluğun bulunmadığını; tam aksine o cehennemin onları her yönden kuşattığını açıklamaktır. Bazı kimseler de bu ifâdeyle, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Haydi, üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin"* (Mürselât, 30) ayetinde nitelediği o dumanın kastedildiğini; bu kuşatmanın, onlar cehenneme girmeden önce olacağını ve bu dumanın, onları tıpkı, çadırın etrafında engeller ve çitler gibi sarıp kuşatacağını söylemişlerdir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ *"Eğer onlar feryâd ve istimdâd* ederlerse, kalın bir sıvıya benzeyen, bir su ile imdâd olunacaklardır" ayetinin ifade ettiği hususun Merfû bir hadiste, **mühl** kelimesinin, "zeytinyağının tortusu" olduğu söylenmiştir. **İbn Mesûd**'dan rivayet edildiğine o, beyt-i mâle girdi ve orada bulunan misvağın küçük bir parçasını çıkardı. Onu yaktı, o da parçalayarak yandı ve sonra da, "işte mühl budur" der. **Ebu Ubeyde** ve **Ahfeş** ise, "Altın, bakır ve gümüş kabilinden eritmiş olduğun her şey, **mühl**'dür" demişlerdir. Bunun, cehennemliklerden akan irin ve kan oduğu ileri sürülmüş olduğu gibi, bunu bir çeşit katran olduğu da ileri sürülmüştür. Bu yardım talep etme işinin (istimdâd),

cehennemliklerin içecek su isteyip de, bunun üzerine onlara bu "mühl" ün verilmiş olması şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, ayrıca Cenâb-ı Hak da, *"Kızgın bir ateşe girecek, son derece sıcak, bir kaynaktan içirilecektir"* (Gaşiye, 4-5) buyurmuştur. Bu yardım isteme işinin cehennemin hararetinden dolayı olması da, böylece de serinlemeleri için kendilerine dökebilecekleri bir su istemiş olmaları, bunun üzerine de onlara bir mühl'ün kesilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak cehennemliklerden naklen, *"sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize akıtın"* (Arâf, 50) derken, başka bir ayette de, *"Gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir."* (İbrahim, 50) buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, cehennemin hararetinden dolayı yardım istediklerinde onların üzerlerine, bir gömlek gibi bedenlerini saran katran dökülecektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"kalın bir sıvıya benzeyen, bir su ile imdâd olunacaklardır"* ifâdesi, şairin "onların aralarındaki selâmları, vuruşma ve döğüşmedir" sözünde de olduğu gibi, istihzâ üslûbunda gelmiş olan bir sözdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak بِئْسَ الشَّرَابُ *"O, ne fena içecektir."* buyurmuştur. Yani, "Tıpkı bir **mühl**" (tortu, eriyik) gibi olan o su ne kötüdür!" demektir. Çünkü, su içmeden maksat hararet gidermektir... Bu ise, bedenleri yakma hususunda, son derece kaynar olan bir şeydir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, وَسَآءَتْ مُرْتَفَقاً *"(o ateş), ne kötü bir dayanaktır"* buyurmuştur. Bazı kimseler şöyle demiştir: "Ateş, arkadaşlık gayesiyle bir araya toplanmak ve konaklamak açısından ne kötü bir yerdir. Çünkü cehennemlikler de, tıpkı cennetliklerde olduğu gibi arkadaşlık etmek için bir araya toplanırlar. Nitekim, Allah Teâlâ cennetlikler hakkında, *"Onlar ne iyi arkadaştır!"* (Nisâ, 69) buyurmuştur. Cehennemdeki arkadaşlar ise, kâfirler ve şeytanlardır. Buna göre ayetin manası, "O arkadaşlar ve arkadaşlığın yapıldığı o yer, ne kötüdür" şeklinde olur. Bu tıpkı, "Cennetteki arkadaşları ile o arkadaşlığın yapıldığı cennet, ne güzel yerdir" denilmesine benzer." Başkaları ise, **murtefak** kelimesine, **mütteke** (dayanak) manasını vermişlerdir. Çünkü, dirseğe de, kendisine dayanıldığı için **mirfek** adı verilmiştir. "Dayanma" ancak dinlenmek için yapılır. O halde **murtefek** kelimesinin manası, "istirahat edilecek yer" şeklinde olur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Mü'minlerin Akıbeti

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا
مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ ۚ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

"İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlara gelince, biz, şüphesiz iyi amel ve hareket edenlerin mükafaatını zayi etmeyiz. Onlar için altından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada, tahtlar üzerinde kurularak, altın bileziklerle bezenecekler, ince ipek kumaştan, kalın ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir. Ne güzel mükâfaat, ne güzel dayanak!"

(Kehf, 30-31).

Bil ki Allah Teâlâ kâfirlerle ilgili tehdidi zikredince, bunun peşinden müminlerle ilgili vâ'dini getirmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
İman İle Amelin Farklılığı

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlara gelince"* ifâdesi, salih amelin imandan başka olduğuna delâlet eder. Çünkü, oradaki atıf, başkalığı gerektirir.

İKİNCİ MESELE
Şükür Mükâfaatı Gerektirmez

Cenâb-ı Hakk'ın, *"biz şüphesiz iyi amel ve hareket edenin mükâfaatını zayi etmeyiz"* ifâdesinin zahiri, mümin kimsenin amelinin güzel olması sebebiyle Allah'dan bir âlacağı bulunduğunu iktıza etmektedir. Alimlerimize göre alacaklı olmak, Cenâb-ı Hakk'ın va'dından dolayıdır. Mu'tezile'ye göreyse,yapılan işten dolayıdır. Halbu ki, Mu'tezile'nin görüşü yanlıştır. Çünkü Allah'ın, kul üzerinde pekçok nimeti vardır. Bu nimetler, şükrü ve kulluğu gerektirir. Şükür ve kulluk ise, başka bir mükâfaat gerektirmezler. Çünkü görevi ifâ etmek, başka bir şey gerektirmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlara gelince biz şüphesiz iyi amel ve hareket edenlerin mükâfaatlarını zayı etmeyiz"* ifadesinin benzeri, şairin şu sözüdür:

إِنَّ الْخَلِيفَةَ إِنَّ اللَّهَ سَرْبَلَهُ / سِرْبالَ مُلْكٍ بِهِ نُرْجَى الخَواتِمَ

"Muhakkak ki Allah halifeye, kendisiyle her şeyin (yetki) mührünün umulacağı, bir melik elbisesi giydirdi (giydirsin.)" "Ayetteki **inne**, edatının tekrar edilmesi, ameller ve onlara mukabil verilen mükâfaatı tekid etmek içindir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Verilecek Ödülün Açıklanması

Ayetteki **ülâike** kelimesi, **inne**'nin haberi olup, *"biz zayi etmeyiz"* cümlesi de, mu'tarıza, ara cümledir. Sen, hem *"biz zayi etmeyiz"* ifâdesini, hem de, "**onlar**" ifâdesini, **inne**'nin iki ayrı haberi kabul edebileceğin gibi, **ülaike** ifâdesini, mübhem bırakılan "ecr" (mükâfaat) kelimesini beyân eden müstenef bir kelâm da kabul edebilirsin.

Bil ki Allah Teâla önce mübhem olan bir mükafaattan bahsedip, daha sonra da bu hususu şu bakımlardan ayrıntılı biçimde açıklamıştır:

1) Onların bulundukları yerin nitelenmesi. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ *"Onlar için, altından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır"* ayetinin anlattığı hususdur. Arapça'da "adn" ikâmet etmek demektir. Buna göre ayetin manası, "onlar için, ... ikâmet edecekleri cennetler vardır" şeklinde olabilir. Bu tıpkı, "Burası ikâmet edilecek bir yerdir, evdir" denilmesine benzer. Adn lafzının, cennetin belli bir yerinin adı olması da caizdir ki, bu muayyen yer, cennetin ortası, merkezi ve cennetin en kıymetli yeridir. Biz bu hususu daha önce tafsilatlı olarak izah etmiştik. Ayetteki **cennât**, çoğul bir kelimedir. Binâenaleyh, bununla murad edilenin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet vardır."* (Rahman, 46) ayeti olması mümkün olduğu gibi bununla her bir mükellefin payına düşenin başlı başına bir cennet olduğu hususunun kastedilmiş olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak, o cennetlerin altlarından ırmakların aktığını belirtmiştir. Zira dünyada iskân edilen yerlerin en üstünü içlerinden nehirlerin aktığı bağlık bahçelik yerlerdir.

2) Dünyadakilerin elbiseleri, ya zinet elbisesidir, ya da tesettür, giyinip örtünme elbisesidir. Zinet elbisesi hakkında Cenâb-ı Hak, يُحَلَّوْنَ فِيهَا أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ *"Orada, altın bileziklerle bezenecekler"* buyurmuştur. Bu, "Allah onları bu şekilde bezer ve süsler" veyahutta, " melekler onları bu şekilde süsler" anlamındadır.

Bazı kimseler de, onların herbirinin üzerinde üç çeşit bilezik bulunduğunu; tefsirini yapmakda olduğunuz ayetten dolayı altın bilezikler; *"Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir"* (İnsan, 21) ayetinden dolayı gümüş bilezikler. ... *"incilerle"* ... (Hac, 23) ayetinden dolayı da inciden yapılma bilezikler bulunduğunu söylemişlerdir

Örtünme için giyindikleri elbiselerine gelince, bu da وَيَلْبَسُونَ ثِيَاباً خُضْراً مِن سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ *"ince ipek kumaştan, kalın ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir"* ayetinin ifâde ettiği hususturki, bunlarla ahiretteki ince ipek kumaş ile kalın ipek kumaş kastedilmiştir.

Birincisi (sündüs), ince ipek demektir. İkincisi de, kalın ipek demek olup, bu kelimenin aslının Farsça olduğu, daha sonra Arapçalaştığı da ileri sürülmüştü. Kelimenin Farsça'daki aslı ise "kalın" anlamında olan إِسْتَبْرَه (**istebreh**) dir.

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ'nın zinetle ilgili ifadede meçhul olarak **yuhallevne** buyurup, ipeklerle ilgili olan ifade de ise,**yelbesûn** şeklinde buyurarak böylece giyinme işini o cennetliklere nisbet etmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Giyinme işinin, onların amelleri karşılığı olarak hak ettikleri şeye; zinetlerin de, Allah'ın doğrudan doğruya bol kerem ve lütfunun bolluğunun eseri olmak üzere onlara ihsân edip verdiği şeylere bir işâret olması muhtemeldir.

3) Bu, onların, o cennetlerde nasıl oturduklarıyla alâkalıdır. Cenâb-ı Hak bu hususu da vasfederken, مُتَّكِئِينَ عَلَى الْأَرَائِكِ *"tahtlar üzerine kurularak"* buyurmuştur. Âlimler şöyle demişlerdir: الْأَرَائِكِ kelimesi **erîke** kelimesinin çoğulu olup, "erike" de, "gelin odasında bulunan koltuk, divan" demektir. Gelin odasında bulunmayan divana ise, "**erîke**" denilmez.

Cenâb-ı Hak, bu üç kısmı böylece vasfedince نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا *"Ne güzel mükâfaat, ne güzel dayanak!"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu ayetin sonunda bu ifâdeye, daha önce geçen *"(o ateş) ne kötü bir dayanaktır!"* ifâdesine mukabil olmak üzere yer vermiştir.

★ ★
★

İki Bahçe Sahibi

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾
كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا ۚ وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ
لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُ
وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي
لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن
نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ
قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ۚ إِن تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن
جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَن
تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَا أَنفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا
وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُن لَّهُ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ
مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ ۚ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

"Onlara, iki adamı misal getir ki, biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, ikisinin de etrafını hurmalıklarla donatmış, ortalarında da bir ekinlik yapmıştık. Bu iki bağ, mahsulünü vermiş, bundan hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı. Onların arasından bir de ırmak fışkırtmıştık. Onun, başka geliri de vardı. Derken o, arkadaşına böbürlenerek, onunla konuşurken dedi ki: "Ben, malca senden zenginim. Adamlarım da seninkinden daha (çoktur)." O, nefsine zulmeder olduğu halde, bağına girdi. Dedi ki: "Bunun, ebediyen helâk olacağını zannetmiyorum. Kıyametin de kopacağını sanmıyorum. Eğer ben, Rabbime döndürülür götürülürsem, elbette, bundan daha hayırlı bir akibet elde ederim." Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: "Seni, bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp, tekrar seni bir adam seviyesine

getiren Allah'a nankörlük edip inkâr mı ediyorsun? Fakat bana gelince, o Allah benim Rabbimdir. Ben, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmam. Bağına girdiğin zaman, "Mâşâallah! Allah'dan başka hiçbir kuvvet yoktur! demeli değil miydin? Malca ve evlâtça, beni kendinden az görüyorsan, Rabbimin bana, senin bağından daha hayırlısını vermesi, (seninkinin) üstüne ise gökten yıldırımlar göndererek onun kaypak bir toprak haline gelmesi muhtemeldir. Yahut olabilir ki, suyu yerin dibine çekilirde, bir daha onu aramaya güç yetiremezsin." Nihayet, onun bütün serveti, istilaya uğratıldı. Bağı uğrunda harcadıklarına karşı, avuçlarını ovuşturakaldı. Çardakları yere dökmüştü. Diyordu ki: "Nolaydım, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmayaydım" Ona, Allah'dan başka, yardım edecek bir cemaat yoktu. Kendisi de öç alabilecek değildi. İşte bu makamda, nusret ve hakimiyet, hak olan Allah'ındır. O, sevâbça da hayırlı, akibetçe de hayırlıdır"

(Kehf, 32-44).

Bu Kıssadan Maksat

Bil ki, bu ayetlerin maksadı şudur: kâfirler, mallarıyla tarafdar ve yardımcılarıyla müslüman fakirlere karşı övünüyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, fakirin zengin, zenginin de fakir olması ihtimalinden dolayı, bunun iftiharı gerektirmeyen şeyler nevinden olmadığını beyân buyurmuştur. Kendisiyle fahretmenin gerekli olduğu şeye gelince bu, Allah'a itaat ve O'na ibadettir ki bu da, fakir müminlerde bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak bunu, bu ayetle ele alınan darb-ı mesel ile beyan ederek," وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً رَجُلَيْنِ *"Onlara, iki adamı misal getir"* buyurmuştur. Yani, "Kafirlerin ve müminlerin durumları için, İsrâil oğulları arasında bulunan iki kardeşin durumunu misal getir. Şöyle ki: onlardan birisi kafir olup adı **Berâtus**; diğeri ise mümin olup adı **Yehûzâ** idi. Bu ayette bahsedilen iki kişinin, Cenâb-ı Hakk'ın Saffât Sûresi'ndeki *"İçlerinden bir sözcü dedi ki: "Muhakkak ki, benim dünyada bir arkadaşım vardı"* (Saffat, 51) ayetinde bahsedilen kimseler olduğu da ileri sürülmüştür. Bunlara, babalarından sekiz bin dinar, miras olarak kalmıştı. Her biri mirasın yarısını almıştı. Derken, kâfir olanı bir arazi satın aldı. Mümin ise Allah'ım, ben bin dinar mukabilinde, senden cennetle bir arazi satın alıyorum" dedi ve, o bin dinarı tasadduk etti. Daha sonra, kâfir olan kardeşi, bin dinar mukabilinde bir ev yaptırdı. Mümin ise "Allah'ım, ben senden, bin dinar mukabilinde bir ev satın almak istiyorum" dedi ve onu tasadduk etti. Kâfir olan kardeşi, bin dinar mukabilinde bir kadınla evlendi. Bunun üzerine mümin olan "Allah'ım, ben bu bin dinarı, hûr-i îyn'in mihri kılıyorum" dedi ve onu tasadduk etti. Sonra kâfir olan kardeşi, bin dinar mukabilinde hizmetçi ve muhtelif eşya aldı. Mümin ise, "Allah'ım, ben senden, bin dinar mukabilinde ebedi cennet çocukları satın aldım" dedi ve o bin dinarı da teberrû etti. Daha sonra da muhtaç duruma düştü. Zengin olan kâfir kardeşinin yolu üzerine oturdu. Derken, o kâfir kardeşi, tebeasıyla beraber

onun yanından geçti. Bu esnada, muhtaç olan o fakir kardeş, zengin olandan birşeyler istedi, ama zengin olan kardeş onu kovdu, malını tasadduk ettiği için de onu azarladı.

Bahçelerin Tavsifi

Cenâb-ı Hak, جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ ...*"ki, biz onlardan birine iki bağ vermiştik."* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, o cenneti birtakım vasıflarla nitelendirmiştir:

1) Onun, bir "cennet" olması. Bağa ve bahçeye orada bulunan ağaçların, gölgeleriyle içindekileri gizleyip örttüğü için, "cennet" ismi verilir. Bu keliminin aslı, "örtmek ve bürümek" manasındadır.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ *"İkisinin de etrafını hurmalarla donatmıştık"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Biz, o iki cenneti, hurmalıklarla çevreledik" demektir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Melekleri arşın etrafını kaplamış olarak görürsün"* (Zümer, 75) ayetidir. Yani, "onları, Arşın etrafında durup onu kuşatmış oldukları bir vaziyette görürsün" demektir. **Hafâf** kelimesi, bir şeyin tarafı, yanı anlamına gelip, kelimenin çoğulu **ehiffe**'dir. Buna göre حَفَّ بِهِ الْقَوْمُ **(Haffe bihil-kavmu)** ifadesinin manasına, "onlar onun bir yanında, tarafında oldu" şeklindedir. **Ehiffe**, o şeyin tarafları demektir. Nitekim şair de,

لَهُ لَحَظَاتٌ فِي حَفَافَيْ سَرِيرِهِ / إِذَا كَرِهَا فِيهَا عِقَابٌ وَنَائِلُ

demiştir ki **hifaf-i seririhi,** "tahtın kenarları" manasına gelmektedir.

Keşşaf sahibi ise şöyle der: "Onlar birşeyi kuşatıp onu tavaf ettiklerinde, etrafını dolaştıklarında, Arapça'da bunu ifâde etmek için,حَفُّوهُ **(Hafefhû)**; "onları onu etrafında dolaştırdım" anlamında da, حَفَفْتُهُ بِهِمْ **(Hafeftuhû bihim)** denilir. O halde bu fiil, (aslında) bir mef'ûl alır. Ba harf-i cerri ona, ikinci bir mefûl kazandırır. Bu, meselâ bir kimsenin, غَشِيتُهُ وَغَشِيتُهُ بِهِ "Onu bürüdüm, örttüm; onu, onunla bürüdüm" demesi gibidir o, sözüne devamla şöyle der: "Bu özellik, zengin ve varlıklı kimselerin, bağları ve bahçeleri hakkında tercih ettikleri bir vasıf olup, bu da, onların o (üzüm) bağlarını, meyve veren ağaçlarla çepeçevre kuşatmalarıdır. Bunun aynı zamanda manzarası da çok güzeldir.

3) Ayetteki وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا *"Ortalarında da bir ekinlik yapmıştık"* cümlesinden şunlar kastedilmiştir:

a) O arazinin, her türlü besin ve meyveyi ihtiva etmiş olmasıdır.

b) O arazinin, sınırlarının geniş ve sahasının da fazla olmasıdır. Bununla beraber, aynı zamanda o arazinin içinde, onu birbirinden bölüp ayıracak (tepeler ve vadiler, vb.) de bulunmamaktadır.

c) Böylesi bir arazinin, her zaman başka menfaatler de temin etmesidir ki, bu da başka mahsûl ve başka meyveler demektir. O halde, bu demektir ki, bu arazinin menfaat ve faydası kesintisiz olup, hepsi ardarda gelir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا *"Bu iki bağ, mahsülünü vermiş, bundan hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı"* ayetinin ifade ettiği hususdur (**kilâ**), kendisiyle, marife olan tesniye müzekker bir kelimenin tekid edildiği, marife olan müfret bir kelimedir. **Kiltâ** kelimesi de, kendisiyle marife olan tesniye müennes bir kelimenin tekid edildiği marife müfred bir kelimedir. Bu iki kelime zahir isme muzaf kılındıklarında, üç hallerinde de elif ile olurlar (irâbları takdiri olur). Bu, senin mesela iki kardeşini gördüm ve جَاءَنِي كِلَا اَخَوَيْكَ bana, senin iki kardeşin geldi رَأَيْتُ كِلَا اَخَوَيْكَ senin iki kardeşini gördüm ve مَرَرْتُ بِكِلَا اَخَوَيْكَ "senin iki kardeşine uğradım;" جَاءَنِي كِلْتَا اُخْتَيْكَ **(Câenî kiltâ uhteyke)**, senin iki kız kardeşin bana geldi; رَأَيْتُ كِلْتَا اُخْتَيْكَ senin iki kardeşini gördüm; وَمَرَرْتُ بِكِلْتَا اُخْتَيْكَ senin iki kız kardeşine uğradım, demen gibidir. Bu iki kelime, zamire muzaf olduklarında ise, ref halleri elif, nasb ve cer halleri ise yâ ile olur. Bazı kimseler, bu kelimelerin zamire muzaf olmaları halinde de, her üç halinde de elif ile olacaklarını söylemişlerdir. Ayetteki اٰتَتْ اُكُلَهَا ifâdesi, **kiltâ** lafzından dolayı böyle gelmiştir. Çünkü **kiltâ** müfred lafzı, bir lafızdır. Şayet ayette, manadan dolayı **âteta** (o ikisi verdi) denilmiş olsaydı, yine caiz olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا ifâdesinin manası, "Hiçbir şeyi noksanlaştırmadı" şeklindedir. Çünkü zulûm, eksiltmek, noksanlaştırmak, anlamındadır. Nitekim bir kimse, ظَلَمَنِي حَقِّي "hakkımı noksan verdi" der.

5) Cenâb-ı Hakk'ın وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا *"Onların arasından bir de ırmak fışkırtmıştık"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Nehir ve ırmak, o iki bahçenin arasından geçer, akar" demektir. **Yakûb**, bu ifadeyi; şeddesiz olarak **(fecernâ)** şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak **feccernâ** şeklinde okumuşlardır. Bunu, şeddesiz okumak asıldır zira o, tek bir nehirdir. Şeddeli okumak ise, mübalağa içindir. Çünkü nehir uzar da, böylece birçok nehirler gibi olur. (خِلَالَهُمَا)'nın manası, "ortasında, arasında" demektir. Cenâb-ı Hakk'in, *"aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek koşarlardı"* (Tevbe, 47) ayeti de böyledir. Yine, "Aralarına girdim" anlamında خَلَلْتُ الْقَوْمَ ifâdesi de böyledir.

6) Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ *"Onun, başka geliri vardı"* ayetini ifâde ettiği hususdur. **Asım**, bu ifâdeyi her iki yerde de, sâ'nın ve mim'in fethasıyla ثَمَرٌ şeklinde okumuştur ki, bu ya **simaru** veya (semere) kelimesinin çoğuludur. **Ebû Amr**, her iki yerde sâ'nın dammesi, mim'in de sükûnuyla ثُمْرٌ şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, her iki yerde de sâ'nın ve mim'in dammesiyle **sumur** şeklinde okumuşlardır. Dilciler, bu ifadenin, damme ile okunması halinde, altın,

gümüş, vs. şeyler gibi çeşitli mallar anlamına geldiğini, fetha ile olanının ise, ağaçların taşıdığı (meyveler) anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kutrub şöyle der: "Ebû Amr İbn el-Alâ, sümr'un kelimesi, mal ve çocukları ifâde eder der ve, Haris İbn Kelde'nin şu beytini okurdu:

وَلَقَدْ رَأَيْتُ مُعَاشِراً / قَدْ أَثْمَرَ مَالاً وَوَلَداً

"Andolsun ki ben, Muâşir'i, mal ve oğullar elde etmiş olduğu halde gördüm" Nâbiğa da şöyle demiştir:

مَهْلاً فِدَاءَ لَكَ الأَقْوَامُ كُلُّهُمْ / مَاأَثْمَرُوهُ أَمِنْ مَالٍ وَمِنْ وَلَدِ

"Hele biraz dur, kalabalıkların tamamı, ister maldan isterse oğuldan yana olsun, elde etmiş oldukları şeyi senin için hazırlayıp toparladılar."

O halde ayetteki وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ cümlesinin anlamı "çeşitli mallar" demektir. Bu, Arapların, mal çoğaldığı zaman söyledikleri, ثَمَرَ مَالَهُ ifadesinden iştikak etmiştir. Mücahid'in bu ifadeye, altın ve gümüş manası verdiğide rivayet edilmiştir. Buna göre ayetin manası, "O iki bahçenin yanısıra, pekçok nakit para da bulunuyordu" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak bu sıfatları bu şekilde anlatınca, bundan sonra, فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً وَأَعَزُّ نَفَراً *"Derken o, arkadaşına böbürlenerek, onunla konuşurken dedi ki: "Ben, malca senden zenginim. Toplumca da, senden kuvvetliyim"* buyurmuştur. Bu, "Müslüman olan kardeş, kâfir olan kardeşe va'zu nasihatta bulunup, onu Allah'a ve öldükten sonra dirilmeye iman etmeye davet ediyordu" demektir. "Muhâvere" söze, yeniden başlamak demektir. Bu, Arapların bir şeyi geri döndüğünde söyledikleri (Hâre) ifadesinden gelmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Çünkü o, hakikaten ve katiyyen dönmeyeceğini sanmıştı"* (İnşikak, 14) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, bu konuşma esnasında, kâfir olan kardeşin, *"Ben, malca senden zenginim. Toplumca da senden kuvvetliyim"* dediğini belirtmiştir. النفر bir kimsenin akrabaları ve kendisini müdafaa edip onunla gezen arkadaşları anlamına gelir. Netice olarak diyebiliriz ki: Kâfir olan kardeş, mümin olana, makamı ve malı sebebiyle üstünlük taslamıştı.

Sonra kâfir olan, müslüman olan kardeşine malının çok olduğunu göstermek istedi. İşte Cenâb-ı Hak bu durumu haber vererek, وَدَخَلَ جَنَّتَهُ *"ve bağına girdi"* buyurdu. Yani, "O ona, o bağının ve bahçesini, onlar huzur ve sükun verecek bir durumda oldukları halde gösterdi; ona, sahib olduğu bütün mal ve mülklerini de sayıp döktü" demektir. Buna göre şayet "Cenâb-ı Hak, bu lafın önce tesniye getirdiği halde, burada niçin müfret (bağına) getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bununla, onun mümin müttakilere va'dedilen cennetlerden yana bir nasibi ve cenneti olmadığı; onun cennetinin bu dünyada sahip olduğu o şey olduğu; bu iki ifade ile, ne iki cennet,

ne de onlardan birinin murad edilmediği kastedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ *"o nefsine zulmeden olduğu halde"* buyurmuştur. Bu, iki cümle arasına girmiş olan bir itiraziyye cümledir. Bununla, Cenâb-ı Hak şu hususa dikkat çekmek istemiştir: "O kafir olan taraf, o nimetlerle kendisini üstün hissederek gururlanıp, o nimetleri Cenâb-ı Hakk'ın, öldükten sonra diriltmeye muktedir olduğunu inkâr etmeye ve küfrân-ı nimette bulunmaya bir vesile edinince, o nimetleri, yerinde kullanmamış olur. (Böylece de zalim olmuş olur)."

Daha sonra Cenâb-ı Hak kâfir olan o kardeşin, مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هٰذِهِ أَبَداً وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً *"Dedi ki: "Bunun, ebediyen helâk olacağını zannetmiyorum. Kıyametin de kopacağını sanmıyorum"* dediğini ve bu iki şeyi birlikte söylediğini nakletmiştir. Bunlardan birincisi onun bu sahip olduğu şeylerin helâk olmayacağına ve değişmelerine rağmen asla yok olmayacağına kesinkes hüküm vermesidir. Buna göre şayet, "Farzet ki bu, kıyamet hakkında bir şüphe olsun. Binâenaleyh akıl ve zekâ, dünyanın bütün hallerinin yok olduğuna, baki ve devamlı olmadığına delâlet ettiği halde, o kâfir daha nasıl, "Ben onların yok olacaklarını sanmıyorum" diyebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: O bununla, onların kendi hayatı ve mevcûdiyeti sûresinde yok olmayacaklarını kastetmiştir.

Kâfirin Tutmayan Hesabı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْراً مِنْهَا مُنْقَلَباً *"Eğer ben, Rabbime döndürülüp götürülürsem, mutlaka bundan daha hayırlı bir akibet elde ederim"* buyurmuştur. **Munkalebâ** kelimesi, "merci ve akibet bakımından" anlamında olup, temyiz olduğu için mansüb olmuştur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki Rabbime döndürülsem bile, hiç şüphesiz, O'nun nezdinde benim için daha güzel (bir akibet) vardır"* (Fussilet, 50) لَأُوتَيَنَّ مَالاً وَوَلَداً *"Bana elbette mal ve evlâd verilecektir"* (Meryem, 77) ayetleridir.

Onun bu şüpheye düşmesinin sebebi şudur: Allah Teâlâ ona bu dünyada mal verince o, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine, o malı, müstehak olduğu için verdiğini, hak edilen şeyin ölümden sonra da devam edeceğini, binâenaleyh, bu bağışın mutlaka orada da olacağını sanmıştır. Birinci varsayım, yalandır. Çünkü, insana dünya kapılarını açmak, çoğu kez istidrâç ve mühlet vermek için olur. **Nafi** ve **İbn Kesîr**, خَيْراً مِنْهُمَا hayren şeklinde okumuşlardır ki, maksatları هُمَا zamirini, "iki bahçeye" râci kılmaktır. Diğer kıraat imamları ise bu zamiri **minha** şeklinde müfret okumuşlardır ki, bunların gayeleri de bu zamiri, kendisi ve girmiş olduğu "o cennete, bahçeye" râci kılmaktır.

Mümin Kardeşin, Ağabeyini Uyarması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mümin olan, kardeşinin cevabına yer vererek قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا *"Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: "Seni bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp, tekrar seni bir adam seviyesine getiren Allah'ı küfür ile inkâr mı ettin?"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Birincisi, yani kafir olan, *"kıyametin de kopacağını sanmıyorum"* demiş, her ikisi, yani mümin olan da onu küfre nisbet ederek, *"Seni, bir topraktan yaratanı inkâr mı ettin?"* demiştir ki bu, o öldükten sonra dirilmenin olacağına dair şüphe eden kimsenin kâfir olduğuna delâlet eder.

İkinci bahis: : Bu istidlâl, şu iki izaha muhtemeldir. a) Bu, Kur'anda daima ele alınan metoda uygundur.Bu metod şudur: Allah Teâlâ, doğrudan doğruya yaşatmaya kadir olunca, onu yeniden yaratmaya haydi haydi kâdir olması gerekir. Binâenaleyh onun, *"Seni bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp, tekrar seni bir adam seviyesine getiren"* sözü, Allah'ın insanı, doğrudan, direkt olarak yaratmasına bir işarettir. b) "O seni bu şekilde yarattığına göre, bu demektir ki, o seni, boşuna yaratmamış, ancak ve ancak kulluk için yaratmıştır. O seni, kulluk için yaratınca, itâât edenler için bir mükâfaatın günahkârlar için ise bir cezanın tahakkuk etmesi gerekir." Biz bu ikinci kısmın izahını Yasin Sûresi'nde yaptık. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"tekrar seni bir adam seviyesine getiren"* ifâdesi de delâlet etmektedir. Yani, "Allah seni, düşünebilen ve mükellef kılınmaya ehliyetli olarak yaratmıştır. Binâenaleyh buna rağmen, O'nun seni ihmâl etmesi aklen düşünülebilir mi?" demektir.

Daha sonra mümin kardeş, لَٰكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي *"Fakat bana gelince, o Allah benim Rabbimdir"* demiştir. Bu ifadeyle ilgili iki bahis vardır.

Lâkin Kelimesi Hakkında

Birinci bahis: Dilciler şöyle demişlerdir: **Lâkinnâ**'nın aslı, **lâkin ene** şeklindedir. Bu demektir ki, أَنَا deki hemze hazfedilmiş, harekesi لَٰكِنْ nin nûnûna verilmiş ve iki nûn biraraya geldiği için de, nûnu, **lakin**'in kendisinden sonra gelen nûna idğâm edilmiştir. Bunun bir benzeri de şairin

وَتُقْلِيتِي لَٰكِنْ إِيَّاكَ لَا أُقْلِي

"Sen beni gücendirip üzüyorsun, ama seni ben hiç üzmem, gücendirmem" ifadesidir. لَٰكِنْ أَنَا لَا أُقْلِيكَ demektir هُوَ اللَّهُ ifâdesindeki **hüve** şan zamiridir; اَللّٰهُ رَبِّي ifâdesi, mübtedâ ve haberden meydana gelmiş bir cümle olup **hüve** zamirinin haberi mevkiindedir. Buna göre şayet لَٰكِنَّا ifâdesi ne için yapılmış bir istidrâktir? denilirse, biz deriz ki: "O'nun, *"inkâr mı ettin?"* ifadesinden yapılmış bir istidraktir. Buna göre

sanki, mümin olan kâfir olan kardeşine, "Allah'ı inkâr ettin ha? ama ben, mümin ve muvahhidim" demek istemiştir. Bu, senin tıpkı, "**Zeyd** yoktur, lâkin **Amr** buradadır" demen gibidir.

İkinci Bahis: İbn Amr, Yakûb el-Hadramî ve, bir kıraat göre de **Nâfi**, vasıl halinde elif ile **lâkinnâ** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ise elifsiz olarak, **lâkinne** şeklinde okumuşlardır ki, her iki okuyuşa göre de mana doğrudur.

Daha sonra iki kardeşten mümin olanı وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّى أَحَدًا *"Ben, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmam"* demiştir. **Kaffâl** bu konuda şu izahları yapmıştır: a) "Ben, fakirliğin ve zenginliğin Allah'dan olduğunu görüyorum. Binâenaleyh, verdiğinde O'na hamdeder, imtihan ettiğinde de sabrederim. O bana nimet verip inâmda bulunduğunda kibirlenmem, mal ve taraftarlarımın çokluğunu kendimden bilmem." Bu böyledir; zira kâfir, malının çokluğu ve makamı sebebiyle kendisini izzet sahibi zannedince, böylece sanki o, o izzet ve zenginliğin verilmesi hususunda Allah'a eş koşmuş olur. b) Belki de o kâfir, öldükten sonra dirilmeyi kabul etmemesinin yanısıra, putperestti de. Böylece, mümin olan kardeşi, onun Allah'a ortak koşmasının yanlışlığını açıklamış oluyordu. c) O kâfir olan kardeş, Allah Teâlâ'yı, öldükten sonra diriltmeye kadir olma ve haşr hususunda acziyete nisbet edince, böylece Cenâb-ı Hakk'ı, acziyyet hususunda mahlûkata eş ve denk kılmış oldu. O böyle bir denklik olduğuna inanınca da, müşrik olmuş olur.

Mâşaallah Demenin Anlam ve Önemi

Daha sonra, mümin olan kardeş, kâfir olana وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ *"Bağına girdiğin zaman "mâşaallah! Allah'dan başka hiçbir kuvvet yoktur" demeli değil miydin?"* demiş, böylece kâfir kardeşine bu iki sözü söylemesini tavsiye etmiştir:

Birincisi, مَاشَآءَ اللَّهُ "mâşaallah" ifâdesidir. Bu ifâde ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

a) Bunun başındaki **mâ**, şartiyyedir, cevabı ise mahzuftur. Buna göre manası, "Allah ne dilerse, o olur" şeklinde olur.

b) Bu mâ, mevsûledir ve mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere mahallen merfûdur. Buna göre manası, "iş, Allah'ın dilediğidir" şeklinde olur. Alimlerimiz, Allah'ın dilediği herşeyin vukû bulacağının, irâde etmediği şeyin ise meydana gelemeyeceğine bu ifadeyi delil getirerek "Bu, kâfirin iman etmeyişinin, Allah Teâlâ tarafından irade edildiğine delâlet eder" demişlerdir. Bu **Mutezile**'nin görüşünün yanlış olduğunu ortaya koyan açık bir istidlâldir.

Ka'bî buna şu şekilde cevap verir: Bu, şu demektir: Bu "Allah'ın yapmayı üzerine aldığı her şey olur" manasına olup, yoksa kulun yaptığı işler buna dahil değildir.

Nitekim insanlar, "Allah'ın emri geri çevrilemez" derlerken, bununla kulun emrolunduğu şeyleri kastetmemişlerdir. " **Ka'bî** sözüne devamla şöyle der:

Allah'ın mülkünde, O'nun dilemediği şeylerin vukua gelmesi imkânsız olmadığı gibi O'nun nehyettiği şeylerin meydana gelmesi de imkansız değildir." Bil ki **Ka'bî**'nin bu cevabı, ehl-i sünnetin istidlaline bir cevab teşkil etmez. Aksine bu, ayetin zâhirine muhalif bir görüşü üstlenmedir. "irâde"yi "emre" kıyas etmek batıldır. Çünkü nass (ayet), ancak Allah'ın irâde ettiği şeylerin meydana geldiğine delâlet etmektedir. Halbuki naslarda, varlık alemine sadece Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği şeylerin girdiğine (olduğuna) delâlet eden yoktur.

Kaffâl da, (ehl-sünnet'e karşı) şu şekilde cevap vermiştir: "Bağına girdiğin zaman, "mâşaallah" demeli değil miydin" ifâdesi, tıpkı "Bu bostanda mevcut olan şu şeyler, Allah'ın dilediği şeylerdir" demek gibidir. Bunun bir benzeri de, "onlar, üç derler. (Kehf, 22) ifâdesidir. Bu, "Onlar üçtür" takdirindedir. Yine, *"Hıtta" deyiniz"* (Bakara, 58) yani, "Bu, hıttadır." deyiniz." ifâdesi de böyledir. Durum böyle olunca, ayetteki "mâşaallah" (Allah'ın dilediği) ifâdesi ile, "Bu bostanda mevcut olan şeyler, Allah'ın dilediği şeylerdir." manası kastedilmiş olur. Bu durumda da, "Allah Teâlâ'nın dilediği herşey meydana gelir." denilmesi gerekmez. Çünkü ayetteki bu ifade, herşey hakkında genel bir hüküm olmayıp, aksine o bostanda bulunan şeylere mahsustur." **Kaffâl**'ın bu izahı, **Cübbâî** ve **Ka'bî**'nin izahlarından daha güzel. Fakat ben derim ki: Onun bu cevabı da, **Mu'tezile**'nin aleyhine olarak ortaya çıkan bu problemi savuşturamaz. Çünkü bostanının böylesine mamûr oluşu, bazan gasb ve zulüm yoluyla da olur. Binâenaleyh Mu'tezile'nin görüşüne göre bile, "Bu Allah'ın meşieti ile meydana gelmiştir" denilemez. Öyle ise geriye şöyle demek kalır: Bu ürünler Allah'ın meşieti ile meydana gelmişlerdir. Fakat bu da, delilsiz olarak, ayetin zâhirî manasını tahsis etme (sınırlama)dır.

Lâ Kuvvete İlla Billah Demenin Manası

Mü'min kardeşin, kâfire söylemesini tavsiye ettiği ikinci söz ise, **"Allah'dan başka hiçbir kuvvet yoktur."** ifadesidir. Yani, "Hiç kimse, Allah'ın yardımı ve muktedir kılması olmadan bir işe güç-kuvvet yetiremez" demektir. Bütün bu iki sözden kastedilen şudur. Mü'min olan, kâfir kardeşine, "Keşke bahçene girdiğinde "iş, Allah'ın dilediği şeylerdir. Meydana gelen, Allah'ın takdir ettiği şeylerdir." deseydin. Böylece bu bahçenin ve bahçede bulunan her türlü güzel şeylerin, Allah'ın meşieti ve fazlı ile olduğunu itiraf etmiş olurdun. Çünkü bahçenin durumu, Cenâb-ı Hakk'ın kudret elindedir. O, isterse bunu böyle bırakır; isterse harab eder. Onu mamûr etmeye güç yetirmenin ve onun işini yapmanın, ancak Allah'ın yardımı ve desteği ile olacağını, hiç kimsenin ne kendi bedeni ne de malı hususunda, Allah olmaksızın tasarruf güç ve kuvveti olamayacağını anlayarak, "Allah'dan başka hiçbir güç-kuvvet yoktur" demeli değil miydin" demiştir.

Mü'min kardeş, kâfire iman etmesini bildirince, malı ve adamları ile övünmesi hususundaki yanlışlığını göstererek إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنكَ مَالاً وَوَلَداً *"Malca ve evlatca beni kendinden az görüyorsan"* demiştir. Buradaki **ekall** kelimesini mansub okuyan kıraat, **ene** lafzını, zamir-i fasl sayıp; **ekalle**'yi ikinci mef'ul kılmıştır. Bu kelimeyi, **ekallü** şeklinde merfû okuyan kıraat **ene** lafzını mübteda, **ekallü** kelimesini haber kabul etmiş ve mübteda haber cümlesini, fiilin mef'ulü saymışlardır. Bil ki burada **veleden** (evladca) ifadesinin getirilmesi, daha önce geçen أَعَزُّ نَفَراً (Toplumca da senden kuvvetliyim) ifâdesindeki "**nefer**" kelimesi ile, taraftarları ve çoluk-çocuğunun kastedildiğine delâlet eder. Buna göre sanki mü'min kardeş, "Eğer sen beni bu fâni dünyada, mal, evlâd ve taraftar bakımından daha güçsüz görüyorsan, (Bil ki) Rabbimin bana senin bağından daha hayırlısını (ya bu dünya da, ya da âhirette) vermesi, (seninkinin) üstüne ise gökten yıldırımlar göndererek, (onu harab etmesi) muhtemeldir" demiştir. "**Husbân**", tıpkı "**hesâb**" manasına, butlân ve gufrân vezninde bir masdardır. Yani, "Allah'ın takdir ettiği ve hesabettiği miktarda bir azab göndermesi" demektir. Bu ise, o bahçenin harab edilmesine hükmedilmesi manasınadır. Zeccâc husban'ın azab manasına kullanıldığını söylemiştir. Mesela فَذَالِكَ الْحُسْبَانُ حُسْبَانُ مَا كَسَبَتْ يَدَاكَ sözü "Bu azab, irtikâb ettiğin şeyin neticesidir" demektir. Bunun, "Atılan şeyler (oklar) "manasına olduğu" müfredinin ise "husbânetün" şeklinde olduğu ve bunun "yıldırım" manasına geldiği de söylemiştir.

Daha sonra o kardeş, فَتُصْبِحَ صَعِيداً زَلَقاً *"Böylece o, kaypak bir toprak haline gelir"* yani "bağın bahçen, üzerinde ot bitmeyen, dümdüz bir toprak haline gelir" demiştir. "Sa'id", yeryüzü (toprak) demektir. "**Zelak**" da yerin, insanın ayağının kayacağı bir hale gelmesidir.

Sonra da, أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْراً فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَباً *"Yahut olabilir ki, onun suyu* yerin dibine çekilir de, bir daha onu bulmaya güç yetiremezsin" yani "su, tekrar bulup yerine getiremeyeceğin bir hale gelmiş olur" demiştir. Dilciler, ayetteki **ğavr** kelimesi ile ilgili şu açıklamayı yapmışlardır: Bu, gâir (kaybolan) manasına olup, masdar şekli ile ifâde edilmiştir. Bu tıpkı, müfred, cemi, müzekker ve müennes için, aynı şekilde, فُلَانٌ زُورٌ وَصَوْمٌ Falanca yalandır, ve oruçtur, yani yalancıdır, oruçludur" denilmesi gibidir. Nitekim Arapça'da نِسَاءُ نَوْحٍ " yani "**Nevâih** (bağırıp-çağıran) ağıt yakan kadınlar" denilir.

Daha sonra Allah, mü'min kardeşin düşündüğünü gerçekleştirdiğini haber vererek, وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ *"Nihayet onun bütün serveti ve ürünü, istilaya uğratıldı"* buyurmuştur. Bu, o bahçenin tamamen yok edilmesi demek olup, bu fiilin asıl manası, "düşmanın bir yeri kuşatması" şeklindedir. Çünkü düşman bir yeri kuşattığında, orayı elde eder ve oraya hükümran olur. Bu fiil, sonradan her türlü yok etme anlamında kullanılmıştır. Mesela, *"sizin ihâta olunmanız müstesna"* (Yusuf, 66) ayetinde de

böyledir. Arapların, birisi birşeyi yok ettiğinde, helâk ettiğinde, أَتَى عَلَيْهِ (Onun üzerine geldi) demeleri de bu manadadır. Bu, düşman gelip, birilerini istila ettiklerinde kullandıkları أَتَى عَلَيْهِمُ الْعَدُوّ "Düşman onların üzerine geldi" ifâdesindendir.

Mağrurun Başına Gelen Felâket

Cenâb-ı Hak sonra, فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ *"Avuçlarını ovuşturakaldı"* buyurmuştur. Bu, onun pişman olup, hayıflandığını gösteren kinâi bir ifâdedir. Çünkü pişmanlığı büyük olan, ellerini birbirine vurur, yahut ovuşturur. Bu, mü'min kardeşin, hakkında kâfir kardeşine va'z-u nasihatta bulunup, kâfirin de onu terslediği o bahçe hususunda, yapılan bütün harcama ve emeklerin boşa gitmesinden dolayı duyulan pişmanlığı ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.

Allah Teâlâ sonra وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا *"Çardakları yere çökmüştü."* yani, "Bitkileri, tepe takla dönmüştü" demiştir. Buradaki **"Urûş"** ile, üzümün çardakları (asma üzümlerin üzerine yayıldıkları çıtalar v.s) kastedilmiş olabilir. Buna göre, "O çardaklar yıkıldı, ve bahçe duvarları da, onların üzerine göçtü. Yine buradaki **"urûş"** ile, evlerin tavanlarının kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre, tavanlar, evin yıkılan duvarları üstüne çökmüş olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu ifade, o bahçenin işe yaramaz bir hale geldiğini ve yok olup gittiğini anlatan mecâzi bir ifadedir.

Allah Teâlâ sonra وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَداً *"O diyordu ki: Nolaydım, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmayaydım"* buyurmuştur. Bu, "Mü'min kardeş, *"Fakat bana gelince, benim Rabbim Allah'dır. Ben Rabbine hiçbir şeyi ortak kılmam"* demiş olduğu için, kâfir onun bu sözünü hatırlayınca, "Keşke ben de Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmasaydım" dedi" demektir.

Küfür ile Musibet Arasındaki İlgi

Eğer, "Bu söz, bahçesinin ancak, kendi şirkinin uğursuzluğu yüzünden helâk olduğu vehmini verir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü pek çok çeşit belânın ekserisi, mü'minlerin başına gelmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Eğer insanlar tek bir (küfür) ümmeti olmayacak olsaydı, Rahmanı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üstünden çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık "* (Zuhruf, 33) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, خُصَّ الْبَلاَءُ بِالأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الأَمْثَلِ فَالأَمْثَلِ *"Belâ öncelikle peygamberlere, sonra velilere, sonra derece derece diğer insanlara verildi"* (23) buyurmuştur.

---

23) Benzeri, **Buhari**, mevda, 3; **Tirmizi**, zühd, S 6 (4/602).

Hem sonra kâfir, *"Nolaydım, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmayaydım"* deyince, müşrik oluşundan pişmanlık duymuş, mümin olmayı arzulamıştır. Binâenaleyh böylece onun da mümin olmuş olması gerekirdi. Ama Cenâb-ı Hak daha niçin, *"Ona Allah'dan başka yardım edecek bir cemaat yoktu. Kendisi de öç alabilecek değildi"* buyurmuştur?" denilirse, bu sorunun birinci şıkkına şöyle cevap verebiliriz: Ömrünü dünyayı elde etmek için harcadığı ve ömrü boyunca, dini (imanı) elde etmekten yüz çevirmiş olduğu için, o kâfirin pişmanlığı çok büyük olup, dünyalığı da tamamen yok olunca, hem dünyadan hem dinden mahrûm kalmış oldu. İşte pişmanlığı bundan ötürü büyük oldu. Sorunun ikinci şıkkına da şöyle cevap verilir: Onun şirkinden pişmanlık duymasının sebebi sadece şu idi: Tevhid ehlinden olması halinde çiftliğinin güzelce devam edeceğine inanmıştı. İşte dini, sırf dünyalık için arzu etmesi yüzünden onun imanı Allah katında makbul olmamıştır.

Hak Teâlâ sonra, وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللَّهِ *"Ona, Allah'dan başka yardım edecek bir cemaat yoktu"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Hamza ve Kisâî, fiili, yâ ile **yekûn** şeklinde okumuşlardır. Çünkü "fietün" (cemaat) kelimesi, manası itibarı ile çoğuldur. Binâenaleyh zamirinden önce yer aldığı için, fiilin müzekker olarak gelmesi câizdir. Bunda, aynı zamanda manayı gözetme vardır (çünkü **fie** kelimesi mana itibariyle çoğuldur). Diğer kıraat imamları ise fiili tâ ile, **tekûn** şeklinde okumuşlardır. Çünkü bu durumda fail zamiri **fie** kelimesinin lafzına râci olmuş olur.

İkinci Bahis: Ayetteki *"Ona, Allah'dan başka yardım edecek bir cemaat"* ifâdesi "Onun, Allah'ın dışında kendisine yardım edebilecek bir cemaatı da yoktur. Ona ancak Allah yardım edebilir. Allah'dan başka kimse ona yardım edemez" demektir.

Allah Teâlâ sonra, هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا *"İşte bu makamda,* nusret ve hakimiyet (velayet), hak olan Allah'ındır. O, sevabca'da hayırlı, âkıbetce de hayırlıdır" buyurmuştur. (Bu hususta birkaç mesele vardır.)

BİRİNCİ MESELE
Ayetteki Farklı Kıraatler

Kıraat imamları, bu ayette üç yerde ihtilaf etmişlerdir:
a) "Velâyet" lafzında **Hamza** ve **Kisâî**, bunun vâv'ın kesresi ile, **vilâyet"** şeklinde okurlarken; diğer kıraat imamları, vâv'ın fethasıyla okumuşlardır. **Ebu Amr İbn el-Alâ**'nın, bu kelimeyi vâv'ın kesresi ile okumanın, yanlış bir kıraat olduğunu söylediği nakledilmiştir. **Keşşâf Sahibi** ise, kelimenin vâv'ının meftuh olması halinde, "nusret yardım etme ve işi üzerine alma, idare etme." manasına geldiğini; kesreli olması halinde ise, "hükümran ve melik olma" manasına olduğunu söylemiştir.

b) **Ebu Amr ve Kisâî**, "hak" kelimesini merfû olarak **el-hakku** şeklinde okumuşlardır. Bu, "Gerçek velayet Allah'ındır" manasına gelir. Diğer kıraat imamları ise bunu, "Allah" lafzının sıfatı olarak, kesre ile **el-hakkı** şeklinde okumuşlardır.

c) İbn Kesir, Ebu Amr, Nâfi, Kisâi ve İbn Âmir, kâf'ın zammesi ile, ukuben şeklinde okurlarken; Âsım ve Hamza kâf'ın sükûnu ile ukben şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE
Velayet Allah'a Aittir

"İşte bu makamda velayet Allah'ındır" ifâdesi hususunda şu açıklamalar yapılmıştır.

1) Allah Teâlâ, bu iki kardeşin hadisesini anlatınca, biz ilahi yardımın ve iyi neticenin mü'minin lehine, kâfirin aleyhine gerçekleştiğini anladık. Böylece durumun her mü'min ve kâfir için de aynı olacağını anladık. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, *"Bu makamda velayet Allah'ındır."* Yani, "Bu gibi vakitte ve yerde velayet Allah'ındır. O, dostlarına yardım eder ve onları düşmanlarına gâlib getirir. Kâfirlerin işini müminlere havale eder" buyurmuştur. O halde ayetteki, *"Bu makamda"* ifâdesi, Allah'ın dostlarına ikram ettiği ve düşmanlarını zelil bırakmak istediği vakit ve yerde" demek olur.

2) Mana şöyle olabilir: Böyle şiddetli (zor) durumlarda, (insanlar) Allah'ı veli (dost) edinir ve her muhtaç ve muzdar (darda kalmış), Allah'a iltica eder. Yani o kâfir kardeşin, *"Nolaydı Rabbime hiçbirşeyi ortak kılmayaydım!"* şeklindeki sözü, kâfirin kendisine sığındığı ve küfrünün uğursuzluğunun onu sevkettiği şeyden yakınarak söylediği bir sözdür. Eğer o bu durumda olmasaydı bunu söylemezdi.

3) Bu, "orada velayet Allah'ındır. O velayetle mümin dostlarına, kâfirlere karşı yardım eder. Müminlerin intikamını ve hakkını onlardan alır. Müminlerin kalblerine, düşmanlarına karşı su serper, cesaret verir" demektir. Yani Allah Teâlâ, kâfir kardeşe yaptığı ile, mümine yardım etmiş ve onun, *"Rabbimin bana senin bağından daha hayırlısını vermesi, (seninkinin) üstüne ise gökten yıldırım göndererek, onun kaypak bir toprak haline gelmesi muhtemeldir"* şeklindeki isteğini doğru çıkarmıştır. Bu izahı, ayetteki, *"O, sevapca da hayırlı, âkıbetce de hayırlıdır"* yani, "Allah'ın dostları için olan böyledir" ifâdesi de destekler.

4) Ayetteki, *"Bu makamda"* ifâdesi, "Ahiret yurduna" işarettir, yani "Ahiret yurdunda velâyet, Allah'a âittir" demektir. Bu tıpkı, *"Bugün mülk kimindir. Allah'ındır"* (Mümin, 16) ayetinde ifade edildiği gibidir.

Cenâb-ı Hak sonra, *"O, sevabca da hayırlı âkıbetce de hayırlıdır."* Yani, "Ahirette, Allah'ı tasdik eden ve O'na iltica edenler için, bu, mükâfaatça daha hayırlıdır; kendisini uman ve O'nun rızası için amel edenler için de, en hayırlı bir neticedir" buyurmuştur. Ukuben kelimesinin, kâf'ın zammesi veya sükûnu ile bir de fu'lâ vezninden ukbâ şeklinde okuduğunu söylemiştik. Her ikisi de "akıbet, netice" manasınadır.

★ ★
★

Dünya Hayatı Hakkında Mesel

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ السَّمَآءِ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

"Onlara dünya hayatının misâlini îrâd et: (O), gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki bununla yeryüzü nebatla dolar. Derken, kuru bir çöp kırıntısı haline gelir, rüzgârlar onu savuruverir. Allah her şeyin üstünde br kudret sahibidir" (Kehf, 45).

Bil ki Cenâb-ı Hak bu ayetle, "dünyanın önemsiz olduğunu, ömrünün az olduğunu gösteren başka bir misal verir" demek istemiştir. Bu söz de, daha önce geçen, fakir müminlere karşı böbürlenen müşriklerin hadiseleri ile ilgilidir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, *"Onlara dünya hayatını misalini îrâd et"* yani, "mallarıyla ve taraftarlarının çokluğu ile, fakir müslümanlara karşı övünen o kimselere, dünya hayatının nasıl olduğunu gösteren şu misâli ver" buyurmuş, daha sonra da bu misâli zikrederek: *"O, gökden indirdiğimiz, bir su gibidir ki bununla yeryüzü nebâtla dolar"* demiştir. Bu yağmur sayesinde nebâtlar büyür, gelişir, rüzgârda salınır ve güzel manzara arzeder. Nitekim Allah Teâlâ, *"Biz onun üstüne suyu (yağmuru) indirdiğimiz zaman, o (yer) harekete gelir, kabarır her güzel çiftten nice nebat bitirir"* (Hacc, 5) buyurmuştur. Bir müddet sonra o bitkiler kurumaya başlar ve "heşim" olur. **"Heşim"**, kırılıp ufanmış bitki demektir. Arapların هَشَمْتُ أَنْفَهُ (Burnunu kırdım) ve هَشَمْتُ الثَّرِيْدَ "Tirid yemeğine ekmek doğradım" deyimleri de bu manadadır. Şâir de:

عَمْرُ الَّذِي هَشَمَ الثَّرِيْدَ لِأَهْلِهِ / وَرِجَالُ مَكَّةَ مُسْنِتُونَ عِجَافُ

"Amr şu kimsedir ki, Mekke erkekleri kıtlık içinde olup zayıflamış oldukları halde, o çoluk çocuğu için tiridin içine ekmek doğramıştır" demiştir. Bitkiler **"heşim"** olunca, rüzgârlar onu savurur ve her parçasını başka yere taşır. *"Allah herşeyin üstünde muktedirdir"* yani, "O bitkileri ilk önce böyle bitirip, büyütmek, en sonunda da boşa (hiçe) çıkma gibi, her şeye kâdirdir. Dünyanın halleri de böyledir. O haller önce güzel ve göze alıcı bir şekilde ortaya çıkar. Sonra bu durum yavaş yavaş zirveye doğru yükselir. Daha sonra da, yok olup hiçe çıkma noktasına kadar, yavaş yavaş inişe geçer. İnsanın böylesi şeylere sevinmesi ve aldanması uygun düşmez. Ayetteki فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ الْأَرْضِ cümlesinde bulunan, "bâ" harf-i cerri ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Bu ifâdenin takdiri, "Bu yağmur sebebi ile yeryüzünün bitkileri birbirine karıştı" şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü yağmur yağdığında bitkiler büyür, kuvvetlenir, gelişir ve birbirlerine karışır, birbirleri ile sarmaş dolaş olur. Böylece de son derece güzel ve süslü bir manzara arzeder.

b) Bu yağmur, bitkilere, bitkiler de yağmura karışır. Böylece bitkiler suya kanar, gelişir ve büyürler. Bu ifadenin açıklamaya göre, ifâde, "o (yağmur) suyu, yeryüzünün bitkilerine karışır" şeklinde olmalıydı. Bu doğruluğunun izahı şudur: Birbirine karışan iki şeyden her biri, diğerinin özelliğini de almış olur.

★ ★
★

Bâkiye Yönelmenin Lüzûmu

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴿٤٦﴾

"O mallar, o oğullar (hep) dünya hayatının zinetidir. Bâkı olacak olan sâlih ameller ise, Rabbinin nezdinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır"
(Kehf, 46).

Allah Teâlâ, dünyanın çok çabuk sona ereceğini, sonlu olduğunu, son bulmanın ise, zevâl, fânilik ve helâk olmak demek olduğunu beyân edince, mal ve oğulların da dünya hayatının zineti olduğunu bildirmiştir. Bundan muradı, bu cüz'î (bazı şeylerle ilgili) durumu, külli hükmün içine sokmaktır. Biz şimdi, bu kıyasın neticesini şöyle ortaya koruz: Mal ve evlâd dünya hayatının süsü püsüdür. Dünyanın süsü olan herşey ise, fânidir, çabucak sona erer. İşte bu iki mukaddime çok net ve açık olarak, mal ve evladların da, hemen sona ereceği ve fani olduğu neticesini verir. Aklı olan insanın, böylesi şeylerle övünmesi, sevinmesi ve onlara değer vermesinin, kabîh (çirkin) bir iş olduğu net olarak ortaya çıkar. Binâenaleyh bu, mallarının ve evlâdının çok olması ile, fakir müminlere karşı böbürlenen o müşriklerin bu görüşlerinin yanlış olduğunu çok net bir biçimde gösteren aklî bir delildir. Cenâb-ı Allah daha sonra, o fakir müminlerin, bu zengin kâfirlerden daha üstün olduklarına delâlet eden hususu zikrederek, وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا *"Bâki olacak olan salih ameller ise, Rabbinin nezdinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır"* buyurmuştur.

Bu delili şu şekilde açıklarız: Dünya iyilikleri, malları ve hayırları sonlu ve fânidir. Ahiret hayırları ise devamlı ve bâkidir. Devamlı ve bâki olan, sonlu olandan daha hayırlıdır. İşte bu, zarûrî (kesin) olarak çıkarılan bir neticedir. Hele de, dünya

hayırlarının değersiz ve önemsiz; ahiret hayırlarının ise kıymetli ve yüce olduğu sabit ise. Çünkü dünya hayırları hissî ve maddî; âhiret hayırları ise aklî ve manevîdir. Hak Teâlâ'nın, *"Allah göklerin ve yerin nûrudur"* (Nûr, 25) ayetinin tefsirinde aklen idrâk edilen şeylerin, hissî (duyularla bilinen) şeylerden daha efdal olduğunu beyan etmek için, zikrettiğimiz pek çok delile göre, aklî olan şeyler, hissî olanlardan daha kıymetlidir. Durum böyle olunca da, aklî ve hissî mutlulukların toplamı, uhrevî saadet olur. Binâenaleyh uhrevî saadetlerin, dünyevî saadetlerden daha üstün olmaları gerekir. Allah en iyi bilendir.

Bakıyât-ı Salihât

Müfessirler, bu ayetteki "**el-bâkiyâtu's-sâlihat**" tabiri ile ilgili olarak, şöyle bazı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1) Bunlar "**Subhânallahi vel-hamdülillahi velâ ilâhe illâllâhu vallahu ekber**" şeklindeki tesbihlerimizdir. **Gazâlî** bu tesbihin izahı hususunda güzel bir açıklama yapmıştır: O şöyle der: "Rivayet olunduğuna göre, kim "**Subhânallah**" (Allah'ı tesbih ve tenzih ederim) derse, onun için on misli sevab gerçekleşir. "**Velhamdülillahi**" *"Hamd, Allah'adır"* dediğinde, sevabı yirmi olur. "**Ve lâ ilâhe illallâhu**" "ve Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur" dediğinde, otuz olur. "**vallâhu ekber**" "Allah en büyüktür" dediğinde ise, kırk olur. **Gazali** sözüne şöyle devam eder: "Bu hususta işin aslı şudur: Mükafaat derecelerinin en büyüğü, marifetullaha ve muhabbetullaha dalmaktır. Binâenaleyh insan, "subhânallah" dediğinde Hak Sübhanehû ve Teâlâ'nın, Kendisine yakışmayan herşeyden münezzeh olduğunu anlamış olur. Bu anlamanın tahakkuk etmesi ise, insan için büyük bir mutluluk ve mükemmel bir sevinçtir. İnsan bu bilgi ile birlikte, "**velhamdülillahi**" dediğinde, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın, kendisine yakışmayan herşeyden münezzeh olduğu gibi, gerekli olan herşeyi vermenin ve bütün hayır ve kemalleri bol bol akıtmanın mebdei olduğunu da ikrar etmiş olur. Böylece marifet dereceleri kat kat artar. Muhakkak ki biz, "Onun sevabı kat kat artar" demiştik. Bununla beraber kul, "**Lâilâhe illallah**" dediğinde, muhakkak ki uygun olmayan herşeyden münezzeh olan o "Zât"ın, uygun olan herşeyin mebdei olduğunu ve varlık aleminde bu özellikte ancak tek bir mevcûd olduğunu ikrâr etmiş olur. Böylece de marifetin mertebesi üç olmuş olur. Şüphesiz ki mükâfaatın dereceleri de üç olmuş olur. Kul, "**Allahu Ekber**" dediğinde ise bunun manası, "Allah kibriyâsının ve celâlinin künhüne ulaşmaktan akılların âciz kalacağı bir yücelik büyüklük ve aşkınlıktadır. Böylece marifetin dereceleri dörde ulaşmış olur, yine böylece mükafaatın dereceleri de dört olur."

2) Bâki olacak olan salih ameller'den murad, beş vakit namazdır.

3) Bunlar, güzel sözlerdir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Onlar, sözün en güzeline irşâd edilmişlerdir"* (Hacc, 24) buyurmuştur.

4) Seni, marifetullah, muhabbetullah ve hizmetullah ile meşgul olmaya sevkeden ve çağıran her fiil ve söz, bâki olan salih amellerdendir. Seni mahlûkatın halleri ile meşgul olmaya sevkeden her söz ve fiil ise, bunun dışındadır. Çünkü Hakk'ın dışındaki her şey, zâtından ötürü fânî ve yine zâtından ötürü yok olucudur. Bundan dolayı onlarla meşgul olup, onlara iltifât etmek, boş bir iş, boşa gitmiş bir gayrettir. Zâtından ötürü hak ve gerçek olana gelince, o, bâkî olandır. Zevali kabul etmez. Muhakkak ki marifetullah, muhabbetullah ve itaatullah ile meşgul olmak, işte yok ve fani olmayacak bir tarzda "bâkî" kalacak olandır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا *"(Onlar) Rabbin nezdinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın rızasını elde etmek için yapılan her amel ile ilgili mükafaat, arzu ve emel, şüphesiz daha hayırlı ve daha faziletlidir. Çünkü bu amelleri yapan, dünyada Allah'ın mükafaatını, âhirette de nâsibini arzu ve ümid eder" demektir.

★ ★
★

Bazı Kıyamet Manzaraları

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ
صَفًّا لَّقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن نَّجْعَلَ لَكُم مَّوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ
فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً
وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا ۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا ۗ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾

"O gün biz dağları yürütürüz ve sen, yeryüzünü bir çöl olarak görürsün. Onları mahşerde toplamışızdır da, içlerinden hiçbirini bırakmamışızdır. Hepsi saf saf Rablerine arz olunmuşlardı. Andolsunki sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz. Hayır, size olan va'dimizi yerine getirecek bir zaman belirlemediğimizi sandınız değil mi? Kitab (meydana) konmuştur. Görürsün ki günahkârlar, onun içinde olanlardan korkmaktadırlar: "Eyvâh bize, bu kitaba ne oluyor da, büyük küçük hiçbirşeyi geride bırakmadan hepsini sayıyor!" derler. Onlar, işledikleri amelleri hazır (yazılmış) bulmuşlardır. Rabbin hiçbir kimseye zulmetmez"

(Kehf, 47-49).

Bil ki Allah Teâlâ, dünyanın değersizliğini ve âhiretin değer ve üstünlüğünü beyân edip açıklayınca, bunun peşinden kıyamet hallerini zikretmeye başlayarak, *"O gün Biz dağları yürütürüz"* buyurmuştur. Bundan maksad, fakir müslümanlara karşı, mal ve taraftarlarının çokluğu ile övünen müşriklere reddiyede bulunmaktır.

Âlimler, ayetteki **"yevm"** kelimesini nasbedenin ne olduğu hususunda değişik birkaç görüş belirtmişlerdir:

1) Bu ifadenin takdiri وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Onlara dünya hayatının misâlini irad et"* ifadesi üzerine atfedilmek üzere, "ve onlara dağları yürüteceğimiz o günü anlat" şeklindedir.

2) İfadenin takdirinin, ve dağları yürüteceğimiz gün, şunlar şunlar olur ve onlara, *"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz"* denilir" şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü *"Onlara denilir."* ifâdesi, cümlede mahzûftur. Buna göre mana, "Bu yerde ve zamanda onlara böyle denilir" şeklindedir.

3) İfâdenin takdirinin, "Dağları yürüteceğimiz o günde, salih ameller (...) emelce daha hayırlıdır" şeklinde olması da muhtemeldir. Birinci görüş, daha açık ve doğruya daha yakındır.

Bunu iyice anladığında deriz ki: Allah Teâlâ bu ayette şu pek çok kıyamet ahvâlini zikretmiştir.

Birinci Hal:

1) *"O gün dağları yürütürüz"* ifadesinin anlattığı husus. Bununla ilgili iki bahis vardır:

Farklı Kıraatler

Birinci Bahis: İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Âmir fiili, meçhul siğa üzere, **tüseyyerü** (yürütülür) şeklinde; **"Cibal"** dağlar kelimesini de, وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ *"Dağlar yürütüldüğü zaman"* (Tekvir, 3) ayetinde olduğu gibi, yürütülme fiilinin nâib-i fâili olarak, ref ile; diğer kıraat âlimleri ise, fiili, "yürütme" fiilini Allah'a isnâd etmek suretiyle, **nüseyyirü** (yürütürüz) şeklinde, **"Cibal"** kelimesini de, bu fiilin mef'ûlü olarak nasb ile okumuşlardır. Bu kıraata, göre mana, *"Onları mahşerde toplamışızdır da, içlerinden hiçbirini bırakmamışızdır"* ifadesi göz önünde bulundurularak, "Biz o dağlara bunu yaparız" şeklinde olmuş olur. Binâenaleyh buradaki "ahad" *"hiçbiri"* kelimesi, **"vâhid"** anlamındadır. Çünkü dağlar yürütüldüğünde, onları yürüten ancak Allah'dır. **Keşşaf Sahibi**, yürüme işi dağlara nisbet edilir şekilde, تَسِيْرُ الْجِبَالُ "Dağlar yürür" şeklinde, üçüncü bir kıraat zikretmiştir.

Dağların Yürütülmesi

İkinci bahis: Hak Teâlâ'nın وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ *"O gün Biz dağları yürütürüz"* ifadesinin içinde, dağların nereye yürütüldüğünü gösteren birşey yoktur. Binâenaleyh şöyle denilebilir: Allah Teâlâ o dağları, istediği bir yere yürütüp götürmüş, ama o yeri insanlara açıklamamıştır. Gerçekte bununla, Allah Teâlâ'nın onları, yokluğa yürüttüğü, yani yok ettiği kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sana dağları sorarlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak ve yeryüzünü dümdüz bir toprak haline getirecek. Artık orada ne bir iniş, ne bir yokuş göremeyeceksin"* (Tâhâ, 105-107) ve *"Dağlar didik didik parçalanmıştır. Derken (hepsi) dağılmış toz haline gelmiştir"* (Vâkıa, 5-6) buyurmuştur.

Yeryüzünün Çöl Haline Gelmesi

İkinci Hal: Ayetteki, وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً *"Yeryüzünü bir çöl olarak görürsün"* ifadesinin anlattığı husus. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Yeryüzünde mamurluktan hiçbir eser kalmaz, ne bir dağ, ne de bir ağaç. Böylece yeryüzü, yüzeyini örten hiçbirşey kalmaksızın, cascavlak kalakalır. İşte, *"Artık orada ne bir iniş, ne bir yokuş görmeyeceksin"* (Tahâ, 107) ayetinde anlatılan da budur.

2) Yeryüzünün bir çöl gibi kalmasından maksad, içinde olan herşeyi ve gömülü cesedleri ortaya çıkarıp atmasıdır. Binâenaleyh yeryüzü, içindekileri ve karnındakileri "bârize" yani ortaya koyan olmuş olur. Buna göre ayette *"karnındakiler"* ifadesi hazfedilmiştir. Bunun delili, *"(Yeryüzü) içinde ne varsa atıp, bomboş kaldığı zaman"* (İnşikâk, 4) *"ve yeryüzü ağırlıklarını çıkardığı zaman,"* (Zilzâl, 2) ve *"Hepsi toplanıp Allah'ın huzuruna çıkarlar"* (İbrahim, 21) ayetleridir.

3) Yeryüzü dağlar ve denizlerle kaplı idi. Allah Teâlâ, dağları ve denizleri yok edince, yeryüzü daha önce bunlarla örtülü iken, ortaya çıkmış olur.

Bütün İnsanların Toplanmaları

Üçüncü Hal: Ayetteki وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً *"Onları mahşerde toplamışızdır da, içlerinden hiçbirini bırakmamışızdır"* ifâdesinin anlattığı husus. Bu, "Biz onları, hesab için topladık ve onların evvelki sonraki hiçbir ferdini geri bırakmaksızın, bu günde hepsini topladık" demektir. Bunun bir benzeri de, *"De ki: "şüphesiz hem evvelkiler, hem sonrakiler malûm bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır"* (Vâkıa, 49-50) ayetidir. Ayetteki **lem nüğadir** ifâdesi, "Hiçbirini bırakmayız" demektir.

Arapça'da "O'nu terketti" manasında اَغْدَرَهُ ve غَادَرَهُ denilir. Ahdi bozmaya "Gadr" denilmesi de bu köktendir. Sellerin geride bıraktığı şeylere de, "Gadîr" denilir. Yine kadının saç örüğüne de, arkaya atıldığı (âdetâ terkedildiği) için, "Gadîrâ" denilmesi de bundan dolayıdır.

Saf Saf İlahi Huzura Çıkma

Cenâb-ı Allah, mahlûkâtın haşrinden bahsedince, onların huzur-u ilâhiye nasıl arzedileceklerini de beyan buyurarak وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّا *"Hepsi saf halinde Rablerine arzolunmuşlardır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "**Saff**" kelimesinin tefsiri olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Bütün mahlukât Allah'a birbirlerini perdelemeyecekleri bir biçimde, hepsi görünür şekilde tek bir saf halinde arzolunurlar. **Kaffâl** şöyle der: Ayetteki "**saff**" kelimesi öyle anlaşılıyorki "görünmek, ortaya çıkmak" manasına racidir. "Çöl" manasında "saf saf" kelimesi de saf lafzından türemiştir.

2) Mahlûkâtın, tıpkı Kâbe'nin etrafında tavaf ederlerken, arka arkaya saflar halinde oluşları gibi, mahşerde de birbiri ardında saf tutacak olmaları uzak bir ihtimal değildir. Böyle olması halinde, ayetteki saf ile "saflar" kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Allah sizi çocuklar olarak çıkarır" manasında *"çocuk olarak çıkarır"* (Mûmin,67) buyurması gibidir.

3) "**Saf**", "ayakta olarak" manasınadır. Nitekim Allah Teâla, *"O halde o (kurbanlık develer) "savâff" oldukları halde, üzerlerine (onları keserken) besmele çekin"* (Hacc, 36) buyurmuştur. Müfessirler, buradaki "savâff"ın *"onlar ayakta iken"* manasına geldiğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE Müşebbihe "Hak Teâlâ'nın, *"Rabbin ve saf saf olarak melekler gelirler"* (Fecr, 22) ayeti, Allah Teâlâ'nın o mekanda bulunduğunu ve kıyamettekilerin saf halinde O'na arzolunduklarını gösterir. Tıpkı bunun gibi *"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi, Bize geldiniz"* ifadesi de Hak Teâlâ'nın o yerde bulunduğunu gösterir" demiştir.

Buna şu şekilde cevap verilir: Allah Teâlâ, mahşerdekilerin, Kendisinin bir mekanda bulunması ve daha evvel görmediği için onları görsün diye, Kendisine arzolunmaları manasında değil de, onların orada amellerini, dünyada iken yaptıklarından hesaba çekmesi ve amellerine göre, muâmelede bulunması manasında, mahşerde toplamıştır.

Huzura Çıkan İnsanın Hali

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ *"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi Bize geldiniz"* buyurmuştur. Bu ifade ile, bu iki durumun her bakımdan birbirinin aynısı olduğu manası kastedilmemiştir. Çünkü insanlar önce akılları olmaksızın ve mükellef durumda olmaksızın yaratılmışlardır. Cenâb-ı Hak, dünyada iken mü'min fakirlere karşı, malları ve taraftarları ile böbürlenen, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşrikler hakkında, *"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi Bize geldiniz"* buyuracaktır. Bu "Sizi çıplak, yalınayak, malsız, mülksüz ve taraftarsız yarattığımız gibi, aynı şekilde bize geleceksiniz" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi, yapayalnız, teker teker huzurumuza gelirsiniz"* (Enâm, 94) ve *"Ayetlerimizi inkar eden ve "bana elbette mal ve evlâd verilecektir" diyen adamı gördün mü?" O, gayba mı vâkıf, yoksa Rahman katından bir ahid mi edinmiş? Hayır, öyle değil. Biz, onun söylediği sözleri yazar,azabını da uzattıkca uzatırız. Onun söylediği şeylere Biz mirascı olacağız ve o bize tek başına gelektir"* (Meryem, 77-80) ayetleridir.

Cenâb-ı Allah sonra, بَلْ زَعَمْتُمْ أَنْ لَنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِداً *"Hayır, size olan va'dimiz yerine getirecek bir zaman belirlemediğimizi sandınız değil mi?"* yani "mallarınız ve taraftarlarınız ile, mü'minlere karşı büyüklük taslamanızın yanısıra, bir de öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr ediyordunuz. Şimdi ise mallarınızı ve taraftarlarınızı dünyada bıraktınız ve öldükten sonra dirilme ile kıyametin hak olduğunu gördünüz" buyurmuştur. Sonra da وَوُضِعَ الْكِتَابُ *"Kitap meydana konmuştur"* buyurmuştur. Bu ifade ile, mahşer günü, her insanın kitabının, sağ veya sol eline konulması kastedilmiştir. Kitap kelimesinin başındaki elifläm ile, "cins" (kitap cinsi) manası kastedilmiştir. Buna göre, "kitap" lafzı ile, insanların "amel defterleri" murad edilmiştir.

Allah Teâlâ, فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ *"Görürsün ki günahkârlar, onun içinde olandan korkmaktadırlar"* yani, "Günahkârlar, amel defterlerinde kötü amellerinin yazılmış olmasından ve onların mahşer ahâlisi tarafından bilinip, herkese rezil-rüsvây olacaklarından korkarlar" buyurmuştur. Velhasıl onlar için, hem Hakk'ın ikâbından ve halkın önünde perişan olmaktan dolayı bir korku meydana gelir. İşte o sırada, kendilerine mahsus helâklerini çağırarak, *"Eyvâh bize, bu kitaba ne oluyor da, büyük küçük hiçbir şeyi geride bırakmadan hepsini sayıyor"* derler. Bu ehsâha küçük büyük demeden her iş ve amelin o kitapta kaydedilmiş, istisnasız bütün günahları tek tek yazmak manasında kuşatmak demektir. Bunun bir benzeri de, *"Hiç şüphesiz sizin üstünüzde hakiki bekçi (melekler), çok şerefli yazıcılar vardır. Onlar, yaptıklarınızı hep bilir (yazarlar)"* (İnfitar, 10-12) ve *"Karşınızda hakkı söyleyip duran bu (kitab), bizim kitabımızdır. Şüphe yok ki neler yapıyor idiyseniz Biz (hepsini) yazdırıyorduk"* (Câsiye, 29) ayetleridir. Ayetlerdeki **sağîre** ve **kebîre**

kelimelerinin müennes oluşu فَعْلَةً صَغِيرَةً ve فَعْلَةً كَبِيرَةً takdirinde olmalarından ötürüdür. إِلاَّ أَحْصَاهَا da, "mutlaka onu kaydeder ve zabteder" demektir. Bazı âlimler, şöyle derler: "Ey insanlar, büyük günahlardan önce, küçük günahlardan sakının. Çünkü insana büyük günahları işleme cesareti veren, işte o küçük günahlardır. Binâenaleyh küçük günahlardan da alabildiğine sakının."

Cenâb-ı Hak, وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِراً *"Onlar işledikleri amelleri hazır (yazılmış) bulmuşlardır"* buyurmuştur. Yani, "onlar yaptıkları şeyleri, yahut yaptıklarının cezasının ne olacağını amel defterlerinde yazılmış buldular. وَلاَ يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً *"Rabbin hiçbir kimseye zulmetmez"* yani, "Cenâb-ı Allah, hiç kimsenin defterine, yapmadığını yazmaz, hakettiğinden fazla ceza vermez ve hiç kimseye başkasının suçundan dolayı azab etmez."

Geriye ayetle ilgili birkaç mesele kalmıştır:

BİRİNCİ MESELE

Cübbâî: "Bu ayet Cebriye'nin (ehl-i sünnetin) şu birkaç hususdaki görüşlerinin yanlışlığına delâlet eder.

1) Eğer Cenâb-ı Hak kulları, onlardan sâdır olmayan fiilden ötürü azab etmiş olsaydı zalim olurdu.

2) Allah, günahsız çocuklara azab etmez.

3) Ehli-sünnetin, "Allah istediğini yapar ve günah söz konusu olmadığı halde de insana azab verebilir. Çünkü onları yaratan Allah'dır" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğuna da, bu ayet delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, Kendisinin zalim olmadığını söylemesinin bir manası kalmazdı. Zira "Onun, irade ettiği şeyi yapması, O'ndan sâdır olan bir zulüm olmaz" denilmesi halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, ayette, *"zulmetmez"* ifâdesinin bir manası kalmaz" demiştir.

Cübbâî'ye şöyle cevap verilir: "İlk iki izahına, **"ilim ve dâî"** meselesiyle karşı çıkarız. Üçüncü izahına ise şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ, *"Allah'ın bir çocuk edinmesi olacak şey değil"* (Meryem, 35) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın böyle demiş olması, çocuk edinmenin O'nun hakkında düşünülebileceğine delâlet etmez. İşte bu ayette de böyledir.

İKİNCİ MESELE

Hesapta Peygamberlere Kıyaslama

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *"Cenâb-ı Hak insanları kıyamette şu üç kişiye kıyasla hesaba çeker: Hz. Yusuf'a, Hz. Eyyûb'a ve Hz. Süleyman'a. Kölelerı huzuruna çağırır ve onlara,* "Sizleri Ben'den alıkoymuş olan nedir?" der. Onlar, "Sen beni insanoğluna kul (hizmetkâr) yaptın. Dolayısıyla bana, boş vakit bırakmadın" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Yûsuf (a.s)'u çağırır ve "bu da senin gibi bir köle idi, ama köle oluşu, Bana kulluk etmesine mâni olmadı" der ve onların cehenneme atılmalarını emreder. Sonra çeşitli dertlere müptelâ olanları

çağırır. Onlar da "Beni, başımdaki belam meşgul etti" dediğinde, Cenâb-ı Hak, Eyyûb (a.s)'ı çağırır ve "buna, seninkinden daha ileri belâ verdim. Ama o belâ bunu, bana kulluktan alıkoymadı" der. Bunların da cehenneme atılmasını emreder. Daha sonra kendilerine zenginlik ve varlık vermesi sayesinde, dünyada padişah olanlar getirilir. Hak Teâlâ onlara, "Size verdiğim şeylerle ne yaptınız?" deyince, Onlar, "Mülkün beni kulluktan alıkoydu" der. Bunun üzerine de Hz. Süleyman (a.s) getirilir ve Cenâb-ı Hak, "Bu kulum Süleyman'a, sana verdiğimden daha fazlasını verdim. Ama bu, onun Bana kulluk etmesine mâni olmadı. Defol, senin için mazeret yok" deyip, cehenneme atılmasını emreder."

Muâz (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini nakletmiştir:

لَنْ يَزُولَ قَدَمَ عَبْدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْئَلَ عَنْ اَرْبَعٍ: عَنْ جَسَدِهِ فِيمَ اَبْلاَهُ، وَعَنْ عُمُرِهِ فِيمَ اَفْنَاهُ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ اَيْنَ اِكْتَسَبَهُ وَفِيمَ اَنْفَقَهُ وَعَنْ عِلْمِهِ كَيْفَ عَمِلَ بِهِ

"Kul kıyamet günü şu dört şeyden hesaba çekilmedikçe gidemez: Bedenini, hangi şeylerde yıpratıp çürüttüğünden; ömrünü hangi işlerde tükettiğinden, malını nereden (nasıl) kazanıp neye harcadığından ve ilmi ile nasıl amel ettiğinden" (24)

ÜÇÜNCÜ MESELE
Küçük ve Büyük Günah

Ayet, günahların büyük ve küçük olabileceğine delâlet etmektedir. Bu, müslümanlar arasında ittifak edilen bir husustur. Fakat büyük ve küçüğün izahı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu cümleden olarak, **Mu'tezile**, "Büyük günah, cezası, onu işleyenin sevablarından daha fazla olan günahtır. Küçük günah ise, cezası onu işleyen kimsenin sevablarından daha az olan günahtır" der. Bil ki bu tarif, ancak yapılan işin, bir mükâfaat ve ikabı gerektirir olduğunun sâbit olması halinde doğru olur. Bu ise biz ehl-i sünnete göre, Bakara Sûresi'nde (217. ayet) amellerin boşa gitmesi ve yok sayılması meselesinde anlattığımız, pek çok izahdan ötürü bâtıldır. Bize göre hak olan şudur: Taatlar, iki çeşittir:

a) Allah'ın emrine saygı ve

b) Mahlûkata şefkat. Binâenaleyh Allah'ı tanımama hususunda, cehaleti en ileri olan kimse, en büyük günahı işlemiş olur. Yine başkasına en fazla zarar veren kimse de, en büyük bir günahı işlemiş olur. İşte genel kâidemiz budur.

★ ★
★

İnsanın Yeryüzünde Halifeliği

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِـَٔادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ ۖ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ۗ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌۢ ۚ بِئْسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَّآ أَشْهَدتُّهُمْ خَلْقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ ۖ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا۟ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَأَى ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ فَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا۟ عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

"Hani Biz meleklere, "Adem'e secde edin" demiştik de, iblis'den başkası hemen secde etmişlerdi. O ise, cinden olduğu için, Rabbinin emrinden çıkmıştı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun zürriyetini, sizin düşmanlarınız oldukları halde, dostlar mı ediniyorsunuz? (Bu), zalimler için ne kötü bir bedeldir! Ben, ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne kendilerinin yaratılışında, onları şâhid tuttum. Dalâlete sevkedenleri yardımcı edinmiş de değilim. O gün, (Allah), iddia edip, bana ortak koştuğunuz şeyleri çağırın" der. Onlar onları çağırırlar, ama onlar kendilerine cevap veremezler. Biz onlar ile aralarına bir uçurum koruz. Günahkârlar ateşi görmüşler ve kendilerinin ona düştüklerini anlamışlar. Fakat ondan savuşacak bir yer bulamamışlardır"

(Kehf, 50-53).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bundan önceki ayetlerin zikredilmesinin gayesi, malları ve taraftarları ile fakir müslümanlara karşı böbürlenen müşriklere reddiyede bulunmaktadır. Bu ayetlerin maksadı da aynıdır. Çünkü İblis de Hz. Âdem'e karşı kibir taslamıştı. İblis de aslı ve soyu ile iftihar ederek *"Beni ateşten, onu ise çamurdan"* (A'râf, 12) "Binâenaleyh ben, soyum-sopum bakımından, ondan daha şerefliyim. Bu sebeble, ben ona nasıl secde eder, boyun eğebilirim" demiştir. O müşrikler de, fakir müslümanlara benzeri bir muâmele yapmış ve "Biz şerefli, asılzâde; onlar ise düşük kimseler oldukları halde ve bizler zengin, onlar ise fâkir oldukları halde, onlarla nasıl oturup kalkarız" dediler. Dolayısıyla Allah Teâlâ burada, müşriklerin yolunun, aynen iblisin yolu olduğuna dikkat çekmek için bu kıssayı

zikretmiş, sonra da mü'minleri bu yola girmekten alabildiğine sakındırarak, *"Beni bırakıp da onu ve onun zürriyetini, sizin düşmanlarınız oldukları halde, dostlar mı edinirsiniz"* buyurmuştur. İşte bu ayetlerin, geçen ayetlerle ilgi ve münâsebetlerinin izahı budur ve güzel, geçerli bir izahtır.

Kâdî bir başka izah yaparak şöyle demiştir: "Allah Teâlâ daha önce kıyametten, haşrdan ve amel defterlerinin ellere verilmesinden bahsedince, burada da sanki, o müşriklere, kıyamet günü nidâ edeceğini ve onlara: "Ortaklarım olduğunu söylediğiniz o şeyler nerede?" diyeceğini anlatmıştır. O, insanları böylesi şirklere sevkedenin iblis olduğunu bildiği için de, bu manayı tamamlamak için ayette bu kıssaya yer vermiştir." **Kâdî** sözüne şöyle devam eder: "Cenâb-ı Hak hernekadar bu kıssayı pek çok sûrede tekrar tekrar anlatmış ise de, her bir anlatışında, yeni değişik hususlar vardır."

İKİNCİ MESELE
İblis'in Kimliği

Allah Teâlâ bu ayette, "İblis'in cinlerden olduğunu" söylemiştir. Âlimlerin, bu hususta şu üç izahları vardır:
1) "İblis, meleklerden idi. Onun meleklerden olması, cinlerden olmasına ters değildir." Bu görüştekiler şu izahları yapmışlardır:

a) Meleklerden bir kabile, **"cin"** diye adlandırılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak da: *"Onlar, o (Muhammed) ile, cinler arasında bir hısımlık uydurdular"* (Saffat, 158) ve *"Cinleri O'na (Allah'a) ortak yaptılar"* (En'am, 100) buyurmuştur.

b) Cinlere, görülmedikleri için bu ad verilmiştir. Melekler de görülmez. Binâenaleyh melekler de cinler sınıfına dâhildirler.

c) İblis, cennetin bekçisi idi ve bundan dolayı cennete nisbet edilerek "cinden idi" denilmiştir. Bu, Arapların Kûfî, Basrî (Kûfeli-Basralı) demesi gibidir. Sa'id b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O, cennette çalışan "cinâniler"den idi. Cinâniler, yaratıldıklarından beri cennetlilerin takılarını kalıba döküp yapan, bir melek kabilesidir" bunu, **Kâdî**, tefsirinde **Hişam**'dan; **Hişam** da **Sa'id b. Cübeyr**'den rivayet etmiştir.

2) İblis, ateşten yaratılmış olan cin şeytanlarından idi ve onların ilk atası idi.

3) O meleklerden idi, ama sonra şeytana dönüştürüldü. Bu meseleyi, Bakara Sûresi'nde (30. ayet) enine boyuna anlatmıştık. İblis'in meleklerden olmadığına delâlet eden asıl şey, Allah Teâlâ'nın bu ayette onun zürriyyetinin, soy-sopunun olduğunu bildirmiş olmasıdır. Hak Teâlâ, *"Onu ve onun zürriyetini, dostlar mı edinirsiniz"* buyurmuştur. Meleklerin ise zürriyeti ve tenâsülü söz konusu değildir. Binâenaleyh İblis'in meleklerden olmaması gerekir

Geriye sadece şöyle demek kalır: "Allah Teâlâ meleklere, Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. Binâenaleyh eğer İblis, meleklerden değil ise, bu emir daha

nasıl onu da içine alır? Hem sonra eğer o meleklerden değil idiyse, daha nasıl onlardan istisna edilerek, "İblis müstesna, iblisten başkası" denilmiştir?" Bütün bu soruların cevabını, Bakara Sûresi'nde tafsilatlı olarak verdik.

Cenâb-ı Allah daha sonra فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ *"Rabbinin emrinden çıkmıştı"* buyurmuştur. İfadenin zahirinde bir müşkil bulunmaktadır; çünkü fasık, Rabbinin emrinden fısk etmez. İşte bu sebepten dolayı âlimler bu hususta birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) **Ferrâ** şöyle demiştir: "فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ ifâdesi, خَرَجَ عَنْ طَاعَتِهِ "O'nun tâatinden çıktı anlamındadır. Nitekim Araplar "Hurma, kabuğundan çıktı خَرَجَتْ" anlamında فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ عَنْ قِشْرِهَا **"Fesekati'r-ratıbetu an kışrıhâ"** demektedirler. Nitekim, fareye de evinin yuvasının iki kapısından çıktığı için, **"fuvaysika"** (fare, köstebek) denilir." Nitekim **Rü'be** şöyle demiştir:

يَهْوِينَ فِي نَجْدٍ وَغَوْرٍ غَائِراً / فَوَاسِقاً عَنْ قَصْدِهَا جَوَائِراً

"O kadınlar tepelerde ve vadilerde amaçlarından sapmış başıboş bir vaziyette, batıp çıkarak kendi hevâ ü gönüllerince yürümekteler."

b-) **Zeccâc, Halil, ve Sibeveyh**'in şöyle dediklerini anlatır: "İblis ve emrolunup, da isyan edince, onun bu fıskının sebebi, bu emrolunması oldu." Buna göre mana şöyledir: "Eğer bu emir olmamış olsaydı, fısk meydena gelmeyecekti. İşte bu manadan dolayı, فَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ "Rabbinim emri yüzünden" denilmesi güzel olmuştur".

c) **Kutrub**, "Bunun manası, "Rabbini reddetti" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Beldeye sor"* (Yusuf, 82) ve *"kervana (sor)"* (Yusuf, 82) ayetlerinde olduğu gibidir" demiştir. Cenâb-ı Hak, أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ *"Şimdi siz, Beni bırakıp da onu ve onu zürriyetini, sizin düşmanlarınız oldukları halde, dostlar mı ediniyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şeytanları Dost Edinmenin Manası

Bu sözden maksad şudur: "**İblis**, kendi aslının **Adem**'in aslından daha şerefli olduğunu, binâneleyh kendisinin, **Adem**'den daha şerefli olması gerektiğini iddiâ ettiği zaman, **Adem**'e karşı kibirlenmiş ve üstünlük taslamıştı. Bundan dolayı, Allah Teâlâ fukara müslümanlara karşı, asaletleri ve makamlarının yüceliği ile böbürlenen bu kafirlere sanki şöyle demiştir: "Siz bu sözünüzle, **Âdem**'e karşı büyüklenmesinde, **İblis**'e tabi oldunuz. **İblis**'in sizin düşmanınız olduğunu bildiğinize göre, bu kınanmış yolda, nasıl ona tâbi olurda uyarsınız?" İşte sözün takrir edilip anlatılması budur.

Buna göre eğer, "Bu söz ancak, şu mukaddimelerin isbat edilip gösterilmesiyle tamam olur:

1) İblis'in isbatı.

2) İblis'in zürriyetinin isbatı.

3) İblis ve zürriyeti ile, Âdemoğulları arasındaki düşmanlığın isbatı.

4) Bu kâfirlerin söylemiş oldukları o sözde, İblis'e uyduklarının isbatı. Bu dört mukaddimenin isbatı ancak Hz. Peygamber'in sözleriyle isbat edilebilir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in doğruluğunu bilip inanmayan, bunları da bilmez. Sen bunu iyice anlayınca, biz deriz ki: Bu ayete muhatap olanlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, doğru bir peygamber olduğunu biliyorlar mıydı, yoksa bilmiyorlar mıydı? Eğer onun doğru bir peygamber olduğunu biliyor idiyseler, söylediği her sözü kabul etmişler demektir ve Hz. Peygamber'in, onları nehyettiği her sözden de uzaklaşmışlardır. O zaman, İblis kıssasını anlatmaya ihtiyaç yok. Ama eğer onlar, Hz. Muhammed'in bir nebî olduğunu bilmiyor idiyseler, bu dört mukaddimenin tamamını da bilmiyor idiler; bunların doğruluğundan da haberleri yoktu. Binâenaleyh bu durumda, İblis kıssasını onlara anlatmanın bir faydası yoktur" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Müşrikler İblis ve Adem (a.s) kıssasını, Ehl-i kitabtan işitmiş idiler ve doğruluğa da inanmış idiler. Biliyorlardı ki İblis, ancak asaleti sebebiyle Hz. Adem'e karşı kibirlenmişti. Binâenaleyh bu kıssayı onlara anlattığımız zaman, bu, onların fakir müslümanlara karşı gösterdikleri kibir ve büyüklenme hususunda, onları bundan alıkoyacak bir şey olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Cübbaî: "Bu âyeti kerimede, Cenâb-ı Hakk'ın, kulda küfrü murad etmeyip yaratmadığına dair bir delâlet vardır. Çünkü, eğer o küfrü murad etmiş, kulda onu yaratmış, sonrada bundan dolayı ona ceza vermiş olsaydı, İblis'in insanlara zararı, Allah'ın zararından daha az olmuş olurdu. Binâenaleyh, o zaman, *(Bu), zalimler için ne kötü bir bedeldir"* diyerek, insanları kınaması nasıl doğru olurdu. Allah, Yüce ve büyük olarak bundan münezzehtir. Hatta bu görüşe göre, İblis'in hiç zararı yok bütün zarar Allah'dan!" demiştir. Bunun cevabı, "Buna daî ve ilim meseleleriyle mukabalede bulunmadır."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Asaletleri ve mallarıyla fakir müslümanlara karşı övünen kâfirlere, Allah Teâlâ sadece *"Şimdi siz, Beni bırakıp da onu ve onun zürriyetini, dostlar mı ediniyorsunuz?"* demiştir. Çünkü onları, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinini terketmeye sevkeden sebep, bu övünmeleri ve kendilerini büyük görmeleridir. İşte, bu da, bu sebepten dolayı, bir fiil ve söze yönelen herkesin İblis'e tâbi olduğuna; hatta ilmini izhar edip münazaradaki gayesi övünmek, büyüklenmek ve üstünlük taslamak olan herkesin de, yine İblis'e uymuş olduğuna; bunun ise, ekseri insanların içinde boğuldukları zor bir makam olduğuna delâlet eder. Allah Teâlâ'dan, bundan kurtulmamızı niyaz ediyoruz.

Sonra Cenâb-ı Hak بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلاً *"(Bu, zalimler için, ne kötü bir bedeldir!"* buyurmuştur. Yani, "İblis'i Allah ile değişip de, Allah'a itaat yerine İblis'e itaât eden kimse için, Allah yerine İblis ne kötü bir bedeldir, trampadır!" demektir.

Allah Yaratırken Şeytanlara Rol Vermedi

Cenâb-ı Hak daha sonra, مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوٰتِ وَالأَرْضِ وَلاَ خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ *"Ben, ne göklerin ne yerin yaratılışında, ne kendilerinin yaratılışında, onları şahid tuttum"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, مَا أَشْهَدْتُهُمْ ifadesindeki, *"onları"* zamirinin neye râci olduğu hususunda, ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta bir kaç izah şekli vardır:

1) Ekseri alimlerin benimsediği görüşe göre mana şöyledir: "O kâfirlerin dostlar edindikleri şeyleri, göklerin ve yerin yaratılışında şahid tutmadık. Yine onları, birbirlerinin yaratılışına da şahit tutmadık." Bu, *"Nefislerinizi öldürün"* (Bakara, 54) ayetinde olduğu gibidir. Yani, "onlarla güçleneyim diye onları şahid tutmadım" demektir. Bunun delili, *"Dalâlete sevkedenleri yardımcı edinmiş de değilim"* (Kehf, 51) ayetidir. Bu ayette, onların saptırıcı olduklarını beyan etmek için, zahir isim zamir yerine konulmuştur. Buradaki عَضُداً kelimesi, "yardımcılar" anlamındadır.

2) Bence, en doğru görüş olan bu görüşe göre, buradaki zamir, Hz. Peygamber'e "Eğer, meclisinden şu fakirleri kovmazsan, sana iman etmeyiz" diyen, kâfirlere râcidir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Bu yanlış teklifte ve bâtıl teahhütte bulunan bu kimseler, âlemin tedbir ve idaresinde benim ortağım değillerdir." Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, ne göklerin ne yerin yaratılışında onları şahid tuttum"*; dünyanın ve ahiretin idaresinde onlardan güç kuvvet almadım. Bilakis, onlar da diğer mahlûklar gibidirler. Binâenaleyh, onlar böyle bir bozuk teklife niye yeltendiler." Bu şuna benzer: Bir kimse, sana büyük tekliflerde bulunduğunda sen ona, "sen bu beldenin ne sultanısın, ne de krallık ailesindensin. O halde, senin bu ürkütücü tekliflerini nasıl kabul edelim? Niye böyle bir şeye yöneliyorsun ki" dersin." Bu hususu destekleyen şey ise zamirin, kendinden önce zikredilenlerden, kendisine en yakın olanına râci olmasının gerektiği hususdur. Bu ayette zikredilen en yakın şey ise, kâfirlerdir. Bu, *"(Bu), zalimler için ne kötü bir bedeldir"* cümlesinde zikredilmiştir. Buradaki "zalimler"den murad kâfirlerdir.

3) Bu ayetle anlatılmak istenen şey, bu kâfirlerin, kader kaleminin ezelde yazmış olduğu saâdet ve şakâvet hallerini bilmedikleridir. Buna göre sanki onlara, "Saîd, Allah'ın ezelde, saîd, (cennetlik) olacağına hükmettiği kimsedir. Şakî, bedbaht da Allah'ın ezelde şakî (cehennemlik) olacağını takdir ettiği kimsedir. Siz ise, ezel

hallerinden habersizsiniz" denilmiştir. Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: *"Ben, ne göklerin ne yerin yaratılışında, ne kendilerinin yaratılışında, onları şahit tuttum."* Siz bu hali bilmediğinize göre, daha nasıl kendinin yüce, üstün, kâmil olduğuna; sizden başkalarının ise, düşük ve adi olduğuna hükmedebiliyorsunuz. Aksine iş dünyada ve ahirette genellikle sizin hükmünüzün tersinedir."

İKİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi, ayetteki **ma küntü** ifadesinin fetha ile **mâ künte** "sen..-madın" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bu hitab, Hz. Peygamber'e olup mana, "Senin, onları kendine destekci edinmen doğru değildir. Yine, senin, onlarla şeref kazanmayı umman da yakışık almaz" şeklindedir. **Hz. Ali** (r.a). مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ ifadesini, tenvinli olarak aslı üzere مُتَّخِذاً الْمُضِلِّينَ şeklinde; **Hasan el Basrî** de عَضْداً kelimesini, dâd harfinin dammesini ayn'a nakledip, dâd'ı da sükun ile عُضْداً şeklinde okumuştur. Bu kelime, ayn'ın fethası ve dâd'ın sükûnuyla عَضْداً iki damme ile عُضُداً ve عَاضِدٌ (yardımcı) kelimesinin çoğulu olmak üzere; iki fethasıyla عَضَداً şeklinde okunmuştur. Bu son okuyuş **hâdim** (hizmetçi) kelimesinin çoğulunun **hedem** ve **râsıd** (gözcü, bekçi) kelimesinin çoğulunun رَصَدٌ **(resad)** olmasına benzer. Bu, "onu destekledi, ona yardım etti" manasındaki عَضَدَهُ **(Adadehû)** fiilindendir.

Bil ki Allah Teâlâ o kâfirlerin, **İblis**'e uyarak, fakir müslümanlara karşı övünmek için söyledikleri bu sözü nakledip iyice anlatınca, bunun peşinden, Kıyamet gününün halleriyle korkutmaya yöneldi ve şöyle buyurdu: وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ *O gün, (Allah), iddia edip, bana ortak koştuğunuz şeyleri çağırın" der"* Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Hamza, fiili إِذْ قُلْنَا ،مِنْ دُونِي ومَاكُنْتَ ifadelerine atfederek, nûn ile **nekûlû** diğer kıraat imamları da yâ ile **yekûlû** şeklinde okumuşlardır.

İkinci Bahis: Bu, *"Hani biz meleklere, demiştik"* ifadesine atfen, "şu günü hatırla ve an ki" takdirindedir.

Şeriklerin Fayda Vermeyişi

Üçüncü Bahis: Bunun manası şudur. "Ey **Muhammed**, onlara Kıyamet günü, Allah'ın onlara, نَادُوا شُرَكَائِي yani," kendilerini ibâdete layık görmek suretiyle bana eş olduklarını iddia ettiğiniz şeyleri çağırın; çağırın onları da size şefaat ve yardım etsinler" dediği zaman, onların ve ilâhlarının ne halde olacaklarını anlat." Buradaki **"şürekâ"** dan murad, cinlerdir. Bunun üzerine onlar onları çağırır. Allah Teâlâ bu ayette, müşriklerin eş koştukları şeyleri nasıl çağırdıklarını belirtmedi. Zira, bu hususu başka bir ayetle belirtmiş olup bu ayet de şudur: *"Biz sizin tebeanız idik. Şimdi siz Allah'ın azâbından bir şeyi olsun bizden uzaklaştırıp def edebiliyor musunuz?"* (İbrahim, 21).

Cenâb-ı Hak sonra, فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ buyurmuştur. Yani, "o putlar, müşriklerin kendilerinden istedikleri şeye icâbet edemezler; onlardan ne zarar giderebilir, ne de onlara bir fayda verebilirler" demektir.

Mevbık Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Hak sonra وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا *biz onlar ile aralarına bir uçurum koruz"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç izah bulunur:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: **mevbık** kelimesi, "**helâk oldu**" anlamında olan وَبَقَ — يَبِقُ — وُبُوقًا fiilinden gelen ve "helâk edici" anlamında olan bir kelimedir أَوْبَقَهُ (Evbekahü) kelimesi de "başkasını helâk etti" anlamındadır. Bu kelimenin, "**mevrid**" (gelmek) ve "**mevîd**" (sözleşmek) kelimeleri gibi masdar olması da mümkündür. Bu görüş, şöyle denilerek izah edilebilir: "Allah'ı bırakıp da melekler, **İsa** (a.s) gibi başka varlıkları ilâh edinen o müşrikler ilâh edindikleri şeylere seslenirler, ama onlar onlara cevâp vermezler. Sonra müşrikler ile onlar arasına bir engel çekilir ve Allah Teâlâ, müşrikleri cehenneme sokarken, **İsa** (a.s)'yı da cennete girdirir. Meleklerde de, Allah'ın dilemiş olduğu bir "ikrâm yurdu"na giderler. Böylece o kâfirler ile melekler ve **İsa** (a.s) arasında böylesi bir uçurum meydana gelir. **El-Mevbiku**, cehennemde bir vâdidir."

2) **Hasan el-Basri** "**el-mevbiku**, düşmanlık, demektir. Buna göre ifadenin manası: "Aralarına öylesi bir düşmanlık konulur ki, o düşmanlığın şiddetinde ölüm ve helâk vardır" şeklindedir. Bu, "Sevgin, bir meşakkat; buğzun da bir telef ve ölüm olmasın", sözü gibidir" demektir.

3) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Ayetteki *"aralarına"* ifadesi, "ilgi ve münasebetlerin" manasınadır, yani, "Dünyadaki ilgi ve münasebetlerini, sıkı fıkı olmalarını Kıyamette bir helâk **sebebi** kıldık" demektir.

4) **Mevbik**, uzun aralık demektir, yani, o kâfirler ile melekler ve **İsâ** (a.s) arasına, çok uzun oluşundan dolayı, onu yürüyüp geçmek isteyenin öleceği, helâk olacağı kadar uzun bir **mesafe** koruz. Çünkü onlar cehennemin dibinde, berikiler ise, en üst cennetlerdedirler" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا *"Günahkârlar ateşi görmüşler ve kendilerinin ona düştüklerini zannetmişlerdir"* buyurur. Ayetteki *"zannetme"* ile ilgili iki görüş belirtilmiştir:

a) Bu zan, bilme ve yakinen anlama manasınadır.

b) Doğruya daha yakın olan görüşe göre, bunun manası, "O kâfirler cehennemi çok uzaktan görürler ve cehhennemin gazablanışı ile uğultusunun şiddetinden dolayı,

hemen, o anda oraya düştüklerini sanırlar" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Cehennem, kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman, onlar onun o müthiş gazablarını ve uğultusunu duyacaklar"* (Furkan, 12) buyurmuştur. Ayetteki, *"düştüklerini"* ifadesi, "ona karıştıklarını, battıklarını" manasınadır. Çünkü birşeyin, birşeye karışması ileri derecede olduğunda, "O ona düştü" denilir.

Allah Teala sonra وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفاً *"Fakat ondan savuşacak bir yer bulamamışlardır"* yani melekler kendilerini cehenneme doğru sevketmekte oldukları için, cehennemden kaçıp kurtulacak bir yer bulamazlar" buyurmuştur.

★ ★
★

Kur'an'ın Çağrısı Karşısında İnsan

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ۚ وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾
وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَن يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَن تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ
أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ۚ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾

"Celâlim hakkı için, biz bu Kur'an'da insanlar için, her misâli açıkladık. Fakat insan, cedelleşme bakımından, herşeyden ileridir. İnsanlara hidayet geldiği zaman, onların iman etmelerine, Rablerinden mağfiret istemelerine, evvelkilerin sünnetinin kendilerine de yetişip çatacağını, yahut onlara gözleri önünde azab geleceğini beklemelerinden başka birşey mâni olmadı. Biz, peygamberleri müjde vericiler ve uyarıcılar olmaktan başka bir şekilde göndermeyiz. Kâfir olanlar ise hakkı, batıl vasıtasıyla yerinden kaydırmak için mücâdele ederler. Ayetlerimizi ve tehdid edildikleri cehennemi onlar, bir alay vasıtası edinirler"

(Kehf, 54-56).

Bil ki o kâfirler; müslüman fakirlere karşı mallarının ve taraftarlarının çokluğu ile övünüp, Allah Teâlâ da, pek çok delil ile, onların tutumlarının yanlış, şüphelerinin asılsız olduğunu ortaya koyup, bu hususta önceki ayetlerdeki iki meseleyi zikredince, burada da, *"Celâlim hakkı için, biz bu Kur'an'da insanlar için her misâli açıkladık"* buyurmuştur ki bu, daha önce geçen misallere bir işarettir. **"Tasrif"**, tekrar tekrar yapma manasını taşır ki durum da böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, müşriklerin şüphelerine pek çok açıdan, tekrar tekrar cevab vermiştir. Bu yeterli cevablara, uygun

meselere rağmen, kâfirler o batıl mücâdelelerini bırakmamışlardır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Fakat insan, cedelleşme bakımından herşeyden ileridir"* buyurmuştur. Bu, "Kendisinden cedelleşmenin en çok sâdır olduğu varlık insandır" demektir. "**Cedel**" kelimesi ayette, temyiz olarak mansubtur. Bazı muhakkık âlimler şöyle demişlerdir: "Ayet, peygamberlerin, kavimleri ile dinleri hususunda mücâdele ettiklerine, kavimlerinin de peygamberlere karşı mücâdele ve münakaşaya girdiklerine delâlet eder. Çünkü mücâdele, iki taraflıdır. Bu da, taklidi kabul etmenin bâtıl olduğuna delâlet eder.

Allah Teâlâ sonra, وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوٓا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ *"İnsanlara hidayet geldiği zaman, onların iman etmelerini ve Rablerinden mağrifet istemelerini ancak şu mâni oldu"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

İnsanın İnkârının İzahı

Birinci Bahis: Mu'tezile, "Ayet, insanın imana yönelmesine mâni olacak şeyin Allah'dan sâdır olmadığına delâlet ediyor. Bu da, mânilerin Allah tarafından olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin yanlış olduğunu gösterir" demiştir. Âlimlerimiz ise, "Cenâb-ı Hakk'ın, insanın iman etmeyeceğini bilmesi, ondan imanın meydana gelmesine terstir. Böyle bir ilâhi ilim söz konusu olduğu müddetce, bir engel var demektir. Hem sonra, insanı küfre sevkeden "dâî" (davet eden şey) vardır. Eğer böyle olmasaydı, o küfür fiili meydana gelemezdi. Çünkü "dâî" olmaksızın, ihtiyârî olarak bir fiilin yapılması imkansızdır. Küfre götüren şeyin mevcut olması, imanın meydana gelmesine mânidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetten kastedilenlerin, maddi engellerin miktarı olduğu ortaya çıkar" demişlerdir.

İkinci Bahis: Ayetin manası şöyledir: "İslam'ın doğruluğuna delâlet eden delil demek olan o hidayetin, kendilerine gelip, iman etmelerine, istiğfar ve tevbede bulunmalarına, arada bir engelin olmadığı ve hiçbir özür bulunmadığı sabit olduğuna göre, onlar daha niçin iman etmiyorlar?"

Cenâb-ı Hak sonra اِلَّآ اَنْ تَاْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلِيْنَ اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا *"Evvelkilerin sünnetinin, yani kökünü kazıma azabının kendilerine de yetişip çatacağını, yahut onlara gözleri önünde azab geleceğni beklemelerinden başka birşey mâni olmadı"* buyurmuştur. **Hamza, Âsım** ve **Kisâî,** son kelimeyi kâf'ın ve bâ'nın zammesiyle **kubul** şeklinde okumuşlardır. Bu **kabîl** kelimesinin çoğuludur. **Kabîl** ise, onlar hayatta iken kendilerine peş peşe gelen çeşitli azablar" demektir. Bu kelimenin, mukâbele (hemen karşıda bulunan, âşikâr) manasına olduğu da söylenmiştir. Diğer kıraat imamları bu kelimeyi **kıbel** şeklinde okumuşlardır. Bu da, keza "görülen" aşikâr manasınadır. Keşşâf sahibi, bunun hem kâfın, hem de bâ'nın fethası ile "**müstakbil,** yani yönelen, gelen" manasında **kabal** şeklinde olduğunu da rivayet etmiştir. Buna göre ayetin

manası, "Onlar, ancak başlarına köklerini kazıyacak bir azabın inmesi ve böylece helâk olmaları; yahut dünyada yaşarlarken peşpeşe çeşitli azabların gelmesi durumunda imana yönelirler" şeklindedir. Bil ki, onlar ancak mezkûr iki durumda, imana gelirler. Halbuki akıllı insan, bu iki durumu da istemez. Buna rağmen onların hali, işini bu iki şarta bağlayan kimsenin halini andırır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, taatlara karşı sevabı müjdeleyen, masiyetlere karşı da ilâhi ikabı haber vererek korkutan peygamberler gönderdiğini, böylece insanların kendi irâde ve ihtiyarları ile imân etmelerini istediğini, ama bütün bunlara rağmen, kâfirlerden her zaman, hakkı batıl vasıtası ile yıkma gayretinin müşâhede edildiğini beyan etmiştir. Bu da, -mücâdelenin iki taraflı olduğuna beyân ettiğimiz,- peygamberlerin de onlarla mücâdele ettiğine delâlet eder. Yine Hak Teâlâ, kâfirlerin ayetleri, Kur'an'ı, peygamberlerin inzârlarını (uyarı ve korkutmalarını) alaya aldıklarını beyan buyurmuştur. Bütün bunlar kâfirlere, cehâletin ve kalb kasvetinin hakim olduğunu gösterir. Nahivciler, ayetteki وَمَا أُنذِرُوا ifadesindeki (mâ) edatının, hem ism-i mevsul (bu durumda sıla cümlesinde bulunması gereken âid zamirinin mahzûf olduğunu); hem de mâ-i masdariyye olabileceğini, yani, "onların inzârı" manasında olduğunu söylemişlerdir.

★ ★
★

Söz Dinlememekte Direnenler

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ ۚ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ
أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾
وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ ۖ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ ۚ بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ لَّن يَجِدُوا
مِن دُونِهِ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا ﴿٥٩﴾

"Kendisine Rabbinin ayetleri ile nasihat edilip de onlardan yüz çeviren, irtikâb ettiği günahları unutan kişiden daha zalim kimdir? Biz onların kalblerinin üzerine, onu iyice anlamalarına engel perdeler, kulakları üzerine de ağırlıklar koyduk. Sen onları doğru yola çağırsan da, onlar bu durumda kesinlikle hidayete gelmezler. Rabbin mağfiret ve rahmet sahibidir. Eğer onları kazandıkları günahlar yüzünden yakalayacak olsaydı, elbette onların azabını

çarçabuk verirdi. Hayır onlar için vaadedilmiş olan bir zaman vardır. (O zaman), onun karşısında sığınacak hiçbir yer bulamazlar. İşte halkı zulmettiği zaman helâk ettiğimiz memleketler! Biz bunların helâkları için, bir zaman belirlemişizdir

(Kehf, 57-59).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin bâtıla sarılarak mücâdele ettiklerini nakledince, daha sonra hor ve hakir kılınmalarına ve de yardımsız bırakılmalarına sebeb olan, sıfatlarını saymıştır.

Birinci Sıfat: *"Kendisine Rabbinin ayetleri ile nasihat edilip de onlardan yüz çeviren, irtikâb ettiği günahları unutan kişiden daha zalim kimdir?"* ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Kendisine Allah'ın ayetleri, açıklamaları, ve delilleri geldiği halde onları kabul etmeyen ve de elinin takdim ettiği (yaptığı) şeyleri unutan kimsenin inkârından daha büyük bir zulüm yoktur, yani, o kimse ilâhi delil ve beyyineler üzerinde düşünüp, ibret almaktan yüz çevirmesinin yanı sıra, yaptığı kötü ameller ile bâtıl inançlarını da unutmuştur" demektir. Ayette bahsedilen "**unutma**" ile, insanın üzerinde bulunduğu küfrünü sürdürüp, ayetlere kulak asmaması kastedilmiştir.

İkinci Sıfat: *"Biz onların kalblerinin üzerine onu iyice anlamalarına engel perdeler, kulaklarının üzerine de ağırlıklar koyduk. Sen onları doğru yola çağırsan da onlar bu durumda kesinlikle hidayete gelmezler"* ayetinin ifade ettiği husus. Bu ayetin tefsiri En'am Sûresi (25. ayette) geçti. Şaşılacak şey! Hak Teâlâ'nın, *"Kendisine Rabbinin ayetleri ile nasihat edilip de onlardan yüz çeviren, irtikâb ettiği günahları unutan kişiden daha zalim kimdir?"* ifadesine Kaderiyye **(Mu'tezile)** tutunuyor; (Hemen bunun peşisıra olan) *"Biz onların kalblerinin üzerine onu iyice anlamalarına engel perdeler, kulaklarının üzerine de ağırlıklar koyduk. Sen onları doğru yola çağırsan da, onlar bu durumda kesinlikle hidayete gelmezler"* ifadesine de Cebriye tutunuyor. Biz, Kur'an'da böyle bu iki fırkadan birisinin lehine gibi görünen bir ayet bulduğumuz yerde, öbür fırka lehine de diğer bir ayetin bulunmayışına pek az rastlarız. Tecrübeler hep (ehl-i sünnetin) görüşünün doğru olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, râsih (köklü) alimlerin, mukallidlerden ayırabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın kullarını tâbi tuttuğu çetin bir imtihandır.

Allah Teâlâ daha sonra, *"Rabbin mağfiret ve rahmet sahibidir"* buyurmuştur. Gafûr, çok alabildiğine mağfiret eden manasına olup, Cenâb-ı Hakk'ın insanlardan zararları defetmesine işarettir. Rahîm ise, rahmet sıfatı ile mevsuf demektir. Cenâb-ı Hak, rahmetini değil de mağfiretini mübalağa (tekid) sigası ile zikretmiştir. Çünkü mağfiret, zarar vermemektir. Allah Teâlâ, gücü yettiği halde, sonsuz ve sınırsız nice zararları yapmamıştır. Rahmet ise, sonludur. Çünkü sonu olmayan şeyi bırakmak mümkündür. Fakat sonu olmayan (sonsuz) şeyleri yapmak imkansızdır. Şöyle de denebilir: "Cenâb-ı Hak bu beyanı ile, kendisi rahmet sahibi olduğu için, çokca

bağışlayacağını anlatmak istemiştir. Kendisinin, rahmete ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla bu rahmeti, buna muhtaç çok kimseye hibe eder.

Allah Teâlâ sonra, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlıkta aşırı gitmiş olmalarına rağmen, onları hemen hesaba çekip yakalamadığını bildirip, *"Hayır, onlar için vaadedilmiş bir zaman vardır"* buyurmuştur. Bu, vaadedilen zaman, ya kıyamettir, yada dünyada olan bir zamandır. Bu da, Bedir ve benzeri müslümanların fetih (zafer) günleridir.

Cenâb-ı Allah, *"(O zaman) O'nun karşısında sığınacak hiçbir yer bulamazlar"* buyurmuştur. Yani kaçacak, kurtulacak bir yer bulamazlar. Arapça'da "sığındı" manasında وَأَلَ "Oraya sığındı" manasında da, وَأَلَ إِلَيْهِ denilir.

Daha sonra Hak Teâlâ وَتِلْكَ الْقُرَى *"İşte o memleketler"* buyurmuş ve bu ifadesi ile, **Semûd, Lût** ve benzeri kavimlerin memleketlerini kastetmiştir. O, ibret alınsın diye bu memleketlere işarette bulunmuştur. Bu ifade de, **tilke** mübteda, **el-kurâ** ise onun sıfatıdır. Çünkü ism-i işaretler çeşitli cinslerle tavsif edilebilirler. Daha sonraki **ehleknâhûm** (helâk ettik onları) cümlesi ise, haberdir. Buna göre mana, "İşte o memleketlerin ahalisini, tıpkı Mekkeliler gibi zulmettikleri için, Biz imha ettik" şeklindedir. *"Biz bunların helâkları için bir zaman belirledik"* yani, "onları helâk etmek için savuşturamayacakları bir zaman belirledik. Tıpkı Bedir gününü, Mekke müşrikleri için, bir vâde olarak belirlediğimiz gibi" **"mehlik"**, helâk etmek veya "helâk zamanı" manasınadır. Bu kelime, mim'in fethası ve lâmın fethası veya kesresi ile, mehlik ve mehlek (helâk vakti ve helâk etmek) şeklinde okunmuştur. **"Mev'id"** kelimesi de, ya ism-i zamandır, ya masdardır. Buna göre ifade ile kastedilen, "Biz onları çarçabuk helâk ettik. Bununla beraber onlar tevbe edebilsinler diye, bir müddet mühlet de verdik" manasıdır.

★ ★
★

Hz. Musa (a.s) İle Yardımcısı

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا
نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ
لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ
وَمَا أَنسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾
قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾

"Bir zamanlar Musa, yardımcısı gence şöyle demişti: Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar gideceğim, yahut uzun zamanlar geçireceğim." Bunun üzerine o ikisi, bu iki denizin arasının birleştiği yere ulaşınca, balıklarını unuttular. (Balık) denizde bir deliğe doğru yolunu tutup gitmişti. Musa, genç yardımcısına "Kuşluk (sabah) yemeğimizi çıkar. Yolculuğumuzdan yemin olsun ki yorulduk" dediği zaman, genç "(Başımıza geleni) gördün mü? Kayaya sığındığımız vakit balığı (orada) unutmuşum. Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. O, şaşılacak bir suretle, denize atlayıp, yolunu tuttu ve gitti" dedi. Musa, "İşte bizim aradığımız da o idi" dedi ve izleri üstüne gerisin geri döndüler"

(Kehf, 60-64).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın bu sûrede anlattığı **üçüncü kıssanın** başlangıcıdır. Çünkü **Musâ** (a.s), kendisinden ilim öğrenmek için **Hızır** (a.s)'ı aramaya gitti. Bu, her nekadar başlıbaşına bir kıssa ise de, ilk iki kıssada anlatılan hususları destekler. Bu kıssanın, mallarının ve taraftarlarının çokluğu ile müslüman fâkirlere karşı övünen o kâfirleri reddetmesi hususunda taşıdığı mana şudur: **Musâ** (a.s) onca ilmine, ameline, yüce makamına ve son derece şerefli olmasını sağlayacak şeylerin şahsında toplanmış olmasına rağmen, ilim elde etmek için **Hızır** (a.s)'a gitmiş ve tevazu göstermiştir. Bu, tevâzûnun, tekebbürden hayırlı olduğuna delalet eder."

Bu kıssanın, **Ashab-ı Kehf kıssasını** desteklemesi de şu bakımdandır: Yahudiler, Mekke kâfirlerine, "eğer, Muhammed, size bu hadiseyi haber verirse, o peygamberdir; aksi halde hayır" demişlerdir. Halbuki bu, önemli bir şey değildir, çünkü onun Allah katından gönderilmiş bir peygamber olmasından, onun bütün kıssaları bilmesi sonucu gerekmez. Bu tıpkı, **Hz. Musa** (a.s)'nın da Allah katından

gönderilmiş sadık bir peygamber olmasından, Allah'ın, **Hz. Musa**'ya, ilim alması **Hızır** (a.s)'a gitmesini emretmesine mani olmaması gibidir. Binâenaleyh, bütün bu anlattıklarımızdan, bu kıssanın başlıbaşına bir hadise olduğu, ama bununla beraber ilk iki kıssada anlatılan şeyi ortaya koyma hususunda da faydalı bir kıssa olduğu ortaya çıkmış oldu.

İKİNCİ MESELE
Bu Kıssadaki Hz. Musa'nın Kimliği

Alimlerin ekserisi, bu ayette zikredilen **Musa**'nın, **Tevrât**'ın ve birçok mucizelerin sahibi olan **Musa İbn İmrân** olduğu görüşündedirler. **Said İbn Cübeyr**'den rivâyet edildiğine göre o, **İbn Abbas**'a şöyle demişti: "**Ka'b**'ın karısının oğlu **Nevfâ, Hızır**'ın, **Musa İbn İmrân**'ın değil de, **Musa ibn Mîşâ İbn Yusuf İbn Ya'kûb**'un iddia ediyor. Onun, **Musa İbn İmrân**'dan önce geçmiş bir peygamber olduğu söyleniyor." Bunun üzerine **İbn Abbas**; "Yalan söylemiş Allah'ın düşmanı bil ki, **Yusuf** (a.s)'un iki oğlu vardı. **Efrayim** ve **Musa. Efrayim**'in oğlu **Nûn, Nûn**'un oğlu da **Yûşa İbn Nûn**'dur. Bu da, **Musa**'nın arkadaşı ve vefatından sonra da veliahdıdır" der. **Musa**'nın oğluna gelince, ona, **Musa ibn İmran**'dan önce peygamberliğin geldiği söylenilmiştir. **Tevrât**'a inananlar ise, bu ilmi öğrenmek için taleb edenin, o olduğunu; **Hızır**'ın da, gemiyi yaran, çocuğu öldüren ve duvarı doğrultan olduğunu iddia etmektedir. Onun yanında da **Musa ibn Musa** vardı. Bu yahudilerin çoğunluğunun görüşüdür.

Kaffal, bizim görüşümüzün doğruluğuna dair şu şekilde hüccet getirmiştir: "Ayette bahsedilen **Musa**, kendisine **Tevrat** verilen **Musa**'dır. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de bu ismi zikrettiği her yerde, **Tevrât**'ın sahibi olan **Musa**'yı kastetmiştir. Binâenaleyh, bu ismin mutlak olarak zikredilmesi halinde, ona, yani **Tevrât** sahibi **Musa**'ya hamledilmesi gerekir. Cenâb-ı Hak şayet bu isimle, ondan başkasını murat etmiş olsaydı, o zaman bu ismi, onları birbirinden ayırdedecek ve şüpheyi ortadan kaldıracak bir sıfatla zikredip anlatması gerekirdi. Bu tıpkı şuna benzer: Örfte meşhur olan duruma göre, **Ebu Hanife** isminden, o belli zat (müçtehid) **Ebu Hanife** anlaşılır. Binâenaleyh, biz bu ismi zikreder de, onunla başkasını kastedersek, onu, **Ebu Hanife ed-Dineveri** diye bir kayıtla kayıtlamamız gerekir."

"Burada bahsedilen **Musa** ile **Tevrât** sahibi olan **Musa** kastedilmemiştir" diyenler de şu şekilde hüccet getirmişlerdir: "Cenâb-ı Hak ona Tevrâtı indirip" onunla vasıtasız olarak konuşup, o da hasmına (Firavun'a) benzeri, büyük peygamberlerin çoğuna nasib olmamış olan büyük ve kesin mucizelerle hüccet getirince, artık bu merhaleden sonra Cenâb-ı Hakk'ın, ilim öğrenmek için onu bir başka yere göndermesi uzak bir ihtimaldir." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Pekçok ilimde kâmil olan bir alemin, bazı şeyleri bilememesi ve onları kendisinden daha aşağı kimselerden öğrenme ihtiyacını hissetmesi uzak bir hal olmayıp aksine bilinen maruf bir şeydir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Musa'nın Beraberindeki Genç

Alimler, "Musa'nın yardımcısı gencin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1) Ekseri ulemâ, bunun **Yuşa İbn Nûn** olduğu kanaatindedirler. **Kaffal**'ın **Sûfyân İbn Uyeyne**'den, onun da **Amr İbn Dinar**'dan, onun **Said İbn Cübeyr**'den, onun **İbn Abbas**'tan, **İbn Abbas**'ın **Ebu Hureyre**'den, **Ebu Hureyre**'nin **Ubeyy İbn Ka'b**'tan, onun da **Hz. Peygamber**'den rivayetine göre Hz. Peygamber, o genç adamın **Yuşa İbn Nûn** olduğunu söylemiştir.

2) Bu genç adam, **Yuşa**'nın kardeşidir. bu yolculukta **Hz. Musa**'ya arkadaşlık etmiştir.

3) **Amr İbn Ubeyd, Hasan el-Basri**'nin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir zamanlar Musa, yardımcısı gence şöyle demişti: ... kadar gideceğim"* ayetindeki "fetâ genç adam" kelimesine, **Musa**'nın kölesi manasını verdiğini rivayet etmiştir. **Kaffal** şöyle der: "Dil, buna müsaittir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لاَ يَقُولَنَّ اَحَدُكُمْ عَبْدِي وَاَمَتِي وَلْيَقُلْ فَتَايَ وَفَتَاتِي *"Sizden biriniz," benim kölem, benim cariyem" demesin; o, "yiğidim, benim kızım" desin"*(25) buyurmuştur. Bu da, onların, köleye **"fetâ"**; câriyeye de, **"fetât"** dediklerini gösterir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Hz. Musa'nın Seyahatinin Sebebi

1) Rivayet edildiğine göre **Hz. Musa**'ya levhalar verilip ve Cenâb-ı Hakda onunla vasıtasız olarak konuşunca, **Hz. Musa**, "Benden daha üstünü ve daha bilgini var mıdır?" dedi. Bunun üzerine, adalarda oturan bir Allah kuludur ki, adı da **Hızır**'dır, denildi.

2) Bir başka rivayete göreyse **Hz. Musa**'ya bunca ilmi verilince, o yeryüzünde kendisinin bir mislinin olmadığını zannetti. Bunun üzerine, deniz kenarında olduğu bir sırada **Cebrail** (a.s) ona gelerek şöyle dedi: **"Ey Musa**, şu denize doğru uçan ve gagasıyla oraya vuran, sonra da yükselen şu küçük kuşa bir bak. İşte sen, o kuşun gagasıyla denizden alıp taşıdığından daha az bir ilme sahipsin." Usûl alimleri, şöyle demişlerdir: Bu rivayet zayıftır. Çünkü, peygamberlerin, Allah'ın malûmatının sonsuz olduğunu; mahlûkatın bilgisinin ise, sınırlı olması gerektiğini bilmeleri gerekir. Sonlu ve sınırlı olan her şeyin üzerine başka bilgilerin ilâve edilmesi mümkündür. Binâenaleyh, her ilim derecesinin üstünde, mutlaka başka bir ilim mertebesi vardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen vardır"* (Yusuf, 76) buyurmuştur. Bu mukaddimeler bilinen şeyler olduğuna göre insanın, "benden daha bilgin kimse yoktur" diye kesin hüküm vermesi, cidden uzak bir ihtimaldir. Hele hele **Musa** (a.s) eşyânın hakikatine dair onca ilminin, kendini

25) **Müslim**, elfaz, 13 (4/1764).

beğenme, hayrete kapılma ve olduğundan fazla büyüklenme gibi kötü huylardan son derece uzak bir kimse iken.

3) Rivayet olunduğuna göre **Musa** (a.s), Cenâb-ı Hakk'a "Senin hangi kulun sana daha sevimlidir?" diye sorduğunda, Cenâb-ı Hak, "Beni hatırlayan ve beni hiç unutmayan kulum" buyurdu. Bunun üzerine **Musa** (a.s), hangi kulun daha hükmeder diye sorduğunda, Cenâb-ı Hak, "Hak ile hükmedip, hevasına uymayan" dedi. Yine, **Hz. Musa**, "Hangi kulun daha bilgindir!" diye sorduğunda, Cenâb-ı Hak, "insanların ilmini, kendi ilmine katmayı arzulayan; böylece de bu sayede, kendisini hidayete ileten veyahutta kendisini bir uçurumdan kurtaran bir kelimeyi elde etmiş olan" diye buyurur. Bunun üzerine **Musa** (a.s), "Eğer kulların arasında benden daha bilgini varsa, onun bana göster" deyince de, Cenâb-ı Hak, "senden daha bilgini, **Hızır**'dır "Onu nerede bulabilirim?" diye sorunca, "Sahilde bir kayanın yanında" diye cevap verildi. **Hz. Musa**, "Ya Rabbi, ben onu nasıl bulabilirim?" diye sorunca da, Cenâb-ı Hak, "Sen bilene bir öncelik de buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Musa** onu nerede kaybedersen, işte o oradadır" buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Musa** genç arkadaşına, "Balığı kaybettiğin an, bana haber ver" diye tenbihte bulundu. Derken, çekip gittiler.. **Musa** (a.s), uyudu. Bu esnada balık harekete geçerek, denize sıçradı. Kuşluk vakti olduğunda, **Hz. Musa** balığı istedi; bunun üzerine yardımcısı onun denize düştüğünü söyledi. Bunun üzerine oradan geriye dönerek, balığın denize sıçradığı mahalle geldiler. Derken elbisesine bürünmüş bir adam. **Musa** (a.s) kendisine selâm verdi ve, "Senin yanında güven içindeyim!" dedi ve ona, kendisini tanıttı. Bunun üzerine o, "**Ey Musa**, ben Allah'ın bana öğrettiği; fakat senin bilmediğin bir ilme; sen de, Allah'ın sana öğrettiği fakat benim bilemediğim bir ilme sahipsin" dedi.

Derken, gemiye bindiklerinde, bir serçe geldi ve geminin kenarına kondu. Suyu gagalamaya başladı. Bunun üzerine Hızır, "Benim ve senin ilminin, Allah'ın ilmi yanındaki miktarı, bu serçenin gagasıyla denizden aldığı miktar kadardır" dedi. Ben de derim ki: O serçenin o sudan aldığı o azıcık miktarın, o denizin suyunun tamamına nisbeti, sonlu olan şeyin yine sonlu olan şeye nisbetidir. Halbu ki bütün mahlûkatın bilgilerinin Allah'ın bilgilerine nisbeti ise, sonlu olan şeyin sonsuz olan şeye nisbetidir. Binâenaleyh, bu iki nisbet birbirinden ne kadar da farklı! işlerin hakikatini ancak Allah bilir. Biz yine tefsire dönelim.

Lâ Ebrahu Tabirinin İzahı

Ayet-i kerimedeki لَآ أَبْرَحُ *"gideceğim"* ifadesine gelince, **Zeccâc** şöyle demiştir: **"Bunun manası, "ayrılmayacağım" demek değildir. Çünkü, şayet bu anlamda olsaydı, Hz. Musa, herhangi bir yere gitmemiş ve orada çakılıp kalmış olurdu." Ben derim ki: Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bir şeyden zevâl", onu bırakmak ve ondan ayrılmak demektir. Nitekim Arapça'da, "Terketti, bıraktı" anlamında**

زَالَ فُلاَنٌ عَنْ طَرِيقَتِهِ فِي الْجُودِ **"Falanca, cömertlik konusundaki âdetini, eski yolunu bıraktı" denilir. Buna göre, lâ ebrahu** tabiri "yürümeyi, gitmeyi bırakmam "yani, bu işi bırakmam" demektir. Ben derim ki: Cumhûra göre meşhur olan şudur: Hak Teâlâ'ın, **lâ ebrahu** tabirinin manası لاَأَزُولُ Bırakmayacağım" şeklindedir. Araplar aynı manada üzere لاَأَبْرَحُ وَلاَأَفْعَلُكَ ــ لاَأَزَالُ ve derler. Kaffâl şöyle der: "Alimler, Arapların لاَأَبْرَحُ şeklindeki sözlerinin aslının, tıpkı لاَأَزَالُ kelimesinin aslını **zevâl** dan alması gibi, **berâh** (ayrılmak) kelimesinden olduğunu söylemişlerdir. Nitekim (Devam etti - devam ediyor) دَامَ ــ يَدُومُ ve مَاتَ ــ يَمُوتُ (öldü - ölüyor) denilmesi gibi, زَالَ ــ يَزَالُ ــ يَزُولُ (ayrıldı - ayrılıyor) denilir. Ancak ne var ki, bu ifade de kullanılan يَزَالُ kullanılışıdır. Buna göre لاَ أَبْرَحُ ifadesinin manası "Kalıyorum" demek olur. Çünkü, bu kelimenin kökü olan berâh kelimesi, olumsuzluk ifade eder. Binâenaleyh لاَ أَبْرَحُ ifadesi, olumsuzluğu nefyetmiştir. Böylece de mana, müsbete dönüşmüştür. Bu sebeple, لاَأَزَالُ ve وَلاَ أَبْرَحُ kelimeleri, bir işe devam etmeyi ve sebâtı ifade ederler. Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın لاَ أَبْرَحُ ifadesi لاَ أَزَالُ manasına olursa o zaman mutlaka bir haber gerekir" denilirse, biz deriz ki: Haber hazfedilmiştir. Çünkü, haberin hazfine, hem hal ile ilgili bir karîne; hem de sözle ilgili bir karîne, emâre vardır. Hal ile ilgili karîneye gelince, bu onun, yolculuk halinde olmasıdır. Sözle ilgili karîneye gelince, onun, *"İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar"* ifadesi, muayyen bir mesâfeyi gösteren bir ifade olup, bu da onun, gideceği yeri gösterir. Buna göre mana, "Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yürüyeceğim" şeklinde olur. Mananın şöyle olması da muhtemeldir: "Ben oraya varmadıkça, şu halimi, yani hareketimi bırakmam, ondan ayrılmayıp yürümemi sürdürürüm." Bu, senin tıpkı, لاَ أَبْرَحُ الْمَكَانَ **"Lâ ebrahu'l-mekâne"** "Buradan ayrılmam" demen gibidir.

İki Denizin Birleştiği Yer

İki denizin birleştiği yere gelince, **Hz. Musa** ile **Hızır** (a.s)'ın karşılaşmaları va'dedilen ve belirlenen yer olup, burası, Fars deniziyle Rum denizinin doğu yakasından birleştikleri yerdir, mültekâlarıdır. Burasının başka bir yer olduğu da söylenmiştir. Ayette bu iki denizi tayin edip belirtecek herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Binâenaleyh, sahih bir haberle bir şey doğru olarak ortaya konulursa, kabul edilecek olan şey işte odur. Aksi halde, susmak daha evlâdır.

Bazı kimseler de şöyle demiştir: İki deniz, **Musa** ile **Hızır** (a.s)'dır. Çünkü onlar da adeta iki ilim denizi gibiydiler. Bu kelime, mim'in kesresiyle micm'â şeklinde okunmuştur.

Ayetteki أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا *"Yahut uzun zamanlar geçireceğim"* "Uzun zaman yürüyeceğim" demektir. **Hukub** kelimesinin, seksen yıllık bir süre olduğu ileri sürülmüştür ki, biz bu kelime hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا (Nebe, 23) ayetinin tefsirinde, gerekli açıklamayı yaptık. Netice olarak diyebiliriz ki: Allah (c.c), **Hz. Musa**'ya, bu âlim kişinin halini bildirdi, ama onun nerede bulunduğunu ve yerini bildirmedi. Bunun üzerine **Musa** (a.s), "O iki denizin birleşip tekbir deniz haline geldiği yere kadar yürüyeceğim"; yahut, "Bu âlimi buluncaya kadar, uzun bir süre bu işe devam edeceğim" dedi ki bu **Hz. Musa**'nın, ilmi elde etmek amacıyla, bu yolculuğundaki büyük sıkıntı ve güçlüklere katlanacağını kendi kendine telkin ettiğinin ve bu hale konsantre olduğunun bir ifadesidir. Bu da, ilmi elde etmek isteyen kimsenin, tek bir mesele öğrenmek için bile doğudan batıya yolculuk etmesi gerektiğinde, bu yolu mutlaka katetmesi gerektiğine dikkat çekmektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا بَلَغَ مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا *"Bunun üzerine o ikisi, bu iki denizin arasının birleştiği yere ulaşınca"* buyurmuştur. Bu, "o ikisi, o iki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar gittiler" demektir. **Beynehümâ** kelimesindeki **hüma** zamirinin neye râci olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifade, "iki denizin birleştiği yer" anlamındadır. Böyle olması halinde bu sanki, **Hz. Musa**'nın, *"Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar gideceğim"* şeklindeki sözüne bir işaret olmuş olur ki, bu da, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Musa**'nın bu sözünü tahakkuk ettirdiğini gösterir.

b) Mana, "**Musa** ve kendisini kastettiği arkadaşının **(Hızır'ın)** birleştikleri yere varınca" şeklindedir. Çünkü, balığın unutulduğu o yer, **Hızır** (a.s)'ın oturduğu veyahutta onun oturduğu yere yakın olan bir yerdir. İşte bu manadan dolayı, **Musa** ve genç arkadaşı, balığı hatırladıktan sonra, geri döndüklerinde, **Musa** (a.s) oraya gelmiş oldu. Bu, güzel bir manadır. Ama müfessirler, birinci görüşü benimsemişlerdir.

Balığın Canlanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, نَسِيَا حُوتَهُمَا *"balıklarını unuttular"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Rivâyetler, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa**'ya bu âlimin yerinin, iki denizin birleştiği yer olduğunu beyân ettiğine; ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, balığın dirilmesinin, o âlimin oturduğu yerin alâmeti kıldığına delâlet etmektedir. Bu tıpkı, bir insanı arayan bir kimsenin durumuna benzer. Böylece o kimseye, "onun yeri Rey şehrinin falanca mahallesidir. Binâenaleyh o mahalleye vardığında, birilerine onun evini sor, o seni nereye götürürse ona tâbi ol; işte o zaman sen o adamı bulmuş ve ona ulaşmış olursun, denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir. **Hz. Musa**'ya sanki,

"Onun yeri, iki denizin birleştiği yerdir. Binâenaleyh, sen oraya vardığında balığın dirildiğini ve denize sıçradığını göreceksin" denilmiştir. Binâenaleyh, bu noktada ona, "İşte yeri orasıdır" denilmiş olması muhtemel olduğu gibi, ona, "O balığın gittiği yöne doğru git, işte onu orada bulacaksın" denilmiş olması da muhtemeldir. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: **Hz. Musa** ve yardımcısı genç o iki denizin birleştiği yere vardıklarında, balık denize sıçradı ve yüzmeye başladı. Balığın nasıl sıçradığı hususunda da bir takım rivayetler vardır. Denildiğine göre, genç adam, tuzlu olduğu için o balığı yıkıyordu. Bu esnâda balık sıçradı ve yüzdü. Yine rivâyete göre **Yûşa**, orada abdest alıyordu. Derken o tuzlu balığın üzerine su değdi. Balık hemen canlandı ve denize sıçradı. Yine şu da denilmiştir: Orada, cennet çeşmelerinden bir pınar fışkırdı, o gözenin su damlacıkları balığa ulaştı, bunun üzerine balık canlandı ve denize sıçradı. İşte balıkla ilgili söz de bundan ibarettir.

Bu Mucizenin Unutulmasının İzahı

İkinci bahis: Ayetteki *"balıklarını unuttular"* ifadesinden, "O ikisi, yani **Hz. Musa** ile genç adam, bu hususî özel halle, maksatlarına ulaşacakları hususunda nasıl istidlâlde bulunacaklarını unuttular" manası kastedilmiştir. Bana göre şayet, "O tuzlu balığın canlı hale dönüşmesi, acayip bir durumdur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu acayip halin tahakkukunu, onların maksatlarına ulaşmalarının bir emâresi kılınca, bu hususun unutulabileceği nasıl düşünülebilir?" denilirse, deriz ki: Alimler buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "**Yûşâ, Hz. Musa**'dan, daha nice büyük mucizeler müşahede etmişti. Binâenaleyh, ona göre bu mucize o kadar büyük bir mucize değildi. Bu sebeple de, onu unutmuştu." Buna göre burada verilecek başka bir cevap da şudur. **Hz. Musa** (a.s), kendisinin ilmini gözünde büyütünce, onun ilmin ancak Allah'ın öğretmesi ve kalblerde muhafaza etmesi ile tahakkuk edeceğine dikkat çekmek için, arkadaşının kalbinden bir zarurî yani unutulmaması gereken bilgiyi, silip izâle etti.

Ayet-i kerimedeki فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَباً *"(balık) denizde bir deliğe doğru yolunu tutup gitmişti"* ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) İfadenin takdiri, سَرَبٍ فِي الْبَحْرِ سَرَباً "Denize akıp gitti" şeklinde olup, ancak ne var ki, ayetteki **fetteheze** ifadesi, **serebe** (kayıp gitti) yerine ikame edilmiştir. سَرَباً (sereben) kelimesi, "gitmek" anlamındadır. Bir başka ayette geçen وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ *"gündüz yoluna giden"* (Ra'd 10) ifadesi de bu manadadır.

b) Allah Teâlâ, denizdeki suyun hareketini engelledi ve onu, balık oraya girinceye kadar bir kemer (tak) ve bir tünel, menfez haline getirdi."

فَلَمَّا جَاوَزَا Yani, "**Musa** ve genç arkadaş, belirlenen o yere ulaştıklarında -ki bu da onların, adıgeçen unutmadan dolayı tekrar o kaya parçasının yanına varmalarıdır-, çok yol yürüyüp yorgun düşüp acıktıkları için قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا

لَقَدْ لَقِيْنَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَباً *"Musa yardımcısı gence: "Kuşluk (sabah) yemeğimizi çıkar. Yemin olsun ki, bu yolculuk bizi bayağı yordu"* dedi. Bunun üzerine genç adam da, اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَا اِلَى الصَّخْرَةِ *"(Başımıza geleni) gördün mü? Kayaya sığındığımız vakit"* dedi. **Eraeyte** ifadesindeki hemze, istifham hemzesidir ve bu fiil asıl manası olan "görme" anlamındadır. Bu ifade, insanlar arasında bilinen (kullanılan) şekli ile yer almıştır. Çünkü bir insanın başına, dikkate değer bir iş geldiğinde, "Başıma geleni gördün mü" der. İşte ayette de bu manayadır. O genç adam, "Kayaya sığındığımız vakit başıma geleni gördün mü" demiştir. Buna göre, fiilin mef'ûlü hazfedilmiştir. Çünkü, "daha sonra gelen, *"Balığı unutmuşum"* cümlesi, bu mef'ûle işaret etmektedir.

Şeytanın Unutturmasının İzahı

Daha sonra o, وَمَا اَنْسَانِيهُ اِلاَّ الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُ *"Onu söylememi* bana ancak şeytan *unutturdu"* demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh (birbiri üzerine atfedilen iki şeyin) arasına girmiş, bir cümle-i mu'tarıza olup, takdiri فَاَنِّي نَسِيْتُ الْحُوتَ واتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَباً "Balığı orada unutmuşum. O, şaşılacak bir şekilde denize atlayıp, yolunu tuttu ve gitti" şeklindedir. Araya bu ara cümlesinin girmesinin sebebi ise, bu unutmanın özrü ve illeti sadedinde olmasından ötürüdür.

İkinci bahis: Ka'bi, *"Onu söylemeni bana ancak şeytan unutturdu"* ifadesi unutmayı Allah'ın yaratmadığına ve irade etmediğine delalet eder. Aksi halde bunun burada şeytana değil Allah'a nisbet edilmesi gerekirdi. Çünkü eğer unutmayı Allah yaratmış olsaydı, unutmanın meydana gelmesinde, şeytanın hiçbir tesiri olmamış olurdu" demiştir. **Kâdî** ise şöyle der: "Ayette bahsedilen "nisyan" (unutma) ile, insanın kalbinin, şeytanın işi olan vesveselerle meşgul (dolu) olması manasınadır, yoksa hatırlamanın zıddı olan unutma manasına değildir. Çünkü bu unutma, ancak Allah tarafından yaratılabilir" demiştir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki اَنْ اَذْكُرَهُ ifadesi, اَنْسَانِيهُ deki hû zamirinden bedel olup, takdiri "Onu yani onu söylemeyi bana ancak şeytan unutturdu" şeklindedir.

Daha sonra gelen, وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَباً *"O şaşılacak bir surette denize atlayıp, yolunu tuttu ve gitti"* cümlesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) **Acebâ** lafzı, mahzûf bir masdarın sıfatı olup, اِتِّخَاذاً عَجَباً "Şaşılacak bir yol tutuşla" takdirindedir. Bu işin şaşılacak bir şey olması ise, o balığın gencin zenbilinden (torbasından) sağ olarak çıkıp, onların haberi olmadan denize atlamasıdır.

2) Bundan maksad, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın denizin

suyunu, o balık için bir tünel ve kemer gibi kılıp (balığın onun içinden denize dalmasıdır).

3) Bu sözün (cümlenin), *"O, denize atlayıp yolunu tuttu ve gitti"* ifadesinde tamamlandığı daha sonra (yeni bir cümleye başlayarak) **acebâ** denildiği de söylenmiştir. Bundan maksad, gencin gördüğü o hayret verici işten ve balığı unutmasından ötürü şaşakalmış olmasıdır. Yine bu "aceben" (hayret) sözün, **Hz. Musa** (a.s)'ya ait olup, gencin sözü olmadığı da söylenmiştir.

Nakıs fiilin Sonunda Yâ'nın Hazfi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ *"Musa, "İşte bizim aradığımız o idi" dedi"* buyurmuştur. Yani, **Hz. Musa** (a.s) "Bizim aradığımız işte o idi. Çünkü o, bizim aradığımız şeyi elde etmemizin bir işareti idi" dedi. Aradıkları şey ise **Hızır** (a.s) ile karşılaşmaktı. **Nebğî** kelimesinin aslı, نَبْغِي dir. Kesre'den anlaşıldığı için ve kolay okunsun diye, yâ harfi hazfedilmiştir. Normal olan, bunu hazfedilmemesidir. Çünkü Araplar, normalde isimlerin sonundaki bu gibi yâ'ları hazfederler. Bu ise fiildir. Fakat zayıf bir kurala göre, bazı durumlarda hazfi mümkündür. Çünkü bu yâ, kendisinden sonra gelen, sakin harften ötürü hazfedilir. Mesala مَا نَبْغِي الْيَوْمَ demen gibidir. Şu halde, kendinden sonra sâkin harf olduğunda hazfedilebilince, o sâkin harf olmadan da hazfedilebilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَارْتَدَّا عَلٰى آثَارِهِمَا قَصَصاً *"ve izleri üstüne gerisin geri döndüler"* buyurmuştur. Buradaki **"Kasasan"** ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, "hal" yerinde kullanılmış bir masdardır, "onlar, izlerini takib eden kimseler olarak (yani مُقْتَصِّيْنَ) geri döndüler" demektir.

b) Bu kelime, fiilin mef'ûl-ü mutlakıdır. Çünkü **irtedde** fiili, burada اِقْتَصَّ (izini takib etti, izledi) manasınadır. Velhasıl, o ikisi, aradıkları o alim zâtın oturduğu yeri geçmiş olduklarını anlayınca, geri döndüler ve ona vardılar." Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Hızır ile Buluşma

فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ اٰتَيْنٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنٰهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهٗ مُوْسٰى هَلْ
اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيْعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ
تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِيْٓ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَّلَآ اَعْصِيْ لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَاِنِ
اتَّبَعْتَنِيْ فَلَا تَسْـَٔلْنِيْ عَنْ شَيْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

"Derken, orada kullarımızdan bir kul buldular. Biz ona tarafımızdan bir rahmet vermiş, kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik. Musa ona, "Sana öğretilen bu doğru ve faydalı ilimden, bana da öğretmen için, sana tabi olabilir miyim?" dedi. O da, "Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin. Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?" dedi. O da, "Allah dilerse (inşallah) beni sabırlı bulacaksın. Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim" dedi. (Hızır da) "Bana tâbi olacaksan, (bil ki) ben sana hakkında bir açıklamada bulunmadıkça, bana hiçbirşey sorma" dedi"

(Kehf, 65-70).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, *"Derken orada kullarımızdan bir kul buldular"* ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Hızır (a.s) Peygamber midir?

Birinci Bahis: Ekseri âlimler, bu ayette bahsedilen o kulun, bir peygamber olduğunu söyleyerek, şu delilleri getirmişlerdir:

1) Cenâb-ı Hak, *"Biz ona tarafımızdan bir rahmet verdik"* buyurmuştur. Bu rahmet, nübüvvettir. Delili ise, *"Rabbinin rahmetini (peygamberlik mansıbını) onlar mı paylaştırıyorlar"* (Zuhruf, 32) ayeti ile *"Sen, Rabbinden bir rahmet olan bu kitabın sana ilkâ (vahy) edilmesini ummuyordun"* (Kasas, 86) ayetidir. Binâenaleyh bu ayetteki "rahmet" ile de, "peygamberlik" kastedilmiştir. Bu delile karşı birisi şöyle diyebilir: "Biz nübüvvetin, bir rahmet olduğunu kabul ediyoruz. Ama bundan, her rahmetin nübüvet manasına olduğu neticesi çıkmaz.

2) "Cenâb-ı Hak, burada, *"Kendisine nezdimizden bir ilim öğrettik"* buyurmuştur. Bu, onun ilminin insanlardan bir muallim ve mürşidin öğretmesi ve irşâdı ile olmadığını

gösterir. İnsanların vasıtası olmaksızın, Allah'ın kendisine ilim verdiği herkesin bildiklerini Allah'dan aldığı vahiyle bilen bir peygamber olması gerekir." Bu delil de zayıftır. Çünkü, insandaki zarûrî (fıtrî) bilgiler de, Allah'dandır. Ama bunlar, insanın peygamber olmasını gerektirmez.

3) **Musâ** (a.s) ona *"Bana öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?"* Halbuki bir peygamber, öğrenme hususunda, peygamber olmayana tâbi olamaz. Bu delil de tutarsızdır. Çünkü peygamber, kendisinin peygamber olması hususunda nazar-ı dikkate alınacak ilimleri öğrenmede başkasına tâbi olmaz. Ama diğer bilgileri öğrenmede, tâbi olabilir.

4) Ayette bahsedilen o kul, *"Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?"* diyerek, kendisinin **Musa** (a.s)'dan (ilim bakımından daha ileri olduğunu ortaya koymuş; **Musa** (a.s) da, *"Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim"* diyerek, ona boyun eğmiştir. Bütün bunlar, o alim kulun, **Hz. Musa**'dan daha ileri olduğunu gösterir. Halbuki peygamber olmayan, peygamberden üstün olamaz." Bu delil de tutarsızdır. Çünkü peygamber olmayan bir kimse, peygamberlikle ilgili olmayan bazı ilimler (bilgiler) bakımından, peygamberden daha ileri olabilir. Öyle ise, bunun olamayacağını niçin söylüyorsunuz? Eğer bu delilleri ileri sürenler, "Bu, insanların peygamberden soğuyup uzaklaşmasına sebebiyet verir" derlerse, biz deriz ki: Allah ona Tevratı indirmesine ve onunla vasıtasız olarak konuşmasına rağmen, **Hz. Musa**'yı o kuldan ilim almaya göndermesi de, aynı neticeye sebeb olur. Eğer bu göndermenin, aynı neticeye sebeb olmayacağı söylenirse, ileri sürülen husus hakkında da durum böyle olur.

5) **Esâmm**, ayette bahsedilen bu "kul"un peygamber olduğuna, onun *"Ben bunu kendi reyimle yapmadım"* (Kehf, 82) şeklindeki sözünü delil getirerek: "Bu, "Ben o işi, Allah'ın vahyi ile yaptım" demektir ve dolayısıyla onun peygamber olduğuna delalet eder" demiştir. Bu delil de zayıftır ve zayıflığı âşikârdır.

6) Rivayet edildiğine göre, **Hz. Musa** (a.s) aradığı bu kulu bulunca, "selâmün aleyküm" dedi. O da, "Ve aleyke's -selâm, ey israîloğullarının peygamberi" dedi. Bunun üzerine, **Musa** (a.s) "Sen bunu nasıl bildin? Bunu sana kim bildirdi?" deyince, o, "Seni bana gönderen" cevabını verdi. İşte bu rivayet, o kulun vahiy ile bunu bildiğini gösterir. Vahiy ise ancak, peygamberlere olur. "Buna karşı birisi: Bunun keramet ve ilham cinsi birşey olması niçin câiz olmasın" diyebilir.

İkinci Bahis: Ekseri âlimler şöyle demişlerdir: "Bu kul, **Hz. Hızır** (a.s) idi. Ona bu isim, durduğu, bastığı her yerin, yeşillenmesinden (hazırlanmasından) ötürü verilmiştir." **Cübbâî** şöyle der: "**Hızır** (a.s)'ın **Hz. Musa**'dan İsrâiloğullarına gönderilen bir peygamber olduğu hususunda rivayetler vardır. Eğer bu rivayetler doğru ise, ayette bahsedilen kulun, **Hızır** (a.s) olması mümkün değildir. Hem o kulun, **Hızır** (a.s) olması takdirinde, bir peygamber olması gerekir ki, bu da **Hızır** (a.s)'ın, **Tevrat** sahibi **Musa**

(a.s)'dan daha üstün olmasını gerektirir. Çünkü biz, bu ayetlerde yer alan ifadelerin, o kulun **Hz. Musa**'dan üstün olduğunu ifade ettiğine ve **Hz. Musa**'nın ona boyun eğdiğini açıkladık. Fakat **Hızır** (a.s)'ın **Hz. Musa**'dan daha üstün olması câiz değildir. Çünkü onun, yâ İsrâiloğullarından birisi olduğu veya olmadığı söylenebilir. Eğer onun İsrâiloğullarından olduğunu söylersek, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa**'nın Firavun'a söylediğini bildirdiği, *"İsrâiloğullarını benimle beraber sal, bırak"* (Şuâra, 17) ifadesinden ötürü, **Musa** (a.s)'nın ümmetinden olmuş olur. Ümmet ise, hal ve makam bakımından peygamberinden üstün olamaz. Yok eğer onun İsrâiloğullarından olmadığını söylersek, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiç şüphesiz ben, sizi bütün âlemlere üstün kıldım"* (Bakara, 47) ayetinden ötürü, **Hz. Musa** (ve kavminden) daha üstün olması câiz olmaz. "Bu izahlar, ayette bahsedilen "**Musa**"nın Tevrat sahibi **Hz. Musa** olmadığını (ondan başka birisi) olduğunu söyleyenlerin görüşünü destekler.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ledünnî İlim

Ayetteki, *"Kendisine* وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً *nezdimizden bir ilim öğrettik"* ifadesi, o kulda olan ilimlerin, vasıtasız olarak Allah'dan elde edilen bilgiler olduğunu gösterir. Sûfiler, mükâşefe yoluyla elde edilen ilimleri "Ledünnî ilim (ilm-i ledünnî)" diye adlandırmışlardır. **Allâme Ebu Hâmid el-Gazali**'nin, Ledünnî ilmin isbatı hususunda bir kitapcığı var. Ben derim: Bu konuda sözün özü şöyle söylemektir: Biz, herhangi bir şeyi idrâk edip, herhangi bir hakikati tasavvur ettiğimizde, (düşündüğümüzde), o şey hakkında bir hüküm verir, bir neticeye ulaşırız ki buna "tasdik" denir; yahut da bir hüküm vermeyiz, buna da "tasavvur" denir. Bu iki kısımdan herbiri, bir kesb (kazanma) ve talep (arama) olmaksızın, mevcud nazarî bir şey olur, yahut da kesb (kazanma, öğrenme) yolu ile elde edilen birşey olur. Nazarî ilimler, herhangi bir kesb ve taleb olmaksızın, gönlümüzde ve akdımızda meydana gelen şeylerdir. Mesela, açıları, lezzetleri, varlığı, yokluğu tasavvur etmemiz gibi... Yahut da "olumlu ile olumsuzun yani iki zıt şeyin aynı anda bulunamayacağını, ikisinin birden yok olamayacağını; birin, ikinin yarısı olduğunu tasdik etmemiz, bilmemiz gibi... Kesbî ilimler ise, nefis cevherinde vasıtasız olarak meydana gelmeyen, aksine mutlaka sayesinde elde edildikleri bir yol ve vasıtanın olması gereken ilimlerdir. Bu yol da iki türlü olur:

a) İnsanın, birtakım bilinmeyen şeyler öğrenmek gayesiyle kullanmak üzere o nazari, bedîhî ilimleri dinleyip toplamaya çalışması. Bu yola nazar, tefekkür, tedebbür, teemmül, terevvî (inceleme) istidlâl adı verilir. İlim elde etmedeki bu yol, ancak çalışıp çabalama ile, gayretle olur, tamam hale gelir.

b) İnsanın, çeşitli riyazat ve nefis mücâhedeleri vasıtası ile, his (duyu) ve hayal kuvvetlerini (nefsini) zayıflatmaya gayret etmesi yolu. Bunlar zayıflayınca aklî kuvvet artar, akıl cevherinde ilâhi nurlar parıldamaya başlar ve herhangi bir tefekkür teemmül gayreti olmaksızın, bilgiler meydana gelir ve ilimler mükemmelleşir. İşte buna ilmi

ledünnî" denir. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: İnsanların nefsi nâtıka cevheri (nefisleri), mahiyet açısından çeşit çeşittir. Bazan o nefis, müşrika (aydınlık), nurânî, ilâhî, ulvî ve bedenî câzibelerle maddî çekişmeler ile az alakalı olan bir nefis olur. Bu sebeble de, kutsî cilayı ve ilahî nurları almaya devamlı ve ileri bir kabiliyeti olur. Dolayısıyla da ona gayb âleminden gelen o nurlar tam ve mükemmel bir şekilde akar da akar. İşte ilm-i ledünnî ile kastedilen budur. Ayetteki, *"Biz ona tarafımızdan bir rahmet verdik, kendisine ledünnümüzden bir ilim öğrettik"* ifadesi bu manayadır. Cevherindeki saflığı ve unsurlarının aydınlığında bu derece ve mertebeye varmamış nefisler ise, bu bilgileri ve ilimleri (me'ârifi) ancak, bunları öğrenmede ve ona öğretmede çaba sarfeden bir insanın vasıtası ile öğrenebilecek olan, aptal ve noksan nefislerdir. Birinci kısım nefisler, ikinci kısma nisbetle, tıpkı güneşin çok cüz'i ışıklara, denizin çok az su akıntılarına ve en büyük rûhun (ruh-u a'zamın) da cüzi (küçük) ruhlara nisbeti gibidir. Bu, bu konuda azıcık bir dikkat çekiştir. Bunun ötesinde, bu kitabta ele alınması mümkün olmayan nice esrar vardır.

Hz. Musa'nın İlim Talep Etmesi

Daha sonra قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا *"Musa "Sana doğru öğretilen ve faydalı ilimden bana da öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?" dedi"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Amr ve **Ya'kûb** son kelimeyi râ ve şın harfinin fethası ile **reşedâ** şeklinde okumuşlardır. **İbn Abbas** (r.a)'ın bunu, râ ve şın'ın zammesi ile **ruşuda** şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise râ'nın zammesi ve şin'ın sukûnu ile, **ruşdâ** şeklinde okumuşlardır. **Kaffal** şöyle der: "Bunlar, aynı manaya gelen değişik kullanışlardır. Nitekim Arapca'da aynı manada, **neker** ve **nükr** denilmesi gibi, **reşed ve rüşd** de denilir. Bu yine tıpkı **sekam** ve **sukm; seğal** ve **şûğl, behal** ve **buhl** ve **adem** ve **udm** denilmesi gibidir. "**Rüşden**" ifadesi, عِلْماً ذَا رُشْدٍ "Rüşd bulunan bir ilim" demektir. **Kaffâl** şöyle der: "Bu kelime şu iki manaya gelebilir:

b) Bu rûş'de, Hz. Musa ile ilgilidir ve manası "Sen bana sana öğretilenden öğretesin ve beni irşâd edesin" demektir.

b) Bu **rü'd, Hz. Musa** ile ilgilidir ve manası "Sen bana sana öğretilenden öğretesin ve beni irşâd edesin" demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu Talepteki Âdâb

Bil ki bu ayetler, **Hz. Musa** (a.s)'ın, **Hızır'dan** öğrenmek istediğinde, pekçok edeb ve inceliğe riâyet ettiğine delâlet etmektedir:

1) **Musa** (a.s) kendisinin **Hızır'a** ittibâ edeceğini bildirmiştir. Çünkü o, *"Sana tabi olabilir miyim?"* demiştir.

2) O, bu tâbi olma hususunda, izin istemişti. çünkü o, "kendimi sana tâbi kılmam için bana müsaade eder misin?" demiştir ki, bu ileri derecede bir tevazudur.

3) **Hz. Musa** (a.s), *"bana da öğretmen için"* demiştir ki bu, kendisine cehâleti; hocasına da ilmi nisbet etmektir.

4) **Hz. Musa** (a.s) başındaki **min** ba'ziyyet ifade eder. Binâenaleyh o ondan, Allah'ın kendisine öğrettiği şeylerin bazısını kendisine öğretmesini istemiştir ki bu da, **Hz. Musa**'nın ne kadar mütevazi olduğunu göstermiştir. Buna göre **Hz. Musa Hızır**'a sanki, "Ben senden, sana ait olan ilim hususunda, beni kendine denk kılmanı istemiyorum. Tam aksine ben senden, çok çeşitli olan ilminden sadece bir kısmını bana vermeni istiyorum demiştir. Bu, tıpkı fakir bir kimsenin zengin bir kimseden malının bir kısmını istemesi gibidir.

5) **Hz. Musa**'nın, *"sana öğretilen ilimden"* ifadesi, o ilmi ona, Allah'ın öğrettiğini itiraf etmedir.

6) **Hz. Musa**'nın *"doğru ve faydalı ilim"* şeklindeki sözü, ondan doğruyu ve hidayeti talep etmektir. **Doğrunun** tahakkuk etmemesi halinde, (yerini) azgınlık ve sapıklığın aldığı bir şeydir.

7) **Hz. Musa**'nın, *"sana öğretilen ilimden, bana da öğretmen için"* ifadesi, "**Hz. Musa**'nın **Hızır** (a.s)'dan, Allah'ın **Hızır**'a yaptığı muâmele gibi kendisine muâmelede bulunmasını istemesi" manasında olup bunda, bu öğretim esnasında **Hızır**'ın, ona bulunduğu lütuf ve inamın, öğretimi esnasında Allah'ın **Hızır**'a karşı gösterdiği in'âm ve lütfa benzediğine bir îma bulunmaktadır. İşte bundan dolayı, "Ben, kendisinden bir harf öğrendiğim kimsenin kuluyum, kölesiyim" denilmiştir.

8) İttibâ, o fiilin başkasına ait olmasından dolayı, o başkasının işinin bir mislini yapmak, demektir. Binâenaleyh biz, "**Lâ ilâhe illâllâh**" dediğimizde, bilesin ki, yahudiler de bizden önce aynı kelimeyi söylüyorlardı. Bundan dolayı, bu kelimeyi söyleme hususunda, bizim onlara ittiba etmiş olmamız gerekmez. Çünkü biz bu cümleyi, onlar onu söyledikleri için, söylemiyoruz. Tam aksine biz bunu, söylenmesini gerektiren delil bulunduğu için söylüyoruz. Ama biz, beş vakit namazı, Hz. Peygamber'in fiiline muvafık olarak yaptığımızda, biz bu namazı Hz. Peygamber o şekilde yapıp kıldığı için biz de yapıp kılıyoruz. Bu sebeple hiç şüphesiz, bu beş vakit namaz fiili hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâ etmiş oluyoruz. Bunun böyle olduğu sabit olunca, **Hz. Musa**'nın, *"sana tâbi olabilir miyim?"* ifadesi sırf hocası o fiili yaptığı için, hocasının yaptığı fiillerinin benzerini yapma hususunda ona tâbi olacağına delâlet eder ki bu da, öğrenimde bulunan kimsenin tâ baştan, hocasına teslim olması, münâzaa ve itirazları bırakması gerektiğinde delâlet eder.

9) **Hz. Musa**'nın, *"tâbi olabilir miyim?"* cümlesi bütün işlerinde mutlak manada

ona tâbi olmayı istediğine, bunun herhangi bir kayıtla mukayyet olmadığına delâlet eder.

10) **Hızır** (a.s)'ın, ilk başta **Hz. Musa**'nın, İsrâiloğullarının peygamberi olduğunu ve bunun, kendisine Tevrât verilmiş olan **Musa** olduğunu kabul ettiği, haberlerle sabittir. **Musa**, Cenâb-ı Hakk'ın vasıtasız olarak kendiyle konuştuğu ve kendisine apaçık ve kesin mucizeleri verdiği bir zattır. Sonra buna rağmen, makamının bunca yüksekliği ve derecelerinin de yüceliğine rağmen **Musa** (a.s), bu pekçok çeşit tevazûyu göstermiştir ki, bu da, **Hz. Musa** (a.s)'ın ilim taleb etme hususunda, her türlü fedakârlığı yaptığına delâlet eder ki ona yakışan da budur. Çünkü pekçok ilmi elde etmiş olan kimsenin, o ilimlerdeki güzellik ve mutluluğu daha çok olur. Binâenaleyh, o kimsenin, o ilimleri talep etmesi daha kuvvetli ve şiddetli olur ve, ilim erbabına olan saygısı da o nisbetle mükemmel ve güçlü olur.

11) **Hz. Musa**, *"bana da öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?"* buyurmuş, böylece önce, ona tâbi olmayı kabul etmiş; ikinci olarak da, ondan, kendisine öğretmesini istemiştir ki, bu da **Hz. Musa**'nın, **Hz. Hızır**'a ilk önce hizmet edeceğini; ikinci derecede olarak ondan ilim istediğini gösterir.

12) **Hz. Musa**, *"bana öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?"* buyurmuş, bu öğrenme işinde ona tâbi olmadan dolayı, ondan herhangi bir şeyi istememiştir. Buna göre sanki o,"Ben senden, sana bu ittibâma mukabil, mal ve makam istemiyorum. Benim maksadım, sadece ilim taleb etmektir" demek istemiştir.

Hızır'ın "Beraberliğime Dayanamazsın" Demesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hızır** (a.s)'ın إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً *"Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin. Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?"* dediğini bildirmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, öğrenimde bulunanlar iki kısımda mütalaâ edilir:
a) İlimden herhangi bir nasibi olmayan görüşleri incelemeye alışmamış, bir konuyu anlatma veya itiraz etmeyi itiyât haline getirmemiş olan öğrenci

b) Pekçok ilim elde etmiş, istidlâl ve itirazlara da alışmış, sonra da, tâm ve mükemmel olma derecesine ulaşabilmek için, kendisinden daha mükemmel birisiyle başbaşa kalmayı isteyen kimse. Bu ikinci kısımdaki öğrenimi, çok zor ve çetindir. Bu böyledir, zira o öğrenci birşey gördüğünde veya birşey duyduğunda, ona göre bu iş zahiren çoğu kez kabul edilemez bir şey olur; halbuki o iş, gerçekteyse hak ve doğru olandır. Binâenaleyh bu öğrenci görüşlere vakıf olduğu, itiraz ve

cedelleşmeyi itiyat haline getirdiği için, işin zahirine aldanır. Fakat henüz kemale ermediği için, o işin sırrına,hakikate eremez. Bu yüzden de çekişmeye, itirazaya ve mücadeleye yönelir ki, bu tür şeyleri duymak, okyanus gibi olan, mükemmel bir hocaya ağır gelir. Böylesi haller iki veya üç defa meydana geldiğinde, o zaman tam bir arzusuzluk ve hoşnutsuzluk meydana gelir ki, işte bu, **Hz. Musa**'nın mütalaa beyan etmeye alıştığına, isbâtı, ibtâli, istidlâli ve itirazı alışkanlık haline getirdiğine bir işaret olmak üzere, **Hızır** (a.s)'ın *"Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin"* ifadesiyle işarette bulunmuş olduğu husustur. **Hızır**'ın *"Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?"* ifadesi de, **Hz. Musa**'nın, eşyanın hakikatlerini olduğu gibi bilmediğine bir işarettir. Biz daha evvel, bu iki durumun bulunması halinde, susmanın zor olacağını, öğretimin çetinleşeceğini, işin, sonunda nefrete, hoşnutsuzluğa varıp dayanacağını ve karşılıklı nefretin doğacağını ve münasebetlerin kesileceğini söylemiştik.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, ayet-i kerimedeki *"Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin"* ifadesiyle fiilden önce istitâ'anın bulunamıyacağına, istidlâl ederek, şöyle demişlerdir: Şayet herhangi bir fiile muktedir olma işi (istitâa), fiilden önce mevcut olsaydı, o zaman, sabra muktedir olma işi, sabır fiilen tahakkuk etmeden önce **Hz. Musa**'da mevcut olmuş olurdu. Böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin"* ifadesinin, yalana dönüşmesi gerekirdi. Bu böyle olamayacağına göre biz, fiilden önce, "istitâa"nın bulunamayacağını anlıyoruz. **Cübbai** buna şu şekilde cevap vermek ister: "Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinden kastedilen **Hz. Musa**'nın ona muktedir olamaması değil, bu işin ona ağır gelmesidir. Bu, tıpkı **örfte** o ona ağır geldiğinde, "Falanca, falancayı görmeye,o onunla oturup kalkmaya muktedir değildir" denilmesine benzer. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"onlar işitmeye tahammül edemezlerdi"* (Hûd, 20) ifadesidir. Yani, "Dinlemek onlara zor gelir" demektir. **Cübbai**'ye şöyle denilebilir: Bu, delil bulunmaksızın, ayetin zahirinden dönmektir ki, caiz değildir. Ben derim ki: Alimlerimizin yapmış olduğu bu istidlâli, *"kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?"* ifadesi de desteklemektedir. Çünkü bu ayet, insanın bir şeyin hakikatine vakıf olmadan sabretmesini akıldan uzak görmüştür. Binâenaleyh, şayet "Fiilden önce istitâ'a bulunsaydı, o zaman, o ilme de, o ilim bulunmazdan önce kadir olunabilirdi. Eğer böyle olsaydı, o zaman, o ilim bulunmadığında da sabrın bulunması, imkansız görülmezdi. Çünkü, bir şeye kâdir olan kimseden, o şeye yönelmesi uzak görülemez. Cenâb-ı Hak, o "sabr"ın imkânsız olduğuna hükmedince biz, fiilden önce istitâ'anın olamıyacağını anlamış oluyoruz.

Hz. Musa'nın İtaat Sözü Vermesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Musa** (a.s)'nın سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِراً وَلاَ أَعْصِي لَكَ أَمْراً

"Allah dilerse (inşaallah), beni sabırlı bulacaksın. Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim" dediğini nakletmiştir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın, peygamberlerini korumasını (ismetu'l-enbiyâ) tenkid edenler bu ayetle istidlâl ederek, şöyle demişlerdir: "**Hızır** (a.s), **Hz. Musa**'ya *"Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin"* demiş, **Hz. Musa** da, *"Allah dilerse (inşaallah), beni sabırlı bulacaksın. Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim"* diye cevap vermiştir. Binâenaleyh, bu iki sözden her biri diğerini yalanlar. Bu sebeple de bunlardan birisinin yalan olduğunun söylenilmesi gerekir. Her iki duruma göre de, peygamberler (a.s)'den yalanın sudûr etmesi gerekir." Buna verilecek cevap şudur: *"Doğrusu sen, benim yanımda sabredemezsin"* ifadesi, genel ve daha çok görülen duruma hamledilir. Böyle olması halinde de onların ileri sürmüş olduğu durum sözkonusu olmaz."

İKİNCİ MESELE

إِنْ كَانَ كَذَا "eğer şöyle olursa" sözü şüphe ifade eder. O halde, **Hz. Musa**'nın, سَتَجِدُونِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِراً ifadesinin manası, "Eğer Allah benim sabredici olmamı dilerse, sen beni sabırlı bulacaksın" demek olur ki, bu, Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa**'nın sabırlı olmasını dileyip dilemediği hususunda bir şüphe bulunduğunu gösterir. Tavakkuf makamında sabretmenin vacib olduğunda hiç şüphe yoktur. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın, kuluna vâcib kıldığı şeyi bazan, irade etmediğini gösterir. Bu da, alimlerimizin, "Allah bazan, herhangi bir şeyi istemediği halde, emreder" şeklindeki sözlerinin doğruluğuna delâlet eder. **Mu'tezile** ise, "Bu söz insanın ilerde, gelecekte yapacağı şeyler hakkında, edebe riâyet etmek için söylenilmiş bir sözdür" demektedir. **Mu'tezile**'ye şöyle denilebilir: "Eğer bu edebin anlamı doğru ise, o zaman matlub tahakkuk etmiştir. Eğer bozuk ise, bu batıl ve gayesiz sözün zikredilmesinde ne gibi bir edeb olabilir?"

ÜÇÜNCÜ MESELE

Emr Vücub Bildirir

Ayet-i kerimedeki *"Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim"* ifadesi, emrin zahirinin, vücûb ifade ettiğine delâlet eder. çünkü bu ayetin delâletine göre, emredileni yapmayan isyankâr olur. İsyankâr ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"* (Cin, 23) beyanından dolayı, ilahi cezaya müstehak olur ki, bu da emrin zahirinin vücûb ifade ettiğini gösterir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hızır (a.s)'ın **Hz. Musa**'ya *"Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?"* şeklindeki sözü, **Hz. Musa**'nın ilim ve bilgisini azımsadığını gösterir. **Hz. Musa**'nın **Hızır** (a.s)'a *"Allah dilerse (inşaallah) beni sabırlı bulacaksın. Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim"* demesi de, yoğun bir tevâzu hususunu, bir tahammül ve alçak gönüllülüğü ortaya

koymaktır ki, bütün bunlar, öğrenimde bulunan kimsenin, kusursuz bir tevazu sergilemesi gerektiğini gösterir. Öğreten kimseye gelince, öğrenimde bulunan kimseye sert davranmasının ona yarar sağlayacağını ve onu güzele iteceğini görürse, ona düşen, bu metodunu devam ettirmesidir. Çünkü onun bu tür şeylere göz yumması öğrenciyi mağrur olma ve kendini beğenme hissine sürükler ki bu da, onun öğrenimine mani olur.

Daha sonra **Hızır,** فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا *(Hızır da), "Bana tâbi olacaksan, (bil ki) ben sana bir açıklamada bulunmadıkça bana hiçbir şey sorma"* demiştir. Yani, "Manasını ve sebebini bilemediğin şeyler kabilinden benden sadır olduğunu gördüğün şeylere dair, bana bir şey sorma. (Eğer böyle yaparsan), o zaman ben onları doğrudan doğruya anlatırım" demektir. **İbn Amr** yâ'sız olarak harekeli lâm ve şeddeli nûn ile فَلَا تَسْأَلَنَّ şeklinde okumuştur ki "sakın sorma" demektir. Yine **İbn Amr**'in yâ ve şeddeli nûn ile لَا تَسْأَلِّنِي şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir ki, bu aynı zamanda **Nâfi**'in de kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak فَلَا تَسْأَلْنِي diye okumuşlardır ki, manaları birdir.

★ ★
★

Gemiye Binmeleri

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿٧١﴾
قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي
عُسْرًا ﴿٧٣﴾

"Bunun üzerine gittiler. Nihayet, gemiye bindikleri zaman o, bunu deliverdi. Dedi ki: "İçindekileri boğasın diye mi, onu deldin?" Andolsun, sen büyük bir iş yaptın" (Hızır), "Sen, beraberimde sabretmeye asla güç yetiremezsin demedim mi?" dedi. "Unuttuğumdan dolayı, beni muâheze etme. Şu işimde bana güçlük yükleme" dedi"

(Kehf, 71-73).

Bil ki **Hz. Musa** ve o alim, bahsedilen şart üzere anlaşıp gittiler. Derken, gemiye binmeleri gereken bir yere vardılar ve gemiye bindiler. O bilgin, gemiyi delmeye başladı. Ben derim ki: Anlaşılan, o âlim zat, geminin duvarını (bordosunu) delmeye teşebbüs etti. Böylece, gemidekilerin boğulmalarına sebebiyet vermeyecek derecede

gemide göze çarpan bir kusur meydana getirmek istemişti. İşte o esnada **Hz. Musa** ona, أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا *"İçindekileri boğasın diye mi, onu deldin?"* demiştir. Bu ifadeyle ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Hamza ve **Kisâî ehlehâ** kelimesini fail yaparak, yâ'nın fethasıyla لِيَغْرَقَ أَهْلُهَا "ehli boğulsun diye" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları muhatab sîğasıyla لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا şeklinde okumuşlardır ki, bunun manası, "Sen, bu gemidekileri boğasın diye" şeklinde olur.

İkinci bahis: Musa (a.s), zahiren kabul edilemez bu şeyi müşahede edince, önceki belirlenen şartı unutmuş, işte bundan dolayı bu sözü söylemiştir.

Peygamberlerin (a.s) masûm oldukları hususunu tenkit eden kimseler, bu ayetle şu iki bakımdan istidlâl etmişlerdir:

1) O alimin, peygamberlerden olduğu delil ile sabittir. Ama buna rağmen **Musa** (a.s) ona, *"içindekileri boğasın diye mi?"* demiştir. Binâenaleyh, eğer, **Musa** (a.s) bu sözünde doğru ise, bu ondan (**Hızır**'dan), o peygamberden büyük günahın sâdır olacağını gösterir. Yok eğer **Musa** (a.s) yalan söylüyorsa bu, **Hz. Musa**'dan yalanın sudûr ettiğine delâlet eder.

2) **Hz. Musa**, o alime itirazda bulunmayacağını taahhüd etmiş, aralarında da böylece kuvvetli bir sözleşme vukû bulmuştu. Ama buna rağmen **Hz. Musa**, o antlaşmaya muhalefet etmiştir ki, bu bir günahtır.

Bunların birinci görüşlerine şu şekilde cevap verebiliriz: **Hz. Musa** (a.s) o alimden şudûr eden bu alışılmadık şeyi görünce, bu sözü söylemiştir. O, o alimin kötü bir iş yaptığına inandığı için bunu söylememiş, tam aksine o işin izahına ve gerekçesine vakıf olmayı arzuladığı için, böyle demiştir. Nitekim, sebebi bilinmeyen ilginç bir şey hakkında, "işte o, büyük bir iştir, **İmr**'dir" denilir. Nitekim iş büyük ve çok olduğunda أَمِرَ الْأَمْرُ **(Emire'l-emru)** denilir. Şair de, دَاهِيَةٌ دَهْيَاءُ "Görülmedik, çok korkunç bir belâ" der. İkincisine de şu şekilde cevap verilir: O, bunu unuttuğu için yapmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**, konulmuş olan şartı ihlâl edince, o âlimin sadece, *"Sen, beraberimde sabretmeye asla güç yetiremezsin"* dediğini; tam o sırada da **Hz. Musa**'nın, *"Unuttuğumdan dolayı, beni muâheze etme"* diyerek özür beyan ettiğini haber vermiştir. **Hz. Musa** bu sözüyle, âlimin o tavsiyesini unuttuğunu, unutanın ise, herhangi bir biçimde muâheze edilemeyeceğini kastetmiştir.

Musa (a.s), وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا *"Şu işimde bana güçlük yükleme"* demiştir. Arapça'da bir şey bir şeyi sarıp bürüdüğünde, رَهِقَهُ **(Rehikahu)**; birisine bir güçlük, meşakkat yüklediği zaman da o kimse için أَرْهَقَهُ إِيَّاهُ **(Erhakahu Iyyâhu)** denilir. Bana göre mana, "Bana güçlük yükleme işimi zorlaştırma" şeklinde olur. Bu iş de,

Hz. Musa'nın **Hızır**'a tâbi olmasıdır. Yani, "Bana, sana tâbi olmamı güçleştirme. Onu bana, göz yumman ve münakaşayı bırakman suretiyle kolaylaştır" demektir. **Usrâ** kelimesi, iki damme ile **usurâ** şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Hızır (a.s)'ın Bir Çocuğu Öldürmesi

فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْئًا
نُّكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ
بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾

"Yine gittiler. Nihayet, bir oğlan çocuğuna rastgeldikleri zaman o, bunu hemen öldürdü. Musa dedi ki: "Tertemiz (masûm) bir canı, diğer bir can karşılığı olmaksızın öldürdün ha! Andolsun ki, sen kötü bir şey yaptın." Ben sana, "beraberimde sabretmeye asla güç yetiremezsin" demedim mi?" dedi. (Musa), "eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme. Artık ben, seni kesinlikle mazur sayarım" dedi"

(Kehf, 74-76).

Bil ki, **gulâm** kelimesi, bazan, bülûğa ermiş genç delikanlı anlamını da taşır. Bunun delili, "ihtiyarın görüşü ve fikri, delikanlının **(gulâm)** bulunmasından, (onu bizzat yapmasından) daha üstündür" denilmiş olmasıdır. Böylece bu ifade de, **şeyh** (ihtiyar) kelimesi, delikanlının **(gulâm)** zıddı, mukabili kabul edilmiştir ki bu da, "**gulâm**" kelimesinin, genç delikanlı anlamına geldiğini gösterir. **Gulâm** kelimesinin aslı "cimâya alabildiğine düşkün ve arzulu olmak" anlamına gelen **iğtilâm** tabiridir. Bu hal ise ancak delikanlılarda olur. Bu lafzın, küçük çocuk anlamını kapsadığı da, aşikârdır. Kur'an'da, **Hızır** (a.s)'ın, o çocukla, o çocuklarla oynuyorken mi, yoksa yalnız iken mi karşılaştığı; onun müslüman mı, yoksa kâfir mi olduğu; yalnız yaşayıp yaşamadığı; bûluğa erip ermediği, vb. hususlarda bir açıklama bulunmamaktadır. Bu kelime, her ne kadar büyük kimseler hakkında da kullanılsa bile, küçüklere itlâk edilmesi daha uygundur. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"diğer bir can karşılığı olmaksızın"* ifadesi, çocuktan ziyâde, bâliğ olan kimselere daha uygun düşer. Çünkü çocuk başkasını öldürse dahi, (kısasen) öldürülmez. Yine, **Hızır** (a.s)'ın, o çocuğun, başını koparmak veya başını duvara vurmak ya da başka bir yol ile öldürdüğü

hususunda da, Kur'an'da, bunları gösterecek bir şey yoktur. İşte bu öldürme esnasında **Hz. Musa** أَقَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً نُكْراً *"Tertemiz (masum) bir canı, diğer bir can karşılığı olmaksızın öldürdün ha! Andolsun ki, sen kötü bir şey yaptın"* demiştir. Bu konuda birkaç bahis vardır.

Birinci bahis: Nâfi, İbn Kesir ve **Ebu Amr**, elif ile **zâkiye**; diğer kıraat imamları ise, elifsiz olarak **zekiyye** şeklinde okumuşlardır. **Kisaî** de, bu iki kelimenin iki ayrı kullanış olduğunu, anlamlarının ise "temiz" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Ebu Amr** ise, bu iki kelime arasında, mana bakımından fark olduğunu söyleyerek, **zâkiye** hiç günah işlemeyen; **zekiyye** ise, günah işleyip de, daha sonra tevbe eden kimsedir" demiştir.

İkinci bahis: Ayetin zahiri, **Hz. Musa**'nın, bir nefse mukabil, olmaksızın (kısasen öldürülme durumu hariç) **Hızır**'ın bir cana kıymasını yadırgadığına delâlet eder. Halbu ki durum böyle değildir, çünkü maktûlün kanı bazan, herhangi bir sebepten dolayı helâl olabilir. Bunun cevabı ise, öldürme hususundaki en kuvvetli sebebin, kısas olduğudur.

Üçüncü bahis: Nukr, imr kelimesinin ifade ettiğinden daha aşırı bir çirkin fiil hakkında kullanılır ki bu, çocuğu öldürmenin, gemiyi delmekten daha kabîh ve çirkin olduğuna bir işarettir. Çünkü gemiyi delmek işi, herhangi bir cânı telef etmemiştir. Ve çünkü gemi delinse, bile boğulmamak mümkündür. Ama, burada ise, kesinlikle bir telef, can zayiatı söz konusudur. Binâenaleyh, bu hadise daha çirkin olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً إِمْراً ifadesindeki **imrâ** kelimesinin, "şaşırtıcı" **ucbâ** anlamına geldiği, **nukrâ** kelimesinin de **ucbâ** kelimesinden daha şiddetli ve aşırı bir kabahati ifade ettiği ileri sürüldüğü gibi, **nukr** kelimesinin, akılların kabul etmediği, nefislerin kendisinden nefret ettiği şey anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, **nukr** kelimesi, bir şeyi takbih etmede, **imr** kelimesinden daha kuvvetli bir mana ifade etmektedir. Bazıları da, **imr** kelimesinin **nukr** kelimesinden, daha fazla bir çirkinliği ifade ettiğini ileri sürerek şöyle demişledir: "Çünkü, gemiyi delmek, pekçok canın zayi olması neticesini verebilir. Halbu ki, bu öldürme işi ise, sadece tek bir canı telef etmedir. Hem **imr** "büyük bir belâ" demektir. Binâenaleyh bu kelime **nukr** kelimesinden daha aşırı derecede bir çirkinliği ifade eder.

Cenâb-ı Hak, o alimin, **Hz. Musa**'ya, yapmış oldukları antlaşmayı hatırlatmaktan öteye bir şey söylemediğini haber vererek, *"Ben sana, beraberimde sabretmeye asla güç yetiremezsin demedim mi?"* buyurmuştur ki bu, **Hızır**'ın, birinci soru hakkında söylemiş olduğu sözün aynısıdır. Ancak ne var ki o, bu ayette **leke** "sana" kelimesini ilave etmiştir. Çünkü bu kelime, kınamayı kuvvetlendirir. İşte bu noktada **Hz. Musa**, إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلاَ تُصَاحِبْنِي *"Eğer, bundan sonra sana birşey sorarsam, seninle arkadaşlık etmeye çok arzulu ve düşkün olmama rağmen, benimle arkadaşlık etme"* demiştir ki bu ifade, çok şiddetli bir pişmanlığı ortaya koyan bir ifadedir.

Daha sonra **Hz. Musa** قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا *"Artık ben seni kesinlikle mazur sayarım"* demiştir ki, onun bundan kastı, onu işte bu yolla medhedip yumuşatmaktır. Çünkü, aralarında çok fazla zaman bulunmamasına rağmen, o bu işe, hem birincisinde hem de ikincisinde katlanmıştır. Bu ayette, geriye, kıraati ilgilendiren üç yerin açıklanması hususu kalmıştır:

1) **Verş**'in rivâyetine göre, **Nâfi**, Kâlûn, **İbn Amr** ve **Asım**'ın ravisi **Ebu Bekir**, Kur'anın tamamında, kâf'ın dammesiyle **nukura** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, geçtiği her yerde, bu kelimeyi kâf'ın sükûnuyla **nukra** şeklinde okumuşlardır ki, her ikisi de birer kullanıştır.

2) **Yakûb** hariç, bütün kıraat imamları elif ile **lâ tusâhibnî**, şeklinde okurlarken, **Yakûb sehibe** (arkadaş oldu, birlikte bulundu) fiilinden olmak üzere, **(lâ teshabnî)** şeklinde okumuştur ki her ikisinde de mana aynıdır.

3) لَدُنِّي ifadesiyle ilgili çeşitli okuyuş şekilleri vardır:

a) **Nâfi** ve bazı rivâyetlerinde **Asım'ın ravisi Ebu Bekir**, şeddesiz nûn ve dammeli dâl ile مِنْ لَدُنِي (min ledunî) şeklinde okumuşlardır.

b) **İbn Kesir, İbn Amir, Ebu Amr, Hamza, Kisaî,** ve **Asım'ın ravisi Hafs** şeddeli nûn ve dammeli dâl ile, مِنْ لَدُنِّي **(min ledunnî)** şeklinde okumuşlardır.

c) **Asım'ın ravisi Ebu Bekr**, işmâm ile işbâ'sız okumuştur.

d) Asım'dan gelen bazı rivayetlere göre bu kelime, lâm'ın dammesi ve dâl'ın da sükûnuyla لُدْنِي (ludnî) şeklinde okunmuştur ki, bütün bu kıraatlerin hepsi, bu lafızla ilgili olan kullanışlardır.

★ ★
★

Hızır'ın Yıkılacak Duvarı Düzeltmesi

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ
يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ ۖ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ۚ سَأُنَبِّئُكَ
بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾

"Yine gittiler. Nihayet bir memleket halkına vardılar, oranın ahalisinden yemek istedikleri halde, onlar kendilerini misafir etmekten kaçınmışlardı. Derken, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular da, o (Hızır), bunu doğrultuverdi. (Musa), "Dileseydin, elbette buna karşı bir ücret alırdın" dedi. (Hızır), "işte, dedi, birbirimizden ayrılmamızın vakti geldi, şimdi sana sabredemediğin o şeylerin içyüzünü haber vereceğim"

(Kehf, 77-78).

Bil ki, o belde **Antakya**'dır. Bunun, **Eyle** olduğu da ileri sürülmüştür. Burada, şöyle birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sorular ve Cevapları

1) Yemek istemek, kerîm kimselerin âdetlerinden değildir. Binâenaleyh, daha nasıl **Hz. Musa** ve o alim bunu yapabilmişlerdir? Çünkü, ihtiyacını arzedip yiyecek istemek, **Hz. Musa**'nın âdeti değildi. [26] Baksana, Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'dan naklen, onun Medyen suyunun yanına geldiğinde, *"Ya Rabbi, bana indireceğin hayra gerçekten muhtacım!"* (Kasas, 24) dediğini (yani ihtiyacını yalnız Allah'a arzettiğini) beyan etmiştir.

Cevap: Aç kimsenin yemek istemesi bütün şeriatlarda mübah olan bir iştir. Hatta bazen, açlıktan dolayı büyük bir zarar meydana geleceği hissolunduğunda, bunu yapmak vacib olur.

2) Cenâb-ı Hak niçin, حَتّٰى اِذَا اَتَيَا اَهْلَ قَرْيَةٍ اِسْتَطْعَمَا اَهْلَهَا buyurmuştur? Halbuki O'nun اِسْتَطْعَمَا مِنْهُمْ demesi gerekmez miydi?

Cevap: Tekrar, bazen tekîd ifade eder. Nitekim şair,:

لَيْتَ الْغُرَابُ غَدَاةَ يَنْعَبُ دَائِماً / كَانَ الْغُرَابُ مَقْطَعَ الأَوْدَاجِ

(Bu beyitte ikinci defa geçen **gurâb** kelimesi, tekrar edilmiştir) demiştir.

3) Ziyafet, mendûb olan şeyler cümlesindendir. Binâenaleyh, onu yapmamak, mendûbu yapmamak olur. Bu ise, pek yadırganacak bir husus değildir. Öyleyse daha nasıl **Hz. Musa** makamının yüceliğine rağmen, kendisinden dolayı, *"Eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme"* (Kehf, 76) o âlime verdiği sözden kendisini caydıracak derecede şiddetli bir öfke içine girmiş olabilir? Hem, böylesi bir öfke, Allah'ın kelîmi olan **Musa** şöyle dursun, bir gece yemek yiyemediği için, en basit insana dahi yakışmaz?

---

26) Matbû nüshada kâne'nin başında nefy edatı yoktur. Fakat siyak gerektirdiğinden tercüme bunagöre yapıldı (ç.).

Cevap: Muarızın, "Ziyafet, mendûb olan şeyler cümlesindendir" şeklindeki sözüne karşı biz deriz ki: Ziyafet bazan, mendûbdur, bazan da, misafirin, yememesi halinde ölecek bir noktaya gelmiş olması durumunda, farz şeyler cümlesinden olur. İfadenin takdiri, bizim bahsettiğimiz şekilde olursa, o aşırı öfke bir gün yemek yememeden ötürü olmamış olur.

Bu noktada onlar, "O açlıktan ölecek dereceye varmamıştı. Bunun delili ise, onun, *"Dileseydin, elbette buna karşı bir ücret alırdın"* demesi ve, o duvarın düzeltilmesine mukabil bir ücret talep etmesidir. Binâenaleyh, şayet o açlıktan ölecek noktaya varmış olsaydı, o bu işi (duvar düzeltme işini) yapamazdı. Bu sebeple onun, bu iş mukabilinde, (yemek yeme yerine) ücret talep etmesi daha nasıl olabilir?" derlerse, biz deriz ki: Bu açlık, belki de çok fazlaydı. Ancak ne var ki, neticesi, ölüm olacak bir dereceye varmamıştı.

Onları Misafir Etmeyen Köy

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا *"Onlar, kendilerini misafir etmekten kaçındılar"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Arapça'da bir şahsın birini misafir etmesi hakkında **dâfehu** denir. Bu kelimenin temel esprisi, "o misafirin o kimseye yönelmesi, manasına dayanmaktadır. Bu, Arapların, ضَافَ السَّهْمُ عَنِ الْغَرَضِ **(Dâfe's-sehmu anı'l-garadi)** "Ok, hedefinden saptı" şeklindeki deyimlerinden alınmadır. Bunun bir benzeri de, "ziyaretçisi oldu" anlamında olan, döndü, saptı manasına gelen **el-izvirâr** kelimesinden olan زَارَهُ **(Zârehû)** fiilidir. Yine, onu konaklattı, misafir etti manasında, أَضَافَهُ ve ضَيَّفَهُ denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, *"O beldenin ahavalisi cimri kimselerdi"* dediği rivayet edilmiştir.

İkinci bahis: Kıssa kitaplarında şunu gördüm: "O belde halkı, böyle bir ayetin nasıl olduğunu duyduklarında, utandılar; bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir yük altın getirerek, "Ey Allah'ın Resûlü, biz bu altın ile, فَأَبَوْا "kaçındılar" ifadesindeki bâ'yı tâ'ye çevirmeni, böylece de kırâatin ... فَأَتَوْا "onları misafir etmeye, ağırlamaya geldiler" şeklinde olmasını arzuluyoruz" dediler. Buna göre mana "o beldenin halkı, **Hz. Musa** ile o alimi misafir etmek için geldiler" şeklinde olur. Bu kimseler, "Bizim bundan gayemiz, bu kınamayı ve tâ'n edilmeyi kendimizden uzaklaştırmaktır" dediler. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu kabul etmedi ve: *"Bu tek noktayı bile değiştirmek, Allah'ın kitabına yalan sokuşturulması manasına gelir, bu da, ulûhiyyeti rencide eder"* dedi. Biz bu misalden, Kur'ân'ın tek noktasını dahi değiştirmenin, hem ubûbiyyetin, hem de ubûdiyyetin iptal edilmesine sebeb olacağını anlıyoruz.

Duvarı Düzeltmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَوَجَدُوا فِيهَا جِدَاراً يُرِيْدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ *"Derken, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular da, o (Hızır), bunu doğrultuverdi"* buyurmuştur. Yani, "O ikisi o beldede, eğrilmiş, neredeyse devrilecek olan bir duvar gördüler" demektir.

Buna göre şayet, "irâde, dileme, canlılara has bir vasıf iken, bu nasıl duvar hakkında söylenebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifade, istiâre yoluyla söylenmiş bir ifadedir. Bunun şiirde, benzeri olan pekçok örneği vardır. Nitekim şair:

يُرِيْدُ الرُّمْحُ صَدْرَ أَبِي بَرَاءٍ / وَيَرْغَبُ عَنْ دِمَاءِ بَنِي عُقَيْلِ

"Mızrak Ebu Berâ'nın göğsünü diliyor ona yöneliyor, ama Ukayl oğullarının kanlarına ise hiç rağbet etmiyor!" demiştir. **Ferrâ:**

إِنَّ دَهْراً يَلُفُّ شَمْلِي بِجُمَعْلِ / لِزَمَانٍ يَهُمُّ بِالإِحْسَانِ

beytini nakletmiştir ki bu beytinde şair, âkil olmayan dehre (zamana) fiil izafe etmiştir. Bir çoban da,

فِي مُهِمَّةٍ فَلَقَتْ بِهِ هَامَاتُهَا فَلَقَ الفُؤُوسِ إِذَا أَرَدْنَ نُصُولاً

demiş, baltalara "çıkmak ve yarmak" isteme izafe etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu ifadenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Vakta ki o öfke Musa'dan uzaklaşıp sükût buldu"* (Araf, 154); *"... ona ancak "ol" demesinden ibarettir. O da oluverir"* (Yasin, 82) ve *"gök ile yer" isteye isteye geldik" dediler"* (Fussilet, 11) ayetleridir.

Ayetteki **yankadda**'nın izahına gelince: Arapça'da, bir şey hızlıca düştüğünde, **inkadda** denilir ki bu, (şahinin) inişe geçişi manasına gelen, اِنْقَضَّ الطَّائِرُ deyiminden olup bu **kadda** fiilinin mutâvaat sîğasıdır. Bu fiilin, اِحْمَرَّ (kızardı) kelimesinin **humre** kızarma masdarından olması gibi, **nakd** (yıkmak) masdarından geldiği söylenmiştir. Yine bu kelime, **nakd** masdarından olmak üzere, şaz olarak **yunkada** şeklinde okunmuştur. Yine bu kelime, Arapça'da, "Pınar, uzunlamasına yarıldı" anlamına gelen اِنْقَاضَتِ الْعَيْنُ deyiminde olmak üzere, **en tenkâda** أَنْ تَنْقَاضَ şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki فَأَقَامَهُ ifadesinin manasına gelince, bu hususta şunlar söylenmiştir:

a) O, onu yıktı, sonra yaptı.

b) O, onu eliyle düzeltti.

c) O, ona elini sürdü de, bunun üzerine o dosdoğru oldu, düzeldi. Binâenaleyh bu, onun mucizelerinden olmuş olur.

Bil ki o alim, böyle yapıp, o andaki durumları da mutlaka yemek yeme zorunda olmalarını gerektirince, işte bundan dolayı **Hz. Musa**, daha önce, *"Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam benimle arkadaşlık etme"* (Kehf, 76) dediğini unuttu'da لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً *"Dileseydin, elbette buna karşı bir ücret alırdın"* dedi. Yani, "sen, yiyecek elde etmek için, ayrıca diğer işlerinde kullanabileceğin bir ücreti, bu yaptığına mukabil isteyebilirdin" demektir. Bu ifade, تَبِعَ (tebia-uydu) fiilinde olduğu gibi, اِتَّخَذَ deki tâ aslî harf kabul edilerek لَتَّخَذْتَ şeklinde de okunmuştur. اِتَّخَذَ fiili, tıpkı اِتَّبَعَ fiilinin تَبِعَ'den olması gibi, تَخِذَ **(Tehize)** fiilinin ifteâle veznine aktarılmış şeklidir.

Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın Ayrılmaları

Bil ki **Musa** (a.s) bu sözü söyleyince, o alim, هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ *"İşte birbirimizden ayrılma vakti geldi"* dedi. Burada birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Bu ifadedeki **hâza** lafzıyla neye işaret edilmiştir?

Buna, şu iki şekilde cevap verilir:

a) **Musa** (a.s) *"Eğer bundan sonra sana birşey sorarsam, benimle arkadaşlık etme"* diyerek, bundan sonra, kendisine yeni bir soru sorması halinde bu ayrılığın meydana geleceği şartını koşmuştu. Binâenaleyh, **Musa** (a.s), bu soruyu sorunca, o zaman o alim onu terkederek, *"İşte, bu benimle senin ayrılışımızdır"* demiştir ki, buradaki **hâzâ** ile, üzerinde anlaşma yapılmış olan ayrılmaya işaret edilmiştir.

b) Bu ifadenin, (sorulan) üçüncü soruya işaret olmasıdır. Yani, "Bu itiraz, bizim ayrılığımızın sebebidir" demektir.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, *"işte, bu benimle senin ayrılışımızdır"* ifadesi ne demektir?

Cevap: Bunun manası, "İşte birbirimizden ayrılma vakti geldi" şeklindedir. Böylece, "ayrılmak" masdarı, zarfa muzâf kılınmıştır. **Kaffâl**, Arap dili alimlerinin bir kısmından şunu nakletmiştir: **Beyn** kelimesi, münasebet, vuslat, ilgi demektir. Zira Cenâb-ı Hak da لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ *"Andolsun, aranızdaki (bağ) parça parça olmuştur"* (Enâm, 94) buyurmuştur. Buna göre mana, "Bu, aramızın ayrılığı, yani aramızdaki münasebetlerin sona ermesidir" şeklinde olur. Bu, bir kimsenin tıpkı, "Allah, ben ve senden hangimiz yalancı ise, onu rezil rüsvay etsin" demesi gibidir. Yani "birimizi" demektir. **Zeccâc** da böyle söylemiştir. Daha sonra o alim kimse **Hz. Musa**'ya سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً *"Sana, asla sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim"* demiştir. Yani, "Bu üç sorunun hikmetini haber vereceğim" demektir. **Te'vil** kelimesinin aslı, Arapların, "iş ona varıp dayandı, vardı" manasında

söyledikleri, آلَ الْأَمْرُ إِلَى كَذَا **(Âle-l-emru ilâ kezâ)** şeklindeki deyimlerine varıp dayanır. Binâenaleyh مَا تَأْوِيلُهُ **(Mâte'vîluhû)** denildiğinde, bunun manası, "Onun varacağı yer neresidir, bu iş nereye varacaktır?" şeklindedir.

★ ★
★

Sırlı İşlerin İç Yüzleri

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ
كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾
فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي
الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا
وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ
عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

"Gemiye gelince, denizde iş yapan yoksullarındı. Ben onu kusurlu göstermek istedim. Zira arkalarında her (sağlam) gemiyi zorla almakta olan bir hükümdar vardı. Çocuğa gelince, onun anası da babası da iman etmiş kimselerdi. Bunun için onları, bir azgınlık ve bir kâfirliğin bürümesinden endişe ettik. Diledik ki, bunun yerine Rableri kendilerine daha temiz ve hayırlı, şefkate daha layık bir evlat versin. Duvara gelince bu, o şehirde iki yetim çocuğun idi. Altında ise, onlara ait bir define vardı. Babaları iyi bir adamdı. Binâenaleyh, Rabbin diledi ki, ikisi de rüştlerine ersinler, böylece definelerini çıkarsınlar. Bu, Rabbinden bir merhametti. Ben bunu, kendi görüşümle yapmadım. İşte sabredemediğin şeylerin iç yüzü"

(Kehf, 79-82).

Zahir ve Batın

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zahir ve Batın

Bil ki, buradaki üç mesele, tek bir şeyde bir araya gelirler ki, o da şudur: Peygamberler (a.s)'in hükümleri (işlerin) zahirlerine binâ edilmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Biz, zahire göre hüküm veririz; sırları üstlenen ve bilen ise, Allah'dır"* buyurmuştur. Bu alimin hükümleri ise, işlerin zahirine değil, tam aksine, işin aslında mevcut olan sebeplere binâ edilmiştir. Bu böyledir, zira, "zâhir" (dış görünüş), hem birinci hem de ikinci meselede bu tasarrufu mübah kılan açık bir sebep bulunmaksızın, insanların malları ve canları hususunda tasarrufta bulunmayı haram kılar. Çünkü, gemiyi delmek, ortada açık bir sebep bulunmaksızın, insanın mülkünü eksiltmek demektir. Çocuğu öldürmek de, zahir bir sebep bulunmaksızın, masûm bir canı yok etmek demektir. Üçüncü meselede geçen "yıkılmaya yüz tutmuş olan duvarı düzeltmek de" zahiri bir sebep olmaksızın, bir yorgunluk ve meşakkati üstlenmek demektir. Binâenaleyh, bu üç meselede o âlimin hükümleri zahiri sebeplere dayanmamış, tam aksine, işin aslında gözetilmesi gereken sebeplere dayanmıştır ki, bu da o âlime Cenâb-ı Hakk'ın, sayesinde, işlerin içyüzüne vakıf olacağı ve eşyanın hakikatini bilebileceği akli bir kuvvet verdiğine delâlet eder. Binâenaleyh, **Hz. Musa**'nın şeriatları ve hükümleri bilmedeki derecesi, işleri, zahirlerine hamletmek; o âlimin derecesi ise, eşyanın içyüzüne, işlerin hakikatlarına vakıf olmak, eşyanın gizli sırlarına muttali olmak üzerine dayanır. İşte bu yolla, o âlimin ilimdeki derecesinin, **Hz. Musa**'nın derecesinin üstünde olduğu ortaya çıkmış olur.

Zarar-ı Ehaff Tercih Edilir

Bunu iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: Bu üç mesele, tek bir usûle dayanır ki, o da şudur: İki zarar çeliştiğinde, daha büyüğünü savuşturmak için, daha küçüğünü üstlenmek gerekir. Binâenaleyh, bu üç meselede nazar-ı dikkate alınan temel düstur işte budur.

Birinci meseleye gelince; o âlim, o gemiyi delmek sûretiyle, onu kusurlu ve ayıplı yapmaması durumunda, arkadaki o kıralın, onu gasbedeceğini ve o geminin, faydalarının, sahiplerinin elinden tamamiyle çıkacağını biliyordu. Böylece, o âlimin o gemiyi delmesi ve onu kusurlu hale getirmesi, bu sayede de onun, sahipleri elinde kalmasıyla; onu delmemesi, böylece de onu o kralın gasbetmesi, derken o geminin faydalarının, sahiplerinin elinden tamamiyle alınması arasında bir tearuz ve çelişki meydana geldi. Birinci zararın daha hafif olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, iki zarardan en büyüğü olan ikinci zararı savuşturmak ve atlatabilmek için, bu birincisini üstlenmek gerekmiştir.

İkinci meselede böyledir. Çünkü, o çocuğun hayatta kalması, ana-babası için, gerek dinleri gerekse dünyaları bakımından bir mefsedet olacaktı. Belki de o âlim, o oğlanı öldürmesinden dolayı meydana gelecek olan zararın, ana-babası için söz konusu olan o mefsedetlerden ötürü ortaya çıkacak zarardan daha az olacağını vahiy yoluyla anlamıştı. İşte bundan dolayı onu öldürmeye yöneldi.

Üçüncü meselede böyledir. O duvarı düzeltmeye yeltenmeden dolayı meydana gelen sıkıntı ve meşakkatin verdiği zarar, o duvarın yıkılmasından hasıl olacak zarardan daha azdır. Çünkü, o duvarın yıkılması halinde o yetimlerin malları zayi olacaktı ki, bunda da büyük bir zarar bulunmaktadır. Netice olarak diyebiliriz ki, eşyanın içyüzüne vakıf olma ve onların, aslında olduğu gibi hakikatlarına muttali olma işi, o âlime has kılınmıştı. Ve yine, gerçek hükümleri gizli hallerine dayandırmak da, ona has idi. Ama, **Musa** (a.s)'ya gelince, o böyle değildi, tam aksine onun hükümleri işlerin zahirlerine binâ edilmişti. Bu sebeple de hiç şüphesiz, bu iki zat arasında, ilim açısından bir farklılık ortaya çıkıyordu.

Hızır (a.s) Niçin Öğrenilmesi İmkansız İşler Yaptı?

İmdi, birisi çıkıp şöyle bir soru sorabilir: "Yukarıdaki izahlardan anlaşıldığına göre Allah Teâlâ o âlimi, eşyanın iç yüzüne ve aslında oldukları hakikatlerine muttali kılmıştır. Bu tür ilmin öğrenilmesi ise mümkün değildir. Halbuki **Musa** (a.s) kendisinden ilim öğrenmek için o âlime gitmişti. Binâenaleyh, o âlime gerekli olan, **Hz. Musa**'nın öğrenebileceği bir ilmi ortaya koymasıydı. Bu üç mesele ise, öğrenilmesi mümkün olmayan ilimlerdir. Binâenaleyh, bu meselelerin zikredilip ortaya konulmasındaki fayda ve hikmet nedir?"

Bu sualin cevabı şudur: Eşyanın zahirinî bilmek ve tanımak, zahiri kanun ve yasaları bilmeye binâ edilmiş ve aynı zamanda elde edilmesi mümkün olan bir ilimdir. Ama, eşyanın iç yüzünü bilmeye gelince, bunu elde etmek, bâtını temizlemeye, nefsi tecrîd etmeye ve kalbi, maddi alâka ve münasebetlerden uzak tutmaya dayanır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o âlimin ilmini vasfederken, "*... kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik*" (Kehf, 65) buyurmuştur. **Musa** (a.s)'nın şer'î ilimlerdeki derecesi kemâle girince, Allah Teâlâ **Musa** (a.s)'nın, kemal derecesinin, insanın, işin zahirine binâ edilmiş olan şer'î ilimlerden, işin içyüzüne ve işlerin hakikatine muttali olmaya istinad eden bâtınî ilimlere geçmesinde olduğunu bilmesi için onu o âlime göndermişti.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, bu âlim, birinci soruya, أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً *"Gemiye gelince, denizde iş yapan yoksullarındı. Ben onu kusurlu göstermek istedim. Zira arkalarında her (sağlam) gemiyi zorla almakta olan bir hükümdar vardı"* diyerek cevap vermiştir. Bu ayette, önemli birkaç nokta bulunmaktadır:

Fakir İle Miskinin Farkı

Birinci fayda: O gemi, sayesinde denizde geçimlerini sağlayan muhtaç kimselere ait idi. Allah Teâlâ onlara *"yoksullar"* adını vermiştir. Bil ki, **Şafiî** (r.h), sıkıntı ve ihtiyaç açısından fakirin durumunun miskinin, yoksulun durumundan daha ileri olduğuna, bu ayetle istidlâl etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onları, gemileri olduğu halde, miskin, yoksul diye adlandırmıştır.

Gayrin Malında Tasarrufun Hükmü

İkinci fayda: O âlimin bu sözüyle şu kastedilmiştir: "O gemiyi delmesinin gayesi, oradakileri suda boğmak değil, tam aksine gayesiz, kusursuz gemilere el koyan o zalim melike mani olmaktır. Böylece, o zalim kral o gemiye el koymasın diye, bu gemiyi kusurlu hale getirdim, deldim. Çünkü, gemiyi delmeden dolayı meydana gelecek olan zarar, "gasb" neticesinde meydana gelecek olan zarardan daha hafiftir."

İmdi, şayet, "Yabancı bir kimsenin başkasının mülkünde, işte böylesi bir maksattan dolayı tasarrufta bulunması caiz midir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, şeriatların farklılığına göre durumu değişen bir husustur. Belki de böyle bir şey, o şeriatta caiz idi. Ama bizim şeriatımızda da, bu gibi hükümler pek uzak bir hüküm değildir. Çünkü biz, yol kesen ve insanın mülkünü ellerinden tamamiyle alan kimselerle karşılaşacağımızı ve o yol kesenlere o malın bir kısmını vermemiz halinde geriye kalan malın kurtulacağını bildiğimizde bizim, geriye kalan malı kurtarmak maksadıyla, o insanın malının bir kısmını yol kesenlere vermemiz güzel ve yerinde olur. Bu, o mal sahibine, tarafımızdan yapılmış bir lütuf yerine geçer.

Üçüncü fayda: Bu delme işinin, o gemiyi tamamıyla işe yaramaz hale getirmeyecek bir tarzda olması gerekir. Çünkü böyle olmasî halinde, o geminin gasbedilmesinden dolayı meydana gelecek olan zarar, onu delmeden dolayı meydana gelecek olan zarardan daha fazla olmamış olur. Aksi halde, o gemiyi delmek caiz olmaz.

Verâ' Kelimesinin Anlamı

Dördüncü fayda: Ayetteki وَكَانَ وَرَآءَهُمْ ifadesindeki **verâ'** kelimesi hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) Bu ifadeyle, o gemiyi gasb yoluyla alan melikin, onların önünde olması kastedilmiştir. Bu izahı, **Ferrâ** yapmıştır. Bunun böyle izah edilmesinin delili ise

مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ "*Onların önünde de cehennem vardır*" (İbrahim, 16) ayetidir. Keza "*Önlerindeki o çetin günü bırakırlar*" (İnsan, 27) ayeti de böyledir. Bu işin hakikati şudur: Senin göremediğin şey, senden gizlenmiş; sen de ondan gizlenmişsindir. O hâlde, senin göremediğin her şey, senin "verâ"ndadır, ötendedir. Bir şeyin önüne de, o şey ondan galib olduğunda ve görülmediğinde, "verâ" lafzının itlâk edilmesi uzak olmaz.

b) Melikin, o geminin sahiplerinin gemiye bindikleri yerin ötesinde olması ve geminin de varacağı yerin o melikin bulunduğu taraf olması da muhtemeldir.

Çocuğun Öldürülmesi

O âlim, **Hz. Musa**'nın kendisine sormuş olduğu çocuğun öldürülmesi meselesine de, "*Çocuğa gelince, onun anası da babası da iman etmiş kimselerdi. Bunu için onları, bir azgınlık ve bir kâfirliğin bürümesinden endişe ettik de, diledik ki, bunun yerine Rableri kendilerine daha temiz ve hayırlı, şefkate daha layık bir evlat*" diyerek cevap vermiştir. O çocuğun baliğ olduğu, yol kestiği, kötü fiiller yaptığı; ana-babasının ise, insanların kötülüklerini o çocuktan savuşturmaya, ona ilgi ve özen göstermeye ve o çocuğa kötü isnâdlarda bulunanları yalanlamaya ihtiyaç hissettikleri, bu davranış tarzının ise, ana-babasının fıska düşmelerine sebep olduğu, böylece bu fıskının, ana-babalarını küfre götürdüğü ileri sürüldüğü gibi, o çocuğun henüz çocuk olduğu, ancak ne var ki Allah Teâlâ'nın, o çocuğun bülûğa ermesi halinde kendisinden böylesi kötü fiillerin sudûr edeceğini bildiği... de ileri sürülmüştür.

Ayet-i kerimdeki فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا "*onları bir azgınlık ve bir kâfirliğin bürümesinden endişe ettik de*" cümlesinde geçen **heşînâ** "endişe ettik" ifadesi korkmak, endişelenmek ve zann-ı gâlib manasındadır. Allah Teâlâ o alime onun, böylesi bir fesâdın kendisinden sadır olacağını zann-ı galibiyle bildiği kimseleri öldürmesini mübah kılmıştır. Bu ayetteki أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) Bununla, o çocuğun, ana-babasını tuğyana ve küfre sevketmesi kastedilmiştir. Bu, وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا (Kehf, 73) ayetinde olduğu gibidir. Yani, "Beni bir güçlüğe ve darlığa itme" demektir. Bu böyledir, zira o çocuğun ana-babası onu sevdikleri için, onu müdafaa etmek ihtiyacını duyuyorlardı. Böylece de çoğu kez, yaptığı o kötü fiiller hususunda ona muvafakat etme mecburiyetinde kalıyorlardı.

b) Bu, "O çocuk, ana-babasına, azgınların ve kâfirlerin davranışı gibi davranıyordu" demektir.

İmdi, eğer, "Böyle bir zandan dolayı, bir kimsenin bir kimseyi öldürmeye

yeltenmesi caiz midir?" denilirse biz deriz ki: Bu zan, Allah'ın vahyi ile de desteklenirse caiz olur.

Ayet-i kerimede فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْراً مِنْهُ زَكٰوةً *"diledik ki, bunun yerine* Rableri kendilerine daha temiz ve hayırlı bir evlat versin" buyurmuştur. Yani, "Biz Cenâb-ı Hakk'ın o ana-babaya dince ve salâh bakımından bu çocuktan daha hayırlı bir çocuk nasib etmesini istedik" demektir. O âlimin, bu ifadesine, "**zekâten**" (daha temiz) ifadesine yer vermesinin **Hz. Musa**'nın أَقَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ (Kehf, 74) ifadesindeki **zekiyye** kelimesine mukabele etmek için olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre o âilm, "Biz, Allah Teâlâ'nın o ana-babaya, ondan daha hayırlı ve senin de zikrettiği gibi daha temiz olan bir çocuk ihsan etmesini istedik" demek istemiştr. Buna göre, âlimin ifadesinde yer vermiş olduğu **zekâten** kelimesinden, "temiz olmak" manası kastedilmiş olur. Buna göre, **Musa** (á.s) sanki, "sen, temiz bir cana kıyar mısın? Çünkü o, henüz bülûğa ermemiştr. Dolayısıyla o, günahlardan arınmış bir kimsedir" demiş de, o âlim de, "O nefis, her ne kadar şu anda temiz bir nefis ise de, ancak ne var ki Allah Teâlâ, onun büluğa ermesi halinde tuğyana ve küfre düşeceğini biliyor. Bu sebeple biz, O'nun, o ana-babaya, daha temiz bir çocuk vermesini istedik ki, bu daha temiz çocuk da, Allah Teâlâ'nın, büluğa erdiğinde bu tür haram şeyleri yapmayacağını bildiği kimsedir" demek istemiştir. O çocuğun bâliğ olduğunu söyleyenler, **Hz. Musa**'nın onu "temiz" olarak vasfetmesi ile, "Onda, öldürülmesini gerektiren birşey zuhûr etmemiştir" manasını kastettiğini söylemişlerdir.

Daha sonra وَأَقْرَبَ رُحْمَةً *"şefkate daha layık (versin)"* buyurulmuştur. Yani, "Bu, bunun yerine verilen o çocuk, ebeveynine daha itaatkar ve daha şefkatli olmak suretiyle, ana-babasına daha şefkatli ve merhametli olur" demektir. "**Ruhm**", şefkat ve rahmet demektir. Rivayet olunduğuna göre, o ana-babanın bir kız çocuğu doğdu. Sonra o kızla bir peygamber evlendi. Böylece o kız, Cenâb-ı Hakk'ın, sayesinde büyük bir milleti hidayete erdireceği bir peygamber doğurdu.

İki Kıraat Meselesi

Geriye bu ayetle ilgili olarak şu iki değişik kıraatın izahı kaldı.

a) **Nâfi ve Ebu Amr** gerek bu ayette, gerekse: Tahrim Sûresi'ndeki أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجاً (5. ayette) ve Kalem Sûresi'ndeki, عَسٰى رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا (32 ayette), fiili, bâ'nın fethası ve dâl'ın şeddesi ile, **yübeddile** okurlarken, diğer kıraat imamları bânın sükûnu ve şeddesiz dal ile **yubdile** okumuşlardır. Bu iki okuyuş, if'al ve tef'il bâbından (aynı manaya) iki değişik kullanıştır.

b) **İbn Amir** ile **Ebu Amr**'den olan iki rivayetin birinde, hânın zammesi ile kelimeyi, **ruhumâ** okurken; diğer kıraat imamları da hânın sükûnu ile **ruhmâ** okumuşlardır.

Bu iki okuyuş da, (aynı manaya) iki değişik kullanıştır. Bu tıpkı **nukr** ve **nükur, şugl** ve **şuğul** kelimelerinde olduğu gibidir.

Duvarın düzeltilmesi (tamiri) ile ilgili olan üçüncü mesele o âlim zât şu şekilde cevap vermiştir: "Beni buna sevkeden şudur: O duvarın altında bir hazine vardı ve bu hazine, o şehirdeki iki yetime âit idi. Onların babaları, salih bir zât idi. O duvar, yıkılma ile yüz yüze kalmış olduğu, yıkılması halinde de o hazine zâyi olacağı (bulunamayacağı) için, Allah Teâlâ, hem o iki yetimin hakkını, hem de babalarının iyiliğinden doğan hakkı gözeterek, o hazinenin o iki yetime kalmasını istiyordu. Böylece bana, bu hazinenin yerini bulmasını sağlamam için, o duvarı düzeltmemi emretti."

Bu Ayetteki Bazı İncelikler

Bu ayetle ilgili olarak birkaç incelik bulunmakta:

Birinci incelik: Allah Teâlâ, *"Nihayet bir memleket halkına vardılar"* (Kehf, 77) buyurarak, oraya "memleket (karye)" demiştir. Cenâb-ı Hak yine oraya, *"Duvara gelince, bu o şehirdeki iki yetim çocuğun idi"* buyurarak, şehir (Medine) adını verdi.

Duvarın Dibindeki Kenzine

İkinci incelik: Âlimler, ayette bahsedilen o kenzin (hazinenin) ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onun bir mal olduğu ileri sürülmüştür ki bu, şu iki sebebten ötürü doğrudur:

a) "**Kenz**" lafzından mal anlaşılır.

b) Ayetteki *"Böylece kenzlerini (definelerini) çıkarsınlar"* ifadesi de, o kenzin bir mal olduğunu gösterir.

Bu kenzin, ilim olduğu da söylenmiştir. Bunun delili ise ayetteki, *"Babaları iyi bir adamdı"* ifadesidir. İyi (salih) kimseden kalan hazine, mal değil, ilimdir. Çünkü malın biriktirilip gömülmesi (kenz edilmesi), salih kimselerin yapacağı şey değildir. Bunun delili Hak Teâlâ'nın *"Altını-gümüşü biriktirip, onları Allah yolunda harcamayanlar (yok mu), işte onlara pek acıklı bir azabı müjdele"* (Tevbe, 34) ayetidir. Bu hazinenin, üzerinde şöyle yazılı olan, altın bir levha olduğu da söylenmiştir: "Kadere iman eden, nasıl üzülür, kederlenir şaşarım. Allah Teâlâ'nın rızık verdiğine inanan, nasıl kendini yorar yıpratır şaşarım. Ölüme inanan kimse, nasıl neşelenebilir şaşarım. Cenâb-ı Hakk'ın hesaba çekeceğine inanan kimse nasıl gaflet eder, şaşarım. Dünyayı ve dünyanın içindekileri evirip-çevirdiğini (oyaladığını) anlamış olan kimse, nasıl dünyaya mutmain olur (dünya ile tatmin olabilir), şaşarım. Allah'dan başka ilah yoktur. Muhammed Allah'ın Resûlüdür."

Üçüncü İncelik: Ayetteki, *"Babaları iyi bir adamdı"* ifadesi, babaların salih (iyi) oluşunun, çocuklarının durumlarına itinâ gösterdiklerini ifade ettiğine delalet eder. **Cafer b. Muhammed**'in "O iki çocuk ile salih babaları (dedeleri) arasında, yedi baba (göbek) vardı" dediği rivayet edilmiştir. **Hz. Hasan b. Ali**'nin de Haricilerden birisine aralarında cereyan eden münakaşadan ötürü şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah, o iki çocuğun malını niçin korumuştur?" Bunun üzerine hârici, "Babaları salih bir zât olduğu için" cevabını vermiştir. **Hz. Hasan** da: "Peki, benim babam ve dedem, ondan daha hayırlı değil midir" deyince, o "Allah bize sizin hasım olan (çekişen) bir kavim olduğunuzu haber verdi" dedi.

Alimler şunu da söylemişlerdir: "o sâlih babaya, zamanındaki insanlar emanetlerini bırakırlardı. O da, onları sahiplerine sapasağlam iâde ederdi." Buna göre şayet, "iki yetimden herhangi biri o duvarın altında, o hazinenin olduğunu biliyor muydu, bilmiyor muydu? Eğer biliyor idiyse, duvarı öyle yıkılma ile yüzyüze bırakmış olmaları imkansızdır. Eğer bilmiyor idiyse, onların bülûğa ermelerinden sonra o hazineyi çıkarıp, ondan istifâde etmeleri nasıl mümkün olur?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: Belki o iki yetim hazineden haberdâr değil idiler, ama vasileri bunu biliyordu. Sonra o vasî, ortadan kayboldu (öldü). Böylece de o duvar, onun yokluğundan ötürü, yıkılacak hale geldi.

O Âlim zât bu cevapları verince, رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ *"Bu, Rabbinden bir rahmet idi"* yani "Bütün bu işleri, Allah'ın rahmeti görülsün diye yaptım" demiştir. Çünkü bütün bu işler, şu tek esasa dayanır: Daha evvel de izah ettiğimiz gibi, büyük bir zararı savuşturmak için, daha küçük bir zarar yapılabilir.

Daha sonra o zât, وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي *"Ben bunu kendiliğimden yapmadım"* yani, "Bu işleri kendiliğimden, kendi görüşümle yapmadım, ancak Allah'ın emri ve vahyi ile yaptım. Çünkü insanların mallarını yaralamaya, kusurlu hale getirmeye ve kanlarını akıtmaya yeltenmek, ancak vahy ile ve kesin nass ile câiz olur" demiştir.

Fiillerdeki Şahıs Değişikliğinin İzahı

Geriye ayetle ilgili şöyle bir soru kalır: O âlim, sözünün birinde, *"o (gemiyi) kusurlu göstermek diledim"*; birinde, *"Diledik ki, bunun yerine Rableri kendilerine temizlikce daha hayırlısını versin"*; bir diğerinde de, *"Rabbin diledi ki ikisi de rüşdlerine ersinler"* demiştir. Binâenaleyh hepsi de aynı kıssa hakkında, aynı fiili ifade ettikleri halde, bu üç "dileme"nin fâilleri farklı gelmiştir?

Buna şöyle **cevap** verilir. O âlim, "kusurlu kılma" işinden bahsedince, bunu dilemeyi kendisine nisbet ederek, *"O (gemiyi) kusurlu hale getirmek istedim"* dedi. Çocuğu öldürme işinden bahsedince, kendisinin hikmet ilimlerindeki yerinin büyüklüğüne dikkat çekmek için, kendisini cemi sîğası ile, "Diledik" diye anlattı. Binâenaleyh bu

öldürme işine, ancak yüce bir hikmetten ötürü teşebbüs edilebilir. O, babalarının iyi kimse olmasından ötürü, yetimlerin menfaatlarını gözetmesinden bahsederken de bu işi Allah'a nisbet etmiştir. Çünkü atalarının hakkına riayeten, çocuklarının faydasına olan işleri tekeffül eden, ancak Allah Teâlâ'dır.

★ ★
★

Zülkarneyn (a.s)'in Hükümranlığı

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْأَرْضِ وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾

"Sana Zülkarneyn'i sorarlar. De ki: "Size onu da anlatayım. Doğrusu, biz ona yeryüzünde imkan verdik ve ona herşeyin vesîlesini bahşettik. O da o yolu tuttu"
(Kehf, 83-85).

Bil ki bu, Kehf sûresindeki **dördüncü kıssadır.** Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu sûrenin başında, yahûdilerin müşriklere, Hz. Peygamber (s.a.s)'den **Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn kıssaları** ile ruhu sormalarını tavsiye ettiklerini söylemiştik. İşte, *"Sana Zülkarneyn'i sorarlar"* ifadesi ile, bu sorma kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE
Zülkarneyn (a.s)'in Kimliği?

Âlimler, Zülkarneyn'in kim olduğu hususunda şu değişik görüşleri zikretmişlerdir:

Birinci Görüş: O Yunanlı İskender (Filip'in oğlu) idi. Bunun delili şudur: Kur'ân, **Zülkarneyn** adındaki o padişahın memleketinin, batının en uç noktasına kadar uzandığını göstermektedir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Nihayet güneşin battığı yere ulaşınca, güneşi kara bir balçıkta batar buldu"* (Kehf, 86) buyurmuştur. Yine Kur'ân, onun mülkünün doğunun en uzak noktalarına kadar uzandığını da gösterir. Bunun delili de, *"Nihayet, güneşin doğduğu yere ulaştığı zaman, onu öyle bir kavmin üzerine doğuyor buldu ki"* (Kehf, 90) ayetidir. Onun mülkü Kuzeyde de en uzak bir yere kadar uzanıyordu. Bunun delili de, Türk kavimlerinden bir topluluk olan Ye'cûc ve Me'cûc'ün[27] Kuzey'in en uzak noktasında yerleşmiş olmalarıdır. Yine bunun delili, Kur'ân'da bahsedilen o seddin tarih kitablarında bunun Kuzeyin en uzak yerlerinde yapılmış olduğunun

27) Me'cuc ile mogol kelimesi arasında benzerlik kuran bazı müfessirler vardır. Böyle olsa bile mogolların türk olmadığı malumdur. Bu konudaki tarihi bilgisinin yetersizliği sebebiyle merhum Razî de, me'cuc ile mogolu, mogol ile de türkleri aynılaştırmış görünüyor. "Doğrusu lisan-ı islamda maruf olan mefhum şudur: Aslı ve nesebi belirsiz, din ve millet tanımaz bu halita-i beşer ki ortaya cıkmaları Kıyamet

söylenmesidir. Binâenaleyh Kur'ân'da **Zülkarneyn** diye bahsedilen bu insanın, mülkünün doğu-batı ve kuzeyin en uç noktalarına kadar uzandığına, ayetler delalet etmektedir. Yeryüzünde mamur olan ve meskün olan bütün yerler, bundan ibarettir. Böylesine yaygın bir mülkün, fevkalâde birşey olduğunda şüphe yoktur. Böyle bir mülke sahib olan (bir kralın) adının, uzun zaman hatırlarda kalması gizli ve bilinmez kalmamış olması gerekir. Tarih kitablarında mülkü böyle olarak şöhret bulmuş hükümdar ise, sadece **İskender**'dir. Çünkü babası ölünce o, daha evvel kabileler halinde olan rumların krallarını emri altında bir araya toplamış, sonra da batının krallarına hakim olup onları emri altına almış. Böyle **el-Bahru'l Ahdar**'a dayandı. Sonra Mısır'a dönüp, **İskenderiye** şehrini yaptı ve oraya kendi adını verdi. Daha sonra Şam'a girdi ve İsrailoğullarına yöneldi. Derken **Beyt-i Makdis**'e **geldi ve orada kurban** kesti. Sonra **Ermenistan**'a ve **Bâbu'l-Ebvâb**'a yöneldi. Böylece Irak'lılar, Kıptîler ve Berberîler ona boyun eğdiler. Daha sonra da **Dâra oğlu Dâra**'ya yöneldi ve onu defalarca yendi. Sonunda muhafız kıtası komutanı Dâra'yı öldürdü. Böylece **İskender**, İranlıların mülküne de sahip oldu. Sonra **Hindistan'a,Çin**'e yöneldi, uzak diyarlardaki milletlerle savaştı. Sonra **Horasan**'a döndü. Pek çok şehirler yaptı. **Irak**'a geldi ve **Şehrizûr**'da hastalandı ve orada öldü. Binâenaleyh **Zülkarneyn**'in bütün dünyaya, yahut dünyanın tamamına yakın kısmına sahip olmuş bir kral olduğu Kur'ân ile sabit olduğuna ve tarih ilmine görede, bu vasıftaki kral iskender olduğuna göre ayette **Zülkarneyn** diye bahsedilen bu şahıs ile, **Yunanlı Filip oğlu İskender**'in kastedildiğini kesin olarak söylemek gerekir.[28]

Daha sonra âlimler, bunun o adı almasının sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) O, bu lakabı, tıpkı **Erdeşir b. Behmen**'in, nüfuzunun istediği heryerde geçmesinden dolayı, "**Tavilu'l-yedeyn**" (iki eli uzun) lakabını alması gibi, bu da güneşin iki "kam"ına yani doğusuna batısına ulaştığı için iki karn sahibi (**Zülkarneyn**) diye lakablanmıştır.

2) Farslılar şöyle iddia etmişlerdir: **Büyük Dârâ,Filip**'in kızıyla evlenmişti. Ona yaklaşınca, onun kötü koktuğunu hissetti ve onu babası **Filip**'e geri gönderdi. Kız ise, ondan **İskender**'e hâmile kalmıştı. Kız babasının yanına döndükten sonra **İskender**'i doğurdu. Böylece **İskender, Filip**'in yanında kalmış oldu. **Filip** aslında Büyük **Dârâ**'nın oğlu olan **İskender**'i kendisinin oğlu diye takdim etti. Bunun delili şudur: **İskender, Dâraoğlu Dârâ**'ya son nefesinde yetişince onun başını kucağına aldı ve "Ey babacığım, bunu sana yapanı bana söyle, ondan intikamını alayım" dedi. "Bu, Farslıların iddia ettiği bir şeydir. Onlar sözlerine devamlı şöyle derler: "Böyle olması halinde, **İskender**'in babası **Büyük Dârâ** annesi de **Filip**'in kızı idi. O halde **İskender** iki farklı asıldan, yani Rum ve Fars asıllarından doğmuş bir çocuktur." Farslılar bunu, **İskender**'i kendi krallarının soyundan saymak istedikleri, böylece de,

28) Kur'an-ı Kerim Zülkarneyn hakkında âdil ve mûttakî, vahye seyn ilhama muhatap, Ye'cuc ve Me'cuc ülkesine ulaşma, hakkında bilgi olma gibi sıfatlar saymaktadır. Bunlar ise bu Zülkarneyn olmasına manidir. Onun adını teyin etmek, kur'anın mezakına uygun değildir. (ç.).

kendi kralların soyunun dışından böyle büyük bir kralın olmasını kabul edemedikleri için, bu fikri ileri sürmüşlerdir ki bunlar gerçekte tamamen yalandır. Çünkü **İskender Büyük Dârâ'ya tevâzu göstermek için babam demiş** ve ona ikram etmek için böyle hitab etmiş olabilir.

İkinci Görüş: Müneccim **Ebû Reyhân el-Herevî el-Bîrunî "el-Âsâru'l-Bâkiye anil-Kurûnu'l-Hâliye"** (Geçmiş asırlardan geride kalan eserler) adını verdiği kitabında şöyle der: "Rivayete göre **Zülkarneyn, Ebu kerb Şemr b. Ubeyd b. Efrîk'ış el-Himyerî**'dir. Çünkü bunun mülkü (memleketi), yeryüzünün doğusuna-batısına uzanmıştı. Bu, Himyer şâirlerinden birisinin, şöyle derken övündüğü kimsedir:

قَدْ كَانَ ذُو الْقَرْنَيْنِ قَبْلِي مُسْلِماً / مَلِكاً عَلاَ فِي الأَرْضِ غَيْرَ مُفَنَّدِ

بَلَغَ الْمَشَارِقَ وَالْمَغَارِبَ يَبْتَغِي / أَسْبَابَ مُلْكٍ مِنْ كَرِيمٍ سَيِّدِ

"Zülkarneyn, benden önce yeryüzünde hüküm sürmüş, müslüman bir kraldı. Beni de, yalanlamazdı. Kerim bir kişiden hakimiyet vesîlelerini elde etmek arzusuyla, doğu ve batıya ulaşmıştı" **Ebu Reyân** sonra şöyle der: "Bu görüş, doğruya yakın görünüyor. Çünkü **ezivvâyl** (Başında "zû" bulunan isimleri) Yemenliler kullanır. Çünkü Yemenli hükümdarların isimleri hep **"zû"**ludur. **Zü'n-Nâdî, Zü-Nuvas, Zün-Nûn** gibi.

Üçüncü Görüş: Zülkarneyn Allah'ın yeryüzüne hakim kıldığı, sâlih bir kimse idi. Allah ona ilim ve hikmet vermiş ona heybet elbisesini giydirmiştir. Fakat biz onun tam tamına kim olduğunu bilemiyoruz.

Âlimler bu kimseye **Zülkarneyn** denilmesi ile alakalı olarak şu izahları yapmışlardır:

a) **İbnu'l- Kevvâ' Hz. Ali** (r.a)'ye, **Zülkarneyn**'in kim olduğunu, bir kral mı, yoksa bir peygamber mi olduğunu sorduğunda, **Hz. Ali**: "O, ne bir kral, ne de bir peygamber idi. O, sağ **karninden** (alnının sağ tarafından), Allah'a itaat yolunda vurulmuş ve böylece ölmüş. Daha sonra Allah Teâlâ onu diriltmiş. Sonra bu sefer de, sol karnından (alnının sol tarafından) vurulup ölmüş. Derken Allah onu tekrar diriltmiştir. O, böyle salih bir kuldur. İşte bundan dolayı, o, **"Zülkarneyn"** adını almış ve o mülke sahip olmuş" demiştir.

b) Onun hayatı boyunca, iki karn (nesil) insan gelip geçtiği için, "Zülkarneyn" (iki karn sahibi) adını almıştır.

c) Onun başının iki yanı bakırdan olduğu için bu aldığı da söylenmiştir.

d) Onun başında, iki boynuza benzer iki şey olduğu için bu adı almıştır.

e) Tacının iki boynuzu olduğu için bu adı almıştır.

f) Hz. Peygamber (s.a.s)'den, *"O, dünyanın iki karnini, yani doğusunu batısını*

dolaştığı için bu adı almıştır" dediği rivayet edilmiştir.

g) Onun iki karni, iki saç örüğü olduğu için bu adı aldı.

h) Allah Teâlâ, hem nûru hem zulmeti (karanlığı ve ışığı) onun emrine vermişti. Bundan dolayı o yürüdüğünde, ışık önünden onu gideceği yere iletir, karanlık da arkasından uzar giderdi.

i) Akranlarını âdeta boynuzlayıp (yendiği) için, cesur insanlara, "koç" denildiği gibi, Zülkarneyn de cesaretinden ötürü böyle lakablanmış olabilir.

k) O, rüyasında kendisinin feleklere (yıldızlara) tırmandığını ve güneşin iki tarafından (karninden) tutunduğunu görmüştü. İşte bu sebeble bu adı almıştı.

l) Nûra ve zulmete girdiği için bu adı almıştır.

Dördüncü Görüş: Zülkarneyn, meliklerden bir melektir. **Hz. Ömer** (r.a)'den rivayet edildiğine göre, **Hz. Ömer** bir adamın "Ya **Zülkarneyn**" dediğini işitti ve şöyle dedi: "Affet Allah'ım, Demek siz, peygamberlerin isimlerini koymaktan hoşlanmıyorsunuz da, meliklerin isimlerini, (isim olarak) koyuyorsunuz ha!" İşte bu konuda söylenenlerin hepsi bunlardır.

Birinci görüş, zikrettiğimiz şu delilden ötürü, daha açıktır: Böylesine büyük bir kralın, ehl-i dünyaca halinin bilinir olması gerekir. Böylesine hali (herkesce) bilinen büyük kral da, **İskender**'dir. Binâenaleyh "**Zülkarneyn**"den murad onun olması gerekir. Fakat bu görüşte, şöyle güçlü bir müşkil bulunmaktadır: O, **Feylesof Aristo**'nun talebesi idi ve onun inancı üzere idi. Binâenaleyh (Kur'an'da) Allah'ın onu yüceltmesi **Aristo'nun** mezhebinin (inanç ve düşüncesinin), hak ve doğru olduğuna hükmetmeyi gerektirir. Halbuki buna imkan yoktur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Zülkarneyn Nebi mi İdi?

Âlimler, **Zülkarneyn**'in peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişler ve bazıları, "O bir peygamber idi" deyip, buna şu birkaç bakımdan istidlâl etmişlerdir:

1) Allah Teâlâ, *"Doğrusu, biz ona yeryüzünde imkan verdik"* buyurmuştur. Bu imkan vermenin, din hususunda imkan verme manasına olması daha evlâdır. Dinde tam manasıyla imkan verme ise, peygamberlik (verme)dir.

2) Allah Teâlâ, *"Ona herşeyin vesîlesini bahşettik"* buyurmuştur. Peygamberlik de, bu herşey cümlesindendir. Çünkü, *"Ona herşeyin vesîlesine bahşettik"* ayetinin umûmî manası, Allah'ın ona, peygamberlikte de bir vesîle (imkân) vermiş olmasını gerektirir.

3) Cenâb-ı Hak, *"Dedik ki: "Ey Zülkarneyn, onlara azab etmekte, yahut haklarında güzellik (tarafını) tutmakta (serbestsin)"* (Kehf, 86) buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın kendisi ile konuştuğu kimsenin, bir peygamber olması gerekir."

Diğer âlimler ise, "O, sâlih (iyi) bir zât idi, ama bir peygamber değildi" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu, سَأَتْلُوا (anlatacağım, haber vereceğim) fiilinin başına, (gelecek zaman, anlatan) **sîn** harfinin gelmesi ile ilgilidir. Bunun manası, "Eğer Allah beni (o bilgiye) vakıf kılar, o hususta bir vahy indirir ve bu halin keyfiyetinden bana haber verirse, mutlaka ben bu (okuma işini) yapacağım" şeklindedir.

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ *"Biz ona yeryüzünde imkan verdik"* ayetindeki, bu imkan vermeden murad nübüvvet (peygamberlik) vasıtası ile imkan verme olabileceği gibi, onun yeryüzünün doğularına ve batılarına mâlik olması hasebiyle, mülk (iktidar) vasıtası ile imkan verme manası da olabilir. Birinci ihtimal daha uygundur. Çünkü nübüvvet vererek kudretli kılmak, mülk vererek kudretli kılmaktan daha üstündür ve Allah'ın sözünü, en mükemmel ve efdal manaya hamletmek daha uygun olur.

Allah Teâlâ sonra وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا *"Ona herşeyin vesîlesini bahşettik"* buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: **"Sebeb"** kelimesi, asıl lügat manası itibarı ile, **"ip"** demektir. Sonra bu kelime, maksada erişmekte tutunulan, vesile edilen herşey için mecâzi olarak kullanılmıştır. Bu manası ile o, ilmi, kudreti ve aletleri için alır. Binâenaleyh ayetteki, *"ona herşeyin sebebini bahşettik"* ifadesi, "ona, sayesinde-vasıtası ile bu şeylerin elde edildiği işlerin herbirinden ona verdik" demektir.

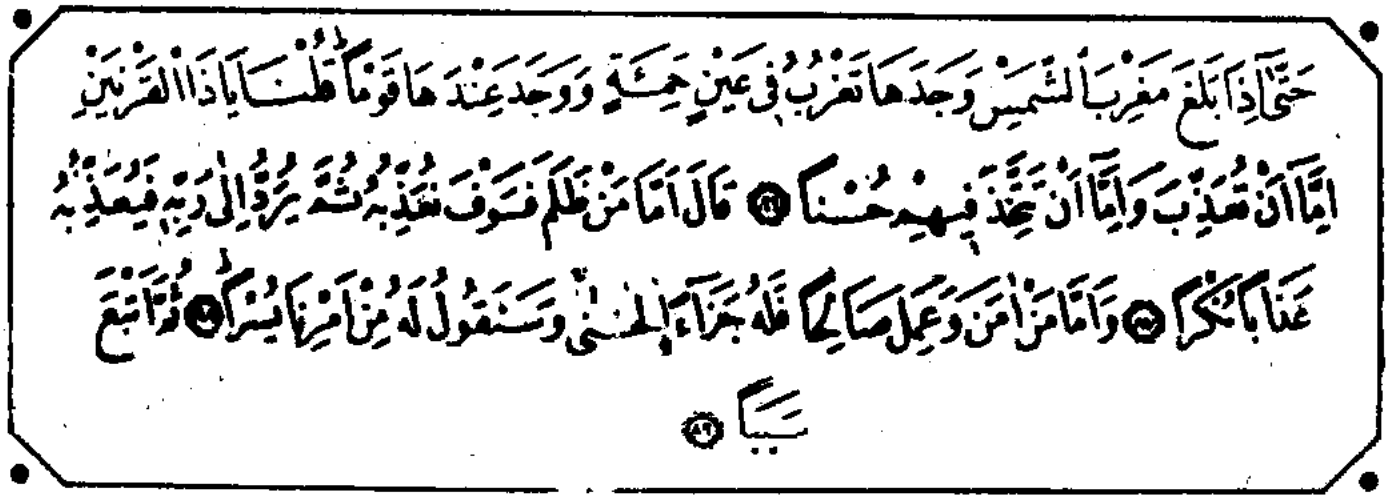
Zülkarneyn'in bir peygamber olduğunu söyleyenler, "Peygamberlik de, o şeyler cümlesindendir. Dolayısıyla bu ayet, Hak Teâlâ'nın ona, sayesinde peygamberliğe ulaşılan yolu da bahşettiğine delâlet eder" demişlerdir.

Zülkarneyn'in peygamber olduğunu kabul etmeyenler ise şöyle demişlerdir: "Bu ifadeden murad, "Biz ona mülkünü ıslah etme ve geliştirme konusunda, ihtiyaç duyulan herşeyin vesîlesini bahşettik" manasıdır. "Fakat buna karşı birisi şöyle diyebilir: Umûmî olan bir ifadeyi, tahsis etmek (sınırlamak), zâhirin hilafına bir şeydir. Binâenaleyh delil olmaksızın bu yapılmaz."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَتْبَعَ سَبَبًا *"O da o vesileyi (yolu) tuttu"* buyurmuştur Bu, "Allah ona herşeyin sebebini verdiği için, o birşey dilediğinde, kendisini o dileğine ulaştıracak ve yaklaştıracak olan sebebi, yolu tutardı" demektir. **Nafi, İbn Kesir** ve **Ebu Amr**, bu fiili, tâ harfinin şeddesi ile **fe'ttebea** şeklinde okumuşlardır. (Kehf, 89-92) ayetlerinde de böyle okumuşlardır. Bu, "o yolu tuttu ve gitti" demektir. Diğer kıraat âlimleri ise bu fiili, hemze-i kat'ı ile ve şeddesiz olarak, tâ'nın sükûnu ile **fe'etbea** şeklinde okumuşlardır.

★ ★
★

Batıda Bir Kavme Rastlaması

"Nihayet o, güneşin battığı yere ulaşınca, onu kara bir balçıkta batar buldu. Onun yanında bir kavim buldu. Dedik ki: "Ey Zülkarneyn, onlara azab etmekte, yahut haklarında güzellik (tarafını) tutmakta (serbestsin)." O dedi ki: "Kim zulmederse, onu azablandıracağız. Sonra da, Rabbine döndürülür ve O da, ona görülmedik bir azâbla azâb eder. Ama kim de iman eder ve salih amel işlerse, onun için en güzel bir mükafaat var. Ona, emrimizden kolayını söyleyeceğiz"

(Kehf, 86-89).

Bil ki bu, şu manayadır: "**Zülkarneyn** batı tarafına ulaşmayı istedi ve bunun için, kendisini oraya ulaştıracak bir yol tuttu. Derken oraya ulaştı."

Güneşin Bir Gözede Batması

Cenâb-ı Hakk'ın وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ *"Onu kara bir balçıkta batar buldu"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Ebu Bekr, bu kelimeyi hemzesiz elifle olarak, "sıcak, hararetli" manasına, فِي عَيْنٍ حَامِيَةٍ (sıcak bir gözede) şeklinde okumuşlardır. **Ebu Zerr**'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bir deve üzerinde Resûlullah (s.a.s)'in terkisinde idim. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) batmak üzere olan güneşi gördü ve bana, *"Ey Ebâ Zerr, bunun nerede battığını biliyor musun?"* dedi. Ben, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" deyince, *"Muhakkak ki o sıcak ve kaynar bir gözede batmaktadır"* buyurdular.

Bu **İbn Mes'ud, Talha** (r.a) ve **İbn Âmir**'in kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi, **hamiatin** (balçık) şeklinde okumuşlardır. Bu da, **İbn Abbas** (r.a)'ın kıraatıdır. (Anlatıldığına göre) bir gün, **İbn Abbas, Muâviye**'nin yanında bulunuyordu. **Muaviye**, bu kelimeyi elif ile, حَامِيَةٍ (sıcak) şeklinde okuyunca, o, "Hayır o حَمِئَةٍ

şeklinde olacak" dedi. Bunun üzerine **Muaviye, Abdullah b. Ömer** (r.a)'e: "Sen nasıl okuyorsun?" dedi. O: "Emirel-mü'minînin (yani senin) okuduğun gibi" cevabını verdi. Sonra **Muaviye, Ka'bu'l-Ahbara** dönüp: "Güneşin nasıl battığını buluyorsun?" dedi. O: "Bir su ve çamur içine? Bunu **Tevrat**'ta da böyle bulmaktayız" dedi. حَمِئَةٍ içinde su bulunan şey demektir. Nitekim Arapça'da حَمْأَةٌ سَوْدَاءُ (siyah balçık) denilir. Bil ki حَمِئَةٌ (balçık) ile حَامِيَةٌ (sıcak) arasında bir zıdlık yoktur. O gözenin, bu iki özelliği de taşıyan bir göze olması mümkündür.

Yeryüzü Küre Şeklindedir

İkinci Bahis: Yeryüzünün küre şeklinde olup, gökyüzünün onu kuşattığı delil ile sabittir. Yine güneşin de, bu felek içinde yer aldığında şüphe yoktur. Hem Cenâb-ı Hak da: *"Onun yanında bir kavim buldu"* buyurmuştur. Güneşin yakınında oturan bir kavmin olamayacağı malumdur. Hem sonra güneş, yeryüzünden kat kat büyüktür. Binâenaleyh o güneşin, yeryüzünündeki bir gözeye girip batması nasıl düşünülebilir? Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetteki *"Onu kara bir balçıkta batar buldu"* ifadesi, birkaç şekilde yorumlanabilir:

a) **Zülkarneyn**'in mülkünün sınırları batıya ulaşıp, ondan daha ileri gidilecek meskûn bir yer kalmayınca, her ne kadar aslında böyle değilse de güneşi bir gözede, karanlık bir çukura batıyormuş gibi gördü. Bu tıpkı, denizde yolculuk eden kimsenin güneşi, gerçekte denizin öteşinde kaybolduğu halde, sâhili göremediği için, sanki denize batıyormuş gibi görmesine benzer. Bu izahı, **Ebu Ali el-Cübbâî, Tefsir**'inde yapmıştır.

b) Yeryüzünün batı tarafında, denizce kuşatılmış yerler vardır. Binâenaleyh güneşe bakan, onun sanki o denizde batıp kaybolduğunu sanır. Batı denizinin, çok sıcak olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla, bu deniz bu açıdan "hâmiye" (sıcak-hararetli) olmuş olur. Yine kendisinde balçık, kokuşmuş çamur çokça bulunduğu için "**hamie**" (balçık) olmuş olur. O halde ayetteki, *"Onu kara bir balçıkta batar buldu"* ifadesi, yeryüzünün batı tarafını denizin kuşattığına ve orasının çok sıcak olduğuna bir işarettir.

c) Ehl-i Ahbar (rivayetciler), "Güneş, suyu ve balçığı çok bir gözede batar" demişlerdir. Bu, son derece akıldan uzak bir şeydir. Çünkü, ayın tutulmasını gözetlediğimizde ve bunu araştırdığımızda, batılıların, "Bu tutulma işi, gecenin evvelinde olduğunu söylediklerini; doğuluların ise bu işin, gündüzün evvelinde vukû bulduğunu söylediklerini gördüğümüzde; o zaman, batılılara göre gecenin başlangıcı olan zamanın, doğululara göre, gündüzün başlangıcı olduğunu anlamış oluruz. Hatta bize göre gecenin başlangıcı olan o vakit, bir başka beldede ikindi, bir başka beldede öğle, bir diğer beldede kuşluk, dördüncü bir beldede, güneşin doğuş vakti, beşinci

bir beldede de gece yarısı olduğunu anlarız. İşte bu durumlar, istikra (arama-tarama) ve araştırmalardan sonra elde edilen bilgiler olup, biz de güneşin bütün bu vakitlerde doğmuş, mevcut, görünürde olduğunu anladığımıza göre, güneşin bir çamura, kokmuş bir balçık gözeye battığının söylenmesi, bu yakînî bilginin aksine olmuş olur. Allah Teâlâ'nın kelamı ise böyle töhmetlerden berîdir. Binâenaleyh geriye, zikrettiğimiz, önceki yorumlara başvurmak kalır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْماً *"Onun yanında da bir kavim buldu"* buyurmuştur. *"Onun yanında"* ifadesindeki *"Onun"* zamirinin neye râci olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Bu, "güneş" (şemse) râcidir. Zamirin müennes oluşu, **"Şems"** kelimesinin (müennes-i semâi oluşundan) ötürüdür. Çünkü insan, güneşin orada battığını hayal edip, (öyle olduğunu zannedince), orada meskûn olan insanlar, sanki güneşe yakın bir yerde oturmuş gibi olurlar.

b) Bu zamir, "Kara bir balçık göze" **(aynin hamietin)** ifadesine râcidir. Bu görüşe göre, bunun izahı da bahsettiğimiz gibi olur.

Cenâb-ı Allah daha sonra, قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْناً *"Dedik ki: "Ey Zülkarneyn, onlara azab etmekte, yahut haklarında güzellik (tarafını) tutmakta (serbestsin)"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifade, Allah Teâlâ'nın, **Zülkarneyn** ile vasıtasız olarak konuştuğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu ifadeyi, "Cenâb-ı Hak ona, bir peygamber vasıtası ile hitab etmiştir" manasına hamletmek, ayetin zâhirinden sapmak demektir.

İkinci Bahis: Ehl-i Ahbar, bu yeri anlatırken, acâip şeyler söylemişlerdir. **İbn Cüreyc** şöyle demiştir: "Orada, onikibin kapısı bulunan bir şehir vardı. Oradakilerin sesleri ve gürültüleri olmasaydı, insanlar güneşin batarken (çıkardığı sesi) duyarlardı."

Üçüncü Bahis: Ayetteki bu ifade, batının en uç noktasında oturanların kâfir olduklarına delâlet etmektedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, küfürlerinde ısrar ederlerse, onlara azab etme ile, onlara minnet edip, affetme arasında **Zülkarneyn**'i serbest bırakmıştır. Bu serbest bırakma işi, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'i, müşrikleri (salıp) minnet etme (başa kakma) ile öldürme arasında muhayyer bırakmasında olduğu gibi, bu iki işin en uygununu düşünüp bulma manasında bir muhayyer bırakmadır. Ekseri âlimler şöyle demişlerdir: "Ayette bahsedilen âzab etme" öldürme; onlar hakkında güzellik tarafını tutma ise, onları öldürmeme, sağ bırakma manasınadır.

Daha sonra **Zülkarneyn**... أَمَّا مَنْ ظَلَمَ نَفْسَهُ *"Kim zulmederse"* yani, "inkarını sürdürmek suretiyle kendisine zulmederse" demiştir. Bunun bu manaya olduğunun delili, Hak Teâlâ'nın buna mukabil, *"Ama kim de iman eder ve salih amel işlerse"* buyurmuş olmasıdır. Sonra o "Onları, dünyada iken, öldürmek suretiyle,

azablandıracağız. Sonra da onlar Rablerine döndürülür ve o da onlara görülmedik, korkunç bir azabla azab eder. وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاً فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى *"Ama kim de iman eder ve salih amel işlerse onun için en güzel bir mükafaat var"* demiştir. **Hamza, Kisâî** ve **Asım'ın râvisi Hafz** nasb ve tenvin ile جَزَاءً بِالْحُسْنَى şeklinde diğer kıraat imamları ise ref ve izafetle, جَزَاءُ الْحُسْنَى şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraata göre, فَلَهُ الْحُسْنَى جَزَاءً ref ve izafetle, cennet), mükafaat olarak onundur" demek olur. Bu tıpkı, لَكَ هٰذَا الثَّوْبُ هِبَةً "Bu elbise, hibe olarak senindir" demene benzer. İkinci kıraata göre, bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) "Onun için, en güzel fiilin mükafaatı vardır. En güzel fiil ise, iman ve salih ameldir.

b) Bu, "Onun için engüzel sevap mükafaatı vardır" demektir. Buna göre mana, "Onun için, en güzel mükafaat olan mükafaatlar vardır" şeklinde olur. "Cezâ", kelimesi, *"güzel mükafaat"* ile tavsif edilmiştir. Mevsûfun sıfatına muzaaf kılınması, yaygın bir kullanıştır. Nitekim, "Daru'l-Âhireti" ve "Hakku'l-yakîn" izâfetlerinde de böyledir.

Allah Teâlâ sonra, وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْراً *"Ona emrimizden kolayını söyleyeceğiz"* buyurmuştur. Bu, "biz ona çetin ve zor olan şeyleri emretmeyiz. Ancak zekat, haraç ve benzeri kolay şeyleri emrederiz" demek olup, هٰذَا يُسْرٌ *"bu kolaydır"* takdirindedir. Bu tıpkı, قَوْلاً مَيْسُوراً "kolay bir söz" (İsrâ, 28) ifadesinde olduğu gibidir. Son kelime, iki zamme ile **yüsurâ** şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Zülkarneyn (a.s) En Uzak Doğuda

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

"Sonra o başka bir yol tuttu. Nihayet üstüne güneşin doğduğu yere ulaştığı zaman,onu öyle bir kavmin üzerine doğuyor buldu ki, biz onlar için buna karşı hiç bir siper yapmamıştık. İşte böyle idi. Halbuki onun yanında olan şeyleri, biz ilmimizle kuşatmışızdır"

(Kehf, 90-91).

Bil ki Allah Teâlâ önce **Zülkarneyn**'in güneşin battığı yere en yakın meskûn beldelere gittiğini beyan buyurup, sonra onun güneşin doğduğu yere en yakın meskûn beldelere gittiğini anlatmıştır. Böylece de **Zülkarneyn**'in başka bir yol tutup, güneşin, kendisine karşı Allah'ın hiçbir siper kılmamış olduğu bir kavmin üzerine doğar bulduğunu beyân etmiştir. Bu ifade ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Orada güneşin ışığının üzerlerine düşmesine mani olacak ne bir ağaç, ne bir dağ ne de bir yapı yoktu. İşte bundan dolayı güneş doğduğunda onlar, ya yerin içine doğru kazılmış tünellere giriyorlardı, yahut suya dalıyorlardı. Böylece de güneş doğunca, geçimlerini sağlamak için çalışıp çabalayamıyorlardı. Diğer insanların durumunun aksine, onlar geçimlerini güneş battığı zaman sağlamakla uğraşıyorlardı.

İkinci Görüş: Onların elbiseleri yoktu ve hayvanlar gibi hep çıplak idiler. Astronomi (coğrafya) kitaplarında ileri sürüldüğüne göre, ekseri zencilerin ve Ekvatora yakın beldelerdeki insanların durumu böyledir. Tefsir kitaplarında şu anlatılmıştır: "Birisi şöyle demiştir: Yola çıktım ve gide gide Çin'i geçtim. Sonra bu kavmi sordum. Benimle onlar arasında bir gün - bir gecelik bir mesafenin kaldığı söylendi. Derken onlara ulaştım. Bir de ne göreyim, onlardan birisi kulağının birisini (altına) sermiş, birisini de üzerine giyinmiş (örtmüş). Güneşin doğuşu yaklaştığında çana benzer (şiddetli) bir ses duydum ve bayılıp düştüm. Kendime geldiğimde, onların beni yağ ile ovaladığını gördüm. Yine güneş doğunca, güneş suyun üzerindeki zeytinyağı gibi duruyordu. Böylece onlar beni, tünellerine soktular. Güneş yükselip, gün ilerleyince balık avlamaya ve onları güneşin sıcağı altına atmaya başladılar. Böylece onlar pişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak كَذٰلِكَ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا *"İşte böyle idi. Halbuki onun yanında olan şeyleri biz ilmimizle kuşatmışızdır"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) İşte **Zülkarneyn** bunları yaptı. Bu yolları tutup, ulaşmak istediği yerlere ulaştı. Biz onu hükümdar yaparken, onun bu hakimiyete layık olduğunu pek iyi biliyorduk.

b) Allah Teâlâ, o kavmin durumunu Kur'ân'da Hz. Peygamber'e bildirdiği bu şekilde kılmıştı.

c) **Zülkarneyn**'in doğuda olanlara karşı tutumu, tıpkı batıdakilere karşı tutumu gibi idi. Onlar hakkında verdiği hükmü, bunlar için de vermişti. Bu karar da, zâlimlere (kâfirlere) azab etmek, mü'minlere iyilik etmek idi.

d) Cümle **Kezalik** *"İşte böyle idi"* lafzında tamamlanmıştır. Buna göre "Allah Teâlâ, o kavimlerin durumu, **Zülkarneyn**'in bulduğu bu şekilde idi" demiş. Daha sonra da, "Durumun böyle olduğunu Biz zaten biliyorduk" buyurmuştur.

★ ★
★

Zülkarneyn'e Sed Yapma Teklifi

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا
الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾
قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾

"Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet iki dağ arasına ulaştığı zaman, onların önünde hemen hemen hiç söz anlamaz bir kavim buldu. Onlar dediler ki: "Zülkarneyn, doğrusu Ye'cûc ve Me'cûc, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar. Bizimle onlar arasına bir set yapman için sana bir vergi verelim mi?" O dedi ki: "Rabbimin, beni içinde bulundurduğu nimet daha hayırlıdır. Haydin siz bana kuvvetle yardım edin de, sizinle onlar arasına sağlam bir mânia yapayım"

(Kehf, 92-95).

Bil ki **Zülkarneyn** doğu ve batıya ulaşınca, başka yollar aradı ve böylece onlara girdi. Derken iki dağ arasına ulaştı. Şüphesiz Allah ona bu işleri yapabilecek ilim ve kudreti vermişti. Bu konuda birkaç bahis vardır:

Farklı Kıraatler

Birinci Bahis: Hamza ve **Kisâî, seddeyn** kelimesini, sînin zammesi ile **süddeyn, sedd** kelimesini ise Kur'ân-ı Kerim'de her yerde fetha ile **sudd** şeklinde okumuşlardır. **Âsım'ın râvisi Hafs** ise, gerek **seddeyn,** gerekse **sedd** kelimelerini her yerde sînin fethası ile; **Nâfi, İbn Âmir** ve **Âsım'ın râvisi Ebu Bekr,** Kur'an'ın her yerinde, zamme ile **sedd** şeklinde; **İbn Kesir** ve **Ebu Amr,** bu ayette sîn'in fethası ile, **sedd** ve **seddeyn** şeklinde, Yâsin'de geçtiği iki yerde zamme ile **sudd** şeklinde okumuşlardır. **Kisâî,** her iki şeklin de, aynı manaya iki kullanış (lehce) olduğunu söylemiştir. Yine sîn'in fethası ile olanın, insanın yaptığı sedde; zammesi ile olanın ise, Allah'ın yaptığı (tabii olan) **sedde** denildiği söylenmiştir. Bunun cem'i **sudud** şeklinde gelir. Bu, **Ebu Ubeyde** ve **İbnü'l-Enbârî**'nin görüşüdür. **Keşşaf sahibi** ise şöyle der: Bu kelime zamme ile olursa, ism-i mef'ul manasında olur. O zaman, "Allah'ın yaptığı ve yarattığı şey" hakkında kullanılır. Fetha ile okunursa masdar olmuş olur ve "insanların yapması ve icâd etmesi" demek olur.

Yapdığı Seddin Yeri Hakkında Rivayet

İkinci Bahis: Zahir olan şudur ki bu iki sed kuzeydedir. Bunların, **Ermenistan** ile **Azerbaycan** arasındaki iki dağ olduğu söylenmiştir. Yine bu yerin, Türk topraklarının sona erdiği yerde olduğu da söylenmiştir. **Muhammed İbn Cerir et-Taberî, Tarih**'inde şunu nakleder: "**Azerbaycan**'ı fetheden orayı fethettiğinde **Hazar Denizi**'ne doğru birisini gönderdi. O da gidip orayı gördü ve "Orada derin, güvenilir, engel olucu bir hendeğin ötesinde yüksek bir duvar (sur) var" diye anlattı. **İbn Hurdâzbe, "Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik"** adlı eserinde şöyle der: "(Halife) **Vâsıtbillah** rüyasında, kendisinin sanki *"sağlam bir mâniayı"* aşıp fethettiğini görür. Orasını görüp müşahede etsinler diye bazı adamlarını gönderir. Onlar "**Bâbu'l Ebvâb**"dan çıkıp oraya ulaşır ve orasını görürler. Orasını, eritilmiş bakırlar ve birbirine kenetlenmiş, demir kerpiçlerden yapılma bir de kilitli kapısı olan sur olarak anlatmışlardır. Sonra onlar, bu yerden dönmek isteyince, kılavuzları onları, **Semerkand** şehrinin hizasında bir yere çıkardı. **Ebu Reyhan:** "Bu sözden anlaşılan şudur: O seddin yeri, meskûn arzın kuzeybatısının rub'unda (dörtte birinde)dir." İşin aslını ve hakikatini en iyi Allah bilir.

Üçüncü Bahis: Zülkarneyn o iki sed arasına varınca, onların gerisinde, onlardan uzakta, sözden anlamaz bir insan topluluğu buldu. **Hamza** ve **Kisâî** fiili, "başkalarına bir şey anlatma kudretleri olmayan" manasında, yânın zammesi ve kâfın kesresi ile **yufkıhûne** şeklinde; diğer kıraat imamları ise, yânın ve kâfın fethası ile, **yefkahûne** yani onlar ancak kendilerinin dilini bilir, **Zülkarneyn**'in konuştuğu dili anlamazlar" şeklinde okumuşlardır.

Kâde Fiilinin Mânası

Daha sonra Allah Teâlâ, قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ *"Onlar dediler ki: "Zülkarneyn, doğrusu, Ye'cûc ve Me'cûc, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar"* buyurmuştur. Buna göre eğer, "**Zülkarneyn**, Allah'ın kendilerini *"hemen hemen hiç söz anlamaz bir kavim"* diye tavsif ettiği bu kavmin sözlerini nasıl anlamıştır?" denilirse, şöyle cevap verilir: **Kâde** fiili ile ilgili iki açıklama vardır:

a) Bu fiilin müsbetinden menfi, menfisinden müsbet mana anlaşılır. Buna göre ayetteki لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ifadesi onların hiçbirşey anlamadıklarını değil, güçlük ve zorlukla anlayabildiklerine delâlet eder.

b) Bu fiil, "**yaklaşma**" (olayazma) manasınadır. Buna göre, ayetteki o ifade, "onlar bilemezler, anlamaya yaklaşmazlar," demektir. Bu görüşe göre ayette şöyle bir takdir yapmak gerekir: "Onlar sözü, ancak işaret ve benzeri şeylerin yardımı ile, güçlükle anlarlar." Bu **kâde**'nin manası hususunda, birinci görüşün doğruluğuna istidlâle daha elverişli bir ayettir.

Ye'cûc ve Me'cûc

Dördüncü Bahis: Ye'cûc ve Me'cûc hakkında iki görüş vardır:

a) Bunlar, gayr-ı munsarıf olmalarından da anlaşılacağı gibi, isim olarak icâd edilmiş a'cemî (arapca olmayan) iki isimdir.

b) Bunlar, müştak (türetilmiş)tirler.
Âsım, bunları hemzeli olarak, يَأْجُوْجُ وَمَأْجُوجُ diğer kıraat imamları hemzesiz olarak **ya'cûc ve mecûc** şeklinde okumuşlardır. Bir başka rivayete göre bunlar, آجُوجُ وَمَاجُوجُ şeklinde okunmuştur. Bu kelimelerin, iki müştâk isim olduğunu söyleyenler şu izahları yapmışlardır:

1) **Kisâî**, birincisinin ateşin tutuşması ve cayır cayır yanması manasına olan, تَأَجَّجَ النَّارُ deyiminden alındığını, çok hızlı hareket ettikleri için "Ye'cûc" adını aldıklarını; ikincisinin de, denizin dalgası manasına olan مَوْجُ الْبَحْرِ tabirinden geldiğini söylemiştir.

2) **Ye'cûc**, "çok tuzlu oldu" manasındaki, تَأَجَّجَ الْمِلْحُ ifadesinden alınmıştır. Onlara çok hızlı hareket ettikleri için bu ad verilmiştir.

3) **Kuteybî** şöyle der: Bu kelime, "Erkek deve kuşunun, koşmasındaki sesi duyulduğunda, kullanılan اَجَّ الظَّلِيمُ deyiminden alınmadır.

4) **Halil** şöyle der: **Acc**, mercimek gibi bir tahıldır. **Mecc** de, tükrüğün tükürülmesidir. O iki kelimenin, bundan alınmış olunması muhtemeldir.

Müfessirler **Ye'cûc ve Me'cûc**'un hangi kavimden olduğu hususunda değişik şeyler söylemişlerdir. Bu cümleden olarak onların Türklerden olduğu ileri sürüldüğü gibi; Ye'cûc'ün Türklerden, [29] Me'cûc'ün **Ceyl** ve **Deylam kabilelerinden** oldukları da ileri sürülmüştür.

Sonra bazı kimseler, bunları bedenleri küçük, boyları bir karış kadar kısa insanlar olarak tavsif ederken; bazıları da, uzun boylu, iri cüsseli olarak tavsif etmiş ve kuşların pençesi gibi pençeleri bulunduğunu, yırtıcı hayvanların azı dişi gibi dişleri olduğunu söylemişlerdir.

Âlimler onların yeryüzünde nasıl fesat çıkardıkları hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, onların insanları öldürdüğü; insan etleri yedikleri ya da, bahar günlerinde çıkıp insanların yeşilliklerini, ekin ve sebzelerini bitirdikleri söylenilmiştir. Kısaca, "**fesat**" kelimesi, bütün bu manalara da muhtemeldir. Muradını en iyi bilen Allah'dır.

---

29) bkz. s. 243

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iki sed arasındaki bölge halkının, **Zülkarneyn**'e فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجاً عَلَى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدّاً *"Bizimle onlar arasına bir sed yapman için, sana bir vergi verelim mi?"* dediklerini nakletmiştir. **Hamza** ve **Kisâî harc** kelimesini **harâc** şeklinde okumuşlar; diğer kıraat alimleri ise **harc** diye okumuşlardır. **Harc** ve **Harâc** kelimelerinin aynı anlama geldiği söylenmiştir. Yine bunların, farklı iki kelime olduğu da belirtilmiştir. İşte âlimler bu iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir. Buna göre elifsiz olarak **harc** kelimesinin, **"ücret"** anlamına geldiği söylenmiştir. Çünkü insanlardan her biri, bir miktar ücret, para çıkarmış, derken öteki başka şeyler, diğeri daha başka şeyler. **Harâc** ise, her sene sultanın topladığı şeydir, (vergi, öşür). **Ferrâ: harâc**, aslî, kök isimdir; **harc** ise, bir masdar gibidir" derken, **Kutrub, haro** cizye; harâc ise, topraktadır" demiştir.

Sed Yapmak İçin Para İstememesi

Onların bu talebi üzerine **Zülkarneyn** مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَاَعِينُونِي *"Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet daha hayırlıdır. Haydi siz bana yardım edin"* der. Yani, "Rabbimin beni sahibi kıldığı bol mal ve geniş zenginlik, sizin harcayacağınız haraçtan daha hayırlıdır. Benim ona ihtiyacım yoktur" demektir. Bu, tıpkı **Süleyman (a.s)**'ın, *"İşte Allah'ın bana verdiği, sizin verdiğinizden daha çok hayırlıdır"* (Neml, 36) demesi gibidir. **İbn Kesîr** bu ifadeyi, izhâr edip iki nûn ile **mekkenenî** şeklinde okurken, diğer kıraat âlimleri de, idgâm üzere, şeddeli tek bir nûn ile mekkennî şeklinde okumuşlardır.

Daha sora **Zülkarneyn** فَاَعِينُونِي بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْماً *"Haydi siz bana kuvvetle yardım edin de, sizinle onlar arasına sağlam bir mani yapayım"* demiştir. Yani, "Benim sizin malınıza ihtiyacım yok. Fakat, adam ve alet-edevatla yardımda bulunun da, onlarla seddi-yapayım." Yine bunun manasının, "Bana, mal yardımında bulunun da, o malı bu önemli işe sarfedeyim. Yoksa, kendim için sizden mal istemiyorum" şeklinde olduğu da söylenmiştir. **Redm** kelimesi, sed, duvar anlamına gelir. Arapça'da "kapıyı kapattım" anlamında رَدَمْتُ الْبَابَ; yine, elbisemin yırtığını dikerek tamir ettim, onardım manasında, رَدَمْتُ الثَّوْبَ denilir. **Redm** kelimesi, **sedd** kelimesinden daha fazla kullanılır. "Üzerine yamalar vurulmuş" anlamındaki ثَوْبٌ مَرْدُومٌ tabiri de bu köktendir.

★ ★
★

Seddin Yapılışı

آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾

"Bana, demir kütleleri getirin. Onun iki yanı tam denkleştiği vakit, "üfleyin" dedi. Nihayet onu bir ateş haline getirdiği zaman da, "Getirin bana, üstüne erimiş bakır dökeyim" dedi. Artık onu aşmaya da güç yetiremediler. Onu delmeye de muktedir olamadılar. "Bu, dedi, Rabbimden bir rahmettir. Fakat Rabbimin vaadi gelince, o bunu dümdüz yapar. Rabbimin vaadı haktır"

(Kehf, 96-98).

Bil ki, **zûbere'l-hadîd** tabiri "Demir blokları ve parçaları" demektir. **Halil: "ez-zubretu mine'l-hadid"** ifadesi, "büyük demir blok ve parçaları" demektir" demiştir. **Hamza** hariç, bütün kıraat imamları fiili, elifi uzatarak **âtûnî** şeklinde okumuşlardır. **Hamza** ise, "getirmek" masdarından olmak üzere اِئْتُونِي **(i'tûnî)** şeklinde okumuştu. Bu, **Âsım**'dan da rivâyet edilmiştir. Bu, ائْتُونِي بِزُبَرِ الْحَدِيدِ takdirinde olup, sonra bu bâ harf-i cerrî, şu ifadelerde de olduğu gibi, hazfedilmiştir: شَكَرْتُ لَهُ ve شَكَرْتُهُ (ona teşekkür ettim); كَفَرْتُ لَهُ ــ كَفَرْتُهُ (Onu inkâr ettim; ona nankörlük yaptım).

Daha sona Cenâb-ı Hak حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ *"Onun iki yanı tam denkleştiği vakit"* buyurmuştur. Bu cümlede bir hazf bulunmaktadır. Yani, "onlar o demir bloklarını **Zülkarneyn**'e getirdiler. **Zülkarneyn** onları üstüste koydu. Böylece, en aşağısından en yukarısına kadar iki dağın arasında yükselen bir sed oluştu. Sonra **Zülkarneyn**, bu demir bloklara körükler yerleştirdi. Bu demirler, ısıtılıp da ateş haline gelince, bu ısınmış demirler üzerine erimiş bakırlar döktü. Böylece onlar birbirlerine kenetlenerek, âdeta yekpare, yalçın bir dağ haline geldiler" demektir. Bil ki, bu kesin bir mucizedir. Çünkü, böyle çok olan demir parçaları körüklenip ateş gibi olunca, hiçbir canlı ona yaklaşamaz. Halbuki onu körüklemek, ancak ona yakın olmakla mümkündür. Binâenaleyh, Allah Teâlâ sanki, bu büyük sıcaklığın tesirini o demirleri körükleyen insanların bedenlerinden uzaklaştırmıştır. **Keşşâf sahibi**: "Bu iki sed arasında yüz fersah mesafe olduğu söylenmiştir" der. İki fetha ile olmak üzere الصَّدَفَانِ **(sadefân)** kelimesi, "iki dağın birbirine bakan iki yanı" anlamına gelir. Çünkü o iki yan,

birbirlerine "tesadüf ederler" (birbirlerine bakarlar) ve birbirlerine tekâbül ederler. Bu kelime, iki damme ile sudufeyn ve bir damme ve sükûn ile sudfeyn şeklinde de okunmuştur. Kıdr kelimesi, "bakır eriyiği"ne denir; zira o, sıvı olup akar. Bu kelime ufrığ (üfleyeyim) fiilinin mefûlü olarak mansubtur ve takdiri de, "bana bakır eriyiği getirin de, o bakır eriyiğini o demir parçalarının üzerine dökeyim" şeklindedir. Ancak, birinci "demir eriyiği" kelimesi, ikincisi kendisine delâlet ettiği için hazfedilmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra فَمَا اسْطَاعُوا *"...muktedir olamadılar"* buyurmuştur. Fiilde, kolaylık olsun diye, te harfi hazfedilmiştir. Çünkü te mahreç bakımından tîya yakındır. Bu ifade, sînin sâd'a çevrilmesiyle فَمَا اصْطَاعُوا şeklinde de okunmuştur. اَنْ يَظْهَرُوهُ ifadesine gelince, bu "onun üstüne çıkmaya ve onu aşmaya" demektir. Yani, "çok yüksek olduğu ve birbirine iyice kenetlendiği için ne onun üzerine çıkabildiler, ne de çok katı ve sert olduğu için onu delebildiler" demektir.

Sonra Zülkarneyn هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي *"Bu, Rabbimden bir rahmettir"* demiştir. Burada "bu" ifadesi, o sedde işarettir. Yani; "Bu sed, Allah'tan bir nimet ve kullarına bir rahmettir" demektir. Veya bu zamirle, "o iki dağın yakasını bir araya getirip dümdüz yapma imkanı ve kudreti Allah'tan bir rahmettir" demektir. *"Fakat, Rabbimin vaadi gelince"* yani Kıyametin gelmesi yaklaşınca, Allah Teâlâ o seddi, dümdüz eder. Yerle bir eder. Arapça'da, yüksek iken, yerle bir, dümdüz olan herşey hakkında دَكَّاءُ (dekkâ) "dümdüz oldu" fiili kullanılır. Bu kelime, "dümdüz arazi, toprak" manasında olmak üzere, med ile دَكَّاءُ (dekkâe) şeklinde de okunmuştur. *"Rabbimin vaadi haktır"*

★ ★

Kıyametin Yaklaşması

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ۝ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ
لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ۝ الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا ۝

"O gün, biz onları birbiri içinde dalgalanır halde bırakmışızdır. Artık, sûra da üfürülmüştür. Böylece, hepsini (mahşerde) derleyip toparlamışızdır. Beni anma hususunda gözleri perdeli olan, (Kur'ân'ı) dinlemeye tahammül edemeyen kâfirlere, o gün cehennemi öyle bir arzedeceğiz ki"

(Kehf, 99-101).

Yecûc ve Me'cûcün Çıkışları

Bil ki, buradaki "onları" zamiri, Ye'cûc ve Mecûc'a râcidir. *"O gün"* ifadesiyle ilgili birkaç görüş bulunur:

1) Seddin yapıldığı gün onlar, seddin gerisinde, orayı aşmaktan men edildikleri için, birbirine girerek dalgalandılar" demektir.

2) Buradan çıkış esnasında, birbirlerine girerek dalgalanacaklardır. Denildiğine göre, onlar, seddin gerisinden çıktıkları zaman, dalga dalga sürüler halinde ülkelere yayılacakları denize ulaşıp bütün suyunu içecekler ve bütün canlılarını da yiyeceklerdir. Sonra, ağaçları yiyecekler; insanların etlerini yiyecekler. Ama, Mekke, Medine ve Beyt-i Makdis'e gelemiyecekler. Daha sonra Allah Teâlâ, onların üzerine bazı canlılar gönderecek, bu canlılar da onların kulaklarının içine girecekler, böylece de onlar ölecekler.

3) Buradaki "o günden murad, "Kıyamet günü"dür. Bütün bu görüşler muhtemel olmakla beraber doğruya en yakın görüş, bundan muradın, "Allah'ın o seddi, yerle bir ettiği gün" olmasıdır. İşte o esnada, Yecûc ve Mecûc birbirine girip dalgalanır, bundan sonra da Sûra üflenir. Böylece bu da Kıyametin alâmetlerinden olmuş olur. "Sûr" hakkındaki izah daha önce geçmişti; sonra yine gelecek. Cehennemin kâfirlere arzedilmesi ve gösterilmesi; böylece de, bütün dehşetiyle ortaya çıkması kâfirlere bir tür cezâ yerine geçirilmiştir. Çünkü bu onlara, büyük bir gam ve hüzün, endişe verir. Allah Teâlâ cehennemi, kör ve sağır olan kâfirlere açıp göstereceğini beyan etmiştir. "Körlük" ayetteki, *"Beni anma hususunda gözleri perdeli olan"* ifadesiyle anlatılmıştır. Bundan murad, o kâfirlerin hakkı kabulden şiddetle kaçınmalarıdır. Buradaki "sağırlık" ise, ayetteki; *"Kur'an'ı dinlemeye tahammül edemezler"* ifadesiyle anlatılmıştır. Yani, "onların halleri sağırlıktan daha ileridir. Çünkü sağır olan kimse, eğer kendisine iyice bağırılırsa, duyabilir. Bunlar ise, bu güçten de yoksundurlar" demektir. Alimlerimiz, *"(Kur'ân-ı) dinlemeye tahammül edemezler"* ifadesini, "istitâ'anın, fiille beraber olduğu'na delil getirmiştir. Bu böyledir, çünkü onlar, işitmedikleri zaman, muktedir olamamış oldular. Kâdî ise, "Bundan murad, o kâfirlerin, kelâm-ı ilahiyi dinlemekten nefret etmeleri ve bunun onlara çok ağır gelmesidir. Bu, bir adamın, "Falancaya bakmaya tahammûl edemiyorum" demesi gibidir" demiştir. İşte burası, Zülkarneyn kıssasının sonudur.

★ ★
★

Kâfirlerin Ziyanı

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾ قُلْ هَلْ
نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾
ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

"Kâfirler, Beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar? Biz, cehennemi o kâfirler için bir konak olarak hazırladık. De ki: "İşler bakımından en çok ziyana uğrayanları, kendilerinin iyi yaptıklarını sanarak, dünya hayatındaki gayretleri boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi? Onlar, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edip de yaptıkları boşa gitmiş olanlardır. Biz, Kıyamet gününde onların işte bunlar amellerini tutmak için terazi koymayacağız. Cezâsı, inkâr ettikleri ve ayetlerimle peygamberlerimi alaya aldıkları için cehennemdir"

(Kehf, 102-106).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin halini beyan edip, onların Kur'ân'dan ve Resûlullah'ın getirdiği şeyleri dinlemekten yüz çevirdiklerini beyan edince, bunun peşisıra, *"Kâfirler, beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar?"* buyurmuştur. Bundan murad şudur, "Onlar, ayetleri tefekkür etmekten yüz çevirip Allah'ın ve Resûlünün emirlerini kabul etmemede direnirlerken, kendilerine taptıkları o şeylerden faydalanabileceklerini mi zannediyorlar?" Bu, kınama ve azarlama üslûbunda gelmiş olan bir istifhamdır.

İKİNCİ MESELE Ebu Bekir, Asım'a nisbet etmeksizin, bu ayeti sînin sükûnu, bâ'nın ref'iyle أَفَحَسْبُ **(efe hasbu)** şeklinde okunmuştur. Bu, Ebu Bekir'in, Asım'dan farklı okuduğu yerlerden birisidir. O, bu kıraatin, **Emirulmûminîn Ali İbn Ebi Talib**'in kıraati olduğunu söylemiştir. Buna göre **hasbû** kelimesi mübtedâ, أَنْ يَتَّخِذُوا cümlesi de haberdir. Mana ise, "şunları dost edinmeleri, onlara yetecek ve kâfi gelecek midir?" şeklindedir. Diğer kıraat

imamları ise bunu mazi sîğasıyla أَفَحَسِبَ şeklinde okumuşlardır ki, buna göre bunda bir mahzuf bulunmaktadır. Mana, "kâfirler, kullarımı dostlar edinmelerinin faydaları olacağını mı zannettiler?" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Buradaki "kullarım" kelimesi hakkında birkaç görüş bulunmaktadır. Bununla, **Hz. İsa** (a.s)'nın ve meleklerin kastedildiği söylenmiştir. Yine, "Bunlar, kâfirlerin dost edinip kendilerine itaat ettikleri şeytanlardır" denilmiştir. Bunların putlar olduğu da söylenmiştir. Putlar, *"sizin gibi kullardır"* (Araf, 194) ayetinde olduğu gibi; kullar olarak isimlendirilmiştir.

Allah Teâlâ sonra إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلاً *"Biz, cehennemi o kâfirler için bir konak olarak hazırladık"* buyurmuştur. **Nüzülâ** kelimesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) **Zeccâc**, "Bu kelime, gidilecek ve konaklanacak yer demiştir" demiştir.

2) Bu, "konaklayan misafirler için hazırlanmış yer" anlamındadır. Bunun bir benzeri de, *"Onları elîm bir azâb ile müjdele"* (Âl-i İmrân, 21) ayetidir.

En Fazla Hüsranda Olanlar

Allah Teâlâ sonra, bu kavmin cehâletine işaret eden şeye dikkat çekerek قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا... *"De ki: İşleri bakımından en çok ziyana uğrayanları, dünya hayatındaki gayretleri boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi?"* buyurmuştur. Burada kastedilenlerin ruhbanlar olduğu söylenmiştir. Bu, *"Yorucu işler yapan(lar)"* (Gâsiye, 3) ayeti gibidir. **Mücahid**'den, bunların ehl-i kitab oldukları görüşü; **Hz. Ali**'den de **İbnu'l-Kevvâ**' bunları **Hz. Ali**'ye sorunca, onun, "Bunlar, **Harûrâ** halkıdır" dediği rivayet edilmiştir. Esas olan işe şöyle denilmesidir: Bunlar, aslında günah olan bazı amelleri taat (ibadet) zannı ile yapanlardır. Bu ameller taat olsa bile, onlar kâfir oldukları için, kendilerinden bunlar kabul edilmez. O halde onlar, bu amelleri mükafaat ümidi ile yapmışlar, ücret almak ve Kıyamette paçalarını kurtarmak için böyle gayret etmiş ve yorulmuşlardır. Onlar umduklarını elde edemedikleri için, Allah onların dâllin (sapmış) olduklarını beyân etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların ne yaptıklarını beyân ederek أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ *"Onlar Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edip de* yaptıkları boşa gitmiş olanlardır" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Onu gördüm" manasında لَقِيتُهُ denilmesinin de delalet ettiği gibi, "Allah'a **likâ** (kavuşma)", Allah'ı görme demektir. İmdi, eğer, "**Likâ**, "kavuşmak" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Su, takdir edilmiş bir emr üzere, iltikâ etti (birbirine kavuştu)"* (Kamer 12) buyurmuştur. Halbuki bu manada kavuşma Allah Teâlâ için imkansızdır. Binâenaleyh bunu, Allah'ın mükafaatına kavuşma manasına hamletmek gerekir?" denilirse, şöyle cevap verilir: "Likâ" aslında kavuşmak, karşı karşıya gelmek manasına ise de, "görme" manasında kullanılması da zâhir ve meşhur bir mecazdır (yaygındır). **Mu'tezile**'nin "Bununla, Allah'ın mükafaatına kavuşma" kastedilmiştir" şeklindeki hükümleri, ancak ayette bir takdir yapma ile olur. Halbuki lafzı, meşhur ve yaygın mecâzî manasına hamletmek, onu, yapılacak bir takdire göre ortaya çıkacak bir manaya hamletmekten daha uygun olduğu malumdur.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, ayetteki, *"Amelleri boşa gitmiştir"* ifadesini, amellerin boşa gitmesinin ve silinmesinin doğru bir hüküm olduğuna delil getirmişlerdir. Biz bu meseleyi Bakara Sûresi (217) ayetinin tefsirinde tafsilatlı olarak ele almıştık. Bundan dolayı burada tekrar etmiyoruz.

Kâfirlerin Önemsizliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا *"Biz, Kıyamet gününde onların amellerini tartmak için terazi koymayacağız"* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Biz onları, hor görüyoruz. Onların, yanımızda hiçbir kıymetleri yoktur.

2) Biz onlar için, bir terazi kurmayız. Çünkü terazi, ancak taat ve günahların nisbetini belirlemek ve hem günah hem sevabı olan mü'minler için konulur.

3) **Kâdî** şöyle der: "Günahları fazla olan kimsenin yapmış olduğu ibadet ve taatlar, sanki hiç yapılmamış gibidir. Binâenaleyh o taatların hiçbiri, tartıya girmez." Bu tefsir Mu'tezilî **Kâdî**'nin, "amellerin boşa çıkması ve silinmesi" görüşüne göredir.

Allah Teala sonra ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ *"İşte bunlar onların cezası cehennemdir"* buyurur. Binâenaleyh buradaki **zalike** "Bahsettiğimiz bütün bu çeşitli cezâ ve tehdidler, onların bâtıl amellerinin karşılığıdır" demektir. "Cehennem" **cezâühüm** ifâdesinin atf-ı beyanıdır. Cenâb-ı Hak, bu cezanın, şu iki suçun toplamına göre verildiğini beyan etmiştir:

a) Onların inkârları,

b) İnkârlarına ilaveten, Allah'ın ayetleri ve peygamberleri ile alay etmeleri, sırf inkar ve yalanlama ile yetinmeyip, işi onlarla alay etmeye kadar vardırmaları...

★ ★
★

Müminlerin Mükâfatı

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

"İman edip, sâlih ameller işleyenlere gelince, onların konakları da Firdevs cennetleridir. Onlar, orada ebedi kalırlar ve oradan ayrılmak istemezler"

(Kehf, 107-108).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, vaidinin peşisıra vaadinden bahsetmiştir. Yine O, cehennemin kâfirler için bir konaklama-ağırlama (l) yeri olduğunu belirtince, bunun peşisıra, iman ve sâlih amele teşvik edecek şeyleri zikrederek, *"iman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, onların konakları da Firdevs cennetleridir"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Amel-i sâlih, iman üzerine atfedilmiştir. Birbirine atfedilenler, birbirinden farklı şeylerdir. Binâenaleyh bu, salih amelin imandan başka olduğunu gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Kelâm: Firdevs'in, cennetin merkezi ve en üstün yeri olduğunu söylerken, Kâ'b "Cennetler içinde, Firdevs'den daha üstün ve yücesi yoktur. Orada, emr-i bi'lmarûf, nehy-i ani'l-münker (iyiyi emir, kötüyü nehyeden) kimseler bulunacaklardır" demiştir. Mücahid "Firdevs, Rumca, "Bahçe" manasınadır" der. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: اَلْجَنَّةُ مِائَةُ دَرَجَةٍ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ مَسِيرَةُ مِائَةِ عَامٍ وَالْفِرْدَوْسُ اَعْلَاهَا دَرَجَةً وَمِنْهَا الْاَنْهَارُ الْاَرْبَعَةُ وَالْفِرْدَوْسُ مِنْ فَوْقِهَا فَاِذَا سَاَلْتُمُ اللّٰهَ الْجَنَّةَ فَاسْاَلُوهُ الْفِرْدَوْسَ فَاِنَّ فَوْقَهَا عَرْشُ الرَّحْمٰنِ وَمِنْهَا تَفَجَّرُ اَنْهَارُ الْجَنَّةِ *"Cennet yüz derecedir ve her iki derecesi arasındaki mesafe yüz yıllık yoldur. En üst derecesi ise Firdevs'dir. Dört nehir de cennettendir. Firdevs onların en üstündedir. Binâenaleyh Allah'dan cenneti istediğinizde, ondan Firdevs'i isteyiniz. Çünkü Firdevs'in üzerinde o Rahman'ın Arşı vardır ve cennet nehirleri oradan çıkar."* (30)

---

30) Müsned, 2/336, 368.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazıları şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, bütün cenneti mü'minler için bir konaklama ve ağırlama yeri kılmıştır. Kerim (cömert) olan, ağırlamanın yanısıra hil'at da giydirir (elbiseler verir). Halbuki cennetin bütününden sonra, geriye sadece ru'yetullah (Allah'ı görme) kalır. İmdi: "Allah Teâlâ ilk ayette cehennemin tamamını kâfirler için bir konaklama kılıp, cehnnemden sonra da daha ileri bir azab kalmayacağına göre, burada da cennetin tamamını müminlere konaklama kılmış ve artık cennetin ötesinde bir ikram kalmamıştır?" diye bir sual sorulacak olursa şöyle cevap veririz: "Cehenneme girdikten sonra kâfir için, bundan daha ileri bir azab derecesi daha vardır. Bu da, kâfirin Allah'ı görememesidir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Hayır, şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden katiyyen mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir"* (Tatfif, 15-16) buyurmuş ve cehenneme girmeyi, Allah'ı görememeden sonra zikretmiştir.

Cennetlikler Nakil İstemezler

Daha sonra Cenâb-ı Allah, لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا *"Oradan ayrılmak istemezler"* buyurmuştur. **"Hivel"**, tahavvül, yer değişimi demektir. Arapaça'da حَالَ مِنْ مَكَانِهِ حِوَلًا "O, yerinden ayrıldı" denilir. Bu tıpkı, "Yine onu sevmeye döndü" denilmesi gibidir. Yani "Cennet mutlulukları ve mükafaatları üzerinde, bunlardan daha ileri başka bir mutluluk ve hayır yoktur. Ehl-i cennet bunlardan başa birşey istesinler" demektir. Bu ifade, cennetin son derece mükemmel olduğuna delalet eder. Çünkü insan dünyada iken, saadet sayılacak bir dereceye ulaştığında, gözü yine de ondan üstün olana geçer."

★ ★
★

Allah'ın Kelimeleri Tükenmez

قُل لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ قُلْ إِنَّمَا أَنَا
بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا
وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾

"De ki: "Rabbimin kelimelerini yazmak için, denizler mürekkeb olsa ve bir o kadarını da, yardımcı olarak onlara ilave etsek, Rabbimin kelimeleri (yazılıp) tükenmeden, o denizler tükenir." De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilahınızın, ancak tek ilah olduğu vahyediliyor. Artık kim Rabbisine kavuşmayı ümid ve arzu ediyorsa, sâlih amel işlesin ve Rabbisine ibadette hiç kimseyi ortak tutmasın"

(Kehf, 109-110).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede, çeşitli delil ve beyyinelere (açıklamaları) getirip, geçmiş kimselerin kıssalarından bahsedince, Kur'ân'ın mükemmelliğine dikkat çekerek, *"De ki: "Rabbimin kelimelerini yazmak için, denizler mürekkeb olsa"* buyurmuştur. **"Midâd"** mürekkeb demektir. Bu, kandilin yağına da denilir. Buna göre mana, "Eğer Allah'ın ilmini ve hükümlerini kelimelerle yazacak olsan ve denizler de bu yazma için mürekkep olsa" şeklindedir. Buradaki **Bahr** kelimesi ile, cins (bütün denizler) murad edilmiştir, yani "Bütün denizler mürekkep olsa, Cenâb-ı Hakk'ın kelime ve hükümleri yazılıp bitmeden, bu mürekkep tükenirdi" demektir. Sözün özü şudur: "Denizleri ne kadar geniş ve büyük görürsen gör, bil ki bunlar sınırlıdır. Ama Allah'ın ilmi sonsuzdur. Sınırlı olan şey, kesinlikle sınırsız olana yetmez."

Hamza ve **Kisâî** fiil cemi olan fail "kelimât" lafzından önce yer aldığı için, yâ ile (müfret) olarak **yenfede** şeklinde okurlarken; diğer kıraat imamları, fail müennes olduğu için (müennes olarak) **tenfede** şeklinde okumuşlardır.

Rivayet olunduğuna göre, **Huyeyy b. Antab,** "Kitabınızda, *"Kime hikmet verilirse, muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir"* (Bakara, 269) denilmektedir. Fakat sizler (yine o kitabınızdan), *"Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* (İsra, 85) ayetini de okuyorsunuz" deyince, işte bu ayet nazil olmuştur: Yani "Evet, bu çok olan hayırdır. fakat bu çok hayır, Allah'ın kelimeleri (ilim) denizinden ancak bir katredir" denilmek istenmiştir.

İKİNCİ MESELE

(Ehl-i sünnet) âlimlerimizin, "Allah'ın kelamı bir bütündür" şeklindeki sözlerini tenkid eden muhalifler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ifade, Allah'ın pek çok kelimeleri olduğunu gösteren açık bir ifadedir." Alimlerimiz, ayetteki *"kelimeler"* sözünü, Allah'ın ilminin müteallekâtı (yani bildiği şeyler) manasına almışlardır. **Cübbâî** şöyle der: Ayetteki, *"Rabbinin kelimeleri tükenmeden"* ifadesi, Allah'ın kelimelerinin tükenebilir olduğunu gösterir. Yokluğu (tükenebilirliği) söz konusu olan şeyin kadim olması imkansızdır. Hem sonra Cenâb-ı Hak, *"Bir o kadarını da yardımcı olarak o (denizlere) ilave etsek"* buyurmuştur ki bu da, Allah Teâlâ'nın, bunu getirmeye

(yapmaya) kâdir olduğuna delâlet eder. Getirilebilen şey muhdes (mahluk) olur. Muhdes olan da, onun misilidir. O halde, o da muhdestir."

Âlimlerimiz buna, "Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın o ezeli ilim sıfatının tealluk ettiği (bildiği) şeyler kastedilmemiştir (yoksa o sıfatın bizzat kendisi kastedilmiştir)" diye cevap vermişlerdir.

Peygamberin Beşer Oluşu

Bil ki Allah Teâlâ, Kelâmının (Kur'ân'ın) mükemmel olduğunu beyan buyurunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tevazû yolunu tutmasını emrederek, قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ *"De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana yalnız vahyolunuyor"* buyurmuştur. Bu, (insan olarak) herhangi bir bakımdan aramızda bir farklılık yoktur. Fakat Cenâb-ı Hak bana, "Bir, tek ve samed (hiçbir şeye muhtaç olmayan ve herşeyin kendisine muhtaç olduğu) Allah'dan başka ilahın olmadığını" vahyediyor" demektir. Ayet şu iki neticeye delâlet eder.

a) Buradaki innema (ancak) kelimesi hasr manasını ifade eder.

b) Allah'ın tek bir ilah oluşunu, şem'î (nakli) delillerle isbat etmek mümkündür. Biz bu iki neticeyi, diğer sûrelerde çok kuvvetli izahlarla anlattık.

Allah Teâlâ sonra فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ *"Artık kim Rabbisine kavuşmayı* ümid ve arzu ediyorsa" buyurmuştur. "Recâ", insanın faydalı şeylerin kendisine ulaşıp geleceğini sanması ve ummasıdır; "Harf" ise, zararlı şeylerin kendisine ulaşıp geleceğinden korkması ve endişe etmesidir. Âlimlerimiz ayetteki, *"Rabbe kavuşma"* ifadesini, Allah'ı görme manasına alırlarken; Mu'tezile bunu, Allah'ın mükafına kavuşma ve ulaşma manasına almıştır. Bu münazaranın, bahsi biraz önce de geçmişti. Hayret... Allah Teâlâ bu sûrenin sonunda Kendisinin görülebileceğine delâlet edecek hususları şu üç ayette ortaya koymuştur:

a) *"Onlar Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr ederler"* (Kehf, 105) ayeti.

b) *"O (mü'minlerin) konakları da Firdevs cennetleridir"* (Kehf, 107) ayeti.

c) *"Artık kim Rabbisine kavuşmayı, ümid ve arzu ederse"* (Kehf, 110) ayeti. Bu ayetlerden daha güçlü bir beyân olamaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا *"Sâlih amel işlesin"* yani "Allah'a kavuşma arzu ve ümidini taşıyan kimse, sâlih amellerle meşgul olsun" buyurmuştur. Sâlih (iyi-güzel) amel, bazan Allah rızası için, bazan da görsünler-duysunlar (riya ve sum'a) için yapıldığından dolayı, ayette şu iki şarta yer verilmiştir:

a) Allah rızası için yapılmaları şartı.

b) Her türlü şirkten uzak olmaları şartı. İşte bu sebeble Cenâb- Hak, "*ve Rabbisine ibadette hiç kimseyi ortak tutmasın*" buyurmuştur.

Rivayete göre bu ayet **Cündeb b. Züheyr** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Ben amellerimi Allah rızası için yapıyorum ama, onları yaparken eğer birisi beni görürse, bu da hoşuma gidiyor" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبَلُ مَاشُورِكَ فِيهِ *"Hiç şüphesiz Allah, kendisinde şirk bulunan ameli kabul etmez"* [31] buyurmuştur. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) ona: لَكَ أَجْرَانِ أَجْرُ السِّرِّ وَأَجْرِ الْعَلاَنِيَةِ *"Senin için iki iki ecir vardır: Gizlinin ücreti ve açık olanın ücreti"* demiştir [32] Birinci rivayet, "Yaptığı ameli ile riya ve gösterişi kastetiğindeki" şeye; ikinci rivayet de, yaptığı amelde, (başka insanların da) kendisine uymalarını, (aynını yapmasını) isteyerek, göstermesine işarettir. Birincisi, mübtedilerin (işe yeni başlayanların); ikincisi ise kâmil kimselerin makamıdır. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd; Efendimiz Hz. Muhammed'e âlime ve ashabına salat olsun.

Musannif (Râzî) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Gaznîn şehrinde, 602 senesinin safer ayının 17'sinde Salı günü tamamlandı. Ekremü'l-Ekremin ve Erhamur-Rahimin olan Allah'dan, Kıyamet günü bize mağfiret ve fazlını nasib etmesini niyaz ederiz. O, en büyük lûtuf sahibidir.

★ ★
★

31) Benzeri, Müsned, 5/5.

32) Tirmizi, zühd, 49 (4/594).

MERYEM SÛRESİ

●

Bu sûre 98 ayet olup, Mekkî'dir. كٓهيعٓصٓ **Kâf hâ yâ ayn sâd** sûrenin bu başlangıcına ait farklı kıraatlere girmeden önce, şu üç mukaddimenin (hususun) belirtilmesi gerekir:

●

بسم الله الرحمن الرحيم

Elifbâ Harflerinin Telaffuzu

Birinci mukaddime: Huruf-ı mu'cem iki veya üç harfli olmak üzere, iki çeşittir. Arapların adeti, iki harfli olanları, kesik kesik ve imâleli olarak mesela, bâ, tâ, sâ şeklinde telafuz etmek şeklinde cereyan etmiştir. Benzerleri de böyledir. Yine onlar, ortalarında elif bulunan üç harfli kelimeleri de 'işbâ' " lı telaffuz ederler, mesela dâl, zâl, sâd, dâd derler. Bunların benzerlerini de aynı şekilde okurlar. Bu muc'em harflerden sadece zâ (ز) hususunda alışılagelen şu iki şey olmuştur: Telaffuz ederken bunun yâ'sını izhar ederek onu üç harfli kılanlar imâle yapmazlar, zây derler. Telaffuz ederken, ya'sını izhar etmeyenler ise iki harfli kelimeye benzetirler ve imale yapmazlar (zê) derler.

İkinci mukaddime: Bütün her yerde, fethanın işbâ' yapılmasının asıl olduğunun; imâle yapmanın ise, ferî olduğunun bilinmesi gerekir. İşte bundan dolayı imâle edilen her kelimenin işbâ'sı caiz olduğu halde, işbâ' yapılan her fethalı harfin imalesi caiz değildir.

Bu Sûrenin Başlangıcının Kıraati

Üçüncü mukaddime: Bu sûrenin başlangıcı okuma konusunda kıraat imamlarının üç çeşit kıraatı bulunmaktadır:

a) Onlar asl olana tutulmuşlardır ki, bu asıl olan da hâ ve yâ'nın fethasının işba' edilmesidir.

b) Hâ ve yâ'nın imâle ile okunması.

c) Hem asıl hem de fer' olan şeyi birleştirmek, cem etmektir. Bu durumda hâ ile yâ arasında bir farklılık meydana gelir. Bu sebeble kıraat âlimleri, onlardan hangisi olursa olsun, birini fethalı, diğerini de kesreli okurlar. Onların, bu ihtilafı gerektiren sebep hususunda iki görüşleri vardır.

1) İşba'lı fetha, asıldır. İmâle ise, kullanılışı meşhur olan bir fer'dir. Dolayısıyla, hem aslı, hem de fer' olanı gözetebilmek için, onlardan birisi işba ile, diğeri de imâleli okunur ki, bu onlardan birisini nazar-ı dikkate alıp, diğerini almamaktan daha güzeldir.

2) Telaffuzda iki harfli olan elifba harfleri ise kesik kesik okunduklarında imâle ile; kesik kesik okunmadaklarında ise, işbâ' ile okunurlar. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın كهيعص ifadesindeki hâ ve yâ harfleri okunurken kesik kesik; yazıda ise bitişiktirler. Binâenaleyh, her iki tarafı, yani hem okunuş hem de hat, (yazı) cihetini gözetbilmek için bunlardan birinde imâle, diğerinde ise işbâ' yapılır.

Sen bu temel kaideyi iyice kavradığında şimdi diyoruz ki: Bu hususta değişik olan şu kıraatler bulunmaktadır:

a) Bu hususta bilinen kıraat, hem hâ'nın, hem de yâ'nın fethalı okunmasıdır.

b) Hâ harfihi meksûr, yâ harfini de meftûh ile okuma. Bu, **Ebu Amr** ve **İbn Mübadir**'in [33] kıraatidir. **Eyyûb**'dan ise, bunların kesik kesik okunması rivayet edilmiştir. Kıraat imamları, bu hâ ile tenbih harfi olan hâ'yı birbirinden ayırmak için, yâ'yı değil de hâ'yı kesre ile okumuşlar. Çünkü, tenbih edâtı olan hâ, kesinlikle meksur olarak okunmaz.

c) Hâ'nın fethası, yâ'nın da kesresi ile okumak. **Ebu Hamza, A'meş, Talha** ve **Âsım**'ın ravisi **Dahhak**'ın kıraatidir. Bunlar, hâ'yı değil de, yâ'yı meksur okumuşlardır. Çünkü, yâ, kısrenin kardeşidir. Kesreyi, kardeşi olana vermek, münasabeti korumak için, meftuh olan yabancı harfe vermekten daha evlâdır.

d) Her ikisinin birden imâle yapılmaları. Bu, **Kisâî, Mufaddal, Asım**'ın ravisi **Yahyâ, İbn Amir**'in ravisi **Velid İbn Eslem, Zûhrî** ve **İbn Cerir**'in kıraatidir. Bu zâtlar, bu iki harfi, hâ'nın ve yâ'nın imale edilmeleri hususunda zikredilen iki sebepten dolayı imâle ile okumuşlardır.

e) Hâ'nın dammesi ve yâ'nın fethası ile okunması, Bu, **Hasan el-Basrî**'nin kıraatidir. **Hasan el-Basrî**'den, hâ'nın fethası, yâ'nın zammesi ile okunabileceği de rivayet edilmiştir. **Keşşaf Sahibi, Hasan el-Basrî**'den bu iki harfin damme ile okunacağını da rivayet etmiştir. Bunun üzerine **ez-Zemahşerî**'ye "**Hasan el-Basrî**'den böyle bir kıraat sabit olmamıştır. Çünkü **İbn Cinnî, Kitâbu'l Muhteseb** [34] de şunu zikretmiştir: **Hasan el-Basrî**'nin kıraatı, herhangi birini belirtmeksizin, bu iki kelimeden birini fetha, diğeri bir.de damme ile okumaktır" denilmiştir. Bazıları da şu açıklamayı yapmışlardır: **Hasan el-Basrî**'nin bunlardan herhangi birini damme okumaya yönelmesinin sebebi şudur. Çünkü o bu kelimelerin ayne'l-fiilinin tıpkı, dâr ve mâl kelimelerinde olduğu gibi vâv'dan elife dönüştüklerini düşünmüştür. Çünkü

33) Nüshalarda **İbn Mübadir** diye geçen bir isim kıraat alimleri arasında bilinmemektedir. Muhtemelen **İnb Münazir**'in tahrifi sözkonusudur (ç.).

34) İbn Cinni'nin Şaz kıraatlere dair meşhur cemi **el-Muhteseb** adını taşan Mutbu nüshalardaki **Mükteseb** İsmi ya tahriftir yada

bu elifler, iştikakları olmadığı için mâlum olmasalar bile, bunlar lafzı bakımından kendilerine benzeyen şeylere hamledilmişlerdir.Binâenaleyh, kelimesinin ortasında elif geldiğinde, onun vâvdan dönüşmüş olduğuna inanmak gerekir. Çünkü, dilde galib ve genel olan durum budur. Binâenaleyh, **Hasan el-Basrî, hân** ve **yân** kelimelerinin elifinin vâvdan dönüşmüş olduğunu düşününce, o elifi vâv hükmünde kabul etmiş ve, mukabilini de dammeli okumuştur. Çünkü vâv, dammenin kardeşidir.

f) Bu iki harfin; bir tür dammeli işmâm ile okunması...

BİRİNCİ MESELE

Ebu Cafer كهيعص kelimesinde, âyn'ın nûnûnun açıkca okunmasının yanısıra, ufacık bir sekte ile, bu harfleri birbirinden ayırmak şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, âyının nûnunu da gizlemelerinin yanısıra, harfleri birbirine ulayarak okurlar.

Fevatihu's - Suver Hakkında

İKİNCİ MESELE

Marûf olan kıraat, sâd harfini, ..ذكر kelimesine idğâm ederek okumaktır. **Asım** ve **Yakûb**'un, bunu, izhar ile **okudukları rivayet olunmuştur.**

Fevâtihu'e-Suver hakkında ileri sürülen görüşler daha önce geçmişti. Ancak ne varki, burada söylenmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. **İbn Abbas**(r.a.)'nın Cenâb-ı Hakkın كهيعص ifâdesinin kendisi tarafından kendisini öven bir senâ ve medh ifâdesi olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. İşte bundan dolayı, kimileri, bu ifâdenin başındaki "kâf", "**kâf'ın**" (yeter), "hâ" harfini "hâdim" (hidâyet eden); "ayn" harfini, "âlim" (bilen), "sâd" harfini de "sadık" (doğru) anlamına almışlardır. **İbn Abbas** (r.a.)'dan kaf harfini, "kerim ve kebîr" (cömert ve büyük) anlamlarına aldığı rivayet edilmiştir.

Yine ondan, yâ harfini bir keresinde kerîm, başka bir kere de hakîm anlamına aldığı da nakledilmiştir. **Rebî ibn Enes**'ten, burada yâ harfini "mucır" (himaye eden, koruyan) anlamına geldiğini söylediği rivayet edilmiştir. Yine **İbn Abbas**(r.a.)'dan, bu ifâdedeki âyn'ın, Aziz ve 'Adl' kökünden olduklarını söylediği de rivayet edilmiştir. Bütün bu görüşler kuvvetli değildir. Zira biz Cenâb-ı Hakk'ın kitabında, dilin ne hakikaten ne de mecâzen delâlet etmediği birşey bırakmasının caiz olamayacağını söylemiştir. Çünkü biz bunu caiz görürsek, o zaman, bizim aleyhimize olmak üzere, her zâhirin bir bâtını bulunduğunun iddiâ kapısı açılmış olur. Halbuki dil, onların ileri gördüğü bu tür şeylere delâlet etmemektedir. Çünkü kâf harfinin, kerim'e veya kebîr'e veyahutta, Hz. Peygamber'in isimlerinden herhangi bir isme, meleklerin, cennet veya cehennemin isimlerine delâlet etmesi, bir başkasına delâlet etmesinden daha evlâ değildir. Binâenaleyh, bunu bunlardan birisine hamledip de diğerine hamletmemek, dilin kendisine asla delâlet etmediği bir tahakkûm olur.

★ ★
★

Hz. Zekeriya'nın Mazhariyeti

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّا ۝٢

"(Bu), kulu Zekeriyyâ'ye Rabbinin rahmetini anmıştır"
(Meryem, 2).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdenin başındaki **zikr**kelimesiyle ilgili dört değişik kıraat bulunmaktadır. Masdar şeklinde **zikru**; şeddeli ya da şeddesiz olarak mazi sığasında **zekkere ve zekere** veyahutta emir sığasında olmak üzere **zekkir** okunması. Bunun masdar şeklinde okunması halinde, رَحْمَةِ رَبِّكَ ifâdelerinin, izafetten dolayı meksûr, kesreli olunması, gerekir. Bu okunuşa göre bu ifâdenin (tümünde) üç vecih bulunmaktadır:

a-)**Abdehu** kelimesinin dâl'ının mansub okunması ve **Zekeriyyâ** isminin sonuna hemzenin getirilerek **Zekeriyyâ'** denilmesi ki bu kıraat meşhurdur.

b) Her ikisinin de merfû okunması. Buna göre ayetin manası, "O, rahmet, Allah'ın kulu, **Zekeriyyâ'dır**" şeklinde olur. Bu, **İbn Amr**'den rivayet edilmiştir.

c-) Birincisinin nasbı (عَبْدَهُ) **abdehu** ikincisinin ref'i ile... Buna göre mana, Rabbinin, kuluna rahmetidir. Kulu da **Zekeriyyâ'dır**" şeklinde olur. Şeddeli mazi ile okunmasına gelince, bu durumda **Rahmeten** kelimesinin mansub okunması gerekir.

Şeddesiz olarak mazi sığasında okunmasında, iki izah söz konusudur.

1) **Rabbüke** ifâdesindeki bâ'nın merfû okunması. Buna göre mana, "Rabbin, kulu **Zekeriyyâ'**yı hatırladı" şeklinde olur.

2)**Rabbeke** ifâdesindeki bâ'nın mansûb, عبده زكريا kelimelerinin de merfu okunması. Bu, mefulün faile takdim edilmesiyle okunmuştur. Bu iki kıraat de, kelbi'ye aittir. Bu ifâdeyi emir sığasında okuma halinde ise, rahmete kelimesinin mansûb kılınması gerekir. Bu, **İbn Abbas**'ın kıraatidir. Bil ki, bu kelime masdar veya mazi sığasında okunduğunda, ifâdenin takdiri, "Kur'ân'dan okunan bu şey senin Rabbinin, rahmetini zikretmesidir" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın **rahmeti Rabbike** ifâdesinden kastedilenin, "Kulu **Zekeriyyâ**'nın rahmeti" şeklinde olması muhtemildir. **Zekeriyyâ**'nın rahmet olması hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) Onun ümmeti için rahmet olması. Çünkü o, onları imana ve tâata iletmiştir.

b) Onun, hem bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e hem de onun ümmetine rahmet olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, **Zekeriyyâ**'nın ihlas ile, bütün işleri hususunda Allah'a yalvarıp yakarma yolunu Hz. Muhammmed (s.a.s)'e açıklayınca bu, hem Hz. Muhammed (s.a.s)'i hem de O'nun ümmetini o yola davet eden bir lafız olmuştur. Şu mananın da kasdedilmiş olması muhtemeldir: "Bu sûre, içinde Allah'ın kulu **Zekeriyyâ**'ya yapmış olduğu rahmetin bahsedildiği bir süredir."

★ ★
★

Hz. Zekeriyya'nın Niyazı

إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ۝٣ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ
بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ۝٤ وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي
مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ۝٥ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝٦

"O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman, demiştir ki: Ya Rabbî muhakkak ki ben... Benim kemiğim zayıfladı. Başımın da saçı aklıkla tutuştu. Ya Rabbi, ben Sana duâ etmem sebebiyle bedbaht olmadım. Doğrusu ben, arkamdan (yerime gelecek) akrabamdan endişeye düştüm. Karım da kısırdır. Binâenaleyh bana tarafından bir velî oğul ihsan et ki hem bana, hem de Yakûb hanedanına mirasçı olsun. Rabbim Sen onu rızana layık kıl"

(Meryem, 3-6).

Gizlice Dua Etmesinin Sebebi

Cenâb-ı Hakk'ın إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا *"O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman"* buyruğunun izahı:

a) **Hz. Zekeriyya**, duâsını gizleme hususunda, Allah'ın, gösterdiği yola riayet etmiştir. Çünkü Allah katında gizleme ve gizlememe eşittir. Binâenaleyh, duâyı gizli yapmak daha evlâdır. Çünkü, bu riyâdan daha uzak ve daha ihlâslıdır.

b) İhtiyarlık zamanında çocuk istediği için kınanmasın diye, bunu gizli yapmıştır.

c) O bunu, kendilerinden endişe duyduğu "mevali"sinden gizlemiştir.

d) Zayıf ve ihtiyar olduğu için sesi kısık çıkmıştır. Bu tıpkı, ihtiyar kimseyi vasfederken, "onun sesi kısık, duyması ağırdır" denilmesi gibidir.

Eğer: "Nidâ'nın şartı bağırmaktır. Binâenaleyh o, hem nidâyı hem de gizlemeyi nasıl yapabilmiştir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

1) O, yapabileceği en yüksek sesle bunu yaptı. Ancak ne var ki O'nun sesi, son derece zayıf ve yaşlı olmasından dolayı çok alçak çıktı. Binâenaleyh bu, onun bağırmaya yönelmesine nisbetle bir nidâ; vâkıaya nisbetle de, gizlilik hali olmuştu.

2) O, namazında duâ etti. Çünkü Allah Teâlâ ona namazında icâbet etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O, mihrapta durup namaz kılarken melekler ona şöyle nidâ etti: "Muhakkak ki, Allah sana... Yahya'yı müjdeler"* (A. İmran, 39) buyurmuştur. İcâbetin namazda olması, duânın namazda yapıldığını gösterir. Binâenaleyh, namazdaki nidânın da gizli olması gerekir.

Ayetteki قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي... *"Ya Rabbî dedi, muhakkak ki ben... Benim kemiğim zayıfladı. Başımın da saçı aklıkla tutuştu. Ya Rabbî, ben sana duâ etmem sebebiyle bedbaht olmadım. Doğrusu ben, arkamdan (yerime gelecek) akrabamdan endişeye düştüm. Karım da kısırdır. Binâenaleyh bana tarafından bir velî, oğul ihsan et ki hem bana, hem de Yakûb hanedanına o mirasçı olsun. Rabbim Sen onu rızana layık kıl"* kısmındaki kıraatle ilgili birkaç mesele vardır:

Ayette Kıraatle İlgili Meseleler

BİRİNCİ MESELE Peşpeşe üç hareke وَهَنَ (vehene) şeklinde okunmuştur.

İKİNCİ MESELE **Ebu Amr'a göre** الرَّأْسُ شَيْبًا ifadesindeki sin, şînâ idğam edilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE الموالى yâ'nın fethasıyla **el-mevâliye** şeklinde okunur. Zührî'den, "Mevâlî" kökünden olmak üzere, bu kelimenin yâ'nın sükûnuyla el-mevalî şeklinde okunduğu da rivayet edilmiştir. **Hz. Osman, Ali İbn Huseyn, Muhammed İnb Ali, Said İbn Cübeyr, Zeyd İbn Sabit** ve **İbn Abbas**, hâ'nın fethası şeddeli fâ ve tâ'nın da kesresiyle, خِفْتُ

(haffetl) şeklinde okumuşlardır ki bu da şu iki manaya delâlet eder:

1) Bu ifadeden sonra gelen وَرَائِي (verai) kelimesinin, "Benden sonra" manasına alınmasıdır. Buna göre mana, "Onlar, azaldılar ve benden sonra, dini ikâme etmekten aciz oldular" şeklinde olur. Bu sebeple **Hz. Zekeriyyâ** Rabb'inden, onları rızıklandıran bir velî, dost ve sahib ile takviye etmesini istemiştir.

2) Bu kelimenin, "ön" anlamına alınmasıdır. Buna göre mana, "Onlar, onun önünde azaldılar ve öldüler. Öyleki, kendisiyle kuvvetlenilecek ve desteklenilecek hiç kimse kalmadı" şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bilinen kıraat, bu kelimenin, kendisinden sonra sakin bir yâ bulunan kesreli bir hemze ile, مِنْ وَرَائِي (min verâ.) şeklinde okunmasıdır. **Humeyd İbn Muhsin'ın** yâ'nın fethası ve hemze ile مِنْ وَرَائِيَ (min veraiye) şeklinde okuduğu, rivayet edilmiştir. **İbn Kesir** ise, غَصَايَ gibi مِنْ وَرَائِيَ (min verâye) şeklinde okumuştur.

BEŞİNCİ MESİLE

يَرِثُنِي وَيَرِثُ ifadelerinin okunuşu hakkında da şunlar söylenebilir:

a) Bu kelimeler, terkibte sıfat olmaları sebebiyle, ref ile **yerisûnî ve yerisû** şeklinde okunmuşlardır.

b) **Ebû Amr, Kisâî, Zührî, A'meş ve Talha** her iki fiili de, *"bana ihsan et"* emrinin cevabı olarak **Yerisnî** ve **yeris** şeklinde cezimli okumuşlardır.

c) **Ali İbn Ebi Talib, İbn Abbas, Ca'fer İbn Muhammed, Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'nin birinci fiili cezm ile **yerisnî** ikincisini ise, ism-i fâil sığasında **vârisun** şeklinde okudukları rivayet edilmiştir.

d) **İbn Abbas**'ın, bu ifadeyi يَرِثُنِي وَارِثٌ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

e) **El-Cuhderî**'nin bu kelimeyi, "vârisun" kelimesinin ism-i tasğiri olarak اُفَيْعِل vezninde اُوَيْرِثٌ (uveyrisu) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

Bazı Lügavî İzahlar

Dil ile ilgili izahlara gelince **vehn** kelimesi "zayıflık" demektir. **Ez-Zemahşerî, el Keşşaf**'da şöyle demektedir. **Şeybu** "ihtiyarlık", saçların beyazlığı, parlaklığı, onun saçlarda yayılması; tıpkı ateşin tutuşması gibi her tarafa yayılması bakımından, ateşin kıvılcımlarına benzetilmiş; sonra da kelime istiâre üslûbunda kullanılarak, sonra da, bu tutuşma işi saçların bittiği yere, isnâd edilmiştir ki bu da "baş"tır. Buna göre **şeyben** kelimesi de temyiz olarak getirilmiştir. Muhatabın, o başın **Zekeriyya** (a.s)'ın başı olduğunun bilmesinden dolayı da **er-re's** kelimesi **Zekeriyya**'ya nisbet edilmemiştir. İşte bundan ötürüdür ki bu cümle, fasih olmuştur. Duâ, bir işi istemek olup, bunun mukabili de "icâbet" dir. Bu, tıpkı emrin mukabilinin "tâat" olması gibidir.

Velî kelimesinin terkibi yakın olmak anlamına delâlet eder. Nitekim Arapça'da "ona yaklaştım anlamında وَلِيتُهُ إِلَيْهِ وَلْيًا (evîltuhu, elîhi, velyen) denilmektedir. Bunun if'âl vezni أَوْلَيْتُهُ ise "onu, ona yaklaştırdım, böylece gerisindeki şeylerden uzaklaştı" manasına gelir. **Sâlde İbn Cü'ye'nin**

وَعَدَتْكَ عَوَادٍ دُونَ وَلْيِكَ فَشَغَبُ

"Zamanın getirdiği pekçok bela ve musibetler, fitne ve fesatlar çıkararak, seni yolundan saptırdı.." ifadesi de bu anlamdadır. Ve yine bu kelime, "sana yakın olup, senin yanına oturduğun kimse" anlamına da gelir. Bahar yağmurunu "velyeden" (takibeden) yağmura, "Vely"; hayvanın sırtının üzerine konulan keçeye "veliyye" denmesi de bu manadadır. Yine bir işi üstlenen kimse, o işe yakın olduğu için, "Yetimin velisi", "maktülün velisi", "şehrin velisi" denilmesi de bundandır. Yine Cenâb-ı Hakk'ın فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir"* (Bakara, 144) ayetindeki bu kelime, Arapların, "Onu, kendisini takibedenlerden kıldı" manasında söyledikleri, وَلَّاهُ بِرُكْبِهِ şeklindeki ifadelerine dayanır. Birisi senden ayrıldığında وَلِّنِي عَنِّي demene gelince, bu, zıd manayı ifade etsin diye, kelimenin ayne'l-fiilinin şeddelenmesi bâbındandır. Arapların, "Falan falancadan daha evlâdır" şeklindeki sözleri, ya "vâlî" kelimesinden, yahut "veli" kelimesinden müştaktır. Bu tıpkı, "dânî" ve "karib" kelimelerinden, "ednâ" ve "akreb" (daha yakın) kelimelerinin türemesi gibidir. Evlâ kelimesinde de yakınlık manası vardır. Çünkü birşeye daha uygun ve layık olan şey, ona daha yakın olur. "Mevlâ" kelimesi, tıpkı "mermâ" kelimesi gibi, ism-i mekandır. "Mebnâ" kelimesi de, ism-i mekandır, yani "atılan ve yapılan yer" demektir.

"Âkır", kısır kadın demektir. Arapça'da "âkır" yaralamak demektir. "Âkır" kelimesi bundan müştaktır. Çünkü bu da, hilkatin aslını bozmuş, yaralamış bir durumdur. Yine atın ayaklarına kılıçla vurup kestiğinde, عَقَرْتُ الْفَرَسَ بِالسَّيْفِ denilir.

Ayetteki "Âl" kelimesi, insanların işlerinin kendisine varıp, dayandığı belli kimse" demektir. İnsanların işleri bunlara, bazan akrabalıktan, bazan, Firavn'ın "Âl-i Firavn" gibi arkadaşlıktan; bazan da, Âl-in-Nebiyy" gibi, dinî birlikten ötürü varıp dayanır. Bil ki **Zekeriya (a.s)**, bu istekte bulunmazdan önce şu üç şeyi ileri sürmüştür:

a) Kendisinin zayıf, güçsüz, kuvvetsiz oluşunu;

b) Allah Teâlâ'nın duâsını kesinlikle reddetmeyeceğini;

c) Duâ ile istenen şeyin, dinî bir menfaate sebeb olacağını. Bu üç şeyi ifade ettikten sonra, açıkca isteğini bildirmiştir.

"Kemiğim Zayıfladı" Tabiri

Birinci makam, onun zayıf ve güçsüz oluşudur. Zayıflığın tesiri ya içte, ya dışta görülür. İçte meydana gelen zayıflık, dışta meydana gelenden daha kuvvetlidir. İşte bundan ötürü **Hz. Zekeriya** önce içindeki zayıflığı beyan ederek işe başlamış ve

وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي *"Benim kemiğim zayıfladı"* demiştir. Bunu şu şekilde izah ederiz: "Kemikler, bedenin en kuvvetli ve sert parçalarıdır. Bunlar, şu iki sebebten ötürü böyle yaratılmıştır;

a) Diğer uzuvların kendilerine dayandığı birer esâs ve temel olmalarından ötürü. Çünkü bedenin diğer uzuvları kemikler üzerine binâ edilmiştir. Taşıyanın, taşınılandan daha kuvvetli olması gerekir.

b) Bedenin bazı yerlerinde, diğer uzuvları koruyan bir kalkan olabilmesi için kemiklere ihtiyaç hissedilmiştir. Kafatası ve göğüs kemikleri gibi. Bu durumda olanın, çeşitli âfetlere (tesirlere) karşı dayanıklı olup, onlardan fazla etkilenmemesi için, sert olması ve kuvvetli olması gerekir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca deriz ki: Kemikler, bedenin en sert ve kuvvetli uzuvları olup, iş de onları zayıflamasına kadar vardığına göre, kemikler dışında kalan uzuvların, yumuşak oldukları için, zayıflamaları öncelikle söz konusu olur. Bir de, kemikler diğer uzuvların taşıyıcısı olup, zayıflığın taşıyıcılara kadar ulaşması taşınanlara çoktan ulaşmış olmasını gerektirir. İşte bu sebebten ötürü, **Hz. Zekeriyya** (a.s) zayıflığı, diğer uzunlar için değil, kemikler için söylenmiştir. Zayıflığın dıştaki eseri ise, ağarmanın bütün başı sarmasıdır. Binâenaleyh bu ifadenin, zayıflığın bedenin hem içine, hem dışına artık hükümran olduğunu gösterdiği anlaşılır. Bu ise, Allah'ın güç ve kudretine teslim olmayı ve zahiri sebepleri bir tarafa bırakmayı iyice ortaya koymak için, çokca duâ etmeyi gerektiren hususlardandır.

İkinci Makam, Hz. Zekeriyya (a.s)'in, duâsının kesinlikle reddedilmeyeceğidir. Onun bunu ifade etmesini de şu iki açıdan izah ederiz:

a) Rivayet olunduğuna göre muhtaç birisi, büyük zatların birinden birşey istedi ve isterken: "Ben, falan zamanda iyilikte bulunduğun kimseyim" dedi. O zat da: "seni bana gönderene merhaba" dedi ve isteğini verdi. Bu böyledir, çünkü o onu, ilk defa kabul edip verdiğine göre, şimdi kalkıp onu bu defa reddedecek olsa, bu red, ilk yaptığı iyiliği de boşa çıkarır. Halbuki iyilik yapan, iyiliklerini boşa çıkarmak istemez.

b) Alışılmışın aksini yapmak, nefislere ağır gelir. Binâenaleyh hep dualarının kabul olunmasına alışmış olan bir kimsenin duası, bu, alışmadan sonra reddedilecek olsa bu son derece güç ve ağır gelir. Bir de, kendisinden hep in'âm ve lütuf umulan kimselerden, cefânın sûdûr etmesi, çok zordur. İşte bundan dolayı **Zekeriyyâ** (a.s): "Sen, lütfunu görüp tanımış, ona iyice alışmış olmama ve bedenimin güçlü kuvvetli olmasına rağmen, başlangıçta duâlarımı geri çevirmedin. Binâenaleyh beni, kabul edilmeye alıştırmış iken ve ben son derece güçsüz bir halde iken, eğer beni reddedersen, bu, kalbimi son derece mahzun eden birşey olur" demiştir. Bil ki Araplar, bir kimse kendi ihtiyaçlarını elde edip, ona kavuştuğunda سَعِدَ فُلَانٌ بِحَاجَتِهِ bunları elde edemediğinde ise, شَقِيَ فُلَانٌ بِحَاجَتِهِ derler. Ayetteki بِدُعَائِكَ (duân ile) ifadesi,

"Benim sana olan duâm ile" "yani sana dua etmem sayesinde" manasınadır. Çünkü masdar, bazan fâiline, bazan mefûlüne muzaf olur.

Üçüncü makam: Bu, duâ ile istenen şeyin, dinî bir menfaat sebebi olmasıdır. Bunun izahı şöyledir: **Hz. Zerekiyya** (a.s), وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي *"Doğrusu ben, arkamdan (yerime geçecek) akrabamdan endişeye düştüm"* demiştir. Bu ifade ile ilgili üç bahis vardır:

Mevâlî Kelimesinin İzahı

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a) ve **Hasan el-Basrî** ayetteki "mevâli" ye: "Benden sonra gelecek vârislerim" manasını verirlerken; **Mücahid**, "Asâbelerim" (uzak akrabalarım); **Ebu Sâlih**, "Kelâlelerim"; **Esam**, "Amca oğullarım, yani neseb bakımından ondan sonra gelecek kimselerim: **Ebu Müslim**, "Yardımcılarım, amcaoğullarım, çoluğum-çocuğum" manalarını vermişlerdir. Bu kelime burada, onun çocuğu yerine geçecek ve onun mirasını sürdürecek kimseler demektir. Bu hususta tercihe şayan olan, bu kelime ya siyaset, ya malları, yahut da dinî işleri yerine getirme hususunda **Hz. Zekeriyya**'ya halef olacak kimseler kastedilmiştir. Onun zamanındaki örf, gelenek şeriat sahibine (peygambere) yakın olanların, o hayatta iken bu iş için belirlenmeleri şeklinde idi.

Hz. Zekeriyya (a.s)'ın Endişesi

İkinci Bahis: Alimler, **Hz. Zekeriyya** (a.s)'ın mevâli (akrabaları-halefleri) için niçin endileşelendiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları onun, onların dini bozmalarından endişelendiğini söylemişlerdir. Bazıları da: "Hayır, o onların ilim ve nübüvvet makamının hakkını yerine getirmekten âciz kalacaklarını bildiği için, ölümünden sonra, malı ve diğer işleri hususunda, işin onlara kalmasından endişe duymuştur" demişlerdir. Bu hususta şöyle üçüncü bir görüş daha vardır: Allah Teâlâ'nın, **Hz. Zekeriyyâ**'ya İsrâiloğullarının peygamberlerinden birisi müstesna, artık babası bulunan başka bir peygamber kalmadığını (çıkmayacağını) bildirmiş olması, bundan dolayı da onun, bu peygamberin, amcası oğullarından olmasından endişelenmiş olması muhtemeldir. Çünkü kendisinin (o esnada) çocuğu yoktu. Bundan dolayı Allah Teâlâ'dan, işte (İsrâiloğullarından çıkacak) o son babalı [35] Peygamber'in kendi evladı olmasını diledi. Buda her nekadar işin detayına delâlet etmese bile, onun böyle peygamberleri çok alâkadar eden bir durumdan korkmuş olduğunu göstèrir. **Hz. Zekeriyya**'nın nübüvvetinin yanısıra, melik ve imam (idareci ve önder) olması ile ilgili bir siyasetin ona varıp dayanması; bu sebeble de, kendisinden sonra geride kalacak olan akrabalarından, bu biri veya ikisi hususunda

35) **Hz. İsa** (a.s) Beni İsrailden olan fakat bu başı bulunmayan son Peygamberdir. **Hz. Zekeriya**, Sondan önceki Peygamberin kendi evladı olmasınıdiledi (ç).

endişelenmiş olması da uzak birşey değildir. **Zekeriyya** (a.s)'ın *"endişe ettim"* sözü, mâzî sigasıyla ise de, bu endişenin istikbâl ile ilgi olabileceğini ifade eder. Bu tıpkı, bir kimsenin, "şundan korktum, şundan endişe ettim" deyip de, bunlarla "Korkuyorum, endişe ediyorum" manasını kastetmesi gibidir. **Zekeriyya** (a.s)ın *"Karım da kısırdı"* ifadesi de böyledir, yani, "şu anda da kısır" demektir. Çünkü bir kere kısır olan, alışılmış genel duruma göre, artık doğuran birisi olamaz. Binâenaleyh **Hz Zekeriyya** (a.s) bunu, mâzî lafzıyla haber vermesinde, bu durumun eskiden beri böyle olduğunu bildirmek içindir. Onun bunu böyle ifade etmedeki maksadı, çocuğunun olmasının uzak bir ihtimal olduğunu anlatmaktır. Dolayısıyla onun bunu mâzî siğasıyla söylemesi daha güçlü bir ifade olmuştur. Onun, *"Doğrusu ben, arkamdan (yerime geçecek) akrabamdan endişeye düştüm"* ifadesinde de bu incelik vardır. Çünkü o, bu ifade ile, endişesinin çok eskiye dayandığını haber vermek istemiştir. Fakat bilahere hâlin (durumun) varis meselesinin gereğinin ve ihtiyacını arzetmenin delâleti ile (onu dile getirmekle) hâl-i hazırda endişesinin bulunduğunu bildirmekten istiğna etti (onu dile getirmesi sebebiyle bunu söylemesine, lüzum kalmadı). Hem bazan mâzî, müzarî yerine; muzârî, mâzî yerine kullanılabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hani Allah "Ey İsâ b. Meryem, sen mi insanlara... dedin" demişti"* (yani diyecek)" (Maide, 116) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

Ayetteki, **min verâî** *"Arkamdan"* ifadesine şu iki mana verilmiştir: **Ebu Ubeyde:** "Bu, "önümden" demektir" der. Diğer âlimler: "Bu, "ölümümden sonra" demektir" demişler. Her iki mana da muhtemeldir. Buna göre şayet, "O, kendisinden sonra onlardan niçin endişelenmiş? Çünkü onların şerlerinden korkması şöyle dursun, kendinden sonra onların hayatta kalacağını nasıl bilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, bazan ipuçları ve zanlar ile bilinebilir (tahmin edilebilir) ki bu da, böyle bir korkunun meydana gelmesinde yeterli bir sebebtir. Yine bu husus, onların kendi âdetlerini sürdürerek, fesad ve şer içinde yaşıyor olmaları gibi, bazı ipuçlarından anlaşılabilir.

Hz. Zekeriyya (a.s)'ın فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا *"Binâenaleyh bana tarafından bir velî ihsan et"* ifadesinin tefsiri hususunda ihtilaf edilmiştir: Ekseri alimler onun bununla, bir çocuk istediği kanaatindedirler. Bazıları da: "Hayır o, çocuk veya başka birşey olarak kendisinin yerine geçecek birisini istemiştir" demişlerdi. Şu üç sebebten ötürü, birincisi doğruya daha yakındır:

a) Hak Teâlâ, **Hz. Zekeriyya** (a.s)'nın, "Ya Rabbi, bana katından tertemiz bir zürriyet ver" (Al-i İmran, 38) dediğini nakletmeştir.

b) Bu sûrede, o *"Binâenaleyh bana tarafından bir velî ihsan et ki bana da mirasçı olsun, Yâ'kûb hânedânına da"* demiştir.

c) Enbiya sûresinde o *"Rabbim, beni yalnız başıma bırakma. Sen vârislerin en hayırlısısın"* (Enbiya, 89) demiştir. İşte bu ifadeler, onun çocuk istediğini göstermektedir.

Çünkü Cenâb-ı Allah, Meryem sûresinde (bu ayetlerde), onun akrabaları bulunduğunu ve vâris olabilecek kimseleri olduğunu haber vermiştir. Bu ifadeyi, kendisi yerine geçecek bir vâris isteme manasına hamletmek mümkün ise de, bunu çocuk isteme manasına hamletmek daha açıktır. Bu hususta üçüncü bir görüş ileri sürenler şöyle istidlâl etmişlerdir: "Ona çocuğunun olacağı müjdelenince, o bunu hayretle karşılayacak, *"Benim nasıl bir oğlum olabilir..."* (Meryem, 19) demiştir. Binâenaleyh eğer o çocuk için dua etmiş olsaydı, bunu hayretle karşılamazdı. Buna şöyle cevap verilir: **Hz. Zekeriyya** (a.s), Kendisine verilecek şeyi sormuş ve hem kendisi, hem de karısı bu durumda (yaşlı ve kısır) iken mi, yoksa çocukları olabilecek iki genç haline getirilmek suretiyle mi o çocuğun verileceğini sormuşlardır. Bu, **Hasan el-Basrî**'den rivayet edilen görüştür.

Bir diğer alim de şöyle demiştir: **Hz. Zekeriya** (a.s)'nın duasındaki, *"Karım da kısırdı"* ifadesi, onun başka bir hanımdan mı çocuğu olacağını, yahut da mevcut hanımını doğurmaya elverişli kılmak suretiyle, bundan mı çocuğu olacağını sorması manasınadır. Buna göre sanki o: "Ben bu hanımdan çocuğumun olabileceğini sanmıyorum. Binâenaleyh bana katından istediğin bir veli ver, yani, ya mevcut hanımımı bu işe elverişli hâle getir de çocuk ondan olsun, yahut da başka bir hanım vererek, bu çocuğu ondan nasib et" demek istemiştir. Bundan dolayı, ona çocuğu olacağı müjdesi verilince, o, o çocuğun bu hanımından mı, yoksa başkasından mı olacağını sormuş ve ona, çocuğun bu hanımından verileceği haber verilmiştir.

Mirasın Buradaki Manası

Alimler, ayetteki "miras" ile ne murad edildiği hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

a) Her iki mirascı olma ile de, mala vâris olma kastedilmiştir. Bu, **İbn Abbas, Hasan el-Basrî** ve **Dahhâk**'ın görüşüdür.

b) Her iki miras ile de, peygamberliğin miras kalması kastedilmiştir. Bu, **Ebu Sâlih**'in görüşüdür.

c) Birinci miras ile malını ikinci miras ile de **Ya'kûb** hanedanında bulunan nübüvvetin miras kalması murad edilmiştir. Bu, **Süddî, Mücâhid** ve **Şa'bî**'nin görüşüdür. Yine **İbn Abbas, Hasan el-Basrî** ve **Dahhak**'dan bu görüş de rivayet edilmiştir.

d) Bu, "Ona Benden ilim miras kalır, **Ya'kûb Hanedanı**'ndan da nübüvvet miras kalır" demektir. Bu görüş, **Mücâhid**'den rivayet edilmiştir. Bil ki rivayetlerin hepsi de şu beş şeye dayanır:

a) Mal, alimlik ve ilim makamı, nübüvvet ve güzel siret (ahlak). **"İrs"** (vâris olma), bütün bunlar için kullanılabilen bir kelimedir. Mal hakkında kullanılışı, *"(Allah) onların*

topraklarına ve mallarına sizi vâris kılar" (Ahzab, 27) ayetinde olduğu gibidir. İlim hakkında kullanılışı, *"Andolsun ki Biz Musa'ya hidayet (rehberi Tevrat-ı) verdik ve İsrailoğullarını o kitaba vâris kıldık"* (Gafir, 53) ayetinde olduğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ وَاِنَّ الأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِيْنَاراً وَلاَ دِرْهَماً وَاِنَّمَا وَرِثُوا الْعِلْمَ *"Alimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler ne altın ne de gümüş miras bırakırlar. Onlar ancak ilim miras bırakırlar"*[36] buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki Davud ve Süleyman'a bir ilim verdik ve onlar "Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler. Süleyman Dâvud'a mirascı oldu"* (Neml, 15-16) buyurmuştur. Bu mirascı oluş, hem onun mülküne (hükümdarlığına), hem de nübüvvetine mirascı olması demek olabilir. Bazan Arapça'da, "Bu, bana gam ve keder miras bıraktı" denilir. Binâenaleyh bu "miras" lafzının, bütün bu vecihlere (manalara) ihtimali olduğu sabit olur. Bu lafzı, mala vâris olma manasına hamledenler, rivayetleri ve aklî izahları delil getirmişlerdir: Rivayetten delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, رَحِمَ اللّٰهُ زَكَرِيَّا مَاكَانَ لَهُ مَنْ يَرِثُهُ *"Allah Zekeriya (a.s)'a rahmet etsin. Kendisine vâris olacak kimsesi yoktu"* hadisidir. Bunun zâhiri, bu mirasın, "mal" ile ilgili olduğunu gösterir. Aklî delil ise şu iki şekildedir.

a) İlim, ahlak ve nübüvvete vâris olunamaz. Aksine bunlar Kesb (insanın bizzat kazanması, nâil olması) yoluyla elde edilirler. Binâenaleyh buradaki mirası mal ile ilgili kılmak gerekir.

b) **Zekeriya** (a.s) *"Rabbim sen onu rızana layık kıl"* demiştir. Eğer ayetteki mirascı olmaktan murad, nübüvvete vâris olma olsaydı, **Hz. Zekeriya** o gelecek peygamber'in rıza sahibi kılınmasını isterdi. Bu ise câiz değildir. Çünkü peygamber zaten, masûm ve rıza sahibi olur. Hz. Peygamberin إِنَّا مَعْشَرَ الأَنْبِيَاءِ لاَنُوْرَثُ مَا تَرَكْنَاهُ صَدَقَةٌ *"Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bizim geride bıraktığımız şeyler sadakadır (dağıtılır)"* [37] şeklindeki hadisi, o işin **Hz. Zekeriya**'ya verilmesine mâni değildir.

"Miras" lafzını, ilim, makam ve nübüvvete vâris olma manasına alanlar da, peygamberlerin bütün gayretlerini mala değil din işine sarfettiklerinin, çok açık görülen bir durum oluşunu delil getirmişlerdir. **Hz. Zekeriyya**'ya, dini hususta çok faydası olan dünyevi birşeyin verilmiş olduğu, onun işte bundan ötürü o dünyevi şeye önem verdiği de söylenmiştir. Bu görüşü kabul etmeyenlerin, "Nübüvvete vâris olunamaz" şeklindeki sözlerine karşılık şöyle deriz: Bu da mal sayılır ve ona, "Bu hususta babasının yerini tuttu" manasında, oğlu vâris olmuştur. Babası için söz konusu olan tasarruf (yetki), oğlu için de gerçekleşmiştir. Aksi halde mala malik olma da, miras bırakanlar tarafından değil, Allah tarafındandır. İşte oğlu hakkında, **Hz. Zekeriyya**'dan sonra onun peygamber oluşu ve dini işleri ondan sonra onun yürüttüğü bilindiğine göre, onun **Hz. Zekeriyya**'ya vâris olduğunu söylemek doğru olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Biz peygamberler topluluğu"...* ifadesini, Cenâb-ı Hakkın, *"Zikri (Kur'ân'ı)*

36) **Keşfu-l-Hafa**, 2 / 64; **İbn Mace**, mukaddime, 17 (1/81); **Ebu Davud**, İlim, 1 (3/317).

37) **Buhari**, humus, 1; **Müslim**, cihad, 49 - 51 (3/1378-1379).

Biz indirdik" (Hicr, 9) ayetinde olduğu gibi, müfred manaya hamletmek câiz ise de, mecâz olur. Binâenaleyh buradaki "Biz" kelimesinin çoğul manaya oluşu hakikidır. Bu sebeble, bir sebeb olmadan, kelimenin hakiki manasını bırakmak câiz değildir. Hele de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Biz peygamberler topluluğu, miras bırakmayız"* hadisi rivayet edilmiş iken... Dolayısıyla ayetteki bu miras kelimesinin, dini açıdan fayda ve menfaatı bulunan herşeye vâris olma manasına hamledilmesi daha evlâdır. Çünkü bu kelime, nübüvvete, ilime, güzel ahlaka, dini makamlara ve iyi mala mirascı olma manasını da içine alır. Zira bütün bunlar, faydanın devamlı ve istikrarlı olabilmesi için, devam etmesine pek çok sebeb bulunabilen şeylerdendir.

ALTINCI MESELE

Müfessirlerin ekserisi, ayette bahsedilen **Ya'kûb**'un, **Hz. Ya'kûb İbnü İshak İbni İbrahim** (a.s.) olduğu görüşündedirler. Çünkü **Zekeriyya** (a.s)'nın zevcesi **Hz. Meryem**'in kızkardeşidir. **Meryem** de, **Ya'kûb** (a.s)'un oğlu,**Yahûdâ**'nın çocuklarından olan, **Süleyman b. Davûd** (a.s)'ın soyundandır. **Zekeriya** (a.s) ise, **Hz. Musâ** (a.s)'nın kardeşi, **Hz. Harûn**'un soyundandır. **Harûn** ve **Musâ** (a.s) da, **Hz. İshak**'ın oğlu **Yakûb**'un oğlu **Lâvî** soyundandır. Nübüvvet, **Ya'kûb** (a.s)'ın soyunda idi. Çünkü onun adı **İsrâil** (yani **Abdullah**) idi. Bazı müfessirler, bu ayette bahsedilen **Ya'kûb** ile, **İbrahim**'in oğlu olan **İshak**'ın oğlu **Ya'kûb** kastedilmemiş, tam aksine **İmrân İbn Mâsân**'ın kardeşi **Yakûb ibn Mâsân**'ın kastedildiğini **Yakûb**'un âli, yani ailesinin ve soyunun sopunun, **Yahya İbn Zekeriyya**'nın dayıları olduğunu söylemişlerdir. Bu, **Kelbî** ve **Mukatil**'in görüşüdür. **Kelbî**, "**Mâsân** oğulları, İsrâiloğullar'nın başı ve kralları; **Zekeriyya** (a.s) ise, o gün, ulemâ ve ahbârın başı idi. Böylece **Zekeriyya** (a.s), çocuğunun, kendisinin ilmine: **Mâsân** oğullarının ise mülküne varis olmasını istemiştir" demiştir.

Radiyya Kelimesinin İzahı

Bil ki alimler, ayette geçen رَضِيًّا (Radıyya) nın ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır.

1) Bununla, "Onu, peygamber olan ve kendisinden razı olunmuş biri yap" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü peygamberlerin hepsi, kendilerinden razı olunmuş kimselerdir. Binâenaleyh, onlardan "radî" (razı olunmuş) olan, genel anlamda onlardan üstün ve onlara ait pekçok hususlarda onların fevkinde olur. Böylece Allah Teâlâ, **Hz. Zekeriyya**'nın bu duasına icabet etmiş, ona günah işlemesi şöyle dursun, ona yeltenmemiş dahi olan bir efendi, nefsine hakim ve salihlerden bir peygamber olmak üzere **Yahya**'yı bağışladı. Bu, kişinin, kendisi sayesinde hoşnut olunmuş olacağı en üstün meziyetlerdir.

2) Ayetin bu ifadesiyle, **Yahya** (a.s)'ın, ümmeti arasında yalanlanmayıp red de olunmayan bir radî, kendisinden hoşnut olunmuş birisi olduğu kastedilmiştir

3) Bununla onun, herhangi bir şey hakkında itham edilmemiş, ta'n edilmemiş ve kendisine herhangi bir suc veya günahın isnad edilmemis olması kastedilmistir.

4) **Hz. İbrahim** ve **İsmail** (a.s) dualarında, *"Ey Rabbimiz, bizi sana inkiyad eden kimseler kıl"* (Bakara, 128) diyorlardı. Halbuki o ikisi o anda dahi, Allah'a inkiyât etmiş olan kimselerdi. O halde onların bu ifadeyle kasdettiği şey, "Bizi, bu hal üzerinde sabit kıl ve müdavim et" veyahutta, "Bizi, senin peygamberlerinden sana inkiyat etmiş iki faziletli; üstün kimse kıl" anlamlarıdır. İşte burada da böyledir.

Âlimlerimiz, halk-ı efâl meselesinde bu ayetlerle istidlâl ederek şöyle demişlerdir; "çünkü **Yahya** (a.s), Allah'ın yapmasıyla, O'nun fiiliyle, "kendisinden hoşnut olunmuş kimse" olacaktır. Binâenaleyh o, Allah Teâlâ'dan, onun "kendisinden hoşnut olunmuş biri kılınmasını istediğine göre bu, kulun fiilini Allah'ın yaratmış olduğuna delâlet eder": İmdi, şayet, "Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın ona, çeşitli lütuflarda bulunması, böylece onun da, sayesinde kendisinden hoşnut kalınmış kimse olunacağı şeyi tercih ettiği ve işte bunun Allah'a nisbet edildiği kastedilmiştir" denilirse, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Biz, Cenâb-ı Hakk'ın onu, "Kendisinden hoşnut olunmuş kimse" kılmasını lütuf fiillerini vermesi ve kişinin de onu tercih etmiş olması sebebiyle, böylece "kendisinden hoşnut olunan kimse olması" manasına hamledersek, bu mecazî bir mana olur. Halbuki mecazi mana asıl olan (hakikat)'in hilafınadır.

b) Lütuf fiillerini Allah'a vâcib kılmak, ihlâl edilmesi caiz olmayan bir husustur. Vacib olan şeyin ise, duâ ve tazarru ile istenmesi caiz değildir.

★ ★
★

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝٧

"Ey Zekeriyyâ, hakikaten biz sana, Yahya adında bir oğul müjdeleriz ki, bundan evvel biz ona hiç bir (kimseyi) adaş yapmamıştık"

(Meryem, 7).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Yahya (a.s)'ın Doğum Müjdesi

Alimler, "Ey **Zekeriyyâ**" diye nidâ edenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak ekseri ulemâ, bunun Allah Teâlâ olduğu kanaatindedirler. Bu böyledir, zira bu ayetten önceki ifadeler, Hz. Zekeriyya'nın Allah Teâlâ'ya hitabta bulunup O'na niyaz ettiğine delâlet etmektedir. Bu ayetler onun, *"Ya Rabbi, doğrusu (...) Benim kemiğim yıprandı. Ben Sana duâ etmem sebebiyle*

bedbaht olmadım" (Meryem, 4) ve *"bana... ihsan et"* (Meryem, 5) şeklindeki ifadeleridir. Bundan sonraki ayet de, **Hz. Zekeriyya**'nın, Allah'a hitabda bulunduğunu göstermektedir ki bu da onun, *"Rabbim, benim nasıl oğlum olur ki?"* (Meryem, 8) sözüdür. Hem bu ayetten önceki ayetler, hem de bu ifade, **Hz. Zekeriyya**'nın Allah'a hitap ettiği ayetler olunca, bu nidânın da, Allah'tan olması gerekir. Aksi halde, ayetlerin nazmı (normal düzeni) bozulmuş olur. Bazı kimseler, bu nidânın melek tarafından yapılmış olduğunu ileri sürmüşler ve bu hususta şu iki delili zikretmişlerdir:

1) Cenâb-ı Hak, Âli İmran sûresinde *"O, mihrabda durup namaz kılarken melekler ona (şöyle) nidâ etti: "Gerçek Allah sana... Yahyayı müjdeler"* (A. İmrân, 39) buyurmuştur.

2) **Zekeriyya** (a.s), *"Dedi ki: "Rabbim, benim nasıl oğlum olur ki? Karım bir kısırdır, Ben ise ihtiyarlığın son haddine varmışımdır"* (Meryem, 8) deyince, *"Öyledir. Rabbin buyurdu ki: O, bana göre pek kolay"* (Meryem, 9) demiştir ki, bunun Allah'ın kelâmı cümlesinden olması caiz değildir. Binâenaleyh bunun, meleğin sözü olması gerekir. Birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: "Burada, biri Allah'ın, diğeride meleğin nidası olmak üzere, iki nidâ bulunmaktadır" denilebilir. İkincisinin cevabını da inşaallah, biz Cenâb-ı Hakk'ın, *"Öyledir. Rabbin buyurdu ki: O, bana göre pek kolaydır"* ifadesinin, Allah'ın kelâmından olmasının mümkün olduğunu beyan ettiğimizde vermiş olacağız.

İKİNCİ MESELE

Buna göre şayet, "Eğer duâ izne bağlıysa, ayetteki müjde ve beşâretin manası ne oluyor? Yok, eğer müsadesiz de oluyorsa, daha niçin Cenâb-ı Hak, "beşâreti, müjdeyi" izinden önce getirmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz: Bu Cenâb-ı Hakk'ın **Zekeriyya**'ya tahsis ettiği bir durumdur. Binâenaleyh onun, izinsiz olarak böyle bir talepte bulunması caiz olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, bu hususta **Hz. Zekeriyya**'ya bunun vaktini bildirmeden müsade etmiş olması, bundan ötürü de onu müjdelemiş olması mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Yahya İsminin İlk Olması

Müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"bundan evvel biz ona hiçbir (kimseyi) adaş yapmamıştık"* ifadesi hakkında şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir:

a) **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Said İbn Cübeyr, İkrime** ve **Katâde**'nin olan görüşe göre, **Hz Yahya**'dan önce hiç kimse, bu isimle adlandırılmamıştır.

b) Ayetteki **semiyyâ** kelimesi "benzer", "nazîr" manası kastedilmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, هل تعلم له سميا *"Onun bir adaşı olduğunu bilir misin? (Hayır yoktur)"* (Meryem, 65) ayetinde olduğunu gibidir.

Alimler bu hususta da şu ekilde ihlitaf etmişlerdir.

1) O, günah işlemeyen ve günahı kafasından bile geçirmeyen bir seyyid ve nefsine hakim olan kimse (hasûr) idi. Bu, sanki **Hz. Zekeriyyâ**'nın, *"Rabbim, sen onu çok rıza sahibi kıl"* (Meryem, 6) şeklinde isteğine bir cevaptır. İşte bu sebeple ona, "hakikaten biz sana, dinde bir benzerini daha önce yaratmadığımız bir çocuğu müjdeliyoruz. Böyle olan kimse de, hoşnut olunmanın zirvesindedir" denilmek istenmiştir. Bu izah, tutarsızdır. Zira bu, **Hz. Yahya**'nın **Adem, Nûh, İbrahim** ve **Musa** (a.s) gibi kendisinden önce geçmiş olan peygamberlere üstün kılınmış olmasını gerektirir ki bu, ittifakla yanlıştır.

2) Bütün insanlara, onlar dünyaya geldikten sonra, babaları ve anneleri ad koyarlar. **Yahya** (a.s)'a gelince, dünyaya gelmeden önce onun adını Allah koymuştur. Binâenaleyh bu, sadece ona ait bir özelliktir. Binâenaleyh onun, bu özellik itibariyle bir benzeri bulunmamaktadır.

3) O, ihtiyar bir babadan ve kısır, ihtiyar bir kadından olmuştur. Bil ki, birinci izah daha uygundur, zira **semiyyâ** kelimesini "misil, benzer" manasına almak, her ne kadar bir medh ve övgüyü ifade ediyorsa da, ancak ne var ki bu, zarûret bulunmaksızın, hakîki manadan udûl etmedir ve bu da caiz değildir. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun bir adaşı olduğunu bilir misin? (Hayır, yoktur)"* (Meryem, 65) ayetinde kelimenin zahiri manasını terkettik. Çünkü Cenâb-ı Hak *"O halde sen O'na kulluk et ve kulluğunda da iyice sebat et. Onun bir adaşı olduğunu bilir misin?"* (Meryem, 65) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, sırf böyle olmasının, O'na ibâdetin vacib olmasını gerektirmeyeceği malumdur. İşte bundan dolayı biz, ayetin zahiri manasını terkettik. Ama orada ise, zâhirî manayı terketme hususunda zorunluluk bulunmamaktadır. Binâenaleyh, o ayete zahiri manasına göre anlam verilmesi gerekir. Bir de, **Yahya**'nın sadece bu ismi almasında bir tür tazim ve saygı bulunmaktadır. Çünkü biz, bir kralın meşhur bir lakabı olduğunda, onun tebaasının ona saygıdan dolayı, o lakabla lakaplanmayıp, tam aksine bu lakabı sadece krala bıraktıklarını görmekteyiz. İşte burada da böyledir.

BÖRDÜNCÜ MESELE
Ona Yahya Adının Verilmesinin Sebebi

Bu mesele, **Yahya** (a.s)'ın bu ismi alması hakkındadır. **Sebebi** bu hususta şu açıklamaları rivayet etmiştir:

a) **İbn Abbas** (r.a)'dan Allah **Yahya** (a.s) vasıtasıyla, annesinin kısırlığını gidermiştir" dediği rivayet edilmiştir.

b) **Katâde** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ onun kalbini iman ve tâatle ihyâ etmiştir. Allah, *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz"* (Enâm, 122) ve *"sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman"* (Enfâl, 24) ifadeleriyle, kendisine itaat edene "hayy", isyan edene de "meyyit-ölü" adını vermiştir.

c) Onun ihyâsı, tâat ile olmuştur. Böylece o, günah işlemek şöyle dursun, onu gönlünden bile geçirmemiştir. Çünkü **İkrime, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s),

مَا مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ وَقَدْ عَصَى أَوْ هَمَّ إِلاَّ يَحْيَى ابْنَ زَكَرِيَّا فَإِنَّهُ لَمْ يَهُمَّ وَلَمْ يَعْمَلْهَا

"Yahya ibn Zekeriyya hariç, herkes günah işlemiş yahutta onu gönlünden geçirmiştir. Ama o, onu ne gönlünden geçirmiş, ne de yapmıştır" buyurmuştur.

d) **Ebu'l-Kasım Hubeyb** de şöyle demiştir: "**Yahya** (a.s) şehid edilmiştir. Şehidler ise, *"Bilakis onlar Rableri katında diridirler. Rableri katında rızıklanırlar"* (A. İmran, 169) buyruğundan dolayı, Rableri katında diridirler.

e) **Amr ibn Abdullah el-Makdisi**'nin ileri sürdüğü şu husus: Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim**'e, hanımı **Yesâre**'ye ki onun ismi o zaman böyledi, "Ben, senden, ismi Hayy - (diri, yaşayan) olan ve aklından hiç günah geçirmeyen bir kul, çocuk çıkaracağım, elde edeceğim" demesini vahyetti. Bunun üzerine de **Hz. İbrahim** (a.s), (hanımına), "O çocuğa, senin isminin harflerinden bir harf bağışla" dedi. O da ona, isminden bir harf hibe etti de, böylece onun ismi **Yahya** oldu. **İbrahim**'in hanımının ismi de, **Yesâre** idi. Böylece onun adı (ye harfini hibe edince), Sâre oldu.

f, yâ (a.s), **Hz. İsa**'ya ilk iman edendi. Böylece onun kalbi, bu iman sayesinde hayata kavuştu, diri ve "hayy" oldu. Bu böyledir, çünkü **Yahya** (a.s)'ın annesi, kendisine hamile iken, **Hz. İsa**'ya hamile olan **Meryem** ile karşılaştı. Bunun üzerine **Yahya** (a.s)'ın annesi **Hz. Meryem**'e, "Ey **Meryem**, hamile misin?" dediğinde, **Meryem**, "Niçin sordun?" deyince de o, "Ben, karnımdakinin senin karnındakine (saygı) secdesi ettiğini hissediyorum" diye cevap verdi.

g) Din, **Yahya** (a.s) ile hayat bulmuştur. Çünkü **Hz. Zekeriyya** onu, dini ihyâ için, Allah'tan talep etmişti. Bil ki bu izahların tamamı tutarsızdır. Çünkü lakab isimlerinde iştikak aranmaz. İşte bundan dolayı tahkik erbâbı, "Lakab isimleri, müsemmâda (müşarun ileyhde) asla bir sıfata delâlet etmeyen işaret isimleri gibidirler" demişlerdir.

★ ★
★

قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾

"Dedi: "Rabbim, benim nasıl evladım olur ki? Karım kısır... Ben ise ihtiyarlığın son haddine varmışımdır"

(Meryem, 8).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Kısırın Çocuğu Olmaz" Demesi

Hamza ile **el-Kisaî**, buradaki عِتِيّاً kelimesini ayn'ın esresiyle **itiyyâ** okurlar. Keza buna benzer بكيا، جثيا، صليا kelimelerini **sıliyyâ, cisiyyâ** ve **bikiyyâ** diye okurlar. **Âsım**'ın ravisi **Hafs bükiyyâ**'yı ötreli, öbür kelimeleri ise geçtikleri yerlerde esreli okur. Fakat diğer kıraat imamları bütün bu kelimeleri ilk harflerinin ötresiyle okurlar. **İbn Mesûd**, aynın ve sâdın fethasıyla **'atiyyâm** ve **saliyyâ'** şeklinde okurken, **Ubeyy İbn Ka'b** ve **İbn Abbas** ise, sin-i mûhmele ile عِسِيّاً **(isiyyâ)** şeklinde okumuşlardır. Allah, en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Bu mesele, ayetteki lafızlarla ilgilidir. Bu lafızlar da üç tanedir.

a) **Gulam** kelimesi. Bu kelime, cimâya arzu duymaya başlamış olan erkek çocuk anlamına gelir. "Aşırı cimâ etme arzusu duyma" anlamına gelen, **iğtilâm** kelimesi de bu köktendir. Daha sonra bu kelime, "talebe" manasında kullanılmış ve meselâ **"Sa'leb'in gulâm"** yani onun talebesi denilmiştir.

b) **İtiyyu** kelimesi ile **isiyyu** kelimeleri aynı manaya gelir. Nitekim sen, عَتَا – يَعْتُو – عُتُوّاً – عِتِيًّا – عَاتٍ âsî serkeş olmak dediğin gibi, aynı anlamda olmak üzere عَسَا–يَعْسُو–عُسُوّاً–عِسِيًّا–عَاسٍ de diyebilirsin.**Âsî** (العَاسِي) üzerinde geçen uzun zamanın kendisini yoksulluk ve muhtaç haline düşürdüğü kimseye denilir. Yine Arabça'da "uzun gece" şeklinde manasında لَيْلٌ عَاتٍ denilir. bunun manasının "çok karanlık gece" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

c) **Âkır** kelimesi: **Hz. Zekeriyya** bu kelimeyi, tâ ile olmak üzere **âkıre** şeklinde söylememiştir. Çünkü, müzekkerlerde bulunmayan ve sadece müennesîerde bulunan "fâil" veznindeki kelimelere, vakfedildiğinde hâ (هـ) olabilen tâ (ةْ) getirilmez. Nitekim, اِمْرَأَةٌ عَاقِرٌ وَحَائِضٌ "Kısır kadın ve hayızlı kadın" denilir. **Halil İbn Ahmed** ise: "Bu, kendisiyle müennesin de vasfedildiği müzekker bir sıfattır. Nitekim Araplar müzekkeri de müennes bir kelimeyle vasfederek, رَجُلٌ مَلْحَةٌ (güzel yüzlü adam) رَجُلٌ رَبْعَةٌ (orta boylu adam) ve رَجُلٌ نَفْعَةٌ (faydalı adam) derler.

Bu ayetle ilgili şu iki soru sorulabilir:

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Nasıl Çocuğun Olur?" Demek Mümine Yakışır mı?

Hz. Zekeriyya, bir çocuk talebinde bulunduğu halde, daha niçin, *"Benim nasıl oğlum olur ki?"* diyerek teaccüb etmiştir.

2) *"Benim nasıl evladım olur ki?"* şeklindeki sözünü, ümmeti içinde açıkca söylemiyordu. Çünkü o, bu tür şeyleri ümmetinden saklıyordu. Böylece bu, onun bu sözü kendi kendine söylediğini gösterir.

O halde bu teaccüb, **Hz. Zekeriyya**'nın, Allah'ın bu işe kâdir olması hususunda şüphesi bulunduğuna delâlet eder ki, bu bir tür küfürdür. Küfür ise, peygamberler hakkında caiz değildir.

Cevap: Birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: **Hz. Zekeriyya**'nın çocuk istemediğini ileri sürenlerin görüşüne göre, böyle bir soru yersizdir. Ama onun çocuk talebinde bulunduğunu söyleyenlerin görüşüne göre bu soruya şu şekilde cevap verilir: Hak Teâlâ'nın, *"Benim nasıl evladım olur ki?"* ifadesinden kastedilen, Allah Teâlâ'nın, o ikisini, yani **Zekeriyya** ile hanımını gençleştirip, sonra mı onlara çocuk vereceği; yoksa, her ikisini de aynı hal üzerinde tutarak yaşlı olmalarına rağmen mi onlara o çocuğu vereceği hususunda teaccüb yoluyla değil, bilgi talebiyle sorma kabilinden bir teaccübtür. Bunun böyle oluşunun delili; Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zekeriyya'yı da (an). Hani o, Rabbine: "Rabbim, beni yalnız başıma bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın" diye niyaz etmişti. Biz onu da kabul ve kendisine Yahyâ'yı ihsan ettik. Eşini de salih kıldık"* (Enbiya, 89-90) ayetleridir. Bu ayette geçen, "islâh" ona yeniden çocuk yapma kuvveti verme, anlamındadır. Bu sözün izahı geçmiştir.

Sûddî bu soruya bir başka cevap olarak şunu zikretmiştir. **Hz. Zekeriyya**, çocuğun müjdelenmesi nidâsını duyunca, şeytan kendisine gelerek, "Bu ses, Allah'dan değildir. Tam aksine bu, sana musallat kılınan bir şeytandandır" dedi. **Hz. Zekeriyyâ** şüphelenince, bu sözü yani, *"Benim nasıl oğlum olur ki?"* dedi. Bil ki, **Sûddî**'nin bu sözünden maksadı şudur. **Zekeriyyâ** (a.s), bu müjdeyi verenin, Allah Teâlâ olduğunu kesin olarak bilmiş olsaydı, onun böyle demesi caiz olmazdı. Binâenaleyh o bu sözü, işte bundan dolayı söylemiştir.

Vahyin Kesinliği

Bazı kelamcılar şöyle demektedirler: Bu görüş, kesinlikle batıldır. Çünkü peygamberler, Allah Teâlâ'dan gelen, şeylerin bir kısmı hakkında, onların şeytandan gelebileceğini tecviz etmiş olsalardı, aynı şeyi başka şeyler için de caiz ve mümkün görmüş olurlardı. Bu durumda, da, bize kadar getirip ulaştırdıkları şeyler hususunda vahye olan güvenimiz yok olurdu.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Böyle bir ihtimal işin başında olabilir ama, bu ihtimal, o peygamberin mucizeleriyle zail olur. Binâenaleyh belkide bu mucize, bu şekilde meydana gelmiş bir mucize olmamıştır. Bu sebeple bunu dışındakilerde değil de, bu hususta bir şüphe meydana gelmiş olabilir. Allah en iyi bilendir.

İkinci soruya da birkaç açıdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"hakikaten biz sana, Yahya adında bir oğul müjdeleriz ki"* (Meryem, 7) ifadesi, o çocuğun, **Hz. Zekeriyyâ**'nın çocuğu olması hususunda bir nas değildir. Tam aksine **Zekeriyya** (a.s)'ın, edebe riayet ederek, kendisinin bir çocuğu olup olmayacağını sorması gibi bir söz söylemediği, tam aksine, onun normal

durumda, çocuğun olmasını imkansız kılan sebeplerden bahsetmiş olması da muhtemeldir. Öyle ki bu müjde, şayet çocukla ilgili bir müjde olmuş olsaydı, Allah Teâlâ kapalılığı kaldırır, bu sözü sarîh bir biçimde beyan ederdi. O bunu bu şekilde zikredince, Allah Teâlâ, o çocuğun ondan meydana gelmesi hususunu açıkca ifade etmiştir. Binâenaleyh, **Zekeriyyâ** (a.s)'ın bu sözünden kastı, onun, Allah'ın buna kadir olduğu hususunda şüphe etmemek olmuş olur.

2) **Hz. Zekeriyyâ** bu sözü şüphe etmek için söylememiştir. Ancak o bunu, O'nun kudretini tebcil eder ve ulular bir tarzda söylemiştir. Bu tıpkı, arkadaşının büyük miktarda bağışta bulunduğunu gören ve onu övüp tazîm için, "Nasıl olurda gönlün bu kadar çok mal bağışlamana razı olur?" demesi gibidir.

3) Çoktan beri temenni ettiği şeyin gerçekleştiğine dair müjde alan kimse bunu ilk duyduğunda fazlasıyla sevinir, ve derhal bu sözün doğruluğundan emin olmak ister ("sahi mi, doğru mu söylüyorsun!" der). Bu, ya fazla sevinmesinin onun aklını başından alması sebebiyle olur, nasıl ki **Hz. İbrahim** (a.s)'ı, zevcesi, **İshak**'ı doğuracağı müjdelenince: "Yapmayın, ben koca karının biri, kocam da pîrî faninin biri iken ben mi doğuracakmışım! Doğrusu bu çok tuhaf bir şey!" (Hûd, 72) demiş ve onun şaşkınlığı: "Ne ol Allah'ın işinden mi şaşmaya kalkıyorsun!" diye giderilmişti. Yahûd da bu sözü tekrar tekrar dinlemekten hoşlandığı için, böyle söylemiştir. Veyahutda, iyice açıklanmasını istediği için böyle söylemiş olabilir.

★ ★
★

قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ۝٩

"Dedi: Öyledir. Rabbin buyurdu ki: O, bana göre pek kolaydır. Daha evvel sen bir şey değilken seni yaratmışımdır"

(Meryem, 9).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Yoktan Yaratan Allah Dilediğini Yaratır

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbin buyurdu ki: O, bana göre pek kolaydır"* buyruğu hakkında, şu izahlar yazılmıştır.

a) **Kezalik** kelimesinin başındaki kâf, mahallen merfû (haber)'dir. Buna göre ifadenin takdiri, onu tasdik etmek için, "Evet durum böyledir" şeklinde olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, yeni bir azimle olarak, *"Rabbin buyurdu ki"* buyurmuştur.

b) Bu kaf, mahallen (temyiz olmak üzere) mansûbtur. Nitekim **kezalike** deki **zalike**'nin tefsiri, *"O, bana göre pek kolaydır"* ifadesi olan bir müpheme işaret olduğuda söylenmiştir. Bu tıpkı, وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذٰلِكَ الْأَمْرَ إِنَّ دَابِرَ هٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ (Hicr, 66) ayetinde olduğu gibidir.

c) Maksad şudur: "Şaşılacak bir şey yok. Zira bunu söyleyen Rabbindir. O'nun, sözünde ne cayma, ne de yanlış olamaz" deyip sonra şöyle ilave etmiştir: "Zaten bu bana pek kolaydır: değilmi ki sen hiç yok iken de seni vareden Benim"

d) Biz, **Hz. Zekeriyya**'nın *"Benim oğlum nasıl olur ki?"* şeklindeki sözünün manasının, "sen bana bu çocuğu, hem beni hem de hanımımı gençleştirmek suretiyle mi vereceksin, yoksa bizi bu hal üzere bırakmana rağmen mi bize bu çocuğu vereceksin?" şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, ...كَذٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ ifadesinin manası, "Biz, o çocuğu, hem senin hem de hanımının şu andaki haliniz üzere size vereceğiz" şeklindeki olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî bu kelimeyi, وَهُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ şeklinde okumuştur ki bu da, ilk manaya göre okunmuş bir ifadedir. Yani, "Durum senin dediğin gibidir. Ancak ne var ki Rabbin, "Buna rağmen, bu bana kolaydır" der" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Heyyin (kolay basit) lafzının Allah hakkında kullanılması mecazidir. Çünkü bu, ancak bir şeyin kendisine zor geldiği kimseler için kullanılabilir. Bilakis bundan murad, "O bir şey dilediğinde, o şey olur" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu mesele, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Daha evvel sen bir şey değilken seni yaratmışımdır"* ifadesiyle yapmış olduğu istidlâlin izah edilmesi hususundadır. Buna göre biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak onu, sırf yokluk ve 'adem'den yarattığına göre, O, zâtları; sıfatları ve eserleri yaratmaya da kadir olur. Şu anda, ihtiyar karı ve kocadan çocuğu yaratmada, sadece sıfatları değiştirmek gerekmektedir. Zâtları, sıfatları ve eserleri aynı anda yaratmaya kadir olan, sıfatları değiştirmeye haydi haydi kadir olur. Onu, yoktan var ettiği gibi, ona ve zevcesine, birleşmeleri halinde, kendisi sebebiyle iki suyun (kadındaki ve erkekteki su) akacağı o kuvveti yeniden vermek suretiyle, o çocuğu da bahşedebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak: *"Biz onu da kabûl ve kendisine Yahya'yı ihsan ettik. Eşini salih kıldık"* (Enbiyâ, 90) buyurmuştur. İşte, buradaki istidlâl vechi budur.

BEŞİNCİ MESELE

Ulemanın ekserisi, *"Ey Zekeriyya, hakikaten biz sana, müjdeleriz"* (Meryem, 7) *"O bana göre pek kolaydır"* (Meryem, 9) ifadesinin, Allah'ın sözü olduğunu kabul etmekle

beraber, *"Dedi: Öyledir. Rabbin buyurdu ki"* ifadesinin, bu sözü söyleyenin bir melek olmasını iktiza ettiği kanaatindedirler ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu sözün hem öncesi, hem de sonra Allah'ın sözü cümlesinden olduğuna göre, bu lafızları bu iki söz arasına sokmak nasıl doğru olabilir? Binâenaleyh evlâ olanı, bu sözü söyleyenin de Allah Teâlâ olduğunun kabul edilmesidir. Bu tıpkı, büyük bir hükümdarın, tebaasına büyük bir şey va'dettiğinde, tebaasının, "Bu, nerden benim olacak ki?" demesi; bunun üzerine de hükümdarın "Senin hükümdarın bunu tekeffül etti" diye cevap vermesi gibidir. Hükümdar bu ifadesiyle adeta, kendisinin sözüne bağlı ve ahdini yerine getiren birisi olduğuna dikkat çekmiştir. İşte burada da böyledir.

★ ★
★

قَالَ رَبِّ اجْعَل لِّيٓ ءَايَةً ۚ قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾

"Dedi: "Rabbim, bana, bir nişan ver." Buyurdu ki: "Senin nişanın, sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşamamandır"

(Meryem, 10).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Müjdenin Zamanı Hk. Bir Alâmet İstemesi

Bazıları, alâmet istemenin, bu müjdenin tahkîki için olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, bu akıldan uzak bir şeydir. Çünkü müjde zaten, Allah Teâlâ'nın onu haber vermesiyle tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh, bu hususta bir alametbir mucize izhar etmek, sarîh sözden daha kuvvetli olamaz. Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: Çocuğu müjdeleme işi, mutlak olarak cereyan etmişti. Binâenaleyh, **Zekeriyya** (a.s), o müjdenin gerçekleşme zamanını, sırf müjde ile çıkaramazdı. Bu sebeple, onun ne zaman olacağını öğrenebilmesi için, bir alâmet talebinde bulunmuştur. İşte doğru olan da bu izahtır.

İKİNCİ MESELE
Konuşmayı Bırakması

Alimler, o alâmetin onun konuşamaması olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü konuşabildiği halde, konuşmamak mucize olamaz. Daha sonra onlar, şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

a) Onun lisânı tamamen tutuldu..

b) Allah'ı zikredebildiği, Tevrât'ı okuyabildiği halde, kavmiyle yüzyüze gelip konuşması imkânsız hale geldi. Bu görüş, bana göre daha doğrudur. Çünkü, dilin

mutlak olarak tutulması bazan hastalıktan, bazan da Allah'ın özellikle yapması sebebiyle olabilir. Binâenaleyh, **Zekeriyya** (a.s) bu dil tutulma işinin bir mucize olduğunu ancak, o bunun, bir hastalık olmadığını, tam aksine, uzuvlarının sapasağlam olmasına rağmen, sırf Allah'ın fiili ve yapması sebebiyle olduğunu bildiğinde anlayabilirdi. Bu ise ancak, başka bir delille bilinebilen şeylerdendir. Dolayısıyla o delâlet de başka bir delile muhtaçtır. Ama onu dili, Allah'ı zikredip Tevrâtı da okuyabildiği halde, kavmiyle konuşmaya gelince tutulduğu zaman, bu tutulma işinin bir hastalık, vb. sebepten dolayı olmadığını, tam aksine sadece Allah'ın yapması dolayısıyla olduğunu zarurî olarak anlamış olur. Böylece de onun bir alâmet ve mucize olduğu tahakkuk etmiş olur. Bunun böyle olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Senin alametin sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşamamandır"* buyruğu teyit eder. Cenâb-ı Hakkı'n, özellikle insanlarla konuşamamasını bir nişan yapması, mefhûm-i muhalefet yoluyla onun, insanların dışındakilerle konuşabileceğine delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, **seviyyâ** kelimesinin kime ait bir sıfat olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, "üç gece"nin sıfatı olduğunu ileri sürerlerken, müfessirlerin ekserisi bunun, **Zekeriyya** (a.s)'a ait bir sıfat olduğu kanaatindedirler. Buna göre mana "Senin alâmetin, sende bir hastalık olmayıp sapasağlam olduğun halde, bu müddet içinde insanlarla konuşamamandır" şeklinde olur.

★ ★
★

فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ مِنَ ٱلْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا۟ بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

"Derken mescidinden kavminin karşısına çıkıp onlara: "Sabah akşam tesbihte bulunun" diye işaret verdi"

(Meryem, 11).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kavmini İbadete Teşvik etmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ مِنَ ٱلْمِحْرَابِ ifadesinin izahı sadedinde şunlar ileri sürülmüştür:

a) Bunun "onun, namaz ve diğer ibadetlerini yalnız başına yaptığı özel bir yeri bulunuyordu. Derken o, kavminin yanına geldiğinde, onlara işarette bulundu" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür.

b) "Onun, hem kendisinin hem de başkalarının namaz kıldığı bir yeri vardı. Ancak

ne var ki onlar oraya, onun müsadesi olmaksızın, namaz kılmaya giremezlerdi. Ve onlar, oraya geldiklerinde oraya girmek için, **Zekeriyyâ** (a.s)'ın izin için dışarıya çıkmasını beklerlerdi. O gün ise o onların huzuruna çıktı. Fakat konuşamadı, onlarla ancak işaret yoluyla konuştu" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

أَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ ifadesinden, "konuştu" manasının murad edilmiş olması caiz değildir. Çünkü konuşması imkânsız idi. Binâenaleyh, bu ifadeyle, konuşmadan başka bir şey kasd edilmiştir ki bu da, "onlara, bunu, ya işaretle yahut hususi bir rumuzla, yahutta yazmak suretiyle anlatmasıdır". Çünkü bütün bunların herbiriyle maksat anlatılabilir. Böylece onlar, ona müjdelenen şeyi öğrendiler. **Zekeriyyâ** (a.s) sevindiği gibi, onlar da sevindiler. Ve onlar, Allah Teâlâ'nın, **Zekeriyyâ**'nın duâsını kabul etmek sûretiyle ona ikramda bulunduğunu anlamış oldular. Bil ki, bu ifadeye uygun düşen en uygun mana, "işaret etti" anlamıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak bir başka ayette ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا (Al-i İmran, 41) buyurmuştur. Remz ise, konuşmaktan bir kinâye olamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müfessirler, **Hz. Zekeriyyâ** (a.s)'ın **"tesbih edin"** ifadesiyle, namazı kastettiği hususunda müttefiktirler ki bu, dil bakımından da caizdir. Nitekim, "kuşluk namazı" manasında, **Sübhatu'd-duhâ"** da denilmektedir. **Hz. Aişe** (r.a)'nın kuşluk namazı için, "onu mutlaka kılıyorum" manasında olmak üzere, إِنِّي لَأُسَبِّحُهَا dediği rivayet olunmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki: **Ebu'l-Aliye**'den **bukre**'nin, sabah namazı; **aşiyya**'nın da ikindi namazı olduğu rivayet edilmiştir. Şöyle olması da muhtemeldir: "Onlar, onun özel odasında onunla beraber, sadece bu iki namazı kılıyorlardı. Dolayısıyla o, onların yanına çıkıyor ve onlara, diliyle müsaade ediyordu. Fakat dili tutulmuş olarak onların huzuruna eski adeti üzerine çıktığında, bu sefer onlarla konuşamaksızın, işaretle izin verdi" Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Yahya (a.s)'ın Başlıca Özellikleri

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ ۖ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَاةً ۖ وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾
وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

"Ey Yahya, kitabı kuvvetle tut" (dedik). Henüz sabi iken ona hikmet verdik. Tarafımızdan bir kalb yumuşaklığı ve temizlik (verdik). O çok muttaki idi. Anasına babasına da itaatkârdı. Bir serkeş ve asi değildi. Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de, diriltileceği gün de ona selâm olsun"

(Meryem, 12-15).

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette **Hz. Yahyâ** (a.s)'ı şu dokuz sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci sıfat: Onun, Allah Teâlâ'nın muhatabı olması. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Ey Yahya, kitabı kuvvetle tut"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Yahya, kitabı tut"* ifadesi, O'nun, **Yahyâ**'yı kendisine bu şekilde hitab edeceği bir dereceye ulaştırdığına delâlet eder. Binâenaleyh bu tabir buna delâlet ettiği için, bu derece zikredilmemiştir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki "kitab"ın, Cenâb-ı Hakk'ın israiloğullarına bir lütfu olan Tevrât olması muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki Biz israiloğullarına kitab, hüküm ve peygamberlik vermiş idik..."* (Câsiye, 16) buyurmuştur. Yine bu kitabın, Cenâb-ı Hakk'ın pekçok peygamberine tahsis etmesi gibi **Hz. Yahya**'ya tahsis ettiği bir kitab olması da muhtemeldir. Birincisi daha evlâdır, zira burada sözü, bilinene hamletmek evlâdır. Burada bilinen kitab ise, sadece Tevrât'tır

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın **bi kuvve "kuvvetle"** ifadesiyle, o kitabı tutabilme manası kastedilmemiştir. Çünkü bu, herkesce bilinen bir hususdur. Binâenaleyh, bunu medh ve övgü ifade eden bir manaya hamletmek gerekir ki, bu da "ciddiyet" ve nübüvvet görevini hakkıyla yerine getirme hususunda sabretmektir ki bunun neticesi de, emredilenleri kolayca yapmaya; nehyedilenlerden de kaçınmayı gerektiren bir melekenin, onda bulunmasına varıp dayanır.

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا *"Henüz sabi iken hikmet verdik"* ayetinin ifade ettiği husustur. Bil ki ayette geçen **"hükm"**ün ne demek olduğu hususunda bazı görüşler bulunmaktadır:

a) Bu, hikmet anlamındadır. Şairin:

وَاَحْكُمْ كَحُكْمِ فَتَاةِ الْحَيِّ اِذْ نَظَرَتْ / اِلَى حَمَامِ سِرَاعٍ وَارِدِ الثَّمَدِ

"Suyu az olan gölün başına gelen o sür'atli güvercinlere bakıp da, (onları saydığında nasıl isabet ediyorsa), sen de işte mahallenin o kadını gibi hikmetli ol ve isabet et!" ifadesi de bu manadadır. O halde bu, Tevrât'ı iyi anlamak ve dinde fakih olmaktır.

b) **Ma'mer**'in görüşü olup, buradaki "hükm", akıl anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre o: "Biz, oyun için yaratılmadık" demiştir.

c) Bu, nübüvvettir. Çünkü Allah Teâlâ daha çocukken onun aklını sapasağlam ve muhkem yaratmış ve ona vahyetmiştir. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, **Yahyâ** ve **İsâ** (a.s)'ı **Hz. Musa** ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)i gönderdiği yaşta değil, onlar henüz çocuk iken peygamber kılmıştır. Çünkü bunlar, rüşdlerine ermiş ve kâmil yaşa gelmişlerdi. Doğruya en yakın olanı, şu iki sebepten dolayı bu ifadeyi nübüvvet anlamına almaktır.

1) Allah Teâlâ bu ayette, onun şeref ve menkıbe sıfatlarından bahsetmiştir. Nübüvvetin insanın taşıyabileceği sıfatların en kıymetlisi olduğu malumdur. Bu sebeple nübüvvet sıfatını medh sadedinde zikretmek, diğer sıfatları zikretmekten daha evlâdır. Binâenaleyh, buna göre onun nebi oluşu da bu ayette ele alınmış olur. Onun nebî oluşunu gösteren, bu lafızdan başka uygun bir lafızda yoktur. Binâenaleyh bu lafzı, bu manaya hamletmek gerekir.

2) **Hükm:** Sayesinde başkasının aleyhine ve lehine mutlak manada hükmedilmeye elverişli olan şeydir. Bu ise ancak, nübüvvetle olur.

Eğer, "Çocuk iken kişide akıl, zekâ ve nübüvvetin varlığı nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu soruyu soran kimse, harikulâde halleri ya imkânsız görüyor, veya görmüyor. Eğer bunu, imkânsız görüyorsa, nübüvvet kapısını kapamış olur. Çünkü nübüvvet meselesinde iş, mucizelere dayanır. Mucize de, harikulâde haller demektir. Yok, eğer bunu imkânsız görmüyorsa, bu iş akıldan uzak görülemez. Çünkü, sabînin akıllı bir kimseye dönüşmesini uzak görmek, ayın yarılmasını, denizin ikiye ayrılmasını akıldan uzak görmeden daha ileri değildir.

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَحَنَاناً مِنْ لَدُنَّا *"Tarafımızdan bir kalb yumuşaklığı"* diye tavsif ettiği hususdur. Bil ki, **hanân** kelimesinin aslı, **hanîn**'dir. **Hanîn** ise, sevinçten veya ayrılıktan dolayı feryad etmek demektir. Nitekim Arapça'da حَنِينُ النَّاقَةِ denilir. Bu terkib, deve, yavrusunu arzuladığında böğürmesini ifade eder. Bu açıklamayı, **Halil ibn Ahmed** yapmıştır. Nitekim hadiste de, şu varid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), **Mescid-i Nebevide** hutbesini bir hurma kütüğü üzerinde okuyordu. Kendisi için bir minber yapılıp da Hz. Peygamber o minbere geçince, o kütük inlemeye başladı. Ve Hz. Peygamber (s.a.s) de onun feryadını duydu. İşte bu kelimenin asıl manası budur. Bir kimse birisine acıyıp şefkat duyduğunda *"Tehannene fulânun alâ fulanin"* denilir.

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın **el-Hannân** şeklinde tavsif edilip edilemiyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun olabileceğini kabul etmiş ve bu kelimeyi Raûf ve Rahîm manasına kullanmışlardır. Bazıları ise, kelimenin asli manasından dolayı bunu kabul etmeyerek Allah Teâlâ hakkında bu vasfı kullanmak mesela "Allah hannândır" demek doğru değildir, demişlerdir. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki bu ayetteki **hanân** kelimesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelimenin Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı kabul edilmesi

b) **Yahya** (a.s)'ın sıfatı kabul edilmesi,

Biz bu kelimeyi Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı kabul ederek, bu durumda biz ayetin takdirinin, "Bizi o **Yahya** (a.s)'a hükmü bir hanân,yani tarafımızdan bir rahmet olarak verdik" şeklinde olduğunu söyleriz.

Ayrıca burada şu ihtimaller de bulunur.

1) Allah tarafından olan hanânın, rahmetin, **Yahya** (a.s) için olması. Buna göre ayetin manası, "Biz o **Yahya** (a.s)'a hükmü çocukken verdik" şeklinde olur. Bunu müteakiben de Cenâb-ı Hak, "Tarafımızdan bir hanân olarak, yani, Biz o **Yahyâ** (a.s)'a hükmü, o çocukken verdik ve bunu, tarafımızdan ona bir rahmet ve bir zekat, yani bir temizleme ve şereflendirme vesilesi olarak verdik" buyurmuştur. uştur.

2) Allah'dan olan el-hanânın **Zekeriyya** (a.s) için olması. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz, **Zekeriyya** (a.s)'a çocuk vermek suretiyle, onun duasını kabul ettik, sonra da **Yahya** (a.s)'a çocukken hüküm verdik, (ona bunu) tarafımızdan **Zekeriyya**) (a.s)a bir rahmet olsun diye verdik. İşte biz bunu böyle yaptık. وَزَكَاةً yani, "duasının reddolunmasından **Zekeriyya**'yı berî kıldık" demek istenmiştir.

3) Allah'tan olan bu rahmetin, **Yahya** (a.s)'ın ümmeti için olması. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, **Yahya** (a.s)'a hükmü, o çocukken verdik ve onun hidayet ve irşadıyla azami derecede istifade ettikleri için, böylece ümmetine de tarafımızdan bir rahmet verdik" demek istemiştir.

Biz bu kelimeyi **Yahya** (a.s)'ın sıfatı olarak ele alırsak, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) "Biz, **Yahya** (a.s)'a hükmü ve kullarımıza karşı hanâni, yani onlara şefkatli davranmayı, onlar hakkında uhdesine bırakılmış olan hükümlerde onlara karşı iyi niyetli ve güzel muâmele etme duygusunu verdik" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed'i vasfederek, *"Sen Allah'dan bir rahmet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandın."* (Âl İmran, 159) ve *"Size çok düşkündür. Müminlere cidden merhametli ve şefkatlidir O;"* (Tevbe, 128) buyurması gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, **Yahya** (a.s)'a "zekât"ı verdiğini beyan etmiştir ki bu, "onun ümmetine karşı duyduğu şefkatin, onu görevini ihlâl etme noktasına götürmemesi" demektir. Çünkü, re'fet ve yumuşaklık, çoğukez, görevin yapılmaması neticesini doğurur. Baksana Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın dini (ni tatbik) hususunda, acıyacağınız tutmasın"* (Nur, 2) *"kâfirlerden size yakın olanlarla muharebe edin. Onlar sizde büyük bir azm ü şiddet, sertlik bulsunlar"* (Maide, 123) ve *"müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu. Kendisinin onlan seveceği, onlarn da kendisini seveceği bir kavim... ki Allah yolunda savaşırlar ve hiç bir kınayanın kınamasından çekinmezler."* (Maide, 54) buyurmuştur. Buna göre mana, "Biz o **Yahya** (a.s)'a görevi ihlâl etmekten uzak ve temiz olması şartıyla Allah'ın kullarına karşı şefkatli olma hissini verdik" şeklinde olur.

2) "Biz o **Yahya** (a.s)'a, mahlukata karşı şefkatli olma ve günahlardan uzak kalma, beri olma hissini verdik. Böylece de o, günah işlemedi, hatta onu kafasından bile geçirmedi" demektir.

3) Bu ayetle ilgili şöyle bir izah daha bulunur ki bu izah, **Atâ İbn Ebi Rabah**'tan nakledilmiştir. وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا yani, "Biz o **Yahya** (a.s)'a hükmü, kendisine tarafımızdan bir tazim olmak üzere, o çocukken verdik. Çünkü Biz onu, çocukken peygamber yaptık. Bundan daha büyük tazim de bulunmamaktadır.

Verilen bu mananın delili ise rivayet edilen şu hususdur. **Varaka İbn Nevfel, Hz. Bilâl**'e sırtı, Mekke vadisini kızgın kumlarına yapıştırılmış ve kendisine azâb ve işkence edilir bir vaziyetle uğradığında **Bilâl "Ehad, Ehad!** (Bir, Bir!) diyordu. Bunun üzerine **Varaka**, "Varlığım elinde olan Zâta yemin ederim ki, siz onu şayet öldürecek olsanız dahi, ben onu hanân, yani muazzam ve saygı değer bir kimse bileceğim" dedi.

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın **zekâten** tavsifinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, "Biz ona zekâtı, yani tertemiz olan salih ameli verdik" manası kastedilmiştir. Bu mana **İbn Abbas, Katâde, Dahhâk** ve **İbn Cüreyc**'den nakledilmiştir.

2) O, kendisinden (hidayeti) kabul edenler için bir zekâttır. Böylece onlar, tertemiz olurlar. Bu mana da, **Hasan el-Basrî**'den rivayet edilmiştir.

3) Şahitlerin bir kimseyi tezkiye etmesi gibi, biz de **Yahya** (a.s)'ı güzel övgüyle tezkiye ettik.

4) Bu, Allah'ın, ana-babasına tasadduk edip bağışladığı bir sadakadır.. Bu mana da **Kelbî**'den rivayet edilmiştir.

5) O, bereket ve bolluktur. Bu mana da, **İsa** (a.s)'ın *"Beni her nerede olursam mübarek kıldı"* (Meryem, 31) şeklindeki ifadesinden elde edilen bir manadır. Bil ki bu, kulun fiilini Allah'ın yarattığına delâlet eder. Çünkü **Yahya** (a.s)'ın temizliği ve tahareti, Allah katından olmuştur. Bunu, "lütuflar" manasına hamletmek akıldan uzaktır. Çünkü bu, zahiri terketmek olur.

Beşinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın onu وَكَانَ تَقِيًّا *"çok muttaki idi"* olarak tavsif etmesidir. Sen, bunun ne demek olduğunu biliyorsun. Netice olarak diyebiliriz ki bu ifade, aşırı bir medh ve övgüyü ihtiva etmektedir. Çünkü **Hz. Yahya**, hem Allah'ın nehyinden kaçınan, böylece de onlardan içtinab eden; hem de Allah'dan ittikâ eden, böylece onu ihmal etmeyen bir kimsedir. Bu vasfa en layık olan insan ise, Allah'a asi olmayan ve ona isyan edip günahkâr olmayı gönlünden geçirmeyen kimsedir. İşte **Yahya** (a.s) da böyle bir kimse idi. İmdi, şayet "Bu onun ilk mükellef tutulduğu bir zaman olduğu halde onun hakkında, *"o çok müttaki idi"* denilmesinin manası

nedir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, o peygambere, bu şekilde hitab etmiş ve onun halinin her zaman böyle olacağını bildirmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, ona olan nimetlerini haber vermesi gibidir.

Altıncı sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ *"Ana-babasına da itaatkârdır"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu böyledir, zira Allah'a tazimden sonra, ana-babaya tazimde bulunma gibi bir ibadet yoktur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Rabbin, Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muâmele edin" diye hükmetti"* (İsrâ, 23) buyurmuştur.

Yedinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا *"Bir serkeş ve asi değildi"* diye ifade ettiği hususdur. Bununla, Allah'ın onu tevazu ve yumuşaklıkla vasfetmesi kastedilmiştir ki, böyle olma, müminlerin bir vasfıdır. Bu, tıpkı *"Müminler için de kanadını indir (mütevazi ol)"* (Hicr, 88) ayeti gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından muhakkak dağılıp gitmişlerdi bile"* (Ali İmran, 159) buyurmuştur.

Bir de, ibadetlerin başı, insanın, kendisinin zilletini, Rabbinin de azamet ve celâlini anlayıp bilmesidir. Kendisinin zilletini, Rabbinin de azamet ve kemâlini bilen kimsenin, büyüklenip kibirlenmesi nasıl uygun düşebilir? İşte bundan dolayı İblîs, büyüklenip serkeşlik edince, hem Allah'ın rahmetinden, hem de dinden uzaklaşmış oldu. "**Cebbâr**", "kendisi üzerinde başkasına ait bir hak tanımayan kimse" şeklinde de tarif edilmiştir. Buna göre cebbâr, büyüklenmek ve başkasına hak tanımama manasından türemiş olur.

Süfyan es. Sevri, Cenâb-ı Hakk'ın, جَبَّارًا عَصِيًّا ifadesinin tefsiri hususunda şöyle demiştir: Cebbâr, gadabına kapılan ve uyan kimsedir. Bunun delili, *"dün bir canı öldürdüğün gibi, beni de mi öldürmek istiyorsun?... Bu yerde ille yaman bir zorba olmak istiyorsun sen.."* (Kasem, 19) ayetidir. **Cebbâr** kendi öfkesinden dolayı haksız yere başkasına ikâbda bulunan sıkıntı veren herkestir,diye de tarif edilmiştir. Bunun delili ise, *"Tutup yakaladığınız vakit zorbalar (cebbârlar) tarzında yakalar mısınız?"* (Şuara, 130) ayetidir.

Sekizinci sıfat: Ayet-i kerimedeki *"asi de değildi"* vasfıdır. **Alîm** kelimesinin **âlim** kelimesinden daha ileri bir mana ifade etmesi gibi, **asiyy** kelimesi de **âsî** kelimesinden daha ileri bir mana ifade eder.

Dokuzuncu sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا *"Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de,diri olarak kaldırılacağı günde ona selâm olsun"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta bazı görüşler bulunmaktadır.

a) **Muhammed İbn Cerir et-Taberî,** ...وَسَلَامٌ عَلَيْهِ cümlesine "Doğduğu günde şeytanın, diğer insanları tutup sıkması gibi, onu tutup sıkmasına karşı, Allah tarafından

verilmiş olan bir emandır"; وَيَوْمَ يَمُوتُ ifadesine, "Kabir azabı hususunda, bu ona bir emândır" وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا cümlesine de, "kıyamet" azabına karşı ona bir amandır" şeklinde mana vermiştir.

b) **Süfyan İbn üyeyne** şöyle der: İnsan üç yerde çok ürkek ve korkak olur: Doğduğu günde; böylece o, kendisini içinde bulunduğu şeyin dışında görür. Öldüğü günde.. Böylece o, kesinlikle, asla görmediği bir toplulukla karşılaşır... Yeniden diriltildiği günde böylece o, kendisini çok büyük bir kalabalığın içinde bulur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, **Yahya** (a.s)'a ikramda bulunmuş, böylece bu üç yerde ona emânet ve güven tahsis etmiştir.

c) **Abdullah İbn Niftaveyh,** وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ cümlesine "Dünyayı ilk gördüğünde"; وَيَوْمَ يَمُوتُ ifadesine, "ahiret umûrunun ilkini gördüğü günde..." ve وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا cümlesine de, "Cenneti ve cehennemi gördüğü, ilk günde... ki, bu da kıyamet günüdür" manalarını vermiştir. Cenâb-ı Hak, **Hz. Yahya**'nın şehidlerden olduğuna dikkat çekmek için **hayy** diye tavsif etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Doğrusu onlar diridirler. Rableri katında rızıklandırılırlar"* (Ali İmran, 169) buyurmuştur.

Ayetle İlgili Bazı Tâli Meseleler

1) **Ayette bahsedilen "selâm"**'ın, Allah tarafından veya melekler tarafından olması mümkündür. Her iki duruma göre de, **Yahya** (a.s)'ın şerefi ve üstünlüğü değişmez. Çünkü, melekler de ancak, Allah'ın emrinden dolayı selâm verirler.

2) Bu selâmda, **Yahya** (a.s) için, diğer peygamberler için olanından daha fazla bir meziyet söz konusudur. Meselâ diğer peygamberlere, *"Alemler içinde Nuh'a selâm olsun"* (Saffat, 79) ve *"Selâm İbrahime"* (Saffat, 109) şeklinde selâm verilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ayette, "doğduğu günde" ifadesini kullanmıştır ki, bu tabir diğer peygamberlere verilen selâmda yer almamıştır.

3) Rivayet olduğuna göre **İsa** (a.s),**Yahyâ** (a.s)'a, "Sen benden daha üstünsün. Zira, sana Allah Teâlâ selâm verdi. Ben ise, kendi kendimi selâmladım" demiştir. Bu rivayet kuvvetli değildir. Çünkü, **İsa** (a.s)'ın kendi kendine verdiği selâm da, Allah'ın **Hz. Yahya**'ya verdiği selâm gibidir. Çünkü **İsa** (a.s), sadece Allah'ın kendisine emrettiğini yapan bir masumdur.

4) Doğduğu günde ona verilen selâmın, mutlaka Allah tarafından bir lütuf olması gerekir. Çünkü **Yahya** (a.s)'dan, bu selâmı gerektirecek bir şey, fiilen sudur etmemiştir Ama, ona öldüğü ve mahşerde diriltildiği günde verilen selâma gelince, bunu bir medih ve tazim gibi, bir mükâfaat kabilinden olması mümkündür. Allah en iyisini bilendir.

Bu Kıssadan Çıkan Bazı Dersler

Bu kıssanın hikmetlerine dair sözler:

1) Duâ etme adâbını öğretmek ki bu, birkaç yönden ele alınabilir.

a) Cenâb-ı Hak, *"gizlice nidâ ederek"* buyurmuştur. Bu, duânın en efdalının böyle olduğuna delâlet eder. *"Rabbinize yalvara yakara, gizlice dua edin"* (Arâf, 55) ayeti de bunu destekler. Bir de, seni yükseltmek, kuvvet ve celâdeti; alçaltman ise, acziyyeti ve hüznü ihsas ettirir. Duâda temel olan şey ise, kırık kalblilik, hüzün; nefsin kurdert ve kuvvetinden uzaklaşması, Allah'ın lûtuf ve imanına itimad etmektir.

b) Müstehab olan, duânın hemen başında, nefsin, acziyyetinden ve güçsüzlüğünden bahsetmektir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın **Zekeriyya** (a.s)'dan naklettiği, *"Kemiğim yıprandı. Başım, yaşlılıkla tutuştu"* niyazında olduğu gibidir. Daha sonra da, Allah'ın nimetlerinin çokluğundan bahsetmesidir ki bu da, **Zekeriyyâ** (a.s)'ın, *"Sana duâ etmem sebebiyle bedbaht olmadım"* ifadesinde olduğu gibidir.

c) Duânın, sırf dünya için değil, din ile alakalı olan şeyler için de yapılması. Bu da, **Zekeriyyâ** (a.s)'ın, *"Doğrusu ben, arkamda bırakacağım akrabamdan endişeye düştüm"* sözünde olduğu gibidir.

d) Duânın, bu ayette olduğu gibi **Ya Rabbi** lafzıyla başlamasıdır.

2) **Hz. Zekeriyya** ve **Yahya** (a.s)'ın derecelerinin ve mertebelerinin ortaya konulması. **Zekeriyya** (a.s)'ınkilere gelince bunlar şunlardır:

a) Onun için alabildiğine yalvarıp yakarması ve kendisini tamamiyle Allah'a vermesidir.

b) Allah Teâlâ'nın onun duasını kabul etmesi.

c) Cenâb-ı Hakk'ın ona nidâda bulunup, onu müjdelemesi veyahut bu işi, meleklerin yapması. Veyahutta bu iki işin aynı anda tahakkuk etmesi.

d) Onun dilinin tesbihten değil de, insanlarla konuşma konusunda tutulması.

e) Peygamberlerin de mucize talebinde bulunmalarının caiz olması. Çünkü, **Hz. Zekeriyya** *"Rabbim, bana bir nişân kıl"* demiştir.

3) Allah Teâlâ'nın, tabiatçılara bir reddiye olarak, son derece ihtiyarlamış ana-babadan bile çocuk yaratmaya kadir olması.

4) Dini mevzuda istidlâl (kıyas) yapmanın doğruluğu. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Daha evvel sen bir şey değilken seni yaratmışımdır"* buyurmuştur.

5) Madûmata "şey" denilemez. Bu ayet, bu hususta bir "nas"dır. Eğer: Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ ۔ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا (Dehr, 1) ayetinde olduğu gibi, bu ayet ile, "sen anılmaya değer bir şey değilken" manası kastedilmiştir" denilirse, biz deriz ki asıl olan kural, kelamda takdir yapmaksızın mana vermektir. Karşı taraf şöyle diyebilir: Ayet, insanın "şey" olmadığını gösteriyor. Halbuki bir

insanın şey olduğunu söylüyoruz. Çünkü insan, sayesinde hususi araların kendisiyle kavim olduğu birtakım cevherlerden oluşan bir varlık demektir. Halbuki hususi aralarla vasfedilmiş mürekkeb cevher, ademde (madûmda) bulunmaz. Sabit olan, o cevherlerin -mürekkeb değil de müfred olarak- aynları, yani bizzat kendileridir. Bu mürekkeb olmayan müfred cevherler ise insanı oluşturmaz. Böylece, ayette matlubu delâlet edecek herhangi bir şeyin bulunmadığı ortaya çıkar.

6) Allah Teâlâ, bu kıssayı hem **Al-i İmran** sûresinde, hem de burada zikretmiştir. Binâenaleyh bu kıssayı, her iki yere göre ele alıyor ve şöyle diyoruz.

a) Hak Teâlâ bu sûrede, **Hz. Zekeriyyâ**'nın Kendisine dua ettiğini beyân etmiş, ama bu duayı ne zaman yaptığını beyan etmemiş; ama Al-i İmrân Sûresi'nde, *"Zekeriyyâ ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu ve "Ey Meryem, bu sana nereden (geliyor)" dedi. O da, "Bu, Allah tarafından. Şüphe yok ki Allah kimi dilerse ona sayısız rızık verir" dedi. Orada Zekeriyyâ Rabbine duâ etti ve "Rabbim, bana senin katından çok temiz bir zürriyet ihsan et" (dedi)"* (Al-i İmran, 37-38) ayetleri ile anlatmıştır. Bu, "**Zekeriyyâ** ve **Meryem**'de harikulâde halleri görünce, kendisi için de bunların olmasını arzuladığı için, böyle dua etti" demektir.

b) Allah Teâlâ, Al-i İmran Sûresi'nde, **Hz. Zekeriyyâ**'ya nidâ edenin bir melek olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü orada *"Melekler ona, o mihrabta durup namaz kılarken şöyle nidâ etti..."* (Al-i İmran, 39) buyurmuştur. Bu sûrede ise, *"Ey Zekeriyyâ, hakikaten Biz sana Yahya adında bir oğul müjdeliyoruz"* (Meryem, 7) diye nidâ edenin Allah Teâlâ olduğu görülmektedir. Biraz önce, bu iki ifade arasında bir zıtlık olmadığını beyân etmiştik.

c) Cenâb-ı Hak, Al-i İmran Sûresi'nde, onun *"Rabbim kendime hakikaten ihtiyarlık çatmış iken, karım da bir kısır iken benim nasıl oğlum olabilir"* (Al-i İmran, 40) dediğini nakletmiştir. Burada **Hz. Zekeriyyâ** önce kendisinin ihtiyarlığından, sonra da hanımının kısırlığından bahsetmiştir. Bu sûrede ise, *"Rabbim, benim nasıl oğlum olur ki, karım bir kısır, ben ise ihtiyarlığın son haddine varmışım"* (Meryem, 8) denilmiş (önce kısırlıktan, sonra yaşlılıktan bahsedilmiştir). Bunun cevabı şudur: İfadelerdeki atıf vavları, tertibi (sıralamanın olduğunu) göstermez.

d) O, Al-i İmran'da, *"Kendime hakikaten ihtiyarlık gelip çattı"* (40. ayet) derken, burada *"Ben ihtiyarlığın son haddine vardım"* (Meryem, 8) demiştir. Buna da, "Sana ulaşana sen de ulaşmış olursun (her iki ifade aynı anlama gelir)" diye cevap verilir.

e) Cenâb-ı Hak, Al-i İmran Sûresi'nde, *"senin nişanın, (alâmetin), işaretler dışında insanlara üç gün söz söylememendir"* (41. ayet) buyurmuş; burada ise, *"üç gece insanlarla konuşamamandır"* (Meryem, 10) buyurmuştur. Bunu şöyle izah ederiz: Bu iki ayet, bu müddetin, gecesi ile birlikte üç gün olduğuna delâlet etmektedir. Allah en iyi bilendir.

İkinci Kıssa: Bu, **Hz. Meryem'in kıssası ve Hz. İsa**'nın doğumu hakkındadır. Bil ki Allah Teâlâ, **Yahyâ** (a.s)'nın kıssasını **Hz. İsa**'nın kıssasından önce anlatmıştır. Çünkü ihtiyar bir ana-babadan bir çocuk dünyaya getirmek, normal düzenin kurallarına göre babası olmaksızın bir anadan çocuğu yaratmaktan daha yakın ve kabul edilebilir birşeydir. Öğretme ve anlatmada takib edilmesi gerekli en güzel yol ise, kabule en yakın ve uygun olandan işe başlayıp, derece derece daha zoruna geçmektir.

★ ★
★

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا
فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾

"Kitab'da Meryem'i de an. Hani o, âilesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti. Sonra onların önünde bir perde edinmişti. Derken Biz ona, "Rûh"umuzu gönderdik de o, kendisine hilkati tam bir insan şeklinde göründü."

(Meryem, 16-17).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE Ayetteki **iz** edatı "Meryem" lafzından bedel-i iştimaldir. Çünkü, zaman, **Hz. Meryem**'in başına gelen şeyi de kapsamaktadır. Burada, **Meryem**'in zikredilmesinin maksadı, bu enteresan hadisenin ne zaman meydana geldiğini anlatmaktır.

İKİNCİ MESELE "**Nebz**", aslında atmak manasınadır. "**İntibâz**" ise, bu kökün iftial veznindeki şeklindedir. Hak Teâlâ'nın فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ (Al-i İmran, 187) ayetindeki kelime de bu manayadır. Bu ayette **intebezet** Kenara, ıssız bir yere çekildi" manasınadır. İnsanlardan uzak bir köşeye oturdu" manasında Arapça'da, جَلَسَ بَنْذَةً مِنَ النَّاسِ denilir. Bunun aslı şuna dayanır: Bir kimse, bir başkasına attığı şey ona ulaşacak mesafede oturduğunda, bu tabir kullanılır. Yine "falan şeyi attım" manasında, نَبَذْتُ الشَّيْءَ denilir. Hurma suyuna, kaba dökülüp doldurulduğu için, "**Nebiz**" denilmesi de bu köktendir.

Nebîz, menbûz (dökülen-atılan şey) manasınadır. İşte bundan dolayı "fa'îl" sigası üzere gelmiştir. Sokağa bırakılmış çocuğa "**menbûz**" denilmesi de bu manadadır. Çünkü o da âdetâ atılmıştır. Alış-verişte nehyedilen "**münâbeze**"de bu manadadır. **Münâbeze**, "sana şu elbiseyi yahut şu taşı attığımda, alışveriş artık vâcib olur. (Yani atılan taş veya elbise, satılacak mallardan hangisine değerse, o satılmış oluyor) şeklindeki alış-veriştir. Bunu iyice anladığında diyoruz ki, ayetteki, إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَاناً شَرْقِيًّا cümlesi "**Meryem** uzaklaştı ve doğuda bir yere süratlice tek başına gitti" demektir.

Meryem'in Perde Çekmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Meryem**'in, bunun yanısıra, ailesine karşı da bir perde taktığını beyân buyurmuştur. Bunun zâhiri onun, o yere tek başına gidip çekilmekle yetinmeyip, kendisi ile ailesi (insanlar) arasına duvar gibi bir engel koyduğunu gösterir. Bunun, kendisi ile ailesi arasına bir perde astığı manasına gelmesi de muhtemeldir. Bu ikinci mana, birincisinden daha açıktır. Onun, böyle bir perde edinişinin mutlaka doğru bir maksaddan ötürü olması gerekir. Ama bu husus ayette açıkca belirtilmemiştir. Dolayısıyla müfessirler, bu konuda şu değişik izahları yapmışlardır:

a) **Hz. Meryem** (ilk) hayız oluşunu görünce, temizlenınceye kadar, ibadet yaptığı o yerden ayrıldı. Temizlendiği zaman Cebrâil (a.s) ona geldi.

b) O, ibadet yapabileceği sâkin-kimsesiz bir yer aradı.

c) O, hayızdan temizlenip yıkanmak için, görünmesini engelleyecek bir perde ile birlikte olan, yüksek bir yere çekilip oturdu.

d) **Hz. Meryem**'in, kızkardeşinin kocası olan **Hz. Zekeriyya** (a.s)'nın evinde tek başına oturduğu bir mihrâbı (mahfili) vardı. **Zekeriya** (a.s) dışarı çıkınca, oranin kapısını üzerine kapardı. Derken başının bitlerini temizlemek için, Allah'dan, dağda kimsenin kendisini görmeyeceği bir yer vermesini istedi. Bunun üzerine, o mahfilin tavanı açıldı. O, oradan dışarı çıktı ve dağın arkasında yüksek bir yere oturdu. İşte o sırada ona melek (Cebrâil) (a.s) geldi.

e) **Hz. Meryem** susadı ve su aramak için dışarı çıktı.

Bil ki bütün bu izahlar, ihtimal dahilindedir. Ama ayetin lafzında, bunlardan birini tercih etmeye sevkedecek birşey yok.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayette bahsedilen, "Doğu tarafı", ya **Beyt-i Makdis**'in doğusudur, yahut da onun evinin doğusudur. **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. Hristiyanların doğu cihetini kıble edinmelerinin sebebini bütün halk içinde en iyi bilen benim. Çünkü hristiyanlar, Allah Teâlâ'nın "**Doğu tarafı**" ifadesinden ötürü doğuyu kıble edinmişlerdir. Böylece onlar, **Hz. İsa**'nın doğduğu tarafı kıble edinmiş oldular."

Gönderilen Ruh Ne İdi?

DÖRDÜNCÜ MESELE **Hz. Meryem**, oraya oturunca Allah Teâlâ ona "Rûh"u gönderdi. Müfessirler, bu "rûh"un ne olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve ekseri müfessirler bunun Cebrâil (a.s) olduğunu söylerlerken, **Ebu Müslim**, bunun karnında bir beşer (insan) olarak şekillenen, sûret giyen "rûh" olduğunu söylemiştir. Birincisi doğruya daha yakındır. Çünkü **Cebrâil** (a.s) "**rûh**" diye adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O (Kur'ân'ı) senin kalbine, Rûhu'l-emin indirdi"* (Şuâra, 193-194) buyurmuştur. Cibril, rûhânî olduğu için bu adı almıştır. Onun "Ruh"tan yaratıldığı da söylenmiştir. Yine onun sayesinde din hayat bulduğu için, "**rûh**" adını aldığı da ileri sürülmüştür. Yahut da Cenâb-ı Hak, Cebrâil (a.s)'e olan sevgi ve yakınlığından ötürü, ona mecâzi olarak bu adı vermiştir. Bu senin sevdiğine, "ruhûm" demen gibidir. **Ebu Hayve**, bunu fetha ile **revhanâ** diye okumuştur. Çünkü Cebrâil (a.s), kulların rahatlığı bulunan şeylere sebeb ve muttakiler için hazırlanmış olan indi ilâhideki rahatlığı elde etmeye vasıta olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şimdi eğer o mukarreblerden ise, artık rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti onundur"* (Vâkıa, 88-89) buyurur. Yahut **Cebrâil** (a.s) mukarreblerden olduğu için "revh" adını almıştır. Mukarrebler (Allah'a yakın olanlar), kendilerine revh (rahatlık) vadedilmiş kimselerdir. Ayet, "Bize mukarreb olan, rahatlık sahibi olan o **Cebrâil**'lona gönderdik" demektir. **Cebrâil** (a.s)'e "rûh" dendiği sabit olduğuna göre bu ayetteki rûh ile de onun kastedilmiş olması gerekir. Çünkü o, *"Ben ancak sana pâk bir çocuk vermek için (gelen), Rabbinin elçisiyim" dedi."* (Meryem, 19) Bu söz ancak Cebrâil'e uygun düşer.

Cebrâil'in Ne Şekilde Göründüğü

Alimler, **Cebrâil** (a.s)'in, **Hz. Meryem**'e nasıl göründüğü hususunda şu değişik izahları yapmıştır:

a) O, ona insanlardan farklı bir şekilde, son derece yıkışıklı, tüysüz genç delikanlı şeklinde göründü.

b) O ona, kendisinin akranı olup **Beyt-i Makdis**'in hizmetçilerinden **Yusuf** adında biri olarak göründü. Bütün bunlar olabilir. Fakat ayetin lafzında, bu ikisinden birisini açıkca gösteren bir ifade yok.

Cenâb-ı Allah sonra, **Cebrâil** (a.s)'ın **Hz. Meryem**'e, sözüne yakınlık duyup dinlemesi ve ondan kaçmaması için, bir insan şeklinde gözüktüğünü; eğer melek sûretinde gözükmüş olsaydı, ondan çekinip sözünü dinlemeyeceğini belirtmiştir. Bu hususta şöyle bir kaç problem bulunmaktadır:

a) Eğer **Cebrâil** (a.s)'in belli bir insan suretinde görünebileceği söylense, kabul edilse; bu durumda bizim şu anda gördüğümüz şu şahsın, dün gördüğüm **Zeyd** olduğunu kesin olarak söyleyemezdik. Çünkü bir meleğin veya cinin, onun kılığına

girmiş olma ihtimali vardır. Bu kapıyı açmak, işi safsataya götürür. "Bu, Peygamberlerin gönderilmesi zamanında olabilir. Ama artık zamanımızda bunun olması câiz değildir" de denemez. Çünkü bu farkın, ancak delil ile bilinebileceğini söylüyoruz. Binâenaleyh böyle bir delile sahib olmayanın, şu anda gördüğü şu şahsın, dün gördüğü o şahıs olduğunu kesinkes söylememesi gerekir.

b) Bazı hadislerde yer aldığına göre, **Hz. Cebrâil** (a.s)'ın cüssesi çok büyüktür. Binâenaleyh bu büyük varlığın cüssesi bir insanın bedeni kadar olabilmiştir. Bu, onun parçalarının azalması, bünyesinin parçalanması şeklinde mi olmuştur. Böyle olması halinde, Cebrâil denen birşey kalmaz. Yoksa onun parçaları birbirine girmek suretiyle mi olmuştur. Bu ise, onun cüzlerinin birbiri içine girmesini gerektir ve imkansızdır.

c) Biz, **Cebrâil** (a.s)'in insan kılığına girebileceğini söylersek, daha niçin onun insandan daha küçük, hatta bir sivrisinek ve karasinek kılığına girmesi niçin câiz olmasın. Halbuki buna götüren her şeyin batıl olduğu malumdur.

d) Bunu mümkün görmek, mütevâtiren sabit olan haberleri tenkid etmeye götürür. Böyle olması halinde, belkide Bedir günü savaşan **Hz. Muhammed** (s.a.s) değil, ona benzeyen başka bir şahıs olur. Herşey hakkında söylenecek söz de böyle olur.

Birincisine şöyle cevap verilir: Bunu mümkün görme, herşey için söz konusudur. Çünkü âlemin hür ve irâde sahibi birisine muhtaç olduğunu kabul eden, Allah Teâlâ'nın "**Zeyd**" gibi, onun şeklinde başka bir şahıs yaratabileceğini de bilir. Bunu mümkün gördüğümüzde de, şu anda gördüğümüz **Zeyd**'in dün gördüğümüz **Zeyd** olup olmadığı konusunda şüpheye düşmemiz gerekir.

Hür ve irade sahibi bir Yaratıcının varlığını kabul etmeyip, bütün hâdiseleri yıldızlar arası münasebetlere ve feleklerin şekillerine bağlayanların da, feleklerde meydana gelen garip hadiselerin **Zeyd**'de olduğu gibi, herşeyde, benzer başka bir şahsın meydana gelmesini gerektireceğini mümkün görmeleri gerekir. Bu durumda da, bahsedilen mümkün oluş, yine ortaya çıkar.

İkinci probleme şöyle cevap verilir: Cebrâil'in hem asıl parçalarının, hem de fazladan parçalarının bulunması imkansız değildir. Asıl parçaları gerçekten çok az olabilir. Bu durumda bir insan şekline girebilir. Bu açıklama, Cebrâil'i maddi bir varlık kabul ettiğimizde söz konusudur. Ama onu ruhâni-manevî bir varlık kabul ettiğimizde, bazan büyük bir şekle, bazan küçük bir şekle bürünmesinde, imkansız görülecek birşey yoktur.

Üçüncü probleme şöyle cevap verilebilir: Mümkün görüş, akılda olan bir şeydir. Mümkün görülen bir şeyin yanlışlığı ise, ancak sem'î (naklî) delillerle bilinir. Bu aynı zamanda dördüncü problem için de cevabtır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Meryem'in Ruhtan Rahatsız Olması

قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾

"(Meryem ona) dedi ki: "Doğrusu ben senden Rahman'a sığınırım. Eğer sen bir tâki (müttaki) isen..."

(Meryem, 18).

Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) **Hz. Meryem** bununla, "Eğer Allah'dan ittikâ eden bir kimse olman beklenir ise ve bu da Allah'a sığınmam ile olur ise, bilesin ki ben, senden O'na sığınıyorum" demek istemiştir. Çünkü **Hz. Meryem**, kendisinden Allah'a sığınmanın ancak tâki (müttaki) kimseler için tesirli olacağını bilmektedir. Bu tıpkı, *"Eğer mü'min iseniz, faizin arta kalanını (bundan sonrasını) bırakın"* (Bakara, 278) ayetinde olduğu gibidir. Bu, "Allah'a iman, bunu gerektirir" demektir. Yoksa Allah'tan, sadece başka halde değil, şu halde korkulur" demek değildir.

b) Bu, "sen bana bakmayı helâl gördüğün ve benimle yalnızken kaldığın için müttaki değilsin" demektir.

c) O zamanda, kadınların peşine düşen ve adı **Taki** olan günahkâr bir adam vardı. Bundan dolayı **Hz. Meryem**, gördüğü o şahsın, "**Taki**" denen adam olduğunu sanmıştır.

Birinci izah daha doğrudur.

★ ★
★

قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾

"(Rûh) dedi ki: "Ben ancak sana pâk bir oğlan hibe etmek için, Rabbinin elçisiyim"

(Meryem, 19).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ruh'un Elçi Olduğunu Bildirmesi

Cebrâil (a.s), **Hz. Meryem**'in korkusunu anlayınca, ondan bu korkuyu gidermek için, *"Ben (...) Rabbinin elçisiyim"* dedi. Fakat bu kadarcık bir söz ile o korku zâil olamazdı, amà onun gerçek Cebrâil olduğuna, insanlardan birisi olmadığına delâlet edecek birşey gerekirdi. İşte burada şu ikisi ihtimal dahilinde gözükebilir:

a) **Hz. Meryem**'in, onun Cibril olduğunu anlayacağı bir mucizenin ortaya çıkması...

b) **Hz. Meryem**'in daha önceden **Hz. Zekeriyâ**'dan, (aldığı eğitim sayesinde) meleklerin özelliklerini biliyor olması da muhtemeldir. Binâenaleyh **Hz. Cebrâil, Meryem**'e *"Ben ancak, Rabbinin elçisiyim"* dediğinde, ona bedeninde, kendisini melek olduğunu anlayabileceği emareleri gösterdi. Böylece bunlar, onun bir melek oluğunu gösteren şey oldu.

Kâdi Abdulcebbâr, bu ayeti tefsir ederken, kendi kendine bir soru ortaya atarak, "size göre, **Hz. Meryem** bir peygamber değildir ve siz Allah Teâlâ'nın insanlara peygamber olarak sadece erkekleri gönderdiğini söylüyorsunuz. O halde daha bu hadise nasıl doğru olabilir?" demiş ve buna kendisi şu cevabı vermiştir: Bu **Hz. Zekeriyyâ** (a.s) zamanında vakî olmuştur ve o bir peygamberdi. Dolayısıyla bunların hepsini biliyordu." Bu cevap zayıftır. Mucize peygamber için meydana gelmiş olunca, en azından o peygamberin bunu bilmesi gerekir. Halbuki **Zekeriya** (a.s) bu hadiseyi bilememiştir. Binâenaleyh bunu, **Hz. Zekeriyyâ** için verilmiş bir mucize kabul etmek nasıl uygun olabilir? Aksine bu, ya **Hz. Meryem**'in bir kerametidir, yahut da **Hz. İsa** (a.s) için bir irhâs (onun peygamber olacağını gösteren bir alamet)tir.

İKİNCİ MESELE

İbn Âmir ve **Nâfi** fiili, lâm'dan sonra meftuh yâ ile, "Allah'ın sana hibe etmesi için" manasında, **liyehebe** diğer kıraat imamları, lâmdan sonra meftuh hemze ile **liehebe** (sana hibe etmem için) şeklinde okumuşlardır. Bu ikinci kıraate göre mecazî mana söz konusu olup bu ifade hakkında şu iki mana verilmiştir:

a) Bu hibe etme (bağışlama) işi, **Cebrâil** (a.s)'in Allah'ın emri ile, **Hz. Meryem**'in yakasına üfleyen olması hasebiyle, onun eliyle gerçekleştiği için, mecâzen kendisinin onu bizzat hibe edeceğini ifade etmiştir. İşin sebebine nisbet edilmesi, çokca kullanılan bir husustur. Nitekim Hak Teâlâ putlar hakkında, *"Onlar, insanlardan pek çoğunu saptırdılar"* (İbrahim; 36) buyurmuştur.

b) **Cebrâil** (a.s), ona bu müjdeyi verince, bu gerçek müjde âdetâ bir hibe (bağış) gibi oldu.

Eğer birisi, "**Cebrâil** (a.s)'in, **Meryem**(in rahminde), parçaları biraraya getirmeye hayat, akıl ve konuşma kabiliyetini yaratmaya kâdir olamadığının delili nedir?" diyebilir. Bu hususta verilen cevap şudur: "**Cebrâil** (a.s) cisimdir. Cisim ise, böylesi şeylere kâdir değildir. Onun cisim olmasının gelince, bir kere o muhdesdir. Her

muhdes de ya mütehayyiz (yer işgal eden bir varlık)tır, yahut mütehayyiz ile kâimdir (onda bulunur). Cismin böylesi şeylere kâdir olamayacağının izahı da şöyledir: Eğer cisim bunlara kâdir olsaydı, her cisim bunu yapabilirdi. Çünkü cisimler, cisim olarak birbirine denktirler." Bu cevap zayıftır. Çünkü karşı taraf, buna karşı şöyle diyebilir: "Biz her muhdesin bir yer işgal ettiğini, yahut bir yer işgal eden bir varlıkta bulunduğunu kabul etmiyoruz. Aksine ortada kendi kendine kâim olan, ne mütehayyiz, ne de mütehayyiz de bulunan varlıklar da vardır. Onların bu şekilde oluşları, Allah'ın zâtının eşi ve benzeri olmalarını gerektirmez. Çünkü subûtî sıfatlardaki müşterekiik benzerliği gerektirmez. Selbi sıfatlardaki müşterekiik ise bunu hiç gerektirmez. Biz, Hz. Cebrâil (a.s)'in bir cisim olduğunu kabul etsek bile, cismin buna kâdir olamayacağını nasıl söyleyebilirsin?

Karşı tarafın, cisimlerin birbirine denk olduğunu söylemelerine karşı deriz ki: Biz bu ifade ile, onların bir mekanda bulunmaları ve yönlere göre yer almaları bakımından denk olduklarını mı kasdediyorsunuz, yoksa bu ifade ile onların mahiyetlerinin (cisim oluşlarının) bütünü açısından birbirine denk olmalarını mı kasdediyorsunuz? Birincisi kabul edilmiştir. Fakat cisimlerin bir mekanda yer alışı, o cisimlerin zatlarına ait sıfatlardır. Sıfatlar bakımından müşterekiik, muvasefâtın mahiyetleri bakımından müşterekliği gerektirmez. Cisimlerin birbirine denk olduklarını kabul etsek bile, şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ böylesi bir kudreti, bazı cisimlere vermeyip, bazılarına vermiş olabilir. Böylece bu iş, insanlarca yapılamadığı halde, Cebrâil tarafından suale karşı verilecek kesin cevap, bu hususlaki (yani yaratmaya Allah'dan başkasının kâdir olmadığı hususundaki) icma-ı ümmettir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Zeki" kelimesi, şu üç manayı ifade eder.

a) Günahlardan temiz.

b) Temiz olarak büyüyüp yetişmiş. Çünkü günaha hiç bulaşmamış kimselere "Zekî" (temiz-pâk) denilir. Yine büyüyüp gelişen ekine de yine "zeki" denir.

c) Peygamber olarak gönderilebilmesi için, ona gerekli şeyler bakımından tertemiz ve nezih. Bazı kelamcılar, "Evlâ olan, bu kelimenin bu manaların hepsine birden hamledilmesidir" demişlerdir. Bu görüş zayıftır. Çünkü usûl-ü fıkıhtan biliyorsun ki tek bir lafzı ister iki manaya da hakikat olarak gelsin, ister biri hakikat, biri mecaz olsun, aynı anda iki manaya birden hamledilmesi câiz değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'yı dünyalık hiçbirşeyi olmadığı halde, "zeki" diye nitelemiştir. Sen ise piyasana baktığında, hiçbir malı olmayanlara bedbaht, malı-mülkü olanlara zekî dersin. Fakat Allah Teâlâ İsâ (a.s) hakkında "zekî" demiştir. Çünkü onun sireti (yaşayışı) fakirlik ve sadelik zenginliği ise hikmeti ve kitabı idi. Halbuki sen sireti cehalet; yolu ise mal olan kimselere "zekî" diyorsun.

★ ★
★

قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ
وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِّلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾

"O, "Benim nasıl bir oğlum olacakmış. Halbuki bana hiçbir beşer dokunmadı ve ben bir zâniye de değilim" dedi. (Ruh ona,) dedi ki: "Öyledir. (Fakat) Rabbin buyurdu ki: "O, Bana pek kolay çünkü Biz onu insanlara bir ayet ve bizden bir rahmet kılacağız. Zaten iş olup bitmiştir"

(Meryem, 20-21).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hz. Meryem Hemile Kalınca Dehşete Kapılıyor

Hz. Meryem, örfe (alışılmış duruma) dayanarak, bir çocuğun meydana gelmesinin ancak bir erkek ile olacağını bildiği için, **Cebrâil** (a.s)'in verdiği bu müjdeye şaşakalmıştır. Ehl-i Marifet, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti açısından, aksini mümkün görseler bile, adetler (alışılmış durumlar) bazı işlerde, onlarca da nazar-ı dikkate alınmıştır. Binâenaleyh onun bu sözünde, Allah Teâlâ'nın vasıtasız olarak çocuk yaratmaya kâdir olduğunu bilmediğini gösteren birşey yok. Nasıl olabilir ki, O, Allah Teâlâ'nın insanların babası **(Hz. Adem'i)** bu şekilde yarattığını biliyordu. Yine o, ibadet bakımından parmakla gösterilecek bir hanım idi. Böyle olan kimsenin, Allah'ın buna kâdir olacağını mutlaka bilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE

Birisi "Onun, *"Ben bir zâniye de değilim"* ifadesi, zaten *"Halbuki bana hiçbir beşer dokunmadı"* ifadesinin içinde var. Binâenaleyh o niçin ayrıca bunu ilave etmiştir? Onun Al-i İmran Sûresi'nde *"Ya Rabbi, bana bir beşer dokunmamışken, benim nasıl çocuğum olabilir?"* **(Al-i İmran, 47)** deyip de, ayrıca zâniye olmadığını söylememiş olması, bu soruyu te'kid eder" diyebilir." Buna birkaç açıdan cevab verebiliriz:

a) **Hz. Meryem** "dokunma" kelimesini helal nikah manasında kullanmıştır. Çünkü "dokunma" kinâî (mecazi) olarak, nikah manasında kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlara dokunmanızdan önce..."* **(Bakara, 237)** buyurmuştur. Zina ise böyle değildir. Zina için, "fucûr" ve benzeri kelimeler kullanılır. Binâenaleyh zina hususunda kinâyeli konuşmayıp, açıkca ifade etmek gerekir.

b) Onun, ikinci olarak bu ifadeyi kullanması, kendinden ve namusundan emin olduğundan dolayıdır. Bu tıpkı, *"Namazlara ve bilhassa salat-ı vustâya devam edin"* **(Bakara, 238)** ve *"Kim Allah'ın meleklerine, peygamberlerine bilhassa Cebrail, Mikail'e*

düşman olursa..." (Bakara, 98) ayetlerinde olduğu gibidir. İşte burada da böyledir. Çünkü koca görmemiş her kadın, bir çocuk doğurduğunda, zâni olmadığını çok sert ve kesin ifadelerle anlatır. Binâenaleyh ikinci ifade, zımnen birincide bulunmakla beraber, **Hz. Meryem** ikinci ifadeyi de kullanmıştır. Çünkü bu, bu konuda en kesin ve en ileri bir ifadedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: "Bağiy, erkek arayan zinâkar kadın demektir. Bu kelime, **Müberred'e** göre aslında "fe'ûl" vezninde, "**bağûy**" şeklindedir. Bundaki vâv ya'ya idğam edilmiş ve bu hali almıştır. **İbnu Cinni Kitabu't-Temam**'ında, bunun aslen "fa'il" vezninde olduğunu söylemiş ve "Eğer bunun aslı fe'ûl vezninde olsaydı, **Nühüvven ani'l münker** (münkerden nehyeden..) denilebildiği gibi, **buğuvv** şeklinde kullanılabilirdi" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cebrâil (a.s), *"Öyledir (fakat) Rabbin buyurdu ki: "O, Bana pek kolay..."* diyerek cevab vermiştir. Bu, Cebrâil (a.s)'in Al-i İmran Sûresi'ndeki, *"Öyle Allah ne dilerse yaratır. Bir işe hükmedince ona ancak, "ol" der. O da oluverir"* (Al-i İmran, 47) ifadesi gibidir, yani "Allah'ın, yaratmayı murad ettiği şeyi yapması imkânsız veya zor değildir. O, onu var ederken, hiçbir alet-edevâta ihtiyaç duymaz" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, *"O, Bana kolay"* ve *"Biz onu insanlara bir ayet.. kılacağız"* ifadelerindeki "o" zamirlerinin, şu iki şeye raci olması muhtemeldir:

a) Bu, "o yaratma işi" manasına olabilir, yani, "onu yaratmak bana kolay ve Biz onu yaratmayı, babasız meydana geldiği için, insanlara bir ayet (mucize) ve tarafımızdan bir rahmet, yani onun doğruluğunun delillerinin apaçık olması ve daha çabuk kabul görmesi için bu ayetleri ortaya koymak suretiyle kullara rahmet kıldık" demektir.

b) Bu zamirler, o çocuğa râci olabilir. Çünkü **Hz. Meryem**, bu işin alışılmış düzenin dışında nasıl meydana geleceğine şaşınca, Allah Teâlâ'nın onun çocuğunu, bu alışılmamış hadisenin meydana gelişine bir alamet kılacağını anladı. Ayetteki, *"Bizden bir rahmet"* ifadesi ya *"insanlara bir ayet"* ifadesine atfedilmiştir, yani, "Biz bunu bir ayet ve bir rahmet kıldık" demektir, yahut da, bu cümle olarak, *"Biz onu insanlara bir ayet kıldık"* cümlesi üzerine atıftır.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk, وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا *"Zaten iş olup bitmiştir"* buyurmuştur. Bununla şu kastedilmiştir: Bu, Allah'ın bilmesinden ötürü, malum birşey idi. Binâenaleyh Allah'ın bildiği bu şeyin aksinin meydana gelmesi imkansız olur. Çünkü bu iş, Allah'ın bildiği gibi olmayacak olsa, Allah'ın bilgisi cehalete dönüşür. Bu ise imkansızdır. İmkansıza götüren de imkansızdır. O halde, bunun aksinin olması muhal olup, onun o şekilde

olması vacibtir. Bir de bütün mümkün varlıklar, kaza ve kader zincirinde vâcibü'l vucûd (Allah'a) varıp dayanır. Vâcibu'l-vucûd'a, vâcib (kesin-aksi olmayan) bir şekilde varıp dayanır da mutlaka meydana gelmesi gerekir. Binâenaleyh bu, mutlaka meydana gelecek birşey olunca, buna üzülmenin ve kederlenmenin manası yoktur. İşte Hz. Peygamber (a.s)'in مَنْ عَرَفَ سِرَّ اللّٰهِ فِي الْقَدَرِ هَانَتْ عَلَيْهِ الْمَصَائِبُ *"Kim, Allah'ın kaderdeki sırrını anlarsa, belâ ve musibetler ona hafif gelir"* hadisinin özü budur.

★ ★
★

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي
مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾

"Derken ona gebe kaldı ve bununla uzak bir yere çekildi. Nihayet, doğum sancısı onu bir hurma ağacına sevk etti. O dedi ki: "Keşke, bundan evvel öleydim ve unutulup gideydim"

(Meryem, 22-23).

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. İsa (a.s)'ın Doğumu

Cenâb-ı Hak, rûh üflenmesi işini pek çok ayette zikretmiştir. Mesela, *"Ona yani İsa'ya, ruhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) ayetinde olduğu gibi. Bu tıpkı, *"Ona, yani Âdem'e rûhumdan üfledim"* (Hicr, 29) ayetinde olduğu gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Ona yani Meryem'e rûhumuzdan üfledik"* (Enbiya, 91) buyurmuştur. Burada, "**Hz. Meryem**" : denildi, çünkü **Hz. İsâ**, onun karnında idi. Alimler, üfleyenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, **üfleme** işinin *"Ona rûhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) ayetine dayanarak, Allah tarafından olduğunu, bu ayetin zâhirinin, *"Allah indinde, İsâ'nın hâli, Âdem'in hali gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı"* (Al-i İmran, 59) ayetinden ötürü, üfleyenin Allah olduğunu gösterdiğini, çünkü bu benzetmenin, delilin istisnâ ettikleri hariç, arada bir benzerliğin olduğunu gerektirdiğini dolayısıyla **Hz. Âdem** (a.s)'e rûhu üfleyen, *"Ona rûhumdan üfledim"* (Hicr, 29) ayetinden ötürü Cenâb-ı Allah olduğunu, **Hz. İsâ** için de aynısı olması gerektiğini söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, rûhu üfleyenin **Hz. Cebrâil** olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Cebrâil (a.s), *"Sana hibe etmem için.."* (Meryem, 19) sözünün zâhiri, bu üfleme işinin; bizzat onun tarafından olan bir şey olduğunu gösterir. Hz. Meryem'in hâmile kalabilmesi mutlaka, ona bu rûhun üflenmesi gerekli idi.

Hz. Meryem'e Rûh Üflenmesinin İzahı

Diğer taraftan âlimler, bu üfleme işinin nasıl olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **Vehb b. Münebbih** şöyle demiştir: "**Cebrâil** (a.s) **Hz. Meryem**'in yakasından üflemiş ve böylece bu üfleyiş, onun rahmine ulaşmıştır."

2) **Cebrâil** (a.s), onun eteğinden üfledi. Böylece bu, oradan onun rahmine ulaştı.

3) **Süddi**'ye göre, **Hz. Cebrâil Meryem**'in elbisesinin kolundan tuttu ve kolunun içinden iç gömleğine doğru üfledi ve bu üfleyiş onun göğsünden girdi. Böylece hamile kaldı. Bunun üzerine, **Zekeriyâ** (a.s)'ın karısı olan kızkardeşini ziyarete geldi. Kucaklaştılar. Kızkardeşi kucaklaşınca onun hamile olduğunu anladı ve **Hz Meryem** başına geleni anlattı. Bunun üzerine **Zekeriyâ** (a.s)'nın hanımı, "Ben karnımda (hamile olduğum) çocuğun, senin karnındakine (saygı) secdesi yaptığını hissediyorum" dedi. İşte bu, *"Allah'ın kelimesi (olan İsâ'yı) tasdik edici olarak Yahya'yı müjdeler"* (Al-i İmran, 39) ayetinin ifade ettiği hususdur.

4) Üfleme işi, **Hz. Meryem**'in ağzından içeri oldu. Böylece bu, onun karnına ulaştı ve Meryem hamile kaldı. Bunu iyice anladığında, ayette şöyle bir hazfin bulunduğu ortaya çıkar: *"Zaten iş olup bitmiştir. Böylece o ona üfledi, o da gebe kaldı"*

İKİNCİ MESELE **Hz. Meryem**'in **Hz. İsâ**'ya onüç yaşında iken hamile kaldığı söylendiği gibi, yirmi yaşında iken hamile kaldığı ve hamile kalmadan önce sadece iki kere hayız gördüğü de söylenmiştir. Kur'ân'da bu teferruata dair, herhangi bir işaret yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, فَانْتَبَذَتْ بِهِ *"Bununla çekildi"* buyurmuştur. Bu "O, **Hz İsâ** karnında iken, uzak bir yere uzlete çekildi" demektir ve tıpkı "تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ" *"o yağ ile biter"* (Mü'minûn, 20) ayetinde olduğu gibidir, yani "o (zeytin), kendisinde yağ olduğu halde biter" demektir. Âlimler, **Hz. Meryem**'in uzak bir yere çekiliş sebebi hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) **Sa'lebi, el-Arâis** adlı eserinde **Vehb b. Münebbih**'den şunu rivayet etmiştir: **Hz. Meryem, Hz. İsâ**'ya hamile kaldığı sıralarda **Yusuf en-Neccâr** adındaki amcaoğlu ile birlikte idi ve bu ikisi **Seyhun Dağındaki Mescide** gidiyorlardı. **Yusuf** ve **Meryem**, o mescidin (Allah için) hizmetçileri idi. Onların zamanındaki insanlar arasında bunlardan daha gayretli ve âbit birisi tanınmıyordu. **Hz. Meryem**'in hamile olduğunu ilk sezen **Yusuf** oldu ve buna şaşıp kaldı. O, ne zaman **Meryem**'i itham etmeye kalksa, onun sâliha ve âbide birisi olduğunu düşünüyor ve kendisinden bir an bile ayrı olmadığını pek iyi biliyordu. Onu, tezkiye etmeye (temiz ve namuslu olduğuna karar vermeye) başladığında da, hamile olduğunu hatırlıyordu. derken şöyle başladı ve "içimde senin bu durumundan dolayı bir rahatsızlık duyuyorum. Onu gizlemeye ve içimde tutmaya gayret ettim ama, söylemeden duramayacağım ve söyleyince

rahatlıyacağımı hissediyorum" dedi. Bunun üzerine **Hz. Meryem**: "Güzel ve dosdoğru konuş" dedi. **Yusuf** da: "**Ey Meryem**, tohumsuz ekin biter mi, yağmur olmadan ağaç olur mu ve erkek olmadan (kadından) çocuk olur mu?" dedi. **Hz. Meryem**: "Evet, Allah Teâlâ'nın yarattığı ilk gün ekini tohumsuz bitirdiğini bilmiyor musun? Tohum dediğin şey, Allah'ın tohumsuz bitirdiği o ekindendir. Allah Teâlâ'nın ağacı önce yağmursuz bitirdiğini bilmiyor musun? O, kudreti ile bunların herbirini ayrı ayrı yarattıktan sonra, yağmuru ağacın hayatı için vasıta kıldı" dedi. Yine dedi ki: "Yahut Allah Teâlâ'nın ağacı bitirmeye kâdir olamayıp da, suyun yardımı ile bunu yaptığını, su olmasaydı bunu yapamayacağını mı söylüyorsun?" Bunun üzerine **Yusuf**: "Hayır, ben bunu söylemiyorum. Allah'ın dilediği herşeye kadir oluğunu ve dilediğine "ol" demekle, onun olduğunu söylüyor ve inanıyorum" dedi. Bunun üzerine **Hz. Meryem** ona: "Cenâb-ı Hakk'ın, **Âdem** ile **Havva**'yı erkeksiz ve dişisiz olarak yarattığını bilmiyor musun?" dedi. İşte böylece **Yusuf**'un kalbindeki şüphe silinip gitti.

Hz. Meryem hamileliği ve canının sıkılması sebebi ile iyice zayıf düştüğü için, onun da vazifelerini üstlendi. Çocuğun doğum vakti yaklaşınca, Allah Teâlâ **Hz. Meryem**'e çocuğunu kavminin (ailesinin) öldürmemesi için, o topraklardan çıkıp uzaklaşmasını vahyetti. **Yusuf** onu eşeğine bindirip, **Mısır**'a götürdü. **Mısır**'a vardıklarında, doğum sancıları başladı ve bu sancılar onu bir hurma kütüğünün dibine sığınmaya mecbur etti. Bu hadise soğuk bir zamanda oluyordu. Böylece **Hz. Meryem** o kütüğün yanında, çocuğu doğurdu ve bağrına bastı.

2) **Hz. Meryem**, (a.s) **Zekeriyyâ** (a.s)'dan utandı ve onun kendisini bulamayacağı uzak bir yere çekilip gitti.

3) **Hz. Meryem**, annesi onu **Mescid**'e adadığı, büyütülmesini üzerlerine alma hususunda peygamberlerin birbiriyle çekiştiği-yarıştığı ve böylece bu işi **Hz. Zekeriyyâ** (a.s) üstlendiği için, **İsrâiloğulları** arasında zâhidliği ile tanınmıştı. Bir de onun rızkı Allah'dan (cennetten) geliyordu. Bundan dolayı, o, böyle çok meşhur olunca, başına gelen bu hamilelikten utanarak, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın bilemeyeceği uzak bir yere gitti.

4) O, çocuğunu kavmi içinde doğurması halinde, çocuğuna birşey yapılacağı endişesi ile böyle yaptı. Bil ki bütün bunlar ihtimal dâhilinde olmakla beraber Kur'ân'da bunlardan birine delâlet eden birşey yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hamilelik Müddeti

Alimler, **Hz. Meryem**'in hamilelik müddeti hususunda, şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a)'a göre, bu müddet, diğer kadınlarda olduğu gibi dokuz aydır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Meryem**'i burada medh-ü senâ etmesidir. Binâenaleyh eğer onun hamilelik müddeti, diğer kadınlarda olanın aksine olsaydı, bu hususun özellikle belirtilmesi gerekirdi.

2) Bu müddet, sekiz ay olmuştur. **Hz. İsâ** (a.s) dışında sekiz ayda doğan hiçbir çocuk yaşamaz. (38)

3) **Atâ, Ebu'l-Âliye** ve **Dahhâk'a** göre bu müddet yedi ay olmuştur.

4) Bu müddet altı ay olmuştur.

5) Bu müddet üç saat olmuştur. **Hz. Meryem, Hz. İsâ**'ya bir saat içinde hamile kalmış, **Hz. İsâ** bir saat içinde şekil almış ve bir saat içinde de doğmuştur.

6) Bu da **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Buna göre o müddet, bir saattir. Bu görüş için şu iki istidlâl yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, فَحَمَلَتْهُ.. فانْتَبَذَتْ بِهِ... فَاَجَاءَهَا الْمَخَاضُ... فَنَادَاهَا "derken ona gebe kaldı ve bununla uzak bir yere çekildi ve doğum sancısı onu... getirdi ve ona seslendiki..." buyurmuştur. Bu cümlelerin başındaki **fâ** edatı ta'kibiyyedir ve bunlar, bütün bu işlerin, fasılasız olarak peşpeşe meydana geldiğini gösterir. İşte bu, hamilelik müddetinin bir saat (kısa bir an) olmasını gerektirir. Onun uzak bir yere çekilmesinin bir saatte olamayacağı da söylenemez. Çünkü, dediğimiz gibi, **Süddi** bu ifadeye: "**Hz. Meryem**, yaşamakta olduğu mihrabının (mahfilinin odacığının) en uzak köşesine çekildi" manasını vermiştir.

b) Allah Teâlâ **Hz. İsâ**yı anlatırken, *"Allah indinde, İsâ'nın hali Âdem'in hali gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi, o da oluverdi"* (Al-i İmran, 59) buyurmuştur. Böylece **Hz. İsâ**'nın da, Cenâb-ı Hakk'ın "ol" emri ile oluverenlerden olduğu ortaya çıkar, Bu ise, kendisi için hamilelik müddeti düşünülmeyen şeylerdendir. Hamilelik müddeti ancak nutfe (meni)den olanlar için söz konusudur.

BEŞİNCİ MESELE

Ayet-i Kerimede **kasıyya** buyurulmuştur. Bu "Ehl-ü ıyâlinden uzak" demektir. Nitekim Arapça'da tıpkı, hem **âsî** hem de **asıyy** (عصی) denilebildiği gibi, aynı manaya **kâsî** ve **kasiyy** da denilir. Alimler, bu uzaklığın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler. Bu cümleden olarak bunun, "Evinin (odasının) en uzak yeri", "dağın arkası", "Daha önce de bahsedildiği gibi, amcaoğlu **Yusuf**'la gittikleri yolculuk" manasına olduğu söylenmiştir.

ALTINCI MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: **Ecâe** (getirdi) fiili, **câe** (geldi) fiilindendir. Fakat bu kelime, bu şekle dönüştükten sonra, "sığınma" manasına kullanmıştır. Çünkü tıpkı, بَلَغَنِيهِ (Bana ulaştı) ve اَبْلَغْتُهُ (onu ulaştırdım) diyebildiğin gibi اَجَاءَنِيهِ زَيْدٌ "جِئْتُ الْمَكَانَ" "Oraya geldim, **Zeyd** beni oraya getirdi" diyemezsin. Buna göre ayetteki bu fiil, doğum

38) Bu söz söyleyenin bilge ve tercübesinin ifadesidir. Yoksa sekiz aylık doğup yaşayan çocuklar vardır (ç.).

sancıları **Meryem**'i hurma kütüğüne sığınmaya mecbur etti" manasındadır. **Hz. Meryem**'in kütüğün yanına, ona tutunarak doğum yapmanın kolay olacağını düşündüğü için, ona gelmiş olma ihtimali söz konusu olduğu gibi, yaslanmak ve ondan güç almak için onun yanına gelmiş olması da muhtemeldir. Yine onun kendisini görecek kimselerin dedikodusuna karşı, hurmanın arkasına gizlenmek için oraya sığınmış olması da muhtemeldir. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ onun ölümü temenni ettiğini de belirtmiştir.

YEDİNCİ MESELE

Keşşâf'da şöyle denilmektedir: "Bir rivayete göre **İbn Kesir**, kelimeyi mimin kesresiyle **mihâdu** şeklinde okumuştur. Nitekim Arapça'da, مَخِضَتِ الْحَامِلُ مَخاضاً وَمِخاضاً *"Hamile kadının doğum sancıları başladı"* denilir. Bu, çocuğun ana rahmindeki hareketi demektir.

SEKİZİNCİ MESELE

Keşşaf'da şöyle denilir: Bu, sahrada dalları, meyveleri ve yeşilliği kalmamış kuru(muş) bir hurma kütüğü idi ve mevsim kış idi. **Nahle** kelimesindeki lam-ı ta'rif, ya tıpkı, en-Necm[39] ve es-sa'aku gibi, esmâ-yı gâlibenin marife yapılması kabilindendir ki: orada herkesin bildiği meşhur bir hurma ağacı bulunup ve "en-Nahle" denildiğinde, başkaları değil, o hurma ağacı anlaşılırdı. Yahut da bu lâm-ı târif, "cins" için olan türdendir, yani, "o özellikle hurma cinsi bir ağacın kütüğüne sığındı" demek olur. Allah Teâlâ doğum yapmış kadınlara çok iyi gelen yaş hurma yedirmek için. **Hz. Meryem**'i oraya sevketmişti. Bir de hurma soğuğa karşı dayanıksızdır. Eğer aşılanmazsa meyve vermez. Uçları budandığında ise hiç meyve vermez. Binâenaleyh böylece Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "kadın, ancak bir erkek sayesinde doğurur. Hurma da ancak aşılandığında meyve verir. Ama Ben, erkek olmadan çocuğun olabileceğini göstersin diye, aşılanmamış hurma ağacından, yaş hurmanın olacağını ortaya koydum.

DOKUZUNCU MESELE

Hz. Meryem'in Ölmek İstemesinin İzahı

Hz. Meryem, Allah Teâlâ'nın kendisine Cebrâil'i gönderdiğini ve çocuğunu Cibril'in üflemesi ile yarattığını ve hem kendisini hem de oğlunu bir mucize kılacağını va'dettiğini bile bile, daha niçin, *"Keşke bundan evvel öleydim"* demiştir? Buna şu iki şekilde cevap verilir:

a) **Vehb** şöyle demiştir: "**Cebrâil**'in **Hz. İsâ**'yı müjdelemesini gurbetin verdiği sıkıntı ile halkın dedikodu ve yaygarası unutturmuştur.

b) Salih kimselerin bir belaya düştüklerinde adetleri böyle söylemektir. Rivayet olunduğunda göre, **Hz. Ebu Bekir**, ağaç üzerindeki bir kuşa bakıp şöyle demiştir: "Ey kuş, ne mutlu sana. Ağaca konup, meyvelerinden yiyorsun. Ben kuşun gagaladığı

---

39) Aslında cins ismi olan bazı kelimeleri, halkın kullanması, özel isim haline getirebilir. Mesela Necm "yıldız" demekdir. Fakat marife olunca **en-Necm** Ülker yıldızı anlamına kullanılır (ç.).

bir meyve olmayı ne kadar isterdim." **Hz. Ömer** (r.a)'in de yerden bir saman çöpünü alarak: "Keşke şu saman çöpü ben olsaydım! Keşke birşey olmasaydım" dediği rivayet edilmiştir. **Hz. Ali de Cemel Vak'ası olduğunda: "Keşke bu günden önce, yirmi yaşında iken ölseydim" demiştir. Bilal-i Habeşi** (r.a)'nin: "Ey Bilal annen seni keşke doğurmasaydı" dediği rivayet edilmiştir. Böylece bu gibi sözleri, salih kimselerin sıkıntıya düştüklerinde söyledikleri sabit olur.

c) Belki de **Hz. Meryem** bu sözü, halk kendisinin aleyhinde konuşup da günaha düşmesinler diye söylemiştir. Yoksa o, kendisine verilen müjdeden hoşnut idi.

ONUNCU MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: "Nesiy, tıpkı hayız kanı için kullanılan bez gibi, atılması ve unutulması gereken şey demektir. Bu aynen, "zibh" kelimesinin, kesilebilen her şey manasına olması gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ona büyük bir zibh (yani kurban) hediye ettik"* (Saffât, 107) buyurmuştur. Yani **Hz. Meryem**, kendisinin çok önemsiz, değer verilmeyen, örfen unutulması gerekli şeylerden biri olmasını temenni etmiştir. **İbn Vessâb, A'meş** ve **Hamza**, bunu fetha ile **nesyen** okurlarken, diğerleri kesre ile **nisyen** şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ** her iki okuyuşunda, **vetr-vitr; cesr-cisr** gibi, aynı manaya iki lehce olduğunu söylemiştir. **Muhammed b. Ka'b el-Kurazî** de, bunu hemze ile **nesîen** şeklinde okumuştur. Bu, su ile karışmış süt manasınadır. İnsanlar az olduğu zaman, onu su ile karıştırır. **A'meş** tıpkı **migyer, minhar** kelimelerinde olduğu gibi, son kelimeyi kesre ile, önceki kelimeye uydurarak **minsiyyen** şeklinde okumuştur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

فَنَادٰىهَا مِنْ تَحْتِهَآ اَلَّا تَحْزَنِيْ قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾
وَهُزِّيْٓ اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾
فَكُلِيْ وَاشْرَبِيْ وَقَرِّيْ عَيْنًا فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًا فَقُوْلِيْٓ اِنِّيْ نَذَرْتُ
لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّا ﴿٢٦﴾

"Aşağısından ona nida etti ki: "Tasalanma, Rabbin senin altında bir su arkı vucûda getirmiştir. Hurma ağacını kendine doğru silk, üstüne derilmiş taze hurma dökülecektir. Artık ye, iç, gözün aydın olsun! Eğer beşerden herhangi birini görürsen, de ki: "Ben, Rahman'a oruç adadım. Onun için bugün hiçbir kimse ile katiyyen konuşmayacağım"

(Meryem, 24-26).

Kıraat Farkları

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İlk kelimenin en meşhur kıraati, فَنَادَاهَا **nâdâhâ** (ona seslendi.) şeklindedir. **Zerr** ve **Alkame** bunu فَخَاطَبَهَا (Ona hitab etti.) şeklinde okumuşlardır. Buradaki **min** ile ilgili iki kıraat vardır:

1) Meşhur kıraat mim'i meftuh olarak **men tahtehâ** "Altında olan ona seslendi" şeklinde okumaktır.

2) Bunu mimin kesresi ile **min** okunuşudur. Bu da, **Hamza, Nâfi, Kisâî** ve **Hafs**'ın kıraatidir.

Çağıranın Kim Olduğu

Nidâ edenin kim olduğu hususunda şu üç izah yapılmıştır:

a) Bu, **Hz. İsâ** (a.s)'dır. **Hasan el-Basri** ve **Sa'id b. Cübeyr** bu görüştedir.

b) Nidâ eden, Cebrâil'dir. Çünkü o, çocuğun ebesi gibi idi.

c) Buradaki **min** edatını kesre okuyanlara göre, nidâ eden melek, fetha okuyanlara göre ise **İsâ** (a.s) idi. Bu, **İbn Uyeyne** ve **Âsım**'dan rivayet edilmiştir.

Birinci görüş şu sebeblerden ötürü doğruya daha yakındır:

1) Ayet-i Kerimedeki "mimin fethası ile" فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا *"Aşağısında olan ona seslendi"* ifadesi ancak daha önce onun altında birisinin olduğu biliniyorsa kullanılır. Onun altında olduğu bilinen ise, **Hz. İsâ** (a.s)'dır. Binâenaleyh nidâ edenin **Hz. İsâ** (a.s) olduğunu söylemek gerekir. Fakat bunun mimin kesresi ile okunması, nidâ edenin Cebrâil olmasını gerektirmez. O halde bizim görüşümüz doğrudur.

2) Doğum yeri kirli ve kadının avret yerinin görülebileceği bir yerdir. Bu ise, meleklere uygun düşmez.

3) Ayetteki "**Nidâ etti**" ifadesi bir fiildir ve bunun mutlaka daha önce zikredilmiş bir failinin olması gerekir. Daha önce zikredilen ise, **Hz. Cebrâil** (a.s) ile **Hz. İsâ** (a.s)'dır. Fakat **Hz. İsâ** (a.s) hakkında olması daha çok muhtemeldir. Zira o, daha yakında zikredilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bundan önce, *"Derken ona gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekip gitti"* (Meryem, 22) buyurmuştur. Bu ifadedeki "**ona**" zamirleri, **Hz. İsâ** (a.s)'ya aittir. Binâenaleyh bu fiilin failinin de **Hz. İsâ** (a.s) olduğunu söylemek gerekir.

4) Bu, **Hz. Hasan b. Ali**'nin delilidir. O şöyle demiştir: "Eğer **Hz. İsâ** (a.s) **Hz. Meryem**'le konuşmamış olsaydı, **Hz. Meryem** onun konuşabildiğini bilemezdi ve ona sözle işaret de edemezdi." Binâenaleyh nidâ edenin **İsâ** (a.s) olduğunu söyleyenlere göre, ayetin manası, "Allah Teâlâ **Hz. İsâ** (a.s)'yı, **Hz. Meryem** onu doğururken, kalbini rahatlatmak ve ürkekliğini gidermek için, onu konuşturmuştur. Böylece **Hz. Meryem** tâ işin başında, Cebrâil'in kendine müjdelediği o çocuğun çok yüce ve kıymetli olduğunu görüp anlamıştır. Fakat nidâ edenin **Cebrâil** (a.s) olduğunu söyleyenler de şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, **Cebrâil**'i **Hz. Meryem**'e işin başında gönderdiği gibi, daha önce geçen çeşitli müjdeleri ona hatırlatmak için, böyle ona nidâ etsin diye göndermiştir."

Ayetteki **men tahtehâ (aşağısında olan)** ifadesini **Hz. İsâ** (a.s) manasına alırsak, sorulacak birşey yok. Fakat bunu **Cebrâil** (a.s) manasına alırsak, şu iki izah yapılabilir:

a) Gerek **Hz. İsâ** (a.s), gerek **Cebrâil** (a.s) yüksekte düz bir yerde idiler ve orada, ayette bahsedilen o hurma gibi belli bir başlangıç noktası vardı. Binâenaleyh o hurmaya yakın olan üstte, uzak olan ise altta olmuş olur. **Kelbi** ayetteki *"Hani onlar size üstünüzden ve altınızdan gelmişlerdi"* (Ahzab, 10) ayetini, bu şekilde tefsir etmiştir. Bu izaha göre bazı âlimler, **Cebrâil** (a.s)'in **Meryem**'e vâdi'nin altından nidâ ettiğini söylemişlerdir.

b) Onlardan birisinin yerinin, diğerinin yerinin üstünde olmasıdır. Böylece, üstte olan altta olanın üstünde olmuş olur. İşte bu manada olmak üzere **İkrime**'nin, "**Hz. Meryem** doğururken, tepe gibi bir yer üzerinde idi" dediği rivayet edilmiştir. Bu konuda, yine **İkrime**'den rivayet edilen üçüncü bir izah da: "**Cibril** (a.s), **Hz. Meryem**'e hurma ağacının altından nidâ etti" şeklindedir. Bu her üç izaha göre de, **Hz. Meryem**'in **Hz. Cebrâil** (a.s)'i görmüş olması ya da görmemiş olması muhtemeldir. Ayetin lafzında buna delâlet edecek herhangi bir şey yoktur.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî ve **Abdurrahman İbn Zeyd** hariç, bütün müfessirler, ayette geçen **seriyyâ** kelimesinin, nehir, kanal ve çay manasına geldiğinde müttefiktirler. Orada su aktığı için bu adı almıştır. Ama, **Hasan el-Basrî** ile **Abdurrahman İbn Zeyd**, bu kelimeyi, **Hz. İsâ** (a.s) olarak anlamlandırmışlardır. Çünkü "**Seriyy**" kelimesi, şerefli, ahlâklı

ve yüce anlamlarına gelir. Nitekim Arapçada, kavminin soyularındandır" anlamında فُلَانٌ مِنْ سَرَوَاتِ قَوْمِهِ (Fulânûn min serevât-i kavmihi) denilir. **Hasan el-Basrî**'nin verdiği bu manadan döndüğü rivayet edilmiştir. Katâde ve başkalarından şu nakledilmiştir: **Hasan el-Basrî**, yanında **Humeyd İbn Abdurrahman el-Himyeri** olduğu bir sırada, Cenâb-ı Hakk'ın قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ayetini okur ve: "Dikkat ediniz o **İsâ**, seridir (şereflidir, soyludur), o kerimdir" der. Bunun üzerine kendisine **Humeyd**: "Ey **Ebû Said**, bu kelime ark, kanal anlamındadır" deyince de, **Hasan el-Basrî** ona: "işte bu yüzden seninle oturmak hoşumuza gidiyor" diye cevap verir.

Bu kelimeyi "nehir" anlamına alanlar şu iki şekilde hüccet getirmişlerdir:

a) **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e bunun manası sorulduğunda O: "Bu, ark ve kanal demektir" demiştir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın *"yiyiniz içiniz"* (Meryem, 26) ifadeleri, onun bir nehir olduğunu göstermektedir. Çünkü taze ve olgun hurmanın bulunabilmesi, **Meryem**'in de onlardan yiyip içebilmesi için su bulunması gerekir.

Bu kelimeyi **Hz. İsâ** (a.s) anlamında alanlar da iki şekilde istidlâl etmişlerdir:

a) Nehir, çay, **Hz. Meryem**'in altında olmaz, aksine onun yanında olur. Buna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu nehirler benim altımdan akar"* (Zuhruf, 51) ayetinde de olduğu gibi bununla, **Hz. Meryem**'in nehri kendi emri altına aldığı, o nehrin onun emriyle aktığı ve onun emriyle durduğu denilmek suretiyle de cevap verilemez. Çünkü bu, lafzı, mecazi manasına hamletmektir. Ama biz bunu, **Hz. İsâ** (a.s) manasına hamledersek, böyle bir mecâza gerek kalmaz. Bu, *"Meryem'in oğlunu da anasını da bir ayet kıldık. Onları düz ve akar suya malik bir tepede barındırdık"* (Mü'minûn, 50) ayet-i kerimesine de uygun düşmektedir. Bunun cevabı, daha önce de geçmiş olan şu hususlar: Düz bir yerde belli bir nokta tesbit edildiğinde, o noktaya yakın olan, üstte; oraya uzak olan ise altta olmuş olur. Bu meseleyle alakalı şöyle iki tali husus vardır:

1) Bu ayetteki **seriyyâ** lafzını, nehir anlamına alırsak, bu hususta iki izah yapılabilir:

a) **Cebrâil** (a.s), ayağıyla vurdu ve böylece de oradan tatlı bir su fışkırdı.

b) Orada, eskiden beri akıp giden bir su bulunuyordu. Bunlardan birincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbin senin altında bir su arkı vücuda getirmiştir"* buyruğu o çayın, o vakitte meydana geldiğini ihsan ettirmektedir. Bir de Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, **Hz. Meryem**'in şanını yüceltmek için zikretmiştir. Bu ise ancak, bizim söylediğimiz tarzda anlaşılırsa gerçekleşmiş olur.

2) Alimler, bu kelimenin mutlak anlamda "nehir" manasına gelip gelmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Ebu Ubeyde** ve **Ferrâ** bunun mutlak anlamda bir nehir olduğunu söylerlerken **Ahfeş**, bunun küçük bir nehir, çay olduğunu söylemiştir.

Kurumuş Ağacın Hurma Vermesi

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kaffal: "**Ciz**: hurma ağacının alt kısmına denir. yani üzerinde meyve olan üst kısmından altta kalan kısımdır. **Kutrub** ise "herhangi bir ağacın kök kısmındaki her kütük **ciz**'dir" der. İfadenin başındaki **bâ** harfi ise, zâidedir. Buna göre mana, "Hurma ağacının gövdesini, kendine doğru çek ve hareket ettir" şeklinde olur. **Ferrâ** şöyle demektedir. Araplar, hem harf-i cerle, hem de harf-i cersiz olarak, هَزَّهُ وَهَزَّ بِهِ *"Onu salladı"*; خُذِ الْخِطَامَ ve خُذْ بِالْخِطَامِ "yuları tut" ve زَوَّجْتُكَ فُلَانَةً بِفُلَانَةٍ "Seni, falanca kızla evlendirdim (evlendiriyorum) derler. **Ahfeş** de şöyle demiştir: Bu ifadenin manası, "Gövdedeki taze ve olgun hurmaları kendine doğru hareket ettir" şeklinde de olabilir. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, o vaktin, kış vakti olduğu ve o hurma ağacının kuru olduğu, daha önce de söylenmiştir.

Alimler, "o ağaç aynı halde iken mi taze ve olgun meyve vermiştir; yoksa, hali değiştikten sonra mı hurma vermiştir?" veyahutta, "Taze ve olgun hurmanın yanı sıra başka meyve de vermiş midir?" demek suretiyle ihtilaf etmiştir. Ayeti zahiri, o ağacın hurma ağacı olduğunu ve onun, taze ve olgun hurmadan başka bir meyve vermediğini göstermektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Tusakıt Kelimesindeki Kıraatlar

Keşşâf Sahibi şöyle der: Ayetteki **Tusâkıt** kelimesi, şu dokuz değişik şekilde okunmuştur: **Tâ**'nın (**sin**'e) idğamıyla **(Tessâkat)** her iki **tâ**'yı açıkca okuyarak, **Tetesâkat** ikinci tâyı hazfederek **Tesâkat, yâ** ile ve **tâ**'nın (**sin**'e) idğamıyla, **(Yessâkat), Tusâkıt, Tüskıt, Yuskıt, Teskut** ve **Yeskut.** Bu fiillerin başındaki **tâ nahle** kelimesi (müennes olduğu için; yâ ise, **ciz'** kelimesi (müzekker olduğu) için getirilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Mucizevi Olarak Taze Hurma Verilmesi

Rutâbân kelimesi, bu fiilin okunuşuna göre, **yâ** temyizdir, ya da mefûldür. **Ceniyyen** kelimesi, taze taze toplanmış, alınmış olan hurma demektir. **Talha İbn Süleyman**'ın "**İtbâı**"dan dolayı, **cininin** kesresiyle, **ciniyyen** şeklinde okunduğu rivayet edilmiştir. Buna göre mana, "biz senin için hem nehri, hem de taze ve olgun hurmayı aynı anda hazırlayıp verdik, var ettik" şeklindedir. Bunun iki faydası vardır:

a) Yiyip içmek...

b) Mucize olmaları hasebiyle, onun gönlünü teselli etmek.

İmdi, şayet, "Bu harikulâde işler kime aittir?" denilirse biz deriz ki: **Mu'tezile**, bunların **Hz. Zekeriyyâ**'ya ve diğer peygamberlere ait mucizeler olduğunu söylemişlerdir ki bu, batıldır. Çünkü **Zekeriyyâ** (a.s), **Hz. Meryem**'in durumunu ve yerini, çok zamanlarında bilemiyordu. Nerde kaldı ki bu mucizeleri bilsin. Doğrusu

bunlar, ya **Hz. Meryem**'in kerametleridir, yahutta **Hz. İsâ** (a.s)'nın **irhasâtıdır.**

ALTINCI MESELE
Ruhi ve Bedeni Hislerin Mukayesesi

Ayetteki وَقَرِّيْ عَيْناً *"gözün aydın olsun"* ifadesi kâfın kesresiyle **kırrî** şeklinde de okunmuştur ki, bu **Necdlilerin** lehçesidir. Biz diyoruz ki Cenâb-ı Hak bu ayette, yemeyi içmeden önce zikretmiştir. Çünkü, doğum yapan kadınlar taze ve olgun hurmayı yemeye, suyu içmeden daha fazla muhtaçtırlar. Çünkü onlar, alabildiğince kan kaybetmişlerdir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Gözün aydın olsun"* demiştir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: korkunun zararı, açlık ve susuzluğun verdiği zarardan daha fazladır. Bunun delili de şu iki hususdur.

a) Korku, rûhun elem duymasıdır. Açlık ise, bedenin elem duymasıdır. ruhun elemi, bedenin eleminden daha güçlüdür, ileridir.

b) Rivayet olunduğuna göre bir koyun, günlerce aç bırakılır. Yanına bir kurt bağlanarak, yanına da alaf konulur. Koyun, bunca aç olmasına rağmen, kurt korkusundan dolayı o alafı yemeksizin uzun müddet bekler. Daha sonra ise, ayağı kırılır. Yine alaf verilir ona. Bu sefer o, bedeninin acı duymasına rağmen (kurt bulunmadığı için) o alafı yer. Binâenaleyh bu olay, korkunun verdiği elemin bedeninkinden daha şiddetli olduğuna delâlet eder. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: Daha niçin Cenâb-ı Hak bu kıssada, açlık ve susuzluk zararını gidermeyi, korku zararını savuşturmadan önce zikretmiştir?

Cevâb: Bu korku, o denli fazla değildi. Çünkü **Hz. Cebrâil** (a.s)'in müjdesi, daha önce verilmişti... Binâenaleyh **Hz. Meryem**, bunun yeniden hatırlatılmasına ihtiyaç hissetmemiştir.

YEDİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: **Ebu Amr**'in ravisi **İbnu'r-Rumî** hemze ile تَرْئِنَّ **(Tereinne)** şeklinde okumuştur ki bu, لَبَّأْتُ بِالْحَجِّ وَحَلَأْتُ السَّوِيْقَ **(Lebbe'tu bilhacci ve halle'tu's-sevika)** *"Hacda telbiye ettim, kavuta şerbet kattım"* şeklinde söyleyenlerin lehçesidir. (**lebbeytü** ve **halleytü** yerine hemzeli telaffuz edilmiştir) Bu, **ibdâl** hususunda hemze ile harf-i lîn, yani yâ arasında bir kardeşlik ve yakınlık bulunmasından dolayıdır.

Savm Kelimesinin Mânası

Savm kelimesi, "susmak" anlamındadır. **Abdullah İbn Mes'ud**'un mushafında da **Samt** (susmak) şeklinde yer almıştır. **Enes İbn Malik'tende** aynısı rivayet edilmiştir. Bu kelimenin susmak değil bizzat oruç tutmak anlamına geldiği, ancak ne varki o zamanın insanlarının oruç tuttuklarında konuşmadıkları; işte bundan dolayı, "susmak" anlamında **savm** kelimesinin zikredildiği, bu çeşit bir nezrin ve adağın, onların şeriatinde caiz olduğu da ileri sürülmüştür. Böylesi bir **nezr**, adak bizim şeriatimizde caiz midir? sorununa gelince **Kaffâl** şöyle der: Bu, caiz olabilir; çünkü, insanlarla konuşmaktan kaçınmak ve düşünceyi sadece Allah'ın zikriyle meşgul etmek, bir ibadet ve Allah'a yaklaşma vesilesidir. Caiz olmayabilir de; çünkü bunda, meselâ

güneşte durmayı adama gibi, bir sıkıntı ve kişinin nefsine azab etmesi gibi bir durum söz konusudur. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ebu Bekr** (r.a), konuşmamayı nezretmiş olan bir kadının yanına girer ve: "İslâmiyet böyle adakları yıkmıştır. Binâenaleyh konuş!" der. Allah en iyisini bilendir.

SEKİZİNCİ MESELE
İftiracılara Karşı Hz. Meryem'e Verilen Talimat

Cenâb-ı Hak **Hz. Meryem**'e kendisini itham edenlere karşılık konuşmaması için şu iki sebepten dolayı oruç, (susmak) nezretmesini emretmiştir:

a) Töhmeti giderme hususunda, **Hz. İsâ**'nın konuşması, onun konuşmasından daha müessirdir. Bunda işleri daha üstün olana verme ve havale etmenin evlâ olduğuna dair delâlet bulunmaktadır.

b) **Sefih** (cahil) kimselerle mücadele etmenin hoş görülmeyişi. Bunda da, **sefih** (cahil) olana karşı susmak gerektiğine dair bir delâlet bulunmaktadır. İnsanların en zelili, kendisi gibi bir **sefih** bulamayan bir **sefih**tir.

DOKUZUNCU MESELE

Alimler, **Hz. Meryem**'in kavminin huzurunda, *"Ben, Rahman'a oruç adadım"* deyip demediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı kimseler onun, onlara bunu söylemediğini, çünkü onun, onları gördüğünde bu nezri yerine getirmekle emrolunduğunu; o bu nezri ifaya çalışırken, bunun yanısıra onlarla konuşması halinde, bir tenakuza düşeceğini söylemişler ve, **Hz. Meryem**'in sustuğunu, başıyla işaretlerde bulunduğunu belirtmişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: O, o anda nezretmemişti. Tam aksine, kavmine gelip, o onlara, *"Ben, Rahman'a oruç adadım. Onun için bu gün hiçbir kimseye katiyyen söz söylemeyeceğim"* deyinceye kadar sabretmişti. Bu ifade, her ne kadar genel bir ifade ise de ancak ne var ki, karînelerle bu söze tahsis edilmiştir.

★ ★
★

Çevresinin Hz. Meryem'i İtham Etmesi

فَأَتَتْ بِهِۦ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۥ ۖ قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَٰٓأُخْتَ هَٰرُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ
ٱمْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ۖ قَالُوا۟ كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِى ٱلْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾

"Derken onu yüklenerek kavmine getirdi. Dediler: "Meryem! andolsun sen acayip bir şey yapmışsın. Ey Hârunun kız kardeşi, senin baban kötü bir adam değildi. Anan'da iffetsiz bir kadın değildi." Bunun üzerine ona (oğluna) işaret

etti. "biz, dediler, henüz beşikte bulunan bir sabi ile nasıl konuşuruz?"
(Meryem, 27-29).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

Yeni Doğmuş Hz. İsâ (a.s)'nın Anneşine Hitabı

BİRİNCİ MESELE

Alimler, **Hz. Meryem**'i çocuğunu nasıl getirdiği hususunda ihtilâf ederek şu görüşlere yer vermişlerdir:

1) **Vehb İbn Münebbih**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Doğum sıkıntısı ve insanlardan duyduğu dedikodu, **Cebrâil**'in **Hz. İsâ** (a.s)'yı müjdelemesini, **Hz. Meryem**'e unutturmuştu. Binâenaleyh **Hz. İsâ** (a.s) annesi **Hz. Meryem**'e hitab edince, bunun doğru olduğunun delili bizzat tahakkuk etmiş oldu, dolayısıyla o onu yüklenerek doğruca kavmine getirdi.

2) **İbn Abbas** (r.a)'dan da şu rivayet edilmiştir: "**Marangoz Yusuf, Hz. Meryem**'i bir mağaraya getirdi. Ve onu orada, nifasından temizlenineeye kadar kırk gün bekletti. Sonra da **Meryem, Hz. İsâ** (a.s)'yı kucağına alarak kavmine getirdi. Yolda **Hz. İsa** (a.s), **Hz. Meryem**'e şöyle konuştu: "Anneciğim, müjdeler olsun, ben Allah'ın kulu ve Mesihiyim". Bu iki açıklama, ihtimal dahilindedir. Kur'ân'da, bunlardan birisini belirleyecek herhangi bir delâlet bulunmamaktadır.

İKİNCİ MESELE

Feriyy "görülmemiş şey" anlamındadır. Bu, "derinin islâh edilmesi, manasına gelen "**Feryu'l-cildi**" deyiminden alınmıştır. Rivayet olunduğuna göre onların **Hz. Meryem**'i, yanında **Hz. İsâ** (a.s) bulunuyorken görünce ona, لَقَدْ جِئْتِ شَيْئاً فَرِيّاً *"Meryem! andolsun sen, acayip bir şey yapmışsın"* dediler. Binâenaleyh, bu ifadeyle herhangi bir kınama ve zemmetme olmaksızın, "Adet dışı, acayip bir şey" manası kastedilmiş olabileceği gibi, bununla, "Yadırganacak büyük bir şeyi kabahat" manası da kastedilmiş olabilir. Böylece bu ikinciye göre bu söz onlardan zemmetme tarzında sudur etmiş olur ki böyle olması daha açık ve zahirdir. Çünkü onlar, daha sonra يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا *"Ey Harun'un kızkardeşi, senin baban kötü bir adam değildi; anan da iffetsiz bir kadın değildi"* demişlerdir. Çünkü, bu sözün zahirinden tevbîh ve kınama anlaşılmaktadır.

Buradaki Harun'un Kimliği

Ayette geçen, **Hârun**'un kim olduğu hususunda da şu dört görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu iyi haliyle tanınan herkesin kendisine nisbet edildiği, İsrailoğullarından salih bir kimsedir. Buna göre ayetten kastedilen, "Sen, zühd ve takvâ hususunda, tıpkı **Hârûn** gibiydin. Binâenaleyh, sen nasıl böyle olabildin?" manası olmuş olur. Bu, **Katâde, Ka'b, İbn Zeyd** ve **Muğire İbn Şu'be** nin görüşüdür. Rivayet olunduğuna

göre, sâlih bir kimse olan **Harûn**'un cenazesine kendisinin isminden bereket umarak, aynı ismi taşıyan kırkbin kişi katılmıştır.

2) Bu, **Musa** (a.s)'ın kardeşi **Harun**'dur. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'dan: "Onlar, bu sözleriyle, peygamber olan **Harun**'u kastetmişlerdir. Çünkü **Hz. Meryem**, onun soyundandı" dediği rivayet olunmuştur. Ayette, "Ühte **Harun**" (**Harun**'un kardeşi) Çünkü bu, "Onlardan birisi" manasında "Ya ehâ **Hemdan**" " Ey **Hemdâ**'nın erkek kardeşi!" denilmesi gibidir.

3) Bu kimse, fıskı açıkca müşahede edilen bir kimse idi. Dolayısıyla **Hz. Meryem**, neseb açısından değil, teşbih benzetme açısından ona benzetilmiştir.

4) Onun, İsrailoğullarının, salih kimselerinden kabul edilen **Harun** isimli bir kardeşi bu lunuyordu. İşte bundan dolayı bu şekilde ifade edilmiştir. Bu ihtimal şu iki sebepten dolayı doğruya daha yakındır:

a) Sözde aslolan hakiki manadır. Ayetin zahiri manası da, onun bu isimle anılan bir erkek kardeşi olması halinde, ancak hakiki manasına hamledilebilir.

b) **Hz. Meryem**, buna nisbet edilmiş ve **Meryem**'in ebebeveyni iyi kimseler olarak tavsif edilmiştir. Çünkü böyle olması durumunda kınama daha şiddetli olur; zira, ebevevninin ve kardeşinin hali böyle güzel olan kimseden bir günahın sudur etmesi daha çirkin, daha fâhiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Meşhur olan kıraat, مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ şeklinde olanıdır. **Amr ibn Recâ et-Temimi** ise, مَا كَانَ أَبَاكِ امْرُؤَ سَوْءٍ şeklinde okumuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Soruların Cevabını Hz. İsâ'ya Havale Etmesi

Onlar, **Hz. Meryem**'i kınamada ileri gidince, **Hz. Meryem** hep sustu ve **Hz. İsâ** (a.s)'a işaret ederek: "Onunla konuşursanız, size cevap verecek olan odur" demek istedi. **Süddî**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Hz. Meryem, Hz. İsâ** (a.s)'a işaret edince, onlar çok öfkelendiler ve: "Bunun bizimle alay etmesi, zinadan daha beter!" dediler." Rivayet olunduğuna göre tam o sırada **Hz. İsâ** (a.s) konuşmeme emiyordu. Bu sözü duyunca memeyi bıraktı, yüzünü onlara çevirdi, sol tarafına yaslandı ve şehâdet parmağı ile işaret etti: **Hz. İsa** (a.s)'ın onlara beşikte iken konuştuğu, bundan sonra çocukların konuşabilecekleri yaşa gelinceye kadar bir daha konuşmadığı da söylenmiştir. Yine **Hz. Zekariyyâ** (a.s)'ın , Yahudiler **Hz. Meryem** ile tartışırlarken, **Hz. Meryem**'in yanına gelip **Hz. İsâ** (a.s)'a "Eğer konuşman emredildiyse konuş hüccetini ortaya koy" dediği, bunun üzerine **Hz. İsâ** (a.s)'ın "Ben Allah'ın, kuluyum" dediği de ileri sürülmüştür.

Eğer, "**Hz. Meryem, Hz. İsâ** (a.s)'ın konuşabileceğini nasıl anlamıştır?" denilirse, biz deriz ki: **Cebrâil** (a.s) veya **İsâ** (a.s), alttan **Hz. Meryem**'e "üzülme" diye nida etip, ona insanları gördüğünde konuşmamasını söylemişti. İşte bu hal,

Hz. İsâ (a.s)'ın cevab verebileceğine onun dikkatini çekme gibi olmuştur. Yahut belki de **Hz. Meryem** bunu **Hz. Zekeriyyâ**'ya gelen vahiy sayesinde öğrenmişti. Yahut belki de o, bunu ikram olmak üzere kendisine gelen vahiy (ilham) ile öğrenmişti. Geriye bu konuda şöyle iki bahis kalmaktadır.

Birinci Bahis: Ayetteki كَانَ فِي الْمَهْدِ ifadesi, حَصَلَ فِي الْمَهْدِ manasınadır. Binâenaleyh bu **kâne** fiili, **hasala ve vucide** manasına olur ki âlimler değişik izahlar yapmışlarsa da, bu lafzın tefsiri hususunda doğruya en yakın olanı budur.

İkinci Bahis: Alimler **fi'l-mehdi** (beşikte) ifadesinin, neyi anlattağı hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bunun, "**Hz. Meryem**'in kucağı" manasına kullanıldığı söylenmiştir. Çünkü rivayet edildiğine göre, **Hz. Meryem** onu bir beze sararak, kucağında kavmine getirmişti. Kavmi onu görünce, diyeceklerini dediler. Bunun üzerine **Hz. Meryem** kucağında olduğu halde **Hz. İsâ** (a.s)'a işaret etti. Yoksa **Hz. Meryem**'in mehd (beşik) sayılacak bir evi-barkı yoktu. Yahut ayetteki, *"Biz henüz beşikte bulunan bir sabî ile nasıl konuşuruz"* ifadesi, "beşikte uyuyan bir bebe ile nasıl konuşabiliriz" demektir.

★ ★
★

Hz. İsâ'nın Tebliğatı

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَانِي
بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾
وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

"(İsa) dedi ki: "Gerçekten ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitab verdi, beni peygamber yaptı, beni her nerede olursam mübarek kıldı ve bana hayatta olduğum müddetçe namazı ve zekât'ı emretti beni annem'e hürmetli kıldı, beni bir zorba, bir şaki yapmadı. Doğduğum gün de, öleceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de, selâm banadır"

(Meryem, 30-33).

Bil ki **Hz. İsâ** (a.s) kendisini bu ayetlerde şu dokuz sıfatla tavsif etmiştir:

Hz. İsâ'nın Küçük Yaşta Tebliğe Katkısı

Birinci Sıfat: إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ *"Gerçekten ben Allah'ın kuluyum"* ifadesi... Bu ifadede birkaç incelik vardır:

Birinci İncelik: Hz. İsâ (a.s)'nın henüz o zaman konuşabilmesi, hristiyanların inandıkları o vehme sebeb olmuştur. Binâenaleyh **Hz. İsâ** (a.s), ilk konuşmaya başlarken, bu zannı ortadan kaldıracak cümleyi söyleyerek, "ben, Allah'ın kuluyum" demiştir. Onun bu sözü, hernekadar o yaşta ondan çıkmış olması yüzünden böyle bir (ilahlık) vehmine sebebiyet vermiş ise de, bu vehim o sözün, **Hz. İsâ** (a.s)'ın Allah'ın kulu olduğunu açıkca ifade etmiş olması açısından ortadan silinmiştir.

İkinci İncelik: Hz. İsâ (a.s), kul olduğunu açıkca ikrar etmiştir. Binâenaleyh eğer o bu sözünde doğru ise, maksad hâsıl olmuş demektir. Yok eğer yalancı ise, bu (yaşta konuşma) kuvveti, ilahi bir kuvvet olmayıp, şeytani bir kuvvet olmuş olur. Dolayısıyla her iki ihtimale göre de onun ilah olması, söz konusu değildir

Üçüncü İncelik: O esnada Kendisine daha fazla ihtiyaç hissedilen şey, **Hz. İsâ** (a.s)'ın **Hz. Meryem** üzerindeki zinâ töhmetini kaldırmasıdır. Ama o, buna rağmen bu hususa değinmeyip, kendisinin Allah'ın kulu olduğunu açıkça ifade etmiştir. Böylece sanki de, Allah ile ilgili töhmeti bertarat etmeyi, annesi ile ilgili töhmeti kaldırmaktan daha evlâ görmüştür. İşte bu sebebten ötürü, konuşmaya başladığında söylediği ilk söz bu olmuştur.

Dördüncü İncelik: Hz. İsâ (a.s)'ın, Allah Teâlâ'yı evlat edinmekten tenzih eden sözü, annesi ile ilgili töhmetin giderilmesini de temin etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, bu kadar yüksek bir mertebe ve derecedeki bir çocuğu, zinâkar bir kadına nasib etmez. Ama onun annesiyle ilgili töhmeti bertaraf etmek için söyleyeceği bir söz, Allah hakkındaki töhmeti bertaraf etmez. Binâenaleyh bununla meşgul olmak daha uygun düşer. Bu ifade ile ilgili incelikler işte bunlardır.

Hıristiyanların Ulûhiyyet Hakkında Sapıklıkları

Bil ki hristiyanların inancı, cidden çok çarpıktır. Çünkü onlar, Allah Subhânehû ve Teâlâ'nın cisim olmadığını ve bir mekânda bulunmadığını ihtilafsız kabul ederler. Bununla birlikte onların inançlarını her bakımdan çürütecek, kapsamlı bir taksimat yapıp şöyle diyoruz: onlar ya Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda olduğuna inanırlar, yahut olmadığına inanırlar. Eğer onlar Allah'ın bir mekanda olduğuna inanıyorlarsa, bu inançlarını, "Cisimlerin hâdis (mahluk) olduğuna dair delilleri" getirmek suretiyle çürütürüz. Bu durumda onların buna dayandırdıkları herşey bâtıl olmuş olur. Yok eğer onları Allah'ın bir mekanda olmadığına inanıyorlarsa, bu durumda da, içlerinden bazılarının, "Kelimenin , Nâsût (İsâ) ile, tıpkı suyun içkiye, ateşin kömüre karışımı gibi, birbiriyle içiçe-karışıktırlar" şeklindeki inançları bâtıl olur. Çünkü böyle karışma-içiçe olma özelliği ancak cisimler için söz konusudur. Binâenaleyh O (Nâsût) cisim olmadığına göre, bu imkânsızdır.

Sonra biz diyoruz ki: Alimler, "insan"ın ne olduğu (hakikati) hususunda iki (ana) görüş ileri sürmüşlerdir: Bazıları, "İnsan, bu bünye, yahut bu bünyenin içindeki bir cisimdir" derlerken, bazıları "Hayır o, cisim olmaktan ve cisimlere hulûl etmekten uzak bir cevherdir" demişlerdir. Buna göre diyoruz ki: Bu hristiyanlar ya, Allah'ın veya O'nun bir sıfatının Mesih (**İsâ**)'nın bedeni ile, yahut nefsi (rûhu) ile birleşmiş olduğuna inanıyorlar, yahut da Allah'ın veya bir sıfatının Mesih'in bedenine veya nefsine (rûhuna) hulûl ettiğine inanıyorlar. Yahut da onlar, "Biz ne böyle bir ittihadı (birleşmeyi), ne hulûlu (iç içe girmeyi) kabul ediyoruz. Aksine Allah Teâlâ'nın **İsâ** (a.s)'a cisimleri yaratma kudreti verdiğine, ona hayat ve kudret bahşettiğine ve böylece de onun bir ilah olduğuna inanıyoruz" derler ve yahut da bunların hiçbirini söylemeden sadece, "Cenâb-ı Hak, tıpkı **Hz. İbrâhim**'i şereflendirmek için "**Halilullah**" (Allah'ın dostu) edinmesi gibi, **İsâ** (a.s)'ı da aynı maksadla "oğul" edinmiştir" derler. İşte bu konuda aklen düşünülebilen ihtimallerin hepsi bunlardır ve hepsi de bâtıldır.

İttihad İnancının Batıllığı

İttihâd (birleşme-bir olma) görüşleri kesinlikle bâtıldır. Çünkü iki şey birleştiğinde, birleştikleri esnada ya ikisi de mevcuttur (vardır), ya ikisi de yoktur, yahut da biri vardır, biri yoktur. Binâenaleyh eğer her ikisi de mevcut iseler, bu durumda onlar birleşmiş olmalarına rağmen) bir değil ikidirler. O halde, ittihâd bâtıldır. Eğer her ikisi de yok olup ortada bir üçüncü şey varsa, bu da ittihad olmaz. Aksine o iki şeyin yokluğu, üçüncü bir şeyin varlığı söylenebilir. Yok eğer, bu durumda onlardan birisi mevcut, diğeri yok ise, yok olanın mevcut olan ile birleşmesi imkansızdır. Çünkü yok olanın, bizzat mevcut olan o şey olduğunun söylenmesi imkansızdır. Binâenaleyh bu akli delil ile, "ittihad"ın imkansız olduğu anlaşılır.

Hulûl İnancının Batıllığı

Hulûl'a (iç-içe girmeye) gelince, bu husûsta şu iki mukaddimeyi öne süreriz:

a) Tasdik, tasavvurdan sonra gelir. Her tasdikten önce bir tasavvur vardır. Dolayısıyla, Allah hakkında bu şeyin caiz olup-olmadığını bilebilmemiz için, önce hulûlün mahiyetini araştırmamız gerekir. Alimler hulûlü şu üç şekilde tefsir etmişlerdir:

1) Gül suyunun gülde; yağın, susamda; ateşin (yanmanın) kömürde bulunuşu gibi, "hulûl", bir şeyin, başka bir şeyde olması demektir. Bil ki bu tarif yanlıştır. Çünkü bu ancak Allah Teâlâ'nın cisim kabul edilmesi halinde söz konusu olabilir. Halbuki hristiyanlar, Allah'ın cisim olmadığı hususunda bizim ile aynı inançtadırlar.

2) **Hulûl**, tıpkı cisimlerdeki rengin o cisimde bulunuşu gibi, birşeyin birşeyde bulunmasıdır. Buna göre deriz ki: Bu şekilde, rengin cisme tâbi oluşundan anlaşılan o rengin, mahallinin o yerde bulunmasına tâbi olarak, o mekanda olmasıdır. Bu da Cenâb-ı Hak hakkında değil, ancak cisimler hakkında düşünülebilir.

3) Hulûl, bir şeyin, tıpkı zatlara nisbet edilen sıfatların o zatlarda bulunması gibi, bir şeyde bulunmasıdır. Biz bunun da bâtıl olduğunu söylüyoruz. Çünkü bu tâbi oluştan anlaşılan, birşeyin birşeye muhtaç oluşudur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak eğer bu manada, bir şeye dahil olmuş olsaydı, ona muhtaç olmuş olurdu ve böylece de mümkün bir varlık olmuş olurdu. Mümkün olunca da, bir müessire (bir yaratıcıya) muhtaç olurdu. Bu ise imkansızdır. Velhasıl hulûlün Cenâb-ı Allah hakkında, müşahhas bir manada isbatı mümkün olmadığı anlaşılınca, bunun isbat edilmesi de imkânsız olur.

b) (Ehl-i sünnet) âlimleri, hulûlü mutlak manada reddetmek için şöyle istidlâl etmişlerdir: Allah Teâlâ eğer hulûl edecek olsaydı ederdi: bu da ya hulûl etmesi vâcib olarak, yahut hulûl etmesi câiz (mümkün) olarak bir varlığa hulûl etmesi tarzında olurdu. Her iki ihtimal de batıldır. o halde hulûl batıldır.

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın hulûl etmesi vâcib olan bir varlığa hulûl etmesinin mümkün olmadığını söylüyoruz. Çünkü bu, ya Allah'ın hâdis olmasını, yahut mahallinin (hulûl ettiği şeyin) kadim olmasını gerektirir. Her iki ihtimal de batıldır. Çünkü Allah'ın kadim, cisimlerin ise muhdes olduğunu delillerle isbat etmiştik.

Zira Cenâb-ı Hakk'ın hulûl etmesinin vâcib olduğu iddiasının geçerli olması halinde, Allah bir mahalle muhtaç olmuş olurdu. Başkasına muhtaç olan ise, zâtı gereği vâcib değil, zâtı gereği mümkün bir varlık olur.

Cenâb-ı Allah'ın, hulûl etmesinin câiz (mümkün) olduğu iddiasının geçerli olduğunu inceleyecek olursak bunun da doğru olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Hak Teâlâ'nın zâtı, zâtı gereği vâcibul vucûd olup, bir mahalle (yere) hulûl etmesi de câiz (mümkün) bir iş olunca ve "vacib" olarak nitelenen "mümkün" olarak nitelenenden başka olunca, Allah'ın bir mahalle hulûl etmesi, vâcib zâtına ilave bir husus olması gerekir. Bu ise, şu iki sebebden ötürü imkansızdır.

1) O'nun bir yere hulûl etmesi, zâtına ilave birşey olunca, o ilave olanın O'na hulûlü, Cenâb-ı Hakk'ın zâtına ilave birşey olmuş olur, yahut da bundan teselsül gerekir ki bunlar imkansızdır.

2) O'nun oraya hulûlü zâtına ilave birşey olup, o da bir yere hulûl ettiğinde, oraya hulûl edenin muhdes bir sıfat olması gerekirdi. Bu da imkansızdır. Çünkü eğer hulûl eden o şey, sonradan olmayı (muhdesliği) kabul edebilecek birşey olsaydı, bu kabul ediş, onun zâtı gereği olmuş olurdu ve bu kabul ediş de ezeli olurdu. Bu ise imkansızdır. Çünkü hâdis (sonradan) olanın ezeli olması imkansızdır. Binâenaleyh onun bu hadis oluşu kabul etmesinin bulunması imkansız birşey olması gerekir.

Hristiyanlığın Bir Başka Sorusuna Cevap

Hıristiyan şöyle sorabilir: Tanrının varlığa hulûl etmesi, ya hulûl edenin veya hulûl edilen varlığın mahluk olmasını gerektirir" gerekçesi ile Tanrı'nın hulûl etmesi vacib

olan bir varlığa hulûlü neden caiz olmasın? Zira biz sizin "ya o veya öbürü gerekir" diye ifade ettiğiniz o iki durum dışında ihtimal bulunmadığı iddiasını kabul etmiyoruz. Evet, niçin şöyle denilmesi mümkün olmasın ki: "O'nun zatı, mahallin bulunması şartıyla hulûlü gerektirir, fakat ezelde bu mahal bulunmuyordu, dolayısıyla bu vücubun şartı olmayınca, hulûl de bulunmamıştır. Amma layezâlde ise şart bulunmuş, tabiatıyla hulûl de mevcut olmuştur." Diyelim ki sizin: "Cisimlerin mahluk olduğunu delillerle izah ettik. Sizin inancınız ise ya hulûl edenin, veya hulûl edilen mahallin mahluk olmasını gerektirir" cevabınızı kabul ettik. Peki niçin şöyle dememiz mümkün olmasın: "O'nun mahalli bir cisim değil de bazı filozofların kabul ettiği üzere akıl, nefs veya heyûlâ gibi (mahluk sayılmayan) bir şey olabilir. Sizin cisimlerin hudüsüne dair deliliniz, bu şeylere şamil olmaz"

Sizin ikinci iddianıza gelince: "Hulûl etmesi zatına vacib olarak hulûl etseydi o takdirde Allah bir mahale muhtaç sayılırdı." Biz deriz ki: "Seçenekler bu ikisinden ibaret değildir, aksine şu iki ihtimal daha vardır:

1) Gerçi illetin, malûlünden ayrılmayacağı kesin bir gerçektir. Fakat illetin malûle muhtaç olmadığı söylenebilir. O halde niçin şöyle denilmesi mümkün olmasın: "O'nun zâtı o mahalden müstağnidir. Fakat O'nun Zâtı, Kendisinin o mâlûle hulûl etmesini vacip kılmış, böylece o mahalle zâtının hulûl etmesi zâtının malullerinden olur. Sabit olmuştur ki illet, malûlden ayrılmaz. Ne var ki bu, illetin mutlaka bir malûle muhtaç olmasını gerektirmez.

2) Denebilir ki O, kendi zâtında, hem mahalden hem de hulûlden müstağnidir, amma ne var ki o mahal, kendi zatı için hulûl sıfatını icab ettirmiştir. Şu halde mahalle ihtiyaç duyma, O'nun sıfatlarından bir sıfattır. O sıfat da o mahalle hulûl etmektir. Fakat bu ihtiyaç, O'nun zâtı için sözkonusu değildir. Zira O'nun izâfi sıfatlarından bir sıfatın gayre muhtaç oluşundan, O'nun zâtının gayre muhtaç olması gerekmez. Bu böyledir, çünkü O'nun evvel, Âhir, Mukaddir, Müessir, Ma'lüm (bilinen), Mezkür (zikredilen, anılan) gibi bütün izafi sıfatları, ancak bir mekân (tehayyüz) tasavvuru ile gerçekleşebilir. Nasıl böyle olmasın ki izafi şeylerin gerçekleşmesi için mutlaka bu iki şey gereklidir." Bunu kabul ettik, peki neden hulûlü câiz olmakla birlikte hulûlünün caiz olmadığı söylensin?

"Sizin" onun ona hulûl etmesi, Allah'ın zâtına ilave birşey olur ve dolayısıyla teselsül gerekir" şeklindeki sözlerinize karşı deriz ki: "Onun bir mahalle hulûl etmesi câiz olması halinde, O'nun o mahalle hulûl etmesi zâtına ilave birşey olmuş olur. Ama o hulûlü, caiz (mümkün) değil, vacib (gerekli) olan birşeydir. Binâenaleyh hulûlün hulûlü onun zâtına ilave birşey olmaz. Böylece de teselsül gerekmez."

Sizin ikinci olarak söylediğiniz "Bu onun hadis şeylerin mahalli olmasını gerektirir' şeklindeki sözünüze gelince, biz deriz ki: "Bu niçin câiz olmasın?" sizin, "Bundan o mahallin, ezelde hâdis şeyleri kabul etmesi neticesi çıkar" şeklindeki sözünüze karşı deriz ki: onun yaratabilmesi, ya zâtından, yahut da zâtına varıp dayanan

birşeyden ötürüdür. Bu nasıl olabiliyorsa (o da olur) Binâenaleyh onun ezelde müessir olmasının doğru olması gerekir. Bu sebeble sizin müessiriyet hususunda ileri sürdüğünüz herşeyi, biz de "kâbiliyyet" (kabul etme) hususunda ileri süreriz".

Bunlara karşı cevabımız şudur: Biz bu delilleri, soruları düşürecek bir biçimde ele alarak şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ya bu hulûlu gerektirmede yeterli olur, ya olmaz. Eğer birincisi olursa, bu gerektirmenin, bir şartın mevcudiyetine varıp dayanması imkansız olur. Bu durumda da daha önce söylediğimiz gibi, ya mahallin kıdemi, yahut hulul edenin hadis olması durumu tekrar ortaya çıkar. Eğer ikincisi olursa, onun bu hulûlu gerektirmesi, zâtına ilave birşey olmuş olur. Binâenaleyh bütün takdirlere (ihtimallere) göre, Cenâb-ı Hakk'ın bir mahalle hulûl edişinin muhdes olmasından, onun zâtında bir şeyin hâdis olması gerekir. Fakat O'nun havadise mahal olması yani zâtında yeni şeyler ortaya çıkması imkansızdır. Aksi halde onun ezelde buna kabil olması gerekirdi ki bu, yukarıda anlattığımız gibi, imkansızdır. Cenâb-ı Hakk'ın, kudret sıfatı ileri sürülerek bize muahaze etmek de söz konusu olamaz. Çünkü zira O, zatı itibariyle var etme sıfatına ezelde sahib olduğu gibi, la yezalde de sahiptir. Bu sebeble burada yine, eğer Cenâb-ı Hakk'ın zâtı, havadise mahal olsaydı, ezelde de böyle olması gerekirdi ki bu durumda da yukarıda bahsedilen imkansızlık gerekirdi. Bu deliller hususunda söylenecek bütün söz bundan ibarettir.

Hıristiyanlığın Başka Delillerle Tenkidi

Hıristiyan inançlarının yanlışlığını göstermede şöyle başka izahlarımız da vardır:

1) Hıristiyanlar, Allah Subhanehu ve Teâlâ'nın zatının, **Hz. İsâ** (a.s)'nın nâsûtuna (bedenine) hulûl etmediği hususunda, bizimle müttefiktirler. Ama onlar, "kelime"nin **Hz. İsâ** (a.s)'ın nâsûtuna hulûl ettiğini söylerler. "kelime" ile, **Cenâb-ı Hakk**'ın ilmini kastederler. İmdi biz diyoruz ki, **Cenâb-ı Hakk**'ın ilmi **Hz. İsa** (a.s)'a hulûl ettiği zaman, bu durumda ya, o ilmin Allah'ın zâtında da kaldığı veya kalmadığı söylenebilir. Eğer birinci ihtimal olursa, o zaman tek bir sıfatın iki ayrı mahalde bulunması gerekir ki, bu makul değildir. Bir de, **Hz. İsâ** (a.s)'ın zâtında bulunan o ilmin, Allah'ın zâtında olan ilmin aynısı olduğunun doğru görülmesi halinde, bu husus niçin herkes hakkında da caiz görülmesin? Böylece, her ferdin elde ettiği o ilim, Allah'ın zatına ait olan o ilim olmuş olur. Eğer ikincisi olursa, o zamanda, Allah Teâlâ'nın ilminin **Hz. İsâ** (a.s)'a hulûlünden sonra, Allah'ın artık âlim olarak kalmadığının söylenilmesi gerekir ki, bunu ise hiç kimse iddia etmemektedir.

2) Benimle bir hristiyan arasında şöyle bir münazara geçti. Ben o hristiyana, "Delilin yokluğunun medlûlün yokluğuna delalet ettiğini kabul eder misin, etmez misin?" Eğer inkâr edersen, o zaman Allah Teâlâ'nın kadim olmadığını söylemen gerekir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın varlığının delili bu âlemdir. Binâenaleyh, delilin yokluğundan medlûlün de yokluğu neticesi çıkar. Yok eğer sen, delilin yokluğundan medlûlun yokluğu neticesi çıkmayacağını kabul ediyorsan, biz şunu söylüyoruz: Sen, Allah'ın kelimesinin (yani ilminin) **Hz. İsa** (a.s) ile birleştiğini veya ona hulûl ettiğini

caiz görürsen, o zaman, Allah kelimesi'nin **Zeyd'e, Amr'a** hatta kediye, köpeğe de hulûl etmediğini nasıl anlayacaksın?" dedim. Bunun üzerine o bana, "bu soru sana yakışmaz. Çünkü biz, bu birleşmeyi ve bu hulûlü, **Hz. İsa** (a.s)'ın elinden ölüleri diriltme anadan doğma körleri ve alaca (baras) hastalığını tedavi etme gibi şeylerin zuhur etmesinden dolayı kabul ediyoruz. Binâenaleyh, bütün bu şeylerin bir başkasının elinden zuhur ettiğini göremediğimize göre, daha nasıl bu ittihadı (başka şeyler için) kabul edebiliriz?" dedi. Ben de ona şöyle dedim: "Ben senin bu sözünden, cümlenin baş tarafını anlamadığını anladım. Çünkü sen, delilin yokluğunun medlulün yokluğunu göstermeyeceğini kabul etmiştin. Binâenaleyh bu hulûl, umûmi ve genel manada imkansız olmayınca, bu konuda söylenebilecek, en fazla şey bu hulûl ve ittihadın **Hz. İsa** (a.s) hakkında gerçekleştiğine dair, delil bulunup bulunmadığıdır. **Amr, Zeyd** vb. hakkında yoktur" denilebilir. Ancak ne varki, (daha evvel de belirttiğimiz gibi), delilin yokuğu medlûlün yokluğuna delâlet etmez. Binâenaleyh, bu harikulâde hallerin **Zeyd, Amr,** kedi, köpek vb. üzerinde zuhûr etmemesinden, bu hulûlün bulunmadığı neticesi çıkmaz. Binâenaleyh, sen ittihad ve hulûlü benimsediğin müddetçe, bu hulûl ve ittihadı herkes hakkında hatta her bir canlı ve her bir bitki hakkında benimsemen gerektiği sabit olmuş olur. İddia edeni, bu tür zayıf, çarpık görüşlere götüren mezhebin kesinlikle batıl olduğu hususunda şüphe yoktur. Sonra ona dedim ki: Ölüleri diriltmek, körleri iyileştirmek ve alaca hastalığını tedavi etmek, bu iddiana nasıl delâlet edebilir? Asasının, büyük bir ejderhaya dönüşmesi, ölünün canlı hale gelmesinden, daha akıl almaz bir şey değil midir? Binâenaleyh bu, **Hz. Musâ** (a.s)'ın elinden zuhûr etmiş, ama onun ulûhiyyetine delâlet etmemiştir. Bu sebeple, beriki şeylerin **Hz. İsâ** (a.s)'nın uluhiyyetine, haydi haydi delâlet etmemeleri gerekir.

3) Biz diyoruz ki, **Hz. İsa** (a.s)'ın hallerinin, onun kulluğuna delâlet etmesi, bu hallerin onun Rablığına delâlet etmesinden daha kuvvetlidir. Çünkü **Hz İsa** (a.s), alabildiğince ibadet etmiştir. İbadet ise, ancak kul olana uygun düşer. O alabildiğince ibadet etmiştir, çünkü o, dünyadan ve evinden son derece uzak yaşamıştır. Hatta, Hristiyanların iddiasına göre yahudiler onu öldürmüşlerdir. Binâenaleyh, bu denli zayıf olan kimsenin Rab olması nasıl uygun düşer.

4) **Hz. İsa** (a.s), ya kadimdir veya muhdestir. Onun kadim olduğunu söylemek bâtıldır; zira biz, onun doğduğunu,çocukluk devresi geçirdiğini, daha sonra delikanlı olduğunu, yeyip içtiğini ve diğer insanlara ârız olan şeyin ona da ârız olduğunu zorunlu olarak biliyoruz. Yok eğer muhdes olursa, o zaman o mahlûk olmuş olur. Zaten kul olmanın manası da budur.

İmdi, eğer: "Onun ilah oluşuyla, ulûhiyyet sıfatının ona geçtiği kastedilmektedir" denilirse, biz deriz ki: Farzedelim ki bu böyledir; ne var ki hulûl eden, ulûhiyyet sıfatıdır. Mesih ise, "mahal" dir. Bu demektir ki mahal" muhdes ve mahlûktur. O halde Mesih, muhdes bir kuldur. Binâenaleyh, onu ulûhiyyetle tavsif etmek nasıl mümkün olabilir?

5) Çocuğun mutlaka, babasının cinsinden olması gerekir. Binâenaleyh, eğer **Cenâb-ı Hakk**'ın bir çocuğu olsaydı, mutlaka kendi cinsinden olması lazım gelirdi. Bu durumda da bazı bakımlardan müşterek olurlar. Binâenaleyh, eğer onlardan biri, diğerinden hiçbir bakımdan ayırdedilemiyor, seçilemiyorsa, bu demektir ki onlardan herbiri, diğeridir. Yok eğer bir fark ve ayrılık bulunuyorsa, sayesinde farklılığın olduğu şey, yine sayesinde müşterekliğin tahakkuk ettiği şeyden başkadır. Bu durumda, **Cenâb-ı Hakk**'ın zâtının mürekkeb olduğunun söylenmesi gerekir. Halbuki her mürekkeb, mümkün varlıktır. O halde "Vâcibu'l-vücud" olan da "mümkinu'l-vücud" olur ki, bu muhal olan bir "hulf" dür (mukaddimenin netice de kullanılması). Bütün bu izahlar, ittihad ve huiûl ile ilgili izahlardır.

Üçüncü ihtimale gelince ki, bu, "**Hz. İsa** (a.s)'ın ilah oluşu ile, **Cenâb-ı Hakk**'ın, **Hz. İsa** (a.s)'ın ruhuna veya bedenine, maddeleri yaratma ve alemde tasarruf etme kudretini tahsis etmiş olduğunun" söylenilmesidir, bu da batıldır. Çünkü hristiyanlar, onun zayıf, ve aciz olduğunu yahudilerin de onu öldürdüğünü nakletmektedirler. Binâenaleyh şayet o, maddeleri yaratmaya kadir olsaydı, o yahudiler onu öldüremezlerdi; tam aksine o onları öldürür ve kendisi için, onu müdafaa edecek bir ordu yaratırdı.

Dördüncü ihtimale gelince-ki bu, "**Cenâb-ı Hakk, Hz. İsa** (a.s)'ı ona bir şeref bahşetmek için kendisine oğul edinmiştir" denilmesidir, bunu, kendilerine **Arîyusiyye** [40] adı verilen bir grub hristiyan iddia etmektedir ki, bunda fahiş bir hata bulunmaktadır. Ancak hata, lafızdadır. Hristiyanlarla alâkalı sözün tamamı bundan ibarettir ve **Cenâb-ı Hakk**'ın, **Hz. İsa** (a.s)'ın *"Ben Allah'ın kuluyum"* şeklinde naklettiği sözün doğruluğu sabit olmuş olur.

Hz. İsa'ya Kitab Verilmesi

İkinci sıfat: Hz. İsa (a.s)'ın **âtâniye'l-Kitabe** *"O, bana kitab verdi"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onların çoğunluğu, **Hz. İsa** (a.s)'ın bu sözü küçük iken söylediği kanaatindedirler. **Ebul Kasım el-Belhi** ise: "**Hz. İsa** (a.s) bu sözü, mükellefiyet yaşına gelmemiş olsa bile, anlayan bir 'mürahik" (bülûğa yakın yaşlarda) iken söylemiştir" demektir. Birincilerin bu hususta şu iki açıklaması söz konusudur:

a) O, küçük iken peygamber oldu.

b) **İkrime**'den rivayet olunduğuna göre, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir. Bu ifade ile, **Hz. İsa** (a.s)'ın ,**Cenâb-ı Hakk**'ın kendisini daha sonra, peygamber olarak

40) Matbu nüshada arada bir (m) fazlalığı ile Armiyusiyye kelimesi vardır ki burada bir istinsah hatası var olmalıdır ki Arianisme manasına gelir (ç.).

göndereceğine hükmetmesi kastedilmiştir. O, bu sözü söyleyince sustu, tekrar küçüklük haline döndü. Otuz yaşına varınca da, Allah Teâlâ onu peygamber olarak gönderdi. Bu görüşün yanlış olduğunu savunanlar, şu delilleri getirmişlerdir:

1) Nebi ancak kamil ve mükemmel bir kimsedir. Küçük olan ise, yaratılışı henüz tamamlanmamış olandır. Çünkü küçük kimsenin böyle bir "tehaddi" de bulunması, nefret uyandıran bir şey olur. Hatta bu, nefret uyandırmada kadının peygamber olmasından daha ileri derecededir.

2) O, bu yaşta iken peygamber olmuş olsaydı, onun aklının kemâle ermesi, peygamberlik iddiasında bulunmasından önce olurdu. Çünkü peygamberin, mutlaka aklının kâmil olması gerekir. Onun bu yaşta aklının mükemmel olması ise, harikulâde bir şey olmuş olur. Böylece de mucize izhar etme işi, tehaddiden önce olmuş olur ki, bu caiz değildir.

3) O, o zaman peygamber olmuş olsaydı, onun, hükümleri beyan etmek ve şerî kanunları bildirmekle meşgul olması gerekirdi. Eğer o bunu yapmış olsaydı, meşhur olur ve dilden dile nakledilirdi. Böyle bir şey olmadığına göre, onun o yaşta peygamber olmadığını anlıyoruz.

Birinci kısımda olanlar, bunlardan birincisine şu şekilde cevap vermişlerdir: Çocuğun yaratılışının eksik olması, zâtı gereği değildir. Tam aksine bu iş, onun bedeninin küçüklüğüne, anlayışının noksanlığına varıp dayanır. Binâenaleyh, Allah Teâlâ bu hususları kaldırıp izale edince, nefret uyandırma diye bir şey olmaz, tam aksine o bu durumda iken, onun sözünü dinleme hususundaki arzu ve istek daha tam ve mükemmel olmuş olur.

İkincisine de şu şekilde cevap vermişlerdir: "Onun aklının mükemmel oluşu, her ne kadar peygamberlik iddiasından önce ise de, ancak ne varki bu, Hz. Zekeriyya için bir mucizedir" denilmesi, veyahut bunun, "Hz. İsa'nın nübüvvetinin "irhasâtı" olduğunun söylenmesi, ya da Hz. Meryem'e ait bir keramet olduğunun söylenilmesi niçin caiz olmasın? Bize göre hem "irhasat" hem de keramet caizdir.

Üçüncüsüne de şu şekilde cevap vermişlerdir: Hz. İsa (a.s)'ın, şeriata ve şeri hükümler hususunda herhangi bir açıklamada bulunmaksızın, onlara sadece peygamber olarak gönderilmesinin caiz olduğu, büluğa erdikten sonra da o hükümleri şerhetmeye başladığının söylenilmesi niçin caiz olmasın? Böylece bütün bunlarla, onun o vakitte peygamber olmasında bir sakınca bulunmadığı sabit olmuş olur.

Ayet-i kerimede: *"O bana kitab verdi"* ifadesi, onun o vakitte nebî olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, İkrime'nin dediğinin aksine, bunu zahiri manasına almak gerekir

Ebu'l-Kasım el-Belhi'nin görüşüne gelince, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü,

Hz. İsa (a.s)'ın konuşmasına, **Hz. Meryem** hakkındaki töhmetten dolayı ihtiyaç vardır.

Kitab'tan Buradaki Maksad

İKİNCİ MESELE

Alimler, ayette geçen "kitab"tan ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, bunun **Tevrat** olduğunu, çünkü bu ifadenin başındaki elif lâmın, ma'huda (bilinene) hamledilmesi gerektiğini, onlar tarafından bilinen kitabın ise **Tevrât** olduğunu söylerlerken, **Ebu Müslim** bununla **İncil**'in kastedildiğini, çünkü **el-kitâb** kelimesindeki eliflâmın cins ifade ettiğini, yani, "o, bana kitab cinsinden verdi" demek olduğunu söylemiştir. Bazı kimseler de bununla hem **Tevrât** hem de **İncil**'in kastedildiğini, zira eliflâmın istiğrak (**şümul**) ifade ettiğini söylemişlerdir.

Hz. İsa (a.s)'a Kitabın Verildiği Zaman

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, **Cenâb-ı Hakk**'ın **Hz. İsa** (a.s)'a o kitabı, ne zaman verdiği ve onu ne zaman peygamber yaptığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü **Hz. İsa** (a.s)'ın, *"O, bana kitab verdi, beni peygamber yaptı"* **sözü, bu işin, önceden yani bu sözü söylediği andan** itibaren veyahutta bundan haylı zaman önce olduğuna delâlet eder. Bu ifadenin zahiri, **Hz. İsa** (a.s)'ın kavmine, konuşmadan önce, **Cenâb-ı Hakk**'ın ona o kitabı verdiğine, onu peygamber yaptığına, ona namazı, zekâtı ve Allah Teâlâ'ya, O'nun dinine ve **Hz. İsa** (a.s)'a , tahsis ettiği şeriata davet etmesini emrettiğini delâlet etmektedir. Bu vahyin **Hz. İsa** (a.s)'a annesinin karnında iken indiği ileri sürüldüğü gibi, onun, annesinden ayrıldığında **Cenâb-ı Hakk**'ın kendisine kitabı ve o peygamberliği verdiği, annesiyle konuştuğu, annesine kendi halini ve kendisinin, **Hz. Meryem**'in berâetine delâlet edecek şeyleri kavmine söyleyeceğini haber verdiği, işte bundan dolayı da **Hz. Meryem**'in Kavmine, **Hz. İsa** (a.s) ile konuşmalarını işaret ettiği de ileri sürülmüştür.

Nebî, Aynı Zamanda Resûl Demektir

Üçüncü Sıfat: İsa (a.s)'ın وَجَعَلَنِي نَبِيًّا *"beni peygamber yaptı"* sözünün delâleti. Bazıları şöyle demişlerdir: **Hz. İsa** (a.s), kendisinin nebî olduğunu; Resûl olmadığını haber vermiştir. Çünkü o, o vakitte, şeriatini getirmemiştir. Onun nebi olması, kadrinin ve derecesinin yüksek olması demektir. Bu, zayıf bir anlayıştır. Çünkü, şeriat örfünde nebi, **Cenâb-ı Hakk**'ın kendisine nübüvvet ve risaletini tahsis ettiği kimsedir. Özellikle bu ayette, bu ifadenin peşinden de şeri hükümler zikredilmiştir ki bu da onun, *"bana, namazı ve zekâtı emretti"* ifadesidir.

İsa (a.s)'ın Kutlu Kılınmasının Manası

Dördüncü Sıfat: Hz. İsa (a.s)'ın وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ *"Beni, her nerede olursam, mübarek kıldı"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. Birisi şöyle diyebilir:

"Cenâb-ı Hak onu nasıl mübarek kılmıştır ki, o gelmeden önce, insanlar doğru bir din üzerinde idiler. O gelince, bir kısmı yahudi, bir kısmı da teslisi savunan hristiyanlar oldular? Pek az kimse, hak din üzere kalabildi?"

Cevap: Alimler, ayetteki "mübarek" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Arapça'da "bereket, sebât etmek, durmak anlamındadır. Bu, "devenin çökmesi" manasından neşet eder. Buna göre, ayetin manası, "O, beni kendi dini üzere sabit ve kararlı kıldı" şeklinde olur.

b) "O ancak bir mübarek idi. Zira, o insanlara dinlerini öğretiyor, onları hakkın yoluna davet ediyordu. Binâenaleyh, eğer onlar sapmışlarsa, **Hz. İsa** (a.s)'dan dolayı değil, kendileri yüzünden sapmışlardır. **Hasan el-Basrî, Hz. Peygamber** (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. *"Hz. İsa'nın annesi, İsa'yı katiblere teslim etti ve yazı öğreten kimseye, "Ben onu sana onu dövmemen şartıyla gönderiyorum" dedi. Derken, hocası ona, "yaz" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa, "Neyi yazayım?" deyince, Hocası "Ebced yaz" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s), başını kaldırarak, "Ebced'in ne demek olduğunu bilirmisin?" deyince, hocası, çubuğuyla onu dövmek için ona doğru yükselip uzanınca, o "Ey müeddib, beni dövme; eğer bilmiyorsan bana sor; ben sana, öğreteyim. Elif, Alâullâh (Allah'ın nimetleri); be, bahaullâh (Allah'ın kadru derecesi, yüceliği); cim, cemâlullâh, daâl da, Allah'ın hakkını edâ etmektir" dedi.*

c) **el-bereketu** kelimesi, galib olma ve yükseklik anlamındadır. Buna göre ayetin manası, "Allah beni bütün hallerimde, işlerimde galib kıldı, başarıya ulaşan, umduğuna nail olan kıldı-çünkü ben, dünyada kaldığım sürece, başkalarına hüccetle hükümran olacağım. O malûm vakit geldiğinde de, Allah bana, beni göklere kaldırmak suretiyle ikramda bulunacak" şeklindedir.

d) O, insanlara karşı mübarekti. Çünkü, duası ile ölüleri diriltiyor, körleri iyileştiriyor ve alacalı hastaları da tedavi ediyordu. **Katâde**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir. "**Hz. İsa** (a.s) ölüleri diriltip, körleri iyileştirip, alacalıları tedavi ettiği bir sırada, kendisini bir kadın gördü ve: "Seni taşıyan karın ve seni emziren memeye müjdeler ve mutluluklar olsun!" dedi. Bunun üzerine **Hz. İsa** (a.s) kadına cevap vererek: "Allah'ın kitabını okuyan, ondaki hükümlere tabi olan ve asi ve bedbaht olmayanlara müjdeler olsun" dedi. Onu, *"her nerede olursam"* ifadesine gelince, bu (göğe yükseltildikten sonra) çocukluk haline dönüp üzerinden teklifin kalktığının söylenilmesinin doğru olmayıp, onun durumunun hiçbir zaman değişmediğine delâlet eder.

Büluğdan Önce Mükellef Tutulması

Beşinci Sıfat: Hz. İsa (a.s)'ın وَأَوْصَانِي بِالصَّلَوٰةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا *"ve bana, hayatta olduğum müddetçe, namazı ve zekâtı emretti"* sözünün ifade ettiği hususdur. Buna

göre, "o daha küçük bir çocuk iken ve **Hz. Peygamber**'in de رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ *"kalem, üç şeyi yazmaz: Büluğa erinceye kadar çocuktan sudur edenler"*[41] **dediğine göre, teklif kalemi kaldırılmış iken, ona daha nasıl namaz ve** zekât emredilmiştir? denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Onun, *"bana, namazı ve zekâtı emretti"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın, o ikisini o anda edâ etmesini emrettiğine delâlet etmez. Tam aksine, bu işin büluğdan sonra olacağını gösterir. Binâenaleyh, bu ifadeyle belki de Allah Teâlâ'nın **Hz. İsa** (a.s)'a, o ikisini ve onların muayyen bir vakitte emretmiş olduğu kastedilmiştir ki bu muayyen zaman da, büluğ çağıdır.

b) Belki de Allah Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s), annesinden ayrılır ayrılmaz, onu baliğ, akıllı, uzuvları ve yaratılışı tam kıldı. Bunun delili ise, إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ (Âl İmrân, 59) ayetidir. **Cenâb-ı Hak, Hz. Adem** (a.s)'i bir anda tam ve mükemmel yarattığı gibi, **Hz. İsa** (a.s)'ı da o şekilde yaratmıştır. Bu ikinci görüş, **Hz. İsa** (a.s)'ın, *"hayatta olduğum sürece"* ifadesinin zahirine daha uygundur. Çünkü bu, bu teklifin, onun bütün hayatı boyunca kendisine müteveccih olduğunu ifade eder. Ancak ne var ki, birisi şöyle diyebilir: "Eğer durum böyle olsaydı, o zaman o topluluk onu gördüğünde, uzuvları mükemmel ve hilkati tam bir şahıs olarak görmüş olurlardı. Halbuki böyle bir şahsın (konuşması), şaşırtıcı olmaz. Binâenaleyh onların, şaşmamaları gerekirdi. Bu sebeple, belki de evlâ olan şöyle denilmesidir: Allah Teâlâ onu, cüssesinin küçüklüğüne rağmen, bünyesi kuvvetli, namaz ve zekâtı edâ edebilecek derecede mükemmel yaratmıştır. Ayet, **Hz. İsâ** (a.s)'a yapılan teklifin, yeryüzünde olduğu, semâya kaldırıldığı ve yeniden indirildiğinde de değişmeyeceğine delâlet etmektedir.

Altıncı Sıfat, وَبَرًّا بِوَالِدَتِي *"Anneme hürmetli"* ifadesidir. Bu, "Allah, beni anneme hürmetkâr kıldı" demektir. Bu, "Kulun fiilini Allah yaratır" şeklindeki görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder. Çünkü ayet, **Hz. İsa** (a.s)'ın ancak Allah'ın yaratması ve kılması ile itaatkâr-hurmetkâr olduğuna delâlet etmektedir. Bu kılmayı, lütuf fiilleri vermeye hamletmek, ayetin zâhirini bırakmak olur. Hem sonra **Hz. İsa** (a.s)'ın "Cenâb-ı Hak beni anneme hürmetkâr kıldı" sözü annesinin zinâdan beri olduğuna da bir işarettir. Çünkü eğer o zâniye bir kadın olmuş olsaydı, o masûm (günahsız) peygamber ona hürmetkâr olmakla emrolunmazdı. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Cenâb-ı Hak, **Hz. İsâ** (a.s), son derece iyi olduğu için onu, masdar olan "**birr**" (iyilik) kelimesi ile tavsif etmiştir. Bu kelime, (Bana vasiyet etti) manasında mahzûf bir evsânî fiili ile mansubtur. Çünkü "Bana namazı vasiyet etti" ve "Beni namazla mükellef tuttu" ifadeleri aynı manayadır.

Yedinci Sıfat, وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا *"Beni bir zorba, bir şaki yapmadı"* ifadesinin anlattığı hususdur. Bu da, biz (ehl-i sünnetin) görüşünün doğruluğuna delâlet eder. Çünkü **Hz. İsa** (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın kendisini "**berr**" (iyi-itaatkâr) kılıp, zorba

41) **Buhârî**, hudûd, 22; **Tirmizi**, hudûd, 1 (4/32).

kılmadığını ifade etmiştir. Binâenaleyh bu ifade ancak, başkasını zorba ve şâki kılabilir olması halinde yerinde olur. Çünkü Allah Teâlâ, bunu herkes için kılmış olsaydı, bunun **Hz. İsa** (a.s)'a has kılınmasının bir manası kalmazdı. Halbuki **Hz. İsa** (a.s)'ın bu sözü, o husûsiyetin kendisine has kılınmış olduğunu anlatmak için söylediği malumdur. **Hz. İsa** (a.s)'ın *"O, beni zorba yapmadı"* ifadesi, "Allah beni kibirli kılmadı. Aksine ben mütevazi bir insanım. Çünkü anneme hürmetliyim. Eğer zorba olsaydım, âsi ve şaki (bedbaht) olurdum" demektir.

Rivayet olunduğuna göre **Hz. İsa** (a.s): "Benim kalbim yumuşaktır. Ben, kendimi küçük görürüm" demiştir. Bazı âlimlerin, "Ana-babasına isyan edenlerin, ancak zorba ve şaki kimseler olduklarını görürsün" deyip bana delil olarak *"Beni anneme hurmetli kıldı; beni bir zorba, bir şaki yapmadı"* ayetini okudukları; yine "kötü huylu olanların ancak, kendini beğenen ve böbürlenen kimseler olduklarını görürsün" deyip bana delil olarak *"Allah Kendini beğenen ve böbürlenen kimseleri sevmez"* (Nisa, 36) ayetini okudukları rivayet edilmiştir."

"Selam"ın Buradaki Manası

Sekizinci sıfat, وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا *"Doğduğum gün de, öleceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de selâm banadır"* ifadesinin anlattığı husus. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bazı kimseler, buradaki **es-selâm** kelimesindeki lâm-ı tarif ile, **Hz. Yahya** (a.s)'ın kıssasında daha önce geçmiş olan, وَسَلَامٌ عَلَيْهِ *"selam ona"* (Meryem, 15) ayetindeki "selâm"ın kastedildiğini, yani bunun, "Ona yöneltilen o üç yerdeki selâm, bana da yöneltilmiştir" demek olduğunu söylemişlerdir. **Keşşâf Sahibi** ise şöyle der: "Doğru olan şudur: Bu kelimenin elif-lâmı, **Hz. Meryem**'e zina töhmetinde bulunanlara laneti ifade etmektedir. Bunun delili, elif-lâm'ın "istiğrâk" için de gelmesidir. Binâenaleyh o, وَالسَّلَامُ عَلَيَّ deyince, sanki "Bütün selâmlar, bana ve bana tâbi olanlaradır" demek istemiştir. Dolayısıyla onun düşmanlarına sadece lanet kalmıştır. Bunun bir benzeri de, *"Selam, hidayete tâbi olanlaradır"* (Taha, 47) ayetidir. Bu, "Azab, ise hidayeti yalanlayan ve ondan yüz çevirenleredir" manasına gelir. Çünkü bu söz, cedelleşme esnasında söylenmiştir. Bu sebeble, buraya da böyiesi bir ta'rız uygun düşer.

İKİNCİ MESELE Bazı kimseler, **Hz. İsâ** (a.s)'ın , **Hz. Yahya** (a.s)'a: "sen benden daha hayırlısın. Çünkü sana Allah selam verdi. Ben ise kendi kendimi selamladım" dediğini rivayet etmişlerdir. **Hasan el-Basrî** buna karşı cevap verip: "**Hz. İsâ** (a.s.)'ın kendi kendine selam vermesi de, Allah'ın ona selam vermesi gibidir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdi şöyle der: "Selâm, kendisi ile eminliğin temin edildiği şey demektir. "Selâmet nimetlerde ve âfetlerin ortadan kalkmasındadır" sözü de bu anlamı ifade eder. Buna göre **Hz. İsâ** (a.s), Rabbinden , **Yahya** (a.s)'a verdiğini taleb etmiştir. Bütün peygamberlerin dualarının kabul olduğunda şüphe yoktur. İnsanın en fazla emin olmaya ihtiyaç hissettiği yer ve durum, işte bu üç haldir, yani doğum, ölüm ve öldükten sonra dirilme günleridir. O halde insanın kendisinde selâmete ve her türlü saadete ihtiyaç hissetiği hallerin tamamı Allah'dandır. **Hz. İsâ** (a.s) bunu bütün hallerinde afet ve korkulardan emin olmak için istemiştir.

Hristiyanların Onun Mucizevî Konuşmasını İnkâr Etmeleri

Yahudi ve hristiyanlar, **Hz. İsâ** (a.s)'ın bebek iken konuşmuş olduğunu kabul etmezler ve bu hususta şöyle delil getirmeye çalışırlar: Bu, rivayet edilmesini, anlatılmasını gerektirecek pek çok sebeb bulunan enteresan bir hadisedir. Binâenaleyh eğer böyle birşey olmuş olsaydı, tevâtüren nakledilirdi. Eğer bu olsaydı, bunu **Hz. İsâ** (a.s)'ın durumunu en çok araştıran ve onun hakkında ilah olduğunu iddia edecek kadar ileri giden hristiyanlar bilirdi. Bebek iken konuşmanın büyük bir menkibe ve yüce bir fazilet olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh onca sevmelerine ve hallerini alabildiğine araştırmalarına rağmen hristiyanlar bunu bilemediğine göre, böyle birşeyin olmadığını anlarız. Bir de yahudiler, **Hz. İsâ** (a.s) peygamberlik iddiasında bulunduğunda ona karşı düşmanlıklarını ortaya koymuşlardır. Binâenaleyh eğer **Hz. İsâ** (a.s) bebek iken konuşup, peygamberlik iddiasında bulunmuş olsaydı, yahudiler o zaman aşırı düşmanlık duyar ve onu mutlaka öldürmek isterlerdi. Böyle birşey olmadığına göre, onun bebek iken konuşmadığını anlarız."

Müslümanlar ise **Hz. İsâ** (a.s)'ın . bebek iken konuştuğuna dair aklen de şu hücceti getirmişler ve: "Eğer **Hz. İsâ** (a.s)'ın anasının zinâdan temiz olduğunu onlara isbât eden o konuşması olmamış olsaydı, o insanlar mutlaka **Hz. Meryem**'e zina cezası uygularlardı. Onların bu cezayı uygulamamış olmalarında, **Hz. İsâ** (a.s)'ın beşikte iken konuştuğuna bir delil vardır" demişlerdir. Yine müslümanlar, hristiyan ve yahudilerin yukarıdaki birinci şüphelerine: "Belki de **Hz. İsâ** (a.s) konuşurken, orada bulunanların sayısı azdı. İşte bundan ötürü bu hadise meşhur olmadı" diye, ikinci şüphelerine de, "Belki de yahudiler orada değillerdi ve onun konuştuğunu duymamışlardı. İşte bundan ötürü onu öldürmeye yeltenmemişlerdir" diye cevap vermişlerdir.

★ ★
★

İsâ (a.s) Hristiyan Şirkinden Beridir

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ۚ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ ۖ سُبْحَانَهُ ۚ
إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾

"İşte hakkında şek etmekte oldukları Meryem oğlu İsâ hak kavlince budur. Allah'ın evlâd edinmesi olmuş şey değildir. O, münezzehtir. O, bir iş dileyince ona "Ol" der, o da oluverir"

(Meryem, 34-35).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Âsım ve İbn Âmir,** "kavl" kelimesini nasb ile قَوْلَ الْحَقِّ şeklinde: **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a), قَالُ الْحَقُّ şeklinde: **Hasan el-Basrî** ise, قُولِ الْحَقُّ **şeklinde okumuşlardır.** En'am sûresindeki قَوْلُهُ الْحَقُّ (73.) ayetindeki kıraat de aynı şekillerdedir. O halde, **"rehb", "reheb", "ruhb"** kelimeleri gibi, **"Kavl, kâl ve kûl"** aynı manayadır. Bunun merfû okunuşu, ya haberden sonra gelen ikinci haber, yahut mahzûf bir mübtedanın haberi oluşundan dolayıdır. Mansub olması ise, eğer bu "Allah'ın kavli" olarak tefsir edilirse, medih veya cümlenin manasını te'kid eden bir mef'ûl-ü mutlak olmasından ötürüdür. Bu tıpkı, هُوَ عِنْدَ اللَّهِ الْحَقُّ لاَ الْبَاطِلُ "Bu, Allah katında, batıl değil haktır" şeklindeki sözünde olduğu gibidir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki **zalike** kelimesi daha önce geçen, *"Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitab verdi"* (Meryem, 30) ifadesine işarettir, yani "işte bu sıfatları taşıyan, **Meryem oğlu İsâ**'dır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "O, Meryem oğlu İsâdır" demesi, **Hz. İsâ**'nın Allah'ın değil, o kadının çocuğu ve oğlu olduğuna bir işarettir. Ayetteki, *"hak kavli"* ifadesi ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

a) **İsâ (a.s)**'nın bizzat kendisi Hakk'ın kavli (sözüdür). Çünkü "Hak", Allah'ın adıdır. Binâenaleyh "İsâ, Allah'ın kelimesidir" dememiz ile, "İsâ (a.s), Hakk'ın kavlidir" dememiz arasında bir fark yoktur.

b) Bununla, "Bu, Meryem oğlu İsâ'dır, hak-kavl (söz)dür. "manası kastedilmişdir. Fakat ayette, mevsûf olan "kavl" sıfatına "hak" muzaf kılınmıştır. Bu tıpkı, *"Hiç şüphesiz bu, hakku'l-yakindir"* (Hâkkâ, 51) ayetinde olduğu gibidir. Bunu, "el-Kavlu'l-Hakku" şeklinde söylemenin faydası, daha evvel söylenen, **Hz. İsâ**'nın **Hz. Meryem**'in oğlu oluşunu te'kid olur.

c) Bu, mahzûf bir mübtedanın haberidir. Buna göre sanki, "İşte, **Meryem** oğu **İsâ** (a.s) budur. Bizim onun için söyleyeceğimiz söz, onun kavlu'l-hak" olmasıdır" denilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak önce onu tavsif etmiş; sonra bu tavsif edilenin Meryem oğlu İsâ olduğunu belirtmiş; daha sonra da "Bu sabittir, onlarda meydana gelen şüpheler gibi, bâtıl olmayan bir şeydir" manasında, bu sıfatlardan tamamının, hak (gerçek-doğru) söz olduğunu belirtmiştir. İşte bu tıpkı, "Hiç şüphesiz bu, hakku'l-yakindir" (Hâkkâ, 51) ayeti gibi olmuş olur.

Onların İsâ (a.s) hakkında düştükleri şüphelere gelince, yahûdi ve hristiyanların görüşlerini Al-i İmran sûresinde nakletmiştik. Rivayet olunduğuna göre, **Hz. İsâ** (a.s) göğe yükseltildiğinde, onların âlim ve ileri gelenlerinden dört kişi bulunuyordu. Onların birincisine: "İsâ hakkında ne dersin?" diye sorulduğunda o: "O, bir ilahtır; Allah bir ilahtır ve annesi bir ilahtır" dedi. Böylece ona bazı insanlar inanıp uydular. Bunlar, İsrâiloğullarından idiler. Dördüncüsüne yine: "Hz. İsâ hakkında ne dersin?" denildiğinde, o: "**Hz. İsâ** Allah'ın kulu ve peygamberidir, Mü'min ve müslüman bir kimsedir. Onun da yediğini, içtiğini uyuduğunu bilmiyor musunuz? bunların ise Allah (ilah) hakkında söz konusu olamayacağını bilmiyor musunuz?" dedi ve böyle onlarla mücadele etti.

Allah Evlattan Münezzehtir

Cenâb-ı Hakk'ın, مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ *"Allah'ın evlâd edinmesi olmuş şey değildir"* ifadesine gelince, bu şu iki manaya gelir:

a) "O'nun çocuğunun olması imkansızdır." Buna göre, bu ayetin manası tıpkı, "Hiç kimsenin" Allah'ın çocuğu vardır" demesi uygun düşmez. Çünkü bu haber yalandır. Yalan ise, Allah'ın hikmetine ve kemaline uygun düşmez, şeklindeki ifademiz gibidir. Binâenaleyh bu ayet, bizim "Allah zulmetmez" yani "Bu, O'nun hikmetine ve uluhiyyetinin mükemmelliğine uygun düşmez" dememiz manasındadır.**Cübbâî**, bu tefsire dayanarak âyeti şöyle delil getirmiştir: Allah herşeyi yapmaz. Çünkü o, böyle birşeyi yaratmanın Kendisi için söz konusu olmadığını açıkca belirtmiştir. Bu, "Allah için, bunu ihtiyar etmek yoktur" demektir. Alimlerimiz ise buna, "Allah'ın yalanı söylemesi imkansızdır. İşte bu sebebten ötürü, *"Allah'ın evlâd edinmesi olmuş şey değildir"* buyurmuştur" diyerek cevap vermişlerdir.

Cenâb-ı Hak, سُبْحَانَهُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُوْلُ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ *"O, münezzehtir. O, bir iş dileyince ona "ol" der, o da oluverir"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak önce: *"O, münezzehtir"* buyurup, peşisıra da: *"O, bir iş dileyince ona "ol" der, o da oluverir"* buyurunca, bu, **Cenâb-ı Hakk'ın** çocuğu olmaktan münezzeh olduğuna bir delil (işaret) gibidir. Bunu şöyle açıklarız: Allah'ın çocuğu olabilecek şey, ya kadim ve ezeli olur, yahut muhdes (mahluk) olur. Onun ezeli olması

imkansızdır. Çünkü eğer o çocuk, zâtı gereği vâcib bir varlık olsaydı, zâtı gereği vâcibu'l-vucûd olanlar bir adetten fazla olmuş olurdu. Bu ise "hulf"tür. Eğer o çocuk, zâtı gereği "mümkün" bir varlık olursa, o zaman var oluşunda zâtı gereği müstağni -zâtı gereği vâcib olana muhtaç olur. O zamanda bu mümkün, zâtı gereği muhtaç olmuş olur. Böylece de zâtı gereği vâcibu'l-vucûd olanın kulu olmuş olur. Çünkü kulluk zaten bu demektir. Ama Allah'ın çocuğu kabul edilen şey eğer muhdes (mahluk) ise, daha önce yok iken var oluşu, O Kadim'in varetmesi ve yaratması sayesinde olmuş olur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, bir işi dileyince ona "ol" der, o da oluverir"* ayeti ile bu kastedilmiştir. Binâenaleyh böyle bir varlık, Allah'ın çocuğu değil, kulu olmuş olur. Böylece Allah'ın bir çocuğu olmasının imkansızlığı sabit olur.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, *"O, bir iş dileyince ona "ol" der, o da oluverir"* ayetini Allah'ın kelâmının (sözünün) kadim olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayet, Allah Teâlâ'nın birşey yaratmak istediğinde ona, *"Ol"* dediğini, onun da oluverdiğini gösteriyor. Binâenaleyh şayet Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ol"* şeklindeki sözü, muhdes olmuş olsaydı, onun muhdes oluşu (söylenmesi), başka bir söze muhtaç olurdu ve teselsül gerekirdi. Teselsül ise imkansızdır. Böylece Allah'ın sözünün muhdes değil kadim olduğu sâbit olur.

Mu'tezile de, yine bu ayeti, Allah'ın kelâmının muhdes (sonradan) olduğuna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

a) Bu ifadenin başında **iza** edatı vardır. Bu kelime, gelecek zamanı gösterir. Binaenaleyh "ol" sözünün gelecekte söylenmesi gerekir.

b) Bu ayetteki fâ, fâ-i tâkibiyyedir. O halde فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ ifadesinin başındaki fâ, bu sözün, o hükmetmeden-dilemeden sonra olduğunu gösterir. Başkasından sonra olan ise muhdestir.

c) Ayetteki فَيَكُونُ ifadesinin fâ'sı da, o irade edilen şeyin, *"Ol"* sözünün hemen peşinden meydana geldiğine delâlet eder. Buna göre Allah'ın "ol" sözü, meydana gelen o şeyin meydana gelmesinden hemen önce olmuş olur. Halbuki **"muhdes"**den hemen önce olan şey de muhdes olur. Dolayısıyla Allah'ın sözü de muhdestir.

Bil ki her iki gurubun istidlâli de zayıftır. Alimlerimizin istidlâline gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın *"Ol"* sözünün de Kadim olmasını gerektirir. Halbuki bu, ittifakla bâtıldır. **Mu'tezile**'nin istidlâli ise, Cenâb-ı Hakk'ın sözünün harflerden ve seslerden mürekkeb olmasını gerektirir. Halbuki "mürekkeb" olan muhdestir, muhdes olmasında bir münakaşa yoktur. (Ehl-i sünnetin) iddia ettiği ise başka birşeyin kıdemidir. (42)

42) "Başka şey"den maksuc kelâm-ı nefsî'dir. Ehl-i Sünnet harf ve sese ihtiyaç olmaksızın kelâmın muhdes olduğunu söyleyip bunun Allah Tealaya izafe edilmeyeceğini, izafe olunanın kelam-ı nefsi olduğunu kabul ederler (ç.).

ÜÇÜNCÜ MESELE Bazı kimseler ayeti zâhirine göre manalandırarak, Allah Teâlâ'nın birşeyi yaratmak istediğinde ona, *"ol"* dediğini iddia etmişlerdir ki bu da zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak o şeye, meydana gelmeden *"ol"* demiştir, yahut meydana gelirken "ol" demiştir. Binâenaleyh eğer birinci ihtimal söz konusu ise, bu ma'dûma (olmayan birşeye) bir hitab olmuş olur ki bu abes (saçma)'dir. Yok eğer ikincisi söz konusu ise, o şey meydana gelirken zaten Allah'ın kudret ve iradesi ile meydana gelmektedir. O halde Allah'ın ona *"ol"* demesinin onda ne tesiri olabilir.

Bazı kimseler de, Cenâb-ı Hakk'ın *"ol"* ifadesi ile, Cenâb-ı Hakk'ın yaratması ve varetmesinin kastedildiğini söyleyip çünkü birşeye kâdir olmak başka onu varetmek başka birşeydir. Zira Allah Sübhanehu ve Teâlâ, ezelde de kâdirdi ama, mükevvin değil idi, yani varetmemişti. Bir de, Cenâb-ı Hak, şu anda, bu âlem dışında başka âlemler yaratmaya da kâdirdir. Fakat onları varetmiyor. O halde kâdir olma, varetmeden başka birşeydir. Tekvin (varetme), varedilenin kendisi değildir. Çünkü "varedilen, hadistir. Çünkü Allah Teâlâ onu varetti" diyoruz. Eğer tekvin (varetme), mükevvenin (varedilenin) kendisi olsaydı, "Mükevven, ancak Allah'ın tekvini ile var olur" dememiz, "mükevven, kendi kendine var olmuştur" dememiz gibi olurdu ki bu imkansızdır. Böylece tekvinin, mükevvenden başka birşey olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Kün" (Ol)* emri, "Tekvin" diye isimlendirilen sıfatına işaret olmuş olur" demişlerdir.

Diğer bazı âlimler de, "Ayetteki *"Ol"* emri O'nun kudret ve meşietinin, mümkinâta nufûz etmesi demektir. Çünkü o mümkün varlıkların, O'nun kudret ve irâdesi ile, hiç karşı koyamadan meydana gelmeleri, efendisinin emirlerine tam boyun eğmiş, emrine âmâde, itaatkâr bir kölenin davranışı gibi olur. Böylece Allah Teâlâ bu manayı, istiâre (mecaz) yolu ile, *"Kün (Ol)"* sözü ile ifade etmiştir" demişlerdir.

★ ★
★

Hz. İsâ (a.s)'ın Tevhide Daveti

وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِن بَيْنِهِمْ ۖ فَوَيْلٌ
لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِن مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَٰكِنِ
الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَن عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

"Şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. O halde O'na kulluk edin. İşte biricik doğru yol budur." Sonra fırkalar kendi aralarında ihtilaf etti. Artık görecekleri büyük bir günün çetin azâbı o kafirlerindir. Onlar bize gelecekleri gün neler işidecekler. neler görecekler! Fakat o zalimler bu gün apaçık sapıklık içindedirler. Sen onları, emrinin yerini bulacağı vakt ile, hasret günü ile korkut. Onlar gaflet içindedirler. onlar hala iman etmiyorlar." Şüphe yok ki yeryüzüne ve onun üzerinde bulunan kimselere biz varis olacağız. Onlar ancak bize döndürüleceklerdir"

(Meryem, 36-40).

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ *"Şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Medineliler** ve **Ebu Amr**, "**ve ennellahe**" şeklinde okumuşlardır ki, bunun manası, "Bir de O, benim ve sizin Rabbiniz olduğu için O'na ibadet ediniz" şeklinde olur. **Kûfeliler** ve **Ebu Ubeyde**, ibtidâ (başlama) halinde olarak kesre ile **ve innellahe** okumuşlardı. **Ubeyy ibn Ka'b** ise, vavsız olarak **innellahe** okumuştur. Yani, "Allah, benim ve sizin Rabbiniz olması sebebiyle, O'na ibadet ediniz" demektir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir"* demesi doğru olmaz. Binâenaleyh, bu sözü söyleyenin mutlaka, Allah'dan başkası olması gerekir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) İfadenin takdiri, "Ey **Muhammed** (s.a.s), **Hz. İsâ** (a.s)'ın Allah'ın kulu olduğuna dair apaçık akli delilleri getirdikten sona, "Muhakkak ki Allah, benim de sizin de Rabbinizdir" de" şeklinde dir.

b) **Ebu Müslim el-İsfehani** ise şöyle der: Ayetteki ve **innellahe** ifadesinin başındaki vâv, cümleyi **Hz. İsâ**.(a.s)'nın, *"Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitab verdi"* sözüne atfetmektedir. Buna göre, **Hz. İsâ** (a.s) sanki, "Ben, Allahın kuluyum. O, benim ve sizin Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet ediniz" demiş olur." **Vehb İbn Münebbih** şöyle der: "**Hz. İsa** (a.s) onlara, kendi bisetinden, doğumundan ve vasıflarından haber verince, onlara: "Allah, benim ve sizin Rabbinizdir" demelerini emretmiştir. Yani, "Hepimiz, top yekûn, Allah'ın kullarıyız" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir"* ifadesi, insanları idare edenin ve onların işlerini yönetip iyileştirenin müneccimlerin görüşünün aksine, Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. Çünkü, müneccimlerin görüşüne göre insanları idare eden ve saadet ve şakavet hususunda, onların işlerini ayarlayan, yıldızlardır. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı aynı zamanda, ilâhın tek olduğuna da delâlet eder. Çünkü, "Allah" lafzı, Hak Subhanehu'nun "ism-i alemi" dir. (Özel adıdır). Binâenaleyh Cenâb-ı Hak: *"Şüphesiz ki Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir"* buyurunca o, "Allah Teâlâ'nın dışında, mahlûkatın başka Rabbi yoktur!" demiş olur ki, bu da tevhîde delâlet eder.

Ayet-i Kerimdeki فَاعْبُدُوهُ *"O halde O'na kulluk edin"* buyruğuna gelince, bilesin ki, usûlü fıkıhta şöyle bir kaide yer almaktadır: "Hükmün, uygun bir vasfa dayandırılması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu ihsâs ettirir." Burada da, ibadet etme emri, rûbûbiyyet vasfına, Rabb olma işine dayandırılmıştır. Binâenaleyh bu, "O, bizim Rabbimiz olduğu için, Hak Subhanehû'ya ibadet etmemiz gerektiğine" delâlet eder ki bu da, "O, bütün mahlûkata, her türlü nimeti (nimetlerin asıllarını ve fürü'larını) verdiği için O'na ibadet etmek gerektiğine delâlet etmektedir. İşte bundan dolayı **İbrahim** (a.s), babasını putlara tapmaktan men edince, *"İşitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmaz şeylere neye tapıyorsun?"* (Meryem, 42) demiştir. Yani, "o putlar, kullara inâm da bulunamadıklarına göre, onlara ibadet etmek caiz değildir" demektir. Bu ayet ile, Allah Teâlâ'nın, kullarının Rabbi ve mürebbisi olduğu için, O'na ibadet etmenin vacib olduğu sabit olmuştur. Binâenaleyh, ibadetin, ma'bûdun inamda bulunmasına taalluk ettiği, *"tarden ve aksen"* (her halûkârde ve her durumda) sabit olmuştur.

Ayetteki هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ *"İşte biricik doğru yol budur"* cümlesi ise "**Cenâb-ı Hakk**'ın bir olduğunu, O'nun eşinin ve çocuğunun bulunmadığını söylemek, dosdoğru yoldur" demektir. Bu söz, yola benzetilerek, "sırat-ı müstakîm" adını almıştır. Çünkü böyle söylemek kişiyi cennete götürür.

Ahzab Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ *"Sonra fırkalar kendi aralarında ihtilaf etti"* beyanına gelince, bil ki, burada geçen "el-ahzâb" (fırkalar) sözü hakkında şu görüşler bulunmaktadır:

1) Bununla daha evvel de kısımlarını beyan ettiğimiz gibi, Hristiyan fırkalar kastedilmiştir.

2) Bununla, Hristiyan ve Yahudiler kastedilmiştir. Böylece, bazıları **Hz. İsâ (a.s)**'ı Cenâb-ı Hakk'ın çocuğu oğlu kabul ederken, bazıları da onun yalancı olduğunu söylemişlerdir.

3) Bununla, hem yahudi ve hristiyanlar, hem de **Hz. Muhammed** (s.a.s) zamanındaki kafirlerin içine dahil olduğu inançsızlar topluluğu kastedilmiştir. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّ اللهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ifadesinin takdirinin, *"Ey Muhammed, "Allah, benim ve sizin Rabbinizdir" del"* şeklinde olduğunu söylediğimize göre, bu üçüncü görüş, daha açık ve kuvvetli bir görüş olmuş olur. Çünkü bu üçüncü görüş te tahsis söz konusu değildir.

Meşhed ve Şehadet'in Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا *"azab o kafirlerindir"* beyanı da bu ihtimali tekid eder.

Ayet-i Kerimdeki مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ *"Görecekleri büyük bir günün"* **meşhed** sözüyle ya şuhûd (hazır olma) ve onunla ilgili olan şeyler yahut da, şehâdet ve onunla ilgili olan şeyler kastedilmiştir. Birinci ihtimale gelince, bu ifadeden kastedilen, onların ya, bizzat kendilerinin hesabın dehşetinde hazır olmaları ve kıyamet cezasını tadmalarıdır, yahut onların orada bulundukları yerdir ki, bu da "kıyamet durağı"dır. Veyahutta bununla, orada bulunma, zamanı kastedilmiştir. İkinci ihtimale gelince, buna göre bununla ya meleklerin peygamberlerin ve onların dillerinin, ellerinin ve ayaklarının, o insanların kötü amellerine ve küfürlerine şehâdet etmeleri, yahud da bununla şehâdet mevkii veya zamanı kastedilmiştir. Bununla kastedilenin, onların **Hz. İsâ** (a.s) ve annesi hakkında söyleyip şehâdette bulunduğu şey olduğu da ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hak, o "meşhed"i büyük olmakla nitelenmiştir. Çünkü o günde müşahade edilen, hesaba çekilme ve sorgulanmadan daha büyük ve daha azim bir şey yoktur. Ve yine o günde elde edilecek mükâfaat ve sevabtan daha büyük bir şey olmadığı gibi, yine o gündeki cezadan daha büyük bir şey de yoktur.

Taaccüb Sigası

Cenâb-ı Hakk'ın, أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا... *"Onlar bize gelecekleri gün neler işitecekler, neler görecekler!"* beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler şöyle demektedirler: "Taaccüb, büyük olma sebebini bilmeden, birşeyi büyük görmek, onu öyle addetmek demektir. Taaccüb lafzının, sebebi gizli olmaksızın veyahutta, büyük addolunması için bir sebep bulunmaksızın, sırf büyük görme hakkında kullanılması da caizdir. **Ferrâ** şöyle demektedir: "**Süfyan**: "Ben,

Şüreyh'in yanında ayetteki بَلْ عَجِبْتُ وَيَسْخَرُونَ ifadesini (Saffat, 12) okudum da, bunun üzerine c. "Allah hiçbir şeyden taaccüb etmez. Bilmeyenler taaccüb ederler" dedi. Ben bu hadiseyi, **İbrahim en-Nahaî**'ye anlatınca o da: "**Şureyh**, ilminin kendisine, kendini beğenme duygusu verdiği bir şairdir. **Abdullah İbn Mesûd** bunu ondan daha iyi bilir. O da bunu, بَلْ عَجِبْتُ وَيَسْخَرُونَ şeklinde okumuştur ki, bunun manası, "Allah Teâlâ'dan öyle bir fiil sudur etmiştir ki, şayet böyle bir fiil mahlûkatından sudûr etmiş olsaydı, bu fiil, onların kalblerinde bir taaccübün nasıl olduğuna delâlet ederdi" şeklindedir" dedi..." demiştir. Bu izaha göre, mekr ve istihzâ fiilleri de, Allah'a izafe edilebilir. Bunu iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: Taaccübün iki sığası vardır:

a) مَاأَفْعَلَهُ (**Mâ ef-alehû**) kalıbı.

b) Cenâb-ı Hakk'ın أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ (**Esmığ bi'him ebsır**) ifadelerinde de olduğu gibi, أَفْعِلْ بِهِمْ (**Ef'il bihim**) kalıbı. Nahivciler, bu ifadeler hakkında bazı tevillerde bulunmuşlardır:

1) أَكْرِمْ بِزَيْدٍ (Ekrim bi zeydin) ifadesinin aslı أَكْرَمَ زَيْدٌ (**Ekreme Zeydun**) şeklindedir. Yani, "Zeyd, kerem sahibi oldu" demektir. Bu, tıpkı, أَغَدَّ الْبَعِيرُ (Eğadde'l-beîru) deyimindeki gibidir. Yani, "Deve, vebâ hastalığına tutuldu" demektir. Bu ifadeler, emir sığasında getirilmiştir, ama manaları haberîdir (inşaî değildir, dilek istek ifade etmez). Bu, tıpkı manası emir olan kelimelerin, haber sığasında gelmelerine benzer. Meselâ bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ *"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerini tutup üç kuru beklerler"* (Bakara, 229) yani evlenmeyip beklesinler ve وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ... *"Anneler, çocuklarını emzirirler"* (Bakara, 233) ayetlerinde olduğu gibidir. Bu da "emzirsinler" demektir. Ve yine Cenâb-ı Hak قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا *"De ki: Kim sapıklık içinde ise, Rahman onun günlerini uzattıkca uzatır (mühlet verir)"* (Meryem, 75) Arabların, رَحْمَةُ اللّٰهِ deyimi haber kipidir, fakat manası dilek (inşa) bildirir. Bu açıklamaya göre, أَفْعِلْ بِهِ sigasındaki bâ zâiddir.

2) Bunun, herkese **Zeyd**'i kerim kılmayı emretmek anlamında olduğu da söylenebilir. Yani, herkese **Zeyd**'i kerim olmakla vasfetmesi emredilmiştir. Bu açıklamaya göre de, bu ifadenin başındaki bâ, zayiddir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ *"Kendinizi tehlikeye atmayın"* (Bakara, 95) ayetinde olduğu gibidir.

Bazı ediblerin, bu hususta şöyle üçüncü bir te'vilde bulunduklarını da duydum: "Senin أَكْرِمْ بِزَيْدٍ şeklindeki sözün, **Zeyd**'in kerem açısından, keremin ve cömertliğin bizzatta kendisi olma derecesine vardığını gösterir. Hatta sen, bir başkasını kerim kılmak istediğinde, bu durumda bu sîga seni maksadına ulaştıran ve senin gayeni gerçekleştiren olmuş olur (Yani, bu sığayı kullandığında bu manayı elde etmiş

olursun). Bu tıpkı bir kimsenin أَكْتُبُ بِالْقَلَمِ (**Ektübü bi'l-kalemi**) demesi gibidir. Bu sözden maksadım "Seni maksadına ulaştıran ve maksadını gerçekleştiren, işte kalemdir ancak" şeklindedir. (Çünkü **be** edatının mânalarından biri bu 'İlsak' yani bitiştirmedir)

Bu Siganın Allah Hakkında Manası

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar bize gelecekleri gün neler işidecekler, neler görecekler!"* ifadesi hakkında şu üç izah yapılmıştır:

a) En meşhur ve en kuvvetli olana göre bunun manası, "onlar ne acayip şeyler duyacaklar, ne acayip şeyler görecekler!" şeklindedir. Daha önce de bahsedildiği gibi Allah'ın taaccüb etmesi imkânsızdır. O halde bununla kastedilen şudur: "Onlar dünyada kör ve sağır iken, onların o gündeki görüp duymalarına şaşılsa yeridir!" Bunun manasının, kendilerini üzecek ve kalblerini çatlatacak olan şeyleri dinleyip görmelerinden dolayı bir tehdit olduğu da ileri sürülmüşür.

b) **Kadî** şöyle der: "Bununla, "onlara işittir ve onlara göster" manasının murad edilmiş olması da muhtemel olup bu, "onlara, ibret olup kötülüklerden vaz geçmeleri için, bize gelen kavimlerin hallerini öğret ve bildir" anlamındadır.

c) **Cübbai** ise şöyle der: "Bunun manası, "onların durumlarını ve kötü akibetlerini bilip öğrenmeleri ve böylece de, yaptıklarını yapmaktan vaz geçmeleri için, insanlara onların halini duyur ve onları göster" şeklinde de olabilir"

Ayet-i kerimdeki لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ... *"Fakat o zalimler o gün apaçık sapıklık içindedirler."* ifadesine gelince, bu hususta da iki görüş bulunmaktadır:

a) Bunun manası, "Fakat zalimler bu gün apaçık bir sapıklık içindedirler. Fakat ahirette, hakkı tanıyacak, hakikati öğrenecekler" şeklindedir.

b) Bunun manası, "Lâkin bu gün zalimler apaçık bir sapıklık içindedirler. Ahirette de, müminlerin aksine cenneti bulamayacaklardır" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنْذِرْهُمْ *"Sen onları uyar"* buyruğuna gelince, bunun ile **Muhammed** (s.a.s)'e, kendi zamanında yaşayan kimseleri inzâr etmekle alâkalı bir emir olduğu hususunda bir şüphe yoktur. Binâenaleyh bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ *"Sonra fırkalar.. ihtilaf etti"* ifadesine bir delâlet gibi kılınabilir ki, Cenâb-ı Hak bununla, onların hepsinin, Hz. Peygamber zamanındaki ihtilaflarını kastetmiştir. "İnzâr, Allah ibâdeti bırakmaktan sakınmaları için, ilahi azabtan sakındırmak demektir.

"Hasret günü" tabirine gelince, bunun kıyamet günü olduğunda şüphe yoktur. Çünkü o günde, cehennemliklerden, çokca tehassür, nedâmet ve hasret sudûr

edecektir. Hasretin cennetlikler arasında da vukû bulacağı ileri sürülmüştür. Onlar arasında böyle bir hasretin, yüksek makamlara ulaşan ve en önde bulunanlardan olmadıkları için sudur edeceği de ileri sürülmüştür. Doğru olanı, birincisidir. Çünkü hasret, kederlenmek demektir. Bu ise cennetlikler için uygun düşmez.

Hüküm Günü

Cenâb-ı Hakk'ın, إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ *"Emrinin yerini bulacağı vakit ile"* ifadesine gelince bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bunun manası, "Delillerin beyânı, mükâfat ve ceza işinin açıklanması ile ilgili emir yerine getiriliğinde" şeklindedir.

2) Bu, "Hasret gününde, dünyanın fenâ bulması ve teklifin de kalkması ile ilgili iş ifa edildiğinde" anlamındadır. Birincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"onlar hala iman etmiyorlar"* buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Hüccet ve beyyinelerin ortaya çıkmasına rağmen, onların hala gaflet içinde olduklarını ve iman etmediklerini beyân buyurmuştur.

3) Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e, Cenâb-ı Hakk'ın إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ buyruğunun manası sorulduğunda o: "Ölüm kıyamet günü güzel bir koç şeklinde getirilip de kesildiğinde, her iki topluluk da buna bakar. Böylece bu, cennet ehlinin, sevincini kat kat cehennemliklerin de kederini kat kat artırır" buyurdu.[43] Bil ki ölüm bir "araz"dır, vasıftır; binâenaleyh, canlı birşey olamaz. Tam aksine bununla, "Artık bundan sonra kesinlikle ölüm yoktur" manası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ ifadesi, "onlar o günden ve o hasretin keyfiyetinden gafildiler; وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ifadesi de, "Onlar, bu güne iman da etmezler" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا *"Şüphe yok ki, arza ve onun üzerinde bulunan kimselere biz varis olacağız"* buyurmuştur. Yani, "Bütün bu işler, zararın ve faydanın ancak Allah'a ait olduğu hakikatine varıp dayanır" demektir. وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ *"Onlar ancak bize döndürüleceklerdir"* Yani, "Bizim hükmümüzün ve yargılamamızın ifa edildiği yere" demektir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine ulaşılacak olan bir mekândan münezzehtir. Bu, asiler için, büyük bir korkutma ve etkili bir caydırmadır.

* *
*

43) Hasret günü hakkındaki bu hadis-i şevif için bkz. Müslim, 51, Hadis no: 40

3. Kıssa:

Hz. İbrahim (a.s)'in Kıssasıdır

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ
وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْئًا ﴿٤٢﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ
صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾
يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾

"Kitabda, İbrahim'i de an. Çünkü o, sıdkı bütün bir peygamberdi. Bir vakit o, babasına (şöyle) demişti: "Babacığım, işitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmaz şeylere neye tapıyorsun? Babacığım, bana muhakkak ki sana gelmeyen bir ilim gelmiştir. O halde bana uy da seni dümdüz bir yola çıkarayım. Babacığım, şeytana tapma. Çünkü şeytan, Rahman'a çok asi olmuştur. Babacığım, hakikaten korkuyorum ki Rahman'dan sana bir azâb gelip çatar da şeytana dost olmuş olursun"

(Meryem, 41-45).

Bil ki bu sûrenin gayesi, tevhîdi, nübüvveti ve haşri beyan etmektir. Tevhîdi inkâr edenler, Allah Teâlâ'dan başka ma'bud olduğunu söyleyen kimselerdir. Bunlar da iki kısımdır: Bir kısmı, Allah'dan başka hayy (diri), akıllı, anlayışlı bir mabûdun bulunduğunu kabul edenler. Bunlar Hristiyanlardır. Diğer grub ise, Allah'ın dışında cansız, hayy olmayan, aklı ve anlayışı bulunmayan bir ma'budun bulunduğunu kabul eder. Bunlar da put perestlerdir. Bu iki kısım, sapıklık açısından müştereklik arzetseler bile, ancak ne varki ikinci kısmın sapıklığı daha büyük,daha şiddetlidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, birinci fırkanın sapıklığını beyan edince, ikinci fırkanın yani putperestliğin sapıklığı hususunda söze başlyarak. ...وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ *"Kitabta an"* buyurmuştur. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا (Meryem, 2) ayetine atıftır. **Hz. İsa** (a.s) ve **Zekeriyya** (a.s)'ın kıssası sona erince, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: **"Zekeriyya** (a.s)'ın halini anlattım. O halde sen de ey Muhammed, **İbrahim** (a.s)'in halinden bahset" Cenâb-ı Hak **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, **Hz. İbrahim** (a.s)'den bahsetmesini emretmiştir. Çünkü, ne **Hz. Muhammed** (s.a.s), ne kavmi ve ne de, beldesinde bulunanlar ilim ve kitab mütalaa etmekle meşgul değillerdir. Binâenaleyh. **Hz. Muhammed** (s.a.s) bu kıssayı olduğu gibi, hiçbir ilavede

bulunmaksızın ve eksik bırakmaksızın haber verip anlatınca, bu gaybtan bir haber verme ve onun nübüvvetine delâlet eden kesin bir mucize olmuş olur.

İbrahim (a.s Kıssasını zikretmenin Hikmetleri

Cenâb-ı Hak şu sebeplerden dolayı **Hz. İbrahim** (a.s)'in kıssasını anlatmaya başlamıştır:

1) **Hz. İbrahim** (a.s), Arabların atasıdır. Onlar, onun şanının yüceliğini, dininin pâklığın kabul ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"... babanız İbrahim'in din (inde olduğu) gibi"* (Hac, 78) ve *""kendini bilmeyenden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?"* (Bakara, 130) buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak Arablara sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer sizler atalarınızı taklit ediyor iseniz ki bu sizin, *"Muhakkak ki biz atalarımızı bir ümmet üzere bulduk. Biz de hakikaten onların izlerine uymuşlarız"* (Zuhruf, 23) şeklindeki sözünüzden anlaşılmaktadır, sizin atalarınızın şerefliyi ve en kıymetlisinin, **Hz. İbrahim** (a.s) olduğu da malumdur. O halde, putlara ibadeti terketme hususunda o **İbrahim** (a.s)'ı taklit ediniz. Yok eğer, istidlâlde bulunanlardan iseniz, putlara ibadet etmenin yanlış olduğunu anlayabilmeniz için, **Hz. İbrahim** (a.s)'ın getirdiği delillere iyice bakınız. Netice olarak, ya taklit ederek, ya da istidlali olarak, **Hz. İbrahim** (a.s)'e tabi olunuz"

2) **Hz. Peygamber** (s.a.s) zamanındaki inançsızların pek çoğu, "Biz, atalarımızın ve ecdâdımızın dinini nasıl terkederiz?" diyordu. İşte bundan dolayı **Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim** (a.s)'in kıssasını zikrettiği ve onun, babasanın dinini terketiğini, onun sözünü delil ile çürüttüğünü ve kafirlerin, baba tarafını delil tarafına tercih etmenin, en büyük ve en kıymetli ata olan **Hz. İbrahim** (a.s)'e bir karşı çıkma olacağını anlamaları için, delile uymayı,taklideh ataya uymaya tercih ettiğini beyan buyurdu.

3) Kâfirlerin ekserisi, taklide tutunuyor, istidlâle yanaşmıyorlardı. Nitekim, Allah Teâlâ bu hususu, *"Muhakkak ki biz atalarımızı bir ümmet üzere bulduk. Biz de hakikaten onların izlerine uymuşlarız"* (Zuhruf, 23) ve *"Biz atalarımızı bunların tapıcıları olarak bulduk"* (Enbiya, 53) ayetlerinde onların sözlerini nakletmiştir. Böylece **Cenâb-ı Hak** onların bu yolun sakat olduğuna dikkatlerini çekmek için, **Hz. İbrahim** (a.s)'ın istidlâl yoluna tutunduğunu, onu tercih ettiğini anlatmıştır.

Sıddîk Kime Denir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in vasfı hakkındı, إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقاً نَبِيّاً *"Çünkü o, sıdkı bütün bir peygamberdi"* buyurmuştur. **"Sıddîk"**'ı ne demek olduğu hususunda, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu tabir **Hz. İbrahim** (a.s)'in son derece sadık ve doğru olduğunu ifade eder. Bu, âdeti doğruluk olan kimseler hakkında kullanılır. Çünkü bu kalıb, bu manayı ifade eder. Nitekim, bu fiilleri âdet edinip onlara gönül vermiş kimseler için, رَجُلٌ خَمِيرٌ (Reculun himmîr) "Çok içki içen kimse ve رَجُلٌ سَكِيرٌ (Reculun sıkkîr) "çok sarhoş olan adam" denilir.

b) O, hakkı adamakıllı tasdik etmiş ve böylece de, bu haliyle meşhur olmuştur. Birinci izah, daha uygundur. Zira birşeyi tasdik eden, o tasdikte samimi ve doğru olduğu zaman ancak "sıddîk" ismiyle vasfedilir. Binâenaleyh, iş yine birinci izaha varıp dayanmaktadır.

İmdi, şayet, *"Cenâb-ı Hak, 'Allah'a ve peygamberlerine iman edenler (yok mu?) İşte sıddîkler onlardır, Allah için şahidlik edenlerdir"* (Hadid, 19) buyurmamış mıdır?" denilirse biz deriz ki: Burada sıddîk yine, Allah'a ve Resulüne iman edenlerin bu tasdik işinde sadık oldukları manasını ifade eder. Bil ki **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in de, haber vermiş olduğu her şeyde sadık olması gerekir. Çünkü, onu doğrulayan **Cenâb-ı Hak**'tır. Allah'ın doğruladığı kimse ise, sadıktır. Aksi halde Allah'ın yalan söylemiş olması gerekir. Binâenaleyh bundan, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, söylediği herşey hususunda sadık olduğu neticesi çıkar. Birde, peygamberler, Allah'ın insanlar üzerindeki şahitleridirler. Nitekim, **Cenâb-ı Hak**'da, *"Her ümmetten birer şâhid, onların üzerine de seni bir şahid olarak getirdiğimiz zaman (halleri) nice olur?"* (Nisa, 41) buyurmuştur. Şahidin sözü ancak, o yalan söylemediği zaman kabul edilir.

İmdi şayet, "Siz, **Hz. İbrahim** (a.s)'ın *"Tam aksine bu işi onların şu büyüğü yaptı"* (Enbiya, 63) ve *"doğrusu, ben hastayım"* (Saffât 89) şeklindeki sözleri hakkında ne dersiniz?" denilirse, biz deriz ki: Biz, bu ayetlerin tefsirini yaparken, bu tür şeylerin yalan olmadığını apaçık delillerle izah ettik. Binâenaleyh, her peygamberin sıddîk olması gerektiği ama her sıddîkın peygamber olması gerekmediği sabit olunca, bununla sıddîkların mertebesinin peygamberlerin mertebesine yakın olduğu ortaya çıkmış olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onun sıddîk olmasını zikrettikten sonra, onun peygamber olduğunu bildirmiştir.

"Nebî"nin manası ise, o kimsenin hem Allah hem de insanlar katında kadr ü kıymetinin yüce olması demektir. Allah'ın kendisiyle kulları arasında vasıta kıldığı kimsenin yüceliğinden daha yüce hangi yücelik olabilir?

Cenâb-ı Hakk'ın, كَانَ صِدِّيقاً buyruğundaki **kâne** kelimesine, **sâre** (oldu, haline geldi) manası verildiği gibi, **vucide** (... sıddîk ve nebi olarak bulundu) manası da verilmiştir. Yani, "O, varoluşunun başlangıcından, son anına kadar sıddîk ve ma'sum olmakla vasfedilmiştir, muttasıftır" demektir. **Keşşâf Sahibi**, bu cümlenin bedel ile mübdelun minh, yani إِبْرٰهِيمَ ile إِذْ قَالَ arasına girmiş olan itiraziyye cümlesi olduğunu söylemiştir. Bunun bir benzeri de, senin mesela رَأَيْتُ زَيْداً وَنِعْمَ الرَّجُلُ أَخَاكَ "Zeyd'i gördüm. -Ne güzel adamdır o- senin kardeşini" şeklindeki sözün gibidir. إِذْ قَالَ ifadesindeki **iz** edâtının, yâ **kâne** fiiline, ya da صِدِّيقاً نَبِياً ifadesine taalluk etmesi caizdir. Yani, "o, babasına bu sözleri söylerken, sıddîkların ve peygamberlerin hususiyetlerini üzerinde taşıyan birisi idi" demektir.

Ayetteki يَآ أَبَتِ "Babacığım" tabirine gelince, bunun sonundaki **te** harfi izafet yâsından bedeldir. Çünkü, hem bedel ile, hem de kendisinden bedel yapılan

kelime birarada bulunamıyacağı için, yâ يَا أَبَتِي (Yâ ebeti) denilemez. Bazan, elif yâ'dan bedel yapılarak, يَا أَبَتَا (Yâ ebetâ) şeklinde de söylenebilir.

Onun, Babası Azer'i İrşadı

Bil ki, Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'ın, babasına karşı şu dört çeşit sözü söylediğini nakletmiştir.

Birinci Nev'i Onun, لِمَ تَعْبُدُ مَالاَ يَسْمَعُ وَلاَ يُبْصِرُ وَلاَ يُغْنِي عَنْكَ شَيْئاً *"işitmez, görmez sana hiçbir faydası olmaz şeylere neye tapıyorsun?"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. Cenâb-ı Hak, putları da herbiri ulûhiyyeti zedeleyecek; (putların ilâh olmadığını gösterecek) üç sıfatla nitelemiştir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) İbadet tazimin zirveye ulaşmasını gösterir. Binâenaleyh ona ancak, son derece fazla ve bol nimet veren (mun'im olan) kimseler müstehak olabilir. Böyle olan ise, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ (Meryem, 36) ayetinin tefsirinde de izah etiğimiz gibi, nimetlerin usûl ve fürû'larının kendisinden sadır olduğu ve kaynaklandığı ilâhdır. Yine Cenâb-ı Hak, *"Allah'a nasıl olup da küfrediyorsunuz? Halbuki siz ölüler iken O (sizi) diriltti"* (Bakara, 28) buyurmuştur. O putların, mun'im olmadıkları müddetce, onlara şükür ile meşgul olmanın caiz olmayacağı zaruri olarak bilindiğine göre, onlara ibadetle iştiğal etmenin caiz olmaması gerekir.

b) O putlar, duymayıp görmeyip ve kendilerine itaat edenleri isyan edenlerden ayırd edemediklerine göre, onlara ibadet etmenin ne anlamı olabilir ki? İşte bu, senin dikkatini, kulun, mabûdun hataya düşmesinden emin olabilmesi için, ilâhın bütün malûmatı bilmesi gerektiği hususuna çeker, yöneltir.

c) Duâ, ibâdetin iliği ve özüdür. Binâenaleyh put, duâ edenin duâsını duymadığına göre, ona ibâdet etmede ne gibi fayda olabilir ki? O, kendine yaklaşanın yaklaşmasını göremediğne göre, bu yaklaşmada ne fayda bulunabilir?

d) Duyan, gören, fayda ve zarar veren, bütün bunlardan uzak ve berî olandan, daha üstündür. İmanda bu sıfatlar vardır. Binâenaleyh insan, puttan daha üstün ve daha mükemmeldir. Bu sebeple daha üstün ve daha faziletli olanın, daha değersiz ve daha düşük olana ibâdet ve duâ etmesi nasıl uygun olur?

e) Putlar, ne fayda ne de zarar vermeye güç yetiremeyince onlardan herhangi bir menfaat beklenemez ve onların verebileceği herhangi bir zarardan endişe edilmez. Binâenaleyh, onlara ibâdet etmenin ne manası vardır?

f) Cenâb-ı Hakk **Hz. İbrahim** (a.s)'in, onları kırdığı ve onları paramparça ettiğini de naklettiği gibi, onlar kendilerini kırılmaktan ve bozulmaktan koruyamadıklarına göre, başkalarının onlardan ne beklentisi olabilir?

Bil ki Cenâb-ı Hak, putları şu üç cihetten ayıplamıştır:

a) Duymamaları.

b) Görmemeleri.

c) Hiçbir fayda verememeleri.

Buna göre **Hz. İbrahim** (a.s) babasına sanki, "Bilakis, ulûhiyyet, sadece benim Rabbime aittir. Çünkü O, duyar, duâ edenin duasına icabet eder ve görür. Nitekim Allah Teâlâ, *"Çünkü Ben, sizinle beraberim. Ben işitirim, görürüm"* (Tahâ, 46) buyurmuştur. Maksad, işitip gördüğünü, böylece ihtiyaçlarını giderdiğini bildirmektir. Keza *"Yoksa bunalmışa, kendisine duâ ettiği zaman, icâbet eden (...)"* (Neml, 62) buyurmuştur. "Yani icabet eden Allah böyle olmayan putlara kıyaslanabilir mi? demektir.

Bil ki bu ayetteki لِمَ تَعْبُدُ ifadesi, bizzat ibâdet manasına alınmıştır. Ama **Hz. İbrahim** (a.s) üçüncü sözündeki لاَ تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ *"şeytana tapma"* ifadesine, bu mana verilemez. Tam aksine bununla, "tâat" manası kasd edilir. Çünkü onlar şeytana tapmıyorlardı. Binâenaleyh, bu ifadeyi tâat anlamına hamletmek gerekir. Bir de biz şöyle diyoruz: Bizim burada, delilden dolayı, ayet-i kerimenin zahirini terketmemizden, birinci nevı sözde delilsiz olarak ayetin zahirini terketmemiz gerekmez.

Buradaki Delile İtiraz ve Cevabı

İmdi şayet, "**İbrahim (a.s)**'nın babasının, o putların, kadir, hür ve irade sahibi, insanları ve canlıları yaratan anlamında bir ilâh olduğuna inandığı yahut, onun böyle inanmadığı tam aksine o putların, yıldızların heykelleri olduğuna, bu alemi idare eden ilâhların ise yıldızlar olduğuna, dolayısıyla, yıldızlara duyulan saygıdan dolayı onların heykellerine saygı duyulması gerektiğine inandığı ya da, bu putların, Allah katında saygıdeğer olan insanların heykelleri olduğuna dolayısıyla bu putlara saygı göstermenin o şahısların, Allah katında kendileri için şefaatçi olmalarını gerektirdiğine inandığı, veyahut o putların, o yıldızlarla olan özel ilişkileri sebebiyle meydana gelmiş olan bir takım tılsımlı güçler olduğuna, böylesi şeylerinse az meydana geldiğine ve o putların şefaatçi olacaklarına inandığı, veyahutta put perestlerden nakledilen diğer gerekçelere dayandığı söylenebilir.

Eğer, **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası birinci kısımdan idiyse onun, deliliğin doruk noktasında olması, gerekirdi. Çünkü, o anda yontulan ve böylece yapılan o kütüklerin (putların), göklerin ve yerin yaratıcısı olmadığını bilmek, zarurî bilgilerin en açık olanlarındandır. Binâenaleyh, bu hususta şüphe eden bu, açık ve zarurî bilgilerden dolayı, aklını kaybetmiş, böylece de mecnun, deli olmuş olur. Mecnuna delil getirmek ve onunla münazara etmek ise, caiz değildir. Eğer ikinci kısımdan ise, bu deliller bunlardan hiçbirine zarar vermez. Çünkü, bu inanç ancak yıldızların diri olmadıklarına, maddeleri ve hayatı yaratmaya kadir olamadıklarına delil getirmekle çürütülebilir. Burada zikredilen delilin, bu neticeyi vermediği malûmdur. Böylece biz, bu delâletin her türlü takdire göre faydasız olduğunu anlamış bulunuyoruz" denilirse. biz deriz ki:

Yontulmuş o kütüklerin, putların alemi yaratmaya kabiliyetli varlıklar olmadığının insanlara saklı ve gizli kalmayacağında bir anlaşmazlık yoktur. Onların bu inançları, ikinci duruma göredir. **İbrahim (a.s)** bu delilleri onlara, onların o putlara ibâdet etmenin ya tılsımlardan meydana gelen özel bir yöntemle veyahutta yıldızların fayda ve zarar verdiklerine inanmaları sebebiyle, bir fayda sağlayacaklarına inandıkları için getirmiştir. İşte bu sebeple **Hz. İbrahim** (a.s), onlara tâat etmenin herhangi bir faydasının; tâattan yüz çevirmede ise herhangi bir zararın bulunmadığını binâenaleyh, onlara ibâdet etmenin makul ve yerinde bir iş olmayacağını beyân etmiştir.

Üçüncü nevî: Hz. İbrahim (a.s)'in يَآ أَبَتِ لاَ تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيّاً *"Babacığım, şeytana tapma. Çünkü şeytan, Rahman'a çok asi olmuştur"* şeklindeki sözüdür. Bu, "Ona itaat etme, çünkü o, Allah'a isyan etmiştir" demektir. Böylece **Hz. İbrahim** (a.s) işte şeytanın bu sıfatını zikrederek, babasını onun sözünü dinlemekten nefret ettirmeye çalışmıştır. Çünkü bu sıfat, nefret ettirici özelliklerin en büyüğüdür. Bil ki **İbrahim (a.s)** ihlasda öylesine ileri gittiği için, şeytanın suçlarından sadece Allah'a isyan edişini dile getirmiş, **Hz. Âdem** (a.s)'e olan düşmanlığından bahsetmemiştir. Sanki şeytanın irtikâb etmiş olduğu isyanlardan en büyüğünü nazar-ı itibara almak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in zihnini diğerlerini görmekten alıkoymuştur. Hem sonra Allah'a karşı asi olma, ancak görüşü zayıf olanlardan sudûr eder. Böyle olanın görüşüne iltifat edilmemesi, değer verilmemesi gerekir.

Bu durumda şöyle bir soru yöneltilebilir: "Bu söz ancak şu gibi bazı şeylerin kabul edilmesine dayanır:

a) Bir yaratıcının varlığının kabulü,

b) Şeytanın mevcudiyetinin kabulü,

c) Şeytanın Allah'a asi olduğunun kabulü,

d) Şeytan asi olduğuna göre, hiçbir hususta ona itaatın câiz olmadığının kabulü,

e) O insanın inandığı itikadın, şeytana taattan elde edilmiş olması. Malumdur ki, muarıza karşı getirilen delilin, malum ve müsellem (onun tarafından da kabu edileri) birtakım mukaddimelerden meydana gelmiş olması gerekir. Belki de **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası bütün bu hususlarda şüphe içinde idi. Nasıl olmazdı ki o, **Nemrud** dışında hiçbir ilah tanımıyordu. Öyle ise o daha nasıl Rahman olan bir ilahın varlığını kabul edebilirdi? O, böyle ilahın varlığını kabul etmediğine göre, o şeytanın Rahman'a âsi olduğunu nasıl kabul edebilir? Sonra onun bunu kabul ettiği varsayılsa bile, hasım sırf bu söz ile, inancının şeytandan kaynaklandığını nasıl kabul edebilir? Aksine o belki de bu delilleri karşı delil olarak kullanabilir?"

Buna cevap olarak deriz ki: **Âzer**'in inancının batıl olduğunu ortaya koymada dayanılan hüccet, **Hz. İbrahim** (a.s)'in tâ ilk baştan söylediği, *"işitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun?"* şeklindeki sözüdür. Sonraki sözleri ise, bir korkutma (ikâz) ve onu o delillere sevkedecek (anlamasını sağlayacak) bir işaret gibidir. Bu açıklama karşısından o soru düşer.

Dördüncü nev'i: يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا *"Babacığım, hakikaten korkuyorum ki Rahman'dan sana bir azab gelip çatar da şeytana dost olmuş olursun"* şeklindeki sözüdür. **Ferrâ** ayetteki, "Korkuyorum ki" kelimesinin, "biliyorum ki" demek olduğunu söylemiştir. Ekseri alimler bunun zâhiri manasına göre alınması gerektiği kanaatindedirler. **Ferrâ**'nın görüşü, **İbrahim (a.s)**'in, babasının küfür üzere öleceğini bilmesi durumunda doğru olur. Bu ise bilinemez. Binâenaleyh bu kelimeyi zâhiri manasına göre almak gerekir. Çünkü onun babasının imân etmesi ve böylece cennetlik olması mümkün olduğu gibi, küfrünü sürdürmesi küfrü üzere ölmesi ve böylece de cehennemliklerden olması da mümkün idi. Bunun böyle olduğunu bilen endişe duyar, yoksa kesin hüküm vermez. Bil ki başkasına bir zararın geleceğini sanan, ancak o zararın ona gelmesinden dolayı kalbi üzülüp acı duyacak birisi olduğu zaman, "**Korkan**" adını alır. Nitekim, "Ben, çocuğum için korkuyorum" denilir.

Şeytana Dost Olmanın Manası

Hz. İbrahim (a.s)'in *"Şeytana dost olmuş olursun"* ifadesi hakkında âlimler şu izahları yapmışlardır:

a) Babası, Allah'ın azabına düçâr olduğunda Cehennem'de şeytanla beraber olmuş olur. Dostluk, beraberliğe sebebtir. Sebebin, müsebbeb (netice) manasında kullanılışı ise, hernekadar hakiki manada dostluk demek değilse bile, mecâzidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Dostlar o gün birbirine düşmandır." Takvâ sahibleri müstesnâ"* (Zuhruf, 67) ve *"Kıyamet günü kiminiz kiminizi inkâr (red), kiminiz kiminize lanet edecektir"* (Ankebut, 25) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak şeytanın onlara, *"Esâsen beni evvelce (Allah'a) ortak tutmanızı da tanımamıştım ya"* (İbrahim, 22) diyeceğini bildirmiştir. Bil ki eğer bahsedilen azab, âhiret azabı manasında olursa, bu müşkil söz konusudur. Ama ondan murad, dünyevi azab olursa, problem ortadan kalkar.

b) Bu azab, "hızlân" (Allah'ın yardımsız bırakması) manasına da hamledilebilir. Yani, "Ben, sana hızlân azabının gelip çatmasından ve böyece şeytana bir dost olmandan ve Allah'ın senden, şu ayette buyurduğu gibi uzak kalmasından korkuyorum. *"Kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinirse, apaçık bir zarar-ziyâna düşmüş olur"* (Nisâ, 119)

c) Ayetteki (velî) dost, "şeytanın izinde giden" demektir. Nitekim baharda peşpeşe yağan yağmurlara da, **vely** denilir. Eğer, "**Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Hakikaten korkuyorum ki Rahman'dan sana bir azab gelip çatsın"* sözü, şeytana dost olmanın, bu azabtan daha kötü ve büyük olmasını gerektirir. Öyle ise bunun sebebi nedir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Cenâbı Hakk'ın, *"(Allah'ın) rızası daha büyüktür. İşte bu en büyük mutluluktur"* (Tevbe, 72) ayetinde buyurduğu gibi, Allah'ın rızası da vereceği mükafaattan daha büyüktür. Binâenaleyh Allah'ın rızasının tam karşıtı olan şeytana dost olmanın, azabın kendisinden daha büyük ve daha kötü olması gerekir.

Babasını Uyarırken Kullandığı Üslup

Bil ki **İbrahim (a.s)** bu sözü, çok güzel bir sıra içinde söylemiştir: Çünkü önce putlara ibadet etmekten alıkoyacak şeylere dikkat çekmiş; sonra babasına taklidi bırakıp tefekküre ve istidlâle tâbi olmasını söylemiş, daha sonra da şeytana itaat etmenin aklen doğru olmadığına işaret etmiş ve sözünü, insanı uygun olmayan şeylere yönelmekten alıkoyacak bir tehdid ile noktalamıştır. Hem sonra **Hz. İbrahim** (a.s) bu güzel sözlerini gayet nazik ve yumuşak bir üslûpla söylemiştir. Çünkü her sözünün başında, "Babacığım" deyişi, babasını çok sevdiğine, onu ilâhi azabtan kurtarma arzusu içinde olduğuna, doğruya ve güzele iletmek istediğine bir delildir. **İbrahim** (a.s)'in sözünü, "Hakikaten korkuyorum ki" cümlesi ile bitirmesi de, kalbinin babasının yararına olan şeylere ne denli ilgi duyduğuna delâlet eder. O bunu şu sebeblerden ötürü yapmıştır:

a) Babalık hakkını ödemek için... Nitekim Allah Teâlâ, *"Ebeveyninize de iyilikte bulunun"* (İsra, 23) buyurmuştur. Babayı, hak dine götürmek ise, en büyük iyiliktir. Binâenaleyh buna bir de, babaya karşı edebi gözetme ve yumuşak davranma eklenirse, bu nurun âlâ nûr (nûr üzerine nûr) olur.

b) Hakka sevkedenin sözünü katı ve sert bir üslûpla değil, mutlaka yumuşak ve nazik olarak söylemesi gerekir. Çünkü bu kimsenin katı ve sert konuşması dinleyenlerin haktan yüz çevirmesine âdetâ bir sebeb olur ve böylece bu gerçekte sanki iğvâ etme (saptırma) için bir çaba olmuş olur.

c) **Ebu Hureyre** (r.a) **Hz. Peygamber** (a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. أَوْحَى اللّٰهُ إِلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّكَ خَلِيلِي فَحَسِّنْ خُلُقَكَ وَلَوْ مَعَ الْكُفَّارِ تَدْخُلْ مَدَاخِلَ الْأَبْرَارِ فَإِنَّ كَلِمَتِي سَبَقَتْ لِمَنْ حَسَّنَ خُلُقَهُ أَنْ أُظِلَّهُ تَحْتَ عَرْشِي وَأَنْ أُسْكِنَهُ حَظِيرَةَ قُدْسِي وَأُدْنِيَهُ مِنْ جِوَارِي *"Allah Teâlâ İbrahim (a.s)'e şöyle vahyetti: Sen benim Halilim (dostum)sun. Binâenaleyh kâfirlere karşı bile ahlakını ve davranışını güzelleştir ki ebrârın (iyilerin) girdiği yere giresin. Çünkü huyunu güzelleştirenler için hükmüm (takdirim, ezelde) şöyle yazılmıştır: Ben onu Arşımın altında gölgeleyeceğim, Kutsiyyet alanımda yerleştireceğim ve onu kendime yaklaştıracağım"*[44] Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

44) Kenzu'l-Ummal, 3/5159.

Babasının Cevabı

قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ
عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ
وَأَدْعُو رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

"(Babası) dedi ki: "İbrahim, sen benim tanrılarımdan yüz çeviriyorsun? Andolsun ki (bundan) vazgeçmezsen, seni muhakkak taşlarım. Uzun bir müddet benden ayrıl, git." (İbrahim de şöyle) dedi: "Üstüne selâmet!. Senin için rabbime istiğfar edeceğim. Çünkü O, bana çok lutufkârdır. Sizi ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızı terkedip gidiyorum. Rabbime duâ edeceğim. Umulur ki Rabbime yapacağım duâ sayesinde bedbaht olmam"

(Meryem, 46-48).

Bil ki **İbrahim (a.s)** babasını tevhide çağırıp, putlara ibadetin yanlışlığının delillerini getirip, bunların peşisıra en beliğ bir şekilde vaz-u nasihatta bulununca ve bütün bunları da nâzik ve yumuşak bir şekilde söyleyince, babası bütün bunlara ters bir cevabla karşılık verip, **İbrahim** (a.s)'ın delillerine taklîd ile mukâbele etti. Çünkü o, **Hz. İbrahim** (a.s)'in delillerinin karşılığında sadece *"Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun"* dedi ve böylece taklidle-cehaletle putların ilahlığını iddiada ısrar etti, **Hz. İbrahim** (a.s)'in vaz-u nasihatına akılsızca cevap verdi. Çünkü onu dövüp-sövme ile tehdid etti ve onun "Babacığım" şeklindeki yumuşak sözüne, sertlik ve kabalıkla mukabele etti. Çünkü o **İbrahim (a.s)**'e "Evladım!" demeyip, aksine "İbrahim!" dedi. Allah Teâlâ bütün bunları, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e müşriklerden göreceği eziyetten ötürü, kalbinin yükü hafiflesin ve böylece de, câhil kimselerin eskiden beri bu üslûp ve gidişâtta olduklarını bilsin diye anlattı.

Hz. İbrahim (a.s)'in babasının, *"İbrahim, sen benim tanrılarımdan yüzmü çeviriyorsun?"* şeklindeki sözüne gelince, eğer o bunu bir soru olarak sormuş ise, bu bir hızlandır. Çünkü o, **Hz. İbrahim** (a.s)'in tekrar eden va'z-u nasihatlarından, delillere dikkat çekmesinden ne demek istediğini anlamıştı ve o, onun bu sözlerinin putlardan son derece nefretini dile getirdiğini biliyordu. Öyleyse daha bu soruyu sormanın ne manası var? Yok eğer o bu sözü, hayretini ifade etmek için söylemiş ise, faydası olmayan bir delilden yüz çevirmede hayret edilecek ne var? Bütün hayret ancak, putlara ibadet hususunda söz konusudur. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s)'in ileri sürdüğü delil, putlara ibadet etmenin câizliğini ibtal ettiği gibi, aklı olanın onlara ibadet etmeye nasıl râzı olabileceğine dâir olan taaccübü (hayreti) de ifâde etmektedir.

Binâenaleyh babası, onun delile dayalı bu açık taaccübüne, delile dayalı olmayan fâsid bir taaccüb ve şüphe ile mukabelede bulunmuştur. Böylesi bir taaccübe ise hayret edileceğinde şüphe yoktur

Onu Recm İle Tehdid Etmesi

Hz. İbrahim (a.s)'in babasının لَئِنْ لَّمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا *"Andolsun ki bundan vazgeçmezsen, seni muhakkak taşlarım. Uzun bir müddet benden ayrıl, git!"* şeklindeki sözü ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bunda geçen **"recm"** (taşlama) ile ilgili iki izah yapılmıştır:

1) Bu, dil ile yapılan taşlamadır. Yani sövüp saymak ve kınamaktır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhsan (namuslu ve evli) kadınlara (iftira) atanlar"* yani sövüp sayanlar (Nûr 4), ayeti bu manadadır. Kendisine lanet edilen kimseye **"racim"** denilmesi de bundandır. **Mücâhid** şöyle der: "Kur'ân'da geçen bütün "recm" kelimeleri, şetm (sövme-kınama) manasındadır.

2) Bu, el ile taşlamadır. Buna göre, âlimler ayet hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Ben, seni taşlamaları yahut öldürmeleri için, insanlara (herkese) senin durumunu açıklayacağım.

b) Benden uzaklaşasın diye, seni taşlayacağım, sana taşlar atarım.

c) **Müerric** bu kelimenin Kureyş lügatında, "seni öldüreceğim" manasına geldiğini söylemiştir.

d) **Ebu Muslim** (r.a) şöyle der: "Bundan kastedilen, taşlayıp öldürmektir. Fakat bu bazan mecâzi olarak, tardetmek, uzaklaştırmak, kovmak manasında da kullanılır. Babasının bu sözle, kovma manasını kastettiğine, onun *"uzun bir müddet benden ayrıl, git"* şeklindeki sözü de delâlet etmektedir" der. Bil ki "recm"in asıl manası, **"ricâm"** ile (ip ucuna bağlı taş ile) taşlamaktır (atmaktır). Binâenaleyh bunu bu manaya hamletmek daha evlâdır. İmdi, şayet ayetteki, *"uzun bir müddet benden ayrıl, git"* ifadesi, "recm" ile sövüp-sayma manasında bir taşlama olduğuna da delâlet etmez mi?" denirse, biz deriz ki: "Hayır. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası, onu yakınında kalması halinde "recm" ile tehdid etmiş ve bundan kurtulmak için uzağa gitmesini söylemiştir. O halde o da bu ifadenin manasına dahildir"

İKİNCİ MESELE
Onu Yanından Kovması

Ayetteki, *"Uzun bir müddet benden ayrıl, git"* ifadesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, "Artık bana söz söylemeyi bırak" manası kastedilmiştir.

b) "Bu evden ve şehirden ayrılıp, uzaklaş" manası kastedilmiştir. Bu şekil hicret, peygamber ve müminlerin hicretidir. Yani, "Seni gözümün görmemesi için, benden uzaklaş" demektir. Bu ikincisi, ayetin zâhirine uygundur.

Ayetteki **meliyyâ** tabiri hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

ÜÇÜNCÜ MESELE 1) Bu uzun bir zaman demektir. Bu, Arapların أَتَى عَلَى فُلَانٍ مَلَاوَةٌ مِنَ الدَّهْرِ "Falancanın üzerinden uzun zaman geçti." şeklindeki deyimlerinden alınmıştır.

2-) Bu, "Vurup seni devirmeden böylece de, uzaklaşıp ayrılamaz hale gelmezden önce, benden ayrılıp uzaklaş." demektir. Arapca'da فُلَانٌ مَلِيٌّ بِكَذَا sözünün manası da: "Falanca kimseyi şu iş harabediyor, ona zor dayanıyor" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayette ki **ve'hcurnî** (Benden ayrıl git) ifâdesi, mahzûf olan bir fiil üzerine matûftur ve ona da **"seni taşlarım"** fiili delâlet etmektedir, yani, "seni taşlamamam için, benden çekin ve benden ayrılıp git." demektir.

Sonra **İbrahim (a.s.)**, babasından bu sözleri duyunca ona şu iki şeyle cevap verdi:

Hz. İbrahim (a.s)'in birinci cevabı: Ondan uzaklaşacağını va'detti. Çünkü babası ona uzaklaşıp gitmesini emredince, o bu emre boyun eğdiğini gösterdi. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s)'in *"Selamün aleyke" (üstüne selâmet)* ifâdesi, bir sulh yapma ve anlaşmadır. Bu tıpkı, *"Bizim amellerimiz bize, sizinkiler size "Size selâm olsun. Biz câhilleri aramayız"* (Kasas, 55) ve *"Câhiller onlara hitab ettiklerinde, onlar "selâm" derler"* (Furkan, 63) ayetlerinde olduğu gibidir. Bu, nasihat edilen kimsenin cedelleşmesi (inâdı-karşı koyması) söz konusu olduğunda onu terketmenin ve kötülüğe iyilikle karşılık vermenin güzel olduğu hususunda bir delildir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in babasının hakka meyletmesini umarak, ona "selametle" duâ etmiş olması da muhtemeldir. Baksana o babasına, istiğfar edeceğini de vâdetmiştir. Sonra o, babasına "selamun aleyke" ifâdesi ile vedâ ederken, bunun peşisıra, kendisi babasından uzaklaşıyor ise de, babasına karşı duyduğu şefkatinin eskiden olduğu gibi devam edeceğini gösteren şu ifadeyi eklemiştir: "Senin için Rabbime istiğfâr edeceğim"

Onun babası Hakkında Duasının İzahı

Peygamberlerin ma'sum (günahsız) olduğunu kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: **Hz. İbrahim** (a.s), câiz olmayan bir şey yapmıştır, çünkü babası kâfir olduğu halde, onun için istiğfâr etmiştir. Halbuki kâfir olan baba için evlâdın mağfiret talebinde bulunması câiz değildir. Binâenaleyh bunların toplamından, **Hz. İbrahim** (a.s)'in câiz olmayan bir iş yapmış olduğu anlaşılır. Biz, **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası için mağfiret talebinde bulunduğunu söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"üstüne selamet... senin için Rabbime istiğfar edeceğim"* ve *"Babama mağfiret et. Çünkü o sapmış olanlardan idi"* (Şuarâ, 86) dediğini nakletmiştir. Onun babasının kâfir oluşu ise, hem Kur'ân'ın açık ifadesi ile, hem de icmâ ile sabittir. Kâfir babaya istiğfâr edilemeyeceği şu iki şeyden ötürüdür:

1) Cenâb-ı Allah, *"Müşrikler için ne peygamberlerin ne de mü'minlerin istiğfâr etmeleri doğru değildir"* (Tevbe, 113) buyurmuştur.

2) Yine Cenâb-ı Allah, Mümtehine Sûresi'nde, *"İbrahim'de ve onun beraberinde bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan katiyyen uzağız. Sizi inkâr ettik!" demişlerdir. Ancak İbrahim'in babasına, 'senin için istiğfâr edeceğim" demesi müstesnâ"* (Mümtehine, 4) buyurmuş ve insanlara **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu işi müstesnâ, diğer işlerini emir ve tavsiye etmiştir. Binâenaleyh bu işin, **Hz. İbrahim** (a.s)'den sâdır olmuş bir günah (hata) olması gerekir.

Buna şöyle **cevap** verilir: Münakaşa ancak "Kâfir için istiğfâr etmek câiz değildir" şeklindeki sözünüz hususundadır. Binâenaleyh bu hususta bir kaç açıdan söz etmek gerekir

a) Allah'ın kâfirlere kesinlikle azab edeceğini söylemek, ancak nakle (vahye-rivayete) dayanır. Dolayısıyla belki de **Hz. İbrahim** (a.s)'in şeriatında o, kâfire kesinlikle azab edileceğine dair birşey bulamamış ve bundan dolayı babası için mağfiret talebinde bulunmuştur.

b) İstiğfâr bazan, Hak Teâlâ'nın, *"İman edenlere söyle, Allah'ın günlerinin (kıyametin) geleceğini ümid etmeyenleri bağışlasın, onlara aldırış etmesinler"* (Câsiye, 14) ayetinde de olduğu gibi, müsamaha etmek manasına kullanılır. Buna göre ayetin manası, *"Rabbimden, sen hayatta olduğun müddetce, küfründen ötürü sana peşin dünya azabını vermemesini (sana müsamahalı davranmasını) isteyeceğim"* şeklinde olur.

c) **Hz. İbrahim** (a.s) iman edeceğini ümid ettiği için babası hakkında istiğfâr talebinde bulunmuştur. Dolayısıyla bundan ümidini kesince artık onun için istiğfar etmeyi bırakmıştır. Belki de onun şeriatına göre, iman etmesi umulan kâfir için istiğfâr edilebiliyordu. Bu ihtimalin söz konusu olduğunun delili, *"Müşriklerin, o çılgın ateşe girecekleri muhakkak meydana çıktıktan sonra, artık onların lehlerine akrabaları olsalar bile ne peygamberin, ne de müminlerin istiğfar etmeleri doğru değildir"* (Tevbe, 113) ayeti kerimesidir. Böylece Cenâb-ı Allah, mağfiret talebinde bulunmaktan menedişinin, ancak o müşriklerin cehennemlik olduklarını bilmeden sonra olduğunu beyân etmiş ve bunun peşine de *"İbrahim'in babasına olan istiğfârı, ancak ona ettiği bir va'dden dolayı idi. Yoksa onun, Allah'ın bir düşmanı olduğunu kendisince besbelli olunca o, ondan uzaklaştı"* (Tevbe, 114) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayet, **Hz. İbrahim** (a.s)'in babasına, imân ederse onun için istiğfar edeceği va'dinde bulunduğuna, ama o, iman etmeyince onun için mağfiret talebinde bulunmayıp, aksine babasından uzaklaştığına delâlet etmektedir.

Ayette Hz. İbrahim'in Hatası Bildirilmiyor

İmdi, eğer durum böyle olduğuna göre daha Cenâb-ı Hak bizi, "... *ancak*

İbrahim'in babasına, "Senin için istiğfar edeceğim" demesi müstesna..." (Mümtehine, 4) ayetinde, onu bu hususta örnek edinmekten niçin menetmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Ayet, onu bu hususta örnek almanın câiz olmadığına delâlet etmektedir. Fakat onu bu hususta örnek almamızı menetmek, bu fiilin günah olduğuna delâlet etmez. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in sadece kendisine mahsus pekçok şey vardı. Ama bu şeyler ona mübah ve helal olmasına rağmen, onun bu işlerini örnek almamız caiz değildir.

d) Belki de bu istiğfar, evlâ (daha uygun) olanın terkedilmesi ve "hasenâtü'l-ebrâr seyyiâtü'l-mukarrebin" (iyi kimselerin hasenâtı, mukarrebler,-Hakka daha yakın olanlar tarafından işlenirse seyyiat sayılır) kabilindendir.

Hz. İbrahim (a.s) إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا *"Çünkü O bana çok lutufkârdır"* yani, "yumuşak ve şefkatlidir" demiştir. Arapçada, bir kimse bir şeye karşı nâzik ve alabildiğine yumuşak davrandığında, أَحْفَى فُلَانٌ فِي الْمَسْأَلَةِ بِفُلَانٍ denilir. Hak Teâlâ'nın, إِنْ يَسْئَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا... *"Eğer sizden o (mallarınızı) tamamen ister ve sizden (istemede) ileri giderse, cimri olursunuz"* (Muhammed, 37) ayetindeki kelime de böyledir, yani iş ileri götürülür, inceden inceye incelenirse" demektir. **Hz. İbrahim** (a.s) bu sözü ile şunu kastetmiştir: "Hak subhanehû bana olan lutfu ve in'amı sebebi ile, duâlarımı kabulü âdetâ alışkanlık edindi. Binâenaleyh eğer senin için istiğfâr edersem, bu kabul olur." Böylece **Hz. İbrahim** (a.s), babasına tevbe etmesi halinde ilahi mağfiretin hasıl olacağı hususunda garanti vermiştir.

Hz. İbrahim (a.s)'in ikinci cevabı: ...وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ *"Sizi ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızı terkedip gidiyorum"* ifadesidir. Birşeyden itizal, ondan uzaklaşmak demektir. Buna göre mana, "Ben sizi burada bırakıyor, yolunuz üzere terkediyor sizden uzaklaşıyorum ve faydayı zararı veren, beni yaratan ve bana lutufta bulunan Rabbime ibadete yöneliyorum. Çünkü sizler, putlara ibadet etmekle helâk yoluna girmişsiniz. Dolayısıyla sizden uzaklaşmam gerekir.

Hz. İbrahim (a.s)'in عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا *"Umulur ki Rabbime yapacağım duâ sayesinde bedbaht olmam"* **sözü, "Ben böyle olmayacağımı umuyorum"** demektir. O bu sözü tevâzuundan ötürü söylemiştir ve tıpkı onun *"Allah'ın kıyamet günü kusurlarımı affedeceğini umarım"* (Şuara, 82) **demesi gibidir. Hz. İbrahim** (a.s)'in, Allah'a karşı alabildiğine mütevazi olmasına rağmen, **"Şaki olmam"** demesinde, *"işitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun"* (Meryem, 42) sözünde de ifade ettiği gibi, kavminin putlara dua etmek suretiyle icine düştükleri bedbahtlığa bir tariz vardır.

★ ★
★

Hz. İbrahim (a.s)'ın Hicretle Kazandığı Beraket

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾
وَوَهَبْنَا لَهُم مِّن رَّحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

"İşte (İbrahim) onları ve Allah'dan başka taptıklarını bırakıp çekilince, Biz ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u ihsan ettik ve her birini peygamber yaptık. Onlara rahmetimizden lutfettik ve onlar için çok yüce bir sadakat dili verdik"

(Meryem, 49-50).

Bil ki hiç kimse Allah yüzünden zarara uğramaz. Çünkü **İbrahim (a.s)** onları dinlerinde ve yurtlarında terkedip, Rabbisinin emrettiği yere, Rabbi için hicret etmeyi tercih edince, bu iş ona ne dini ne dünyevi bakımdan zarar vermemiş, aksine fayda sağlamış ve Allah Teâlâ ona, peygamber olacak çocuklar ihsan etmiştir. İnsan için, gerek dini gerekse dünyası bakımından Allah'ın onu Resul yapmasından daha üstün bir mevki düşünülemez. Zira yarattıklarına resûl yapmakla halka ona itaat etmelerini şart koşmuştur. Ahiretteki yüce makamı da bambaşka bir mevkidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın onları peygamber kılması, hem din, hem dünya açısından en büyük nimetlerdendir. Cenâb-ı Allah daha sonra onlara, bunun yanısıra, yani peygamberliklerinin yanısıra, rahmetinden hibe ettiğini beyân buyurmuştur ki, bu hibenin içine, mal, makam, taraftar, temiz bir soy ve zürriyet gibi şeyler girer.

Cenâb-ı Hak sonra وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا *"Onlar için çok yüce bir sadakat dili verdik"* buyurmuştur. Ayette bahsedilen, "lisân-ı sıdk" (sadâkat dili), "güzel övgü, nâm, şân" demektir. Nasıl, el ile verilen bağış "yed" (el) kelimesi ile ifade edilirse, dil ile ifade edilen (yapılan) şey de "lisan" kelimesi ile ifade edilir. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in, *"(Benden) sonrakiler arasında, benim için bir lisân-ı sıdk (iyi bir nam) ver"* (Şuâra, 84) şeklindeki duasını kabul etmiş ve onu insanlar için numûne-i imtisal kılmıştır. Öyleki her din mensubu, **Hz. İbrahim** (a.s)'i örnek aldığını iddia etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Babanız İbrahim'in dininde olduğu gibi, (Allah) dinde size bir güçlük yüklemedi'* (Hacc, 78) ve *"Muvahhid bir müslüman olarak İbrahim'in dinine uy"* (Nahl, 123) buyurmuştur.

1) Bazı kimseler şöyle demişlerdir: **Hz. İbrahim** (a.s), ayette de *"İbrahim onları ve Allah'dan başka taptıklarını bırakıp çekildi"* diye beyan edildiği gibi, insanlardan ayrılmış, Cenâb-ı Hak'da onun neslini mübarek kılmış ve *"Biz, ona İshâk'ı ve Ya'kub'u ihsan ettik ve her birini peygamber yaptık"* buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Babasının bir Allah düşmanı olduğu kendisince besbelli olunca, (İbrahim) ondan uzaklaştı. İbrahim cidden nek çok tazarrû ve niyâz eden*

halim bir zât idi" (Tevbe, 114) ayetinde beyan buyurduğu gibi, o babasından Allah için uzaklaşmıştı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak ona, "müslümanların babası" adını vererek, *"Babanız İbrahim'in dini"* (Hacc, 78) buyurmuştur.

3) **Hz. İbrahim** (a.s) *"(İbrahim) o (İsmâil'i) alnı üzere yatırdı"* (Saffat, 103) ayetinde de anlatıldığı gibi, o, kurban etmek üzere **Hz. İsmâil** (a.s)'i alnı üzere yatırınca, Cenâb-ı Allah, *"Ona büyük bir kurbanlık fidye verdik"* (Saffat, 107) ayetinde beyan buyurulduğu gibi, ona bir koç fidye vermiştir.

4) O, kendisini âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim ederek, *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum"* (Bakara, 131) buyurmuştur. Allah Teâlâ da ateşi, serin ve emin bir yer kılarak, *"Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selamet ol"* (Enbiya, 69) buyurmuştur.

5) O, bu ümmet üzerine titreyerek, *"Ey Rabbimiz, onların içinden onlara, senin ayetlerini okuyacak ve onları arındıracak bir peygamber gönder"* (Bakara, 129) diye duâ etmiş, Cenâb-ı Hak da **İbrahim, Ümmet-i Muhammedin** (beş vakit namazda okuduğu), "Salli ve barik dualarında **Hz. Peygamber** (s.a.s)'le müşterek kılmıştır.

6) **Hz. Sâre**'den bahsederken **Cenâb-ı Hak**, *"Vazifesini tastamam ifâ eden İbrahim"* (Necm, 37) buyurmuştur. Bundan dolayı Hak Teâlâ, onun ayağının bastığı yerleri mübarek kabul ederek, *"Siz de İbrahim'in makamını bir namazgâh edininiz"* (Bakara, 125) buyurmuştur.

7) O, Allah rızası için bütün insanları düşman saymış (karşısına almış) ve *"onlar muhakkak benim düşmanımdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil"* (Şuara, 77) demiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak da onu, *"Allah İbrahim'i halil (dost) edindi"* (Nisâ, 125) buyurarak, Kendisine dost edinmiştir. Böylece bizim, "Hiçkimse Allah yüzünden zarara uğramaz" sözümüzün doğruluğu anlaşılıyor.

★ ★
★

4. KISSA

HZ. MUSA (a.s)'NIN KISSASI

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴿٥١﴾ وَنَادَيْنَاهُ مِن جَانِبِ الطُّورِ
الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ مِن رَّحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾

"Kitabda Musa'yı da an. Çünkü o, ihlasa erdirilmiş idi. Bir Resul, bir nebi idi. Biz ona dağın (Tûr'un) sağ yanından seslendik. Onu çok münacât (duâ) eden bir kimse olarak, yaklaştırdık. Ona, rahmetimiz cümlesinden, kardeşi Hârun'u bir peygamber olarak ihsan ettik"

(Meryem, 51-53).

Musa (a.s)'ın Hususiyetleri

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Musa (a.s)**'ı şu hususiyetlerle nitelemiştir:

1) İhlaslı birisi olarak... Bu kelime lâmın fethası ile **"muhlas"** şeklinde okunursa, "seçme ve tercih etme" manasına olan masdardan olur. Buna göre o, **Cenâb-ı Hakk**'ın seçtiği ve hâlis kıldığı bir kimse olur. Ama bu kelime lâmın kesresi ile **"muhlis"** şeklinde okunursa bu, "O, ibadeti yalnız ve yalnız Allah'a has kılmış, Allah için yapmış" demek olur. İhlas ibadeti sırf Allah'a yapmak demektir. Kur'ân'ı Kerim'de bu kelime, bu iki şekilde varid olduğuna göre, onlardan herbirinin manası da **Hz. Musa** (a.s) hakkında sabittir. Böylece Allah Teâlâ, her iki manayı da **Hz. Musa** (a.s)'nın sıfatı olarak zikretmiştir.

2) Resûl bir nebi olarak... Bu iki vasfın, yani Resûl ile nebinin farklı şeyler olduğunda şüphe yoktur. Fakat Mu'tezile bu iki kelimenin, birbirinin müradifi (eşanlamlısı) olduklarını söylemiştir. Binâenaleyh (onlara göre), her resûl nebi ve her nebi, resûldür. Bazı kimseler bunu kabul etmemişlerdir. Biz bu konuyu, Hacc sûresi وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ (Hacc, 52) ayetinin tefsirinde ele aldık.

3) Allah'ın ona Dağın (Tûr'un) sağ yanından seslenmesi... Buradaki "eymen", yemin (yani sağ) manasınadır, "sağ taraftan" demektir. "Eymen" ya **"tûr"** kelimesinin, yahut da "cânib" kelimesinin sıfatıdır.

Neciyy Kelimesinin Manası

4) Allah'ın onu **neciyy** olarak, yaklaştırması... **Cenâb-ı Hak** onun bir peygamber olduğunu belirttikten sonra, *"Onu neciyy bir kimse olarak yaklaştırdık"* buyurmuştur. Buradaki "Yaklaştırma" ile ilgili olarak şu iki görüş belirtilmiştir:

1) Bununla, mekan-yer bakımından yaklaştırma kastedilmiştir. **Ebu'l-Âliye**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ onu, Tevrat Levhalara yazılırken, kader kaleminin cızırtılarını duyacak kadar (Arşa) yaklaştırmıştır.

2) Bununla, makam ve şeref bakımından yaklaştırma anlamı kastedilmiştir. Yani, "çok münacaat ettiği için, onun kadr-ü kıymetini yücelttik ve onu şereflendirdik" demektir. **Kâdi**, bu ikincisinin doğruya daha yakın olduğunu söyleyerek şöyle der: "Çünkü Allah'a yaklaşma ifadesi kullanıldığında, bununla örfte (genelde) makam bakımından yaklaşma kastedilir. İşte bundan ötürü, "ibadette Allah'a tekarrub (yaklaşma) vardır" ve "Melekler mukarrebtirler" denilir.

Neciyy kelimesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Biz onu düşmanlarından kurtardık" demektir.

b) Bu, "**münacaat**" (fısıltı ile duâ etme) masdarından alınmadır ve bu mana daha uygundur.

5) Ona Allah'ın rahmeti cümlesinden, kardeşi **Hârun**'un bir peygamber olarak ihsan edilmesi... **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Hârun** (a.s) **Hz. Musa** (a.s)'dan yaşca daha büyük idi. Allah ona peygamberliği hibe etmiştir, yoksa **Hz. Hârun** (a.s)'ı ve kardeşliğini değil... Bu da **Hz. Musa** (a.s)'ın *"Bana kendi âilemden bir vezir ver, kardeşim Hârun'u... Onunla arkamı kuvvetlendir"* (Tâha, 29-31) şeklindeki duâsına, Allah'ın icâbetinden ötürü olmuştur. **Allah Teâlâ**, bunu *"Ey Musa, istediğin sana verildi"* (Taha, 36) ve *"Senin pazunu birâderinle kuvvetlendireceğiz"* (Kassas, 35) ayetleri ile bildirmiştir.

★ ★
★

5. KISSA

HZ. İSMAİL (a.s)'İN KISSASI

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ
وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾

"Kitab'da İsmail'i de an. Çünkü o, va'dinde sâdık idi. Resûl bir nebi idi. Kavmine namazı ve zekatı emrederdi. O, Rabbi katında rızaya ermişti"
(Meryem, 54-55).

Bil ki burada bahsedilen **İsmâil** (a.s), **Hz. İbrahim** (a.s)'in oğlu olan **İsmail**'dir. Allah Teâlâ onu şu sıfatlarla tavsif etmiştir:

İsmail (a.s)'ın Sözünde Durması

1) *"O, va'dinde sâdık idi"* Buradaki va'd ile, Allah ile **İsmâil** (a.s) arasında olan şeylerin kastedilmiş olması mümkün olduğu gibi, **Hz. İsmail** ile insanlar arasında olan va'dlerin kasd edilmiş olmasıda mümkündür.

Birincisine gelince, bununla **Hz. İsmail** (a.s)'in Rabbine taat hususunda, emrolunduğu hiçbirşeye muhalefet etmemesi kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, Cebrâil'i peygamberlerine gönderip, onlara şeriatın hükümlerini yerine getirmelerini emredince,mutlaka onların bu şeriatla amel etmelerini gerektirecek bir vâdin zuhur etmesi gerekir.

İkincisine gelince, Hz. İsmail (a.s), insanlara herhangi bir va'dde bulunduğunda, o va'dini yerine getirirdi. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onu bu güzel huy ile tavsif etmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir. "**Hz İsmail**, bir arkadaşına, onu bir yerde bekleyeceğini va'detmişti ve onu orada bir yıl beklemişti. Yine o, kendisinin kurban edilmesine sabır göstereceğine dair (babasına) söz vermiş ve bunu hakkıyla yerine getirmiştir. Çünkü o, *"İnşaallah sen beni sabredenlerden bulacaksın"* (Sâffât, 102) demiştir. Yine rivayet edildiğine göre, **Hz. İsâ (a.s)'a**, birisi "Ben gelinceye kadar (burada) beni bekle" demiş. **Hz. İsa** (a.s) da, "Olur" demiştir. Adam gitmiş ve sözünü unutmuş. Çok sonra bir ihtiyaçtan dolayı oraya gelince, **Hz. İsa (a.s)'ın** sözünden ötürü orada halâ beklemekte olduğunu görmüştür. Yine **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in bir adam ile sözleştiği, adamın ise bunu unuttuğu; **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in onu sabahtan akşama kadar beklediği rivayet edilmiştir. **Şa'bi**'ye, "Birisine söz veren bir kimse, onu ne zamana kadar bekler?" diye sorulduğunda, **Şa'bi**: "Eğer o, onunla gündüz va'dleşmiş ise, bütün gündüz; yok eğer gece va'dleşmiş ise bütün gece..." demiştir. **İbrahim b. Zeyd**'e bu husus sorulduğunda o: "Onunla bir namaz vakti içinde sözleştiysen, onu diğer (sonraki) namazın vakti girinceye kadar bekle" demiştir.

2) *"O bir Resûl, bir Nebi idi"* Bu ifadenin izahı biraz önce geçti.

Ehline (çevresine) Namaz ve Zekâtı Emretmesi

3) *"O ehline namazı ve zekâtı, emrederdi"* Bu ifadedeki **"ehli"** sözü ile kastedilen, en doğru görüşe göre, onun şeriatını iletmesi gerektiği kimselerdir. Binâenaleyh bunun içine, bütün ümmeti dahildir. Çünkü peygamber olanın ailesi için yapması gereken şeyleri, ümmeti için de yapması gerekir. Ayetteki "emretme" farz olan namazı ve zekatla ilgili bir emir olduğunda, bu ümmet için olur. Ama bu emir ile nafile namaz ve zekâtı (sadakayı) emretme kastedilirse, bununla peygamberin geceleyin teheccüd namazı kılışını, ehline yani o vakitte evinde bulunanlara emretmesi ve onun ehlini (ailesini) dini bakımdan görüp-gözetmesi, murakabe etmesinin onlara dünyevi açıdan titremesinden daha baskın olması kastedilmiş olur. Ama insanların genel durumu böyle değildir. Bunun, ehl-ü iyalini, diğer insanlara örnek kılmak için, iyilik ve ibadetleri önce kendi ailesine emretmesi manasına olduğu da söylenmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yakın akrabalarını uyar"* (Şuara, 214) *"Ehline namazı emret. Kendin de ona sebatla devam et"* (Taha, 132) ve *"Kendinizi ve ailenizi cehennemden koruyunuz"* (Tahrim, 6) ayetlerinde olduğu gibidir. Hem sonra insanın ailesi, tasadduk edilmeye, iyilik yapılmaya daha layıktır. Binâenaleyh dini bakımdan yapılacak iyiliğin öncelikle onlara yapılması gerekir. Ayette bahsedilen "zekât"

hakkında, **İbn Abbas** (r.a)'nın, bunun, Allah'a itaat etmek ve ihlaslı olmak" manasına geldiğini söylediği rivayet edilmiştir. Buna göre **İbn Abbas** (ra.) bu ifadeyi sanki itaat eden kimsenin, Rabbisi katında bu itaatı ile kendisini tezkiye etmesi (temizlemesi) manasına almıştır. Ama zahir olan, namaz ile birlikte zikredildiğinde "zekat" ile, farz olan zekatın kastedilmesidir. Buna göre **Hz. İsmail** (a.s), özellikle kendi ailesi içinde zekat vermesi gereken kimseleri biliyordu, bu sebeble onlara zekatı vermelerini emretmiştir. Yahut onlara, fakirlere tasaddukta bulunmalarını emrediyordu.

4) *"O, Rabbi katında rızaya ermişti"* Bu, son derece övgüyü ifade eden bir cümledir. Çünkü Allah katında rızaya ermiş olan, her türlü itaat bakımından en yüce dereceyi elde etmiş kimsedir.

★ ★
★

6. KISSA

HZ. İDRİS (a.s)'İN KISSASI

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

"Kitab'da İdris'i de an. Çünkü o çok sadık bir peygamberdi. Biz onu pek yüce bir yere yükselttik"

(Meryem, 56-57).

Bil ki, **Hz. İdris** (a.s), **Nûh (a.s)**'ın babasının dedesi idi. **Nûh** da **Nûh İbn Lâmek İbn Metûşelah İbn Ahnûh**'dur... Denildiğine göre, dirasetinin (okuyup öğrenmesinin) çokluğundan dolayı **İdris** diye isimlendirilmiştir. esas ismi, **Ahnûh** idi. Allah Teâlâ onu, bazı sıfatlarla nitelemiştir.

İdris (a.s)'ın Sıfatları

1) *"Çünkü o, çok sadık idi"* ayetinin ifade ettiği husus.

2) O, bir peygamber idi. Bu iki hususlaki söz, daha önce geçmişti.

Göğe Yükseltilmesi

3) *"Biz onu pek yüce bir yere yükselttik"* ayetinin anlattığı husus... Bu hususta iki görüş bulunmaktadır.

a) Bu, menzil ve rütbe bakımından yükseklik anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de: *"Senin şanını da yükselttik"* (İnşirah, 4) buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ **Hz. İdris** (a.s)'ı peygamberlikle şereflendirip ona, otuz sahife indirmişti. O, kalemle ilk yazı yazan; yıldız ve hesap ilminden ilk anlayan kişi idi. İlk defa elbise biçip diken ve giyen de o idi. Daha önce insanlar, hayvan postları giyiyorlardı.

b) Bundan murat, mekan bakımından onu, yüce bir mevkiye yükseltmektir. Bu görüş, daha uygundur. Çünkü, "mekân" kelimesiyle birlikte zikredilen "yükseltme" işi, derece bakımından değilde mekân bakımından yükseltme olur. Sonra, bu görüşte olan alimler ihtilaf etmiş ve bazıları, "Allah onu, diri ve ölmemiş olduğu halde, göklere cennete yükseltmiştir" demiş; diğer bazıları ise, "Aksine, Allah onu, rûhunu almış olduğu halde göklere yükseltmiştir" demişlerdir. **İbn Abbas** (r.a), **Ka'bu'l-Ahbar**'dan, *"Biz onu pek yüce bir yere yükselttik"* ayetini sormuş, o da şöyle demiştir: "**İdris** (a.s)'e, meleklerden bir arkadaşı geldi. **Hz. İdris** (a.s) ondan, ölüm meleğiyle konuşmasını ve, canını almayı tehir etmesini istedi. Bunun üzerine bu melek, onu iki kanadı arasına alıp göklere yükseltti. Birden, orada ölüm meleği ile karşılaştılar. Bunun üzerine ölüm meleği o, meleğe: Bana görev verildi ve **Hz. İdris** (a.s)'in canını dördüncü kat semâda al! diye emir verildi. Ben de "O yer yüzünde iken bu nasıl olur?" diyordum. **Hz. İdris** (a.s) bunu duyar duymaz dönüp baktı. Ölüm meleği de onu görüp, hemen orada rûhunu aldı." Bil ki, Allah Teâlâ onu, göklere yükselttiğini beyan buyurarak medhetmiştir. Çünkü adet, göklere ancak, kadrû kıymeti yüce olan kimsenin yükseltilmesi şeklinde cereyan etmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak melekler hakkında, *"Onun huzurundaki kişiler, kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler"* (Enbiyâ, 19) buyurmuştur. Kıssalar burada bitmektedir.

★ ★
★

Kıssaların Hülasası

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾

"İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerden, Adem'in zürriyetinden, Nûh ile beraber taşıdıklarımızdan, İbrahim ile Yakûb'un neslinden, hidayete erdirdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Onlar,

Rahman'ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlar"
(Meryem. 58).

Bil ki, Allah Teâlâ, daha önce zikredilmiş olan herbir peygamberi, hususi bir medihle övmüştü. Sonra, onları sonunda, *"İşte bunları, Allah'ın kendilerine nimet verdikleri peygamberlerdendir"* buyurarak, topluca medhetmiştir. Yani onlara nübüvvet ve daha önce zikredilmiş olan şeyleri inâm etmiştir." Bu ifadedeki; "işte bunlar" kelimesi bu sûrede, **Hz. Zekeriyâ** (a.s)'dan **Hz. İdris** (a.s)'a kadar zikredilen peygamberlere işarettir. Sonra, Allah bunları, **Hz. Âdem** (a.s)'in zürriyeti olma hususunda da birlikte zikretmiş, daha sonra onlardan bir kısmına **Hz. Nuh** (a.s) ile birlikte gemiye binenlerin zürriyetinden olma vazfını tahsis etmiştir. **Hz. Adem** (a.s)'in zürriyetinden olan, **Hz. Nûh** (a.s) ile birlikte gemiye binenlerden başkası olup, o da **Hz. İdris** (a.s)'dır. Haberlerde sabit olduğuna göre, **Hz. İdris** (a.s), **Hz. Nûh** (a.s)'dan önceydi. **Hz. Nûh** (a.s) ile birlikte gemiye binenlerin zürriyetinde olanlar, **Sâm ibn Nûh**'un soyundan olan **Hz. İbrahim** (a.s) ile, **Hz. İbrahim** (a.s)'in soyundan olan **Hz. İsmail, Hz. İshâk** ve **Hz. Yakûb** (a.s)'dır. Sonra Allah Teâlâ, o peygamberlerden bazılarının; **İsrâil**'in, yani **Hz. Yakûb** (a.s)'ın soyundan olduğunu belirtmiştir ki onlar, **Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahyâ** (a.s) ve annesi tarafından **Hz. İsa** (a.s)'dır. Allah Teâlâ, zikretmiş olduğu peygamberlerin durumlarını, onların kendi amelleriyle fazilete mazhar oldukları gibi, bu peygamberlerin soyundan gelmiş olmaları sebebiyle de fazladan bir fazilet kazanmış olduklarına işaret etmek üzere, bu tertib üzere getirmiş ve zikretmiştir. Sonra onların, bu mertebe ve mevkilere, Allah'ın onları hidayete erdirmesi sayesinde ulaştıklarına işaret etmek üzere, onların tarafı ilahiden seçilmiş olup hidâyete mazhar kılındıklarını beyân buyurmuştur. Çünkü onları, risâlet görevine Allah seçmiştir.

Ayetler Onları Ağlatır

Sonra Cenâb-ı Hak, *"Onlar, yani bu peygamberler, Rahman'ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlar"* buyurmuş ve, onların Allah'ın nimetleri sayesinde, Allah'ın ayetleri okunduğu zaman, huzû, huşû, ittika ve korku ile ağlayarak secdeye kapanma derecesine ulaştıklarını beyan etmiştir. Buradaki, "Allah'ın ayetleri'nden murad, Cenâb-ı Hakk'ın onlara vermiş olduğu, semavi kitablardaki ayetlerdir. **Ebu Müslim**: "Buradaki ayetlerden murad, kâfirlerinb başına gelen azâbı anlatan ayetler olduğunu söylemiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir, çünkü cennet, cehennem ve sair konuları anlatan diğer ayetler, okunduğu zaman secde etmelerine ve ağlamalarına daha uygundur. Binâenaleyh, buradaki "ayetler"i va'd vaîd, terhib-tevğib ifade eden bütün ayetlere hamletmek gerekir. Çünkü, bütün bunlar, üzerinde düşünecek olan kimseleri secdeye götürecek ve ağlatacak ayetlerdir...

Secdeden Buradaki Maksad

Alimler, secde hususunda ihtilaf etmiş, bazıları, "Bu. namazdır" derken, bazıları da, "Bundan murad, bu ifadeyle ibadette bulunduğumuz zaman yaptığımız tilâvet

secdesidir" demiştir. Bundan muradın, inkiyât ve huşû olduğu da söylenmiştir. Ayetin zahiri, tilâveti esnasında, belli bir secdenin olmasını gerektirir. Sonra, bundan muradın, Kur'ân için yapılan tilâvet secdesi olması muhtemel olduğu gibi, şu da muhtemeldir. Onlar, korku esnasında secdeye kapanarak ibadet ediyorlardı. Yoksa bunu, ayette secde zikredildiği için yapmıyorlardı. **Zeccâc**, "Ayetteki **bükiyya** tabiri **şahid** kelimesinin **şûhûd** ve **kâid** kelimesinin de **kuûd** (oturanlar) şeklinde çoğul olması gibi **bâki** kelimesinin çoğuludur" demiş, sonra da şunu ilâve etmiştir: "İnsan, yere kapanmakla secde etmiş olmaz. Binâenaleyh, ayetteki **harrû** kelimesinden maksat, "secdeye niyet ederek yere kapanma" manasıdır.

Bu kelimenin masdar olduğunu söyleyen ise, hata etmiştir. Çünkü **sücced** kelimesi **sâcid** kelimesinin çoğuludur. **Bûkiyyâ** kelimesi de onun üzerine atıftır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den اُتْلُوا الْقُرْآنَ وَابْكُوا فَإِنْ لَمْ تَبْكُوا فَتَبَاكُوا *"Kur'ân okuyunuz ve okurken ağlayınız. Eğer ağlayamıyorsanız, ağlamaya çalışınız, ağlar gibi yapınız"*[45] buyurduğu rivayet edilmiştir. **Salih el-Merî**'nin, "Rüyamda Resulullah'dan Kur'ân okudum. O, bana "Ey Salih, kıraat (okuma) oldu, peki ya ağlama nerede?" buyurdu" dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'dan İsrâ (108-105) sûresindeki secde ayetini okuduğunuz zaman, ağlayıncaya kadar, secde etmekte acele etmeyin. Eğer, gözümüz ağlamazsa, kalbiniz ağlasın" dediği rivayet edilmiştir. Resûlullah (a.s)'ın, اَلْقُرْآنُ نَزَلَ بِحُزْنٍ فَاقْرَؤُهُ بِحُزْنٍ *"Kur'ân, hüzün ile indi; binâenaleyh onu, hüzün ile okuyunuz"*[46] مَا اغْرَوْرَقَتْ عَيْنٌ بِهِ بِمَاءٍ إِلاَّ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ جَسَدَهَا *"Allah, Kur'ân sebebiyle yaşlara boğulan gözün bulunduğu bedeni, cehenneme haram kılar"*[47] buyurduğu rivayet edilmiştir. **Ebu Hureyre** (r.a)'den de **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, لاَ يَلِجُ النَّارَ مَنْ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ *"Allah korkusundan dolayı ağlayan kimse ateşe girmez"*[48] buyurduğu rivayet edilmiştir: Alimler, tilavet secdesi esnasında, o ayete muvafık olarak duâ edilir. Eğer secde sûresinde o secde ayetini okursa, kişi şöyle duâ eder: "Allah'ım beni, rızân için secde edenlerden, ve seni hamdinle tesbih edenlerden kıl... Senin emrine karşı kibirlenenlerden olmaktan sana sığınırım" Subhân secdesini (İsrâ, 108-109) okuduğu zaman ise şöyle duâ eder: "Allah'ım beni senin için ağlayanlardan, sana karşı haşyet duyanlardan kıl!" Bu sûredeki secde ayetini okuduğunda da "Allah'ım beni, kendilerine inâmda bulunulmuş, hidâyete ermiş, senin için secdeye kapanan ve Kitâb'ının ayetleri okunduğunda da ağlayan kullarından kıl" diye duâ eder.

★ ★
★

45) İbn Mace, zühd, 19 (2/1403).
46) İbn Mâce, ikâme, 176 (1/424).
47) Kenzul-Ummal, 3/5907.
48) Tirmizi, fezâilül-cihâd, 8 (4/171)

Onların Ümmetlerinin Sonraki Halleri

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَوٰةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾
إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا ﴿٦٠﴾

"Sonra arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namazı bıraktılar ve şehvetlerine uydular. İşte bunlar da, azgınlıklarının cezâsına uğrayacaklardır. Tevbe eden iman eden ve iyi amel ve hareketlerde bulunanlar, öyle değil. Çünkü bunlar, hiçbir surette haksızlığa uğratılmayarak cennete gireceklerdir"

(Meryem, 59-60).

Bil ki Allah Teâlâ, bu peygamberleri onların yoluna uyma hususunda bize bir teşvik olsun diye, medh-u senâ sıfatlarıyla tavsif edince, onların peşinden, onların zıddı olan kimseleri zikretmiş ve: *"Sonra arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki"* buyurmuştur. İfadenin zahirine göre bundan murad, o peygamberlerden sonra gelen ve onların evlâtlarından olan nesil ve zürriyetlerdir. Arapça'da, birisi birisinin peşinden geldiği zaman **(Halefehû)** denilir. Sona, hayırlı nesile, lâmın fethasıyla **halef** kötü nesle de, lâmın sükunuyla **half** denilmiştir. Nitekim Arablar, hayır manasında olan söze **va'd** şer ve cezâ manasını taşıyan ifadeye de **vaîd** demişlerdir. Hadis-i şerifte ise, فِي اللَّهِ خَلَفٌ عَنْ كُلِّ هَالِكٍ *"Allah, helak olan her varlığın arkasından başka birşey getirir"* buyurulmaktadır. **Lebîd**'ın şiirinde ise şöyle denilmektedir: ذَهَبَ الَّذِينَ يُعَاشُ فِي أَكْنَافِهِمْ وَبَقِيتُ فِي خَلْفٍ كَجِلْدِ الأَجْرَبِ "Kendileriyle sayeban olunan, gölgelerinde yaşanan zatlar göçüp gittiler; ve ben, adeta uyuz devenin derisi durumunda şu yeni yetme nesil içinde kalakaldım."

Namazı Bırakıp Şehvet Peşinde Olanlar

Allah Teâlâ onları daha sonra namazı kılmamak ve şehvetlerine tabi olmakla nitelemiştir. Buradaki, "namazı kılmamak" ifadesi, "secdeye kapanma", şehvetlerine tâbi olma ifadesi de, "ağlayarak" ifadesinin mukabilinde zikredilmiştir. Çünkü, onların ağlamaları, korkularına; bunların şehvetlerine tâbi olmaları da, korkmadıklarına delâlet eder. *"Namazı zayi ettiler"* ifadesinin zahiri, namazı terkettiler anlamındadır. Fakat onların namazı terketmeleri, bazan hiç kılınmaması, bazan da, hernekadar birinci mana daha açık ise de vaktinde kılınmaması manasınadır. "Şehvetlerine uymalarına" gelince **İbn Abbas** (r.a), bunların farz namazları terkeden, içki içen ve baba-bir kızkardeşle evlenmeyi mübah sayan yahûdiler olduğunu söylemiştir.

Bazı kimseler, ayetteki, *"Tevbe eden imân eden ve iyi amel ve hareketlerde bulunanlar öyle değil (müstesnâ)"* ifadesini delil getirerek namaz kılmayanın kâfir olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerimiz, iman ile amelin ayrı şeyler olduğuna bu ayeti

de delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü **Cenâb-ı Hak** burada, *"İman eden ve iyi amellerde bulunan"* buyurarak, ameli iman üzerine atfetmiştir. Birbiri üzerine atfedilen şeyler ise farklı şeylerdir. "**Ka'bi** buna şöyle cevap vermiştir: "Allah Teâlâ, tevbe ile imanı da ayrı ayrı zikretmiştir. Halbuki tevbe, imandandır. Binâenaleyh ayrı ayrı zikredilmiş olsa bile, amel-i salih de imandandır." Bu cevab tutarsızdır. Çünkü imanın tevbe üzerine atfedilmesi, aralarında başkalığın bulunduğunu gösterir. Zira tevbe, birşeyi artık bırakmaya, yapmamaya azmetmektir; iman ise, Allah'ı ikrâr ve kabul etmek demektir. Bu ikisi ise birbirinden farklı şeylerdir. Binâenaleyh bu misalde de böyledir.

Böyle Yapanların Cezası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böyle olan kimselerin, azgınlıklarının cezasına uğrayacaklarını yani gayy'a düşeceklerini bildirmiştir. Alimler bu ayetteki "**gayy**" kelimesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) Araplara göre her şer, "gayy"; her hayır ve iyi şey de "reşâd"dır. Nitekim şâir şöyle demiştir. فَمَنْ يَلْقَ خَيْراً يَحْمَدِ النَّاسُ أَمْرَهُ وَمَنْ يَغْوَ لاَ يَعْدَمْ عَلَى الغَيِّ لاَئِماً "Kim bir hayırla yüzyüze gelir; (onu yaparsa), insanlar onun halini medh ve senâ ederler. Kim de azgınlaşırsa, bu azgınlığından dolayı, onun da kınayanları eksik olmaz"

2) **Zeccâc** şöyle der: Bunun manası, "Onlar gayylarının (azgınlıklarının) cezâsını bulurlar" şeklindedir. Bu tıpkı, يَلْقَ أَثَاماً *"O kimse günahının cezasının görür"* (Furkân, 68) ayeti gibidir.

3) Bu, "Cennet yolundan şaşar, onu bulamazlar" demektir.

4) "Gayy", cehennemin diğer vadilerinin bile kendisinden Allah'a sığındığı bir cehennem vâdisidir. İlk iki izah doğruya daha yakındır. Çünkü eğer cehennemde bu adı taşıyan bir yer varsa, bu mümkündür. Ama bu, önceki manalara mani değildir. Çünkü önceki manalar, kelimenin lügat manası itibarı ile söz konusudur. Cenâb-ı Hak bu tehdidin tevbe etmeyenler hakkında olduğunu beyan buyurmuştur. Ama tevbe ve iman edip, salih amellerde bulunanlar için cennet vardır ve onlara hiçbir haksızlık yapılmayacaktır.

Mu'tezile'nin Amel Hakkında Sûaline Cevap

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

a) Ayetteki istisna, mutlaka tevbe, iman ve amel-i salihin bulunması gerektiğini göstermektedir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü henüz bir namaz vakti girmeden küfründen tevbe edip imana giren kimse ile, hayız olan kadına namaz farz olmamıştır, zekat da henüz farz değildir. Oruç da böyledir. Binâenaleyh bu kimse hemen o anda ölecek olsa, Kendisinden hiçbir amel sudûr etmediği halde, ehl-i necatten

(kurtulanlardan) olur. Öyleyse, ücretin (kurtuluşun) amel-i salih şartına bağlı olduğunu söylemek câiz değildir? Buna şöyle cevap verilir: Senin bu misâlin nâdirâttandır. Halbuki ayette genel durum anlatılmaktadır.

b) Cenâb-ı Hak, "*Bunlar, hiçbir suretle haksızlığa (zulme) uğratılmayacaklardır*" buyurmuştur. Bu amel-i sâlihe karşı mutlaka mükafaat verilmesi gerektiği söylenirse ancak doğru olur. Çünkü mükafaatın hepsi Allah'ın lutfu olursa, ortada zulmün söz konusu olması imkansızdır. Fakat siz (ehl-i sünnetin) inancına göre kul, Allah'ın va'di (sözü) hâriç, amelinden ötürü hiçbirşeyi haketmez? Buna şöyle cevap verilir: Bu işte bir müşâbehet (Zâhiren bir benzerlik) söz konusu olduğu için, böyle ifade edilmiştir.[49]

★ ★
★

Cennetliklerin Mükâfatı

جَنَّٰتِ عَدْنٍ ٱلَّتِى وَعَدَ ٱلرَّحْمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلْغَيْبِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ وَعْدُهُۥ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَٰمًا ۖ
وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

"Rahmanın kullarına gıyaben va'd buyurduğu Adn cennetlerine (girecekler). O'nun va'di şüphesiz yerini bulacaktır. Orada selâmdan başka boş bir söz işitmeyeceklerdi. Orada sabah akşam rızıkları da (ayaklarına gelecektir). O öyle cennettir ki Biz ona kullarımızdan gerçekten muttaki olanları vâris kılacağız"

(Meryem. 61-63).

Cennetin Bazı Vasıfları

Bil ki Allah Teâlâ tevbe edenlerin cennete gireceklerini belirtince, cenneti şu vasıflarla nitelemiştir:

1) Ayetteki, "*Rahman'ın kullarına gıyâben va'd buyurduğu Adn cennetleri*" ifadesi... **Adn,** ,"ikamet" demektir. **Cenab-ı Hak** bu cennetin, dünyada devamlı olmayan cennetlerin (bahçelerin) aksine, devamlı olduğunu beyân etmiştir. Çünkü bu cennetin manzarası hiçbir zaman değişmez-bozulmaz. O halde bu cennet,

49) Anlaşıldığına göre maksud şudur. Zahirde amel eden kulun haketti bir şey vardır, ona ücret verilmediği takdirde bir zulüm sözkonusu olur. (Fakat işin gerçeğinde böyle bir hak sahibliği yoktur. Zira kul, bu amel ile, geçmiş nimetlerin bile şükrünü ödeyemez, borcun kapatmaz). Lakin, ilk bakışta ücret gerektiren bir durum olduğundan böyle ifade edilmiştir (ç.).

yapraklarının yeşili, çiçeklerinin açışı ve ağaçlarının meyve vermesi ile durumu değişen, dünya cennetleri (bahçeleri) gibi değildir.

Yine **Cenab-ı Hak** o cenneti, kullarına gayben va'dettiğini bildirmiştir.

Gayb Kavramının İzahı

Ayetteki "**gayben**"hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a-) Allah cenneti onlara, hem cenneti görmezlerken, hem de cennet onları görmezken vaadetmiştir.

b-) Bununla şu mana kastedilmiştir: Rahman cenneti, gıyâben (gizlice ibadet eden) kimselere vaadetmiştir. Yani münafıkların aksine, gizlice (kimse görmezken de) Allah'a kulluk edenlere onu vaadetmiştir. Çünkü münafıklar, başkaları görürken ibadet ediyor, ama kimse görmezken kulluk yapmıyorlardı. Bu **Ebu Muslim**'in görüşüdür. Birinci izah daha kuvvetlidir. Çünkü Allah Teala, her nekadar gaybi birşey olsa da bunu vaadettiğini beyan buyurmuş ve böylece bu, (Allah'ın vaadi olduğu için) sanki görünen birşey gibi olur. İşte bundan dolayı Hak Teala, bunun peşine, *"Onun vaadi şüphesiz yerini bulacaktır"* buyurmuştur. Ayetteki **me'tiyyâ** kelimesinin, ism-i fâil manasında, ism-i mef'ül olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Cennetlikler vaadedilen o cennete geleceklerdir.' şeklinde olur.**Zeccâc** şöyle der: "Sana ulaşana sen de ulaşmış; sana gelene sen de gelmiş olursun. Binâenaleyh ayetteki bu ifâdeden maksad, hem nekadar gaybî birşey olsa da, Allah'ın vaadinin olmuş, bitmiş, görülmüş bir şey gibi olduğunu beyan etmektir. Bundan gaye, bu hususu kalblere iyice yerleştirmektir.

2) لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا *"Orada selamdan başka, boş bir söz işitmeyeceklerdir"* ifâdesi. Boş söz (lağv), atılan, kabul edilmeyen sözdür, yani kötü söz demektir. Bunun bir benzeri de, *"Onlar, orada boş bir söz işitmezler"* (Ğâşiye, 11) ayetidir. Burada lağv den (boş ve faydasız sözlerden) kaçınmanın gerektiğinde açık bir dikkat çekiş vardır. Çünkü Allah Teâlâ, içinde mükellefiyet bulunmayan Cennet yurdunu boş sözden tenzih etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, boş ve kötü söze rastladıkları vakit şerefli olarak geçip giderler"* (Furkan, 72) ve *"Bunlar yaramaz lakırdı işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve "bizim amellerimiz bize, sizinkiler ise size aid: Size selâm (olsun). Biz câhillerin kendini bilmezlerin arkadaşlığını arzu etmeyiz" derler"* (Kasas, 55) ayetleri ne kadar güzel ve manidârdır.

Ayetteki إِلَّا سَلَامًا *"Ancak selam müstesnâ"* ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Burada şöyle bir problem var: selam boş söz cinsinden olmadığı halde, niçin lağv den istisnâ edilmiştir? Buna birkaç şekilde cevap veririz:

a) Selam, birincisinin selametine-kurtuluşuna duâ etmektir. Halbuki cennetliklerin artık böyle bir duaya ihtiyaçları yoktur. Binâenaleyh eğer kendisinde bir ikram ve izzet manası bulunmasaydı, selâm zâhiren bir boş ve fuzûli söz olurdu.

b) Bu, bir istisnâ-ı munkatı olabilir.

c) Bu, şâirin şu sözü cinsindendir:

وَلاَ عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَانَ سُيُوفَهُمْ بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبُ

"Onlarda, ordularla çarpışmadan ötürü kılıçlarında açılan gedik ve kırıklardan başka, hiçbir kusur yoktur"

İkinci Bahis: Ayetteki "selâm"ın, cennetliklerin birbirine verdiği selam, yahut meleklerin yahut da Allah'ın onlara verdiği selam olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Melekler her kapıdan onların yanına girer ve şöyle derler: "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, selâm olsun sizlere. Bu, dâr-ı dünyanın en güzel sonucudur"* (Râd, 23-24) ve *"Çok merhametli Rablerinden sözlü bir selam vardır"* (Yâsin. 58) buyurmuştur.

Cennette Sabah ve Akşam Yemeği

3) Ayetteki, وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا *"Orada sabah-akşam rızıkları da (ayaklarına gelecek)"* ifadesinin anlattığı sıfat. Bu ifade ile ilgili şu iki soru sorulabilir:

Cennet Tavsiflerinin İzafi Yönü

Birinci Soru: Bu ayetlerin maksadı, cenneti üstün vasıflarla nitelemektir. Halbuki cennetliklere rızıklarının sabah-akşam gelip ulaşması üstün vasıflardan değildir?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ her kavmi, dünyada iken sevip-hoşlandıkları şeylere göre va'dederek arzulandırmak istemiştir. İşte bundan ötürü alemlerin adeti olan, altın-gümüş takılardan ve ipek elbiselerden yemenli arap eşrafının adeti olan, cibinlikli tahtlardan, koltuklardan bahsetmiştir. Araplar için de, sabah-akşam yemeğinden daha sevimli birşey yoktur. Dolayısıyla Allah onlar için de bunu va'detmiştir"

2) Bundan maksad, cennet rızıklarının devamlı oluşunu anlatmaktır. Bu tıpkı senin, belli o iki vakti değil de "devamlılığı" kastederek, "Ben sabah-akşam, erken-geç falancanın yanındayım" demen gibidir..

Güneş olmayınca Sabah ve Akşam Kalır mı?

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, *"Onlar orada ne bir güneş, ne de bir zemheri (soğuk) görürler"* (İnsan, 13) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de لاَصَبَاحَ عِنْدَ رَبِّكَ وَلاَ مَسَاءَ *"Rabbin katında ne sabah vardır, ne akşam"* buyurmuştur. Halbuki "bukra" ve "Aşiyy", sabah ve akşam mevcud olduğunda söz konusudur?

Cevab: Bundan maksad şudur: "Onlar, sabah akşam arasındaki süre mikdarında olacak sürelerde yemek yerler." Fakat cennette sabah-akşam yoktur. Çünkü cennette

gece yoktur. Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ gündüzün miktarı için, sayesinde akşam ve sabah yemeğinin yeme vakitlerini anlayacakları bir alamet yaratır. Şöyle olması da muhtemeldir. Tıpkı sabah-akşam yeme adetleri gibi, onlara istedikleri zaman rızıkları hazırlanır.

Cennetin Miras Olmasının Manası

4) Ayetteki تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا *"O öyle cennettir ki Biz ona kullarımızdan gerçekten muttaki olanları vâris kılacağız"* ifadesinin anlattığı sıfat... Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

1) تِلْكَ الْجَنَّةُ *"O cennet"* ifadesindeki, **"O"** işaret zamirinin, kullanılması Cennetin bizden gaib (saklı) olmasındandır.

2) Alimler, *"varis kılacağız"* ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Bu, mecâzi olarak kullanılmıştır ve "Biz, tıpkı dünyada vâris bırakanın malını, mirascı olana bıraktığımız gibi, âhirette de cenneti bu kimselere bırakırız, veririz" demektir.

b) Bu, "biz, dünyada itaat etmeleri halinde kâfirlerin cennetten kazanacakları o yerleri ve makamları, muttakilere veririz" demektir. Binâenaleyh bu nakil, "varis kılma" olarak ifade edilmiştir. Bu izahı **Hasan el-Basri** yapmıştır.

c) Muttakiler, kıyamette Rableri ile, artık amelleri sona ermiş ve amellerinin meyveleri devam ederken karşılaşırlar. Onların amellerinin meyvesi cennettir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak onları cennete soktuğunda, tıpkı ölenin malına vârisinin sahib olması gibi, onları da takvalarının ürünlerine vâris, kılmış olur.

d) Ayetteki, *"müttaki olan"* ifadesi, "Cenâb-ı Hakk'a isyan etmekten geri durur, bunu kendisine âdet edinir ve farzları terketmekten sakınırsa" demektir. **Kâdî** şöyle der: "Bu ayette, cennete sadece müttaki olanların gireceklerine bir delâlet vardır. Çünkü büyük günah işleyen fâsık, müttaki diye tavsif edilemez." Buna şöyle cevap verilir: Ayet müttakinin cennete gireceğine delâlet etmektedir. Ayette müttaki olmayanların cennete giremeyeceğine bir delâlet yoktur. Hem sonra büyük günah sahibi de küfürden ittikâ etmiştir. Küfürden ittikâ edene de "müttaki" denilebilir. Çünkü muttaki, *"müttaki küfürden korunandır"* şeklindeki sözümüzün bir parçasıdır. Büyük günah sahibine de böyle, muttaki denilebileceğine göre, onun da bunun hükmüne girmesi gerekir. O halde ayet, büyük günah sahibinin cennete gireceği hususuna, cennete girmeyeceğinden daha fazla delâlet etmektedir.

★ ★
★

Meleklerin Tutumu

وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ
نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

"Biz senin Rabbinin emri olmadıkca inmeyiz. Önümüzde, ardımızda ve ikisinin arasında ne varsa hepsi O'nundur. Senin Rabbin unutan da değildir. O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir. O halde sen O'na kulluk et ve kulluğunda iyice sebat et. Onun bir adaşı olduğunu bilir misin?"

(Meryem, 64-65).

Bu Ayetin Ma Kabli ile İlgisi

Bil ki ayette şöyle bir müşkil söz konusudur: *"O öyle cennettir ki Biz ona kullarımızdan gerçekten muttaki olanları vâris kılacağız"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmıdır. *"Biz senin Rabbinin emri olmadıkca inmeyiz"* ifadesi ise, Allah'dan başkasına ait bir sözdür. Binâenaleyh, arada herhangi bir fasıla bulunmaksızın, bu ayetin önceki ayete atfedilmesi nasıl caiz olmuştur?

Cevap: Karine (ipucu), ayân beyân ortada olduğunda, böyle bir atıf kabih sayılmaz. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbin, bir işe hükmettiğinde, ancak "ol der de, o da olur"* (Meryem, 35) sözünün O'na ait; *"Ve, muhakkak ki Allah, benim Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir"* (Meryem, 36) sözününde başkasına ait bir söz olması gibidir. Halbuki, bunlar da birbirlerine atfedilmişlerdir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz"* ayetinin zahiri, bu ifadenin, bir topluluğun tek bir kimseye hitabı kabilinden olduğunu göstermektedir. Bu ise ancak peygambere gelen meleklere uygun düşer.

Nûzul Sebebi Rivayeti

Bunnu sebebinin, rivayet edilen şu husus olması muhtemeldir. Kureyşliler, **Medine** yahudilerine, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in sıfatlarını sormaları ve onun, kitablarında bulunup bulunmadığını öğrenmeleri için beş kişi göndermişti... Onlar, bu hususu Hristiyanlara sorduklarında, Hristiyanlar, onu duymadıklarını iddia ettiler. Yahudiler ise şöyle dediler: "Biz onu, kitabımız Tevrat'ta bulmaktadıyz. İşte şimdi, onun gelme zamanıdır. Biz bunları, kendisine **"Rahmanu'l-Yemame"** diyen[50] üç hususu sorduk, ama bilemedi. Binâenaleyh, siz bunları o Muhammed'e sorun. Eğer

50) Bu şahıs sahte peygamber **Müseylimetu'l-Kezzeb**'dir (ç.).

o, size bunlardan ikisini haber verirse, o zaman ona uyun. Ona, **Ashâb-ı Kehf**'in delikanlılarını, **Zülkarneyn**'i ve **Rûhn** sorunuz" Ravi sözüne devamla şöyle der: "Onlar geldiler o **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bunları sordular. Fakat o, nasıl cevap vereceğini bilemedi. Derken onlara, daha sonra cevap vereceğini söyledi, fakat burada "inşaallah" demeyi unuttu. İşte bunun üzerine kendisine, 40 gün vahiy gelmedi. Bu sûrenin, 15 gün olduğu da söylenmiştir. Bu kısım, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e çok ağır geldi. Müşrikler, Rabbinin **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yalnız bıraktığını ve öfkelendiğini söylemeye başladılar. Bunun üzerine, **Cebrâil** (a.s) indi. **Hz. Peygamber** (s.a.s) **Cebrail** (a.s)'e "Geciktin, nerdeyse sû-i zanna kapılacaktım. Seni özledim" dedi. **Cebrâil** de: "Ben de seni özledim; ne var ki ben, emre uyan bir kulum. Gönderildiğimde geliyorum, alıkonulduğumda da gelemiyorum" diye cevap verdi. İşte bundan dolayı Allah, hem bu ayeti, hem,, *"Hiçbir şey hakkında, "Ben bunu muhakkak yapayım" deme. Allah'ın dilemesi hali müstesnâ"* (Kehf, 23-24) ayetlerini ve hem de, Duhâ Sûresini inzâl buyurdu.

Daha sonra meleklere bu hususu, لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا... *"Önümüzde, ardımızda... ne varsa hepsi O'nundur"* ifâdeleriyle tekid etmişlerdir. Yani, "O, bizim her vakit, mazi istikbal ve bu ikisi arasındaki zamanlarda; yahut dünya ve ahiret ile bu ikisi arasındaki durumlarda müdebbirimiz ve yöneticimizdir. Çünkü O, gelecekte geçmişte ve bu ikisi arasındaki zamanlarda, yönetme metodlarını en iyi bilendir" demektir ki, bununla gayeleri ise, "Bizim işimiz, Allah'a havale edilmiştir. O, bizim hakkımızda meşieti, hikmeti ve iradesine göre tasarrufta bulunur. Bu hususta, O'na hiçkimsenin itiraz etme hakkı yoktur" demektir.

Ebu Müslim de şöyle der: Ayetteki *"Biz senin Rabbimizin emri olmadıkça inmeyiz"* ifadesi, cennetlikler tarafından söylenmiş bir söz de olabilir. Buna göre ayetin manası, "biz, cennete,ancak senin Rabbinin emriyle gelir ve konaklarız. Bizim önümüzde, yani gelecekte cennette olanlar ile, bizim dünyada iken arkada bıraktığımız şeyler ve, bu iki vakit arasında bulunanlar. O'na aittir. Rabbin, yarattığı hiçbirşeyi de unutmaz ki, böylece onu yenide hayata döndürmeyi ihmal etsin... Çünkü O, gaybı bilendir. Zerre dahi ondan gizli kalamaz" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا *"Senin Rabbin unutan da değildir"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e hitap ederek yeniden söze başladığı bir ifadedir ki, *"O, göklerin, yerin... Rabbidir"* ifadesi de bununla irtibatlıdır. Yani, "tam aksine O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir. Binâenaleyh, O'na ibadet et' demektir.

Kadi şöyle der: "Bu, şu açılardan ayetin zahirine muhalif bir değerlendirmedir:

a) "**Tenezzül**" (inmek) ifadesinin zahirinden anlaşılan, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Senin Rabbinin emri olmadıkça"* ifadesinden ötürü, meleğin Hz. Peygamber-e inmesidir. "**Emr**"in zahiri de, teklif haline (dünya hayatına) daha uygundur.

b) Bu, bir topluluğun tek bir kişiye yaptığı bir hitabtır. bu ise, cennettekilerin, birbirleriyle yapmış olduğu konuşma ve hitâba uygun düşmez.

c) Bu ifadenin siyakında gelen, *"Senin Rabbin unutan da değildir. O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir"* ifadeleri de, teklif durumuna daha uygun düşer ve peygamber, bununla vasfedilemez. Buna göre, o melekler **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e sanki şöyle demişlerdir: "**Ey Muhammed** (s.a.s), senin Rabbin, kendisi için sehv ve yanılmanın caiz olabileceği bir biçimde seni unutmadıki, bizim sana geç gelmemiz sana zarar versin!" Sonra burada birkaç bahis bulunmaktadır.

Meleklerin İnmesiyle İlgili Bazı Sûaller

Birinci bahis: Keşşâf Sahibi şöyle der: "Tenezzül" iki manaya gelir:

a) Yavaş yavaş inmek.

b) Mutlak manada, inmek. Bunun böyle oluşun delili şudur: Bu kelime, **nezele** fiilinin mutavaatıdır. Bu kelime de, bazen **enzele** (indirdi) ve tedricilik manası ifade eder. Buraya uygun olan durum, yavaş yavaş inmektir ki, bununla, "bizim, zaman zaman inişimiz, ancak Allah'ın emri ve müsadesiyle olmaktadır" manası kastedilmiş olmasıdır.

Ön-Ard ve İkisi Arası Kavramları

İkinci bahis: Alimler, مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ *"Önümüzde, ardımızda ve ikisinin arasında ne varsa"* ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Önümüzde, arkamızda ve bütün cihetlerde olanlar ile, içinde bulunduğumuz bütün haller, O'na aittir. Biz bir cihetten başka bir cihete, bir yerden başka bir yere, ancak O'nun, emir ve meşietiyle geçebiliriz. Binâenaleyh, bizim semâdan yere inişimiz de ancak O'nun emriyle ve müsadesiyle olmaktadır" demektir.

2) Bu, "bizim, dünya işlerine dair önümüzden geçip giden şeyler; ahiret işlerine dair gelecek olan şeyler ve de, bu ikisi ile iki nefha" (Sûra üfürme) arasında olan şeyler, O'na aittir" demektir. İki nefha arasındaki sürede, kırk yıldır.

3) Bu, "Geçmiş olan ömürlerimiz ile gelecek ömürlerimiz ve, içinde bulunduğumuz an, O'na aittir" demektir.

4) "Var olmamızdan önce geçenler ile, yok olmamızdan sonra geçecek şeyler O'na aittir" demektir.

5) "İndiğimizde önümüzde olan yer, arkamızda kalan semâ ve semâ ile yer arasında olanlar, O'na aittir" demektir.

Bütün bu izahlara göre bu ayetin maksadı şudur: "Allah, herşeyi çepeçevre kuşatmıştır. Hiçbir şey, O'na saklı ve gizli kalamaz. Zerre miktarı bir şey dahi O'ndan

gizli kalamaz. O halde O'nun emri ve hükmü olmadan biz nasıl bir iş yapmaya yeltenebiliriz?"

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Senin Rabbin unutan da değildir"* buyruğunun manası, "O, seni terkeden de olmadı" şeklindedir. Bu, tıpkı, *"Rabbin seni terketmedi, öfkelenmedi de"* (Duhâ, 3) ayeti gibidir. Yani, "inmeme işi, emir olmadığı içindir. Bu, Allah'ın seni terketmesi ve yapayalnız bırakması demek değildir" demektir.

Ayetteki رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا... *"O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir"* **ifadesine gelince, bununla "Bütün bunların Rabbi olanın, unutması mümkün değildir. Çünkü bunları (ayakta) tutan, O'dur. Aksi halde, hem bunlar hakkındaki emir, hem de bunlarda tasarrufta bulunanlar hakkında emir batıl olmuş olur" manası kastedilmiştir. Alimlerimiz, kulun fiilini Allah'ın yarattığına dair bu ayeti de delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü kulun fiili de, gökle yer arasında bulunan şeyler cümlesindendir. Ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ikisi arasında bulunan her şeyin de, Rabbi olduğuna delâlet etmektedir.**

Keşşâf Sahibi şöyle der: "Göklerin ve yerin Rabbi" ifadesi, "senin Rabbin" ifadesinden bedeldir. Bunun, mahzuf mübtedânın haberi olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri, "O, göklerin ve yerin Rabbidir. Öyleyse O'na ibâdet et ve O'na kulluğuna ibadette sabret" şeklinde olur. Bu, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e, ibâdet etmeyi ve tebliğ etmede ve yerine getirmede, kendisine tahsis edilen ibadetlerde de mükellefiyetin zorluklarına ve güçlüklerine sabretmesi bir emirdi.

Şayet, "Cenâb-ı Hak niçin وَاصْطَبِرْ عَلٰى عِبَادَتِهٖ demeyip de, tam aksine وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖ demiştir?" denilirse biz deriz ki, ayetteki (ibâdetu) sözü, senin, savaşan kimseye اِصْطَبِرْ لِقِرْنِكَ **(istabir li karenike)** sözündeki karen mesâberindedir. Yani, "savaşın şiddetinde senin üzerine gelip sana çatan şeyler hususunda, savaşta sabit kadem ol, firar etme" demektir. Buna göre mana, "ibadet, sana bir takım zorluklar ve güçlükler getirecektir. Binâenaleyh, o ibadetler için sabit kadem ol, acze düşme. Ehl-i kitabın, senden vahyin bir müddet kesilmesinden dolayı, sana karşı yapmış olduğu muğalata ve bundan dolayı da müşriklerin sevinmelerinden ötürü göğsün daralmasın" şeklinde olur.

Allah'ın Adaşı Yoktur

Cenâb-ı Hakk'ın, هَلْ تَعْلَمُ لَهٗ سَمِيًّا *"O'nun bir adaşı olduğunu bilir misin?"* hitabına gelince, bu ifadenin zahiri, Allah'ın kendisinin bir adaşı olmama hususunu, ibadetin ve o ibadete sabretme emrinin illeti ve sebebi kıldığına delâlet etmektedir. Doğruya en yakın olan, Allah'ın nimetlerin hem asıllarını, hem de fürûlarını veren bir zât olmasıdır. Nimetlerin asılları maddeyi (bedeni), hayatı, aklı vs. şeyleri yaratmasıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın dışında hiçbir fert, bunu yapmaya muktedir olamaz. Binâenaleyh O, sana en büyük nimeti lutfeden zât olunca, O'nu en büyük tazimle ululaman gerekir ki, en büyük tazim de O'na ibadettir.

Bazı kimseler, bu ayetten kasdedilen mananın "Allah'ın ismi hususunda bir şeriki olmadığı" şeklinde olduğunu söylemişler ve bunu şu iki yönden açıklamaya çalışmışlardır:

a) Onlar, putları hakkında "ilâh" lafzını kullanıyorlar, ama Allah lafzını, Cenâb-ı Hakk'ın dışında hiçbir şeye vermiyorlardı. **İbn Abbas** (r.a)'dan, "Rahman ismiyle de başkasının, isimlendirilmediği" hususu rivâyet edilmiştir.

b) Ayet-i Kerimenin manası, "Batıl olarak değil de, gerçekten hak olarak O'nun adını almış olan bir şahıs biliyor musun?" şeklindedir. Çünkü batıl olarak verilen isme itibar edilemeyeceği için, adeta o isim ona verilmemiş gibidir. Birinci görüş, doğru olandır. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Ba'sten Şüphe Manasızdır

وَيَقُولُ الْإِنسَانُ أَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ
مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ
جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ
أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾

"İnsan der ki: "Ben öldüğüm zaman mı, diri olarak çıkarılacağım?" İnsan düşünmez mi ki, onu daha evvel ve o, bir şey değilken, kendisini hakikaten biz yarattık. Rabbine andolsun ki, biz onları da, şeytanları da elbette ve muhakkak mahşerde toplayacağız. Sonra onları, behemehal cehennemin etrafında dizüstü hazır tutacağız. Sonra her ümmetten, hangisi Rahmana karşı daha fazla âsi ve cüretkâr olmuşsa, muhakkak ve muhakkak, evvelâ onu ayırıp atacağız. Sonra biz ona, girip yanmaya daha çok layık olanları da, elbette çok daha iyi biliriz"

(Meryem 66-70).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ ibâdeti ve ibâdete sabretmeyi emredince, sanki birisi soru sormuş ve şöyle demiştir: "Bu ibadetlerin dünyada bir faydası yok. Ahiretteki faydasını da, belli bir kesim kabul etmemektedir. İbadetle meşgul olmanın faydalı bir şey

olduğunun ortaya çıkabilmesi için, haşrin varlığına dair mutlaka delillerin getirilmesi gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, haşr'i inkar edenlerin sözünü nakletderek وَيَقُولُ ٱلْإِنسَانُ ءَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا *"İnsan der ki: "Ben öldüğüm zaman mı, diri olarak çıkarılacağım?"* buyurmuştur. Onlar bunu, bu hususu kabul etmeme ve imkansız görme tarzında söylemişlerdir."

Ayette Geçen İnsan Kimdir?

Alimler, ayette geçen "insan" lafzıyla ilgili şu iki izahı yapmışlardır:

a) Bununla, "cins" yani bütün insanlar kastedilmiştir. Buna göre şayet, "Bütün insanlar böyle söylenlyor. O halde bu söz nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki, buna da şu iki açıdan cevap verilebilir:

1) Böyle bir söz, insan cinsi arasında mevcut olunca, bu sözün insanların tamamına isnât edilmesi doğru olabilir. Nitekim Arapça'da, öldüren onlardan birisi olduğu halde, بَنُوا فُلَانٍ قَتَلُوا فُلَانًا "Falan aile, falancayı öldürdüler" denir.

2) Böyle bir imkânsız görme, herkesin tabiatında temelde vardır. Ancak ne varki bazıları, fıtraten var olan bir imkansız görme işini haşr'in varlığına dair mevcut kesin delillerle terketmiş, bırakmıştır.

b) Ayetteki "insan" sözüyle belli bir şahıs kastedilmiştir. Bu cümleden olarak bunun, **Ebu Cehil, Übeyy İbn Halef** olduğu ileri sürüldüğü gibi, bununla öldükten sonra dirilmenin olamayacağını benimsemiş olan kafirlerin kastedildiği de ileri sürülmüştür.

Yaratan Elbette Diriltebilir

Sonra Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna dair أَوَلَا يَذْكُرُ ٱلْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا *"İnsan düşünmez mi ki, onu daha evvel ve o, bir şey değilken, kendisini hakikaten biz yarattık"* delilini zikretmiştir. **Nafi, İbn Amir ve Asım** hariç, bütün kurrâ, şedde ile **yezzekkeru** şeklinde okumuşlardır. Bu üçü ise, **yezkuru** şeklinde okumuştur. Yani أَوَلَا تَذَكَّرُ ٱلْإِنسَانُ... "İnsan tezekkür etmiyor mu?" demektir. Bu kelime, أَوَلَا يَذْكُرُ şeklindeki kıraat ile maksadı ifaya daha yakın olmuş olur. Çünkü, maksat kişinin, "Daha önce yoktan varedildiğime göre, ikinci kez yaratılmam (haydi haydi) mümkündür" diye tefekkür edip düşünmesidir. Bazı alimler de şöyle demiştir: Bütün mahlukât, öldükten sonra dirilmenin hak olduğu hususunda bu şekilde kısa bir delil getirmeye çaba sarfetselerdi, bile, bunu başaramazlardı. Çünkü, ikinci kez yaratmanın, ilk önceki yaratmadan daha basit, daha kolay olduğunda şüphe yoktur. Bunun bir benzeri de, *"De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek"* (Yasin, 79) ve *"O, ilkin mahluku yaratıp sonra onu iade edecek olandır ki bu, O'na göre pek kolaydır"* (Rum, 27) ayetleridir. Alimlerimiz, ma'dûma şey denilmeyeceği hususunda, bu ayetle istidlâl etmişlerdir, ama bu tutarsızdır. Çünkü

insan, kendisiyle bir takım arazların kaim olduğu bir araya gelmiş olan cevherler topluluğundan ibarettir. Bu toplam, "şey" değilse, daha niçin sen, "Bu cüzlerden her biri mevcût olamadan önce, "şey" değildi" diyorsun?

İnsan Yaratıldığını Nasıl Hatırlar?

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, "zikir, daha önce mevcut olan şeyi bilme ve hatırlama olup da, daha sonra kişi ile o bilgi arasına unutmanın girmiş olduğu şeyi hatırlamak demek olduğu halde... Zikri, hatırlamayı insana nasıl emretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadeyle "tefekkür edip de bilmez mi?" manası kastedilmiştir... Husûsen, bu ifade **yezzekkerü** şeklinde şedde ile okunduğunda hasıl olur. Ama bu ifade şeddesiz olarak **yezkürü** şeklinde okunursa, bununla "O, bunu kendisinin halinden anlayamaz mı? Çünkü herkes, kendisinin dünyada diri değilken, sonra diri hale getirildiğini bilir ve anlar" manası kastedilmiş olur.

Allah'ın yemin etmesindeki Hikmet

Cenâb-ı Hak maksadını delil ile beyan buyurunca, bunun peşinden birkaç tehdit getirmiştir.

1) Bu O'nun, فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ *"Rabbine hakkı için, biz onları da, şeytanları da elbette mahşerde toplayacağız"* ayetinin ifade ettiği husustur. Yeminin şu iki hikmeti vardır:

a) Haberi, yeminle tekid etmek, âdettir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın Kendi ismini Resûlünün ismine izâfe ederek yemin etmesinde, Resûlünün şanını yüceltme vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, ... فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ *"İşte o göğün ve yerin Rabbine andolsunki o (haşir)... şüphesiz ve katî bir gerçektir"* (Zariyat, 23) ayetinde olduğu gibi, böylece göğün ve yerin şanını yüceltmesi gibidir. Ve'ş-Şeyatin kelimesindeki vâv' atıf vavı olabileceği gibi, **maa** (-ile) manasına olan vav olması da mümkündür ki **maa** manasında olması daha mümkündür. Buna göre mana, "Onlar, kendilerini azdıran şeytan dostlarıyla haşrolunurlar. Her kâfir, bir zincir içinde bir şeytanla beraber bulunur" şeklinde olur.

2) ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا *"Sonra onları, behemehâl cehennemin etrafında dizüstü hazır tutacağız"* ayetinin beyan ettiği husustur. Bu, hazır tutulma işi, onlar cehenneme sokulmadan önce olur. Sonra Cenâb-ı Hak onları, en zelil biçimde hazır bulundurur. Çünkü O, "**dizüstü...**" buyurmuştur. Zira, dizleri üstü çöken kimsenin şekli, ya zelil veya aciz kimsenin şeklidir.

İmdi, şayet "Bu husus, herkes için söz konusudur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ve sen her ümmeti diz çökmüş halde göreceksin"* (Casiye, 28) buyurmuştur. Bunun sebebi, örfün bu şekilde olmasıdır. Çünkü, krallardan bir talepte bulunan kimseler, bir gözetleme ve endişe hali olduğu, ya da kendisinden ötürü ayakta durmaya takat getiremeyecekleri o şeyin sıkıntısı onları aniden bastıracağı için, dizleri üstü çökerler.

Bu herkes için umumi bir hal olunca, daha nasıl kâfirlerin zilletlerinin çokluğunu gösterir?" denilirse, biz deriz ki: Muhtemelen bundan murad, kâfirlerin, haşr zamanından o merkezde hazır tutulmalarına kadar bu durumda olmalıdır ki, bu da onlar hakkında zilletin çokluğunu ve fazlalığını iktiza eder.

3) ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا *"Sonra her ümmetten, hangisi Rahmana karşı daha fazla âsi ve cüretkâr olmuşsa, muhakkak ve muhakkak evvelâ onu ayırıp atacağız"* ayetinin beyan ettiği husus. Buradaki **şia** kelimesi **fırka**, **"fie"** ve **"tâife"** kelimelerinin manasında olmak üzere **fi'le** vezninde bir kelimedir. Anlamı, "Tabi oldu, yani, azgınlardan bir azgına tâbi oldu da, (bir grup oluşturdu)" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Dinlerini parça parça edip de ayrı ayrı fırkalar olanlar (yok mu?) Sen hiçbir sûrette onlardan değilsin"* (Enâm, 159) buyurmuştur. Ayetten maksad ise şudur: Allah onları önce, cehennemin etrafında diz üstü hazır tutacak... Sonra da, onları birbirinden ayırdedecek. Onlardan, küfründe en fazla inatçı ve âsi olana, en büyük azâbi tahsis edip ayıracak. Çünkü, hem sapan hem de saptıranın azabı, başkasına uyarak sapmış olanın azabının üzerinde olmalıdır. Aynı şekilde, âsi ve serkeş olan zorbalık yapanın azâbı, sırf taklitçi olanın azâbı gibi değildir. Batıl lehinde şüpheler çıkaran kimsenin göreceği azâb, gafletinden dolayı ona uyan kişinin azâbı gibi değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kâfir olup da Allah'ın yolundan men edenler (yok mu?), biz onların azabının üzerine, çıkarageldikleri fesatlara mukabil, bir azâb daha katıp arttırdık"* (Nahl, 88) ve *"Onlar muhakkak ki kendi yüklerini de, o yükleriyle beraber daha nice yükleri de bizzat yükleneceklerdir"* (Ankebut, 13) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, onun azâbına daha şiddetli olacağını bildirmek üzere, her ümmet ve topluluk içindeki en âsi ve en günahkâr en serkeş olanı çekip alacağını, onu ayıracağını beyan buyurmuştur. Bu çekip ayırmanın faydası ise azâbın aslını değil de, onun şiddetini tahsis etmek, ayırmaktır. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak onların tamamı hakkında ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا *"Sonra biz ona, girip yanmaya daha çok layık olanları da, elbette çok daha iyi bileniz"* buyurmuştur.

Ancak, "Topluluk, azâbda müşterek olmakla beraber, ona daha layık olanları (...)" denilebilir.

Bir önceki ifadedeki **eyyühüm** kelimesinin irâbı hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. **Halil**'den, onun, hikâye olarak merfû olduğu; ifadenin takdirinin de, لَنَنزِعَنَّ عَنِ الَّذِينَ يُقَالُ فِيهِمْ أَيُّهُمْ أَشَدُّ şeklinde olduğu rivayet edilmiştir. **Sîbeveyh** ise, bu kelimenin, "sıla" olan cümlenin baştarafı düştüğü için damme üzere mebni oluduğu; bundan ötürüdür ki, cümlenin baş kısmına gelmesi halinde mu'reb olacağı ve meselâ, أَيُّهُمْ هُوَ أَشَدُّ denileceği görüşündedir.

★ ★
★

Herkes Cehenneme Uğrayacak

وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

"Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka cehenneme uğrayacaktır. Bu, Rabbinin üzerine kati olarak aldığı, hükmettiği birşeydir. Sonra takvaya erenleri kurtaracağız. Zalimleri ise, orada diz üstü düşmüş bir halde bırakacağız"

(Meryem, 71-72).

Bil ki Allah Teâlâ daha önce, *"Rabbine andolsun ki, biz onları da şeytanları da elbette mahşerde toplayacağız"* (Meryem, 68) buyurup, sonra da, *"Sonra onları, behemehal cehennemin etrafında dizüstü hazır tutacağız"* beyanını getirince bunun peşinden وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا *"Sizden hiçbiriniz müstesnâ olmamak üzere, mutlaka oraya yani cehenneme uğrayacaktır"* ayetini getirmiştir.

"Müminler Cehenneme Uğramaz" Diyenler

Alimler bu hususta ihtilaf etmişler ve bazıları "Bunlardan murad, daha önce bahsedilmiş olan kâfirlerdir. Binâenaleyh onlar önce gâib zamiri ile anlatıldı, sonra Allah onlara muhatab siğası ile hitab etti" demişlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle söylemişlerdir: "Mü'minlerin cehenneme uğramaları mümkün (câiz) değildir. Buna şunlar delâlet eder:

1) Allah Teâlâ, *"Şüphe yok ki kendileri için Bizden en güzel bir mükafaat (cennet) takdir edilmiş olanlar, işte bunlar oradan (cehennemden) uzak tutulurlar"* (Enbiyâ, 101) buyurmuştur. Oradan uzak tutulanın, oraya uğradığı söylenemez.

2) Cenâb-ı Hak, *"Onlar o cehennemin gizli sesini bile duymazlar"* (Enbiyâ, 102) buyurmuştur. Eğer onlar cehenneme uğramış olsalardı, mutlaka onun gizli sesini duyarlardı.

3) Cenâb-ı Allah, *"Onlar o gün korkudan emindirler"* (Neml, 89) buyurmuştur.

Herkes Uğramaz Diyenler

Ekseri, âlimler ise, "Ayetin bu ifadesi mü'min-kâfir herkes için genel bir ifâdedir. Çünkü ayette, *"sizden hiçbiriniz müstesnâ olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır"* buyurulmuş, istisnâ yapılmamıştır. Bu hitab, ayetteki evvelki hitabtan farklı, yeni bir hitabtır. Bunun böyle olduğuna, *"Sonra takvaya erenleri kurtaracağız"* cümlesi de delâlet eder. Bu, "Oraya uğrayanlardan takvaya erenleri kurtaracağız" demektir. Bu ayetin, "Sonra takvaya erenleri kurtarırız ve zâlimleri ise cehennemde

diz üstü düşmüş bir halde bırakacağız." Mutlaka insanların hepsi cehenneme uğrar" manasında oluduğunu söylemek câiz değildir. Rivayet edilen haberler (hadisler) de bu görüşe delâlet eder" demişlerdir.

Alimler bu ayette bahsedilen "vürûd" (uğrama) hususunda değişik izahlar yapmışlardır:

1) Onlardan bazıları, "Vürûd, cehenneme yaklaşmaları, cehennemin kenarlarında olmaları manasınadır. Cehennemin yakını ve kenarları, hesab meydanıdır" demişler ve buna şöyle delil getirmişlerdir: "Hak Teâlâ'nın فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ *"Onlar, vâridlerinin (sakalarını-sucularını) yolladilar"* (Yûsuf, 19) ayetinde bu kelime yaklaşma manasında kullanılmıştır. Malumdur ki bu vârid (uğrayan, sucu), suya girmemiş (yaklaşmıştır). Cenâb-ı Hak, *"O (Musâ) Medyen suyuna "vârid" olunca, onun kenarında (hayvanlarını) sulayan bir çok insan buldu"* (Kasas, 23) buyurdu ve buradaki "vârid" olma ile yaklaşma manasını kastetti. Arapça'da, وَرَدَتِ الْقَافِلَةُ الْبَلْدَةَ "Kâfile, o beldeye yaklaştı" denilir. Bu, eğer kâfile beldeye henüz girmemiş ise söylenir. Buna göre ayetin manası, *"Bütün cinler ve insanlar cehennemin etrafında hazır olurlar"* şeklindedir. Allah Teâlâ, *"Bu, Rabbinin üzerine kati olarak aldığı, hükm ettiği birşeydir"* buyurur, yani "Va'id hükmünden dolayı, kesin, artık kararlaştırılıp bitmiş birşey" demektir. Sonra Allah müttakileri cehennemden kurtarır, yani uzaklaştırır. işte *"Bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılırlar"* (Enbiya, 101) ayeti ile anlatılan budur. Rivayet edilen şu hadis-i şerif de bu görüşü destekler: Hz. Peygamber, لاَ يَدْخُلُ النَّارَ اَحَدٌ شَهِدَ بَدْراً وَالْحُدَيْبِيَةَ *"Bedir ve Hudeybiye (savaşlarında) bulunan hiçbir müslüman cehenneme girmez"* buyurdu. Bunun üzerine **Hafsa** (r.a) "Allah Teâlâ, *"Sizden hiçbiriniz müstesnâ olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır"* buyurmuyor mu?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "sen onu bırak. Cenâb-ı Hak *"Sonra takvaya erenleri kurtaracağız"* da buyurmaktadır" [51] demiştir. Şayet "vürûd", girmek manasına olsaydı, **Hz. Hafsa**'nın sorusu yerinde olmuş olurdu.

2) Vürûd, girmek manasındadır. Ayetler ve hadisler de buna delâlet etmektedir. Ayetten delillere gelince, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz. Siz oraya vârid olacaksınız"* (Enbiya, 98) ve *"Artık o bunları ateşe îrâd etmiş (götürmüştür), vardıkları o yer ne kötü yerdir!"* (Hûd 98) ayetleridir. *"İşte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* (Enbiya, 101) ayetide de buna delâlet eder. Çünkü uzaklaştırılmış olan kimse, şayet uzaklaştırılmamış olsaydı yakın olacaktı. Bu da ancak, onların daha önce ateşte olmaları durumunda söz konusu olur ve sonra da Allah onların oradan uzaklaştırırdı. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zalimler ise, orada dizüstü düşmüş bir halde bırakacağız"* ayeti de buna delâlet etmektedir. Bu ifade onların geldikleri o yerde kalacaklarına delâlet etmektedir. Onlar ateşte kalacaklarına göre, ateşe girmiş olmaları gerekir.

---

51) İnb Mâce Zühd, 33 (2/1431).

Hadislerden bunun delili şudur: **Abdullah b. *Revâha*** "Allah Teâlâ burada girmeden bahsetti ama, çıkmadan bahsetmedi" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ey İbn Revâha, vürûddan bahseden bu ifadeden sonraki, "sonra takvaya erenleri kurtaracağız" ifadesini oku"* buyurdu. Bu **İbn*Revâha***nın vürûddan girme manasını anladığını, **Hz. Peygamber** (a.s)'in de onun bu anlayışını yadırgamadığını gösterir.

Câbir (r.a)'den rivayet edildiğine göre, ona bu ayetten sorulmuş, o da şöyle demiştir: "Ben Allah'ın resûlünü şöyle derken işittim: *"Vürûd girmektir. İyi-kötü herkes o cehenneme girecektir. Cehennem mü'minlere bir serinlik ve esenlik olacaktır. Hatta insanlar onun serinliğinden ötürü ürperip feryâd edeceklerdir"* Bu görüşü benimseyenler şöyle derler: "Mü'minler cehenneme, kesin olarak hiçbir korku ve zarara uğramaksızın, hatta gıbta ve sevinç ile gireceklerdir. Çünkü Cenâb-ı Allah *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* (Enbiya, 103) buyurmuştur. Bir de âhiret mükafaat yurdu olup, teklif yurdu değildir. Gam ve hüzün ancak teklif yurdunda söz konusudur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'dan gelen sahih bir hadiste: أَنَّ الْمَلاَئِكَةَ تُبَشِّرُ فِي الْقَبْرِ مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الثَّوَابِ بِالْجَنَّةِ حَتَّى يَرَى مَكَانَهُ فِي الْجَنَّةِ وَيَعْلَمَهُ *"Melekler kabirde, mükafaat ehli kimseleri cennette müjdeler. Öyleki o kimse cennetteki yerini görür ve öğrenir"* (52) buyurulmuştur. Ölüm anındaki muâyene (herşeyi görme) hali hakkındaki söz de böyledir. Binâenaleyh kendi halleri hakkında şüpheli olarak onların kıyamete gelmeleri nasıl düşünülür? Bu haller, ancak cehennemliklere tesir eder. Çünkü onlar cehennemlik ve ikâb ehli olduklarını bilmemektedirler.

Alimler, cehennemin zararının o mü'minlerden nasıl uzak olacağı konsunda ihtilaf etmişlerdir:

a) Bazıları, "Cehennem olarak isimlendirilen o bölgenin içinde, ateşsiz bir yerin bulunması ve cehennemin derekeleri arasında geçiş yollarının bulunması imkansız değildir. Durum böyle olunca herkesin cehenneme girip, mü'minlerin o ateşsiz yerlerde, kâfirlerin ise ateşin ortasında olmaları da imkansız değildir.

b) Allah Teâlâ, cehennemin ateşini söndürür, böylece de mü'minler oradan geçerler ve cehennem, onların dışında kalanları içine alır. **İbn Abbas** (r.a) "O müminler o cehenneme, cehennem küpten çıkan sese benzeyen bir ses çıkardığında gelirler (vürûd)" demiştir. **Cabir İbn Abdullah**'dan, bu meseleyi **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e sorduğunda, O'nun şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Cennetlikler cennete girdiklerinde birbirlerine"* Rabbimiz bize, cehenneme vürûd edeceğimiz (gireceğimizi) va'detmemiş miydi?" dediklerinde, onlara, "Siz oraya o cehennem sönmüş iken girdiniz (veredtümûhâ)" denilir."

---

52) Benzeri **Buhari**, *Rikak*, 51.

c) Cehennemin sıcaklığı tabii değildir. Kâfirlerin bedenlerine yapışan o parçaları, Cenâb-ı Hak onların üzerinde yakıcı ve eziyyet edici; mü'minlerin bedenlerine yapışan o parçaları, onların üzerinde tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'de olduğu gibi, bir serinletici ve emniyet vesilesi kılar ve yapar. Bu tıpkı, aynı kırbadan, kıbti su içtiğinde, o kırbadaki suyun kana dönüşmesi, İsrâilli su içtiğinde ise onun tatlı bir su olması gibidir.

Bil ki, bu izahlardan herbiri mutlaka, cehennemde azâb görenle beraber olabilmeleri için, azabla müvekkel olan melekler hakkında da söz konusudur.

Müminlerin Uğramalarının Hikmeti

İmdi, eğer: Müminler cehenneme girdiklerinde cehennem onlar için bir azâb yeri olmadığına göre, onların o cehenneme girmelerinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, kendilerinin bundan kurtulduklarını bilip anladıklarında, bu onların sevincini ve sürurunu artırır.

2) Bu, kendilerinin düşmanı olan o müminlerin cehennemden kurtulduklarını, kendilerinin ise orada ebedi kaldıklarını gördüklerinde, cehennemliklerin keder ve gamını artırır.

3) Bu, cehennemlikler müminlerin yanında, hatta kendi dostlarının ve kendilerini cehennemden sakındıran tarafa[illegible]kendilerine dönüp bakmadıkları kimselerin yanında rezil ve rüsvay olacakları için, cehennemliklerin keder ve hüznünü arttırır.

4) Müminler, cehennemde o kafirlerle birlikte olduklarında onlar onları susturarak, yere baktırır. Bu da böylece, kâfirlerin kederini, müminlerin de sürurunu arttırır.

5) Müminler, cehennemlikleri haşr ve neşr ile korkutarak inzâr edip onlara bu meselenin doğruluğuna dair deliller getirdiklerinde onlar o delilleri kabul etmemişlerdi. Binâenaleyh, o müminler o kâfirlerle birlikte cehenneme girdiklerinde, müminler o kâfirlere, söyledikleri hususlarda kendilerinin sadık olduğnu; haşri ve neşri tekzib edenlerin ise yalancı olduklarını ortaya koymuş olurlar.

6) Müminler o azâbı gördüklerinde bu, o müminlerin cennet nimetlerinden daha *fazla haz duymalarına* vesile olur. Nitekim şair, *"Eşya, zıtlarıyla daha fazla olarak ortaya çıkar"* demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır"* (Enbiya, 101) beyanına tutulanlara gelince, biz onların cehenneme girmiş olduklarına delâlet eden hususlardan birisinin de bu *olduğunu* belirtmiştik. Hem, **ânhâ** (oradan) ifadesiyle, "cehennemin azâbından" manası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın *"Onun gizli sesini, [illegible]ıltısını bile duymazlar"* (Enbiya, 102) beyanı ile de bu kastedilmiştir.

[illegible], sa,et "Mü'min ve müttaki kimselerin cehenneme nasıl girdikleri, sonra da oradan nasıl çıkıp da cennete gittikleri hususu, haberlerle sabit midir?" denilirse,

biz deriz ki: Hesaba çekilme işinin yerde veya arzın olduğu bir mekânda olacağı, haberlerle sabittir. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O günki yer, başka bir yere... tebdil olunacaktır"* (İbrahim, 48) ayeti de delâlet etmektedir. Cehennem, yere yakındır; cennet ise göktedir. Hesaba çekilme mekânında bir araya gelme işi hasıl olur. Böylece onlar oradan cehenneme girerler, sonra da Allah Teâlâ cennetlikleri yükseltir ve onları oradan kurtarır. Cehennemlikleri ise orada bırakır. كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْماً مَقْضِيّاً *"Bu, Rabbinin üzerine kati olarak aldığı, hükmettiği birşeydir"* ayetinde geçen **hatmen** kelimesi, birisi birşeyi gerekli görüp vacib kıldığı zaman söylenilen حَتَمَ الأَمْرُ deyiminin masdarıdır. Buradaki masdar ism-i mefûl (mahtûm) anlamındadır. Bu, Arapların tıpkı **"Halku'llahi** (Allah'ın mahlûku) ve **"Darbu'l-esiri** (esirin dövdüğü) demeleri gibidir."

İlahi cezanın aklın da vacib olduğunu söyleyenler şu şekilde istidlâl etmişlerdir: *"Bu, Rabbinin üzerine kati olarak aldığı hükm ettiği birşeydir"* ayeti, tehdit ve haberler cihetinden gelen şeyin, vâcib ve gerekli olduğuna delâlet eder. Çünkü **'alâ** edatı vûcûb ifade eder. Sırf nakille, haberlerle sabit olan şeye ise, vâcib denilmez." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Allah'ın va'dinden cayması imkânsız olunca, bu vûcûb gibi kabul edilir...

Müttakilerin Cehennemden Kurtarılması

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ *"Sonra takvaya erenleri kurtaracağız. Zalimleri ise, bırakacağız"* buyruğuna gelince, kelime, **nunci, nûneccî,** ve meçhul siğasıyla **yuncâ** şeklinde okunmuştur. Kadi şöyle der; "Ayet, vaide dair, bizim görüşümüzle bir delil teşki eder. Çünkü Allah Teâlâ, herkesin o cehenneme gireceğini beyân buyurmuş, sonra da cehennemden kurtulacakların sıfatlarını beyan etmiştir ki bunlar, müttakilerdir. Fasıklar ise müttaki değillerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, müttakilerin dışında kalanları, cehennemde dizüstü bırakacağını beyan buyurmuştur. Böylece, fasıkın cehennemde ebedi kalacağı sabit olmuş olur."

Müttakinin Manası

İbn Abbas şöyle der: "Müttaki, lâ ilâhe illâllah sözü ile, şirkten korunmuş olan kimsedir." Bil ki **İbn Abbas**'ın söylemiş olduğu bu hüküm hakkın doğruluğuna delilin şehadet ettiği, ve gerçeğin ta kendisi olan bir hükümdür. Zira Allah ve peygamberleri tasdik eden herkes için, "O, şirkten korunmuştur" denilebilir. Böylesi kimse hakkında, "o, şirkten korunmuştur" denildiğine göre, onun hakkında, "O, müttakidir de" denilebilir. Çünkü müttaki (korunmuş) kelimesi "şirkten korunmuş" olan ifadesinin bir parçasıdır. Mürekkebin kapsamına aldığı şeyi, müfredi de içine alır (birbirinden ayrılamazlar) Böylece, büyük günah sahibinin de muttaki olduğu sabit olmuş olur. Bu sabit olunca, büyük günah sahibinin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra müttakileri kurtaracağız"* cümlesinin umum oluşundan dolayı, cehennemden çıkmış olması gerekir. Böylece, kendi lehlerine zannettikleri bu ayet, görüşlerinin yanlışlığına delâlet eden en güçlü delillerden olmuş olur.

Kadî, bu ayetin aynı zamanda, "Mükelleflerden, ne cennette ne de cehennemde olmayacak olan kimseler vardır" diyenlerin görüşlerinin, yanlış olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir. Biz, bu da zayıftır diyoruz. Çünkü ayet, Allah Teâlâ'nın, müttaki kimseleri kurtardığına delâlet eder. Halbuki ayette Allah Teâlâ'nın, onları cehennemden kurtardıktan sonra cennete gönderdiğine dair bir delâlet yoktur. Farzet ki, ayet buna delâlet etsin. Ancak ne var ki ayet, müttakilerin cennette olduklarına, zalimlerin ise cehennemde bırakıldıklarına delâlet etmektedir. Şu halde burada, bu iki kısmın dışında kalan bir üçüncü kısmın bulunması gerekir ki, bu üçüncü kısım da, tâat ve masiyeti denk olan kısımdır. Böylece herbiri diğeriyle düşer, neticede nötr hale gelir, geriye de ne itâat, ne de isyan eden diye birşey kalmaz. Binâenaleyh şayet bu kısmın bulunması batıl olursa bu ayetin dışındaki başka bir şeyle batıl olmuş olur. Bu sebepl bu ayet, **Kadî**'nin iddia ettiği hasr manasına delâlet etmez. Bazı Mu'tezile alimleri, ilahi vaid ve tehdit hususunda, Hak Teâlâ'nın, *"Zalimleri ise, orada dizüstü düşmüş bir halde bırakacağız"* ifadesine tutunmuşlardır. Halbuki, **ez-zâlimîn** lafzı, başında harf-i tarifin bulunduğu bir çoğul kelimedir. Binâenaleyh, bu kelime umumilik ifade eder. Umumi lafızlara tutunma hakkındaki sözümüz ise, bu kitabta defâlarca geçmiştir. Ayetteki **cisiyyâ** kelimesine gelince, Keşşâf sahibi, O'nun, *"Zalimleri ise, orada dizüstü düşmüş bir halde bırakacağız"* cümlesinin yukarda bahsedilen "vürûd" ifadesiyle kastedilmenin, onların cehenneminin etrafında dizüstü çökmüş olmaları; müminlerin ise, cehennemden kurtarıldıktan sonra cennete girerek kafirlerden ayrıldıklarına; kafirlerin ise bulundukları yerde, dizüstü çökmüş olarak kalakaldıklarına bir delil olduğunu söylemiştir.

★ ★
★

Ayetler Karşısında Kâfirler

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟
أَىُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾

"Kendilerine açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman kâfirler mü'minlere: "İki fırkadan hangisi makamca daha hayırlı, meclis ve topluluk bakımından daha güzeldir" dediler"

(Meryem, 73).

Kâfirlerin Dünya Hayatındaki Değerlendirmeleri

Bil ki Allah Teâlâ, öldükten sonra diriltilmeyi kabul etmeyen Kureyş müşriklerinin aleyhine, delil getirince bunun peşinden, bahsi geçen kimselerin, Cenâb-ı Hakk'ın hüccetine karşı şu sözle muarazada bulunduklarına dair vaidini getirmiştir: "Şayet siz hak, biz de batıl üzere bulunsaydık, o zaman sizin dünyadaki haliniz, bizimkinden daha güzel ve daha hoş olurdu. Çünkü, kendisinin samimi ve ihlaslı dostlarını azâba ve zillete düşürmesi, kendisine hizmetten yüz çevirmiş olan düşmanlarına ise izzet ve rahatlık vermesi, Hakîm olan zâta yakışmaz... Durum, bunun aksine olunca, kâfirler, nimet rahatlık ve hükümran olma hali içinde; müminler ise o zaman, korku ve zillet içinde idiler. İşte bu da, hakkın ve doğrunun, müminlerle birlikte olmadığına delâlet eder. Onların bu konudaki şüphelerinin neticesi budur. Bunun bir benzeri de, *"Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden evvel ona koşamazlardı"* (Ahkaf, 11) ayetidir. Rivayet olunduğuna göre kafirler, saçlarını tarıyor, yağlanıyor güzel koku sürünüyor ve övünebilecekleri zinetlerle zinetleniyor; sonra da müslümanların fakirlerine karşı böbürlenerek kendilerinin Allah katında, müminlerden daha değerli olduklarını iddia ediyorlardı... Geriye, ayetle ilgili şu iki bahis kalmaktadır:

Birinci bahis: Ayetteki ...آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ... *"açık açık ayetlerimiz"* ifadesi hakkında şu açıklamalar yapılabilir:

a) Bu, "Lafızları tertil üzere okunan manaları, ya muhkem oldukları için, veyahutta peşinden muhkem ayetlerin beyânının, yada Hz. Peygamberin sözlü ya da fiili olarak açıklamasının geldiği müteşabih ayetler olarak açık seçik biçimde" demektir.

b) "Kendileriyle tehaddide bulunulan ve hiçkimsenin kendilerine muarazada bulunamadığı, i'câzı apaçık bir biçimde..." demektir.

c) Meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın, haşrın isbatı hususundaki, *"İnsan düşünmez mi ki onu daha evvel ve o, birşey değilken kendisini hakikaten biz yarattık"* (Meryem, 67) beyanı gibi, kendisi hakkında bir soru sorulamayan ve kendisine itirazda bulunulamayan apaçık deliller olarak" demektir.

İkinci bahis: İbn Kesir, durdurma ve ikamet ettirme yeri anlamında olarak mimin dammesiyle **mukâmen** şeklinde okurken, diğerleri mimin fethasıyla, "durma mahalli" anlamında olarak, **makâmen** şeklinde okumuşlardır. نَدِيٌّ **(Nediyy)** kelimesinin anlamı ise, "meclis" demektir... Nitekim Arabça'da **nediyy** ve **nâdi** ayın anlamdadır. Bu kelimenin çoğulu, **endiye**'dir. Cenâb-ı Hakk'ın, ...وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنكَرَ *"Toplantı yerinizde meşrû olmayanı yapacak mısınız?"* (Ankebut, 29) ve فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ *"O vakit, meclisini da'vet etsin"* (Alak, 17) ayetleri de bunun gibidir. Nitekim birtakım kimseleri bir araya getirdiğinde نَدَوْتُ الْقَوْمَ denilir Mekkedeki "Daru'n-nedve" de aynı manadadır ki müşriklerin toplandığı meclise verilen ad idi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların bu şüphesine, şu ifadeyle cevap vermiştir.

★ ★
★

Önceki Kavimlerden Alınacak İbret

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا ﴿٧٤﴾

"Biz onlardan evvel nice asırlar helâk ettik ki onlar, mal ve metâca da, gösterişce de daha güzediler"

(Meryem, 74).

Bu cevabı şu şekilde açıklayabiliriz: "Cenâb-ı Hak dünyada, sizden daha çok nimet verdiği kimseleri de imha etmiştir. Şu halde, insan için dünyada hasıl olan nimetler, o kimsenin Allah'ın dostu olduğuna delâlet etmiş olsaydı, o zaman, Allah'ın sevdiği insanlara bu dünyada herhangi bir keder ve üzüntünün dokunmaması ve Allah'ın, bu dünyada kendilerine nimet verdiği kimselerden hiçbirini helâk etmemesi gerekirdi. O, onları helâk ettiğine göre bu durum, ya "Dünyalık elde eden, Allah'ın dostudur" şeklindeki birinci mukaddimenin yanlışlığına, yahutta, "Allah'ın dostlarına bir gam ve hüzün dokunmaz" şeklindeki ikinci mukaddimenin yanlışlığına delâlet eder. Her iki duruma göre de, ileri sürmüş olduğumuz şüphe geçersiz olur."

Geriye lafızların tefsirini yapma hususu kalmıştır. Buna göre biz diyoruz ki: Her asırdaki kimseler, kendilerinden sonra gelenler için, bir kuşaktır, nesildir "karn" dır. Çünkü onlar, onlardan önce yaşamışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın, هُمْ أَحْسَنُ ifadesi, mahallen mansûb olarak **kem** kelimesinin sıfatıdır. Baksana sen, şayet **hüm** zamirini getirmeseydin, o zaman **ahsenu** kelimesinin, sıfat olarak mansûb olması gerekirdi. **Esâs** ev eşyası anlamındadır.

Ri'yen Kelimesindeki Kıraatlar

Ri'yen kelimesine gelince, bu şu beş şekilde okunmuştur. Çünkü bu kelime ya noktasız olarak vâ ile, ya da noktalı olarak zâ ile okunur.

Birincisine gelince, bu kelimede ya hemze ve yâ bir arada zikredilir, veyahut sadece yâ ile yetinilir. Bu kelimede hem yânın hem de hemzenin birilkte zikredilmesi halinde, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime,ya kendisinden sonra ya bulunan sakin bir hemze ile رِئْياً (**Ri'yen**) şeklinde okunur. Bu durumda kelimenin manası, "görünümce,şekilce" demek olur. Bu, رَآئِتُ رِئْياً ifadesinden olmak üzere, ism-i mefûl manasında bir masdardır.

b) Harflerin yeri değiştirilerek, (kalb), kelimenin رِيئاً (Rien) şeklinde okunmasıdır. Bu, tıpkı Arapların رَأْيٌ (Re'yun) kelimesini, رَاءٍ (Râ'in) şeklinde söylemeleri gibidir... Sadece yâ ile yetindiğimizde bu bazan, hemzenin yâ'ya çevrilip yâ'nın da yâ'ya idğam ile şeddeli yâ ile olmak üzere; ya da, nimet ve refah anlamına gelen الرَّيُّ (er'reyyu) kelimesinden olmak üzere رِيًّا (Reyyen) şeklinde okuruz. Bu durumda bu kelime Arapların, رَيَّانَ مِنَ النَّعِيمِ i (nimetlere garkolmuş) deyimlerinden alınmış olur. İkincisine gelince, hemze hazfedilerek, sırf yâ ile okumadır. Bunun izahı şöyledir: Maklûb olan رِيئاً (Rien) kelimesinden, hemzenin hazfedilip, harekesi, kendisinden önce bulunan sakin yâ'ya kesilmek suretiyle hafifletilmesidir. Bu kelimenin زِيًّا şeklinde okunmasına gelince bu, toplamak, biraraya getirmek anlamına gelen الزَّيُّ (ez-zeyyu) kelimesinden müştakdır. Çünkü زِيٌّ "bir araya getirilmiş güzellikler, anlamındadır. Buna göre mana, "Bunlardan güzellerini de imha ettik" şeklinde olur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

İnsanların Âkıbeti

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا ۚ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا
الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ ۚ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا ﴿٧٥﴾
وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى ۗ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَّرَدًّا ﴿٧٦﴾

"De ki: "Kim sapıklık içinde ise, Rahman (Allah), onun (ipini-mühletini) uzattıkca uzatır. Nihayet va'dolunduğu şeyleri -ya azabı, ya kıyameti- gördükleri zaman artık kimin yeri kötü, kimin ordusu daha zayıf, bilecekler. Allah hidayeti kabul edenlerin hidayetini artırır. Bâki olan salih ameller, Rabbinin katında sevabca daha hayırlıdır. akıbetce de daha hayırlıdır"

(Meryem, 75-76).

Bil ki, bu o şüphenin ikinci cevabıdır. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Farzedelim ki, dünyada nimetlere gark olmuş olan bu sapığın, Cenâb-ı Hak, uzun müddet büyük nimetlere de nail olabilmesi için, ecelini uzatmış, ona belli bir süre tanımış olsun. Ama, böylesi kimseler mutlaka, ya dünyada bir azâbla, veyahutta ahirette büyük bir azâbla yüzyüze gelirler. Böylece de onlar, dünya nimetlerinin kendilerini o azâbtan

kurtarmadığını anlatırlar. Allah Teâlâ'nın فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَاناً sözü, onların (75. ayette geçen) خير مقاماً sözlerini; واضعف جنداً sözü ise احسن نديا sözlerinin mukabili olarak serdolunmuştur. Böylece Allah, onların dünyada mevki sahibi olmaları sebebiyle, kendilerinin daha üstün olduklarını zannetseler de, sonraları işin bunun zıddı olduğunu ve daha kötü durumda olduklarını anlayacaklarını, beyan etmiştir. Çünkü cehennemden daha kötü bir yer ve hesap hususunda da, sıkıştırılmaktan, iğneden ipliğe sorulmaktan daha kötü bir hal bulunmaz.

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَضْعَفُ جُنْداً ifadesine gelince, onlar dünyada kendi ordu ve cemaatlerinin fayda sağlayacağını sanmışlardır. Ama onlar, ahirette kendileri için bir yardımcının bulunmadığını gördüklerinde kendilerinin, dünyada iddia ettiği şeyler hususunda yanılmış olduklarını anlarlar.

Bazı Lügavi Açıklamalar

Geriye, ayetlerin ihtiva ettiği lafızları incelemek kalmıştır. Bu birkaç bakımdan yapılabilir:

a) مَدَّ لَهُ الرَّحْمٰنُ ifadesi, *"Allah onun ömrünü uzattı.* Ömrü hususunda ona zaman tanıdı" demektir. Böylece bu ifade, bunun vâcib olduğunu ve sapıkların mazeretlerini sona erdirmek için, mutlaka yapılması gereken birşey olduğunu bildirmek maksadıyla, emir siğasında getirilmiştir. Kıyamette onlara, *"Size iyice düşünecek kimsenin düşünmesine imkân verecek, aklını başına toplayacak kadar ömür vermedik mi?"* (Fatır, 37) denilir. Bu tıpkı, *"O kâfirler kendilerine mühlet vermemizi nefisleri için sakın hayırlı sanmasınlar. Onlara fırsat verişimiz, ancak (günahı) artırmaları içindir"* (Âl-i İmran, 178) ayeti gibidir.

b) Ayetteki إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ *"Ya azab, ya kıyamet"* ifadesi, ayette bahsedilen azab ile, kıyametten önce olacak bir azabın kastedildiğine delâlet eder. Çünkü ayetteki *"ya kıyamet"* ifadesi ile kıyamet günü kastedilmiştir. Kıyamet gününden önce olacak o azab ile, ya kabir azabı, yahut da insanların ölürken görüp müşâhede ettikleri azab kastedilmiş olabilir. Çünkü insanlar ölüm anında, hakettikleri şeyi anlayıp görürler. Yine bu azabla, onların dünyadaki hallerinin, izzetten (şereften) zelilliğe, zenginlikten fakirliğe, sıhhatten hastalığa, emniyetten korkuya dönüşmesinin kasdedilmiş olması da mümkündür. Yine bununla mü'minlerin onlara hükümran kılınması, yahut da **Bedir Günü** kafirlerin başına gelen hezimetin kastedilmiş olması da mümkündür. Ayet hakkında bütün bu izahlar yapılmıştır.

Hidayet Ehlinin Hidayetinin Artırılması

Bil ki Allah Teâlâ bundan sonra, yukarıda bahsedilenler ile kâfirlere muamele ettiği gibi, aynı şekilde hidayete ermiş mü'minlerin de hidayetini artırdığını beyân buyurmuştur. Bil ki biz bunun böyle oluşunu aklen de izah edebilir ve şöyle deriz: Bazı hidayete erme çeşitlerinin bazı şartlara bağlanmış olması uzak bir ihtimal değildir.

Çünkü hidayete erme, neticede ilme dayanır. İlmin, bazısının bazısına bağlı olması imkansız değildir. Binâenaleyh şart olan hidayetle doğru yolu bulan, meşrut olan (ona bağlı olan) hidayetin verilmesine de müsait hale gelir. Böylece de Hak Teâlâ'nın, *"Allah hidayeti kabul edenlerin hidayetlerini artırır"* beyanı yerinde olmuş olur. Bunun misâli şöyledir: iman, hidayettir. İmandaki ihlas ise, hidayete ilave birşeydir. İhlası elde etmek ise ancak imanı elde ettikten sonra mümkün olur. Binâenaleyh kim iman ile hidayete ererse, Allah o kimseye ihlası vererek, hidayetini artırır.

Bu, biz ayetteki bu ifadeyi zahiri manasına aldığımızda söz konusudur. Bazı kimseler bu ifadeyi, "mükafatı artırma, fazla mükafat verme" manasına tefsir ederek, "Allah, hidayete eren kimselere hidayetlerine karşılık fazla mükafat verir" demişlerdir. Bazı kimselerde bu fazlalığı ve artırmayı, imana dayalı olan ibadetleri (yapma fırsatı verme) manasına tefsir etmişlerdir. **Keşşaf sahibi** şöyle der; "Ayetteki **yezîdü** (artırır) kelimesi, bir önceki ayette geçen فَلْيَمْدُدْ (uzattıkca uzatsın) kelimesi üzerine atıftır. Çünkü bu önceki ifade haber mahallinde olup, takdiri, "Kim sapıklık içinde olursa, Rahman ona mühlet verir ve artırır, yani mühlet vermek suretiyle onları kendi başlarına bırakarak onların sapıklıklarını; hidayete erenleri de, muvaffak kılmak suretiyle, hidayetlerini artırır" şeklindedir.

Bekaya Ait İşler Daha Hayırlıdır

Cenâb-ı Hak daha sonra, hidayete eren kimselerin içinde bulundukların halin neticede kendilerine fayda vereceğini beyan buyurarak, ...وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَاباً *"Bâki olan sâlih ameller, Rabbinin katında sevabca daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu böyledir. Zira hidayete eren kimselerin üzerinde oldukların şey, kendisini sonsuz ve büyük bir menfaatin takibettiği, sonlu ve az bir zarar; sapıkların üzerinde olduğu şey ise, peşisıra büyük ve sonsuz bir zarar gelecek olan, sonlu ve az bir menfaattir. Birincisinin daha hayırlı olduğunu herkes açıkca anlar ve kolayca bilir. İşte böylece onların dayandıkları şüpheleri sakıt olur.

Bakıyat-ı Salihat

Alimler ayetteki *"Bâki olan salih ameller"* ifadesi ile ne murad edildiği hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak muhakkik alimler, bunun "iman" olduğunu, faydası devamlı ve sonsuz olduğu için salih amellerin bâkilik ile tavsif edildiğini söylemişlerdir. Bazı alimler de, bununla bir kısım ibadetlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanların bir kısmı, bununla büyük mükafatlı ibadetleri zikretmişlerdir.

Böylece onların bazısı, namazı; bazısı, tesbîhi zikretmişlerdir. **Ebu'd-Derdâ** (r.a)'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir. Birgün Hz. Peygamber (s.a.s) oturdu ve eline kuru bir çubuk olarak, (önündeki) yaprakları onunla süpürerek şöyle dedi: إِنَّ قَوْلَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَسُبْحَانَ اللَّهِ يَحُطُّ الْخَطَايَا حَطّاً كَمَا يَحُطُّ وَرَقَ هَذِهِ الشَّجَرَةِ الرِّيحُ خُذْهُنَّ يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ قَبْلَ أَنْ يُحَالَ بَيْنَكَ وَبَيْنَهُنَّ هُنَّ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ وَهُنَّ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ

"Hiç. şüphesiz "Lâilahe illallahu vallahu ekber ve Sübhanallah" (Allahdan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür. Allah'ı takdis ve tesbih ederiz) ifadesi, rüzgarın şu ağacın yapraklarını döküp yokettiği gibi, (insanın) hatalarını siler süpürür. Ey Ebu'd-Derda, seninle o kelimeler arasına (ölüm) engeli girmezden önce, onları al (çok-çok söyle). Çünkü onlar, bâki olan sâlih amellerdir ve onlar cennet hazinelerindendir" (53) **Ebu'd-Derda** (r.a) şöyle derdi: "Ben onları ezberledim ve onları öyle çok söylüyordum ki tanımayan birisi beni gördüğünde, deli sanırdı."

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, mükafatları devamlı ve sonsuz olması açısından "bâkiyat" diye tavsif etmiştir. Binâenaleyh ibadetlerin bir kısmı, her ne kadar sevabca diğerlerinden daha noksan ise de, devamlılık hususunda hepsi müşterektir. Bu sebeble bütün ibadetler, neticelerine, yani mükafaatlarına nazaran, bâki ve salihtirler.

Cenâb-ı Allah sonra, o ibadetlerin, *"Sevabca daha hayırlı, akıbetce(mereddan) daha hayırlı"* olduğunu haber vermiştir. "Daha hayırlı" sözü ancak, birşey başkasından daha hayırlı olduğu zaman söylenebilecek birşeydir. O halde bununla, "Bu, kâfirlerin makam itibarı ile daha hayırlı, meclis ve topluluk bakımından daha güzel zannettikleri şeyden daha hayırlıdır" manası kastedilmiştir.

★ ★
★

Rabbine Karşı Başkalarının Durumu

أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَـٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾

"Ayetlerimizi inkar eden ve "Bana elbette mal ve evlâd verilecek" diyen adamı gördün mü? O gayba mı vâkıf oldu, yoksa Rahman katından bir ahid mi aldı" Hayır öyle değil! Biz onun söyleyegeldiği (sözü) yazacak ve azabını da uzattıkca uzatacağız. Onun söyler olduğu şeye Biz mirascı olacağız ve o, Bize tek başına gelecek"

(Meryem, 77-80).

Bil ki Allah Teâlâ ilk önce, öldükten sona dirilmenin doğruluğuna dair deliller zikredip sonra inkârcıların şüphelerini zikredince ve onlara gerekli cevabı verince,

53) Kenzu'l-Ummal, 1/2033.

burada da onların haşr ile ilgili inancı tenkid etmek için, alaylı bir üslûpla söyledikleri şeylere yer vererek, *"Ayetlerimizi inkâr eden ve "Bana elbette mal ve evlâd verilecek"* diyen adamı gördün mü?" buyurmuştur.

Hamza ve **Kisâî** وَلَداً kelimesini **vulden** diye okurlar ki "çocuklar" manasına cemidir. Nasıl ki **esed** (aslan) kelimesinin cemi **üsd** gelir. **Yahya b. Ya'mer**'in bu kelimeyi kesre ile **vilden** şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

Ayetin Nüzul Sebebi

Hasan el-Basrî'den bu ayetin, **Velid b. Muğire** hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Halbuki meşhur olan, bu ayetin **As b. Vâil** hakkında nazil olmuş olduğudur. **Habbâb b. el-Eret** (r.a) şöyle demiştir: "Benim **As b. Vâ'il**'den alacağım vardı. Borcumu ondan istedim. O, "Hayır, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i inkâr etmedikce vermem" dedi. Bunun üzerine ben, "Kesinlikle hayır! Ben **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i ne sağlığımda, ne ölürken, ne öldükten sonra dirildiğimde inkâr etmem" dedim. **As b. Vâil**: "Ben öldüğümde yeniden mi diriltileceğim?" dedi. Ben, "Evet" dedim. Bunun üzerine o, "Öldükten sonra yeniden diriltildiğimde ve sen bana geldiğinde, orada benim malım ve çocuklarım da olur. İşte borcunu o zaman veririm" dedi.

Şu rivayet de yapılmıştır: "**Habbâb** (r.a), **As b. Vâil** için, bir takı yaptı. **As, Habbâb**'dan onu vermesini istedi. **Habbâb** da onun ücretini isteyince O: "sizler öldükten sonra diriltileceğinizi, cennette altın, gümüş ve ipek bulunduğunu iddia ediyorsunuz. Binâenaleyh ben bunun ücretini orada veririm. Çünkü orada bana da mal ve evlâd verilecek" dedi. Cenâb-ı Hak onun bu sözüne, *"O gayba mı vâkıf oldu, yoksa Rahman katından bir ahid mi aldı?"* diye cevap vermiştir. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Ayetteki bu ifade, Arapların bir kimse dağ başına tırmanıp çıktığında kullandıkları اِطَّلَعَ الْجَبَلَ (Dağa çıktı) deyimlerinden alınmadır. Yine ona hakim oldu, galip oldu, mâlik oldu" manasında مَرَّ مَطَّلَعاً لِذَلِكَ الأَمْرِ "O, bu işin matla'ına uğradı denilir. Bu kelime hakkında tercihe şayan olan, şu mananın verilmesidir: O, sadece tek ve kahhâr olan Allah'ın sahib olduğu gayb ilmine ulaştı da, şan ve makamını böylesine mi yüceltti." Yahut bunun manası, "Onun Kendisinde olduğunu iddia ettiği şeye, ancak iki şeyle, yani ya gaybı bilmekle, yahut da gaybı bilenden alınan bir söz (ahd) ile ulaşılabilir. Binâenaleyh sen ona bunlardan hangisi ile ulaştın bakalım!" şeklindedir. "Ahd"in, kelime-i şehâdet manasına geldiği de söylenmiştir. **Katâde**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onun daha evvel yaptığı salih bir ameli mi var ki, bu salih amel sayesinde söylediği şeyi ümid ediyor."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun halinin, iddiasının tam zıddına olduğunu bildirerek, **kellâ**! *"Hayır öyle değil"* buyurmuştur. Bu kelime, red ifade eden bir lafızdır. Bu, onun hatalı olduğuna dikkat çekmektedir. Yani "O söylediği ve umduğu şeyde hatalıdır" denilmektedir. İmdi, eğer, *"O, bir söz atmaya dursun, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır"* (Kâf, 18) ayetinde beyan buyurulduğu gibi, söylenen **söz ve**

yapılan şey anında (kâtib meleklerce) yazıldığı halde, burada niçin Cenâb-ı Allah gelecek zaman siğası ile, "yazacağız" buyurmuştur?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bizim yazdığımız, onun tarafından anlaşılacak ve bilinecektir.

b) Suçluyu tehdid eden, ona, her ne kadar o anda ondan intikam alma, onu cezalandırma arzusu taşıyor ise de, "Senden intikam alacağım" der. Onun bu söz ile gayesi, sırf tehdiddir. İşte burada da böyledir.

Ayetteki وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدّاً... *"Onun azabını da uzattıkca uzatırız"* ifadesi, "Onun hakettiği azabı, uzatır ve artırırız. Azabının zamanını katlarız" demektir. Arapça'da **medde** ve **emedde** fiilleri aynı manaya kullanılır. Buna, **Hz. Ali**'nin bunu, nûn'un zammesi ile نُمِدُّ لَهُ şeklinde kıraati de delildir.

Hak Teâlânın وَنَرِثُهُ مَايَقُولُ *"Onun söyler olduğu şeye Biz mirascı olacağız"* beyanı "va'dettiği malı ve evlâdı Kendisinden silinip kaybolup gider, böylece tıpkı miras malının onu miras bırakan (ölmüş olan) kişiye dönmesi imkansız olduğu gibi onun malı ve evlâdı da kalmaz demektir. Ahirette bunlar onun elinden çekilip alınınca, o yapayalnız kalır. İşte Cenâb-ı hak bundan ötürü, *"O, Bize tek başına gelecektir"* buyurmuştur. Binâenaleyh onun ahirette malı ve evlâdı ile birlikte olması söz konusu değildir. Nitekim bir başka ayette Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi (ahirette de) yapayalnız, teker teker huzurumuza geleceksiniz"* (En'am, 94) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Müşriklerin Âkıbeti

وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِّيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ
وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾
فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾ يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ
الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَّا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

"Onlar kendileri için bir izzet olsun diye, Allah'dan başka tanrılar edindiler. Hayır öyle değil. O (tanrıları) onların tapmalarını reddedecek ve onların aleyhine dönecekler. Görmedin mi Biz, kâfirlerin başına, kendilerini alabildiğine teşvik ve ifsad eden şeytanları gönderdik. Şu halde sen onlara karşı acele etme. Biz ancak onların (günlerini) sayıyoruz. Müttakileri Rahman (Allah'ın) huzuruna bir hayat olarak toplayacağımız ve günahkârları susuz olarak cehenneme süreceğimiz gün, Rahman'ın nezdinden bir ahd almış olanlardan başkaları şefaata mâlik olamayacaklardır"

(Meryem, 81-87).

Bil ki Allah Teâlâ haşr ve neşr meselesi hususunu beyan edince, şu anda putlara tapmayı reddetme konusunu ele alıp, putperestlerin o putları Allah katında şefaatci ve helakten kurtaran yardımcı olsunlar, kendilerine şeref kazandırsınlar diye ilah edindiklerini beyân buyurmuştur. Sonra da bu hususu كَلَّا *"Hayır öyle değil"* diyerek cevaplamıştır. Bu, onlara karşı bir red ve onların o ilahları sayesinde şeref kazanacaklarını kabul etmemedir. **İbn Nüheyk** bu kelimeyi **küllen** onların hepsi" şeklinde okumuştur ki bu, "Onların hepsi, bu putlara ibadet etmek suretiyle kâfir olacaklar" demektir. **İbn Cinni**'nin **"el-muhteseb"** adlı eserinde, bu ifade kâfın fethası ve tenvin ile **kellen** şeklinde yer almıştır. O, bunun, "Bütün bu itikâd ve görüşler bir "Kell" (yük ve meşakkat)'tir" manasında olduğunu söylemiştir. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Eğer bu rivayet doğru ise, bu yine red manasına olan **kellâ** lafzı olmuş olur. Ama bu kelime üzerinde vakıf yapan, tıpkı *"Kavâriren"* (İnsan, 15) kelimesinde olduğu gibi, bunun **elif**'ini **nûn**'a çevirir (tenvinli okur)."

Alimler سَيَكْفُرُونَ reddedecekler fiilinin fâilin, ibadet edenler mi, yoksa ibâdet edilen (putlar) mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, fâilin ibadet edilenler (putlar) olduğunu söylerlerken, bazıları da bununla Cenâb-ı Hakk'ın melekleri kastettiğini, çünkü âhirette meleklerin, onların (kendilerine yaptıkları) ibadetleri kabul etmeyeceklerini, onlardan uzak durup, onlarla davalaşacaklarını söylemiştir. Cenâb-ı Allah'ın, *"Bunlar mı size tapıyorlardı?"* (Sebe, 40) ayetiyle anlatılan husus budur.

Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ kıyamet günü putlara can verir. Böylece onlar kendilerine tapanları azarlar ve onlardan uzak olduklarını bildirirler. İşte bu, o kâfirler için en büyük pişmanlık anı olur." Bazı kimseler de bu fiilin fâilinin, ibadet edenler olduğunu söyleyerek, "O müşrikler kıyamet günü putlara taptıklarını kabul etmezler. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Sonra onların (baş vuracakları) fitne (çare) ancak şöyle demeleri oldu: "Rabbimiz Allah'a andederiz ki biz müşriklerden değildik"* (En'am, 23) buyurarak beyan etmiştir.

Ayetteki وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا *"(Onlar) onların aleyhlerine dönecekler"* ifadesini Cenâb-ı Hak, onların "Kendileri için izzet" ummalarına mukabil getirmiştir. İzzetin

zıddı, zillet ve aşağılıktır. Yani onların aleyhine, ümid ettiklerinin ve istediklerinin zıddı tahakkuk eder. Buna göre sanki: "O putların o izzetleri değil, ziletleri onlar aleyhine tahakkuk eder. Yahut da onlar, onlara karşı düşman olurlar" denilmek istenmiştir. "Zıdd" kelimesi, "**yardımcı**" manasınadır. Nitekim Arapça'da "**yardımcılarımız**" manasında أَضْدَادُنَا denilir. Buna göre "**avn**" (yardım), "**zıdd**" lafzı ile ifade edilmiş olur. Çünkü o, karşındaki aleyhine sana yardım etmek suretiyle, ona muhalif, düşman ve zıd olmuştur. Buna göre eğer, "bu kelime niçin müfred olarak getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in وَهُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ *"Onlar, kendileri dışındakilere karşı tek eldirler"* (54) hadisindeki "**el**" kelimesi de müfreddir. Aşırı intizamlarından ve aralarındaki muvafakattan ötürü, sözleri birbirine uyduğu için onlar tek bir şey gibidirler. İlahların onların aleyhine yardımcı olmalarının manası, kâfirlerin cehennemin yakıtı ve kütüğü olmalarıdır. Bir de onlar, putlara ibadet ettikleri için bu azabı haketmişlerdir.

Müşriklerin Dünyada Şeytanlarıyla İlişkileri

Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin âhirette putları ile olan hallerinden bahsedince, bundan sonra onların dünyada şeytanları ile olan durumlarından bahsetmiştir. Çünkü onlar herşeyi o şeytanlarına sorar, onlara boyun eğer ve onların emirlerini dinlerler. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, إِنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا *"Biz kâfirlerin başına, kendilerini alabildiğine teşvik ve ifsâd eden şeytanları gönderdik"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

Şeytanların Rolü Hakkında Mu'tezile ile Tartışma

BİRİNCE MESELE Ehl-i Sünnet alimleri, Allah Teâlâ'nın bütün herşeyi irade ettiğine dâir bu ayeti delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Falancayı falancaya saldım, gönderdim" ifadesi, Arapça'da, "onu ona hükümran kılmayı irade etti" manasında, "onu ona musallat kıldı" Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "سَمِّ اللَّهَ وَأَرْسِلْ كَلْبَكَ عَلَيْهِ" *"Besmele çek ve köpeğini (av üzerine) gönder"* (55) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetteki, *"Biz kâfirlerin başına... şeytanları irsal ettik (gönderdik)"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın, şeytanların kâfirlere hükümrân olmasını istediği için, onları onlara hükümran kıldığını gösterir ki, bu da bizim maksadımızı ortaya kor. Hem sonra bu husus ayetteki, *"Kendilerini alabildiğine teşvik ve ifsâd eden"* ifadesiyle de desteklenir. Çünkü bu, "Biz, şeytanlar onları alabildiğine teşvik ve ifsâd etsinler diye, şeytanları kâfirler üzerine salıverdik" demektir. Yine bu husus Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların içinden gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat (Ey İblis)"* (İsrâ, 64) ayetiyle de kuvvet kazanır."

---

54) İnb Mâce, diyat, 31 (2/895).

55) Benzeri, Buhârî, Zebâih, 2-3; Müslim, Sayd, 1-3 (3/1529-1530).

Kâdî şöyle der: "Ayetin lafzı, Allah'ın peygamberlere, ümmetlerine iletebilecekleri bir peygamberliği yüklemek sûretiyle peygamber gönderdiği gibi, şeytanları da kâfirlere göndermiş olmasını gerektirir. Binâenaleyh o göndermede, şeytanların tabii vasfı olan igvânın bulunması gerekir. O zaman da kâfirlerin o şeytanların sözlerini kabul edip, onlara itaat etmeleri gerekmiş olur. Bunun böyle olduğunu söylemek ise küfürdür. Bir diğer şaşılacak hususda **Cebriye**'nin bu ayete tutunmasıdır. Çünkü onlara göre kâfirin sapıklığı, Cenâb-ı Hakk'ın onda küfrü yaratıp, takdir etmiş olması hasebiyle, Allah'dandır. Binâenaleyh şeytanın bunda bir tesiri yoktur. Ayetin lafzını böyle zâhiri manasına hamletmek mümkün olmayınca onu te'vil etmek gerekir. Binâenaleyh biz bu lafzı "Allah Teâlâ "şeytanları ile kâfirleri başbaşa bıraktı ve onların şeytanların ıgvâsından menetmedi, korumadı" manasına hamlederiz. İşte bu başbaşa bırakma işi, mecâzi olarak 'irsal" (gönderme, üzerlerine salma) ile ifade edilmiştir. Bu tıpkı bir kimsenin köpeğini, komşusunun evine girmekten alıkoymadığı zaman, bununla o insanlara eziyet etmeyi murad etmemiş olsa bile, "O köpeğini falancanın üzerine gönderdi" denilir. Bu başbaşa bırakma işinde, onlara bir sıkıntı olmasından dolayı her ne kadar bir şiddet bulunsa bile, onlar şeytanın sözlerini (vesveselerini) kabul etmeyebilirler. Binâenaleyh onların kabul etmemeden ötürü kazanacakları mükafat da büyük olur. Bunun böyle oluşunun delili, *"İş olup bitince şeytan der ki: "... Benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm ve nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icâbet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın"* (İbrahim; 22) ayetidir. "**Kâdî**'nin sözünün hepsi budur.

Biz onun, "Bu ayeti zâhiri manasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü ayetteki, *"Şeytanları irsal ettik (gönderdik)"* ifadesi, *"Şayet Allah şeytanları, kafirlere göndermiş olsaydı, kâfirler şeytanların sözünü dinlemek suretiyle onlara itaat ederlerdi"* demektir şeklindeki iddiasını kabul etmediğimizi söylüyoruz. Biz diyoruz ki: Allah Teâlâ şeytanları kâfirlere (vazifeli olarak) göndermedi, aksine onları onların üzerine salıverdi. Onları onlara irsaletmek, "onları onlara hükümran kılmayı istediği için, onları onlara musallat kılmak" demektir. Binâenaleyh onları onlara göndermek başka, musallat kılmak başkadır. **Kâdî**'nin, "Kafirin sapıklığı Allah'dan olmuş olur. O zaman bunda şeytanın ne tesiri var" şeklindeki sözüne karşı biz deriz ki: Niçin şöyle denilemesin: "Şeytanın o kâfirlere vesvesesini ulaştırması, onu dinleyenin anlayışının sağlıklı olması şartı ile, o kimsenin kalbinde bu sapıklığa sebeb olmuştur. Çünkü şeytanın konuşması (vesvesesi), Allah Teâlâ'nın o konuşmayı yaratmasından ötürüdür. Binâenaleyh kâfirin kalbinde meydana gelen o sapıklık, işte bu iki açıdan, hem şeytana hem de Allah'a nisbet edilebilir. Kâdî'nin, "Ayetteki "**irsal**" ile, kâfirlerle şeytanların başbaşa bırakılmaları manasının kastedilmesi niçin câiz olmasın?" şeklindeki iddiasına karşı deriz ki: Cenâb-ı Hak, şeytanlarla kâfirleri başbaşa bıraktığı gibi, şeytanlarla peygamberleri de başbaşa bırakmıştır. Ama Allah Teâlâ, şeytanları kâfirler üzerine salıverdiğini ayette özellikle belirtmiştir. Binâenaleyh bu sözün burada ilave bir mana ifade etmesi gerekir. Bir de Hak Teâlâ'nın, *"(Şeytanlar) onları alabildiğine teşvik ve ifsâd ederler"* ifadesi, adeta bu göndermenin maksadını

anlatmaktadır. Binâenaleyh bu teşvik ve ifsâd işini, Cenâb-ı Hakk'ın bizzat irâde etmiş olması gerekir. İşte ayetle bu mana kastedildiğine göre, elde etmek istediğimiz sonuç çıkmaktadır. Bu konuda söylenecek söz budur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas şöyle demektedir: تَؤُزُّهُمْ أَزّاً ifadesi, "Onlar onları, günaha düşürmek için alabildiğine tahrik ve teşvik ederler" demektir. Bu ayet-i kerime, Kur'ân ile istihzâ edenler hakkında nâzil olmuştur ki bu kimseler (o zaman) beş kişi idiler. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: اِسْتِفْزَاز، هَزّ، أَزّ teşvik etmek ve tahrik etme manasına yakın anlamlı kelimelerdir. Yani "Şeytanlar kâfirleri vesveseleri, allayıp-pullamaları ile, günahlara teşvik eder ve sevkederler" demektir.

Cenâb-ı Hak, فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدّاً *"Binâenaleyh sen onlara karşı acele etme. Biz ancak onların (günlerini) sayıyoruz"* buyurmuştur. Arapça'da, birisi birşey hususunda birisi için acele ettiğinde, عَجِلَ عَلَيْهِ بِكَذَا denilir. Buna göre bu, "Sen ve müslümanlar, onların şerrinden kurtulup rahata ermek için, hemen onların yok olup, helâk olmalarını istemeyin. Çünkü onların helâklarına sayılı nefisler (günler) kaldı" demektir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"onların (azabı) için acele etme. Onları tehdid edilmekte oldukları (azabı) görecekleri gün sanki gündüzün bir saatinden başka durmamış (yaşamamış) gibi olacaklar. Bu bir tebliğdir"* (Ahkaf, 35) ayetidir. **İbn Abbas** (r.a)'ın bu ayeti okuduğunda ağlayarak şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sayılan en son şey, nefesinin çıkması; sayılan en son şey, kabre girmen ve sayılan en son şey, ehl-ü iyalini bırakıp gitmendir. "Rivayete göre **İbn Semmâk** (r.a), Me'mün'un yanında iken bu ayeti okudu ve şöyle dedi: Nefesler sayılı olunca ve onlar için (belirlenmiş) bir zaman olmayınca, ne çabuk çıkıp tükenirler!"

Alimler ayetteki, *"Biz ancak onların (günlerini) sayıyoruz"* ifadesi hakkında, şu iki diğer izahı da yapmışlardır:

a) Biz onların nefeslerini ve amellerini sayarız. Onların azlığına ve çokluğuna göre, karşılığını veririz.

b) Ne artan, ne eksilen, herkes için belirlenmiş bir vakit olan ecele kadar olan vakitlerini sayarız.

Müttakilerin İlahi Huzura Çıkmaları

Cenâb-ı Allah daha sonra, haşrın nasıl olacağı hususunda, müttakiler ve mücrimler arasında o gün ortaya çıkacak ayırımı beyân ederek, يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْداً *"Muttakileri Rahman'ın huzurunda bir heyet halinde toplayacağımız gün"* buyurmuştur. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Bu ifadenin başındaki **yevme**, mukadder bir fiilin (zarfı olarak) mansubtur, yani "Biz böylece onları toplayacağımız günde, her iki topluluğa da anlatılması mümkün olmayan şeyler yaparız" demektir. Yahut bu, "O günü hatırla ki" takdirindedir. Bu kelimenin, daha sonra gelen, "Malik olamayacaklar" fiili ile mansub olması da mümkündür. **Hz. Ali (a.s) Hz. Peygamber**

(s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir.
وَالَّذِى نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ الْمُتَّقِينَ إِذَا خَرَجُوا مِنْ قُبُورِهِمْ اُسْتُقْبِلُوا بِنُوقٍ بِيضٍ لَهَا أَجْنِحَةٌ عَلَيْهَا رِحَالُ الذَّهَبِ
"Canımı elinde tutan (Allah'a) yemin ederim ki, muttakiler kabirlerinden çıktıklarında, kanatları olan, üzerlerinde altın eğerler bulunan beyaz dişi develerle karşılanırlar" Hz. Peygamber (s.a.s) bunu söyledikten sonra bu ayeti okudu. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kâdi şöyle der: "Bu ayet, kıyametin dehşetinin sadece mücrimler için olduğuna delâlet eden delillerden birisidir. Çünkü muttakiler, tâa işin başında böyle bir ikram ile toplanırlar. Binâenaleyh onlar (mahşerde) her türlü korkudan emindirler. Bu sebeble, kıyametin dehşeti onları saramaz.

İKİNCİ MESELE Müşebbihe, bu ayeti delil getirerek, "Ayetteki, "Rahman'a" ifadesi, muttakilerin gidişleri, Rahman'ın yanında sona erdiğini gösterir" demişlerdir. Ehl-i Tevhid (sünnet) ise, ayetin manasının, "Biz, muttakileri, Rahman'ın ikramlarının bulunduğu bir yere toplarız" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Dinsizler bu hususta tenkidde bulunarak Hak Teâlâ, *"O gün muttakileri Rahman'ın huzurunda bir heyet halinde toplayacağız"* buyurmuştur. Bu, ancak toplayacak olanın, Rahman'dan başkası olması halinde doğru olur. Ama toplayan Rahman'ın kendisi olunca, bu söz düzgün ve doğru olmuş olmaz" demişlerdir. Müslümanlar buna, "Ayetin manası, "O gün müttakileri Rahman'ın ikramlarının bulunduğu yerde toplayacağız" şeklindedir" diyerek cevap vermişlerdir.

Mücrimlerin Cehenneme Sevki

Hak Teâlâ sonra, وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْدًا *"Günahkârları susuz olarak cehenneme süreceğimiz gün"* buyurmuştur. Bundaki **"süreceğimiz"**, ifadesi günahkârların tıpkı, susamış olarak suya götürülen hayvan sürüleri gibi, hor ve hakir kılınarak, itilip kakılarak cehenneme sürüldüklerini gösterir. **"Vird"**, susamış demektir. Çünkü suyun yanına **"vürûd"** eden (gelen), susadığı için gelir. Aslında **"vürûd"** suya doğru hareket edip gelmek demektir. İşte suya gelenler de **"vird"** kelimesi ile ifade edilmişlerdir.

Şefaat Meselesi Hk.

Ayette لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ *"Onlar şefaata mâlik olmayacaklardır"* yani, "Onlar için **şefaat** söz konusu değildir" buyurulmuştur. Ayetin zâhirinden anlaşılan, ya onların, başkaları için yapacakları şefaat, yahut da başkalarının, onlar için şefaatlerinin söz konusu olmadığıdır. İşte bundan ötürü alimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "mü'minlerin başkalarına şefaat etmeleri gibi, kâfirler başkalarına şefaat edemezler" derlerken; bazıları da, "Başkaları, bu kâfirler için şefaatci olamazlar" demişlerdir. Bu ikinci mana

daha uygundur. Çünkü ayeti birinci manaya hamletmek, açık ve belli olan bir hususu, yeniden açıklamak gibi birşey olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca ayet, büyük günah sahibi mü'minler için şefaatin meydana geleceğine delâlet eder. çünkü Hak Teâlâ bunun peşinden, *"Rahman'ın nezdinden bir ahd almış olanlar müstesnâ"* buyurmuştur. Bu ifade, "Allah katından tevhid ve nübüvvet ahdi almış olanlar müstesnâ, o kimseler başkalarına şefaat etme hakkına sahib değillerdir" demektir. Binâenaleyh bunun, bu ifadenin hükmüne dahil olması gerekir.

İbn Mes'ûd (r.a)'nın Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği, şu hadis-i şerif de bizim görüşümüzü destekler: Hz. Peygamber (s.a.s) birgün ashabına *"Sizden herbiriniz, sabah-akşam Allah'dan bir ahd almaktan âciz midir?"* dedi. Onlar, *"Bu nasıl olur?"* dediler. Bunun üzerine o şöyle dedi: *"Herbiriniz, sabah-akşam, "Ey gökleri ve yerleri yaratan gâib ve hazır olanı bilen Allah'ım, ben Senden başka tanrı olmadığına, bir olduğuna, ortağın bulunmadığına, Muhammed (s.a.s)'in Senin kulun ve peygamberin olduğuna şehâdet ederek, sana ahd (söz) veririm. Çünkü Sen, eğer beni nefsime (bana) bırakırsan, nefsim beni şerlere yaklaştırır, hayırlardan uzaklaştırır. Ben ancak senin rahmetine güveniyorum. Binâenaleyh kıyamette benim için tastamam yerine getireceğin bir ahd (söz) ver. Çünkü sen va'dinden caymazsın" der. O bunu söylediğinde, Cenâb-ı Hak, bu ahdi (sözü) bir mühürle mühürler ve Arş'ın altına kor. Kıyamet günü geldiğinde, bir münâdi, "Allah katında ahdi bulunanlar nerede?" diye seslenir. Bunun üzerine onlar (toplanır) cennete girerler"* İşte bu hadis ile, ayette bahsedilen **ahidden** maksadın kelime-i şehâdet (tevhid) olduğu ortaya çıktığı gibi, ayetin büyük günah sahibleri hakkında şefaatin gerçekleşeceğine nasıl delâlet ettiği de ortaya çıkar. **Kâdî**, bu ayetin kendi (Mu'tezili) görüşünün delili olduğunu söylemiş idi. Halbuki ayetin biz (ehl-i sünnetin) görüşüne daha fazla delâlet ettiği meydandadır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Gökleri Kızdıran Cürüm: Şirk

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ
وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنبَغِي لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ
وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ
عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

"Dediler ki: "Rahman (Allah) bir evlâd edindi." Andolsun ki siz pek çirkin bir şey söylediniz. Onlar O Rahman'a bir evlâd iddia ettiler diye, bu (sözden) dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecek. Halbuki O Rahman'a bir evlâd edinme aslâ yakışmaz. Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, O Rahman'a bir kul olarak gelecek. Andolsun ki O, bunları toptan da saymış, tek tek de saymıştır. Onların herbiri kıyamet günü O'na tek başına gelecektir"

(Meryem, 88-95).

Bil ki Allah Teâlâ putperestlerin bazı iddialarını reddedince, bu sefer "Allah'ın çocuğu var" diyenlerin iddiasını redde yöneldi. Yahudiler, *"Üzeyir Allah'ın oğludur"* diyorlar; hristiyanlar, *"Mesih (İsâ), Allah'ın oğludur"* diyorlar; Araplar da, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyorlardı. İşte bütün bunlar, bu ayetin hükmüne dâhildirler. Bazı âlimler, bu ayeti sadece, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyen araplarla ilgili kabul edip şöyle diyorlar: "Çünkü Hristiyanlara karşı red, sûrenin başında geçti. Ama şimdi Cenâb-ı Hak, putlara ibadetten bahseden arapları reddedince, meleklere ibadetten bahsedenlerin görüşlerinin yanlışlığını anlatmaya başladı.

Cenâb-ı Hak, لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئاً إِدّاً *"Andolsun ki siz pek çirkin birşey söylediniz!"* buyurmuştur. Son kelime hemzenin kesresi ve fethası ile, **idden** ve **edden** şeklinde okunmuştur. **İbn Haleveyh, "İdd"** ve **"Edd"**, şaşılacak şey demektir" demiştir. Bu kelimenin, "çok çirkin ve kabul edilmez birşey" manasına olduğu da söylenmiştir. اَلْأَدَّةُ kelimesi de şiddet manasınadır. "İş bana şiddetli ve ağır geldi" manasında "اَدَّنِيَ الْأَمْرُ" denilir.

Ayetteki يَتَفَطَّرْنَ **(yenfatırne)** fiili yâ'dan sonra tâ ile **yetefattarne** diye okunmuştur. (56)

Kıraat imamları ayetteki تَكَادُ kelimesinin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onu **yekâdû** yâ ile, **yekâdû** bazıları tâ ile **tekâdû** okumuşlardır. **"İnfitâr"**, **"Onu yardı"** manasındaki فَطَرَهُ fiilinden **tefattur**, ise "Onu parça parça etti, yardı" manasındaki فَطَّرَهُ fiilindendir. **İbn Mes'ûd,** (r.a) bu fiili, يَتَصَدَّعْنَ (parçalanır) şeklinde okumuştur.

Ayetteki وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدّاً *"dağlar dağılıp çökecek"* cümlesine gelince bu ifade تَهُدُّ هَدّاً (şiddetli bir biçimde dağılıp çökecek) takdirinde mefûlü mutlak veya تَهُدُّ مَهْدُودَةً takdirindedir. Ya da, mefûlün leh'dir. Yani, "Çünkü o dağılıp parçalanır" demektir. Buna göre mana, "O dağlar, olabilecek en şiddetli şekilde, herbiri üzerine düşerek yıkılırlar" şeklindedir.

---

56) Anlaşılan Müfessir **yenfatırne** kiraatini ilkin, zikretmiştir. Bu kıraat **Ebû Amr, İbn Amir, Hamza** ve **Ebû bekr** kıraatidir. **Nâfi, İbn Kesir, Hafs, Kisai** kıraati ise **yetefattarne** şeklindedir. (ç.)

İmdi, eğer "Allah'a çocuk nisbet etmek, göklerin yarılıp parçalanması, yerlerin yarılması ve dağların da dağılıp çökmesine nasıl müessir olur?" denilirse, biz deriz ki, bunun birkaç izahı vardır:

1) Allah Teâlâ şöyle buyurur: Eğer yumuşaklığım olmasaydı ve cezâyı da hemen verseydim, "Ben bunu, bu kelimenin söylenmesi halinde, bu kelimeyi söyleyene karşı bir gazab olarak, göklere, yere ve dağlara bunu yapardım." Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri zevâl bulmalarından (korumak için bizzat) tutmaktadır. Eğer onlar zeval bulurlarsa andolsun ki, ondan sonra kimse bunları tutamaz"* (Fatır, 41) buyurmaktadır.

2) Bunun, o kelimenin ne kadar büyük ve çirkin bir söz olduğunu ortaya koymak, onun çirkinliğinin dehşetini göstermek, bu sözün, dindeki tesirini ve dinin erkânı ve kaidelerinin yıkımındaki payını anlatmak için olmasıdır.

3) "Eğer göklerin, yerin ve dağların akletme kabiliyeti olsaydı, bu sözün kabalığından dolayı, neredeyse bunu yaparlar, dağılıp parçalanırlardı." Bu, **Ebu Müslim**'in izahıdır.

4) Gökler, yer ve dağlar, daha önce bütün kusur ve noksanlıklardan uzak idiler. İnsan oğlu bu sözü söylediğinde onda o kusurlar, çatlaklıklar, bozukluklar meydana çıktı.

Ayet-i kerimedeki أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا *"Onlar, o Rahman'a bir çocuk iddia ettiler diye"* cümlesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu cümlenin irâbı hususunda üç ihtimal bulunmaktadır:
a) Bu, **minhu** *"Bu (sözden) dolayı"* kelimesindeki hâ zamirinden bedel olarak mahallen mecrûrdur.

b) Bu cümle, başındaki lâmın düşmesinin ve fiile böylece bitişmiş olmasının takdiriyle mansubdur. yani, "bu, onlar ... iddiâ ettikleri içindir" demektir.

c) Bu, geçmiş olan **hedden** fiilinin fâili olarak merfûdur. Yani, "Onları, Rahman'a evlât nisbet edilmesi iddiâsı yıkmıştır" demektir. Netice olarak Cenâb-ı Hak, bu büyük işlerin sebebinin, o söz olduğunu beyân etmiştir.

Rahman İsm-i Şerifinin Geçmesinin Hikmeti

İKİNCİ MESELE Bu ayetlerde "Rahman" kelimesi, Cenâb-ı Allah'ın nimetlerin asıllarının ve fer'ilerinin ancak O'ndan olması cihetiyle yegâne Rahman olduğuna dikkatleri çekmek için, defalarca tekrar edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ ifadesindeki دَعَوْا **deav** fiili iki meful alan **semmâ** (isimlendirdi) manasında olan **deâ** nevindendir. Burada, mana kapsamlı ve umumi olsun ve Allah'a çocuk

olarak nisbet edilen her şeyi içine alsın diye, ikinci mefûl ile yetinildi... Yahutta bu fiil, edilgen şekli, Hz. Peygamber'in, مَنِ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ مَوَالِيهِ *"Kim kendisini, kendi efendisinden başkasına iddiâ eder, nisbet ederse (...)"* hadisinde bulunan ve "nisbet etti" anlamında kullanılan şeklidir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

إِنَّا بَنِي نَهْشَلَ / لاَ نَدَّعِي لأَبِ

Yani, "Biz, Nehşel oğulları, kendimize başka bir babaya iddiâ etmez yani ona nisbet etmeyiz..."

Rahman'a Çocuk Yaraşmaz

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَٰنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَداً *"Halbuki o Rahman'a bir evlat edinme asla yakışmaz"* buyurmuştur. Yani, "Bu, imkânsızdır, muhaldir" demektir. Marûf olan doğurmaya, çocuk sahibi olmaya gelince, bunun imkansızlığı hususunda, hiçbir şey söylenemez. Evlat edinmeye gelince, bu da imkansızdır. Çünkü, çocuk mutlaka babaya benzer. Allah'a benzeyense, hiç yoktur, olamaz. Bir de oğul edinme ancak, kendisiyle sürûr duymak, kendisinden yararlanmak ve adının güzelce anılmasını sağlamak (dünyada nesil bırakmak) gibi, Allah hakkında doğru olmayan gayeler için olur. Bütün bunlar ise, Allah'a yakışmaz.

Cenâb-ı Hak daha sonra إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالأَرْضِ إِلاَّ آتِي الرَّحْمٰنِ عَبْداً *"Göklerde ve yerde olan herkes, istisnasız, o Rahman'a bir kul olarak gelecek"* buyurmuştur. Bundan murad şudur: "O inkarcıların göklerde ve yerde bulunan, gerek insanlardan, gerekse meleklerden olan hiçbir ma'bûtları yoktur ki, Rahman olan Allah'a gelmeyecek olsun. Yani; o, tıpkı kölelerin yaptığı gibi, itaatkâr, boyun eğen ve ümit eden bir kul olarak Allah'a varacak ve O'nun rubûbiyetine iltica edecektir" Alimlerden bazıları bunu, hassaten kıyamet gününe mahsus saymışlardır ki birinci görüş daha uygundur. Zira, burada tahsisi gerektiren bir durum yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدّاً *"O, bunları toptanda saymış tek tek de* saymıştır" beyanına gelince, bu "onların hepsi, Allah'ın emri, tedbiri,kahrı ve kudretine boyun eğmişlerdi. O, Allah Subhanehû, onları kuşatmıştır. Onların işlerini, topluca bildiği gibi ayrıntılarıyla da bilir. Onların hallerinden Allah'a saklı olan hiçbir şey yoktur. Onların herbiri kıyamet gününde, yanında bu müşriklerden hiçbirisi olmadığı ve onlar, onlardan uzak ve beri bulunduğu halde, tek başına Allah'ın huzuruna gelecektir" anlamındadır.

★ ★
★

Allah Teâlâ'nın Müminlere Sevgisi

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ
الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُّدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

"İman edip salih ameller işleyenler (yok mu) Rahman onlar için bir sevgi verecektir. İşte Biz onu (Kur'ân'ı), ancak onunla müttakileri müjdeleyesin ve diretip inâd edenleri inzâr (ve ikaz) edesin diye senin dilinle (indirip) kolaylaştırdık. Biz onlardan evvel nice nesilleri helâk ettik! (Şimdi) onlardan hiçbirini hissediyor musun, yahut gizli bir sesini işitiyor musun?"

(Meryem, 96-98).

Bil ki Allah Teâlâ çeşitli kâfirleri reddedip, onların dünya ve ahiretteki hallerini iyice açıklayınca, bu sûreyi, mü'minlerin hallerini anlatarak bitirdi ve *"İman edip salih ameller işleyenler (yok mu), Rahman onlar için bir sevgi verecektir"* buyurdu. Ayetteki "sevgi" ile ilgili müfessirlerin iki görüşü vardır:

"Sevgi"nin Mahiyeti

1) Ekseri müfessirlerin görüşüne göre, Allah Teâlâ, o mü'minler için kalblerde bir sevgi meydana getirecek ve kendilerinden bu sevgiyi kazanmak için bir gayret olmadığı ve akrabalık, sadaka verme, iyilik yapma gibi, insanların kalblerinin sevgisini kazanmalarına sebeb olacak şeylere başvurma olmadığı halde Allah onlar için bu sevgiyi kalblerde yeşertecektir. Bu, ancak Allah'ın yaratıp, velilerine has tarzda ve sebebsiz olarak meydana getirdiği bir keramet (ikram)dır. Nitekim O, aynı şekilde düşmanların kalblerine de korku ve dehşet atar. Bu sevgi, veliler için bir yüceltme ve mertebelerini yükseltmedir. Ayetteki **seyec'alu** (kılacak, verecek) fiilinin sînine (yani fiilin gelecek zaman oluşu)na gelince,ya sûre mekki olduğu gibi,mü'minler de, kafirler arasında eziyyet ve gazaba duçar oldukları içindir ki, böylece Cenâb-ı Hak, İslâm geldiği zaman onlara bunu va'detmiştir. (Sîn, bunu ifade eder). Ya da bunun kıyamet gününde olmasıdır ki, buna göre Allah Teâlâ o günde, onların iyiliklerini herkese göstermek ve amel defterlerini yaymak suretiyle, onları mahlûkatına sevdirir.

Nitekim Hz. Peygamber'den, bu ayet hakkında şu haber varid olmuştur. إِذَا أَحَبَّ اللّٰهُ عَبْداً نَادَى جِبْرِيلَ قَدْ أَحْبَبْتُ فُلاَناً فَأَحِبُّوهُ فَيُنَادِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ بِذٰلِكَ فِي السَّمَاءِ وَالأَرْضِ وَإِذَا أَبْغَضَ عَبْداً فَمِثْلُ ذٰلِكَ *"Allah bir kulu sevdiğinde, Cebrâil'e, "Ben falanca kimseyi sevdim; siz de onu sevin" diye nidâ eder. Bunun üzerine Cebrâil de, bunu göklere ve yere duyurur. Allah bir kula buğzettiğinde de, bunun aynısı olur."*(57)

Ka'bu'l-Ahbar'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Tevrat**'da ve **İncil**'de: "... Yeryüzünde bulunan her bir vakitteki muhabbet ve sevginin, başlangıcı ve kaynağı, Allah Teâlâ'dır. Allah, muhabbeti, önce göktekilere, sonra da yerdekilere indirir..." diye yazılıdır. Bunun, Kur'ân'daki doğrulayıcısı ise, *"Rahman onlar için bir sevgi verecektir"* (Meryem, 96) ayetidir.

2) Bu, **Ebu Müslim**'in tercihi olan görüş olub buna göre, bu ayetin manası, "Allah onlara, sevdikleri şeyleri hibe eder" şeklindedir. Meveddet (vüdd) ile muhabbet, aynı manadadır. Arabça'da, آتَيْتُ فُلاَناً مَحَبَّتَهُ "Falanca'ya, muhabbetini verdim, verdim, onu sevdim" وَجَعَلَ لَهُمْ مَا يُحِبُّونَ "Onlara, sevdiği şeyi verdi" ve وَجَعَلْتُ لَهُ وَدَّهُ "Ona sevgisini verdim, onu sevdim" denilir. Şu deyimler de Arapların sözlerindendir: وَدِدْتُ اَنْ لَوْ كَانَ كَذَا يَوَدُّ لَوْ كَانَ كَذَا "Şöyle olmasını sever, arzular..." ve "şöyle olmasını çok arzulardım...".

Bu ayetin manası, "Rahman olan Allah onlara, meveddetlerini, yani cennette sevdikleri şeyleri verir" şeklindedir. Birinci görüş daha evlâdır, çünkü muhabbetin, sevilen şey, "mahbûb" manasına hamledilmesi, mecazdır. Ve bir de biz, Hz. Peygamberin bu ayeti okuyup bu mana da tefsir ettiğini zikretmiştik. Binâenaleyh, bu görüş daha evlâdır.

Ebu Müslim'in İtirazına Cevap

Ebu Müslim şöyle demiştir: "Aksine şu sebeplerden dolayı, ikinci görüş daha evlâdır:

1) Müslüman ve müttaki olan bir kimseye, kâfirin buğzettiğini, bazan da ona, birçok müslümanın buğzettiğini bildiğimiz halde, birinci görüş nasıl doğru olabilir?

2) Bu muhabbetin benzeri, bazan, kâfirler ve fasıklar için daha çok hasıl olur. Binâenaleyh bunun sadece müminler için bir nimet kılınması nasıl mümkün olur?

3) Onların kalblerindeki muhabbetleri, kendi fiilleriyledir; yoksa, onu Allah yaratmamıştı. Dolayısıyla ayeti, müminlere, ahiret fayda ve manfaatleri manasına hamletmek daha uygundur."

Birincisine şöyle cevâp verilir: Bundan murad, Rahman olan Allah'ın onlar hakkında, meleklerde ve peygamberlerde bir sevgi ve muhabbet yaratmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cenâb-ı Allah'dan rivayete ettiği bir hadis-i kudside, Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: إِذَا ذَكَرَنِي عَبْدِي الْمُؤْمِنُ فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِذَا ذَكَرَنِي فِي مَلإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلإٍ أَطْيَبَ مِنْهُمْ وَأَفْضَلَ *"Mümine kulum beni zikrettiğinde, gönlünden geçirdiğinde, ben de onu kendi gönlümden geçiririm. O beni bir cemaat içinde andığında ise, ben de onu, onlardan daha güzel ve daha üstün bir topluluk içinde anarım"*[58] Bu, aynı zamanda, onun ikinci açıklamasına da cevabdır. Çünkü, kâfir ve fasığın

58) Buhârî, Tevhid, 15;

durumu böyle değildir. Üçüncüsüne de şöyle cevap verilir. Bu, Allah'ın lütuf fiillerine ve, onların kalblerinde, O'nun ikramına vesile olacak olan şeyleri yaratması manasına hamledilir.

Kur'ân'ın Kolay ve Müjde Olması

Cenâb Hak, فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ... *"İşte biz Kur'ân'ı, ancak onunla müttakileri müjdeleyesin... diye senin dilinle indirip kolaylaştırdık"* buyurmuştur. Bu, müstenef bir cümledir. Cenâb-ı Hak bununla, içinde, tevhid, nübüvvet, haşr ve neşr konuları ile, sapık ve batıldan yana olan fırkaları reddetme bulunduğu için bu surenin mertebesinin ve derecesinin ne kadar yüce olduğunu beyan etti ve böylece bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın diline, onunla müjdelesin ve uyarsın diye, kolaylaştırdığını açıkladı. Eğer Allah Teâlâ, onların kıssalarını, Arapça olarak anlatmış olmasaydı, bu Hz. Peygamber'e kolay olmayacaktı.

Kur'ân'ın, müminlere müjde, onların dışında kalanları da inzârı ihtivâ etmesine gelince, bu meydandadır. Fakat Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin bununla, müttakileri müjdeleyeceğini zikredince buna mukabil takvaya en aşırı bir muhâlefet içinde olan kimseleri zikretti. Onların en aşırıları da, batıla yapışan ve onun uğrunda savaşıp gayret gösteren, en mücadeleci ve düşman kimselerdir. İşte, ayetteki **ludda** kelimesinin manası, budur.

Cenâb-ı Allah sonra, sureyi çok etkili bir va'z u nasihatla bitirip, وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ *"Biz onlardan evvel nice nesilleri imha ettik!"* buyurmuştur. Çünkü onlar, düşünüp de, dünyanın mutlaka yok olacağını, sonunda ölüme varılacağını anladıkların da, bundan korkarlar; aynı zamanda da, ahiretteki kötü akibet ve azâbtan korkarlar. Böylece, bu korku içinde onlar, günahtan daha ziyade sakınma ve çekinme imkânı bulurlar.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak bu hususu tekid ederek, هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ *"(Şimdi) onlardan hiçbirini hissediyor musun?"* buyurmuştu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) görmek, idrak etmek ve bulmak suretiyle onlardan hissedemediğinde, ve *"onlardan gizli bir ses de duyamadığında"* bu, onların tamamen çöküp kayboldukların delâlet eder.Bu ayetteki, **rikz** kelimesi, "gizli ses" anlamındadır. Kargının ucu toprağın içine sokulup kaybolduğunda, رُكِزَ الرُّمْحُ **(rukize'r-rumhu)** "kargı, toprağa sokuldu" denilmesi de bu kabildendir. **Rikâz** ise,"gömülmüş mal"anlamındadır. Doğruya en yakın olan görüşe göre, *"Onları imha ettik"* cümlesinden maksad,müfessirler her ne kadar bunu, dünyada hemencecik verilen azâb anlamına hamletmişlerse de, ölümle yıkılıp gitmektir. Allah, doğruyu en iyi bilendir; dönüş ve varış, O'nadır. Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd; efendimiz olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına da salât ü selâm olsun.

★ ★
★

TÂHÂ SÛRESİ

Bu sûre, 135 ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Kur'ân ve Allah'ın Azameti

طٰهٰ ﴿١﴾ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ ﴿٢﴾ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ﴿٣﴾ تَنزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ
الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى ﴿٤﴾ الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَىٰ ﴿٦﴾ وَإِن تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾
اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ﴿٨﴾

"Tâ Ha. Biz, Kur'ân'ı sana, zahmet çekesin diye değil, ancak korkacak kimselere bir öğüt ve yerle o yüce yüce gökleri yaratandan bir "tenzil" olmak üzere indirdik. O Rahman Arş'a istivâ etmiştir. Göklerde, yerde, bu ikisinin arasında ve nemli toprağın altında ne varsa (hepsi) O'nundur. Sen sesini yükseltsen de, hiç şüphesiz O gizliyi de, gizlinin daha gizlisini de bilir. Allah'dan başka ilah yoktur. En güzel isimler O'nundur"

(Tâhâ, 1-8),

Tâhâ Lafzındaki Kıraatler

Bil ki **"Tâ-hâ"** lafzı ile ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCE MESELE
Tâhâ Lafzındaki Kıraatler

Ebu Amr bunu tâ'nın fethası, hâ'nın kesresi ile okumuştur. Medineliler ise, bu kelimeyi fetha ve kesre arasında: **İbn Kesir** ve **İbn Âmir**, tâ ve hâ'nın fethası ile; **Hamza** ve **Kisâî** tâ ve hâ'nın kesresi ile okumuşlardır. **Zeccâc:** "Bu, tâ'nın

fethası ve hâ'nın sukûnû ile de okunmuştur. Bütün bunlar mümkün telaffuz şekilleridir" demiştir. Yine **Zeccâc** şöyle der: "Tâ ve hâ'yı fethalı okuyan, elifden (harfi medden) önceki harf meftûh olduğu için böyle okumuştur. Tâ ve hâ'yı meksûr okuyan da, harf, "meksûr" olduğu için Kesreyi imale etmiştir. Çünkü meksûr olan elif, genellikle imale edilir, yani kesreye çalacak şekilde okunur.

İKİNCİ MESELE

Bu Lafzın Mânası

Müfessirlerin, Tâ-hâ ile ilgili iki görüşleri bulunmaktadır:

1) Bunlar, hecâ harfleridir. (Elifbanın iki harfidirler).

2) Bu, manası olan bir kelimedir.

Birici görüşe göre yapılan izahlar, Bakara sûresinin başında geçti. Burada, âlimler o izahlara şu hususları ilave ederler:

a) **Sa'lebi** şöyle demiştir: "Tâ, "Tubâ ağacı", hâ da, (cehennemdeki) "Haviye" vâdisidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki bununla cennete ve cehenneme yemin etmiştir."

b) **Cafer es-Sâdık (a.s)**'dan nakledildiğine göre, "Tâ harfi, ehl-i beytin taharetine; hâ harfi de, hidayetlerine bir işarettir.

c) Bunun manası, "Ey ümmetine şefaat ümid ettiren **(mutammî)** ve ey bütün insanları İslama "hidayet" eden" şeklindedir.

d) **Sa'id b. Cübeyr**: "bunlar Cenâb-ı Hakk'ın tayyib, tahir ve hâdi isimlerinin başlangıç harfleridir" demiştir.

e) Tâ, taharetten, "hâ"da hidayetten bedeldir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Ey günahlardan tâhir (temiz) olan ve ey ğaybların âlimi Allah'a insanları hidayet eden (Peygamber)."

f) Tâ, harfi kurranın kalblerinde uyandırdığı heybet ve korkudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kâfirlerin kalblerine korku atacağız"* (Al-i İmran, 151) buyurmuştur.

g) Tâ, harfi ebced'e göre dokuz, hâ ise beş eder. İkisinin toplamı ondörde ulaşır. Bu ise, "Ey ayınondördü (gibi güzel Muhammed)" demektir.

Sen daha önceki izahlarda da gördün ki, böylesi sözlere itimad etmek gerekmez.

İkinci görüş'e göre, yani bunun harf değil de tam manası olan bir kelime olduğunu söyleyenlere göre, iki izah şekli zikredilmiştir:

a) Bu, ya rac.lu (Ey Adam) manasındadır. Bu, **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Mücâhid, Sa'id b. Cübeyr, Katâde, İkrime ve Kelbî**'den rivayet edilmiştir. Sonra **Sa'id b. Cübeyr** ... lenin **Nabatca; Katâde, Süryanca ve İkrime, Habeşce** olduğunu; **Kelbî** ise **uk** ...si olduğunu söylemişlerdir. Nitekim **Kelbî, uk**'lu şairin şu şiirini okumuştur.

إِنَّ السَّفَاهَةَ طٰهَ فِي خَلَائِقِكُمْ / لَأَقْدَمَ اللّٰهُ أَرْوَاحَ الْمَلَاعِينَ

"Ey falanca (Tâhâ), sefihlik, sizin karakterinizde yer etmiştir; Allah, lanetlenmiş

kimselerin ruhlarını temizlemez, takdis etmez" Daha sonra alimler bu görüş hakkında şu iki şekilde söz söylemişlerdir:

1) Bu kelime, "Ey Adam" manasında olup, lügat itibarıyla bu manaya hamledilmiştir. Fakat, kelime bu manaya gelmiş ise, ancak Arapça'da câiz olabilir. Çünkü Kur'ân Arapça olarak nâzil olmuştur. Binâenaleyh bu lafız konusunda Arapların kullanışının, yukarıda bahsettiğimiz dillere uygun düşmüş olması muhtemeldir. Ama kelime hakkındaki diğer izaha göre, bu muhtemel ve doğru değildir.

2) **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Eğer, Tâhâ, uk lugatinde, "Ey Adam" (Yâ Racül) manasında ise, muhtemelen o Araplar bu ifadede tasarrufda bulunup, yâ'yı tâ'ya dönüştürerek (طَا) Tâ" demişler. Sonra bunu da kısaltarak, çekerini (med harfini), he'ye çevirerek, طَهَ demişlerdir. Buna göre Tâ-hâ, "Yâ Hâzâ" "Ey falanca!" manasınadır. "Bazı alimler buna, itiraz etmişler ve "Eğer bu böyle olsaydı, طَاهَا şeklinde, dört harfli olarak yazılması gerekirdi" demişlerdir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s) teheccüd namazlarında bir ayağı üzerinde duruyordu. Cenâb-ı Hak ona, iki ayağı üzerinde durmasını emretti. Bu emrin aslı, طَأْ (Tâ) (iki ayağın üzere bas) idi. Böylece Araplar'ın, إِيَّاكَ (sana) manasında هِيَّاكَ ve أَرَقْتَ (akıttın) manasında هَرَقْتَ demeleri gibi, emirdeki bu hemzeyi hâ'ya çevirmişlerdir. Bu aslın, hemzeli olan وَطِئَ fiilinden olması mümkündür. Böylece **"Tâ-hâ"**nın aslı, طَأْ يَا رَجُلُ 'Bas ey adam" şeklinde olup, vakıftan dolayı buna "he" ilave edilmiştir. Her iki izah şeklini de **Zeccâc** zikretmiştir.

Kur'ân Meşakkat İçin İnmedi

Ayetteki, مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ *"Biz Kur'ân'ı sana zahmet çekesin diye indirmedik"* cümlesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle demiştir: "Eğer "Tâhâ", hece harflerini saymak için getirilmiş ise, o zaman bu bir söz başlangıcıdır. Ama sen bunu, bu sûrenin adı kabul edersen, ayetteki *"Biz, Kur'ân'ı sana zahmet çekesin diye indirmedik"* cümlesinin, bunun haberi olması muhtemeldir. Binâenaleyh o zaman 'tâhâ", mübtedâ mahallinde olmuş olur. Zâhir isim olarak Kur'ân kelimesi, zamir yerine kullanılmıştır. Çünkü bu, 'Taha (bu sûre)ki, Biz Kur'ân olan bu sûreyi sana zahmet çekesin diye indirmedik" demektir. Yahut Tâhâ'nın yemin olup, sonraki cümlenin bunun (kasemin) cevabı olması muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, مَا نَزَلَ عَلَيْكَ الْقُرْآنُ لِتَشْقَىٰ "bu Kur'ân, sen zahmet çekesin diye inmedi" şeklinde de okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nüzûl Sebebi

Alimler, bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgil birkaç vecih zikretmişlerdir:

1) **Mukâtil** şöyle demiştir: "**Ebu cehil, Velid b. Muğire, Mut'im b. Adiyy ve Nadr b. el- Hâris**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "şüphesiz ki sen, atalarının dinini terkettiğin için bir meşakkat ve sıkıntı içindesin" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Aksine ben, alemlere rahmet olmak üzere gönderildim" dedi. Onlarda, "Hayır, aksine sen zahmet çekiyor, zahmet veriyorsun" deyince, Cenâb-ı Hak, onları reddetmek ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e de, islâmın sırf barış ve esenlik olduğunu; bu Kur'ân'ın bütün kazançları elde etmeye götüren bir selamet ve bütün mutlulukları elde etmeye bir sebeb olduğunu; kâfirlerin içinde bulunduğu durumun ise pür bedbahtlık olduğunu bildirmek üzere, bu ayeti indirdi.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), ayakları şişinceye kadar gece namazı kılmıştı. Bunun üzerine Cebrâil (a.s) ona, "(Biraz da) nefsine (zaman) bırak. Çünkü onun da, senin üzerinde bir hakkı var" dedi. Buna göre ayetin manası, "Biz, Kur'ân'ı sana, hep ibadet ede ede nefsini helâk etmen ve ona büyük bir meşakkat vermen için indirmedik. Sen ancak dosdoğru, lekesiz ve hoşgörülü bir din ile gönderildin" şeklinde olur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in gece, namazına kalktığı zaman, uyumamak için göğsünü bir ipe bağladığı rivayet edilmiştir.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "O, tek bir ayağı üzerinde durup ibadet ederdi."

Diğer bazıları ise, "O, bütün gece boyunca uykusuz kalırdı. İşte Cenâb-ı Hak, *"Zahmet çekesin diye"* ifadesi ile bunu kastetmiştir" demişlerdir. **Kâdi**, "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Peygamber (s.a.s) birşeyi yaptığı zaman, şüphesiz onu Allah'ın emri ile yapar. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, Allah'ın emriyle yapınca, mutluluk babından birşey olmuş olur. Dolayısıyla da ona, "Biz bunu sana emretmedik" denilmesi doğru olmaz" demiştir.

3) Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Bu ayetten muradın, "Kendine eziyet etme ve nefsine, şu kâfirlerin küfrüne üzülerek, azâb etme. Şüphesiz ki Biz, Kur'ân'ı sana, ancak onunla öğüt veresin (uyarasın) diye indirdik. Binâenaleyh kim iman eder ve kendisini düzeltirse, kendisi içindir. Kim de inkâr ederse, onun inkân seni hüzünlendirmesin. Sana düşen ancak tebliğ etmektir" manası olması muhtemeldir. Bu, *"Onlar mümin olmayacaklar diye neredeyse kendine kıyacaksın"* (Şuara, 3) ve *"Onların sözleri seni hüzünlendirmesin"* (Yûnus, 76) ayetlerinde anlatıldığı gibidir.

4) Ayet, "Şüphesiz ki sen, kavminin küfründen ötürü kınanacak değilsin" manasınadır. Bu, *"Onların üzerine musallat (bir adam) değilsin"* (Gâşiye, 22) ve *"Sen onlar üzerine (görevli) bir vekil değilsin"* (En'am, 107) ayetlerinde olduğu gibidir. Yani, "Sen onlara tebliğ ettikten sonra, onları küfürlerinden sorumlu değilsin, günahlarından dolayı sorgulanmazsın" demektir.

5) Bu sûre Mekke'de ilk nâzil olan sûrelerdendir. Bu dönemde, Hz. Peygamber (s.a.s) de, düşmanların eziyeti ve hükümranlığı altında idi. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki ona, "Ebediyyen bu durumda kalacağını zannetme. Aksine peygamberliğin galib gelecek, kadr-u kıymetin ortaya çıkacak. Çünkü bu Kur'ân'ı sana, o müşrikler arasında mutsuz kalasın diye indirmedik. Aksine onunla yücelesin ve şereflere nâil olasın diye indirdik" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ *"Ancak korkacak kimselere bir öğüt olarak"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki **illâ** (ancak) kelimesi hakkında iki görüş vardır: 1) Bu, "Fakat" manasında, bir istisnai munkati'dir. 2) Bunun takdiri, *"Biz sana Kur'ân'ı ancak bir öğüt olsun diye, tebliğ meşakkatlerine katlanman için indirdik"* şeklindedir ve tıpkı, "Senden başkaları da ibret alsın diye, eziyetlere katlanman için sana bu sözü söyledik" denilmesi gibidir.

İKİNCİ MESELE Ayette, öğüt almanın ancak korkanlar için söz konusu olduğu belirtilmiştir. Çünkü bu, hemekadar herkes hakkında umumi herkese şamil ise de netice itibariyle öğütten yararlananlar bunlardır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Kur'ân) muttakiler için bir hidayettir"* (Bakara, 2) ayeti gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Furkânı (Kur'ân'ı), bütüne alemlere bir uyarıcı olsun diye kulu (Muhammed'e) indiren (Allah'ın) şanı ne yücedir!"* (Furkân, 1) *"Atalan azab ile korkutulmamış bir kavmi korkutman için"* (Yâsin, 6) ve *"Mücâdele ve inâd edenleri korkutasın diye"* (Meryem, 97) ve *"Hatırlat, va'z-u nasihatta bulun. Çünkü va'z-u nasihat mü'minlere fayda verir"* (Zâriyat, 51) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Kur'ân'ı Kerim'in bir öğüt olmasının izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), onu okuyarak ve açıklayarak onlara öğüt veriyordu. Binâenaleyh ayetteki *"Korkacak kimseye"* ifadesine, Hz. Peygamber (s.a.s) de dahildir. Çünkü Peygamber (s.a.s) haşyet ve Kur'ân'dan öğüt alma hususunda herkesten ileri idi.

Kur'ân Yücelerden Bir Tenzildir

Cenâb-ı Hakk'ın تَنزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَىٰ *"Yeri ve o yüce yüce gökleri yaratandan bir "tenzil" olmak üzere (indirdik)"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler, "**tenzilen**" kelimesinin mansûb olması hususunda birkaç izah yapmışlardır:

a) Bunun takdiri, نَزَّلَ تَنزِيلًا şeklindedir. Buna göre bu kelime, mahzûf fiilin mefûl-ü mutlaki olarak mansubtur.

b) Kelime, ayetteki أَنزَلْنَا fiili ile mansubtur. Çünkü مَا أَنزَلْنَاهُ إِلَّا تَذْكِرَةً وَتَنزِيلًا *"Biz onu sana ancak bir öğüt ve tenzil olarak indirdik"* demektir.

c) Bu ifade "medih ve ihtisâs"dan ötürü mansubtur.

d) Bu ifade, mef'ûl-ü bih olarak, يَخْشَى fiili ile mansubtur, yani, "Allah onu, Allah'ın "tenzilinden" korkan kimseler için bir öğüt ve hatırlatma olarak indirdi" demektir. Bu güzel bir mana ve acık bir ifadedir. Yine bu kelime, mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere, *"O, tenzildir"* manasında merfû olarak da okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Tekellüm (hitab) siğasından, gayb siğasına geçmenin pek çok hikmetleri vardır:

1) Bu hususların zikredilmesi (anlatılması) ancak gayb siğası ile mümkün olabilir.

2) Cenâb-ı Hak önce, "**indirdik**" buyurmuş, böylece indirme işini, kendisine itaat olunan Tek Allah'a işaret eden azamet (Biz) zamirine isnâd ederek, bu işin şanını yüceltti. Sonra da azamet ve yücelik sıfatları ile muttasıf olana (yani yine Kendisine) nisbet etti ve böylece de, azamet ve yüceltme iki yoldan da kuvvetlenip-katlandı.

3) Bu ifadenin, Cebrâil ve onunla inen meleklerin sözünü nakletmek üzere, "(Onlar) Biz indirdik" dediler" şeklinde olması da câizdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ onu; yeri ve onca büyüklüğüne rağmen gökleri yaratandan bir "tenzil" olarak belirtmek suretiyle, Kur'ân'ın şânını yüceltmiştir. Bunu şundan ötürü söylemiştir: Çünkü Allah'ın azamet ve yüceliği, onun yaratık ve nimetlerinin büyüklük ve yüceliğini ortaya koymakla zuhûr eder. Cenâb-ı Allah, Kur'ân'ı tefekküre, mana ve hakikatlerini düşünmeye teşvik etmek için onun yüceliğini belirtmiştir. Bu durum görülen dünyamızda (şehadet âleminde)de genellikle bilinen bir şeydir. Çünkü Mesaj gönderenin makamına göre, mesajına saygı gösterilir. Böylelikle Elçinin sözünün dinlenilmesi daha çok sağlanmış olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Arapça'da, *"Semâ-un ulyâ"* "semâvâtun ulâ" (yüksek sema ve semalar) denilir. Göklerin yükseklikle nitelenmesinin gayesi, bunca yüceliklerine ve boyutlarının uzaklığına rağmen, onları böyle yaratanın kudretinin yüceliğine istidlâl etmektir.

Arşa İstiva Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"O Rahman, Arş'a istivâ etmiştir"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arşa İstiva Hakkında

"**Rahman**" kelimesi, مَنْ خَلَقَ **yaratandan** ifadesinin sıfatı olmak üzere mecrûr da okunmuştur. Merfû okunması daha güzeldir. Çünkü bu durumda kelime, takdirinin هُوَ الرَّحْمٰنُ

"O, Rahmandır" şeklinde olması üzere, medihden ötürü merfû olur. Yahut da, lâm-ı tarifi ile, yaratana işaret olunmuş olan bir mübteda olarak merfû olur. Buna göre eğer "Kelimeyi mecrûr okuduğumuz, yahut "medih" üzere merfû okuduğumuz zaman, اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ cümlesinin irabtaki mahalli nedir?" denilirse, biz deriz ki: Kelimeyi mecrûr okuduğun zaman, o, mahzûf bir mübtedanın haberi olur, başka birşey olmaz. Merfû okunduğunda da böyle olması mümkündür. Yine bunun mübteda olan Rahman kelimesinin iki haberi olması da câizdir.

Teşbihin Batıllığı

İKİNCİ MESELE

Müşebbihe, ma'budlarının Arş'ın üzerine oturmuş olduğunu söyleyip, bu ayeti delil getirmişlerdir. Bu, hem aklen, hem naklen birkaç bakımdan bâtıl ve yanlıştır:

1) Hak Teâlâ Arş ve mekan yok iken de vardı. O, mahlûkatı yarattığı zaman bir mekanda olmaya ihtiyaç duymamıştı. Aksine O, mekandan münezzehtir ve böyle olmakla hep (ezeli ve ebedi olarak) muttasıf olmuştur. Ancak, bâtıl bir iddiada ve zanda bulunan kimse, Arş'ın hep Allah'la birlikte olduğunu zannetmiştir.

2) Arş üzerinde oturanın bir cüzünün (parçasının), Arş'ın sol tarafında olan parçasının aksine, Arşın sağ tarafında olmuş olması gerekir. O zaman oturan kimse bizzat, te'lif ve terkib edilmiş (parçalardan meydana getirilmiş) bir varlık olur. Böyle olan her varlık ise, bir te'lif ve terkib edene muhtaç olur. Bu ise, Allah hakkında imkansızdır.

3) Arş üzerinde oturan, biryerden biryere hareket edip geçmeye ya muktedirdir, yahut onun için böyle birşey mümkün değildir. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, o zaman o, hareket ve sukûnun mahalli haline gelmiş olur ve zorunlu olarak, muhdes bir varlık olur. Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, o zaman o bağlanmış bir varlık gibi olur, hatta kötürüm birisi gibidir, hatta bundan da kötüdür. Çünkü kötürüm olan bir kimse, başını ve göz bebeklerini hareket ettirmek istediğinde, bu onun için mümkündür. Fakat bu, **müşebbihe**nin ma'bûdu için mümkün değildir.

4) **Müşebbihe**'nin ma'bûdu, ya her mekanda vardır, ya da bir mekandadır. Eğer o her mekanda ise, o zaman onlar o ma'bûdun, pislik ve necâset mekanlarında da bulunduğunu kabul etmeleri gerekir ki hiçbir akıllı bunu söylemez. Eğer o, bütün mekanlarda değil de bir mekanda bulunuyorsa, o zaman o kendisini bu mekana yerleştirmiş olan bir varlığa muhtaç olmuş olur ve böylece de muhtaç bir varlık olur. Bu ise Allah hakkında imkansızdır.

5) Cenâb-ı Hakk'ın, *"O (Allah'ın) benzeri gibisi yok"* (Şûrâ, 11) ayeti, bu ifadede istisnâ yapılabilir olmasının delâlet ettiği gibi, O'nun için hiçbir yönden benzerlik ve

eşitliğin olmadığı manasını ifade eder. Çünkü meselâ, "Oturma, mikdar, renk.... hususları müstesna, O'nun benzeri gibi yoktur" denilerek, bundan istisna yapılabilir. İstisnâ'nın yapılabilmesi ise, bütün bu hususların bu ifadenin kapsamına girmesini gerektirir. Binâenaleyh eğer Allah Teâlâ oturuyor olsaydı, oturma bakımından ona benzeyen başkasının da olması gerekirdi. Diğer hususlar da böyledir. O zaman da, ayetin manası kaybolurdu.

6) Cenâb-ı Hak, *"O gün Rabbinin Arşını, üstlerinde bulunan sekiz melek yüklenir"* (Hâkka, 17) buyurmuştur. Melekler Arşı taşıdıklarında, Arşda ma'budlarının oturduğu mekan olunca, bu durumda, meleklerin, müşebbihenin ma'budunu da taşımış olmaları gerekir. Bu ise ma'kul birşey değildir. Çünkü Halık ve Ma'bûd, mahlûku koruyup gözetendir. Mahlûk ise Hâlık'ı ne koruyup gözetebilir ne de taşıyabilir.

7) Şayet bir mekanda karar kılan bir varlığın ilah olması câiz (mümkün) olsaydı, güneş ve ayın da birer ilah olmadığı nasıl bilinebilecekti? Çünkü bizim güneş ve ayın ilah olmadıklarını ortaya kor iken izlediğimiz (akli) yol, onların hareket ve sukûn ile muttasıf oldukları, böyle olan varlığın ise muhdes olup, bir ilah olmadıkları şeklindeki metoddur. Siz bu yolu ibtal edince, güneşin ve ayın ilahlığını tenkid kapısı, sizin için kapanmış olur.

8) Âlem bir küre şeklindedir. Bize nisbetle "üst" olan cihet, yeryüzünün diğer tarafında oturan kimselere nisbetle "alt"dır. Bunun aksi bir cihetle (yönle) kayıtlı ve sınırlı olsaydı, bu cihet, kimi insanlara göre üst olsa bile, diğerlerine göre alt olurdu. Alimlerin ve akıllı kimselerin ittifakı ile sabittir ki, ma'bûd'un eşyanın "alt" yönünde olduğunu söylemek câiz değildir.

9) Ümmet-i **Muhammed** (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın *"De ki, "O, Allah'dır birdir"* (İhlas, 1) ayetinin müteşâbih ayetlerden değil de muhkem ayetlerden olduğu hususunda icmâ etmiştir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, bir mekanda olsaydı, o zaman O'nun sağ tarafındaki izleyen şeylere bitişik tarafı, sol tarafındaki şeylere bitişik tarafından başka olurdu. O zaman da o, mürekkeb (parçalardan meydana gelmiş) ve kısımlara bölünebilecek bir varlık olmuş olurdu ve gerçekte "Tek" olmamış olurdu. O zaman da, *"De ki: "O, Allah'dır tektir"* (İhlas, 1) ayeti, yanlış olmuş olurdu.

10) **Hz. İbrahim** (a.s), *"Ben, batıp kaybolan şeyleri sevmem"* (En'am, 76) demiştir. Buna göre eğer ma'bûd bir cisim olmuş olsaydı, o da ebedi olarak batmış ve ebedi olarak kaybolmuş olurdu. Böylece de o, **Hz. İbrahim**'in *"Ben, batıp kaybolan şeyleri sevmem"* sözünün kapsamına girmiş olur. İşte bu deliller ile istikrâr (bir mekanda karar kılma) kavramının Allah hakkında imkansız olduğu gerçeği kesinleşir.

Müteşabih Ayetler Hakkındaki Tutumlar

Bu gibi konularda insanların iki farklı tutumları bulunmaktadır:

1) Bir kısmı, "Biz müteşabih ayetleri te'vil etmeyiz. Aksine kesin olarak, Allah'ın mekandan ve cihetten münezzeh olduğunu söyleriz ve ayetin te'vilini yapmayız" diyenlerdir. **Allâme Gazâli, İmam-ı Ahmet b. Hanbel**'in bazı öğrencilerinden, onun şu üç haberi te'vil ettiğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْحَجَرُ الْاَسْوَدُ يَمِينُ اللّٰهِ فِى الْاَرْضِ *"Hacer-i Esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir"* (59) hadisi, قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ *"Mü'minin kalbi, Rahman'ın parmaklarından iki parmak arasındadır"*(60) hadisi ve اِنِّى لَاَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ *"Muhakkak ki ben, Rahman'ın nefesini yemen cihetinden hissediyorum"*(61) hadisi...

Bil ki bu görüş iki yönden zayıftır:

a) Bu kimse eğer Allah Teâlâ'nın mekan ve cihetten münezzeh olduğuna kati olarak hükmediyorsa, aynı kat'iyyetle Allah'ın bu ayetteki "istivâ"dan muradının "oturmak" olmadığına da hükmetmiş olur. İşte buda bir te'vildir. Ama o kat'î bir biçimde Allah'ın mekân ve cihetten münezzeh olduğunu söylemeyip, bu konuda şüpheli ise, o zaman Allah'ı bilip tanımamş olur. Ancak şöyle söylemesi müstesna: "Ben, Allah Teâlâ'nın muradının, ayetin lafzının zahirinin hissettirdiği mana olmadığını, bundan muradın başka birşey olduğunu; ama hata ederim korkusu ile, bu muradı belirlemeye girişemediğimi kati olarak söylüyorum." İşte o zaman bu sözü, doğruya yakın olabilir.

b) Bu görüş, şu yönden de zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak bizlere Arapların dili ile hitab edince, O'nun bu lafızlarla ancak, bu lafızların Arapca olarak delâlet ettiği manayı kastetmiş olması gerekir. İmdi "İstiva" kelimesinin Arapca'da, "istikrâr ve istilâ" dan başka manası olmayıp, ama ayette bunu istikrâr manasına hamletmek imkansız olunca "**istila**" manasına hamletmek gerekir. Aksi halde, bu lafza hiçbir mana vermemiş olmak gerekir. Bu ise câiz değildir.

2) Bu, mutlaka te'vile yönelmek gerektiği hususunda kesin bir delildir. Bu da şudur: Aklın delaleti, buna, istikrâr manasını vermenin imkansızlığını gösterip; "**istivâ**" lafzının zâhiri de "istikrâr" manasına delâlet edince; bizim ya iki delilden herbiri ile amel etmemiz yahut ikisini birden terketmemiz, ya da nakli olanı, akli olana tercih etmemiz; yahut da aklı tercih edip, nakli te'vil etmemiz gerekir. Birincisi bâtıldır. Aksi halde o zaman, birşeyin hem mekandan münezzeh olması, hem de mekanda bulunması gerekir. Bu ise imkansızdır. İkincisi de imkansızdır. Çünkü bu, iki zıddı birlikte yok saymayı gerektirir ki bu da yanlıştır. Üçüncüsü de batıldır. Çünkü akıl, naklin esası (mihenki)dir. Zirâ yaratıcının varlığı, ilmi, kudreti ve peygamber gönderişi

59) **Keşu'l-Hafâ**, 1/348.
60) **Tirmizi**, kader, 7 (4/449); **Müslim**, Kader, 17 (4/2045).
61) **Kenzül-Ummal**, 16/33951.

akli delillerle sabit olmadıkca, nakille de sabit olmaz. Dolayısıyla aklı tenkid etmek, hem aklın, onunla birlikte hem naklin tenkidini gerektirir. Binâenaleyh geriye ancak, aklın doğru olduğuna kesin olarak hükmetmemiz, naklin de te'vili ile meşgul olmamız kalır. Bu, maksadı elde etme hususunda kat'i bir delildir. Bu sabit olunca diyoruz ki: Alimlerden bazıları burdaki "istivâ"dan muradın "**istilâ**" manası olduğunu söylemişlerdir. Nitekim şâirde şöyle demiştir:

قَدْ اِسْتَوى بِشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ / مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقِ

"**Bişr**, kılıç kullanmadan ve kan da akıtmadan, Irak'ı istilâ etmiştir." Eğer denilirse ki: "Bu te'vil şu bakımlardan câiz değildir:

1) İstilâ'nın manası, acziyyet halinden sonra, gâlibiyyet elde etmektir. Bu ise Allah hakkında imkansızdır.

2) Bir kimsenin ancak onunla çekişen bir hasmı olduğu ve kendisine hâkim olunan -istilâ edilen şey ondan önce bulunduğu zaman ancak, "Falanca şunu istilâ etti" denilir. Bu, Allah hakkında imkansızdır. Çünkü Arş ancak Allah'ın yaratması ve var etmesi ile varolmuştur.

3) Allah'ın "istilâsı" bütün yaratıklara nisbetle söz konusudur. Binâenaleyh burada sırf "Arş"ı, zikretmenin bir manası yoktur. Böyle denilirse bunlara şu şekilde cevap verilir:

Biz "Allah'ın istilâsını", kudreti manasına tefsir edersek, bütün bu tenkidler zâil olur. (Mesela) **Keşşâf Sahibi** şöyle demiştir: "İstivâ Arş'ın üzerine olunca, Arş da hükümdarın tahtı manasına olup, o da ancak hükümdarla birlikte söz konusu olduğu için, Araplar istivayı "mülk; iktidar güç" manasına kinâye yapmışlar ve "Hakim oldu" manasını kastederek, aslında hükümdar, üzerine oturmamış ise de, اِسْتَوَى فُلَانٌ عَلَى الْبَلَدِ "Falanca ülkeye hakim oldu" demişlerdir. Kudret ve mülkün oluşunu Araplar böyle ifade etmişlerdir. Çünkü bu, "Falanca melik oldu, sahib oldu" gibi ifadelerden, delâlet itibarıyla daha beliğ ve daha kuvvetlidir. Bunun bir benzeri de, "Falancanın eli açık (mebsût)tur" ve "Falancanın eli sıkıdır" diyerek, bunlarla "O, cömerttir" ve "O, cimridir" manasını kastetmendir. Söylediğin lafızlar farklı ama, bu iki ifadenin manası aynıdır. Öyle ki bir kimse verme hususunda elini sıkı tutmasa, yahut hatta eli bile bulunmasa o kimse hakkında yine "Eli açık (geniş)" denilir. Çünk Araplara göre bu ifade ile, "cömert" ifadesi arasında bir fark yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yahudiler "Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır)" dediler. Hay kendi elleri bağlanasıcalar!"* (Mâide, 64) ve *"Hayır, O'nun iki eli de açıktır"* (Mâide, 64) ayeti bu manadadır, yani "Allah, hakkında eli bağlanma, açık olma düşünülmeksizin, cömerttir" demektir. Bunun nimet verme tekeffül etme manasına oluşu mecâzidir.

Ben derim ki: Biz şayet bu kapıyı açarsak bâtınîlerin tevillerine de kapı açılmış olur. Çünkü onlar,*"Pabuçlarını çıkar"* (Tâhâ, 12) ayetinden muradın, "bir fiil tasavvur etmeksizin Allah'ın hizmetine dalmak" manasında ve *"Ey ateş, İbrahim'e karşı serinlik ve selâmet ol"* (Enbiya, 69) ayetinden muradın da, ortada hiçbir ateş ve ona

hitab söz konusu olmaksızın, Allah'ın **İbrahim** (a.s)'i kurtarması" manası olduğunu söylerler. Allah'ın kitabında vârid olan herşey hakkındaki söz de böyledir. Daha doğrusu bu hususta uyulacak kanun şudur: "Kendisinden sarf-ı nazar etmeyi gerektiren, kat'i ve akli bir delilin bulunması hariç, Kur'ân'da vârid olan her lafzı hakiki manasına hamletmek gerekir." Keşke bu gibi konularda birşey bilmeyen, bu konulara dalmasa. İşte ayet hakkındaki sözün tamamı budur. Böyle müteşâbih ayet ve hadisler hakkında, daha tafsilatlı bilgi edinmek isteyenlerin, "**Te'sisü't-Takdis**" adlı esere başvurması gerekir. Muvaffakıyyet Allah'dandır.

Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى "*Göklerde yerde, bu ikisinin arasında ve nemli toprağın altında ne varsa (hepsi) O'nundur*" ayetine gelince bil ki: Allah Teâlâ, "*O Rahman Arş'a istivâ etmiştir*" buyurarak, mülkünü anlatınca, mülk de ancak ve ilimle bulunup tam olunca, onun peşisıra önce kudretini, sonra ilmini zikretmiştir. Kudreti, işte bu ayette anlatılandır. Bundan maksad şudur: Cenâb-ı Hak, burada sayılan dört kısmın da mâlikidir. Binâenaleyh O, göklerde bulunan meleklerin, yıldızların ve bunlar dışındaki herşeyin; yerlerde bulunan madenlerin ve boş sahraların, bu ikisi arasında bulunan havânın ve toprak altında bulunan şeylerin mâlikidir.

İmdi eğer, "**serâ**, âlemin en son sathı, en alt tabakasıdır; onun altında birşey bulunmaz. Öyleyse nasıl olurda Allah onun altında bulunan şeyin de sahibidir" "denilebilir?" diye sorulursa cevaben deriz ki: "**Serâ** Arabca'da nemli toprak demektir. Dolayısıyla, onun altında bir şey bulunması muhtemeldir. O şey de, değişik rivayetlere göre öküz, balık, kaya, deniz veya hava olabilir...

1) Müfessirimiz **Razî** (r.a) dünyanın öküz veya balık üzerinde nasıl durduğu konusunda bir açıklama yapmıyor. Birçok okuyucumuzun bunu bir problem olarak göreceğini bildiğimizden, bu hususta muasır müfessirlerden **B. Said Nursi** (r.h.a) tarafından yapılmış bir açıklamayı biraz kısaltıp sadeleştirerek nakletmekte büyük fayda görmekteyiz:

Öküz ve balığın meşhur kıssası, ravisiyle beraber İslâmiyet'e girmiş olan bir asalak (parazit) durumundadır. Hadis, olarak rivayetine gelince:

1) Hadis olduğunu kabul etmiyoruz; zira İsrailiyat olduğuna dair alametler vardır.

2) Hadis olsa bile senedi zaif olduğundan yalnız zan ifade eden nevidendir, akideye girmez. Çünkü akideye dahil olması için **yakin** (kesin ilim) şarttır.

3) Faraza mütevatir ve metni kat'i olsa bile, delâleti kat'i değildir. Sadece görünüşe bağlı olanları hayaller havalandığından, bu hadisi, mümkün manalarına yormayıp, garip bu anlayış için girmişlerdir. Halbuki şu üç izah tarz mümkündür:

1) Arş'ı-ilahiyi taşıyan (Hamele-i Arş) meleklerinin Sevr (öküz), Nesr (kartal), İnsan gibi isimleri olduğu gibi buradaki öküz ve balık dünyaya müvekkel melaikenin isimi

olabilir. Çünkü şeriat, her bir nev'e mahsus veo nev'e münasip müvekkel melek olduğunu bildirir. Bu münasebetten ötürü, melaike aleminde onun sûretiyle temsil edildiğinden, onların ismiyle adlandırılmış olabilir. Nitekim bir hadis-i şerifte *"Güneş, her akşam Arş'ın altına gidip secde eder. Sonra izin alıp gelir"* buyurulur. Bu, Güneşe müvekkel olan meleğin böyle yaptığı anlamına gelir.

2) Ziraat insan hayatının esasıdır. Öküz bunun sembolüdür. Dünyanın büyük bir kısmı ise deniz olup, özellikle sahil ahalisinin temel gıdası da balıktır. Nasıl ki bir: "Devlet ne üzerinde durur?" diye sorsa cevaben: "Kılıçla kalem üzerinde" deriz. "Medeniyet ne ile kaimdir?" diye sorsa: "Bilim, sanat ve ticaret ile" denir. Muhatap işin gerçek mahiyetini anlayamayacağı zaman Fahr-i kâinat (a.s), cevabı, süalin yönünü değiştirerek verirdi: "Dünya neyin üstündedir?" diye sorana sanki şöyle buyurmuştur: "Onun gerçeğini anlamak henüz sizin kârınız değil, amma sizin anlayacağınız dünya hayatının iki temel esası ziraat ve balıkçılık ile kaimdir."

3) Öküz ve balık dünyanın yıllık yörüngesinde iki burç olabilir. Eski Astronomi burçları gökte, yenisi ise yerküresinin yörüngesinde farzetmiştir. Rivayete göre soru ayrı ayrı zamanlarda sorulmuştur. Bir seferinde Balık, bir seferinde öküz üzerinde olduğu cevabı verilmiştir. Sual sırasındaki bulunduğu burç ismi bildirilmiştir (Muhakemât, İstanbul Envar neşriyat, tarihsiz, s.54-57)

Ahfâ Ne Demektir?

Cenâb-ı Hak ilmini de, وَإِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى *"Sen sesini yükseltsen de hiç şüphesiz O gizliyi de, gizlinin daha gizlisini de bilir"* ayetiyle beyan etmiştir. Bu ayetle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) **Ahfâ**, mübalağa ifade eden ism-i tafdil sığasıdır. Bu görüşe göre diyoruz ki: Allah Teâlâ eşyayı üçe ayırmıştır. Açık olanlar (cehr), gizli olanlar (sır) ve en gizli olanlar (ahfâ). Binâenaleyh, açık olan (cehr)den muradın, açıkca söylenilen o söz, her ne kadar bir kısmını söylese bile, içinden geçirdiği şey ve, bazı alimlerin söylediğine göre, insanın hiç söylemeyip sadece içinden geçirdiği şey olması muhtemeldir. Yine, "sır" ve "ahfâ" dan muradın, söz nevinden olmayan şeyler olması mümkündür. Bu görüş, daha açıktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, duyulmayan sırrı ve ondan daha gizli olanı bildiğini binâenaleyh, açık olanı ise haydi haydi bileceğini beyan edip açıklamıştır. Bundan maksadı mükellefi, ister açık isterse gizli olsun, her türlü çirkin işlerden alıkoyup, zâhir ve batıl her türlü tâate teşvik etmektir. Bu izaha göre, "sır" ve "ahfâ" kelimelerini kendisinde mükâfat veya azap bulunan şey manasına hamletmek gerekir: Sır, insanın yapmaya azmedip de gönlünden niyet ettiği şeyler; "ahfâ" da, henüz azmetme derecesine ulaşmamış olan şeylerdir. "Ahfâ" (en gizli olanın) kişinin azmettiği şeyler ile aynı şekilde henüz azmetmemiş olup, sadece aklına gelmiş olan şeyler manasına tefsir edilmesi muhtemel olduğu gibi; henüz gönlüne düşmemiş, böylece de gönlünden en gizli ve uzak olan şey manasına, ve yine, Allah tarafından gelecek olup da, henüz zuhûr etmemiş olan şeyler diye tefsir edilmesi

de mümkündür. Ancak ne var ki, doğruya en yakın olanı yukarda açıklamış olduğumuz şekilde, bunun "terhib ve terğib" manası ifade ettiğidir.

2) **Ahfâ** kelimesi fiildir, yani, "Allah Teâlâ kullarının sırlarını bilir, ve, bildiğini onlardan gizler" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir. (Mahlûkatı) O'nun ilminden, yalnız Kendisinin dilediği şeyi kavrayıp bilebilirler"* (Bakara, 255) ayeti gibidir. Eğer, "bu ceza cümlesi, şart cümlesine nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki: Bunun manası, "Eğer, duâ ve benzeri şeylerle Allah'ı anarsan, bil ki O, senin açıkca zikretmene muhtaç değildir" şeklindedir. Bu, ya, *"Rabbini, içinden, yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle ... an"* (Arâf, 205) ayetinde olduğu, üzere yüksek sesle zikirden nehydir, yahut, bu açıkca zikrin, Allah'ın duyabilmesi için değil, ancak başka bir gayeden ötürü olabileceğini kullara öğretmektir.

Allah'ın İlminin Kapsamı

Bil ki Allah Teâlâ, zâtı gereği Alimdir ve o, aynı anda bütün malûmatı aynı ilimle bilir ve bu ilim, değişmez. Yine bu ilim, "hudûs" ve "mümkin oluş" ile nitelendirilmeksizin, Allah'ın zâtının zorunlu niteliklerindendir. Kul, Rabbine ancak, ilk altıda birde[62] müşterektir ki, bu da ancak bilme sıfatıdır. Sonra, Kendisiyle kulları arasında müşterek olan ilim de, iki parçadan meydana gelir. Binâenaleyh, o tüm ilmin altıda beşi ile, geriye kalan, yarısı (yani 6'dan beş buçuğu) Allah'a aittir; geriye kalan o yarım ise, bütün kullarına aittir. Kerûbiyyin ve rûhani melekler hamele-i Arş, göklerin sakinleri rahmet ve azâb meleklerinden oluşan bütün melaike ve ruhaniyet alemi, bu mahlukat içindedir. İlkleri Hz. Adem (a.s), sonları da Hz. Muhammed (s.a.s) olan peygamberlerin hepsi yine bu mahlukata dahildir. Zaruri, kesbi, sınai ve mesleki ilimleriyle diğer bütün insanlarda da böyledir. Yine, anlamaları, idrak etmeleri ve gıdaları hususunda kendilerine faydalı olanları alıp da zararlı olanlardan kaçınmaları hususunda bütün canlılar da böyledir. Bu cüzden sana düşen ise, mürekkeb bir zerreden daha azdır. Sonra, buna rağmen sen o zerrecikle, O'nun ulûhiyyetinin sırlarını, vâcib, caiz ve müstakil (imkansız) olan sıfatlarını bilir ve anlarsın. Binâenaleyh sen bu zerre ile bu sırları anlayıp tanıdığına göre, O'nun (temsilen) beşbuçuk ölçek olan ilmi ya nasıl olur? O, bu ilmiyle, senin kulluğunun sırlarını bilemez mi? Bu Cenâb-ı Hakkın, *"Sen sesini yükseltsen de, hiç şüphesiz O, gizliyi de, gizlinin daha gizlisini de bilir"* ayetinin beyan ettiği hakikattir. Hatta, gerçek şudur ki, dinarın (tüm ilmin) hepsi O'nundur. Çünkü senin öğrendiğini sen, O'nun öğretmesiyle öğrendin. Nitekim *"O, onu ilmiyle indirdi"* (Maide, 166) ve *"O, yarattığını bilmez mi?"* (Mülk, 14) buyurmuştur.

Bunun bir misali vardır ki, bu da güneştir. Çünkü onun ışığı, bütün alemi aydınlatır, fakat buna rağmen onun ışığından herhangi bir şey eksilmez. İşte, burada da böyledir.

---

62) Razî daha önce gecen altılı taksimine göre söylüyor. Eşyayı cehr, sır ve ahfâ diye üçe ayırmıştı, bu üç bölümün her birinin iki parçası düşünülmektedir. (ç.).

Binâenaleyh O, daha nasıl sırrı ve daha gizli olanı bilemez? Cenâb-ı Hak ağaçları ve çeşitli bitkileri öylesi bir biçimde yaratıp yönetir ki onların ağızları ve, gıda almaya yarayan başka uzuvları ve aletleri yoktur... Hiç şüphesiz o ağaçların ve bitkilerin kökleri toprağın içindedir; onlar bu kökler vasıtasıyla yerden gıda ve besinlerini alırlar ve bu gıda, dallara, dallardan damarlara, damarlardan da yapraklara geçer... Sonra Allah Teâlâ o bitkilerin damarlarını, tıpkı sayesinde çadırın ayakta durabildiği, o çadırın ipleri gibi yapmıştır. Çadırın ayakta durabilmesi için, nasıl ki o ipleri her taraftan çekip germek gerekiyorsa, aynen bunun gibi, ağacın da ayakta durabilmesi için o damarlar her tarafa dağılarak nüfuz edip gider. Sonra sen, gıdanın o yaprağın her tarafına ulaşabilmesi ve o yaprağın maddesini besleyip kuvvetlendirebilmesi için yapraktaki, o yaygın kılcal damarlara ve yaprağa baktığında onları hemencecik seçip ayırdedemezsin... Bunlar, bedeni kuvvetlendirmek için, canlıların bedeninde bulunan ve kanın ve canın kanalları olan damarlara benzerler. Sonra, ağaçlara bir bak. Bunların en güzel görünümlüsü, çınar ağacıyla söğüt ağacıdır. Halbuki bunların meyveleri yoktur. Onların, manzarası en kötü olan ise, incir ve üzüm ağacıdır, ama sen, birde bunların faydasına bak! Bütün bunlar ve benzerleri, göklerde ve yerde zerre miktarı herhangi birşeyin, Allah'ın ilminin dışında kalmadığını gösteriyor.

En Güzel İsimler Allah'ındır

Ayetteki اَللّٰهُ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ لَهُ الاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى *"Allah'dan başka ilah yoktur. En güzel isimler O'nundur"* cümlesine gelince, bu hususdaki söz, iki kısma ayrılır: Tevhid konusundaki söz. Bil ki, tevhidin delilleri, İnşaallah Cenab-ı Hakk'ın لَوْ كَانَ فِيْهِمَا اٰلِهَةٌ اِلاَّ اللّٰهُ لَفَسَدَتَا (Enbiya, 22) ayetinin tefsirinde gelecektir. Cenâb-ı Hak tevhidi burada, daha önce bahsedildiği biçimde ilim ve kudretle tavsif edilmiş olanın, ortağı olmayan tek ilah olduğunu, ibadete müstehak olanın, başkası değil, O olduğunu beyan etmek için zikretmiştir. Biz burada, bu konuyla alâkalı olan bir takım inceliklerden bahsedelim. Bu incelikler de birkaç bahiste incelenebilir.

Tevhidin Dereceleri

Birinci bahis: Bil ki, tevhidin dereceleri dörttür.

a) Lisan ile ikrar.

b) Kalb ile tasdik (inanma)

c) Kalbin, bu inancını hüccetle tekid etmesi

d) Kulun, hatırına, Ehad ve Samed olan Allah'ı tanımaktan başka herhangi birşey gelmeyecek bir biçimde tevhid deryasına dalması...

Lisan ile ikrar'a gelince, eğer bu dil ile ikrar, kalbin tasdikinden uzak bir ikrar olursa, bu ikrarın sahibi münafıktır.

Kalbin tasdiki'ne gelince, bu tasdik, dilin ikrarından uzak olursa, bu durumda birkaç durum ortaya çıkabilir:

1) Tefekkûr edip Allah'ı tanıyan ama, bu tanımanın üzerinde, kelime-i şehâdeti telaffuz edebileceği bir vakit geçmeksizin, bu tanıyışı üzere ölen kimseye gelince, bazı kimseler bunun imanının tam olmadığını söylemişlerdir, ama gerçek olan onun imanının tam olmasıdır. Çünkü o, mükellef olduğu şeyi yerine getirmiş, ama onu lisanıyla ifade edememiştir. Binâenaleyh o, sorumlu olarak kalmaz. Kitapların birisinde şunu gördüm: Ölüm meleğinin alnı üzerine, mümin kimse onu gördüğünde kelime-i şehâdeti hatırlasın diye "**Lâ ilâhe illallâh**" yazılıdır. Binâenaleyh, onun bunu hatırlaması, bizzat onun kendi ifadesinin yerini tutar.

2) Allah'ı tanıyıp, fakat bu tanımanın üzerinden kelime-i şehâdeti telâffuz edecek bir vakit de geçen, ancak ne var ki, bu ikrarda bulunmayan kimsenin durumu. **Allâme Gazali**, bu hususta şöyle der: "Lisan, kalbin tercümanıdır" denilebilir. Binâenaleyh, esas maksad kalbte tahakkuk edince, onun, o kelime-i şehâdeti telâffuzdan imtinâ edişi, onun tıpkı namaz ve zekâttan imtina edişi gibidir. Öyleyse, bu kimse daha nasıl, cehennemliklerden olabilir? Hz. Peygamber (s.a.s) de

يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنَ الإِيمَانِ

"Kalbinde, zerre kadar iman bulunan kimse, cehennemden çıkar" (63) buyurmuştur. Halbuki, bu adamın kalbi, imanla doludur. Diğer alimlerde şöyle demişlerdir: İman ve küfür, şerî hususlardır. Biz, bu kelimeyi (kelime-i şehâdeti) söylemekten imtinâ edenin, kâfir olduğunu an'ar, biliriz.

3) Delilsiz olarak, dil ile ikrar edip kalb ile tasdik eden kimsenin durumu... Bu kimse, mukallittir. Bu kimsenin imanının sıhhati hususundaki ihtilaf, oldûkça meşhurdur.

Üçüncü makama gelince ki bu, inancın, delil ve burhanlarla tekid edilmesidir, ve biz, Cenâb-ı Hakk'ın, ...لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلاَّ اللَّهُ (Enbiya, 22) ayetinin tefsirinde bu neticeyi akli ve sem'î delillerle isbat etmenin mümkün olduğunu beyan etmiş ve bu hususta ayrıntılı bilgi vermiştik.

Dördüncü makama gelince ki bu, tevhid deryasına dalıp yok olmaktır, bu konuda muhakkik ulema şöyle demiştir: irfân, bütün sıfatlar hakkında düşünülebilen "tefrik", "nakz", "terk" ve rafd (red) ı başlangıcı olup, bu doğruluğu dileyen zâtlar için Hakkın sıfatlarından ve, tek ve kahhâr olan zâta götürendir. Sonra bu kelimelere vukufiyyet, Allah Teâlâ'ya doğru seyredenlerin en son dereceleriyle çepeçevre kuşatılmıştır.

---

63) **Müslim**, iman, 148 (1/93); **Buhari**, tevhid, 24.

Lailahe İllallah Demenin Önemi Hakkındaki Hadisler

İkinci bahis: "Tehlil" (Lâ ilâhe illâllah deme) hakkında gelmiş olan haberler hakkındadır.

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın

أَفْضَلُ الذِّكْرِ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَأَفْضَلُ الدُّعَاءِ اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ

"Zikrin en efdali, Lâ ilâhe illallah; duanın en faziletlisi de, Estafirullah'dır" (64) sonra da, Cenâb-ı Hakk'ın, فَاعْلَمْ أَنَّهُ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ *"Allah'dan başka hiçbir Tanrı yoktur" hakikatını bil, hem kendinin, hem erkek müminlerle kadın müminlerin günahının bağışlanmasını iste..."* (Muhammed, 19) ayetini okumuştur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmadan önce bir melek yaratmıştır. O, sesini uzatarak, kısmadan ve nefes de almadan, "Eşhedu en lâ ilâhe illâllah.." der. O, henüz bunu tamamlamamıştır. Bu tamamladığında ise, Cenâb-ı Hak İsrafil'e sûra üflemesini emreder ve Aziz ve Celil olan Allah'ı tazim için de, kıyamet koparır.".

3) **Enes İbn Malik**'ten Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Cenâb-ı Hakka münacatımda şefaat talebimi sürdürdüm, o da bunu kabul etti. Yine şefat talebinde bulundum, o da bunu kabul buyurdu. En sonunda 'Ya Rabbi, bana, Lâ ilâhe illallah diyenler hakkında şefaat müsadesi ver" dedim.. O, "**Ey Muhammed** (s.a.s), bu, ne sana, ne da başka bir kimseye ait değildir. İzzetim ve celâlime yemin ederim ki, Lâ ilâhe illallah diyen hiç kimseyi, bu cehennemde bırakmayacağım..." buyurdu...

4) **Süfyan es-Sevri** şöyle der: **Cafer İbn Muhammed**'e حٰمٓ عٓسٓقٓ (Şûra, 1-2) ayetlerinin tefsirini sordum. Bunun üzerine o, "Hâ, O'nun hükmü; mîm, mülkü; ayn azameti; sin, yüceliği,kaf ise, kudretidir. Aziz ve Celil olan Allah, "Hükmün, mülkü azametim, yüceliğim ve kudretime kasem ederim ki, **Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah** diyen kimseye ateşle azâb etmem ... der" dedi.

5) **Hz. Ömer** şöyle demektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: *"Her kim çarşıda bulunur da,* لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah'dan başka ilâh yoktur; O birdir, O'nun şeriki yoktur; mülk O'nundur. Hamd, O'na aittir; diriltir ve öldürür; O, ölmeyen Diridir. Bütün iyilik ve hayırlar, O'nun elindedir; ve O, her şeye kadirdir' derse, Allah ona milyonlarca mükafaat yazar onun, milyonlarca hatasını siler ve onun için cennette bir ev yapar"*

Lâ İlâhe İllallah Demede Âdab

Üçüncü bahis: Bu, incelikler hakkındadır:

---

64) İbn Mâce, edeb, 55 (2/1249).

1) **Lâ ilâhe illallah** diyenlerden olabilmeleri için, bu kelimeyi söyleyenlerde şu dört şeyin bulunması gerekir.

a) **Tasdik,**

b) **Tazim**

c) **Halâvet**

d) **Hürriyet.** Binâenaleyh, (bu kelimeyi söyleyip de) tasdiki bulunmayan kimse, münafık, tazim'i olmayan kimse, ehl-i bid'at (mubtedi); halâveti, hazzı olmayan, müral; hürriyeti olmayan da, facirdir.

2) Bazı kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Görmedin mi, Allah sana nasıl bir mesel irad etmiştir. Güzel bir kelime, kökü sabit ve dalları semada olan güzel bir ağaç gibidir"* (İbrahim, 24), *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. Onu da iyi amel yükseltir"* (Fatır, 10), *"... Ve birbirlerine Hakkı tavsiye edenler"* (Asr, 3), *"De ki: "Ben size... şu tek şeyi va'z eder; öğütlerim"* (Sebe, 46) *"Onları hapsedin. Çünkü onlar mesûldürler"* (Saffât, 24), *"Hayır, o hakkı getirmiş, bütün peygamberleri de tasdik etmiştir"* (Saffât, 37) ve *"Allah, iman edenlere dünya hayatında da ahirette de, o sabit sözlerinde daima sebât ihsan eder. Allah zalimleri şaşırtır. Allah ne dilerse yapar"* (İbrahim, 27) ayetleriyle Lâ ilâhe illallah'ın kastedildiğini söylemişlerdir.

3) **Hz. Musa** (a.s) "Ya Rabbi, bana seni anarken söyleyeceğim bir şey öğret" deyince, Cenâb-ı Hak, **"Lâ ilâhe illallah, de"** buyurdu. **Hz. Musa** "Bütün kulların bunu söylüyor" deyince de Cenâb-ı Allah yine, "Lâ ilâhe illallah de" buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Musa**, "Ben, sırf bana tahsis edeceğin şeyi kastetmiştim" deyince Allah-Teâlâ, "**Ey Musa**, şayet yedi kat gök ve oradakiler bir kefede. **Lâ ilâhe illallah** da bir kefede bulunacak olsa, hiç şüphesiz **Lâ ilâhe illallah** ağır basar' buyurdu.

Lâ İlâhe İllallah Sözünün İ'râbı

Dördüncü bahis: Bu bahis, bu ifadenin irâbı hakkındadır. Alimler şöyle demişlerdir: Bu cümlenin başındaki **Lâ** kelimesi, herhangi bir mahiyetin başına gelip, o mahiyeti nefyeder. Mahiyeti nefyedince de mahiyetin bütün fertleri nefyedilmiş olur. "Allah" lafzına gelince bu, o muayyen zâtın, ism-i alemidir. çünkü bu kelime, ism-i alem değil de ism-i mana olsaydı, o zaman onun tamamı, kesrete muhtemel olurdu. Bu kelime de tevhidi ifade etmezdi. Alimler sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Lâ, şu iki bakımdan, inne edatına benzediği için, amel edebilmiştir.

a) Devamlı olarak isimlerin başında bulunmaları;

b) İkisinin de, tenakuz (nefy) ifade etmeleri. Çünkü bunlardan birisi sûbûtu, diğeri de nefyi (olumsuzluğu) tekid için getirilir. İki hükümleri zıt batıl iki şeyden birini diğerine benzetmek, Arapların adetidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki Araplar إِنَّ زَيْداً ذَاهِبٌ dediklerine göre, (zıddını ifade için de) لاَ رَجُلاً ذَاهِبٌ demeleri

gerekirdi (beklenirdi). Ancak ne var ki Arablar, Lâ'nın müfret olan ismini, feth üzere mebni yapmışlardır. Lâ'nın müfret olan isminin mebni olmasına gelince, bu harf-i nefyin, kendisinin başına geldiği böylece de adeta, tek bir isim haline geldikleri kelime ile sıkı bir münâsabetten dolayıdır. Onların, hareke olarak fethayı seçmelerine gelince, irâbı gerektiren delil ile mebnîliği gerektiren delilin arasını uzlaştırmak için, bunu sağlayan harekeye göre mebnî kılma gayesine yönelmiş olmalarından dolayıdır. Bir diğer husus da şudur: Bu kelimenin haberi mahzûf olup, bunun aslı, "lâ ilâhe fi'l-vücûdi" (Varlık âleminde, Allah'dan başka bir ilâh yoktur) şeklindedir. Yine meselâ, لاَحَوْلَ وَلاقُوَّةَ ifadeleri de, وَلاَ حَوْلَ لَنَا وَلاَ قُوَّةَ لَنَا takdirinde olup, "Bizim gücümüz ve kudretimiz yoktur (...)" şeklindedir. Bu durum ise, vücudun (varlığın), mahiyyet üzerine zaid olduğuna delalet eder.

Beşinci bahis: Bazı kimseler şöyle demişlerdir. Olumluyu tasavvur etmek, olumsuzu tasavvur etmekten önce gelir. Çünkü olumsuz (selb), olumluya nisbet edilmediği müddetçe, tasavvur olunamaz. Binâenaleyh, bu ifadede daha nasıl, olumsuz, olumludan önce getirilmiştir? Buna şu şekilde cevap verilir. Bu olumsuz, olumluyu tekid eden bir husus olunca, pek yerinde olarak ondan önce getirilmiştir.

Allah Teâlâ'nın İsimleri

İkinci kısım: Bu kısım, Allah'ın isimleriyle ilgilidir. Bu hususta da şu bahisler bulunmaktadır.

Birinci bahis: Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet gününde, bir münadi şöyle nidâ eder. Ey insanlar, ben size bir neseb tayin ettim. Halbuki sizler kendinize başka bir neseb tayin ettiniz. Ben, sizin en keriminizin, benim nezdimde en müttaki olanınız olduğunu bildirdim. Halbuki sizler, sizin en iyinizin en zenginleriniz olduğunu kabul ettiniz. Binâenaleyh, şu anda ben, benim nesebimi yüceltiyor, sizin nesebinizi de ayaklarımın altına alıyorum. Kendileri için korku olmayan ve mahzun da olmayacak olan o müttakiler nerededirler?"*

Bil ki, aklın taksimatına göre eşya, şu üç kısma ayrılır:

a) Noksan olmayan, kâmil...

b) Kâmil olması muhtemel olmayan nâkıs (noksan)...

c) Bu ikisini de kabul edebilen... Noksan olmayan kâmil varlık, Allah Teâlâ'dır. O'nun hakkındaki bu kâmillik, zâtı gereğidir. Bundan sonra melekler gelir. Meleklerin, *Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asi olmamaları* (Tahrim, 6) *onların kemalinden; ikrâma mazhar kullar* (Enbiya, 26) olmaları da, onların sıfatlarındandır. Yine onların, iman eden kimselerin mağfiret talebinde bulunmaları da, meleklerin vasıflarındandır. Kâmil olmayan, nâkıs, cansız varlıklar, bitkiler ve behaim (hayvanat...) dir. Her ikisine de muhtemel olanlar ise, insanlardır. İnsan bazan, o denli terakki eder ki, kendisinden, *"Kudret sahibi, mutlak hükümran Allah'ın hak meclisinde"* (Kamer, 55) diye

bahsedilir. Bazan da o denli alçalır ki, hakkında, *"Sonra biz onu, aşağıların aşağısına indirdik"* (Tin, 5) denilir. Durum böyle olunca, insanın, zâtı gereği kâmil ve mükemmel olması imkansız olur. Zâtı gereği kâmil olmayanın ise, zâtı gereği kâmil olana intisâb edinceye kadar, kemâl ile nitelenmesi imkansız olur. Ne var ki bu intisab da ikiye ayrılır:

1) Kendisine zevâl arız olan kısım.

2) Kendisine zevâl arız olmayan kısım. Zevâl bulanın, faydası yoktur. Bunun misali, sıhhati mal ve güzelliktir. Zeval bulmayan ise, senin Allah Teâlâ'ya karşı olan ubûdiyyetindir. Zirâ, ulûhhiyet sıfatı ondan zail olamayacağına göre, senden de kulluk sıfatı zâil olamaz. Binâenaleyh, bu kulluk nisbeti, zevâli kabul etmez. Kendisine nisbet olunulan Hak Subhânehû ve Teâlâ da kâmil olma sıfatını hiç kaybetmez. Sonra, bir şehirden olduğunda, ya da bir kabileye nisbet edildiğinde sen, bu arizî nisbet sebebiyle her zaman, o beldeyi ve o kabileyi medhedip durursun. Binâenaleyh bu zâti nisbet sebebiyle senin Allah'ın zikri ve O'nun kibriyâsının vasıflarıyla meşgul olman daha evlâ olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde ona bunlarla hitab (duâ) edin"* (Araf, 180) işte, ancak bundan dolayı, *"Allah'dan başka ilâh yoktur. En güzel isimler O'nundur"* (Taha, 8) buyurmuştur.

Allah'ın İsimlerinin Taksimi

İkinci bahis: Bu bahis, Allah'ın isimlerinin taksim hakkındadır. Bil ki, her şeyin ismi, o isim ona, ya zâtı gereği, yahut zâtının cüzlerinin gereği, veyahutta zâtıyla ilgili olmayan şeyler münasebetiyle verilmiştir. **Birinci kısma** gelince, alimler Allah Teâlâ'nın, bu tarzda kendisine verilen bir ismi olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir ki bu mesele, "Cenâb-ı Allah'ın hakikatinin insanlarca bilinip bilinemeyeceği meselesine dayanır. Bu hakikatin beşer için malum olmayacağını söyleyenlere gelince onlar, Cenâb-ı Hakk'ın hususî zâtının bir ismi olmadığını söyleyerek şöyle demişlerdir: Çünkü isim koymanın maksadı, o isimle müsemmaya işaret etmektir. O'nun hususi zâtı bilinmeyince, O'na aklen işaret etmekde imkânsız olur. Binâenaleyh böylece, O'nun için bir isim koymak imkansızlaşır. Biz, bunun hakikati hususunda lafzatullah'ı tefsir ederken konuşmuştuk.

Zâtının parçaları gereği O'na isim vermek de imkânsızdır. Çünkü O'nun zâtının herhangi bir cüzü yoktur. Çünkü, mürekkeb varlık, mümkindir. Vâcibu'l-vücûd olan ise, "mümkin" varlık olamaz. Böylece de, mürekkeb olamaz.

Zâtının dışında kalan sıfatları gereği verilecek olan isme gelince, sıfatlar ya hakiki sübûti, ya izafi sübûti; veya selbi sübûti, yahut selbi izâfi, veyahut da, sübûti izafi ve selbi olurlar. İzafi mümkin sıfatlar sonsuz olup, keza selb edilecek şeyler de sonsuz olunca, o zaman Cenâb-ı Hakk'a müteradif olmayan, mütebayin aynı değil de (birbirinden farklı) sınırsız isimler vermek mümkündür. İşte bu izahat, esas kaynağa dikkat çekmek için yapılmıştır.

Esma-yı Hüsna'nın Sayısı

Üçüncü bahis: Allah Teâlâ'nın dörtbin isminin olduğu söylenir. Binini sadece Kendisi bilir. Binini, Kendisi ve melekler bilir. Binini, Kendisi, melekler ve peygamberler bilir. Dördüncü bine gelince, onu müminler bilebilirler. Bunlardan üçyüzü **Tevrat**'da üçyüzü **İncil**'de, üçyüzü **Zebur**'da, yüzü de **Furkan**'da, (Kur'ân'da)dır. Bu yüzün doksandokuzu açıktır, aşikârdır, birisi ise gizli ve saklıdır. Binâenaleyh, bunları kim zikrederek sayarsa, vird edinirse, cennete girer.

Dördüncü bahis: Kur'ân'da geçen isimlerden bir kısmı, tek başlarına bir övgü ve medih ifade etmezler. Bu meselâ, فَالِقٌ، جَاعِلٌ ve خَالِقٌ kelimeleri gibidir. Ama meselâ فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَناً *"Sabahı yarıp çıkarandır O. Geceyi bir sükûn kılandır"* (En'âm, 96) denildiğinde, bu, medh ifade etmiş olur. Kendisi medh ifade etmesine rağmen, başkasıyla beraber zikredildiğinde, daha fazla medh ifade eden ismi... Bu, birini meselâ حَيٌّ (Hayyun: Diri.) şeklindeki sözümüz gibidir. Ama meselâ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (Bakara, 255) veya اَلْحَيُّ الَّذِي لَايَمُوتُ "ölmeyen hayy, diri" denildiğinde bu daha beliğ olmuş ve daha fazla medh ifade etmiş olur. Yine bu bizim, بَدِيعٌ "O, eşsiz yaratıcıdır" şeklindeki sözümüz gibidir. Çünkü sen, بَدِيعُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ (Bakara, 117) dediğinde, medh artmış olur. Kendisi medh ismi olduğu halde, tek başına kullanılması caiz olmayan isimler de bu babtandır. Bu meselâ senin دَلِيلٌ (delilun) ve كَاشِفٌ (kâşifun) demen gibidir. Ama, يَا دَلِيلَ الْمُتَحَيِّرِينَ "Ey şaşkınların rehberi ve kılavuzu" يَا كَاشِفَ الضُّرِّ وَالْبَلْوٰى "Ey sıkıntıları ve zararları açıp gideren" denilirse, bu caiz olur. Bu isimlerden bir kısmı hem tek başına, hem de başkasıyla birlikte kullanıldığında medh ifade eder. Bu meselâ bizim, **er-rahmâni'r-rahim** "Rahman ve Rahim olan Allah" demeniz gibidir.

Beşinci bahis: Allah'ın, başka kelimelerle kullanıldığında daha güzel manalar ifade eden isimleri vardır. Bu senin, **el-evvelu el-âhiru, el-mubdiu el-muidu, ez-zâhiru el-bâtın**" demen gibidir. Bunun misali, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İsa**'dan naklettiği şu sözdür: *"Eğer kendilerine azâb edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, mutlak galip ve yegane hüküm ve hikmet sahibi olan da doğrusu ancak sensin"* (Maide, 118) Geriye kalan bahisler ise, besmelenin tefsirinde geçmiştir.

Bazı İncelikler

Altıncı bahis: Bu ifadelerle ilgili birtakım nükteleri.

1) **Bişru'l-Hafi**, üzerinde "Bismillahirrahmanirrahim" yazılı bir kağıt görmüştü. Onu kaldırdı, onu miskle kokulandırdı ve yuttu. Rüyasında, birisinin kendisine, "Ey **Bişr**, benim ismimi güzelleştirdin, kokulandırdın. Biz de senin ismini dünya ve ahirette güzel kılacağız" dediğini gördü.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"En güzel isimler Allah'ındır"* beyanına gelince, bilesin ki, Allah'ın bu isimleri, zâtları gereği güzel değildir. Çünkü bunları bir takım lafız ve seslerdir. Tam aksine, bunların güzel oluşları, manalarının güzelliğinden dolayıdır. Sonra Allah Teâlâ'nın isimlerinin güzel oluşu şekil ve yaratılışla alâkalı bir güzellik değildir. Çünkü bütün bunlar, cisim olmayan (Allah) hakkında imkansızdırlar. Tam aksine bunlar, mesela settâr, gaffâr, rahim isimleri gibi, lütuf ve ihsan manasına varıp dayanan güzellikten dolayı güzeldirler. Bunlar, ihsan manasına delâlet ettikleri için, güzel olmuşlardır. Rivayet olunduğuna göre, bir feylesofa, hem güzel, hem de çirkin olan birisi gelir ve ondan, kendilerine tavsiyede bulunmasını isterler. Bunun üzerine feylesof güzel olanına, "sen güzelsin; güzel olana ise, çirkin iş yapmak yakışmaz" diğerine de, "Sen çirkinsin, çirkin olan, çirkin iş yaptığında, kabahati ve çirkinliği artar" dedi. Şimdi biz de diyoruz ki: Ey Rabbimiz, senin isimlerin de sıfatların da güzel. Öyleyse sen bize o güzel isim ve sıfatlarından ancak ihsanını ve lütfunu izhâr et. Bizim fiillerimizin ve gidişatımızın çirkinliği bize yeter. Ona, ikabın, kötülüğünü ve azâbın vahşetini ekleme.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) *"İhtiyaçlarınızı, yüzleri güzel ve nurlu olanlardan isteyiniz"*(65) buyurmuştu. Ey ilâhımız, yüz güzelliği gelip geçicidir; ama, senin sıfat ve isimlerinin güzelliği ise, zâtidir. Öyleyse, sen bizi, senin ihsanından eli boş olarak çevirme.

4) Rivayet olunduğuna göre bir balıkçı, balık avlıyordu. Derken bir balık avladı. Yanında da, kızı bulunuyordu. Kızı o balığı, tuttuğu gibi denize attı ve, "o, bu tuzağa gaflet ettiği için düştü" dedi. Rabbimiz, o çocukcağız, o balığın gafletinden dolayı ona acıdı da, onu yeniden denize attı. Bizi de, İblis'in vesvesesi avladı. Böylece de bizi, senin rahmet deryandan çıkardı. Fakat sen bize lütfunla merhamet et, bizi onun vesvesesinden kurtar ve bizi, yeniden rahmetinin deryasına at!

5) Allah'ın isimlerinin beşi, Fatihâ da geçmektedir. Bunlar, Allah, Rabb, Rahmân, Rahim ve Melik (Mâlik) isimleridir. O'nun kahhâr oluşuna ve ululuğuna işaret için, Allah'ın önce ulûhiyyetini ifade eden Allah lafzı getirilmiştir. Böylece de ruhların, canlıların, O'nun kahrına ve yüceliğine takat getiremeyeceği bildirilmiştir. Cenâb-ı Hak bunun peşinden, lütfuna delâlet eden dört ismi zikretmiştir ki, bunlardan Rabb ismi, O'nun terbiye etmesine delâlet eder. Mutâd olan, bir başkasını terbiye eden kimsenin, onun işini ihmal etmemesidir. Daha sonra O, Rahmân ve Rahim isimlerini getirmiştir ki bunlar, O'nun lütuf ve merhametinin zirvesini ifade ederler. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu işi, Melik (mâlik) ismiyle hitama erdirmiştir. Halbuki, büyük olan Melik, aciz ve zayıf olan kimseden intikam almaz. Bir de, **Hz. Aişe, Hz. Ali**'ye şöyle demiştir: "Melik oldun... Öyleyse, yumuşak ol. Çünkü bu zayıfları ve acizleri affetmek sana daha çok yakışır"

---

65) Bu sözün mevzu hadis olduğu bildirilir (ç.).

6) **Muhammed İbn Ka'b el-Kurazi**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Hz. Musa**, "Allah'ım hangi canlı senin katında daha değerlidir?" deyince Cenâb-ı Hak, benim zikrimden dolayı dilinin nemi ve ıslaklığı kurumayan kimsedir" buyurdu. O, "Mahlûkatının hangisi daha bilgindir?" deyince, Allah: "Başkasının ilmini araştırarak onu kendi ilmine katandır" buyurdu. O, "Hangi kimse daha adilidir?" deyince, Cenâb-ı Hak, "Kendisi hakkında, insanlara hükmettiği gibi hüküm verendir" buyurdu. O, "Hangi kimsenin suçu daha büyüktür?" deyince, Allah, "beni itham eden şu kimsedir ki Benden talepde bulunur da, sonra kendisi için hükmettiğine razı olmaz" buyurdu." Allah'ım, biz şimdi şöyle diyoruz: Biz seni itham etmiyoruz, çünkü biz, senin ihsanda bulunduğun herşeyin, senin lütfun olduğunu; yaptığın her şeyin mahza adâlet olduğunu biliyoruz. Öyleyse, sen bizi, kötü amellerimizden dolayı muâheze etme.

7) **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: "Kıyamet günü olduğunda, bir münadi şöyle nidâ eder: "Şimdi topluluk, kimin ikrâma daha layık olduğunu bilecektir. Yanları, yataklarından uzak olanlar nerededir?" Bunun üzerine onlar kalkarlar ve insanların boyunlarını çiğneye çiğneye geçerler. Daha sonra da, "Ticaretleri ve alışverişleri, kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymayan kimseler nerede?" denilir; daha sonrada her halükârda Allah'a hamdedenler nerede?" diye nidâ edilir. Daha sonra kovuşturma ve hesaba çekilme işi, geride kalanlara uygulanır..." Şimdi biz diyoruz ki: Ey Rabbimiz biz gücümüze ve soy takatimize göre, sana hamdettik ve sana senâda bulunduk. Öyleyse sen de lütfun ve rahmetinle bizi bağışla, affet." Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatları hususunda ayrıntılı bilgi almak isteyenler "**Levâmiu'l-beyyinât fi'l-esmâi ve's-sıfat**" isimli esere müracaat etsinler. Muvaffakiyyet, ancak Allah'tandır.

★ ★
★

Hz. Musa (a.s)'ya Risalet Verilmesi

وَهَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ ﴿١٥﴾ إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم
مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٦﴾ فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَىٰ ﴿١٧﴾ إِنِّي أَنَا رَبُّكَ
فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٨﴾

"Sana Musa'nın haberi geldi mi: Hani o bir ateş görmüştü ve ailesine "siz (burada) durun. Ben bir ateş gördüm. Belki ondan size bir kor getiririm yahut ateşin yanında bir doğru yol gösterici bulurum" demişti. İşte ona gidince

Kendisine, (şöyle) nidâ edildi: "Ey Musâ şüphesiz Ben senin Rabbinim. Haydi pabuçlarını çıkar. Çünkü sen Mukaddes Tuvâ vâdisindesin"
(Tâhâ, 9-12).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı ve mükellef kıldığı şeyler hususunda Hz. Peygamber'in çok ağır bir mesuliyet mevkiinde olduğunu bildirince bunun peşinden, tebliğ hususunda onun kalbini takviye için, peygamber (s.a.s)'in hallerini zikretmek suretiyle Resûlünün kalbini pekiştirecek, kuvvetlendirecek şeyleri zikretmiştir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamberlerin haberlerinden, onunla kalbini tesbit edeceğimiz, her çeşidini sana kıssa olarak anlatıyoruz"* (Hûd, 120) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak bu işe, Hz. Musa'dan bahsederek başlamıştır. Çünkü **Hz. Musa**'nın başına gelen sıkıntı ve belâlar daha büyük olup, bu da Hz. Peygamber'in kalbini daha fazla teselli edip, onu sıkıntılara bağlanmaya daha fazla teşvik edicidir. İşte bu cümleden olmak üzere Cenâb-ı Hak, وَهَلْ أَتٰىكَ حَدِيثُ مُوسٰى *"Sana Musa'nın haberi geldi mi?"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki وَهَلْ أَتٰىكَ ifadesinin, **Hz. Musa**'ya dair Kur'ân'da verilen ilk haber olması muhtemeldir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, وَهَلْ أَتٰىكَ buyurmuştur ki, bu, "sana şu ana kadar hiçbir haber ulaşmadı; ancak şu anda geldi. Öyleyse, ona dikkat et" demektir. Bu, **Kelbî**'nin izahıdır. Bu ifadenin manasının, "Bu haber ona eskiden gelmişti" şeklinde olması da muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu sana, daha evvel gelmemiş miydi?" demiş gibi olur ki bu, **Mukatil** ve **Dahhak**'in **İbn Abbas**'dan yapmış oldukları rivayete dayanan görüştür.

İKİNCİ MESELE
İstifham'ın Dikkat Çekme Fonksiyonu

Bu ayetteki وَهَلْ أَتٰىكَ tabiri her ne kadar Allah hakkında caiz olmayan bir istifham ile gelmiş ise de, ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeden maksadı, bunun cevabını **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kalbinde yerleştirip sağlamlaştırmaktır. Bu sığa, bu manayı daha beliğ olarak ifade eder. Bu tıpkı, kişinin, arkadaşına, "Falanca haber sana ulaşmadı mı?" demesi gibidir. Böylece bunu duyan kimse, kendisine söyleneni anlamaya yönelmiş olur. Eğer, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesiyle gerçek manada bir istiğham kastedilmiş olsaydı, o zaman bunun cevabı Allah tarafından değil, Hz. Peygamber tarafından verilmiş olurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Musa (a.s)'nın Ailesiyle Çöl Yolculuğu

Cenâb-ı Hak, إِذْ رَأٰ نَارًا *"Hani o bir ateş görmüştü"* buyurmuştur. Yani, "O, bir ateş gördüğünde, onun haberi sana geldi, değil mi?" demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: **"Hz. Musa** (a.s), annesine dönmek için, **Hz. Şuayb** (a.s) dan müsade istedi, o da müsaade etti. Derken, **Hz. Musa** (a.s) yola çıktı. Karlı kışlı bir gecede, yolda bir oğlu oldu. O gece, Cuma gecesiydi. Derken, **Hz. Musa** yolu şaşırdı, ateş yakmak istediği, fakat çakmağı ateş çıkarmadı. O, bununla

uğraşırken, yolun sonunda, uzakta bir ateş gördü. Bu noktada **Süddî:** "**Hz. Musa** (a.s), gördüğü o ateşin, çobanların ateşi olduğunu sandı" derken, diğerleri **Hz. Musa** (a.s)'ı bu ateşi bir ağaçta gördüğünü söylemişlerdir ki, Kur'ân'ın lafzında buna delâlet edecek herhangi bir şey bulunmamaktadır. İşte, bu sebepten dolayı alimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, onun gördüğü şeyin ateş olmadığını, onun onu ateş sandığını söylemişlerdir. Ama doğru olanı onun verdiği haberde sadık olabilmesi için, onun bir ateş gördüğünü söylemektir. Çünkü, peygamberler yalan söylemezler.

Ateşin dört kısma ayrıldığı ileri sürülmüştür. Yiyen, (yok eden), fakat içmeyen (suya dayanamayan) ateş ki bu, dünya ateşidir. İçen, fakat yemeyen ateş ki, bu ağacın ateşidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O, yemyeşil ağaçtan sizin için bir ateş çıkarandır"* (Yasin, 80) buyurmuştur. Hem yiyen, hem de içen ateş. Bu, mide ateşidir. Yemeyen ve içmeyen ateş, ki bu da **Hz. Musa** (a.s)'nın ateşidir. Yine ateşin (birbaşka açıdan) dört kısma ayrıldığı da ileri sürülmüştür:

a) Nuru bulunan, fakat yakmayan ateş ki bu, **Hz. Musa**'nın ateşidir.
b) Nuru olmayan, fakat yakan ateş. Bu, cehennem ateşidir.
c) Hem nuru olan, hem de yakan ateş. Bu, dünya ateşidir.
d) Yakmayan ve nuru olmayan ateş ki, bu da ağaçlardaki (potansiyel) ateştir.

Hz. Musa (a.s) o ateşi görünce ona doğru yöneldi ve: فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا *"ve ailesine siz (burada) durun"* dedi." Bu hitabın, hem hanımına, hem çocuğuna, hem de hanımıyla birlikte bulunan hizmetçiye müteveccih olması mümkün olduğu gibi, bunun sadece hanımına yapılmış olması da mümkündür. Ancak ne varki bu ifade, "ehl" kelimesinin zahiri manasından dolayı çoğul ("durun") getirilmiştir. Çünkü, "ehl" kelimesi, topluluk hakkında da kullanılır. Ayrıca, işin halini yüceltmek için de, tek kimseye, çoğul lafzıyla hitab edilmiş de olabilir. Yani, "Olduğumuz yerde kalınız. Çünkü إِنِّي آنَسْتُ نَارًا *"Ben bir ateş gördüm"* demektir. آنَسَ (Anese) fiili, görmek manasındadır. "**İnâs**" kendisinde hiçbir şüphe olmayan, aşikarı apaçık görme demektir. إِنْسَانُ الْعَيْنِ "İnsanu'l-ayn" (göz bebeği) deyimi de bu anlamdadır. Zira bunun vasıtasıyla, eşya görülür. Cinlere, görülmedikleri için "cin" denildiği gibi, insanlara da, görüldükleri için "ins" denilmesi de böyledir. "İnâs"ın, kendisiyle ünsiyyet olunan şey anlamına geldiği ile söylenmiştir. **Hz. Musa** (a.s)'dan böyle bir ünsiyyet sudur edip, hakikatte ise onlarda olmayınca, onların gönüllerini yatıştırmak için ifadenin başına **inni** edatını getirmiş; ateş alma ve bir kılavuz bulma işide , umulan, beklenen ve gözetlenen bir şey olduğu için de, bu hususlaki işi umma ve beklemeye binâ ederek, لَعَلِّي آتِيكُمْ *"belki getiririm"* demiş, ve kesin konuşmamış; yerine getirilmesi kesin olmayan şeyi va'detmiş olmamak için de, kesin konuşarak "muhakkak getireceğim" dememiştir. Bu hususlaki nükte şudur: Bir takım kimseler, maslahattan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s)'in yalan söylediğini söylemişlerdir ki, bu imkansızdır. Çünkü **Musa** (a.s) daha peygamber olmadan önce yalan söylemekten sakınmış, "getiririm, getireceğim" dememiş, tam aksine, "**belki getiririm**" demiş

ve kesin konuşmamış, yerine getirilmesi kati olmayan şeyi vadetmiş olmamak için, "muhakkak size getireceğim" dememiştir.

Kabes kelimesi, ağacın baş kısmında tutuşturulmuş olan ateş, veya fitil, vb. şeylerdir. **Hz. Musa** (a.s),أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى *"Yahut ateşin yanında bir doğru yol gösterici bulurum"* demiştir. **Hudâ** kendisiyle yol bulunulan şey olup, masdardır. Buna göre **Hz. Musa** (a.s) sanki "Ateşin yanında kendisiyle yol bulacağım bir kılavuz veya bir işaret bulurum" demek istemiştir.

Nâr (ateş) kelimesinin başına (**âla**-üzerinde) kelimesinin getirilmesinin hikmeti şudur: Çünkü, ateşin yanındakiler, ona yakın olan bir yeri istilâ eder, kaplarlar. Birde, ateşle ısınan kimseler, onun etrafını çepeçevre sardıklarında, o ateşle yüzyüze gelmiş ve onun üzeinde olmuş gibi olurlar.

Uzaktan Ateş Görmesi

فَلَمَّا أَتَاهَا *"işte ona gidince"* Yani, "ateşin yanına gelince" demektir. **İbn Abbas** bu ifadeyi şu şekilde tefsir eder. "O, tepeden tırnağa bembeyaz bir ateş gibi olan yeşil bir ağaç görünce, hem o ateşin ışığının, hem de o ağacın yeşilliğinin şiddetinden dolayı şaşakaldı. Çünkü ne ateş, o ağacın yeşilliğini, ne de o ağaçtaki suyun çokluğu, ateşin ışığını değiştirememişti... derken o, meleklerin tesbihatını duydu ve büyük bir nur gördü."

Vehb ise şöyle der: "**Musa** (a.s), o ateşin tutuşturulmuş bir ateş olduğunu sandı da, onun alevinden istifade etmek için ağacın ince tarafından tuttu; bunun üzerine ateş, adeta onu istiyormuşcasına, **Hz. Musa** (a.s)'a doğru meyletti. Bunun üzerine **Hz. Musa**, ateşten geri durdu ve ondan ürktü. Ama, hem ateşin **Hz. Musa** (a.s)'a, hem de **Hz. Musa** (a.s)'ın ateşe karşı olan arzusu devam etti. Sonra da, hiç yanmamış ve olmamış gibi, aniden sönüverdi. Daha sonra **Musa** (a.s), bakışlarını o ağacın dallarına doğru çevirdi. Bir de ne görsün; onun yeşilliği, adeta gökyüzüne doğru yüklesiyor!.. Ve, gökle yer arasında bir nur ki, gözlerin kendisine bakamadığı bir aydınlığı var. **Hz. Musa** (a.s), bunu görüp müşahede edince, elini gözlerinin üstüne siper etti. derken, "Ey **Musa** (a.s)" diye nida okundu"

Kadi şöyle der: "Çakmağın ateş çıkarmadığına dair rivayet edilen şey, caizdir. Ama, **Hz. Musa**'nın ateş bulamadığına dair rivayet edilen şey, caizdir. Ama, **Hz. Musa**'nın ateş bulamadığına dair rivayete gelince, eğer bu nübüvvetten önce olan bir hadise ise, bu mümkündür. Aksi halde, imkansızdır. Yine bunun, diğer peygamberlerden olan bir başkasına ait olan bir mucize olması durumu müstesnâ... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben seni seçtim. Şimdi vahy olunacak şeyleri dinle"* (Taha, 13) hitabında Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'a o anda vahyettiğine ve onu peygamber kıldığına dair bir delâlet bulunmaktadır. İşte, yapılan bu izaha göre, onların, ateşin **Hz. Musa** (a.s)'dan gecikip onu yakamadığına dair ileri sürdükleri şey uzak bir ihtimal olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte oraya gidince kendisine (şöyle) nida edildi: "Ey*

Musâ..." hitabı da bunun yanlış olduğunu ortaya kor. Eğer o ateş, **Hz. Musa** (a.s)'dan bir müddet gecikmiş olsaydı, bu doğru olmaz ve bu ifadenin başındaki takibiyye fasının bir manası kalmazdı."

Biz deriz ki: **Kadî**, bu itirazını, kendi mezheplerine binâ etmiştir. Çünkü onlara göre "irhâs" caiz değildir. Bu ise, bize göre batıldır. Binâenaleyh, onun görüşü de (bize göre) batıl olur. Onun, takibbiye fâsına tutunup onunla istidlâl etmesine gelince, aradaki zaman yakın olduğu için bu caizdir. Çünkü "gelme" ile "nida" arasında bulunan azıcık bir zaman, fâ-i takibiyyeye zarar vermeye mani değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Amr ve **İbn Kesir**, fetha ile, **enni**, yani "Ben senin Rabinim diye nidâ olundu" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları kesre ile, **inni** şeklinde okumuşlardır. Yani, "Nida olundu da, bunu müteakiben, *"Ey Musâ denildi"* Veyahutta, nida da bir tür söz demek olduğu için bu şekilde, kesre ile okundu.

BEŞİNCİ MESELE

Kelam-ı İlahiyi İşitmesi

İmam Eşari şöyle der: "Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a, harf ve ses olmayan, o kadim kelâmını duyurmuştur. Mu'tezile ise, böyle bir kelâmın varlığını kabul etmeyerek şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, bu nidayı ağaç, vs. gibi herhangi bir maddede yaratmıştır. Çünkü nidâ, kelâmullah'dır. Allah ise, buna kadirdir. O, istediği zaman bunu yapabilir" **Maverâünnehr** alimlerinden, ehl-i sünnet görüşünü benimseyenler, Cenâb-ı Hakk'ın, kelâm-ı kadimi olduğunu kabul etmişler, ancak ne varki onlar, **Hz. Musa** (a.s)'ın duyduğu şeyin, Cenâb-ı Hakk'ın o ağaçta yarattığı bir ses olduğunu iddia etmişler, duyulan şeyin muhdes bir ses olduğuna dair ayetle istidlâl ederek söyle demişlerdir: "Allah Teâlâ nidâ işini, **Hz. Musa** (a.s)'ın ateşe gelmesi işine bağlamış, onun peşinden getirmiştir. Muhdese dayanan şey de muhdestir. O halde nidâ da muhdestir."

ALTINCI MESELE

Alimler, **Hz. Musa** (a.s)'ın , kendisine nidâ edenin Allah Teâlâ olduğunu nasıl tanıdığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, ehl-i sünnet alimleri: "Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'da, bunun Kendisi olduğuna dair zaruri bir ilim yaratmasıyla olabileceği gibi, ona bunu mucizesiyle bildirmiş olması da mümkündür" derken, Mu'tezile şöyle demiştir: "Zaruri ilim meselesi caiz değildir. Çünkü o nidanın kelâmullah olduğuna dair zaruri bir ilim meydana gelmiş olsaydı, hem sıfatın zaruri ilimle, hem de zâtın istidlâl ile malûm olması imkânsız olduğu için âlim ve kadir olan bir yaratıcının varlığı; **Hz. Musa** (a.s)'a zaruri bir bilgi ile malum olmuş olsaydı, o zaman **Musa** (a.s), mükellef tutulamazdı. Çünkü zaruri bilginin bulunması, teklife aykırıdır. Halbuki, **Hz. Musa** (a.s)'ın da mükellef tutulduğu ittifakla sabittir. Böylece biz, Allah'u Teâlâ'nın, bunu ona, mucize ile nitelendirdiğini anlamış oluyoruz.

Sonra alimler, bu mucizelerin ne olduğu hususunda, şu şekilde ihtilaf etmişlerdir:

1) Bazıları şöyle demiştir: "Biz, Allah Teâlâ'nın, bunu ona mucize vasıtasıyla bildirdiğini kesinlikle biliyoruz. Ama bizim, o mucizenin ne olduğunu bilmemize gerek yok.

2) Rivayet olunduğuna göre Hz. Musa (a.s) o ağaçtan gökyüzüne doğru yükselen o nuru görüp, meleklerin de tesbihatını duyunca, iki elini gözleri üzerine koydu ve bunu müteakiben de, "Ey Musa (a.s)" diye hitâba muhatab oldu. Bunu üzerine o, "Emrine amâdeyim.. Sesini duyuyorum. Ama, seni göremiyorum. O halde, sen nerdesin?" dedi. Bunun üzerine O, "Ben seninle beraberim, önündeyim, arkandayım, seni kuşatmışım. Sana, senden daha yakınım" buyurdu. Sonra İblis, onun kalbine bir şüphe attı da, ona, "sen, Allah'ın kelâmını duyduğunu ve dinlediğini nereden biliyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), "Ben onu, üstümden,altımdan, arkamdan, sağımdan ve solumdan, tıpkı önümden duyduğum gibi duyuyorum. Böylece ben, O'nun mahlûklara ait bir kelâm olmadığını anlamış oluyorum" dedi. Hz. Musa (a.s)'nın bütün bu yönleri sayıp dökmesinin manası, "Ben o sesi, bütün parçalarımla, kısımlarımla, cüzlerimle duyuyorum. Öyleki, benim herbir uzvum, sanki bir kulak kesilmiş gibidir" demektir.

3) Belki de o, bu nidayı, tıpkı bir çakıl taşı, ve. gibi cansız şeylerden duymuştur. Böylece bu, bir mucize olmuş olur.

4) O, o ateşi, o yeşilliğin o ateşi söndürmeyen, ateşin de, o yeşilliğe zarar vermeyecek bir şey olarak, yemyeşil bir ağaçta gördü... Buna ise, Allah'dan başka hiç kimse kadir olamaz.

YEDİNCİ MESELE

Alimler, إِنِّي أَنَا رَبُّكَ *"Ben senin Rabbinim"* ifadesindeki zamirlerin tekrar etmesinin, delili tekid ve şüpheyi izale etmek için olduğunu söylemişlerdir.

SEKİZİNCİ MESELE

Pabuçlarını Çıkarma Emri

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ *"Haydi pabuçlarını çıkar"* hitabı hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) Bu pabuçlar, ölmüş eşek derisinden idi... İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, o mukaddes vadiyi korumak için, ona pabuçlarını çıkarmasını emretmiştir. İşte bundan dolayı da bunun peşinden, *"Çünkü sen mukaddes Tuvâ vadisindesin"* buyurmuştur. Bu, Hz. Ali'nin, Mukatil, Kelbi, Dahhâk, Katâde ve Süddi'nin görüşüdür.

2) Onun iki ayağı, vadinin hareketiyle temasa geçsin diye, Cenâb-ı Hak ona pabuçlarını çıkarmasını emretmiştir. Bu, Hasan el-Basri, Said İbn Cübeyr ve Mücahid'in görüşüdür.

3) Bu, o toprak parçasının tazim edilmesi manasına hamledilebilir. Çünkü o, o vadiyi tazim edebilmesi ve Rabbinin kelâmını dinlerken tam bir huzûr içinde olabilmesi için, oraya yalınayak basması gerekir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın hemen bunun

peşinden *"Çünkü sen mukaddes Tuvâ vadisindesin"* buyurmuştur. Çünkü bu ayet, "talil-sebep" ifade eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Pabuçlarını çıkar, çünkü sen, **Mukaddes Tuvâ** vadisindesin" demiştir.

Bu Emrin Tasavvufî Yorumu

Tasavvuf erbabı ise, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Rüyada bir pabuç görüldüğünde bu, zevce, hanım ve çocuk ile yorumlanır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"pabuçlarını çıkar"* ifadesi, onun gönlünün hanımına ve çocuğuna iltifat etmemesine, kalbinin onların işine takılıp kalmaması gerektiğine bir işarettir.

b) Pabuçların çıkarılmasından maksad, dünyaya ve ahirete iltifatı terketmektir. Buna göre Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'a sanki, "Kalbinin tamamiyle merifetullaha gark olmasını, gönlünün Allah'dan başkasına iltifat etmemesini..." emretmiş olur. **Mukaddes Vadî**'den murat ise, Celalullah'ın kudsiyyeti ve O'nun izzetinin tahâretidir. Yani, "Sen, marifet deryasına ulaştığında, mahlûkata iltifat etme" demektir.

c) İnsanın, bir yaratıcının varlığına dair istidlâlde bulunduğunda, bunu ancak şu iki mukaddime ile elde edebilir: O'nun meselâ, "Bu maddi alem, muhdestir veya mümkin bir varlıktır. Böyle olan herşeyin, mutlaka bir müdebbiri, bir müessiri ve bir sani'i vardır" demesi gibi. Bu iki mukaddime, adeta iki pabuca benzer. Çünkü bu iki mukaddime sayesinde akıl, maksuduna ulaşır; halka bakmaktan, Hâlık'ı tanımaya geçer. Hâlık'ı tanımaya ulaştıktan sonra onun, bu iki mukaddimeye artık dönüp bakmaması gerekir. Çünkü başkasıyla, bu kadarcık dahi meşgul olmak, marifetullâha ğark olmaktan alıkor. Buna göre, **Hz. Musa** (a.s)'a sanki, kalbini ve gönlünü artık, bu iki mukaddimeyle meşgul etme. Çünkü sen, Marifetullahın denizi ve O'nun ulûhiyyetinin ummânı, deryası demek olan, mukaddes bir vadiye, noktaya ulaştın" denilmek istenmiştir.

DOKUZUNCU MESELE
Mu'tezile'nin Kelamullah Hakkındaki İddiası ve Cevabı

Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"pabuçlarını çıkar"* ifadesiyle, kelamullahın kadim olmadığı hususunda istidlalde bulunarak şöyle demiştir. Çünkü, kelâmullah şayet kadim olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Allah daha **Hz. Musa** (a.s) mevcut değilken, "**Ey Musa** (a.s) pabuçlarını çıkar" demiş olurdu. Halbuki bunun, bir hafiflik ve akılsızlık olacağı malumdur. Çünkü, bomboş evde bulunan bir kimse, Zeyd'le Amr, orada mevcut olmadıkları halde, "**Ey Zeyd**, yap; **ey Amr**, yapma!" dediğinde, bu delilik ve bunaklık sayılır. Şu halde böyle bir şey, Cenâb-ı Hakk'a nasıl uygun düşer?"

Alimlerimiz, Mu'tezile'nin görüşüne şu iki bakımdan cevap vermişlerdir:

1) Allah teâlâ'nın kelâmı, her ne kadar kadim bir kelâm ise de, ancak ne var ki o, ezelde, bir emir ve vahiy değildi.

2) O, "ezelde mevcut bir şey" manasında bir emir idi. Ama, o şey, la yezale, doğru yol alınca, onda herhangi bir değişiklik meydana gelmeksizin, o şahıs bununla emrolunmuş oldu. Bu, tıpkı kudretin, fiili iktizâ etmesi gibidir. Ama, kudret ezelde mevcût iken, o fiil henüz yok idi. Kudret la yezale (ezeli olmayana) doğru yol alınca, o zaman fiil meydana gelmiş oldu... İşte burada da böyledir. Bu hususdaki söz, anlaşılması zor, gizli ve incedir.

Ayakkabı ile Namaz Kılma Hk.

ONUNCU MESELE

Ayette, pabuçlu olarak namaz kılmanın ve tavaf etmenin kerahatine dair bir delâlet bulunmamaktadır. Sahih olanı, kerahatin bulunmayışıdır. Bu böyledir, zira biz, pabuçları çıkarma emrini, vadinin saygınlığına ve kelamullahın ululuğuna bağlarsak, bu emir sadece buraya has bir emir olmuş olur. Yok eğer bunu, onların ölü eşeğin derisinden olma işine bağlarsak, bu durumda, debbağlanmış olsa dahi, ölü eşeğin derisini giymenin mahzurlu olabileceği söylenebilir. Eğer böyle olursa, bu da Hz. Peygamber (a.s)'in, أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَدْ طَهُرَ *"Hangi deri debbağlanırsa, o temiz olur"*(66) mensûh olmuş olur. Bir seferinde Hz. Peygamber (s.a.s) pabuçlu iken namaz kıldı, sonra da namaz esnasında onları çıkardı. Bunun üzerine arkasında namaz kılanlar da çıkardılar. O selâm verince, "Ne oldu da pabuçlarınızı çıkardınız?" dedi. Onlar, "Sen çıkardın, biz de çıkardık" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "**Cebrâil** bana pabuçlarımda pislik olduğunu haber verdi" buyurdu. Bundan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in pabuçlu iken namaz kılmayı kerih görmediğini, pabuçlarını çıkaranların hareketlerini tasvib etmediğini ve onlara, pabuçlarında pislik bulunduğu için onları çıkardığını bildirdiğini görüyoruz.

ONBİRİNCİ MESELE

Kelime, tî'nin zammesi ve kesresi ile, munsarıf ye gayr-ı munsarıf olarak, طُوًى ve طُوَى، طِوًى، طِوَى şeklinde okunmuştur. Binâenaleyh bu kelimeyi tenvin ile okuyan, bunu vâdinin ismi olduğu için böyle okumuştur. Bunu tenvinsiz okuyan da, tıpkı عُمَرُ kelimesinin, عَامِرٌ kelimesinden "udûl" etmesi gibi, bu da, طَاوٍ kelimesinden "udûl" etmiş olduğu için, bunu gayr-ı munsarıf saymıştır. Bunun, o mübarek beldenin (toprak parçasının) adı olması da mümkündür.

Tuvâ İsmi Hakkında

"**Tuvâ**" hakkında şu izahlar yapılmıştır:

ONİKİNCİ MESELE

1) Bu, o vâdinin özel ismidir. **İkrime** ve **İbn Zeyd**'in görüşü budur.

---

66) **Ebu Davud**, Libas, 38 (4/66).

2) Bu tıpkı, "mesnâ" (iki kere, ikişerli) kelimesi gibi, "iki defa" demektir, yani "Vâdiyi iki kez takdis et" manasınadır. Yahut "**Musâ (a.s)'a iki kez nidâ edildi**" demektir. Nitekim Arapça'da نَادَيْتُهُ طُوًى "Ona iki kez seslendim" denilir.

3) **Tuvâ**, "Tayyen" demektir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Hz. Musâ**" (a.s), o vâdiye gece vakti uğrayıp, orayı tayy etti, yani katetti." Buna göre mana, "Sen katedip, yolunu geçip, en ucuna ulaştığın mukaddes bir vâdidesin" şeklinde olur. Bu görüşü benimseyenler, "Tuvâ" kelimesinin, fiille aynı lafızda olmayan bir mef'ûl-ü mutlak olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, طَوَيْتُهُ طُوًى demiş olur. Bu tıpkı, هُدِيَ – يَهْدِي – هَدَى (Tam hidayete erdi) denilmesi gibidir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Hz. Musa (a.s)'a Risalet Verilmesi

وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ ﴿١٣﴾ إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ﴿١٤﴾

"Ben seni (peygamberliğe) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyi dinle: şüphe yok ki Ben Allah'ım, Benden başka hiçbir tanrı yok. Öyleyse Bana ibadet et ve Benim "Zikrim" için doğru namaz kıl"

(Tâhâ, 13-14).

Hamza bunu, وَأَنَا اخْتَرْنَاكَ (Biz seni seçtik) şeklinde okurken, إِنِّي اخْتَرْتُكَ (şüphesiz Ben seni seçtim) şeklinde okumuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

Risalet Kesbî değildir

BİRİNCİ MESELE Bu, "Ben seni, hem peygamberlik, hem de sana vereceğim o kelâmım için seçtim" demektir. Bu ayet, peygamberliğin çalışma ile elde edilemeyeceğine delâlet eder. Çünkü ayetteki, *"Ben seni seçtim"* ifadesi, bu yüce makam ve mevkiin o bunu hakettiği için değil, sırf Allah Teâlâ'nın onu bu iş için seçtiğinden dolayı meydana geldiğine delâlet eder.

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى *"Şimdi vahyolunacak şeyi dinle"* hitabında Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz heybet ve Celâli gözükmektedir. Buna göre sanki Allah: "Yemin olsun ki sana büyük ve ağır bir iş geliyor. Öyleyse ona hazırlan, aklını ve gönlünü bütünüyle ona ver" buyurmuştur. Dolayısıyla, *"Ben seni seçtim"* ayeti Allah Teâlâ'nın sonsuz

lütuf ve rahmetini, *"Şimdi vahyolunacak şeyi dinle"* buyruğu da O'nun sonsuz heybetini ifade eder. Böylece **Hz. Musa** (a.s) için birinci ifadeden nihayetsiz ümid, ikincisinden de nihayetsiz korku doğmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlânın, إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنَا فَاعْبُدْنِي *"Ben Allah'ım. Benden başka hiçbir tanrı yok. Öyleyse Bana ibadet et"* ayeti akâid ilminin (inanç ilminin), furû (fıkıh) ilminden daha önce geldiğine, (daha önemli olduğuna) delâlet eder. Çünkü tevhid ilm-i usûldan (akâid ilminden), ibadet ise ilm-i furûdandır. Hem ayetteki, *"Öyleyse Bana ibadet et"* hitabındaki, fâ ("öyleyse" kelimesi), Allah'a ibadetin, O'nun ulûhiyyetinden dolayı gerekli oluşuna delalet eder. İşte bu, âlimlerin "Allah ibadete müstehaktır" şeklindeki sözünün özüdür.

Ona Namaz Kılma Emri Verilmesi

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Subhânehû ve Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a önce tevhidi, ikinci olarak ibadet etmesini emredince; üçüncü olarak da namazı emretmiştir. Âlimlerimiz bu ayete dayanarak, şu iki sebebten ötürü, (bir hususlaki) açıklamanın, ona ihtiyaç duyulan vakitten sonra olabileceğine delil getirmişlerdir:

1) Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'a ibadet etmesini emretmiş, ama o ibadetin nasıl yapılacağını belirtmemiştir. Böylece mücmel (kapalı) bir ifadenin, mübeyyeninden (onu açıklayan ifadeden) ayrı olarak gelebileceği sabit olur.

2) Hak Teâlâ, *"Benim zikrim için dosdoğru namaz kıl"* buyurmuş, ama bu namazın nasıl kılınacağını açıklamamıştır. **Kâdî** şöyle der: "**Hz. Musa** (a.s)'nın, Allah'a ibadet olarak kıldığı o namazı, **Şuayb (a.s)**, ve diğer peygamberlerden öğrenmiş olması, böylece de ayetteki bu hitabın bizzat **Hz. Musa** (a.s)'a yönelik olması imkansız değildir. Her ne kadar Kur'ân'da nakledilen ifade bu kadarcık kısa olsa da, Allah Teâlâ'nın namazı ona, bu esnada açıklamış olması da muhtemeldir." **Kâdîye** şu şekilde cevap verilir: Birinci delil olarak ileri sürdüğünüz husus, ayetteki *"Öyleyse Bana ibadet et"* hitabından çıkarılamaz. Hem sonra bu yüce hitabı, yeni bir manaya hamletmek, daha evvel bilinen bir manaya (bilinen bir namaz manasına) hamletmekten daha evlâdır. Çünkü **Musa** (a.s), **Hz. Şuayb** (a.s)'ın kıldığı namazın farziyyeti hususunda şüphe etmiyordu. Binâenaleyh biz ayetteki, *"Dosdoğru namaz kıl"* emrini, "**Hz. Şuayb**'ın kıldığı namâz" manasına alırsak, bu yüce hitabtan yeni bir mana çıkmamış olur. Ama bunu, başka bir namaz manasına alırsak, yeni bir mana çıkmış olur. **Kâdî**nin, "Belki da Allah Teâlâ Kur'ân'da bahsetmemiş olsa da, **Hz. Musa** (a.s)'a o namazı o esnada açıklamıştır" şeklindeki deliline karşı deriz ki: "Açıklamanın, mücmel (kapalı) bırakmaktan daha faydalı olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh eğer bu husus o anda zikredilmiş olsaydı, ayette açıkca bahsedilmeye daha lâyık olurdu.

En Büyük Zikir Namazdır

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki لِذِكْرِي *"Benim zikrim için..."* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "beni hatırlaman için... Çünkü Benim hatırlanmam, bana ibadet olunması ve namaz kılınması ile olur" demektir.

b) "Beni, o namazda hatırlaman için...." demektir. Çünkü namaz çeşitli zikirleri ihtivâ etmektedir. Bu görüş **Mücâhid**'dendir.

c) "Ben o namazı, kitablarda zikrettiğim ve emrettiğin için, onu kıl."

d) Benim seni medh-ü senâ ile zikretmem (anmam) ve senin için bir yâd-ı cemil (güzel nâm) kılmam için..."

e) "İçine başka kimsenin zikrini (adını) karıştırmadığın bir zikirle, beni zikretmek için..."

f) "Zikri Bana has kılman (yani sadece Beni zikretmen) ve Benim rızamı talep edip kazanmak için... Öyle ki bu namazınla gösterişe kalkışmaz ve bununla başka birşeyi gaye edinmezsin."

g) "Tıpkı ihlaslı kimselerin, Rablerinin zikrini en başta gelen şey yapmaları gibi, sen de Beni zikredip hatırlayasın ve unutmayasın diye..." Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Onları ne bir ticaret, ne bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten alıkoymaz..."* (Nûr, 37) diye beyan buyurmuştur.

Vakti Geçen Namazın Kazası

h) "Benim zikir vakitlerinde..." demektir. Bunlar da namaz vakitleridir. Çünkü Allah Teâlâ *"Namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farz olmuştur"* (Nisâ, 103) buyurmuştur.

i) "Zikrettiğinde (hatırladığında) namazını kıl. Yani "Bir namazı unutursan, onu hatırladığında kaza et" demektir. **Katâde**, **Enes** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ نَسِيَ صَلاَةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا لاَكَفَّارَةَ لَهَا إِلاَّ ذٰلِكَ *"Kim bir namazı unutursa, onu hatırladığında kılsın. Çünkü o namazın bundan başka kefâreti yoktur"* [67] dediğini, peşisıra da, *"Benim zikrim için dosdoğru namaz kıl"* ayetini okuduğunu rivayet etmiştir.

Hattabî şöyle der: "Bu hadis şu iki manaya gelebilir:

a) Namazın keffâreti, ancak kazâ edilmesidir.

b) Ramazan orucunun (özürsüz olarak) terkedilmesi hâlinde keffâretin gerekmesi; yine ihramlı kimsenin haccın emirlerinden birini terketmesi halinde, ceza olarak fakirleri doyurması ve kurban kesmesi gerektiği gibi, namazın unutulması halinde

bir zarar ödeme mecbûriyetinin ve keffâretinin olmayışıdır. Bunda sadece terkedileh namaz kaza edilir."

İmdi eğer, "Tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'in, فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا *"Onu hatırladığında kılsın"* buyurması gibi, ayetteki ifadenin de (müennes zamirle) أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِ şeklinde olması gerekmez miydi?" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki لِذِكْرِي Benim zikrim için ifadesi. "Benim yaratmamla olan zikirden dolayı..." demektir. Yahut da bu ifadede mahzûf bir muzâf vardır ve takdiri, لِذِكْرِ صَلَاتِي "Benim namazımı hatırladığın için (zaman)" şeklindedir.

Namazların Kazasında Tertip Durumu

ALTINCI MESELE Bir kimse, birkaç vakit namazını geçirdiğinde, bu namazları tertib (sıras) üzere kaza etmesi müstehabtır. Binâenaleyh insan o namazları kazâ ederken, tertibe (sıraya) rîâyet etmezse, **İmâm-ı Şâfii** (r.h)'ye göre, câizdir. Üzerinde geçirmiş olduğu namaz borcu bulunan kimseye, yeni bir farz namaz vakti girse, bakılır, eğer o anda, bir genişlik, yani her iki namazı da kılacak kadar geniş zaman varsa, önce geçirdiği (borcu olan) namazı kılması müstehabtır. Ama işe, önce yeni girmiş olan namazı kılmakla başlarsa bu da câizdir. Eğer önce geçmiş namazını kazâ etmesi halinde, vaktin çıkacağı kadar vakit dar ise, o zaman bu kimsenin, o vakit namazını da kazaya bırakmamak için, önce bunu kılması gerekir. Eğer o, vakit namazına başladıktan sonra, kazaya bıraktığı (unuttuğu) namazı hatırlarsa, başlamış olduğu namazı tamamlar, sonra kazaya bıraktığı namazı ifâ eder. Onun kazaya bıraktığı namazı kıldıktan sonra, daha önce kılmış olduğu o vaktin namazını yeniden kılması müstehabtır, vâcib değildir.

Ebu Hanife (r.h) ise, "Kişinin kazaya bıraktığı namazların sayısı, bir günlük namazdan (beş vakitten) fazla olmadığı müddetce, onun geçen (kaza kalan) namazlarını tertib üzere kılması vâcibtir. Öyleki bir vakit namazı esnasında, insan o gün kazaya bıraktığı bir namazı hatırladığında, kılmakta olduğu o vakit namazı batıl olur. O önce geçmiş namazlarını kaza eder, sonra o namazı yeniden kılar. Fakat o vakit dâr ise, bu müstesnâ. Bu durumda kişinin kıldığı o vakit namazı bâtıl olmaz" demiştir.

Ebu Hanife (r.h)'nın ayet, hadis, eser ve kıyasdan delili vardır. Onun ayetten delili, buradaki, *"Benim zikrim için dosdoğru namaz kıl"* ifadesidir. Bu, "O namazı hatırladığında, onu kıl" demektir. Buradaki, lâm. "inde" (esnasında, o zaman) manasınadır. Bu tıpkı, أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ *"Güneşin batması için namaz kıl"* (İsrâ, 78) ayetinde olduğu gibidir. Bu, "Güneş battığı zaman, o esnada..." demektir. Buna göre ayetin manası, "Hatırlanan o namazı, hatırladığın esnâda kıl" şeklinde olur. Bu, namazlarda tertibe riayet edilmesini gerektirir.

Ebû Hanîfe'nin hadisden delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kim bir namazı unutursa, onu hatırladığında kılsın"* [68] hadis-i şerifidir. Buradaki فَلْيُصَلِّهَا *"Onu kılsın"* ifadesindeki fâ edâtı, fâ-i tâkibiyyedir (hemen peşisıra yapılmayı ifâde eder.).

Câbir b. Abdullah'ı şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hendek savaşı günü **Ömer b. Hattâb**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına geldi. Kureyş kâfirlerine sövüp saymaya başlayarak, "Ey Allah'ın Resûlü, ikindi namazını kılamadım ve derken (harble uğraşırken) güneş battı" ded. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Vallahi henüz ben de kılamadım"* buyurdu ve **Bathâ**ya inerek ikindi namazını orada güneş battıktan sonra kıldı. Akşam namazını da onun peşisıra kıldı. Bu hadis **Sahiheyn**'de yer almaktadır.

Hanefiler şöyle derler: "Bu hadis ile şu iki bakımdan istidlâl edilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي *"Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız, tıpkı o şekilde namaz kılın"* [69] buyurmuştur. Binâenaleyh o geçen namazını tertib üzere (giren vaktin namazından önce) kıldığına göre, bizim de böyle yapmamız gerekir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiilleri, mücmel (ayetleri) beyân (açıklama) sadedinde olunca, hüccet olur. Onun bu fiili de, Cenâb-ı Hakk'ın mücmel olan, *"Namazı dosdoğru kılın"* (Bakara, 43) ayetini açıklama sadedindedir. İşte bundan ötürü, kazaya bırakılmış olan namazların sayısı az olduğunda, tertibin gözetilmesi gerektiğini, çok olduğunda ise tertibi gözetmenin düşebileceğini söylüyoruz."

Ebu Hanîfe'nin eserden delili, **İbn Ömer** (r.a)'den rivayet edilen şu haberdir: "Kim bir namazı kazaya bırakır (unutur) ve onu imamın arkasında (bir sonraki) namazı kılarken hatırlarsa, kılmakta olduğu namazı sürdürsün. O namazı bitirince de, kazaya bırakmış olduğu namazı kılsın. Daha sonra da imamla kıldığı o namazı iâde etsin, tekrar kılsın." Bu rivayet merfû olarak, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak nakledilir.

Ebu Hanîfe'nin kıyasdan delili ise şudur: Bu iki namaz, bir gün ve gece esnasında, bir vaktin biraraya getirdiği iki farz namazdır. Binâenaleyh bu iki namaz, tıpkı Arafat ve Müzdelifede birlikte kılınan (öğle-ikindi, akşam-yatsı) namazları gibi olmuş olur. Binâenaleyh nasıl bu namazlar kılınırken tertibe (sıraya) riayet ediliyorsa, bir günlük namaz sayısından daha az olan kazaya kalmış namazlarda da tertibin gözetilmesi gerekir."

İmâm-ı Şâfii'nin delili ise şudur: **Ebu Katâde**'nin hadisinde şu rivayet edilmiştir. "Ashâb sabah namazını, uyuyup kalarak (vaktide kılamayıp), güneş doğduktan sonra

68) **Buhârî**, Mevâkif, 37.
69) **Buhârî**, ezan, 18.

uyanınca Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, önce hayvanlarını gütmelerini (otlatmalarını), sonra o namazı kılmalarını emretmiştir." Binâenaleyh (kazaya kalan) namazın hatırlandığı (uyanıldığı) o an, o namazın vakti olsaydı, Peygamberimizin böyle emretmesi mümkün olmazdı. Böylece o vaktin, sıkıştırılmış bir şekilde değil, aksine geniş bir zamanda, o kimseye farz olan şeyin yapılabileceği bir vakit olduğunu anlıyoruz. Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki: Geçmiş namazların kaza edilmesinin farz oluşu ile, vakti girmekte olan namazın farziyyetinin yerine getirilmesinin gerekli oluşu, iki farz arasında muhayyer kalma gibi birşey olur. Böylece de mükellefin, bunlardan istediğini önce kılmada muhayyer (serbest) olması gerekir. Bir de geçmiş (kazaya kalmış) namazlarda tertibe riayet şart olsaydı, unutma sebebi ile bu şart oluş düşmezdi. Baksana eğer bir kimse bulutlu bir günde Arafat'da öğle ve ikindi namazlarını kılıp, sonra da öğle namazını zevâlden (öğle namazı vaktinden) önce, ikindi namazını da zevâlden sonra kıldığı anlaşılınca, onun bu iki namazı da tekrar kılması gerekir. Unutma (ve yanılma) sebebiyle, tertib şartı düşmez. Çünkü bu iki namaz arasında şart olan şey, diğerinde de (yani kazaya kalan namazlar için de) şart olmuş olsaydı, bunlar arasındaki tertib şartı, unutma ile düşmezdi."

★ ★
★

Kıyamet Ansızın Gelebilir

إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ
عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَىٰ ﴿١٦﴾

"Hiç şüphesiz o sâat (kıyamet) gelecektir. Herkes peşinde koştuğu şeyin karşılığını bulsun diye, nerdeyse onu açıklayacağım. Binâenaleyh ona inanmayan ve hevâ-vü hevesine uyan kimseler sakın seni bundan alıkoymasn, yoksa helâk olursun"

(Tâhâ, 15-16).

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a *"Öyleyse Bana ibadet et, Benim "zikrim" için dosdoğru namaz kıl"* (Tâhâ, 15) deyince, bunun peşinden *"Hiç süphesiz o saat gelecektir. Nerdeyse onu açıklayacağım"* ayetini getirmiştir. Geçen ayetteki, لِذِكْرِي ifâdesini, "seni emin ve kerim olarak anmam için" diye tevil edenin izâhına bu siyak ne kadar da uygun düşüyor! İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü, onun peşinden: "Hiç şüphesiz o kıyamet gelecektir" buyurmuştur. Çükü kıyamet mükâfaatlandırma ve cezalandırma zamanıdır.

Kıyemet Zamanının Açıklanması

Cenâb-ı Allah daha sonra, أَكَادُ أُخْفِيهَا buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki soru var:

Birinci soru: كَادَ fiilinin olumsuzundan olumlu, olumlusundan olumsuz mana anlaşılır. Bunun böyle oluşunun delili, وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"Onlar neredeyse bunu yapmayacaklardı"* (Bakara, 71) yani "yaptılar ama neredeyse yapmayacaklardı" ayetidir. O halde, bu ayetteki أَكَادُ أُخْفِيهَا ifadesi, Allah Teâlâ'nın kıyameti gizlememesini gerektirir. Halbuki bu, şu iki sebebten ötürü söz konusu değildir:

a) Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz saatin (kıyametin) bilgisi Allah katındadır"* (Lokman, 24) buyurmuştur.

b) Hak Teâlâ'nın bu ayetteki, *"Herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla mukâbele edilsin diye..."* ifadesi, kıyametin zamanının açıklanması halinden çok, gizlenmesi haline uygun düşer.

Bu soruya birkaç açıdan cevab verilir:

1) Bu fiil, olumluluğu veya olumsuzluğu beyân etmeksizin, sırf mukârebe (yaklaşma) manasını bildirmek için vaz edilmiştir. O halde ayetteki, أَكَادُ أُخْفِيهَا tabiri, "Bu işin saklı tutulması yaklaştı" manasındadır. Ama bu gizlemenin gerçekleşip gerçekleşmediği hususu bu lafızdan çıkarılamaz, aksine Hak Teâlâ'nın, bunun devamındaki *"Herkes neye çalışıyorsa kendisine onunla mukâbele edilsin diye..."* ayetinin karinesi (ipucu) ile anlaşılır. Çünkü bu ifâde, kıyametin vaktinin açıklanmış olmasına değil, gizlenmiş olmasına daha uygun düşer.

2) Cenâb-ı Hakk'ın sözü olarak kullanılan **kâde** fiili, gereklilik (mutlaka olacak) manasına gelir. O halde ayetteki bu ifade, "Ben onu mahlûkâttan kesinlikle gizledim" demektir. Bu tıpkı, "O yakındır" manasında, عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيباً (İsrâ, 51) ayeti gibidir. Bu izâhı Hasan el-Basri yapmıştır.

3) **Ebû Müslim** bu fiilin, irade etmek (istemek) manasına geldiğini söyler. Mesela, كَذَٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ *"İşte Yûsuf için Biz böyle murâd ettik"* (Yûsuf, 76) ayetinde bu manayadır. "Onu yapmak istemiyorum manasında olarak, لَا أَفْعَلُ ذَٰلِكَ وَلَا أَكَادُ "Bunu yapmıyorum, yapmak da istemiyorum" şeklindeki cümle, Arapların çok kullandıkları cümlelerdendir.

4) Bu, أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي "Neredeyse bunu kendimden bile gizleyecektim" demektir. Bunun **Übeyy** (r.a)'in muşhafında ve **İbn Mes'ûd** (r.a)'un kıraatinde bu şekilde yer aldığı rivayet edilmiştir. Yani, "Onu Kendimden bile gizleyesim geliyor. Daha nasıl size ilân edeyim" demektir. **Kâdi** bu izahın uzak bir ihtimal olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: "Gizleme işi, ancak kendisi için ortaya koyma (bildirme) işi

uygun düşen kimseler hakkında söz konusu olur. Halbuki böyle birşey Allah hakkında söz konusu olamaz. Çünkü her bilinen şey Allah için malumdur. O halde, O'ndan saklamak veya O'na açıklamak gibi şeyler imkânsızdır." **Kâdî**'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verilebilir: "Bu, ifadede bir takdir düşünülerek yapılmış bir izahtır. Yani, "Eğer onu kendimden gizlemem mümkün olsaydı, Kendimden bile saklardım" demektir. Allah'ın, Kendinden birşeyi gizlemesi aslında imkansız ise de, başkalarının o şeye muttali olamayacaklarını iyice belirtmek için, bunu bu şekilde ifade etmede bir sakınca yoktur. **Kutrub** şöyle der: "Bu, Araplar'ın birbirlerine söyledikleri sözlerde de böyledir. Çünkü onlar birşeyi iyice gizlemek istediklerini anlatmak için, "Onu kendimden bile gizliyorum" derler. Binâenaleyh Allah Teâlâ da bu ayette kıyameti gizlediğini iyice beyân etmiş ve bunu, Araplar'ın benzeri durumlar için kullanmayı âdet edindikleri en ileri üslûb ile söylemiştir.

5) Burada أَكَادُ fiili sıla (zâid)dir ve mana, "Hiç şüphesiz o sâat gelecektir. Ben onu gizliyorum" şeklindedir. **Zeydu'l-Hayl** şu şiiri söylemiştir:

سَرِيعٌ إِلَى الْهَيْجَاءِ شَاكٌ سِلاَحُهُ فَمَا إِنْ يَكَادُ قِرْنُهُ يَتَنَفَّسُ

"Silahını kuşanmış olarak, hızlıca savaşa dalar. Kendisi gibi cesur ve güçlü olan hasmı, onun karşısında nefes bile alamaz." Bu, فَمَا إِنْ يَتَنَفَّسُ قِرْنُهُ ifadesi (مَا يَتَنَفَّسُ قِرْنُهُ) "hasmı nefes alamaz" manasındadır.

6) **Ebu'l-Feth el-Mevsılî** şöyle der: "Ayetteki bu tabir, "Ben onu neredeyse açıklayacağım" manasındadır. Bu ifadenin özü şudur. "Onun gizliliğini gidermem yakındır" çünkü أَفْعَلَ vezni bazan, nefy ve olumsuzluk (yani fiilin kök anlamını giderme) manasını ifade eder. Mesela, "Kitaptaki ucmeyi (anlaşmazlığı) giderdim" manasında أَعْجَمْتُ الْكِتَابَ وَأَشْكَلْتُهُ ve "Falanın şikayetini giderdim" manasında, أَشْكَيْتُهُ demen gibidir.

7) Bu ifade, elifin fethası ile, أَخْفِيهَا şeklinde de okunmuştur ki bunun manası birşeyin ızhâr edilip, ortaya konduğu zaman söylenilen, خَفَاهُ (Onun ızhâr etti) fiilinden olmak üzere, "Onu neredeyse ızhâr edeceğim, yani, onu açıklamam yakınlaştı" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kıyamet yaklaştı"* (Kamer, 1) ayeti gibidir. **İmrilü'l-Kays** da şöyle demiştir:

فَإِنْ تَدْفِنُوا الدَّاءَ / وَإِنْ تَمْنَعُوا الْحَرْبَ لاَنَقْعُدْ

"Eğer siz, hastalığı gizler, gömerseniz, biz onu açığa çıkarmayız. Ama, eğer siz harbi müdafaa eder, (savaş başlatırsanız) biz de oturmayız" Buradaki لاَنُخْفِيهِ "Onu açığa vurmayız" manasınadır. **Zeccâc** da şöyle demiştir: "Bu kıraat daha açık ve tercihe şâyandır. Çünkü "Onu neredeyse ızhâr edeceğim" manası, Cenâb-ı Hakk'ın kıyametin vaktini gizlemiş olduğunu ifade eder.

8) Cenâb-ı Hak, إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ buyurmuş. Bu söz tamamlanmış. Bundan sonra (yeni bir cümle olarak) أُخْفِيهَا (Onu gizliyorum) buyurmuştur. Böylece ilk söz, "Her

nefis neyin peşinde koşuyorsa onun karşılığını bulsun diye" kıyametin gizlenmesinin daha evlâ olduğunu ifade etmeye yönelmiştir. Bu izah, uzak bir ihtimaldir. Allah en iyisini bilir.

Gizlenmesinin Hikmeti

İkinci soru: Kıyametin ve ölüm vaktinin gizlenmesinin hikmeti nedir?

Cevab: Çünkü Hak Teâlâ tevbelerini kabul edeceğini va'detmiştir. Kul şayet öleceği vakti bilebilseydi, bu vakit yaklaşıncaya kadar günahlarla meşgul olur, sonra tevbe eder ve günahlarının cezasından halas olup kurtulurdu. Böylece de ölümün zamanını bildirmek, günah işlemeye bir teşvik gibi olmuş olurdu ki, bu caiz değildir

Cenâb-ı Hak, لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى *"Herkes neyin peşinde koşuyorsa onun karşılığını bulsun diye"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kıyametin Gerekçesi

Cenâb-ı Allah, kıyamet gününün mutlaka geleceğini bildirince, bunun delilini de zikretmiştir. Bu delil şudur: Eğer kıyamet olmasaydı, itaâtkâr, âsiden; iyilik yapan da kötülük yapandan ayırdedilemezdi. Bu ise câiz değildir. İşte Cenâb-ı Hak, *"Yoksa Biz iman edip de güzel güzel amel edenleri, yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahut muttakileri, sapıklar gibi mi sayacağız?"* (Sâd, 28) ayetiyle kastettiği de budur.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile bu ayeti insanların kendi amelleri ile mükâfatı (cenneti) hakkettiklerine delil getirmiştir. Çünkü onlara göre, bâ harf-i cerri "ilsâk" (bitiştirmek) içindir. Buna göre ayetteki بِمَا تَسْعَى (çalıştığı şey sebebiyle) ifadesi, mükafaat ve cezada müessir olanın, insanın bu çalışması, sa'y-ü gayreti olduğunu gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile yine bu ayeti, kulun fiilinin Allah tarafından yaratılmadığına delil getirmişlerdir. Çünkü onlara göre bu ayet, kula, fiilini ve işini nisbet etmede çok açık bir ifadedir. Eğer bütün bu fiiller Allah'ın yarattığı şeyler olsaydı, kulun bir işi ve fiili kesinlikle olmazdı.

Cenâb-ı Allah, فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا *"Binâenaleyh ona inanmayan kimseler sakın seni bundan alıkoymasın"* buyurmuştur. **"Sadd"**, menetmek, alıkoymak manasındadır. Bu ifadede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki iki "hâ" (o) zamiri hakkında iki izah vardır:

1) **Ebu Müslim:** Bunun, "Ona yani kıyamete inanmayan, seni ondan, yani sana emrettiğimiz namazdan alıkoyup menetmesin" şeklindedir. Buna göre birinci zamir "namaza", ikincisi de kıyamete râci olmuş olur. Böylesi durumlar Arapça'da câizdir. Meselâ Araplar, peşpeşe iki haber getirirler, sonra da bunları dinleyen her bir habere hakkını (karşılığını) versin diye, her ikisinin cevabını tek cümle ile ifade ederler.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: Bu ifade, "seni onlar kıyametten, yani kıyamete inanmayan, seni ona imandan alıkoymasın" manasındadır." Buna göre her iki zamir de kıyamete râcidir. **Kâdi** de, "Bu görüş daha uygundur. çünkü zamirin, kendinden önce zikredilen şeylerden kendisine en yakın olana râci olması gerekir. Ayette, zamirlere en yakın olarak zikredilen ise kıyamettir. **Ebu Müslim**'in görüşüne gelince, ona ancak bir zaruret halinde, başvurulur. Burada ise böyle bir zaruret yoktur.

İKİNCİ MESELE

"Seni alıkoymasın" hitab **Hz. Musâ**'ya yönelik olabileceği gibi, **Hz. Muhammed'e de olabilir. Ama doğruya daha** yakın olanı bu hitabın **Hz. Musâ** (a.s)'a olmasıdır. Çünkü bu sözlerin hepsi Hz. Musâ'ya olan hitabdır. Her iki ihtimale göre de, **Zeccac**'ın görüşünün bir manası yoktur. Çünkü onun söylediği mâna kastedilmemiş ve ancak bununla başka bir mana kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü, **Zeccac** Peygamberin, peygamber olmasına rağmen, kendisini kıyamete imandan herhangi bir kimsenin alıkoyamayacağını sandığı için Peygambere böyle hitab edilmeyeceği kanaatine varmıştır. Halbuki durum onun sandığı gibi değildir. Zirâ Peygamber de kıyameti inkâr fikrini hiç kimseden kabul etmemekle mükellef olup, buna da kadir olunca, ona böyle hitap edilebilmiştir. Binâenaleyh bu ayetle kasd edilen, hem Peygamber, hem diğer insanlar olmuş olur. Yine Hak Teâlâ'nın, *"Seni bundan alıkoymasın"* buyruğu ile kastedilen, Peygamberi onlara meyletmekten ve yaklaşmaktan nehyetme manası olması da muhtemeldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayetin maksadı, **Hz. Musa** (a.s)'ı, öldükten sonra dirilmeyi yalanlamaktan nehyetmektir. Fakat ayetin zâhiri, iman etmeyenlerin **Hz. Musa** (a.s)'ı bundan alıkoymaktan nehyetmeyi gerektirir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Kâfirlerin kıyamete imandan alıkoymaları, kıyameti yalanlamaya sebebtir. Binâenaleyh burada, müsebbebi (neticeyi) anlatmak için, (mecâzen) sebeb zikredilmiştir.

b) Kâfirlerin alıkoymaları, insanın dini bakımdan gevşemesinin neticesidir. Böylece, neticenin, insanı sebebe götürdüğüne delâlet etsin diye, müsebbeb (netice) zikredilmiştir. Bu tıpkı, insanın, birisini görmekten ve huzuruna gelmekten nehyetmek maksadı ile, "seni burada görmeyeyim" demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Sanki, "Gevşek olma. Dini hususlardan sebatlı, tavizsiz ve güçlü ol" denilmek istenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Akaid Öğrenmenin Farziyyeti

Ayet, akaid ilmini öğrenmenin farz olduğuna delâlet eder. Çünkü ayetteki, *"Seni alıkoymasınlar"* ifadesi, o Peygamberin dini hususlarda taviz vermemesine varıp dayanır. Binâenaleyh bu salâbet-i diniyye ile, eğer taklidcilik kastedilmiş olursa, o, bu hususta bâtıl yolda olan ile, hak yolda olanı birbirinden ayırdedemez. Binâenaleyh bununla, hasmı Kendisini dini bakımdan yanıltmayıp,

aksine Kendisinin, batılı savunanı batılından vazgeçirebilmesi için, delilleri ortaya koymada ve şüpheleri bertaraf etmede salâbetli (güçlü ve tavizsiz) olması kastedilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Kâdi şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, *"seni alıkoymasın"* buyruğu, alıkoyacak olanların insanlar olduğunu göstermektedir. Eğer o kulların fiillerini yaratan da Allah olsaydı, o zaman aslında alıkoyan o insanlar değil, Allah'ın kendisi olmuş olurdu. Binâenaleyh bu, cebriyenin [70] görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. **Kâdi**'nin bu görüşüne, "senin bu görüşün "ilim ve dâi" meselesi ile çürütülür" diye cevap veririz. Allah en iyi bilendir.

Ahireti İnkârda Hevanın Rolü

Cenâb-ı Allah'ın وَاتَّبَعَ هَوَاهُ *"ve hevâ-vû hevesine uyan kimse"* ifadesi, "öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, onu bir delilden ötürü değil, ancak hevâsına uyarak inkâr eder" demektir. Bu da, taklidin iyi bir şey olmadığını gösteren en büyük delillerdendir. Çünkü mukallid, delile değil, hevâ-vû hevesine (arzularına) uyar.

Ayetteki, **fe terdâ** *"yoksa helâk olursun"* ifadesi, "Seni ondan alıkoymasınlar, aksi halde helâk olursun" takdirindedir, yani, "Eğer onlar seni alıkor, sen de alıkoymayı kabul edersen, bu durumda cehenneme yuvarlanmaktan başka birşey yoktur" demektir.

Ayetin İşarî Tefsiri

Bil ki marifetullah'ın sırlarına dalanlar şöyle demişlerdir: "İki türlü makam vardır. Birisi, Allah'ın dışındaki bütün varlıklardan ilgi ve alakayı kesme, yani **(fenâfillah)** makamıdır. Diğeri de, Allah ile "bekâbulma" **(Bekâbillah)** makamıdır. Birincisi, ikincisinden önce yer alır. Çünkü üzerinde yazı yazılı bir levhaya, birşeyler yazmak isteyen, ancak önceki yazıları silerse, bunu yapabilir. O levhaya, ancak bu silmeden sonra, ikinciyi yazabilir. İşte Allah Subhânehû ve Teâlâ, bu güzel sırayı burada göstermiştir. Çünkü O, **Hz. Musa (a.s)**'a önce *"Pabuçlarını çıkar"* (12. ayet) buyurmuştur ki bu, gönlü (kalbi), Allah'ın dışında olan herşeyden, herşeyin sevgisinden temizlemeye bir işarettir. Hak Teâlâ daha sonra **Hz. Musa (a.s)**'a, elde etmesi gereken şeyleri elde etmesini emretmiştir ki bunların temeli de şu üç şeye varıp dayanır:

1) Mebde ilmi,
2) Vasat ilmi,
3) Me'ad ilmi...

Mebde ilmi, Hak Teâlâ'yı tanımadır. Bu, bu sûrede, *"Şüphe yok ki Ben Allah'ım. Benden başka hiçbir tanrı yoktur"* (Tahâ, 14) ayeti ile kastedilmiştir. Vasat (orta) ilmine

70) **Kâdi Abdülcebbar** burada, **Cebriyye** tabirinden **Ehl-i Sünneti** kastetmektedir (ç.).

gelince, bu kulluk ilmi demek olup, insanın bu maddi âlemde, dünyada işlemesi gerekli olan işlerle alakalıdır ve Hak Teâlâ'nın *"Öyleyse Bana ibadet et, Benim "zikrim" için dosdoğru namaz kıl"* (Tâhâ, 14) emriyle anlatılmıştır. Sonra bu ayette, şunu da görüyoruz: ayetteki, *"Bana ibadet et"* ifadesi, maddi-bedeni amellere, *"zikrim için"* ifadesi ise, ruhâni amellere bir işarettir. Kulluğun ilki maddi ameller, sonu da ruhâni amellerdir. Me'âd ilmi ise, ayette *"Hiç şüphesiz o kıyâmet gelecektir (...) nerdeyse onu açıklayacağım"* ifadesi ile anlatılmıştır.

Sonra Allah Teâlâ bu mükellefiyetlere, lütfunu ifade ederek başlamış ve *"Şüphesiz senin Rabbin Benim"* (Tâhâ, 12) buyurmuştur. Mükellefiyetlerin sonunda da kahr-ı ilâhisini göstererek, *"Binâenaleyh ona inanmayan ve hevâ-vü hevesine uyan kimseler sakın seni bundan alıkoymasın"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bunu, rahmetinin gazab ve kahrın,geçtiğine dikkat çekmek ve kulun, kulluğu esnasında mutlaka arzu ve korku,ümid ve endişe arasında olması gerektiğine işaret etmek için böyle yapmıştır. Bu nokta üzerinde düşünüldüğünde, bu sıranın son derece güzel ve mükemmel olduğu ve bunun ancak herşeyi bilen bir zât tarafından olabileceği anlaşılır.

★ ★
★

Asanın Yılana Dönüşme Mucizesi

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي
وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾ قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَىٰ ﴿١٩﴾ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ ﴿٢٠﴾
قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ ۖ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ ﴿٢١﴾

"Ey Musa, o sağ elindeki ne?" (Musa) dedi ki: "O, benim asamdır. Ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim. Onda, bana mahsus başka ihtiyaçlar da vardır." (Cenâb-ı Allah) "Ey Musa, onu yere bırak" buyurdu. O da onu bıraktı. Bir de ne görsün: o, koşup duran bir yılan (olmuş)! Allah dedi ki: "Tut onu, korkma. Biz onu, yine evvelki şekline çevireceğiz"

(Tâhâ, 17-21).

Nur-i İlahinin Mümini Te'yidi

Bil ki ayetteki وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ iki lafızdan ibarettir. Binâenaleyh buradaki tilke (O) kelimesi, asâya; بِيَمِينِكَ kelimesi de Hz. Musa'nın eline işarettir. Burada birkaç incelik vardır:

1) Allah Teâlâ, bu iki şeye işaret edince, onlardan herbirini, kesin bir mucize ve net akli bir delil kıldı ve o asâyı, cansızlıktan, kerim olma (canlı olma) haline taşıdı. Binâenaleyh tek bir nazarla, bir cansız varlık, canlı bir varlık haline, katı bir cisim (olan el de), nurâni - latif bir varlık haline dönüştüğüne göre, Allah, üçyüz altmış gün, kulunun kalbine nazar ettiğinde, onun kalbinin ölüm demek olan isyandan, taat saadetine ve marifet nûruna dönüşmesinde şaşılacak ne var?

2) Tek bir nazar (bakış) ile, cansız bir varlık, sihirbazların sihirlerini yutabilecek bir ejderhâ haline geldiğine göre, kalbin kendisine olan ilahi nazarın devamlı oluşu ve yardımı sayesinde, hep kötülüğü emreden nefsin büyülerini yutabilecek, yok edebilecek bir hale dönüşmesinde şaşılacak ne var?

3) O asâ, **Hz. Musa**'nın sağ elinde idi. Sağ elde oluşunun bereketi sayesinde o, bir ejderhaya, ve bir bürhân haline dönüşmüştür. Mü'minin kalbi de "Rahman'ın iki parmağı arasındadır." Binâenaleyh **Hz. Musa (a.s)**'ın sağ eli için böyle bir bereket tahakkuk ettiğine göre, mü'minin kalbinin, Rahman'ın iki parmağı arasında oluşunun bereketi sayesinde, masiyet (günah) karanlığından, kulluk nûrûna geçmesinde şaşılacak ne var?

Bu ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Allah'ın Sormasının Hikmeti?

Birinci soru: Ayetteki, *"Ey Musa, o sağ elindeki ne?"* ifadesi, bir soru cümlesidir. Soru ise, bilgi edinmek için sorulur. Halbuki Allah Teâlâ'nın, soru sorması imkânsızdır. Binâenaleyh bu sorunun hikmeti nedir?

Cevab: Bunun birkaç hikmeti vardır: 1. Önemsiz birşeyden, çok kıymetli birşey meydana getirmek isteyen kimse onu eline alıp, etrafındakilere göstererek: "Bu nedir?" der. Onlar da: "O, falanca şeydir" derler. Daha sonra bu kimse, o şeyin en belirgin vasfını belirledikten sonra, onlara, "Bundan şunu şunu alın" der. Binâenaleyh Allah Teâlâ'da o asânın, meselâ yılana dönüşmesi; denize vurulmasıyla denizin yarılması; taşa vurulmasıyla, taştan kaynakların fışkırması gibi, o kıymetli mucizeleri ortaya koymak istediği için, asâyı önce **Hz. Musa**'ya sorup, sanki ona "Ey **Musa**, şu elindeki şeyin gerçeğinin ne olduğunu ve ne zararı ne faydası olan bir ağaç olduğunu biliyor musun?" dedi ve daha sonra da onu büyük bir ejderhaya çevirdi. İşte böylece Allah Teâlâ, bu şekilde, insanların akıllarını, kudretinin mükemmelliğine ve azametinin sonsuzluğuna çevirdi. Çünkü O, insanlar nazarında en basit olan

birşeyden, en büyük mucizeleri ortaya koymuştur. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Ey Musa, o sağ elindeki ne?"* buyurmasının hikmeti budur.

2) Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ı (Tur dağındaki) o ağaçtan göğe doğru uzanan nurlara muttali kılıp, ona meleklerin tesbihlerini ve Kendisinin Kelâmını duyurup (işittirip), sonra da lütfunu kahrı ile karıştırıp verirken, ona ilk defa *"Ben seni (peygamber olarak) seçtim"* (Taha, 13) ifadesi ile lütufta bulunup, sonra ondan zor mükellefiyetleri yerine getirmesini isteyip ona "mebde", "vasat" ve "meâd" ilmini gerekli görüp, sonra da bütün bunları büyük bir tehdid ile noktalayınca, **Hz. Musa** (a.s) hayret ve dehşete düştü ve neredeyse sağını-solunu ayırdedemez hale geldi. İşte bundan ötürü Musa (a.s)'ın, sağ tarafının, asâsının bulunduğu eli tarafı olduğunu hatırlaması için, *"Ey Musa, o sağ elindeki ne?"* diye hitab edildi. Yahut da Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'a önce ilahi kelâmı ile konuşup, o da bundan dolayı dehşete (korkuya) kapılınca, onun bu dehşet ve hayretini giderip, onu teskin etmek için, onunla insanların konuştuğu sözlerle konuştu. Bunun hikmeti şudur: **Hz. Musa** (a.s), Allah'ın huzurunda dehşete kapılınca, Aziz olan Allah, onun bu dehşetini gidermek istedi ve ona kolayca cevab vereceği asâsını sordu. İşte mü'minin durumu da böyle olur. O ölüp, Rabbisinin huzuruna vardığında, dehşet ve korkuya düşecek ve utanma hissi, konuşmasına engel olacaktır. İşte o zaman Allah Teâlâ ona, dünyada iken çok iyi bildiği şeyi, yani tevhidi sorar. Buna cevap verebilince, o ürkekliği ve korkusu zail olur.

3) Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a ulûhiyyetinin mükemmelliğini öğretince, bunun peşisıra ona beşeriyyetin noksanlığını gösterip öğretmeyi istedi ve bundan dolayı ona, elindeki asânın faydalarını sordu. O da bunun bazı faydalarından bahsedince, Allah Teâla insanların akıllarının o Peygamberin sıfat ve özelliklerini tanımaktan âciz olduğuna dikkat çekmek için, **Hz. Musâ**'ya o asâda, bahsettiklerinden daha büyük ve önemli özellikleri bulunduğunu öğretti. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hakkın muvaffak kılması ve ismeti (muhafaza etmesi) olmasaydı, o peygamberler, en büyük ve yüce şeyi, yani Allah'ı nasıl bilebilirlerdi?

4) Bu sorunun faydası, **Hz. Musâ**'yı, ejderhaya çevirildiğinde o asâdan korkmaması için, onun bir ağaç olduğunu iyice anlatmaktır.

Allah'ın Doğrudan Hitab Etmesi

İkinci soru: Ayetteki, *"Ey Musa, o sağ elindeki ne?"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'ya, vasıtasız bir hitabıdır. Halbuki böyle bir hitab, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yapılmamıştır. Buna göre **Hz. Musa** (a.s)'ın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den daha üstün olması gerekir?

Buna şu iki açıdan **cevap** verebiliriz:

a) Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a hitab ettiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de hitab etmiştir. Çünkü, *"O, kuluna vahyettiğini vahyetti"* (Necm, 10) buyurmuştur. Fakat bu iki hitab ediş arasındaki fark şudur: Allah, **Hz. Musa** (a.s)'a yaptığı hitabı

mahlûkatına ifşâ etmiş, bildirmiştir; **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yaptığı hitab ise bir sır olarak kalmış ve onu, hiçbir mahlûk bilememiştir.

b) Eğer Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s) ile, **Hz. Musa** (a.s) da Cenâb-ı Hak ile konuşmuş ise, bilesin ki Ümmet-i Muhammed de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُصَلِّي يُنَاجِي رَبَّهُ *"Namaz kılan, Rabbi ile fısıldaşır"* [71] hadis-i şerifinde anlatıldığı gibi, Allah'a hergün defalarca hitab ederler. Rab Teâlâ *"(O gün) Rahim Rab'den sözlü bir selâm (vardır o mü'minlere...)"* (Yâsin, 58) ayetinde de belirtildiği gibi, kıyamet günü, Ümmet-i Muhammed'in her ferdine selâm ile, ikram ile bizzat konuşur.

Üçüncü soru: Ayetteki وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ ifadesinin i'rabı nasıldır?

Cevap: Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu تِلْكَ بِيَمِينِكَ takrindedir ve tıpkı, işaret manasına olduğu için "hal" olan kelimeyi nasbetme hususunda, هَذَا بَعْلِي شَيْخاً (şu, ihtiyar olan kocamdır) (Hûd, 72) ayetinde olduğu gibidir." **Tilke** kelimesinin, ism-i mevsûl; **bi yemînike** ifadesinin onun sılası olması da mümkündür. **Zeccâc** bunun manasının, "Elindeki nedir?" olduğunu söylerken **Ferrâ** "Elinde olan bu şey nedir?" olduğunu söylemiştir.

Hz. Musa (a.s)'ın Cevabı

Bil ki Hak Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a bunu sorunca, o da şu dört hususu söyleyerek cevab vermiştir. Bunların üçü açık ve tafsilatlı, birisi ise mücmel (kapalı) dır:

1) هِيَ عَصَايَ *"O benim asâmdır"* ifadesi... **İbn Ebi İshâk** bunu, عَصَيَّ şeklinde okumuştur. يَابُشْرَى da böyle okunmuştur. **Hasan el-Basri** ise bunu, yânın sükûnu ile, هِيَ عَصَايَ şeklinde okumuştur. Bu cümle ile ilgili olarak, şu üç incelik vardır:

a) **Hz. Musa** (a.s), *"O, benim asâmdır"* diyerek, **"asâ"**yı açıkca söyledi. Binâenaleyh kalbi asâ ile ve onun faydalarıyla meşgul olan kimse, nasıl Hak bilgisinin deryasına garkolabilir? Halbuki **Hz. Muhammed** (a.s)'e cennet ve cehennem göstetirilince, o, hiçbirşeye dönüp bakmamış, iltifat etmemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Peygamberin) gözü kaymadı, ve aşmadı da..."* (Necm, 17) buyurmuştur. Hz. Peygamber'e Cenâb-ı Hak *"Bizi öv"* dediğinde, o, *"Sana yapılabilecek medh-ü senaları sayıp dökemem"* dedi. Sonra da hem kendini, hem de Allah'ı medh-ü senâyı unutarak, أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ *"Sen, kendini nasıl övüp, medh-ü senâ ettiysen öylesin!"* dedi. [72]

b) **Hz. Musa** (a.s) *"Benim asâm"* deyince, Allah Teâlâ, *"Onu yere bırak"* dedi. O da, Allah'ın dışında kalan herbir şeye iltifat edip, değer vermenin Allah'dan alıkoyacağını ve o şeyin adeta kendisini öldürüp yok edecek bir yılan gibi olduğunu

71) Müsned 2,67.

72) Müslim, Salat, 222.

anlasın diye, o asâ, attığında birden koşup duran (hızla hareket eden) bir yılan oluverdi. İşte bundan ötürü, **Hz. İbrahim** (a.s): *"Alemlerin Rabbi müstesnâ, onların hepsi benim düşmanım"* dedi (Şuâra, 77). Hadisde de kıyamet gününde, malının zekâtını ödemeyen kimseye o malı, bir engerek yılanı olarak getirileceği belirtilmiştir...

c) **Hz. Musa** (a.s), *"O, benim asâmdır"* deyince cevab tamamlanmıştı, fakat o, Rabbisi ile konuşmaktan çok hoşlandığı (ve bu konuşmanın bitmesini istemediği) için, diğer hususları da saydı ve bunu, konuşmayı sürdürme maksadının vesilesi kıldı.

2) أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا *"Ona dayanırım"* ifadesi... Tevekkî ve ittikâ, tıpkı tevekki ve ittikâ (ittika etmek, sakınmak) masdarlarında olduğu gibi, aynı manaya gelip, "Yorulduğumda ona dayanırım, yahut ona dayanarak sürünün başında dururum, yahut da ona dayanarak, yani onu destek yaparak sıçrarım" demektir. **Hz. Musa** (a.s) böylece, kendisinin asâya dayandığını söylemiştir. Halbuki Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e: *"Ey Peygamber, Allah sana ve sana tâbi olan mü'minlere yeter"* (Tevbe, 64) ve: *"Allah seni insanlardan korur"* (Mâide, 67) ifadeleri ile, "Benim rahmetime dayan" demek istemiştir. Buna göre eğer, "O ayetteki *"sana tâbi olan mü'minler"* ifadesi, Hz. Peygamberin, o müminlere güvenip, dayanmış olmasını gerektirmez mi?" denilirse, biz deriz ki: "Bu ifade, o ayetteki, *"Allah sana yeter"* ifadesindeki, *"Sana"* lafzına atıftır. Buna göre mana, "Allah sana ve müminlerden sana uyanlara yeter" şeklindedir. (Yoksa, "Allah ve o mü'minler sana yeter" şeklinde değildir.)

3) وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي *"Onunla davarlarıma yaprak silkelerim"* ifadesi... Bu, "O asâm ile, ve yaprakları düşsün, onları koyunları yesin diye ağacın dallarına, yapraklarına vururum" demektir. Dilciler şöyle demişlerdir: Arapça'da هَشَّ عَلَى غَنَمِهِ – يَهُشُّ denilir; هَشَشْتُ الرَّجُلَ وَأَهَشَ (Adama sopa ile vurdum) ve هَشَّ الرَّغِيفَ – يَهِشُّ (Yufkayı ufattım, kırdım) denilir. "Bu izahı, **Sa'leb** yapmıştır. **İkrime**, bu kelimeyi, noktasız olarak, sin ile, أَهُسُّ (menetmek, sürmek) şeklinde okumuştur. "Hess", koyunları (ayrılmaktan) menetmek manasınadır.

Bil ki **Hz. Musa**'nın koyunları, ona tabi olanlar demektir. Binâenaleyh o ilk önce, *"Ona dayanırım"* ifadesi ile, o asânın kendisine olan faydasını anlatmış; *"Onunla koyunlarıma yaprak silkelerim"* cümlesi ile de, kendisine tabi olanlara ait faydasını belirtmiştir. Durum kıyamette de böyle olacaktır. **Hz. Musa** önce kendi işine bakacak ve "Nefsi, nefsi" diyecektir. Hz. Muhammed (s.a.s) ise dünyada, ancak ümmetinin işlerine bakmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah sen içlerinde iken, onlara azab etmez"* (Enfal, 33) buyurmuş, Hz. Peygamber de: اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ *"Allah'ım! Kavmime hidayet et. Çünkü onlar bilmiyorlar, cahildirler"* buyurmuştur. Binâenaleyh o, kıyamette de hiç şüphe yok ki ümmetinin işine bakacak, ümmetini düşünecek ve "ümmeti, ümmeti" (ümmetim ne olacak?" diyecektir.

4) وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى *"Onda bana mahsus başka ihtiyaçlar da vardır"* ifadesi... Bu, "benim o asâda çeşitli ihtiyaçlarım ve faydalarım var" demektir. "**Me'ârib**"in müfredi, مَأْرُبَةٌ – مَأْرَبَةٌ şeklindedir. **İbnü'l-A'râbi** ve **Kutrub** bunun, مَأْرِبَةٌ şeklinde olduğunu da söylemişlerdir. Râ'nın fethası ile, اَلْأَرَبُ ve elifin kesresi, râının sükunu ile اَلْإِرْبَةُ kelimeleri de, "ihtiyaç" manasınadır. **Hz. Musa** (a.s), sıfat olarak müennes أُخْرَى (başka) kelimesini kullandı, çünkü "**me'ârib**", çoğul olduğu için müennes sayılır. Buna göre sanki o, "Bu asâda daha nice başka ihtiyaçlarım var!" demek istemiştir. Binâenaleyh bu kelime فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ *"Diğer günlerden, bunların sayısınca"* (Bakara, 184) ayetinde olduğu gibi, **uher** şeklinde gelseydi, bu da doğru olurdu.

Ayetle İlgili Bazı İncelikler

Bu ifade ile ilgili birkaç incelik vardır:

1) **Hz. Musa** (a.s), Allah'ın *"Ey Musa, o sağ elindeki ne?"* şeklinde sözünü duyunca, Cenâb-ı Hakk'ın bunda önemli incelikler olduğunu anladı, bundan dolayı bütün bildiklerini söyledi, geriye kalan bilemediği şeyleri de tafsilatlı olarak değil de, özet olarak, *"Onda bana mahsus başka ihtiyaçlar da var"* diyerek belirtti.

2) **Hz. Musa** (a.s), Allah Teâlâ'nın, Kendisine o asâda önemli bazı menfaatlar bulunduğu için onu sorduğunu anladığından 'Allahım, bu da diğer değnekler gibi bir değnek.Fakat sen onu bana sorunca, benim onda (bilemediğim) başka ihtiyaçlarım olduğunu anladım. Bunlardan birisi de, senin bu vesile ile bana hitab etmiş olmandır. Binâenaleyh bu sebeble, bunun çok kıymetli ve önemli bir şey olduğunu anladım" dedi.

3) **Hz. Musa** (a.s), Rabbisinin o diğer ihtiyaçların neler olduğunu kendisine sormasını ve böylece de yeniden Allah'ın kelâmını duyması, böylece bu konuşmanın devam etmesini arzu ettiği için, bu sözünü mücmel (kapalı) olarak söyledi.

4) Cenâb-ı Hakk'ın lütfu sayesinde, **Hz. Musa** (a.s)'ın, (şaşkınlığı geçip), dili çözüldü. Sonra da Allah'ın huzurunda olmanın verdiği dehşet ve hayret kendisine galib gelince, yine konuşamaz oldu. Ama bunu hoş görmediği için, mücmel (kapalı) konuşmaya çalıştı.

Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: "**Hz. Musa** (a.s)'ın asası, tıpkı baston gibi, iki çatallı idi. Binâenaleyh uzun dalları, o asâsının çatalı ile takıp eğerdi. Dalları kırmak istediğinde de, onu iki çatal arasına sıkıştırıp bükerdi. Yürürken onu koltuğunun altına kor ve yayını, ok kabını, fazla elbiselerini ona asardı. Çölde iken de onu yere diker, üzerine elbiselerini gererek, gölgelik yapardı."

Asadan Farklı Mucizeler Zuhuru

O asâdan değişik mucizelerin zuhur ettiği söylenmiştir. Mesela **Hz. Musa** (a.s), onunla kuyudan su çıkarırdı. Bu durumda değnek, kuyunun derinliğine göre uzar ve o iki çatalı kova şeklini alabilirdi. Yine geceleri, o iki çatal iki mum haline dönüşürdü. Bir düşman ortaya çıktığında, onunla (kendi kendine) savaşırdı. **Hz. Musa** (a.s)'ın gönlü bir meyve istediğinde, asâsını yere diker ve böylece o, yapraklanır, meyve verirdi. **Hz. Musa** (a.s), onun üzerine yiyeceğini, içeceğini yüklerdi ve o asâ, **Musa** (a.s) ile birlikte yürürdü. Yine onu yere batırdığında, oradan su fışkırırdı. Onu kaldırdığında, dimdik dururdu. **Hz. Musa** (a.s)'ı haşerâttan, yılan-çıyan vs'den korurdu.

Bil ki **Hz. Musa** (a.s) bu cevapları verince, Allah Teâlâ ona, أَلْقِهَا يَامُوسَى *"Ey Musa, onu yere bırak"* buyurarak asâsını atmasını emretti. Bu ifade ile ilgili incelikler de şunlardır:

1) **Hz. Musa** (a.s), *"Onda bana mahsus başka ihtiyaçlar da vardır"* deyince Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a o değnekte Kendisinin bilemediği ve farkında olamadığı daha nice ihtiyaçları bulunduğunu ve bu ihtiyaçların öbürlerinden daha büyük olduğunu anlatmak istedi ve *"Ey Musa, onu yere bırak"* dedi. **Hz. Musa** da onu atınca bir de ne görsün: o, koşup duran bir yılan (olmuş).

2) **Hz. Musa**'nın ayağında pabuçu, elinde asâsı vardı. Ayak kaçmanın, el ise istemenin aletidir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'ın kaçmamasına bir işaret olsun diye önce, *"Pabuçlarını çıkar"* demiş; sonra da "istemeyi bırakmasına bir işaret olsun diye, *"Ey Musa onu bırak"* buyurmuştur. Buna göre sanki Hak Teâlâ, "Sen, kaçış ve isteyiş makamında olduğun müddetce, nefsinle (kendinle) meşgul olmuş, kendin için pay aramış olursun. O zaman da marifetullah'a uygun olacak şekilde, halis ve saf, sırf Benim için olmamış olursun. Binâenaleyh sırf Bana ait olman için, kaçışı ve isteyişi bırak" demiş olur.

3) **Hz. Musa**, derecesinin onca yüceliğine ve makamının mükemmelliğine rağmen, "hazır olma" makamına ulaşamayıp, yanında da ancak iki pabuç ile asâ, değnek bulununca, Cenâb-ı Hak ona, huzûr makamına ulaşabilmesi için bunları atmasını emretti. Binlerce günah yükü ve ağırlığıyla beraber, ya senin, Allah'ın huzûruna ulaşman nasıl mümkün olabilir!

4) Hz. Muhammed, her şeyden bir tecerrüt halindeydi; başarı ve bakışları sapmadığı, kaymadığı sürece, mutlaka her şeyi bulmuş, ulaşmıştı. Ömrüne yemin olsun ki, **Musa** (a.s)'a gelince o, yanında bu asâ olduğu halde kalakalınca, şüphesiz Cenâb-ı Hak ona, asâ'yı atmasını emretmiştir. Bil ki **Ka'bi**, "istitâa"nın fiilden önce olduğu hususunda bu ayete de tutunmuş ve şöyle demiştir: "Asâ'yı atma kudretl, ya asâ onun elinde olduğu halde, ya da asâ onun elinde olmadığı halde bulunmaktadır. Şayet, asâ onun elinde olduğu halde ona kudret gelmişse, işte bu

bizim görüşümüzdür ki, *"Allah kullarına hiç zulmedici değildir"* (A. İmran, 182) Kudret ona, asâ elinde olmadığı bir sırada gelmişse, o zaman o elinde olmayan bir şeyi atmaya muktedir olmuş olur **(istitâ'a)** ki, bu imkansız bir şeydir."

Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ *"O da bunu bıraktı. Bir de ne görsün: o, koşup duran bir yılan olmuş!"* ifadesine gelince, burada birkaç soru bulunmaktadır.

Asa'nın Yılana Dönüşmesi

Birinci soru: O zamanda, asâ'nın yılana dönüşmesinin hikmeti neydi?

Cevap: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak kendisiyle nübüvvetinin doğruluğu bilinsin diye, **Hz. Musa** (a.s)'ın mucizesi olması için asâyı yılan haline getirmiştir. Bu böyledir, çünkü, **Hz. Musa** (a.s) o zamanda ancak nidâ duymuştu. Nidâ ise, her ne kadar âdete aykırı ve muhalif bir şey idiyse de, ancak ne var ki, bunun meleklerin ya da cinlerin işlerinden ve adetlerinden olması ihtimalinden dolayı, mucize sayılamazdı. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak, kesin ve kahir bir delil olması için, asâ'yı yılan haline getirmiştir.

İnsanı hayrette bırakan ise şudur: **Hz. Musa** (a.s): "Ben ona dayanırım" dediğinde, Allah da onu bu konuda doğruladı ve asâ'yı ona bir mucize vesilesi kılmak suretiyle, onu ona bir dayanak ve istinâtgâh yaptı.

2) Nidâ, **Hz. Musa** (a.s)'a bir ikram idi; asâ'yı yılan haline getirmek ise, ikram ve lütufların ardarda gelmesi, kalbindeki korku ve yalnızlığın yok olmasına vesile olsun diye ona olan ikrâm ve izzeti arttırmak olmuştur.

3) Onu ilk defa müşahede etmesi için, bu ona **arzolundu**, gösterildi. Daha sonra **Firavn**'ın yanında gördüğü ise, ondan korkmayacaktı.

4) **Musa** (a.s), fakir bir çoban idi. Sonra ise büyük bir makama nasbolundu. Muhtemelen onun kalbinde, buna dair bir taaccüb ve şaşkınlık kaldı da, bundan dolayı, ona: "Ben buna kadir olunca, dini yüceltme hususunda, senin gibilere yardım etmem nasıl imkânsız ve uzak olabilir?..." tenbihatında bulunmak için, asâyı yılan haline getirdi.

5) **Hz. Musa** (a.s): *"O benim asamdır. Ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim. Onda, bana mahsus başka ihtiyaçlar da vardır"* deyince, ona "Onu yere bırak" denildi. O da atıp, asâsı bir yılan haline glince, **Hz. Musa** (a.s) ondan korkup kaçtı. Binâenaleyh ona sanki, "Sen onun asân olup onda senin bir takım ihtiyaçlarının bulunduğunu iddia ediyorsun. O halde ondan niye kaçıyorsun?" denilmiş ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a kaçınız"* (Zariyat, 50) ve *"Allah" de ve onları bırak"* (Enâm, 91) ayetlerinin sırrına tenbihatta bulunulmuştu.

İkinci soru: Allah Teâlâ bu ayette حَيَّةٌ başka ayette ise ثُعْبَانٌ ve جَانٌ kelimelerini kullandı. **Hayyetu** kelimesi, hem müzekker, hem müennes; hem küçük,hem de büyük (yılan) için kullanılan bir cins isimdir. "**es-Su'bân**" ve "**el-cannu**" kelimeleri arasında ise, bir zıddiyet bulunur. Zira "su'bân", büyük yılanlar hakkında kullanılır; "cânn" ise, küçük ve hızlı yılanlar için kullanılır.

Buna iki şekilde **cevâp** verilir:

1) O, yılan haline geldiği anda küçük ve hızlı bir yılan oldu. Sonra, şişmanladı ve, büyük bir yılan haline gelecek biçimde gelişti. Binâenaleyh "cânn" kelimesiyle onun ilk hali, "su'ban" kelimesiyle de onun ulaştığı son hal kastedilmiştir.

2) O, bir su'bân (ejderha) büyüklüğünde idi, ama küçük ve ince bir yılan gibi suratli idi. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu çevik bir yılan gibi hareket eder görünce arkasına dönüp kaçtı ve geri dönmedi"* (Neml, 10) ayetidir.

Bu Yılanın Vasfı

Üçüncü soru: Bu yılan vasfı ne idi?

Cevap: Onun, at yelesi gibi bir yelesi vardı; iki yüzü arasında kırk zirâ (dirsek mesâfesi) vardı. Karşısına çıkan her kaya ve ağacı yutuyordu. Hatta **Hz. Musa (a.s)**, onun ağzındaki ve karnındaki taşların seslerini duyuyordu.

Cenâb-ı Hakk'ın قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ *"Allah dedi ki, "Tut onu, korkma, biz onu yine evvelki şekline döndüreceğiz"* ifadesiyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Musa (a.s)'ın Korkusunun Sebebi

Birinci soru: Musa (a.s)'a nidâ edilince, bu büyük kerâmetler de ona verilince, böylece kendisinin, Allah tarafından insanlara gönderilmiş olduğunu da anlayınca, daha niye korkmuştur? Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Bu korku, yaratılıştan ileri gelen bir korku kabilindendir. Çünkü, **Musa (a.s)** hiç böyle bir yılan görmemişti. Yine, bu tür şeylerin varlığı (korku, nefret, vb.) akılların delilleriyle anlaşılır ve bilinir. Şiddetli bir korku esnasında insan, korku ve şaşkınlıktan ne yapacağını bilemez, bildiklerini de unutur. **Şeyh Ebu'l-Kasım el-Ensarî** (r.h) şöyle demiştir: "Bu korku, **Hz. Musa** (a.s)'ın peygamberlik iddiasında doğru olduğuna dair delillerin en güçlülerindendir. Çünkü sihirbaz, yaptığı şeyin bir gözboyama olduğunu bilir ve, ondan da kesinlikle korkmaz.

2) Bazıları şöyle demiştir. "**Hz. Musa** (a.s) ondan korkmuştur, çünkü **Hz. Adem**'in başına o yılan tarafından getirilmiş olan belâ ve musibetini bilmektedir."

3) Ayette sırf *"korkma"* denilmesi, korkunun varlığını göstermez. Nitekim "kâfirlere itaat etme" (Ahzâb, 48) ayeti de, bu tâatin mevcûdiyetine delâlet etmez. Fakat buna, *"Onu çevik bir yılan gibi hareket eder görünce arkasına dönüp kaçtı"* (Neml, 10) ayeti delâlet eder. Fakat bu korku, ancak **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. Muhammed** (s.a.s) arasındaki farkı göstermek için zuhûr etmiştir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), gönlünün asâ'ya bağlı olduğunu, yılandan ise korktuğunu ifade etmiştir. Ama Muhammed (s.a.s), ne cennete rağbet ettiğini göstermiş, ne de cehennemden korktuğunu ifade etmiştir.

İkinci soru: Musa (a.s), o asâyı ne zaman tekrar eline almıştır? Asâ haline geldikten sonra mı, yoksa bundan önce mi?

Cevap: Rivayet olunduğuna göre o, parmaklarını o yılanın dişleri arasına soktu, böylece de o tekrar odun haline geldi. Kur'ân'da bunun böyle olduğuna, *"Biz onu, yine evvelki şekline çevireceğiz"* ifadesiyle delâlet eder ki bu, gelecek zaman da olacak olan bir şeydir. Bir de bu, kerâmet (mucize) olmaya daha uygundur. Çünkü, nasıl o asâ'nın bir yılan haline dönüşmesi bir mucize ise, aynı şekilde **Musa** (a.s)'ın hiçbir zarar uğramaksızın elini onun ağzını sokması dahi mucizedir. Bunun gibi, o yılanın tekrar asâ haline dönüşmesi de başka bir mucizedir. Binâenaleyh, bunda, mucizeler peşpeşe gelmiştir ve böylece de delâleti daha güçlü olmuştur.

Korkusunun Zail Olması

Üçüncü soru: Hz. Musa (a.s) onu nasıl almıştır? Korkarak mı almıştır, korkusuzca mı almıştır?

Cevap: Hz. Musa (a.s)'ın onu, korkarak aldığı rivayet edilmiştir, ama bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü delillerin ve mucizelerin peşpeşe gelmelerinden sonra, bunun korku ile olması uzak bir ihtimaldir. Bir de, **Musa** (a.s), onu eline aldığı zaman Allah'ın onu ilk şekline döndüreceğini bildiği halde, binâenaleyh, bu sözün doğruluğuna da inandığına göre, onun korkusu hala daha nasıl devam eder? Bazı alimler şöyle demişlerdir: Rabbi ona, "korkma" deyince, onun korkusunun gitmesi ve kendisine duyduğu güven, elini o yılanın ağzına sokacağı ve çenesini tutacağı bir dereceye varmıştır.

Dördüncü soru: O asanın ilk şekline döndürülmesi ne demektir?

Keşşâf Sahibi şöyle demektedir. Nasıl **rükbet** (diz) kelimesi "rükûb" (diz çökmek) kelimesinden ise, aynı şekilde sîret kelimesi, **seyr**" kelimesindendir. Arapça'da سَارَ فُلَانٌ سِيرَةً حَسَنَةً "Falanca, güzel bir sîretle yaşadı" denilir. Sonra bu kelime mecazi olarak kullanıldı da, böylece mezheb ve yol, tarikat anlamına geldi.

Beşinci soru: سِيرَتَهَا kelimesi, neden dolayı mansûbtur?

Cevap: Bunda iki izah vardır:

1) Harf-i cerrin hazfinden dolayı mansubtur. Yani, إِلَى سِيرَتِهَا takdirindedir.

2) سَنُعِيدُهَا ifadesi bir cümle olup, سِيرَتَهَا kelimesi ona bağlı değildir. Bunun manası şudur: "O, daha evvel bir asâ idi. Derken bir yılan oldu. Biz onu, tekrar daha önce de olduğu gibi bir asaya çevireceğiz." Binâenaleyh, buradaki سِيرَتَهَا kelimesi تَسِيرُ سِيرَتَهَا الأُولَى "Böylece o, ilk haline ve siretine gelecek..." takdirinde olmak üzere, mahzûf bir fiil ile mansûbtur. Yani, "Onu senin daha önce kendisine dayandığın ve kendisinde senin için bildiğin birçok ihtiyaçlar bulunan o ilk şekline çevireceğiz... O da öyle olacak" demektir.

★ ★
★

Yed-i Beyza Mûcizesi

وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ ﴿٢٢﴾
لِنُرِيَكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى ﴿٢٣﴾ اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ﴿٢٤﴾

"Bir de elini koynuna sok; bir başka mucize olmak üzere o, kusursuz ve bembeyaz bir halde çıkıversin. Taki sana (böylece) en büyük ayetlerimizden gösterelim. Firavn'a git, çünkü o, hakikaten azdı"
(Tâhâ, 22-24).

Bil ki bu, ikinci bir mucizedir. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE

Cenah Kelimesinin Manası

Nasıl ki ordunun iki yanına "cenâh- kanat" deniliyorsa, iki yan içinde, "cenâhân- iki cenah, iki kanat" denilir. İnsanın iki cenâhı da, onun iki yanı, böğrüdür. Bu mecâzî ifadenin aslı, "Kuşun iki kanadı,cenâhı" ifadesinden alınmıştır. Çünkü o, uçma esnasında onları, yanlarına vurur, kapatıp açar. İbn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, إِلَى جَنَاحِكَ ifadesi, "göğsüne sok" anlamındadır. Birinci görüş daha doğrudur, çünkü insanın iki eli, kuşun iki kanadına benzer. Bir de, Cenâb-ı Hak, *"O, kusursuz ve bembeyaz bir halde çıkıversin"* buyurmuştur. Eğer, "cenâh"dan Murad "göğüs" (sadr) olsaydı, buradaki "**çıkıversin**" sözünün bir manası olmazdı. Bil ki eli yanlara, koyunlara sokmanın manası, şu diğer *"elini koynuna sok"* (Neml, 12) ayetinde ifade edilen şeydir. Çünkü o elini koynuna soktuğu zaman, onu yanına bitiştirmiş olur. Allah en iy bilendir.

İKİNCİ MESELE

سُوْءٌ (sû'un), herbir şeyde bulunan adilik ve çirkinlik anlamındadır. Bununla, kinaye yoluyla "alaca, sedef hastalığı" kastedilmiştir. Tıpkı, السَّوْأَةُ (es-sev'etu) kelimesiyle avret mahallinin kastedilmiş olması gibi. Alaca hastalığı, Arablar nezdinde çok kötü bir şeydi. Binâenaleyh, "sû'en" kelimesiyle bunun kastedilmesi uygun olmuştu. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Musa** (a.s) çok esmer idi. Sağ elini böğrüne sokup, onu yine sol koltuğu altına sokup çıkardığında tıpkı şimşek gib parlardı. Bunun, kendisinde alaca bulunmaksızın, tıpkı bir güneş gibi olduğu da söylenmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak onu eski haline çevirdiğinde, eli ışıksız olarak ilk halini alırdı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Beyza**" ve "**ayet**" kelimeleri "hal"; مِنْ غَيْرِ سُوْءٍ (kusursuz) ifadesi ise, "**beyzâ**"nın "sıla"sıdır. Bu tıpkı senin, اِبْيَضَّتْ مِنْ غَيْرِ سُوْءٍ "Kusursuz olarak beyaz oldu" demen gibidir. "Ayet" kelimesinin mansub oluşunun bir başka sebebi de, mukadder bir خُذْ "(al) ve دُوْنَكَ (tut) vb. fillerinin takdir edilmesidir. Bu filler, sözden anlaşıldığı için hazfedilmiştir. لِنُرِيَكَ deki lâm da, bu mahzûf (mukadder) file taalluk eder, yani, "Asa'yı eski haline çevirdikten sonra, biz, bu iki ayetle, büyük ayetlerimizin bir kısmını sana gösterebilmemiz için, bu ayeti de al" demektir. Yahut ifadenin takdiri, "Biz sana, bu ikisi sebebi ile ayetlerimizden büyüğünü veya büyük ayetlerimizi gösterelim diye, böyle yaptık" şeklindedir.

Şayet, "**Kübrâ**" lafzı, "**âyât**" lafzının sıfatıdır. O halde Cenâb-ı Hak niçin, (mevsûf cemi olduğuna göre) cemi olarak "**kiber**" dememiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu aksine, müfred olan "**ayet**" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre mana, "Sana büyük ayetimizi gösterelim diye" şeklinde olur. Bu soruyu kabul etsek bile, bu tıpkı مَآرِبُ أُخْرٰى ve اَلْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى (A'raf, 180) ayetlerinde yaptığımız izah gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basri şöyle demektedir: "El, mucize olarak, asâ'dan daha ileridir. Çünkü Allah Teâlâ, bunun peşinden, *"Taki sana (böylece) en büyük ayetlerimizden gösterelim"* ifadesini getirmiştir. Bu görüş zayıftır. Çünkü elde, sadece onun renginin değişmesi söz konusudur. Asâya gelince, mucize olarak, onun hem rengi değişmiş, hem cüssesi büyümüş; hem Cenâb-ı Hak onda hayat, kudret ve çeşitli uzuvlar yaratmıştır. O, taşları ve ağaçları yutabilmiştir. Daha sonra da tekrar asâ halini almıştır. Binâenaleyh asânın bütün bu hallerinde, yeni bir değişikliğe uğraması söz konusudur. Dolayasıyla asâ daha büyük bir mucizedir.

BEŞİNCİ MESELE
Firavun'a Gönderilmesi

Allah Teâlâ, bu mucizeyi de gösterince, peşisıra **Musa** (a.s)'a **Firavun'a** gitmesini emretmiş ve niçin gitmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu sebeb, **Firavun**'un azmasıdır. **Hz. Musa** (a.s) bütün kavme peygamber olarak gönderilmesine rağmen, özellikle **Firavun**'a gitmesini emretmiştir. Çünkü **Firavun**,

ilahlık iddiasında bulunmuş, kibirlenmiş, büyüklenmiş ve böylece kendisine uyulan birisi olmuştur. Binâenaleyh burada **Firavun**'un zikredilmesi daha uygun olmuştur.

Vehb (b. Münebbih) şöyle der: Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a: "Sözümü dinle, tavsiyemi tut. Peygamberlik görevini tebliğ et, yerine getir. Çünkü sen, Benim gözüm ve kulağımsın. Benim elim ve gözüm seninle beraberdir. Sayesinde peygamberlikteki gücün tam olsun diye, sana saltanat örtüsünü giydirdim. Seni nimetlerimle şımarmış, mekr-i ilâhiye karşı kendini emin hisseden, hakkımı ve rubûbiyyetimi inkâr edecek şekilde dünyaya aldanmış zayıf insanlarıma gönderiyorum. Celâlime yemin ediyorum ki, kendimle mahlûkatım arasına koyduğum hüccet ve mazeretler olmasaydı, onu bir Cebbâr yakalayışıyla yakalardım. Bu bana kolaydır da... O, gözümden düştü. Ona, peygamberliğini tebliğ et. Onu Bana ibadetle çağır, gazabımdan sakındır ve ona sözü yumuşak olarak söyle. Dünyanın süsüne-püsüne aldanmasın. Çünkü onun ipi Benim elindedir. Onun göz açıp kapamasını, nefes alıp vermesini mutlaka bilirim..." **Vehb**'in bu sözü uzundur. Sözünün sonunda şöyle der: "**Hz. Musa** (a.s), yedi gün sustu, konuşmadı. Sonra kendisine melek geldi ve "Rabbinin sana, kullarına bildirmeni emrettiği işleri yerine getir" dedi.

★ ★
★

Hz. Musa'nın Teslimiyeti

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾ وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي ﴿٢٧﴾
يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾ وَاجْعَل لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هَارُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ﴿٣١﴾
وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

"(Musa) dedi ki: "Rabbim göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır, dilimden de düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Bana kendi âilemden bir de yardımcı ver: kardeşim Hârûnu... onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak kıl. Tâki Seni çok tesbih edelim, seni çok analım. Şüphe yok ki Sen bizi hakkıyla görensin"

(Tâhâ, 25-35).

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a **Firavun**'a gitmesini emredip, bu da zor ve güç bir teklif olunca, o Rabbinden sekiz şeyi istemiş, sonra da bunları istemesinin illetini (sebebini) beyân eder gibi olan hususları zikrederek sözünü bitirmiştir.

Rabbinden Dilediği Sekiz Şey

Birinci Matlûb: رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* şeklindeki isteği... Bil ki Arapca'da "Onu açıkladım" manasında, شَرَحْتُ الْكَلَامَ ve "onun göğsünü genişlettim, rahatlattım" manasında, شَرَحْتُ صَدْرَهُ denilir. Bunun birinci manada olması daha uygundur. Çünkü "sözün şerhi", ancak onun açıklanması ve genişletilmesiyle mümkündür. **Hz. Musa** (a.s)'ın böyle istekte bulunmasının sebebi, Kur'ân'ın bir başka ayetinde Allah'ın, **Hz. Musa** (a.s)'dan naklettiği, *"Benim göğsüm daralır dilim açılmaz"* (Şuâra, 13) sözü ile ifade edilmiştir. Böylece **Hz. Musa** (a.s) Allah'dan bu darlığı, genişliğe çevirmesini istemiş ve "Ya Rabbi, göğsümü aç ki, bana indirilen vahiyleri anlayayım" demiştir. Yine **Hz. Musa** (a.s)'ın, "**Firavun**'a karşı koyabileceğim bir cesaret ver" dediği de rivayet edilmiştir.

Şu hususlar da bu sözle alakalıdır:

1) Duanın faydası ve şartları,
2) İnsanın duâ ederken, Allah'ın isimlerinden "Rabb" ismini anmasının lüzumu.
3) Göğsün açılmasının ne demek olduğu...
4) Göğsün ne ile açılacağı...
5) Bu iş, **Hz. Musa**(a.s)'da ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'de nasıl olmuştur?
6) **Hz. Musa** (a.s)'ın göğsü geniş miydi, değil miydi? Eğer göğsü geniş idiyse, göğsünün açılmasını istemesi, "tahsil-i hâsıl" (Zaten olan birşeyi) istemek olur ki bu imkansızdır. Açık olmamış olması da şu iki hususdan ötürü söz konusu olamaz:

Birincisi: Cenâb-ı Hak, daha önce rubûbiyyetinin, kulluğun ve âhiretle ilgili şeylerin bilinmesine dâir, bütün dini hususlar ile, dini konularda göğsün açılması ile ilgili şeylerin hepsinin tamamlandığını beyân buyurmuştur. Hak Teâlâ sonra, *"Ben seni seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle"* (Tahâ, 13) diye, ona lütufta bulunmuş; yine *"Ey Musa, o sağ elindeki ne?"* (Tahâ, 17) lutufkâr bir üslupla ona konuşmuş; daha sonra ona büyük mucize ve ikramlar vermiş; fakir iken ona peygamberlik makamını vermiştir. Yine aziz ve kerim kılma nâmına ne varsa hepsi, ona verilmiştir. Bu makamlardan en ufak parçası, en aşağı bir insan için tahakkuk etse bile, onun göğsü açılmış olurdu. Binâenaleyh "**kelimullah**" (**Musa**) (a.s) için bütün bu şeyler tahakkuk ettikten sonra, göğsünün geniş ve rahat olmaması imkansızdır.

İkincisi: Bütün bunlardan sonra, onun göğsü geniş ve rahat olamamış ise, Allah Teâlâ'nın peygamberlik işini ona vermesi câiz olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ *"Kadi (Hakim), öfkeli iken hüküm veremez (vermemeli)"* (73)

73) Benzeri hadis: Buhari, Ahkâm, 13.

hadis-i şerifinde de beyân ettiği gibi, kalbi sıkıntılı ve gönlü karışık olan kimse, hüküm vermeye salâhiyetli ve liyakatli olmaz. Ya en küçük mertebe ve işi, hükmetme olan peygamberliğe nasıl elverişli olabilir. İşte bu ayetle ilgili olarak, bahsetmemiz gereken bütün konular bunlardır:

Duanın Buradaki Faydası

Birinci Bahis: Bu, duânın faydası ve şartları meselesidir ve رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا (Bakara, 286) ayetinin tefsirinde izah edilmiştir. Fakat yine de burada bu konuyla ilgili bazı faydalardan (inceliklerden) bahsedelim:

Kâmil Varlığın Başkalarını Kemâle Erdirmesi

Bil ki Kemalin (olgunluğun) bir takım mertebe ve dereceleri vardır. Bunların en yücesi, kâmil olanın zâtı itibarı ile kâmil ve başkasını kemale erdirici bir varlık olmasıdır. Onun zâtı itibarı ile kâmil (tam ve mükemmel) olmasına gelince, böyle olan varlığın kemali, zâtının gereği olur. Böyle olan da, ta ezelden beri kâmil olmuş olur. Fakat onun, ezelde de başkasını kemale erdirmesi imkansızdır. Çünkü kemale erdirmek, birşeyi kâmil kılmak, tam ve mükemmel hâle getirmek demektir. Bu ise, o şeyde kemal olmadığı zaman söz konusudur. Binâenaleyh şayet o şeydeki kemal ezelde mevcut olsaydı, ona tesir etmek imkansız olurdu. Çünkü "tahsil-i hâsıl" yani zaten mevcut olan birşeyi, yeniden varetmek imkansızdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak her ne kadar ezelde kâmil ise de, ne var ki la yezâlde de mükemmil, kemale erdiricidir.

İmdi eğer: "Kemâle erdirme işi, kemal sıfatlarından biri olduğuna göre, Allah da ezelde bir başkasını kemâle erdirici olmadığına göre, o zaman kemal sıfatlarından uzak bir varlık olmuş olurdu. Bu ise imkansızdır?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, ancak kemale erdirme işinin ezelde mümkün olması halinde, söylenebilecek bir sözdür. Halbuki Biz, bunda ezeli birşeyin imkansız olduğunu beyân etmiştik. demek ki ezeli bir kemale erdirme imkansızdır. Binâenaleyh bunun ezelde olmayışı, bir noksanlık olmaz. Bu tıpkı bizim, "O'nun Kendisi gibisini yaratmaya kâdir olamaması bir noksanlık olmaz. Çünkü böyle birşey zaten aslında imkansızdır" dememiz gibidir. Bu yine bizim, "Cennet ehlinin hareketleri gibi, tafsilatlı sayıları bilmez. Çünkü kendisi için tafsilatlı sayılar bulunan herşey sonludur. Halbuki cennetliklerin hareketleri sonsuzdur. Binâenaleyh bunun için zaten tafsilatlı bir sayı söz konusu değildir. Böylece bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilminde bir noksanlık olmasından dolayı böyle olmamış, aksine bu zaten imkansız olduğu için böyle olur" dememiz gibidir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyoruz ki: Allah Teâlâ, yaratmayı isteyip, yaratmasının maksadı da nâkıs (eksik) olanları kemale erdirmek olunca, çünkü mümkin varlıklar var olmayı kabul eden varlıklardır. Var oluş ise bir kemal sıfatıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, başkasını kemale erdirmeye kâdir olması, mümkin varlıkların önüne kemal sofrasını koymasını gerektirmiş ve böylece o sofranın kenarına şu sebeblerden ötürü, yok olanların bir kısmını değil de, diğer bir kısmını oturttmuştur:

1) Yok olan şeyler sonsuzdur. Binâenaleyh onların hepsini varlık sofrasına oturtsaydı, o zaman sınırsız şeylerin, var olmaları gerekirdi.

2) Eğer Cenâb-ı Hak, ne kadar yok varsa, hepsini yaratmış olsaydı, Cenâb-ı Hak bundan sonra, yaratmaya kâdir olmaya devam edemezdi. Çünkü zaten mevcut olanı, yeniden varetmek imkansızdır. Binâenaleyh bu, her ne kadar nâkıs olanı kemale erdirme ise de, aslında kâmilin noksan olmasını gerektiren birşey olur. Çünkü o bu durumda, kâdir olmaktan, âciz olmaya geçmiş olur.

3) Eğer herşey var olsaydı, bu durumda "temyiz" işi ortada kalmazdı. Binâenaleyh kâdir olan, "mûcib"den (otomatikman yapandan) ayırdedilemezdi. Halbuki kâdir oluş bir kemal; tabiaten mûcib olmak, bir noksanlıktır. İşte bu sebeblerden ötürü, Cenâb-ı Hak, mümkin varlıkların bir kısmı var etmiştir.

Allah'ın İşi Kulun İşine Kıyaslanamaz

İmdi, eğer, "Bu durumda şu iki soru sorulabilir:

a) Varlıklar sınırlı, var olmayan şeyler ise sınırsız-sonsuzdur. Sınırlı olan ise, sınırsız olanla mukayese edilemez. Hem sonra varlık sofrasındaki bu ziyafet, daha az olanlara verilmiş olur. Bundan mahrum kalanların sayısı ise, sonsuzdur. Bu da varlık olmaz.

b) Cenâb-ı Hakk'ın bu ziyafeti nasib ettiği o azınlık, eğer bunu, başka birşeyden ötürü değil, ancak kendilerindeki bir şeyden ötürü haketmişlerse, bu haketme işi, mevcud birşeyden dolayı olur. Yok eğer bu ziyafet, bir hakedişden dolayı,değil ise, o zaman da abes-saçma olur. Cenâb-ı Hakk'ın abes birşey yapması ise imkansızdır. Bu tıpkı, "O bir cömertlik veya cimrilik olmaksızın, verir vermez" denilmesi gibi olur. Böyle birşey ise Ekremü'l-Ekremin Allah'a uygun düşmez.

Bunlara şu şekilde **cevap** verilir: Bu şüpheler, ancak akıllarda ve hayallerde dönüp dolaşan şeylerdir. Çünkü insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın fiilini, böylece, kendi fiillerine kıyas etme çabasındadır. Bu yanlıştır. Çünkü Allah, yaptıklarından sorumlu değildir, halbuki insanlar sorumludurlar (Dolayısıyla bu ikisi kıyas edilemez). Şimdi biz diyoruz ki: O'nun rahmetinin nûrundan bütün mümkinâta fışkıran bu varlık nimeti, genel bir ziyafet ve şumullü bir sofradır. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Rahmetim herşeyi kuşatmıştır"* (A'raf, 156) ayeti ile anlatılan hususdur.

Hayat Mertebeleri

Sonra varlıklar: a) Cansızlar, b) Canlılar diye ikiye ayrılır. Canlılara nisbetle, cansız varlıklar, var olanlara nisbetle, yok olanlar gibidirler. Çünkü cansızlar varlıklarından habersizdirler. Binâenaleyh onların varlıkları, kendilerine nisbetle yokluk, yoklukları da varlık gibidir. (Yani varlıklarıyla-yoklukları farksızdır) Canlılara gelince, bunlar varlığı ve yokluğu farkedenlerdir. Bu ikisi birbirlerine nisbetle farklıdırlar. Bir de cansızlar, canlılara nisbetle alet-vasıta durumundadırlar. Çünkü canlılar istekleri ve menfaatları

için, cansız varlıkları kullanırlar. O halde bu cansız varlıklar, itaatkâr, hizmete âmâde bir köle; canlılar da ona hâkim ve sahib bir efendi gibidirler. Binâenaleyh canlı olma, cansız olmadan daha üstündür. Allah'ın ihsan ve rahmeti, varlık sofrasının, yok olanların şu kısmı için değil de, bu kısmı için kurulmasını gerektirdiği gibi, var olanların şu kısmına değil de, bu kısmı için bir hayat sofrasının kurulmasını gerektirmiştir. Binâenaleyh, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, varlıkların hepsini değil de, bir kısmını canlı kılmıştır. Cansızlığa nisbetle hayat, karanlığa nisbetle aydınlık; körlüğe nisbetle görme ve yokluğa nisbetle varlık gibidir. İşte bu noktada, var olan bazıları kendilerine uygun olup-olmayanı, lezzeti-elemi, hayr-ı şerri anlayıp bilen canlılar olmuşlardır. İşte bundan ötürü canlılar, bu noktada, "Ey Rabbü'l-erbâb, her ne kadar sen bize varlık ve hayat elbisesini giydirip, bizi böyle şereflendirdiysen de, ihtiyaçlarımız arttı. Çünkü biz cansız iken, bize uygun ve münasib olanlara ihtiyaç duymuyor, ve bize eziyet veren ve ters düşen şeylerden korkmuyorduk. Fakat var olup, hayat kazanınca, uygun şeyleri arama, ters düşen şeyleri savuşturma ihtiyacı hissettik. Binâenaleyh eğer sen bize, kaçma, isteme, savuşturma, elde etme kuvveti vermezsen, biz yol üzerine oturmuş, çeşitli afetlere mâruz ve belâ oklarına hedef, birer kötürüm gibi oturup kalmış oluruz. Binâenaleyh Rahmet hazinelerinden bize, sayesinde bazan istemeye-elde etmeye bazan da kaçmaya kâdir olma kuvvet kudreti ver" derler. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın tam rahmeti, canlıların bir kısmına, kudret de verilmesini gerektirmiştir. Bu tıpkı, varlıkların bir kısmına hayatın, varolmayan bir kısmına da varlığın verilmesi gibidir.

Kâdir olanlar bu nokta da, "Ey Kerim (cömert) Rabbimiz! akılsız hayat ve kudret, ancak şu iki kısımdan birisi olur: ya zincir ve kelepçelere vurulmuş deliler, yahut da ağır yükleri taşıyan hayvanlar için... Bunlar ise noksanlıktır. Sen ise bizi, noksanlık çukurundan kemalin zirvesine çıkardın. Öyleyse bize, mahlûkatının en şereflisi ve, بِكَ أُهِينُ وَبِكَ أُثيب وبك أعاقب *"(Ey akıl) senin yüzünden hor-hakir kılarım, senin yüzünden mükâfat veya ceza veririm"* diye şeref verdiğin en kıymetli mahlûkunu (yani aklı) bize ver. Böylece biz, Rahmet hazinelerinden tam bir elbise ve kâmil bir fazilet elde etmiş olalım" derler.

Aklın Değeri

Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara aklı verdi ve ruhlarına basiret nûru ile hidayet cevherini gönderdi (yerleştirdi). İşte bu noktada onlar bu dört elbiseyi yani varlık, hayat, kudret ve akıl elbiselerini elde etmiş oldular. Binâenaleyh akıl bunların en sonuncusudur. Sonuncu olanın, en üstün olması gerekir. Baksana Hz. Peygamber (s.a.s) de peygamberlerin sonuncusu olduğu için, onların en üstünü olmuştur. İnsan da maddi varlıkların sonuncusu olduğu için, onların en üstünü olmuştur. İşte tıpkı bunun gibi akıl da, celâlin huzûrundan fışkıran elbiselerin sonuncusu olduğu için, elbiselerin en üstünü ve mükemmeli olmuştur. Sonra akıl, kendisine nazar etti ve kendisini, enfes cevherlerle dopdolu bir tekne gibi gördü. Hatta o, parlak yıldızlarla dopdolu olan gökyüzü gibidir. Bu yıldızlar da, aklın hedakesinde ve zihnin sarahatinde

yer alan, bedîhî ve zaruri ilimlerdir. Göklerde yer alan yıldızlar, nasıl ki kara ve denizin zulûmatlarında kendileriyle yol bulunan ip uçları ve alâmetler ise, aynen bunun gibi, aklın semasında yer alan o cevherler de, maddeler aleminin zulûmatlarında ruhanî alemin nûrlarına, göklerin alanlarına ve ışıklarına doğru hareket eden kimselerin, kendileriyle yollarını tayin ettikleri bir takım parlak yıldızlardır. Binâenaleyh akıl, o parlak yıldızlara ve o saf cevherlere nazar edince, o cevher ve o elbiseler üzerinde hadis olma nişan emarelerini gördü de, işte böylece o, bu nişan ve emarelerle bunları nişanlayan ve mühürleyene; o nakışlarla, o nakışı nakşeden nakkâşa istidlâlde bulundu. İşte bu noktada Nakkaşın, nakışın, süsün bizzat kendisinden; binâ edenin, binâdan ayrı ve farklı şeyler olduğunu anladı. Böylece akıl için, muhdesler aleminin en yüksek semasından, kadim olan alemin parıltılarının ışıklarına pencereler açılır ve o böylece, ezele ve celâle ait olan kadimliği mutalâa eder, seyreyler.

1) Kalbime Genişlik Ver

Akıl, hudûs ve imkân aleminin karanlıklarından, ezeli alemin ışıklarına nazar ettiğinde ona, ezeli aleminin nurlarının ihtişamı baskın çıkar da, böylece onun iki gözü de kör olur ve böylece de şaşakalır. Derken, tabii olarak o nurların kaynağına iltica ederek *"Rabbim, benim göğsüme genişlik ver"* çünkü, deniz derin, karanlıklar girift, yolda ise dahili ve harici düşman orduları var; ins ve cin şeytanları ise çoktur. Binâenaleyh, eğer benim gönlüme ferahlık vermezsen ve bütün işler hususunda benim yardımcım olmazsan, o zaman kesilir, biter kalırım, ve bu nimetin de, dereceleri elde etmeye değil de, afetlere duçar olmaya bir sebep olmuş olur" der ki, işte **Musa** (a.s)'ın *"Ya Rabbi, benim göğsüme genişlik ver"* niyazından kastedilen budur.

2) İşlerimi Kolaylaştır

Daha sonra o وَيَسِّرْلِيْ مِنْ اَمْرِيْ *"İşimi kolaylaştır"* demiştir. Bu böyledir, çünkü kuldan sudur eden fiil, söz, hareket ve sekenât, kul onu istemediği müddetçe, onların faili olmaz. Binâenaleyh bu isteme işi, muhdes bir sıfat olmuş olur. Ve bunun da, mutlaka bir fâilinin bulunması gerekir. Bu muhdes sıfat olan "iradenin faili eğer kul olursa, o, bu irâdeyi elde etmek için başka bir iradeye muhtaç olur. Böylece de "teselsül" gerekir. O halde bu işin mutlaka, bu alemi yöneten zâtın yarattığı bir iradeye varıp dayanması gerekir. Böylece işte gerçekte bu zât, işleri kolaylaştıran ve her şeyi tamamlayan olmuş olur.

Sözün özü şudur: Sıfatın hadis olması için mutlaka onu alıp kabûllenenin (etkilenenin) ve bir failin olması gerekir. Böylece **Hz. Musa** (a.s), onu alan ve kabûllenenin istidadını, *"Rabbim, benim göğsüme genişlik ver"*, failin mevcûdiyetini de, *"İşimi kolaylaştır"* sözleriyle beyan etmiştir ki bunda, kabul eden, "kabiliyyet-kabul etme vasfını "faile de "failiyyet-yapma vasfı"nı verenin Kendisi olduğuna dikkat çekmiştir. Bundan dolayı, selef uleması (r.a), "Ey, hak edilmeden önce nimetleri veren" demişlerdir. Bu iki cümlenin toplamı, bu alemde meydana gelen bütün hadiselerin, Allah'ın kaza ve kaderi; hikmet ve kudretiyle meydana geldiğine dair kesin olan bir akli delil gibidir.

Şöyle denebilir: **Musa** (a.s) sanki, "Allah'ım, ben göğsümün genişletilmesiyle yetinmiyorum. Ben senden, işimi geçerli kılmanı ve maksadımı gerçekleştirmeni talep ediyorum" demiştir. İşte bundan dolayı da, *"İşimi kolaylaştır"* demiştir.

Yahut da şöyle denilir: Allah (c.c) **Hz. Musa** (a.s)'a, o dört lütfu -ki bunlar vücud, hayat, kudret ve akıldır- verince, ona sanki şöyle demek istemiştir: "**Ey Musa** sana şu dört lütufta bulundum. Ve nimetime bir hizmetle mukabele edebilmen için, buna mutlaka dört çeşit hizmetle mukabele etmen gerekir." Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s), "O hizmetlerde nedir?" deyince Allah şöyle buyurdu: "Beni anmak için namaz kıl. Çünkü, onda dört çeşit hizmet bulunmaktadır. Kıyam, kırâat, rükû ve sücûd. Sen namaz kıldığında, muhakkak ki her nimete, bir hizmetle mukabele etmiş olursun." Daha sonra Cenâb-ı Hak ona beşinci hilatı ve nimeti verdiki, bu da, "**risalet**" peygamberlik hilatı ve lütfudur. **Musa** (a.s) sonra *"Rabbim göğsüme genişlik ver* ki ben de, bu nimete hangi hizmetle mukabele edileceğini bileyim" dedi. Bunun üzerine ona, "Bu risaleti, arzulanan biçimde edâ etmeye çalışman suretiyle..." denildi. **Hz. Musa** (a.s): "Ya Rabbi, ben bunu, aciz ve zayıf olduğum, alet edavatımın azlığı, hasmımın da kuvvetli olması sebebiyle yerine getiremem... Binâenaleyh, *"benim göğsüme genişlik ver ve işimi kolaylaştır"* dedi.

İkinci fasıl: bu fasıl da *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* ifadesi hakkındadır. Bil ki duâ, Allah'a yaklaşma vesilesidir. **Hz. Musa**(a.s)'da, bu yaklaşmayı arzuladığı için, böyle bir duâda bulundu. Binâenaleyh biz, şu iki şeyi, yani duânın, yakınlaşma sebebi olmasını, **Musa** (a.s)'ın da, bu duâ vesilesiyle yakınlaşmayı arzuladığını beyan etmek zorundayız.

Dua Allah'a Yaklaştırır

Duânın yakınlaşma sebebi olduğunu beyan etmeye gelince, bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder.

Allah İsteyene Cevap Verir

A) Allah Teâlâ, kitabı Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde suâl ve cevaba yer vermiştir. Bunlardan bir kısmı asli, temel olan; bir kısmı da tâli, ikinci derecede olanlardır. Asli olanların ilki, Bakara sûresindeki يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ (Ayet, 189) ayetidir. İkincisi, Beni İsrail (İsra) sûresindeki يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (İsrâ, 85) ayetidir. Üçüncüsü Tâhâ sûresindeki وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا (Tâhâ, 105) ayetidir. Dördüncüsü, Naziat sûresindeki يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا (Naziat, 42) ayetidir.

Feri, ikinci derecede olanlara gelince, bunlardan altısı, Bakara sûresinde birbirini izlemektedir.

a) يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلْ مَا أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ (Bakara, 215) ayeti.

b) يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ (Bakara, 217) ayeti.

c) يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ (Bakara 219) ayeti

d) وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ (Bakara, 219) ayeti.

e) يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ (Bakara, 220) ayeti.

f) وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى (Bakara, 222) ayeti.

yedincisi, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ (Enfâl, 1)...ayeti.

Sekizincisi, وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا (Kehf, 83) ayeti.

Dokuzuncusu وَيَسْأَلُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ أَيْ وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ (Yunus, 53) ayeti.

Onuncusu, يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ (Nisa, 176) ayeti.

Onbirincisi, (Bakara, 186) وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ayetidir.

Suallere Verilen Cevaplardaki Çeşitli Üslûplar

Bunu iyice kavradığın zaman, şimdi biz diyoruz ki: Bu soru ve cevaplar değişik şekillerde gelmiştir. Bu hususta genel olanı şudur: Cenâb-ı Hak, bir soru sormayı dileyince, Hz. Muhammed (s.a.s)'e **kul** "De..." der. Bir başka yerde ise cevap, takibiyye fâsı ile beraber **fe kul** "... öyleyse de" üslûbundan gelir. Bir üçüncü yerde, Cenâb-ı Hak soruyu sormuş, cevabına getirmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın (Naziat, 42) يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ayetidir. Bir dördüncü şekilde, cevabı getirmiş, fakat o cevapta ne **kul** ne de **fekul** lafzını zikretmemiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ (Bakara, 186) ayetidir. Bu tür ifadelerin mutlaka hikmeti ve faydası vardır. Buna göre biz diyoruz ki: Cevabın **kul** lafzıyla getirilmesinde bir müşkilat bulunmamaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "kul" demesi, Hz. Muhammed'in nübüvvetini sübûtu ve katiyyeti hususunda kesin bir kayıt ve not; O'nun, vahy ve tebliği ifa etmek suretiyle Allah'ın muhatabı olması hususunda onu teşrif etme gibidir.

İkinci misale gelince, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا *"De ki Rabbim onları, ufalayıp savuracak"* (Taha, 105) ayetidir, bunun sebebi, onların, وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ *"Sana dağları sorarlar"* şeklindeki sözlerinin ya, o dağın kadim oluşundan yahutta devamlılığının gerekliliğinden ötürü sorulmuş bir soru olmasıdır... Bu mesele, akaid meselelerinin temel meselelerindendir. İşte bu sebeple pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, takibiyye manasını ifade eden **"fâ"** ile cevap vermesini emretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, **"Ey Muhammed** bu soruya anında cevap ver. Bu hususta kusur etme; zira, bunda şüpheye düşmek küfürdür. Binâenaleyh, onların şek ve şüpheye düşmemeleri için bu işi sakın ihmal etme!" demek istemiştir.

Bu hususa verilen cevabın keyfiyyetine gelince, şüphesiz Cenâb-ı Hak, فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا buyurmuştur. "en-Nesf" (atma)'nın mümkün olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu iş, dağın herbir parçası için mümkün olan bir iştir. Hissiyât (maddî durum) da bunun böyle olduğunu gösterir. Binâenaleyh bunun, her dağ hakkında mümkün olması gerekir. Böyle oluş, o dağın, kadim ve varlığı zorunlu olmadığına delâlet eder. Çünkü kadim olanın değişmesi ve atılması (en-nesf) mümkün değildir.

İmdi, eğer onlar: "Bize ilahını anlat; o, altın mıdır, gümüş müdür, yoksa demir midir?" dediklerinde, Cenâb-ı Hak buna, قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ *"De ki: O, Allah'dır birdir"* (İhlas, 1) diye cevap vermiş, fakat, bu meselede mühim meselelerden olmasına rağmen فَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ demediştir" denilirse, biz deriz ki: "Allah Teâlâ onların bu meseledeki suâllerini zikretmemiştir. Fâ harfi ise, atıf harflerindendir. Binâenaleyh, kendisinden önce kelâmın geçmesini gerektirir. Böyle bir şey olmayınca da, fâ getirilmemiştir. Buradaki ise böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onların suallerini de nakletmiştir. Bu sebeple de, cevabın soru üzerine fâ harfiyle atfedilmiş olması güzel ve yerinde olur.

Üçüncü şekle gelince, Allah Teâlâ, *"Sana o sâati, onun ne zaman demir atacağını sorarlar"* (Nâziat, 42) ayetindeki, sorunun cevabını zikretmemiştir. Bunun hikmeti şudur: kıyamet vaktini muayyen bir biçimde bilmek, daha önce de izah ettiğimiz bir takım mefsedetleri içine alır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun cevabını zikretmemiştir ki, bu da, bazı sorulara cevap verilmemesi gerektiğini gösterir.

Dördüncü şekle gelince ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنِّي قَرِيبٌ *"Muhakkak ben yakınım"* (Bakara, 186) ayetidir ve Cenâb-ı Hak bunun da cevabında قُلْ "de" kelimesini getirmemiştir ki bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, duânın büyük bir şey olduğuna ve onun en büyük ibadetlerden birisi olduğuna delâlet eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Ey kulum, sen, duânın haricindeki hususlarda vasıtaya muhtaçsın. Ama, duâ makamına gelince, burada Benimle senin aranda bir vasıta yoktur..." Bu, meydana gelen hâdiseenin bilinmesinin mühim olmadığına delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Onlara o kıssayı anlat" demiştir. Bu Hak Teâlâ'nın وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ (Mâide, 27) وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا (A'raf, 175) وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ (Meryem, 51) وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ (Meryem, 54) وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ (Meryem, 56) ve وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ (Hicr, 51) ayetleri gibidir. Yine sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Yusuf kıssası hakkında نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ (Yusuf, 3), Ashâb-ı Kehf hakkında نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ (Kehf, 13) buyurmuştur. Bu iki kıssada bulunan ilginçlik ve harikulâdeliklerden dolayıdır. (Diğerlerinin anlatımını peygambere bırakmış, buralarda ise kendisi anlatmıştır). Netice olarak diyebiliriz ki: Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed sana benden başkasını sorduklarında bunu cevaplayacak sen ol. Beni sorduklarında ise, cevap veren ben olabilmem için, sen sükût et!"

2) Hak Teâlâ'nın, *"Kullarım sana Beni sorduklarında"* ifadesi, kulun soru sorma hakkının bulunduğuna, O'nun, *"Muhakkak ben yakınım"* ifadesi de, Rabbin, kuluna yakın olduğuna delâlet eder.

3) Cenâb-ı Hak, bu ayet-i kerimede "Kulum bana yakındır" demeniş, tam aksine, "Muhakkak ben ona yakınım" buyurmuştur. Bunda çok güzel bir sır bulunmaktadır. Çünkü kul, mümkinü'l-vücud (varlığı mümkin) olan bir varlıktır. Binâenaleyh, o böyle olması itibariyle, yokluğun merkezinde ve onun çukurundadır. Bu sebeple o, nasıl yakın olabilir? Tam aksine yakın olan, Cenâb-ı Hak'tır. Çünkü O, lütfu ve ihsanı ile kulu var etmiş, ve onu kendisine yaklaştırmıştır. Binâenaleyh, yaklaşma kul tarafından değil, Allah tarafından olur. İşte bundan dolayı O, *"Muhakkak ben yakınım"* buyurmuştur.

4) Duâ eden kimsenin gönlü, Allah'dan başkasıyla meşgul olduğu sürece, Allah'a dua etmiş olmaz. Ama, Allah'ın dışında kalan şeylere dönüp bakmaz, Hak ve Ehad olan marifetullaha gark olursa, onun, Allah'tan başkasına iltifat ettiği halde, Allah'tan başkasından fani olma, uzak olma makamında kalması imkansızlaşır. Böylece de, aradaki vasıta, muhakkakki kalkmış olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak فَقُلْ إِنِّي قَرِيبٌ "öyleyse de ki: Ben yakınım" demedi, tam aksine فَإِنِّي قَرِيبٌ buyurdu. Böylece, bu anlatılanlarla, duânın fazileti ve onun en büyük ibâdetlerden olduğu sabit olmuş olur.

Sonra kula düşen, Mevlâsına bir ithafta bulunmak istediğinde, Mevlâsına, en güzel ithâf ve hediyelerde bulunmasıdır. İşte bu sebeple şüphesiz, **Hz. Musa** (a.s)'ın ilk istediği şey, huzûr-ı ilahiye tâat ve itâat hediyelerini ithaf etmektir. O bu ithafını duâ ile yapmıştır. Bu sebeple de, pek yerinde olarak *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

Duânın Faziletini İzaha Devam

B) Duânın faziletini izah hususundaki ikinci vecih ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ *"Duâ, ibadetin özüdür, iliğidir"*[74] buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'ya emrettiği ilk şey, ibadettir. Çünkü O'nun, *"Şüphe yok ki, Allah benim, ben"* (Taha, 14) cümlesi, emir değil, bir ihbari cümledir. Emir ise, O'nun, *"Öyleyse bana ibadet et"* (Taha, 14) şeklindeki cümlesidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa** (a.s)'ya ilk verdiği emir ibadet emr-i olunca, hiç şüphesiz **Hz. Musa** (a.s)'ın da, rubbiyyet makamının huzuruna, ibadet hediyelerinden hediye ettiği ilk şey, dua hediyyesi olmuştur. İşte bundan dolayı da, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

---

74) Tirmizi, Zevat, 1.

C) Duâ, bir çeşit ibadettir. Binâenaleyh, Allah Subhanehû ve Teâlâ namazı ve orucu emrettiği gibi, duâyı da emretmiştir. Bunun böyle olduğuna: وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ (Bakara, 186) وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mümin, 60) وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (Arâf, 56) هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ (Arâf, 55) ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً (Mümin, 65), (Isrâ, 110) وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً ve قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ (Arâf, 206) ayetleri delâlet eder. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) de: أُدْعُوا بِيَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ "*Yâ Ze'l-celâli ve'l-ikrâm diyerek duâ ediniz*" (75) buyurmuştu. Binâenaleyh, işte bu ayetlerle, duânın bir ibadet olduğunu anlamış oluyoruz.

Duayı Tenkit Edenlere Cevap

Bazı cahil kimseler şu gerekçeleri ileri sürerek duâ etmenin akla ters düştüğünü söylemiştir.

a) Allah, Allâmu'l-guyûb'tur. O, gönüllerde olanı ve kalblerde gizli olanı bilir. Binâenaleyh, bizim duâ etmemize ne gerek var?

b) Elde edilmek istenen şeyin, eğer olacağı malûm ise, duâya gerek yok; eğer olmayacağı, indellâh malûm ise dua etmenin bir faydası yok.

c) Duâ, bir tür emir verme ve yasaklama gibidir. Bunun, Cenâb-ı Hakk'a karşı kul tarafından söylenmesi, bir sû-i edebtir, edebe riâyetsizliktir.

d) Duâ ile elde edilmek istenen şey eğer kulun menfaatine olan birşey ise, zaten Hakim olan Allah onu ihmal etmez. Yok eğer değil ise, onu taleb etmek uygun olmaz.

e) Sıddîkların en büyük makamının, Allah'ın kazâ ve kaderine razı olmak olduğu rivayet edilmiştir. Ve bu iş de, bu şekilde önerilmiştir. Halbuki duâ etmek, buna terstir. Çünkü duâ, isteme ve talepte bulunmakla meşgul olma demektir.

f) Hz. Peygamber bir hadis-i kudside Cenâb-ı Hakk'ın şöyle dediğini söylemiştir:

مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِينَ

"Kimi, beni zikretmesi ve anması, benden istemesine engel olursa, ona, isteyenlere verdiklerimin en iyisini veririm" (76) Böylece bu hadis-i kudsi, duâyı terketmenin evlâ olduğuna, delâlet eder; zikrettiğiniz ayetler ise, duânın gerekliliğini iktizâ eder...

g) **Hz. İbrahim** (a.s)'in, duâyı terkedip, "Onun benim durumumu bilmesi, ondan istekte bulunmama manidir" şeklindeki sözle yetinmesi sebebiyle, o, büyük bir medhe mazhar olmuştur. Binâenaleyh bu da, duâ etmemenin evlâ olduğunu gösterir.

---

75) Tirmizi, Daavat, 91 (benzeri hadis).

76) Tirmizi, Fezailu'l-Kur'an, 25.

Birincisine şu şekil **cevap** verilir: Duânın maksadı, "bildirmek" değildir. Tam aksine duâ, diğer yakarışlar gibi, bir yalvarış ve yakarıştır.

İkincisine de şu şekilde **cevap** verilir. Sizin bu iddianızı bizim aç ve susuz olan kimseye "eğer tokluk, Allah katında malum ise, sizin yemenize içmenize gerek yoktur. Eğer malum değilse, bunda bir fayda yoktur" dememize benzer.

Üçüncüsüne de şöyle **cevap** veririz: (Duâda kullanılan) sîğalar, her ne kadar emir sîğası ise de, ancak ne var ki, duânın şeklinin tazarru ve niyaz olması, onu emir olma halinden çıkarır.

Dördüncüsüne de şu şekilde **cevap** verilir: Onun maslahat (hayır) olması, ondan önce dua edilmesi şartına bağlanmış olabilir.

Beşincisine de şu şekilde **cevap** verebiliriz: yalvarış ve yakarışını izhar etmek için duâ edip, sonra da Allah'ın takdirine razı olması en büyük makamıdır. Bu, aynı zamanda geriye kalanların da cevabıdır. Duânın ibadet olduğu sabit olup, Allah Teâlâ da **Hz. Musa** (a.s)'a ibadet ve namazı, kısaca gelen bir emirle emredince, hiç şüphesiz **Hz. Musa** (a.s) ibadetlerin en yücesine başvurmuştur ki, bu da duâdır.

D) Allah Teâlâ, duânın faziletini beyan ederken onu emretmekle yetinmemiş, tam aksine başka bir ayetle, kendisinden talepte bulunulmadığında gazab ettiğini de beyân ederek *"İşte onlar kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmalı değil miydiler? Fakat yürekleri katılaşmış, şeytan da yapmakta olduklarını süsleyip püslemiştir"* (En'âm, 43) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'de, *"Sizden birisi, "Allah'ım, eğer dilersen beni bağışla" demesin. O, bunda kesin ifade kullanarak, "Allah'ım, beni bağışla, beni affet"* desin işte bu sırdan dolayı **Hz. Musa** (a.s), kesin ifadeler kullanarak duâ etmiş ve, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

E) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbiniz (şöyle) buyurdu: "Bana duâ edin"* (Mümin, 60) ayeti de, duânın fazileti hususundadır. Bu ifadede, Ümmet-i Muhammed için büyük bir ikram vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, İsrailoğullarını büyük bir biçimde üstün kılarak, onlar hakkında, *"Ben sizi, (zamanınızdaki) alemlere üstün kıldım"* (Maide, 20) buyurmuştu. Onların bu büyük derecelerine rağmen, yine onlar **Hz. Musa** (a.s)'a, *"Bizim için Rabbine duâ et de, onun ne olduğunu bize açıklasın"* (Bakara, 68) demişlerdir. Yine havariler, *"Bizler, Allah'ın (dininin) yardımcılarıyız"* (Âl-i İmrân, 52) sözlerindeki celâletlerine rağmen, **Hz. İsa** (a.s)'dan, gök yüzünden indirilmiş bir sofra istemişlerdir.

Sonra Cenâb-ı Hak Ümmet-i Muhammed hakkında bu vasıtaları kaldırarak, onlara vasıtasız olarak hitabta bulunmuş, *"Bana duâ edin, kabul edeyim"* (Mü'min, 60) ve *"Allah'dan, O'nun lütfunu isteyiniz"* (Nisa, 32) buyurmuştur. İşte bu sebeblerden ötürü, Ümmet-i Muhammed için böyle bir fazilet tahakkuk ettiği için ve **Hz. Musa** (a.s)'da bunun böyle olacağını bildiği için, "Allah'ım beni ümmet-i Muhammet'den kıl" demiş ve bunda ötürü ellerini duâ için kaldırıp, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

Kulların Kısımları

Bil ki Allah Teâlâ, *"Kullarım sana beni sorunca, işte Ben muhakkak yakınım"* (Bakara, 186) buyurmuş ve kullarını şu yedi kısma ayırmıştır:

a) **Masum (günahsız) kullar...** Nitekim Hak Teâlâ, *"(Ey İblis) Benim kullarımın üzerinde senin hiç bir tahakkümün yok"* (Hicr, 42) buyurmuştur. Allah Teâlâ en büyük ismetini (masûmiyeti-ilâhi korumayı) **Hz. Musa** (a.s)'a vermiştir. Çünkü O, "Ben seni Kendim için seçtim." (Tâhâ, 41) buyurmuştur. İşte bundan ötürü **Hz. Musa** (a.s) da, daha fazla "ismet" isteyerek, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

b) **Seçkin kullar...** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Selam, Allah'ın seçtiği kullar üzerine olsun"* (Neml, 59) buyurmuştur. Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a daha fazla seçkinlik vermiştir. Çünkü O, *"Ey Musa, Ben peygamberliğim ve kelâmım için seni seçtim"* (A'râf, 144) buyurmuştur. İşte bu sebeble **Hz. Musa** (a.s) da, daha fazla seçkinlik isteyerek, *"Rabbim göğsüme genişlik ver."* demiştir.

c) **Müjdelenmiş kullar...** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sözü dinleyip en güzeline tâbi olan kullarımı müjdele"* (Zümer, 18) buyurmuştur. Bu husus **Hz. Musa** (a.s)'ya da verilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ben seni seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle." (Tâhâ, 13) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s) da daha fazla müjde isteyerek, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* diye duâ etmiştir.

d) **İkrama uğramış kullar...** Nitekim Allah Teâlâ, *"Ey kullarım size korku yok"* (Zuhruf, 68) buyurmuştur. Bu ikram **Hz. Musa** (a.s)'ya da yapılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, *"Korkmayın çünkü Ben sizinle beraberim"* (Tâhâ, 46) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s) da bunun artırılmasını isteyerek, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

e) **Mağfiret edilmiş kullar.** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kullarına Benim gafûr ve rahim olduğunu haber ver"* (Hicr, 49) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s)'ya da mağfiret et." (Sâd, 35) Cenâb-ı Hak da onu bağışlamıştır. **Hz. Musa** (a.s), daha fazla mağfiret isteyerek, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* diye duâ etmiştir.

f) **Hizmet eden kullar...** Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Rabbinize ibadet ediniz"* (Bakara, 21) buyurmuştur. Bu husus, **Hz. Musa** (a.s)'ya da nasib edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, *"Ben seni Kendim için seçtim"* (Tâhâ, 41) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s) daha fazlasını isteyerek, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

g) **Allah'a yakın (mukarreb) kullar...** Nitekim Cenâb-ı Allah *"Kullarım sana Beni sorunca, işte Ben muhakkak ki yakınım"* (Bakara, 186) buyurmuştur. Bu yakınlık **Hz. Musa** (a.s)'ya da verilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Biz ona Tur (dağının) sağ tarafından nidâ ettik. Onu, çok münacât eden bir kimse olarak yaklaştırdık"* (Meryem, 52) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s) da yakınlığın daha tam olmasını istemiş ve *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* diye duâ etmiştir.

Kalbe Genişliği Kavramını İzaha Devam

Üçüncü Fasıl: Ayetteki *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* ifadesi ile ilgili birkaç izah bulunmaktadır:

1) Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a altı şey ile yani,

a) *"Şüphesiz Ben Allah'ım. Benden başka hiçbir tanrı yok"* (Tâhâ, 14) ayeti ile, tevhid bilgisi;

b) *"Bana ibadet et, Benim zikrim için dosdoğru namaz kıl"* (Tâhâ, 17) buyurarak, ibadet ve namaz emri;

c) *"Çünkü o sâat (kıyamet) şüphesiz gelecektir"* (Tâhâ, 15) buyurarak, âhiret bilgisi,

d) *"Ey Musa, o sağ elindeki ne?"* (Tâhâ, 17) buyurarak, dünyadaki fiillerinin hikmeti,

e) *"Sana en büyük ayetlerimizden gösterelim diye"* (Tâhâ, 23) buyurarak, apaçık çok net mucizeler arzetme;

f) Onu küfür ve isyan bakımından insanların en azgını olan (**Firavun**'a) peygamber gönderme ile hitâb edince, bu zor mükellefiyetler, **Hz. Musa** (a.s)'ın bunlar altında ezilmesine sebeb olmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'ın bu zorlanışını, mucizelerle gidermek istedi ve ona, Kendisinden istekte bulunanların kendisine yakın olacağını bildirdi (öğretmek için), *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* buyurdu. **Hz. Musa** (a.s)'da, o mükellefiyetlerin zorluğunu, Allah'a yaklaşmak suretiyle, hafifletmek istedi ve *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* dedi.

Şöyle de denebilir: **Hz. Musa** (a.s) insan ve cin şeytanlarından çekinme ve dûa ile, Cenâb-ı Hakk'a yakın olma makamına ulaşıp, insan ve cin şeytanlarının gâilelerinden emin olabilmek için, bu duâyı yaptı.

2) Bununla şu kastedilmiştir: Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'ın **Firavun** ve kavmine gitmesini isteyip, böylece de onun mahlûkat arzusunun **Hz. Musa** (a.s)'dan tamamen kesmek istedi ve ona Rabbisine dua edenin Rabbe yaklaşıp, huzurunda bir yer edineceğini bildirdi. Böylece de onun bütün arzuları sona erdi. O, işte bunun için, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

3) Varlık, nûr; yokluk da zulmet gibidir. Allah'ın dışında kalan herşey sırf bir yokluktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın zâtı dışındaki herşey yok olmaya mahkûmdur. Binâenaleyh onlar sanki yokluğun, maddeler ve imkanlar aleminin karanlıkları içindedirler. İşte bundan ötürü **Hz. Musa** (a.s), "Kalbimin, marifetullah ışığının güzellikleri içine oturabilmesi için, Ya Rabbi göğsüme genişlik ver" dedi. Göğsü açılan ve ilâhi nûrun ışığı altında oturan kimse, zulmetler (karanlıklar) içinde oturanları görmez. O, göğsünün açıklığının kazandırdığı ışığa oturduğunda da, varlık alemindeki

hiç kimseyi göremez. İşte bundan ötürü bunun peşinden, **Hz. Musa** (a.s): "**İşimi kolaylaştır**" demiştir. Çünkü kul böyle "istiğrâk makâmında" bulunduğunda, başka hiçbirşey için vakit bulamaz.

4) **Hz. Musa** (a.s) *"Ya Rabbi göğsüme genişlik ver"* diye niyaz etmiş ve "Çünkü insanın gözü kendi zâtında zayıftır, Allah'ım, herşeyi olduğu gibi görebilmem için, bana muvaffakıyyet güneşini göster" demiştir ki bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ *"(Allah'ım), eşyanın hakikatini bize olduğu gibi göster"* şeklindeki duâsı manasındadır.

Bil ki göğsün genişlemesi, ilâhi nûrun kalbte parlamasının bir mukaddimesi (şartı)dır. Dinleme, kulak verme işi de, sözün duyulması neticesi olan anlama işinin bir mukaddimesidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a, *"Şimdi vahyolunacak şeyi dinle"* (Tâhâ, 13) buyurarak, ikinci mukaddimeyi bildirmiştir. İşte bu sebeple **Hz. Musa** (a.s) da aynı şekilde davranarak, bir başka mukaddimeyi isteyip, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir. İş, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e varıp dayanınca, ona *"Rabbim benim ilmimi artır"* (Tâhâ, 114) demesi emredilmiştir. İlim, netice ve gayedir. Binâenaleyh Allah Teâlâ **Hz. Musa** (a.s), **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in gelişinin bir mukaddimesi, bir habercisi gibi olunca, -ona, mukaddimeyi; Hz. Muhammed (s.a.s) de bir netice gibi olunca, ona da netice olan ilmi vermiştir. Herşeydeki hikmeti böylesine ince olan zâtı takdis ve tenzih ederiz.

5) Duâ edenin şu iki vasfı vardır:

a) Allah'ın kulu olması... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kullarım sana Beni sorunca, işte Ben muhakkak ki yakınım"* (Bakara, 186) buyurmuştur.

b) O kulun, bir Rabbisinin olması... Nitekim Allah Teâlâ, *"Rabbiniz dedi ki: "Bana duâ edin, ben de icabet edeyim"* (Mü'min, 60) buyurmuştur. Cenâb-ı Allah bu ayette kendisini kullarına izafe etmiş (Rabbiniz, demiş) amma bizi (kullarını) kendisine izafe edip kullarım, dememiştir. Duâ eden kimse, işte bu iki açıdan tam olmuş olur. Böylece **Hz. Musa** (a.s), bu bahceden yemek istedi ve *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* dedi.

6) Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ı, *"Onu çok münacaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık"* (Meryem, 52) buyurarak şereflendirmiştir. Böylece sanki **Musa** (a.s) da, *"Onu çok münacaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık"* buyurduğuna göre, ben sona yakın oldum. Fakat ben, senin de bana yakın olmanı arzu ediyorum" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, "Ey Musa (a.s), *"Kullarım sana Beni sorunca, işte Ben muhakkak ki yakınım..."* (Bakara, 186) buyurduğumu duymadın mı? Binâenaleyh sana yakın olmam için, duâ et" buyurdu. İşte bu durumda **Hz. Musa** (a.s), *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* dedi.

7) **Hz. Musa** (a.s), *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir. Halbuki Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, *"(Ey habibim) senin göğsünü genişletmedik mi?"* (İnşirâh, 1) demiştir. O, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i bu halde de bırakmamış ve *"aydınlatan ve kandil"* (Ahzab, 46) kılmıştır. Binâenaleyh aradaki farka bir bak! Çünkü göğsün genişletilmesi, göğsün nûru kabul edip alması demektir. Aydınlatan kandil ise, ışığı-nûru veren demektir. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. Muhammed** (s.a.s) arasındaki fark olan ile veren arasındaki fark gibidir. Sonra biz deriz ki: Ey Rabbimiz, bizim dinimiz, yani "Lâilâhe illallah" (Allah'dan başka ilah yoktur) kelimesi tevhidimiz nûr, abdestimiz nûr, namazımız nûr, kabrimiz nûr, cennetimiz nûrdur. Bize bu dünyada verdiğin nûrlar hakkı için, kıyamette bizi fazlının ve ikramının nûrlarından mahrum etme.

Dördüncü Fasıl: Ayetteki, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* ifadesi, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e sorulunca, *"Bu (genişlik), kalbe atılan bir nurdur"* buyurmuştur. Bunun üzerine, "O'nun (atıldığının) emâresi nedir?" diye sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Aldanış yurdu olan bu dünya (sevgisin)den uzaklaşıp, ebedî yurd (olan âhirete) yönelmek ve ölüm gelmezden önce ölüm için hazırlanmaktır"* buyurdu.

Kur'ân'da "Nur" Diye Nitelenen On Şey

Kalbin genişlemesinin, nur (lanması) manasına geldiğine, Hak Teâlâ'nın, *"Öyle ya, Allah'ın göğsünde müslümanlık için inşirah (genişlik) verip Rabbinden bir nûr üzere olan kimse, hiç kalbi mühürlü olan kimse gibi olur mu?* (Zümer, 22) ayeti de delâlet eder. Bil ki Allah Teâlâ Kur'ân'da on şeyi **"nur"** diye tavsif etmiştir:

a) Kendi zât-ı ilâhiyyesini... Nitekim O, *"Allah göklerin ve yerin nûrudur"* (Nur, 35) buyurmuştur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'i... Nitekim O, *"Muhakkak ki size Allah'dan bir nûr (olan o peygamber) ve apaçık o kitab gelmiştir"* (Maide, 15) buyurmuştur.

c) Kur'ân'ı Kerim'i... Nitekim O, *"O (Muhammet'le) birlikte gönderilen Nûr'a tâbi olunur"* (A'raf, 157) buyurmuştur.

d) İmân... Nitekim O, *"O kâfirler, ağızları ile Allah'ın nûrunu söndürmek isterler"* (Tevbe, 32) buyurmuştur.

e) Adl-i ilâhisini... Nitekim O, *"Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydınlanmıştır"* (Zümer, 69) buyurmuştur.

f) Ay ışığını... Nitekim Allah Teâlâ, *"O (Allah), onlar arasında ayı nûr kıldı"* (Nûh, 16) buyurmuştur.

g) Gündüzü... Nitekim Hak Teâlâ, *"O, zulmetleri ve nûru yaratandır"* (En'âm, 1) buyurmuştur.

h) Beyyineleri-delilleri... Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Biz, kendisinden hidayet ve nûr bulunan Tevrât'ı indirdik"* (Mâide, 44) buyurmuştur.

i) Peygamberlerini... Nitekim Allah Teâlâ, *"Nûr üzerine nûr (bu peygamberler...)"* (Nûr, 35) buyurmuştur.

k) Mârifetullah... Nitekim o, *"O'nun nûrunun sıfatı, sanki içinde bir lamba bulunan bir hücre (yuva)dır..."* (Nûr, 35) buyurmuştur.

Sanki **Musa** (a.s), "Allah'ım, senin celal ve kibriyâ nurlarının marifeti ve (bilgisi ile), göğsümü aç."

2) "Peygamberlerin ve nebilerinin huy ve ahlakları ile beni ahlaklandırmak suretiyle göğsüme genişlik ver."

3) "Senin vahyine uymam, emir ve yasaklarına imtisal etmem suretiyle göğsüme genişlik ver."

4) "Senin ulûhiyyetine iman etmemin ve yakinen tasdikimin nûru ile göğsüme genişlik ver."

5) "Kaza, kader ve hükümlerindeki adaletinin sırlarına muttali kılarak, göğsüme genişlik ver."

6) "Tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'in yıldızlardan, aydan ve güneşden başlayıp senin izzetin huzuruna ulaşması gibi, güneşinin ve ayının nûrundan, izzetinin celalinin nûrlarına geçmem için, göğsüme genişlik ver."

7) "Gündüzünü ve geceni görüp düşünmekten, fazlının gündüzünü ve adâletinin gecesini düşünmeye geçebilmem için, Ya Rabbi göğsüme genişlik ver."

8) "Senin yeryüzündeki ve göklerindeki beyyinelerinin düğümlerine, ayetlerinin ana noktalarına muttali kılmak için, göğsüme genişlik ver."

9) "Önceki peygamberlerin şekillerinin arkalarında, onların yolunda olabilmem ve Alemlerin Rabbinin hükmüne inkiyâd etmede onlar gibi olabilmem için, göğsüme genişlik ver."

10) "Kalbimde iman kandilini, tıpkı içinde bir lamba bulunan bir yuva gibi kılmak suretiyle (marifet nûrunu onun içinde yakarak), Ya Rabbi göğsüme genişlik ver" demiştir.

Bil ki göğsün açılması, kalbin tıpkı bir kandil gibi parlaması için, kalbte ışığın yakılması demektir. Bu nûr, tıpkı bir ateş gibidir.

Bil ki bir kandil yakmak isteyen, şu yedi şeye muhtaçtır:

a) Kav, b) Çakmak taşı, c) Tutuşturularak şey, d) Kükürt, e) Kandil, f) Fitil, g) Yağ... Binâenaleyh kul, göğsün açılması demek olan o nûru istediğinde, şu yedi şeye muhtaçtır;

1) Kav haline getirecek bir mücâhede... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, yollarımıza iletiriz"* (Ankebut, 69) buyurmuştur.

2) Tazarrû taşı... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbinize tazarrû (yalvara yakara) ve gizlice duâ edin"* (A'râf, 55) buyurmuştur.

3) Hevâ-ü hevesi engelleme kavı... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Nefsini hevâ-ü hevesinden engelleyen kimse..."* (Nâziât, 40) buyurmuştur.

4) Allah'a dönme kibriti (kükürdü)... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bu odunları, Allah'a tevbe kibriti ile yakarak, *"Rabbinize dönünüz"* (Zümer, 54) buyurmuştur.

5) Sabır kandili... Nitekim Allah Teâlâ, *"Sabır ve namaz ile (Hak'dan) yardım isteyin"* (Bakara, 45) buyurmuştur.

6) Şükür fitili... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer şükrederseniz, (nimetlerimi) sizin için artırırım"* (İbrahim, 7) buyurmuştur.

7) Rıza yağı... Nitekim Allah Teâlâ, *"Rabbinin hükmüne sabret (razı ol)"* (Tûr, 48) yani, "Rabbinin kaza ve kaderine razı ol" buyurmuştur. Binâenaleyh bu alet ve edevât uygun ve tam olunca da onlara güvenme. Aksine maksadı Rab Teâlâ'dan taleb et. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutacak kimse yoktur"* (Fâtır, 2) buyurmuştur. Sonra bu gayeyi, huşû ve huzû ile O'ndan iste. Nitekim O, *"Rahman'ın haşyetinden dolayı sesler kısılır. Artık bir fısıltıdan başka birşey işitmezsin"* (Tâhâ, 108) buyurmuştur. İşte bu noktada yalvarma-yakarma elini kaldırır ve *"Ya Rabbi, göğsüme genişlik ver"* dersin. O zaman, *"Ey Musâ istediğin sana verilmiştir"* (Tâhâ, 36) denildiğini duyarsın.

İlahi Nur Güneşten Üstündür

Sonra biz deriz ki: Göğsün genişletilmesi demek olan bu manevi nûr, şu sebeblerden ötürü güneşin nûrundan daha üstündür:

1) Güneşin nûrunu bulut engelleyebilir. Halbuki marifet güneşinin nûrunu yedi kat gök bile engelleyemez. Çünkü Hak Teâlâ, *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir"* (Fatır, 10) buyurmuştur.

2) Güneş geceleri batar, gündüzleri çıkar. Nitekim Hz. İbrahim (a.s), *"Ben batanları sevmem"* (En'am, 74) demiştir. Fakat marifet güneşi geceleri de batmaz. Çünkü Allah Teâlâ, *"Gerçekten gece kalkan nefs, uygunluk itibarıyla daha kuvvetlidir"* (Müzemmil, 6) ve *"(Onlar) seherlerde istiğfâr ederler"* (Al-i İmran, 17) buyurmuştur. Hatta ruhâni lutufların en mükemmeli, geceleri gerçekleşir. Nitekim

Cenâb-ı Hak, *"Kulu (Muhammed'i) bir gece yürüten (Allah'ın şânı ne yücedir!"* (İsra, 1) buyurmuştur.

3) Güneş fânidir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Güneş dürülüp sarıldığında..."* (Tekvir, 1) buyurur. Marifet güneşi ise fâni değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Sizlere) Rahim Rabbiniz tarafından sözlü selâm olsun"* (Yâsin, 58) buyurur.

4) Ay güneşin tam önüne geldiğinde güneş tutulur. Fakat marifet nûru, yani "Eşhedü enlâ ilâhe illallah" marifetidir, buna "Eşhedü enne Muhammeden Resulullah" ayının nûru onun tam karşısında (yanında) yer almadıkça, bunun nûru uzuvlar alemine ulaşamaz.

5) Güneş yüzleri karartır, marifetullah ise onları parlatır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün kimi yüzler ağarır kimi yüzler mosmor kesilir"* (Al-i İmran, 106) buyurmuştur.

6) Güneş yakar, marifetullahın nûru ise kişiyi yanmaktan kurtarır. Nitekim cehennemin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey mü'min çabuk geç. Çünkü nûrun ateşimi söndürüyor"

7) Güneş baş ağrısı yapar. Marifetullah ise, yüceltir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur.

8) Güneşin faydası dünyevidir. Marifetullah'ın faydası ise uhrevidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bâki olan salih ameller ise Rabbinin nezdinde mükâfat olarak daha hayırlıdır"* (Kehf, 46) buyurur.

9) Gökteki güneş, yeryüzündekilerin; yeryüzündeki marifetullah ise gökyüzündekilerin zînetidir.

10) Güneş şekil itibarı ile üstte, mana ve değer bakımından ise alttadır. Bu, tekebbür ile hasede delâlet eder. Marifetullah ise, şekil itibarı ile altta, mana ve değerce üsttedir. Bu da, şeref ve tevâma delâlet eder.

11) Güneş, mahlûkatın hallerini ortaya çıkarır, gösterir. Marifetullah sayesinde ise kalb yaratıcısına ulaşır.

12) Güneş, dost-düşman herkes üzerine doğar. Marifetullah ise ancak Allah'ın dostları için doğar. Binâenaleyh marifetullah böyle güzel sıfatlara sahib olduğu için, **Hz. Musa** (a.s) *"Ya Rabbi, göğsüme genişlik ver"* demiştir.

Bundaki nükteler şunlardır:

Kalb Genişliği Kavramındaki Bazı İncelikler

1) Güneş Allah'ın, sonunda yok olmak üzere tutuşturduğu bir kandildir. Nitekim Cenâbı Hak, *"Onun üzerinde olan herşey fanidir"* (Rahmân, 26) buyurur. Marifetullah ateşini ise, hiç sönmemek üzere (bâki olsun diye) yakmıştır. Binâenaleyh fâni olmak üzere yarattığına, şeytan bile yaklaşsa yanar. Nitekim o, *"karşısında (gözetip duran)*

bir şihâb (ateş parçası) bulur" (Cin, 9). Sönmemek üzere yaratılan Marifetullah'a ise şeytan nasıl yaklaşabilir? İşte bundan ötürü **Hz. Musa** (a.s) *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

2) Allah Teâlâ, güneşi gökyüzünde yakmış ve tutuşturmuştur ki o, bunca uzak olmasına rağmen evindeki karanlığı giderir. Allah marifet güneşini ise, kalbinde tutuşturmuştur. Bu güneş sana bunca yakın olması ile, mâsiyet ve küfür zulmetini oradan silip atamaz mı hiç?...

3) Bir lamba yakan, onu garanti eder ve ona destek olur. Marifet lambasını tutuşturmuş olan da Allah'tır. Çünkü *"Fakat Allah imanı size sevdirdi"* (Hucurât, 7) buyurmuştur. Binâenaleyh hiç O, bu lambayı sürdürüp, desteklemez olur mu? İşte, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"*, bu manayadır.

4) Hırsız evde bir lambanın yandığını gördüğünde oraya yaklaşmaz. Allah senin kalbinde marifet kandilini yakınca, şeytan oraya nasıl yaklaşabilir? İşte bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s) *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir.

5) Mecusiler, bir ateş yakmışlardır. Binâenaleyh, onlar onu söndürmek istemezler, el-Meliku'l-Kuddüs olan Allah da, iman kandilini senin kalbinde yakmıştır, artık onun sönmesine nasıl razı olur?

Allah'ın Mümin Kalbe Dokuz Lütfu

Bil ki Hak Teâlâ, müminin kalbine şu dokuz ikrâm ve kerameti vermiştir.

1) **Hayat**... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz (...) hiç karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu?"* (En'am, 122) buyurmuştur. **Musa** (a.s), rûhani hayatiyyete arzu duyunca, *"Rabbim, göğsüme genişlik ver"* dedi. Buradaki nükte şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) *"Kim ölü bir araziyi (kimsenin mülkü olmayan boş araziyi) ihyâ ederse, o arazi onun olur"* buyurmuştur. Binâenaleyh kul, bir araziyi ihya ettiği için, o arazi onun olmuştur. Allah Teâlâ kalbi yaratıp onu iman nûruyla ihya edince, o kalbte nasıl, başkasının hissesi olabilir? Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"(...) Allah de; sonra da onları bırak"* (En'âm, 91) buyurmuştur. İman, kalbin hayat ve can damarı olduğu gibi, küfür de kalbin ölümü demektir. Nitekim Cenâb-ı Allah: *"diriler değil, ölülerdir"* (Neml, 21) buyurmuştur.

2) **Şifâ**... Nitekim Allah Teâlâ *"müminler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın"* (Tevbe, 14) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s) da şifâyı arzuladığı için ellerini kaldırdı ve, *"Ya Rabbi, göğsüme genişlik ver"* dedi. Bunun nüktesi de şudur: Allah Teâlâ, baldaki şifayı, ebedi kılmıştır. Binâenaleyh, O kalbe şifayı koyunca, bu şifa nasıl ebedi kalmaz?

3) **Tahâret** (temizlik). Nitekim, Cenâb-ı Hak, *"Onlar, Allah'ın, takvâ için kalblerini imtihan ettiği kimselerdir"* (Hucurât, 3) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s) da tavkâ temizliğini elde etmek arzusunda olunca, *"Rabbim, göğsüme genişlik ver"* dedi. Bundaki nükte de şudur: Dökümcü, kuyumcu, altını eritince, artık onu bir daha ateşe tutmaz.

Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, mü'minin kalbini imtihan edip, onu iman açısından saflaştırınca, onu daha nasıl ikinci kez ateşe sokar? Ancak ne var ki Allah, kafirin kalbini ateşe sokar. Çünkü O, *"ki Allah, murdarı (posasını) temizinden (halis olandan) ayırdetsin"* (Enfâl, 37) buyurmuştur.

4) **Hidâyet...** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'a iman ederse, (Allah) onun kalbine hidayet eder"* (Teğabun, 11) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s) hidâyetini arttırma talebi içinde olduğundan, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir. Bundaki nükte de şudur: Peygamber, senin nefsini; Kur'ân, rûhunu; Allah da kalbini hidayete erdirir. Küfürden hidayete erdirme **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den olunca, hiç şüphesiz bu, bazan gerçekleşir, bazan da gerçekleşmez. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sen, sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsn. Fakat Allah'dır ki, bunu dilerse, ona hidayet verir"* (Kasas, 56) buyurmuştur. Ruhun hidayeti Kur'ân tarafından olunca, buda bazan gerçekleşebilir, bazan da gerçekleşmeyebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onunla bir çoğunu şaşırtır, yine onunla bir çoğunu yola getirir"* (Bakara, 26) buyurmuştu. Kalbin hidayeti Allah'dan olunca, hidayete erdiren ezeli ve ebedi olduğu için bu hidayet de son bulmaz. Nitekim O, *"Allah selâm evine çağırır ve o, kimi dilerse onu doğru yola iletir"* (Yunus, 25) buyurmuştur.

5) **Kitâbet** (yan yazma). Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar, o kimselerdir ki (Allah), imanı kalblerine yazmış"* (Mücadele, 22) buyurmuştur. **Hz. Musa** o, kitabete (yazmaya) arzu duyunca, *Rabbim göğsüme genişlik ver"* dedi. Bunda, (bir değil) birkaç nükte vardır:

a) Kağıdın bizatihi bir değeri yoktur. Ama ona, Kur'ân-ı Kerim yazıldığında, onu yakmak caiz değildir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine, kendi zât ve sıfatlarının durumlarını yazdığı müminin kalbini yakması, kerim olan O'na nasıl uygun düşebilir?

b) **Bişru'l-Hafi**, üzerinde Allah'ın adının yazıldığı kağıda ihtimam gösterdiği için, iki dünyanın saadetini elde etmiştir. İçinde marifetullâh bulunan kalb, böyle bir ikrâma daha layıktır.

c) Yazı yazılmamış kağıda, Allah'ın İsm-i Azamı yazıldığında, onun kadr-ü kıymeti yükselir. Öyle ki, cünüp ve hayızlı kimsenin ona dokunması bile caiz olmaz. Daha ötesi, **Şafii** (r.h) mushafın kapağına dokunulamıyacağını söylemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez"* (Vakıa, 79) buyurmuştur. Binâenaleyh, mahlûkatın en kerimi olan kalbi -ki Cenâb-ı Hak, *"Andolsun, Biz, ademoğullarını üstün bir izzet ve şerefe mazhar kılmışızdır"* (İsrâ, 70) buyurmuştur- necis ve pis olan şeytanın tutması, nasıl caiz olur? Allah, en iyisini bilendir.

6) **Sekinet...** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah, müminlerin yüreklerine sekineti indirendir"* (Fetih, 4) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s)'da, sekineyi elde etme arzusu içinde olunca, *"Rabbim, göğsüme genişlik ver"* buyurdu. Bundaki nüktede şudur: **Hz. Ebu**

Bekir (r.a)'ı, **Hz. Peygamber** (s.a.s) ile birlikteydi ve korkuyordu. Sekine kendisine gelince, *"Mahzun olma"* (Tevbe, 40) buyurdu. Binâenaleyh, iman sekinesi nazil olunca, onlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Korkmayın, üzülmeyin"* (Fussilet, 30) hitabını duydukları zaman ferahladılar. Hem, sekine kendisine nazil olup gelince, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) *"Allah, içinizden iman edip de güzel güzel amelde bulunanlara yemin ile va'detti ki, kendilerinden evvel gelenleri nasıl (kafirlerin) yerine getirdi ise, onları da yeryüzünde elbette (müşriklerin) yerine geçirecek"* (Nûr, 55), yani "Onları, yeryüzünde halife kılacağını va'detti" ayetinde bahsedilen kimselerden oldu.

7) **Muhabbet ve zinet...** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Fakat Allah size imanı sevdirdi. Onu kalblerinizde süsledi"* (Hucurat, 7) buyurmuştur. Bundaki nükte de şudur. Yere bir tohum atan kimsenin o tuhumu, yeri ifsad etmez ve onu yakmaz. Binâenaleyh, Hak subhanehu ve Teâlâ, Muhabbet tanesini kalb arazisine atınca, o tane o araziyi nasıl yakar?

8) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve kalblerinizin arasını uzlaştırdı"* (Âl-i İmrân, 103) ayetinin ifade ettiği **ülfet**. Bundaki nüktede şudur: Hz. Muhammed (s.a.s), ashabının kalblerini uzlaştırdı. Sonra onları, ne gayb halinde, ne de yanında iken yalnız başlarına bırakmadı. Çünkü o, "Bize ve, Allah'ın salih kullarına selâm olsun buyurdu. Binâenaleyh, Rahim olan Allah onları nasıl terkeder, yalnız başına bırakır?

9) **İtminân...** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Haberiniz olsun ki, kalbler ancak zikrullah ile mutmain olur"* (Ra'd, 28) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s) da, itminân arzusunda olduğu için, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* dedi. Bundaki nükte de şudur: Kulun ihtiyaçları sınırsızdır. Bundan dolayı, bu alemde bulunan her şey ona verilecek olsa, bu ona yetmez. Çünkü, onun ihtiyaçları sınırsızdır. Maddeler ise sınırlıdır. Sınırlı olan, sınırsız olana mukabele edenler, onu karşılayamaz. Tam aksine sınırsız olan ihtiyaçlarda yeterli olacak şey sınırsız olan kemâl ve mükemmelliktir. Böyle bir şey ise, sadece Cenâb-ı Hakk'a aittir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah *"Haberiniz olsun ki, kalbler ancak zikrullah ile oturaklaşır"* (Ra'd, 28 buyurmuştur.

Kâfir Kalbin Sıfatları

Sen, müminlerin göğüslerinin şerh edilmesinin ne demek olduğunu anlayınca, kâfirlerin kalblerinin şu sıfatlarını da anla ve öğren:

1) Cenâb-ı Hak, *"İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da onların kalblerini döndürdü"* (Saf, 5);

2) *"Sonra (sıvışıp) giderler. Allah da onların gönüllerini ters çevirdi..."* (Tevbe, 127),

3) *"Kalblerinde hastalık vardır"* (Bakara, 10);

4) *"Kalblerini kaskatı kıldık"* (Maide, 13)

5) *"Onların kalblerine, (Kur'ân-ı) anlamasınlar diye, örtüler gerdik"* (En'âm, 25);

6) *"Allah kalbleri üzerine mühür vurdu"* (Bakara, 7);

7) *"Yoksa onların kalbleri üzerinde kilitler mi var"* (Muhammed, 24);

8) *"Hayır, doğrusu, irtikâb ettikleri günah onların kalblerine galebe çalmıştır"* (Mutaffifin, 14);

9) *"İşte o kimseler, Allah'ın, kalbleri üzerine mühür vurduğu kimseler"* (Muhammed, 16) buyurmuştur. Ey Rabbimiz ve efendimiz, Sen lütuf ve ihsanınla bu dokuz hizlan kapısını bize kapa; bizi ihsanınla tedavi et, sar ve bize, lütuf ve rahmetinle dokuz ihsan kapını aç. Çünkü sen, dilediğin her şeye kadirsin...

Kalbin Şerhedilmesinin Hakikati

Beşinci fasıl: Bu, kalbin şerhedilmesinin hakikatine dair bir fasıldır. Ulema bu hususta da iki açıklama yapmıştır.

1) Kalbin ne rağbet ne de rehbet (korku) açısından dünyaya yönelik herhangi bir iltifatının kalmaması demektir. Kalbin dünyaya arzu duyması onun, aileye, çoluk çocuğa, onların faydasına olanları, elde edip, zararlı olan şeyleri de onlardan savuşturmaya bağlanıp kalmasıdır... Rehbet (korku) su ise, onun, düşmanlarından ve kendisiyle mücadele edip çekişenlerden korkması demektir. Binâenaleyh Allah, kulunun kalbini genişletince onun gözünde, dünyayla alâkalı olan her şey değerini yitirir; böylece onlar bir sinek, karasinek, yada sivrisinek gibi görülürler. O, ne onları arzuladığı için onları çağırır; ne de onlardan korktuğu için onları engellemeye çalışır. Böylece bütün her şey, onun gözünde, adeta yok ve hiç gibi olmuş olur. Bu durumda da kalbi tamamiyle, Allah'ın rızasını talep etmeye yönelir.

Buna bir misal vermek gerekirse denilebilir ki: Kalb, tıpkı bir su kaynağı gibidir. Beşeri kuvvet zayıf olduğu için, küçük su kaynağına benzer. Binâenaleyh sen, tek bir kaynağın suyunu pekçok, arka dağıttığında, hepsindeki su azalır ve zayıf olur. Ama, suyun tamamını tek bir arka bağladığında bu su, kuvvetli bir su olur. İşte bundan dolay **Hz. Musa** (a.s) Rabbisinden, kalbinin dünya ve onunla ilgili şeylerden uzak durur bir hale gelebilmesi için, onu, dünyayı ayıplamaya ve dünyayla ilgili olan şeyleri kabih ve değersiz görmeye muvaffak kılması suretiyle, göğsünü genişletmesini istemiştir. Binâenaleyh, böyle bir nefret tahakkuk edince, kalb, tamamiyle kudsi aleme ve rûhani makamlara doğru yönelir.

2) **Hz. Musa** (a.s), bu büyük makama nasbedilince, bir takım zor mükellefiyetlere muhtaç oldu. Vahyi kavramak, hakk'a hizmete devam etmek ve maddi alemi islâh etmek, bunlardan birkaçıdır. Böylece, o sanki âlemi yönetmekle mükellef tutulmuş oldu. Halbuki bunlardan birisine iltifat etmek, diğeriyle meşgul olmaktan alıkor. Baksana, bakmakla meşgul olan kimse, (gerçek anlamda) duymadan; duymayla meşgul olan kimse de, görmekten ve hayal etmekten alıkonulmuş olur. Binâenaleyh bu kuvvetler, hem cezbeden hem de men eden kuvvetlerdir. Halbuki **Musa** (a.s), her ikisine de muhtaçtır. Hakk'ın cemaliyle ünsiyyet kuran kimse, Hakkın cemalinden

ürker ve ondan uzaklaşır. İşte bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s), kuvvetinin âlemi iyice zaptedip kavrayabilmesi için, ona mükemmel bir kudret vermek suretiyle, Rabbinden göğsünün genişletilmesini istemiştir ki, işte göğsünü genişletilmesinden maksat budur. Alimler bunun için birkaç misal vermişlerdir.

İnsanın Vücudu Bir Ülke Gibidir

Birinci Misal: Bil ki, bedenin tamamı bir ülke gibidir. Göğüs onun kalesi, gönül köşkü, kalb tahtı; ruh hükümdarı, akıl veziri; şehvet o beldeye nimetleri celbeden en büyük görevli, memur; gazab devamlı dövme ve terbiye etmekle meşgul olan seyis; duyu organları ise, onun gözcüleri; diğer kuvvetler ise, hizmetciler, işçiler ve sanatkârlar gibidirler. Şeytan, işte bu beldenin, bu kalenin ve bu hükümdarın düşmanıdır. Şeytan, kıral; hevâ, hırs ve diğer kötü huylar ise, onun ordularıdır... Rûhun (o memleketin hükümdarının) gönderdiği ilk şey, veziridir; yani akıl. Şeytan da buna mukabil, hevâyı öne sürer. Böylece akıl, Allah'a; hevâ ve heves de, şeytana davet etmeye başlar. Sonra rûh (hükümdar, akla yardımcı olsun diye zekâyı öne sürer. Buna mukabil şeytan da, şehveti gönderir. Binâenaleyh zekâ seni, dünyayı tenkide yöneltir. Şehvet ise, seni dünya lezzetlerine karşı tahrik eder. Daha sonra rûh (o bedenin hükümdarı) zekâyı tefekkürle kuvvetlendirmek için, onun yardımına tefekkürle koşar. Böylece de tefekkür ve zekâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de تَفَكُّرُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ *"Bir saatlik tefekkür, bir yıllık ibadetten hayırlıdır"* [77] buyurduğu gibi, mevcut olan ya da bulunmayan her türlü ayıp ve kusurlara muttali olur. Bunun üzerine şeytan, tefekkürün karşısına gafleti çıkarır. Derken rûh, sabır ve sebâtı öne sürer. Çünkü "acele", güzeli çirkin; çirkini ise güzel görür. Sabr ü sebât ise, aklı, dünyanın değersizliğine vakıf kılar. Derken şeytan, bunun karşısına da, aceleciliği ve çabukluğu çıkarır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) مَا دَخَلَ الرِّفْقُ فِي شَيْءٍ إِلاَّ زَانَهُ وَلاَ الْخُرْقُ فِي شَيْءٍ إِلاَّ شَانَهُ *"Yumuşaklık ve şefkat bir şeyde bulunduğunda onu tezyin eder. Bir şeye de cehâlet ve ahmaklık arız olduğunda onun değerini düşürür"* [78] buyurmuştu. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, Kendisinden rıfk ve sebât öğrenilsin diye, gökleri ve yeri altı günde yaratmıştır. İşte bu iki sınıf arasında bulunan düşmanlık böyledir.

Senin kalbin ve göğsün bir kaledir. Sonra, o kalenin bir hendeği bulunur ki, bu da dünyada iken tatbik edilen zühddür ve dünyaya aşırı rağbet etmemektir. Bunun bir sûru da vardır ki, bu da ahirete arzu duymak ve Allah'ı sevmektir. Binâenaleyh eğer, hendek büyük olur, sûr da kuvvetli olursa, şeytanın ordusu onu tahrib edemez ve böylece gerisin geriye dönüp gider; kaleyi de olduğu gibi bırakırlar. Eğer zühd hendeği derin olmaz, ahiret sevgisi sûru da kuvvetli olmazsa, düşman, göğüs kalesini açar, oraya gider ve orada düşmanın orduları olan hevâ, kendini beğenme, kibir, cimrilik, Allah hakkında sû-i zan dedikodu ve gıybet gibi şeyler oraya girer ve orada geceler. Böylece hükümdar köşke sıkışıp kalır ve işi zorlaşır. Ama, "tevfik" yardımı gelip, o düşman ordusunu o kaleden çıkarınca, ozaman iş kolaylaşır

77) **Keşfu'l-hafâ**, 1,310.

78) **Müslim**, Birr, 78.

göğüs genişler; şeytanın karanlıkları çıkar ve, Rabbûlaleminin hidayet nûrları, içine dolar ki, işte **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Rabbim, göğsüme genişlik ver"* niyazı ile kastedilen budur.

İkinci misal: Bil ki, nûrun kaynağı kalbtir. İnsanın, zevcesiyle, çoluk çocuğuyla meşgul olması, insanlarla arkadaşlık yapma arzusu duyması ve düşmanlarından korkması, kalb güneşinin nurunun gönül sahrasına girmesine mani olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, kulunun basiretini kuvvetlendirip böylece de o, mahlukatın aciz olduğunu; dareyndeki faydalarının azlığını görüp müşahede edince, onlar onun gözünde küçülür. Şüphe yok ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın Zâtı hariç, her şey yok olucudur"* (Kasas, 88) buyurduğu gibi, mahza yokluk olmaları açısından kul, Allah'ın dışında kalanların mahzâ yokluk olduklarını müşahede edip durur. İşte bu noktada, onun kalbi ile Allah'ın celâl nurları arasındaki perde kalkar. Perde kalkınca da o kalb nûr ile dolar ki, işte göğsün genişlemesi budur.

Sadr-Kalb-Akıl İlişkileri

Altıncı fasıl: Bu fasıl **"sadr"** kelimesinin ne demek olduğu hakkındadır. Bil ki, bu kelimeyle bazan, "kalb" murad edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ *"Allah'ın göğsünü İslâm'la açtığı kimse..."* (Zümer, 22); *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* (Tâhâ, 25) وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ *"Ve kalblerde olan şeyler saçılıp ortaya döküldüğünde"* (Adiyat, 10) ve *"(Allah) gözlerin hain bakışını, göğüslerin gizleyeceği her şeyi bilir"* (Mümin, 19) buyurmuştur. Bazan da, bu kelimeyle, içinde kalbin bulunduğu o mekan kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ *"Fakat hakikat şudur ki, gözler kör olması fakat sinelerin içindeki kalbler kör olur"* (Hac, 46) buyurmuştur. Alimler, aklın yerinin kalb mi yoksa beyin mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kelâmcıların ekserisi, onun mahallinin kalb olduğu kanaatindedirler ki, biz bu meseleyi Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu senin kalbine, Cibril-i emin indirdi"* (Şuâra, 193-194) ayetlerinin tefsirinde inceledik

Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: (Bu hususta) kullanılan şu dört kelime vardır. **"Sadr"**, **"kalb"**, **"fuâd"** ve "lübb" kelimeleri **"Sadr"**, İslâm'ın karargâhıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın, göğsünü (sadrehû) İslâm'la açtığı kimse"* (Zumer, 22) buyurmuştur. **"Kalb"** imanın karargâhıdır. Nitekim Cenab-ı Allah, *"Fakat Allah size imanı sevdirdi. Onu kalblerinizde süsledi"* (Hucurât, 7) buyurmuştur. **Gönül (Fuâd),** marifetullah'ın karargâhıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onun gördüğünü kalb yalana çıkarmadı"* (Necm, 11) ve *"Çünkü kulak, göz ve kalb: Bunların herbiri bundan mesûldûr"* (İsrâ, 36) buyurmuştur. **"Lübb"** ise, tevhidin karargâhıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ancak lübb (halis akıl) sahipleri öğüt alır"* (Zümer, 9) buyurmuştu. Bil ki kalb, bu aleme gönderilirken, tıpkı bomboş bir levhâ, kağıt gibi, nakış ve yazılardan hali ve beri, boş olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh o, beden aleminde tıpkı "Levh-i Mahfûz" gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak oraya, rahmet ve azamet kalemiyle, mevcûdatın nakışları ve mahiyetlerin şekillerine ait, akıl alemini ilgilendiren herşeyi

yazmıştır ki bu, bu küçük alemin kıyameti kopuncaya kadar tekbir satır gibidir ki bu da, mücerret şekil ve tertemiz bir haldir.

Sonra akıl, tevfik (muvaffakiyet) gemisine biner ve onu, makûlât alemiyle rûhaniyet alemlerinin dalgalandığı denize atar. Böylece, bazan, azâmet ve kibriya rüzgârlarının estiği yerden, saadet ve mutluluk rehâveti; bazan da, helâk edici olan rüzgârlar eser. Derken, tefekkür gemisi çoğu kez, Celâl'in tecelli ettiği tarafa ulaşır; böylece kendisine, ulûhiyyet nûrları doğar ve akıl, dalâlet zulmetlerinden kurtulur. Bazan da gemi, cehâletler cenûbunda batar, kırılıp parçalanır ve (içindekiler) boğulur. O gemi, izzetin dalgalarının çarpışması arasında, geminiyi koruyana ve onun nûr ve hidayetlerinden almaya ihtiyaç duyar da, işte o zaman, *"Rabbim, göğsüme genişlik ver!"* der. Bil ki akıl, imkânlar aleminin süfliliğinden, vâcibu'l-vücûdun ulviyyetine doğru terakki etmeye başladığında, mahiyetleri mütala ile, "mücerredât ve "mufarekât" kesbetme ile olan meşguliyeti fazlalaşır. Her mahiyetin, ya onunla birlikte ya da onun için olduğu malumdur. Binâenaleyh, eğer o mahiyet O'nunla birlikte olursa, basiret, ulûhiyyetin izzet celalimi nûrlarıyla dolar; böylece de, o orada, diğer nurları mütalâa etmekle meşgul olmaz. Bunun dışında kalan görme ve basiret namına ne var ise onlar da yok olur, izmihlâle uğrar. Yok eğer, bu mütalâa, O'nun için olan şeyden dolayı ise işte bu noktada, şöylesi bir ilginç hal meydana gelir. Şayet, billûrdan meydana gelmiş olan bir küre ara yere konulsa ve ona, güneşin ışınları düşse, böylece o ışınlar belli bir alana yansırlar. Böylece de ışınların yansıdığı o alan, yanar. Binâenaleyh, bütün mümkin varlıkların mahiyetleri, kudsiyyet güneşinin, azamet nûrunun ve celâl aydınlığı mukabiline konulmuş olan saf bir billur küre gibidirler. Eğer kalbte bunlara doğru bir iltifât meydana gelirse, o kalbte bütün bunlara yönelik bir nisbet oluşur, meydana gelir. Böylece de ulûhiyetin kibriya ışınları, bunların herbirinden kalbe yansır, böylece de kalb, yanıp tutuşmaya başlar. Yakan şeyin çokluğu nisbetinde o yanmanın da daha mükemmel olacağı malumdur. İşte bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s), "Mümkinât alemiyle ilgili dereceleri idrâk edebilmem ve böylece de celâl nûrlarıyla yanma makamına ulaşabilmem için, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiştir ki bu, Hz. Peygamber أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ *"Bana eşyanın hakikatini, nasıl iseler öyle göster"* şeklindeki sözünden kastedilendir. Hz. Peygamber, eşyanın, Celâl nûrlarıyla yanıp tutuştuğunu müşahede edince, لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ *"Ben, seni medh ve senâ etmekten acizim, (bunu yapamam)"* (79) buyurdu.

Bazı Müteferrik Meseleler

Yedinci fasıl: Bu fasıl, geriye kalan bahislerle alâkalıdır. **Hz. Musa** (a.s), bu açıklamanın faydasının, Allah'a değil de kendisine yönelik olduğunu ortaya koymak için, "Ya Rabbi göğsümü aç" demeniş, "Ya Rabbi benim için, demeniş, "Ya Rabbi, benim için, göğsünü aç" demiştir. Hz. Peygamberin göğsünün açılması keyfiyetti

79) Müslim, Salat, 222.

ile bu açılma ve **Hz. Musa** (a.s)'nın göğsünün açılması arasındaki üstünlük derecelerini biz inşaallah, أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (İnşirah, 1) ayetini tefsirinde açıklayacağız. Allah doğruyu en iyi bilendir.

İkinci matlûb: Cenâb-ı Hakk'ın وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي *"İşimi kolaylaştır"* ayetidir. Ehl-i Sünnete göre, bununla Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri yaratması kastedildiği halde, Mu'tezile'ye göre, kolaylaştırıcı lûtuf fiillerine tahrik edip sevketmek manası kastedilmiştir. Buna göre şayet, "mümkün olan her çeşit lûtuf fiilini, Allah Teâlâ yapmıştır. Binâenaleyh, böyle bir istekte bulunmanın faydası nedir?" denilirse biz deriz ki, burada, ancak böyle bir istekten sonra yapılması güzel olan lûtuf fiillerinin bulunması muhtemeldir. Binâenaleyh, bu isteğin faydası, o lûtuf fiillerinin güzel olmasıdır.

Konuşma Büyük Nimettir

Üçüncü matlûb: Hz. Musa (a.s)'ın وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي *"dilimden de düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar"* ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki konuşmak büyük bir lûtuftur. Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder:

a) Cenâb-ı Hak خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ *"İnsanı yarattı; ona, beyânı öğretti"* (Rahman, 3-4) buyurmuş, وَعَلَّمَهُ الْبَيَانَ "ve ona, beyânı öğretti demememiştir. Çünkü **Cenâb-ı Hak** şayet bu ifadeyi önceki ifadeye atfedecek olsaydı, bu ifade, ondan başka olurdu. Ama Cenâb-ı Hak bu ifadenin başına atıf harfi getirmeyince, O'nun *"Ona beyanı öğretti"* ifadesi, O'nun *"İnsanı yarattı"* ifadesinin adeta bir tefsiri gibi olmuş oldu. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, ona beyânı öğretmek için, insanın Hakk'ı ve yaratıcısı olmuş olur ki, bu söz de, "İnsanın mahiyeti, hayvân-ı nâtık olmasıdır" şeklindeki meşhûr söze varıp dayanır. b) İnsanların, dilin büyük bir lûtuf olduğu hususunda ittifak etmiş olmalarıdır. Nitekim **Züheyr**

لِسَانُ الْفَتَى نِصْفٌ وَنِصْفٌ فُؤَادُهُ / فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا صُورَةُ اللَّحْمِ وَالدَّمِ

"Yiğidin dili, onun yarısıdır; diğer yarısı da kalbi... Geriye ise ancak, et ve kandan (mürekkeb) bir sûret kalmıştır" demiştir. **Hz. Ali** (r.a)'de şöyle demiştir: "Şayet dil olmasaydı, insan, salıverilmiş bir hayvan, yahutta, sadece kalıba dökülmüş bir şekil olurdu. Bu, "Biz, zihnin anlayışını ve lisanın konuşma kabiliyetini (insandan) kaldıracak olsak, insanda geriye ancak, hayvanlarda bulunan şeyler, (et parçaları) kalırdı" demektir. Yine ulemâ, "kişi, en küçük o iki parçası, yani kalbi ve lisânıyla kişidir" demişlerdir. Hz peygamber (s.a.s) الْمَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ *"kişi, lisanın altında saklıdır"* buyurmuştur.

c) **Hz. Adem** (a.s)'in münakaşa sırasında, onun üstünlüğü ancak, nutku, konuşma sebebiyle tahakkuk etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak "Ey Adem onlara, o eşyanın

isimlerini bildir" demiş, **Hz. Adem** (a.s) de onlara o eşyanın isimlerini haber verince Cenâb-ı Hak, *"Ben size, "Göklerin ve yerin gaybını Ben bilirim"demedim mi?"* (Bakara, 33) demiştir.

d) İnsan, rûh ve kalıbtan mürekkeb olan bir cevherdir. Onun rûhu, melekler alemindendir. Binâenaleyh o rûh, devamlı olarak mugayyebâtın şekillerini, melekler aleminden elde eder; sonra da, bu istifâdeden sonra da o şekilleri, maddeler âlemine aktarır... Onun bu istifâdedeki vasıtası, zihni tefekkürü ve konuşmasıdır. O vasıta, *"Bir şaatlik tefekkür, bir yıllık ibadetten daha hayırlıdır"* da denildiği gibi, en büyük ibadet olunca, bunu ifade de vasıtanın da uzuvların en şereflisi olması gerekir. Binâenaleyh, **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* sözü, rûhta meydana gelen nûru taleb etmeye; onun, *"işimi kolaylaştır"* ifadesi de, bunu elde etmeye ve bu elde etmenin kolaylaştırılmasına bir işaret olmuş olur ki, işte bu noktada, o rûhani istifadede bir kemâl meydana gelmiş olur.

Bundan sonra da geriye ancak, "beyân" makamı kalmış olur ki, bu da o kemâli başkasına aktarmaktır. Bu ise ancak dil ile olur. İşte bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s) *"dilimden de düğümü söz"* demiştir.

e-) İlim, kesinleşmiş olan bilgiye göre, yaratılan şeylerin en üstünüdür. Cömertlik ve bağış da, tâatların en faziletlisidir. Uzuvlar içinde elden daha üstünü yoktur. El, maddi bağışın vasıtası olduğu için, اَلْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى "Yüksek, yani veren el; alçak, yani alan elden daha hayırlıdır" denilmiştir. Maldan daha hayırlı olan ilim, lisan bağışının aleti, vasıtası olunca, dilin, uzuvların en şereflisi olması gerekir. Bilgilerin verilmesinde vasıta olan şeyin dil olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh dilin, uzuvların en kıymetlisi olması gerekir.

Sükûtu Övenler

Bazı kimseler, şu sebeplerden dolayı susmayı övmüşlerdir:

1) **Hz. Peygamber** (s.a.s) اَلصَّمْتُ حِكْمَةٌ وَقَلِيْلٌ فَاعِلُهُ *"Susmak hikmettir; bunu yapan ise azdır"* [80] buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre insanın uzuvları dil hakkında tefekkür edip şu karara varmıştır: "Aramızda, Allah'dan en çok sen kork! Çünkü sen, müstakim olursan, biz de müstakim olursun. Eğer eğri büğrü olursan, biz de eğri büğrü olursun..."

2) Dört çeşit söz vardır:

a) Sırf zarar veyahutta zarar tarafı baskın;

b) Zararı faydası denk;

c) Fayda tarafı baskın;

d) Sırf fayda olan.

---

80) **Deylemi**, 3851.

Sırf zarar veya zarar tarafı baskın olana gelince, bunun terkedilmesi gerekir. Faydası ve zararı eşit olan ise ayıbtır. Geriye son iki kısmı kalmış olur ki, bu iki kısmı da daha fazla zarardan arındırmak zordur, çetindir. Binâenaleyh, evlâ olanı, konuşmamaktır.

3) İster yaratıcı isterse yaratılmış, ister malûm isterse mevhûm (vehmî) hiçbir mevcût veya ma'dûm (olmayan) yoktur ki, lisan onu ifade etmemiş ve ona, müsbet veya menfi manada değinmemiş olsun... Çünkü kalbin içinde aldığı her şeyi, lisan, hak veya batıl olarak ifade eder. Bu, diğer uzuvlarda bulunmayan bir özelliktir. Çünkü göz, renklerin ve şekillerin kulak, seslerin ve harfin; el de, maddelerin ötesine geçemezler. Diğer uzuvların günahlarının aksine, o kolayca, kûlfetsiz bir biçimde günah işler ya da sevâp elde eder. Çünkü, diğer uzuvlar isyân etme hususunda, genelde elde edilmesi zor olan pekçok şeylere gerek duyarlar. İşte bundan dolayı evlâ olan, konuşmamaktır.

4) Konuşmamayı ifade için şu dört kelime kullanılır: **samt, sükût, insât** ve **isâhe** (اصاخة). "**Samt**" bunların genel olanıdır; çünkü bu kelime hem konuşabilen, hem de konuşamayanlar hakkında kullanılır. İşte bundan dolayı, مَالٌ ناطِقٌ وصَامِتٌ *"Konuşan, yani zahiri mal; susan, yani halkça bilinmeyen (altın, gümüş...) mal"* denilmiştir. "**Sükût**" ise, konuşabilenin konuşmaması demektir. "**İnsât**", dinlemeyle birlikte susmaktır. Bunlardan biri diğerinden ayrıldığında, o durumu ifade için, "insât" fiili kullanılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak da (her ikisini bir arada kullanarak), فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا *"...derhal onu dinleyin, susun"* (Arâf, 204) buyurmuştur. **Isâha** ise, mesela bir sır ve uzak bir yerden gelen ses gibi, anlaşılması zor olan şeylere kulak vermek, dinlemektir. Bil ki, "sumt", yokluktur. Yokluk da ise fazilet yoktur. Bilakis bizzat nutkun, konuşmanın kendisinde fazilet vardır. Rezillik ise, münakaşa etmededir. Şayet böyle olmasaydı, **Hz. Musa** (a.s), *"dilimde de düğümü çöz"* diye istekte bulunmazdı.

İKİNCİ MESELE
Musa (a.s)'ın Dilindeki Tutukluk

Alimler, **Hz Musa** (a.s)'nın lisanında bulunan, o düğümün ne olduğu hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) Bu düğüm, Cenâb-ı Hakk'ın onun lisanında yaratmış olduğu bir düğümdür. Bunun için o, Allah'dan, bunu kaldırmasını istemiştir.

2) Bunun sebebi şudur: **Hz. Musa** (a.s), çocuk iken, **Firavun**'un sakalını tutup onu yoldu. **Firavun** da, onu öldürmeyi kafasına koyarak, "Elinde mülkümün ve kudretimin zail olacağı kimse budur" dedi. Bunun üzerin **Asiye**: "o, akledemeyen bir çocuktur. Bunun emâresi ise, senin ona hurma ve ateşi yaklaştırmandır" dedi. Sonra da, bu iki şey onun önüne konuldu; o, ateşi aldı ve ağzına koydu... İşte bu fikri savunanlarda kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onun elinin ve dilinin yanmadığını, çünkü elinin asâyı tutma aleti -ki, bu da o asânın hüccet olmasıdır-; lisanın da, zikir aleti olduğunu, dolayısıyla yanmayacağını söylemişlerdir. Bunların bir delili de, **İbrahim** (a.s)'ın **Nemrût**'un ateşiyle yanmamasıdır. **Musa** (a.s) da, tandıra atılınca yanmamıştır. Binâenaleyh, daha nasıl burada yanabilir?

Diğer bazıları da şöyle demiştir: "Onunla yeme içme hakkı doğmasın diye, dili değil de eli yandı."

3) Eli değil de dili yandı. Çünkü, hücum ve saldırma, eliyle olmuştu. Lisanına gelince o ona, "Babacığım" diye hitab etmişti.

4) Hem yeme içme, hem de konuşma hakkı doğmasın diye, her ikisi birden yandı...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Tutukluğun Giderilmesinin Dilemesinin Sebebi

Alimler, **Hz. Musa** (a.s)'nın o düğümün çözülmesini niçin taleb ettiği hususunda şu şekillerde ihtilaf etmişlerdir;

1) Peygamberliği ifa hususunda, kesinlikle bir arıza meydana gelmesin diye.

2) Nefreti izâle için. Çünkü, lisandaki tutukluk, bazan o kimseyi hafife alma ve ona iltifat etmeme neticesine götürür.

3) Mucize olsun diye **Hz. Zekeriyya** (a.s)'ın konuşamaması kendisi hakkında nasıl bir mucize olmuşsa, **Hz. Musa** (a.s)'ın lisanının çözülmesi de onun hakkında bir mucize olmuştur.

4) Kolaylığı talep etme ve temin etme. Çünkü, ceberûta ve kibrine bürünmüş olan **Firavun** gibilerine karşı söz söylemeye teşebbüs etmek bayağı zordur. Bir de buna, lisanın tutukluğu eklenirse had safhaya çıkar. Böylece o, işi kolaylaştırmak ve hafifletmek için, Rabbisinden o düğümün giderilmesini istedi.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basri Cenâb-ı Hakk'ın, *"ey Musa, istediğin sana verilmiştir"* (Tâhâ, 36) ayetine dayanarak, o düğümün ve o tutukluğun tamamiyle zail olduğunu söylemiştir ama bu görüş zayıftır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) وَاحْلُلْ الْعُقْدَةَ مِنْ لِسَانِي "Ukdeyi, onun tamamını lisanından çöz" dememiş, tam aksine وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي *"Lisanımdan bir ukde çöz"* demiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, tek bir ukdeyi çözdüğünde, **Hz. Musa** (a.s)'a , isteğini karşılamış olur. Gerçek şudur: Onun lisanındaki ukdelerin ekserisi çözülmüş, ama onların azı kalmıştır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, **Firavun**'ın söylediğini naklettiği, *"Yoksa ben ondan hayırlı değil miyim? O ki hakîrdir, (meramını) bile nerdeyse açıklayamıyor"* (Zuhruf, 52) ayetidir. Yani, "O nerdeyse meramını anlatamayacak" demektir. İşte bu ayette, onun lisanında bir tür tutukluk bulunduğu halde açıklamada bulunduğuna dair bir beyanat vardır. Buna da şu iki açıdan cevap verilmiştir:

a) وَلَا يَكَادُ يُبِينُ (Zuhruf, 52) ifadesiyle "O, beyanatta bulunmadı, hüccet de getiremez" manası kastedilmiştir.

b) **Kâde** fiili **karube** (yakın oldu) manasındadır. Binâenaleyh, bu ifadeyle şayet, lisanen yapılan bir açıklama kastedilmiş olsaydı, o zaman bunun manası, "O, beyâna yaklaşamadı" şeklinde olurdu; böyle olması halinde de hiç beyanatta bulunamamış olurdu ki, bu batıldır. Zirâ o, hem **Firavun**'a, hem de onun yanındaki topluluğa hitab

etmiş, onlarda onun sözünü dinlemiş ve anlamışlardı. Onun daha, hiç beyanatta bulunamadığı nasıl ileri sürülebilir? Tam aksine, belki de **Firavun** bunu,bakışları ondan çevirebilmek için, göz boyamak için söylemiştir.

Ehl-i tasavvuf ise şöyle demiştir: **Hz. Musa** (a.s), *"Dilimden de (bir) düğümü çöz"* demiştir. Çünkü, düğümlerin hepsinin çözülmesi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nasibi ve hissesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yetimin malına,... en güzel biçimde yaklaşın"* (İsrâ, 34) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu da, **Ebu Talib** (r.a)'in yetiminin hakkı olunca, hiç şüphesiz ki **Hz. Musa** (a.s), bunun kıyısına yaklaşmamıştır. Allah en iyisini bilendir.

4. Ailemden Bir Yardımcı Ver

Dördüncü matlub: Hz. Musa (a.s)'nın وَاجْعَلْ لِي وَزِيراً مِنْ اهْلِي *"Bana kendi ailemden bir de vezir ver"* sözünün ifade ettiği husus. Bil ki, **Hz. Musa** (a.s)'nın vezir talebinde bulunması, ya bizzat kendisinin bu işi hakkıyla yerine getirmesinden endişe duyup böylece de bir yardımcı talebinde bulunmasından dolayıdır; yahutta, samimiyetin tahakkuk edip hiçbir ithamın da bulunmaması yanında, dini konularda yardımlaşmanın, Allah'a davet etme işi hususunda büyük bir meziyyeti olduğunu görmesinden dolayıdır. İşte bundan dolayı Meryemoğlu İsa, *"Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?" Havariler: "Biziz Allah'ın dininin yardımcıları"* (Âl İmran, 52) demişlerdir.Cenâb-ı Hak **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de *"Sana, Allah ve sana tâbı olan müminler yeter"* (Enfâl, 64) demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّ لِي فِي السَّمَاءِ وَزِيرَيْنِ وَفِي الأَرْضِ وَزِيرَيْنِ فَاللَّذَانِ فِي السَّمَاءِ جِبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ وَاللَّذَانِ فِي الأَرْضِ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرَ *"Benim hem gökte hem de yerde ikişer vezirim bulunmaktadır. Göktekiler, Cebrâil ve Mikail. Yerdekiler de Ebu Bekir ve Ömer'dir"* (81) buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Vezir Kelimesinin Anlamı

Buradaki "vezir", **vizr** (yük, ağırlık) kelimesinden alınmıştır. Çünkü "vezir" Melik'in ve hükümdarın, bir tür yükünü sırtlanır. Veyahutta ona, yardımcı ve destekçi olur. Yahutta bu kelime, "sığınak ve melce" anlamına gelen اَلْوَزَرُ kelimesinden iştikak etmiştir ki, bu "kendisiyle korunulan dağ" demektir. Çünkü kral idare ettiği kimseler hakkında vezirine başvurur ve ona müracaat eder... Etbânın işlerini de ona havale eder. Yahut bu kelime, yardımlaşma anlamına gelen "**muvâzere**" masdarından türemiştir. Muvâzere kelimesi de, Arabların اِزَارُ الرَّجُلِ deyimlerinden alınmıştır ki, bu da, bir kimsenin zor bir iş yapmaya hazırlandığında bağlayıp takviye ettiği yer anlamındadır. Bu açıklamayı, **el-Esmai** yapmıştır. Normal olarak bu kelimenin, "**Ezîr**" şeklinde olması gerekirdi; ancak ne varki hemze vâva çevrilmiş ve "veziren" şeklinde olmuştur.

81) **Kenzu'l-Ummal**, 11, 32661.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: إِذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِمَلِكٍ خَيْراً قَيَّضَ لَهُ وَزِيراً صَالِحاً إِنْ نَسِيَ ذَكَّرَهُ وَإِنْ نَوَى خَيْراً أَعَانَهُ وَإِنْ أَرَادَ شَرًّا كَفَّهُ *"Cenâb-ı Hak bir idareciye hayrı murad ettiğinde ona, salih iyi ve uygun bir vezir bahşeder. Unuttuğunda, ona hatırlatır; hayrı yapmak istediğinde ona destekçi olur; şerri düşündüğünde de ona mani olur"* (82) **Enuşirvân** da şöyle demiş: "En iyi kılıç bile, cilâdan müstağni olamaz. En iyi hayvan da, kamçıdan müstağni olamaz... Ve, en bilgin kral ve yönetici de, vezirden, yardımcıdan müstağni olamaz."

Peygamberin Vezire İhtiyacı Var mı?

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şayet, "Vezirden medet umma işine hükümdarlar yöneticiler muhtaçtır. Ama, Allah'dan aldığı vahyi ve risaleti belli bir topluma tebliğle mükellef olan peygambere gelince, vezirin ona ne faydası olabilir? Hem, **Hz. Musa** (a.s) Rabbisinden, onu kendisine nübüvvet hususunda ortak kılmasını istemiş, *"Onu işimde ortak kıl"* (TAHA, 32) demiştir. Binâenaleyh o, daha nasıl vezir olabilir?" denilirse, bunun birinci şıkkına şu şekilde cevap verebiliriz: Samimiyetin bulunması, töhmetin de olmaması yanında dini konularda yardımlaşmanın, Allah'a davet etmedeki tesiri hususunda büyük bir meziyyeti vardır. Binâenaleyh, **Hz. Musa** (a.s) da, kardeşi **Harun** (a.s)'a güveniyordu. İşte bundan dolayı, tebliğ hususundaki yüklerin bir kısmını onun üstlenmesi için, Rabbinden, **Harûn** sayesinde sırtının kuvvetlendirilmesini istedi.

5. Vezirin Ailesinden Olmasını İstemesi

Beşinci matlub: O vezirin, ehlinden, yani akrabalarından olması...

6. Kardeşi Harun (a.s)'ın Veziriliğini İstemesi

Altıncı matlub: Ehlinden olan o vezirin, kardeşi **Harun** (a.s) olması. **Hz. Musa** (a.s), kardeşi **Harun** (a.s)'ın veziri olmasını şu iki sebepten dolayı istemiştir:

1) Dini konularda yardımlaşmanın büyük bir şerefi vardır. Binâenaleyh, **Hz. Musa** (a.s) bu şerefin, kendi ehli için tahakkuk etmesini istemiştir.

2) Yahutta, onlardan her biri diğerini son derece seviyor ve birbirleriyle de o nisbette uyum sağlıyorlardı.

İfadedeki هٰرُونَ kelimesinin mansûb olması hususunda da, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, mukadder **ca'l** (yapmak) fiilinin mefûlü olup, ifadenin takdiri, "Kardeşim Harunu, benim vezirim yap, kıl" şeklinde olur.

---

82) **es-Sünenü'l- Kübrâ**, 10, 112.

b) Bu kelime, **vezîren** kelimesinden bedeldir. **Ehî** kelimesi de, **Hârun** kelimesinin ya sıfatı, ya da onun bedelidir. Bil ki, **Hz. Harun** (a.s)'a mahsup bir takım hususiyetler vardı. Bunlardan birisi, onun fasih olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'dan naklen, *"Kardeşim Hârun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir"* (Kasas, 34) buyurmuştur. O, yumuşak ve şefkatlidir... Meselâ o, *"Ey anamın oğlu, sakalımı, başımı tutma"* (Tâhâ, 14) demiştir. O, yaş bakımından daha büyük idi.

7. Onun Takviye Etmesini Dilemesi

Yedinci matlub: Hz. Musa (a.s)'nın وَٱشْدُدْ بِهِۦٓ ازري *"Onunla sırtımı kuvvetlendir"* şeklindeki sözüdür. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kurraının ekserisinin okuyuş şekli, bir dua cümlesi olarak وَٱشْدُدْ بِهِۦٓ وَأَشْرِكْهُ şeklindedir. Sadece **İbn Amir**, bir cevap olmak üzere, Hz. Musa (a.s)'dan yapılmış olan bir nakilmiş gibi, وَٱشْدُدْ بِهِۦٓ وَأُشْرِكْهُ (Onunla sırtımı kuvvetlendireyim ve onu kendime ortak kılayım...) şeklinde okumuştur. Bu ifadeleri emir sığasında okuyanların, **ehî** kelimesini mübtedâ olarak merfû, وَٱشْدُدْ بِهِۦٓ kelimesini de onun haberi yapmaları ve **Hârûne** kelimesi üzerinde vakfetmeleri de mümkündür.

İKİNCİ MESELE

Ezr kuvvet anlamındadır. Arapça'da, "onu kuvvetlendirdi, destekledi" manasında آزَرَهُ (Âzerehû) denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak (Fetih, 29) فَآزَرَهُۥ *"gitgide onu kuvvetlendirmiş"* buyurmuştu. Yani, "Onu destekledi" demektir. **Ebu Ubeyde** ise **ezrî** kelimesinin "sırtım" anlamına geldiğini söylemiştir. **Halil**'in eserinde de "ezr", "sırt" anlamındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. **Musa** (a.s), kardeşi **Harun** (a.s) kendisine vezir yapmasını Allah'dan dileyince, Allah'dan onunla kendi sırtını kuvvetlendirmesini ve onu kendisine yardımcı ve destekçi kılmasını istemiştir. Çünkü sırf akrabalığa güven olmaz.

8. İşini Paylaşmasını Dilemesi

Sekizinci matlub: Onun, وَأَشْرِكْهُ فِىٓ أَمْرِى *"Onu işimde ortak kıl"* ifadesi. Buradaki "**el-emru**" kelimesi "nübüvvet"tir. **Hz. Musa** (a.s) böyle söylemiştir, çünkü o, onun, kendi pazusunu kuvvetlerdireceğini (kendisini destekleyeceğini) biliyordu; zira o, hem yaşca ondan büyükdü, hem de fasih idi.

Cenâb-ı Hak (c.c), **Hz. Musa** (a.s)'ın niçin böyle dua ettiğini, yine ondan naklederek كَىْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا *"Taki seni çok tesbih edelim. Seni çok analım"* buyurmuştur. "Tesbih"in, lisânen veya itikâden olmuş olması muhtemeldir. Her iki takdire göre de tesbih, Allah Teâlâ'yı, zâtı, sıfatları ve fiilleri hususunda kendisine

yakışmayan şeylerden tenzîh etmek ve tebrie etmek, aklamaktır. "Zikr" ise, Cenâb-ı Hakk'ı celâl ve kibriyâ sıfatlarıyla vasfetmekten ibarettir. Olumsuzunun olumludan önce geldiğinde şüphe yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيراً *"Şüphe yok ki Sen bizi hakkıyla görensin"* buyruğuna gelince bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) "Bizim, bu taatleri, ancak senin rızan için yaptığımızı ve bunlarla Senden başkasını arzulamadığımızı, sadece seni arzuladığımızı, şüphesiz ki sen biliyorsun."

2) "Bu tür şeylerle yardım talebinde bulunmam, nübüvvet konusunda onlara olan ihtiyacımdan dolayıdır. Sen bunu hakkıyla görüp biliyorsun."

3) "Sen, bizim faydamıza olan çeşitli şeyleri bilip duruyorsun. Binâenaleyh, onlardan en uygununu bize ver." **Hz. Musa** (a.s), yukardaki duâlarını, Rabbim, kendisine hükmetmekten ve tahakkûmda bulunmaktan tenzih etmek ve işi, büsbütün ve tamamiyle O'na havale etmek için kayıtla kayıtlamıştır.

★ ★
★

Musa (a.s)'ın Doğumu Ve Risaleti

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ ﴿٣٧﴾ إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ
﴿٣٨﴾ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّي وَعَدُوٌّ لَّهُ
وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي ﴿٣٩﴾ إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ
فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا
فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ﴿٤١﴾ إِذْهَبْ
وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴿٤٢﴾ اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ
أَوْ يَخْشَىٰ ﴿٤٤﴾

"Buyurdu: "Ey Musa, istediğin sana verilmiştir. Andolsun ki, biz sana, diğer bir zamanda da, anana vahyolunacak olan şeyi; ilhâm ettiğimiz vakitte de lutfetmiş ve (kendine) "Onu tâbuta koy da, denize at ki, deniz onu kıyıya atsın, onu benim de kendisinin de düşmanı olan biri alacak diye emretmiştik. Sana karşı, (Ey Musa), gözümüzün önünde yetiştirilmen için, Kendimden bir sevgi bırakmıştım. Hani, kızkardeşin gidip şöyle diyordu: Ona bakacak bir kimse (temin etmek için) size yol göstereyim mi? Böylece seni, tekrar annene verdik ki, gözü aydın olsun ve tasalanmasın. Sen, bir de adam öldürmüştün de, biz seni o gamdan kurtarmıştık. Seni, türlü türlü sınamalarla imtihan etmiştik. Bunun için yıllarca Medyen halkı içinde kaldın. Sonra da, (hakkındaki) takdire göre buraya geldin, ey Musa! Ben seni, Kendim için seçtim. Sen, kardeşin de beraberinde olarak, mucizelerimle git. İkiniz de, beni hatırlayıp anmakda gevşeklik göstermeyin, Firavn'a gidin. Çünkü o, hakikaten azdı. (Gidin de), ona yumuşak söz söyleyin, Olur ki, nasihat dinler, yahut Allah'dan korkar"

(Tâhâ, 36-44).

Bil ki, سُؤْلٌ talep etmek ve istek anlamındadır. Bu kelime, **hubz** (ekmek) kelimesinin **mahbûz** (pişirilmiş) ve **ekl** (lokma) kelimesinin de **me'kûl** (yenilmiş) anlamına gelmesi gibi, isim-i mefûl anlamında olarak **fu'l** kalıbındadır. Yine bil ki, **Hz. Musa** (a.s), bu sekiz şeyi, Rabbisinden talep edip, üzerine aldığı şeyin ancak O'nun kendisine icâbetiyle kemâle girecek olan bir teklif olduğu malum olunca, hiç şüphesiz, mükellef kılındığı tarzda tebliğde bulunmaya muktedir olabilmesi için, Allah Teâlâ kendisine icâbette bulunmuş da, *"Ey Musa, istediğin sana verilmiştir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bunda çeşitli faydalar bulunduğu için, bunu büyük nimetlerden addetmiş, bunun peşinden, *"Andolsun ki, biz sana, diğer bir zamanda da... lutfetmiştik"* demiş, bununla şunlara dikkat çekmek istemiştir.

a) Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, sen istekte bulunmadan önce de, senin maslahatına riâyet ettim. İstekte bulunduktan sonraysa, daha nasıl senin muradını vermem?

b) Ben seni büyütüp terbiye ettim. Binâenaleyh, şimdi Ben senin isteğini vermezsem, kabûl ettikten sonra reddetme; iyilikte bulunduktan sonra da kötülük etmek olur. Binâenaleyh, bu benim keremime nasıl yaraşır?

c) Biz, eskiden sana ihtiyaç duyduğun her şeyi verip ve seni, hakir, aşağı durumdan yüksek derecelere çıkardığımıza göre bu, bizim sana büyük bir makam ve mühim bir iş verdiğimize delâlet eder. Binâenaleyh, bu dereceye ulaşmış kimseyi, isteğinden men etmek nasıl uygun düşer?

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

İki Soruya Cevap

Birinci soru: "Minnet" tabiri, eziyyet veren bir ifâde olup; makam da lütuf makamı

olmasına rağmen, verdiği bu nimetleri, Cenâb-ı Allah niçin "minnet" lafzını getirerek zikretmiştir?

Cevap: Hak Teâlâ bunu, **Hz. Musa** (a.s)'ın, kendisine ulaşıp gelen o nimetleri hak ettiği için değil, aksine Allah'ın lütfunun ve ihsanının gereği olarak ona tahsis ettiğini anlaması için böyle buyurmuştur.

İkinci soru: Bu ifadelerle, pekçok lütufta bulunduğunu bildirdiği halde, Cenâb-ı Hak niçin, *"diğer bir zamanda da"* buyurmuştur?

Cevâp: Allah Teâlâ bununla, tek bir lütfu kastetmemiştir. Çünkü bu ifade, hem az hem de çok olanlar hakkında kullanılabilir.

Musa (a.s)'a Sekiz Lütuf

Bil ki burada ifade edilen lütufların sayısı sekizdir:

Birinci lütuf: Cenâb-ı Hakk'ın إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ *"Onu tabuta koy da, denize at ki, deniz onu kıyıya atsın, onu benimde kendisininde düşmanı olan birisi alacak..."* ayetinin ifade ettiği hususdur.

Kadın Peygamber var mıdır?

Ulemanın ekserisi, **Hz. Musa** (a.s)'ın annesinin, nebi ve peygamber olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh bu ayetten anlaşılan "vahiy" ile, peygamberlere gelen o vahiy nasıl murad edilmiş olabilir. Hem kadın, hüküm vermeye (hakim olmaya), imam (ve devlet başkanı) olmaya, hatta **İmam-ı Şâfii** (r.ah)'ye göre kendi kendini evlendirmeye bile salâhiyetli değilken, biz bunu nasıl söyleyebiliriz? Binâenaleyh kadın, peygamber olamaz. Buna, Hak Teâlâ'nın, *"Biz senden evvel de, kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik"* (Enbiya, 7) ayeti delâlet eder. Bu ayet, konu hakkında çok açık bir ifadedir. Hem sonra Kur'ân'da "vahiy" kelimesi, hep "peygamberlik" manasını da ifade etmez. Nitekim **Cenâb-ı Hak** *"Rabbin bal arısına da vahyetti ki..."* (Nahl, 68) buyurmuştur. Yine **Cenâb-ı Allah,** *"Hani havarilere şöyle vahyediyordum..."* (Mâide, 111) buyurmuştur.

Vahyin Bu Ayette Manası

Alimler bu ayette geçen "vahiy" ile ne murad edildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bununla, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin gördüğü bir rüyâ kastedilmiştir. Bu rüyanın yorumu **Hz. Musa** (a.s)'nın tabuta konulup, denize (Nile) bırakılması ve Allah Teâlâ'nın onu tekrar annesine kavuşturması şeklinde idi.

2) Bununla, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin kalbine bir anda düşen kesin bir karar kastedilmiştir. Binâenaleyh içine düştüğü bir durum hususunda düşünen herkes için, o şeyden kurtulmaya en uygun fikir ortaya çıkar işte akla gele o fikre de "vahiy" denir.

3) Bununla "ilham" kastedilmiştir. Fakat ilhamdan bahsettiğimizde, bununla "akla gelen, kalbe gâlib olan şey" manasını kastederiz. Binâenaleyh bu da tıpkı ikinci izah gibi olmuş olur.

Bu üç izaha, şu şekilde itiraz edilmiştir: "Denize atmak da, onu helâk etmek (öldürmek) gibi bir şeydir. Binâenaleyh bu durum, **Firavn**'dan görülmeye alışılmış olan o öldürme işinin korkusuna denk bir korkudur. Dolayısıyla, bunların ikincisinden korunmak için birincisini yapmak nasıl câiz olabilir?

Buna şu şekilde **cevap** verilir: Belki de **Hz. Musa** (a.s)'ın annesi, araştırma neticesinde rüyasının doğruluğunu anlamıştır. Böylece de çocuğunun **Firavun**'un eline düşmesinden ise, denize bırakmasının kurtulmasına nisbeten imkân vereceğini zann-ı gâlible anlamış olur.

4) Belki de bu husus o zaman mevcut olan, **Şuayb** (a.s) ve benzeri bir peygambere vahyedilmişti. Daha sonra o peygamber bunu **Hz. Musa** (a.s)'ın annesine, ya sözlü olarak (bizzat), ya haber göndererek bildirmiştir.

Buna da şu şekilde itiraz edilmiştir. Eğer bu durum böyle olsaydı, **Hz. Musa** (a.s)'ın annesinin içine düştüğü o çeşit çeşit korkular, ona gelmezdi.

Bu itiraza da şöyle cevab verilebilir: Böylesi bir korku, insanlık gereğidir. Nitekim **Hz. Musa** (a.s) da, Kendisine bizzat Cenâb-ı Hak, **Firavun**'a gitmesini emretmesine rağmen, **Firavun**'dan korkmuştu.

5) Belki, de **Hz. İbrahim** (a.s), **Hz. İshak** (a.s), **Hz. Yakûb** (a.s) gibi, daha önceki peygamberler bunun böyle olacağını haber vermişlerdi. Bu haber de o kadına ulaşmıştı.

6) Belki de Cenâb-ı Hak, tıpkı **Hz. Meryem**'e, *"O (Cebrâil) (Meryem'in) kendisine bilkati tam bir insan şeklinde görünmüştü"* (Meryem, 17) ayetinde de belirttiği gibi, **Cebrâil**'i göndermesi şeklinde, peygamberlik söz konusu olmaksızın, **Hz. Musa** (a.s)'ın annesine de bir melek göndermiştir. Ayetteki, مَا يُوحٰى "Annene vahyedilmesi gerekli olan şeyi vahyettik" demektir. Bunun vahyedilmesi gerekli olmuştur. Çünkü hâdise çok büyük ve önemlidir. Bu hususta doğru ve faydalı olanı bilmek ancak vahiy ile mümkündür. Binâenaleyh bu vahiy gereklidir.

Annesi Musa'yı Denize Bırakıyor

Hak Teâlânın, اَنْ اَقْذِفِيْهِ *"Onu denize at" diye"* emir ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bunun başındaki edat, "en-i müfessire"dir. Çünkü bundan önce geçen "vahyettikî" fiili, "dedik" manasınadır.

İKİNCİ MESELE "Kazf", atmak ve bırakmak manasınadır. Hak Teâlâ'nın, *"Onların kalblerine korkuyu kazfetti (attı)"* (Haşr 2) (ayeti de bu manadadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Rivayet olunduğuna göre **Hz. Musa** (a.s)'ın annesi, bir tabut yaptırıp tabanına atılmış (çırpılmış) pamuk döşedi ve içine **Musa** (a.s)'ı yerleştirdi. Sonra tabutun ağzını ve çatlaklarını zift ile ziftledi ve onu **Nil**'e bıraktı. **Nil**'in **Firavun**'un sarayına doğru giden büyük bir kolu vardı. **Firavun**, hanımı **Âsiye** ile birlikte o kol ile meydana getirdiği havuz kenarında oturuyordu. Derken suyun taşıyıp getirdiği o tabuta rastladı. **Firavun** onu görünce, kölelerine ve câriyelerine onu çıkarmalarını emretti. Onlar onu çıkardılar ve kapağını açtılar. Bir de ne görsünler, nurtopu gibi bir çocuk! **Firavun** onu görür görmez, onu sevdi. Bu kıssanın, tamamı, Kasas Sûresinde gelecektir. **Mukatil**, o tûbutu yapanın, **Firavun**'un ailesinden (hanedânından), iman etmiş **Hizkil** olduğunu söyler.

DÖRDÜNCÜ MESELE **"Yemm"**, deniz demek olup, bununla, bütün müfessirlere göre, Mısır'daki **Nil Nehri** kastedilmiştir. Çünkü **"Yemm"**, hem deniz, hem büyük nehir manasına kullanılır.

BEŞİNCİ MESELE **Kisâi** şöyle der: Ayetteki, "sâhil" kelimesi, "ism-i mef'ûl" (meshûl) manasınadır. Çünkü su onun üstüne çıkmakta, sahil altta kalmaktadır.

ALTINCI MESELE **Keşşâf sahibi** şöyle der: Ayetteki zamirlerin hepsi, **Hz. Musa** (a.s)'a râcidir. Çünkü bunların bir kısmını **Hz. Musa** (a.s)'a, bir kısmını da tabuta vermek, ayetin nazmında bir tenâfür (uygunsuzluk) bulunduğu neticesine götürür. Buna göre şayet, "Denize atılan da; sahile atılan da tâbuttur" denilirse, biz deriz ki: Denize atılan tabutun içinde olarak yine **Hz. Musa** (a.s) olduğunu söylemede bir sakınca yoktur. Binâenaleyh bütün zamirlerin mercii farklı farklı olmamış ve böylece ayetin nazmında bir tenâfür olmamış olur.

YEDİNCİ MESELE Allah'ın takdiri, o denizin suyunun o tâbutu, sâhile götürüp atması şeklinde olunca, bunu anlatmak için mecâzî ifadeler kullanılmış ve sanki denizin bir düşünme (temyiz) kabiliyeti varmış gibi, sayılmış, emre itaat etmesi ve bunu yerine getirmesi için, ona bu emredilmiş ve *"Deniz onu kıyıya atsın"* denilmiştir.

Hak Teâlâ'nın يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ *"Onu Benim de kendisinin de düşmanı olacak birisi alacak"* ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci Bahis: Ayetteki, *"Alacak"* ifadesi, daha önce geçen, *"Denize at"* emrinin cevabıdır.

İkici Bahis: Bu "alma" işinin nasıl olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **Firavun**'un hanımı, cariyelerden su istedi ve o esnada bir tabut gördü. Onu alıp getirmelerini emretti. Bunun üzerine o tâbut, çıkarılıp getirildi. Binâenaleyh ayetteki "**Firavun**'un tabutu alması" şeklindeki ifade ile, **Firavun**'un onu kabul etmesi ve gönlünün ona meyletmesi kastedilmiştir.

b) Deniz, o tâbutu **Firavun**'un havuzuna giden kolun **Nile** açılan ağzının sâhilindeki bir yere atmıştır. Sonra o kol onu, **Firavun**'un havuzuna taşımış ve **Firavun** da, onu görüp almıştır.

Üçüncü Bahis: Hak Teâla'nın, *"Onu Benim de, kendisinin de düşmanı olacak birisi alacak"* beyanında şöyle bir müşkillik vardır: **Hz. Musa** (a.s) henüz düşman olunacak bir yaşta değildi.

Buna şu şekilde cevap verilebilir. **Firavun**'un, küfrü ve isyanından dolayı Allah düşmanı oluşu açıktır. Ama onun, **Hz. Musa** (a.s)'ın düşmanı oluşu hususuna gelince, bunun durumunun o anda **Firavun** tarafından anlaşılmış olması halinde, **Firavun**'un onu öldürecek olması bakımından olabileceği gibi, **Hz. Musa** (a.s)'ın işinin, neticede düşmanlığa varması bakımından olması da muhtemeldir.

Sevimli Olması

İkinci lütuf: Bu, Hak Teâlâ'nın وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي *"Sana karşı, kendimden bir sevgi bırakmıştım"* ifadesi ile anlatılan lütuftur. Bu ifade ile ilgili şu iki açıklama yapılır:

1) "Üzerine, tarafımdan bir sevgi attım." **Zamahşeri** şöyle der: "Bundaki **minnî** deki, harf-i cer, ya **elkaytû** fiiline mütealliktir ki buna göre mana: "Ben seni sevdim. Allah'ın sevdiğini, bütün kalbler de sever" şeklindedir. Yahut da bu harf-i cer, mahzûf bir fiile mütealliktir." İşte bu hususstaki ikinci görüş de budur. O mahzûf şey, ayetteki "**muhabbet**" kelimesinin sıfatı olup, مَحَبَّةً حَاصِلَةً مِنِّي "Benim tarafımdan hasıl olan bir sevgi, yani Benim tarafımdan olan ve Benim yaratmamla olan bir sevgiyi senin üzerine attım. Bundan ötürü Firavun'un karısı, seni sevdi ve *"Benim için de, senin için de bir göz aydınlığı! Onu öldürmeyin"* (Kasas, 9) dedi" demektir. Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Musa** (a.s)'ın yüzünde öyle bir güzellik, gözlerinde öyle bir tatlı bakış vardı ki gören ona bakakalır, bundan kendini alamazdı. Bu tıpkı, *"Rahman onlar için (gönüllerde) bir sevgi verecektir"* (Meryem, 96) ayetinde olduğu gibidir.

Kâdi şöyle der: "Bu izah doğruya daha yakındır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) daha küçük iken, dini açıdan elde edeceği ilahi sevgi ile tavsif edilemez (yani Allah'ı razı

edecek meziyetleri taşıyamaz). Çünkü bu sevgi, mükafaata müstehak olma manasında, mükellef olanlar için kullanılır. Halbuki burada kastedilen, Hz. Musa (a.s)'ın yaratılış (güzellik) açısından gıbta edilir ve beğenilir bir durumda olmasıdır. Hz. Musa (a.s)'ın , Firavun ve karısına karşı durumu da böyledir. Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a, daha fazlası yapılamayacak şekilde, o iki tarafından bir terbiyeyi nasib etmiştir."

Şöyle de denebilir: Aksine birinci ihtimal, daha tercihe şâyandır. Çünkü ikinci izaha göre, bir takdir yapma ve bu, "Ben, sana kendimden hâsıl olan ve yaratmamla meydana gelen bir sevgi bıraktım" takdirindedir denilmeye ihtiyaç vardır. Halbuki birinci manaya göre, böyle bir takdire ihtiyaç yoktur.

Geriye **Kâdî**'nin, "O çocukken, Allah'ın sevgisi onun için söz konusu değildir" şeklindeki fikri kalır. Buna şöyle cevap veririz: Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü Allah'ın sevmesinin manası, kullarına faydalı olan şeyleri vermesi, ulaştırmasıdır. Bu mana ise, çocuk iken de Hz. Musa (a.s) hakkında söz konusudur. Böylece Allah Teâlâ, bu işin, ömrünün sonuna kadar devam edeceğini bildirmek istemiş ve bundan dolayı, bu hususta, "**muhabbet**" lafzını kullanmıştır.

İlahi İhtimamla Yetişmesi

Üçüncü lütuf: Bu, Hak Teâlâ'nın وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي *"Gözümün önünde yetiştirilmesi için"* ifadesi ile anlatılandır. **Kaffâl** şöyle demiştir: "İrâdeme göre" yani *"gözüm önünde görülsün diye"* manasınadır. Bunun mecâzi manası şudur: Bir kimse onun, gözü önünde bir başkasına ait işi yaparsa, o işi onun istediği ve arzu ettiği bir şekilde yapar. Bu durmda, onun, arzu ettiği şekil dışında hareket etmesi mümkün olmaz. Burada da böyledir.

Bu mecâzın, ne çeşit olduğu hususunda iki görüş vardır:

1) Buradaki "göz" (ayn)'ı ile, bilme manası kastedilmiştir, yani, "Bilgimiz dâhilinde olmak üzere" demektir. Birşeyi bilen, tıpkı ona bakıp, görenin onu çeşitli afetlerden koruması gibi, onu afetlerden koruyacağı için, işte bu açıdan bilme ile görme arasındaki benzerlikten ötürü, göz (görme) lafzı, bilme manasında kullanılmıştır.

2) Buradaki "ayn" (göz) ile, bakıp - gözetme manası kastedilmiştir. Çünkü birşeye bakıp gözeten, onu eziyet ve zarar verici şeylerden koruyup gözetir. Binâenaleyh ayetteki "ayn" (göz), adeta bakıp-gözetmenin sebebi (vasıtası) gibidir. İşte bundan dolayı, mecâzi olarak, sebeb, müsebbeb (netice) manasında kullanılmıştır. Bu tıpkı, *"Hiç şüphesiz Ben sizinle berâberim, işitir ve görürüm"* (Tâhâ, 46) ayeti gibidir. Yine birisi birisine, korunması ve emin olması için duâ ettiğinde, "Allah'ın gözü, üzerinde olsun" denilir.

Kâdî şöyle der: "Kur'ân'ın zâhiri, Hak Teâlâ'nın وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي *"Gözümüz önünde yetiştirilmen için"* ayetinden kastedilen mananın, Allah'ın muhafazası ve

emin kılması olduğunu gösterir. Bu tıpkı, *"Hani kızkardeşin gidip şöyle diyordu: "Ona bakacak bir kimse (temin etmek için) size yol göstereyim mi?" Böylece seni, tekrar annene verdik ki gözü aydın olsun ve tasalanmasın"* ayetinde anlatıldığı gibidir. Böylece bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'ı hıfz-u emânına alışının bir tefsiri (izahı) gibi olmuş olur.

Burada geriye şu iki bahis kalır.

Birinci bahis ...وَلِتُصْنَعَ cümlesinin başındaki vâv hakkında şu üç izah yapılmıştır:

1) Bununla sanki "Benim gözümün önünde olasın diye, tarafımdan üzerine bir sevgi attım" denilmektedir. Daha sonra gelen, *"Hani kızkardeşin gidip"* ifadesi, sözün başı ile yani, "Anana vahyettiğimizde ve kızkardeşin gidip şöyle dediğinde de sana lütufda bulunmuştuk" ifadesi ile ilgili olmuş olur.

2) Bu ifadenin, kendisinden sonra gelen إِذْ تَمْشِي (Hani kızkardeşin yürüyordu...) ifadesi ile ilgili olması da muhtemeldir. Biz bu iki açıklamayı, وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ (En'am, 75) ayetinin tefsirinde zikrettik.

3) Bu vâvın, sözün gelişine uymayan (fazladan olan) bir vâv olması da mümkündür, yani bu, "Gözümüz önünde yetiştirilmen için, sana, tarafımdan bir sevgi bıraktım" demek olur. Bu görüş zayıftır.

Bazı Şaz Kıraatler

İkinci Bahis: Bu kelime, lâmın kesresi ile veya sükûnu ve sonunu cezmi ile, bir emir olarak, وَلْتُصْنَعْ şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, te harfinin fethası ile ve mensub olarak, وَلِتَصْنَعَ şeklinde de okunmuştur ki bu, "Amel ve tasarruflarını, gözüm önünde yapasın diye" demek olur.

Kızkardeşinin Gidip Sütanne Bulduğunu Söylemesi

Dördüncü lütuf: Bu, إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ *"Hani kızkardeşin gidip şöyle diyordu..."* ayetiyle anlatılan hususdur. Bil ki bu cümlenin âmili, ya أَلْقَيْتُ veya لِتُصْنَعَ fiillerdir. Rivayet olunduğuna göre bu haber **Mısır**'da, "**Fıravun Hânedânı**, Nil'de bir çocuk yakalamış ve o çocuk da, kendisine getirilen hiçbir kadının memesinden süt emmemiş" diye yayılmıştı. Çünkü Allah Teâlâ, ona, anasından başkasını emmesini haram kılmıştı. Bundan dolayı **Fıravun**'un adamları, kadınları araştırmaya başladılar. Bu durumu, **Hz. Musa** (a.s)'ın kızkardeşi öğrenince, bilmemezlikten gelerek, gidip, *"Ona bakacak bir kimse (temin etmek için) size yol göstereyim mi?"* dedi. Sonra da annesini getirdi ve **Hz. Musa** (a.s) onun memesini emdi. Böylece **Hz. Musa** (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın bu tedbir ve lutfu sayesinde, annesine kavuşmuş oldu.

Ayetteki, فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ ifadesi, "seni annene geri döndürdük" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir ayette, *"biz onu annesine döndürdük"* (Kasas, 13) buyurmuştur. Bu

tıpkı, *"O dedi ki: "Ya Rabbi beni dünyaya geri döndür" yani "dünyaya geri gönder"* (Mü'minûn, 99) ayetinde olduğu gibidir.

Ayetteki, كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ *"Gözü aydın olsun ve tasalanmasın diye"* cümlesine gelince, bununla şu kastedilmiştir: "Senin annene döndürülmenden maksad, annenin sevinmesi ve hüznünün gitmesidir." Buna göre eğer, "Eğer tasalanmaya ve gözü aydın olsun diye..." denilseydi, daha manalı olurdu. Çünkü hüznün olmaması, sevincin olmasını gerektirmez. Ama önce "gözü aydın olsun diye...' denilince, bunun peşisıra getirilen, "ve tasalanmasın" ifadesi yersiz olmuş olur. Çünkü sevinç (göz aydınlığı) olunca, şüphesiz tasa (hüzün) zaten bulunmamış olur?" denilirse, biz deriz ki: Bununla şu kastedilmiştir: "Annenin, sana kavuşmadan dolayı gözü aydın olsun ve kendisinden başkasının sütünün senin midene girmemesi sebebi ile de, hüznü zâil olsun."

Ölüme Sebeb Olma Mesuliyetinden Kurtarma

Beşinci lütuf: Bu, وَقَتَلْتَ نَفْساً فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ *"Sen bir de adam öldürmüştün de, Biz seni o gamdan kurtarmıştık"* ifadesinin, anlattığı hususdur. Bununla, "Sen büyüdükten sonra bir de bir cana kıymıştın" demektir. O can, bir İsrâillinin kendisinden imdat istemesinden ötürü, gidip bir tokat ile hatâen öldürdüğü bir kıptî (Mısırlı) idi. **Hz. Musa** (a.s) bu hâdiseden şu iki açıdan gamlanmıştı:

a) Dünyevi cezadan ötürü... Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'dan bahsettiği ve, *"(Musa) şehirde korkup-bekleyerek sabahladı..."* (Kasas, 18-21) diye anlattığı, **Firavun**'un onu kısas etmeyi isteyişidir.

b) Diğeri ise, Allah'ın emri olmaksızın, onu öldürdüğü için, ilâhi cezâdan ötürü duyduğu gamdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onu bu iki gamdan uzaklaştırdı: **Firavun**'dan, onu **Medyen**'e hicret ettirerek; ahiret azabından da, onu bağışlayarak...

İmtihanlara Tabi Tutması

Altıncı lütuf: Bu, وَفَتَنَّاكَ فُتُوناً *"Seni türlü türlü sınamalarla imtihan etmiştik"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Buradaki فُتُونا (fitneler-sınamalar) ifadesi ile ilgili şu iki açıkla ma yapılmıştır:

1) Bu, tıpkı "ukûf" ve "culûs" gibi bir masdardır. Buna göre mana, "Seni gerçekten imtihan ettik" şeklindedir. Bu, Arapların (nahivcilerin) haber cümlelerini mefûl-ü mutlak (masdar) ile te'kid etme usûllerine göredir ve tıpkı, وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيماً *"Allah, Musa ile iyice konuştu"* (Nisa, 164) ayetinde olduğu gibidir.

2) Bu kelime, "hacze" ve "bedre" kelimelerinin cemilerinin "hucûz" ve "budûr" şeklinde olması gibi, fitne veya fiten kelimelerinin cemîsidir, yani "Biz, seni çeşitli fitnelerle imtihan ettik" demektir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

1) Allah Teâlâ, burada **Hz. Musa** (a.s)'a verdiği çeşitli lütuf ve ihsanlardan bahsetmiştir. Binâenaleyh burada, *"Seni türlü türlü sınamalarla imtihan etmiştik"* demesi nasıl uygun düşer?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

a) Fitne, sıkıntıyı artırmak ve şiddetlendirmek demektir. Nitekim bir kimse bir kimseye, dininden dönmesine sebeb olacak derecede, sıkıntı verdiğinde فَتَنَ فُلَانٌ عَنْ دِينِهِ denilir. Cenâb-ı Hak da bu manada, *"Allah uğrunda eziyete (dûçâr) edildiği zaman, insanların fitnesini Allah'ın azâbı gibi sayar"* (Ankebut, 10) *"İnsanlar (inandık" demeleriyle bırakılıverileceklerini mi sandılar. Andolsun ki, Biz onlardan evvelkileri de imtihan etmiştik. Allah elbette sâdıkları da bilir, elbette yalancı olanları da..."* (Ankebut, 2-3) ve *"Yoksa siz, sizden evvel geçenlerin hali başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk, ve sıkıntılar gelip çattı ve (çeşitli belâlarla) sarsıldılar ki, hatta peygamber, berâberindeki mü'minlerle birlikte, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyordu"* (Bakara, 214) buyurmuştur. Binâenaleyh bu (son) ayette bahsedilen, o yoksulluk, sıkıntı ve sarsıntı, fitneler demektir. Sıkıntının ileri derecede olanı, daha fazla mükafaat kazanma vesilesi olduğu için, Cenâb-ı Hak bunu da nimetler sınıfına katmıştır.

b) Bunun manası "Seni, tamamen kurtardık" demektir. Bu, Arapların altınla gümüşü biribirinden ayırmak manasında söyledikleri فَتَنْتُ الذَّهَبَ مِنَ الفِضَّةِ (Altını gümüşden ayırdım) deyiminden alınmıştır. **Sa'id b. Cübeyr, İbn Abbas** (r.a)'a, bu ayetteki "fütun"un manasını sorduğunda **İbn Abbas:** " **Ey İbn Cübeyr**, buna gündüz başlayalım" demiş. Sonra sabah olunca **İbn Abbas, Hz. Musa** (a.s) hakkındaki bu ayetleri tâa başından başlayarak ona okumaya başlamış. Böylece **Firavun** kıssasını, onun İsrâiloğullarını öldürüşünü, **Hz. Musa** (a.s)'ın (çocukken) denize atılmasını, **Firavun Hânedanı**'nın onu alıp himaye etmesini, **Hz. Musa** (a.s)'ın annesinden başkasının memesinden emmemesini, **Hz. Musa** (a.s)'ın, **Firavun**'un sakalını tutup yolmasını, ağzına kor ateş koymasını, o kıptîyi (Mısırlıyı) öldürüp, Medyen'e kaçışını, orada **Şuayb** (a.s)'ın çobanı oluşunu, daha sonra Mısır'a dönüşünü, dönerken gecenin karanlığında yolunu şaşırmasını ve ateş sandığı bir ağaca varışın anlatıp, bütün bunları bitirince, "Ey **İbn Cübeyr** işte bütün bunlar birtakım fitne (sınama-imtihan)dır" dedi.

2) Hak Teâlâ'nın, *"Seni türlü türlü fitnelerle imtihan ettik"* ayetinden hareketle, O'na "fettân" (fitneci) denebilir mi?

Cevab: Hayır, çünkü bu sıfat, örfte zem (kınama) ifade eder. Halbuki Allah'ın isimleri tevkifidir. [83] Bilhassa O'na uygun olmayan manaları vehmettiren isimler ve sıfatlar hiç verilmez.

---

83) Tevkifi Nasda varid olanla sınırlı olmak olup, bunun zıddı "içtihadi"dir (ç.).

Medyen'de Barınması

Yedinci lütuf: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ *"Bunun için yıllarca Medyen halki içinde kaldın. Sonra da bir takdire göre buraya geldin"* ayetiyle anlatılan hususdur. Bil ki bu ifadenin takdiri, "Seni türlü türlü fitnelerle imtihan ettik. Böylece **Medyen** Halkı'na gittin ve onlar içinde yıllarca kaldın" şeklindedir. Bu kalışın ne kadar olduğu hususunda, **Ebu Müslim** bunun, *"Medyen tarafına yönelince dedi ki: "Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir" ..Artık Musa (a.s) müddetini bitirince ailesiyle yola çıktı..."* (Kasas, 22-29) ayetlerinde açıklandığını söylemiştir ki bu müddet, ya on veya sekiz yıldır. Çünkü Hak Teâlâ, *"(Şuayb (a.s) dedi ki: "Ben iki kızımdan birini, sen bana sekiz yıl ücretli işçilik etmen üzere, sana nikahlamayı arzu ediyorum. Eğer bunu on yıla tamamlarsan, o da senden"* (Kasas, 27) buyurmuştur. **Vehb b. Münebbih:** "**Hz. Musa** (a.s)'ın, **Şuayb** (a.s)'ın yanında 28 yıl kaldı bu süre on yılın hanımının mehri olarak kaldı. Ayet onun, **Şuayb** (a.s) yanında on yıl kaldığına delâlet etmektedir. Fakat ayette onun on yıldan fazla kalmadığını ifade eden bir şey yoktur" demiştir. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Seni türlü türlü fitnelerle imtihan ettik"* dedikten sonra, *"Bunun için yıllarca Medyen halkı içinde kaldın"* demesi, **Hz. Musa** (a.s)'ın, **Medyen**'de kalışının da bu imtihanlardan biri olduğuna ve kalışının bu şekilde olduğuna delalet eder gibidir. Çünkü **Musa** (a.s), fakirliği ve garibliği sebebiyle orada pek çok mihnetlere katlanmış ve ücretle çalışmak zorunda kalmıştı.

Ayetteki, *"Sonra da bir takdire göre buraya geldin"* ifadesinde mahzûf bir şeyin olması gerekir. Çünkü o, işlerden bir işin takdirine göre böyle gelmişti. Alimler, burada mahzuf olan şey hakkında birkaç izah yapmışlardır:

1) Bu, "Benim kaza ve kaderimde seni, bunun için belirlemiş olduğum muayyen bir vakitte Kendim için bir peygamber kılma hükmü yer almıştır. Binâenaleyh önce veya sonra değil, ancak bu takdir edilen zamana (kadere) göre geldin" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Biz, herşeyi bir takdir (kader) üzere yarattık"* (Kamer, 49) ayetide bu manadadır.

2) Bu, "Kendisinde peygamberlere vahiy indirilen bir zaman miktarı üzere geldin" demektir. Bu miktar da, her kırk senenin başıdır.

3) Kaderden maksad, va'dolunan (gelme) zamanıdır. Şayet bu gelme zamanının daha önceden olduğu kesin olursa, bu ifadeyi bu manaya hamletmek doğru olur. **Şuayb** (a.s)'in ya da ondan başka bir peygamberin daha önceden bu sözleşmeyi (bu gelme zamanını) belirtmiş olmaları ihtimalinden ötürü, bu imkansız değildir. Buna göre eğer, "**Allah Teâlâ**, niçin **Musa** (a.s)'ın o vakitte gelmesini, ona olan lütuf ve ihsanlarından saymıştır?" denilirse, biz deriz ki: Eğer Allah Teâlâ'nın onu buna muvaffak kılması olmasaydı, bu hususta hiçbir şey kolay olmazdı.

Allah'ın Onu Seçmesi

Sekizinci lütuf: Bu, وَٱصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي *"Ben seni kendim için seçtim"* ayetiyle ifade edilen hususturu. **"İstinâ"**, bir sanat edinme ve yapma anlamında olup, **"Sun"** masdarından, **"İfti'âl"** vezni üzeredir. Arapca'da, *"Falanca falancayı yetiştirip büyüttü"* anlamında اِصْطَنَعَ فُلَانٌ فُلَانًا denilir.

Eğer, "Allah Teâlâ herşeyden müstağni olduğu halde, *"Seni kendim için seçtim"* demesinin manası nedir?" denilirse, buna birkaç şekilde ceyap verilir:

1) Bu, bir benzetmedir. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, yaklaştırma, izzet ve ikramda bulunma ve onunla hususi olarak konuşma gibi yüce mertebeler verince, onun durumunu, bir hükümdarın, birçok hasletleri bulunan bir kimseyi insanlardan Kendisine en yakın mertebede olmaya ehil görmesine benzetmiştir.

2) Mu'tezile şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak kullarını mükellef tutunca, Allah'a insanlar için lütufta bulunması gerekmiştir. Bu lütuflardan bazıları ancak, duyulunca bilinebilir. Buna göre eğer Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'yı peygamberlik için seçmemiş olsaydı, bu sorumluluk, Allah'ın üzerinde kalmış olurdu. (Allah onu peygamber olarak seçince), **Musa** (a.s), Allah üzerine gereken şeyleri yerine getirme hususunda, Allah'ın vekili olmuş oldu. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ, "Seni kendim için (vekil) seçtim" demesi doğru olmuştur.

Kaffal da şöyle der: "Bu ifadenin aslı, Arapların, birisine iyilik yapıp, kendisine yakın kıldığı zaman söylenen, اِصْطَنَعَ فُلَانٌ فُلَانًا deyiminden alınmıştır. Yine bu manada Arapca'da هٰذَا صَنِيعُ فُلَانٍ "Bu falancanın yaptığı şeydir" veya هٰذَا جَرِيحُ فُلَانٍ "Bu falancanın, yaraladığı kimsedir" denilir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendim için"* sözü, "Seni, işlerimde, emrettiğimden başkasını yapasın diye görevlendirmiyorum. Bu, benim hüccetimi ortaya koyman, risâletimi tebliğ etmen ve her türlü hareketinde başkası için değil sırf benim için olmandır" demektir.

Lütuftan Sonra Emir

Bil ki Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'nın sekiz dileğine karşılık, bu sekiz lütuf ve nimeti verdiğini sayıp-dökünce, bunların peşinden birer emir ve nehyini getirdi. Onun emri, şudur: Cenâb-ı Hak, ilk baştaki emrini tekrar edip, اِذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي *"Sen, kardeşin de beraberinde olarak, mucizelerimle git"* buyurmuştur. Bilesin ki Cenâb-ı Hak, *"Seni kendim için seçtim"* buyurunca, onun niçin seçtiğini belirtmiştir. Bu da, **Hz. Musa** (a.s)'ın tebliğde bulunup, risâlet görevini edâ etmesidir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mucizenin Delil Olması

Buradaki bâ harf-i ceri, "**ile**" "birlikte" manasınadır. Çünkü **Musa** (a.s) ve **Hârun** (a.s), **Firavun**'un yanına, yanlarında mucize olmaksızın gitmiş olsalardı, **Firavun**'u imana zorlayamazlardı. Bu, taklidin yanlış bir yol olduğunu gösteren en kuvvetli delillerdendir.

İKİNCİ MESELE
Musa (a.s)'ın Mucizeleri

Alimler, burada zikredilen mucizeler hakkında şu üç görüşü belirtmişlerdir:

Birinci görüş: 1) Bunlar, **yed-i beyzâ** (beyaz el) ve "**Asâ**" mucizeleridir. Çünkü gerek burada, gerekse Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'dan bahsettiği diğer sûre ve ayetlerde bu ikisinin adı geçmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunlarla alakalı hiçbir yerde, **Hz. Musa** (a.s)'nın **Firavun**'a ne gelmeden önce, ne de ona geldikten sonra bir mucize verdiğinden bahsetmemiştir. Ama o, **Firavun**'la karşılaştığı zaman, **Firavun**'un ondan bu iki mucizeyi istediğini bildirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda, *"(Firavun şöyle dedi: "Eğer sen doğru söyleyenlerden isen, bir mucize getir." Bunun üzerine **Musa (a.s) asâsını bıraktı, bir de ne görsünler: o apaçık bir ejderhâ olmuş! Elini çıkardı, ne görsünler: o da temâşâ edenlere (ışık saçan) parıl parıl bir el!"*** (A'râf, 106-108) ve *"İşte bu iki mucize, Firavun'a ve cemâtına Rabbinden iki bürhandır"* (Kasas, 32) buyurmuştur. Eğer, "Cenâb-ı Hak, bu iki şey için, niçin tesniye, değil de Cemî sîğası kullanmıştır?" diye sorulursa, buna şu şekilde cevap verilebilir:

a) **Asâ** tek bir mucize değil, birçok mucize sayılır. Çünkü onun, canlı bir varlık haline dönüşmesi bir mucizedir. Sonra bu asâ işin başında küçüktü. Zira Cenâb-ı Hak, "Bir cânn (küçük yılan) gibi kıvrılıyor" (Kasas, 31) buyurmuştur. Bu sonra büyümüştür ki bu da bir başka mucizedir. Sonra bir ejderha (sü'bân) halini almıştır ki bu da bir başka mucizedir. Sonra **Musa** (a.s), elini onun ağzına sokuyordu, ama o ona zarar vermiyordu ki bu da bir başka mucizedir. Sonra o yine bir ağaç haline geliyordu. Bu da bir mucizedir. **Hz. Musa** (a.s)'ın eli de böyledir. Çünkü elinin parlaklığı bir mucize: ışık saçması, bir diğer mucize; sonra ondan böylesi harikulâde haller gerçekleştikten sonra eski haline dönmesi de bir başka mucizedir. Binâenaleyh bu ikisinin, iki mucize değil, birçok mucize oldukları söylenebilir.

b) Farzet ki asâ bir tek şeydir. Fakat onda birçok ayetler (mucizeler) vardır. Çünkü o asânın yılana dönüşmesi, herşeye kâdir, herşeyi bilen kudretli ve hikmetli bir ilâhın varlığına delâlet eder. Yine bu asâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamber olduğuna ve haşrın olabileceğine delalet eder. Çünkü cansız birşey canlı hale gelivermiştir. Binâenaleyh bu, pek çok mucize (ayet) demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz alemler için, çok feyizli ve hidayet olmak üzere konulan ilk mabed, elbette Mekke'de olandır. Orada apaçık alâmetler, İbrâhim'in makamı vardır"* (Al-i İmran, 96-97) buyurmuştur. Binâenaleyh burada da, bir tek şey alâmetler diye tavsif edildiğine göre, iki şeyin "ayetler" diye tavsif edilmesi haydi haydi uygundur.

c) Bazı kimseler, usûl-ü fıkıh'ta da gördüğün gibi, cemi'nin (çoğulun) en az miktarının iki olduğunu söylemişlerdir.

İkinci Görüş: *"Siz ikiniz mucizelerimle (ayetlerimle) gidin"* (Şuara, 15) ayeti, "ben sizi, ayetlerimle destekleyeceğim ve sizin elinizde, **Firavun**'un ve kavminin ileri süreceği her türlü mazereti bertaraf edecek mucizeler meydana getireceğim. Öyleyse gidiniz, ayetlerim sizinle beraberdir" demektir. Bu tıpkı, "Git, ordum yanındadır" yani, "ihtiyaç hissettiğinde onlarla sana yardım edeceğim" denilmesi gibidir.

Üçüncü Görüş: Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a, asâ'yı elini ve lisanın (kekemeliğinin) çözülmesini, mucize olarak vermiştir. Bu üçüncüsü de mucizedir. Dolayısıyla bununla, mucizeler üç olmuştur. İşte son emrin açıklaması budur.

Zikirde Gevşeklik Göstermeyin

Ayetteki nehyi ise, وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي *"İkiniz de beni hatırlayıp anmakta gevşeklik göstermeyin"* ifadesidir, **"Veny"** gevşeklik göstermek, kusurlu olmak, eksik yapmak demektir. Bu ifade, kendinden sona gelen kesreye uymadan (itbâ'dan) dolayı, وَلَا تَنِيَا şeklinde okunmuştur. Sonra bu ifade hususunda görüşlerin olduğu söylendi:

1) Bu, "Gevşemeyin, aksine Benim zikrimi, maksadınızı gerçekleştirme vesilesi vasıtası edininiz ve hiçbir işin, Benim zikrim (adım) olmadan, kimseye müyesser olmayacağına inanın" demektir. Bunun hikmeti şudur: Allah'ın celâlini hatırlayan (anan), başkasını artık küçük görür ve kimseden korkmaz. Bir de Allah'ın celâlini hatırlayanın ruhu, bu hatırlamadan dolayı güçlenir ve gayesini gerçekleştirmede acziyete düşmez. Diğer bir hususda şudur: Allah'ı zikreden (anan) kimsenin, mutlaka O'nun lutfunu hatırlar. Allah'ın lutfunu hatırlayan ise, O'nun emirlerini ifâ hususunda gevşeklik göstermez.

2) **"Zikir"** den murad, risâleti tebliğdir. Çünkü zikir, her türlü ibadet manasında kullanılır. Risâleti tebliğ, ibadetlerin en büyüklerindendir. Binâenaleyh bu ibadet için, "zikir" denilmesi daha uygundur.

3) Hak Teâlâ'nın bu buyruğu, "Beni **Firavun**'un yanında anma hususunda gevşek davranmayın" manasındadır. O ikisinin, **Firavun** ve adamlarına, Allah'ın onların küfrüne râzı olmadığını, sevâb ve ihâbı, terğib ve tevhibi (teşvik ve korkutma) hatırlatmaları şeklinde olur.

4) O ikisi, **Firavun**'a Allah'ın ona hertürlü nimet ve lütufları verdiğini hatırlatırlar.

Firavun'un Azgınlığı

Cenâb-ı Hak bundan sonra اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى *"Firavun'a gidin, Çünkü o hakikaten azdı"* buyurdu. Bu ifade ile ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

1) *"Sen, kardeşin de beraberinde olarak mucizelerimle git"* denildikten sonra, yine *"(Siz ikiniz) Firavun'a gidin..."* denilmesinin hikmeti nedir?"

Kaffâl şöyle der: "Bunda iki izah yapılabilir:

a) Önceki ifade, bunların her birinin, tek tek gitmeleri manasına gelebilir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, kastınıf onların ayrı ayrı gitmeleri değil, bu işi birlikte yapmaları olduğunu anlamaları için, yeniden, *"(Siz ikiniz) Firavun'a gidiniz"* buyurmuştur.

b) Önceki ifade, onların, İsrâiloğullarının bütününe ve Firavun'un kavmine (kıbtîlere) gidip, risâleti tebliğ etmelerini emretmektedir. Bu ifade ise, onların **Firavun'a** gitmelerini emretmektedir.

2) **"Firavun'a gidiniz"** emri hem **Musa** (a.s) hem **Hârun** (a.s) için bir hitabtır. Bu ise şöyle bir müşkil arzeder: **Hârun** (a.s) bu hitab esnasında orada değildir? Aynı durum, *"(O ikisi) dediler ki: "Ey Rabbimiz, doğrusu onun bize karşı aşırı gitmesinden yahut azgınlığını artırmasından endişe ediyoruz"* (Tâhâ, 45) ayetinde de söz konusudur.

Kaffâl buna birkaç şekilde cevablamıştır:

Evet bu **Hz. Musa** (a.s)'a hitâben söylenmiştir. Fakat **Hz. Musa** (a.s), **Hz. Hârun** (a.s)'ın tâbi olduğu kimsedir. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s)'a yapılan hitab, **Hârun** (a.s)'a da yapılmış gibidir. Dolayısıyla bu andaki hitab, her ne kadar sadece **Hz. Musa** (a.s)'a yapılmış ise de Cenâb-ı Hak, bunu her ikisine hitab olarak ifade etmiştir. Bu Hak Teâlâ'nın *"Hani siz bir adam öldürmüştünüz"* (Bakara, 72) ve *"Eğer Medine'ye dönersek, daha şerefli olanlar, daha düşük olanları oradan çıkaracak" derler"* (Münâfikûn, 8) ayetlerinde de aynıdır. Bu sözü sadece, **Abdullah b. Übey**'in söylediği rivayet edilmiştir, (ama ayette cemi olarak gelmiştir).

Şu da söylenebilir: Allah Teâlâ *"Ey Musa, istediğin sana verilmiştir"* buyurunca, kardeşi **Hârun**'la karşılaşıncaya kadar, **Hz. Musa** (a.s) sustu. Sonra da Allah Teâlâ o ikisine, *"(siz ikiniz) Firavun'a gidin"* diye hitab etti.

c) **İbn Mes'ûd** (r.a) ile **Hafsa** (r.ah)'nın mushafında ayetin, "(**Musa**) dedi ki: *"Ey Rabbimiz doğrusu endişe ediyoruz"* (Tâhâ, 45) şeklinde yer aldığı nakledilmiştir. Yani, bu "**Musa**, "ben ve kardeşim, **Firavun**'un aşırı gitmesinden... endişe ediyoruz" dedi" demektir.

Firavun'a Yumuşak Söz Söyleyin

Hak Teâlâ'nın فَقُولاَ لَهُ قَوْلاً لَيِّناً *"Ona yumuşak söz söyleyin"* ifadesi ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin **Hz. Musa** (a.s)'a, inkarcı ve inad bir kâfire karşı yumuşak davranmasını emretmiştir.

Buna şu iki şekilde **cevap** verilir:

1) **Hz. Musa (a.s)'ı, Firavun** büyütmüştü. Bundan ötürü Allah Teâlâ, **Hz. Musa (a.s)'a** bu hukûku gözetmesi için, **Firavun'a** yumuşak konuşmasını emretmiştir ki bu, ana-baba hakkının çok büyük olduğuna dikkat çekmektedir.

2) Kendilerine ağır bir dil ile va'z-u nasihat yapıldığında, azgınlık ve kibirlerini artırmaları, zorbaların adetidir. **Hz. Musa** (a.s) ve kardeşini, **Firavun'a** göndermesinin gayesi ise, ondaki zararı (tuğyanı) artırmak değil, ona faydalı olmaktır. İşte Allah Teâlâ bundan ötürü, yumuşaklığı emretmiştir.

Yumuşak Sözün Özellikleri

İkinci soru: Yumuşak söz, nasıl olur?

Cevab: Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Allah Teâlâ, bunun bir parçasını açıkca bildirerek, *"(Küfürden, azgınlıktan) arınmaya meylin var mı? (temiz olmak istemez misin?" Gel öyleyse, seni Rabbine irşâd edeyim de Sen de O'na saygı duyasın" de."* (Nazi'ât, 18-19) buyurmuştur. Bir parçasını da bu surede, *"Hemen gidin ve ona şöyle deyin: "Biz, Rabbinin iki elçisiyiz: Artık İsrâiloğullarını bizimle gönder. Onlara işkence etme. Biz sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik. Selâm, doğruya tâbi olanlara"* (Tâhâ, 47) buyurarak ifade etmiştir.

b) "Siz onu, ölüm hariç, artık bundan sonra ihtiyarlamayan bir genç ve mülkü elinden alınmayan bir padişah gibi sayıp, ölümüne kadar yeme içme ve cinsi zevklerinin devam edeceğini bildirerek konuşunuz."

c) Onu, şu üç lakabla anınız, **"Ebu'l Abbas, Ebu'l-Velid** ve **Ebu Murre** "

d) **Amr b. Dînâr'ın** şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana gelen haberlere göre, **Firavun'un** ömrü, 409 sene oldu. İşte bundan dolayı **Musa** (a.s) ona, "Eğer bana itaat (ve iman) edersen, sana takdir edilen ömrü yaşarsın, ölünce de cennete girersin" demiştir.

Alimler, bu son üç izaha şöyle itiraz etmişlerdir:

Birincisi hakkında şu denir: Eğer onun için, bu müddet içerisinde bu üç şey tahakkuk etmiş olsaydı, bu onu Allah'ı tanıyıp bilmeye mecbur bırakmak gibi birşey olurdu ki, bu da mükellefiyet ile bağdaşmaz.

İkincisine gelince, onu böyle künyelerle hitab etmek kolay birşeydir. Binâenaleyh, *"Ona yumuşak söyleyin"* ifadesi ile sırf bunun kastedilmiş olması mümkün değildir. Ama bu, kastedilenlerden biri olabilir.

Üçüncüsüne de, birinciye yapılan itiraz gibi itiraz edilmiştir.

Söz Dinleyeceği Umuduyla Tebliğ Edin

Cenâb-ı Hakk'ın, لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى *"Olur ki nasihat dinler, yahut Allah'dan korkar"* buyruğu ile, Allah Teâlâ'nın bu hususta haşa tereddütte olduğu manası kastedilmiş olamaz. Çünkü bu, Allah hakkında düşünülemez. Aksine bu ifade ile kastedilen, "Firavun'un nasihat dinleyeceğini, yahut Allah'dan korkacağını umarak, yumuşak konuşun" manasıdır.

Bil ki kalbin üç hali vardır:

a) Hak'da sebat ve ısrar,

b) Bâtılda ısrar,

c) Her ikisi hususunda da tevakkuf etmesi (bir karara varmaması).

Firavun batılda ısrarlı idi ki bu, bu üç halin en kötüsüdür. İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü, *"Ona yumuşak söyleyin olur ki nasihat dinler, yahut Allah'dan korkar."* Böylece inkârından, hakkı kabule gelir. İnkârından kabule dönmese bile, en azından kalbinde bir korku meydana gelir de hiç olmazsa inkârını bırakır. İkrâra geçmese bile inkârını bırakması, inkarda ısrarından daha ehvendir" buyurmuştur.

Bil ki bu mükellef tutmanın (teklifin) sırrını ancak Allah bilir. Çünkü Allah Teâlâ, onun kesinlikle iman etmeyeceğini bildiğine göre, Firavun'un imân etmesi, Allah'ın değişmez ilminin zıddına birşey olurdu. Binâenaleyh bu demektir ki Allah Teâlâ, onun imanının imkansızlığını biliyordu. Bunu bildiğine göre, daha nasıl Hz. Musa (a.s)'a böyle yumuşak davranmasını emretmiş ve Firavun'da bunun olmayacağını bile bile, onu Allah'a davet etmede alabildiğine iyi davranmasını bildirmiştir? Sonra farzet ki Mu'tezile bu soru hususunda, bunu çürütecek bir şüphe zikretmeksizin, bu imkansızlığı münakaşa etmiştir. Fakat onlar da, Allah'ın Firavun'dan bu imanın sâdır olmayacağını bildiğini, Firavun'un Hz. Musa (a.s)'ın kendisine gönderilmesiyle, ilâhi cezaya müstehak olmaktan başka istifâde edemeyeceğini kabul etmişlerdir. Binâenaleyh onunla kendi karnını yarıp, bağırsaklarını parçalayacağını bildiği bir kimsenin eline, bıçak vermek, sonra da, "Ben bu bıçağı ona, iyilik olsun diye verdim" demek, rahim ve kerim olan zâta nasıl uygun düşer? Kardeşim, akıllar bu sırları bilmeye güç yetiremezler ve bunun teslim olmak (olduğu gibi kabul edip inanmaktan), itirazı bırakmaktan, kalben (düşünce bakımından) ve lisânen susmaktan başka yolu yoktur. Ka'b'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ka'b'ın yemin ettiği zâta (Allah'a) yemin olsun ki, bu husus Tevrat'ta "Ona yumuşak söz söyleyin, ama Ben onun kalbini katılaştıracağım ve o iman edemeyecek" şeklinde ifade edilmiştir.

★ ★

★

Onların Firavun'a Tebliğ Etmeleri

قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَىٰ ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ ﴿٤٦﴾
فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ
وَالسَّلَامُ عَلَىٰ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَىٰ مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٤٨﴾

"Dediler ki: Ey Rabbimiz doğrusu onun bize karşı aşırı gitmesinden, yahut azgınlığını artırmasından endişe ediyoruz biz." (Allah) dedi ki: "Korkmayın. Çünkü Ben sizinle beraberim. Ben, işitirim, görürüm. Hemen gidin ve ona (şöyle) deyin: "Biz, Rabbinin iki elçisiyiz. Artık İsrâiloğullarını bizimle gönder. Onlara işkence etme. Biz, sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik. Selam, doğruya tâbi olanlara olsun. Bize şu vahyolundu ki: şüphesiz azab, yalanlayanların ve yüz çevirenlerin tepesindedir"

(Tâhâ, 45-48).

Bil ki Hak Teâlâ'nın قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ *"Dediler ki Ey Rabbimiz doğrusu... endişe ediyoruz biz"* ifadesi ile ilgili birkaç soru vardır.

Birinci soru: Bu ifade, bu sözü söyleyenin, hem **Musa** (a.s), hem **Hârun** (a.s) olduğuna delâlet ediyor. Halbuki **Hârun** (a.s), bu esnada orada değildi. Binâenaleyh bu nasıl olabilir? Bu sorunun cevabı, biraz önce geçti.

İkinci soru: Hz. Musa (a.s), *"Rabbim göğsüme genişlik ver"* demiş, Allah Teâlâ da onun bu duâsına, *"Ey Musa, istediğin sana verildi"* diye cevap vermiştir. İşte bu durum, **Hz. Musa** (a.s)'ın göğsünün genişlediğine ve işinin kolaylaştırıldığına delâlet eder. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s) bundan sonra daha nasıl, *"Endişe ediyoruz biz"* diyebilmiştir? Çünkü endişenin oluşu, göğsün genişlemesine (rahatlamasına) terstir? Buna şöyle cevap verilir: Göğsün genişlemesi, o emir ve yasakları kavrayıp, onları, unutulmaz ve tahrif edilmez bir şekilde belleme hususunda kuvvetlendirilmesi demektir. Bu göğüste korku bulunmamasından başka bir şeydir.

Üçüncü soru: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın onlara peygamberlik görevini yüklerken, **Musa** (a.s) ve **Hârun** (a.s)'a, bu görevi yerine getirmeye mâni olacak olan katledilme hususunda onlara teminat verdiğini bilmiyorlar mıydı?

Cevap: Onlar, kendilerine bu görevin ifâ edilmesinden önce veya sonra bir kötülüğün gelebileceğini farzetseler bile, ölüm hususunda emin idiler. Hem onlar, Rablerinden kalblerini **Firavun**'u dine çağırma hususunda daha fazla sebat vermesini isteyerek, Cenâb-ı Hakk'dan yardım talebinde bulunmuş olabilirler. Bu, itminanı

artırmak için, naklî delilin aklî delillerle desteklenmesi şeklinde olabilir. Bu tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'in *"Fakat kalbim mütmain olsun diye"* (Bakara, 260) deyişinde olduğu gibidir.

Dördüncü soru: Cenâb-ı Allah, *"gidiniz"* **emrini tekrarladığına göre, gitmeme ve korkuyu bahâne etme, onlardan bir günah sâdır olduğu manasına gelir mi?**

Cevab: Eğer emir, hemen yapılmayı (fevrilik) gerektiriyorsa, bu onlardan bir günah sâdır olduğu hususunda en kuvvetli bir delil olur. Hele hele Allah Teâlâ şeref verme, kalbi kuvvetlendirme ve gamları giderme gibi pek çok nimet nasib etmiş ise... Fakat emir, her zaman fevrilik gerektirmez. Böylece bu soru düşer. Buna bir de peygamberlerden günah sâdır olmasının caiz olmamasına dâir delîller de eklendiğinde, bu emrin fevrilik gerektirmez. Böylece bu soru düşer. Buna bir de peygamberlerden günah sâdır olmasının câiz olmamasına dair deliller de eklendiğinde, bu emrin fevriliği geretirmediği hususunda en güçlü delillerden biri elde edilmiş olur.

Ayetteki أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَىٰ *"Onun bize karşı aşırı gitmesinden, yahut azgınlığını artırmasından"* ifadesine gelince, bil ki buradaki ifrat (aşırılık) ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Arapca'da **farat** fiili, öne geçti, yarıştı manasına gelir. Gelmekte olanı, arkasından yetişip geçene **"Fârıt"** denilişi bu köktendir. Süvarilerini geçen ata, **"feresün fartun"** denilir. Binâenaleyh ayetteki bu tabir "Bizi hemen cezalandırmasından korkuyoruz" demektir.

2) Bu, "Birisini acele ettirdi" manasındaki, أَفْرَطَ غَيْرُهُ deyimindendir. Binâenaleyh **Musa** (a.s) ve **Hârun** (a.s) birşeyin **Firavun**'u onları acelece cezalandırmaya sevkedeceğinden endişelenmişlerdir. O şey, ya şeytandır, yahut **Firavun**'un ilahlık iddiasında bulunuşu, yahut makamı-mevki aşkı, yahut da kavmi (adamları)dır. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun kavminin mele'i (ileri gelenleri)..."* (A'râf, 109) diye bahsettiği, bâtılda ısrarlı kıbtîlerdir.

3) Bu kelime, "eziyette aşırı gitme" manasınadır.

Ayetteki, *"Yahut azgınlığını (tuğyânını) artırması"* ifadesi, "sana karşı cüretkâr oluşundan ötürü, senin hakkında uygun olmayan şeyleri söylemeye yeltenerek azmasından" demektir.

Bil ki bir şey yapması emrolunup arkasında bu emri, zikrettiği bazı mazeretlerle savuşturmaya çalışan kimse, o mazeretlerin en kuvvetlisini sözünün mutlaka en sonunda söyler. Bu tıpkı, **Hûdhûd Kuşu**'nun mazeretlerini sayarken sonunda, *"Onu (Belkısı) ve kavmini Allah'ı bırakıp güneşe secde ediyorlarken buldum"* (Neml, 24) demesi gibidir. İşte burada da **Musa** (a.s), önce, *"Bize karşı aşırı gitmesinden"* demiş, sonra da *"yahut azgınlığını artırmasından"* demiştir. Çünkü **Firavun**'un Allah

hakkındaki azgınlığı, **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Hârun** (a.s) hakkındaki aşırı gidişinden daha büyük ve önemlidir.

Cenâb-ı Hak لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ *"Korkmayın. Çünkü Ben sizinle beraberim. Ben işitirim, görürüm"* buyurmuştur. Bu ifade ile, "Aklınıza düşen, bu aşırılık ve azgınlıktan korkmayın" manası kastedilmiştir. Çünkü sözden bu mana anlaşılmaktadır. Bu tabir, Cenâb-ı Hakk'ın, o ikisine **Firavun**'un reddi ayetleri yalanlaması ve sihirbazlarla karşılık vermesi hususlarında garanti vermediğini göstermektedir. Ama, *"Ben sizinle beraberim"* ifadesi, onları koruyup, muhafaza edeceğini göstermektedir. İşte bundan dolayı, duâ (ve temenni) olarak, "Allah seninle beraberdir" denilir. Cenâb-ı Hak bunu, *"Ben işitirim, görürüm"* diyerek te'kid etmiştir. Çünkü başkasına yardım edip, koruyacak olanın, onun başına gelen herşeyi bilememesi mümkündür. Binâenaleyh onu ancak bildiği şeyler hususunda koruyabilir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, onların başına gelecek her türlü şeyden, onları koruyup, muhafaza edeceğini ve o şeyleri bildiğini beyân buyurmuştur. Bu korkuyu giderip, teskin etme hususunda, en ileri derecede bir teminatın ifadesidir.

Kaffâl şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben işitirim, görürüm"* sözünün, *"... onun bize karşı aşırı gitmesinden, yahut azgınlığını artırmasından endişe ediyoruz"* sözüne mukabil olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Bizi dinlememek suretiyle, bize karşı aşırı gitmesinden yahutta, bizi öldürmek suretiyle azgınlığının artırmasından korkuyoruz" şeklinde olur. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Ben sizinle beraberim. Onun sizinle olan konuşmasını işitirim ve onu, sizi dinlemeye amâde kılarım. Onun yaptıklarını da görürüm ve, onun size, arzulamadığınız şeyleri yapmasına da imkan vermem" buyurmuştur. Bilesin ki bu ayet, Allah'ın "Semî" ve "Basîr" olmasının, O'nun ilim sıfatından ayrı, iki farklı sıfat olduğuna delâlet eder. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben sizinle beraberim"* ifadesi "ilm"e delâlet eder. *"Ben işitirim, görürüm"* ifadesi de, şayet ilme delâlet etmiş olsaydı, bu bir tekrar olurdu ki bu hal, asfının hilâfına bir durumdur. Sonra, muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu teklifini tekrarlamış ve, *"Hemen gidin"* buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Allah daha önce, *"Ta ki sana en büyük ayetlerimizden (birini daha) gösterelim. **Firavun'a git**"* (Tâhâ, 23-24) ikinci seferde, *"Sen, kardeşin de beraber olarak... git"* (Tâhâ, 42); üçüncüde, *"Firavun'a gidin"* (Tâhâ, 43) buyurmuş dördüncüde ise yani burada, *"Hemen gidin ona"* buyurmuştur.

Tebliğlerinin Şiddet İhtiva Etmesi

Bu imdi eğer, Cenâb-ı Hak onlara, ikinci seferde, Firavun'a yumuşak söz söylemelerini emretmiş, dördüncü kezde ise, **Musa** (a.s) ile **Hârun** (a.s)'a: *"Biz, Rabbinin iki elçisiyiz. Artık İsrâiloğullarını bizimle gönder..."* demelerini emretmiştir. Bunda ise şu birkaç bakımdan sertlik ve şiddet bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, Rabbinin iki elçisiyiz"* ifadesi hakkında birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Firavun'un onlara boyun eğip, onlara itaati kabul etmesi. Bu, bütün ülkeye hükmeden bir krala çok ağır gelir.

İkinci bahis: *"Artık İsrâiloğullarını bizimle gönder"* cümlesidir. Bunda, onun mülkünü noksanlaştırma söz konusudur. Çünkü o, yapmayı istediği bina ve benzeri şeylerin yapımında, İsrailoğullarına muhtaç idi.

Üçüncü bahis: *"Onlara işkence etme"* ifadesidir.

Dördüncü bahis: *"Biz, sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik"* ifadesidir. Binâenaleyh "Allah'ın önce yumuşaklığı, sonrada sert davranılmasını emretmesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü bir insanın ısrar ve inâdı ortaya çıkınca, o zaman ona sert davranmak gerekir.

Eğer, onların, "Biz, Rabbinin iki peygamberiyiz. Sana bir ayet getirdik. Dolayısıyla İsrailoğullarını bizimle beraber gönder, onlara işkence etme" demeleri gerekmez miydi? Çünkü mucizenin, risalet iddiasına bitişik zikredilmesi, ondan sonraya bırakılmasından daha evlâdır" denilirse, biz deriz ki: Aksine, bunun ondan sonra zikredilmesi daha evlâdır. Çünkü onlar, önce bütün iddialarını zikrettiler, sonra da bütün bu iddialarına mucize ile delil getirdiler.

Mucizelerin Sayısı Hakkında Başka Soru

Ayetteki, *"sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik"* ifadesiyle alakalı şöyle bir soru bulunmaktadır: Allah Teâlâ **Musa** (a.s)'a iki mucize vermiştir ki, bunlar "asâ" ile "yed-i beyzâ"dır. Sonra, *"Sen, beraberinde kardeşin olduğu halde ayetlerimle git"* (Tâhâ, 42) buyurmuştur. Bu ise, en azından üç mucizenin varlığına delâlet eder. Burada ise, *"...gerçek bir ayet getirdik"* denilmektedir. Bu da onun, tek bir ayet olduğunu gösterir. Bunların arası nasıl uzlaştırılabilir? **Kaffâl** buna şöyle cevap vermiştir: "ayet"kelimesinin anlamı, o ayet ve mucizelerin cinsine işaret etmektedir. Sanki **Musa** ve **Hârun** (a.s), bu ifadeyle, "Biz sana Allah katından bir beyân ve açıklama getirdik" demek istemişlerdir. Bunun, hem tek bir hüccet, hem de birçok hüccet olması mümkündür.

"Selam"ın Muhatapları

Ayetteki, *"Selâm, doğruya tâbi olanlara olsun"* ifadesine gelince, bazı alimler, bunun, Allah'ın o ikisine söylemiş olduğu sözler cümlesinden olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, Allah Teâlâ sanki, "Siz ikiniz, *"Biz, Rabbinin iki elçisiyiz"* deyin ve yine ona deyin ki, *"Selâm, doğruya tâbi olanlara olsun."* Diğer müfessirler ise, "Aksine Allah'ın sözleri, *"Biz, sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik"* kısmında bitmektedir. Bundan sonra gelen, *"Selâm, doğruya tâbi olanlara olsun"* cümlesi **Musa** ve **Hârun** (a.s) tarafından inananlara ve tasdik edenlere, dünya ve ahiret cezâlarından kurtuluş va'di ve müjdesidir.

"es-Selâm", kelimesi, "selâmet esenlik" anlamındadır. Nitekim **"Redâ"** رضاع kelimesi de, Redâ رضاعة (emzirme) manasındadır. Buradaki alâ harf-i cerî, lâm harfi cerri anlamındadır. Nitekim لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ *"Lanet onlara, yurdun kötüsü de onlara"* (Ra'd, 25) buyurulmuştur ki; bunun manası aleyhim "onların üzerine" dir. Cenâb-ı Hak yine مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا *"Kimi iyi amel ederse, kendi ehine; kimi de kötülük ederse bu da kendi aleyhinedir"* (Fussilet, 46) buyurmuştur. Bir diğer yerde de إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا *"Eğer iyilik yaparsanız, kendiniz için yapmış olursunuz. Eğer kötülük yaparsanız, bu da onun aleyhinedir"* (İsrâ, 7) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَىٰ مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ *"Bize şu vahyolundu ki: Şüphesiz azâb, yalanlayanların ve yüz çevirenlerin tepesindedir"* buyruğuna gelince, bil ki bu ayet, müminin cezasının devamlı olmayacağı hususundaki en kuvvetli delillerdir. Çünkü, buradaki الْعَذَابَ kelimesinin elif lâmı, ya istiğrâk (şümûl) içindir, ya da mahiyet içindir. Her iki takdire göre de, bu cins azâbın, yalanlayan ve yüz çeviren kimseye has olması gerekir. Binâenaleyh, azâbın bu cinsinin, yalanlayıp yüz çevirenlerin dışındakiler için kesinlikle bulunmaması gerekir. Ayetin zahiri, hiçbir müminin, bazı vakitlerde bir ameli terketmesinden dolayı cezâlandırılmayacağını, kesin olarak ifade eder. Dolayısıyla da bu mana, mümin için azâbın devam etmeyeceği hususunda, bu asîl durumu üzere kalır. Çünkü sonlu azâb, kendisinden sonra sonsuz bir esenlik ve selâmet bulununca, sanki bu hiç ikâb olmamış gibi olur. Bundan dolayı da, bu kadarcık bir azâbın hasıl olmasına rağmen, o bir ikâb sayılmaz, denilmesi güzel olur. Bir de biz, *"Selâm, doğruya tâbi olanlara olsun"* cümlesindeki "selâm" kelimesini, "selâmet, kurtuluş" diye tefsir ettik. Binâenaleyh, bunun zahiri, hidayete tâbi olan herkes hakkında bu kurtuluşun meydana geleceğini gösterir. Arif-i billâh (Allah'ı tanıyan) hidâyete tâbi olmuştur. Binâenaleyh, onun da, selâmete ermesi gerekir.

★ ★
★

Musa (a.s) ile Firavun'un Muhavereleri

قَالَ فَمَنْ رَّبُّكُمَا يٰمُوْسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذِيْٓ اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهٗ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُوْنِ
الْاُوْلٰى ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيْ فِيْ كِتٰبٍ لَا يَضِلُّ رَبِّيْ وَلَا يَنْسَى ﴿٥٢﴾ الَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ
الْاَرْضَ مَهْدًا وَّسَلَكَ لَكُمْ فِيْهَا سُبُلًا وَّاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتّٰى ﴿٥٣﴾
كُلُوْا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّاُولِي النُّهٰى ﴿٥٤﴾ مِنْهَا خَلَقْنٰكُمْ وَفِيْهَا
نُعِيْدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ﴿٥٥﴾

"(Firavun) dedi: "O halde, ey Musa, sizin Rabbiniz kim?" O da, "Bizim Rabbimiz her şeyi yaratan, sonra da onlara yol gösterendir" dedi. (Firavun) dedi ki: "Öyleyse, evvelki asırların hali ve durumu nedir?" (Musa) dedi ki: "Onlar hakkındaki bilgi (Rabbimizin nezdindeki bir kitâbtadır. Benim Rabbim, ne hata eder, ne de unutur. O, yeryüzünü size bir döşek yaptı. Orada sizin için yollar açtı. Gökten su indirdi. İşte biz onunla, türlü nebâtlardan çiftler çıkardık. Hem siz yeyin, hem de davarlarınıza yedirin. Şüphe yok ki bunda, salim akıl sahipleri için ibretler vardır. Sizi, ondan yarattık. Yine ona döndüreceğiz. Sizi, bir kere daha ondan çıkaracağız"

(Tâhâ, 49-55).

Bil ki o ikisi, Firavun'a, *"Rabbinin iki elçisiyiz"* dediklerinde, Firavun da onlara, *"ey Musa, sizin Rabbiniz kim?"* dedi. Bununla alâkalı birkaç mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE
Firavun Musa'ya Rabbini Soruyor: Taklidin Batıllığı

Firavun, çok kuvvetli, kudreti fazla ve askeri de bol idi. Musa (a.s) onu Allah'a davet edince, Hz. Musa (a.s)'ı yakalayıp ona eziyyet etmedi. Aksine onunla münazaraya kalkıştı. Eğer o, önce ona eziyyet etseydi, o takdirde, herkes tarafından cahil ve şaşkın olduğu söylenirdi. Dolayısıyla bundan çekindi ve münazaraya başladı. Bu, hüccetsiz olarak sefiklik ve hafiflik yapmanın, bunca cehalet ve küfrüne rağmen, Firavunun bile razı olmadığı bir şey olduğuna delâlet eder. Öyleyse böylesi bir tutum, ilim ve İslâm'ı iddia eden kimseye nasıl uygun düşer?

Sonra Firavun Musa (a.s)'a, bu soruyu sorunca, Musa (a.s) onun sorusunu kabul edip, Yaratıcının varlığına dair deliller ortaya koymak sûretiyle cevap vermeye girişti. İşte bu da, taklidin fasit ve batıl olduğuna delâlet etmiştir. Keza bu, "Biz marifetullahı

peygamberin sözünden anlayıp çıkarıyoruz..." diyen, Talimiyye fırkasının sözünün yanlışlığına da delâlet eder. Çünkü **Musa** (a.s) burada, marifetullahın peygamberi bilip tanımadan önce bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Yine bu durum, "Biz marifetullahı ve dini, ancak kitab ve sünnetten anlıyoruz" diyen Haşeviyyenin görüşünün de yanlışlığına delâlet eder.

İKİNCİ MESELE
Batıl Sözü Nakil Caiz, Düzeltmek Lazımdır

Ayet, batıldan yana olan kimsenin sözünün nakledilmesinin caiz olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ burada, **Firavun**'un, ilahı inkar eden sözünü ve nübüvveti inkâr edenlerin şüphelerini aynı şekilde haşri inkâr edenlerin şüphelerini nakletmiştir. Ancak, ne zaman böyle bir söz ve soru nakledersen, Allah Teâlâ'nın böylesi yerlerde yaptığı gibi şüphenin devam etmemesi için bunun peşisıra hemen cevabı getirmen gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet, hakdan yana olan kimsenin, batıldan olanın sözünü dinlemesi ve ona, eziyet vermeksizin ve ürkütmeksizin cevap vermesi gerektiği ne delâlet eder. Nitekim **Musa** (a.s) da burada, **Firavun**'a böyle davranmıştır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır"* (Nahl, 125) ve *"Eğer müşriklerden birisi sana sığınırsa, onu himaye et ki, Allah'ın kelâmını duysun"* (Tevbe, 6) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Firavun Yaratıcıya İnanıyor muydu?

Alimler, **Firavun**'un Allah'ı tanıyıp tanımadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "O Yaratıcıyı biliyordu, ama kibrinden, büyüklük duygusu ve ceberûtluğundan dolayı, bir yalan ve iftira olmak üzere, inkâr eder görünüyordu" demişler ve buna altı bakımdan delil getirmişlerdir:

1) لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هٰؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ (Isrâ, 102) ayeti عَلِمْتَ fiilindeki te harfini mansub kılarsan o zaman bu, **Musa** (a.s)'ın **Firavun**'a bir hitâbı olur ki manası: "Andolsun ki, bunları ancak göklerin ve yerin Rabbinin indirdiğini muhakkak sende bilirsin" demek olur ki, bu da **Firavun**'un bunu bildiğine delâlet eder. Nitekim **Cenâb-ı Hak**, *"Vicdanları da bunlara tam bir kanaat hasıl ettiği halde, zulm ve kibr ile yine bunları inkâr ettiler"* (Neml, 14) buyurmuştur.

2) **Firavun**, akıl sahibi idi, aksi halde, onun mükellef tutulması caiz olmazdı. Böyle akıllı olan herkes, kendisinin yok iken var edildiğini ve böyle olan her varlığın da bir müdebbire muhtaç olduğunu zaruri olarak bilir. Bu iki zaruri bilgi, müdebbirin varlığını bilmeyi gerektirir.

3) **Musa** (a.s)'ın buradaki *"Bizim Rabbimiz her şeyi yaratıp sonra da yol gösterendir* رَبُّنَا الَّذِي أَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى sözü Arapça da **ellezi** kelimesi, marife olan bir mefhumu malum bir cümle ile tavsif etmeyi ifade eder. Dolayısıyla bu cümlenin mutlaka, **Firavun** tarafından bilindiğine hükmetmek gerekir.

4) **Hz. Musa** (a.s)'nın, gerek **Firavun**'u, gerekse kavmini vasfederken söylemiş olduğu, *"Kendisi de askerleri de... bize döndürülmeyeceklerini sandılar"* (Kasas, 39) ifadesi, onların, mebde'i, yaratılışı bildiklerine, ama meâdı, ahireti inkâr ettiklerine delâlet eder.

5) **Firavun**'un mülkü ve krallığı, **Kıbtiler**'i, aşıp **Şam**'a ulaşmıyordu. **Musa** (a.s), kaçıp **Medyen**'e gidince, **Şuayb** (a.s) ona: *"korkma, o zalim topluluktan kurtuldun"* (Kasas, 25) demişti. Binâenaleyh, böyle olmasına rağmen, **Firavun**, nasıl kendisinin bütün dünyanın ilahı olduğuna, inanabilirdi?

6) *"O, "Alemlerin Rabbi ne?"* deyince **Musa** (a.s), *"O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir"* (Şuâra, 24) deyince, **Firavun** da, *"Size gönderilen peygamberiniz şüphe yok ki bir deli"* (Şuâra, 27) yani, "ben ondan "Rabbin" mahiyetine soruyorum, o ise O'nun sıfatlarını sayıyor" demiştir. Binâenaleyh **Firavun, Hz. Musa** (a.s) ile, Cenâb-ı Hakk'ın mevcud olması konusunda münakaşa etmemiş, aksine Allah'ın mahiyetini sormuştur. Dolayısıyla bu, **Firavun**'un Allah'ın varlığını itiraf ettiğine delâlet eder.

Rab Olduğunu Söylemesinin Manası

Diğer alimler ise, onun Hak Teâlâ'yı hiç kabul etmediğini söyleyerek şöyle demişlerdir: Alimler, herhangi bir insanın kalkıp da kendisini, göklerin, yerin, güneşin ve ayın yaratıcısı olduğunu hatta bizzat kendi kendisinin yaratıcısı olduğuna inanmasının mümkün olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü insan kendisinin bütün bunlardan aciz olduğunu zarûri ve kesin olarak bilir. Yine insan, kendisinin daha önce mevcud olmadığını da zarûri olarak bilir. Böylece de kendisinin bunların yaratıcısı ve var edicisi olmadığını kesin olarak bilir.

Alimler, **Firavun**'un Allah'ı tanımayışının nasıl olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Onun, bir müessirin (yaratıcının) bulunmadığına inanan bir "dehri" olması muhtemel olduğu gibi, bir illet-i mûcibiye (iradesiz, otomatik bir kudrete) inanan felsefî bir düşünce taşıması da muhtemeldir. Yine onun, yıldızlara tapan birisi olması muhtemel olduğu gibi, hulûl (tenâsüh) inancına sahib olan Mücessime'den (ilahın cisimlere hulûl ettiğine inanan kimse) biri olması da muhtemeldir. Onun kendisinin Rab olduğunu iddia edişi, idare ettiği kimselerin, kendisine itaat edip boyun eğmeleri ve başkasına itaat etmemeleri gerektiği manasındadır.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak bu surede **Firavun**'un, *"Ey Musa, sizin Rabbiniz kim"* dediğini, Şuara Sûresi'nde ise, *"Alemlerin Rabbi ne?"* (Şuâra, 23) dediğini nakletmiştir. Binâenaleyh burada, keyfiyetin sorulduğu "kim" edatı ile, orada ise, mahiyetin sorulduğu "ne" edatı ile soru sormuştur. Bu ikisi, birbirinden farklıdır, ama soruları hadise ve varlık aynıdır. Doğrusu, "**Kim**" edatı ile sorulanın, "**ne**" edatı ile sorulandan önce olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ben, Allah'ım ve Rabbim" diye cevap vermiştir. **Firavun** da:

"Sizin Rabbiniz kim" demişti. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s), Allah'ın varlığına deliller getirip, bu deliller çok açık ve net olduğundan dolayı, **Firavun** bunlara cevap veremeyeceğini anlayınca, ikinci hususa, yani "mahiyeti" sormaya geçmiştir. Bu da, onun Allah'ı bildiğine dikkat çeken hususlardandır. Çünkü o, bunu çok açık ve net olarak bildiği için, bu hususta münakaşa etmeyi bırakmış ve en zor konu olan "Allah'ın mahiyeti" (ne olduğu) konusuna geçmiştir. Çünkü insan için, Allah'ın mahiyetini bilmek mümkün değildir.

ALTINCI MESELE
Firavun ile Nemrud'un Mukayesesi

Firavun, "Sizin ilahınız kim?" dememiş, "Rabbiniz kim?" diye sormuş. Çünkü Hak Teâlâ'nın *"(Firavun) dedi ki: "Biz seni yeni doğmuş bir çocuk iken içimizde büyütüp terbiye etmedik mi? Sen, ömrünün bir çok yılını bizim aramızda geçirmedin mi?"* (Şuâra, 18) ayetinde de ifade edildiği gibi, kendisinin **Musa** (a.s)'ın Rabbi (terbiye edip büyüteni) olduğunu kabul ediyordu. Bundan dolayı, "Rabbiniz kim?" ifadesini (Ben değil miyim?) manasında, taaccüb için söylemiştir. Buna göre sanki **Musa** (a.s)'a, "Senin Rabbin benim, ama sen başka bir Rabbin olduğunu söylüyorsun?" Başka bir Rabbin olduğunu nasıl söylersin" demek istemiştir. Bu söz **Nemrud**'un sözüne benzer. Hani, **İbrahim** (a.s) ona, *"Benim Rabbim, dirilten ve öldürendir"* (Bakara, 258) deyince, **Nemrud** da, *"Ben de öldürür ve diriltirim"* (Bakara, 258) demiştir. Halbuki **İbrahim** (a.s)'in bahsettiği öldürme ve diriltme, **Nemrud**'un ancak lafız itibarıyla karşılık verebildiği öldürme ve diriltmedir. İşte burada da böyledir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) Cenâb-ı Hakk'ın, Rab olduğunu söyleyince, **Firavun**'da bu soruyu sormuştur. **Firavun**'un bundan maksadı, "Ben de Rabbim. Çünkü seni terbiye eden benim" manasıdır. Halbuki **Hz. Musa** (a.s)'ın Allah hakkında bahsettiği rubûbiyyet,mana bakımından**Firavun**'un kastettiği rubûbiyyetten başkadır. Bu ikisi ancak lafız bakımından müşterekтir.

YEDİNCİ MESELE

Bil ki **Musa** (a.s), bir yaratıcının varlığına, mahlûkatın hallerinden deliller getirmiştir. Bu, onun *"Bizim Rabbimiz her şeyi yaratıp sonra da yol gösterendir"* buyruğudur. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, *"Rabbini tesbih et ki O, yaratıp, düzene koyan takdir eden, yol gösterendir..."* (A'lâ, 1-3) diye bahsettiği delildir. **Hz. İbrahim** (a.s) de, *"İşte onlar muhakkak ki benim düşmanlarımdır. Fakat alemlerin Rabbi böyle değil. Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur"* (Şuâra, 77-78) demiştir. **Musa** (a.s) pek çok hususta, **Hz. İbrahim** (a.s)'in delillerine istinad etmiş, ona dayanmıştır. Bunun izahı, inşaallah, Şuâra Sûresi'nde gelecektir.

Bil ki "halk", kalıbları ve bedenleri terkib etmeye benzer birşeydir. Hidayet (doğru yola iletme) ise, maddelerde hareket ve idrâk kuvvetini meydana getirmedir. Buna göre "halk", hidayetten önce yer alır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Onun (Adem'in) yaratılışını bitirip, ona rûhumdan üflediğim zaman siz (Ey Melekler) derhal ona secdeye kapanın"* (Hicr, 29) buyurmuştur. Binâenaleyh tesviye (tam âhenkli bir tarzda kılma) kalıbla (bedenle) ilgili bir ifade olup, rûh üfleme de hareket ve idrâk

kuvvetinin verilmesine bir işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki Biz insanı bir çamur hulâsasından (özünden) yarattık... Sonra o insanı başka bir yaratılışla İnşâ ettik"* (Mü'minun, 12-14) buyurmuştur. Böylece yaratmanın hidayetten önce geldiği ortaya çıkmış olur.

Hilkatten Allah'a Deliller

Allah'ın yaratma ve hidayetteki dikkate değer hikmetlerini izaha başlamak sahili olmayan bir okyanusa dalmaktır. Biz bunlardan, anlayabileceğimiz bazı örnekler verelim:

1) Tabiatçılar "Ağır olan şey aşağı doğru düşer. Hafif olan ise, yükselir. Eşyanın en ağırı, önce toprak ve sonra sudur. En hafifi ise, ateş ve havadır. Bundan ötürü ateşin, (dört ana) elementin en üstünde toprağın ise en altında olması gerekir" derler. (Bakın) Cenâb-ı Hak ise insanın yaratılışında, bu sırayı ters çevirmiş ve ondaki şeylerin en üstte olanını kemik ve kıllar kılmıştır ki bunlar, bedendeki şeylerin en kurusudur ve diğerlerine göre, (dört elementteki) toprak mukâbilidir. Sonra bunun altına su mukâbili olan beyni koymuş, bunun altına da hava mukâbili olan nefesi; onun altına da ateş mukabili olan, tabii kalb sıcaklığın yerleştirmiştir. Böylece, bunun, sebeblerin ve tabiatın gerektirmesiyle değil, Kâdir, Hakim ve Rahim Allah'ın düzenlemesi ve yaratması ile böyle olduğu anlaşılsın diye, toprağın yerini bedenin üst tarafında, ateşin yerini ise bedenin alt tarafında kılmıştır.

2) Arının, peteğini altıgenler şeklinde, yapışına ve örümceğin ve sineğin, faydalarına olan şeyleri bulmadaki enteresan hallerine baktığında, bunun ancak herşeyi bilen ve yönetenin ilhamı (yol göstermesi) ile olduğunu anlarsın.

3) Mahlûkata yeme, içme, giyinme ve cinsi münasebet gibi, bedenî ihtiyaçlarını yerine getirmeye vesile olacak şeyleri veren Allah Teâlâ'dır. Yine onlara, onlardan nasıl istifâde edeceklerini öğreten, dağlardan demiri ve denizlerden inciyi, çıkarmalarını, ilaçlar yapmalarını ve faydalı yakutlar ile incileri elde etmeyi, farklı şeyleri birbirine katarak çeşitli tadlarda yemekler elde etmeyi öğreten de olur. Böyece bütün herşeyi yaratan ve o şeylerden insanların nasıl istifade edeceklerini gösteren aklı onlara verenin Allah Teâlâ olduğu anlaşılır. Bu sadece insanlar için böyle olmayıp bütün canlılar hakkında da geçerlidir. İşte böylece erkeğe kadını, eşeğe dişisini, deveye eşini verip, nesillerinin devamı için, erkeği dişiye sevkeden, yavruları analarının memesinden tutturan O'dur. Hatta bu sadece canlılara mahsus olmayıp, aksine onların herbir uzvunda da vardır. Çünkü Allah Teâlâ mesele eli özel bir yapıda yaratıp, tutabilme gücünü vermiş; ayağı özel bir yapıda yaratıp, yürüyebilme kuvvetini vermiştir. Göz, kulak ve benzeri bütün uzuvlar da böyledir. Sonra da bunları, hepsinden bir bütün meydana gelecek şekilde, birbirine tutturmuştur. İşte meydana gelen bu bütün, insandır.

Bütün bunlar bir yaratıcının varlığına delâlet etmektedir. Çünkü bu maddelerden herbirini, bu özelliklere, yani biraraya toplanması, terkib (bir bütün) meydana getirmesi, bu kuvvetleri bulması ve doğruya ulaşması gibi şeylere sahib olması ya vâcib, ya mümkin bir iştir. Vâcib olması imkansızdır. Çünkü o maddelerin, ölüm sonrasında bu terkib ve kuvvetlerinden ayrıldığını görüyoruz. İşte bu, bu şeylerin vâcib değil câiz (mümkin) olduğunu gösterir. Mümkin olanın, mutlaka bir müreccihinin (onu var edeninin) bulunması gerekir. O müreccih ise, ne insanın kendisidir, ne ana-babasıdır. Çünkü bunu yapmak, bu hususta bir kudrete sahib olmayı ve bu hususdaki bütün faydalı ve zararlı şeyleri bilmeyi gerektirir. Bu iki şey ise insandan çok uzaktır. Çünkü insanın aklı tam kâmil olsa bile, insan bir tek kılı değiştirmekten âcizdir. Teşrih (Anatomi ve fizyoloji) kitabları iyice inceledikten sonra bile, bu uzuvların faydalarının ve fonksiyonlarının neler olduğu konusunda, ancak pek az şey ortaya konabilir. Bu sebeble, mutlaka onları idare eden ve düzene koyan bir başka varlığın olması gerekir. Bu varlığın, madde olması mümkün değildir. Çünkü bütün maddeler, madde olması bakımından aynıdırlar. Dolayısıyla o maddeye falan tesiri yapma işinin verilmesinin mutlaka "mümkin" bir iş olması gerekir. Bu mümkin olunca da, başka bir müessire muhtaçtır. "Devir" ve "teselsül" ise imkansızdırlar. Binâenaleyh bu işin, ihtiyaç zinciri içerisinde, ne cisim olan, ne de cisim özelliği taşıyan, müessir ve müdebbir olan bir varlığa varıp dayanması gerekir. Sonra bu müessirin tesiri, ya mahiyeti icabı (otomatik), yahut ihtiyâridir. Mahiyeti icabı, olması imkansızdır. Çünkü böyle olan, falanı filandan, bunu şundan, benzeyen iki şeyi birbirinden ayırdedemez. Halbuki bu maddeler, madde olma bakımından eşittirler. Binâenaleyh bunların bir kısmına felekiyyet (gökte olma, bir kısmına unsuriyyet (element olma), bir kısmına nebâtiyyet (bitki olma), bir kısmına da hayvâniyyet (canlı olma) özelliği nasıl verilebilmiştir? İşte böylece müessir ve müdebbirin, kâdir olduğu; kâdir olan bu müessir ve müdebbirin, bu enteresan şeyleri yapmasının ise ancak âlim olması halinde yapabileceği sabit olur.

Sonra ne cisim, ne de cismâni olan bu müessirin mutlaka zâtı ve sıfatları bakımından, vâcibul vucûd olması gerekir. Aksi halde bu iş, ondan önceki başka bir müdebbire varıp dayanır. Bu da teselsül olur ve teselsül imkansızdır. O, kâdir ve âlim oluşu hususunda vâcibul-vucûd olup, zâtı gereği vâcib olan da, şu mümkini değil de şu mümkini yapar diye, sınırlandırılamayacağına göre, onun herşeyi bilmesi, herşeye kâdir olması gerekir. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s)'nın ortaya koyduğu ve âlemin ne cisim, ne cismâni olan zâtı ve sıfatları hususunda vâcibu'l-vucûd bir müdebbire varıp dayandığına dikkat çektiği deliller ile, bunun bütün herşeyi bilen bir alim ve herşeye gücü yeten bir kâdir olduğu ortaya çıkar.

SEKİZİNCİ MESELE

Firavun, *"Siz ikinizin Rabbi kim?"* diyerek, iki kişiye hitab etmiş, ama nidayı, "Ey **Musa**" diyerek, sadece birine yöneltmiştir. Çünkü bu nübüvvette asıl olan, **Hz. Musa** (a.s) 'dır. **Harun** (a.s) ise, onu veziridir ve ona tâbidir. Yahut da **Firavun**, **Hz. Harun** (a.s)'ın fasih (güzel konuşan) birisi olduğunu, **Hz. Musa**'nın ise dilinin peltek (kekeme) olduğunu bildiği için, hınzırlığından dolayı, kardeşini değil de **Hz. Musa**'yı

konuşturmak istemiştir. Bunun böyle olduğuna, *"Hem ben ondan daha üstün, daha hayırlı değil miyim? O ki hakirdir, meramını bile neredeyse ifade edemiyor"* (Zuhruf, 52) sözü de delâlet eder.

DOKUZUNCU MESELE
Yaratma ve Yol Gösterme

Hz. Musa (a.s)'ın, *"Bizim Rabbimiz herşeyi yaratıp sonra da yol göterendir"* şeklindeki sözü hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu ifadede bir takdim-tehir vardır ve "Allah mahlûkatına kendisine ihtiyaç duydukları ve istifade edecekleri herşeyi vermiştir" demektir.

b) Ayette geçen, "hilkat" ile, onların faydasına uygun şekil ve suretler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben herşeye, onun faydasına ve maslahatına uygun olan şekil ve sureti verdim" demektir. Bu ifade, muzaf ve muzâfun ileyh'in (yani "kûl" veya "şey" kelimesinin) sıfatı olarak, خَلْقَهُ (ki onu O yarattı) şeklindede okunmuştur. Buna göre mana, "Allah, yarattığı herşeye, in'âm ve ihsanda bulunmuştur.

فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الأُولَى Ayetinin Önceki Kısımla Münasebeti

Ayetteki, فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الأُولَى *"(Firavun dedi ki:)" "Öyleyse, evvelki asırların hali ve durumu nedir?"* ifadesine gelince, bil ki bunun, geçen ifadelerle ilgisi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) **Hz. Musa** (a.s) **Firavun**'a, yaratılışı isbat böylesine açık ve kolay ise, ya evvelki asırların hali nedir?" yani "Onlar, buna niçin inanmayıp, inkar etmişlerdir" demiştir. Binâenaleyh **Musa** (a.s), yaratıcının varlığına kesin delilller getirince, **Firavun** bu delilleri, "Eğer iş, sizin dediğiniz gibi böyle açık ve kolay olsaydı, geçmiş ümmetlerin hiçbirinin bundan gâfil olmamaları gerekirdi" diyerek o delillere gölge düşürmek istemiş ve böylece de delillere, taklidle karşılık vermiştir.

2) **Hz. Musa** (a.s), *"Bize şu vahyolundu ki şüphesiz azab, yalanlayanların ve yüz çevirenlerin tepesindedir"* (Tâhâ, 48) diyerek, önce **Firavun**'u azabla tehdid etimşitr. Bunun üzerine Firavun da, *"Öyleyse, evvelki asırların hali durumu nedir?"* yani "Onlar da tekzib ettiler ama azâb olunmadılar, (ya buna ne dersin?)" demiştir.

3) En açık izaha göre, **Firavun**, *"O halde, Ey Musa, siz (ikinizin) Rabbi kim?"* deyince, **Hz. Musa** (a.s), söylemek istediği hususta çok net bir delil ve çok açık bir bürhân getirerek, *"Bizim Rabbimiz herşeyi yaratıp, sonra da yol gösterendir"* deyince, **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'ın bu delili, iyice ortaya koyup, böylece de insanların onun doğru, kendisinin yolunun yanlış olduğunu anlamalarından korktu da, konuyu değiştirmek **Hz. Musa** (a.s)'ı hikâyelerle oyalamak istedi ve *"Öyleyse, evvelki asırların hâli ve durumu nedir?"* dedi, ama **Hz. Musa** (a.s) buna iltifat etmeyip, aksine, *"Onlar hakkındaki bilgi Rabbimin nezdindeki bir kitaptadır"* yani, onların durumları beni alâkadar etmez, onlarla meşgul olmam' dedi ve sonra o önceki sözünü

tamamlamaya, Allah'ın birliğine dair açık ve kesin deliller getirmeye tekrar dönerek, *"O, yeryüzünü size bir döşek yaptı. Orada sizin için yollar açtı..."* dedi. İşte ifadenin, kendinden önceki ayetlerle münasebeti hususunda, tercihe şayan izah budur.

İlm-i İlahinin Kitapta Olmasının İzahı

Ayetteki bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, ayetteki عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ *"Onların ilmi, Rabbimin nezdindeki bir kitabtadır"* ifadesi hususunda, değişik izahlarda bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Rabbin katında olan o ilim, o kitabta nasıl olur? Bu şu manayadır: Allah'ın ilmi, O'nun sıfatıdır. Birşeyin sıfatı ise kendisi (zâtı) ile kâimdir. Dolayısıyla birşeyin sıfatının, bir kitabta olması düşünülemez?" Alimler bu hususta şu iki izahı yapmışlardır:

a) Bu, "Allah Teâlâ, o kitabta yazdığı şeylerin meleklerce görülebilmesi ve böylece de bu durum ile, meleklerin Allah Teâlâ'nın herşeyi bilen, yanılma ve gâfil olmadan münezzeh bir zât olduğuna iyice istidlâl edebilmeleri için, bu hükümleri katındaki bir kitaba yazmıştır. Birisi şöyle diyebilir:

"Ayetteki, "**kitabta**" sözü, Allah Teâlâ'nın bu bilgi hususunda o kitaba muhtaç olduğu zannını uyandırabilir. Bu, hiç şüphesiz gerekli olmasa bile, en azından ilk nazarda bilhsassa kâfirlerde böyle bir zanna sebeb olabilir. Öyleyse **Hz. Musa** (a.s)'ın **Firavun** gibi bir muannide karşı, onu dine davet ederken bunu böyle söylemesi nasıl uygun düşer?"

b) Bunun manası şudur: O bilgilerin, Allah'ın ilminde kalmaları, tıpkı kitabta yazılan şeylerin yazıldıkları gibi (değişmeden) kalmaları gibidir. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s)'ın bu sözden maksadı, herşeyin sırrının **Allah** tarafından bilindiği, hiçbirşeyin O'nun ilmi dışında kalmadığını ve kaybolmadığını iyice belirtmektir. Bu izahı, hemen bu ifadenin peşinden gelen, *"Benim Rabbim ne hata eder, ne de unutur"* ifadesi ile de destek bulur.

İKİNCİ MESELE
Rabbim Şaşırmaz ve Unutmaz

Alimler ayetteki لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى *"Benim Rabbim ne hata eder, ne de unutur"* ifadesini değişik şekillerde izah etmişlerdir. Bu cümledeh olarak bazıları, bu iki fiilin de aynı manaya geldiğini, yani Allah'ın ilminden hiçbirşeyin kaybolmayıp, hiçbirşeyin O'na saklı-gizli kalmadığı manasına geldiğini söylemişlerdir. Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür. Alimlerin çoğu ise, bu iki ifade arasında fark bulunduğu kanaatindedirler. Bu görüşte olanlar, şu izahları yapmışlardır:

1) **Kaffâl**'ın yaptığı ve izahların en güzeli olan izaha göre, bunun manası, "Rabbim eşyadan gafil olmaz ve onları bilmekte hata etmez. Bildiği şeyleri ise unutmaz" şeklindedir. Binâenaleyh birinci fiil, Cenâb-ı Hakk'ın herşeyi bildiğine, ikinci ifade ise, ilminin ezeli ve ebedi olduğuna işarettir. Bu aynı zamanda, Allah Teâlâ'nın ilminin değişmeyeceğine de bir işarettir.

2) **Mukatil** şöyle demiştir: "O kitab Rabbime hata ettirmez ve Rabbim de o kitabta bulunanları unutmaz."

3) **Hasan el-Basri**, "Allah Teâlâ diriliş zamanı hususunda şaşırmaz ve onu asla unutmaz" demiştir.

4) **Ebu Amr** şöyle der: "Dalâl, asıl manası itibarı ile gâib olmak, mevcut olmamaktır. Buna göre bu, "Cenâb-ı Hak hiçbirşeyden, hiçbirşey de O'ndan gâib olmaz" demektir.

5) **İbr Cerir** şöyle demiştir: "O, yönetmede hata etmez ki, doğru olmayan birşeyin doğru olduğuna inansın. Bildiğinde, bildiği şeyi unutmaz." Bütün bunlar, birbirine yakın izahlardır. En doğrusu birincisidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'a ilahını sorup, *"Ey Musa siz (ikinizin) Rabbi kim?"* deyip, bu da hakkında delil getirilmesi gereken konulardan olunca, **Hz. Musa** (a.s), lafız itibarı ile çok veciz, mana itibarı ile çok güzel doğru bir sözle cevap verdi. Ama **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'a geçmiş ümmetlerin halini sorup, bu konu da habere (rivayete) dayanan bir konu olup, kendisine bu hususta bir haber (bir vahiy) ulaşmamış olduğu için, bunu gaybı bilen Allah'a havale etmiştir. Bil ki **Hz. Musa** (a.s), ilk delili zikredip, bu da insanları, canlıları, bütün bitki ve cansızları kapsayan genel bir delil olunca, bunun peşisıra hususi delilleri getirmiştir. Bunlar üç tanedir:

Allah'ın Varlığının Üç Delili

Birinci delil: الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً *"O, yeryüzün size bir döşek yaptı"* ayeti... Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Kufeliler, hem burada hem de Zuhruf Suresi'nde (Ayet, 10) kelimeyi mehd-en şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları her iki yerde de mihad-en okumuşlardır. Bu kelimeni mihad-en şeklinde okunmasını tercih eden **Ebu Ubeyde**, bunun isim, **mehd** kelimesinin ise, **fiilinin ismi** olduğunu belirtir. Başkaları ise **mehd** kelimesinin isim, **mihad** kelimesinin ise, tıpkı **ferş** ve **firâş** kelimesinde olduğu gibi, çoğul olduğunu söylemişlerdir. **Ebu Ubeyde** bunlara" firaş isim, ferş ise, fiilin ismidir" diyerek cevap vermiştir. **Mufaddal** ise, bu iki kelimenin **mehede** (yaydı-döşedi) fiilinin masdarları olduğunu söylemiştir. Bu kelime, birisi bir kimseye yatak yahut sergi yayıp hazırladığında kullanılır. Nitekim Arapça'da مَهْداً – يَمْهَدُ – مَهَدَ ve فَرْشاً – يَفْرِشُ – فَرَشَ وَفِراشاً denilir.

İkinci bahis: Keşşaf Sahibi şöyle der: الَّذِى جَعَلَ ifadesi, ya mahzuf mübtedanın haberi, veyahutta, Rabbi kelimesinin sıfatı olduğu için mahallen merfûdur. Yahud da, medh üzere mansubtur ki, onun bu şekilde kullanılması, hem geneldir, hem de mecazidir. Bil ki, bu ifadenin, mahzûf mübtedanın haberi olduğuna kesin olarak hükmetmek gerekir. Çünkü, biz bu ifadeyi, diğer iki izaha hamledecek olursak, bunun, **Hz. Musa** (a.s)'ın sözü cümlesinden olması gerekir. Eğer böyle olacak olsa, inşaallah

izahının ileride yapılacağı üzere, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte biz onunla, türlü nebâtlardan çiftler çıkardık"* ifadesinden dolayı nazm bozulmuş olur.

Yerin Döşek Olmasını Manası

Üçüncü bahis: Yerin bir döşek olması Allah Teâlâ'nın o yeri, hem kullarının hem de diğer canlılarının, onun üzerinde oturup kalkmaları, uyumaları, ziraat yapmaları için ve de diğer pekçok menfaatlerden dolayı yaratıp haketmesi demektir ki, biz bu hususu, Bakara sûresindeki الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً (Bakara, 22) ayetinin tefsirinde geniş bir biçimde ele almıştık.

İkinci delil: Ayetteki وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا *"Orada sizin için yollar açtı"* cümlesini izah için **Keşşaf Sahibi** şöyle der: "Bu ayette geçen seleke kelimesi, *"Sizi cehenneme sokan nedir?"* (Müddesir, 42) ve *"Böylece biz onu, günahkârların kalblerine sokarız"* (Hicr, 12) ayetlerinde geçmekte olan **seleke** kelimesinin anlamındadır. Yani, 'Allah sizin için o yerde, yollar yarattı ve o yolları, dağların, vadilerin ve sahraların aralarına yerleştirdi" demektir.

Üçüncü delil: Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً *"Gökten su indirdi"* ayetidir. Bu hususdaki sözümüz, Bakara sûresindeki (Ayet, 22) ayetin tefsirinde geçmişti.

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى *"İşte biz, onunla türlü nebatlardan çiftler çıkardık"* ayetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın **ehrecnâ** "çıkardık" ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu ifade de **Hz. Musa** (a.s)'ın sözlerindendir. Buna göre **Hz. Musa** (a.s) sanki, "Benim Rabbim, sizin için şunları şunları yaratandır. Ve ey O'nun kulları biz, bu su ile, çiftçilik yaparak, çeşitli bitkilerden çift çift çıkarırız" demektir.

2) **Hz. Musa** (a.s)'ın sözü, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gökten su indirdi"* cümlesinde bitmiştir. Sonra ise, Allah Teâlâ, ilk sözüne, yani, "Onunla çıkardık" sözüne bitişik olarak, kendisinin vasıflarını bildirmeye devam etmiştir. Bunun böyle olabileceğine, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hem siz yeyin, hem de davarlarınıza yedirin"* ifadesi de delâlet eder.

3) **Keşşaf Sahibi** şöyle der: "**Hz. Musa** (a.s), Hak Subhanehû'nun, bütün eşyanın emrine boyun eğdiği ve kendisine itaat edilen bir varlık olduğunu bildirmek için, gayb sığasından mütekellim sigasına geçmiş, böylece söz, itaatın mutlak merciine verilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, gökten su indirendir. Sonra biz onunla her şeyin (her nevin) nebâtını çıkardık"* (En'am, 99), *"Allah'ın, gökten bir su indirdiğini ve işte onunla nevileri başka başka meyveler çıkardığımızı görmedin mi?"* (Fatır, 27) ve *"(O nesneler mi) yoksa, gökleri ve yeri yaratan, gökten sizin için su indiren mi? (Öyle bir su ki), biz onunla sizin (bir) ağacını bile bitiremeyeceğiniz nice güzel bahçelerin nebâtını bitirmisizdir"* (Neml, 60) ayetleri de böyledir.

Bil ki, **ehrecnâ** ifadesi; ya **Hz. Musa** (a.s)'nın sözlerindendir, ya da Cenâb-ı Hakk'ın sözü... Birincisi olamaz, çünkü:Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonraki, *"Hem siz yeyin, hem de davarlarınıza yedirin. Şüphe yok ki bunda, salim akıl sahipleri için ibretler vardır. Sizi, ondan yarattık. Yine ona döndüreceğiz. Sizi, bir kere daha ondan çıkaracağız"* ifadeleri, **Hz. Musa** (a.s)'a uygun düşmez. O'nun, *"İşte biz onunla, türlü nebatlardan çiftler çıkardık"* ifadesi de, **Hz. Musa** (a.s)'ya uygun düşmez. Çünkü **Hz. Musa** (a.s)'ın (bu hususta) en ileri derecedeki kudreti, arazileri sulamaktır. Ama, çeşitli, renk, tad ve karakterlerde bitkiler çıkarmak ise, **Hz. Musa** (a.s)'dan sadır olamaz. Böylece, bu sözlerin Cenâb-ı Hakk'a ait ifadeler olduğu kesinleşir. Cenâb-ı Hakk'ın sözünün başlangıcı *"İşte biz onunla, türlü nebatlardan çiftler çıkardık"* ayeti de olamaz. Çünkü, fâ harfi, kendisinden öncekilerle alâkalıdır. Binâenaleyh, bunu Allah'ın sözü; bundan öncekileri de **Hz. Musa** (a.s)'ın sözü kabul etmek caiz değildir. Bu sebeple geriye ancak, **Hz. Musa** (a.s)'ın sözünün, *"Benim Rabbim, ne hata eder, ne de unutur"* ifadesinde tamamlandığının, Allah'ın sözünün ise, *"O, yeryüzünü size bir döşek yaptı"* ifadesinden itibaren başladığının denilmesi kalır. Böylece de, kelamın takdiri (mahzûf mübtedânın haberi olarak), "O, yeri sizin için bir döşek yapan zâttır" şeklinde olur ki, bu durumda, ayetin başındaki **ellezi** mahzûf mübtedânın haberi olur ve "iltifat" sanatından dolayı, gayp sığasından hitâba geçilmiş olur.

İKİNCİ MESELE
Esbabın Tesiri Meselesi

Ayetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, yeryüzünde bitkileri, indirmiş olduğu su vasıtasıyla çıkardığına delâlet eder. Böylece bitkilerin çıkarılmasında, suyun da bir tesiri olmuş olur. Böyle olduğunun farzedilmesi, İslâm'ın akidelerinden herhangi birini zedelemez. Çünkü ona, bu karakteri ve bu özelliği veren, ancak Allah Teâlâ'dır. Ne var ki, mütekaddimûn kelamcılar, bunu kabul etmemiş suyun bu konuda kesinlikle bir tesiri bulunmadığını söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ezvac Kelimesi Hakkında

Ayetteki **ezvac** asnâf (sınıf sınıf...) demektir. Bu şekilde isimlendirilmiştir. çünkü bunları herbiri diğeriyle çiftlenmiştir. **Ezvac-en şettâ** kelimesi ise, kelimesinin sıfatı olup, **şetît** kelimesinin çoğuludur. Bu tıpkı, **merdâ**'nın **marîd**'in (hasta) kelimesinin çoğulu olması gibidir. Bu kelimenin, **nebat** kelimesinin sıfatı olması da mümkündür. Çünkü **nebât, nâbit** (biten) anlamında bir masdardır. Bu kelimininmüfredi veçoğulu eşitti. Yani, "O bitkiler çeşit çeşittir; faydaları, tadları ve karakterleri farklı farklıdır. Bazıları insanlara, bazıları ise, hayvanlara elverişlidir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın كُلُوا وَارْعَوا أَنْعَامَكُمْ *"Hem siz yeyin, hem davarlarınıza yedirin"* buyruğuna gelince, bu ifade, **ehrecnâ** ifadesindeki mütekellim zamirinden hal olup, buna göre mana, "Biz, kendilerinden istifade etmemiz hususunda müsade ediciler, bir kısmını sizin yemeniz, bir kısmını da hayvanlarınıza yedirmenizi mübah kılıcılar olarak, çeşitli bitkileri çıkardık..." şeklinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın, **"yeyin"** emri başka

faydaları da kapsar. Bu, tıpkı, *"Aranızda mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin..."* (Bakara, 188) ve, *"Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş (doldurarak) yemiş olurlar"* (Nisa, 10) ayetleri gibi olup, bu emir ibâha ifade eden bir emirdir.

Cenâb-ı Hak, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَىٰ buyurmuştur. Yani, "Bahsettiğim bu nimetlerde, akıl sahipleri için ayetler, yani delâletler vardır" demektir. Nuhye "akıl" demektir. **Ebu Ali el-Farisi,** "bu kelime, tıpkı **hudâ** gibi masdar olabileceği gibi, cemi de olabilir" demiştir.

Canâb-ı Hakk'ın مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ *"Sizi, ondan yarattık"* ifadesine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak, yerlerin ve göklerin yararlarından bahsedince, bunların, zâtları gereği matlûb ve arzuların olmadıklarını, tam aksine ahiret menfaatlerini elde etmesinin birer vesilesi oldukları için matlub olduklarını beyân buyurarak, *"Sizi, ondan yarattık"* buyurmuştur. Bu hususta iki soru bulunmaktadır.

Topraktan Yaratılmanın Manası

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, bizi diğer ayetlerinde de beyân ettiği üzere, "nutfe" den yarattığına göre, O'nun burada, *"Sizi, ondan (yani topraktan) yarattık"* demesinin manası nedir? Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Cenâb-ı Hak, aslımız olan **Adem (a.s),** *"Adem'in hali gibidir. onu topraktan yarattı"* (A. İmrân, 59) ayetinde de belirttiği gibi, topraktan yaratınca pek yerinde olarak mefhumu burada bizim hakkımızda da kullandı.

b) İnsan, erkeğin nutfesi ile kadının kanından meydana gelmiştir. Bunlar da, gıdalardan oluşmuştur. Gıdalar da, ya hayvansal, ya da bitkisel olur. Hayvansal gıdalar, bitkilere varıp uzanır. Bitkiler de, suyun ve toprağın karışımından meydana gelir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizi ondan yarattık"* demesi doğru ve yerinde olur ki, bu bizim, nutfeden yaratılmış olmamıza aykırı düşmez.

c) Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Döl yataklarında size nasıl dilerse öyle biçim veren O'dur"* (Âli İmran, 6) ayetinin tefsirinde, **İbn Mesûd**'dan gelen şu haberi zikretmiştik: "Allah, rahimlerin meleğine, o çocuğun ecelini rızkını ve, defn olunacağı yeri yazmasını; o bölgenin toprağından alıp, o nutfenin üzerine serpmesini, sonra da o nutfeyi o rahme koymasını emreder."

İkinci soru: Ayetin zahiri, bir şeyin, bazan diğer bir şeyden yaratılıp meydana geldiğine delâlet etmektedir. Halbuki, kelamcıların görüşlerinin zahiri, buna karşı kor durumdadır. (Ne dersiniz?),

Buna şu şekilde **cevap** verilir: Eğer, bir şeyin diğer bir şeyden yaratılması ile, evvelki şeyin sıfatının o zâttan (cevherden) giderilmesi ve ikinci şeyin sıfatının o zâtta (cevherde) meydana getirilmesi kastediliyorsa, bu caizdir. Çünkü, bunda bir aykırılık yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ *"Yine ona döndüreceğiz"* ifadesine gelince, bundan murad edilenin, Allah'ın gökyüzüne kaldırmış oldukları müstesnâ, yerin, ölen herkes için bir mekânı ve zarfı olabilmesi için, kabirlere döndürüp sokma olduğunda şüphe yoktur. Göğe yükseltilmiş olanın da, öldükten sonra oraya döndürülmesi muhtemeldir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ *"Sizi bir kere daha ondan çıkaracağız"* ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Doğruya en yakın olan bu görüşe göre, bu ifadenin manası, "Haşr ve ba's gününde sizi oradan çıkaracağız" şeklindedir.

b) Biz sizi oradan, bir toprak ve çamur halinde çıkarırız. Sonra da, bunu müteakıben, size can veririz. Bu mana, bazı haberlerde de zikredilmiştir.

c) Bununla, kabir azabı murad edilmiştir. **Berâ İbn Azib**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: " Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte, ensardan birinin cenâzesine gitmek üzere yola çıktık. Derken, Hz. Peygamber kabir azâbından, mümin ve kafire yapılan hitabtan, ruhun cesedine dönmesinden, yeryüzüne gönderilmesinden ve Allah Teâlâ'nın, onları yeryüzüne iade ederken, "Ben onlara, onları topraktan yarattığımı; ona döndüreceğimi ve ondan yeniden çıkaracağımı va'detmiştim" demesinden bahsetti.

Bil ki Allah Teâlâ bu ayetlerde, yerin pekçok faydasından bahsetmiştir ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın o yeri canlılar için, üzerinde gidip geldikleri bir döşek ve yatak (gibi) yapması; onlara o yeryüzünde, istedikleri zaman gidip gelecekleri yollar yapması ve orada, hem kendilerinin azıkları hem de hayvanlarının yiyecekleri olacak olan çeşitli bitkiler yaratmasıdır ki bu, onların, kendisinden neşet ettikleri temeldir, asıldır... Sonra bu yer, öldükleri zaman da toplanıp bir araya getirildikleri bir mekândır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), بُرُّوا بِالْأَرْضِ فَإِنَّهَا بِكُمْ بَرَّةٌ *"Yere, iyi davranın; çünkü o da size iyi davranır"* buyurmuştur.

★ ★
★

Musa (a.s)'a Sihirbaz Demeleri

وَلَقَدْ أَرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَىٰ ﴿٥٦﴾ قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ
يَا مُوسَىٰ ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ
مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾

"Celalim hakkı için, Biz ona, ayetlerimizin hepsini gösterdik de o, yine yalanladı ve dayattı. Dedi ki: "Ey Musa, sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize? Şimdi biz de sana, onun gibi bir sihir yapacağız, şimdi sen kendinle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et ki, ne senin ne de bizim cayamayacağımız düz (geniş) bir yer olsun"

(Tâhâ, 56-58).

Firavun'a Gösterilen Mucizeler

Bilesin ki Allah Teâlâ, **Firavun**'a bütün ayetlerini gösterdiğini, sonra da onun, buna rağmen onları kabul etmediğini beyan buyurmuştur. Alimler, bu ifadede geçen, "ayetlerimiz" sözüyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın bununla, tevhid ve nübüvvet ile ilgili bütün delilleri kastettiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: "Tevhidle ilgili delillere gelince, bunları Allah Teâlâ'nın bu suredeki *"Bizim Rabbimiz her şeyi yaratıp sonra da yol gösterendir"*; *"O, yeryüzünü size bir döşek yaptı"* ayetleriyle, Şuâra Suresi'nde zikrettiği, *"Firavun dedi ki: "Alemlerin Rabbi nedir?" (Musa), "Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabbidir...* (Şuâra, 23-24) ayetleridir.

Nübüvvetle ilgili olanlara gelince, bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa** (a.s)'a tahsis ettiği şu dokuz mucizedir: 1) Asa, 2) Yed-i Beyzâ, 3) Denizin yarılması, 4) Suyun fışkırdığı taş, 6) Çekirge, bit ve kene istilası 7) Kurbağa istilası, 8) Suların kana dönüşmesi ve, 9) Dağın kökünden sökülerek kaldırılması. Bu izaha göre, ayetteki **ereynâhu** kelimesinin manası, "Biz o **Firavun**'a, bu mucizelerin doğruluğunu anlattık, bunlardaki delâlet vecihlerini izah ettik" şeklinde olur... Bazıları da bunu, nübüvvetle ilgili mucizeler manasına almışlardır ki, bunlar da, az önce saydığımız mucizelerdir. Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'ın elinde zuhur etmesine ve onları izhâr eden de olmasına rağmen, ayetleri kendisine nisbet etmiştir. Çünkü, o mucizeleri onun elinde meydana getiren O'dur. Bu, tıpkı, üfleyen Cebrail olmasına rağmen, rûh üfleme işini kendisine nisbet ederek, *"Biz ona ruhunuzdan üfledik"* (Enbiya, 91) demesi gibidir.

İmdi şayet, "ayetteki **küllehâ** lafzı, umumiliği ifade eder. Halbuki **Allah'u Teâlâ Firavun**'a bütün mucizeleri göstermemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'dan önce ve ondan sonra gelen bütün peygamberlerin elinde izhâr ettiği mucizeleri de O'nun ayet ve mucizeleri cümlesindendir" denilirse, biz deriz ki: **Kül** lafzı, her ne kadar umumilik ifade etse dahi, ancak ne var ki bu bazan, karîne bulunduğunda, hususi manada da kullanılabilir. Bu, meselâ, "Pazara girdim, her şeyi aldım" denilmesine benzer. Şöyle de denilebilir: **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'a, Cenâb-ı Hakk'ın mucizelerini gösterdi. Ona, diğer peygamberlerin mucizelerini de sayıp döktü, ama o (buna rağmen) hepsini sayıp döktü.

Ya da şöyle denilebilir: mucizelerin bir kısmını yalanlamak, hepsini yalanlamak demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu gerekliliğe göre, (yani netice itibariyle) bundan bahsetmiş, daha sonra da, o **Firavun**'un yalanlayıp direttiğini beyan buyurmuştur.

Kadi şöyle der: **eba** fiilinin delâlet ettiği **ibâ** masdarı, kabul etmemek demektir. Halbuki, bununla ancak yapmak veya yapmamak gücü elinde olan kimse nitelenebilir. Bir de, Allah'u Teâlâ, onun yalanlayıp ve diretmesinden dolayı, **Firavun**'u kınamıştır. Binâenaleyh o, o şeylere kadir olmasaydı, böyle bir kınama doğru olmazdı." Bil ki bu soru Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'ndeki, إِلاَّ إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ *"İblis müstesnâ o diretti ve büyüklendi"* (Bakara, 34) ayetinin tefsirinde, cevabıyla beraber geçmişti.

Cenâb-ı Hak, daha sonra **Firavun**'un, أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى *"Ey Musa, sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin?"* şeklindeki şüphesini nakletmiştir ki, bu şüphenin terkibi son derece ilginçtir. Bu böyledir, zira **Firavun** onların kulaklarına, sayesinde, **Hz. Musa** (a.s)'a cidden öfke duyacakları bir şeyi işittirmiştir ki, bu da, *"Ey Musa, sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin?"* ayetidir. Çünkü bu, insana son derece zor gelen şeyler cümlesindendir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yurttan çıkarılma işini *"Kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın"* (Nisa, 66) ayetinde, öldürülmeye denk saymıştır. Sonra onlar **Hz. Musa** (a.s)'a çok buğz ettikleri için, **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'ın nübüvvetini zedeleyecek bu şüpheyi getirerek, "Senin bize getirdiğin, mucize değil sihirdir" demek istemiştir. Mucizenin, karşı konulması imkansız birşey, sihrin ise karşı konulabilecek birşey olmasından ötürü, **Firavun** mucizenin sihirden ayırdedilebileceğini bildiği için, *"Şimdi biz sana onun gibi bir sihir yapacağız"* demiştir.

Hz. Musa'ya Yarışma Teklif Etmesi

Ayetteki فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِداً لاَنُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلاَأَنْتَ مَكَاناً سُوًى *"Şimdi sen kendinle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et ki, ne senin ne de bizim cayamayacağımız düz (geniş) bir yer olsun..."* ifadesine gelince, bil ki buradaki **"mev'id"** kelimesi masdar-ı mimi olabileceği gibi, ismi mekan da olabilir. Bu tıpkı, إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ (Hicr, 43) ayetindeki kelime gibidir. Bunun, إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ (Hûd, 81) ayetindeki kelime gibi, ism-i zaman olması da mümkündür. Bu ayette ise, kelime masdar mimidir, yani, "Bizimle aranda, cayamayacağımız bir va'dde (sözde) bulun" manasındadır. Çünkü cayma ancak va'd (söz verme) masdarı için söz konusu olur. Ama ism-i zaman ismi mekan olan **"mev'id"** için, "cayma" ile nitelenmesi doğru olmaz. Hasan el-Basri'nin, ayetteki **"yevm"** kelimesini nasb ile okuması da, bunun böyle olduğunu te'kid eder. Çünkü bu kelime böyle nasb ile okunursa, mev'id kelimesinin ism-i zaman ve mekan olması uygun olmaz. Ayetteki **"mekan"** kelimesi, **ic'al** fiilinin ikinci mef'ulü olduğu için mansub kılınmıştır. Buna göre kelamın takdiri, اِجْعَلْ مَكَانَ مَوْعِدٍ لاَنُخْلِفُهُ مَكَاناً سُوًى "Cayamayacağımız o randevu yerini, dümdüz bir yer kıl (seç)" şeklindedir.

Suvâ Kelimesinin Manası

Ayetteki **suvâ** kelimesini, **Âsım, Hamza** ve **İbn Amir Sin**'in zammesi ile okurlarken, diğerleri sinin kesresi ile **sivâ** şeklinde okumuşlardır. Her iki okuyuşta,

aynı manaya gelen, iki değişik kullanıştır. Bu tıpkı, طُوىً – طِوىً kelimesi gibidir. Yine bu kelime, tenvinli olarak da tenvinsiz olarak da okunmuştur.

Âlimler, bu kelimenin ne manaya geldiği hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Ebu Ali, "Bu, her iki tarafa da aynı uzaklıkta olan bir yer manasınadır" demiştir. Mücâhidin sözünden kastedilen de budur." **Katâde**, buna "adil olarak" manasını vermiştir.

2) **İbn Zeyd** buna, üzerindeki yüksek ve alçak yerler, görüşümüze mani olmayacak derecede, mümkün olduğu kadar düz yer" manasını vermiştir. Kelime, birinci izaha göre, mesâfenin; ikinci izâha göre o yerin sıfatı olmuş olur ki, onların maksadları herkesin, orada olacak şeyleri görebilecekleri, çukur ve tepeler bulunmayan, dümdüz bir yer bulmaktır.

3) Bu, "Kendisine sizin de, bizim de aynı şekilde râzı olacağımız bir yer..." demektir.

4) **Kelbi**, "Bu, şu anda bulunduğumuz yerden başka bir yer" demektir" der.

★ ★
★

Sihirbazla Buluşma

قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾ فَتَوَلَّىٰ فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَىٰ ﴿٦٠﴾
قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَىٰ ﴿٦١﴾
فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَىٰ ﴿٦٢﴾

"(Musa) "Sizinle buluşma, zinet (bayram) günü ve insanların toplanacağı kuşluk vaktidir" dedi. Bunun üzerine Firavun dönüp gitti. Sonra bütün hilesini toplayıp geldi. Musa, onlara dedi ki: "Yazıklar olsun size, Allah'a karşı yalan düzmeyin. Yoksa Allah azab ile sizin kökünüzü kurutur. Allah'a karış yalan uyduran herkes, muhakkak husrâna uğramıştır." Böylece onlar aralarında, işlerini, çekişe çekişe görüşürler, sonra da gizlice müşavere ettiler"

(Tâhâ, 59-62).

Buluşma Yeri ve Zamanı

Bil ki ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, قَالَ مَوْعِدُكُمْ *"sizin buluşma vakti"* ifadesinin, **Firavun**'un sözü olması, yani bu vakti ve yeri belirleyenin onun olması muhtemel olduğu gibi, bunun **Hz. Musa** (a.s)'ın sözü olması da muhtemeldir. **Kâdi** birincisinin daha açık olduğunu, çünkü bu toplanmayı isteyenin **Musa** (a.s) değil, **Firavun** olduğunu söylemiştir.

Ama bana göre, daha tercihe şayan olan, bunun **Hz. Musa** (a.s)'a ait olması gerekir. Bu şu sebeblerden dolayıdır:

1) **Firavun** *"Şimdi sen kendinle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et"* demiş ve bu söz ona cevaben söylenmiştir.

2) Zaman olarak zinet (bayram) gününün belirlenmesi, yapılacak şeyi herkesin görmesini sağlar. Binâenaleyh zaman olarak bu günü seçmek ancak işinin göz boyamaktan ibaret olduğunu bilen batıl taraftarı kimseye değil, kudret-i İlâhiyyenin kendisi ile birlikte olduğunu bilen hak taraftarı kimseye uygun düşer.

3) Ayetteki, *"Sizin mey'idiniz"* ifadesi, bir topluluğa hitabtır. Eğer biz bunu, **Firavun**'un **Musa** (a.s) ve **Harun** (a.s)'a karşı söylediğini kabul edersek, o zaman bu durumda, ya bir ta'zim (saygı) dan dolayı bunun böyle söylendiğini kabul etmemiz gerekir ki bu, **Firavun**'un **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Hârun**'a karşı tutumuna uygun düşmez. Yahut da bunu, "Cem'inin (çoğulun) en azı, iki kişidir" şeklindeki görüşe göre böyle saymamız gerekir ki bu da caiz değildir. Fakat bu sözü, **Musa** (a.s)'ın **Firavun** ve adamlarına söylenmiş kabul edersek, o zaman doğru olur.

İKİNCİ MESELE Bazı kimseler, "**yevm**" kelimesini mim'in zammesi ile okurlarken, **Hasan el-Basri**, mim'in nasbı ile okumuştur. **Zeccâc** şöyle der: "Bu kelime merfû (zammeli) kılınırsa, (mahzûf) mübtedanın haberi olur ve manası, "O randevu vaktiniz, zinet günüdür" şeklinde olur. Ama mansub (fethalı) okuyan, bunu zarf yapmış olur ve manası, "sizin o randevunuz, zinet günü olacaktır" şeklinde olur.

Ayetteki أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ifadesi *"Randevu vaktiniz insanların kuşluk vakti toplanmalarıdır"* demektir. Buna göre, buradaki en-i masdariyye (ve cümlesi) mahallen merfû olmuş olur. Bunun "**zinet**" kelimesine atfedilerek, mahellen mecrûr olması da mümkündür. Buna göre, **Hz. Musa** (a.s) sanki, "Sizin randevu vaktiniz, zinet (bayram) günü ve insanların kuşluk vakti toplandığı gündür" demiştir.

Buna göre eğer, "Ayetteki, *"Şimdi sen kendinle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et"* ifadesini tefsir ederken, bunun manasının, "Cayamayacağımız o buluşma yerini, dümdüz bir yer kıl" şeklinde olduğunu

söylememiş miydiniz? Öyleyse buna, zaman zikredilerek cevab vermesi nasıl uygun düşer?" denilirse; biz deriz ki: Bu, her ne kadar lafzan bir uygunluk arzetmiyorsa da, mana bakımından bir uygunluk bulunmaktadır. Çünkü onları mutlaka zinet (bayram) gününde, insanların toplandığı bir günde ve belli bir yerde toplanıyor olmaları gerekir. Binâenaleyh bu zaman, randevu vakti olarak belirlenince, yerde belirlenmiş oldu.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bayram (Zinet) Günü

Müfessirler, **"zinet günü"** hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bu; onları giyinip kuşandıkları bayram günleridir.

2) **Mukâtil** bunun **Nevrûz Günü** olduğunu söylemiştir.

3) **Sa'id b. Cübeyr**, bu günün onların pazar kurma günleri olduğunu söyler.

4) **İbn Abbas** (r.a), bunun, aşûre günü olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Hak, onlar o günde, kendilerini toplayan birisi olmaksızın, kendiliklerinden toplandıkları için, "toplanma" tabirini kullanmıştır. Bu kelime,yâ ile ve tâ ile, يَحْشُرَ النَّاسَ (**Firavun**'un insanları toplayacağı gün) şeklinde ve تَحْشُرَ النَّاسَ (senin insanları toplayacağın o gün) şeklinde de okunmuştur. Yine yâ ile okunup, bunun "İnsanları toplayan o gün" manasında olması da mümkündür. Bu fiilin, gâib sîgası ile okunarak, fâilin **Firavun** olması da mümkündür. Bu, ya örfen padişahlara karşı yapılan (saygı) hitabına göre böyle olmuş olur yahut da, *"Sizin buluşma yer ve zamanınız bayram vaktidir"* ve (yahşûre fiilinin faili **Firavun** olarak) **Firavun**'un halkı topladığı bayram günüdür" demek olur. **Hz. Musa** (a.s) onlara büyük bir kalabalığın huzurunda, binlerce şâhidin gözü önünde, Allah'ın sözlerinin yüceliği görülsün ve Allah'ın dini ortaya çıkıp üstünlüğünü göstersin, böylece kâfirler, rezil; bâtıl, zâil olsun ve bu iş, yolcu olan olmayan, göçebe-yerli herkes arasında çokca söylenip, meşhur olsun ve yayılsın diye, o günü, randevu günü olarak belirlemiştir.

Kâdî şöyle der: **"Hz. Musa** (a.s) o günü, **"zinet günü"** sözüyle, o gündeki o belli vakti de "İnsanların toplandıkları kuşluk vakti" diye belirlemiştir.

Hak Teâlâ'nın فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى *"Bunun üzerine Firavun dönüp gitti. sonra Bütün hilesini toplayıp geldi"* ifadesine gelince, bil ki "tevelli" (yüz çevirme, dönme) bazan kabul etmeme, bazan da dönüp savuşma manasında olur. Burada, zâhir olan bu kelimenin, dönüp gitme manasında olmasıdır ki bu, **Firavun**'un **Musa** (a.s)'yı, biraraya gelmek üzere randevulaştığı o yerde bırakıp gitmesidir. **Mukâtil**, buna, "O yüz çevirdi, ve hakdan yüz çevirişini sürdürdü" manasını vermiştir. Ayetteki *"Bütün hilesini topladı"* ifadesinin içine, sihirbazlar, bu hadise için toplanan insanlar, sihirbazların alet ve edevâtı ile sihirbazların getirip yaptıkları herşey girer. *"Sonra geldi"* ifadesinin muhtevasına da, **Firavun**'un, sihirbazları kavmini ve bütün alet-edevâtını getirişi girer. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Sihirbazlar yetmişiki tane idi ve herbirinin urganları ve değnekleri vardı."Bunların sayısının dörtyüz, hatta daha fazla olduğu da ileri sürülmüştür.

Sonra **Firavun** için Kubbeli bir seyir yeri yapıldı. Böylece o bunları seyretmek için oraya oturdu. O kubbeli yerin genişliği yetmiş zirâ idi.

Musa (a.s)'ın Sihirbazlara Nasihatı

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'ın herşeyden önce bir ilâhi va'idi (tehdidi) ve onları söyleyip yapacakları her şeyden onları sakındıran bir tahziri ifade ederek, وَيْلَكُمْ لاَتَفْتَرُوا عَلَى اللّهِ كَذِباً *"Yazıklar olsun size. Allah'a karşı yalan düzmeyin"* yani "Getirdiğim şeyin (mucizenin) hak olmayıp, bir sihir olduğunu iddia ederek, Allah'a karşı yalan düzmüş olmayın ki bana muâraza etmeniz mümkün olsun" dediğini beyan etmiştir. **Zeccâc "Veyla"** kelimesinin nasbı câizdir. Çünkü manası, "Eğer onlar Allah'a karşı bir yalan uydururlarsa, Allah onlar veyli (o azabı) gerekli kılar "şeklindedir" demiştir. Bu kelimenin, tıpkı ...يَاوَيْلَتَا *"Vay, kendim bir koca karı, şu zevcim de bir ihtiyar iken..."* (Hûd 72) ve "... ...يَاوَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا *"Eyvah bize, bizi kim diriltti"* (Yâsin, 52) ayetlerinde olduğu gibi, bir manâda olarak, mansub olması da mümkündür.

Cenâb-ı Allah, فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ *"Yoksa Allah azab ile sizin kökünüzü kurutur"* yani, "O sizi, sizi tamamen yok edip, kökünüzü kurutacak bir azab verir" demiştir. **Hamza, Âsım** ve **Kisâî** yâ'nın ref'i ile, if'al bâbından olarak bunu, **fe yüshitekum** şeklinde; diğer kıraat imamları ise, sülâsiden olarak, **fe yeshitekûm** şeklinde okumuşlardır. Bu kelimeyi, if'al bâbı üzere kullanma, **Necid** ve **Beni Temim** lehcesi; sülâsiden kullanma ise, **Hicâz Lehcesi**'dir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "Kim Allah adına bir yalan uydurursa, onun için şu iki şey olur" demiştir. Birinci ya dünyada iken köklerinin kazınması, yahut da ahirette şiddetli azaba dûcâr olmalarıdır ki bu ikisi de, *"Yoksa Allah azab ile sizin kökünüzü kurutur"* ifadesiyle anlatılmıştır. **İkincisi**, onların maksadlarına nâil olamayıp, bundan mahrum kalmalarıdır. Bu da, ayetteki وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَى *"(Allah'a karşı) yalan uyduran herkes, muhakkak husrana uğramıştır"* ifadesi ile anlatılmıştır.

Cenâb-ı Allah, **Hz. Musa** (a.s)'ın, bunu söylediği zaman, sihirbazların onun bu sözüne aldırmayıp, kendi aralarında çekişe çekişe görüştüklerini beyân buyurmuştur. Bu münazâanın (çekişmenin) ne olduğu hususunda şu iki görüş belirtilmiştir: a) Onlar, tek bir şey üzerinde karar kılmak, ittifak etmek için, meseleyi aralarında müzâkere ettiler. b) Mukâtil "Onlar, aralarında ihtilafa düştüler" demiştir. Bazı alimler bu çekişme işine, **Firavun** ve adamlarının da dahil olduğunu söylerlerken, diğer bazılar, "Hayır, çekişenler sadece o sihirbazlar idi" demişlerdir. Ayet, her iki görüşe de muhtemeldir, zahirinde bunlardan birini tercihe götürecek bir şey yoktur.

Alimler, ayetteki وَأَسَرُّوا النَّجْوَى *"Sonra da gizlice müşâvere ettiler"* ifadesi hakkında da şu izahları yapmışlardır:

a) Onlar, bu müşavereyi **Firavun**'dan gizlice yaptılar. Bunun böyle olmasına göre şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a): "Onlar kendi aralarında gizlice fısıldaşlarak, "Eğer Musa bize galib gelirse, ona tâbi oluruz" dediler" demiştir.

2) **Kâtade** şöyle der: "Onlar, "Eğer Musa bizim gibi bir sihirbaz ise, onu altederiz. yok eğer bu iş gerçekten ona gökten gelen birşey ise, o galib gelir" dediler.

3) **Vehb b. Münebbih** şöyle demiştir: "Hz. Musa, *"Yazıklar olsun size, Allah'a karşı yalan düzmeyin"* deyince, onlar, kendi aralarında, "Bu, bir sihirbaz sözü değil" derler."

b) Onlar, **Musa** (a.s)'dan ve **Firavun**'dan gizlice, birbiriyle fısıldaştılar. Fısıldaşmaları da, *"Bu iki sihirbaz (yani Musa ile Hârun), sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyorlar"* (Tâhâ, 63) şeklindeki konuşmalarıdır. Bu görüş **Süddi**'ye aittir.

c) Onlar, fısıldaşmalarını **Musa** (a.s)'dan **Hârun** (a.s)'dan ve **Firavun** ile adamlarından gizlice yaptılar ve bu fısıldaşma sihirli ipleri ile değneklerini şlerini nasıl yapmaları gerektiği hususunda idi, yani hangi tarzda yaparsak galib geliriz ve kalblere tesir edip, inandırıcı oluruz ve **Musa** nınkini kusurunu ortaya koyabiliriz. hususunda idi. Bu görüş de **Dahhâk**'ındir.

★ ★
★

Sihirbazların Aleyhte Konuşmaları

قَالُوٓا۟ إِنْ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ يُرِيدَانِ أَن يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا
بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلْمُثْلَىٰ ﴿٦٣﴾ فَأَجْمِعُوا۟ كَيْدَكُمْ ثُمَّ ٱئْتُوا۟ صَفًّا ۚ وَقَدْ أَفْلَحَ ٱلْيَوْمَ مَنِ ٱسْتَعْلَىٰ ﴿٦٤﴾

"Dediler ki: "Bunlar, herhalde, büyüleriyle sizi yerinizden yurdunuzdan çıkarmak ve en şerefli-emsalsiz yolunuzu-dininizi gidermek isteyen iki sihirbazdır. Onun için bütün tuzaklarınızı bir araya toplayın. Sonra saf halinde hep birden gelin. Bugün galib olan muhakkak umduğuna erer"

(Tâhâ, 63-64).

Bu ayette ilgili birkaç mesel vardır:

BİRİNCİ MESELE
إن هذان Kelimesinin Farklı Kıraatleri

Meşhur kıraate göre bu ifâde, إِنَّ هَٰذَانِ لَسَاحِرَانِ... şeklinde okunur. Bazı kıraat âlimleri bu şekilde okumamış ve bu hususta şu değişik izahları yapmışlardır.

1) **Ebu Amr** ve **İsâ b. Ömer**, bunun ...إِنْ هَٰذَيْنِ şeklinde okuyarak, "Bu, **Said b. Cübeyir**'in ve **Hasan el-Basrî**'nin kıraatidir" demişlerdir. **Ebu Amr** ve **İsâ b. Ömer**, bu kıraatlerine, **Hişam b. Urve**'nin babasından, babasının da **Hz. Aişe**'den rivayet ettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: **Hz. Aişe**'ye, bu ayet ve إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا (Mâide, 69) ...وَالْمُقِيمِينَ. لَٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ (Nisâ, 163) ayetleri sorulduğunda o **Urve**'ye: "Ey kardeşim oğlu, bunların (böyle yazılmış olması) kâtib hatasıdır" demiştir. Yine **Hz. Osman** (r.a)'ın, Mushaf'a bakarak: "Ben bunda (kraat-yazı) hataları görüyorum. Arap, dili (selîkası) ile onları düzgün okur" dediği rivayet edilmiştir. Yine **Ebu Amr**'ın, "Ben, bu ayeti إِنْ هَٰذَانِ لَسَاحِرَانِ şeklinde okumaktan haya eder, çekinirim" dediği rivayet edilmiştir.

2) **İbn Kesir** bunu, in-i muhaffefe ve şeddesiz nûn ile ve هَٰذَانِ deki nûnu şeddeliyerek إِنْ هَٰذَانِّ şeklinde okumuştur.

3) **Âsım**'ın râvisi **Hafs**, her iki nûnu da şeddesiz olarak, إِنْ هَٰذَانِ şeklinde okumuştur.

4) **Abdullah b. Mes'ûd** أَنْ هَٰذَانِ (Meftuh elif ile) şeklinde sonraki kelimeyi de lâmsız olarak سَاحِرَانِ şeklinde okumuş.

5) **Ahfeş**'in, ilk lafzı (إِنْ) manasında olmak üzere, şeddesiz olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Böyle okuma bu edâtı, amel ettirmeksizin okuyanların lehcesidir ki onlar böyle olan (إِنْ) ile, (ما) manasında olan (إِنْ) edatının arasını ayırmak için, haberinin başına lâm getirirler.

6) **Ubeyy İbn Ka'b**'ın مَا هَٰذَانِ إِلَّا سَاحِرَانِ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir... Ondan yine إِنْ هَٰذَانِ إِلَّا سَاحِرَانِ şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir... **Halil**'den de aynısı rivayet edilmiştir. **Ubeyy İbn Ka'b**'dan إِنْ ذَانِ إِلَّا سَاحِرَانِ şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. İşte, bu ayette zikredilen şaz kıraatler bunlardır.

Kıraat Konusunda Razî'nin Önemli Mûtalaası

Bil ki, muhakkik ulema şöyle demiştir: "Bu kıraatların doğru olduklarını kabul etme caiz değildir. Çünkü bunları, "âhâd" yollarla nakledilmişlerdir. Halbuki Kur'ân'ın, tevâtür yoluyla nakledilmiş olması gerekir. Çünkü biz, âhâd yollarla Kur'ân'a ilavede bulunmayı caiz görecek olursak, elimizde olan şeyin tamamının Kur'ân olduğuna katiyetle hükmetmemiz mümkün olmaz. Çünkü bu kıraatlar, tevâtüren nakledilmedikleri halde, Kur'ân'dan addedilirse, başka yerde de aynı şeyin yapılması mümkün olur. Binâenaleyh bu kıraatların Kur'ân'dan olduğunu tecviz etmemiz halinde ilave de bulunma, ondan bazı şeyleri çıkarma ve değiştirme gibi şeylerin Kur'ân'a

yol bulması mümkün olur ki, bu da Kur'ân'ı hüccet olmaktan çıkarır. Bu yanlış olduğuna göre, bu neticeye götüren her şeyde batıldır.

Meşhur kıraatı tenkit etmek, daha önce de geçtiği gibi şu sebeplerden dolayı çok kötü olan bir şeydir:

1) Bu kıraatin nakli, şöhret bulması ve yaygın olması itibariyle, tıpkı, bütün Kur'ân'ın nakli gibidir. Binâenaleyh, biz bu kıraatin batıl olduğuna karar verecek olursak, aynısının bütün Kur'ân hakkında da olması mümkün olur ki, bu da, hem tevâtürü, hem de bütün Kur'ân'ı ta'n etme sonucunu verir ki, bu olamaz! Bu böyle sabit olunca, bazı sahabeden nakledilen haber-i vâhidle ona muarazada bulunmak imkansızdır.

2) Müslümanlar, Mushaf'ın iki kapağı bulunan şeyin, kelâmullah olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kelamullahın ise, bir kıraat hatası (lahn) ve galat (yanlış okuyuş) ihtiva etmesi mümkün değildir. Böylece, **Hz. Osman** ve **Aişe** (r.a) dan, o Kur'ân'da bir hatanın bulunduğuna dair nakledilen sözün aslı olmayan bir söz olduğu kesinlik kazanmış olur.

3) **İbnil-Enbarî** şöyle der: "(Bu) hususta, "muktedâ bih" ve örnek olan, sahâbe (r.a)'dır. Binâenaleyh, onlar şayet mushafta bir hata bir lahn bulmuş olsalardı, bid'atlerden sakındırdıkları ve ittibaya teşvik ettikleri halde, bu işin düzeltilmesini kendilerinden sonra gelen başkalarına kesinlikle bırakmazlardı. Öyle ki onlardan bir kısmı, "Uyunuz; bidat çıkarmayınız, bu size yeter" demişlerdir. Binâenaleyh, meşhur kıraatin mutlaka doğru olduğunun sabit olması gerekir.

Meşhur Kıraat Hakkında Nahivcilerin İzahları

Nahivciler bu hususta ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır.

1) En kuvvetli olan bu görüşe göre, bu okuyuş, bazı Arab kabilelerinin lehçesidir. Bazıları bunun **Hâris İbn Ka'b Oğulları**'nın lehçesi olduğunu söylemişlerdir. **Zeccâc** bu okuyuşu **Kinâne**'ye, **Kutrub** da, **Hâris İbn Ka'b, Murâd, Haş'am** ve **Benu Üzre Oğulları**'nın bir kısmına nisbet ederken, **İbn Cinnî** bunu aynı zamanda **Rebia Oğulları**'nın bazısına nisbet etmiştir. **Ferrâ** bu lehçeye binâen şu beyti nakletmiştir:

فَأَطْرَقَ إِطْرَاقَ الشُّجَاعِ وَلَوْ يَرَى / مَسَاغاً لِنَابَاهُ الشُّجَاعُ لَصَمَّمَا

"Cesur bir kimse gibi, başını uzattı; cesur kimse, şayet, dişlerini geçirebileceği bir yer görse, hemen ısırırdı" Başkaları da

لَزَوَّدَ مِنَّا بَيْنَ أُذُنَاهُ ضَرْبَةً / دَعَتْهُ إِلَى هَابِي التُّرَابِ عَقِيمُ

"Bizden, iki kulağı arasına (yüzüne) öyle bir darbe aldı (tam olarak: azıklandı) ki, bu darbe onu, mukabil bir şey yapamadığı halde, yerlere kapattı" beytini nakletmişlerdir.

Ferrâ şöyle demektedir: "**Esed Oğullarından** birisi, هَذَا خَطُّ يَدَا أَخِي أَعْرِفُهُ (muzafun ileh olan **yedâ** kelimesini mecrur kılmaksızın) dediklerini nakleder." Kutrub

da şöyle der: "Bununla, (mesela); رَأَيْتُ رَجُلَانِ "iki adam gördüm" إِشْتَرَيْتُ ثَوْبَانِ "iki elbise aldım" derler. (nasb alameti olarak ya nûn getiremezler). Cahiliyye döneminde Dabbe oğullarından birisi de

أَعْرِفُ مِنهَا الجِيْدَ وَالْعَيْنَانِ / وَمَنْخَرَيْنِ أَشْبَهَا ظَبْيَانَا

"Ben o (sevgili)nin omuzu iki gözünü ve, birer ceylana benzeyen iki burun deliğini tanırım" demiştir. (el-aynân deyip, el-ayneyn dememiştir.) Bu kimsenin bu beyitteki منخرين ifadesi, yaygın lehçeye göredir. Bunun dışında kalanlar ise, bunların, Dabbe oğullarının lehçesine göredir.

Bir başkası da

طَارُوا عَلَاهُنَّ فَطِرْ عَلَاهَا / وَاشْدُدْ بِمَتْنِي حَقَبٍ حَقْوَاهَا

"Onun üzerinde uçtular, binâenaleyh, onun üzerinde sen de uç, ve iki tarafını onun, iki kat iple bağla" demiştir. Yine bir başkası

كَانَ صَرِيفُ نَابَاهُ إِذَا مَا / أَمَرَّهَا صَرِيرَا الأَخْطَبَانِ

(demiş, **nâbeyhi** yerine **nâbâhu** kullanmıştır.) Manası: *"Onlara emredip, (Çiğnemeye başladığı zaman), azıdişlerinin çıkardığı ses, (kanatlarında yeşillik bulunan) Ahtabân kuşunun çıkardığı ses gibi olur"* Bazıları, bu beyitte gelen الأَخْطَبَانِ kelimesi, الصُّرَدَانِ dilin altında bulunan damar, kelimesinin yerini tutar, demişler; böylece bu iki kelimeyi, tek bir kelime kabul etmişlerdir. Böylece bu beyitte geriye, sadece صَرِيفُ نَابَاهُ (azı dişlerinin çıkardığı ses) ifadesiyle istidlâl etmek kalmıştır. Yine bunlar, şöyle demişlerdir: "Bana, **Yunus Haris Oğulları**'na ait olan şu beyit nakletmiştir:

كَانَ يَمِيناً سَحْبَلٍ وَمَصِيفَهُ / مُرَاقَ دَمٍ لَنْ يَتْرُكَ الدَّهْرَ ثَاوِيَا

Burada da **Ke ennenin** ismi olarak "**yemîney** denilmiştir. Beytin anlamı: Sanki vadinin iki kolu ve arkı kan akıp gidiyor, ve sanki bu kan ebediyyen kalacak gibi görünüyor." Yine

إِنَّ أَبَاهَا وَأَبَا أَبَاهَا / قَدْ بَلَغَا فِي الْمَجْدِ غَايَتَاهَا

"Muhakkak ki onun babası ile, babasının babası, şeref ve yüceliğin zirvelerine ulaşmışlardır" demişlerdir. **İbn Cinni**, "Bize, **Kutrub**'dan şu rivayet edildi:

هُنَالِكَ أَنْ تُبْكِي بِشَفْشَعَانِ / رَخْصُ الْفُؤَادِ طَائِلَ الْيَدَانِ

Bu beytte **yedeyn** yerine **yedâni** denilmiştir.

Daha sonra **Ferrâ** şöyle der: "Bu, az olsa dahi, kıyasidir. Çünkü tesniye harfinden önceki harfin harekesi fethadır. Binâenaleyh ondan sonra elifin bulunması gerekir. Şayet ondan sonra yâ gelecek olsa, mâ kabli meftûh olduğu için, elife çevrilmesi gerekir." Kutrub şunu anlatmıştır: "Onlar bunu, med harflerinin en hafifi olan elife yönelerek yaparlar." İşte bu husus, bu ayet hakkında yapılan izahların en kuvvetlisidir. Şöyle de denilebilir: هَذَا nın elifi, kelimenin aslındadındır. Kelimenin aslından olan harfin, tesniye ve cemi olma sebebiyle değiştirilmesi caiz değildir. Çünkü zati

olan şey, arızi olanla zail olamaz. Binâenaleyh bu delil, إِنَّ هٰذَيْنِ denilmesinin caiz olmamasını gerektirir. Binâenaleyh, biz bunu caiz görünce, bunun yanı sıra en azından إِنَّ هٰذَانِ denilmesi caiz olur.

2) Şöyle de denilebilir: "Buradaki نَعَمْ إِنَّ (evet) anlamındadır. Nitekim şair

وَيَقُلْنَ شَيْبٌ قَدْ عَلاكَ / وَقَدْ كَبِرْتَ فَقُلْتُ إِنَّهْ

"O kadınlar derler ki: Seni aklık bürümüş. Yaşlanmışsın gerçekten. Ben de, "Evet" dedim" demiştir. Binâenaleyh إِنَّهْ ifadesindeki hâ, هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَه (Hakka, 29) ayetinde olduğu gibi, sekte hâsıdır. **Ebu Züeyb** de şöyle demiştir

شَابَ الْمَفَارِقُ إِنَّ إِنَّ مِنَ الْبَلِيَّ / شَيْبُ الْقَذَالِ مَعَ الْعِذَارِ الْوَاصِلِ

"Saç ayrımlarına ak düştü. Evet kafamızdaki saçın sakallarımızla birlikte ağarması, muhakkak ki en şiddetli belalardan birisidir." Yani, "Evet, belâlardan birisi de.... dır" demektir. Böylece bu kelime "evet" anlamında إِنَّ (inne) olmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak, (onların sözünü nakledererek), "Evet, bu ikisi iki sihirbazdırlar" buyurmuştur. Onlar buna itiraz ederek şöyle demişlerdir: إِنَّ in mübtedânın başına gelmesi durumu hariç, normal olarak haberin başına lâm gelmez. Ama mübtedânın başına إِنَّ gelmediği zaman, lâm'ın başına geldiği kelime, mahallen merfûdur, mübtedâdır. Çünkü لَزَيْدٌ أَعْلَمُ مِنْ عَمْرٍو "Zeyd, Amr'dan daha bilgilidir" denilir, fakat, زَيْدٌ لأَعْلَمُ مِنْ عَمْرٍو denilmez." Karşı taraf bu itiraza şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) Biz, "Haberin başına lâm'ın gelmesi güzel olmaz" görüşünü kabul etmiyoruz. Bunun delili, şairin

أُمُّ الْحُلَيْسِ لَعَجُوزٌ شَهْرَبَهْ / تَرْضَى مِنَ اللَّحْمِ بِعَظْمِ الرَّقَبَهْ

"Ummü Huleys, acûze ve yaşlı bir kadındır. Koyunun etinden, boyun kemiğine razıdır" şeklindeki sözüdür. Bir başkası da

خَالِي لأَنْتَ! وَمَنْ جَرِيرٌ خَالُهُ / يَنَلِ الْعَلاءَ وَيُكْرِمُ الأَخْوَالاَ

"Benim dayım sensin sen! Eğer Cerîr kimin dayısıysa, o yücelir ve, dayılara da ikram da bulunur" demiştir. **Kutrub** da şu beyti nakletmiştir:

أَلَمْ تَكُنْ حَلَفَتْ بِاللَّهِ الْعَلِيِّ / أَنَّ مَطَايَاكَ لِمَنْ خَيْرِ الْمَطِيِّ

"Sene, yüce Allah'ın adına, sizin bineklerimizin, en hayırlı bineklerden olduğuna dair yemin etmedin mi? (ettin)"

Eğer bu şirdeki inne kesre ile rivayet edilecek olursa bununla istidlâl edilemez. Ancak ne var ki Kutrub, şöyle demiştir. "Biz bunu, hemzenin fethasıyla işittik. Hem, أَمْسَى fiilinin haberine de lâm bitişir. Nitekim İbn Cinni şöyle der: "Ebu Ali bize şu beytini okudu:

مَرُّوا عجالي فَقَالُوا كَيْفَ صَاحِبُكُمْ / فَقَالَ مَنْ سُئِلُوا أَمْسَى لَمَجْهُوداً

"Süratle uğrayıp "arkadaşınız nasıl oldu?" diye sordular. O da "soranlara: "Bitkin

ve yorgun!" dedi. Kutrub şöyle der: Biz, Arabların bazısının şöyle dediğini duyduk: أَرَاكَ الْمُسَالِمِي *"Senin barışçı olduğunu görüyorum" "Ben onun, bir yaşlı olduğunu* وَإِنِّي رَأَيْتُهُ لَشَيْخاً زَيْدٌ وَاللّٰهِ لَوَاثِقٌ بِكَ *gördüm" "Allah'a andolsun ki zeyd sana güveniyor"* وَإِنِّي رَأَيْتُهُ لَشَيْخاً ذَيْدٌ وَاللّٰهِ لَوَاثِقٌ بِكَ Şair Kuseyyir de şöyle demiştir:

وَمَا زِلْتُ مِنْ لَيْلَى لَدُنْ أَنْ عَرَفْتُهَا / لَكَالْهَائِمِ الْمُقْصِي بِكُلِّ بِلَادِ

"O sevgiliyi tanıdıktan sonra, gecemi hep, tıpkı uzak diyarlara gitmiş şaşkın bir kimse gibi geçirdim" Bir başkası da

وَلٰكِنَّنِي مِنْ حُبِّهَا لَعَمِيدُ

"Ama ben, onun sevgi ve muhabbetinden ötürü, onu arzuluyor, onu diliyorum" demiştir.

İtiraz edenler, ise şöyle demiştir: "Bu şiirler şaz kabilinden olup, onlar şiir zaruretinden dolayı bu şekilde kullanılmışlardır. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı, böylesi zaruretlerden münezzehtir. Bu izah ancak, biz, mübtedânın başına إِنَّ gelmediği zaman, haberine değil de mübtedâ olan kelimeye lâm'ın bitişmesi vacib olur" dediğimizde ancak, takarrur edip kesinleşmiş olur. Sözün özü şudur: Lâm harfi, mübtedânın haberle tavsif edilmesinin tekidini belirtir. O halde lâm, mübtedânın hallerinden, sıfatlarından birisine delâlet ediyor demektir. Binâenaleyh lâm harfinin mübtedâya bitişmesi gerekir. Çünkü, bir yerde hükmü gerektiren illetin, mutlaka o yere tahsis edilmiş olması gerekir. Şu da denilemez: "Bu, mübtedânın başına إِنَّ geldiğinde, problem arzeder... Çünkü bu durumda, bahsettiğimiz şeyin (yani, lâmın, mübtedanın haberle tavsif edilmesinin tekidi...) yanısıra lâmın haberin başına getirilmesi gerekir. Çünkü biz bunun, bir zaruret olduğunu söylüyoruz. Bu böyledir, zira hem إِنَّ hem de lâm, tekid ifade eder. Binâenaleyh إِنَّ لَزَيْداً قَائِمٌ diyecek olsak, bu durumda, tekid harfini, yine tekid harfinin başına getirmiş oluruz ki, bu mümkün değildir. Binâenaleyh, lâm harfinin bu gibi yerlerde, mübtedânın başına getirilmesi imkansız olunca, biz lâm harfini bu imkansızlıktan dolayı, hiç şüphesiz, onun haberinin başına getiriyoruz. Ama, mübtedânın başına إِنَّ getirilmediğinde bu imkansızlık ortadan kalkmış olur, bu durumda da mübtedânın başına lâmın getirilmesi vacib olur. "Maksat, nefyi tekid etmek olduğu halde, şairin:

مَا إِنْ رَأَيْتُ وَلَا سَمِعْتُ بِهِ كَالْيَوْمِ طَالَبَتِي أُبَيِّقُ أَجْرَبُ

"Beni, kendini beğenmiş uyuzlu birinin istediği gün gibisini; ne gördüm, ne de duydum" şeklindeki beytinde nefy harfi, nefy harfinin başına getirildiğine göre, maksadımız, nisbeti tekid etmek olduğu halde, tekid harfini tekid harfinin başına getirmek niçin caiz olmasın?" da denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu ikisi arasındaki fark şudur: زَيْدٌ قَائِمٌ Senin "Zeyd ayaktadır" şeklindeki sözün, Zeyd'in ayakta olmakla nitelendiğine delâlet eder. Ama sen إِنَّ زَيْداً قَائِمٌ "Muhakkak ki Zeyd ayaktadır" dediğinde, bu ifadedeki inne,bu hükmün kuvvetlendirildiğini ifade eder. Binâenaleyh, şayet sen inne edatı ile birlikte, bir başka tekid edici kelime zikredecek olsan, bu

gereksiz ve abes olur. Ama sen, "Falancayı gördüm" dediğimde, bu olumlu bir cümledir. Ama bunun başına sen nefy harfini getirdiğinde, o zaman o nefy harfi olumsuzluk ifade eder, tekid ifade etmez. Çünkü bu, sadece asli manayı ifade eder. Binâenaleyh, daha nasıl ziyadeliği, (tekidi) ifade etsin? Bu sebeple buna, başka bir nefy harfini eklediğinde, ikinci harf, birincisini tekid etmiş olur, böylece de abes olmaz. İşte, bu iki konu arasındaki fark budur. Yapılan itiraz da burada biter."

Buna göre bu itiraz, zayıftır. Çünkü, nakl ile kaide (kıyas) bir araya gelip (tezâd teşkil ettiğinde), naklin daha evlâ olacağı hususunda herkes ittifak etmiştir. Bir de bu ileri sürülen şeyler, son derece zayıftır. Binâenaleyh, bunlarla, apaçık olan bir nakil nasıl savuşturulabilir?

b) Onların, "Mübtedânın başına إِنَّ nin gelmesi durumu hariç, mübtedânın haberinin başına lâmın gelmesi uygun olmaz" şeklindeki görüşlerine verilen cevaba gelince; **Zeccâc** bu hususu zikretmiş ve şöyle demiştir: "Buradaki **inne, neam** (evet) yerinde kullanılmış bir kelimedir. Lâm da **neam** (evet)li cümlelerde getirilen lâmdır. Buna göre ifadenin takdiri,نَعَمْ هَذَانِ لَهُمَا سَاحِرَانِ "Evet, bunlar, şüphesiz bu ikisi, iki sihirbazdırlar" şeklindedir. Buna göre lâm, habere değil, mübtedâdın başına gelmiş olur." **Zeccâc** sözüne devamlı şöyle der: "Ben bu görüşü, **Muhammed İbn Yezid** ile **İsmail İbn İshak**'a arzettimde, onlar bunu beğendiler ve bunun, bu hususta duydukları izahların en iyisi ve en güzeli olduğunu ifade ettiler."

İbn Cinni, bu görüşün şu sebeplerden dolayı, doğru olmadığını söylemiştir:

a) Aslolan, mübtedâ şayet malûm ve çok belli bir iş olursa, ancak o zaman hazfedilebilmesidir. Eğer böyle olmazsa, o zaman, bunun hazfinde, onu bilmemenin yanısıra, muhataba bir tür,gaybı bilmeyi teklif bulunmaktadır. Ama mübtedâ malum olursa, onu lâm ile tekid etmeye gerek kalmaz. Çünkü tekide ancak, mübtedâ iyi bilinmediğinde gerek duyulur.

b) Hazf, ihtisâr (kısaltma); tekid ise itnâb (detaylandırma) babındandır. Binâenaleyh (aynı cümlede), onları bir arada bulundurmak caiz değildir. Bir de, tekid edileni zikredip, tekidi hazfetmek, aklen, aksini yapmaktan daha güzeldir.

c) Ashabımız olan Basralıların, mesela زَيْدٌ ضَرَبْتُ sözünde olduğu gibi, mübtedâya ait olan mahzûf zamiri, tekid etmekten kaçınırlar da, زَيْدٌ ضَرَبْتُ نَفْسَهُ "Bizzat Zeyd'i dövdüm" ifadesinde, "nefs" kelimesi ile ضَرَبْتُ kelimesinde mukadder ve tekid edilmiş olan (çünkü bu, o ضَرَبْتُهُ (**darabtuhu** takdirindedir) hâ zamirini tekid etmeyi uygun görmezler. Çünkü hazf ancak, tahkikten ve onu bildikten sonra mümkündür. Böyle olunca da onu tekid etmeye gerek kalmaz. İşte burada da böyledir.

d) Bütün nahivciler, şairin, أُمُّ الْحُلَيْسِ لَعَجُوزٌ مَشْهَرَبَه ifadesini, onun, zaruretten dolayı haberinin başına lâmı getirdiği anlamına hamletmişlerdir. Binâenleyh, şayet

Zeccâc'ın benimsediği görüş caiz olmuş olsaydı, nahivler bundan dönmez ve sözü, (hususiyle) zahiri bir izah buldukları zaman, zarûrete hamletmezlerdi."

İbn Cinnî'nin bu itirazına şu şekilde cevap verilebilir: Mübtedânın lafızda kendisine delâlet eden birşey bulunduğu zaman hazfedilmesi yerinde ve güzel olur ki bu da, ayet-i kerimedeki هٰذَانِ kelimesidir. Ama, lafızda buna delâlet eden herhangi birşey olmadığı halde tekidin hazfedilmesine gelince hiç şüphesiz (bu durumda) mübtedâyı hazfetmek, tekidi hazfetmekten daha evlâ olur. Basralıların, زَيْدًا ضَرَبْتُ نَفْسَهُ "Bizzat Zeyd'i dövdüm" şeklindeki sözlerinde zamiri tekid etmekten kaçınmalarına gelince, bu, fiilin ism-i zahire isnâd edilmesinin, onun, zamire isnâd edilmesinde daha evlâ olmasından dolayıdır. Ama biz, زَيْدٌ ضَرَبْتُ نَفْسَهُ dediğimizde, o zaman نَفْسَهُ kelimesi mefûl olmuş olur. Böylece de onun, zamiri tekid için zikretmiş olmak mümkün olmaz. Binâenaleyh burada, hazfedileni tekid etmek, mutlak manada hazfedilmesi tekid etmek imkansız olduğu için değil de, bu sebepten dolayı imkansız olmuş olur. Amâ onun, "Nahivciler, şairin أُمُّ الْحُلَيْسِ لَعَجُوزٌ شَهْرَبَهْ şeklindeki sözünü, "O, zaruretten dolayı haberin başına lâm getirilmiştir binâenaleyh, şayet Zeccâc'ın söylediği şey doğru olmuş olsaydı, nahivciler bundan dönmezlerdi..." şeklindeki ifadesine gelince, bu son derece düşük bir itirazdır. Çünkü, öncekilerin bundan gafil ve habersiz olmaları, onun batıl olmasını gerektirmez. Öncekilerin nice gaflet ettiği şeyler vardır ki, sonrakiler onu anlamışlardır. İşte bu hususun izahı için söylenecek sözün tamamı budur.

3) İnne edatı amel bakımından zaîftir, çünkü o, fiile benzemesi sebebiyle amel eder. Binâenaleyh onun, amelde zayıf olması gerekir. O amelde zayıf olunca da, mübtedânın asli irâbı üzere -ki bu da merfû olma hâlidir- kalması caizdir.

Birinci mukaddime, ki bu, onun fiile benzer olmasıdır. Bu benzerlik ise, hem lafız, hem de manada bulunmaktadır. Lafzi benzerlik, bu kelimenin üç harften meydana gelmesi, sonunun fetha olması ve fiiller gibi isimlerden ayrılmaması itibariyledir. Mana bakımından benzerliğine gelince, bu kendisinin isminde bulunan bir manayı (hususu), ifade etmesidir ki, bu da o isminin haberiyle tavsif edilmesinin tekid edilmesidir. Bu senin tıpkı زَيْدٌ قَامَ dediğinde, قَامَ sözünün, isimde, yani Zeyd'de bulunan bir manayı ifade etmesi gibidir.

İkinci mukaddime: Bu kelime fiillere benzeyince, onun amelde ona benzemesi gerekir. Bu da, "deverân" kaidesinden dolayı, açık ve anlaşılırdır.

Üçüncü mukaddime: Bu, onun niçin ismini nasb, haberini de ref ettiği hususudur. Bunu şu şekilde açabiliriz. Bu kelime, amil olduğuna göre, ya hem mübtedâyı hem de haberi ref edecek, yahut her ikisini nasbedecek, yahut mübtedâyı ref, haberi nasb edecek, veyahutta mübtedâyı nasb, haberi ref edecek. Birincisi batıldır, çünkü İnne

edatı, mübtedâ haber olan bu iki kelimenin başına gelmeden önce, bu kelimeler merfû idiler. Binâenaleyh eğer bunlar, bu kelime kendilerine dahil olduktan sonra da aynı hal üzere kalmış olsalardı, inne nin bir tesiri, kesinlikle zuhur etmemiş olur. Bir de bu kelime, fiile benzediği için amel etmektedir. Halbuki fiil, iki ismi ref etmez. Binâenaleyh, eğer bu iki ismi birden ref edecek olsaydı, o zaman benzerlik bulunmuş olmazdı. İkinci kısım batıldır. Çünkü bu da, fiilin ameline muhaliftir. Çünkü fiil, merfûsu bulunmadan herhangi bir şeyi nasbetmez. Üçüncü kısım da batıldır, çünkü bir asıl ile ferin eşit olması neticesine götürür. Zira fiil, önce faili ref eder, sonra da mefûlü nasb eder. Binâenaleyh, nasb işi burada aynen fiilin ameline benzer bir biçimde yani bu da önce ref edip sonra nasbetmiş olsaydı, o zaman asl ile fer'in arasında fark kalmamış olurdu. Bu üç kısım imkansız olunca, geriye dördüncü kısım kalmış olur ki bu da, inne'nin, ismini nasb, haberini ref etmesidir ki, bütün bunlar, bu harflerin amel etmelerinin aslî değil, ferî olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü, amel mevzûunda mansûbu merfûdan önce getirmek, asl olandan udûl etmek yani dönmektir ki, bu da, bu harflerin amelinin asâlet yoluyla değil, arızî bir yolla sabit olduğuna delâlet eder.

Dördüncü mukaddime: إِنَّ kelimesinin ismini nasb etmesi hususundaki etkinliğinin, fiile benzemesinden dolayı olduğu sabit olunca, onun merfû olabileceğinin de vâcib olması gerektiği sabit olmuş olur. Bu böyledir, zira isminin mübtedâ oluşu, merfû olmasını gerektirir. Halbuki inne edatının mübtedâ üzerine dahil olması, ondan mübtedâ olma vasfını izâle edemez. Çünkü inne mevcut olan şeyin yok olmasını değil, mevcud olan şeyi tekid etmeyi ifade eder. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, inne'nin isminin mübtedâ olma vasfı, merfû olmasını, inne edatı da mansûb olmasını gerektiriyor. Ancak ne var ki ilk gerektiren, şu sebepten dolayı gerektirmeye daha layıktır:

a) Onun mübtedâ olması, mübtedânın aslî vasfıdır. Halbuki inne'nin mübtedâ olan kelimenin başına gelmesi arızîdir. Asl olan, arızi olana üstündür.

b) Mübtedâ vasfının merfû olmayı gerektirmesi, aslidir. Halbuki إِنَّ inne edatının, fiile benzemesinden dolayı, nasbı gerektirmesi arızidir. Binâenaleyh, birincisi daha evlâ olur. Bu anlattıklarımızın tamamından, merfû okumanın mansûb okumaktan daha evlâ olduğu sabit olmuş olur. Evlâ olmasa bile, en azından caizdir. Bir başka sebep de, inne'nin haberini getirip, sonra da ismi üzerine bir başka ismi atfettiğinde, o atfettiğin ismi hem merfu hem de mansûb olarak atfedebilirsin.

Hâzâ Kelimesi Hakkında

4) Ferrâ şöyle der: هٰذَا nın aslı, (zâ)dır. Hâ ilave edilmiştir. Çünkü zâ kelimesi, nakıs bir kelimedir. Binâenaleyh, dikkat çekmek için, hâ ile tamamlanmış olur. Sonundaki elif ise, tesniye için getirilmiş olup böylece de, هٰذَانِ şeklinde olmuş oldu. Derken, aynı cinsten iki sakin bir araya gelmiş oldu. Böylece de, birisini hazfetme

ihtiyacı doğdu. Asl olan elifi hazfetmek mümkün değildir. Çünkü bu kelime aslında noksandır; binâenaleyh onu daha noksan kılmak mümkün değildir; bu sebeple, kendisine nûn delâlet ettiği için, tesniye elifi hazfedilmiş oldu. İşte bu sebeple de إِنَّ kelimesi amel edemedi. Çünkü onun ameli, tesniye elifinde idi. Bir başkası ise şöyle demiştir: هٰذَا nın sonunda bulunan elif, ya asıl olan eliftir, veya tesmiye elifidir. Eğer mevcut olan elif, asıl elif ise, hazfedilemez. Çünkü, harici amil, kelimenin zâtında tasarruf edemez. Yok, eğer mevcût olan elif tesniye elifi ise, onların bu elifi, asıl elif yerine koyduklarında, öyle kabul ettiklerinde şüphe yoktur. Aslın yerine geçen de, hiç şüphesiz asıldır. Binâenaleyh, bu elif asıldır. Bu sebeple, hazfedilemez. Bu izahın neticesi de, önceki cevâba varıp dayanır.

5) **Zeccâc**, önceki nahivcilerden şunu nakletmiştir: Burada bir mukadder hâ bulunup, ifadenin takdiri, إِنَّهُ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ şeklindedir. Buradaki hâ, şan zamiridir. Bu konuda söylenilenlerin tamamı bundan ibarettir.

Bu kelimeyi şeddesiz, إِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ şeklinde okuyanların kıraati de güzeldir. Çünkü şeddesiz olan in edatından sonra gelen kelime merfû olarak irab edilir. Tahfiflenen in ile olumsuzluk ifade eden in edatlarını ayırd etmek için, in habere lâm dahil olması şarttır. Şeddeli olan إِنَّ nın tahfif edilmesi halinde bu lâm caiz ise de, demin zikredilen durumda getirilmesi gereklidir. Nitekim şair

وَإِنْ مَالُكَ لِلْمُرْتَجَى إِنْ تَضَعْضَعْتَ / رَحَا الْحَرْبِ أَوْ دَارَتْ عَلَى الْخُطُوبُ

"Harp değirmeni işlese, belâlar üstüme sökün etse de, senin malın, uman kimse için âmadedir" demiştir. Bir başkası da

إِنِ الْقَوْمُ وَالْحَيُّ الَّذِي أَنَا مِنْهُمْ / لَأَهْلُ مَقَامَاتٍ وَشَاءٍ وَجَامِلِ

"Benim de kendilerinden olduğumu o kabile ve topluluk, yüce makamlar, koyunlar, develer sahibidir" demiştir. **Câmil, cemel** (deve) kelimesinin çoğuludur.

Sonra bazı arablar, كَانَ yi nazar-ı dikkate alarak, إِنَّ yi, şeddeli olması durumunda amel ettirdikleri gibi, nakıs olduğunda da amel ettirirler. Çünkü إِنَّ tahfiflendiğinde, her ne kadar fiile lafzi benzerliği kalmasa ve, kendisinde tekid manası bulunmasa dahi, amel eder. Çünkü, manaya itibar edilir. Bu şekilde kullanış, amel ettirme konusunda nazar-ı dikkate alınan şeyin, fiile manevi bakımdan benzeme olduğuna delâlet eder ki bu da, lafzi benzerliğin değil de, tekidin sürdürülmesidir. Bu tıpkı, mahzâ fiil olduğu için, كَانَ babında, onun lafzında değil de manasına itibar edilmesi gibidir. "İnne" den tahfiflenen إِنْ in amel ettirilmemesi demek olan zâhir lüğate gelince, bu şeddeli olan إِنَّ deki lafzî benzerliğin, onun amel etmesini temin eden illetin iki parçasından birisi olduğuna delâlet eder. Tahfiflendiğinde ise, benzerlik kalkar, dolayısıyla da in amel edemez. Ama kâne böyle değildir. Çünkü o, mahza fiil olduğu için, manası itibariyle âmildir; lafzına itibar edilmez.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hak, onların gizli konuştuklarını, fısıldaştıklarını belirtince, onların açıktan söylediklerini de belirtmiştir ki, bu ikisi onların hem **Hz. Musa** (a.s)'dan hem de onun dinine tâbi olmaktan nefret ettiklerini gösterir. Onların açıktan ifade ettikleri sözlerinden birisi, onların, *"Bunlar herhalde... iki sihirbazdır"* şeklindeki sözleridir. Bu, onların **Hz. Musa** (a.s)'ın mucizelerini tenkid etmeleridir. Sonra da, **Hz. Musa** (a.s)'dan alabildiğine nefret ettirme çabasıdır. Çünkü, her salim fıtratlı kimse, sihirden ve sihirbazı görmekten nefret eder. İnsanın, sihrin devamlı olmadığını bilmesi ve, o şeyin bir sihir olduğuna inanması halinde, "Biz ona nasıl uyarız? Çünkü onun bekâsı; dinin ve icraatının devamlılığı söz konusu değildir" der. İkincisi, onların يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ *"Sizi yerinizden yurdunuzdan çıkarmak isteyen sihirbazlardır"* şeklindeki sözleridir. Çünkü, bu söz de alabildiğince nefret uyandıran bir sözdür. Zira, insanın doğup büyüdüğü yerden ayrılması, kalblere zor gelen bir şeydir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Firavun**'dan, *"Ey Musa, sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize?"* (Tâhâ, 57) şeklinde naklettiği şeyin aynısıdır. Sanki sihirbazlar, bu şüpheyi firavun'dan öğrenmiş, sonra da onu tekrarlamışlardır. Üçüncüsü وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى *"en şerefli, emsalsiz yolunuzu, dininizi gidermek istiyorlar"* şeklindeki sözleridir. Bunun da, kalblerde alabildiğince olumsuz tesiri vardı. Çünkü, düşman gelip bütün herşeyi istilâ ettiğinde, işte bu kalblere alabildiğince zor ve ağır gelen birşey olmuş olur ki, onlar bu sözleri, **Hz. Musa** (a.s)'dan iyice nefret ettirmek ve ona, karşı koymaya, işini geçersiz kılmaya, (halkı) teşvik etmek için söylemişlerdir. Burada iki bahis bulunmaktadır.

Birinci bahis: Ferrâ şöyle der: "Ayette geçen **Tarikatu** başkalarına muktedâbih olan, ileri gelen kıymetli kimseler anlamındadır. Nitekim Arabça'da هُمْ طَرِيقَةُ قَوْمِهِمْ *"Onlar kavimlerinin önderleridirler"* denilir. Yine, bir tek kimse için de, هُوَ طَرِيقَةُ قَوْمِهِ "O, kavminin önderidir, yoludur" denilir" **Zeccâc** ise bu ayeti, muzafın hazfedilmesi kabilinden kabul etmiştir. Buna göre ayetin takdiri, "en şerefli -emsalsiz yolunun hakkını gidermek isteyen-" şeklindedir. İki takdire göre de, bu ifadeden maksad, her iki takdirde de maksadları şunu bildirmektir: "onlar, **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. Hârun** (a.s) sizin en seçkin kişilerinizi, yani İsrailoğullarını alıp götürmek istiyorlar." Zira İsrailoğulları o dönemde, en fazla servet sahibi olan kimseler idi. **Hz. Musa** (a.s) ise **Firavun**'a "İsrailoğullarını bırak, benimle gelsinler" demiştir. Bazı müfessirler de ayetteki بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ifadesini "din" diye tefsir etmişler ve onların, dinlerine bu adı verdiklerini söylemişlerdir. Çünkü **Cenâb-ı Hak**, *"... her fırka kendi ellerindeki ile böbürlenirler"* (Mü'minûn, 53) buyurmuştur. Bazı alimlerse bunu, makam, mevki ve riyaset ile tefsir etmişlerdir.

İkinci bahis: الْمُثْلٰى kelimesi طَرِيقَةٌ kelimesi müennes olduğu için, müennestir. Alimler, güzel, efdal iyi olan şeye niçin, اَمْثَلُ denildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazıları, "Emsel, hakka, doğruya ve gerçeğe en çok benzeyendir" demişlerdir. Bu kelimenin, "daha açık, daha net" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hak onların, **Hz. Musa** (a.s)'dan alabildiğince nefret ettirmeye ve onun nübüvetini ibtal etmeye alabildiğince teşvik ettiklerini nakledince, onların فَاجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا *"Onun için bütün tuzaklarınızı bir araya toplayın, Sonra saf halinde hep birden gelin"* dediklerini de nakletmiştir. **Ebu Amr**, bu kelimeyi, vasıl elifi ve mim'in fethasıyla **ecmeû** şeklinde okumuştur. Bu kelime, sûlasînin emri olmuş olur. "hilenize dair ne varsa hiçbir şey bırakmayıp ellerinden gelen her şeyi yaptılar" demektir. Bunun böyle olduğunun delili; **cemea keydehu** *"Bütün hilesini topladı"* (Tâhâ, 60) ayetidir.

Diğer kıraat imamları ise, hemzenin kat ve mim'in de kesresiyle فَأَجْمِعُوا şeklinde okumuşlardır ki, bunun iki izahı yapılabilir:

a) **Ferrâ** şöyle der: أَجْمَعَ fiili, birşeyi muhkem yapıp bir şeye azmetmek ve kastetmek anlamındadır. Nitekim Arapça'da, أَجْمَعْتُ عَلَى الْخُرُوجِ "çıkmaya azmettim" denilmektedir. Bu kelimenin kullanılışı أَزْمَعَ fiilinin kullanılışı gibidir.

b) Bu kelime, toplamak anlamındadır. Bu hususta sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın, فَاجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ (Yunus, 71) ayetinin tefsirinde geçmişti. **Zeccâc**, "Hepimizin azmi tek el gibi olsun... İttifak ediniz, ihtilafa düşmeyiniz, sonra da saf halinde geliniz..." manasındadır, demiştir. **Ebu Ubeyde** ve **Zeccâc** ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا ifadesiyle ilgili olarak şu iki izahı yapmışlardır:

a) "es-Saffu, toplanma yeri demektir. Buna göre mana, "Bayram ve namazlarınız için, biraraya geldiğiniz o yere geliniz" şeklinde olur ki bu da, namazgâhlarınızdan birisine geliniz" demektir. Veyahutta **saff** kelimesi, bizzat namaz kılınan o yerin adıdır. Böylece onlar, adı saff olan yere gelmekle emrolunmuş olurlar.

b) Bu kelimenin masdar olması. Buna göre, mana, "işiniz daha muntazam, siz de daha heybetli olmanız için, saf halinde, saf olarak, sıra sıra birlikte geliniz" şeklinde olur. Bu, müfessirlerin umûmunun görüşüdür. وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى Onun: *"Bu gün galib olan muhakkak umduğuna erer"* ifadesi ise, itirazi bir cümledir. Yani, "Galib olanlar, baskın çıkanlar kurtulur" demektir. Böylece onlar, ortaya koyacakları ve sayesinde galib gelecekleri sihir ile, bunu yapabileceklerine inanıyorlardı.

★ ★
★

Büyücülerle Karşılaşma

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَن تُلْقِيَ وَإِمَّا أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ أَلْقُوا ۖ فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ
يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ
أَنتَ الْأَعْلَىٰ ﴿٦٨﴾ وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا ۖ إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ ۖ وَلَا يُفْلِحُ
السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾

"Dediler: "Ey Musa, ya sen at, yahut önce atan kişiler biz olalım" (Musa) dedi: "Hayır, siz atın." Bir de ne görsün: onların ipleri ve değnekleri, sihirleri yüzünden, kendisine gerçekten koşuyormuş hayalini verdi. Onun için Musa, içinde bir nevi korku hissetti. Biz, "korkma, dedik, çünkü üstün (gelecek) muhakkak ki sen olacaksın. Elindekini bırakıver. Bu, onların yaptıklarını yutar. Çünkü onların sanat diye ortaya attıkları, ancak bir büyücü durağıdır. Büyücü ise, nerede olsa felâh bulmaz"

(Tâhâ, 65-69).

Bil ki daha önce, sözleşme zamanından bahsedilip, -ki bu da, يَوْمُ الزِّينَةِ kelimesiyle ifade edilmiştir- burada da, *"sonra saf saf gelin"* denilince, bu iki ifade, "onlar oraya geldiler, toplandılar" demelerine gerek bırakmamıştır. Onların, إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ifadelerinin manası, "Ya sen, yanında olanı bizden önce atasın, yahut da biz yanımızda olanı senden önce atarız" şeklindedir. **Hz. Musa** (a.s)'ın önce zikredilmesiyle beraber bu muhayyerlik, onlar tarafından gözetilen güzel bir davranış ve **Hz. Musa** (a.s)'a karşı bir tevazudur. Binâenaleyh şüphesiz ki Cenâb-ı Hak sonra, bunun bereketi sebebiyle, imanı nasib etti. **Hz. Musa** (a.s) da onların bu güzel davranışlarına nezaketle mukabele de bulunarak, "Hayır, siz atın" dedi. **Hz. Musa** (a.s)'ın , "Hayır siz atın" ifadesine gelince, bu hususta şu şekilde iki soru bulunmaktadır.

Birinci soru: Hz. Musa (a.s)'ın : "Hayır, siz atın" deyip de, o sihirbazlara, sihir ve küfür olan şeyi emretmesi nasıl uygun olabilir? Zira onları bu yaptıkları şeyle **Hz. Musa** (a.s)'ı tekzib etmeyi düşünmüşlerse, bu küfür olur. Buna birkaç yönden cevap verilir:

1) Biz, bizzat atma işinin, bir masiyet ve küfür olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü onlar, atarken, gayeleri, bu atma ile, peygamber olan **Musa** (a.s)'ın mucizesi

arasındaki farkı ortaya koymak olursa, bu atış bir iman (ifadesi) olmuş olur. Küfür ise, Hz. Musa (a.s)'ı yalanlamaya kastetmektir. Musa (a.s)'da onlara, o atma işini, kendisini yalanlasınlar diye emretmemiştir. Böylece, bu soru zail olmuş olur.

2) Bu emir şarta bağlı bir emir olup, ifadenin takdiri, "Eğer haktan yana iseniz, atacağınız şeyi atınız!" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Eğer doğru sözlü iseniz, yani eğer bunu yapabilecekseniz, onun sûreleri gibisinden bir sûre getiriniz"* (Bakara, 23) ayeti gibidir.

3) O şüpheyi gidermenin yolu, sadece bu iş olunca, bu caiz olmuş olur. Bu, hakkı müdafaa eden şu kimsenin işine benzer. Bu kimse birinin kalbinde bir şüphe olduğunu bilir o kimsenin o şüphesini anlatmasını ve gücünün yettiğince de o şüpheyi açıklayıp gidermeyi dilemez, bunun peşine düşmezse, o şüphe o kimsenin kalbinde kök salar da, o şüpheden dolayı dinden çıkar. Çünkü hakkı savunan kimsenin, şüphe içinde bulunan kimseden şüphesini en iyi biçimde anlatmasını isteme hakkı vardır. Onun bundan maksadı, o şüpheye cevap vermesi, onun tesirini de o kişinin kalbinden silmesidir. Binâenaleyh bu kimsenin, işte bu amaçla, şüphe içinde bulunan kimseden şüphesini anlatmasını taleb etmesi, caiz olur. İşte burada da böyledir.

4) Bu ifadenin, bir emir olarak kabul edilmeyip, aksine bunun manasının, "Eğer siz bunu yapmak istiyorsanız, hakkın ortaya çıkması için, buna maddi bir mania yoktur" şeklinde olmasıdır.

5) Hz. Musa (a.s)'ın, bunu hoş görmediğinde şüphe yoktur. Yine onun, o sihirbazları bu işten, *"Yazıklar olsun size. Allah'a karşı yalan düzmeyin. Sonra azâb ile sizin kökünüzü kurutur"* (Tâhâ, 61) ifadesiyle nehyettiğinde de, hiç şüphe yoktur. Durum böyle olunca da, Hz. Musa (a.s)'ın bu sözünün onlara onu emreden bir ifade olması muhal ve imkansız olur. Çünkü onun, aynı anda, bir şeyi hem emretmesi hem de nehyetmesi imkansızdır. İşte bu sebeple, Hz. Musa (a.s)'ın bu sözünün, zahiri manasına hamledilemiyeceğini anlamış oluyoruz. işte bu durumda da, bu problem çözülmüş olur.

İkinci soru: Şüpheyi dinlemeyi delili dinlemeden önce zikretmek caiz olmadığı halde, öyleyse niçin Hz. Musa (a.s), atma işinde onları, kendisinden önce zikr etmiştir? Yine, çoğu kez, şüpheyi anlama sebebiyle, gerçeği anlamaya yer kalmayacağı böylece de küfürde ve sapıklıkta kalakalma ihtimalinden dolayı, şüpheyi zikretmenin caiz olmaması gerekir.

Birisi şöyle de diyemez: "Bu, o sihirbazların Hz. Musa (a.s)'ı kendilerine takdim etmek istemeleri sebebiyle, Hz. Musa (a.s)'ın da onları kendine takdim etmek istemesi suretiyle bir mukabelede bulunması sebebiyle olmuştur." Zira bu gibi şeyler ancak, nefsin haz duymasına varıp dayanan şeyler hakkında güzel olur. Ama, delile ve şüphelerin halline gelince, bu caiz değildir.

Cevap: Hz. Musa (a.s), bir kere mucize izhar etmişti. Onun, o mucizeyi yeniden ortaya koymaya ihtiyacı yoktu. Halbuki orada bulunanlar, **Hz. Musa** (a.s)'ya karşı koymak ve muarazada bulunmak için gelmişlerdi. İşte bu sebeple **Hz. Musa** (a.s) sanki şöyle düşünmüştür: "Şayet, mucize izhar etmek suretiyle ise ilk önce başlayacak olursam ben, onların sihirlerini ortaya koyup mucizeyi ibtal etmeye yönelme hususunda bir sebep gibi olmuş olurum... Halbuki bu caiz değildir. Ne var ki ben, işi onlara bırakayım, böylece onlar kendi irade ve tercihleriyle o sihri izhâr etsinler, daha sonra ben, onların sihirlerini çürütecek olan mucizeyi göstereyim. Böylece de bu iş, o şüphenin izâle edilmesine bir sebep olmuş olsun... Ama birinci duruma göre bu, o şüphenin meydana gelmesine bir sebep teşkil edebilir. Binâenaleyh bu berikisi daha evlâ olur..."

Sihrin Etkisi

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى *"Bir de ne görsün: onların ipleri ve değnekleri, sihirleri yüzünden, kendisine gerçekten koşuyormuş hayalini verdi"* ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a): "Onlar iplerini ve değneklerini, sağa sola ve çeşitli yönlere hareket ve meyleder bir durumda attılar da, böylece **Hz. Musa** (a.s) yeryüzünün tamamının, koşup duran yılanla dolu olduğu vehmine ve hayaline kapıldı da, korktu. Ama kendisine, *"Elindekini bırakıver. Bu, onların yaptıklarını yutar..."* denilince, **Hz. Musa** (a.s) asâsını attı. Bir de ne görsün, o asa onların yılanlarından daha büyük. derken, giderek daha da büyüdü. Vadiyi doldurdu. Sonra da kabarıp yükseldi, hatta kuyruğunu (**Firavun**'un yaptırdığı) kulenin üzerine değdi, sonra da, indi, ve onların, iki mil mesafe içinde yaptıkları her şeyi, insanların gözü önünde yutuverdi. İnsanlar onun ancak bir sihir olduğu zannına kapıldılar; sonra da kendisini yutmak için ağzını seksen zira (dirsek boyu) açmış olarak **Firavn**'a doğru yöneldi. derken, **Firavn, Hz. Musa** (a.s)'a bağırdı. **Hz. Musa** (a.s) onu eline alınca, o, eskiden olduğu gibi, bir değnek haline geldi. Sihirbazlar, bir de baktılar ki o, kendi değnek ve urganlarına dair hiçbir şey bırakmamış da yeyip yutmuş! Böylece bunun bir sihir olmadığını anladılar da, "Bizim değneklerimiz ve iplerimiz nerede? Eğer bizim iplerimiz ve değneklerimiz bir sihir ve büyü olmasaydı, onlar da kalırlar, yutulmazlardı" dediler de, secdeye kapanarak, *"Biz, alemlerin Rabbini, Musa'nın ve Harun'un Rabbini tasdik ve O'na iman ettik"* dediler.

İKİNCİ MESELE

Alimler, sihirbazların sayısı hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Kâsım İbn Sellâm**, herbirini yanında değnek ve ipler bulunduğu halde, sayılarının yetmişbin olduğunu söylerken, **Süddî** yine her birinin yanında değnek ve ipler olduğu halde bu sayının, otuzbin kûsur olduğunu söylemiştir. **Vehb İbn Münebbih**, bunların sayısının onbeşbin olduğunu ileri sürerken, **İbn Cüreye** ve **İkrime**, bunların dokuzyüz kadar olduğunu, üçyüzün

Farisi, üçyüzünün Rûm, üçyüzünün de İskenderiyeden olduğunu söylemişlerdir. **Kelbi**, bunların sayısının yetmiş iki olduğunu, ikincisinin kıbtîlerden, yetmişinin de **Firavun**'un bu işe zorladığı İsrailoğullarından olduğunu belirtmiştir. Bil ki, bu ihtilaf ve farklılık, sayıdadır ve çoktur. Kur'ân'ın zahiri, bunlardan hiçbirine delâlet etmemektedir. Görüşler birbiriyle taaruz ettiğinde, hepsi de sakıt olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf Sahibi, bu ayetin başındaki **izâ** edâtının, mufâce'e iza'sı olduğunu söylemiştir, ama bu hususta hakikat olan, onun kendisini nasbeden, kendisine muzaf olduğu bir cümleyi, gerektiren ve zaman ifade eden **izâ** olduğudur. Kendisini nasbeden, hususi bir fiil olduğu için, bu, bazı misallerde görülmektedir. Bu fiil de, فَاجَأَ (fâcee) fiilidir. O halde cümle, mübtedâ cümlesi olup, başka birşey değildir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın فَإِذَا حِبَالِهِمْ وَعِصِيُّهُمْ ifadesinin takdiri, فَفَاجَأَ مُوسَى وَقْتُ تَخَيُّلِ سَعْيِ حِبَالِهِمْ وَعِصِيِّهِمْ ansızın, onların değnek ve iplerinin koşup durduğunu tahayyûl zamanıyla yüzyüze geldi'' şeklindedir.

Bu, bir temsil olup, ''**Hz. Musa** (a.s) onların, değnek ve ipleriyle ansızın, karşı karşıya gelince, onların koşup duran bir takım şeyler olduğunu zannetti'' anlamındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ifade, damme ile **usıyyühüm** şeklinde okunmuştur ki, asloları da budur. İtbâ'dan, yani sâd'ın kesresine tâbi olmasından dolayı da kesre ile okunmuştur. Bu tıpkı, دُلِيٌّ veya دِلِيٌّ (kovalar) ve قُسِيٌّ veya قِسِيٌّ (yaylar, kavisler) kelimeleri gibidir. Fiili حِبَال ve عِصِيّ kelimelerine isnâd edip (onları fiilin nâib-i faili yapmak) suretiyle, tâ ile **Tuhayyelu** şeklinde okunduğu gibi, كَيْدٌ ve سِحْرٌ kelimelerine isnâd etmek suretiyle, yâ ile **yuhayyelu** şeklinde de okunur. **Ferrâ**, bu şekilde okunması halinde bunun nâibi fâilinin tes'â fiilinin delâlet ettiği **sa'y** masdarı olduğunu söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

İleyhi kelimesindeki zamir **Hz. Musa** (a.s)'a râci olup, bundan maksad ''onlar, o şihirlerinde, **Hz. Musa** (a.s)'a yeryüzündeki yılanların koşup durması gibi koşup duran yılanlar olduğunu zannettirecek bir dereceye ulaştılar'' demektir. Yoksa onların gerçekten yılan haline gelmeleri sözkonusu değildir. Onların, değneklerin içine, üzerine güneş vurduğunda canlanan ve hareket edebilen (cıva gibi bir) şey koydukları da ileri sürülmüştür. Onlar çok olup birbirlerine girdiklerinde, onları gören herkes, onların koşup durduğu vehmine kapılırdı.

Hz. Musa'nın Sihir Karşısındaki Durumu

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Vaktaki attılar, halkın gözlerini büyülediler"* (Arâf, 116) ve *"... onların ipleri ve değnekleri, sihirleri yüzünden, kendisine gerçekten koşuyormuş hayalini verdi"* ifadeleriyle istidlâlde bulunarak, **Vehb İbn Münebbih**'ten, ''Onlar insanların ve **Musa** (a.s)'ın gözünü boyadılar da, **Musa** (a.s) ve insanlar da böylesi bir vehme kapıldı'' şeklinde rivayet edilen habere gelince, bu caiz değildir. Çünkü

o vakit, mucizeler ve deliller izhâr edip şüpheyi izâle etme vaktidir. Binâenaleyh, şayet **Hz. Musa** (a.s), mevcut olanı, fasit olan hayâlden ayırdedemiyecek olsaydı, o mucizeyi izhar edemezdi; bu şekilde de gayesine ulaşamazdı. Buna göre ayetten kastedilen mana, "**Hz. Musa** (a.s) öylesi bir şey gördü ki şayet o şeyin hakikatte o şeyin mevcûdiyetinin olmadığını bilmemiş olsaydı, onun koşup duran bir şey olduğu zannına kapılırdı..." şeklinde olur.

Onun Korkusunun İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ *"Onun için Musa, içinde bir nevi korku hissetti"* ifadesine gelince, **Evcese** kelimesi, "korku duymak" anlamındadır. Yani, "O, içinde bir korku duydu" demektir. "**Hz. Musa** (a.s)'ın kalbindeki korkuyu giderme hususunda, Allah'ın, **Hz. Musa** (a.s) hakkında yaptığından daha fazlası yapılamaz, çünkü o, onunla her şeyden önce konuşmuş, sonra da ona, değnek ve yed-i beyzâ gibi çok net mucizeler vermiş daha sonra o değneğini bir ejderha olduktan sonra eski haline dönüşmüş derken ona istediği sekiz mucizeyi vermiş ve bundan önce de **Hz. Musa** (a.s)'a vermiş olduğu sekiz lütfu dile getirmiş. Bütün bunlardan sonra da, *"Muhakkak ki ben sizlerle beraberim, duyar ve görürüm..."* (TAHA, 46) demiştir... Binâenaleyh, bu kadar mukaddimeden sonra, onun kalbine nasıl korku düşebilir?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Her ne kadar **Hz. Musa** (a.s) onların kendisine ulaşamayacaklarını ve Allah Teâlâ'nın, kendisine yardımcı olduğunu bilse dahi, bu korku, insan oğlunun zayıflık üzere yaratılmış olmasından dolayıdır. Bu, **Hasan el-Basri**'nin görüşüdür.

2) **Hz. Musa** (a.s), insanların, gördükleri şeyler hususunda şüpheye düşmelerinden ve böylece de onların, kendisinin yaptığı şeyi diğerlerinin yaptığı şeyle bir tutmalarından, böylece de işi birbirine karıştıracakları zannına kapıldığından ötürü korkmuştur ki bu izah, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Korkma, çünkü üstün (gelecek) muhakkak sen olacaksın"* ifadesiyle de desteklenir. Bu da, **Mukâtil**'in görüşüdür.

3) **Hz. Musa** (a.s), atma işine önce onların başlayıp daha sonra da kendisinin başlayacak olmasından dolayı, oradaki kimselerin bir kısmının, atacağı şeyi müşahede etmeden önce, çekip gitmeleri ve böylece de batıl inançlarını sürdürmelerinden korkmuştur.

4) Belki de **Hz. Musa** (a.s), vahiy gelmeden, herhangi bir şey yapmamakla emrolunmuştu. Binâenaleyh, o zaman kendisine vahyin gelmesi gecikince, o vakitte kendisine vahyin gelmemesinden, netice de mahcûb olacağından korkmuştur.

5) Belki de **Hz. Musa** (a.s), orada bulunan sihirbazların sihrini ibtâl etmesi halinde, **Firavun**'un, diğer bir takım topluluklar hazırlayıp da ona getirmesinden; böylece de, onların sihirlerini yeniden ibtâl etme zorunda kalacağından, bu şekilde de işin bitmeyeceğinden ve, gayenin tamamlanarak maksada ulaşılamayacağından endişe duymuştur.

Endişenin Giderilmesi

Sonra Allah Teâlâ, bu korkuyu önce icmâlen, sonra da tafsilatlı bir biçimde gidermiştir. Genel olarak izalesine gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ *"Biz, "Korkma dedik, çünkü üstün (gelecek) muhakkak ki sensin, sen"* ifadesidir. Bu ayet, onun korkusunun, işinin o topluluk tarafından anlaşılamayacağı bir hale varıp dayanacağı endişesiyle olduğuna delâlet eder. Böylece Allah Teâlâ, *"Çünkü üstün (gelecek), muhakkak sen olacaksın"* buyurarak ona güvence vermiştir. Bu ifade de, pek çok çeşit mübalağa ve tekid çeşitleri bulunmaktadır:

a) Tekid edatı olan **"inne"** nin getirilmesi.

b) Zamirlerin tekrarlanması.

c) Haberde, eliflâmın gelmiş olması.

d) Yücelik الْأَعْلَىٰ lafzının getirilmesi, ki "ulûv" (maddi üstünlüğü) ifade eder.

Tafsilatlı olanına gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ *"Elindekini bırakıver..."* emridir.

Bu ifade hakkında şöyle bir soru bulunmaktadır: "Cenâb-ı Hak niçin, bu ifade yerine, "Asânı at" dememiştir?"

Cevap: Bunun, o asâyı küçük görmeden ötürü olması mümkündür. Yani, "onların değnek ve iplerinin çokluğuna aldırma; sen, elindeki o, kütlesi küçük olan değnekçiği at. Çünkü o, Allah'ın kudreti ile, kendisinin tek; onların ise çok; kendisini küçük, onların ise büyük olmasına rağmen, onları yutacaktır" demektir.

Bunun, o asâyı büyük görmeden dolayı olmuş olması da muhtemeldir. Yani, "Sen, o pekçok olan şeylere ve yığınlara aldırma. Çünkü senin elinde, onların hepsinden daha büyük olan bir şey vardır. Bütün bunlar çok olmalarına rağmen, senin elindekinin yanında önemsiz ve az mesâbesindedirler. Binâenaleyh, sen onu at; o, onları, Allah'ın izniyle yutar ve mahveder.

Ayetteki **telkaf (yutar)** ifadesine gelince, bu, "Sen bunu attığında, o, onların yaptıklarını yutar" anlamındadır. Amme'nin kıraati cezm ve şedde ile تَلَقَّفْ **(Telakkaf)** şeklindedir. Yani, تَلَقَّفْهَا "onları yutar" demektir. İbn Amir ise, hâl cümlesi olmak üzere, fânın dammesi ve şedde ile تَلَقَّفُ şeklinde okunmuştur. Yani "sen onu, onlarınkileri yutar olduğu halde atıver" demektir. Ya da, bir istinkaf cümlesi olmak üzere ref ile **telkafu** şeklinde okunmuştur. **Âsım'ın râvisi Hafs** bu kelimeyi, lâmın sükûnu ile ve şeddesiz olarak, تَلْقَفُ şeklinde okumuştur ki buna göre mana, "O, ağzıyla hızlıca onları yutsun" demek olur. "Telakkuf" ve "lakf", aynı manadadırlar. Buradaki, صَنَعُوا lafzı, "uydurdular ve göz boyadılar" manasınadır. Araplar, yalan söz hakkında "masnû ve mevzû kelâm" ifadesini kullanırlar.

Ayetteki "yutar" ifadesi, "**Hz. Musa** (a.s), asâsını attığında, o asâ yılan olup, sihirbazların yaptığı o uydurma ve aldatmaca şeyleri yutar" demektir.

Büyücülerin Mucizeyi Anlamalarının Sebebi

Hak Teâlâ'nın, *"Neticede sihirbazlar secdeye kapandı"* (Tâhâ, 70) ayetinde, **Hz. Musa** (a.s)'ın asâsını atıp, onun da bir yılan olduğuna ve sihirbazların attıkları şeyleri yuttuğuna bir işaret vardır. "**Telakkuf**" (yutma işinde) de, sihirbazların attığı şeylerin hepsini, **Hz. Musa** (a.s)'ın asâsını yuttuğuna bir delalet vardır. Bu ancak o asâdan olan yılanın, iri cüsseli ve çok kuvvetli olması ile mümkündür. Sihirbazların iplerini ve değneklerinin yutulmasından sonra, **Hz. Musa** (a.s)'ın yaptığı işin, insanın yapabileceği birşey olmadığını şu birkaç açıdan anlayıp, kesin olarak inandıkları nakledilmiştir:

1) O asâdan böylesi bir işin zuhûr etmesi, hile ve desise ile olamaz.

2) O, hile ve desise ile olamayacak şekilde iri cüsseli idi.

3) Onun üzerinde, göz, burun delikleri ve ağız gibi uzuvların ortaya çıkması da, hile ve desise ile olamaz.

4) Onun, bu kadar çok sayıda atılan şeylerin hepsini yutması da, hile ve desise ile olacak şey değil.

5) Onun, eski haline, yani küçük bir değnek haline dönüşmesi... Bunlardan hiçbiri, hile ve desise ile olacak şey değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların yaptıkları şeylerin, sihirbaz hilesi olduğunu beyan buyurmuştur. Buna göre mana: "Ey **Musa** (a.s), sende olan (asâ) ilâhi bir mucizedir. Onlarınki ise, aslı esâsı olmayan bir göz boyamadır. Binâenaleyh bu ikisi arasında, bir karşı koyma nasıl sözkonusu olur" demektir. "**Keyd**" kelimesi hem ref, hem de nasb ile okunmuştur. Bunu merfû okuyanlar, ifadenin başındaki **mâ** edatını, ism-i mevsûl; mansub okuyanlar ise bunu, "mâ-ı kâffe" kabul etmişlerdir. "Sâhir" kelimesi, "**sihr**" şeklinde de okunmuştur. Buna göre bu "sihirli keyd (hile)" demek olur, Yahut "onlar, yaptıkları sihre kendilerini öyle kaptırmışlardı ki, yaptıkları o şey bizzat sihir gibi geldi" demek olur. Yahut, "**sihr**" kelimesi, "**keyd**"in beyaniyyesidir. Çünkü "keyd" sihirde olabilir, başka bir şey de olabilir. Bu, tıpkı, مِائَةٌ kelimesinin "dirhemun" kelimesiyle beyân edilmesi gibidir. Bunun bir benzeri de, عِلْمُ فِقْهٍ (Fıkıh ilmi) عِلْمُ نَحْوٍ (nahiv ilmi) ifadeleridir.

Geriye ise birkaç soru kalmıştır.

Bazı Sorulara Cevaplar

Birinci soru: "**Sâhir**" kelimesi niçin, cemi değilde, müfred getirilmiştir?

Cevap: Çünkü bununla, adet manası değil, cins manası kastedilmiştir. eğer kelime cemi kılınacak olsaydı, bundan maksadın sayıyı belirtmek olduğu zannedilirdi. Ayetteki, *"Büyücü, nerede olsa felah bulmaz"* ifadesine baksana. Bu "bu cins insanlar, felah bulmaz" demektir.

İkinci soru: Bu kelime, niçin önce nekire sonra marife olarak getirilmiştir?

Cevab: Cenâb-ı Hak, bununla sanki şöyle demek istemiştir: "Onların yaptıkları bu şey, büyünün sadece bir çeşididir. Aslında büyünün hiçbir çeşidinde fayda yoktur. "Sözün böyle ifade edilişinin daha beliğ olduğunda şüphe yoktur.

Üçüncü soru: Ayetteki, *"Büyücü (sâhir), nerede olsa felah bulmaz"* ifadesi, sihirbazın ister hayır, ister şer olsun, hiçbir maksadını sihri ile elde edemeyeceğini gösterir. Bu da sihrin, büsbütün yok sayılmasını gerektirir?

Cevab: Sihir ve sihrin ne demek olduğu hususundaki açıklamalarımız, Bakara sûresinde geçmişti. Onları burada tekrar etmeye gerek yok. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Büyücülerin İman Etmeleri

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ ﴿٧٠﴾ قَالَ آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ
الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ ۖ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ
أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ ﴿٧١﴾

"Neticede sihirbazlar secdeye kapandı ve "Hârun ile Musa'nın Rabbine îmân ettik" dediler. (Firavun) dedi ki: "Ben size izin vermeden, ona iman mı ettiniz? Demek ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür. Öyleyse ben de, mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kesip, sizi hurma dallarında asacağım. Siz o zaman, hangimizin azabının daha çetin ve devamlı olduğunu anlayacaksınız"

(Tâhâ, 70-71).

Bil ki ayetteki, *"Neticede sihirbazlar secdeye kapandı"* ifadesinde, **Hz. Musa** (a.s)'ın elindeki asâsını attığına, onun, sihirbazların bütün yaptıklarını yutan bir yılan haline geldiğine, hakikatin ortaya çıktığına ve böylece de sihirbazların secdeye kapandıklarına bir işaret vardır. Çünkü onlar, yüksek tabakadan olan sihirbazlardı. Binâenaleyh onlar **Hz. Musa** (a.s)'ın yaptığı şeyin, kendi yaptıklarından farklı

olduğunu gördüklerinde, kesinlikle bir sihir olmadığını anladılar. Sihirbazların başkanlarının şöyle dediği rivayet edilir: "Biz büyümüzle insanlara gâlib oluyorduk ve alet ve edevâtımız elimizde kalıyordu. Eğer bu sefer de gâlib olsaydık ve **Musa** (a.s)'ın yaptığı da bir büyü olsaydı, ya bizim attığımız şeyler hani, nerede?" Böylece o sihirbazlar, cisimlerin hallerinin değişmesinden (var iken yok olmasından) hareket ederek, kâdir ve alim bir yaratıcının varlığına; ve bu değişikliğin **Hz. Musa** (a.s)'ın elinde meydana gelmesi ile de, onun Allah katından gönderilmiş, doğru bir peygamber olduğuna istidlal ettiler. Böylece tevbe ettiler, iman ettiler ve huşûları ile huzûlarını tam ortaya koyan secdeye kapandılar.

Ayetteki, *"Neticede sihirbazlar secdeye kapandı" (atıldı)"* ifadesi ile, onların, secde etmeye mecbur bırakıldıkları manası kastedilmemiştir. Onlar, bu ifade ile övüldüklerine göre, bunun esas te'vili (tefsiri) **Ahfeş**'in yaptığı şu izahtır: Onlar sanki (başkaları onları) secdeye atmış gibi, hızlı bir şekilde secde ettiler. "**Keşşâf sahibi** şöyle der: " Onların işi (durumu) ne enteresan! çünkü onlar önce değnek ve iplerini, küfür ve inkar için attılar. Ama kısa bir müddet sonra, bu sefer de başlarını, şükür ve secde için yere atıp, secdeye kapandılar. Binâenaleyh bu iki atma arasındaki fark ne büyüktür! "Rivayet olunduğuna göre onlar, cenneti, cehennemi ve cennetlikleri görünceye kadar başlarını secdeden kaldırmamışlardır. **İkrime**'nin: "Onlar, secde için yere kapandıklarında, Cenâb-ı Hak o esnada, cennette ulaşacakları makamlarını onlara göstermiştir." dediği rivayet edilmiştir. **Kâdî** şöyle der: "bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü eğer Allah Teâlâ onlara bunu açıkca göstermiş olsaydı, onlar imâna icbar edilmiş (mecbur bırakılmış) olurlardı. Halbuki bu, onların, *"Biz günahlarımızı affetmesi için Rabbimize iman ettik"* (Tâhâ, 73) deyişlerine uygun düşmez." **Kâdî**'nin bu görüşüne şöyle cevap veririz: **Hz. İbrahim** (a.s), kendisinin bağışlanmış olduğunu kesin olarak bildiği halde, *"O (Allah'ın), cezâ günü kusurlarımı affedeceğini umarım"* (Şuârâ, 82) demiş olduğuna göre, aynı şeyin sihirbazları içinde de söz konusu olması niçin düşünülmesin?

Bil ki bu kıssa, meydana gelen her iş ve hadisede, Allah'ın kaza ve kaderinin geçerli olduğuna, rubûbiyyet işlerinin hayret uyandıran sırlarına dikkat çekmektedir. Çünkü bu deliller, herkesin müşâhede edip duyduğu bir yerde meydana gelmiştir. Binâenaleyh bu hususdaki istidlâl çok vazih ve açıktır. O istidlâl de şudur: Ortada olup biten bir takım şeyler var. Bunların mutlaka bir müessiri (olmalarına tesir eden birşey) bulunması gerekir. Bunun böyle olduğunu bilmek zarûri ve kesindir. Bu müessir ya mahlûkattır, yahut başkalarıdır. Bunun mahlukât olamayacağı bedihi (çok açık)tır. Çünkü her insan, kendisinin, canlıları yaratmaya, onların cüsselerini istediği zaman büyütmeye, istediği zaman eski haline getirmek için küçültmeye gücü yetmeyeceğini ister istemez bilir. Bu çok açık ve net bilgilere ne zaman akılda meydana gelirse, bu alemin mutlaka bir müdebbiri bulunduğu hususunda kesin bilgi ifade eder. Binâenaleyh insan ne diyebilir? Ne dersin, o münkirlerin bu mukaddimelerin doğruluğunu bilmediklerini söyleyebilir misin? Bu ihtimal, son derece akıldan uzaktır. Zira biz, mukaddimelerden her birinin, akıl sahibi hiç kimsenin

hakkında şüphe edemeyeceği derecede aşikâr olduğunu açıklamıştık. Onlar bunun doğruluğunu biliyorlardı. Ama cehâletlerinde ısrar ediyor, kendileri için ilim ve mutluluğun (saadetin) meydana gelmesini değil, cehâlet ve şekâvetin meydana gelmesini istiyorlardı. Herhangi bir insanın, buna aslâ razı olmayacağını zannederim. Binâenaleyh geriye şöyle demek kalır: "(Bu hususta) akıl ve delil yetmez. Aksine kalblerde, bu mukaddimelerin (bilgisini) ve bunların nasıl sıraya konulup, netice elde edileceği (şuurunu) yaratan böylece de bunu yaptığı her zaman, kalblerde neticeleri tahakkuk ettiren bir müdebbirin var olması gerekir. Bütün bunlar, herşeyin Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğunu gösteriyor. Çünkü akıllara ve gönüllere nasıl hareket edip, nasıl tasarrufta bulunacakları hususunda güven olmaz. Kim, kalbinden taassubu atar da, fikir ve düşüncelerinin mecrâsı (gidişi-akışı) hususunda, kendi hallerine bakarsa, bizim söylediğimiz bu şeylere güveni artar.

Hak Teâlânın, قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى *"Hârun ile Musa'nın Rabbine iman ettik" dediler"* ifadesine gelince, bil ki "Ta'limiyye" bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Onlar, **Hz. Hârun** ve **Hz. Musa** (a.s) vasıtasıyla tanıyıp, öğrendikleri Allah'a iman etmişlerdir. Binâenaleyh bu, Allah'ı tanımanın ancak imam (önder alim) vasıtasıyla olabileceğine delildir." Bu görüş zayıftır. Aksine sihirbazların, *"Biz, Hârun ile Musa'nın Rabbine iman ettik"* şeklindeki sözlerinde, "Talimiyye"nin ileri sürdükleri şeyin dışında, iki hikmet (incelik) vardır.

Birinci incelik: Firavun'un *"Ben sizin en büyük Rabbinizim"* (Nâzi'at, 24) sözünün izahında belirtildiği gibi, **Firavun** hem rab olduğunu; hem de *"Ben, sizin benden başka ilahınız olduğunu bilmiyorum"* (Kasas, 38) sözü ile ilah (tanrı) olduğunu iddia etmiştir. Binâenaleyh şayet sihirbazlar, "Biz alemlerin Rabbine inandık" demiş olsalardı, o zaman **Firavun**: "Onlar başkasına değil, bana iman ediyorlar" derdi. İşte böyle bir zannı (yanılgıyı) bertaraf etmek için onlar, böyle söylemeyi tercih ettiler. Bunun böyle olduğunun delil, onların bu ifadede **Hârun** (a.s), **Hz. Musa** (a.s)'dan önce zikretmiş olmalarıdır. Çünkü **Firavun,** *"Biz, seni yeni doğmuşken içimizde büyütüp terbiye etmedik mi?"* (Şuâra, 18) ifadesi ile belirttiği gibi, onu büyütüp terbiye eden olduğu için, **Musa** (a.s)'ın rabbi (mürebbisi) olduğunu söylüyordu. Binâenaleyh sihirbazlar, **Firavun**'un bu vehme kapılmasından kaçınmak ve böyle bir yanılgıyı tamamen ortadan kaldırmak için pek yerinde olarak **Hz. Hârun**'u, **Hz. Musa** (a.s)'dan önce zikretmişlerdir.

İkinci incelik: Onlar, Hak Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Hârun** (a.s)'a böylesine büyük mucizeler ve şerefli makamlar verdiğini gördükleri için, *"Hârun ile Musa'nın Rabbine inandık"* demişlerdir.

Firavun'un Tehdidi

Sonra **Firavun**, onların secdeye kapanıp, Allah'a iman ettiklerini görünce, bu işin Allah'a ve O'nun peygamberine iman etmede diğer insanların da sihirbazlara

uymalarına sebeb olmasından korkup, hemen **Hz. Musa** (a.s)'ın peygamber oluşu hususunda bir başka şüphe ortaya atarak, قَالَ ءَامَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ *"Ben size izin vermeden, ona iman mı ettiniz? Şüphesiz o size sihri öğreten büyüğünüzdür"* demiştir. Bu söz, şu iki şüpheyi ihtiva eder:

1) **Firavun**'un *"Ben size izin vermeden, ona iman mı ettiniz"* şeklindeki sözü... Bunun izahı şöyledir: Bu, "Akla ilk gelen şeye güvenmek doğru değildir, aksine o hususta araştırmak, münakaşa etmek, akla gelebilecek diğer şeylerden istifâde etmek gerekir. Binâenaleyh siz bunları yapmayıp, hemen acelece o anda, "Ona inandık" dediğinize göre bu, imanınızın basiretten kaynaklanmayıp, aksine başka bir sebebten olduğuna delâlet eder" demektir.

2) **Firavun**'un, *"Demek ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür"* şeklindeki sözü... Bu, "Sizler, sihir hususunda onun talebelerisiniz. Binâenaleyh onun işini geçerli kılmak, revaçta tutmak ve durumunu yüceltmek için, kendinizin aciz olduğunu ortaya koyma hususunda onunla gizlice anlaştınız" demektir.

Firavun bu şüpheleri ortaya attıktan sonra, sihirbazları imandan, diğer insanları da bu yolda onlara uymaktan alıkoymak için, tehdide başlayarak فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ *"Öyleyse ben de, mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim... sizi asacağım"* dedi. Buradaki fiiller, şeddesiz olarak, أَصْلِبَنَّ ve أَقْطَعَنَّşeklinde de okunmuştur. Çaprazlama kesme, sağ el ile birlikte sol ayağın kesilmesidir. Çünkü bu iki uzuvdan herbiri diğerinin aksidir. Çünkü bu el, öbürü ayaktır; bu sağ, diğeri ise soldur. Ayetteki مِّنْ خِلَٰفٍ (çaprazlama olarak) ifadesi, hâldir, mahallen mansubtur, yani, "Ben onları "**muhtelif**" olarak keserim" demektir. Çünkü onların biri diğerine muhalif (çapraz) olunca, "**muhtelif**" olarak tavsif edilebilirler.

Firavun sonra da, وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِى جُذُوعِ النَّخْلِ *"Sizi hurma dallarında asacağım"* demiş ve dallara asılan şeylerin orada durmasını, kabında muhafaza edilen şeyin durmasına benzetmiştir. İşte bundan ötürü (فِي) "hurma dallarında" demiştir. Bu harf-i cerrin, عَلَى manasına geldiğinin genel olarak kabul edilişine gelince, aslında bu görüş zayıftır.

Sonra o, وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَآ أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ *"Siz o zaman, hangimizin azabının daha çetin ve devamlı olduğunu anlayacaksınız"* demiştir. Mel'un **Firavun** "hangimiz" sözü ile kendisini kastetmiştir. Çünkü onun bu (hangimiz) sözü, **Musa** (a.s) ile kendisini kastettiğini ihsâs ettirmektedir. Bunun delili ise, *"Ona iman mı ettiniz"* demiş olmasıdır. Bu ifadede, kendisinin güçlü, ezici ve insanlara çeşitli işkenceleri yapabilir oluşu ile övünmesi ve **Hz. Musa** (a.s) ile alay etmesinin yanısıra, onu zayıf görmesi vardır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) azab etmemiştir.

Mucizeye Rağmen Tehdidin İzahı

İmdi eğer, "**Firavun**'un çok yakın zamanda, sizin de açıkladığınız gibi, asâsının öyle büyük bir ejderhaya dönüşmesini görmesine, yine sizin de bahsettiğiniz gibi o yılanın, **Firavun**'un köşkünü yutmaya yöneldiği ve nihayet işin, **Firavun**'un **Hz. Musa** (a.s)'dan bu ejderhanın şerrinden yardım istemesine kadar varıp dayanmasına rağmen ve bu işin çok yakın bir zamanda olmasına, **Firavun**'un da bunu savuşturamamasına rağmen, **Firavun**'un o sihirbazları tehdid etmesi ve onları bu derecede cezalandıracağını söylemesi, *"Hangimizin azabının daha çetin ve devamlı olduğunu anlayacaksınız"* diye, **Hz. Musa** (a.s) ile böylesine alay etmesi nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Niçin şöyle denilemesin: "**Firavun**, kalben çok korkuyordu. Ama haysiyet ve şerefini kurtarıp, işini revaçta tutabilmek için, bu celâdeti (sertliği) göstermiş ve bu utanmazlığı (yüzsüzlüğü) yapmıştır. Kim, bu alemdekilerin hallerini incelerse, aciz kimselerin bile böyle şeyler yaptığını görür. Her akıllının, Allah'ın azabının, insanların azab ve işkencelerinden daha şiddetli ve çetin olduğunu açıkca bilmesine rağmen, kalkıp bu azabı inkâr etmesi bunun doğru olduğuna delâlet eder. Hem sonra **Firavun**, *"Demek ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür"* derken, yalan söylediğini biliyordu. Çünkü o, **Hz. Musa** (a.s)'ın, sihirbazlarla oturup kalkmadığını onlarla daha önce karşılaşmadığını, sihirbazların herbirinin hocasının kim olduğunu ve bu ilmin nasıl öğrenildiğini çok iyi biliyordu, ama buna rağmen böyle söyleyebiliyordu. Binâenaleyh **Firavun**'un böyle durumlardaki adetinin, bu şekilde davranmak olduğu sabit olur. **İbn Abbas** (r.a) da "sihirbazlar o günün başında sihirbaz idiler, ama sonunda şehid oldular" demiştir.

★ ★
★

Büyücülerin Firavun'a Cevapları

قَالُوا لَن نُّؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنتَ قَاضٍ ۖ إِنَّمَا تَقْضِي هَٰذِهِ
الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾ إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ ۗ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿٧٣﴾
إِنَّهُ مَن يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿٧٤﴾ وَمَن يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ
الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ مَن تَزَكَّىٰ ﴿٧٦﴾

"(Sihirbazlar) dediler ki: Seni, bize gelen şu apaçık mucizelere ve bizi yaratana kesinlikle tercih edemeyiz. Artık neye hükmediyorsan, hükmet. Sen, hükmünü ancak bu dünya hayatında yürütürsün. Biz, günahlarımızı ve bizi yapmaya zorladığın bu sihri bağışlaması için, Rabbimize iman ettik. Allah daha hayırlı ve daha bakidir. Hakikat şudur: Kim Rabbine suçlu olarak gelirse, şüphesiz ona cehennem var. O orada ne ölür, ne dirilir. Kim de O'na iman etmiş ve salih ameller işlemiş olarak gelirse, işte bunlar... Bunlar için en yüksek dereceler, altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar. İşte temizlenenlerin mükafaatı"

(Tâhâ, 72-76).

Bil ki Allah Teâlâ, **Firavun**'un o sihirbazlara olan tehdidini nakledince, inanç hususunda onlarda tam bir "yakin"in ve mükemmel bir basiretin tahakkuk ettiğini gösteren tabiri kullanmak suretiyle, onların **Firavun**'a verdikleri cevabı haber vermiştir. Çünkü onlar, لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ *"Seni, bize gelen şu apaçık mucizelere kesinlikle tercih edemeyiz"* demişlerdir ki bu, **Firavun**'un onlardan, bu imandan dönmelerini istediğine, aksi halde başlarına tehdid ettiği işi getireceğini söylediğine delalet eder. Çünkü onlar, **Firavun**'un söylediğine bir cevab olarak, *"Seni kesinlikle tercih etmeyeceğimiz"* demişler ve bunun sebebini açıklamışlardır. Bu sebeb de, kendilerine bir takım beyyinâtın (mucize ve delillerin) gelmiş olması, **Firavun**'un teklif ettiği şeylerin sırf dünyevi oluşu ve dünyevi fayda ve zararlarının, ahiret fayda ve zararları yanında bir kıymet ifade etmeyişidir.

Sihirbazların وَالَّذِي فَطَرَنَا (Bizi yaratan) ifadesi hakkanda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunun takdiri, "Ey **Firavun**, biz seni kesinlikle, bize gelen beyyinelere ve bizi yaratana, yani bizi yaratana ibadet ve itaat etmeye tercih etmeyeceğiz" şeklindedir.

2) Bu cümlenin, bir kasem (yemin) cümlesi olarak, mahallen mecrur olması da mümkündür. (Yani, "bizi yaratana yemin ederiz ki...)

Bil ki onlar, imanlarında ısrar ettikleri sürece **Firavun**'un kendilerini tehdit ettiği şeyi yapacağını biliyorlardı. İşte bu sebeble, فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ *"Artık neye hükmediyorsan, hükmet"* demişlerdir. Onlar bu sözü, **Firavun**'un Bunu yapmasını emretme manasında söylememişlerdi. Fakat onlar **Firavun**'un bu tehdidinin kendilerinin kesinlikle imandan ve gerek ilim gerek amel olarak bildikleri hakdan çeviremeyeceğini belirttiler.

Daha sonra onlar, bu işi yapmanın kolay olmasının sebebini de açıklayarak, إِنَّمَا تَقْضِي هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا *"Sen hükmünü ancak bu dünya hayatında yürütürsün"* demişlerdir. Buradaki fiil **nâkdi** (Biz, dünya hayatını geçiririz) şeklinde de okunmuştur. Bunu şöyle izah ederiz: Meşhur kıraate göre, **"hayat"** kelimesi, zarf olarak mansubtur. Zarfların sahası geniştir. Dolayısıyla kendisine "mef'ul-ü bih" rolu

verilebilir. Mesela, صُمْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ "Cuma günü oruç tuttum" ifadesinin صِيمَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ Cuma günü oruç tutuldu." Şekline dönüşebilmesi gibi... Buna göre mana, "Senin hükmün ancak bu dünya hayatında yürür. Bu dünya hayatı ise, nasıl olursa olsun, fânidir. Bizim gayemiz, ahiret mutluluğunu elde etmektir. Ahiret mutluluğu devamlıdır. Akıl, ebedi mutluluğa ulaşma vesilesi olacak olan geçici zarar ve belâlara katlanmayı gerektirir" şeklindedir.

Sihir Yapmaya Zorlama

Sonra onlar, إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا *"Biz, günahlarımızı... bağışlaması için, Rabbimize iman ettik"* dediler. Onların zaman bakımından en yakın günah ve hataları ortaya koydukları o sihir olduğu için de, وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ *"ve bizi yapmaya zorladığın bu sihri bağışlaması için..."* dediler. Bu zorlama hususunda alimler, birkaç izah zikretmişlerdir:

1) O dönemde krallar raiyyelerinden bir kısmını alıp, (seçip), sihir öğrenmeye mecbur ediyorlardı. İhtiyarladığında, onlar onlara, her zaman bu işi güzel yapanlar bulunsun diye, onlar onlara, genç muallimler gönderirlerdi. İşte onlar bu sözü, bundan dolayı söylemişlerdi. Yani, "Biz, mecburî olarak önce öğrenimde, sonra da öğretimde bulunduk..." demektir. Bu izahı, **İbn Abbas** yapmıştır.

2) Sihirbazların elebaşlarının sayısı, yetmiş iki idi... Bunların ikisi Kıbtîlerden, geriye kalanları ise, İsrailoğullarındandı. İşte bunun üzerine onlar **Firavun**'a, "Bize, **Musa** (a.s)'ı uyurken göster" dediler. Derken onu, gördüler. Ve onu, asâsının beklediğini farkettiler de, bunun üzerine, "Bu siharbaz değildir, çünkü, sihirbaz uyuduğu zaman sihri batıl olur, sona erer" dediler ama **Firavun**, ille de, o sihirbazların **Musa** (a.s.)'a muarazada bulunmaları hususunda diretti.

3) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Sihirbazlar, **Hz. Musa** (a.s)'a muarazada bulunmak için şehirlerden toplanıp gelmişlerdi. Dolayısıyle onlar, bu toplanma konusunda gönüllü değillerdi, zorla toplanmışlardı. Ve onlar, sihirlerini izhâr etme hususunda da mecbûr edilmişlerdi."

4) **Amr İbn Ubeyd**, "Sultanın çağrısı, mecburîlik ifâde eder (el-ikrâh)" demiştir. Ama bu, zayıftır; çünkü, sultanın çağrısı korku ihtivâ etmezse, ikrâh olmaz.

Daha sonra onlar, وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى "Allah, kendisine itaat edenlere mükafaat vermesi açısından en hayırlı; isyan edenlere de ceza vermesi bakımından en baki olandır" dediler ki, bu, **Firavun**'un, *"Siz de hangimizin azâbı daha çetin ve sürekli olduğunu elbet bileceksiniz..."* (Tahâ, 71) şeklinde ki sözüne bir cevaptır.

İmana gelen büyücülerin adâletleri

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Subhanellah! Sihirbazlar kafirdiler, hatta küfür yönünden kafirlerin en şedidleri idiler. Göz açıp kapama zamanı içinde kalblerinde

iman kökleleşti de, Allah uğrunda, *"artık neye hükmediyorsan, hükmet"* demeleri, onlara zor olmadı.. Allaha yemin ederim ki, hiç şüphesiz bu gün sizden biriniz Kur'ân'la altmış yıl arkadaşlık eder, ona göre yaşar, sonra da kalkar dinini önemsiz bir bahâya satıverir."

Daha sonra onlar, sözlerini, kıyamet meydanında müminlerin ve mücrimlerin uğrayacakları, halleri açıklamayla bitirerek, mücrimler hakkında, إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى *"Hakikat şudur: Kim Rabbine suçlu olarak gelirse şüphesiz ona cehennem var. O orada ne ölür ne dirilir."* demişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

إِنَّهُ ifâdesindeki hâ şân zamiri olup, mana, "Durum ve iş şöyle şöyledir..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Mutezile, büyük günah sahiplerinin cehenneme girecekleri ve orada kalacaklarına dair bu ayetle istidlâl ederek, şöyle demişlerdir: "Büyük günah sahibi mücrimdir. Mücrim için ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikat şudur: Kim Rabbine suçlu olarak gelirse..."* ayetinden dolayı cehennem vardır. Şart sadedinde getirilen **men** edatı umûm ifade eder. Bunun delili, bunlardan istisnânın yapılabilmesidir. İstisnâ ise, yazılmaması halinde cümleye dahil olacakları, sözden çıkarmaktır.

Alimlerimizden, bir kısım kelamcılar bu söze itiraz ederek şöyle demişlerdir: 'Biz, büyük günah sahibinin "mücrim" olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, "mücrim"i, "mümin" mukabilinde zikrederek *"Kim Rabbine suçlu (mücrim) olarak gelirse, şüphesiz ona cehennem var... Kim de O'na iman etmiş (mümin)... olarak gelirse (...)"* ve *"Mücrimler, iman edenlerden kimine gülerlerdi"* (Mutaffifîn, 29) buyurmuştur. Hem sonra Cenâb-ı Hak, ayette *"O (mücrim) orada ne ölür, ne dirilir"* buyurmuştur. Halbuki büyük günah sahibi olan mümin cehennemde azab görse bile, bu şekilde olmaz. Yine sahih bir haberde (hadisde), يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنَ الإِيمَانِ *"Kalbinde zerre kadar iman olan, mutlaka cehennemden çıkacaktır"* (84) buyurulmuştur."

Bil ki bu itiraz tutarsızdır. Mu'tezile'nin "Allah mücrimi, mü'min mukâbili zikretmiştir" şeklindeki sözü doğrudur. Fakat bu, büyük günah sahibinin mü'min olduğu sabit olursa geçerlidir. Ama mu'tezile'ye göre, büyük günah işlemiş olan, mü'min sayılmaz. Bu itirazcı, sanki bu itirazını kendi görüşüne bina etmiştir. Bu ise sakıt olur (düşer). Onun, ikinci olarak söylediği, "Büyük günah sahibi hakkında, *"O orada (cehennemde) ne ölür, ne dirilir"* denilmesi uygun düşmez" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunu kabul etmiyoruz. Çünkü cehennem azabı çok şiddetlidir. Nitekim, *"Ey Rabbimiz, gerçekten, Sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakir edersin"* (Âl-i İmran, 192) buyurulmuştur. Onun zikrettiği hadis için de, "Kur'ân

84) Kenzu'l-ummâl, 1,284.

mütevatirdir. Binâenaleyh haber-i vâhid ona karşı koyamaz" denilir. Şöyle de denebilir: Usûl-ü fıkıhda "Kur'ân'ı, haber-i vahid ile tahsis etmek (umûmi ifadesini sınırlandırmak) caizdir" hükmü vardır. Karşı taraf buna şu şekilde cevap verebilir: Haber-i vâhid, zann ifade eder. Binâenaleyh ameli konularda (ahkâm hususunda) buna başvurulabilir. Ama bizim bu konumuz, ameli (hüküm) olmayıp, itikad ile ilgilidir. İtikâdi konularda ise haber-i vâhide başvurulmaz."

Bir başkası da şu şekilde itiraz edebilir: "Biz, bu ayetin, o kimsenin tevbe etmemesi ve taatının mükafaatlarını cezasının yok etmemesi şartına bağlı olduğu hususunda ittifak ettik. Bu iki şey arasındaki müşterek nokta, o ikabı (cezayı) yok edecek birşeyin bulunmamasıdır. Fakat bize göre af, cezayı kaldırıp yokeder. Yine bize göre affolunmayan mücrimin mutlaka cehenneme girmesi gerekir."

Bil ki bu itirazlar da tutarsızdır. Tevbenin olması şartına hacet yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim Rabbine mücrim olarak gelirse"* buyurmuştur. Halbuki tevbe etmiş kimse için, *"O, Rabbine mücrim olarak geldi"* denilemez. Küçük günah sahibine de "**mücrim**" denilmez. Çünkü "mücrim", kınama ifade eden bir lafızdır. Binâenaleyh bu lafız, küçük günah sahibi hakkında da kullanılmaz. Aksine burada yapılacak en tutarlı itiraz şöyle dememizdir: Ayetteki bu tehdidin umûmi (genel) oluşu, hemen sonra gelen, ilahi va'd ve mükafaatın da umûmi olduğunu bildiren *"Kim de O'na iman etmiş ve salih ameller işlemiş olarak gelirse, işte bunlar, için en yüksek dereceler vardır"* ifadesi ile çelişir. Halbuki bizim konumuz, iman edip, salih ameller işleyen bunun yanısıra bazı büyük günah yapanlarla ilgilidir. Buna göre şayet, "Günahın cezası, insanın taatının mükafaatını yok eder" denilirse, biz deriz ki: "imanın mükafaatının da, günahın cezasını defedeceği niçin söylenmesin?"

Şayet onlar, "Eğer böyle olsaydı, böylesi kimseye lanet etmenin ve ceza uygulamanın câiz olmaması gerekirdi" derlerse, biz deriz ki: Bize göre, başkasına lanet okumak câiz değildir. Fakat bu günahkâr kimseye, ceza uygulama, tevbe edenler hakkında olduğu gibi, bazan mihnet (kınama-ayıplama) cinsinden, bazan da tenkil (başkasına ders olacak) şeklinde olur.

Mu'tezile şöyle der: "Cenâb-ı Hak, *"irtikab ettiklerine (işlediklerine) bir karşılık ve ceza, Allah'dan ibret verici bir ukûbet olmak üzere (hırsızların) ellerini kesiniz"* (Mâide, 38) buyurmuştur. Hak Teâlâ o kimseye, ibret verici bir cezâ (tenkil) olsun diye, bir cezanın uygulanması gerektiğini açıkca ifade etmiştir. Dolayısıyla bu duruma düşen bir kimsenin, övülmeye ve saygı duyulmaya müstehak olması imkansızdır. Bunlar o insan için kalmadığına göre, daha evvel de dediğimiz gibi, onun için sevab da söz konusu değildir. Binâenaleyh bu bize, büyük günah sahibinin cezasının, daha önce yapmış olduğu amellerine karşılık kazandığı sevabı giderip yok etmesi, sonradan yapmış olduğu bu büyük günahın cezasını savuşturmasından daha evlâ olduğunu gösterir." İşte va'id meselesinde, Mu'tezile'nin sözünün özü budur.

Biz deriz ki: Velhasıl söz, o kimseye ibret vermek maksadıyla ceza uygulanması gerektiğini gösteren naslar (ayetler), o kimsenin mükafaata müstehak olduğuna delalet eden naslarla, çelişir. Binâenaleyh niçin bunlardan bir tarafı diğer tarafa tercih etmek, aksini tercih etmekten daha evlâ olmasın? Çünkü mü'min, hırsız olan ve olmayan diye ikiye ayrılabilir. Hırsızlar da, mü'min olan ve olmayan diye ikiye ayrılır. Binâenaleyh gerek "umûm" gerek "husûs" açısından, bu iki taksimatın birinin diğerine üstünlüğü (farkı) yoktur. Dolayısıyla bunlar birbiriyle çeliştiğinde, ikisi ide sâkıt olur. Sonra biz deriz ki: **Men** (her kim) kelimesinin umûmi (manayı) ifade etme hususunda kesin olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine bu "zannî" dir. Bizim meselemiz ise, hakkında kesinlik olması gereken (itikâdi) bir meseledir. Dolayısıyla senin söylediğin şeye dayanmak câiz değildir. Bu hususlaki daha geniş izah, **"Kitabu'l-Mahsûl fi'l-usûl"** adlı (fıkıh usulü) kitabımızda yer almıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mücessime, ayetteki *"Kim Rabbine suçlu (mücrim) olarak gelirse"* ifadesini delil getirerek, "Maddi olan şey, ancak Rab Teâlâ bir mekanda yer almış olursa O'na gelebilir" demişlerdir.

Buna şu şekilde cevap verilir: "Allah Teâlâ, onların randevu yeri (olan mahşere) gelişlerini, mecazi olarak "Allah'a geliş" diye ifade etmiştir. Bu tıpkı İbrahim (a.s)'in, *"Ben Rabbime gidiyorum. O bana hidayet edecek"* (Saffat, 99) demesi gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Canlı olan maddenin mutlaka, ya canlı olarak bâki kalması, yahut da ölmesi gerekir. Dolayısıyla onun bu iki vasıftan uzak olması imkansızdır. Buna göre ayetin manası, "O kimse cehennemde en kötü durumda olur, ne onu herşeyden kurtarıp rahata erdirecek bir ölüme ulaşır, ne de istifade sağlayan bir hayata erer" şeklindedir.

Daha sonra mü'minler hakkında da onlar وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ صَالِحاً فَأُولٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ *"O'na iman etmiş ve salih ameller işlemiş olarak gelirse, işte bunlar, bunlar için en yüksek dereceler var"* demişlerdir. Bil ki ayetteki, *"salih amel işlemiş olarak"* ifadesi, bu kimsenin her türlü sâlih ameli işlemiş olmasını gerektirir. Halbuki bu, ittifakla imkansızdır ve nazar-ı itibara alınmaz. Binâenaleyh bunun, kişinin farzları yerine getirmesi manasına hamledilmesi gerekir.

Cenâb-ı Hak sonra, kim iman ile birlikte sâlih ameller işlerse, onun için yüksek dereceler olduğunu bildirmiş ve sonra bu yüksek dereceleri açıklayarak, جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ *"Altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır"* buyurmuştur Bu ayette, büyük günah sahiblerinin affolunabileceklerine bir dikkat çekme vardır. Çünkü Allah Teâlâ, cennetteki o yüksek dereceleri, Rabbine iman edip, salih ameller işleyen için olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla yüksek olmayan diğer derecelerin de, mutlaka bunlardan başkalarına aid olması gerekir. Bu başkaları da ancak, günahkâr ve asi mü'minlerdir.

Hak Teâlâ'nın وَذٰلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكّٰى *"İşte temizlenenlerin mükafaatı"* ifadesi hakkında **İbn Abbas** (r.a), "Allah Teâlâ "temizlenenler" sözü ile, "Lâilâhe illallah" diyenleri kastetmiştir" demiştir. Ben derim ki: Bu ayet, o yüksek derecelerin, temizlenenlerin, yani günahlardan arınanların mükafaatı olduğuna delâlet ettiğine göre, bu hitabın hükmü gereği, yüksek olmayan derecelerin de, bu temizlenenlere aid bir mükafaat olmaması gerekir. Dolayısıyla bu dereceler onların dışındaki, günahkâr olup, Allah'ın lütuf ve merhameti sayesinde bağışlanan mü'minlere aiddir. Bil ki Kur'ân'da, **Firavun**'un, o iman eden sihirbazlara karşı tehdidini uyguladığı, açıkca ifade edilmemiştir. Fakat bu, haberlerde (rivayetlerde) yer almıştır.

★ ★
★

İÇİNDEKİLER

İSRÂ 73 - 75. AYETLERİN TEFSİRİ 5
Sakif Kabilesinin Pazarlık Teşebbüsü 6
Peygamberlerin İsmeti 8
İsmet Allah'tandır 9
İSRÂ 76 - 77. AYETLERİN TEFSİRİ 11
Peygamberlere Karşı Çıkanlar İflah Olmazlar 11
İSRÂ 78 - 81. AYETLERİN TEFSİRİ 13
Taatların Başı Namaz 13
Fecr Vaktinin Anlamı 19
Sabah Namazında Cemaate Katılmaya Teşvik 20
Teheccüd Lafzının Anlamı 21
Gece Namazının Hükmü 22
Makâm-ı Mahmûd 23
Hz. Peygamber'e Verilen Hüccet 27
İSRÂ 82 - 84. AYETLERİN TEFSİRİ 28
Kur'an Şifa ve Rahmettir 28
İSRÂ 85. AYETİN TEFSİRİ 33
Ruh Hakkında 33
İsa Beniliğinin Mahiyeti 38
İnsanı Bedenden İbaret Sayanlar 43
Ruh - Beden Münasebeti Hakkında 45
Ruhun Varlığının Akli Delilleri 45
Ruhun Halleri Maddenin Hallerine Zıttır 51
Ruhun Cisim Olmadığının Nakli Delilleri 52
İSRÂ 86 - 87. AYETLERİN TEFSİRİ 56
Vahiyde Resûlün Hiçbir Payı Yoktur 56
İSRÂ 88. AYETİN TEFSİRİ 58
Kur'an Cin ve İns'e Meydan Okuyor 58
İSRÂ 89. AYETİN TEFSİRİ 59
Kur'an Gerçeği Her Şekliyle Anlatır 59
İSRÂ 90 - 93. AYETLERİN TEFSİRİ 61
Müşriklerin Tehakkum Ederek Mucize Talepleri 61
İSRÂ 94 - 96. AYETLERİN TEFSİRİ 67
Beşere Gelen Resûl İnsan Olmalıdır 67
İSRÂ 97. AYETİN TEFSİRİ 68
Kâfirlerin Akıbeti 68
İSRÂ 98 - 100. AYETLERİN TEFSİRİ 71
Halık Teâlâ Haşretmeye Kâdirdir 71
İSRÂ 101 - 104. AYETLERİN TEFSİRİ 74
Hz. Musa (a.s)'nın Firavun'a Tebliği 74
Hz. Musa (a.s)'nın Mucizeleri 75
İSRÂ 105 - 109. AYETLERİN TEFSİRİ 80
Mü'minlerin Kur'ân Karşısındaki Saygıları 80
Kur'ân'ın Hak Olmasının İzahı 81
Kur'ân'ın Azar Azar İndirilmesi 82
İSRÂ 110 - 111. AYETLERİN TEFSİRİ 85
En Güzel Vasıflar Allah'ındır 85
Zikrullah Hakkında 87
Tekbir Vazifesi 88

KEHF SÛRESİ

KEHF 1 - 3. AYETLERİN TEFSİRİ 93
Hamdelenin İhtiva Ettiği Bazı İncelikler 93
İvec (Eğrilik) Nedir? 96
KEHF 4 - 6. AYETLERİN TEFSİRİ 100
Allah'a Evlat İsnadının Reddi 100
Kelamullah Cisim Değildir 102
Yalanın Tarifi 102
KEHF 7 - 8. AYETLERİN TEFSİRİ 104
İmtihan İçin Süslenen Dünya 104
KEHF 9 - 12. AYETLERİN TEFSİRİ 107
Ashab-ı Kehf 107
Ashab-ı Kehf'in Diriltilmeleri 111
Evliyanın Kerametine Delil 113

Velinin Tarifi 113
Keramet Ve İstidrac 114
Keramet Hakkında Nakli ve Akli Deliller 115
Hulâfâ-i Râşidin'in Kerametleri 118
Keramete Dair Akli Deliller 121
Kerameti İnkâr Edenlerin İddiaları 125
Kerametle İstidracın Farkı 128
Veli Olan Velayetinin Farkında Olurmu 131
KEHF 13 - 15. AYETLERİN TEFSİRİ 134
Ashab-ı Kehf'in Kıyamı 134
KEHF 16 - 17. AYETLERİN TEFSİRİ 136
Ashab-ı Kehf Mağarada 136
KEHF 18. AYETİN TEFSİRİ 139
KEHF 19 - 20. AYETLERİN TEFSİRİ 142
KEHF 21 - 22. AYETLERİN TEFSİRİ 145
Ashab-ı Kehf'in Sayısı 147
KEHF 23 - 62. AYETLERİN TEFSİRİ 152
Allah Dilemedikçe İşler Olmaz 152
Ashab-ı Kehf'in Yeri ve Zamanı 159
KEHF 27. AYETİN TEFSİRİ 161
KEHF 28. AYETİN TEFSİRİ 163
KEHF 29. AYETİN TEFSİRİ 169
Kâfirlerin Akibeti 169
İman ve Küfrün Yaratılması 170
KEHF 30 - 31. AYETLERİN TEFSİRİ 173
Mü'minlerin Akibeti 173
İman İle Amelin Farklılığı 173
Şükür Mükâfatı Gerektirmez 173
KEHF 32 - 44. AYETLERİN TEFSİRİ 177
İki Bahçe Sahibi 177
Kâfirin Tutmayan Hesabı 181
Mâşaallah Demenin Anlam ve Önemi 183
Velayet Allah'a Aittir 186
KEHF 45. AYETİN TEFSİRİ 189
Dünya Hayatı Hakkında Mesel 189
KEHF 46. AYETİN TEFSİRİ 190
KEHF 47 - 49. AYETLERİN TEFSİRİ 192
Bazı Kıyamet Manzaraları 192
Dağların Yürütülmesi, Yeryüzünün Çöl Haline Gelmesi ve Bütün İnsanların Toplanması . 194
Saf Saf İlahi, Huzura Çıkma 195
Huzura Çıkan İnsanın Hali 196
KEHF 50 - 53. AYETLERİN TEFSİRİ 199
İnsanın Yeryüzünde Halifeliği 199
İblis'in Kimliği 200
Şeytanları Dost Edinmenin Manası 201
Allah Yaratırken Şeytanlara Rol Vermedi 203
KEHF 54 - 56. AYETLERİN TEFSİRİ 206
Kur'an'ın Çağrısı Karşısında İnsan 206
İnsanın İnkârının İzahı 207
KEHF 57 - 59. AYETLERİN TEFSİRİ 209
Söz Dinlemekte Direnenler 209
KEHF 60 - 64. AYETLERİN TEFSİRİ 211
Hz. Musa (a.s) İle Yardımcısı 211
İki Denizin Birleştiği Yer 215
KEHF 65 - 70. AYETLERİN TEFSİRİ 220
Hızır İle Buluşma 220
Hızır (a.s) Peygamber midir? 220
Hz. Musanın İlim Talep Etmesi 223
Hızır'ın "Beraberliğine Dayanamazsın" Demesi 225
KEHF 71 - 73. AYETLERİN TEFSİRİ 228
Gemiye Binmeleri 228
KEHF 74 - 76. AYETLERİN TEFSİRİ 230
Hızır (a.s)'ın Bir Çocuğu Öldürmesi 230
Hızır (a.s)'ın Yıkılacak Duvarı, Düzeltmesi 232
KEHF 77 - 78. AYETLERİN TEFSİRİ 235
Hz. Musa İle Hz. Hızır'ın Ayrılmaları 236
KEHF 79 - 82. AYETLERİN TEFSİRİ 237
Sırlı İşlerin İç Yüzleri 237

Zahir Batın 238
Fakir ve Miskinin Farkı 240
KEHF 83 - 85. AYETLERİN TEFSİRİ 245
Zülkarneyn (a.s)'in Hükümranlığı 245
KEHF 86 - 89. AYETLERİN TEFSİRİ 250
Güneşin Bir Gözede Batması 250
Yeryüzü Küre Şeklindedir 251
KEHF 90 - 91. AYETLERİN TEFSİRİ 252
KEHF 92 - 95. AYETLERİN TEFSİRİ 255
Ye'cûc ve Me'cûc 257
KEHF 96 - 98. AYETLERİN TEFSİRİ 259
KEHF 99 - 101. AYETLERİ TEFSİRİ 260
Kıyametin Yaklaşması 260
Ye'cûc ve Me'cûcun Çıkışları 261
KEHF 102 - 106. AYETLERİN TEFSİRİ 262
En Fazla Hüsranda Olanlar 263
KEHF 107 - 108. AYETLERİN TEFSİRİ 165
Mü'minlerin Mukafaatları 265
KEHF 109 - 110. AYETLERİN TEFSİRİ 266
Peygamberlerin Beşer Oluşu 268

MERYEM SÛRESİ

MERYEM 1. AYETİN TEFSİRİ 273
MERYEM 2. AYETİN TEFSİRİ 276
Hz. Zekeriyanın Mazhariyeti 276
MERYEM 3 - 6. AYETLERİN TEFSİRİ 277
MERYEM 7. AYETİN TEFSİRİ 287
MERYEM 8. - . AYETİN TEFSİRİ 290
MERYEM 9. AYETİN TEFSİRİ 293
Yoktan Yaratan Allah Dilediğini Yaratır 293
MERYEM 10. AYETİN TEFSİRİ 295
MERYEM 11. AYETİN TEFSİRİ 296
MERYEM 12 - 15. AYETLERİN TEFSİRİ 296
Yahya (a.s)'ın Başlıca Özellikleri 296
MERYEM 16 - 17. AYETLERİN TEFSİRİ 306
Meryem'in Perde Çekmesi 307
Gönderilen Ruh Ne İdi 308
MERYEM 18. AYETİN TEFSİRİ 310
MERYEM 19. AYETİN TEFSİRİ 310
Ruh'un Elçi olduğunu Bildirmesi 311
MERYEM 20 - 21. AYETLERİN TEFSİRİ 313
Hz. Meryem Hamile Kalınca Dehşete Kapılıyor 313
MERYEM 22 - 23. AYETLERİN TEFSİRİ 315
Hz. İsa (a.s)'ın Doğumu 315
MERYEM 24 - 26. AYETLERİN TEFSİRİ 321
Kurumuş Ağacın Hurma Vermesi 324
MERYEM 27 - 29. AYETLERİN TEFSİRİ 327
Yeni Doğmuş Hz. İsa'nın Annesine Hitabı 327
MERYEM 30 - 33. AYETLERİN TEFSİRİ 329
Hz. İsâ'nın Tebliğatı 329
Hıristiyanların Uluhiyet Hakkında Sapıklıkları 330
Hz. İsâ'ya Kitab Verilmesi 336
MERYEM 34 - 35. AYETLERİN TEFSİRİ 343
Allah Evlattan Münezzehtir 344
MERYEM 36 - 40. AYETLERİN TEFSİRİ 347
MERYEM 41 - 45. AYETLERİN TEFSİRİ 353
Hz. İbrahim (a.s)'in Kıssasıdır 353
MERYEM 46 - 48. AYETLERİN TEFSİRİ 361
MERYEM 49 - 50. AYETLERİN TEFSİRİ 366
Hz. Musa (a.s)'nın Kıssasıdır 367
MERYEM 51 - 53. AYETLERİN TEFSİRİ 386
Hz. İsmail (a.s)'ın Kıssası 369
MERYEM 54 - 55. AYETLERİN TEFSİRİ 369
Hz. İdris (a.s)'ın Kıssası 371
MERYEM 56 - 57. AYETLERİN TEFSİRİ 371
MERYEM 58. AYETİN TEFSİRİ 372
MERYEM 59 - 60. AYETLERİN TEFSİRİ 374

Namazı Bırakıp Şehvet Peşinde Olanlar 375
MERYEM 61 - 63. AYETLERİN TEFSİRİ 377
Cennetin Bazı Vasıfları 377
Gayb Kavramının İzahı 378
MERYEM 64 - 65. AYETLERİN TEFSİRİ 381
MERYEM 66 - 70. AYETLERİN TEFSİRİ 385
Herkes Cehenneme Uğrayacak 389
MERYEM 73. AYETİN TEFSİRİ 394
Önceki Kavimlerden Alınacak İbretler 396
MERYEM 74. AYETİN TEFSİRİ 396
İnsanların Akıbeti 397
MERYEM 75 - 76. AYETLERİN TEFSİRİ 397
MERYEM 77 - 80. AYETLERİN TEFSİRİ 400
Müşriklerin Akıbeti 402
MERYEM 81 - 87. AYETLERİN TEFSİRİ 403
Gökleri Kızdıran Cürüm Şirk 408
MERYEM 88 - 95. AYETLERİN TEFSİRİ 409
Allah Teâlâ'nın Mü'minlere Sevgisi 412
MERYEM 96 - 98. AYETLERİN TEFSİRİ 412

TÂHÂ SÛRESİ

Kur'an ve Allah'ın Azameti 417
TÂHÂ 1 - 8. AYETLERİN TEFSİRİ 417
Allah'ın İlminin Kapsamı 429
Allah Teâlâ'nın İsimleri 434
TÂHÂ 9 - 12. AYETLERİN TEFSİRİ 438
TÂHÂ 13 - 14. AYETLERİN TEFSİRİ 446
En Büyük Zikir Namazdır. 448
Kıyamet Anasızın Gelebilir 451
TÂHÂ 15 - 16. AYETLERİN TEFSİRİ 451
Kıyamet Zamanının Açıklanması 452
Asanın Yılana Dönüşme Mucizesi 457
TÂHÂ 17 - 21. AYETLERİN TEFSİRİ 467
YED-İ BEYZA MÜCİZESİ 467
TÂHÂ 22 - 24. AYETLERİN TEFSİRİ 467
TÂHÂ 25 - 35. AYETLERİN TEFSİRİ 469
Aklın Değeri 473
Kulların Kısımları 481
Allah'ın Mü'min Kalbe Dokuz Lütfu 488
Kâfir Kalbin Sıfatları 490
Hz. Musa (a.s)'ın Doğumu ve Risaleti 502
TÂHÂ 36 - 44. AYETLERİN TEFSİRİ 503
TÂHÂ 45 - 48. AYETLERİN TEFSİRİ 519
TÂHÂ 49 - 55. AYETLERİN TEFSİRİ 524
Yaratma ve Gösterme 530
TÂHÂ 56 - 58. AYETLERİN TEFSİRİ 537
Firavuna Gösterilen Mucizeler 537
TÂHÂ 59 - 62. AYETLERİN TEFSİRİ 539
TÂHÂ 63 - 64. AYETLERİN TEFSİRİ 543
TÂHÂ 65 - 69. AYETLERİN TEFSİRİ 555
Büyücülerin İman Etmeleri 562
TÂHÂ 70 - 71. AYETLERİN TEFSİRİ 562
Büyücülerin Firavun'a Cevapları 566
TÂHÂ 72 - 76. AYETLERİN TEFSİRİ 567

